

socialisme en democratie

maandblad van de Partij van de Arbeid

Onder redactie van J. P. Kruijt, voorzitter; J. M. den Uyl, secretaris;
E. Brongersma, J. J. Buskes, B. de Goede, J. de Kadt, A. H. Kloos,
A. Kossmann, J. J. van der Lee, Th. J. A. M. van Lier, Fred L. Polak
en J. G. Suurhoff.

negentiende jaargang 1962

Amsterdam, N.V. De Arbeiderspers, 1962

Inhoud

Binnenlandse politiek

- J. Bommer*: Burger fractieleider af, 577
Mr. G. Botter: Om de bestaanszekerheid van de agrariërs, 358
D. Buitendijk: Het landbouwbeleid, 49
Prof. dr. B. de Goede: Gefnuikte kiezerswil, 481
Prof. dr. J. van der Hoeven: Integratie der pressiegroepen in het staatsbestel, 703
H. J. Hofstra: De gemeentelijke kapitaaluitgaven en de kapitaalmarkt, 246
J. de Kadt: Statenverkiezingen, een interimrapport, 241
—De stereotiepe kritiek en de politici. Antwoord aan de heer J. J. A. Mooij, 371
—Uitsluitend negatief. De perspectieven van de VVD, 498
—De politieke partij in het systeem der pressure-groepen, 714
—Rivier of poel? De algemene beschouwingen 1962, 721
J. van de Kieft: Enrichissez-vous!, 23
Mr. F. J. Kranenburg: Nieuw-Guinea als object en subject in de politiek, 84
Mr. Th. J. A. M. van Lier: De niet zo Algemene Kinderbijslagwet, 209
Drs. J. J. Mooij: Falende oppositie, 368
Drs. G. M. Nederhorst: Taken van de overheid op het gebied van de sport, 295
Prof. mr. J. C. van Oven: Ons nieuwe B.W., 452
Mr. W. H. Overbeek: Oorlogsmisdadigers: Een kwestie van recht, 377
J. Tj. Piebenga: Het nieuwe A.R.-program, 119
B. Ras: Wat doet de overheid ter stimulering van de sportbeoefening?, 312
Prof. ir. W. Schermerhorn: Kracht en zwakte van de mammoetwet, 582
Prof. mr. A. J. P. Tammes: Het recht van zelfbeschikking, 164
Prof. dr. J. Tinbergen: Optimale loonpolitiek, 352
Drs. J. M. den Uyl: De laatste ronde, 1
—Krachtmeting zonder beslissing, 321
—Na twee verkiezingen, 401
K. J. Vrijling: De landbouw, pressiegroep zonder het zelf te weten, 681

Internationale vraagstukken

- Dr. A. A. de Boer*: De toetreding van Noorwegen tot de Gemeenschappelijke Markt, 225

- Dr. E. Brongersma*: Revolutie nooit op zondag. De toestand van onze bondgenoot Portugal, 330
- Dra. F. van den Burg*: Alliantie voor de vooruitgang, 520
- Mr. M. van der Goes van Naters*: Afrika en Europa: Een nieuwe benadering, 440
- J. de Kadet*: Visie of achterlijkheid?, 96
- De beste inleiding tot Rusland, 223
- Mr. F. J. Kranenburg*: Nieuw-Guinea als object en subject in de politiek, 84
- Paul Landy*: Hervormingen in Joegoslavië, 187
- N. O. Mennicz*: Rebelse kunstenaars in Tsjechoslowakije, 107
- Herbert Nicholas*: Verenigde naties?, 406
- F. S. Noordhoff*: Het energieprobleem in West-Europa, 133
- Dr. K. L. Roskam*: Afrika op de wip?, 72
- J. G. Suurhoff*: Dr. E. E. G. Mansholt, 81
- Prof. mr. A. J. P. Tammes*: Het recht van zelfbeschikking, 164
- S. Tas*: Japan: Het Westen in het Verre Oosten, 30
- Valentin Tsjoë*: De honger-makers, 600
- Drs. J. M. den Uyl*: De laatste ronde, 1
- Ir. H. Vos*: De EEG-onderhandelingen en de positie der 'neutralen', 777
- Spanje en de EEG, 833
- Ir. H. Vredeling*: Bevoegdheden van het Europese parlement, 842
- W. Wierda*: Koele analyse der afschrikking, 556
- De andere geest in de 'Bundeswehr', 751

Sociale en economische politiek

- Mr. H. L. Bakels*: Beschouwingen over wettelijke regeling van de werkstaking, 231
- Dr. J. Z. Baruch*: Oorsprong en ontwikkeling van het moderne ziekenhuis, 183
- Mr. G. Botter*: Om de bestaanszekerheid van de agrariërs, 358
- D. Buitendijk*: Het landbouwbeleid, 49
- Drs. J. H. Buijter, C. Poppe en H. Wallenburg*: Lager vakbondskader als communicatieschakel, 3
- Medewerkers in de vakbeweging, 172
- Interne leiding en organisatie van een vakbeweging, 730
- Dr. N. Cramer*: Pers en pressiegroepen, 697
- Prof. dr. J. van der Hoeven*: Integratie der pressiegroepen in het staatsbestel, 703
- H. J. Hofstra*: De gemeentelijke kapitaaluitgaven en de kapitaalmarkt, 246
- Dr. J. Jongh*: Gezondheidszorg bij de sport, 299
- J. de Kadet*: De politieke partij in het systeem der pressiegroepen, 714
- J. van der Kieft*: Enrichissez-vous!, 23
- Mr. F. J. Kranenburg*: Krijgsmacht en pressure, 674

- Prof. dr. J. P. Kruijt*: Pressiegroepen. Een inleiding, 658
Paul Landy: Hervormingen in Joegoslavië, 187
Mr. Th. J. A. M. van Lier: De niet zo Algemene Kinderbijslagwet, 209
F. S. Noordhoff: Het energieprobleem in West-Europa, 133
Mr. J. Le Poole: De ziekenfondsraad, 784
 —Nog eens: De artsengemeenschap als pressiegroep, 862
Drs. Ph. van Praag: Vakbeweging in het geding, 429
Mr. dr. A. A. van Rhijn: CNV en WBS over de structuur der onderneming, 534
Prof. dr. J. Tinbergen: Optimale loonpolitiek, 352
Drs. J. M. den Uyl: De evolutie van een probleem, 161
Mr. R. Venema: Het Bundessozialhilfegesetz, 58
Dr. H. Verwey-Jonker: Sociale mobiliteit in het Nederlandse bedrijfsleven, 465
K. J. Vrijling: De landbouw, pressiegroep zonder het zelf te weten, 681
H. Wallenburg, drs. J. H. Buiter en C. Poppe: Medewerkers in de vakbeweging, 172
Dr. F. Wibaut: De artsengemeenschap als pressiegroep, 690
Prof. dr. W. J. van de Woestijne: Enkele economische beschouwingen over de sport, 277

Levensbeschouwing en maatschappij

- Dr. W. Drees*: De politieke verantwoordelijkheid van de academicus, 853
Prof. dr. I. Gadourek: De ethische aspecten van de politiek, 485
Prof. dr. J. van der Hoeven: Integratie der pressiegroepen in het staatsbestel, 703
J. de Kadt: Liberalisme of halfslachtigheid?, 622
 —De politieke partij in het systeem der pressiegroepen, 714
Prof. dr. J. P. Kruijt: De begrippen verzuiling en ontzuiling, 791
Drs. H. M. de Lange: Het sociale en economische programma van de christelijk historische unie, 470
Mr. W. H. Overbeek: Oorlogsmisdadigers: Een kwestie van recht, 377
J. Tj. Piebenga: Het nieuwe A.R.-program, 119
 —Ernst Bloch, Marxist of Messianist, 506
 —Georg Lukács, frontstrijder of overloper?, 766
 —Drie Duitse grensgangers, Walter Benjamin, Alfred Kantorowicz en Gerhard Zwerenz, 815
Prof. dr. B. V. A. Röling: Het socialisme en het oorlogsvraagstuk, 625
G. J. N. M. Ruijgers: Over oorlog en vrede, 801
Prof. ir. W. Schermerhorn: Kracht en zwakte van de mammoetwet, 582
Mr. dr. B. Stokvis: Een nieuwe benadering van het echtscheidingsprobleem, 591
Prof. mr. A. J. P. Tammes: Het recht van zelfbeschikking, 164
Drs. J. M. den Uyl: De evolutie van een probleem, 161
Drs. C. E. Vervoort: Sociologie en socialisme, 455

Algemeen-culturele vraagstukken

- R. Bal*: Pedagogische betekenis van de sportbeoefening, 273
Dr. J. Z. Baruch: Mozes Hess: Voorloper van Marx en Herzl, 128
S. Heijers: Het belang van de lichamelijke opvoeding, 266
Prof. dr. Ph. J. Idenburg: Van arbeiderskind tot burger, 385
Dr. J. Jongh: Gezondheidszorg bij de sport, 299
A. Kossmann: Over Huxley en zijn 'Island', 638
E. Kupers jr.: Sport en spel buiten competitieverband, 303
N. O. Menniczok: Rebelse kunstenaars in Tsjechoslowakije, 107
Drs. G. M. Nederhorst: Taken van de overheid op het gebied van de sport, 295
Prof. dr. C. L. Patijn: De Wereldraad van Kerken in New Delhi, 100
J. Tj. Piebenga: Ernst Bloch, Marxist of Messianist?, 506
—Georg Lukács, frontstrijder of overloper?, 766
—Drie Duitse grensgangers, Walter Benjamin, Alfred Kantorowicz en Gerhard Zwerenz, 815
B. Ram: W. H. Vliegen, propagandist, publicist en volksvertegenwoordiger, 757
B. Ras: Wat doet de overheid ter stimulering van de sportbeoefening?, 312
G. Ruygers: Over Aalberse, 436
Prof. ir. W. Schermerhorn: Kracht en zwakte van de mammoetwet, 582
B. Spaak: Overheid en prestatiesport, 309
J. de Troye: Beroepssport en passieve toeschouwing, 283
Paul van 't Veer: Vóór Walden en er na, 546
B. Verschuur: Sportaccomodatie in Nederland, 290
Drs. J. J. Voogd: Langs de zijlijn, 262
J. J. de Wit: Antwoord aan C. Kleywegt, 146
Prof. dr. W. J. van de Woestijne: Enkele economische beschouwingen over sport, 277

Necrologie

- Prof. dr. W. Banning*: Richard Henry Tawney, 259

Het buitenlands tijdschrift

- Katholieken in de politiek, 68
Noorwegen en de Euromarkt, 645
De gemeenschappelijke markt en de Maghreb, 647

De pen op papier

- H. van Dobbenburgh*: De waardeleer van dr. W. Drees jr., 393
Dr. W. Drees jr.: Liever toegeven aan Hitler?, 397
Dr. K. L. Roskam: Afrika op de wip?, 72

Boekbesprekingen

- Dr. W. A. van den Berg*: De staatssecretaris. Bespr. d. *mr. dr. A. A. van Rhijn*, 76

- G. Boldt e.a.: De bescherming van de werknemers ingeval van werkloosheid. Bespr. d. *mr. J. Mannoury*, 399
- Bond van Communisten van Joegoslavië: De Joegoslavische visie. Bespr. d. *J. de Kadet*, 96
- Prof. dr. W. Brand: Bevolkingsexplosie. Bespr. d. *prof. dr. A. Von-deling*, 236
- Dr. F. H. van der Burg: Justitie en plaatselijke politie. Bespr. .i. *dr. Th. W. van Veen*, 159
- R. de Castillon: Le problème du Sud-Tyrol. Bespr. d. *Observer*, 239
- Centrum van Staatkundige Vorming: Openbaarheid bij publiekrechtelijke bedrijfsorganen. Bespr. d. *dr. H. Verwey-Jonker*, 237
- E. G. Courech Staal: De gedifferentieerden. Bespr. d. *prof. dr. F. de Jong, Edz.*, 574
- J. Engels: De socialisten en de oorlog. Bespr. d. *G. Ruygers*, 655
- Gezinsraad: Rapport over het echtscheidingsvraagstuk. Bespr. d. *mr. dr. B. Stokvis*, 591
- Dr. J. P. Gribling: Aalberse. Bespr. d. *G. Ruygers*, 436
- Prof. dr. T. T. ten Have: Sociale pedagogiek. Bespr. d. *drs. J. H. N. Grandia*, 78
- Dr. H. Hoetink: De gespleten samenleving in het Caraïbisch gebied. Bespr. d. *dr. Johan H. Ferrier*, 799
- Dr. Ph. J. Idenburg: Schets van het Nederlandse schoolwezen. Bespr. d. *dr. J. Tans*, 651
- Brian Jackson and Dennis Marsden: Education and the working class. Bespr. d. *prof. dr. Ph. J. Idenburg*, 385
- Herman Kahn: On Thermonuclear War. Bespr. d. *W. Wierda*, 556
- Drs. P. E. Kramer en drs. H. de Tombe: Goeree-Overflakkee, het vertekende eiland. Bespr. d. *dr. W. H. Vermooten*, 157
- Klaus Mehnert: De Russen. Bespr. d. *J. de Kadet*, 223
- Middenstand en maatschappij. Bespr. d. *J. Reehorst*, 879
- Dr. H. Ph. Milikowski: Sociale aanpassing, niet-aanpassing, onmaatschappelijkheid. Bespr. d. *dr. G. Hendriks*, 569
- Ontwerp voor het zesde boek B.W. Bespr. d. *prof. dr. J. C. van Oven*, 452
- Anti Revolutionaire Partij: Program. Bespr. d. *J. Tj. Piebenga*, 119
- Prof. dr. A. Querido: Godshuizen en gasthuizen. Bespr. d. *dr. J. Z. Baruch*, 183
- Prof. dr. B. V. A. Röling e.a.: Wereldpolitiek en ABC-wapens. Bespr. d. *G. J. N. M. Ruygers*, 567
- Prof. dr. H. J. van der Schroeff: Leiding en organisatie van het bedrijf. Bespr. d. *prof. dr. P. Kuin*, 653
- William L. Shirer: Opkomst en ondergang van het Derde Rijk. Bespr. d. *J. de Kadet*, 475
- Dr. J. L. Snethlage: De politiek in ethische, psychologische en filosofische belichting. Bespr. d. *mr. J. A. de Jong*, 478
- Dietrich Sperling: Der parlamentarische Charakter Europäischer Versammlungen. Bespr. d. *dr. P. J. G. Kapteyn*, 877

- Drs. Th. A. Stevers: De wenselijkheid van structureel inflatoire overheidsfinanciering in de jaren zestig. Bespr. d. *H. J. Hofstra*, 477
- Sociaal Democratische Studie Vereniging: De kwestie Nieuw-Guinea. Bespr. d. *J. de Kadt*, 238
- Christelijk Historische Unie: Sociaal en economisch program. Bespr. d. *drs. H. M. de Lange*, 470
- Christelijk Nationaal Vakverbond: De structuur en de rechtsvorm van de onderneming. Bespr. d. *mr. dr. A. A. van Rhijn*, 534
- Prof. dr. F. J. H. M. van der Ven: Theorie der sociale politiek. Bespr. d. *mr. Th. van Lier*, 318
- Dr. P. Vinke: De maatschappelijke plaats en herkomst der directeuren en commissarissen van de open en daarmee vergelijkbare besloten naamloze vennootschappen. Bespr. d. *dr. H. Verwey-Jonker*, 465
- Dr. F. J. W. van Vroenhoven: Samenwerking in het midden- en kleinbedrijf. Bespr. d. *J. Reehorst*, 798
- Dr. F. J. H. Wong Lun Hing: Prostitutie. Bespr. d. *dr. E. Brongersma*, 571
- Mr. P. Zonderland: Om de vrijheid. Bespr. d. *J. de Kadt*, 622

1. The first part of the paper is devoted to a general introduction of the subject and to a statement of the main results. The second part contains the proof of the main theorem. The third part is devoted to some applications of the main theorem. The fourth part contains some remarks and conclusions. The fifth part is devoted to some historical remarks. The sixth part contains some references. The seventh part is devoted to some concluding remarks. The eighth part contains some acknowledgments. The ninth part is devoted to some final remarks. The tenth part contains some closing remarks. The eleventh part is devoted to some final remarks. The twelfth part contains some closing remarks. The thirteenth part is devoted to some final remarks. The fourteenth part contains some closing remarks. The fifteenth part is devoted to some final remarks. The sixteenth part contains some closing remarks. The seventeenth part is devoted to some final remarks. The eighteenth part contains some closing remarks. The nineteenth part is devoted to some final remarks. The twentieth part contains some closing remarks. The twenty-first part is devoted to some final remarks. The twenty-second part contains some closing remarks. The twenty-third part is devoted to some final remarks. The twenty-fourth part contains some closing remarks. The twenty-fifth part is devoted to some final remarks. The twenty-sixth part contains some closing remarks. The twenty-seventh part is devoted to some final remarks. The twenty-eighth part contains some closing remarks. The twenty-ninth part is devoted to some final remarks. The thirtieth part contains some closing remarks. The thirty-first part is devoted to some final remarks. The thirty-second part contains some closing remarks. The thirty-third part is devoted to some final remarks. The thirty-fourth part contains some closing remarks. The thirty-fifth part is devoted to some final remarks. The thirty-sixth part contains some closing remarks. The thirty-seventh part is devoted to some final remarks. The thirty-eighth part contains some closing remarks. The thirty-ninth part is devoted to some final remarks. The fortieth part contains some closing remarks. The forty-first part is devoted to some final remarks. The forty-second part contains some closing remarks. The forty-third part is devoted to some final remarks. The forty-fourth part contains some closing remarks. The forty-fifth part is devoted to some final remarks. The forty-sixth part contains some closing remarks. The forty-seventh part is devoted to some final remarks. The forty-eighth part contains some closing remarks. The forty-ninth part is devoted to some final remarks. The fiftieth part contains some closing remarks. The fifty-first part is devoted to some final remarks. The fifty-second part contains some closing remarks. The fifty-third part is devoted to some final remarks. The fifty-fourth part contains some closing remarks. The fifty-fifth part is devoted to some final remarks. The fifty-sixth part contains some closing remarks. The fifty-seventh part is devoted to some final remarks. The fifty-eighth part contains some closing remarks. The fifty-ninth part is devoted to some final remarks. The sixtieth part contains some closing remarks. The sixty-first part is devoted to some final remarks. The sixty-second part contains some closing remarks. The sixty-third part is devoted to some final remarks. The sixty-fourth part contains some closing remarks. The sixty-fifth part is devoted to some final remarks. The sixty-sixth part contains some closing remarks. The sixty-seventh part is devoted to some final remarks. The sixty-eighth part contains some closing remarks. The sixty-ninth part is devoted to some final remarks. The seventieth part contains some closing remarks. The seventy-first part is devoted to some final remarks. The seventy-second part contains some closing remarks. The seventy-third part is devoted to some final remarks. The seventy-fourth part contains some closing remarks. The seventy-fifth part is devoted to some final remarks. The seventy-sixth part contains some closing remarks. The seventy-seventh part is devoted to some final remarks. The seventy-eighth part contains some closing remarks. The seventy-ninth part is devoted to some final remarks. The eightieth part contains some closing remarks. The eighty-first part is devoted to some final remarks. The eighty-second part contains some closing remarks. The eighty-third part is devoted to some final remarks. The eighty-fourth part contains some closing remarks. The eighty-fifth part is devoted to some final remarks. The eighty-sixth part contains some closing remarks. The eighty-seventh part is devoted to some final remarks. The eighty-eighth part contains some closing remarks. The eighty-ninth part is devoted to some final remarks. The ninetieth part contains some closing remarks. The ninety-first part is devoted to some final remarks. The ninety-second part contains some closing remarks. The ninety-third part is devoted to some final remarks. The ninety-fourth part contains some closing remarks. The ninety-fifth part is devoted to some final remarks. The ninety-sixth part contains some closing remarks. The ninety-seventh part is devoted to some final remarks. The ninety-eighth part contains some closing remarks. The ninety-ninth part is devoted to some final remarks. The hundredth part contains some closing remarks.

De laatste ronde

Het kamerdebat over Nieuw-Guinea in de eerste week van januari heeft teleurstelling gewekt. De woordvoerder van de PvdA-fractie heeft het met zoveel woorden in zijn repliek vooropgesteld. Kamermeerderheid noch regering bleek in een beslissende fase van het geschil over Nieuw-Guinea bereid het woord te spreken dat het gevaar van een gewapend conflict werkelijk tot een minimum zou reduceren.

Ook van regeringszijde is niet ontkend, dat een gewapend conflict de slechtst denkbare liquidatie van het geschil zou betekenen, niet het minst voor de Papoea's, wier belangen inzet van het geschil heten te zijn. Het is natuurlijk waar dat, wanneer het in het kader van het presidentiële bewind met sterk dictatoriale trekken in Indonesië zou passen om West-Irian met een militair theaterstuk binnen te halen, geen Nederlands beleid dit zou kunnen voorkomen. Maar het is wel een Nederlands en een Papoea-belang om de aantrekkelijkheid en de kans voor een dergelijk theaterstuk zo gering mogelijk te maken.

De inzet van het kamerdebat was daarom de vraag hoe militaire agressie tegen Nieuw-Guinea zo goed mogelijk te voorkomen zonder aan de belangen van de betrokken partijen en — de minister-president herinnerde daar terecht aan — het belang van de handhaving van de internationale rechtsorde afbreuk te doen. De bijdrage van regeringszijde was tweeledig. In de eerste plaats de verklaring dat de regering thans bereid is het beginsel van zelfbeschikking voor de bevolking van Nieuw-Guinea niet te stellen als een prealabele conditie, welke als voorwaarde voor onderhandeling door Indonesië zou behoeven te worden aanvaard. Deze bijdrage was positief in zoverre daaruit bleek dat tot de regering is doorgedrongen, dat na het mislukken van het Plan-Luns in de Algemene Vergadering van de Verenigde Naties, Nederland thans geen andere weg rest dan onderhandelen met Indonesië.

In de tweede plaats leverde de regering een volstrekt negatieve bijdrage in de vorm van een krijgshaftige redevoering van minister Luns, die duidelijk maakte dat Indonesië zijn onderhandelingen met een regering die Luns als voornaamste exponent van haar Indonesisch beleid naar voren schuift, maar beter niet kan beginnen.

De regeringspartijen hebben zich vrijwel compleet achter de regeringsbijdrage geschaard. De heer Biesheuvel voor de AR aanvankelijk nog wat tegenspuiterend, maar in tweede instantie blijkbaar bevrijd van de progressieve bevlieging, vol begrip voor Luns. De overige regerings-

partijen zagen blijkbaar als voornaamste zin van het debat het vermijden van duidelijke uitspraken, daarbij min of meer hete tranen plengend op het altaar van de zelfbeschikking.

Daartegenover heeft Burger namens de Partij van de Arbeid een duidelijk andere beleidslijn uitgestippeld. Hij heeft de conclusies getrokken uit het mislukken van het Plan-Luns in de VN.

1. Het is komen vast te staan dat er geen enkele ruimte meer is om te jongleren met vroegere uitgangspunten: 'Het Nieuw-Guinea-probleem moet nu opgelost worden en er verandert niets te onzen gunste, als we dan langzaam doen. De enige modus die rest, is en blijft namelijk een arrangement met Indonesië.'

2. Een militaire actie heeft geen enkel uitzicht. 'Immers, de morgen na de overwinning rest slechts wederom dezelfde éne vraag: hoe komen we tot een arrangement met Indonesië?' 'Trouwens hoe zou Nederland kunnen vechten om Nieuw-Guinea nadat het de soevereiniteit op tafel heeft gelegd.'

3. Als het kabinet in beginsel bereid is Nieuw-Guinea aan Indonesië over te dragen dan dient thans aan de orde te zijn de grondslag waarop daartoe strekkende onderhandelingen zouden plaatsvinden.

4. Die grondslag dient te zijn dat het ook een Nederlands belang is dat de Papoea's voor Indonesië opteren. Om de kans op moeilijkheden of onregelmatigheden na overdracht van het gezag aan Indonesië zo gering mogelijk te maken is een voldoende lange internationale fase nodig, maar Nederland zal, als Indonesië dit niet wil inzien, de onderhandelingen er niet op stuk laten lopen.

5. Er dient 'onderhandeld te worden van de veronderstelling uit dat het Indonesische standpunt, dat het de soevereiniteit over Nieuw-Guinea reeds bezit, geenszins bezwaarlijk behoeft te zijn voor de verwerkelijking van redelijke vormen van zelfbeschikking.'

De regering heeft zich over de door Burger uitgestippelde beleidslijn niet nader uitgesproken. Zij hulkte zich in de mist en beriep zich daarvoor op de noodzakelijke vertrouwelijkheid van het diplomatieke overleg. Dat klinkt gewichtig en kan in een bepaalde situatie aannemelijk zijn. Maar uit het verschil tussen de brief van de minister-president van 8 december, waarin de illusie van een comeback met het Plan-Luns overheerst, en de regeringsverklaring van 2 januari, blijkt hoezeer het kabinet in zich zelve verdeeld, de juiste stap op het juiste ogenblik niet weet te vinden. Daarom blijft de situatie buitengewoon zorglijk. Dat in de situatie waarin prestige-overwegingen geen rol spelen, Luns gehandhaafd blijft, demonstreert hoezeer wij in de gevarezone van een militair conflict verkeren. Voor een vreedzame oplossing van het Nieuw-Guinea-vraagstuk moeten, ondanks de Indonesische zenuwoorlog, alle krachten worden gemobiliseerd.

5 januari 1962.

Drs. J. M. DEN UYL

Lager vakbondskader als communicatieschakel

Een onderzoek bij een industriële bedrijfsbond

1. Inleiding

Gedurende enige jaren is bij de grootste bij het NVV aangesloten vakvereniging, de Algemene Nederlandse Metaalbedrijfsbond (ANMB), in opdracht van het Bondsbestuur een structuuronderzoek gaande. Kort gezegd is de algemene doelstelling van dit onderzoek het *nagaan van de verhouding tussen de formele structuur van de Bond en zijn materiële functie*. De leiding van het onderzoek is opgedragen aan een externe organisatie-adviseur, de eerstgenoemde schrijver van dit artikel; hieruit kan mede duidelijk worden dat een zeer regelmatige schriftelijke en mondelinge communicatie met de opdrachtgever plaatsvindt, waarbij ad interim onderzoeksresultaten worden besproken, conclusies worden getrokken en mogelijke verbeteringen worden voorgesteld, waarna grote zorg wordt besteed aan de geleidelijke invoering van goedgekeurde voorstellen. De invoering, en daarbij vooral de mentale beïnvloeding die nodig is om resultaten te bereiken, kosten — zoals bij vrijwel elke opdracht — een veelvoud van tijd en aandacht van het eigenlijke onderzoekswerk. In dit kader past de veelvuldige samenspraak met het bondsbestuur en het als 'structuurcommissie' optredende dagelijks bestuur, met het hoofd van de eigen researchafdeling van de ANMB (de laatstgenoemde auteur van dit artikel) en met andere bestuurders en medewerkers van de Bond. De leiding over het gedeelte van het onderzoek, waarover in dit eerste hoofdstuk iets wordt verteld, heeft berust bij de drie auteurs (de heer Poppe is hoofd van de afdeling Scholing en Vorming van de ANMB).

De bedoeling van het in het vervolg met 'onderzoek eerste contactlaag' aangeduide stuk werk, was om in enkele afdelingen en binnen het gebied van deze afdelingen in enkele bedrijven, na te gaan, hoe en in welke mate de — voornamelijk onbezoldigde — kaderleden als verbindingsschakel fungeren tussen de leden ener-

zijds en de bondsleiding (voor de kaderleden voornamelijk gerepresenteerd door de districtsbestuurders) anderzijds. Het onderzoek werd uitgevoerd door vier doctoraalstudenten in de sociologie uit Utrecht, de heren W. A. M. Evers, W. Top, E. J. Verhagen en F. Wels. Het vond plaats in:

—een stad met een middelgrote afdeling van ongeveer 1200 leden met alleen een bezoldigde bode-pénningmeester (verder Middelstad te noemen); in deze stad overheerst een industrie die een beroep doet op ongeschoolde en geoefende werkrachten

—een zeer groot industrie-agglomeraat, waarin een aantal afdelingen opereren met als organisatorisch centrum bezoldigde secretarissen-pénningmeesters met een eigen afdelingskantoor; de metaalindustrie aldaar doet voor een aanzienlijk gedeelte een beroep op geschoolde en hogeschoolde arbeiders. Wij duiden het agglomeraat in het vervolg aan met 'Grotestad'.

Het onderzoek heeft uit twee gedeelten bestaan:

—een *participerend* gedeelte; de vier onderzoekers hebben elk in één bedrijf in het onderzoeksgebied een stage van 2 maanden verricht als arbeider; hun opdracht in deze tijd was geen andere dan het zo goed mogelijk vervullen van hun 'rol' en het bijhouden van een dagboek over hun observaties. In het bijzonder moesten zij nagaan wat in hun werkperiode en vanuit hun werkplek te merken was van het feitelijk gevoerde personeelbeleid in de ruimste zin, van het proces van belangenbehartiging en de presentie van een vakbond (en zo ja welke) daarbij

—een *explorerend* gedeelte: het bijwonen van afdelingsmanifestaties zoals leden-, kader- en bestuursvergaderingen en andere bijeenkomsten, het interviewen van kaderleden, meest afdelingsbestuurders, alsmede de analyse van documentatie zoals notulen, presentielijsten, jaarverslagen, tijdschriften). Voorts werd aan de bond in de bedrijven aandacht besteed, voornamelijk aan de hand van het stagebedrijf. Ook hier werden vergaderingen bijgewoond van personeelbelangen in het bedrijf, voorts werden personeelsleden en bedrijfskaderleden (zowel van de Bond als vanuit het gezichtspunt van het bedrijf) geïnterviewd, documentatiemateriaal ontleed.

2. *Formele structuur van de Bond*

Een uiteenzetting over de formele structuur van de Bond wordt hier alleen gegeven voorzover die noodzakelijk is voor het begripen van hetgeen volgt.

De ANMB telt 105.000 leden. Deze zijn zowel uitvoerend als leidinggevend technisch en administratief werkzaam in de metaalindustrie, de metaalverwerkende ambachten, de elektro-technische industrie en sinds kort de diamantnijverheid.

Het ledenbestand is geografisch verdeeld in *afdelingen* die een ledental hebben van 25 tot 10.00 leden. De afdelingen worden bestuurd door een op een algemene ledenvergadering gekozen afdelingsbestuur. Behalve deze bevoegdheid oefent deze vergadering toezicht uit op de handelwijze van het afdelingsbestuur d.m.v. ledenraad dezelfde taken en bevoegdheden uit als in andere afdelingen de algemene afdelingsvergadering.

Het *afdelingsbestuur* is o.m. belast met de inning van de contributie, de ledenadministratie, het organiseren van ledenvergaderingen en andere bijeenkomsten, het houden van een spreekuur voor individuele klachten en anderszins, het ondernemen van propaganda-activiteiten en in het algemeen het verlenen van bijstand aan het districtsteam. Daarbij is het financieel afhankelijk van de beslissingen van het district.

Teneinde enige assistentie te verwerven bij met name zijn propagandistisch optreden recruteert het afdelingsbestuur een aantal vertrouwensleden, die deze assistentie in het verband van een zogenaamde *werkersgroep* kan verlenen. De *gespreksgroep* met bijbehorende *gespreksleiders* is hoofdzakelijk een instrument in het verband van de scholing en ressorteert rechtstreeks onder de districtsbestuurder voor scholing en vorming; deze gespreksgroep bestaat uit belangstellende leden.

Elke afdeling is verplicht zich bij de plaatselijke *bestuurdersbond*, indien aanwezig, aan te sluiten; de bestuurdersbond is een contactorgaan voor bestuurders van locale onderdelen van bij het NVV aangesloten vakverenigingen en behartigt naar buiten de regionale belangen van het NVV.

De afdelingsbestuurders zijn overwegend onbezoldigd. Naarmate de afdeling groter wordt treedt de bezoldigde bode of/en bode-penningmeester (in middelgrote afdelingen) of een bezoldigd secretaris-penningmeester, geassisteerd door een of meer geheel of gedeeltelijk bezoldigde boden en eventueel door een kantoor met administratief personeel.

De *districtsbestuurders* zijn bezoldigd en worden op voordracht van het bondsbestuur door de bondsraad aangesteld. In elk van de 12 districten werkt een team van 3—5 (meestal 4) districtsbestuurders; een van hen (door het bondsbestuur aan te wijzen) treedt op als *districtshoofd* (dat is a.h.w. een functie van medewerkend voor-

man; het districtshoofd heeft niet een uitsluitend leidinggevende functie). Het team en meer in het bijzonder de actiebestuurders voor de groot- en kleinmetaal zijn belast met de directe belangenbehartiging van de leden, d.w.z. de onderhandelingen met de afzonderlijke bedrijven over de algemene arbeidsvoorwaarden en sociale voorzieningen, alsmede de behandeling van de aan de orde gestelde individuele klachten tegenover bedrijven en instanties. Gespecialiseerde bestuurders nemen doorgaans de propaganda en interne organisatie enerzijds en de scholing en vorming en sociale verzekering anderzijds voor hun rekening. Op het districtskantoor komen dus alle draden van activiteit in het district samen: alle via het afdelingsspreekuur binnengekomen individuele klachten worden door het team behandeld; alle contacten namens de Bond met de bedrijven worden door de districtsbestuurders verzorgd; alle afdelingsactiviteiten worden door het district financieel gecontroleerd.

De *bondsraad* is een orgaan dat ten minste eens per 3 maanden bijeenkomt teneinde zijn toezichthoudende functie op het bondsbestuur gestand te doen. Hij wordt gekozen uit de afdelingen die per district zijn verenigd in de districtsvergadering. De bondsraad stelt de jaarlijkse begroting vast en de jaarlijkse balans, ontwerpt richtlijnen voor onderhandelingen over lonen en andere arbeidsvoorwaarden, propaganda en scholing, benoemt bezoldigde bestuurders. De *algemene bondsvergadering* (congres) is de hoogste autoriteit in de Bond; zij komt eens per drie jaar bijeen en bestaat uit afdelingsafgevaardigden. Zij stelt de statuten vast en kiest het bondsbestuur. Het *bondsbestuur* is belast met de dagelijkse leiding van de Bond en bestaat uit 8 bezoldigde bestuurders.

3. *Enige observaties tijdens de participatie-fase*

Het meest opvallende verschijnsel, dat tijdens het werken van de onderzoeker als arbeider in de fabrieken naar voren kwam, was de vrijwel volstreekte afwezigheid van 'de bond' in de *arbeidssituatie*. Men praat er niet over (zelfs nauwelijks wanneer daartoe uitgenodigd), men weet niet of nauwelijks wie de bondsvertegenwoordigers zijn, men heeft niet het idee, dat de bond iets aan zijn collectieve en persoonlijke belangenbehartiging doet. Ten aanzien van één of twee ANMB-figuren in één van de bedrijven bleek dat — in een crisissituatie — anders. Bij de moeilijkheden over de uitbetaling van de 5% loonsverhoging, die op 1 augustus 1959 van kracht werd, bleken de ondernemingsraadsleden in dat bedrijf

moreel gezag te hebben. Wellicht komt daarin de 'ventiefunctie' van de Bond in crisissituaties naar voren. Historisch ziet een van de rapporteurs in het bedrijf, waarin hij heeft gewerkt, een diepgewortelde loyaliteit jegens 'de bond', maar daarin staat hij alleen en hij verwerkt het na zeer sombere beschrijvingen over de presentie van de Bond.

Ook in zijn invloed op de wezenlijke *bestaansvoorwaarden* van het afzonderlijke bedrijf manifesteert zich de absentie van de ANMB en de andere bonden, zoals wel blijkt uit het verslag over de moeilijkheden in de top van één bedrijf. Naar het gevoel van bondsbestuur en districtshoofd is hier het maximale effect bereikt: de pers is ingeschakeld, er heeft een bespreking met chefs plaats gevonden. De honderden werknemers van dit bedrijf blijven echter onbeschermd overgeleverd aan een directiebeleid, dat bijzondere risico's voor de continuïteit van het bedrijf zou kunnen inhouden.

In de onderzoeksopzet werd uitgegaan van de volgende vier vragen ten aanzien van facetten van de kaderfunctie:

1. Hoe verrichten de kaderleden de belangenbehartiging voor hun leden (concrete belangenbehartiging van beneden naar boven).
2. Hoe worden de kaderleden ingeschakeld als de 'verlengde arm' van de vakbeweging in het bedrijf (concrete belangenbehartiging van boven naar beneden).
3. In hoeverre fungeert het kaderlid als 'vertrouwensman' (stroom van opvattingen, meningen en gevoelens naar boven). een beoordeling van het jaarverslag en een kascommissie. Verder
4. In hoeverre fungeren de kaderleden als 'opinion-leaders' (stroom van opvattingen e.d. naar beneden).

Nu wordt in de rapporten van de vier onderzoekers gesteld, dat de facetten 3 en 4 in de praktijk geen betekenis hebben en dat derhalve over het algemeen de Bondskaderleden niet fungeren als 'vertrouwensman' en als 'opinion-leader'. Als oorzaken worden o.a. genoemd:

de geïsoleerdheid van bepaalde functies (afdelingsbestuur versus leden b.v.);

het ontbreken van een vast net van sociale relaties in het bedrijf (men weet veelal niet wie lid zijn en welke mensen een vertegenwoordigende functie hebben);

de invloed van niet georganiseerde informele leiders;

belemmeringen in het contact met de districtsbestuurders (instelling, tijdnoed).

Wij zijn geneigd met deze conclusies van het onderzoek in te stemmen, hoewel daarmee niet gezegd is, dat deze vondst van het onderzoek representatief is voor alle bedrijven en alle kaderleden. Het centraal ingestelde werk van de vakbeweging en de positie van de kaderleden in de bedrijfsorganen (vooral in de ondernemingsraden) roepen zonder twijfel een vertrouwenscrisis op, maar oorzaak en omvang daarvan kunnen aan de hand van de rapporten niet duidelijk aangegeven worden. Bovendien is het de vraag in hoeverre de werkmethode van de onderzoekers heeft bijgedragen tot een dergelijke visie. Zo zeggen de rapporten weinig over de houding van het kader ten opzichte van het bondsbeleid en evenmin iets over de discrepantie tussen de opvattingen van het kader en de leden; punten, die bij de facetten 'vertrouwensman' en 'opinion-leader' toch uitermate belangrijk zijn.

Hoewel de rapporten ook de facetten 1 en 2 van de kaderfunctie vergaand ontkennen, wordt hieraan toch meer aandacht besteed. Aan de hand van de rapporten zullen wij nu proberen de positie van het kader nader te analyseren.

5. *De positie van het kader in het bedrijf*

Een duidelijke tendens is het streven van de bedrijven om de individuele belangenbehartiging zo veel mogelijk binnen het bedrijf te houden en via de lijnfunctionarissen te spelen. Over de opvattingen bij een van de onderzoeksbedrijven wordt bijvoorbeeld gerapporteerd: 'Gevraagd naar zijn oordeel over de belangenbehartiging in het bedrijf, gaf de personeelchef te kennen, dat hij dacht dat de meeste problemen hun oplossing binnen de bedrijfshiërarchie vinden. Pas wanneer men geen genoegdoening kan verkrijgen loopt men naar instanties daarbuiten (kern, bureau voor arbeidsrecht, spreekuur afdeling). Deze gang van zaken wordt van bedrijfsstandpunt ook als de enig juiste beschouwd. 'Het is eens voorgekomen, dat de kernvoorzitter met een bepaald geval rechtstreeks naar zijn districtsbestuurder is gelopen, zodat wij via deze van bepaalde problemen op de hoogte werden gesteld. Daarvoor heb ik 'm op z'n donder gegeven: pas als alle mogelijkheden, die binnen het bedrijf bestaan, tot de oplossing van problemen zijn uitgeput, mag men andere instanties in de arm nemen.'

Dit streven voorziet o.i. terecht in een behoefte bepaalde moeilijkheden zo vlug mogelijk en ter plaatse op te lossen. Er zijn geen aanwijzingen dat dit streven bij het kader verzet oproept. In een verslag over een ander onderzoeksbedrijf lezen wij: 'Wanneer

iemand vindt dat hij, vergeleken met zijn collega's, te weinig verdient, gaat hij zelf naar zijn chef of rechtstreeks naar de personeelchef om zijn belang te bepleiten. De ondernemingsraadsleden vinden zelf ook, dat zij er niet voor dergelijke zaken zijn. Een enkeling — één in de kantoorsector en één in de werkplaats — is bereid en in staat de mensen in deze zaken informatie te verschaffen, maar de anderen verwijzen de weinigen, die hiermee bij hen komen, direct naar de personeelchef of chef.

Gevolg is enerzijds een uitschakeling van het Bondskader op de arbeidsplaats, omdat daar de baas de aangewezen figuur is en anderzijds een isolering ten opzichte van de districtsbestuurders, omdat alleen de 'onoplosbare' gevallen doorgestuurd worden. Op de positie van de vrijgestelde kaderleden in het bedrijf heeft deze ontwikkeling vanzelfsprekend invloed. De vrijgestelde werknemersvertegenwoordigers zijn bij een slecht personeelbeleid typisch de advocaten van het personeel (kern); daar waar het personeelbeleid vorm krijgt en de lijn begint in te schakelen halve medewerkers van de personeelafdeling. De cumulatie van functies gestimuleerd door de personeelafdeling is daarbij een typisch feit. Van belang is ook het volgende citaat uit het onderzoekverslag bij één van de bedrijven: 'Opvallend is hoeveel onderwerpen worden opgeschoven naar nader overleg tussen de kernvoorzitter en de personeelchef; herhaaldelijk weerklinkt de conclusie, dat een bepaalde aangelegenheid door de kernvoorzitter en de personeelchef gezamenlijk maar verder moet worden uitgezocht. Dat hierdoor aan de betekenis van de kernvergadering veel wordt afgedaan, wordt nog door iets anders versterkt. Bij navraag bleek eerstens, dat de agenda een volstrekt persoonlijke aangelegenheid is van de kernvoorzitter, zonder overleg met zijn medekernleden opgesteld en ten tweede, dat deze agenda geheel opportuun is, m.a.w. hij vertoont geen opzameling van alle in de afgelopen maand opgedoken kwesties, maar bestaat uit punten, die net toevallig in de periode van de vergadering om een behandeling vragen. Dit betekent (door de kernvoorzitter toegegeven), dat wanneer er geen vergadering was geweest deze punten rechtstreeks in het contact tussen kernvoorzitter en personeelchef ter sprake gekomen zouden zijn. Dit maakt niet alleen van de kernvergadering een aangelegenheid zonder gewicht, maar werpt tevens een uitzonderlijk licht op de persoon van de kernvoorzitter.

In zijn institutionele aspecten geeft de aanwezigheid van de vakbond in dit bedrijf weinig aanleiding tot de conclusie, dat deze aanwezigheid zinvol is. Als orgaan is de kern van geen betekenis,

terwijl de kernvoorzitter in een zodanig isolement verkeert, dat zijn werkzaamheden alle symptomen van verstarring en verambtelijking rond een minimum van invloed vertoont. Daarbij komt, dat hij in plaats van eenzijdig het belang der arbeiders te vertegenwoordigen, steeds in zichzelf reeds naar het compromis tussen personeels- en bedrijfsbelang speurt en van daaruit zijn standpunt bepaalt. Dit heeft tot gevolg, dat de beslissingen vaak te veel naar het bedrijfsbelang neigen.'

Het is duidelijk, dat de positie van de niet-vrijgestelde werknemersvertegenwoordigers veel moeilijker is, al was het alleen maar omdat zij voortdurend aan hun werk en hun baas gebonden blijven. De ondernemingsraad (en nog sterker de tariefcommissie) blijkt in de onderzoeksbedrijven een probleem te zijn. Overdreven voorgesteld is de situatie zo, dat mensen vanuit hun arbeidssituatie in de ondernemingsraad gekozen worden, in de ondernemingsraad maar zeer beperkt de algemene bedrijfsproblematiek aankunnen en in hun arbeidssituatie geen functionele plaats hebben naast de baas of afdelingschef.

De werknemers slaan het werk en de invloed van de ondernemingsraad (en andere organen) niet hoog aan. Enerzijds omdat het zich tamelijk onzichtbaar afspeelt, anderzijds omdat de lijn ten aanzien van storingen in de regeling van arbeidsvoorwaarden en omstandigheden effectiever gaat werken. Typerend is in dit verband het stimuleren door de ondernemingsraad van de oprichting van allerlei commissies (voor ondersteuning b.v.); het zelf zitting nemen daarin en het feit dat de gevallen en zaken door niet-ondernemingsraadsleden aan de orde wordt gesteld. Dit zelfde lezen wij ook in het rapport Grotestad ten aanzien van de ondernemingsraad. De rapporten wekken de indruk, dat de personeelsvertegenwoordigers steeds meer achter het bedrijfsgebeuren gaan aanlopen, meer fungeren als getolereerde controleurs dan als onmisbare schakels in de belangenbehartiging van beneden naar boren. Hun betekenis ligt praktisch hoofdzakelijk in het bepleiten van verbetering van materiële accommodatie, soms van wat veiligheid, een enkele maal in het bepleiten van de belangen van een bepaalde groep. Door het missen van een functionele positie komt een sterk accent te liggen op de persoonlijke instelling en ambities.

Van een inschakeling in de belangenbehartiging van boven naar beneden komt in de onderzochte bedrijven evenmin iets terecht. Ziet men de personeelafdeling als het knooppunt tussen bedrijf en vakbeweging (districtsbestuurders), dan betekent dit steeds meer

dat alle afspraken, gemaakt tussen bedrijf en vakbeweging, via de bedrijfshiërarchie naar de werknemers gaan en ook hier de personeelsvertegenwoordigers vaak een ondergeschikte, niet-functionele, slechts aanhorende functie vervullen. Typerend voor deze situatie, maar niet alleen hiervoor, is hetgeen gezegd wordt over het contact tussen de districtsbestuurder en de personeelchef van één van de onderzoeksbedrijven: 'De personeelchef stelt zich, zoals te verwachten was, met de districtsbestuurder-grootmetaal in verbinding. Wat er door hen besloten is, is niet bekend gemaakt. Nu zou men verwachten dat ook de onbezoldigde vakbondsleden van het bedrijf zich tot de districtsbestuurder zouden richten. Dit contact heeft, volgens de twee enige ondernemingsraadsleden, die actief vakbondslid zijn, niet plaats gehad. Zij verwachten weinig van een dergelijk contact: 'De districtsbestuurder en de personeelchef kunnen te goed met elkaar opschieten en we hebben het gevoel "verkocht" te worden'. Ook van de ANMB zelf verwachten ze weinig: 'Dacht u dat men in Den Haag niet wist hoe schandalig veel er wordt overgewerkt? En merkt u er iets van dat de bond er iets tegen doet?'

Deze schijnbaar soms nauwe band tussen districtsbestuurder en directie (personeelchef) vormt vaak een niet geringe bemoeilijking voor de positie van de bond en van het kader in het bedrijf. Gevoelens, overgeleverd te zijn aan een figuur, die 'onder één deken ligt met de directie', gaan een rol spelen. De afwezigheid van de bond binnen het bedrijf wreekt zich hier wel zeer sterk. Nog duidelijker laat de afstand tot het bedrijf zich voelen als men dit — zoals in Grotestad soms noodgedwongen gebeurt — via de afdeling van de Metaalbond speelt.

In een dergelijke situatie, en de rapporten van de vier onderzoekers geven dit aan, slaat de *scholing* van de vakbeweging slechts in geringe mate en bij bepaalde figuren aan (bij één van de onderzoeksbedrijven de man, die op de sociale afdeling zit en de man, die districtsbestuurder hoopt te worden!). Een belangenbehartigingsproces van boven naar beneden zonder een behoorlijke 'feedback', zonder het facet 'vertrouwensman' van de kaderfunctie inhoud te geven, is zeer ongewenst. Niet alleen worden de kaderleden geïsoleerd van de vakbondspolitiek, de vakbondspolitiek mist daardoor de aansluiting op de eigenlijke verlangens en frustraties van de leden. Twee citaten laten zien hoe dat in de praktijk werkt.

'Tijdens een scholingsbijeenkomst van de ondernemingsraad bleek het elitekader van een onderzoeksbedrijf geen duidelijke voorstelling te hebben van essentiële begrippen als produktiviteits-

verhoging. De vrij abstracte voorstellen over een betere werkvoorbereiding, het beter op elkaar afstemmen van het werk van de verschillende afdelingen, sloegen dan ook niet aan. De mensen zien geen kans de abstract gehouden bedoelingen in de eigen concrete werksituatie in te passen. Van zijn kant is de districtsbestuurder niet in staat om abstracte ideeën aan de hand van concrete — voor de arbeider zichtbare — voorbeelden te verduidelijken. De pogingen, die hij daartoe onderneemt, stranden, omdat hij slechts kan refereren aan zijn eigen vroegere werksituatie, die zeer veel arbeiders vreemd is en die bovendien niet volledig kan slaan op hun eigen situatie. De arbeiders geven de districtsbestuurder duidelijk te verstaan, dat hij weinig op de hoogte is van de interne bedrijfsverhoudingen en daarom voorzichtig moet zijn met het stellen van eisen aan de ondernemingsraads-leden. De ondernemingsraads-leden voelen zich te licht voor de directie en menen alleen iets te kunnen bereiken met steun van de districtsbestuurder, die ze tot nu toe hebben gemist.

‘Contact tussen bedrijfskader en districtsbestuurder komt dus vrijwel alleen voor d.m.v. vergaderingen. Bij het hier bedoelde bedrijf bestaat een contact-commissie, die is samengesteld uit vier ANMB—ondernemingsraads-leden. Alleen de beambtenvertegenwoordiger komt nog wel eens met een districtsbestuurder in contact, maar dat is voor de ondernemingsraad alleen al van geen belang. Zoals reeds gezegd, komt een districtsbestuurder wel eens op het bedrijf, maar ook dan bezoekt hij b.v. de ondernemingsraad-secretaris nog niet steeds. Zodat het niet zo verwonderlijk is als vakbondsleden beweren, dat hun leiders met directies beter kunnen opschieten (en “onder één deken liggen”) dan met hen, hun “waarde-makkers”, die zich zelf maar moeten helpen. Helemaal onwaar is dat trouwens niet; de “taal van overleg” spreken verscheidene directeuren en vakbondsbestuurders vaak beter dan vakbondsleden.’

Nu kan de vakbeweging moeilijk de klok terugdraaien, ook al loopt deze door de instelling van de ondernemingsraad behoorlijk voor. De ontwikkeling in het bedrijf naar een doelmatige belangenbehartiging door de lijnfunctionarissen zal juist gestimuleerd moeten worden. Niet in de eerste plaats door eigen bazenopleidingen van de vakbeweging, maar vooral door het bedrijf te brengen tot goede bazenopleidingen.

Daarnaast zal nagegaan moeten worden welke mogelijkheden er liggen voor *afdelingscommissies* en hoe deze mogelijkheden te

verwerkelyken zijn. Wil het overleg de arbeidssituatie beïnvloeden en wil het tevens zichtbaar blijven voor de werknemers, dan moet het ter plaatse geschieden. De delegatie van bevoegdheden vanuit de personeelafdeling naar de lijnfunctionarissen dient gepaard te gaan met een delegatie van bevoegdheden vanuit de ondernemingsraad naar lagere overlegorganen. Maar of het bedrijf voor een dergelijke 'democratie' al rijp is, menen wij te moeten betwijfelen; daarvoor worden de werknemers nog te weinig gezien en erkend als medewerkers. In het volgende citaat over een onderzoeksbedrijf komt dit duidelijk naar voren, evenals trouwens de geringe inventiviteit van het bedrijfskader.

'Voor het beleid van de bazen is hun relatie met hun directe meerdere, de afdelingschef, van belang. En daarbij de opvattingen, de visie van deze chef op de sociale verhoudingen in het bedrijf in het algemeen en op die in "zijn" afdeling in het bijzonder. Daarbij speelt de persoon, het karakter van de chef een belangrijke rol. Op dit niveau is de persoonlijkheidsstructuur van deze enkeling dus van meer belang voor de sociale structuur van de gehele afdeling, dan op een lager niveau. Ook al staat de chef geheel onverschillig tegenover de sociale verhoudingen — en misschien wel juist dan —, is dit van belang voor de wijze waarop de structuur in de praktijk tot stand komt, c.q. functioneert. Op dit niveau zijn ook meestal de sterkste weerstanden te overwinnen bij de invoering van veranderingen, ook al doet de desbetreffende chef zelf niets aan de "human relations". Een chef is vaak koning over zijn afdeling en elke inbreuk op zijn soevereiniteit wekt dan weerstand op. Dat is wellicht een reden waarom de afdelingscommissies eigenlijk weinig betekenis hebben. Men wil wel met de arbeidersvertegenwoordigers en bazen aan één tafel zitten en praten, maar enige delegering van bevoegdheid voor wat betreft personeelsbeleid b.v. komt al "überhaupt nicht im Frage". Daarbij moet wel worden opgemerkt, dat ook zelden of nooit iets constructiefs in die richting wordt gesuggereerd. Ook bij de arbeiders komt dat niet im Frage, niet omdat men het niet zou willen, maar omdat men zelf niet inventief genoeg is. En de afdelingscommissieleden krijgen van geen enkele zijde adviezen of concrete aanwijzingen in die richting, ook van vakbondszijde niet. Zodat de afdelingscommissie als orgaan van overleg, advies of medezeggenschap op sociaal gebied eigenlijk maar een schijnvertoning is. Op papier goed georganiseerd, maar niet levend, slechts van vrij beperkte betekenis.'

De ondernemingsraad zal nader bekeken moeten worden op

taakuitoefening en status. Meer dan tot nog toe zal dit lichaam zich moeten richten op de algemene bedrijfsproblematiek en minder op individuele gevallen. Het is toch eigenlijk dwaas dat b.v. bij één van de onderzoeksbedrijven volgens de onderzoekers de introductie van nieuw personeel veel te wensen overlaat. Het democratisch principe, dat gehanteerd wordt bij de verkiezing van ondernemingsraden, moge dan een uitstekend middel zijn om de krachtsverhoudingen bloot te leggen, de vakbond is bij de beïnvloeding van het bedrijfsbeleid meer gebaat bij enkele ter zake kundige figuren. Wanneer deze op de hoogte zijn van wat er in het bedrijf leeft en anderzijds geholpen worden om de incidentele 'storingen' te vertalen in organisatiefouten, kunnen zij misschien tevens een actievare rol spelen in de onderhandelingen tussen bedrijf en vakbeweging.

Wij hebben het gevoel, dat tegen de achtergrond van bovengeschetste problematiek het mogelijk moet zijn de vorming van bedrijfscontactgroepen tot een reële bijdrage te maken. Mits wij deze groepen zien als een functionele vormgeving aan het contact tussen leden, kader en districtsbestuurders. Een contact, dat blijkens de onderzoeksrapporten op 't ogenblik te vormloos is om waarachtig effectief te kunnen zijn. Waarschijnlijk zijn het zich geen vertegenwoordigers voelen van de Bond en het geheel hun eigen, los van de districtsbestuurders, een rol spelen van de leden van de ondernemingsraad belangrijke symptomen van de functionele geïsoleerdheid van het Bondskader in de bedrijven. De kaderleden staan op een geheel andere wijze in de bedrijfsproblematiek dan de districtsbestuurders en van wezenlijk contact, laat staan van bruikbare hulp is geen sprake. 'Bij moeilijke kwesties verkeren de vertegenwoordigers veel meer in een conflict tussen trouw aan de belangen van de collega's of de zekerheid van de eigen positie, dan dat er sprake is van de vraag of de wensen van de vakbonden genegeerd worden. Een dergelijke houding van de ondernemingsraads-leden kan ik niet zonder meer irreëel noemen. De vakbonden hebben zich immers tot nu toe nog maar in zeer beperkte mate en slechts in algemene zin met interne bedrijfsaangelegenheden ingelaten.'

Vanzelfsprekend komen bij het bespreken van de problematiek rond de positie van het bedrijfskader de vragen aan de orde hoe de vakbond een juiste selectie stimuleren, omdat door de rapporten heen dit kader als van te laag niveau wordt gezien, en hoever de vakbeweging zou kunnen gaan met professionalisatie van dit kader,

temeer daar het 'wegpromoveren' in de bedrijfshiërarchie volgens de onderzoekers een belangrijke rem is op het goed functioneren van het overleg.

Ten slotte, maar hier zitten wij op de grens van de positie van het afdelingskader, blijkt uit het onderzoek het contact tussen afdelings- en bedrijfskader weinig effectief te zijn. Jammer genoeg geven de rapporten niet aan welke bedrijven wel en welke niet in het afdelingsbestuur vertegenwoordigd zijn. Vast staat wel, dat er vanuit het werk weinig behoefte is aan en nog minder mogelijkheid is voor contact tussen bedrijfs- en afdelingskader. Waar het bedrijfskader echter onvoldoende kan terugvallen op de afdeling, is de noodzaak des te groter de districtsbestuurder als contact- en begeleidingsfiguren te zien. Of met de woorden van het rapport Grotestad:

'Contact bedrijf-afdeling komt vrijwel niet voor; functioneel helemaal niet. Verschillende afdelingskaderleden zijn ook bedrijfskaderleden, maar deze functies zijn meestal haast waterdicht gescheiden. Een afdelingsvoorzitter en -secretaris wonen wel eens bedrijfskadervergaderingen bij om op de hoogte te blijven, maar van meer dan informatieve betekenis is dat dan ook niet. In één van de afdelingen is de scheiding zeer stringent; verscheidene bedrijfskaderleden weigeren pertinent iets met de afdeling te maken te hebben, om persoonlijke redenen (vete, wrok) en de anderen beschouwen de afdeling als minderwaardig. Elders worden kaderleden in het bedrijf wel eens aangesproken over zaken, die de afdeling aangaan ("klachten", uitkeringen e.d.), echter nooit andersom. Het convergentiepunt is het districtsteam, dat een zeer zwaar bezette dag- en avondtaak heeft.

Hoe de verdere ontwikkeling van de vakbondsactiviteiten en zeggenschappen zal zijn, is moeilijk te voorspellen. Het lijkt wel van belang dat de nodige aandacht geconcentreerd wordt op wat er zich in de bedrijven afspeelt. De vakbond heeft alleen iets in een bedrijf te zeggen via zijn leden daar; als het contact met die leden té los wordt en het bedrijf hen redelijk weet te integreren, dan kan de invloed van de bond wel eens aanmerkelijk gaan dalen. Dan zou integratie in een bedrijf gepaard kunnen gaan met desintegratie van de vakbond.'

6. *De positie van het afdelingskader*

De vraag of afdelingsbestuurder, propagandisten, gespreksleiders en boden in bevredigende mate een communicatie-functie ver-

vullen tussen leiding en leden wordt in de rapporten zeker niet optimistischer beantwoord dan bij de beschrijving van de positie van het bedrijfskader het geval was. Opvallend is in alle onderzochte afdelingen, dat slechts een kleine kring van mensen bereikt wordt en dat ook nog ernstig kritiek wordt uitgeoefend op de effectiviteit, waarmee de daardoor toch al magere communicatie inhoud worden gegeven.

a) *De concrete belangenbehartiging van beneden naar boven* ('doorgeef-functie').

Concrete zaken, die door de bond moeten worden behandeld, komen niet in al te indrukwekkende mate binnen op de zgn. spreekavonden. Voor zover het geen interne bondszaken betreft (fondsen), gaat het daarbij vooral om mensen uit de kleinindustrie en om zaken, die zich niet (meer) lenen voor behandeling binnen het bedrijf (ontslag op staande voet b.v.).

De leden worden meestal ontvangen door één der dagelijkse bestuurders en met name, voorzover aanwezig, door de bezoldigde secretaris-penningmeester. In een enkel geval bestond de neiging om deze taak te laten rouleren, opdat óók de andere bestuursleden werden ingeschakeld, maar dat had volgens de onderzoekers tot gevolg, dat het gesprek met het betrokken lid, alsmede de vastlegging van de noodzakelijke gegevens, daaronder leed.

Te overwegen is daarom het concentreren van deze taak in handen van goed opgeleide bezoldigde functionarissen. Wanneer aan deze mensen bovendien de afwerking der „klachten” kan worden toevertrouwd, wordt daarmee een gedeeltelijke oplossing bereikt van het probleem van de overbelasting van de districtsbestuurders; bovendien dat wordt tegemoet gekomen aan een door de onderzoekers vaak gehoorde klacht, dat de afhandeling van de zaken teveel tijd in beslag neemt. Uiteraard is hiermee echter geen oplossing gegeven voor de klachtenbehandeling in de kleinere afdeling, waarvoor wellicht een oplossing in regionaal en/of NVV-verband kan worden gezocht.

b) *De concrete belangenbehartiging van boven naar beneden* (verlengde arm).

Van een dergelijke functie kan in het geval der afdelings-kaderleden uiteraard praktisch niet gesproken worden. De afdeling heeft immers — afgezien van scholing en propaganda, waarover straks

meer — grotendeels een administratief-organisatorische taak. De belangrijkste schakel daarbij vormen penningmeester en boden. De onderzoekers menen te moeten vaststellen, dat bij de contributie-inning praktisch alleen zakelijk contact plaatsvindt en dat het voor de boden alleen al door tijdgebrek niet mogelijk is meer te doen dan zo gauw mogelijk de zegels te verkopen.

c) *Het doorgeven van opvattingen en gevoelens naar boven* (vertrouwensman).

Voor zover er op de (slecht bezochte) afdelingsvergaderingen 'gespuid' wordt, geschiedt dat door de mensen van de vaak overheersende grote bedrijven. Ook in het afdelingsbestuur komen praktisch alleen geluiden naar voren uit de bedrijven waar de bestuurders persoonlijk werkzaam zijn.

Het afdelingsbestuur geeft als zodanig weinig of niets door aan de districtsbestuurders. Voor zover deze zelf op de vergaderingen aanwezig zijn, verhindert zowel tijdgebrek als hun gerichtheid op formele regels en hanteerbare bepalingen de bestuurders om kennis te nemen van, laat staan in te gaan op detailopmerkingen en uitingen van onlustgevoelens door de aanwezige leden.

Dit tekort aan een 'maatschappelijk werkinstelling' bestaat trouwens ook bij de afdelingsbestuurders. Slechts bij sommige gespreksleiders ligt dit enigszins anders. Het voorlichtingsdoel, de veelal gemengde samenstelling der groepen en de strakke opbouw der meeste (centraal gefabriceerde) gespreksschema's verhinderen echter ook hier het 'spuien' van meningen in hoge mate. Ook het contact der gespreksleiders met de districtsbestuurder op de instructie-avonden is maar weinig geschikt voor het doorgeven van opgedane indrukken. Het niveau en de instelling van de meeste gespreksleiders maken het bovendien moeilijk om het gespreksgroepenwerk in grotere mate als communicatie-kanaal naar boven te laten fungeren. Het is echter zeker nodig om de mogelijkheden tot verbetering ernstig onder het oog te zien.

d) *Het doorgeven van opvattingen en gevoelens naar beneden* (opinion leadership).

Uit bovenstaande schildering blijkt reeds, dat hier weinig sprake van kan zijn. Het afdelingsbestuur blijkt in de onderzochte gebieden in hoge mate geïsoleerd te staan van de leden.

De aard van de in getal vrij geringe ledenvergaderingen leent

zich geenszins voor het beïnvloeden van de mentaliteit der leden. Het is ook zeer de vraag — blijkens de gehouden interviews — of het selectie-systeem er toe leidt dat de voor deze functie van opinion-leader geschikte personen zitting krijgen in het afdelingsbestuur.

Een tweetal groepen afdelingskaderleden zouden in theorie bij uitstek de opinion-leader-functie moeten vervullen, t.w. de gespreksleiders en de propagandisten. Het is echter niet mogelijk uit de rapporten na te gaan wat hier in feite van terecht komt.

Voor de gespreksleiders moet echter gezegd worden, dat o.a. de aard van de gespreksschema's, de ingewikkeldheid der besproken vraagstukken en de kwaliteit van deze functionarissen zelf in onderlinge wisselwerking er mede toe leiden, dat in ieder geval maar een kleine kring werd bereikt.

Dat kan niet gezegd worden van de werkersgroepen, die in enkele der onderzochte afdelingen vrij grote aantallen ongeorganiseerd en 'vaandelvluchtigen' thuis bezochten. De betekenis daarvan onttrok zich ten dele aan de beoordeling der onderzoekers, hoewel het effect op het ledental geenszins kan worden aangetoond.

Opvallend is het geringe meetbare effect, dat een grote of geringe afdelingsactiviteit blijkt te hebben. Het sombere beeld over de afdeling Middelstad staat in contrast tot de groei van het ledental. Bij een vergelijking van een zeer slechte en zeer goede afdeling blijkt geen verschil te kunnen worden aangetoond in de ontwikkeling van het ledental, ledenparticipatie aan afdelingsactiviteiten (behalve die aan gespreksgroepen).

Over de goede afdeling schrijft één van de rapporteurs: 'Maar juist in een zo goed lopende afdeling blijkt het toch geringe resultaat. De vraag dringt zich dan op; waartoe dient nu dit alles? Contact met leden is er evenmin als elders. De actieve kerngroep houdt eigenlijk zich zelf in stand. Het is een groep van mensen, die meestal in verschillende verenigingen zitten; vakbond, coöperatie, politieke partij, schoolbesturen e.d. Zij wisselen veel gegevens uit, hebben onderling goed contact en besteden vrijwel allemaal een groot deel van hun vrije tijd aan de vakbond. Ze werken allemaal in een bedrijf (behalve de secretaris-penningmeester) en zijn of waren daar ook vaak kaderlid. Deze kerngroep zweemt qua karakter wel eens wat naar een gezelligheidsgroep, hoewel natuurlijk het werk in de eerste plaats komt.

Maar vooral bij een kleine kern van 7 à 8 bestuursleden valt toch het element van verbonden te zijn, meer dan met anderen, niet te ontkennen. Dit wordt een soort in-group met aan de rand

nog wat meer mensen, die er half bij horen en verder niets. De rest is ook echt resp. de anderen, de leden. En deze rest schijnt buiten het bedrijf liever niet met hun werk in welke vorm ook, dus ook niet in vakbondsvorm, geconfronteerd te willen worden. Men scheidt de werksfeer duidelijk van de andere levenssferen.'

Samenvattend moet dus gezegd worden, dat de afdeling in de onderzochte gebieden slechts in beperkte mate als een waardevolle communicatieschakel kan worden beschouwd. Het afdelingsbestuur ontvangt van beneden af weinig of niets en geeft dus ook weinig naar boven door. Het ontvangt buiten de organisatorische richtlijnen en regelingen van bovenaf niet veel meer dan rapporten van wat door districtsbestuurders is gedaan en bespreekt deze zonder er veel mee te doen. In één der rapporten wordt dan ook gesproken van een 'doublure'. Toch schijnt dit objectief vrij zinloze 'herkauwen' aan een aantal mensen voldoende bevrediging te schenken om regelmatig op de bestuursvergadering te verschijnen. Ter verklaring daarvan kan gewezen worden op de waarde, die aan de 'status' van afdelingsbestuurder wordt gehecht en bij sommigen ongetwijfeld ook op het feit, dat dit deelhebben aan een (fictief) beleid in het hoogste lokale vakbondSORgaan een stap kan zijn naar hogere bondsfuncties.

Ernstig dient echter de vraag te worden gesteld of de functieverschraling van de afdeling er niet toe moet leiden dat het overgebleven werk

- a) in handen wordt gelegd van gespecialiseerde bezoldigden;
- b) gedeeltelijk overgaat naar de bedrijfslijn of
- c) wordt gecentraliseerd in NVV-verband.

In plaats van het oprichten van zoveel mogelijk afdelingen of wijken, die waarschijnlijk nooit een sociale eenheid zullen kunnen worden, ware het te overwegen de werkzaamheden in handen te leggen van een kleinere kring mensen, die verantwoordelijk zijn voor een groter terrein.

7. *Conclusies*

Op basis van het geschetste onderzoek en ons eigen langdurig bezig zijn met de vakbondsproblematiek menen wij de volgende conclusies te mogen trekken:

1. De functie van de bond is in sterke mate beperkt tot de collectieve belangenbehartiging op centraal niveau (beleidsvorming rondom de c.a.o.) en tot zorg voor en controle op uitvoering van centraal afgesproken formele procedures op bedrijfsniveau (beleids-

uitvoering en beleidscontrole door districtsbestuurders). In de concrete bedrijfssituatie vervult de bond voor de leden alleen dan de functie van beroepsinstantie in bepaalde gevallen van belangenbehartiging wanneer het — sterk toegenomen — bedrijfs-personeelbeleid het lid geen genoegdoening schenkt. De zorg voor de werkgelegenheid in afzonderlijke bedrijven is hoofdzakelijk achteraf; proberen om de consequenties van een directiebeleid te verzachten. Het blijkt dat de werknemers in het algemeen en ook de leden zich vaak zodanig uitlaten, dat zij weinig waardering lijken te hebben voor het werk van de bond; uit het feit dat zo velen lid blijven en voor hun lidmaatschap aanzienlijke financiële offers brengen, blijkt, dat de bond toch nog duidelijke functies heeft voor grote groepen.

2. Het bedrijfs- en afdelingskader heeft in feite een beperkte betekenis in het Bondswerk. Waar zij de enige persoonlijke presentatie van de Bond voor de leden zijn en de leden blijkbaar een aantal verwachtingen van de Bond hebben, moet dit leiden tot teleurstellingen. Bij het bedrijfskader wordt deze tendentie versterkt doordat het veelal ingeschakeld is in een functie ten behoeve van de ondernemingsleiding en daardoor zijn Bondsfunctie in mindere mate kan vervullen. Die Bondsfunctie is overigens onvoldoende gespecificeerd en geïntegreerd in het Bondswerk.

3. Het bedrijfs- en afdelingskader verkeert vaak in een voor de Bond gevaarlijk isolement t.o.v. de leden (is slechts in geringe mate vertrouwensman en opinieleider). De selectie is blijkbaar onvoldoende; bij het bedrijfskader speelt mee de vervreemding door de van hen gevraagde 'dubbele loyaliteit'.

4. De districtsbestuurder voor het actiewerk is veelal vrij exclusief de gesprekspartner met de directie (de personeelchef) van de afzonderlijke bedrijven — als het contact 'überhaupt' bestaat. Dit vloeit voort uit de aard van zijn werkzaamheden; er kan daardoor gemakkelijk een situatie ontstaan waarbij het bedrijfskader (en zeker het afdelingskader) onvoldoende en niet direct is geïnformeerd over zijn activiteiten. Wanneer dit contact er wél is, heeft de districtsbestuurder vaak de neiging, het sterk te betrekken op zijn werkzaamheden; daardoor dreigt het contact een formeel en generaliserend karakter te krijgen.

5. De geschetste situatie vloeit in hoge mate voort uit de historisch gegroeide structuur van de bond en uit de ontwikkeling van het vakbondswerk.

Algemene beleidspressies van boven af, die zich ten doel stellen verandering van mentaliteit en gedrag, door straffe leiding, even-

min als organisatorische wijzigingen, kunnen veel aan de toestand veranderen. Functieverlies en ledenapathie zijn ten dele onvermijdelijk.

6. De Bond (en wellicht de gehele vakbeweging) realiseert zich zijn doeleinden, alsmede de haalbaarheid hiervan. Opvulling van functie-verlies d.m.v. collectieve maatregelen (uitbreiding van fondsen, ongevallenverzekering, kinderwerk, vakantiewerk) kan slechts zeer ten dele tegemoetkomen aan de discrepantie tussen de normen en verwachtingen van de leden en het centrale beleid. Een uitspraak over de wenselijkheid en de mogelijkheden van een meer op de bedrijven gericht beleid (verzekering werkgelegenheid — invloed op het interne personeelbeleid) is gewenst.

7. De Bond (ook hier wellicht een groter aantal vakverenigingen) dient zich af te vragen, in hoeverre zijn structuur en werkwijze geschikt is voor het realiseren van zijn te specificeren doeleinden. Wil men een redelijke mate van accepteren van zijn beleid bereiken en een zekere 'feed back' bevorderen, dan zal het isolement van de 'eerste contactlaag' t.o.v. de leden moeten worden doorbroken. De functie van deze laag moet worden geanalyseerd, de geschikte functionarissen geselecteerd en het beleid ook via deze kanalen worden gevoerd.

8. De Bond richtte zijn aandacht vooral op de 'manipuleerbare grootheden', ook al zijn die beperkt. In de hiernavolgende aanbevelingen zijn een aantal wellicht te realiseren mogelijkheden opgesomd, die aansluiten bij een verondersteld centraal beleid, dat in de bedrijven enig contact met zijn leden, en wel van beneden naar boven, ambieert.

8. Enige aanbevelingen

a. Bedrijven.

1. De mogelijkheid van scheiding van de rollen van leden van overlegorganen en die van vertrouwensleden van de bond dient onder ogen te worden gezien (vermijding van de problematiek van de dubbele loyaliteit).

2. Gezien het feit, dat bij 'vrijstelling' van functionarissen van de overlegorganen deze veelal tot verlengstuk van de personeelafdeling of organisatie worden gemaakt, resp. worden verwijderd van degenen, die zij vertegenwoordigen, dient te worden overwogen of deze vrijstelling wel moet worden aangemoedigd.

3. Het belangenbehartigingswerk in de bedrijven krijgt alleen een goede kans, als het goed *geprofessionaliseerd* wordt. Van de

districtsbestuurders kan men (zelfs wanneer dit werk meer aandacht krijgt en wordt geconcentreerd in een afzonderlijke bestuurder), wat dit betreft, niet te veel verwachten, zulks gezien de kwantitatieve verhoudingen.

4. Het verdient overweging t.a.v. individuele klachten in de bedrijven te streven naar een formele 'grievance procedure' (duidelijke rollen; medezeggenschap van de vakbeweging).

5. Het zou aanbeveling verdienen, te beginnen met gespreks-groepen in één bedrijf, waarbij één of enkele goede gespreks-groepenleiders een vrije, receptievere aanpak proberen en daarbij als luisterpost optreden.

6. Het bedrijfscontactgroepenwerk kan alleen van de grond komen als het duidelijk functioneel kan werken, als het dus zaken kan afhandelen, die op bedrijfsniveau van belang zijn. Dit is niet hetzelfde als het geven van een formele status van bijv. bedrijfsafdeling.

7. De districtsbestuurders dienen zich meer en tijdiger zorgen te maken over de werkgelegenheid in de afzonderlijke bedrijven in hun district. Zij dienen onmiddellijk de betreffende bedrijfsvertrouwensleden van de Bond te informeren over hun bemoeïingen met de afzonderlijke bedrijven. In functietraining en leiding door de Bond zouden deze punten aandacht moeten krijgen.

8. Voor de begeleiding van het interne werk in de bedrijven is de benadering van de districtsbestuurders vrijwel noodzakelijkerwijze te formeel en generaliserend. Te overwegen valt deze begeleiding te doen plaatsvinden door een afzonderlijke functionaris. Een 'maatschappelijk werk'-instelling is vereist en daarmee zal bij toekomstige selectie rekening moeten worden gehouden.

b. Afdelingen

1. Het werk van de afdelingen dient beperkt te worden gezien; een geforceerd centraal beleid om de afdelingen tot leven te brengen kan alleen tot teleurstellingen leiden, ook bij de betreffende bestuurders.

2. Het geografisch splitsen van zeer grote afdelingen dient geen algemene beleidslijn te worden.

Enrichissez-vous!

Het woord 'klimaat' behoort sinds lang niet meer uitsluitend tot de terminologie van De Bilt of van de optimisten die radiopraatjes houden over het weer! Het wordt ook gebruikt in verband met economische omstandigheden en er is zelfs gepoogd er in dat verband een definitie voor te vinden. Ik zal mij daar niet aan wagen, omdat — naar ik veronderstel — de lezer wel duidelijk zal zijn wat ik bedoel, wanneer ik beweer dat de regeringsmaatregelen der laatste jaren volkomen passen in een kapitalistisch klimaat.

Het begon eigenlijk reeds in het voorjaar van 1958 toen de prijsbeheersing van niet-landbouwgronden werd opgeheven. De grondspeculatie kon dus weer een aanvang nemen en de grondspeculanten maakten daarvan een gretig gebruik.

Wel had minister Witte bij het einde van het debat een geruststellend woord gesproken:

'Concluderend zou ik willen zeggen, dat onder de huidige omstandigheden bij een goede grondpolitiek van de gemeenten geen excessieve prijsstijging van de grond en soms in het geheel geen prijsstijging is te verwachten. Indien er meerwaarde optreedt. . . zal dit naar mijn mening in doorsnee tot enkele dubbeltjes beperkt blijven.'

De socialistische fractie — blijkbaar niet geneigd zich door deze vriendelijke woorden in slaap te laten sussen — stemde tegen. De meerderheid van de Kamer volgde de minister.

Nu is grondspeculatie — naar het gevoelen van een groot aantal mensen — een bijzonder onsympathiek bedrijf. De grond werd ons geschonken en niet door mensen gemaakt. Grond te gebruiken als speculatie-object en daardoor de kosten van de eerste levensbehoeften der mensen — voedsel en beschutting(woning) — te doen stijgen is a-sociaal. Dergelijke transacties bevoordelen slechts een kleine groep mensen en zijn voor de rest van de burgers alleen maar nadelig.

Nu behoefde men geen argwanend socialist te zijn om aan de geruststellende woorden van minister Witte te twifelen. Een klein beetje inzicht in de structuur onzer samenleving zou iemand aan-

merkelijk pessimistischer hebben gestemd. Een pessimisme, dat dan ook spoedig bewaarheid werd. Dat blijkt uit een hoofdartikel in 'Het Vrije Volk' van 8 april 1961, waarin het volgende uit 'Trouw' wordt geciteerd:

'Bij menig particulier bouwplan struikelt men onder de huidige subsidiebepalingen met betrekking tot stichtingskosten en huurprijzen over de grondprijs. De grondprijzen lopen sterk op; in de periode van 1954 tot en met 1959 gemiddeld met niet minder dan 52 percent.'

En de secretaris van de Nederlandse Bond van Bouwonderneemers spreekt in een interview met Trouw over 'prijsstijgingen tot vaak onrustbarende hoogte' en over 'een struikelblok voor menig particulier bouwplan'.

En thans komen de landbouwgronden voor speculatie aan de beurt. Men weet, dat de Kamer in 1958 geweigerd heeft minister Vondeling te volgen toen hij voorstelde de wet op vervreemding landbouwgronden permanent te verklaren. De wet is slechts voor 4 jaar verlengd en loopt dus einde 1962 af. En de regering, zo heeft de minister van Landbouw verklaard, overweegt ernstig de wet op de prijsbeheersing van landbouwgronden niet te verlengen. Op 28 februari 1961 verklaarde Egas in de Tweede Kamer naar aanleiding van deze ministeriële uitspraak 'Dientengevolge begint men al met de speculatie.'

Blijkbaar zijn de resultaten van de opheffing der prijsbeheersing voor niet-landbouwgronden naar het oordeel van de regering zo verheugend, dat men nu ook de landbouwgronden voor speculatie wil vrijgeven. Dat past inderdaad in een kapitalistisch klimaat.

De derde kans voor grondspeculatie leveren de gronden in de Zuiderzeepolders. Op 26 april 1956 nam de Tweede Kamer een motie-Biewenga aan, waarin de regering werd verzocht ook 'uitgifte in eigendom' van deze gronden mogelijk te maken. Aan de in deze motie uitgesproken wens was tot dusver nog geen uitvoering gegeven. De hoop is nu echter op het kabinet-De Quay gevestigd. In zijn memorie van antwoord bij de behandeling van de begroting voor 1961 had de minister van Financiën zich als volgt uitgelaten:

'De ondergetekende wil vooropstellen, dat het kabinet in beginsel zich met het standpunt in de motie-Biewenga, dat naast uitgifte in pacht en erfpacht ook uitgifte in eigendom in aanmerking komt, kan verenigen.'

Dat vonden de heren, die grondspeculatie ook in de polders meer mogelijk wilden maken, natuurlijk prachtig. Maar zij waren teleur-

gesteld over de nadere mededeling van de minister . . . 'dit betekent niet dat er reeds op korte termijn met de uitgifte in eigen- dom een aanvang zou kunnen worden gemaakt.'

Tegen dit standpunt van de regering kwam uit de regeringspartijen verzet bij de behandeling van de afdeling Domeinen van Hoofdstuk VII B. Er werd op aangedrongen althans direct een begin te maken met verkoop van gronden aan boeren, die hun grond op het 'oude land' aan de stichting Beheer Landbouwgronden hadden verkocht om pachters in de nieuwe polders te kunnen worden. De heer Engelbertink (KVP) liet zich daarbij als volgt uit:

'Wanneer de minister nu werkelijk eens op korte termijn de mogelijkheid voor deze boeren — ik zeg dus niet voor vrije verkoop in het algemeen — opende, zou hij heel wat leed en bitterheid bij deze mensen wegnemen en dan zouden juist deze mensen vanuit het oude land met meer plezier naar deze nieuwe polder gaan.'

Dat was blijkbaar minister Zijlstra zelfs te grijs, die als volgt interrumppeerde: 'Geloof u, dat deze mensen met leed en bitterheid naar de polders gaan?' Prompt kwam het antwoord van de geachte afgevaardigde: 'Ja, mijnheer de voorzitter,' want . . . 'zij moeten verkopen en zij mogen daartegenover geen grond van de staat terugkopen.'

— Uit het verloop van het debat is verder wel gebleken, dat ook deze regering voorlopig niet aan verkoop denkt. Doch door haar principiële bereidverklaring heeft zij de voorstanders van verkoop een sterk wapen in handen gegeven. En daar moet men niet gering over denken.

De drooglegging van de Zuiderzeepolders is tot stand gekomen onder leiding van de overheid door krachtsinspanning van onze bekwame waterstaatingenieurs en hun medewerkers. Er zijn niet alleen enorme bedragen door de gemeenschap aan ten koste gelegd, doch er is ook ontstellend veel energie, overleg en organisatietalent aan besteed. Nu zou de op deze wijze door en voor de gemeenschap gewonnen grond worden verkwanseld en tot speculatieobject gemaakt worden! Het is niet te hopen, dat het ooit zo ver in Nederland zal komen. Met verkoop van deze gronden is niemand gediend, het zou alleen een voordeel kunnen opleveren voor een kleine groep kapitaalkrachtige boeren, en waarschijnlijk de grondprijzen op het 'oude land' doen stijgen. Maar het past wel bij een kapitalistisch klimaat. 'Enrichissez-vous'!

De geestesgesteldheid van dit kabinet kwam ook duidelijk tot

uitdrukking, door de weigering van de minister van Financiën, om in te schrijven op de nieuwe emissies Hoogovens en Middenstandsbank. Men kent de geschiedenis. Toen in 1918 Hoogovens werden opgericht, namen de staat en de gemeente Amsterdam in het kapitaal, groot f 30 miljoen, deel voor resp. f 7,5 miljoen en 5 miljoen. De aanloopjaren leverden verliezen op, zodat de aandelen van f 1000,— werden 'afgestempeld' tot f 600,— en dus 40 pct. van het kapitaal als verloren werd beschouwd. Het bedrijf kwam er echter bovenop en begon behoorlijke resultaten af te werpen. In 1960 vond kapitaalsuitbreiding plaats door een emissie groot f 51.556.000,—. Op deze nieuwe aandelen kon door oude aandeelhouders worden ingeschreven à 150 pct. tegen inlevering van claims. Aan deze inschrijving heeft de staat niet deelgenomen. In een brief van 30 maart 1960 aan de voorzitter van de Tweede Kamer deelt de minister van Financiën het volgende mede:

'Tegen een volledig gebruikmaken van het claimrecht, verbonden aan het bezit van de staat aan aandelen en certificaten Hoogovens bestond bij mij het bezwaar dat zulks een begrotingsuitgave met zich zou brengen van f 23.659.800 zonder dat dwingende redenen aan het algemeen belang ontleend, deze uitgave zouden wet-tigen.'

Dat lijkt mij een zonderlinge redenering. Naar mijn overtuiging zouden 'dwingende redenen aan het algemeen belang ontleend' de regering verplicht hebben aan de inschrijving deel te nemen. De regering dient zich toch te beschouwen als hoedster van de belangen der Nederlandse volksgemeenschap. En zij verzuimt dus haar plicht indien zij een transactie, die de gemeenschap tot voordeel zijn kan, weigert aan te gaan om de voordelen aan particulieren over te laten. Zij had, als beheerster van ons gemeenschappelijk vermogen, aandelen Hoogovens van nominaal f 1000,— voor f 1500,— kunnen verkrijgen, wetende dat de nieuwe aandelen na toewijzing enkele duizenden guldens meer waard zouden zijn. (De aandelen staan nu op 780 pct.). De regering is dus m.i. te kort geschoten in de behartiging van de belangen onzer volksgemeenschap.

Een nevenverschijnsel, dat optrad na de parlementaire behandeling van deze aangelegenheid, dient nog even te worden vermeld. De Kamer had een overzicht gevraagd van alle ondernemingen, waarin de staat geheel of gedeeltelijk deelneemt. In een brief gedateerd 14 november 1960 legde minister Zijlstra een lijst van deze deelnemingen over.

In de Financiële Kroniek van zaterdag 5 april 1961 in het Algemeen Handelsblad vindt u de volgende passage:

'Het zou wellicht aan te bevelen zijn, dat de staat overging tot het afstoten van zijn bezit aan aandelen Breedband en Hoogovens. Hij bezit f 80 miljoen aandelen in de eerste onderneming en f 34,7 miljoen van Hoogovens. Alleen dit laatste bezit vertegenwoordigt naar de laatstgedane koers van gisteren al een waarde van ruim f 390 miljoen. Indien men tegelijkertijd zou overgaan tot het aanmaken van kleine coupures, zou dit tevens een krachtige bijdrage kunnen betekenen voor popularisatie van het effectenbezit. Andere belangrijke deelnemingen van de staat, die wellicht in aanmerking komen voor afstoting zijn . . .' (dan wordt ongeveer het hele, door minister Zijlstra gepubliceerde lijstje, afgedrukt).

En tot slot van deze passage in de Financiële Kroniek leest men: 'Voorts aandelen Ned. Middenstandsbank en . . . de staatsmijnen. Op de jongste staatsbalans wordt dit bedrijf met f 819 miljoen opgevoerd.'

Dat zou — indien de regering de suggestie van de Kroniekschrijver wilde volgen — een complete uitverkoop worden. Met de Staatsmijnen tot sluitstuk. Wat een prachtige kluit. Reken eens aan: een bedrijf, dat voor ruim f 800 miljoen op de staatsbalans staat. Indien dit op gronden 'aan het algemeen belang' ontleend aan particuliere belangen kon worden overgedragen, zou dat een overwinning zijn op het dirigisme en de socialisatiezucht der socialisten. Gij vergist u indien gij meent, dat het denkbeeld omtrent verkoop van de Staatsmijnen maar eens terloops door de kroniekschrijver in het Algemeen Handelsblad werd opgeworpen. In de vergadering van 28 februari 1961 sprak het liberale 2de kamerlid de heer van Leeuwen bij de behandeling van de begroting van Financiën als volgt:

'Bij de jongste behandeling van de begroting der Staatsmijnen heb ik de vraag opgeworpen of en in hoeverre een afsplitsing van de Staatsmijnen en het gedeeltelijk brengen in particulier bezit van chemische bedrijven, die los van de kolenwinning staan, gewenst ware. Rijk voor een beslissing leek deze zaak toen nog niet.'

De president-directeur van de Staatsmijnen, de heer H. H. Wemmers, heeft in een toelichting op het verslag meegedeeld, dat bij de hoofddirectie van de Staatsmijnen (er schijnt dus zo iets te bestaan als een directie en een hoofddirectie; het wachten is nu maar op een opperhoofddirectie) deze wens in het geheel niet bestaat. Wel leeft de wens — alweer bij de hoofddirectie — om de

staatsmijnen de status te geven van een naamloze vennootschap, waarvan de aandelen in handen zijn van de staat. Daar zou niets op tegen zijn indien men niet moest vrezen, dat — wanneer het kapitalistisch klimaat blijft aanhouden — een regering die aandelen zou 'afstoten'. De NRC van 19 mei 1961, die een toelichting geeft op het verslag van de Staatsmijnen, vermeldt nog het volgende:

'De kwestie of de staat te eniger tijd tot denationalisatie zou willen overgaan, is een geheel ander punt, dat voor het bedrijf als zodanig indifferant is.'

Met dat al lijkt waakzaamheid geboden. Het moge 'voor het bedrijf' onverschillig zijn of de aandelen in handen van de staat blijven of dat zij tot een speculatieobject ter beurse worden, voor onze volksgemeenschap is dat zeker geen onverschillige zaak.

Wij hebben trouwens een schoolvoorbeeld om naar te verwijzen. Het kapitaal van de bekende Duitse Volkswagenautomobielfabriek was in handen van de Bondsrepubliek en van de provincie Niedersachsen. In april 1961 werd tot gedeeltelijke 'denationalisatie' overgegaan en 60 pct. aangeboden aan werknemers van de fabriek en Duitse ingezetenen met kleinere inkomens.

Toen de handel in deze aandelen op de beurs begon werd 700 pct. geboden, terwijl de volgende dag zaken op 785 pct. werden afgesloten. Ik zou wel eens willen weten welk 'algemeen belang' met deze onbeschaamde gokpartij zou zijn gediend!

Zo ver is het in Nederland nog niet. Maar een ieder, die gevoelig is voor klimaatsveranderingen weet, dat op het kabinet-De Quay de hoop gevestigd is van allen, die de zorg voor het 'verdienen' van particulieren hoger stellen dan de zorg voor onze volksgemeenschap.

N A S C H R I F T

In het week-overzicht van het Alg. Handelsblad van 25 november 1961 vind ik de volgende passage: 'In Duitsland heeft men eens een soort balans opgemaakt van de resultaten van het volkskapitalisme, en onverdeeld gunstig is het resultaat toch niet te noemen. Want het is wel gebleken, dat vooral de arbeiders, waar het ten slotte vooral om te doen was, weinig voor volksaandelen gevoelen. Bij Mannesmann bijv. wilde slechts 2,5 pct. van de arbeiders gebruik maken van de mogelijkheid om de gratificatie aan het einde van het jaar in aandelen op te nemen.'

En verder leest men in hetzelfde artikel:

'In een recent artikel in het Handelsblatt wordt dan ook gesteld, dat alle "Privatisierung" eigenlijk alleen maar voor de speculanten een reden is geweest om "Sinterklaasje, dank je wel" te zeggen, in dit geval dan tegen de overheid, en dat het voornamelijk weer speculanten zijn, van wie de roep om verdere "Privatisierung" uitgaat.'

Dat klinkt allemaal lichtelijk anders dan het advies, dat het Alg. Handelsblad in zijn financieel overzicht van 8 april 1961 gaf: 'Het zou wellicht aan te bevelen zijn, dat de staat overging tot het afstoten van zijn bezit aan aandelen.'

Japan: het Westen in het Verre Oosten

Het eerste dat de westerse bezoeker bij zijn aankomst in Tokio opvalt is, dat hij niet meer in Azië is. Hij is in het Westen. Dit is geen onderontwikkeld gebied, dit is een ver ontwikkelde en technisch zeer bekwame gemeenschap, goed georganiseerd, ordelijk en gedisciplineerd . . . kortom, alles wat Azië niet is. Er is geen twijfel aan: men is hier welvarend. Uiteraard niet welvarend volgens Amerikaanse maatstaven, maar uiterst welvarend in vergelijking met de Aziatische broederlanden. Dit land is overigens ook welvarender dan het Japan van 1950 of 1936, om van het Japan van 1945 maar helemaal te zwijgen.

Dit is natuurlijk maar een klein stukje van de waarheid. Japan kent grote groepen werklozen, verborgen werklozen vooral, en ook de andere problemen van de overbevolking zijn Japan niet gespaard gebleven.

Niettemin blijf ik bij mijn eerste indruk: de etalages van de grote magazijnen zijn boordevol ook met niet-duurzame artikelen, en dat liegt er niet om. Een analyse van de Japanse economie bevestigt deze conclusie.

Japan blijft de nadruk leggen op export, nu evenzeer zo niet meer dan voor de oorlog, maar het accent is verlegd. Meer en meer geeft men de produktie van goedkope artikelen op; in hun plaats komen de kwaliteitsartikelen, waardoor meer goed geschoolde arbeidskrachten nodig zijn. De fabricage van goedkopere artikelen laat men over aan de onderontwikkelde landen, die in de eerste fase van hun industrialisatie zijn. Japan zelf concentreert zich intussen op elektronica.

Terzelfdertijd zoekt Japan andere afnemers: de export naar de onderontwikkelde gebieden (de arme afnemers) neemt af terwijl steeds meer wordt geëxporteerd naar de welvarende streken (Verenigde Staten, Canada, Australië, enz.).

Dit wil eigenlijk zeggen dat Japans hele economische leven op een hoger niveau komt. De afstand tussen Japan en de onderontwikkelde landen is groter geworden; de kloof tussen Japan en de Verenigde Staten is aanzienlijk versmald.

Als we even kijken naar het verleden van Japan, dan is de huidige welvaart een belangrijke schrede voorwaarts. De statistieken wijzen hier dan ook op: de binnenlandse markt neemt steeds groter aandeel aan de consumptie en volgens de statistici geven de volle etalages een juist beeld. Dit feit alleen is al voldoende om de voorstanders van China — en die vindt men in alle lagen der Japanse bevolking — de mond te snoeren.

China's partijgangsters

Ik heb van alle kanten gehoord dat Japan niet buiten de handel op China kan; de miljonair Osaka verzekerde het me en de 'marxistische' professor Itsuro Sakisaka verzekerde het me eveneens.

Hun jammerklachten riepen voor mij het beeld op van de vooroorlogse rechtse politici in Nederland, met hun: 'Indonesië verloren, Nederland verloren.' Intussen hebben we Indonesië verloren en we hebben het beter dan ooit.

Er zijn Japanse zakenlieden met iets meer inzicht, die begrepen hebben dat de vroegere handel op China opzij geschoven is door iets dat meer voordeel brengt.

Zij zien bij voorbeeld in dat China nooit meer zo'n goede afnemer zal worden als vroeger, noch zo'n prima bron van grondstoffen. Immers China industrialiseert zelf thans in een snel tempo en op sommige punten beconcurreren de industrieën van beide landen elkaar al. Of de Chinezen in dit stadium veel grondstoffen zullen willen verkopen, is dus wel een open vraag.

In ieder geval is communistisch China vrij gevaarlijk om zaken mee te doen, omdat de staat export en import centraal regelt, en zowel economische als politieke maatregelen bij één en dezelfde macht berusten. De Japanners hebben waarlijk geen lust om ten aanzien van China dezelfde positie van totale afhankelijkheid te moeten innemen die b.v. Finland inneemt ten aanzien van Sowjet-Rusland.

Maar ja: het is heel erg gemakkelijk om te geloven in de voordelen van de handel op China en dan zijn bovengenoemde argumenten, hoe redelijk ook, niet makkelijk verkoopbaar. Zelfs in het zakenleven speelt het sentiment mee; en ook daar ziet men het verleden door de roze bril.

Mijn tweede indruk betrof de politiek, die nog op een ongelooflijk laag peil staat. O ja, vergeleken met de landen eromheen is Japans politieke leven bepaald hoog ontwikkeld. Maar naar onze

Westeuropese maatstaven gemeten is het nog een inferieure zaak.

Allereerst: het is allemaal heel provinciaals. Democratie is voor de Japanners iets heel nieuws, zeker zo nieuw als de moderne industrie. Maar ze hebben met het aanleren van de democratie aanzienlijk meer moeite, omdat het nu eenmaal geen techniek is (althans niet in de eerste plaats), maar een intellectuele en geestelijke verworvenheid.

De Japanners hebben de democratie niet zelf bevochten. De eerste die Japan democratie — van een allerprimitiefste soort — schonk was keizer Meiji; de volgende milde gever, die een veel vollediger soort democratie weg te schenken had, was Mac Arthur.

De Japanse economie, gedomineerd als het economische leven is door de grote concerns, was bepaald geen herhaling van het westerse patroon van trusts en kartels. Integendeel: de feodale Japanse clans hadden een financieel verlengstuk in het economisch leven van hun land. De maatschappij van de Meiji-periode was trouwens ook een voortzetting van het clansysteem, waarbij de clans de vorm van moderne partijen aannamen.

Het is nog geen enkel westers volk gelukt om zich binnen honderd jaar de regels van de democratie volledig eigen te maken, en de Japanners maken op deze regel geen uitzondering. Het clan-systeem blijft overal opduiken: in de regeringsbureaus, in het zakenleven, en in de onderwereld.

Een socialistische hoogleraar heeft voor mij een diagram getekend om me een idee te geven van alle 'stromingen' van de socialistische beweging, keurig netjes gegroepeerd van links naar rechts; het geheel herinnerde me heel sterk aan de persoonlijke kliek- en vriendjespolitiek van de Latijnse landen. Vooral het 'marxistische' exposé rook naar muf feodalisme.

Tolerantie geen traditie

Het belangrijkste in de democratie is dat men de tolerantie betracht, waardoor de ruwe strijd om de macht met iets zachtaardiger middelen gevoerd kan worden.

De Japanse geschiedenis evenwel kent geen traditie van tolerantie. In Japan is de culturele atmosfeer gekleurd door herinneringen aan de Samoerai, aan de Dainyo en diens trouwe volgelingen en aan de benden van Ronin.

Voor de oorlog bleek die atmosfeer een vruchtbare voedingsbodem voor het Shinto-imperialisme. Na oorlog en nederlaag pla-

veide deze zelfde sfeer de weg voor het marxisme. Immers het dialectische metarialisme appelleerde aan de twee belangrijkste trekjes van de Japanse politieke atmosfeer: materialisme en grofheid.

In Japan is het openbare leven altijd vol geweest van hartstochten en van geweld. Men placht gordiaanse knopen daar nooit te ontwarren: men hakte er doorheen.

Zes eeuwen burgeroorlog maakten de weg vrij voor de militaire discipline van de Tokugawa-periode; zoals de 30-jarige oorlog in Duitsland de weg vrijmaakte voor de Pruisische hegemonie. Gelijke oorzaken, gelijke gevolgen: het marxisme werd geboren uit de 'dialectische' sfeer van Pruisen, en het was immers niet zonder reden dat men Japan 'het Pruisen van het Verre Oosten' noemde!

Nog steeds hebben Duitsland en Japan menig trekje gemeen: maar Japan is een fase achter.

Japan is nu in een situatie, vergelijkbaar met die van Duitsland na de Eerste Wereldoorlog. Wat Japan nu heeft, had Berlijn toen: indrukwekkende pacifistische betogingen. Maar ik herinner me heel goed de commentaar die één mijner vrienden toen gaf: 'De omvang van deze demonstraties zijn angstaanjagend. Als ze met miljoenen optrekken om voor de vrede te demonstreren, zullen ze ook met miljoenen nét zo gedisciplineerd en enthousiast voor de oorlog demonstreren.'

Een merkwaardig soort pacifisme

Er is nu inderdaad pacifisme in Japan. Weliswaar heeft het volk de terugkerende officieren niet de onderscheidingstekenen van de uniformen gerukt — zoals de Duitsers na 1918 deden —, maar ze keken min of meer kalm gniffelend toe toen Mac Arthur in 1945 het hele Japanse leger van de uniform beroofde.

Duitsland had zijn 'ohne mich'-beweging, Japan heeft zijn neutralisme. Maar Japan heeft geen Berlijn en Japans gebied is nergens door het Rode Leger bezet, en zodoende zou het Japanse neutralisme de 'ohne mich'-Duitsers wel eens kunnen voorbijstreven.

Dat de Japanse neutralisten van links goedklinkende argumenten hebben is bekend: ze noemen onder andere hun humanitaire afkeer van de atoombom, e.d. Merkwaardig genoeg echter komt in hun hele arsenaal van argumenten niet één argument voor dat werkelijk internationale betekenis heeft.

Niet dat ze alleen een Japans humanitair streven voorstaan, dat niet, maar ze denken aan een soort humanitair streven-voor-Japanners. De belangen van het buitenland, de zaak van de vrijheid der wereld, het internationale socialisme . . . men hoort ze niet noemen. Dat zijn trouwens geen goede verkiezingsleuzen, wat het nationalisme wél is, en nationalisme is nu eenmaal de levensadem en de drijfveer van het Japanse neutralisme.

Zo revanचेert zich het Shinto-imperialisme in een Japanse maatschappij waarin het marxisme bon-ton is geworden, zelfs nogal conformistisch. Is het niet een feit dat het marxisme nooit voet aan de grond gekregen heeft in de Angelsaksische en de Scandinavische landen om de simpele reden dat het politiek-culturele klimaat in die landen geen enkele trek gemeen had met de onverdraagzame ('revolutionnaire' of 'contra-revolutionnaire') geest van de maatschappij waarin het marxisme ontstond?

Oppervlakkig marxisme

De landen evenwel waar de democratische tradities van het Westen ontbreken — de onderontwikkelde gebieden — hebben van het marxisme alleen de dialectische 'explosieve' elementen overgenomen, die direct aansloten op hun eigen hopeloze toestand; de andere 'westerse' elementen in de marxistische ideeën lieten zij links liggen.

Zodoende werd hun 'marxisme' armzaliger en oppervlakkiger en dit gebeurde in Japan, waar 'studie' gauw verward wordt met 'uit het hoofd leren'. Toen de Japanners de westerse wetenschappen ontdekten, voelden zij zich van nature aangetrokken tot de onverteerbare tendensen van de Duitse 'fin de Siècle'-cultuur onder keizer Wilhelm. Literatuur over het marxisme is en wordt in geweldige oplagen verkocht in Japan; zelfs de imperialistische officieren van 1936 voelden zich aan het marxisme verwant.

Zoons van arme boeren trachten een soort maatschappelijk Shintoïsme te ontwikkelen. De communistische partij deed wat ze kon om na de oorlog deze belangstelling voor het marxisme aan te wakkeren. En de grote vulgariteit van de communistische partij-literatuur is grotendeels schuld aan het onbuigzame, ruwe en schematische karakter van het Japanse marxisme — eigenlijk heel erg on-dialectisch! Voor hen is het marxisme een aantal verklaringen en voorschriften, die men netjes uit het hoofd leert zoals men vroeger op school het alfabet leren moest. Maar het komt niet bij ze op om een studie van het marxisme te maken, om er een

kritische of historische beschouwing aan te wijden — om van de psychologische benadering nog maar niet eens te spreken.

In de contacten met de Verenigde Staten verraadt dit conformistische soort 'revolutie-gezindheid' zijn ware karakter. Natuurlijk: de Verenigde Staten zijn de machtigste 'kapitalisten' ter wereld, maar zijn ze niet ook de natie van de vroegere bezetters? Een aanval op de Verenigde Staten, gepaard met allerhand plotseling ontdekte overeenkomsten met Rood-China (Asanuma), een eis om de teruggave van Okinawa zonder al te veel over de Koe-ri-ten te zeggen: is dat niet de goedkoopste manier om anti-kapitalistisch te doen? Het is overigens ook de meest chauvinistische manier om marxist te zijn.

Toen de algemeen secretaris van de (linkse) Socialistische Partij zich bij mij beklaagde over het feit dat de Europese partijen het standpunt van de Japanse partij niet konden begrijpen, kon ik me niet inhouden. Ik heb geantwoord: 'Wat had je verwacht? Jullie waren in de oorlog die door jullie land begonnen werd; jullie verloren. Wij waren in diezelfde oorlog, die ons door jullie land werd opgedrongen, en wij wonnen. Een beetje aan de late kant gingen jullie de strijd aanbinden tegen een oorlog die slaven van je maakte en je een nederlaag bezorgde; daarom is de vrede jullie eerste eis. Maar wij hebben in het verzet gevochten. Wij hebben gedwongen in deze oorlog gevochten, en om onze menselijke waardigheid te herwinnen hebben we ons gedwongen gezien in het verzet te strijden. Daarom is vrijheid onze eerste eis en vrede onze tweede. We gaan immers uit van volkomen tegengestelde ervaringen!'

Ik kan niet zeggen dat hij er erg gelukkig mee was, maar in ieder geval werd er niet meer over onbegrip geklaagd. Voor ons, socialisten van het Westen, betekent een aanval op de Verenigde Staten een aanval op het schild van de Vrije Wereld, een aanval dus die gericht is op de vrijheid van onze wereld.

Een onfrisse erfenis

Het pacifisme van de jongeren, de ultra-linkse jongens en meisjes van de Zengakuren, is eerlijker en diep-gevoeld, en smaakt niet naar het hengelen naar kiezersgunst. Maar ook hun opstandigheid heeft haar chauvinistische zijde, zij het dan dat in hun geval dit nare trekje diep in hun onderbewustzijn zetelt. Ze tekenen verzet aan tegen het verleden, tegen de generatie die dat verleden maakte tot wat het was; maar hun marxisme is niet slechts

een protest tegen een maatschappij die tot oorlog voerde, het is ook een weigering om de onfrisse erfenis van de nederlaag te aanvaarden met alle daaraan verbonden lasten en schulden.

Hun houding ten aanzien van Rood-China doet me denken aan de houding van vele Franse arbeiders kort na de oorlog. Ze hadden weinig lust zich zelf te zien als onderdeel van een staat die in 1940 had gecapituleerd, en dus ging al hun sympathie uit naar Rusland, een moderne staat met de afmetingen van een heel werelddeel, een staat die veel beter hun behoefte aan collectieve roem kon bevredigen en waarbij ze een oneervol verleden vergeten konden.

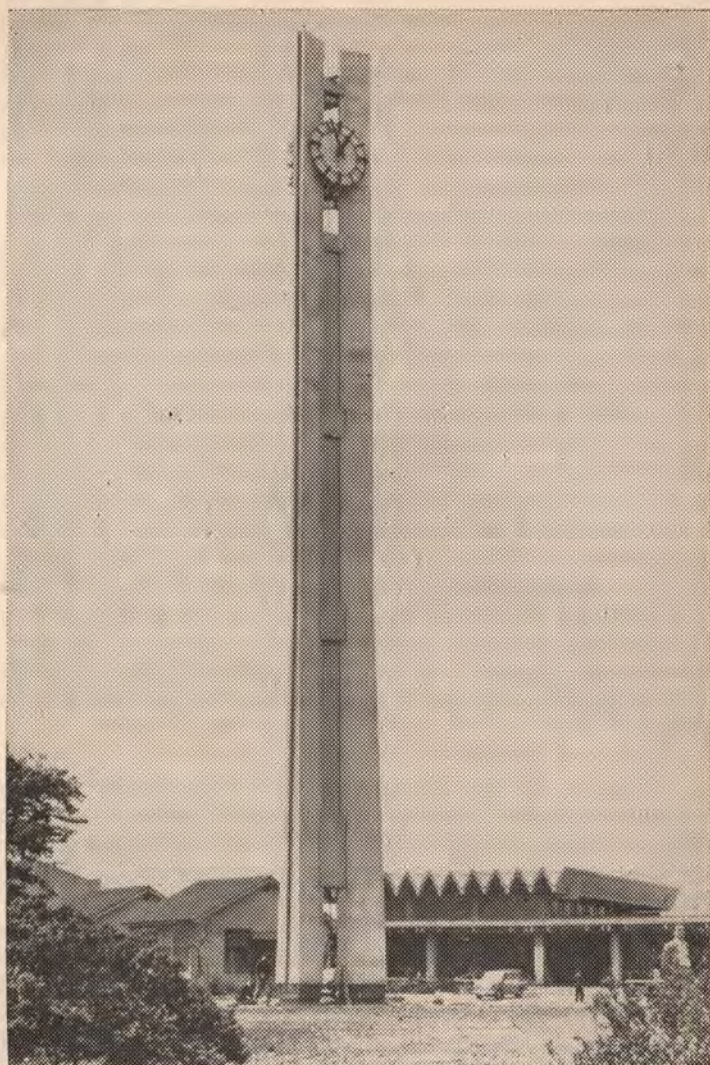
Als de jonge Japanners zich revolutionair tonen, kunnen ze met het verleden breken, kunnen ze zich distantiëren van de nederlaag en een nieuw leven beginnen, geruggesteund door de identificatie van zich zelf met die nieuwe machtige staat, Rood-China. Voor mij lijdt het geen twijfel of veel van deze jonge communisten kunnen (en zullen) hun wrevel gemakkelijk in meer gangbare vormen van chauvinisme omzetten. De tijd zal het leren.

Het demagogische neutralisme van de Socialistische Partij is uiteraard een aanmoediging voor de jongeren om juist deze richting in te slaan, ook al hebben diezelfde jongeren een grote minachting voor de socialistische leiders. Maar door zo te handelen spelen de socialisten met vuur, want, alle marxistische diagrammen van de socialistische theoretici ten spijt, is het Japanse volk niet radicaal van aard. Het is bovenal conservatief: dat is bij de verkiezingen wel zonneklaar gebleken.

De politieke agitatie ter linkerzijde heeft alleen maar de Japanse politieke verhoudingen duidelijker gemaakt. Wij zijn onderweg naar het twee-partijensysteem, althans we hebben nu twee machtsblokken, brutaal en onbeschaamd in hun optreden, ieder op zijn eigen gebied heel vast in 't zadel, en allebei heel wel er toe in staat om ieder begin van onderlinge verdraagzaamheid de pas af te snijden.

Bijna twee derde van alle kiezers hebben hun stem uitgebracht op het conservatieve blok; ze accepteerden niet alleen het veiligheidsverdrag, maar ook Kishi. Wie een dergelijk machtig conservatief blok door voortdurende gewelddadige handelingen blijft uitdagen, gedraagt zich niet alleen dom, maar uiterst gevaarlijk.

De actie van de Zengakuren vertoont een sterke gelijkenis met de Spartakistische activiteiten in het Duitsland van 1918. Ook daar dachten de revolutionairen dat een verwarde sfeer identiek was met een situatie, rijp voor de revolutie. En ook daar meende de revolutionaire minderheid haar revolutie te kunnen opleggen aan

Ter herinnering aan de overleden Japanse staatsman Yukio Ozak is in Tokio deze herdenkingszuil geplaatst. Men heeft hem juist met deze zuil met klok willen eren, omdat van hem bekend was, dat hij tijdens zijn leven niet éénmaal te laat op een vergadering is gekomen.

een niet-revolutionaire meerderheid. Ze dachten dat de actieve elite het pleit wel zou kunnen winnen zonder steun van de massa's. Het resultaat was dat de revolutionaire elite werd gearresteerd en vernietigd; de leiders ter dood gebracht. Het was gemakkelijk genoeg om hen op te offeren, ze hadden immers geen steun van de massa's. In die dagen werd de basis gelegd voor de beweging van Hitler. De Spartakisten, de voorlopers van de Duitse communistische Partij, waren diep onder de indruk van de Russische Oktoberrevolutie en door het vlammeende licht daarvan bijna verblind. Zij meenden in het naoorlogse Duitsland, nog krachteloos door de nederlaag van het Duitse keizerrijk, dezelfde revolutionaire situatie te onderkennen als die in Rusland de Oktoberrevolutie had mogelijk gemaakt. Weliswaar waren de Duitse arbeiders aanzienlijk minder vol zelfvertrouwen en veel minder goed georganiseerd dan hun Russische tegenhangers . . . maar in die dagen deed men aan sociologische over-simplificatie. De Spartakisten waren van mening dat ze de massa van de rechts-georiënteerde 'reformistische' arbeiders wel voor een voldongen feit zouden kunnen stellen en dat die arbeiders daarna vanzelf volgen zouden. En zo wist Karl Liebknecht zijn tactiek op te leggen aan Rosa Luxemburg — die de verstandigste van de twee was — en samen begonnen zij de Spartakistische Putsch, die stootte op de tegenstand van een coalitie, gevormd door zeer rechtsgezinde veem-officieren (de groepen waaruit Asanuma's moordenaar voorkwam, lijken erop als twee druppels water) en wat eveneens zeer rechtse socialistische leiders.

De officieren uit de vemen vormden de voorhoede van de middenstanders die absoluut niets moesten hebben van enig links radicalisme, en de socialistische leiders hielden de Duitse arbeiders voor het grootste deel op een veilige afstand van de Putsch. Zo was een handjevol soldaten voldoende om de 'revolutie' te onderdrukken; de leiders werden gevangen genomen en ter dood gebracht, de Spartakistische beweging volkomen vernietigd. De nederlaag van deze extremisten — en bovenal de wreedheid van de overwinnende soldaten — heeft repercussie gehad in de hele Duitse arbeidersbeweging. De Spartakisten koesterden een dodelijke haat tegen de 'reformisten'; de middelegroepen voelden zich schuldig en onzeker. Door de polarisatie rond enerzijds geweldadige en anderzijds reformistische elementen en door de bittere twisten binnen de arbeidersklasse werd de gehele arbeidersbeweging verzwakt.

Het werkelijke gevaar bedreigt Japan niet van links. Het werkelijke gevaar voor Japan is het ontstaan van een nieuwe Japanse 'Stahlhelm'-beweging. Vergeten we vooral niet dat de Duitsers twee nederlagen in wereldoorlogen hebben moeten slikken; de Japanners zijn pas bezig hun eerste nederlaag te verteren. De opkomst van een Japanse 'Stahlhelm'-groep van reactionairen — een Shinto-groep — zou de linksgezinde Japanners voor buitengewoon zware problemen plaatsen. Natuurlijk is er een verschil: de Japanners kunnen nu niet (zoals de rechts-georiënteerde Duitsers in 1928—1940 wél konden) dromen van een oorlog als wraakoefening. Want een derde wereldoorlog zal er niet komen, en Japan is geen grote mogendheid meer, zomin als Engeland of Frankrijk. Maar wél hebben de felle methoden van de Zengakuren de politie wakker geschud uit de bedeesdheid waarin ze sinds de zuivering door Mac Arthur in diens anti-imperialistische actie verkeerde. Als de studenten nog iets verder gaan zullen ze zelf de oorzaak zijn dat de politie op de felle uitdaging van de studenten op ouderwets-hardhandige wijze reageert. Geweld roept geweld op; gelijk revolutie tegen-revolutie veroorzaakt.

Als de pseudo-marxisten ernst maakten met de bestudering van hun marxisme, zouden ze moeten concluderen dat de Japanse economie niet rijp is voor revolutie. Het is waar dat de geschoolde fabrieksarbeider maar een fractie verdient van wat zijn Amerikaanse collega in handen krijgt. Maar de Verenigde Staten zijn ver weg, en zijn ervaring vertelt hem dat hij tussen de 20 en 40 pct. is vooruitgegaan sinds 1950.

Nu moet wel gezegd worden dat de grote industrieën maar 20 pct. van de arbeidersbevolking werk verschaffen; 80 pct. vindt werk in middengrote en kleine bedrijven, die aan de controle van het ministerie van arbeiderswetgeving grotendeels ontsnappen, en in deze fabriekjes wordt eindeloos (over)gewerkt voor salarissen die de helft of een derde bedragen van de salarissen in de grote bedrijven. Echter zijn deze arbeiders niet radicaal gezind: ze zijn psychologisch en politiek achtergebleven en ze hebben nog niet geleerd onderscheid te maken tussen zich zelf en hun werkgevers. Te zamen met de boeren en de middenstand leveren zij de meeste conservatieve stemmen op.

Hoë kunnen we nu dus de radicale toon verklaren van de arbeidersbeweging, en het (beperkte) succes daarvan?

Ik meen dat de redenen op het psychologische vlak gezocht

moeten worden. De onverdraagzame, hartstochtelijke, extremistische atmosfeer van de Japanse maatschappij is de oorzaak. De 'hogere standen'-arrogantie, erfenis van de Samurai, treft men aan niet alleen tussen de politieke partijen onderling, maar in nog grotere mate tussen werkgevers en werknemers onderling. Deze arrogante onverdraagzaamheid drijft de ontwikkelde arbeiders tot extremisme — al is het dan meestal beperkt tot zijn uitingen. De intellectuelen hameren de extremistische overtuigingen er wel in. Juist de intellectuelen hebben, als een groep, veel meer maatschappelijke en financiële moeilijkheden dan andere groepen, en juist zij zijn heel gevoelig voor onverdraagzaamheid en arrogantie (in anderen).

Een studie over de invloed van de intellectuelen op de moderne maatschappelijke ontwikkeling in Japan zou zeer nuttig kunnen zijn. De middengroepen zijn in Japan al sterk en het onderwijs begint om zich heen te grijpen: heel wat boeren en arbeiders hebben zoons aan de universiteiten. Die jongens worden daarheen gestuurd om hoger op de maatschappelijke ladder te klimmen dan hun ouders deden: een dergelijke ambitie van de zijde van de ouders is een bijzonder sterk motief, dat veel meer uitwerkt dan enige andere maatschappelijke prikkel uit het marxistische arsenaal. In werkelijkheid evenwel ziet men zijn hoop zelden verwezenlijkt.

De studenten hebben een moeilijk leven; in de collegezalen is de concurrentie moordend, en bij het zoeken naar een baantje wordt de concurrentie nog veel erger. Verleden jaar stelde Japans grootste dagblad, de 'Asahi Shimbun', enkele academici aan op zijn redactie-bureau. De sollicitanten moesten, op de in Japan gebruikelijke manier, een examen afleggen waartoe alleen afgestudeerden van de universiteit van Tokio (de beroemdste universiteit van het land) werden toegelaten. Er waren 1800 sollicitanten voor dertig betrekkingen. De dertig die ten slotte uit de bus kwamen, zullen er een harde dobber aan hebben hun status van middenstanders op te houden op een salaris dat minder is dan dat van een willekeurige fabrieksarbeider in een van de grote industrieën, of zelfs minder dan dat van een typograaf.

Geen wonder dus dat deze 'mislukte middenstand' bezielde wordt door non-conformistische en zelfs revolutionaire — zoal niet destructieve — gevoelens. In de Zengakuren, de vertegenwoordiger bij uitstek van deze middengroepen, wordt de stem-

ming van deze klassie, in het huidige stadium van vrijheid zonder (vooralsnog) verantwoordelijkheid, heel duidelijk weerspiegeld. Deze gedeclasseerde of, beter, nog-niet-geclasseerde midden-groepen zijn het die de arbeiders volstoppen met marxistische propaganda, en uit die hoek komen de politieke overtuigingen en de typerende reacties van de arbeidersgroepen.

Er is maar een kleine minderheid, die, gehypnotiseerd door Japans kleurrijk verleden, zich bij de uiterst rechtse groeperingen aansluit. De overgrote meerderheid van de jongeren hebben nu open oog voor de mogelijkheden van de 'revolutie der managers' en dientengevolge staan zij naast de Zengakuren en de 'Jacquerie van de intelligentsia'. Het is hun reeds gelukt om het zwaartepunt van de totale Japanse pers naar links te doen ombuigen, zodat de eigen Japanse pers tegenwoordig systematisch een verdraaide voorstelling geeft van het leven in Japan.

Gebrek aan geestkracht.

De radicale propaganda van de socialistische beweging (de socialistische meerderheidspartij en de socialistische vakbeweging Sohyo) is grotendeels ijdel gepraat; dat is duidelijk zodra men een discussie met hen heeft en zeer zeker is het duidelijk wanneer men hen aan het werk ziet.

De socialistische partij is niet veel meer dan een afdeling van de Sohyo, die de partij nog veel sterker financieel aan zich bindt dan de Trade Union Council in Engeland het de Britse Labour Party doet. De leiders van de socialistische partij ontbreekt het trouwens aan de geestkracht om verzet aan te tekenen tegen de eisen van de vakbeweging, zelfs al zouden ze daar bezwaar tegen hebben. De socialistische beweging heeft vrij lang geveesd dat de studenten haar op de linkerflank zouden voorbijstreven en veel van hun scherpe verklaringen tegen de regering en tegen de Verenigde Staten zijn eenvoudig te verklaren als symptomen van hun angst voor de Zengakuren.

Het spijt me, maar ik kan geen respect opbrengen voor de vuistgevechten die de kamerfractie van de socialistische partij binnen de muren van het parlamentsgebouw organiseerde. In andere parlementen komt het ook wel eens voor dat de afgevaardigden zich van obstructiewapens bedienen, maar dan toch alleen in geval van uiterste noodzaak, als alle parlementaire middelen vergeefs zijn beproefd en als het om een zaak van het groot-

ste belang gaat. En dan nog pas als de meerderheid misbruik heeft gemaakt van haar overmacht in aantal ... en de obstructie dient in dat uiterste geval gevoerd te worden met woorden, niet met fysiek geweld. Want in ieder normaal parlement is er altijd tenminste één zaak die alle afgevaardigden even na aan het hart ligt: de waardigheid van het parlement: het respect van de bevolking voor het parlement. Voor mijn part is het waar dat Kishi misbruik gemaakt heeft van zijn macht, maar mocht dat voor de socialistische groep een reden zijn om de instelling van het parlement als zodanig te degraderen?

De socialisten hebben een merkwaardige opvatting van revolutionaire tactiek. Niet-democratische methoden zijn immers veel riskanter dan democratische methoden! Wie door de macht van de staat verslagen wordt, is dubbel verslagen, immers een dergelijk verlies plaatst de verliezer buiten de nationale gemeenschap. Daarom onderzochten echte revolutionairen altijd goed (en niet eens in de eerste plaats) of alle niet-revolutionaire middelen beproefd waren, terwijl het hun allereerste zorg was om zich ervan te verzekeren dat de meerderheid van de bevolking zich na een eventuele revolutie bij het voldongen feit zou willen neerleggen. Het verschil tussen de salon-socialist en de echte revolutionair is dat de eerste de revolutie beschouwt niet als een middel tot de overwinning, maar als een propagandastunt.

In de Sohyo liggen de zaken al niet anders. Zij hebben in de Miike mijnen een belangrijke strijd moeten leveren (misschien wel de belangrijkste die ze ooit voerden), die voor mijn bewering duidelijke bewijzen levert. Toen op een gegeven moment de staking leek uit te groeien tot een beslissende strijd tussen de arbeidersbeweging aan de ene kant en alle reactionaire krachten van Japan aan de andere kant, zond de Sohyo duizenden vrijwilligers naar het kleine mijnstadje om de demonstrende stakers bij te staan tegen de politietroepen en de gehuurde benden van de onderwereld. Heel Japan had de blik gericht op Miike. Op het laatste moment kon een botsing worden voorkomen en korte tijd later accepteerde de Sohyo de compromissvoorstellen van de verzoeningscommissie — precies dezelfde voorstellen die de Sohyo een jaar daarvoor met verachting verworpen had. Toen de rekening werd opgemaakt, kon men concluderen dat hetzelfde resultaat dus evengoed zonder een staking had kunnen worden bereikt, ware het niet dat de vakbonds-

leiders eenvoudig de moed niet bezaten om het onvermijdelijke te accepteren. Ze bonden de strijd aan om hun revolutionair blazoen onbesmet te houden; maar voor die houding moest de hoge prijs betaald worden dat de staking verloren werd. De Sohyo heeft trouwens heel weinig stakingen gewonnen, en ik heb het gevoel dat de Sohyo zich zo dikwijls in het avontuur van een politieke staking heeft gestort omdat het aan het eind van een politieke staking nu eenmaal niet nodig is om tastbare winst te tonen. Hoe dan ook: de Sohyo is, zijn hele grote ledental ten spijt, bepaald geen efficiënt of krachtig instrument voor normaal vakbondswerk.

Eerlijk, maar . . .

Maar hoe ter wereld kan men vertrouwen hebben in een vakbond die beïnvloed wordt — zoal niet geestelijk gedomineerd — door een man als professor Sakisaka, de eerlijkste revolutionair die men zich wensen kan, maar tevens misschien wel de meest 'welfremde' intellectueel die ooit in de politiek verzeilde?

Tijdens een gesprek met Sakisaka voelde ik me plotseling 40 jaar jonger. Zijn redematies deden me onweerstaanbaar denken aan de theorieën van de Hollandse communist Herman Gorter, de theoreticus van de 'arbeidsraden,' die korte tijd beroemdheid genoot dank zij het feit dat Lenin hem uiterst vinnig aanviel in 'Radicalisme, kinderziekte van het communisme'.

Sakisaka ziet geen problemen: hij heeft voor eens en voor altijd zijn sociale diagrammen geconstrueerd en als de Japanse maatschappij zich niet aan Sakisaka's schets wenst aan te passen . . . tja, dan is dat erg sneu voor Japan. Arbeiders- en plattelandsbevolking behoren te zamen; te zamen vormen zij de proletarische massa die in opstand zal komen als de tijd daar is, d.w.z. als de marxistische voorwaarden zijn vervuld. En zo er plattelanders zijn die zich deel van de middenstand voelen en als zodanig hun stem uitbrengen, en als er arbeiders zijn die hetzelfde doen . . . wel, dan zijn dat 'schoonheidsfoutjes' in het sociale schema en de tijd zal ze wel uitwissen.

Intussen kan men de tijd profijtelijk gebruiken voor het voeren van revolutionaire acties — dezelfde revolutionaire acties die volgens Sakisaka's eigen theorie alleen bruikbaar zijn wanneer het volk in meerderheid besef heeft gekregen voor de waarden van het socialisme.

De theorie van professor Sakisaka is, zijn zogenaamde rationale

en wetenschappelijke benadering ten spijt, uiterst primitief en emotioneel. Aan het succes van deze theorie kan men afmeten hoe zwak de democratische ontwikkeling van de Japanse arbeider is. Geen wonder dat hij vooral populair is in de mijnstreek, waar de ergste toestanden heersen en waar de verhoudingen met de werkgevers het slechtst zijn.

Bovendien is er een merkwaardig conflict tussen de theorie en de praktijk. Prof. Sakisaka is zelf heel streng op het punt van 'eenheid der arbeidersklasse', maar toch was hij de eerste om de kantoorbedienden van de mijnonderneming de mantel uit te vegeen omdat zij, als normaal onderdeel van hun werkzaamheden, het 'verraderlijke' reorganisatieschema hadden opgesteld waartegen de Sohyo ten slotte in staking zou gaan (en dat later door de Sohyo werd geaccepteerd). De zelfverzekerde aanval op deze groep arbeiders heeft veel bijgedragen tot het ontstaan van een kloof tussen hen en de mijnwerkers. De Sohyo verdedigt zijn 'radicale' politiek door te verwijzen naar de lage levensstandaard in de kleinbedrijven vergeleken met de stijgende levensstandaard van de arbeiders in de grote fabrieken. Inderdaad werken en leven deze arbeiders in werkelijk heel deplorabele omstandigheden . . . maar de Sohyo heeft nog praktisch niets gedaan om ze te organiseren, en dat is één van de redenen waarom deze arbeiders niet onder de invloed van hun bazen en de conservatieve werkgevers zijn uitgekomen.

Emotionele ontladingen

De socialistische partij en de vakbond nemen met hun politiek van provocatief woordgebruik grote risico's. Niets is zo provocatief, zo dom en gevaarlijk als deze manier van over een 'dictatuur van het proletariaat' te blijven doorpraten. Als de revolutionaire tactiek iets anders was dan een emotionele manier van stoom-afblazen, zou het gevolg ervan stellig een dictatuur zijn van de Japanse middengroepen, aangevoerd door de ontslagen officieren van het vroegere keizerlijke leger en met een ideologie gebaseerd op de 'verheffing' van een gemoderniseerde Shinto . . . juist zoals de Duitse 'Stahlhelm' na 1925 een 'gemoderniseerde' vorm was van het Wilhelmische militarisme. Want de middengroepen, — en nu heb ik het over het gedeelte dat zijn plaats in het leven gevonden heeft en de bestaande orde der dingen graag wil handhaven — zijn aanzienlijk talrijker dan de arbeidersklasse en hun conformisme is ernstiger gemeend.

Vergeleken met de socialistische beweging hebben de democratisch-socialistische partij en de rechtse vakvereniging Zenro een veel realistischer indruk op mij gemaakt. Maar hun voorbeeld bewijst wel dat realisme alleen niet voldoende is. Radicalisme zonder realisme is blind; maar realisme zonder energie is lam. De democratisch-socialisten manoeuvreren verre van handig. Deze socialisten van rechts hebben de domheid begaan om in te gaan op provocatie; ze zijn uit de partij getreden en hebben zich zodoende blootgesteld aan het verwijt van sectarisme. Immers de situatie in Japan was nog niet rijp voor de vorming van een meer naar rechts staande partij; de hele politieke atmosfeer van Japan is te rauw, te onverdraagzaam, om een massaal succes voor het democratische socialisme te kunnen garanderen.

Nog heeft Japan geen democratische traditie, en zeer zeker is er nog geen democratische atmosfeer. De meerderheid, die zich bij de bestaande toestand neerlegt en deze verdedigt, ziet niet in dat men het recht kan hebben oppositioneel te staan tegenover deze toestand, zelfs al draagt zo'n oppositie een democratisch karakter.

Het is een feit dat de meeste conservatieven en hun arrogante 'hogere standen'-clan de oppositie met weinig geduld tegemoettreden, wat weer ten gevolge heeft dat de oppositie op haar beurt ook ongeduldig wordt. Vervolgens werden de socialisten en hun volgelingen ongeduldig; zij zijn geïrriteerd. Daar komt nog bij dat het Japanse volk uiterst emotioneel van aard is en vol zit met onderdrukte gevoelens . . . twee feiten die verklaren waarom 'radicale' propaganda (propaganda met een onderton van emotie, ongeduld, geïrriteerdheid) in Japan zo'n succes heeft geboekt. Dit hele 'radicale' succes is meer te danken aan psychologische gefrustreerdheid dan aan economische factoren.

Of de Japanners werkelijk op gewelddadigheid gesteld zijn, valt intussen nog te bezien. Ze hebben diep geleden onder het geweld, en in de grond van hun hart zijn ze een ordelievend gedisciplineerd volk. De Socialistische Partij zou hierdoor stellig enige veren verloren hebben, ware het niet dat enige andere factoren ertussen kwamen. Doordat de socialisten nl. hun neutralistische politiek bekleedden met een waasje van pacifistische sentimentaliteit, konden ze juist de zachtere gevoelens van de Japanners bespelen. Ook geloof ik dat vele bepaald progressieve lieden

de socialistische partij steunen omdat ze de socialistische radicale propaganda niet al te ernstig nemen... waar ze gelijk aan hebben. (Als de conservatieven daar ooit achter komen en de socialisten uitdagen om hun radicale woorden waar te maken, zal de socialistische partij een moeilijk uurtje hebben!)

Geen plaats voor kleine partijen

De nogal rauwe atmosfeer van het Japanse politieke leven laat geen plaats aan kleine partijen. De arbeiders en intellectuelen hebben een machtige onscrupuleuze tegenstander: ze hebben zelf dus ook een machtige organisatie nodig. Het Japanse politieke leven neigt sterk tot polarisatie, en ook dit staat aan de ontwikkeling van een democratische socialistische partij in de weg.

Het gaat er ten slotte om dat een verbetering in levensstandaard niet voldoende is om gunstige omstandigheden te scheppen voor het democratische socialisme. Wat ook nodig is, is dat democratische opvattingen wortel schieten en dat democratische gewoonten en tradities ontstaan in het gehele volk; en dit laatste kan alleen als gevolg van politieke en culturele vorming.

Zo gezien was de splitsing van de Socialistische Partij voorbarig; de democraten zijn uitgetreden voor ze het uiterste geprobeerd hadden om de leden van de partij voor hun redelijke niet-revolutionaire inzichten te winnen. Nu raken ze bekneld tussen de gepolariseerde krachten, ze moeten aan hun vormingswerk beginnen terwijl hun stem te zwak is om gehoord te worden in het rumoer van twee antagonisten die allebei een extremistisch standpunt verkondigen: de conservatieven aan de ene kant en de linksen aan de andere kant.

Het is duidelijk dat de moderne grote industriële machten steeds meer het Japanse economische leven zullen gaan beheersen. Derhalve zal de arbeider in de moderne grote industrieën een steeds overheersender positie gaan innemen op het maatschappelijk terrein... maar hiervoor is wel tijd nodig. Op het ogenblik beantwoordt slechts een deel van de Japanse arbeiders aan deze beschrijving, en zij zijn deels georganiseerd in Zenro, de vakbeweging van de rechtervleugel, deels in de Sohyo.

Voorstel voor een strategie

Om de macht van het conservatieve blok te ondermijnen is allereerst nodig dat de massa van het proletariaat bekend wordt

gemaakt met de eerste beginselen van sociaal en politiek benul. De boeren en de middenstanders zullen nooit voor de socialisten gewonnen worden zolang de conservatieven zich als de enige verdedigers van orde en nationale discipline kunnen voordoen. De socialistische beweging kan alleen dan een meerderheidspartij worden, als het haar gelukt een democratische atmosfeer te scheppen; en daarmee dient ze in eigen huis te beginnen. Het aankweken van verdraagzaamheid is een taak die geduld vergt, die ondankbaar is en onromantisch, maar met wat efficiency is het goed te organiseren. Toegegeven dat het moeilijk zal zijn om de ongeduldige intellectuelen, die het zo moeilijk hebben, voor deze methode te vinden; maar als de socialisten de politieke grillen van de intellectuelen volgen zullen ze toch nooit zeker van hen zijn; ze zullen integendeel de minachting van de intellectuelen oogsten. Immers ook de intellectuelen zijn, net als andere mensen, ten slotte geneigd het meeste waarde te hechten aan tastbare resultaten.

De socialisten zullen, door hun eigen gedrag, door hun activiteiten en door de resultaten die ze bereiken, moeten bewijzen dat er iets bestaat dat 'democratisch non-conformisme' heet. Ik weet het: 'revolutionair non-conformisme' is veel gemakkelijker, omdat het totaal negatief kan blijven. Maar het is steriel. De socialisten moeten strijden tegen het ongeduld, tegen propaganda die snelle resultaten belooft door de onjuiste ideologie van 'de laatste slag' — maar wie in Japan gelooft nu echt in die laatste slag?

De Japanners moeten leren door te strijden en door te werken zonder die 'radicale' illusie; hoewel dat veel meer energie en uithoudingsvermogen eist. Niets is moeilijker dan de redelijkheid te betrachten en toch de geest van strijdbaarheid levend te houden. De redelijkheid van de democratische socialisten maakte een diepe indruk op me; hun energie evenwel maakte veel minder indruk. De splitsing in de socialistische beweging schijnt geleid te hebben tot die fatale polarisatie die ook in het verleden zo vaak de vloek van de socialistische geschiedenis is geweest: alle redelijkheid aan één kant, alle energie aan de andere. Ik herhaal het: energie zonder rede is blind; rede zonder energie is lam.

De Japanners zouden er goed aan doen eens op hun Amerikaanse broeders te letten. Als we ze meten aan de maatstaven van prof. Sakisaka, zijn de Amerikaanse arbeiders niet slechts reformisten, maar zelfs kleine burgermannetjes. Maar de AFL-CIO

heeft stakingen op haar naam staan van een omvang en een intensiteit als de Sohyo nooit heeft kunnen organiseren . . . en de AFL-CIO won ze ook nog!

Natuurlijk is er het probleem van de persoonlijkheden. Niets kan een sterke persoonlijkheid vervangen.

Japan heeft een man nodig, en broodnodig, die leiding kan geven, krachtige leiding! Een beweging kan alleen maar kleur krijgen als een sterke persoonlijkheid er leiding aan geeft.

De Japanse massa's gaan gebukt onder zeer vele vooroordelen, en het is de taak van de socialisten om ze hiervan te verlossen. Maar deze strijd dienen ze te voeren met hun ideeën, niet met hun vuisten. Want dat is het ergste vooroordeel in Japan: het geloof in de kracht van de vuisten. Japan heeft geen rode Ronin nodig, maar waakzame, energieke democraten, vlug van hersens en vlug van begrip!

Het landbouwbeleid

Een van de grootste moeilijkheden in de Nederlandse landbouw is dat verreweg de meeste landbouwbedrijven veel te klein zijn. Daardoor kunnen de moderne landbouwmachines en -methoden niet tot hun recht komen en zou zonder de huidige grote landbouwsteun die de overheid verleent, een groot deel van de bedrijven niet rendabel zijn.

Het onderstaande staatje geeft een inzicht in de situatie zoals deze was in mei 1959. Het vermeldt de aantallen akkerbouw- en weidebouwbedrijven en gemengde bedrijven in de verschillende grootte-categorieën. Tuinbouwbedrijven, die meestal heel klein zijn (en ook kleiner *kunnen* zijn dan de andere landbouwbedrijven) zijn hierbij dus niet inbegrepen en evenmin stukjes grond die door landarbeiders worden bewerkt.

<i>Oppervlakte in ha</i>	<i>Aantal be- drijven</i>	<i>Oppervlakte in ha</i>	<i>Aantal be- drijven</i>
1— 5	36.000	20— 30	15.000
5—10	57.000	30— 50	8.500
10—15	34.000	50—100	1.800
15—20	19.000	meer dan 100	125

Totaal aantal bedrijven ruim 171.000.

Hoe klein veruit de meeste Nederlandse bedrijven wel zijn, kan o.m. blijken uit het feit dat het in de bedoeling lag het moderne, gemechaniseerde rijstbouwbedrijf 'Wageningen' in Suriname, dat na de Tweede Wereldoorlog is opgezet, te verkavelen tot boerderijen van 70 à 80 ha, maar dat men, vóór tot exploitatie kon worden overgegaan, daar al op teruggekomen is en nu werkt met eenheden van 500 ha.

De laatste jaren is er echter wel van enige verbetering, als resultaat van verschillende overheidsmaatregelen, sprake geweest. In mei 1950 was het aantal landbouwbedrijven ca 194.000, het is dus in de periode 1950—1959 met rond 20.000 verminderd. Maar

de vermindering heeft zich vrijwel uitsluitend beperkt tot heel kleine bedrijven van 1—10 ha. Werkelijk grote bedrijven zijn er dus niet of nagenoeg niet door ontstaan, zodat deze vooruitgang in feite nog maar weinig te betekenen heeft.

Eén van de maatregelen die tot verbetering hebben geleid, was het beperken van de steun die door de overheid wordt verleend door middel van prijsgaranties en hectaretoeslagen. Immers, wordt er minder steun verleend dan worden er meer, vooral kleine bedrijven niet rendabel en de drang van de boeren en boerenzoons om ander werk te gaan zoeken, groter.

De voorganger van de tegenwoordige minister van Landbouw, dr. Vondeling, was reeds op kleine schaal met het beperken van de steun begonnen. Zo had hij bepaald dat niet meer voor de gehele 'melkplas' een prijs gegarandeerd zou worden, maar voor een maximum hoeveelheid van 5 miljard kg. Minister Marijnen wenste een stapje verder te gaan. Hij had voor verschillende agrarische produkten voor het oogstjaar 1960/1961 wat lagere garantieprijzen vastgesteld dan in het afgelopen jaar. Zo was de garantieprijs voor melk met 3,7 pct. vet door hem bepaald op f 28,30 per 100 kg tegen f 28,90 in 1959/60; van tarwe op f 30,50 per 100 kg tegen f 31 en van suikerbieten op f 51,50 per 100 kg tegen f 54 in het voorgaande jaar. Voor melk gold nog de bijzondere bepaling dat de garantie beperkt zou zijn tot 5 miljard kg (bij een verwachte produktie van omstreeks 6,5 miljard kg) en voor suikerbieten alleen voor dat gedeelte van de totale produktie dat in het binnenland voor consumptiedoeleinden zou kunnen worden afgezet.

De minister was tot deze lagere garantieprijzen kunnen komen op grond van lager berekende kostprijzen. Deze waren op hun beurt weer vooral een gevolg van de gestegen produktiviteit en het opvoeren van de normen voor de zgn. kostprijsbedrijven.

De landbouworganisaties bleken tegen de door de minister van Landbouw voorgestelde garantieprijzen ernstige bezwaren te hebben. Ze zouden wel iets lagere prijzen dan verleden jaar hebben willen accepteren, maar niet zó veel lager. Zo verklaarde het Koninklijk Nederlands Landbouw Comité hevig geschokt te zijn. De Katholieke Nederlandse Boeren en Tuindersbond noemde het garantiebeleid voor de melk onbegrijpelijk en onbillijk. Vooral het feit dat de minister de prijs van slechts 5 miljard kg melk wilde garanderen, wekte de verontwaardiging.

De door de minister aangekondigde maatregelen waren niet

meer dan een bescheiden stapje in de goede richting. Hoe bescheiden kan bij voorbeeld blijken uit het volgende:

Bij de berekening van de kostprijzen voor melk waarop de garantieprijzen altijd nog min of meer zijn gebaseerd, was uitgegaan van één werkkraft per 8 tot 11 koeien (het aantal afhankelijk van het soort bedrijf) terwijl er in Nederland al verscheidene bedrijven zijn waar één man 25 à 30 tot 40 koeien verzorgt. In Amerika neemt één man vaak zelfs 80 koeien voor zijn rekening.

Tegen het einde van het vorige jaar zijn de nieuwe garantieprijzen en wat er mee samenhangt in de Tweede Kamer besproken. Eendrachtig hebben daar de landbouwspecialisten van alle politieke partijen, dus ook van de PvdA, de minister, sommigen zelfs op bepaald heftige wijze, aangevallen. Dit heeft er toe geleid dat hij op zijn toch maar zo bescheiden maatregelen enigszins teruggekomen is.

Zoals gewoonlijk bij landbouwdebatten, hebben ook nu alle politieke partijen alleen de landbouwvertegenwoordigers uit hun midden het woord laten voeren. Dit kan misschien bij degenen, die niet goed op de hoogte zijn van de gang van zaken in de Kamer enige verwondering wekken. Immers, men zou toch zeggen dat bij het vaststellen van het landbouwbeleid nog wel andere factoren een rol dienen te spelen dan alleen maar de belangen van de landbouw, bij voorbeeld die van de consument en het algemeen belang.

Het huidige landbouwbeleid werkt namelijk prijsverhogend op de eindprodukten en bovendien kost het de schatkist jaarlijks honderden miljoenen. Honderden miljoenen, die dus, daar de middelen nu eenmaal beperkt zijn, niet kunnen worden besteed voor verbetering van ons onderwijs, niet voor het bouwen van woningen, wegen, bruggen en tunnels, het droogleggen van de Lauwerszee enz.

Nu vind ik het feit, dat niet-ingewijde kamerleden zich buiten de *details* van het landbouwbeleid houden, niet zo onbegrijpelijk. Dit is in de loop der jaren zo ingewikkeld geworden, dat het een grondige studie vereist, om over de details verstandige woorden te kunnen zeggen. Het is te begrijpen dat kamerleden-niet-landbouwers daarvoor in het algemeen niet de vereiste tijd kunnen opbrengen; zij hebben ook nog andere dingen aan hun hoofd.

Geheel anders ligt het echter met de *principes* van het landbouwbeleid. Deze zijn in wezen zó eenvoudig, dat een kind ze moet kunnen vatten.

Grondslag van ons landbouwbeleid is dat de landbouw een zodanige bescherming moet worden verleend, dat de boeren op goed geleide, sociaal en economisch verantwoorde bedrijven een redelijk inkomen moeten kunnen verkrijgen. De eis tot bescherming wordt door de boeren gemotiveerd — en hun vertegenwoordigers hebben het bij de laatste landbouwdebatten in de Kamer ook weer gedaan — met het argument dat dit niets bijzonders is. Ook de industrie wordt beschermd, o.a. door vrij hoge invoerrechten op afgewerkte produkten.

Dit argument is op zich zelf niet onjuist. Maar er is een groot verschil tussen de principes van de bescherming in de landbouw en die in de industrie. In de industrie is de bescherming gebaseerd op economisch werkende bedrijven; sociale overwegingen, inhoudende dat ook de kleinere ondernemers een redelijk bestaan moeten kunnen hebben, spelen daarbij geen rol. Uit dit principiële verschil vloeit voort, dat ook de wijze van bescherming in de landbouw anders moet zijn dan in de industrie. De landbouw wordt in de eerste plaats beschermd door prijsgaranties. Dalen de buitenlandse prijzen, dan stijgen de heffingen aan de grens dienovereenkomstig (op granen), dan wel moet er meer uit de schatkist worden bijgepast (bij melk). De buitenlandse prijzen hebben dus geen invloed op de binnenlandse en zo krijgt de agrarische ondernemer een redelijk inkomen gegarandeerd. In de industrie daarentegen vindt bescherming plaats door procentuele rechten op de invoer van concurrerende produkten. Daalt de prijs waarvoor een buitenlands industrieel produkt wordt aangeboden, dan daalt ook de binnenlandse prijs ervan en er is dus geen sprake van gegarandeerde industriële inkomens.

Kan een industriële ondernemer het door de één of andere oorzaak niet bolwerken, dan verdwijnt hij geruisloos. Zo zijn er in de loop der jaren tienduizenden kleinere ondernemers, maar ook wel grotere, verdwenen; zij of hun nazaten zijn overgegaan tot andere beroepen. Dit nu is in de landbouw geheel anders. Daar spelen sociale overwegingen de hoofdrol. De bescherming moet zo zijn, dat ook kleinere of, in elk geval, bepaald niet economische bedrijven het hoofd boven water kunnen houden. Wat dat kost kunnen wij bij voorbeeld duidelijk zien bij de melk. Op goed geleide bedrijven van een flinke omvang, op voor het houden van melkvee geschikte gronden, ligt de kostprijs van een kilogram melk beneden 20 cent, dikwijls zelfs ver er beneden. Dit is een kostprijs waarmede men ook nu nog op de wereldmarkt kan concurreren. Maar om de boeren op kleinere bedrijven, gelegen op minder ge-

schikte gronden, ook een bestaan te verschaffen, garandeert de regering een opbrengstprijs van ongeveer 28½ cent voor een hoeveelheid van rond 5 miljard kilogram. Om deze prijs te halen moeten de consumenten in Nederland voor de drinkmelk een prijs betalen die gebaseerd is op deze kostprijs; ze wordt dus duur.

Verder moet de regering over het afgelopen jaar nog een 300 miljoen uit de schatkist bijpassen. (De niet voor de consumptie verwerkte melk, dat is ongeveer tweederde van de totale 'melk-plas' brengt in de vorm van boter, kaas, condensmelk enz. bij lange na geen 28½ cent op.) Maar hiermede is men er nog niet.

Voor granen bestemd voor veevoer, de zgn. voedergranen, zijn minimumprijzen vastgesteld. Zij bedragen momenteel per 100 kg voor rogge f 22,— voor haver f 24,25 en voor gerst f 25,50. Om deze prijzen te kunnen handhaven, worden op de, zeer belangrijke, hoeveelheden geïmporteerde voedergranen heffingen gelegd. Deze zijn afhankelijk van de buitenlandse prijzen; zij schommelen de laatste tijd om de zeven gulden voor haver en rogge en om de negen gulden voor gerst. Zij worden gerestitueerd bij de uitvoer van daarmee verkregen produkten, zoals boter en kaas, maar ze drukken op de binnenlands geconsumeerde produkten en het zijn dus per saldo de Nederlandse consumenten die de extra kosten daarvan moeten opbrengen. Bovendien geeft de overheid voor elke hectare voedergranen geteeld op zandgronden een subsidie van f 150,— een bedrag, dat voor het oogstjaar 1960/61 is verhoogd tot f 200,—.

En dit alles is de landbouw en zijn vertegenwoordigers in de Kamer blijkbaar nog niet genoeg, althans zij wensen op zijn minst de bestaande situatie zo ongerept mogelijk te handhaven. Maar een van de ernstigste economische gevolgen van zo'n bescherming is, dat de in onze tijd van steeds verder voortschrijdende mechanisatie de zo noodzakelijke samenvoeging van kleinere bedrijven tot grote, in hoge mate wordt belemmerd. Zo lang boeren, boerenzons en arbeiders op veel te kleine bedrijven (die vaak ook nog beter zouden kunnen worden beheerd, maar daar zal ik het nu maar niet verder over hebben) een redelijk inkomen wordt gegarandeerd, blijven zij daar in veel te grote aantallen zitten. Dit heeft tot verder gevolg, dat tienduizenden arbeidskrachten, waarom men in andere bedrijfstakken dringend verlegen is, niet beschikbaar komen.

Men begrijpe mij goed. Ik ben er niet voor om kleinere landbouwers zonder meer door lagere prijzen tot uittocht te dwingen

en ze dan maar aan hun lot over te laten. Gepaste sociale maatregelen dienen de bezwaren die verbonden zijn aan een overgang naar andere bedrijfstakken, of aan een op non-actief stellen van de ouderen, zoveel mogelijk te verzachten.

Wat de landbouw wil is niet, zoals zijn vertegenwoordigers zeggen, op gelijke voet behandeld worden met andere bedrijfstakken, maar in een uitzonderingspositie blijven.¹ Dit is zeer onbillijk. In de eerste plaats omdat de rest van onze samenleving daarvan de, op zich zelf niet nodige, kosten moet dragen. En waarom zouden in sommige bedrijfstakken wel en in andere niet sociale overwegingen moeten domineren? Als het ondernemerschap in de landbouw de kleine boeren zoveel bevrediging geeft, geldt dit dan niet voor kleine ondernemers in de industrie, de zeevaart, het bankwezen en andere bedrijfstakken? Als iemand, hoe dan ook, ondernemer wil blijven, kunnen we daar vrede mee hebben, maar dan moet hij niet verlangen dat de gemeenschap daarvan de lasten draagt en dat is wat de boeren en hun organisaties in feite willen. En gesteld eens dat de bescherming in andere bedrijfstakken ook gericht zou zijn op de instandhouding van het kleinbedrijf, dan zaten we nu ook daar nog opgescheept met tienduizenden kleine, niet-economische bedrijven. Waar zouden we dan met onze produktiviteit en levensstandaard staan? Misschien niet verder dan één of twee eeuwen geleden. Het is zelfs de vraag of ons dichtbevolkte landje zijn bevolking wel enigszins redelijk zou kunnen voeden en kleden.

Het landbouwbeleid zal principieel veranderd moeten worden, wil de landbouw binnen afzienbare tijd weer op eigen benen kunnen staan. Dit is trouwens voor een gezonde, evenwichtige economie voor elke bedrijfstak noodzakelijk; zo niet, dan parasiteert de ene bedrijfstak op de andere. Als ik schrijf 'op eigen benen', dan bedoel ik daarmee niet, dat de landbouw het altijd geheel zonder enige bescherming zal moeten kunnen doen. Het kan b.v. gewenst zijn de landbouw tegen dumping te beschermen, een gevaar dat vanwege de overschotten aan tal van landbouwprodukten op de wereldmarkt bepaald niet denkbeeldig is.

¹ Een uitzonderingspositie die de landbouw deelt met de handelsdrijvende middenstand en het ambacht. Echter in deze bedrijfstakken waarover ook heel wat te zeggen zou zijn, is dit meer een gevolg van door het bedrijfsleven zelf genomen maatregelen, dan van een overheidsingrijpen.

Een andere moeilijkheid verbonden aan ons landbouwbeleid, is de belemmering die het aan internationale samenwerking in de weg legt. Overal, in de Benelux, in de Europese Economische Gemeenschap of waar dan ook, blijkt de landbouw het grote struikelblok voor een volledig samengaan. Dit komt ongetwijfeld voor een belangrijk deel doordat de onderscheiden overheden hun landbouw met hetzelfde doel beschermen als de Nederlandse het doet — bestaanszekerheid ook voor kleinere boeren — zij het dan niet overal op dezelfde wijze. En als Nederland b.v. klaagt dat zijn Benelux-partners zo weinig begrip opbrengen voor de voordelen die hun de invoer van zijn relatief nog goedkope landbouwprodukten kan opleveren, dan dient het te bedenken dat het zelf ook boter op het hoofd heeft. Het verschil met de andere Benelux-landen (en met Duitsland trouwens ook) is slechts, dat de landbouwsituatie daar nog ongunstiger is.

Ik heb reeds opgemerkt dat het wel te begrijpen is, dat kamerleden, voor zover zij niet uit landbouwkringen afkomstig zijn, zich niet bezighouden met de details van het landbouwbeleid. Feitelijk kan ik ook nog wel begrijpen dat zij zich over de principes ervan niet uitlaten, althans niet wanneer hun meningen in strijd zouden zijn met die van de landbouworganisaties.

In de eerste plaats omdat wanneer de boeren en hun vertegenwoordigers een eenstemmige klaagzang aanheffen, dit vrijwel niemand, ook de kamerleden niet, onberoerd laat. Dit te minder, omdat zij een schijn van gelijk hebben; immers vele kleine boeren hebben het ondanks dikwijls lange arbeidstijden, allesbehalve breed. Een tweede factor is, dat hecht georganiseerd als de landbouw is, hij een grote politieke druk uitoefent. Zou een politieke partij het wagen tegen de verlangens van de landbouw in te gaan, dan zou haar dit een groot aantal stemmen kosten. Dat mag niet fraai lijken, maar wij moeten de zaken reëel zien; zonder een flinke vertegenwoordiging in het parlement, is een politieke partij machteloos. Het is echter voor mij nog de vraag of een politieke partij, die met betrekking tot het landbouwbeleid het roer zou durven omgooien, daarbij niet meer stemmen zou winnen dan verliezen. Er zijn tekenen, die daarop wijzen. Zo komt de stedelijke pers kritischer tegenover het huidige landbouwbeleid te staan. Ook het feit dat de Nederlandse Consumentenbond, die van zijn kritiek daarop bepaald geen geheim maakt, de laatste tijd snel groeit in ledental, kan erop wijzen, dat het niet-landbouwende deel van onze bevolking het moe begint te worden elk jaar op-

nieuw geconfronteerd te worden met de zware eisen die de boerenorganisaties aan de gemeenschap stellen en daarbij dan nog nooit tevreden zijn. En nu is het per saldo zo, dat de landbouwers en landarbeiders, hoewel nog altijd talrijk, heel wat minder in aantal zijn dan de anderen. Echter een partij als de PvdA die een rechtvaardige maatschappij ziet als het doel waarnaar zij streven wil, zou zich eigenlijk niet door overwegingen, als de zojuist genoemde, mogen laten beïnvloeden. Het is zonder meer onrechtvaardig, wanneer een of meer sectoren van onze maatschappij op kosten van de andere sectoren worden beschermd en als de PvdA daaraan blijft medewerken, handelt zij m.i. in strijd met haar doelstellingen.

Dit behoeft niet als een verwijt te worden opgevat. Het is nog niet zo lang geleden dat het, wat de economische kant van de zaak betreft, betrekkelijk weinig uitmaakte of een landbouwbedrijf groot of klein was. Onder zulke omstandigheden behoeven maatregelen bedoeld om de kleine boeren een redelijk bestaan te verschaffen, ook ten opzichte van de overige leden van de maatschappij, niet onbillijk te zijn. Maar als gevolg van de snel voortschrijdende technische ontwikkeling is de bedrijfsgrootte nu wel een belangrijke factor geworden in de economie van het landbouwbedrijf en zal zij steeds in belangrijkheid toenemen. Daarom zijn nu maatregelen, die in één of enkele sectoren worden genomen om kleine bedrijven in stand te houden, terwijl dit in andere sectoren van het bedrijfsleven niet gebeurt, maatschappelijk wél onrechtvaardig.

Op het in februari gehouden agrarisch congres van onze partij is helaas nog maar weinig gebleken van een zich wijzigend inzicht. Voor zover het daar over bedrijfsgrootte ging, bleek men nog steeds te denken dat een landbouwbedrijf van 20 à 40 ha al een groot bedrijf is. Dan is men, merkwaardigerwijs in sommige kringen van landbouwers al heel wat verder. Zo sprak onlangs op een vergadering van het Kon. Ned. Landbouwcomité, de voorzitter, ir. Knottnerus, over bedrijven van 100 tot 200 ha en de Hollandse Maatschappij van landbouw heeft zich gedistantieerd van de andere landbouworganisaties omdat zij het niet eens is met het door die organisaties voorgestane landbouwbeleid, dat er toe leidt, dat niet-economische bedrijfjes in stand worden gehouden en de gehele landbouw in een afhankelijke positie blijft. Maar op ons congres wees een spreekster er weer eens op dat in de landbouw het economische niet de enige factor mag zijn die het beleid

bepaalt en dat ook sociale overwegingen moeten gelden, m.a.w. dat op kosten van de gemeenschap ook niet-economische bedrijven staande moeten worden gehouden en dat dus in feite het economische voor het sociale moet wijken. Natuurlijk, de economie is middel, geen doel. Doel moet zijn verbetering van de sociale omstandigheden om zo bij te dragen aan de bevordering van het levensgeluk van de mens. Men kan er aan twijfelen of al dat streven naar verhoogde produktiviteit, al dat jagen naar meer materieel bezit dat onze tijd zo kenmerkt, daaraan inderdaad wel bijdraagt. En als iemand die meent dat veeleer het tegendeel het geval is, stelt dat het sociale belangrijker is dan het economische, kan ik dit begrijpen. Maar dan vraag ik opnieuw, op het gevaar af eentonig te worden, waarom dit alleen in de landbouw en niet elders? De opening van de brug over de Merwede bij Gorinchem zal 24 mannen uit hun baan bij het veer stoten. Dit zal voor de meesten, die zeer gehecht zijn aan hun werk op het open, wijde water, een heel moeilijke overgang worden, maar heeft iemand daarom voorgesteld die brug maar niet te bouwen?

De leiding van een politieke partij zal zich voortdurend dienen te bezinnen op de vraag of een bepaald program dat ten tijde van zijn opstelling, misschien wel zoveel mogelijk leden van onze maatschappij recht deed wedervaren, dit in het heden ook nog doet en zo niet, een nieuw program moeten opstellen. Gezien de snelle ontwikkeling op allerlei gebieden in onze tijd, is dit beslist geen eenvoudige taak, maar daarom mag men zich er nog niet aan onttrekken.

Santpoort, mei 1961

Het Bundessozialhilfegesetz

Op 1 juni 1962 zal het Bundessozialhilfegesetz, de Duitse wet inzake de sociale bijstand, in werking treden. De Bondsdag (in zijn oude samenstelling) heeft het ontwerp niet dan na een scherp debat en tegen de stemmen van de oppositie aanvaard. Dit debat betrof de *verhouding van overheid en particulier initiatief*.

Voor het overige echter blijkt uit de beraadslagingen van de Bondsdag nauwelijks van verschillen van opvatting van enige betekenis. Bij de eerste lezing van het ontwerp op 4 mei 1960 werd van de zijde van de CDU omtrent het *recht op ondersteuning* nog betoogd, dat dit recht in de wet zou worden opgenomen omdat de wetgever daartoe uit eigen vrije wil zou besluiten, niet omdat de grondwet ertoe zou verplichten. De spreker van de SPD echter verweet de regering, dat zij er slechts door een uitspraak van het Oberverwaltungsgericht¹ toe was bewogen deze aanspraak in het ontwerp op te nemen. Van FDP-zijde werd het een ongerijmdheid geacht door het scheppen van een recht op onderstand de milddadigheid van de burger te socialiseren. De spreker van de FDP, hoewel voorstander van passende en waardige hulp, wees voorts op de wenselijkheid de financiële lasten van de gemeenten niet al te sterk op te voeren. Maar bij de tweede en derde lezing op 3 en 4 mei 1961 werd over deze onderwerpen niet meer gesproken. Niet omdat de hete strijd over het subsidiariteitsbeginsel al het andere deed vergeten. Blijkens het verslag van de tussen de eerste en de tweede lezing gehouden vergaderingen van de commissie voor gemeentepolitiek en sociale zorg was er namelijk een grote mate van overeenstemming bereikt; wezenlijk verschil van opvatting bestond er slechts omtrent twee artikelen van het ontwerp. Dit betekent, dat de communis opinio zich uitstreckte tot praktisch het gehele ontwerp. Slechts omtrent de gehoudenheid der gemeenten particuliere instellingen subsidie te verlenen en omtrent het terugtreden van de gemeenten ten behoeve van de instellingen van het particuliere initiatief bij het verlenen van andere dan gelde-

¹ Zie hieromtrent Sociale Zorg 1955 p. 205, 223, 337, 356.

lijke hulp en bij het tot stand brengen van inrichtingen bleven de meningen tegenover elkaar staan. Het gaat hier om belangrijke punten. Belangrijker nog is echter datgene, waaromtrent overeenstemming werd verkregen. In dit opstel zal eerst het grote terrein van de communis opinio worden gezien.

In de toelichting van het ontwerp wordt onder de redenen, waarom een nieuwe regeling van het recht van de sociale zorg nodig is, als eerste genoemd, dat de bestaande voorschriften niet meer passen bij de veranderde sociale werkelijkheid. In de laatste jaren is ten gevolge van de verbetering van de economische verhoudingen, en ook ten gevolge van de totstandkoming van bijzondere sociale uitkeringswetten de mogelijkheid geopend, *dat de sociale zorg zich meer en meer aan haar eigenlijke taak, de hulpverlening in gevallen van individuele nood wijdt*. Hiertoe echter zijn de geldende bepalingen niet voldoende. De nieuwe wet stelt daarom onder de naam van Hilfen in besonderen Lebenslagen aan de sociale zorg nieuwe taken. Een breed veld van nieuwe activiteiten is ontsloten.

De Nederlander, die van de wet kennis neemt, wordt door nog twee andere aspecten getroffen. In jarenlange gezamenlijke arbeid van centrale, landelijke en lagere overheid en particulier initiatief, van maatschappelijk werkers, juristen, psychologen en sociologen zijn voorschriften tot stand gebracht, die inderdaad de praktijk nauw raken, voorschriften die stuwen in de richting van een moderne verantwoorde aanpak. Naast dit tweede aspect noem ik als derde, dat de wet over de gehele lijn nauwkeurig aangeeft of a) op de te bieden hulp recht bestaat, dan wel b) of de met de hulpverlening belaste instantie gehouden is hulp te bieden zonder dat degene die hulp vraagt daar recht op kan doen gelden of ook c) of de vraag, of hulp zal worden geboden geheel aan het beleid van het hulpverlenend orgaan wordt overgelaten. Het is duidelijk, dat de laatstgenoemde twee aspecten nauw met elkaar samenhan-

Maar deze twee aspecten, het stuwen in een nieuwe richting en de zorgvuldige formulering van de normen, hangen mede samen met het eerste, dat ik noemde, met het stellen van nieuwe taken. Het gehele terrein, waarover de sociale zorg zich tot dusver uitstrekte en het terrein, waarover zij zich zou kunnen uitstrekken is opnieuw en met inzet van alle krachten verkend; het resultaat van deze verkenning is aan de sociale zorg tot norm gesteld.

De hulp in bijzondere omstandigheden

Het eigenlijke nieuwe van de wet ligt dus in de bepalingen omtrent de hulpverlening in gevallen van individuele nood. Het derde gen.

hoofdstuk van de wet behandelt deze 'Hilfe in besonderen Lebenslagen'. De wet noemt twaalf soorten van deze hulp, doch laat ruimte over voor andere zodanige hulp.

Deze soorten hulp zijn:

1. Hilfe zum Aufbau oder zur Sicherung der Lebensgrundlage. De Nederlander denkt hierbij aan de opheffing uit de toestand van armlastigheid van art. 29 armenwet.
2. Ausbildungshilfe. Hulp vooral aan jongeren tot het volgen van een opleiding. Vergelijk art. 29 van de Nederlandse armenwet.
3. Vorbeugende Gesundheitshilfe.
4. Krankenhilfe.
5. Hilfe für werdende Mütter und Wöchnerinnen.
6. Eingliederungshilfe für Behinderte.
7. Tuberkulosehilfe.
8. Blindenhilfe.
9. Hilfe zur Pflege. Is enigszins verwant aan de Nederlandse gezinshulp.
10. Hilfe zur Weiterführung des Haushalts. Is verwant aan de Nederlandse gezinsverzorging.
11. Hilfe für Gefährdete. Zie het vervolg.
12. Altenhilfe.

Men zal hier enkele van de Nederlandse zgn. groepsregelingen in herkennen. Over enkele van deze soorten hulp iets naders.

De Ausbildungshilfe. Op deze hulp tot vorming voor een passend beroep of voor een andere passende bezigheid en tot bezoek van scholen bestaat een rechtsaanspraak (paragraaf 31). De hulp tot vorming voor een passend beroep wordt slechts verleend indien de leerling voor het beroep geschikt is, zijn prestaties de verlening van hulp rechtvaardigen, de gekozen opleiding voor het beroep nodig moet worden geacht en het beroep naar mag worden verwacht de leerling in staat zal stellen in het levensonderhoud van zich en eventueel zijn gezin te voorzien.

Voor hulp tot bezoek aan een vakschool is nodig, dat de bekwaamheden en de prestaties van de leerling boven het gemiddel-

de liggen; voor hulp tot bezoek aan een hogeschool moeten bekwaamheid en prestaties aanmerkelijk boven het gemiddelde liggen.

De hulp tot vorming voor een andere passende bezigheid wordt verleend indien een beroepsopleiding om bijzondere redenen achterwege blijft. Er zal b.v. aan gehandicapte leerlingen moeten worden gedacht.

Ook in Nederland wordt zulke hulp in het kader van de sociale zorg geboden. Vele gemeenten kennen de zogenaamde toelagen krachtens art. 29 van de armenwet. Deze toelagen stellen de kinderen uit gesteunde gezinnen in staat een passende opleiding te volgen. In de jaarverslagen van de gemeentelijke diensten voor sociale zaken kan men een enkele maal de vermelding vinden, dat met zulke hulp zelfs een academische opleiding werd voltooid. Door de uitbreiding van het aantal en het bedrag van de studiebeurzen en -voorschotten uit de onderwijsbegroting heeft deze hulp krachtens art. 29 van de armenwet voor academische opleidingen haar betekenis goeddeels verloren. Beurzen en voorschotten worden ook aan leerlingen van het lager nijverheids-, het middelbaar en het middelbaar technisch onderwijs verstrekt. Belangrijk is echter, dat nog steeds in het kader van de sociale zorg hulp of aanvullende hulp aan leerlingen wordt geboden. Nu deze hulp veelal beperkt blijft tot kinderen uit gesteunde gezinnen, vallen kinderen uit gezinnen met inkomens, welke het steunniveau slechts weinig te boven gaan, menigmaal tussen de wal van de studiebeurzen en het schip van de sociale zorg. Ook is het de vraag, of voor lichamelijk of geestelijk gehandicapte kinderen uit minderbemiddelde gezinnen wel voldoende mogelijkheden bestaan.

De praktische betekenis van de hiergenoemde Duitse bepalingen inzake hulp tot vorming hangt uiteraard af van de regeling omtrent het in aanmerking nemen van inkomen en vermogen van de leerling en van het gezin, waartoe hij behoort. Deze bepalingen zijn te uitvoerig dan dat ik ze zou kunnen weergeven. Duidelijk is echter, dat, zoals een Duitse schrijver² het uitdrukt, — en dit geldt voor alle typen van Hilfe in besonderen Lebenslagen — hier voor vele minderbemiddelden een legitieme entree in de sociale bijstand is geopend.

De bepalingen omtrent de *hulp aan lijdens aan tuberculose en leden van hun gezin* zijn eveneens zeer uitvoerig. Ik noem de be-

² H. Keese, Nachrichtendienst des Deutschen Vereins für öffentliche und private Fürsorge 1960, p. 279.

paling inzake toelagen voor extra voeding van zieken en herstellen en van gezinsleden, die aan gevaar van t.b.c. zijn blootgesteld. Op deze hulp bestaat een rechtsaanspraak, paragrafen 53, 57. In Nederland komen naast degenen, die een uitkering krachtens de armenwet ontvangen, veelal slechts personen met een inkomen, dat weinig boven het steunniveau uitgaat voor zulk een uitkering in aanmerking. In Duitsland zijn de inkomensgrenzen aanzienlijk ruimer getrokken.

Voorschriften, die inderdaad de praktijk nauw raken

In een artikel omtrent de boven kort besproken Ausbildungshilfe zegt de niet genoemde schrijver het volgende omtrent het recht op deze hulp:³

‘Im übrigen sei darauf hingewiesen, dass zwar theoretisch ein Rechtsanspruch auf die Ausbildungshilfe besteht, dasz aber durch viele unbestimmte Rechtsbegriffe dem Ermessen der Behörde ein weiter Spielraum eingeräumt ist, so dass letzten Endes, ins besondere die sogenannte Begabtenförderung zum Besuch einer weiterführenden Schule, praktisch weitgehend im Ermessen des Sozialhilfeträgers steht.’

Dit is ongetwijfeld juist en opmerkingen van overeenkomstige strekking zouden kunnen worden gemaakt met betrekking tot vele andere bepalingen van de wet. Inderdaad laat de wet aan de hulpverlenende instanties een zeer ruime armslag. Maar toch hoe onvergelijkelijk veel groter is de vrijheid, welke de artikelen 28, 29 en 32 van de Nederlandse armenwet aan de administratie laten. Deze vrijheid brengt mede, dat in elke gemeente steeds weer zelfstandig naar goede oplossingen voor gevallen van sociale nood wordt gezocht. Zij brengt ook mede, dat degenen, die over hulpverlening moeten beslissen, de steun in de rug van een met zorg en deskundigheid opgesteld voorschrift soms moeten missen.

Ik kom hier terug op de Ausbildungshilfe en de hulp voor versterkende middelen aan (ex-)t.b.c.-patiënten en hun gezinsleden. Hoe groot is in Nederland eigenlijk de afstand tussen de wal van de studiebeurzen en het schip van de sociale zorg? Komt het op grote of komt het slechts op kleine schaal voor, dat kinderen uit gezinnen met lage inkomens de voor hen gewenste opleiding moeten missen? Ligt hier een verdergaande taak voor de sociale zorg dan die welke zij thans vervult? De naar het lijkt eenvoudige zaak

³ N. D. 1961, 278. Bij vertaling zou het citaat zijn typisch-Duitse kleur verliezen.

van de studietoelagen is in werkelijkheid gecompliceerd. En wat versterkende middelen voor t.b.c.-patiënten betreft, komt het voor en zo ja in welke mate, dat tekorten in voeding hier tot terugval in de ziekte leiden? Hebben de inkomenstabellen, die deze hulp befeen, inderdaad de aandacht, welke zij verdienen of liggen zij in de praktijk aan de periferie van de sociale zorg?

Maar ook daar, waar de Duitse wet geen recht op hulp geeft, — derhalve waar zij de administratie slechts plichten oplegt of het 'freie Ermessen' onbeperkt laat — biedt zij de steun van scherpe onderscheidingen, van zorgvuldige definities. Een enkel voorbeeld. Voor 'Gefährdete' van 18 jaren en ouder (de jongeren vallen onder de kindervetten) wordt aan de hulpverlenende instanties de plicht opgelegd hen tot een geordend leven te brengen. Gefährdete zijn personen, die bij gebrek aan innerlijke vastheid geen geordend leven in de gemeenschap kunnen leiden. Er zal aan landlopers, alcoholisten, gewoonte-misdadigers, aan een deel van de probleemgezinnen moeten worden gedacht.

In bepaalde scherp omschreven gevallen kan onder rechterlijke controle tot gedwongen verpleging worden overgegaan.

Dit bieden van de steun van een goede definitie, van een zorgvuldig opgestelde norm is overigens niet nieuw in het Duitse recht op de sociale zorg. De erkenning bij het arrest van het Bundesverwaltungsgericht van 24 juni 1954 van het recht op ondersteuning⁴ heeft deze karaktertrek van het recht op de sociale zorg nog versterkt.

Recht op hulp

Wat dit recht in de praktijk betekent moge ik illustreren met de mooi genuanceerde uitspraak van het Bundesverwaltungsgericht van 10 februari 1960⁵, waarin werd gesteld, dat indien de inkomsten van de stiefvader liggen beneden een bedrag gelijk aan twee maal de ondersteuning, welke aan gezinnen als het zijne zou kunnen worden verstrekt, een goed gezinshoofd zich in de regel genoopt zal zien, teneinde zijn wettelijke onderhoudsverplichtingen te kunnen nakomen, de verstrekkingen aan een stiefkind, welke hij vrijwillig op zich heeft genomen, te beperken en de financiële hulp te beëindigen. Niettemin zal hij van de voordelen, die hem op fiscaal gebied, krachtens de sociale verzekeringswetgeving of anderszins mochten toekomen, gebruik blijven maken. Zou de stief-

⁴ Zie noot 1.

⁵ N.D. 1961, p. 35.

vader inderdaad zulk een laag inkomen hebben, dan diende aan het stiefkind ondersteuning te worden verleend. Aan zulk een goed afgewogen beslissing op een verzoek om hulpverlening komt men in Nederland niet altijd toe, al wordt menigmaal op een klacht ook een uitvoerig gemotiveerd antwoord gegeven.⁶

Met een erkenning van een recht op ondersteuning als vervat in eerstgenoemd arrest van 24 juni 1954, wordt echter aan de veelzijdigheid van de problematiek geen recht gedaan. Slechts de wetgever kan, dit beginsel als grondslag aanvaardende, voor een goede uitwerking zorgen. Boven heb ik reeds uiteengezet dat de nieuwe wet over de gehele lijn heeft aangegeven, waar een recht op ondersteuning bestaat, waar slechts een plicht van de administratie en ten slotte, waar de administratie geheel en al vrij is in haar beleid. Zonder een gedetailleerde uitwerking is het geven van een 'recht op onderstand' enigszins een slag in de lucht. Kan men zich een collectieve arbeidsovereenkomst denken, die zich er toe beperkt de werknemer 'een redelijk loon' toe te kennen?

Overheid en particulier initiatief

Zoals reeds vermeld zijn het de bepalingen omtrent dit onderwerp, welke het meest tot politieke discussie aanleiding hebben gegeven. Het betreft de *subsidie* en de *bouw van inrichtingen*.

In de tekst van de wet, zoals deze met meerderheid van stemmen is aanvaard, luidt paragraaf 10 lid 3, de tweede zinsnede:

Die Träger der Sozialhilfe (dit zijn degenen, die tegenover de aanvrager verantwoordelijk zijn en die de kosten dragen, in de praktijk vooral de gemeenten) sollen die Verbände der freien Wohlfahrtspflege in ihrer Tätigkeit auf dem Gebiet der Sozialhilfe angemessen unterstützen.

Het woord 'sollen' betekent dan dat er een verplichting op de 'dragers' rust, waartegenover echter geen recht van de instellingen van het particulier initiatief staat. Op de Duitse jurisprudentie inzake zulke instructienormen kan ik niet ingaan. 'Angemessen' betekent blijkens het debat in de Bondsdag 'passend' niet alleen gezien de behoeften van de instelling van particulier initiatief doch ook gezien de financiële positie van de gemeente. Hier wordt dus een verplichting tot subsidiëring opgelegd, zij het dat geen recht op subsidie bestaat.

⁶ Een Nederlands geval van een stiefvader in het artikel van mej. M. Kamphuis in Tijdschrift v. Maatsch. Werk 1961 p. 296.

Amendementen van de SPD en de FDP hielden in, dat deze zinsnede zou worden geschrapt.

In de tekst van de wet luidt paragraaf 93 lid 1 de tweede zinsnede:

(Die Träger der Sozialhilfe) sollen eigene (zur Gewährung der Sozialhilfe Geeigneten)

Einrichtungen nicht neu schaffen, soweit geeignete Einrichtungen der im Paragraph 10 Abs. 2. genannten Träger der freien Wohlfahrtspflege vorhanden sind, *ausgebaut oder geschaffen werden können.*

Volgens een amendement van de SPD zou deze zinsnede moeten luiden:

Die Träger der Sozialhilfe sollen eigene Einrichtungen nicht schaffen, soweit geeignete Einrichtungen der Verbände der freien Wohlfahrtspflege oder öffentlich-rechtlicher Träger vorhanden sind.

Een amendement van de FDP had dezelfde strekking. Beide amendementen sloten aan bij het tot dusver geldende recht.

Enkele aanhalingen uit de debatten kunnen de strekking van deze teksten voor zover nog nodig verhelderen.

Von Bodelschwing (CDU/CSU):

Het ordenen, organiseren, financieren is slechts één kant van de medaille; de krachten van geest en ziel van de enkeling, die hulp behoeft en van zijn helpers zijn de andere zijde.

Deze andere zijde wordt vertegenwoordigd door de krachten van idealisme, van humanisme, maar ook door de krachten van het geloof, de liefde en de hoop. Waar deze krachten zich tot instellingen van maatschappelijk werk samenvoegen moet en dient aan deze krachten een kans te worden gegeven. Deze krachten zouden verkommeren, indien zij niet een zeker voorrecht zouden hebben en indien niet van de overheid, die voor de hulp verantwoordelijk is, zou worden geëist eerst de frisse, de vrije krachten uit het volk tot gelding te brengen.

Metzger (SPD):

Wij moeten immers de vraag stellen: Staat werkelijk een instelling van maatschappelijk werk, die soms veel groter kan zijn, die soms ook bureaucratie heeft met alle fouten van een bureaucratie, de mens steeds nader dan met een gemeente het geval kan zijn? . . . In wezen gaat het immers in het geheel niet zozeer om het subsidiariteitsbeginsel.

In wezen gaat het immers daarom, dat sommige instellingen gaarne dat zouden willen, wat zij de staat en de gemeenten ver-

wijten: Zij zouden gaarne zoveel mogelijk macht willen hebben en van deze macht zoveel mogelijk gebruik willen maken.

Köner (SPD) wees er op, dat in de bondslanden, waar de SPD aan de regering deelneemt naar verhouding aanzienlijk hogere subsidies aan het particuliere maatschappelijk werk worden verstrekt dan in sommige andere bondslanden.

Von Mühlen (FDP):

Door deze bepalingen wordt een weg geopend, die er ten slotte toe kan leiden, dat de bond, de landen en de gemeenten praktisch slechts betaalmeeesters zijn, die bij de vervulling van de taken van de sociale bijstand weinig of zelfs in het geheel niets meer te beslissen hebben.

Het debat is hiermede in hoofdzaak getekend, zij het niet in zijn volle scherpte. De kritiek op de tweede bepaling (paragraaf 93:1, tweede zinsnede) is de meest geprononceerde. De eerstgenoemde bepaling (paragraaf 10 lid 3 tweede zinsnede) dekt kennelijk voor een groot deel van de praktijk. Het gaat er dan om, of het wenselijk voor subsidieverlening de basis van overleg te vervangen door die van een verplichting. De discussie omtrent de vraag, of de twee gekritiseerde bepalingen al dan niet in strijd met de grondwet moeten worden geacht — art. 28 van de grondwet waarborgt de autonomie van de gemeenten — is te technisch dan dat ik er op zou kunnen ingaan. De grondwet maakt het mogelijk die vraag door de rechter te doen beslissen.

Teneinde de opvattingen omtrent de verhouding van overheid en particulier initiatief goed te tekenen — deze zijn kennelijk niet zó aan elkaar tegengesteld als het debat zou doen vermoeden — vermeld ik nog, dat paragraaf 10:3 eerste zinsnede zonder discussie is aanvaard:

Die Zusammenarbeit (der Träger der Sozialhilfe mit den Kirchen und Religionsgesellschaften des öffentlichen Rechts sowie den Verbänden der freien Wohlfahrtspflege) soll darauf gerichtet sein dass sich die Sozialhilfe und die Tätigkeit der freien Wohlfahrtspflege zum Wohle des Hilfesuchenden wirksam ergänzen.

Duits recht en Nederlands recht

De twee bepalingen, waaromtrent de discussie is gevoerd, stellen, zoals Jacobi (SPD) het in de Bondsdag heeft uitgedrukt, een soort dwangordening in de plaats van vrijwillige samenwerking tussen overheid en particulier initiatief. Deze bepalingen brengen ook onduidelijke verhoudingen teweeg. Wie kan b.v. zeggen welke subsi-

die 'angemessen', passend, is gezien de financiële positie van de gemeenten? De gemeenten worden voorts met betrekking tot een belangrijk deel van hun taak tot afwachten gedwongen. Dat er ook maar enige aanleiding zou bestaan tot deze dwang, dat b.v. vruchtbare initiatieven van het particulier initiatief door gebrek aan medewerking van de overheid niet tot ontplooiing zouden kunnen zijn gebracht, daarvan is in het debat niets gebleken, zelfs niet gesteld. Wel zou ik de geciteerde woorden van Von Bodelschwing tot de mijne willen maken, ze behoren echter niet als grondslag voor een wetstekst te dienen. Deze vlek op de wet, hoe ernstig ook, moet echter de grote kwaliteiten ervan niet doen vergeten. Omtrent deze kwaliteiten ten slotte nog een enkel woord.

Het met inzet van alle krachten opnieuw verkennen van het terrein van de sociale zorg, het bij de wet gestalte geven aan de resultaten van deze arbeid, de belangrijke plaats, die aan de administratieve rechtspraak is ingeruimd, dit alles past in een historische situatie, die sterk van de Nederlandse verschilt. Het staatsgezag was van ouds sterker dan in Nederland; de periode van staatsonthouding heeft er korter geduurd; de waarde aan administratieve rechtspraak toegekend was groter dan hier te lande. Na de oorlog heeft men stellingnemend tegen het nationaalsocialisme en het communisme, en geplaatst tegenover de ontredde door oorlog en bezetting, voor de sociale rechtsstaat gekozen ⁷.

Al is de regeling omtrent de sociale bijstand in geheel andere verhoudingen tot stand gekomen — en al heeft wat enige zeer belangrijke punten betreft één politieke partij haar stempel in de wet gebrand, deze wet heeft ook voor ons waarde. Het Bundessozialhilfegesetz is een prachtig stuk werk. Het Duitse recht inzake de sociale bijstand kan het Nederlandse een goede spiegel bieden.

⁷ Chr.-F. Menger, *Der Begriff des sozialen Rechtsstaates im Bonner Grundgesetz*, Tübingen 1953, geeft in beknopt bestek een overzicht van de historische achtergrond van deze gedachte.

Het buitenlandse tijdschrift

Katholieken in de politiek.

In één van de laatste nummers van het Amerikaanse tijdschrift "The Progressive" bespreekt Arthur Schlesinger Jr. "Frontiers in American Democracy" door Eugene J. McCarthy. De hoofdzaken van deze bespreking nemen wij hier over.

De verkiezingen van 1960 hebben wederom de vraag opgeroepen of het Rooms Katholieke geloof verenigbaar is met de trouw aan de Amerikaanse democratie. De bijdragen tot de discussie van de kant van de ostentatieve Bijbelzwaaiers mogen daarbij buiten beschouwing blijven; er blijft niettemin een terrein voor rechtmatig onderzoek over waar verstandige mensen ernstig een antwoord zoeken op de vraag naar de verhouding tussen een autoritaire kerk en een pluralistische maatschappij. Gedurende de verkiezingscampagne werd deze vraag geregeld aan John F. Kennedy gesteld, die haar, zoals vrijwel ieder beaamt, met een onomwondenheid en openhartigheid die indruk maakten, beantwoordde. Maar Kennedy is niet de enige Rooms Katholiek in ons politieke leven. Een volledig begrip van de katholieke rol in onze Amerikaanse democratie eist ongetwijfeld een algemener overzicht van de Katholieke meningen.

In een opzicht lijkt Senator Eugene McCarthy beter uitgerust dan John Kennedy om de vraag aangaande katholicisme en democratie te bespreken. Terwijl Kennedy's opleiding geheel seculair verliep, heeft McCarthy de St. John's Universiteit bezocht, lesgegeven aan het St. Thomas College en een tijdlang het oog gehad op een loopbaan als geestelijke. Hij is diep doorgedrongen in de Katholieke theologie. Tegelijk echter, zoals uit zijn optreden in de Kamer en de Senaat genoegzaam is gebleken, is hij in politiek opzicht een overtuigd en moedig liberaal Democraat . . . Zijn getuigenis aangaande de problemen van een verzoening van Katholicisme en liberalisme is moeilijk van de hand te wijzen. De werkelijk ernstige liberale tegenwerping is, geloof ik, dat de sociale filosofie van het Katholicisme op een abstracte conceptie

van "natuurwet" berust en dat de behoefte aan een autoritaire interpretatie van de natuurwet allerlei kerkelijke bemoeiingen oproept op burgerlijk terrein. Inderdaad haalt Senator McCarthy af en toe de natuurwet van stal. Zelfs meent hij bij gelegenheid de ritualistische verdoeming van "relativisme" en "positivisme" te moeten herhalen en de uitspraak van de arme oude Chief Justice Vinson te moeten bestrijden, dat het enige absolute is dat het absolute niet bestaat. Maar het is duidelijk dat McCarthy de natuurwet stellig niet op enge of dogmatische wijze hanteert. Als hij al gelooft dat er absolute waarheden bestaan, veronderstelt hij daarom toch niet dat ze gemakkelijk toegepast kunnen worden in ons ingewikkeld openbaar bestel. "Noch de geschiedenis, noch de theoretische politiek", schrijft hij "verschafft enige grond voor het plakken van het etiket Christelijk in enige absolute betekenis, op de politiek.

De Christen in het politieke leven, zegt McCarthy, moet zich er voor hoeden zijn eigen doeleinden te verwarren met die van God. Vermijden moet hij "verwarring zoals die, welke aan het licht kwam bij de pogingen de inquisitie te rechtvaardigen." De "ideale Christelijke politicus" is niet noodzakelijk degene die het vaakst gezien wordt als deelnemer aan openbare godsdienstige activiteiten of in gesprek met godsdienstige leiders. Hij is niet noodzakelijk degene die het eerst en het luidst roept dat zijn standpunt het Christelijke is . . . Hij is niet noodzakelijk degene die van iedere zaak een "kruistocht" maakt en zich, zoals Carlyle's kruisvaarder, aandient als "de uitvoerder van Gods oordeel, de voltrekker van zijn oordeel aan Gods vijanden." Hij behoort een ongemotiveerd beroep op het geloof te vermijden. *Hij heeft de zeer nadrukkelijke verplichting dat wat Gods is te scheiden van wat des Keizers is* (spatiëring van Schlesinger). Deze bewoordingen bepalen de politieke inzichten van Senator McCarthy. Met zijn gevoel voor de diepe onzekerheid van de concrete historische werkelijkheid geeft hij de voorkeur aan de verzoening boven de kruisvaart. De apostels van de "onschuld", opdravend onder de vlag van "geen compromis met het boze" komen hem voor een vals optimisme voort te brengen, versimpeling en tenslotte hysterie. Op het gebied van de buitenlandse politiek verwerpt McCarthy met nadruk formuleringen zoals die van een lid van het Congres, die het bewind van Truman betichtte van pogingen om "een schikking te treffen met de duivel, het communisme, inplaats van hem uit te werpen, zoals Christus deed toen hij verzocht werd." Als de onschuld ontdekt dat de ingewikkeldheid van de ge-

schiedenis niet beantwoordt aan zijn rechtschapenheid-in-eigen-oog, zo oordeelt McCarthy, is hij geneigd door te slaan naar het andere uiterste. "De onschuld is geneigd aan massale krachtopthlooiing en oorlog op grote schaal de voorkeur te geven boven toegeven, of oorlog op beperkte schaal, en om daden te vragen die tot volstrekte beslissingen leiden, wanneer een uitstel van de moeilijkheden of gedeeltelijke, zelfs maar tijdelijke winst het beste zou zijn wat te verwachten valt." Hun die praten over co-existentie als een duivelse samenzwering beschouwen, voegt McCarthy toe, dat het "zinloos" is dit naar voren te brengen "omdat wij immers nu coëxisteren en het er naar uitziet dat wij nog een aantal jaren zullen coëxisteren in de naaste toekomst."

Wat de binnenlandse politiek aangaat legt McCarthy een met met pauselijke encyclieken wel gefundeerd wantrouwen aan de dag voor een overheersing van de maatschappij door een "filosofie van de vrije krachten." Hij geeft de voorkeur aan de Democratische partij, "de partij van de aankomenden, de uitdaggers en van degenen die, hoewel ze eenmaal economisch en sociaal gevestigd waren, weer losgeraakt zijn", boven de Republikeinse Partij, "de partij van de gevestigden". Hij zou de beroemde uitspraak van Lincoln willen uitbreiden: "terwijl het waar is om te zeggen dat in theorie de regering alleen dat voor haar onderdanen behoort te doen wat zij niet zelf kunnen verrichten, kan het praktisch soms nodig zijn voor hen te doen wat ze zelf konden en zouden moeten opknappen, maar in werkelijkheid niet doen, noch individueel, noch door een lagere regeringsorganisatie." De christen in de politiek behoort "de laatste te zijn die ieder voorstel tot sociale hervorming als 'socialistisch' bestempelt."

Zijn verbindingen met de natuurwettigheid brengt enkel moeilijkheden met zich mee op het terrein van de burgerlijke wijsheden. Als iemand gelooft in absolute waarden gelooft hij in een onderscheiding tussen waarheid en dwaling, die uiteindelijk niet op empirie berust, maar op een analyse a priori. Hiervan uitgaande moet Senator McCarthy redeneren: "Dat de dwaling geen rechten heeft is natuurlijk waar." Hij vervolgt "de staat kan terwille van het algemeen welzijn de dwaling onderdrukken die er op uit is het heil van de menselijke samenleving in haar tijdelijke gedaante te vernietigen. Maar de geoefendheid in de dialectiek die het seminarium heeft bijgebracht doet zich gelden en hij voegt eraan toe, dat er niet uit volgt: "dat de mens die in dwaling verkeert geen rechten heeft; noch volgt eruit dat de staat elke idee behoort te onderdrukken, die naar de mening van de lands-

bestuurders een dwaling is." De staat behoort niet te trachten alle kwaad uit te roeien, alleen uiterste vormen van het kwaad. En op godsdienstig en zedelijk gebied "heerst niet langer het recht van de staten om te beslissen en dwaling te onderdrukken. Het recht op vrijheid van godsdienst is onaantastbaar." De staat heeft niet "het recht of de verantwoordelijkheid om, wat enige meerderheid als het ware geloof beschouwt, al zijn onderdanen op te leggen."

Frontiers in American Democracy levert nog meer aanwijzingen dat het Katholicisme geen noodzakelijke belemmering betekent voor een krachtig geloof in de liberale democratie. Het herinnert er ons ook aan dat de katholieke kerk geen starre instelling is zoals de communistische partij, maar 'n ruim scala van meningen in zich bevat over niet-theologische onderwerpen. Ook moeten wij niet vergeten dat de verschijning van mannen als Eugene McCarthy en John Kennedy als leidinggevende katholieken in onze politiek ertoe zal leiden het standpunt Murray-Weigel — een van ganser harte aanvaarden van een pluralistische maatschappij — te accepteren als het leidende beginsel in de Amerikaanse kerk. Bovenal moet Frontiers in American Democracy de Amerikanen dankbaar stemmen dat er in de Senaat van de VS een man zit met zo'n gevoelige intelligentie en nauwgezet geweten, zo'n vermogen tot onderscheiden en zich uit te drukken, als de jongste Senator uit Minnesota.

De pen op papier

AFRIKA OP DE WIP?

Het Vredeskorp van Kennedy heeft op zijn minst één verdienste: — een al te lang verwaarloosde discussie op gang brengen. Over de noodzaak Afrika los te maken uit het constitutionele kolonialisme bestaat weinig verschil van mening meer. Maar de kwestie van Afrika's politieke toekomst, de noodzaak van een begrip voor Afrika's sociale en economische vooruitgang, bleef al te lang een discussiepunt voor specialisten.

Het Vredeskorp van Kennedy heeft deze problematiek vrij abrupt voor het grote publiek gebracht. Dat is ongetwijfeld een verdienste. Er is al veel geschreven over het voor- en tegen van de Vredeskorpmethodie. Er is bepaald kritisch gewezen op de vele gevaren, die erin schuilen, wanneer grote groepen jonge, goed-doervoede en in comfort opgegroeide idealisten tropische armoede tropische ziekten en tropische onwetendheid gaan bestrijden. In de meeste kritieken ontbreekt echter de afwijzing van het kardinale punt — het evangelisatieprincipe.

In 'Socialisme en Democratie' van oktober 1961, schrijft S. Tas een achttal pagina's lang artikel onder de veelzeggende titel 'Kinder-kruistocht?'. Het is duidelijk dat de schrijver de gevaren van het Vredeskorp-enthousiasme onderkent. Maar tegen het cultuur-evangelisatieprincipe heeft hij geen bezwaar. Waarom niet? Omdat het artikel aantoont, hoe Tas en velen met hem in zwart-wit schema's blijven denken over Afrika, over het kolonialisme en over de zendingsactiviteiten daarin en daarna.

Samenvattend komt Tas' argumentatie hierop neer: Afrika heeft twee mogelijkheden. Of het wordt communistisch of het continent blijft pro-westers. In de aanraking met het Westen is Afrika jaloers geworden op de westerse cultuur, die het wil overnemen. Maar het communisme en zijn agenten wroeten in Afrika en hebben grote invloed op de nog primitieve massa's. De meer gevorderde Afrikanen onderkennen echter de gevaren in het communisme, dat alleen op analfabeten enige invloed heeft. Natuurlijk mag en kan het Westen, als verdediger van de vrijheid, zijn idea-

len uitdragen. Cultuurevangelisatie en cultuurimperialisme zijn geoorloofd en zullen Afrika voor het Westen kunnen winnen. Daarbij dient gebruik gemaakt te worden van de goede resultaten behaald door zending en missie op medisch en educatief terrein. Rekening moet gehouden worden met het feit, dat de meeste Afrikanen slechts een dun laagje beschaving hebben, dat zij bij de minste provocatie kwijtraken.

Als voorbeeld van het laatste worden de gebeurtenissen in Congo aangehaald.

Tot zover Tas' opvattingen, zoals die m.i. samengevat kunnen worden.

Het zijn opvattingen die op alles kunnen slaan, maar juist niet op de Afrikaanse toestanden en die niet van toepassing zijn op de Afrikaanse werkelijkheid.

Ten eerste is het voor iedere waarnemer van Afrikaanse zaken duidelijk, dat de meerderheid der Afrikanen voorstanders zijn van de onzijdigheid tussen Oost en West. Een onzijdigheid, waarlijk niet zozeer uit vrees voor het communisme. Tas begaat de fout zijn eigen begrijpelijke Europese angst voor communistische expansie te projecteren op de Afrikanen. Onzijdigheid, veeleer *uit argwaan* voor het Westen, waaraan Afrika nog zozeer gebonden is. Natuurlijk zijn de Afrikanen afgunstig op het westerse welvaartspeil, op westers technisch kunnen en op westers onderwijs.

Maar de westerse bedoelingen met Afrika worden argwanend bekeken. Noem maar op: Algerië, Bizerta, de Gaulles atoombom in de Sahara, Angola, Zuid-Afrika, Kenia, Rhodesië, Congo, Katanga!

Aan de officiële oppervlakte van Afrika — het regeringsniveau — heerst ten opzichte van Europa een gereserveerde vriendschap. En bij de ongeletterde massa's in de binnenlanden is bewondering van het Westen en zijn individuele blanke vertegenwoordigers zeker niet afwezig. Maar — en dit wordt kennelijk veel te weinig ingezien — het is bij die snel groeiende groep van 'geletterden', bij de middelbare scholieren, de studenten en de afgestudeerden, bij de dokters, de onderwijzers, de economen, de juristen en de regeringsambtenaren, dat het Westen steeds meer de rug toege draaid wordt.

Dat kan Tas betreuren — het is een onloochenbaar feit. Laat het Westen niet de fout maken te denken, dat het communisme bij geletterden geen invloed heeft. Het is juist dáár, dat het Westen voorzien wordt. Het is juist dáár, dat nog slechts het westers welvaartspeil jaloezie opwekt, maar het communistisch voorbeeld

van snelle technische en economische ontwikkeling indruk maakt.

Hoe kan het ook anders? Heeft Afrika in zijn huidige sociale en economische achterstand niet meer te leren van Ruslands ontwikkeling dan van bij voorbeeld Nederlands opbouw?

Westerse inventarisatie van eigen pro- en ochpunten en negatieve of schaamtepunten zou heilzaam werken op onze appreciatie van de Afrikaanse geneigdheid het communisme als minder dreigend gevaar te zien.

En waarom zou trouwens Afrika moeten *kiezen* tussen deze twee alternatieven?

Julius Nyerere, premies van de jonge staat Tanganjika heeft onlangs uitdrukkelijk gesteld, dat deze óf-óf situatie onwerkelijk is. Afrika is in eigen ogen terecht niet cultuurloos, zoals Tas meent. De Afrikaanse cultuur is geen laagje vernis uit Europa verkregen ter dekking van kannibalisme en primitiviteit. Zo te denken is al te simplistisch en feitelijk onjuist.

Een dergelijke opvatting is een ergerlijke *misvatting*, omdat het blijk geeft van onwetendheid. Er zijn voldoende bewijzen van Afrika's cultuur, ook in Europa te vinden en wel op de boekenmarkt. Ondanks vele, met kennis van zaken geschreven werken over de cultuur van Afrika, blijkt de 'pigmeë-en-bosjesmangedachte' overheersend. Als Tas weer eens naar Afrika vliegt, moet hij er eens uitvliegen met zo'n boek!

Dat Tas de bewijzen van de Afrikaanse cultuur op het gebied van houtsnijwerk bij voorbeeld niet gezien heeft, blijkt uit zijn ophemeling van het zendingswerk. Een enkel voorbeeld over het verband van de twee:

Enkele weken geleden logeerde ik bij de Ewi (stamhoofd) van Ado-Ekiti, een zich snel ontwikkelend stadje in West-Nigerië. Op mijn vraag naar beeldhouw- en houtsnijwerk, antwoordde de Ewi: 'Die zijn alle door de zendelingen verbrand als instrumenten van de duivels (niet die zendelingen natuurlijk!). Dat gebeurde hier in het paleis nog geen twintig jaar geleden. Nu krijgen onze kinderen plastic-poppen om mee te spelen. Maar onze uit hout gesneden figuren — zo volkomen een deel van ons volksbestaan — werden verbrand.' En nog steeds verwonderd over dit optreden, riep de oude Ewi uit: 'Hoe bestaat het?' Hij grinnikt nog wat na en ging toen voort zijn visie op de fouten van de zending en missie te geven.

Laat mij volstaan met te stellen, dat de zending op onderwijsgebied ongetwijfeld veel heeft gedaan, maar in een land als Nigerië — een in die dagen voor Engeland profitabele kolonie —

is het bereikte resultaat miniem. Over de *aard* van het onderwijs zwijg ik nu maar. Wát gedoceerd werd en wordt op de zendingscholen, is bepaald niet altijd een pochfactor. Vergeten wij nu maar eens, dat zending en missie louter altruïstisch te werk gaan, althans in hun grote organisatorische lijnen. Enkele maanden geleden bij voorbeeld, dreigde de rooms-katholieke missie in een deel van West-Nigerië haar scholen te sluiten als de *religieuze heffingen* door de gemeenten niet werden opgebracht! Een goede indruk op de Afrikanen? Wat dacht u?

Afrika is niet langer het continent uit de Europese lagere-schoolboekjes van een twintig tot dertig jaar geleden. Afrika kijkt niet in afgunstige bewondering naar het Westen, waar het zo dolgraag deel van uit zou willen maken.

Het Vredeskorp zal dit moeten leren. Kritiek op het Vredeskorp leveren ten einde dit doorzicht te bespoedigen, is terecht. Want zoals het Vredeskorp nu werkt, en naar ik meen, zoals zelfs in Nederland dergelijke plannen bestaan, is het een neerslag van de gevaarlijke onderschatting der te overwinnen moeilijkheden. Maar wie kritiek op het Vredeskorp in Afrika levert, dient te weten waarover hij praat.

Wie boter van onwetendheid en wanbegrip op zijn hoofd heeft, blijve verre van de Afrikaanse zon.

Dr. K. L. ROSKAM

Boekbesprekingen

Dr. W. A. van den Berg, De Staatssecretaris, N.V. Samsom, Alphen aan den Rijn, 1961, 159 blz., f 9,75.

Het instituut van staatssecretaris bestaat nu praktisch bijna dertien jaren. Toch is er in die jaren maar heel weinig over geschreven. Voorzover mij bekend, beperkt de literatuur zich tot twee artikelen van mr. J. M. Kan in het tijdschrift Bestuurswetenschappen (1951, blz. 131 en 159, blz. 110). Er was dus voor dr. W. A. van den Berg alle aanleiding om er zijn proefschrift aan te wijden. Hij heeft dit op bijzonder nauwkeurige wijze gedaan. Zijn publikatie is daarom een uitstekende informatiebron geworden voor ieder, die van de staatssecretaris meer wil weten.

Van den Berg gaat in het eerste hoofdstuk na hoe de positie van de staatssecretaris is in de Westeuropese landen Groot-Brittannië, Frankrijk, Duitsland, België, Italië en Luxemburg. Daarna volgt een beschrijving welke rol de staatssecretaris in de Nederlandse staatkundige geschiedenis heeft gespeeld. Vervolgens worden de motieven om het instituut in te stellen nader onderzocht. Terecht stelt de schrijver daarbij vooral op de voorgrond: 1ste het verlichten van de taak van de minister en 2de het voorkomen van een steeds verdere uitbreiding van het aantal departementen.

In dit hoofdstuk had ik gaarne gezien dat Van den Berg er ook op had gewezen hoe verslappend het werkt op het ambtelijk apparaat, wanneer het weet dat de minister zo overkropt is met arbeid, dat een bepaald voorstel, waaraan een afdeling werkt, voorlopig toch geen kans heeft aan de beurt te komen. In de jaren vóór de oorlog heb ik als secretaris-generaal van Economische Zaken herhaaldelijk die ervaring opgedaan.

Voorts lokt mij heel weinig aan, de suggestie die Van den Berg op blz. 97 doet, om eventueel aan de minister-president een staatssecretaris toe te voegen, die belast zou zijn met de contacten tussen de minister-president enerzijds en o.a. de volksvertegenwoordiging en de minister van Financiën anderzijds. Niet alleen dat de minister-president daardoor te veel in een ivoren toren zou komen te leven, maar de staatssecretaris zelf zou bij meningsverschillen telkens moeten constateren dat men met een contact met *hem* geen genoegen neemt, maar de minister-president *zelf* wenst te ontmoeten.

In hoofdstuk V wordt de formele positie van de staatssecretaris aan

de hand van grondwet en wet duidelijk uiteengezet. Wanneer Van den Berg in een volgend hoofdstuk de vraag stelt of het instituut van de staatssecretaris in de Nederlandse verhoudingen past, dan antwoordt hij zeer voorzichtig dat diens wezenskenmerken aan het Nederlandse staatkundig bestel 'niet vreemd' zijn (blz. 105). De schrijver zou bepaald geen gevaar hebben gelopen wanneer hij het wat positiever had uitgedrukt.

De beide laatste hoofdstukken, handelend over de feitelijke ontwikkeling in de dertien jaren (blz. 107-127) en over de politieke verantwoordelijkheid van de staatssecretaris (blz. 128-140), zullen wel de meeste aandacht trekken, omdat daarbij alle, ook thans nog actuele, vragen aan de orde komen.

Artikel 86 van de grondwet bepaalt dat de minister de staatssecretaris 'aanwijzingen' kan geven. De term komt ook voor in de bewindsregeling Nieuw-Guinea en vroeger in de overeenkomstige regeling ten aanzien van Oost- en West-Indië. Blijkbaar acht Van den Berg de term voor de verhouding minister—staatssecretaris niet zo gelukkig (blz. 108).

En terecht. Want hij past niet in een verhouding van wederzijds vertrouwen en voortdurend contact, welke moet bestaan wil de samenwerking slagen.

Ook aan de verhouding tussen de volksvertegenwoordiging en de staatssecretaris geeft Van den Berg aandacht. Hij geeft daarbij aan de staatssecretaris een volkomen zelfstandige plaats (blz. 121). Dit schept de mogelijkheid dat de volksvertegenwoordiging met het standpunt van de staatssecretaris niet tevreden is en er daarom de minister bij wil roepen. Daarom is het m.i. gewenst, dat de staatssecretaris vooraf een zodanig contact met zijn minister heeft, dat hij uitdrukkelijk ook namens de minister kan spreken.

Bij de behandeling van de politieke verantwoordelijkheid van de staatssecretaris komt het aftreden als staatssecretaris van onze partijgenoot Kranenburg in 1958 uitvoerig ter sprake (blz. 134-136).

De commissie-Koersen heeft later de onduidelijke taakverdeling tussen minister en staatssecretaris als een der oorzaken van de gerezen moeilijkheden aangewezen. Nu zegt Van den Berg, dat minister Staf voor deze onduidelijke taakverdeling bepaalt niet minder verantwoordelijk was dan de staatssecretaris (blz. 136). Dit gaat mij lang niet ver genoeg. Het is de *minister*, die in de eerste plaats voor die taakverdeling verantwoordelijk is. In de praktijk zal het initiatief voor een taakverdeling van hem uitgaan, al heeft de staatssecretaris daarbij natuurlijk ook een stevig woordje mede te spreken. Maar het betreft hier het beheer van het hele departement. Daarvoor is de minister, ook blijkens het feit dat hij alleen de begrotingsstukken tekent, in de eerste plaats de verantwoordelijke man.

De moeite waard is ook het probleem in hoeverre een staatssecretaris het 'onaanvaardbaar' moet kunnen uitspreken en wat daarvoor eventueel de gevolgen zijn (blz. 136-138). Van den Berg vermeldt daarbij niet een procedure die m.i. voor de hand ligt. De aangewezen

weg lijkt mij, dat de staatssecretaris zich, alvorens het 'onaanvaardbaar' uit te spreken, vooraf vergewist én van de steun van de minister én van die van het kabinet en zulks in de volksvertegenwoordiging dan ook uitdrukkelijk doet uitkomen. Zelf heb ik eens in een dergelijk geval verkeerd toen het in de Tweede Kamer ging om een verhoging van de kinderbijslag, welke op deze manier werd afgewezen.

Het proefschrift van dr. W. A. van den Berg is ook in boekvorm verschenen. Ik wens hem van harte toe, dat zijn arbeid veel belangstelling zal trekken.

MR. DR. A. A. VAN RHIJN

Prof. Dr. T. T. ten Have 'Sociale Pedagogiek', een poging tot omschrijving en plaatsbepaling. Uitgegeven door J. B. Wolters te Groningen, 40 pagina's, prijs f 1,50.

Deze studie munt niet uit door een overzichtelijke structuur, heldere betoogtrant en duidelijke hantering van begrippen. Vandaar dat men na lezing zich ietwat ontmoedigd afvraagt, waar het nu eigenlijk om gaat. Ook na een tweede lezing geeft het de lezer niet geringe moeite om exact aan te geven, wat de schrijver onder sociale pedagogiek verstaat en welke plaats hij deze wetenschap in het geheel der pedagogische wetenschappen toekent.

Vorenstaande regels zijn niet geschreven om de lezer af te schrikken deze studie te kopen en te bestuderen. Integendeel. Zij hebben enkel tot strekking hem te waarschuwen, dat de kennis-theoretische beschouwingen van Prof. Ten Have ingewikkeld van aard en moeilijk te volgen zijn.

Uit de titel van de studie blijkt duidelijk, dat de schrijver zich daarvan bewust is geweest. Hij spreekt dan ook van 'een poging tot omschrijving en plaatsbepaling' en men mag derhalve niet verwachten, dat een inleiding tot de sociale pedagogiek wordt gehouden om de belangstellenden te informeren over de doeleinden van deze wetenschap. Dat komt n.l. aan de orde, wanneer de beoefenaren der sociale pedagogiek het met elkaar min of meer eens zijn over de door Prof. Ten Have aan de orde gestelde problematiek.

Wat Prof. Ten Have in feite doet is niet anders dan hardop denken over zijn onderwerp. Hij doet dit bewust om te komen tot een 'welmenende discussie' die 'alleen maar verhelderend kan werken en zal kunnen leiden tot steeds betere formuleringen'. Wat Prof. Ten Have dus wil bereiken is een discussie op gang brengen over theoretische problemen van de sociale pedagogiek, waarover hij zelf nog niet tot klaarheid is gekomen. De recensent dient zich derhalve in zijn kritiek te beperken daar de door Prof. Ten Have ontwikkelde denkbeelden met de nodige voorbehoud aan de openbaarheid worden prijsgegeven.

Is het dan niet wat voorbarig, zal de lezer zich wellicht afvragen, om

onvoldragen kennis-theoretische gedachten te publiceren? Recensent meent van niet.

Tot nu toe hebben de sociaal-pedagogen, waarschijnlijk door hun karakterologische instelling om praktisch werkzaam te willen zijn, zich in het algemeen weinig ingespannen om tot een begripsomschrijving van het sociaal-pedagogisch handelen te komen. Onlangs heeft recensent zijn opvatting terzake nog bevestigd gezien in de studie van Gertrud Herrmann 'Die Sozialpädagogische Bewegung der zwanziger Jahre'. Zeer laconiek deelt zij de lezer aan het begin van haar studie mede: 'In der vorliegenden Arbeit wird keine Begriffsbestimmung gegeben was unter Sozialpädagogik zu verstehen sei, sondern es wird die Entwicklung einer Bewegung geschildert, die sich selbst so verstanden und benannt hat.'

Het feit nu, dat in de samenleving het sociaal-pedagogisch handelen in ontstaan, sociaal-pedagogische instellingen zijn opgericht en sociaal-pedagogische opleidingen in het leven zijn geroepen zonder de steun van een sociaal-pedagogische theorie, behoeft op zichzelf geen aanleiding te zijn in deze lacune te voorzien. De mens heeft echter de neiging te vragen naar het wat, het hoe en het waarom. In een studie in het Nederlands Tijdschrift voor de Psychologie (eerste jaargang - 1946) ontleedt Prof. Revesz zeer diepgaand de essentiële functies van de mens en hij formuleert het beginsel, dat de mens voortdurend streeft naar ont-plooiing, naar vooruitgang, naar het geven van een steeds doelmatiger gedaante aan zijn levensvoorwaarden en levensvormen. Verder heeft Revész geconstateerd, dat de mens niet alleen er naar streeft, zijn behoeften op steeds doelmatiger wijze te bevredigen en zijn levensvoorwaarden en levensnormen op steeds volmaakter wijze op te bouwen, maar dat hij ook krachtens dit streven, zijn ervaringen op materieel en geestelijk gebied aan de mensheid wil nalaten. Met andere woorden: de mens heeft behoefte zich te bezinnen op het werk, dat hij verricht. Deze bezinning brengt mede dat de problemen principieel en nauwkeurig worden gesteld, in een systematisch verband worden geordend, voorzover mogelijk beantwoord en dat de antwoorden of methoden van onderzoek en beantwoording onverdraagbaar worden.

Vandaar dat het juist is dat Prof. Ten Have poogt de sociale pedagogiek te omschrijven en de plaats van deze wetenschap te bepalen. Dat deze poging onvolledig is geslaagd, acht de recensent, gezien het vorenstaande, van minder belang.

Van betekenis is, dat Prof. Ten Have duidelijk aangeeft wat voorheen onder sociale pedagogiek werd verstaan. Achtereenvolgens geeft hij het essentiële weer wat Kohnstamm, Brugmans, Mennicke en Lievegoed terzake hebben gedacht en hij formuleert concreet zijn bezwaren tegen deze opvattingen.

Vervolgens raadpleegt Ten Have de hedendaagse literatuur (Perquin, Lievegoed, Nieuwenhuis, Gielen, Van Gelder) om te komen tot het formuleren van eigen opvattingen inzake de sociale agogie en de culturele agogie.

Verwarrend is, om één uit verschillende voorbeelden te kiezen, dat

Prof. Ten Have op pag. 31 bespreekt de verhouding tussen sociale en culturele agogie en dat op pagina 35 en verder, de culturele agogie pas wordt omschreven. Juist voor een kennis-theoretische studie is het didactisch noodzakelijk eerst de begripsvorming aan de orde te stellen en daarna de uit deze begripsvorming voortkomende problematiek. De laatste paragraaf wordt, hetgeen didactisch ook merkwaardig is, besteed om aan te tonen dat de culturele agogiek een afzonderlijke wetenschap is. Prof. Ten Have zou het toch hebben over omschrijving en plaatsbepaling van de sociale pedagogiek? Het zou derhalve voor de hand hebben gelegen, dat de schrijver aan het eind van zijn wetenschappelijke overwegingen de lezer een beknopte en duidelijke samenvatting zou hebben verstrekt over de sociale pedagogiek. Het is dan ook moeilijk om met de schrijver te polemiseren daar zijn probleemstelling en begripsvorming niet duidelijk geformuleerd zijn. Niettemin is deze studie belangrijk daar:

- de sociaal-pedagogische problematiek in een bredere kring dan die van de vakgenoten ter discussie wordt gesteld;
- de onderscheidene opvattingen over de sociale pedagogiek thans in een min of meer geordend verband zijn geplaatst;
- het literatuuroverzicht uitnodigt tot kennismaking met de sociaal-pedagogische problemen,

DRS. J. H. N. GRANDIA

Dr. E. E. G. Mansholt

Na Mansholts redevoering op het jongste agrarisch congres van de PvdA vertelde een van de afgevaardigden het mopje. Desgevraagd bleek een groot aantal leerlingen van een middelbare schoolklas te weten, wie Mansholt was. Toen de leraar informeerde, wie zijn voornamen kende, zei een van de jongens aarzelend: E. E. G. Mansholt. Daarover raak je dan aan het filosoferen. Mansholt is meer dan 12½ jaar minister van Landbouw geweest in het eigen land. Onder zijn leiding werd er in en ten behoeve van agrarisch Nederland iets groots verricht. Boer en landarbeider werd belet om onmatig te profiteren van de naoorlogse voedselschaarste, maar tegelijk werd voor hen via een netwerk van meer en minder ingewikkelde regelingen een stuk bestaanszekerheid opgebouwd, dat er zijn mocht. Er zijn vooral de latere jaren veel aanvallen geweest op het te ver gaan van de bestaanszekerheid, op het te weinig doorzetten van de onvermijdelijke structuurwijzigingen, die natuurlijk op weerstanden van de behoudende krachten in de landbouw zelf stuitten. Mansholt stond als een rots. En wist als het er op aan kwam te pokersen. De inzet was meer dan eens zijn ministerszetel.

Voor zo'n man had agrarisch Nederland standbeelden moeten oprichten. Al zijn vechten en zwoegen leverde zijn partij op het platteland nauwelijks enig electoraal voordeel op.

Mansholt ging naar de Europese Commissie. Met al het robuuste zelfvertrouwen en stoere werkkraft die hem kenmerken, wierp Mansholt zich op de problemen van de Europese economische integratie. De omvangrijke kennis en ervaring op agrarisch gebied die hij meebracht, maakten hem de aangewezen man om het grote struikelblok voor de integratie, namelijk de landbouw, uit de weg te ruimen. In de zes landen, die te zamen de Euromarkt zouden gaan vormen, werd en wordt het agrarisch bedrijf zwaar beschermd tegen de wisselvalligheden van de internationale markt. Gelijk trouwens in vrijwel alle andere ontwikkelde landen van de wereld het geval is. Dat deze bescherming, behalve op sociale en economische motieven ook op politieke en strategische overwegingen berust en door middel van zeer uiteenlopende systemen werd geboden, maakte het probleem nog eens zo onoplosbaar.

Dat intussen dit schijnbaar onoplosbare probleem opgelost *moest* worden, wilde er ooit iets van een werkelijk geïntegreerd Europa (van de Zes) komen, was duidelijk. Er moest voor de zes landen van de Euro-markt één gemeenschappelijke landbouwpolitiek worden ontworpen.

Wie ook maar iets weet van de ingewikkeldheid en het uiteenlopende karakter van de bestaande regelingen, van de enorme belangen, die daarmee gemoeid zijn en van het conservatisme in de kringen van de agrarische bevolking en haar organisaties, beseft, dat hier een materie ligt, veel stugger dan de zeeklei in Noord-Groningen. Maar de boer, Mansholt, ploegde voort. — Dagen en nachten, maand in maand uit werd er gezwoegd door hem en zijn medewerkers. Hij reisde als een razende Roelant door Europa. Maar toen tegen het einde van 1961 het grote moment dáár was, dat de ministerraad van de EEG moest beslissen over de vraag, of de voorwaarden voor het binnentreden in de tweede etappe van de Euromarkt waren vervuld, wás de gemeenschappelijke landbouwpolitiek er nog altijd niet. Mansholt had de plannen wel klaar. Maar zij waren door de ministers van Landbouw van de zes landen nog altijd niet aanvaard. Het oude jaar zal de ministerraad van de EEG onverrichter zake uiteengaan. Voor het eerst had politiek Europa belangstelling gekregen voor de gemeenschappelijke landbouwpolitiek, waarvan nu immers de toekomst van de EEG afhing. Door een kunstgreep wist men de beslissing, dat er dan maar niet begonnen zou worden aan de tweede etappe te ontgaan. Weer vergaderen, weer geen resultaat. Toen verwisselde op het laatste moment Mansholt de ploeg voor de dobbelstenen. Hij deed een laatste voorstel, waarbij hij eiste: geen discussie meer, aannemen of verwerpen.

En ziet. Omdat niemand de verantwoordelijkheid voor het mislukken wilde dragen, werd Mansholts pokerspel met succes bekroond. En wat alle jaren van zwoegen en denken niet hadden kunnen bewerken: opeens was Mansholts naam op aller lippen en werd hij in de volksverbeelding, wat hij altijd al geweest was: de grote Europeaan.

Maar ook nu ploegt de boer voort. In een inspirerende en diepgravende rede heeft Mansholt ons congres voorgehouden, dat wat nu bereikt is, niet meer is dan een begin. Maar hij heeft ons vooral ook laten zien, welke enorme consequenties en perspectieven er thans opdagen.

Als Engeland en nog enkele andere Europese landen straks ook toetreden tot de gemeenschappelijke Europese markt, dan zal dit Verenigde Europa rond 60 pct. van alle agrarische importen voor zijn rekening nemen. En daarmee gaat dit blok ongekende verantwoordelijkheden dragen. Die importen immers zijn, behalve uit de beide Amerika's en uit enkele Commonwealth-landen afkomstig uit een aantal onderontwikkelde gebieden. De wereldmarkt van agrarische producten is een chaos op dit moment, aldus Mansholt. Samenwerking tussen de Euromarkt en de Verenigde Staten, die thans een groot deel van de lasten om tot zekere ordening van deze wereldmarkt te komen dragen, zou grote mogelijkheden openen. President Kennedy heeft dat reeds onderkend. Zijn voorstellen om tot een drastische vermindering van de Amerikaanse invoerrechten over te gaan wijzen in die richting. 'One world or none', het is een kreet, die al eerder gehoord werd. Een kreet, een harte-

kreet mag men gerust zeggen, die werd ingegeven door de immense gevaren, welke de mensheid door de bewapeningswedloop bedreigen. Maar, als vele politieke kreten niet verwezenlijkbaar, zo er niet ook reële economische en sociale krachten naar die verwezenlijking dringen. Is politiek niet het vorm geven aan maatschappelijke krachten, volgens Troelstra's definitie?

Bij een ordening van de wereldmarkt voor agrarische produkten zijn de ontwikkelingsgebieden nauw betrokken. Stabilisatie van grondstoffenprijzen zou het economisch leven van deze gebieden beschermen tegen de wisselvalligheden van de wereldmarktprijzen en afzetverhoudingen. Wie ziet niet in, dat hier wellicht beslissende mogelijkheden liggen voor het winnen van de koude oorlog? Winnen wij eenmaal die koude oorlog, dan wordt de kans op een gewapend conflict zo veel te kleiner,

Luisterend op het congres naar Mansholts woorden, voelde ik, gelijk al eerder, de vraag opkomen: waar komt toch de zotte gedachte vandaan, dat het democratisch socialisme vandaag zo weinig aan de jeugd te bieden heeft om voor te strijden en voor te offeren? Dat het democratisch socialisme met zijn grondgedachten van de wereld omspannende menselijke solidariteit, van maatschappelijke ordening en sociale vooruitgang geen wegen wijst naar een betere toekomst?

Is het werkelijk wáár, dat de (destijds onverbiddelijk noodzakelijke) strijd voor wat meer loon en wat korter werktijd, voor algemeen kiesrecht en erkenning van de vrijheid van vakorganisatie spraken dan de problemen, die thans aan de orde zijn? Hoe dan ook, Mansholt, de socialist, hij ploegt voort en wij met hem.

J. G. SUURHOFF

Nieuw Guinea als object en subject in de politiek

'Old soldiers never die, they just fade away.'

Ik kan het niet helpen, maar als ik de nadagen van het Nederlandse kolonialisme bepeins, dan speelt mij telkens de melodie van bovenstaand versje door het hoofd. En dan zie ik de oude ijzervreter beurtelings in de gedaante van Prof. De Quay, Mr. Luns of met de abstracte trekken van ons Aziatisch imperium.

Nederland heeft zijn besluit om uit Nieuw Guinea te verdwijnen gebracht onder het begrip dekolonisatie. Dekolonisatie veronderstelt de verheffing van de kolonie tot volwaardig internationaal rechtssubject. Mede-verondersteld wordt de wil van de bevolking der kolonie om zich voortaan als rechtssubject te gedragen. Het gedrag als zodanig is dan de zelfbeschikking.

Nu bestaat het geschil tussen Nederland en Indonesië hierin, dat Indonesië de ontruiming van Nieuw Guinea niet als dekolonisatie wenst te erkennen, maar hoogstens als het prijsgeven van onrechtmatig bezet gebied. Indonesisch gebied uiteraard, waarvan de dekolonisatie al in 1949 heeft plaats gehad en nu geen rechtsgevolgen meer kan hebben, zeker niet dat van de zelfbeschikking.

Nederland heeft getracht het geschil met Indonesië te ignoreren, eensdeels door zijn beleid tot dekolonisatie in het gebied zelf, anderdeels door de dekolonisatie in de Verenigde Naties als een bipartite aangelegenheid aanhangig te maken. Het bipartite bestond dan hierin, dat Nederland de souvereiniteit deed overgaan op de bevolking van Nieuw Guinea, zij het dat het gedrag als rechtssubject voorshands onder internationale verantwoordelijkheid zou blijven. Maar Nederland zou verdwijnen.

De Verenigde Naties hebben de opzet niet aanvaard, omdat zij Indonesië als partij wensten te erkennen. Blijkens het Kamerdebat op 2 en 3 januari staan nu regering en Kamer op het standpunt, dat de zaak Nieuw Guinea een tripartite aangelegenheid is, te weten tussen Nederland, Nieuw Guinea en Indonesië. Nederland heeft nog steeds het voornemen, Nieuw Guinea tot internationaal rechtssubject te verheffen, maar blijft zich verantwoordelijk voelen voor

het geldend maken van zijn rechten als zodanig, nu dit door de Verenigde Naties is geweigerd.

Het ziet er nog niet naar uit, dat Indonesië aan het nieuwe Nederlandse standpunt spoedig tegemoet gaat komen. Het is ook niet licht te verwachten, want waarom zou Indonesië Nederland erkennen in een taakvervulling, waarvan het met alle middelen de Verenigde Naties heeft willen afhouden? Uitgezocht Nederland, waarvan het weet, dat het toch wil verdwijnen!

Middelerwijl zijn in Nieuw Guinea zelf enige trekken te onderkennen van een groei naar de status van internationaal rechts-subject. Deels als gevolg van het ontwikkelingsbeleid van de Nederlandse regering, deels doordat de Papoea-leiders stappen in het politieke vacuum dat bezig is te ontstaan door Nederlands' voor-nemen om te verdwijnen.

De Kamer heeft geen behoefte gevoeld aan een gedachtenwisseling over de stand van zaken in Nieuw Guinea zelf. De min of meer opgezouten begrotingsstukken voor het dienstjaar 1961 zijn op 10 januari zonder discussie goedgekeurd. Er liggen overigens nog stukken genoeg om op ieder moment een debat te ontketenen, maar het wordt niet gewenst. In een zo vloeiende situatie als de Nieuw Guinese zijn moment-opnamen een riskant aanknopingspunt voor politieke beschouwingen en verwachtingen. Toch zijn er in het Kamerdebat van 2 en 3 januari wel opmerkingen gemaakt over de interne situatie in Nieuw Guinea en de politieke wils- en orgaanvorming aldaar, voorzover die belang hebben voor de internationale ontwikkeling. En dat is natuurlijk hun grootste belang!

Politieke orgaans- en wilsvorming in Nieuw Guinea

Eigenlijk is de bipartite dekolonisatie van Nieuw Guinea op stapel gezet met het tienjarige ontwikkelingsplan van het kabinet-De Quay, de instelling van de Nieuw Guinea Raad en de voortvarende papoeanisering van het bestuursapparaat. Nieuw Guinea is als internationaal rechtssubject in de wieg gelegd op 5 april 1961, bij de opening van de zitting van de Nieuw Guinea Raad. Alle welwillende leden van de volkerenfamilie waren ter kraamvisite uitgenodigd. Uncle Sam zorgde voor een incident, door het plotseling te laten afweten.

Het kind, dat de wereld werd getoond, was weliswaar niet gede-koloniseerd, maar de dekolonisatie lag als belofte in de wieg, samen met een opvoedingsrente van tien jaar om zich voor te be-reiden. De Nederlandse vlag woei van alle masten, de dansgroepen droegen oranje lendedoeken en de Koningin kreeg een telegram

van hulde en trouw. Er was wel een boze tante in de buurt, wier naam door niemand werd uitgesproken, en zij was op kinderroof uit. Maar een simpele toverformule kon haar buiten de deur houden: 'zelfbeschikking'. De staatssecretaris sprak haar duidelijk uit boven de wieg en voorspelde dat het kind haar binnen het jaar zou kunnen nazeggen.

Nu wil ik in alle ernst erkennen, dat het voor Nederland niet mogelijk was, het beheer over Nieuw Guinea voort te zetten zonder de bewoners zelfgekozen politieke organen te verschaffen en zonder de bestuursorganen te papoeaniseren. Het tienjarig ontwikkelingsplan en de instelling van een embryonaal parlement waren minima, waarzonder wij ons in de Verenigde Naties niet voor ons beheer hadden kunnen blijven verantwoordelijk. Daarvoor was het echter voldoende geweest, om de Nieuw Guinea Raad alleen bemoediging te geven met de interne zaken van het gebiedsdeel en de buitenlands-politieke en militaire aangelegenheden ten volle voor de verantwoordelijkheid van de Nederlandse Regering te houden. Zo hoorde het trouwens ook volgens de structuur van de grondwet en de bewindsregeling.

De regering zag echter blijkbaar een kans in de Nieuw Guinea Raad een bijkomende legitimatie voor onze aanwezigheid en ons beleid in Nieuw Guinea te verkrijgen en wellicht een zelfstandige politieke macht aldaar tegenover de Indonesische claims te mobiliseren.

Zo kwam zij er toe de Raad al in zijn eerste jaar te belasten met een advies over de wijze van ten uitvoerlegging van het zelfbeschikkingsrecht, met een standpuntbepaling ten opzichte van het plan-Luns en met de actieve ondersteuning van dit plan in de Verenigde Naties.

De adviesvraag over het zelfbeschikkingsrecht is zeer ondoordacht. Waarschijnlijk heeft de regering gedacht aan een eenvoudige onderlinge gedachtenwisseling der leden, uitlopende op het dankbaar aanvaarden van het tienjarenplan met een status-keuze ná tien jaar. Maar zulks zou toch een geringschatting van de gevraagde parlementaire arbeid bewijzen. De Nieuw Guinea Raad kan voor haar advies minstens aanspraak maken op een uitvoerige Nederlandse verklaring betreffende de economische, financiële, internationaal-politieke en militaire factoren, die de status van Nieuw Guinea kunnen beïnvloeden. En die verklaring, wil zij enige waarde hebben, zal ook verbintenissen en waarborgen moeten behelzen. Hoe acht de Nederlandse regering zich hiertoe in staat? Hoe denkt zij zich de parlementaire machtiging voor dergelijke verbintenissen

te verschaffen en hoe denkt zij ze in de bestaande machtsverhoudingen betrouwbaar en geloofwaardig te maken? Ik denk dat de Staten Generaal desgevraagd toch ook nog waarde zouden hechten aan het Nederlandse zelfbeschikkingsrecht!

De Nieuw Guinea Raad heeft zijn advies nog niet uitgebracht, maar de Tweede Kamer heeft hem het eigenlijk reeds bespaard.

De Tweede Kamer over de Nieuw Guinea Raad

De KVP'er Mr. Blaisse ziet de zelfbeschikking als een uitspraak van de bevolking bij monde van een representatieve elite, doch niet van de Nieuw Guinea Raad in zijn huidige samenstelling. Vóór de uitspraak vraagt hij een periode van vrije voorlichting, ook door Indonesië en van toegankelijkheid van het gebied voor Indonesië. Hij wil geen Papoea's opnemen in de delegatie voor besprekingen met Indonesië.

De AR heer Biesheuvel relativeerde het zelfbeschikkingsrecht van doel tot middel tot het welzijn van de bevolking van Nieuw Guinea. Hij wil deze bevolking duidelijk maken welke praktische mogelijkheden en onmogelijkheden van zelfbeschikking aanwezig zijn, en de Nieuw Guinea Raad bewaren voor een onberaden uitspraak, gebouwd op illusies. Hij acht in ieder geval de actie voor een eigen vlag en volkslied voorbarig.

De CH heer Van de Wetering zocht ook naar een gespreksmogelijkheid tussen Papoea's en Indonesiërs.

Zelfs de staatssecretaris, de heer Bot, bleef niet achter bij het algemene relativiseringsfestijn van de Nieuw Guinea Raad en relativeerde het lichaam van 'vergelijkbaar met een parlement in absolute zin' tot een 'volwaardige volksvertegenwoordiger in de eigen sfeer van Nieuw Guinea' als men begrijpt wat hij bedoelt. Hij dacht voor de brede oriëntering, voorafgaande aan de zelfbeschikking aan een uitwisseling van Papoea-missies tussen Nieuw Guinea en Indonesië. Ook nodigde hij de Indonesiërs uit om zich met alle middelen die de vrijheid van vereniging, vergadering en drukpers en radiocommunicatie toestaan, in Nieuw Guinea aantrekkelijk te maken, bij voorkeur door een meer gepaste en effectieve propaganda dan thans door Radio Makassar wordt ten beste gegeven.

Mr. Burger zei het wat meer ronduit. Hij stelde, dat een optie van de Papoea's voor Indonesië een Nederlands belang is en achtte een op deze stelling gebaseerd beleid, ook bij het beheer van Nieuw Guinea, oirbaar en juist. Dat bedoelden de andere woordvoerders natuurlijk ook. Maar aldus hangt het tot dusver door de regering met de Nieuw Guinea Raad gespeelde spel lelijk in de

lucht. Eerst mocht hij het tienjarenplan steunen, toen voor het plan-Luns werken en nu wordt op hem een beroep gedaan om het maar met Indonesië eens te worden en Nederland aldus van het probleem Nieuw Guinea te verlossen. Een beweeglijk beleid noemt de KVP dat.

De politiek bewuste Papoea's hebben het wisselende spel dan ook niet tot het einde toe meegespeeld.

De politieke opinie-vorming in Nieuw Guinea

De N.G. Raad werd uitgenodigd zijn zegel te hechten aan het plan-Luns, wat hij ook geredelijk deed. Voorts werd een drietal van zijn leden uitgenodigd om in de VN-delegatie mee te helpen lobbyen voor het plan-Luns, wat zij graag en goed gedaan hebben.

Maar blijkbaar hebben de politiek-bewuste Papoea's ook heel goed begrepen, dat het plan-Luns het teken was, dat Nederland vanuit Nieuw-Guinea gezien bezig is onherroepelijk achter de westerkim te verdwijnen. Zij voelden dat er een gezagsvacuum op komst is, waarschijnlijk reeds in zekere mate nu is. Hoe kan het anders verklaard worden, dat een Nationaal Comité van 71 man het land een nieuwe naam, een vlag en een volkslied kon geven alles onder de sanctie van het gouvernement? Nieuw Guinea begon zichzelf te dekoloniseren. Uiteraard moest daarbij gegrepen worden naar de machtsfactoren om de nieuwe politiek te schragen. Wij vinden die vermeld in het interview van het raadslid Womsiwor met United Press International: de Papoea's zijn bereid van hun urbanisatie afstand te doen, zich uit de steden terug te trekken en hun economische en militaire basis in de jungle te vinden. Als dit zou lukken, zou het een unieke prestatie van dekolonisatie zijn. In alle andere vrij-wordende koloniën gaan de aspiraties juist in de eerste plaats uit naar voortgezette urbanisatie, zo mogelijk industrialisatie, kortom naar de status van ontwikkelingsland, bij voorkeur met een modern militair apparaat.

Het is dan ook niet aannemelijk, dat de oplossing van Womsiwor met de zijnen de instemming van alle politiek-bewuste Papoea's zal krijgen. De thans leidende politieke groep, de leden van de Nieuw Guinea Raad, zijn als persoon gekozen of aangewezen. Zij vormen de oude garde van de lagere bestuursambtenaren. Zij hebben zich niet in politieke partijen willen opsplitsen, omdat zij tezamen de representant waren van het gematigde nationalisme. Onderling hebben zij het tot een erezaak uitgeroepen, als eenheid te blijven optreden. Hun strijdmethode tegen de leden en buitenstaanders, die geen bezwaar tegen partijvorming of andersoortige

politieke groepsvorming gevoelden, zoals Wajoi van de Parna en hun medelid Bonaij, nu ook bij de Parna, was steeds het beroep op het eergevoel. De methode heeft niet afdoende gewerkt. Zij heeft alleen de positie van de blanke medeleden ondergraven.

De thans leidende groep in de Nieuw Guinea Raad voelt haar positie niet onbedreigd. Zij weet, dat als het tot een volgende verkiezing komt, de strijd zal moeten worden gevoerd met de wel politiek georganiseerde groepen, onder leiding van de jongere generatie van geschoolde Papoea's, merendeels meer geschoold dan zij zelf. Symbool voor deze tegenpartij was de Leidse student Frits Kirihio.

Sociale tegenstellingen

De sociale tegenstellingen in Nieuw Guinea, althans van de Papoea's onder elkaar, hebben een geografisch karakter. Het is de antithese tussen de meest-, minder- en minst ontwikkelde streken aan resp. de Noord-kust, de Zuid-kust en het Centrale Bergland. Het is de zorg van de N.G. Raad geweest, dat deze antithese zich tot politieke machtsblokken zou kristalliseren met kansen op een burgeroorlog. De benadering van dit vraagstuk leek meer bestuurlijk dan strijdvaardig. Dat is trouwens een algemener verschijnsel bij de leden van de N.G. Raad.

Hoe wel zij regionaal verkozen of benoemd zijn, maakt het niet de indruk, dat zij hun streek als een eigen kiesdistrict trachten te bewerken en in de hand te houden. De enkele plaatsing als N.G. Raadslid in Hollandia heeft een vrij sterke sociale ontworteling te weeg gebracht. Het maakt meer de indruk, dat de leden een snelle sprong op de ambtelijke ladder hebben gemaakt dan dat zij zich geladen voelen met de politieke wil van hun achterban. Of heeft de ontworteling al eerder plaats gehad, nl. toen zij tot het ambtelijk apparaat toetraden?

Dit brengt mij tot een andere sociale spanning, die in potentie aanwezig is, maar voornamelijk nog ondergronds werkzaam is, te weten die tussen de Nederlandse, c.q. Indisch-Nederlandse bovenlaag en de massa der Papoea-bevolking. Hoezeer de Nederlanders, meestal gouvernementsdienaren, in N.G. voor tropische verhoudingen een eenvoudige en voor de huisvrouw bewerkelijke levensstaat voeren, deze heeft toch uiterlijke kenmerken die zich scherp onderscheiden van de woonomgeving en de levensomstandigheden der Papoea's. De woning, de inrichting der woning, de kleding, de voeding en de auto, het zijn allemaal status-annexen, die voor de Papoea meestal onbereikbaar zijn, vaak ook nog niet te

hanteren, vooral omdat de Papoea-vrouw daarop niet voorbereid is. Het is waar, dat er geen spoor van racisme is in N.G., maar er is daartoe ook geen enkele aanleiding, omdat de verticale mobiliteit van de autochtonen nog moet beginnen. Maar zij zal onherroepelijk beginnen en het voorpostengevecht heeft zich afgespeeld bij de behandeling van de rechtspositie-regeling van het Nederlandse gouvernements-personeel. Een Bijstandskorps werd aanvaardbaar geacht, mits het geen afbreuk zou doen aan het beginsel: gelijke beloning voor gelijke prestatie. Nu de hogere functies voor de Papoea's in het zicht komen, mogen salaris en status niet gaan afzakken!

Dat er begeerten zijn gewekt merken de Nederlandse gezinnen, welker woning en inboedel soms met welbehagen door Papoea's worden bezichtigd in de uitgesproken verwachting binnen niet te lange tijd rechtsopvolger te zullen zijn.

Indonesië en de politieke ontwikkeling in Nieuw Guinea

Een van de verrassendste bevindingen van de parlementaire Missie naar Nieuw Guinea in de zomer van 1961, was de totale afwezigheid van enige zichtbare poging van Indonesië om een hand te krijgen in het ontluikende politieke leven van Nieuw Guinea. Er was wel enige onbeholpen pro-Indonesische subversiteit onder de Indonesische minoriteiten in sommige delen van het land. Maar deze minoriteiten staan in deze dagen in een positie van rivaliteit met opkomende Papoea-groepen, zodat de subversiviteit wel moest verzanden.

Het is verklaarbaar, dat de geleide democratie van Indonesië niet veel heil zag in de benadering langs democratische weg van de jonge politieke instellingen van Nieuw Guinea. De veronderstelling dat deze instellingen ook zouden blootstaan aan leiding van Nederlandse kant heeft wellicht een rol gespeeld. Maar dan werd de gelaten ruimte toch onderschat.

In ieder geval is er in de laatste maanden een wijziging in het Indonesische beleid gekomen en zijn er duidelijke aanwijzingen dat de zich ontplooiende politieke groeperingen in Nieuw Guinea aan psychologische beïnvloeding van de kant van Indonesië onderhevig zijn. Hier heeft Indonesië duidelijke kansen, hoewel het een handicap heeft. Deze handicap is de herinnering, die in het Papoeavolk leeft aan het optreden van Indonesië als handlangers van het oude Nederlandse koloniale bewind. Als politiemensen, kleine bestuursambtenaren, onderwijzers e.d. stonden zij dicht bij de bevolking dan de Nederlandse bovenlaag en lieten hun gezag en voorrechten

directer en meer voelbaar gelden dan de Nederlanders. Doch dat is historie. De Papoea's hebben een sterk ontwikkeld zelfvertrouwen en hun verhouding tot de Nederlanders wordt noch door veel autoriteit, noch door noemenswaardige affectie gekenmerkt. Er is alleen het verlangen om materieel en intellectueel steun te krijgen bij de geambieerde ontwikkeling.

Welnu, onderwijs, gezondheidszorg, economische en landbouwvoorlichting en zelfs rechtspraak zijn diensten, die door Indonesië evengoed verschaft kunnen worden als door Nederland, waarbij aan zending en missie, eventueel een Islam-onderwijs nog ruimte gelaten kan worden. Zij kunnen aangeboden worden in de vorm van een samenwerking met de Papoea-krachten, die zich er nu reeds aan wijden. En dan kan Indonesië iets bieden, wat Nederland niet kan bieden: personeel, dat bereid en in staat is op gelijk sociaal niveau te leven als de Papoea-collega's. Bovendien zijn er veel meer en veel gevarieerder en toegankelijker opleidingsmogelijkheden in Indonesië zelf met gebruik van het Maleis. Ik dacht dat dit de psychologische benadering was: het aanbod van een wat verder gevorderd ontwikkelingsland aan een minder ver gebied om samen te werken, dat gebied en de mensen meer kansen te geven. Het spaart de Papoea's het afgrijpselijk Womsiwor-alternatief van de jungle.

Blijkbaar gaan de Indonesiërs nu de weg op de daarvoor in aanmerking komende Papoea's rechtstreeks met de aanbieding van functies te benaderen, die voor ieder van hen een promotie betekenen, vergeleken met wat de Nederlanders bieden. In New York werd aan alle drie Papoea-gedelegeerden: Jouwe, Tangahma en Womsiwor het gouverneurschap aangeboden. Het was wellicht een te grof spel. Maar met de Papoea's Bonaij en Kirihio, geen regenten, maar potentiële politieke leiders werd rechtstreeks contact opgenomen, hetgeen kan leiden tot het vormen van een pro-Indonesische politieke groepering in Nieuw Guinea. En daarvoor moet het klimaat zeer gunstig zijn. Dat de Nederlandse gouverneur met zo weinig gratie hulde betoonde aan de nieuwe vlag en het volkslied en het gebied met de naam Papoea Barat aanduidt, kan niet anders dan een groeiend gezagsvacuum bewijzen. Het zijn de uiterlijke bewijzen van het verdwijnen van het Nederlandse gezag. Het betekent, dat de zelfbeschikking, wat de Papoea's daaronder ook verstaan, zich in geen geval onder het schild van het Nederlandse gezag zal voltrekken. Dat zij zich onder internationale auspiciën zal afspelen is na de val van het plan-Luns in de Verenigde Naties ook al onwaarschijnlijk geworden. Wat dan?

Hier krijgen de groeperingen, die al in een vroeg stadium voor driehoeksbesprekingen Nederland-Papoea's-Indonesië waren, recht van spreken. En zij nemen dat recht, inziende dat de partner Nederland een verdwijnende is en Indonesië in macht en kansen groeiende. Kirihio is met zijn bezoek aan Soekarno het verste gegaan, maar Bonaij en Wajoj hebben de weg ook open gehouden. Nu worden er nog demonstraties van Papoea's gehouden, waarin Kirihio voor verrader wordt uitgekreten, maar waarom zouden morgen de Nederlanders niet voor de verraders gehouden worden?

Zelfbeschikking

In het licht van de huidige politieke ontwikkeling zijn volkenrechtelijke bespiegelingen over zelfbeschikking en dekolonisatie niet meer ter zake dienende. De dekolonisatie volgens het plan-Luns en à fortiori volgens het plan-Bot is mislukt en komt niet meer aan de orde.

Een reëel alternatief is de gedachte van zelfbeschikking, zoals die is neergelegd in het z.g. plan-Acheson. Dit plan wil het beheer van Nieuw Guinea toevertrouwen aan Indonesië onder het beding dat na een vastgestelde periode de gelegenheid tot een volksuitspraak wordt gegeven met inbegrip van de mogelijkheid van secessie. Het is merkwaardig, dat zo nu en dan uit Indonesische bron ook gedachten als die van Acheson naar boven wellen. Maar het is wel verklaarbaar.

Secessie en separatisme klinken in het rijk van Soekarno als een vloek, als een Nederlandse vloek zelfs. Indonesië heeft duidelijk verklaard, dat het in Nieuw Guinea nog liever Nederlanders ziet (die dan ook zeker zullen verdwijnen) dan Papoea's in een eigen staatsverband. Het oprichten van een Papoea-staat zou een casus belli zijn. Toch mag er in een schema als het plan-Acheson over gepraat worden, omdat de Indonesiërs ervan overtuigd zijn dat een aantal jaren van geleide democratie naar Indonesisch model de Papoea's wel zal genezen.

Het plan-Acheson is een reëel alternatief omdat het voor Indonesië aanvaardbaar lijkt en het geweten sust van Nederlands vrienden in de Verenigde Naties, die zich voor zelfbeschikking hebben uitgesproken. In Nederland wordt het vooralsnog verworpen, met name door Mr. Blaise in zijn rede van 2 januari. Het is voor gewetensvolle Nederlandse democraten ook wel moeilijk te verteren. Immers het veronderstelt geen ampel overwegen, vrij van gedachten wisselen, veelzijdig voorlichten en dan naar eer en geweten kiezen, allemaal ingrediënten van de Nederlandse democratische

procedure. Integendeel, het doet een krachtadig propagandistisch trommelvuur met ook nog wel wat minder aanvaardbare politieke drukmiddelen verwachten, die een bijna 100% gunstige uitspraak voor Indonesië moeten garanderen.

Maar Nederland zal dan toch zelf met een reëlere gedachte moeten komen, dan Nieuw Guinea als een soort steriele distilleerketel te beschouwen, waar men de genoemde democratische ingrediënten inbrengt en dan een zuivere politieke stellingname als resultaat verwacht. De werkelijkheid is, dat met het snel tanen van het Nederlandse gezag er veel meer kans is op een strijd om de macht met alle strijdmiddelen met inbegrip van geweld, dan op een opinie-uitspraak volgens democratische spelregels. Er is al een begin van twee machtsgroepen: de aanhangers van Papoea Barat met de vlag en het volkslied, die bereid zijn de jungle weer in te trekken en de groep die tegen Indonesië wil aanleunen en de verworvenheden van de stadscultuur wil handhaven. Beide zijn bereid de hulp van externe machtsmiddelen te aanvaarden: de eerste die van Nederland, zolang het duurt, de tweede die van Indonesië, om het Nederlandse gezag definitief te liquideren. Uiteraard heeft de tweede groep de toekomst aan zich en bovendien zou het gouvernement in de geest van de Nederlandse regering en Kamer handelen, als het deze groep een ruime ontplooiingskans bood en samen met Indonesië propagandistisch steunde. Maar nu vraag ik het bovenmenselijke van het gouvernement. Het verkeert in een semi-oorlogstoestand met Indonesië en nu zou het de groepen moeten steunen, waartegen de beschuldigingen verraad en collaboratie klinken? Groepen bovendien, die binnenkort het gouvernement zullen bekogelen met kreten als: kolonialisme, onderdrukking, separatisme enz., rechtstreeks ontleend aan het arsenaal van de Indonesische zenuwenoorlog.

Het gouvernement heeft trouwens niet veel psychologische bewegingsvrijheid meer, daar het zelf met zijn mensen de geëxponeerde partij is in de zenuwenoorlog en zijn bloedige uitschieters, zoals het zeeslagje bij de Etnabaai. Een gouvernement, waarvan het personeel smeekt, vrouwen en kinderen te mogen evacueren, is niet het meest geroepen onbevangen leiding te geven in de turbulenties, die nu wel onvermijdelijk lijken, laat staan het Indonesische perspectief te ondersteunen, zoals in het Kamerdebat werd verlangd. Het is meer waarschijnlijk, dat het zich voor lijfsbehoud onder bescherming van het militaire apparaat moet stellen.

Kan de spanning verminderd worden?

Het ziet er niet naar uit, dat Indonesië geloof hecht aan de snelle politieke ontwikkeling in Nederland, zowel als in Nieuw Guinea, die het Nieuw Guinea-vraagstuk onontkoombaar in Indonesische zin zullen moeten oplossen. Het vreest kennelijk van iedere vermindering van de dreiging met agressie een herleving van Nederlands koloniaal zelfvertrouwen en Papoea-separatisme. Indonesië voert een politiek, die het land straks geen alternatief meer dreigt te laten voor daadwerkelijke agressie. En het slagen van die agressie is geen vaststaand feit dank zij Nederland's laatste en ongezochte bondgenoten: de breedte van de zee en de ontoegankelijkheid van de wildernis. Een niet of niet aanstonds geslaagde aanval is zeker een onderbreking van de voor Indonesië gunstige ontwikkeling. Ziet Indonesië dat in?

Zoals de zaken nu liggen zal Indonesië in onderhandelingen alleen een alternatief voor agressie zien, wanneer wij vaste waarborgen bieden, dat het rood-wit binnenkort in Nieuw Guinea zal wapperen.

Nederland dient het uiterste te doen, om de agressie te voorkomen. Daarvoor moet het aan Indonesië duidelijk maken, dat het gelooft in de uiteindelijke overgang van het gebied naar Indonesië met inschakeling van de daarheen tenderende politieke krachten in Nieuw Guinea. Nederland moet zelfs geloofwaardig maken, dat het deze ontwikkeling wenst en daarom aan Indonesië de kans bieden politiek in de ontwikkeling in te grijpen. Ik meen dat daarvoor meer nodig is, dan Nieuw Guinea voor Indonesië 'toegankelijk' te maken (Mr. Blaisse) of Indonesië de gelegenheid te geven zich in Nieuw Guinea 'aantrekkelijk' te maken (Mr. Bot). Het zal nodig zijn, Indonesië ook in de gelegenheid te stellen zijn volle prestige in Nieuw Guinea geldend te maken, zich met de volledige paraphernalia van de moderne, ambitieuze Aziatische staat in het gebied te vertonen. Een idee, waarvan ik de onuitvoerbaarheid tijdens de zenuwenoorlog in zijn huidige vorm erken. Maar ik denk dan ook aan de opening van onderhandelingen met het aanbod van een soort bestand in de zenuwenoorlog of nog liever met het aanbod de zenuwenoorlog tegen Nederland te vervangen door een propaganda- en prestige-campagne in Nieuw Guinea. Welke zijn daartoe de mogelijkheden? Er schieten mij er ettelijke te binnen, ik geef toe, volmaakt ongebruikelijk en willekeurig, maar wel geschikt om het laatste restje initiatief in handen te houden dat de oorlogspsychose in Indonesië kan doorbreken en voor Nederlands werkelijke onbaatzuchtigheid begrip in de wereld kan wekken.

Wij zouden Indonesië kunnen uitnodigen met moderne vloot-eenheden een vlagvertoon-bezoek aan Nieuw Guinese havens te brengen en met luchtmachteenheden Biak en andere vliegvelden te bezoeken. Wij zouden een Indonesische parlementaire missie met de nodige statie in de Nieuw Guinea Raad kunnen laten verschijnen. Wij zouden Indonesische instructeurs kunnen vragen mee te werken aan de opleiding van de Papoea-politie en het Papoea-bataljon. Wij zouden Indonesische onderwijsmensen kunnen vragen een onderwijsinstelling in Nieuw Guinea te komen voorbereiden en Papoea's te komen uitzoeken die in Indonesië een opleiding kunnen volgen. Zending en missie zouden leerkrachten en geestelijken uit Indonesië bij hun werk kunnen inschakelen. De dienst van de volksgezondheid zou Indonesische medici kunnen vragen in de ziekenhuizen te komen werken en aan toernees deel te nemen.

Bestuursambtenaren zouden Indonesische collega's mee op toernee kunnen vragen. De Garuda Indonesia zou gevraagd kunnen worden, de luchtverbindingen in Nieuw Guinea te helpen onderhouden. Indonesische politici zouden vrijelijk vergaderingen van de Parna moeten mogen toespreken. Indonesische vrouwen zouden bij het Kaum-Ibo werk kunnen komen helpen en waarom zou de Indonesische militaire muziek niet eens een taptoe in Hollandia en Merauke komen geven?

Ik heb het gevoel, dat als alleen de uitnodigingen er liggen, er al een stuk spanning moet zijn gebroken en voor de Nieuw Guinese samenleving het Indonesische perspectief een veel concreter en aantrekkelijker aanzien krijgt.

Ik zie in, dat mijn gedachten op geen stukken na aan door Indonesië te stellen eisen bij onderhandelingen tegemoet komen. Ze pretenderen dan ook niet meer, dan van Nederlandse kant de onderhandelingen eenzijdig te willen begeleiden met een gebaar dat het klimaat bevordert en bewijst, dat wij voor Indonesië West-Irian-perspectieven zien buiten agressie. We kunnen het aanvullen met de Nederlandse eenzijdige toezegging om op ieder door Indonesië gewenst moment en onder Indonesisch medetoezicht nieuwe verkiezingen voor de Nieuw Guinea Raad of een plebisciet te organiseren.

Het fond van onderhandelingen zal wel veel moeilijker zijn. Maar zij zullen minder gespannen en minder gehaast zijn, als vaststaat dat tijdens de duur der onderhandelingen alle politieke winst in Nieuw Guinea voor Indonesië is.

26 januari 1962

Visie of achterlijkheid?

'De Joegoslavische Visie' waarin 'Het programma van de Bond van Kommunisten van Joegeslavië'. (Vertaald uit het Servokratisch door Marinus en Ans Broekmeyer. Met inleiding van Th. van Tijn. Uitgeverij 'Nimo', Monnickendam. 334 blz. f 6.50.)

De Nederlandse geestverwanten van de Joegoslavische kommunisten — geestverwanten die hun cellenbouw in de PvdA bedrijven — willen ons doen profiteren van de 'scheppende originaliteit der Zuidslavische theoretici — weerslag van een spoorslag van hun creatieve politieke en maatschappelijke activiteit —, 'zonder direct te verlangen dat wij het hele programma zonder meer zullen overnemen en onze achterlijke democratie zullen vervangen door de hogere 'socialistische democratie' die zich in het land van Tito aan het ontwikkelen is. Hun doel is bescheidener. De Joegoslavische weg, hoe 'vruchtbaar en inspirerend' ook, is niet 'ook voor alle tijden en plaatsen de enige juiste'. Maar het Programma bevat veel 'elementen' welke 'alle maatschappelijke denkers en bouwers — en meer speciaal de socialisten onder hen — diepgaand moeten bezighouden'. Aldus Th. van Thijn in zijn 'Inleiding voor Nederlandse en Vlaamse lezers'.

De inleider vreest dat het lezen van het programma ons enige moeite zal kosten 'doordat het hier uiteraard gaat om Marxistische begrippen'. Uiteraard zal men in het programma weinig marxistische begrippen vinden, doch des te meer de kromspraak van het Russische partij-taaltje, gewijzigd naar Joegoslavische behoeften.

Maar er is nog een andere 'handicap' voor ons, verklaart de inleider die ons mee wil doen genieten van 'die vreugde' die 'onder het lezen vergroot (wordt) door de grote mate van onbevangenheid en moed die het denken der theoretici der Joegoslavische Kommunistische Liga kenmerken'. Die handicap bestaat hierin: 'nog steeds zijn wij, tegen beter weten in, geneigd de sociale en politieke ontwikkeling van de wereld te meten met West-Europese en Noord-Amerikaanse maatstaven.' Die „handicap" was, zoals aan ieder die werkelijk iets van het Marxisme weet, bekend moet zijn, nu juist een

van de kenmerken van Marx, die verkondigde dat het economisch hoger ontwikkelde land de andere landen zijn voorbeeld voor houdt en die dan ook de hele wereld mat met de maatstaven van het Engelse kapitalisme, zonder enig geduld te hebben voor Franse, Duitse of Slavische (Joegoslavische inbegrepen) achterlijkheden, laat staan voor die van China of India. Enige kennis van het Marxisme zou de neo-Marxisten rondom Th. van Thijn geen kwaad doen. Doch laten we overgaan naar het programma van de 'Bond van Kommunisten van Joegoslavië', een naam die al leugenachtig is, aangezien 'Bond' iets lossers en vrijers suggereert dan 'Partij'. Die 'Bond' is een echte communistische partij met een 'top' die de dienst uitmaakt in een streng gedisciplineerde heersersorganisatie, welke via de 'Socialistische Unie van het Werkende Volk van Joegoslavië' — een marionetten-organisatie van de tweede-rangs burgers — en via de 'Bond van Vakverenigingen', benevens via ontelbare andere schijn-organisaties, de Joegoslaven controleert en dirigeert.

Tot zover zijn er weinig verschillen met Rusland, behalve dan die 'Socialistische Unie' die reeds wijst op de noodzaak om meer rekening te houden met de volksmassa dan in Rusland het geval is. De oorzaken hiervoor liggen voor de hand. Na de breuk met Moskou moesten Tito en de zijnen de allerergste dwangmaatregelen opheffen teneinde de bevolking ervan te overtuigen dat er werkelijk zoiets als een keus tussen twee kwaden was en dat het nationale communisme der Joegoslaven inderdaad iets minder onderdrukkend was dan het 'internationale' communisme der Russen.

Ze moesten, om te beginnen, de boeren toestaan de collectieve dwangbedrijven te verlaten en tot het individuele bedrijf terug te keren. Coöperaties van individuele kleine bedrijven vindt men overal ter wereld. Ze zijn ook in Joegoslavië aanwezig, al beletten de communisten dan ook dat die coöperaties door de boeren zelf geleid worden. De landbouw heeft zich, na de breuk met Moskou, weer kunnen ontwikkelen, maar niet in zodanige mate dat ze de voedselvoorziening van het land veilig stelt. Nog zeer onlangs is gebleken dat alleen door Amerikaanse graanleveringen de minimum-behoeften konden worden bevredigd. Want de landbouw is volkomen ondergeschikt gemaakt aan de industrialisatie en ze kan haar eigen belangen niet door een boeren-partij tot uitdrukking brengen, evenmin als in het algemeen de consumenten-belangen tot een politieke factor kunnen worden.

Doch ook in de industrie moest, na de breuk met Moskou, de niets ontziende Russische methode van de producentenslavernij worden

verzacht. Men moest de arbeiders duidelijk maken dat verhoogde produktie ook verbetering van het levenspeil betekende. En om dit te bereiken, heeft men, omdat men noch echte en weerbare vakverenigingen, noch echte arbeiderspartijen wilde toestaan, een nieuw systeem uitgedokterd, dat een mengsel is van het oorspronkelijke Russische systeem der 'arbeiders-raden' en het 'syndicalisme' zoals het in de periode van vóór 1914 in Frankrijk, Italië, Spanje en andere achterlijke landen zijn theorieën over 'de fabriek aan de arbeiders' verkondigde.

Het Russische 'radenstelsel' is reeds lang aan zijn economische onmogelijkheden bezwaken en behalve de naam 'sovjet' is er niets van overgebleven. Het 'syndicalisme' heeft — als we een paar mislukte pogingen tijdens de Spaanse Burgeroorlog uitzonderen — zich nooit tot het in praktijk brengen van zijn theorieën kunnen opwerken.

De 'Joegoslavische visie' echter is weinig anders dan een poging om de arbeiders wijs te maken dat zij de baas zijn in hun eigen fabriek of werkplaats en het daar voor het zeggen hebben . . . zolang ze gehoorzamen aan de plannen die de 'Bond van Kommunisten' ontwerpt en binnen de grenzen blijven die door deze 'Bond' — die bepaalt wat het 'gemeenschapsbelang' is — worden getrokken. De arbeiders mogen over alles meespreken, ze mogen zelfs invloed uitoefenen op de leiding van het bedrijf en ze mogen nastreven wat ze als hun directe belang zien — maar de Staat en de communistische partij die de Staat leidt, bepalen wat het algemeen belang is, waaraan alle andere streven ondergeschikt dient te zijn. Van enige directe invloed der bevolking op het bepalen van het algemeen belang is geen sprake. En al die kwasi-geleerde redeneringen die de inhoud vormen van het programma der Joegoslavische communisten, al die verhalen over 'de direkte producent in produktie en verdeling', over 'de afschaffing van de loonverhouding — de bevrijding van de arbeid', over 'de socialistische democratie als direkte democratie', over 'het afsterven van de Staat' en meer van dat moois dat ons door de familie Van Thijn-Broekmeyer aangevolen wordt — dit alles is op zijn best een surrogaat van de echte, directe, politieke democratie. Doch het is een surrogaat dat het Joegoslavische volk verstrekt wordt omdat men het echte produkt niet wil verstrekken en het toch iets moet geven. Het wordt ons aanprezen als veel 'socialistischer' dan de politieke democratie.

Dat een volledige sociale democratie méér bevat dan alleen de politieke democratie, ligt voor de hand. Maar dat ze dit minimum moet

behouden en door dat minimum tot uitbreiding en verrijking moet komen, ligt evenzeer voor de hand. En men bereikt dat meerdere nooit door het loslaten van wat niet slechts het minimum, doch ook de grondslag en het bewegend beginsel is. De 334 bladzijden vol drogredenen kunnen deze simpele waarheid niet vervangen.

Ze kunnen overigens ook niet aantonen dat een achterlijk Balkanstaatje problemen zou kunnen oplossen die in Rusland en China onoplosbaar zijn gebleken met de methode der totalitaire dictaturen en die in het Westen nog allerminst tot een oplossing zijn gebracht met de methode der politieke democratie.

Overigens is 'de Joegoslavische visie' zelfs in het eigen land alweer verouderd.¹ Men is daar nu bezig met het ontwerpen van een nieuwe 'Grondwet', (die in de lente van 1962 als 'ontwerp' ter discussie zal worden gesteld), waarin vooral de rol van de 'commune', de territoriale eenheid die boven het fabrieks-egoïsme of het landbouwers-egoïsme moet uitgaan, sterk op de voorgrond wordt geplaatst. Men moet erkennen, de Joegoslavische communisten zoeken naar wegen om het leven in hun stelsel in overeenstemming te brengen met de eisen van de economie, welke een vergroting van het markt-mechanisme en een rationele prijsbepaling verlangen, en met de eisen van de bevolking die een hoger levenspeil en een grotere bewegingsvrijheid wil hebben. Maar aangezien ze in de eerste plaats hun machtspositie willen behouden, zijn al die wegen kronkelpaden. En uit al hun kronkelredeneringen komt tenslotte geen 'visie' naar voren, doch slechts de achterlijkheid van een maatschappij die er niet in geslaagd is een minimum aan vrijheid en politieke democratie te verwerven.

¹ Voor de huidige toestand zie: 'Reforms in Yugoslavia' door Paul Landy, 'Problems of Communism', nov.-dec. 1961, blz. 24 t.m. 33.

De Wereldraad van Kerken in New Delhi

In november en december jl. kwam in de hoofdstad van India de Derde Assemblee bijeen van de Wereldraad van Kerken en het zal wellicht een aantal lezers van S en D interesseren enkele indrukken van een deelnemer te lezen.

Wie over een conferentie als deze verslag uitbrengt, moet steeds beginnen zijn lezers ervan te doordringen, dat het hier gaat om een conferentie van Kerken. Dat betekent, dat men er niet te doen heeft met een vergadering van staatslieden, of van vertegenwoordigers van politieke partijen of belangengroepen. Een conferentie van kerken is een vergadering van lichamen die er alle van uitgaan, dat zij 'een ander vaderland' zoeken dan de huidige wereld en de geschiedenis. Men is aanwezig bij een klein stukje kerkgeschiedenis, en dat betekent geestesgeschiedenis met een sterke inslag van een geloofsvisie, die niet in de eerste plaats pragmatisch gericht is, wat wil zeggen, dat het niet in de eerste plaats om het gewone leven gaat.

Niettemin weet iedereen, dat de invloed van kerkelijk denken en handelen in het gehele menselijke leven zeer groot is geweest, zij het indirect en vooral op lange termijn gezien. De Kerk heeft ook in het maatschappelijk leven de zeden helpen vormen en haar stempel gedrukt op het westerse politieke bestel. Recht en barmhartigheid in onze samenleving zouden ondenkbaar zijn zonder de Kerk. Zoals iemand in New Delhi er ons aan herinnerde: de Kerk is de moeder van de sociale bewogenheid en van wat men tegenwoordig noemt 'social welfare', al zal men eraan toe moeten voegen, dat het socialistische elan in de 19de eeuw met de kromme stok van het marxisme een tijdlang de rechte slagen heeft gegeven, die de christenheid op dat moment in haar meerderheid niet heeft gezien.

Een stukje kerkgeschiedenis is voor de man van de kerk direct, voor de politicus indirect interessant. Men maakt wel eens de fout van de kerken beslissende woorden en initiatieven te verwachten in het politieke vlak. Dat is niet waarschijnlijk, omdat dit niet de functie van een kerk is. Van een conferentie van kerken kan men

dan ook geen verlossende woorden verwachten op de korte baan, maar wel dat bepaalde zedelijke accenten worden gelegd, die zullen doorwerken in de praktijk.

De vergadering in New Delhi was de derde in haar soort. De eerste en de tweede Assemblee werden gehouden resp. in Amsterdam in 1948 en in Evanston (Verenigde Staten) in 1954. In Amsterdam werd de Wereldraad van Kerken, na een lange aanloop van de Oecumenische Beweging, formeel in het leven geroepen. De Amsterdamse vergadering was gekenmerkt door de vreugde en de verrassing over het tot stand komen van de organisatie der samenwerking. In Evanston bleek, dat de Wereldraad goed functioneerde op al die punten waar de gescheiden kerken vrijblijvend kunnen samenwerken en van elkander kunnen leren, maar dat de grote vraag van de hereniging in praktische zin nog als een grotendeels onoplosbaar probleem in het leven der christenheid stond. Hierin heeft New Delhi ook nog geen beslissende verandering gebracht, maar de voldoening over de samenwerking in het kader van de Wereldraad en de grote mate van eensgezindheid in de geestelijke hoofdzaken zullen toch voor de meeste deelnemers een duidelijk teken zijn geweest, dat de kerken op drift zijn geraakt naar elkander toe. De eenheidsbeweging is vruchtbaar, niet alleen, omdat de samenwerking hechter wordt, maar omdat de meeste kerken in dit streven naar eenheid de waarheid van een van de axioma's van de Oecumenische Beweging ervaren, zoals die in een vroegere conferentie eens is geformuleerd: 'De eenheid der kerken is afhankelijk van haar vernieuwing.' Er gaat een voortdurende stimulans uit van de Wereldraad van Kerken, de oude kerken krijgen nieuwe prikkels en de jonge kerken in Azië en Afrika vinden er sterke inspiratie en steun. In dit opzicht heeft New Delhi zeker aan de verwachtingen beantwoord. Er was een sterk familiegevoel, ook tussen de meest uiteenlopende deelnemers, en de vreugde over bepaalde manifestaties, waarbij ik vooral denk aan een zeer indrukwekkende Avondmaalsviering voor de gehele conferentie naar de Anglicaanse ritus, was algemeen.

Organisatorisch werd de conferentie door twee belangrijke momenten gekenmerkt. Het eerste was de fusie van de Internationale Zendingsraad en de Wereldraad van Kerken. Dit betekent dat de Zendingbeweging, die vooral sedert de 18de eeuw van de Kerk is uitgegaan en het Christendom heeft verbreid over Azië en Afrika, binnen de schoot der Kerk is teruggekeerd. Zendingsvelden zijn omgezet in kerken, zoals koloniën zijn omgezet in staten, en dit pro-

ces van volwassenwording werd in New Delhi voor de kerkgeschiedenis formeel bezegeld.

Het tweede interessante feit was de toetreding van de Russische Orthodoxe Kerk tot de Wereldraad van Kerken. Lidmaatschap van de Wereldraad betekent niet het prijsgeven van eigen identiteit en karakter, men is bijeen op een basis van samenwerking en het is nog lang niet een in elkander opgaan. Maar het binnentreden in de Wereldraad betekent wel het aanvaarden van wederzijdse beïnvloeding en verplichtingen. Wederom in het licht van de kerkgeschiedenis gezien, is de Russische stap uiterst belangwekkend, omdat een isolement van bijna 1000 jaar wordt doorbroken. Politiek was het niet minder interessant, omdat hier voor het eerst een stuk Russisch leven, dat niet door de communistische staat restloos is geabsorbeerd, gelegenheid krijgt voor contact in een eigen kader met de rest van de wereld. De Russische deelnemers waren uiteraard nog wat onwennig, al kon men dit voor hun nog zeer jeugdige delegatieleider, bisschop Nikodim, onmogelijk zeggen. Maar de taalbarrière en de duizendjarige kerkelijke afzondering zullen voor velen van hen een belemmering zijn geweest. Zoals te verwachten was, kon de Russische delegatie zich vrijer uiten in discussies over kerkelijke en theologische onderwerpen dan over politieke zaken. In die groepen waar over de internationale politiek werd gesproken, weerspiegelden de uitlatingen der Russische gedelegeerden over het algemeen de bekende standpunten van de sowjet-regering. In hoeverre dit te wijten was aan onvrijheid of gebrek aan informatie is moeilijk te beoordelen.

Maar niemand had eigenlijk iets anders verwacht. Overigens waren de Russen bij de samenstelling der rapporten er niet sterk op uit hun meningen in de tekst vastgelegd te krijgen.

Een ander kenmerk van deze Assemblee was de grote rol die in bijna alle discussies gespeeld werd door vertegenwoordigers van de jonge kerken uit Azië en Afrika. Hun bijdrage was dikwijls opvallend constructief en menige Europeaan die jeugdige sprekers uit landen als Kenia, Zuid-Rhodesië en het gewezen Frans Afrika in de debatten hoorde optreden, moet voor zich zelf de opmerking hebben gemaakt, dat wij in onze Europese superioriteitswaan de negers vele honderden jaren lang ontstellend hebben onderschat, ook wat hun intellectuele capaciteiten betreft. De christenen in deze landen zijn meestal in een minderheidspositie, maar hun opleiding en de eigenaardige dynamiek van het christendom hebben velen van hen in posities van verantwoordelijkheid gebracht. Op de

schoulers van deze mensen rust een ongehoorde verantwoordelijkheid voor de komende jaren.

Voor ik iets ga zeggen over de inhoud der rapporten, nog een enkel woord over de belangrijkste afwezigen. De grote afwezige was natuurlijk de Rooms-Katholieke kerk. Nu de Russische Orthodoxe Kerk zich bij de Wereldraad heeft gevoegd, kan men zeggen, dat de christenheid in twee kampen is vergaderd: het los verband van de Wereldraad van Kerken en het hecht verband van de Rooms-Katholieke Kerk. Niettemin is de relatie tussen de beide grote groepen aanmerkelijk aan het verbeteren. Er is ook binnen de R.-K. Kerk een sterk oecumenisch getij, dat echter nog nauwelijks buiten de bedding van de eigen kerk is getreden. Er was echter in New Delhi een competente en zeer geïnteresseerde delegatie van officiële waarnemers van de R.-K. Kerk aanwezig, die hun ogen goed de kost hebben gegeven en vele contacten hebben gelegd.

Een andere opvallende afwezigheid was het ontbreken van vertegenwoordigers van de Nederlands sprekende kerken van Zuid-Afrika. Nadat de Wereldraad het vorige jaar een uiterst verantwoordelijke poging had gedaan zich te mengen in de kwestie van de rassenpolitiek, kwam in het afgelopen jaar een terugslag, toen de meerderheden van de kerkelijke besturen van deze Zuidafrikaanse kerken, vasthoudende aan de rassenpolitiek van hun regering, besloten zich uit de Wereldraad terug te trekken. Maar de discussie binnen de Zuidafrikaanse kerken zal niet meer tot stilstand komen. Deze afwezigheid is van tijdelijke aard en slechts een bewijs dat de botsing tussen het christelijke denken in de Wereldraad en het heersende blanke levensgevoel in Zuid-Afrika hard is aangekomen. Hier zijn kerkgeschiedenis en politieke geschiedenis op elkaar gestoten en is de kerk met haar eigen langzame grondigheid bezig een gevaarlijk sociaal onrecht uit te branden, ofschoon de patiënt nu nog tegenstand biedt.

Ten slotte ontbraken in New Delhi ook nog de Nederlandse gereformeerden, die alleen door twee waarnemers waren vertegenwoordigd. Het komt mij voor, dat dit nog slechts een kwestie van tijd is en niet meer van principieel verzet tegen opzet en werkwijze van de Wereldraad.

Het is niet doenlijk in een kort artikel veel weer te geven van de behandelde onderwerpen. De conferentie vergaderde in drie hoofdsecties, die waren gewijd aan Eenheid, Getuigenis en Dienst. Zoals men ziet drie theologische, althans kerkelijke, begrippen, waarvan

de eerste twee vooral op het leven van de kerk zelf betrekking hadden, terwijl in de sectie Dienst bepaalde werkcommissies zich met politieke vragen bezighielden. Ik wil met name hierover nog iets mededelen.

Bij vorige oecumenische conferenties werden in de regel rapporten aan de deelnemers ter hand gesteld, waarin de materie reeds uitvoerig was uitgewerkt en besproken. Ditmaal wilde men niet de indruk wekken, dat alles reeds door een kleine groep van staf en deskundigen was voorbereid, zodat voor de meeste onderwerpen een uitvoerige schriftelijke voorarbeid ontbrak. De discussie was daardoor vrij en inderdaad zeer democratisch, maar het bezwaar van onvoldoende voorbereiding deed zich toch wel gevoelen. De rapporten over de politieke onderwerpen die thans uit deze Assemblee zijn voortgekomen, dragen hierdoor het stempel van improvisatie.

In de afgelopen jaren besteedde de Wereldraad van Kerken veel aandacht aan de vraagstukken, verband houdende met hulp aan onderontwikkelde gebieden en de problematiek van landen in snelle ontwikkeling op sociaal en economisch gebied. Hier was dus wel voorbereiding geweest en mede ten gevolge hiervan bevatten de rapporten goede stukken, juist met betrekking tot deze onderwerpen. De beschouwingen over de situatie waarin de nieuwe landen in Azië en Afrika zich bevinden, zowel politiek als sociaal, bevatten waardevolle elementen. Hetzelfde geldt voor de gedeelten die betrekking hebben op rechten van de mens en geestelijke vrijheid, een onderwerp waarin de Wereldraad van Kerken zijn sporen heeft verdiend in allerlei moeilijke situaties.

De passages die betrekking hebben op democratie en staatsbestel, dragen meer het kenmerk van compromis en zijn in bepaalde opzichten minder duidelijk en krachtig dan uitspraken van vorige vergaderingen van de Wereldraad. Toch is ook in deze gedeelten van de rapporten voor de goede lezer geen twijfel mogelijk over de principiële inzichten, de grote betekenis die moet worden gehecht aan democratische medeverantwoordelijkheid, de gevaren van staatsabsolutisme, de verwerpelijkheid van valse voorlichting, onderdrukking van meningsuiting, radiojamming enz.

Het was te verwachten dat deze Assemblee het meest moeite zou hebben met de internationale vragen van vrede en veiligheid, niet alleen door haar gemengde samenstelling, maar ook omdat hierover binnen de kerken geen eenstemmigheid bestaat. De benauwende internationale toestand kwam voortdurend ter sprake, soms in sterke protesten tegen de mogelijkheid van atoomoorlog, dan

weer in aanvallen op koloniale mogendheden, dikwijls ook in goede analyses van de internationale problematiek, maar een duidelijk standpunt zal men uit de rapporten van New Delhi niet kunnen afleiden, omdat er teveel op zich zelf waardevolle opmerkingen in staan, die elkaar onderling tegenspreken. Interessant is in een van de rapporten een sterke veroordeling van subversieve actie en ondermijning van het politieke en economische bestel van andere landen. Sterke nadruk wordt gelegd op het belang van geleidelijke gecontroleerde ontwapening, waar men stap voor stap te werk moet gaan. Scherp wordt gewaarschuwd tegen de mogelijkheid van ongediscrimineerd gebruik van atoomwapens. Grote nadruk wordt voorts gelegd op de noodzaak van de grootst mogelijke gematigdheid en voorzichtigheid in de internationale betrekkingen, de kunst van het leren leven met onoplosbare situaties, het achterwege laten van provocaties. Niet twijfelachtig is ook, dat men algemeen geschokt was door de Russische hervatting der atoomproeven en de daaraan gepaarde intimidatiepogingen.

Dit alles zal niet veel nieuws of verhelderends bevatten voor wie in deze onderwerpen thuis is, maar dat was ook niet te verwachten. De duidelijk blijkende voorzichtigheid in terminologie en de behoefte om het evenwicht te bewaren tussen de verschillende meningen die in een vergadering als deze tot uiting komen, was niet toe te schrijven aan de aanwezigheid van de Russische delegatie. Zij heeft haar stempel niet op de discussies gedrukt en het ook niet geprobeerd. Men zal hier eerder in moeten zien een sterk gevoelen in de Kerken zelf, dat zij in deze gevaarlijke wereld een taak van verzoening en overbrugging van tegenstellingen hebben, door elkander vast te houden, de mogelijke contacten te benutten en te vechten tegen valse voorstellingen omtrent elkanders politieke posities. Het goede in zulk een streven is, dat de Wereldraad kan functioneren als een intermediair tussen volken dwars door de tegenstellingen der staten heen. De zwakheid is, dat de waarheidsvraag op politiek gebied dan vaak wordt ontweken, of dat men verlangt naar het afleggen van zedelijke verklaringen en protesten zonder enige indicatie hoe deze zouden kunnen worden omgezet in daden van praktische politiek.

Deze conferentie zal er vermoedelijk door gekenmerkt zijn, dat haar daden beter waren dan haar woorden, althans op politiek gebied. De gestadige toenadering der kerken en de groeiende eenheid der christenheid was tastbaar en hoopgevend, juist omdat het een onafhankelijke tegenbeweging is in de toenemende politieke

verwijdering tussen groepen van landen en volken, een stukje constructieve geestesgeschiedenis achter het weinig opwekkende beeld van het politieke nieuws dat de dagbladen ons bieden. Maar aan pogingen bepaalde grote politieke problemen rechtstreeks op te lossen vertilt men zich, ook in de kerkgeschiedenis.

Wij deden dezelfde ervaring op in het contact op deze Assemblée met de aanwezige Indonesiërs. De Nederlandse en de Indonesische delegaties hebben elkaar veel en in de allerbeste atmosfeer gezien en gesproken, waarbij ook vertegenwoordigers van de Kerk van Nieuw-Guinea tegenwoordig waren. Er was een groot gevoel van persoonlijke verbondenheid en vriendschap, er was goede wil en een grondige uitwisseling van gedachten. Maar het was niet mogelijk samen in een gemeenschappelijke verklaring aan te wijzen, hoe wij uit het Nieuw-Guinea-probleem zouden kunnen raken. Het was niet mogelijk het geheel eens te worden, en men vond het ook niet op de weg liggen van politiek niet verantwoordelijke personen, zoals wij daar nu eenmaal waren. Toch was dit contact goed en wederom een bewijs, dat de Wereldraad van Kerken over muren en grenzen heen reikt en fundamenten legt, waarop straks weer kan worden gebouwd. Deze diepe onafhankelijkheid van de oecumenische beweging, die rustig haar eigen draden spint en werkt aan de eenheid der Kerk in de verdeeldheid der staten, is een van haar grootste charmes.

Dit alles speelde zich af tegen de achtergrond van India, onmetelijk, oud, krioelend van mensen, in de syncretistische sfeer van het hindoeïsme, een wereld waarvan wij bij gebrek aan tijd veel te weinig hebben gemerkt en die inmiddels deze bijeenkomst van vijftienhonderd 'holy men', zoals de couranten schreven, al weer zal zijn vergeten.

Rebelse kunstenaars in Tsjechoslowakije

Het onder communistische leiding staande Verbond van Tsjechoslowaakse beeldende kunstenaars heeft zonder een woord van toelichting reeds twee maal zijn landelijk congres uitgesteld. Dit feit is daarom zo belangwekkend, omdat deze Tsjechische culturele organisatie nu de enige is welke sinds het 'Congres van de socialistische cultuur' in juni 1959 niet bijeen is geweest. De organisaties van schrijvers, musici, filmregisseurs, toneelspelers, architecten, historici en beoefenaars van de wetenschap hebben congressen gehouden, waarin hun besturen de richtlijnen van de partij over 'de voltooiing van de socialistische revolutie op cultureel terrein' onvermoeid herhaalden. Het doel van deze conferenties was duidelijk om de ideologische teugels voor de intellectuelen en kunstenaars wat aan te halen en hen te bewegen om werkstukken te maken die het 'nieuwe socialistische leven' in de betekenis welke het regime er aan hecht, uit te beelden.

Het Verbond van beeldende kunstenaars is nu het zwarte schaap in deze kudde. In plaats van aan de wens van de partij tegemoet te komen, hebben de Tsjechoslowaakse schilders en beeldhouwers gerebelleerd tegen het socialistische realisme door werk te maken, 'dat vreemd, of zelfs vijandig staat tegenover onze ideologie,' zoals de officiële kritiek het formuleerde. Dat betekent in de eerste plaats, dat de kunstenaars geweigerd hebben de officieel erkende logge stijl van het regime, met zijn sterk didactische en belerende inslag te gebruiken, en in plaats daarvan volgens de levensstijl van onze tijd werken. Dat deze tendens de neo-stalinistische aanpak van het Tsjechoslowaakse regime gedurende de laatste jaren heeft kunnen overleven, is mogelijk geweest door de zeer speciale situatie op het gebied van de beeldende kunsten, die haar oorsprong vindt in de destalinisatie van 1956.

Groepen bieden grotere veiligheid

In 1956 en de daarop volgende jaren hebben de schilders en beeldhouwers die dezelfde richting waren toegedaan, zich in werkgroepen aaneengesloten, waaruit zich scholen hebben ontwikkeld. De

drijvende kracht achter deze beweging was voornamelijk de jonge generatie van kunstenaars. Terwijl de 'oude' erkende kunstenaars de voorkeur gaven aan exposities waar het werk van slechts één kunstenaar werd tentoongesteld, toonden de jongeren hun werk groepsgewijze om op die manier hun eigen stijl te propagieren. Deze methode vormde een bescherming voor hun onorthodoxe ideeën, die anders onder de onvriendelijke kritiek van de partijdogmatici zou zijn vergruizeld. Het resultaat was, dat het Verbond van beeldende kunstenaars niet langer onder het monopolistische commando van het regime bleef, maar dat een meer natuurlijke en democratische situatie kon ontstaan, en zich nieuwe ideeën konden ontwikkelen.

Het werd gebruikelijk voor elke groepstentoonstelling van schilderijen en sculpturen een catalogus te laten drukken waarin het ideologische uitgangspunt van de desbetreffende groep werd uiteengezet. Daarover heeft het in Praag verschijnende blad van de Bond van schrijvers, *Literarni Noviny* van 31 mei 1958 zich als volgt beklagd: 'In de voorwoorden van de catalogus en in de tijdschriften kan men zinnen lezen die vol staan van chaos, belediging en demagogie.' Het Pressburgse tijdschrift *Predvoj* van 31 maart 1958: 'Vooral in het afgelopen jaar zijn zekere jonge kunstenaars begonnen al datgene de rug toe te keren, wat de beeldende kunst tot een organisch bestanddeel van een nieuw geschapen socialistische werkelijkheid verhief. Deze jonge kunstenaars willen niets van doen hebben met wat een overweldigende meerderheid van Tsjechoslowaakse kunstenaars in de grote dagen van februari 1948 en direct daarna als hun doel hebben gesteld, namelijk een grote socialistische kunst te scheppen.'

Doch deze ideologische oppositie was zeker niet tot 'zekere jonge kunstenaars' beperkt. Zij was in werkelijkheid zo verbreid, dat de voornaamste reden waarom het regime tot op heden geen congres kon bijeenroepen, gelegen was in het feit, dat men eenvoudigweg geen schilders en beeldhouwers had die het socialistische realisme huldigden. Daarbij komt, dat het publiek dat van kunst verstand had, spoedig begreep, dat deze ideologische ongehoorzaamheid een duidelijke oppositiehouding tegenover het communisme was, en daarom kregen deze kunstenaars de volle sympathie van dat publiek. Over deze houding schreef de eerste partijcriticus Josef Rybak in *Rude Pravo* van 25 mei 1958: 'Het is nu een jaar lang, dat onze plotseling opgedoken modernisten zich aan mijn artikelen ergeren, waarin ik o.m. over de tentoonstelling van de schilderijen van Jan Kotik schreef . . . Ik heb het niet erg gevonden, en het zal

ALEXANDRA. Portret van Vaclav Mencik.

mij ook niet hinderen, als ook na dit artikel veel mensen de nieuwe tentoonstelling van de groep "Maj" in Praag willen zien. Het is de tweede expositie van deze groep en ik geloof, dat het duidelijk is, waardoor hij zich van onze (socialistische) opvatting van kunst onderscheidt. Het is daardoor in dit opzicht een instructieve tentoonstelling. Zij manifesteert de zogenaamde vrijheid van de kunstenaar.'

De druk van de partij

De eerste maanden van 1958 waren voor de kunstenaars van bijzondere betekenis, omdat het Tsjechoslowaakse regime toen de beslissing nam, om 'de opbouw van het socialisme te voltooien'. Om deze stap te zetten, stelde de partij vast, dat het beginstadium van de 'volksdemocratie' voorbij was en dat Tsjechoslowakije nu in een overgangperiode van het socialisme was beland, waarin de vorming van een communistische maatschappij wordt voorbereid. Daarom werd verwacht, dat het gehele culturele leven van het land zich naar deze politieke beslissing zou richten, en de kunstenaars werd bevolen, om werk te maken, dat de nieuwe politieke lijn zou weerspiegelen. Het partijcongres nam dit bevel in zijn grote resolutie op, die op de 23ste juni 1958 in *Rude Pravo* werd gepubliceerd: 'De partij verwacht, dat onze kunstenaars en het gehele culturele front zich nog nauwer om de partij zullen scharen in de strijd om de grote taken te vervullen die het elfde congres stelt. De partij zal de kunstenaars leiden, opdat zich een socialistische en realistische kunst ontwikkelt, die de brede massa van het volk werkelijk aanspreekt. Dat betekent vanzelfsprekend een vastbesloten strijd tegen de tendenties en manieren die vreemd zijn aan de partij, een vastbesloten strijd tegen de revisionisten, een strijd die de opvoedkundige kracht van onze kunst in communistische geest vergroot.'

Toch ging er een jaar voorbij zonder enige wezenlijke verandering in de algemene toestand. Op 25 april 1959 gaf de *Rude Pravo* de opvatting van president Antonin Novotny weer: 'Kameraden! Het is uiterst noodzakelijk, dat wij uit onze kunst en uit ons culturele leven alle voorstanders van het revisionisme en de verschillende pseudo-humanistische filosofen van de verzoening van de klassen voorgoed verwijderen. Wij moeten het hun onmogelijk maken, de gezonde ontwikkeling van de socialistische cultuur met het gif van de burgerlijke ideologie te verpesten.'

Deze uitlating illustreert de grote tegenstelling tussen het regime en de kunstenaars. De partijtheoretici hebben in de daarop volgen-

de tijd herhaalde malen dezelfde opvatting verkondigd. Het begrip 'socialistische kunst' werd steeds weer opnieuw nauwkeurig gedefinieerd. Tezelfdertijd echter stonden in de kranten en tijdschriften afkeurende kritieken van de ene kunsttentoonstelling na de andere en verrieden daarmee, dat de kunstenaars onveranderd hun eigen weg gingen.

In het meinummer 1959 van het in Brünn verschijnende tijdschrift *Host do Domu* kon men het volgende over de schilders van de 'groep M' lezen: 'Wat kan toch wel deze mysterieuze "M" betekenen? Modernisme? Kunnen zij het dan niet openlijk zeggen? . . . Wij zien zeer duidelijk, dat de jongere generatie van kunstenaars in het algemeen in concepties vervalft die 50 of 70 jaar geleden modern waren. En er is nog iets anders niet in orde met de jonge kunst: te veel landschappen, stilleven, een tekort aan figuratieve composities. Om het eerlijk te zeggen — is onze tijd een tijd van het stilleven en de symbolische voorstellingen van het Tsjechische land?'

In dezelfde maand commentarieerde het Praagse maandblad voor intellectuelen, *Kveten*, dat korte tijd nadien werd verboden, een tentoonstelling van de groep 'Promena' positief: 'In het werk van de laatste jaren toont hij (de groep) het modernisme van een grote traditie . . . het meest duidelijk het classicisme van Picasso en het kubisme van de landschappen van Kubistas (een Tsjechische modernist uit het begin van deze eeuw).'

'Socialisme' wordt vervelend

Ondanks een steeds sterkere druk van de kant van het regime kwamen het modernisme en de 'burgerlijke ideologie' steeds naar voren in de kunstwerken die men op de exposities van de laatste jaren kon zien. Het Pressburgse tijdschrift *Kulturny Zivot* van 5 december 1959 gaf het volgende bericht over een tentoonstelling van de groep Mikulas Galanda: 'De bedoeling van de groep om de socialistische werkelijkheid te portretteren, is volledig mislukt. Hier zien wij niet onze eigen tijd, maar een werkelijkheid die vele malen geweld wordt aangedaan . . . Naar onze mening verliezen deze kunstenaars hun gezicht (zowel ten opzichte van de gemeenschap als ten opzichte van de kunst'. En wij zouden willen zeggen, dat zij zich daarom zo van de werkelijkheid afgewend hebben, omdat zij zich overgeven aan een decadente kunst (het kubisme en het dat men socialistische themata van een socialistische maatschappij expressionisme, het kosmopolisme). Het moet toch duidelijk zijn, niet met decadente bourgeoise middelen kan uitdrukken.'

Het officiële orgaan van de Slowaakse communistische partij, de *Pravda*, van 30 december 1959, schreef: 'Enige van onze schilders en beeldhouwers schijnen het feit over het hoofd te zien, dat er op de wereld twee culturen zijn: de progressieve socialistische en de decadente burgerlijke. Onder enige van onze jonge kunstenaars is een horigheid ten opzichte van westerse voorbeelden aan het daglicht getreden waarvan zij zich zelf blijkbaar niet bewust zijn . . . Dat leidt tot het veronachtzamen van het socialistisch realisme, hoezeer dit ook in de programma's van deze kunstenaars naar voren wordt gebracht.'

Het tijdschrift *Kulturny Zivot* publiceerde op 2 januari 1960 een uitvoerige kritiek van drie verschillende kunsttentoonstellingen. De eerste was een expositie van de groep '29 augustus'. 'Omdat het hier een groep betreft . . . waarvan verschillende communisten en zelfs een winnaar van een staatsprijs lid zijn, is het niet gemakkelijk om kritiek uit te oefenen. Eén ding kan met zekerheid worden gezegd: Zij brengen anti-ideologische en burgerlijke tendenties in onze kunstontwikkeling, zij gaan door in een richting, die sommige van deze kunstenaars al jaren zijn gegaan . . . Zij die Picasso niet vanwege zijn politieke houding en vanwege zijn talent, maar vanwege de vormgeving van zijn werk bewonderen, zij die tegen elke prijs het modernisme zoeken, zelfs dan wanneer het slechts een decadente uitdrukking is van een verrotte maatschappij, en die niet zien, dat dit decadent is, zij die in het modernisme juist dat zien wat niet tot ons behoort, zulke lieden hebben, zacht gezegd, een chaotische geest.' Een lid van de groep wordt speciaal beschuldigd te behoren tot 'het zogenaamde magische realisme, een der jongste Amerikaanse richtingen . . . welke verwant is aan het surrealisme.'

In *Kulturny Zivot* gaat het artikel dan verder: 'De tentoonstelling van de schilders Simudra, Sochor en Filo was treurig. In grijze tonen drukten zij verveling uit bij een "Bespreeking van bouwers" (van het socialisme). Een grijsgroen, eentonig schilderij stelde de "ontvangst van een nieuwe arbeider" voor . . . die in zulke situatie waarschijnlijk meteen weer zou vertrekken. Door het gebruik van titels als "kosmische rotsen" en "kosmisch mechanisme" trachtte M. Simudra de zuiver abstracte geometrische kleurencomposities te rechtvaardigen. Het was verder interessant te zien, wat op Jan Sochor zo deprimerend had gewerkt, dat hij de geheel gedeformeerde trekken van een menselijk gezicht onder de titel "Iets" heeft geschilderd.'

Men weet niet wat men moet denken bij de tentoonstelling van de groep "Vier" (een groep van vier schilderessen). Bij elk van deze

ZINGENDE KNAAP. Houtsnede van Vaclav Beranek uit de 'groep van negen'.

dames kan men ten minste twee verschillende concepties ontdekken. Eén die zich, tamelijk eerlijk, op de werkelijkheid van deze wereld baseert, en een andere die aantoonst, dat zij bezeten zijn van de zucht om "modern" te zijn . . .

Kulturny Zivot komt dan tot de volgende conclusie: 'Waarom proberen de theoretici van de beeldende kunst niet de resolutie van de partij-organen te verdedigen? Waarom weifelen zij tussen de burgerlijke en de communistische ideologie en stichten zij op deze wijze verwarring en bevorderen zij de burgerlijke tendenties in de kunst? Tegen wie en tegen wat is deze "revolutie" van dit "modernisme" nu eigenlijk gericht? Tegen alle progressieve, democratische en humanistische tendenties in de kunst, tegen elke traditie van realisme en verbondenheid met het volk in de kunst.'

De nieuwe aanval

Zo was de situatie in het begin van 1960 weinig verschillend van die van twee jaar daarvoor, toen 'de voltooiing van de opbouw van het socialisme' voor het eerst werd bekendgemaakt. Deze ideologische nederlaag heeft het regime zo woedend gemaakt, dat het Politbureau, vermoedelijk in december 1959 scherpe administratieve maatregelen tegen de kunstenaars aankondigde. Op 19 februari 1960 maakte *Rude Pravo* volkomen onverwachts bekend, dat de partij — op een niet nader aangeduide vergadering van een niet nader aangeduid orgaan — een resolutie had aangenomen over de situatie op het terrein van de kunst. Verdere details werden niet medegedeeld. De krant besloot het bericht met: 'De taken die deze resolutie stelt . . . zijn groot' en 'De partijorganen en de organisaties van kunstenaars moeten alles doen om de kunstenaars die loyaal zijn ten opzichte van het regime, te winnen en de besluiten door te voeren.'

Uit verspreide berichten, die in de maanden daarop in de pers verschenen zijn, komt naar voren, dat met de maatregelen tegen de kunstenaars drie hoofddoeleinden worden nagestreefd:

1. De bestaande onafhankelijke groepen van kunstenaars moeten worden opgeheven.
2. De individuele kunstenaars moeten wat hun inkomen betreft afhankelijk worden gemaakt van de openbare kas.
3. De 'snobistische' stadse kunstliefhebbers moeten door een 'gezond socialistisch element' uit de industriebedrijven en de landbouwcoöperaties worden vervangen.

Dit plan is logisch opgebouwd. De 'groepen' vormden de achterdeur waardoor een beetje democratie in de sfeer van de beeldende kunst kon binnenkomen, nadat de kunstenaars geïsoleerd werden

en daardoor hulpeloos waren geworden en daarna door het regime in een uniform keurslijf waren geperst. Nu hoopt men het oplossen van de groepen, de isolering van de individuele kunstenaar en een nieuwe reglementering van de kunstenaars te bereiken door ze te verplaatsen van de cultuurcentra naar de industriegebieden en de landbouwcoöperaties.

Het voorwendsel waarmede het regime zijn plannen denkt te kunnen uitvoeren, is de 'eis' van een uniforme culturele ontwikkeling van de gehele 'socialistische gemeenschap'. Deze ontwikkeling moet hand in hand gaan met de ontwikkeling van een 'socialistische levenswijze', die in eerste instantie wordt geleid door de zogenaamde Brigades van de socialistische arbeid — arbeidersteams die zich verplichten op elk gebied op een socialistische wijze te leven. Het Praagse avondblad *Vecerni Praha* van 7 januari 1960 schreef over de samenhang tussen de Brigades en de kunstenaars: 'Het zal moeilijk zijn om bij de culturele revolutie betere hulp te vinden dan de Brigades van de socialistische arbeid . . . Het parool "Arbeid op socialistische wijze - Leef op socialistische wijze" kan niet in twee delen worden geknipt . . . De Brigades wachten op de kunstenaars, laten zij komen en hun raad geven en hen helpen . . . Ga de Brigades helpen! Tot op heden hebben echter slechts zeer weinig kunstenaars daartoe besloten!

Toen het voor iedereen wel duidelijk was, dat voor dit project geen interesse viel te ontdekken, namen de overheidsinstanties zelf het initiatief. *Literarne Novincy* van 6 februari schreef daarover: 'De leiders van de fabrieken zijn aangewezen, passende maatregelen te nemen voor kunstenaars in de verschillende takken van industrie. Ten behoeve van de kunstenaars wordt ernaar gestreefd, dat zij in de toekomst de vormgeving van een groot aantal consumptiegoederen kunnen beïnvloeden. Op deze wijze kan de veel te grote concentratie van kunstenaars in Praag en Pressburg worden vermeden . . . De regering werkt richtlijnen uit voor de nationale comités die ervoor moeten zorgen, dat de verhuizing van prominente kunstenaars naar de industriecentra en de dorpen als een aan gelegenheid van algemeen belang wordt behandeld, en dat de materiële problemen, die daarmee verbonden zijn, eveneens vanuit dat gezichtspunt worden behandeld.

Kunstenaars op het land

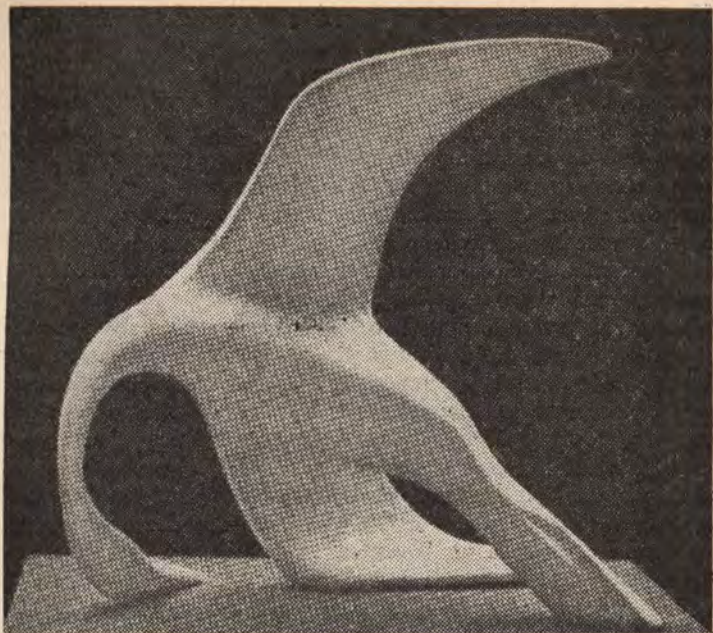
Op de 14e februari 1960 kon men in de *Rude Pravo* enkele gedetailleerde voorstellen voor dat project lezen: 'Het zal nodig zijn om de geografische verdeling van de scheppende kunstenaars zo

goed mogelijk op te zetten. Het is zeker geen gewenste toestand, dat het overweldigende deel van onze kunstenaars in Praag en Pressburg woont, terwijl in het gebied van Kaschau, waar de grote Oostslowaakse industrieprojecten (zware industrie) worden opgezet, praktisch geen kunstenaars wonen.'

De nieuwe arbeidsplaatsen voor de kunstenaars in de industriële bedrijven werden in het openbaar vastgesteld op grond van een oud decreet. Dat komt in hetzelfde artikel in de *Rude Pravo* naar voren: 'Het decreet van het Ministerie voor Opvoeding en Cultuur nr. 91/1958 legt alle ondernemers de verplichting op om aan de kunstcommissie blauwdrukken van alle in serie te vervaardigen artikelen toe te zenden. Op grond van dit decreet en in samenwerking met het Verbond van Tsjechoslowaakse kunstenaars zijn bij de bedrijven van het Ministerie voor de Verbruiksindustrie raden voor de kunst ingesteld, wier taak het is, zich met de esthetische kant van de produktie van consumptiegoederen bezig te houden.'

19 februari 1960 wees het blad op andere 'produktieve' mogelijkheden voor kunstenaars die uit de grote stad zouden moeten verhuizen: 'Er zijn grote mogelijkheden voor de kunstenaars als leraar aan de middelbare scholen en de volkshogescholen, als industrie-kunstenaars in de bedrijven en als medewerkers in de instituten voor volksopvoeding.'

De ideologische strijd van de kunstenaars moet in eerste instantie door de druk van de industrie worden overwonnen. Ook dat zal moeten geschieden door een nieuw opgericht instituut, het 'fonds voor de kunst'. Dit fonds, dat er oorspronkelijk toe diende om de kunstenaars bij de verkoop van hun werk te helpen, werd in de loop van 1960 omgezet in een soort warenhuis van de kunst, dat alle 'waardevolle' kunst zou opkopen, om ze voor ieder toegankelijk te maken. Het Praagse jeugdtijdschrift *Mlada Fronta* deelde op 17 juli 1959 mede, dat het Slowaakse fonds voor de kunst 'regelmatig de werkstukken van kunstenaars opkoopt en op deze wijze de afzet van hun werk wil garanderen . . . waarbij gebruik gemaakt wordt van het oordeel van een kunstcommissie, om te zorgen, dat de kopers geen rommel krijgen.' Hoewel het werk van dit fonds zich nog in een experimenteel stadium bevond, stelde de *Rude Pravo* van 19 februari 1960 zeer duidelijk vast, dat van nu af 'het fonds voor de kunst . . . van passieve bemiddelaar tussen de kunstenaar en de arbeidende bevolking omgezet was in een leidend instrument van de communistische-partijpolitiek op het terrein van de beeldende kunsten, waar het actief zou helpen om gezonde scheppende impulsen van de socialistische en realistische kunst te bevorderen.

GEWONDE VOGEL. Gebrand gips van Vincence Vingles.

Zijn ze te koop?

Deze maatregel keert zich natuurlijk tegen alle kunstwerken die niet in overeenstemming zijn met de eisen van het realistisch socialisme. Het fonds voor de kunst kan eenvoudigweg weigeren om schilderijen of sculpturen te kopen van die kunstenaars die zich niet in de wensen van het regime schikken. Ter bekrachtiging van dit doel verlangde de *Rude Pravo*, dat 'de praktijk van de kunstcommissie en in het bijzonder het kadervraagstuk van het fonds voor de kunst de grootst mogelijke aandacht zal krijgen.' Met andere woorden, de partij moet ervoor zorgen, dat zowel de kunstcommissie alsook de kopers van kunstwerken uit betrouwbare communisten is samengesteld, die borg staan voor een algehele veroordeling van alle niet-socialistische kunstwerken. Dit heeft tot gevolg gehad, dat de inkomsten van de gediscrimineerde kunstenaars dermate werden ingeperkt, dat zij moesten bukken voor de ideologische wensen van het regime.

Voor iedere kunstenaar die zijn werk niet door een 'fonds voor de kunst' wil zien verkocht, blijft slechts één weg open: zelf te verkopen. *Lidova Demokracie* uit Praag van 9 september 1959, maakte er voor alle zekerheid op attent, dat 'volgens de richtlijnen en het wetboek van strafrecht nr. 88/1950 C.L., zulke directe verkopen aan privé-personen in geen geval zou mogen geschieden in de vorm van verkoop aan de deur.' Als het dus niet mogelijk is, dat de kunstenaar naar de klant kan gaan, moeten de klanten maar naar hem komen. Om dit te bereiken, heeft de kunstenaar publiciteit nodig, doch ook die werd tot het minimum beperkt. Het is niet mogelijk om in de communistische pers daartoe advertenties te plaatsen. De meest natuurlijke vorm zou natuurlijk de tentoonstelling zijn. Maar in de *Rude Pravo* van 19 februari heeft men kunnen lezen, dat het 'in veel grotere mate nodig zal zijn grote collectieve tentoonstellingen te organiseren en dat het aantal solo-exposities moest worden beperkt.' Het partijorgaan merkte verder op, dat vele tentoonstellingen blij gaven van 'ideologische verwarring, ja, zelfs poogden een decadente smaak te propageren.' Omdat gebleken was, dat de stadsbevolking voor deze decadente smaak gevoelig was, moesten nu 'kunsttentoonstellingen in de industriebedrijven en in de landbouwcoöperaties worden georganiseerd, waarbij tussen de kunstenaars en de arbeiders gesprekken en discussies zouden kunnen plaatsvinden.'

We zullen moeten afwachten, of deze zware druk tot de gewenste resultaten zal leiden. De auteurs, die door het regime meer of minder in de partijlijn zijn gedrukt, hebben de staatsdrukkerijen en uitgeverijen voor de publikatie van hun werk nodig. Eveneens zijn de componisten, de filmproducenten, de architecten en vele anderen afhankelijk van technische instellingen die onder controle van het regime staan. De schilders en de beeldhouwers daarentegen kennen deze moeilijkheid niet. Zij kunnen hun werk geheel zelfstandig maken. *Rude Pravo* van 19 februari 1960 schreef: 'De beeldende kunstenaars hebben binnen onze maatschappij een unieke positie.' In het ergste geval zullen de schilderijen en beeldhouwwerken niet in de galerijen van de Tsjecho-slowaakse steden staan maar in de ateliers en de magazijnen van de kunstenaars en tegen de tijd, dat het regime 'de voltooiing van het socialisme' zal hebben bereikt, zal men toch altijd naar een kunst vragen die een getrouw beeld geeft van het 'roemrijke elan van onze socialistische maatschappij.'

Het nieuwe AR-program

Voor de Antirevolutionaire Partij is 1961 een bijzonder en in velerlei opzicht historisch jaar geweest. Niet het minst in personele zin. Een partij die in één jaar drie zulke markante en karakteristieke kopstukken als drs. C. P. Hazenbosch, luitenant-generaal b.d. L. F. Duymaer van Twist en prof. mr. P. S. Gerbrandy door de dood verliest, die in hen niet alleen twee vertegenwoordigers van de oudere generatie, maar ook een van de meest begaafde jongeren heeft moeten afstaan, zal zich deze ernstige aantasting van haar mankracht lang blijven herinneren. De persoonlijkheid heeft in de partij van Groen, Kuyper en Colijn altijd een ruime kans gekregen en is er zelfs gecultiveerd. Een van haar paradoxale verschillen met de CHU is immers, dat zij in hart en nieren democratisch is en toch iets van het leidersbeginsel heeft gepraktiseerd, terwijl de partij van jhr. A. F. de Savornin Lohmann steeds een aristocratische inslag heeft gehad, maar nooit een partij wilde heten en nooit een leider heeft willen aanvaarden.

Ook in politiek opzicht was het voor de ARP allerm minst een normaal en doodgewoon jaar. De wonderlijke kabinetscrisis van eind 1960 was door háár veroorzaakt: een kwajongensachtige vergissing die zij later wel graag uit de parlementaire geschiedboeken heeft willen uitwissen. De vergissing is echter zo gauw mogelijk ongedaan gemaakt en het zal voor haar een reden tot blijdschap zijn geweest dat een van haar vooraanstaande en meest vooruitstrevende leden, prof. mr. W. F. de Gaay Fortman, in de oplossing van de crisis een zeer belangrijk aandeel heeft gehad. Het eind van het jaar bracht nog groter verrassing door de omzwaai die de ARP inzake de Nieuw Guinea-politiek heeft gemaakt. De partijvoorzitter dr. W. P. Berghuis — het is juister hem aan te duiden als de voorzitter van het Centraal Comité van AR Kiesverenigingen — had de nieuwe koers al ingeluid in een artikel dat midden september in het partijblad 'Nederlandse Gedachten' was verschenen. Eerst bij de standpuntbepaling van de Tweede Kamer-fractie op 3 oktober kreeg politiek meelevend Nederland echter de kans verbaasd over zulk een aanzienlijke zwenking op te zien. Kregen ook velen van de

altijd tot felle discussie geneigde partijgenoten, vooral in Friesland, de kans van hun ongenoegen over deze naar hun inzien onaanvaardbare koersverandering te doen blijken.

Het jaar 1961 liep er ook uit in principiële zin. In de ARP is de Deputatenvergadering een hoogtijdag, een gebeurtenis van uitzonderlijk belang. De Deputatenredevoeringen van vroeger zijn voor een groot gedeelte gebundeld en geen wonder, want zij hebben historie gemaakt, zij hebben vaak golven van enthousiasme gewekt en zij hebben de activiteit van de partijleden op in andere kring haast onvoorstelbare wijze gestuwd. Deze vergaderingen worden gewoonlijk alleen gehouden in het jaar waarin de verkiezingen voor de Tweede Kamer plaatsvinden. Dan heeft de wapenschouw plaats, dan treden de slagorden aan, dan wordt het zwaard gewet en het schild geheven, dan wordt het arsenaal geopend; men vergeve ons de militaire beeldspraak: zij is sedert Kuypers dagen in deze kring bij uitstek geliefd. Dat 1961 een buitengewone Deputatenvergadering kreeg en dat *de* ARP op een tijd waarin de vakanties al in zicht waren, niet minder dan 1500 afgevaardigden van de kiesverenigingen naar Utrecht kon halen — zij heten 'deputaten' omdat Kuyper hevig het deftige, Latijnse woord beminde — had zijn oorzaak in het feit dat het gewichtige, herziene 'Beginsel- en Algemeen Staatskundig Program' in bespreking gebracht en aangenomen moest worden. Wat op die gedenkwaardige tiende juni dan ook geschied is.

Dat het hoogste en breedste orgaan van deze partij akkoord is gegaan met het nieuwe, of liever met het gewijzigde program, lag niet direct voor de hand. Antirevolutionairen gaan niet over één nacht ijs en laten zich geen knollen voor citroenen verkopen als de beginselen (de principes . . .), het geweten (de consciëntie . . .) en de geheiligde overleveringen (sacrale tradities . . .) in het geding zijn. Het oorspronkelijke, door dr. A. Kuyper opgestelde beginsel-program dateerde van 1878-'79; het heeft alleen in 1916 en in 1934 vrij geringe wijzigingen ondergaan en het moest formeel en materieel nodig op de helling. De gereformeerde gezindte kan heel wat archaïstische taal verdragen, maar deze ouderwetse stijl en zinsbouw begonnen menigeen toch zwaar op de maag te liggen. Bovendien bood de naoorlogse wereld een geheel andere aanblik dan die van 1878 en zelfs dan die van 1934. De uiterst breedvoerige toelichtingen van dr. A. Kuypers en dr. H. Colijn op het program sloegen op een geheel andere situatie dan de onze. Daarom werd al in 1949 het partijapparaat in het werk gezet om tot een herziening te komen. Het is een lange weg geworden, een weg van twaalf

jaar en van een herhaald vice versa tussen commissies, centrale instanties en kiesverenigingen. Een zeer democratische gang van zaken; ook het eenvoudigste lid heeft zijn mening kunnen zeggen en tal van voor andersdenkenden onbelangrijke of duistere zaken zijn langdurig gewikt en gewogen. Het eindresultaat is met de nodige begeleidingstoespraken en vooral met de nodige plechtigheid op 10 juni 1961 openbaar gemaakt. Tegenweer was er niet, of het moet die van de door zijn partijgenoten nauwelijks serieus genomen malcontente, recalitrante en conservatieve Burgerrechtman dr. P. G. Knibbe geweest zijn.

Betekent dit ook, dat de ARP met het herziene program een nieuwe fase van haar langdurig en geprononceerd bestaan meent in te gaan? Er is op deze Deputatenvergadering de nadruk op gelegd, dat men met de oude — maar niet meer als voorheen zo 'eeuwige' — beginselen in een dynamische tijd moet werken. Een nieuwe koers mag men daar niet voetstoots uit afleiden. 'Nederlandse Gedachten' heeft het zelf op retorisch-bloemrijke wijze zo uitgedrukt: 'De partij heeft in het nieuwe program een verzeild bestek, dat met de nieuwe stroomgaten en de gewijzigde vaardiepten, alsmede met de tegenwoordige stormboeien rekening heeft gehouden.' Elders in hetzelfde artikel wordt het program een kompas genoemd waarop de partij in de komende tijd te varen heeft. Men heeft het program dus willen actualiseren zonder de oorspronkelijke inhoud wezenlijk geweld aan te doen. De modernisering heeft men voornamelijk in de indeling, de taal en stijl gezocht, maar de bekende standpunten zijn meestal onverwrikbaar gebleven. Het geestelijk groeiproces waaraan in deze eeuw wel niemand, en zeker de christenen niet, zich hebben kunnen onttrekken, is hier ternauwernood herkenbaar. Men betuigt met veel overtuiging, dat de politiek een levende zaak is, en dus veranderlijk naar tijd en omstandigheden, maar poogt de beginselen angstvallig aan deze veranderlijkheid te onttrekken.

Het nieuwe program kon natuurlijk niet van de helling lopen zonder dat enkele vooraanstaande figuren in de partij daarbij een toepasselijke redevoering hielden. Deze redevoeringen konden ook niet uitgesproken worden zonder dat daarin op de vragen van behoud en vernieuwing, van bewaren en bouwen, van fundament en opportuniteit werd ingegaan. Minister Zijlstra ontkende dat zijn partij een werelvreemd beginsel zou hebben, maar beweerde daarentegen dat zij 'met haar centrale beginsel in de huidige geestelijke strijd op de enig werkelijk beslissende wijze stelling neemt.' Hij durft wel,

die minister, maar zou hij dat ook gedaan hebben als hij een even goed historicus en theoloog als econoom was geweest? Men neme eens kennis van dat centrale beginsel, zoals het in de inleiding van het vernieuwde program wordt weergegeven:

‘De antirevolutionaire of christelijk-historische richting vertegenwoordigt die grondtoon van ons volkskarakter, welke zich onder invloed der Hervorming en onder leiding van Oranje gevormd heeft en omstreeks 1572 in zijn eigen aard tot openbaring kwam.

Zij gaat uit van de belijdenis dat God de volstreckte Soeverein is en dat Hij aan Jezus Christus heeft gegeven alle macht in hemel en op aarde. Overheid en volk behoren die macht te erkennen en hebben daarom de plicht Gods geboden voor het staatsleven te betrachten.

In aansluiting daarop aanvaardt de ARP het volgende Beginselen Algemeen Staatkundig Program.’

In het eerste lid is vrijwel alleen Groens stem hoorbaar; Fruin noch Huizinga en Geyl, laat staan van Romein, spreken erin mee. Men heeft hier te maken met een historisch dogma, dat als werkbasis gedurende geruime tijd voor een bepaalde volksgroep geschikt is gebleken te zijn, maar waarmede deze groep steeds meer verlegen zal komen te zitten. Zijlstra zou eens moeten pogen met deze werkbasis in het kabinet-De Quay aan de slag te gaan! Het tweede lid stelt in zijn eerste deel een waarheid waaraan geen christen, het zij protestant of rooms-katholiek, zal twijfelen. Het tweede deel tracht echter van deze geloofswaarheid op naief-logische manier een politieke waarheid te maken; het hoort heel erg mooi, maar waar ter wereld of waar in de bijbel vinden we toch ‘Gods geboden voor het staatsleven’? Zijn deze wellicht begrepen in de hoofdsom der wet, of in het Onze Vader, of in de psalm der liefde (1 Cor. 13)? Geen politieke partij, en zeker geen echt-christelijke, zou het aandurven, dát ronduit te stellen of in haar program op te nemen. Daarom ligt de kernfout duidelijk weergegeven in de aanvangswoorden van het derde lid: ‘in aansluiting daarop.’ Alsof het allemaal vanzelf sprak en de situatie voor een christen nu helder en doorzichtig was! Alsof het een ‘zo maar’ uit het ander afgeleid zou kunnen worden! Is de dialectische of kritische theologie zo geheel aan de antirevolutionairen voorbijgegaan, dat zij het afgronddiep verschil tussen Gods Woord en de afgeleide beginselen niet zien?

Prof. dr. H. Jonker, een andere spreker op deze vergadering, geen econoom maar theoloog, en bovendien niet gereformeerd als min. Zijlstra maar hervormd, heeft van de in te brengen bezwaren heel wat meer begrepen. Het hernieuwde program is volgens hem

niet maar een compromis met de moderne tijd, maar de belijdenis van de waarheid en de actualiteit van het Woord Gods in deze moderne tijd; het is een menselijke en gebrekkige poging van christenen om het Woord Gods in het heden te midden van de vele vraagstukken van de moderne politiek te laten functioneren. Een genuanceerder uitspraak dus dan die van min. Zijlstra, maar toch nog een *te* zware pretentie. Afgezien hiervan, dat ieder program en zelfs iedere belijdenis een 'compromis met de moderne tijd' is, een minnelijke schikking immers, omdat men verstaan wil worden en handelend wil optreden, blijft nog de oude vraag bestaan of een politieke partij het Woord Gods moet en kan laten functioneren.

De tweede andere sprekers op de Deputatenvergadering zijn nauwelijks in concrete zin op het program als geheel ingegaan. Dr. W. P. Berghuis heeft zeer uitvoerig de begrippen gezag en vrijheid en hun onderlinge verhouding besproken en kon daarbij niet veel anders doen dan de in deze kring bekende geluiden en betuigingen nog eens herhalen. Hij heeft de nadruk gelegd op de zeer grondige behandeling van het program, heeft volgehouden, dat het een produkt van onze tijd is en kenschetst het als een overgangsstuk uit een overgangstijdperk. Een voortbouwen, een worstelen om de toekomst achtte hij noodzakelijk. Het moderne socialisme zit met zich zelf in de knoop, het moderne liberalisme vermag niet tot een afgerond beeld te komen, het moderne rooms-katholicisme heeft ook moeite met het concrete positie-kiezen en dreigt zich vaak aan opportunistische prijs te geven. Daarnaast staat de ARP z.i. als de partij met de Bijbel, als de partij met een program dat haar politieke werk moet behoeden, zowel voor menselijk sectarisme als voor humanistische oecumeniciteit. Een rotsklip en een draaikolk, die door dr. Berghuis echter niet al te duidelijk zijn gelokaliseerd; zou hij niet beter over de Scylla van de gereformeerde splijtzucht en de Charybdis van het materialistisch gezinde indifferentisme hebben kunnen spreken? Zijn in het traditionele blijvende betoog kan men slechts met moeite als een geluid van onze tijd herkennen. Veel gemakkelijker valt dat met de veel korter en krachtiger toespraak van dr. Bruins Slot, die kennelijk ten zeerste door de nationale en internationale ontwikkeling wordt verontrust en niet schroomt de hand ook eens in eigen boezem te steken. Hij heeft de commerciële televisie zeer bewust en resoluut afgewezen, hij heeft ook de aandacht gericht op de ontzaglijk zware en pijnlijke problematiek die door de geboorte van de jonge staten wordt opgeroepen. Ziedaar dan iemand die niet alleen over de overgang spreekt, maar er middenin staat en daardoor intens bewogen wordt.

De eerste verschijning van het AR-programa in 1878 was een gebeurtenis; niet minder was dat de verschijning van de toelichting daarop van de hand van dr. A. Kuyper, een boekwerk van meer dan 1300 bladzijden! Er is door geestverwanten van Kuyper vaak ontkend, dat er in diens systeem en taktiek van een ver vooruitziende blik en een zeer bewust overleg sprake is geweest; het ene gebeuren zou zich spontaan en onverwacht uit het andere hebben ontwikkeld. Wij gunnen deze schrijvers hun goedgelovigheid, maar menen toch dat het volkspetitionnement van 1878, de organisatie van de ARP, de publikatie van 'Ons Program' met de toelichting, de stichting van de Vrije Universiteit in 1880, de Doleantie van 1886, het christelijk-sociaal congres van 1891 en de vereniging van de Geref. met de Chr. Geref. Kerken in 1892, met elkaar in een onverbreekelijke samenhang staan. Waar zulk een bouwmeester, zulk een architectonisch genie aan het werk geweest is, kunnen de later komenden nauwelijks nog als restaurateurs optreden. Zeker niet in 1916 en 1934, toen er slechts op enkele punten iets in het programma gewijzigd werd, maar toch ook niet in 1961 kon men zich van het oude bestek losmaken. Deed men het, dan kwam er waarschijnlijk een geheel ander gebouw. Eerst dán, wanneer men niet meer in kuyperiaanse maar in groeniaanse richting ging koersen — Groens oordeel over Kuyper, 'homogeen, doch niet in alles' was zeker een hoffelijk eufemisme — zou een fusie met de CHU in zicht kunnen komen.

Een gebeurtenis kon de herziening van het programma in 1961 niet worden, omdat enerzijds een politiek programma lang niet meer in die mate functioneert als dat in de tijd van de vorming van onze politieke partijen het geval was, en er anderzijds in het nieuwe programma te weinig wezenlijk nieuws zit. De historie zit de antirevolutionairen hoog — is zij niet volgens Groen 'het vlammend schrift van de heilige God'? — en daarom is de continuïteit in principiële zin voor hen een levensvoorwaarde. Als de jeugdige jaargangen van het gereformeerde kerkvolk de laatste tijd ietwat op drift geraken, is dat zeker meer in sociologisch of psychologisch dan in dogmatisch opzicht. Kuyper mag dan niet meer gelezen worden en niet meer onfeilbaar zijn, aan Calvijn en aan de Drie Formulieren van Enigheid zal men niet raken; het bindweefsel zowel in de Geref. Kerken als in de ARP zou verbroken worden als dat het geval was.

Na de geciteerde inleiding volgen in het programma nog twee hoofdstukken: het eerste geeft in vijf artikelen de algemene uitgangspunten en het tweede in achttien artikelen de nadere uitwerking. Opvallend is dat er nu in art. 2 over de 'roeping der Kerk'

gesproken wordt; toch wel een bewijs dunkt ons, dat men van Kuypers afkeer van de staatskerk en de volkskerk en van zijn leer omtrent de pluriformiteit der kerk enige afstand heeft genomen. Geen wonder: de Ned. Herv. Kerk, waar Kuyper in 1878 tegenover stond en waar hij zich tegen afzette, is in 1961 een geheel andere geworden en heeft zich in tal van opzichten van haar 19de-eeuwse liberale kledij ontdaan. Bovendien is er nog altijd een vrij aanzienlijke hervormde kiezersgroep in de ARP en zij wil deze ook graag behouden en zelfs versterkt zien. Er is haar buitengewoon veel aan gelegen, dat de identiteit van antirevolutionair en kerkelijk-gereformeerd, althans wat het gezicht naar buiten betreft, verdwijnt.

Een politiek program mag dan van de Kerk spreken, de Staat zal toch de meeste aandacht opeisen. Van calvinisten als de a.r. willen zijn, neemt men met prettige gevoelens de verzekering aan, dat zij geen enkele staatsvorm voor de enig aanvaardbare houden; zij hadden het, als republikeinen van oorsprong en van nature, ook eens anders moeten zeggen! Mogen wij dan hun vaak tot orangisme vergroeiend monarchisme als een specifiek Nederlandse hebbelijkheid beschouwen en de independente sympathieën van Cromwell en de Amerikaanse puriteinen op de rekening van andere tijden en andere omstandigheden schuiven? De beklemtoning van de overheid en van haar zwaarmacht klinkt socialisten altijd wat vreemd in de oren en lijkt meermalen zuiver doctrinair; vaak lijkt het bij de AR alsof volk en overheid twee gescheiden grootheden zijn, waarvan de ene tot heersen en de andere tot volgen geroepen is. Dat de overheden ook gedemoniseerd kunnen worden, vergeten de volgelingen van Kuyper te gauw; naast Romeinen 13 staat ook Openbaring 13 in de bijbel. Een eenzijdigheid die een parallel vindt in de causale verhouding tussen ongelooft en revolutie, die men sedert Groens dagen in deze kring pleegt te demonstren. Dat er ook een duidelijk en wezenlijk verband kan bestaan, en bestaan heeft, tussen geloof en revolutie, wordt in de ARP nooit gezegd, iets wat men van het geestelijk nageslacht van de opstandelingen van 1572 toch wel zou mogen verwachten. Waarom voert de ARP anders de zinspreuk 'Pro religione et libertate' in haar schild? Met dit alles zal ook wel samenhangen, dat men zijn uiterste best doet de grensstreep tussen staat en maatschappij zo breed en zo diep mogelijk te trekken. Soms lijkt het alsof Struycken voor hen tevergeefs zo scherp de aandacht heeft gevestigd op het proces van de wederzijdse doordringing van staat en maatschappij, waarvan onze westerse wereld sedert 1848 getuige is geweest.

De 'consciëntie' lag de ARP van oudsher bijzonder hoog en daarom valt het op, dat hier ten aanzien van de gewetensbezwaren tegen van overheidswege opgelegde verplichtingen enkele restricties worden gemaakt. Deze gewetensbezwaren moeten aan een godsdienstige overtuiging zijn ontleend — maar hoe dan met de humanistische dienstweigeraars? — en zij moeten verenigbaar zijn met de noodzakelijke vervulling van de overheidstaak — maar wanneer zal de overheid enige van haar maatregelen niet noodzakelijk achten? — Ten aanzien van de eedaflegging en de eerbiediging van de zondag houdt het program ook te weinig rekening met de grote variatie van meningen daaromtrent die in Nederland bestaat en die ongemoeid moet worden gelaten, willen wij elkaar niet in onverdraagzaamheid het leven onmogelijk maken. Waarbij dan nog opgemerkt moet worden, dat de beschouwing aangaande de zondag in gereformeerde kring thans aan een snellere evolutie is onderworpen dan uit dit program blijkt; men leze daarvoor het artikel van ds. P. Visser in een van de laatste nummers van het a.r. orgaan 'De Magistratuur' en het reeds eerder verschenen CNV-rapport over de zondagskwestie.

Het zou ons te ver voeren de artikelen van de 'nadere uitwerking' stuk voor stuk na te gaan. Bij vergelijking met het oude program blijkt, dat verschillende stoute uitspraken van vroeger verdwenen zijn of ietwat werden verzacht. Volgens de ARP moet zo nodig de doodstraf worden toegepast, 'waartoe de Overheid in beginsel het recht heeft'. Een standpunt dat in eigen kring al wordt aangevochten en dat op den duur wel dezelfde weg zal gaan als dat aangaande het neo-malthusianisme en de crematie, nl. de weg van het verbod naar de vrije kwestie. Aan algemeenheden en eigenlijk tot niets verbindende dierbaarheden, zoals zij tegenwoordig in alle politieke programs voorkomen, is hier overigens geen gebrek. De politiek lijkt bij de dag meer uit clichés en velerlei versleten begrippen-materiaal te leven en heeft kennelijk de grootste moeite origineel, pneumatisch en dynamisch te zijn. Wie hier de paragrafen over economische politiek leest, denkt ogenblikkelijk met een niet te verdringen heimwee terug aan de hartstochtelijk-kritische redevoeringen waarmede Kuyper in zijn begintijd het sociale probleem aan zijn volgelingen heeft voorgelegd. Of denkt men dat heden ten dage de arbeid, de eigendom, het kapitaal, minder discutabele grootheden zijn dan in de negentiende eeuw? Zeker een christen, zeker de politicus die geestelijk door de lezing van profeten en apostelen geschoold is, moet veel kritischer tegenover de aardse

machten en gegevenheden staan dan hier blijkt. Dat het artikel over Nieuw-Guinea nu al verouderd is, mag men de ARP niet verwijten, maar wel, dat zij hier de tekenen der tijden ten aanzien van de rassenkwestie, de zaak des vredes en de dekolonisering niet beter signaleert, beter b.v. in de zin zoals dr. Bruins Slot dat in zijn toespraak gedaan heeft. Uit dit program blijkt nergens dat men op een radicale omvorming van de maatschappij aanstuurt — is er iets christelijker dan dat, dan de vervanging van de wet der zelf-zucht door die der naastenliefde? — dat men van mening is, dat de samenleving der volken niet door machts- maar door dienstbetoon gesteund moet worden. De toon van het AR-program is zeker duidelijker en beslist dan die van het nieuwe sociaal en economisch program van de CHU, maar beide hebben de voorzichtigheid en de principiële aanvaarding van de gegeven situatie gemeen, beide zijn doodsbang voor het protest. Van protestantse christenen, issu de Calvin, zou men iets anders mogen verwachten.

Mozes Hess: Voorloper van Marx en Herzl

De tweede helft van de negentiende eeuw wordt in Europa o.a. gekenmerkt door het opbloeien van de nationale gedachte. Ook joodse denkers zagen met bijzondere belangstelling de ontwikkeling van de nationale gedachte in Italië en de Balkanlanden. Het eeuwenoude messiaanse verlangen dat sinds de verwoesting van de tweede tempel en de ondergang van de joodse staat in 70 niet was uitgedoofd, werd gerationaliseerd. Vaag begonnen ook moderne joodse theoretici te denken aan een hernieuwd joods nationaal bestaan. De grote Europese mogendheden kregen een toenemende belangstelling voor Palestina en het Midden-Oosten. De veiligheid in dit gebied werd groter. Joodse en niet-joodse filantropen droomden ervan de joodse bevolking, die steeds in Jeruzalem en andere steden van Palestina was blijven wonen, ook na het verdwijnen van de zelfstandige joodse staat, nieuwe kracht toe te voeren. Deze joodse bevolking leefde veelal onder armoedige omstandigheden, op een laag levenspeil. De Engelse joodse filantroop Mozes Montefiore werkte plannen uit om deze arme joodse inwoners van Palestina produktief werkzaam te laten zijn op de grond van het oude land; Laurence Oliphant, een niet-joodse filantroop, werkte ook op zijn wijze met groot enthousiasme en idealisme aan de terugkeer van het joodse volk in Palestina. Landbouwscholen werden gesticht, o.a. door de Alliance Israelite Universelle in Jaffa.

Het geloof aan de Messias kreeg ook in orthodoxe kringen een meer rationalistisch tintje: de Messias zou eerst komen, als het joodse volk zelf naar zijn land was teruggekeerd en niet omgekeerd, zoals men eeuwen lang geleerd en geloofd had.

Het is tegen de achtergrond van deze Europese en joodse gedachtenwereld, dat men het leven en werk van Mozes Hess moet zien. Zijn leven is zelf een symbool van het bijna mystieke karakter van de joodse geschiedenis en tegelijkertijd bestaat er een nauwe verbinding tussen zijn levensloop en idealen en de moderne joodse nationale renaissance. Mozes Hess was de eerste, oorspronkelijk volledig aan zijn niet-joodse omgeving geassimileerde jood,

die de weg naar Zion terug vond, zoals dit later ook met de stichter van het Zionisme, Theodor Herzl, het geval zou zijn.

Mozes Hess, anderhalve eeuw geleden in Bonn geboren (21 januari 1812) werd in het streng orthodoxe milieu van zijn grootvader opgevoed. Hij kwam uit een rabbijnenfamilie en hij kreeg een diepgaande opvoeding in wezen en traditie van het orthodoxe jodendom. Hij zou zich ontwikkelen tot een aanhanger van Spinoza, tot een vereerder van Hegel. Hij werd vriend en medewerker van Karl Marx en Friedrich Engels; met Ferdinand Lassalle was hij een van de oprichters van de Allgemeine Deutsche Arbeiterverein. Tegelijkertijd was hij een groot bewonderaar van de Italiaanse nationale beweging; hij was een vurig aanhanger van de Italiaanse risorgimento en eenheid. Door een Hegeliaanse tijdgenoot Arnold Ruge werd hij 'de communistische rabbi Mozes' genoemd en dat in een tijd toen Marx en Engels hun denkbeelden nog niet hadden gevormd en het communistisch Manifest nog niet was verschenen.

In 1841 schreef hij een boek 'Europäische Triarchie', waarin hij concludeerde dat de 'Verenigde Staten van Europa' het logisch gevolg zouden zijn van de samenwerking van talrijke volken en nationaliteiten, die toen nog eerst zelfstandig moesten worden. Nog voordat socialistische gedachten (communistische zoals ze toen genoemd werden) vaste vorm hadden gekregen, nog voordat het industrieproletariaat enige rol in de politiek speelde, probeerde Mozes Hess zijn socialistische gedachten al te verbreiden. Hij werd correspondent van de Rheinische Zeitung, het eerste Duitse oppositieblad dat hij had helpen oprichten.

Marx en Engels weet hij voor zijn socialistische gedachten te winnen, in Parijs waar hij als correspondent van de Rheinische Zeitung werkzaam was, neemt hij contact op met de Duitse vakbeweging. Hij beïnvloedt de tactiek van de Duitse vakbeweging in socialistische zin. Met Friedrich Engels geeft hij later in Duitsland de 'Gesellschaftsspiegel' uit, het eerste blad dat zich ernstig bezighoudt met de problemen van de zich langzaam aan bewust wordende arbeidersklasse.

De revolutie van 1848 dwingt Mozes Hess naar Zwitserland te vluchten. Daar ontwikkelt hij zich tot een tegenstander van Karl Marx. Zonder de grote kwaliteiten van Marx te kort te doen, verwierp hij in menig opzicht diens opvattingen, terwijl hij het ook herhaaldelijk oneens was met zijn politieke beslissingen en tactisch-politieke adviezen aan de arbeidersorganisaties.

Hess was een humanistische idealist, die geloofde in de waardigheid van het individu en die daarom meende dat opvoeding en evolutie de wereld tot het socialisme zou brengen. Hij wees de theorie van de klassenstrijd en de conceptie van het historisch-materialisme af en haalde zich ook in het 'Communistisch Manifest' de toorn van Marx op de hals, die, zonder hem bij naam te noemen, Hess' ideeën bestreed en als 'smerig en verslappend' de idealistische opvattingen van Hess betitelde.

In het midden van de vijftiger jaren vestigt Hess zich na vele omzwervingen in Parijs, hij verdiept zich vooral in de moderne natuurwetenschappen; aan de andere kant volgt hij met bijzondere belangstelling de strijd van het Poolse en vooral Italiaanse volk voor nationale eenheid en onafhankelijkheid.

Rome en Jeruzalem

Zijn socialistische ideeën zou Hess nooit ontrouw worden. Nauw werkte hij met Lassalle samen; met hem, eveneens een jood, werd Hess een van de oprichters van de Allgemeine Deutsche Arbeiterverein. Voor deze beweging schreef Hess brochures en pamfletten, als reizende propagandist hield hij overal in Duitsland voordrachten voor kleine groepjes arbeiders en intellectuelen die voor het nog jonge socialisme gewonnen moesten worden.

In 1867 verzoent hij zich met Marx, hij wordt lid van de Internationale en op de congressen in Bazel en Brussel is Mozes Hess een van de gedelegeerden.

De gebeurtenissen in Italië leidden tot een ommekeer in de gedachtenwereld van Mozes Hess. Hij concludeerde, op grond van het proces van Italiaanse onafhankelijkheid en eenheid, dat ook voor het joodse volk slechts één enkele oplossing mogelijk was: de terugkeer van het joodse volk naar het oude moederland en het herstel van de joodse onafhankelijkheid. De linkse revolutionair Mozes Hess propageerde in zijn boek 'Rom und Jerusalem' dat juist een eeuw geleden, in 1862 verscheen, dat het nieuwe herborren, aardse en nationale Rome van Mazzini gevolgd moest worden door een renaissance, nationaal en politiek, van Jeruzalem. Joods nationalisme, tegelijkertijd joods internationalisme vormden in de gedachtenwereld van de socialist Mozes Hess een ideale synthese met de ontwikkelingsgang op politiek, economisch en sociaal terrein.

Mozes Hess werd geen reactionair, zoals zijn bestrijders meenden, omdat hij het nationale herstel van het joodse volk wenste. 'Na twintig jaar vervreemding,' zo schreef hij, 'ben ik terug bij

mijn volk . . . De joden zijn een volk, bestemd om herboren te worden met andere beschaafde naties . . .'

In 1849 was de eeuwenoude beschuldiging in Damascus geuit tegen joden, dat zij bloed van christenkinderen bij de bereiding van hun matzes (paasbroden) hadden gebruikt. Een grote pogrom volgde op deze beschuldiging. Mozes Hess schreef: 'Pijnlijk werd ik er aan herinnerd voor de eerste keer in vele jaren, dat ik behoorde tot een ongelukkig, veracht en vervolgd volk . . . Ik had dit al veel eerder willen uitschreeuwen. Maar de angst en zorg om het ongelukkige proletariaat dat in Europa leefde, verstikte nog mijn stem en mijn hulpgeroep ten bate van het joodse volk . . .'

Waarom werd de joodse socialist Hess een advocaat voor het joodse nationalisme in een tijdperk dat andere 'verlichte en moderne' joden hun jodendom vaarwel zeiden en de banden met het joodse volk doorsneden om op te gaan in de wereld van de 'Verlichting', de menselijke vooruitgang en de assimilatie? Hess was zich er van bewust dat de Franse en Amerikaanse revoluties niet alleen de wereldomvattende ideeën van vrijheid en gelijkheid gebracht hadden, maar tegelijkertijd ook de kiem gelegd hadden voor de krachten van het nationalisme. Internationale broederschap was prachtig, maar wat baatte het het slachtoffer van het nationalisme, het joodse volk als minderheid te midden van andere nationaliteiten, als nationalisme samenging met reactionnaire denkbeelden van rassenhaat en antisemitisme? Wat diende er te geschieden nu de wereld weigerde het joodse volk te assimileren en op te nemen in zijn midden?

'Altijd zullen wij, joden, vreemdelingen blijven te midden van de naties.' Het slachtoffer, de jood, kan ook aan zijn eigen bestemming niet ontsnappen, al zou het willen: 'De jood kan zich zelf duizend keer veranderen; hij kan zijn naam, zijn geloof en karakter wijzigen; de jood kan incognito door de gehele wereld reizen zonder dat iemand hem als jood herkent . . .' 'Toch,' aldus Mozes Hess, 'zal ook deze jood die zijn joodzijn wil ontvluchten, getroffen worden door elke belediging van de joodse naam, meer nog dan die fatsoenlijke man, die zijn jood-zijn erkent en vecht voor zijn eer als jood . . .'

Maar toch, de wereld streeft naar eenheid en samenwerking: 'Het leven van de mens in de gemeenschap begint met de primaire differentiatie van onderscheidene volken, welke eerst, als afzonderlijke planten, separaat naast elkaar bestaan. Dan bevechten zij elkaar, zoals dieren doen. Maar uiteindelijk zullen zij met

elkaar en voor elkaar in vriendschap en vrede leven, ten einde de absolute vrijheid voor ieder te verwerven, zonder dat zij echter hun bijzondere of typische eigenschappen opgeven . . .'

De idealist Mozes Hess zag in zijn oeroude, Messiaanse conceptie van de wereld het ideaal van de profeten terug: het samenleven en samenwerken van vele individuen en volkeren.

Hoewel hij een groot bewonderaar van Mazzini was, meende Hess toch dat niet Rome, maar Jeruzalem het centrum van de nieuwe dynamische wereld in wording zou worden. Rome was eens het centrum van een groot, heidens imperium geweest. Daarna was Rome de zetel geworden van een grote middeleeuwse macht, die een supranationale theocratie in de wereld wilde vestigen. Een nieuw tijdperk van naties en zelfstandige volkeren zag Hess in de nabije toekomst geboren worden. Maar van deze nieuwe wereld zou Jeruzalem het geestelijk centrum moeten zijn. De gedachte van Feuerbach, dat 'theologie anthropologie is' werd door Hess verder uitgewerkt en toegepast op het joodse volk en de joodse geschiedenis en godsdienst. De profeten werden de geroepen uit het joodse volk, die de sociale ethiek in de wereld hadden gebracht en die als eersten geschreeuwd hadden om recht en gerechtigheid. Een supra-nationale, sociaal gerichte mensheid zou de realisering zijn van het ideaal van de joodse profeten.

'We geloven aan de renaissance van de joodse geest,' aldus Mozes Hess, 'vanuit een centrum waar een uitverkoren groep mensen, bezield met het ideaal van de missie van Israël, zich kan verzamelen. Vanuit dit centrum zullen opnieuw de eeuwige principes gepropageerd worden, die de mensen met het heelal en het heelal met de Schepper verbinden . . . Het aantal is niet van belang. Het jodendom is nooit door een grote groep werkelijk bezield aangehangen. Het gouden kalf heeft altijd meer aanhangers gehad en het is voldoende als slechts een kleine groep Levieten het heilige vuur van onze godsdienst weet te bewaren.'

Met deze gedachten wordt Mozes Hess een van de voorlopers van het moderne Zionisme. Theodor Herzl zou later van hem in zijn dagboek zeggen: 'Welk een hoge, edele geest . . . Alles wat wij zelf zochten, vindt men reeds bij Mozes Hess terug.'

Hess leefde als socialist en tegelijkertijd als geestelijke vader van een joods nationalisme met socialistische inhoud. Kortgeleden werden zijn stoffelijke resten vanuit Keulen naar Israël overgebracht. In kibboets Kinnereth, aan de oever van het meer van Tiberias, is deze geestelijke voorvader van socialisme en Zionisme te ruste gelegd.

Het energieprobleem in West-Europa

Verskillende omstandigheden dragen bij tot het optreden van een steeds toenemende kapitaalschaarste voor investeringen in de kolnmijnen, tot opdrijving van de rentevoet en in bepaalde gevallen tot een uitbreiding van de financiering uit eigen middelen tot bedragen, die, gezien het in dit opzicht bijzondere karakter van de afschrijving der kolnmijneninstallaties, redelijk gesproken niet langer aanvaardbaar zijn. Het beleid van de zes regeringen zal daarom in dit opzicht gecoördineerd moeten worden onder leiding van de Hoge Autoriteit¹.

Men zal bovendien niet alleen bij kolen als energiebron kunnen blijven staan. Het gehele energiebeleid van de zes regeringen zal moeten worden gecoördineerd, wil men in korte tijd niet voor onoverkomelijke moeilijkheden komen te staan. René Mayer, de toenmalige voorzitter van de Hoge Autoriteit, bij de opening van de jaarzitting van het parlement van de gemeenschap op 14 mei 1957.

Sluiting van de Europese Steenkolenmijnen?

Over het wel zeer belangrijke energieprobleem zijn in de jaren 1954—1960 onderscheidene rapporten van meer dan gewone betekenis uitgebracht. In ons artikel 'Naar een gecoördineerd energie-beleid in West-Europa' in *Econ. Statist. Berichten* van 8 februari 1961 hebben wij er een uitvoerige behandeling aan kunnen wijden. Twee ervan zijn uitgebracht door ir. S. A. Posthumus in zijn kwaliteit van rapporteur van de door het Europese Parlement

¹ In juni 1955 had de heer Louis Armand, in opdracht van de OEES, een rapport uitgebracht over het energievraagstuk, aan welk rapport mr. J. Hollander een uitvoerige bespreking heeft gewijd in de *Internationale Spectator* van 8 februari 1957. Hij toonde zich in zijn beschouwingen een even overtuigd voorstander van een gecoördineerd energiebeleid als de rapporteur, maar hij wilde, anders dan de heer Armand, die aan Euratom zijn hart had verpand, de leiding toevertrouwen aan de OEES.

ingestelde commissie voor het energiebeleid. Het is de taak dezer commissie het door de drie Europese Executieven gevoerde energiebeleid te beoordelen en een Europees energiebeleid op lange termijn te bevorderen.

Het heeft dus alle zin de hierbedoelde 2 rapporten wat nader te beschouwen.

In het eerste, begin januari 1959 uitgebrachte, rapport wordt de vraag opgeworpen, of de geïmporteerde vormen van energie goedkoper aan de Europese verbruiker kunnen worden aangeboden dan de Europese en of dit niet met name het geval is voor steenkool.

Het rapport bespreekt dan verschillende aspecten, die aan deze vraag verbonden zijn. Men zou, zo wordt gezegd, een inzicht moeten hebben in het prijsbeleid van de oliemaatschappijen ten opzichte van de verschillende aardolieprodukten.

Is de prijs van stookolie een weerspiegeling van de kostprijs of oefenen het prijs- en afzetbeleid van andere aardolieprodukten op die prijs een overwegende invloed uit?

Zowel voor ingevoerde steenkolen als voor stookolie zou moeten worden nagegaan, of in de prijzen elementen zijn opgenomen, die neerkomen op ondersteuningsmaatregelen.

Maar ook wanneer bij een nader onderzoek op onomstotelijke wijze zou worden vastgesteld, dat de geïmporteerde energievormen, inclusief zeevracht en Europees transport, structureel een lagere kostprijs hebben dan een belangrijk deel van de in Europa geproduceerde energie — met name steenkool — dan blijft toch de vraag over, of een dergelijke situatie een eventueel meer of minder geleidelijke liquidering van de Europese steenkolenmijnen — uiteraard de nu levenskrachtige mijnen — voldoende zou rechtvaardigen.

Er kan in betrekkelijk korte tijd zeer veel veranderen op energiegebied. De petroleumreserves zullen — om slechts één punt te noemen — heel wat eerder uitgeput zijn dan de steenkool-reserves. Wellicht zal daardoor de oliewinning zoveel kostbaarder worden, dat de steenkool toch weer een gunstige positie verkrijgt. Men dient er in dit verband ten sterkste rekening mee te houden, dat de produktie van eenmaal gesloten steenkolenmijnen technisch en sociaal bijzonder moeilijk op gang zal zijn te brengen.

Verder moge niet uit het oog worden verloren, dat een meer of minder vérgaande vervanging van de bestaande Europese steenkoolproduktie door import van energie uit derde landen het probleem oproept van een veel grotere internationaal-politieke

en monetaire afhankelijkheid van het Europese industriële apparaat van de buiten Europa liggende wereld.

Als men ten slotte in aanmerking neemt, dat zowel de uitvoerende commissies van de Europese Economische Gemeenschap als van de Euratom, onafhankelijk van de Hoge Autoriteit voor Kolen en Staal, maatregelen op het gebied van de energie-voorziening kunnen treffen, hetgeen de doeltreffendheid niet bepaald bevordert, dan behoeft het niet te verwonderen, dat de heer Posthumus in het thans besproken rapport de noodzaak van een gemeenschappelijke energiedienst met klem heeft bepleit, niet het minst met het oog op de huidige benarde steenkolenpositie.

Een schuchter begin van een Europees Ministerie van Energie

Het past geheel in de opzet van dit artikel, om vóór de behandeling van het tweede rapport van de heer Posthumus, aandacht te schenken aan een belangrijk artikel van zijn hand, in welk artikel hij onder andere de omschrijving heeft geventileerd, welke wij als titel van dit deel van onze bijdrage hebben gekozen.

Wij bedoelen het artikel 'Europese energie-voorziening' in het op 7 mei 1960 verschenen Europa-nummer ter gelegenheid van het 10-jarig bestaan 'Plan Schuman' in Paraat, het Kaderblad van de Partij van de Arbeid.

In dit artikel herinnert de schrijver eraan, dat de behoefte aan energie in onze moderne en steeds sterker gemechaniseerde samenleving, in het bijzonder in de jaren na de Tweede Wereldoorlog, sterk gestegen is. Onze industriële produktie hangt steeds meer af van de machines en deze machines kunnen alleen draaien, als ze aangedreven worden en dat kan alleen door energie.

Men onderscheidt primaire en 'veredelde' (secundaire) energie. Wanneer men steenkool in een elektrische centrale of in een gasfabriek omzet in elektriciteit of gas, dan noemt men dat veredeling. Men zet de 'primaire', in de steenkolenmijn gedolven brandstof eerst om in een 'secundaire' energievorm: elektriciteit of gas, voordat men deze energie verbruikt. Op deze wijze bereikt men, dat een elektrische locomotief veel minder steenkool (in de elektrische centrale omgezet in elektriciteit) verbruikt voor het trekken van een even zware trein dan een direct met steenkool gestookte stoomlocomotief.

Dit veredelingsproces heeft uiterst belangrijke gevolgen gehad. Het eerste was, dat het elektriciteitsverbruik in onze West-Europese samenleving veel sneller stijgt dan het totale energiever-

bruik, zoals duidelijk blijkt uit onderstaande kleine tabel betreffende de toeneming van het verbruik van 1950 tot 1958:

1950 tot 1958:

Europese gemeenschap met	82%
Groot-Brittannië (steenkolenland) met	85%
Verenigde Staten met	85%
Sowjet-Rusland met	130%

Of om een nog ander beeld te geven van de toenemende verdeling van primaire tot secundaire energie; in 1920 was nog ongeveer tweederde van alle energieverbruik direct verstuookbare primaire energie (voornamelijk steenkool) en het resterende deel was secundaire energie: elektriciteit en gas (ook cokes behoort daartoe).

In 1958 was echter de situatie grondig veranderd: een derde primaire energie, twee derde secundaire idem. Doch deze medaille heeft ook een keerzijde, wat in dit geval neerkomt op een toenemende afhankelijkheid van importen van energie. Vooral van aardolie. Het verzorgingspercentage toch met uit eigen bodem afkomstige energie is voor de gehele gemeenschap nu ongeveer 70 percent.

Als voorbeeld herinneren wij eraan, dat ons land in 1939 een energieverbruik had, dat gelijkstond met de produktie in de Limburgse mijnen, doch dat thans reeds minder dan 50 percent van ons verbruik nog uit eigen bodem afkomstig is, aardolie en aardgas inbegrepen.

Maar behalve aardolie wordt ook nog steenkool geïmporteerd, voornamelijk uit de Verenigde Staten.

West-Europa wordt dus steeds meer afhankelijk van energieimporten uit 'derde landen'. De Suez-crisis van november 1956, toen de olie-aanvoer uit het Nabije Oosten praktisch werd stopgezet, heeft aangetoond, hoe gevaarlijk zulk een afhankelijkheid is.

Ook rees de vraag, of West-Europa de voor deze toenemende importen benodigde deviezen beschikbaar zal kunnen en willen blijven stellen.

Om de gedachten te bepalen herinneren wij er in dit verband aan, dat de OEES in 1956 een rapport heeft uitgebracht, waarin ramingen werden gemaakt omtrent Europa's energiebehoefte voor 1960 en 1975 en waarin ook de kosten van de importen werden geschat.

Voor het jaar 1975 werden ze gesteld op ongeveer 5.000.000.000 dollar.

Deze wel zeer hoge kosten zullen — aldus het rapport — een aantal der deelnemende landen (van geheel Europa, wel te verstaan!) voor een ernstig probleem stellen met het oog op de betalingsbalans. Voor de EGKS-landen, waar het energieverbruik in 1954 382.600.000 ton steenkool-equivalent bedroeg tegen 686.100 voor de zestien, OEEB-landen, beliep het tekort aan primaire energie in dat jaar 58.000.000 ton steenkool-equivalent.

Toch ook nog een hoeveelheid, waarmede rekening valt te houden.

Deze afhankelijkheid van 'derde landen' en deze ononderbroken stijging van de kosten der importen maakten het pas velen duidelijk, dat een bewust Europees energiebeleid een onvermijdelijke en gebiedende noodzaak was geworden.

Inmiddels had uranium als 'primaire' energievorm zijn intrede gedaan. Men had er hoge verwachtingen van en hoopte zelfs van 1965 af een verdere toename van de energie-importen te kunnen vervangen door in Europa op te wekken energie. Deze verwachtingen zijn niet in vervulling gegaan door de zich manifesterende overproduktie van steenkool en aardolie beide, alsook door de in 1958 ingetreden recessie, waardoor een tijdelijke inzinking van het energieverbruik ontstond.

Dit ging samen met een scherpe terugval in de Atlantische steenkoolvrachten, waardoor de geïmporteerde steenkool goedkoper werd dan de in Europa gedolven steenkool.

Dientengevolge hoopten zich in West-Europa geweldige steenkolenvoorraden op bij alle mijnen, zowel goede als slechte, terwijl tot overmaat van ramp de in Europese raffinaderijen geproduceerde stookolie goedkoper aan de markt kon worden gebracht dan de Europese steenkool.

Reeds in 1957 — in de periode van de energienood — had de Raad van Ministers van de EGKS een plan goedgekeurd, waardoor de Hoge Autoriteit samen met de zes regeringen speciale aandacht zou gaan wijden aan de opstelling van een energiebeleid.

Maar ook Euratom en EEG hielden zich met het probleem bezig, tot grote ergernis van de Energiecommissie (met ir. Posthumus als rapporteur) van het Europese Parlement. Haar uiterst scherpe kritiek leidde er ten slotte toe, dat er een gemeenschappelijke werkommissie tot stand kwam, die men — aldus de heer Posthumus — het schuchter begin van een Europees 'ministerie' van Energie zou kunnen noemen.

Deze werkcommissie heeft een complex van voorstellen uitgewerkt², die door de zes regeringen zullen moeten worden goedgekeurd.

Of die goedkeuring zal kunnen worden verkregen, nu de energienood van 1957 heeft plaatsgemaakt voor een overvloed op dit gebied, is lang niet zeker.

Toch is er in tien jaren tijds — aldus de conclusie van de schrijver — zeer veel veranderd en is de wil gegroeid tot het voeren van een Europees beleid, dat zich aan de ene kant bewust zal moeten zijn van de noodzaak de energieprijs niet onnodig duur te maken, maar dat aan de andere kant een onbeheerste en destructieve ontwikkeling zal moeten voorkomen.

Een rapport in 208 punten

Op 5 oktober 1960 bracht de heer Posthumus zijn tweede rijk-gedocumenteerde rapport uit aan het Europese parlement. Vreemd genoeg heeft het Londense maandblad 'Petroleum Press Service', dat de gebeurtenissen in de petroleumwereld op de voet pleegt te volgen, geen termen gevonden enige aandacht aan de verschijning van deze belangrijke studie, want zo mogen wij het rapport wel noemen, te schenken.

Het aan het Europese Parlement uitgebrachte rapport behandelt vraagstukken in verband met aardolie en aardgas. Het is verdeeld in 6 hoofdstukken, een korte samenvatting en conclusies (blz. 58), terwijl het is opgemaakt in 208 punten.

In de punten 1, 2 en 3 wordt gesproken over taak en verrichtingen van de commissie voor het energiebeleid van het Europese Parlement: het was haar taak het door de drie Europese Executieven gevoerde energiebeleid te beoordelen en verder te volgen. De arbeid van de commissie — zo lezen wij in punt 3 — is van de aanvang af vooral gericht geweest op de bevordering van een Europees energiebeleid op lange termijn. De moeilijkheden rond de kolencrisis hebben de reeds lang bestaande urgentie van zulk een beleid onderstreept.

In het rapport is na de Inleiding (punten 1 t.m. 9) een overzicht

² Ze hebben betrekking op een geleidelijke harmonisatie van het nationale energie-beleid bij de aangesloten landen, een 'standstill-agreement', verplichte consultatie van de Europese Executieven door de nationale regeringen, een gemeenschappelijke handelspolitiek voor de energie en eventuele beschermende maatregelen in het geval van ernstige marktverstoringen.

gegeven van de energievoorziening van de Gemeenschap en de positie van aardolie en aardgas daarin en is aandacht geschonken aan de situatie te dezer zake in andere Europese landen en in de wereld in haar geheel.

In hoofdstukken II en III zijn de structuur, de produktie, de verwerking, de distributie en de stand der reserves voor deze beide energievormen geschetst en dit zowel voor wat betreft de Gemeenschap als in wereldverband.

In het overblijvende deel van het rapport zijn ten slotte de factoren nagegaan, die bepalend zijn voor de positie van aardolie en aardgas op de energiemarkt, waarbij met name de problematiek van de prijsvorming op uitvoerige wijze is behandeld.

De rapporteur is er naar onze mening in geslaagd een duidelijk beeld te geven van de onderscheidene facetten van het ingewikkelde vraagstuk der energievoorziening, terwijl hij ook gegevens heeft verstrekt over de petroleumproduktie in het Sowjetblok (blz. 31-33).

Hij tekent bij dit laatste aan, dat zodanige gegevens veel moeilijker te verkrijgen zijn dan die van de vrije wereld en dat ze voor zover ze worden gepubliceerd, veel moeilijker of niet te controleren zijn.

Vast staat in elk geval dat Sowjet-Rusland in de eigen, nog bescheiden oliebehoeften voorziet (het verkeer is lang niet zo sterk ontwikkeld als in de vrije wereld).

Maar mede omdat de produktie blijft toenemen, moet voorlopig met een groeiende export-mogelijkheid rekening worden gehouden.

In de conclusies wordt vastgesteld, dat de mate, waarin door de olieproducenten wordt samengewerkt en overleg wordt gepleegd, niet duidelijk is. Dat er samenwerking en ook overleg over een te volgen gedragslijn — mede over het prijsbeleid — plaatsvinden, mag wel worden verondersteld.

Duidelijk wordt in punt 202 gezegd, dat het gewenst is, dat de aardolie-maatschappijen een deugdelijke voorlichting geven omtrent het door hen gevoerde beleid. Een bijzonder teer punt!

De olie-maatschappijen zijn — ze hebben daar nooit twijfel over laten bestaan — sterk gekant tegen dirigistische maatregelen en toen dan ook de Belgische Senator Leemans als rapporteur van de Energie-commissie van het Europese parlement een nota over de energievoorziening aan het Europese Parlement voorlegde, waarin de invoering van een richtprijs, ook wel oriënteringsprijs genoemd, voor de verschillende soorten van energie werd aan-

bevolen, hebben zij geen tijd voorbij laten gaan om hun ernstige bedenkingen tegen de aanbevolen richtprijs voor energie, die onder andere op olie zou kunnen worden gebaseerd, kenbaar te maken.

Wel deelde de Haagse redacteur van het Haarlems Dagblad in het nummer van dit blad van 6 juli 1960 mede, dat de olie-maatschappijen bereid zijn tot deelneming aan een overleg over de energievoorziening, maar dat wil echter nog niet zeggen, dat zij 'bereid zijn 'mee te werken aan een stelsel, dat de technische vooruitgang remt in plaats van bevordert'.

Of deze toezegging inzake het meedoen aan een in te stellen overleg over de energievoorziening ook inhoudt, dat zij bereid zijn een deugdelijke voorlichting te geven omtrent het door hen gevoerde prijsbeleid, is een vraag, die door buitenstaanders niet gemakkelijk zal kunnen worden beantwoord.

Maar het lanceren van zulk een suggestie heeft op zich zelf reeds grote betekenis.

Dat verder in het thans besproken rapport in alle duidelijkheid wordt uitgesproken, dat bij een op te stellen Europees energiebeleid aardolie en aardgas niet buiten een zodanig beleid zullen kunnen worden gehouden, zal bij niemand, die van de door ons geschetste voorgeschiedenis heeft kunnen kennis nemen, verwondering wekken.

Men zal daarbij aan de ene kant moeten letten op de rol van de grote internationale olie-maatschappijen, welke in meer of minder intensieve vorm met elkaar samenwerken, en aan de andere kant 'op de toenemende mate, waarin de van deze grote geïntegreerde maatschappijen *onafhankelijke* ondernemingen in de landen van onze Gemeenschap aan de voorziening deelnemen'.

Verder werd op blz. 60 van het rapport ook nog onderstreept, dat een Europees energiebeleid zeker niet zal mogen nalaten zich bezig te houden met de wenselijkheid van de invoer van aardolie en aardolieprodukten uit landen achter het IJzeren Gordijn tegen prijzen, die al dan niet beneden de kostprijs liggen.

Wij besluiten de bespreking van het onderhavige rapport met uit punt 206 over te nemen, dat een Europees energiebeleid bepaalde elementen van een mededingingsregeling zal moeten inhouden, die een te grote machtsvorming op de energiemarkt zal kunnen tegengaan.

Aan de andere kant zal het nodig zijn een destructieve concurrentie te voorkomen.

Een volkomen vrije economische structuur zou toch in deze sec-

tor van de energievoorziening, die zozeer het algemeen belang beïnvloedt, een ongewenste en onmogelijke structuur zijn.

Zoals gezegd, laten wij het hierbij.

Een Internationale Vakverenigingsconferentie

Wij hebben hierbij het oog op de conferentie, die van 27 tot 29 april 1961 te Amersfoort is gehouden. Ze ging uit van de Europese Regionale Organisatie (ERO) van het Internationaal Verbond van Vrije Vakverenigingen. Bij de ERO zijn nu 23 vakverbonden aangesloten met ongeveer 25.000.000 leden. Een der inleiders in deze conferentie was de Italiaan N. Cacace. Zijn onderwerp was: de Westeuropese energieproblemen.

Hij herinnerde er o.a. aan, dat de ERO — te zamen met het Internat. Christel. Vakverbond — er in mei 1960 bij de OEES op heeft aangedrongen, dat er een Europese conferentie, met ruime deelname, over energieproblemen zou worden belegd, na gepleegd overleg met de Internationale Arbeids Organisatie te Genève.

Wij tekenen hierbij aan, dat de socialistische vakbonden in de zes landen van de EEG in februari 1960 aan de Hoge Autoriteit van de EGKS in een memorandum hadden verzocht, een breedopgezette Europese conferentie over energievraagstukken te beleggen. Ook was gevraagd om herziening van de Europese verdragen, ten einde het hoofd te kunnen bieden aan de problemen van de kolencrisis.

Ons uiteindelijke doel — zo zegt dan de Italiaanse inleider op de conferentie te Amersfoort — moet zijn een Europese Hoge Autoriteit voor de energie. Deze instelling zal uitgebreide bevoegdheden moeten hebben in alle landen van de organisatie voor Europese samenwerking en tot verdere ontwikkeling op het zo uitgestrekte energiegebied. Een dergelijk gezagsorgaan zou de expansie en coördinatie in de energievoorziening kunnen verzekeren ter bevordering van de economische vooruitgang.

Te vrezen valt, dat het beroep op de OEES geen goed zal doen aan de activiteiten om te komen tot een gecoördineerd energiebeleid in de zes landen van de EGKS, maar wij laten dat nu maar rusten.

Wel zouden wij gaarne enige aandacht willen schenken aan een beschouwing over deze conferentie in De Vakbeweging, het Kaderblad van het NVV, van 9 mei 1961.

Het debat over de Europese energievoorziening — zo wordt daar in gezegd — leidde niet tot concrete resultaten. Het vraagstuk

werd voor verdere bestudering verwezen naar de economische commissie van de ERO.

Ook in deze conferentie is evenals bij vorige gelegenheden gebleken, dat er een verschil in benadering is tussen de vakbeweging in de verschillende landen en tussen de vakbonden der mijnwerkers aan de ene kant en de vakverbonden aan de andere kant.

Daarop laat de heer H. ter Heide, de schrijver van de hierbedoelde beschouwing, volgen:

'Door sommigen wordt wel eens vergeten, dat de energieproblemen niet alleen van belang zijn voor de mijnwerkers, maar ook voor de verbruikers en voor de economie als geheel. Juist omdat deze tegenstellingen ook in regeringskringen leven, zou het van bijzonder belang zijn, indien in de kring van de Europese vakbeweging een duidelijke, eensgezinde politiek kon worden ontwikkeld.

Voorlopig lijkt hierop in het kader der Europese Gemeenschappen meer kans te bestaan dan in het wijdere verband van de ERO.'

Wij menen hiermede van dit onderdeel van het door ons behandelde onderwerp te kunnen afstappen.

Aardolie en aardgas in opmars

Alvorens tot een behandeling over te gaan van een nieuw olie-rapport van de OEES, door Petroleum Press Service besproken onder de sterksprekende titel: 'OEEC Looks at Europe's Abundance' (maart 1961), willen wij ons bezighouden met het artikel: 'Energy Coordination in the Common Market' in het februari 1961-nummer van dit tijdschrift, waarin de voorstellen zijn besproken, die de eindelijk tot stand gekomen werkcommissie uit de 3 Europese gemeenschappen eind 1960 heeft voorgelegd aan de zes landen van Klein-Europa. Ze hadden — naar wij hierboven hebben kunnen uiteenzetten — betrekking op een te coördineren energiebeleid voor alle energiebronnen, waarbij dus ook de aardolie-maatschappijen op de een of andere wijze betrokken zouden worden.

Het ligt dus wel voor de hand, dat Petroleum Press dit belangrijke gebeuren niet onopgemerkt zou laten voorbijgaan.

Zo verscheen dan in het nummer van februari 1961 een artikel over deze voorstellen voor zoverre ze bekend geworden waren, waarin in de eerste plaats werd aangehaald, dat de werkcommissie het een bezwaar achtte, dat de steenkolenprijzen bij alle transacties openbaar moeten worden gemaakt in tegenstelling tot die van stookolie, wat zeer onbillijk werd geacht.

Maar — zegt PPS — het voorschrijven van eenzelfde gedrags-

lijn voor stookolie-transacties 'would upset the legitimate selling methods long practised in the oil industry'.

Het maandblad meent verder de voorstellen te kunnen beschouwen als een compromis tussen de inzichten van de EGKS, die niet afwijzend staat tegenover beschermende maatregelen ten gunste van steenkool en die van de EEG met haar meer liberale opvattingen ten aanzien van het energievraagstuk. PPS merkt in dit verband nog op, dat de steenkolen crisis speciaal in het laatste jaar heel wat van haar scherpe kanten heeft verloren.

Het blad laat daarop volgen dat, wat beschermende maatregelen ten behoeve van steenkool en het invoeren van dirigistische maatregelen inzake het energiebeleid van de zes aangaat, sommige leden-staten thans daartegenover heel wat aarzelender staan dan het geval zou zijn geweest 'had the proposals been made at an earlier stage'.

Het artikel wordt besloten met de uitspraak dat, gelet op het evident succes, dat de liberalisatiepolitiek van de laatste twee jaren heeft gehad in alle in aanmerking komende landen, 'the Ministers will find it difficult to go into reverse gear'.

Is de wens hier de vader der gedachte, of moet inderdaad rekening worden gehouden met de mogelijkheid dat, nu de energienood is verkeerd in overvloed aan energie en met name aan olie en aardgas, de belangstelling voor de kolenproblemen zó zal blijken te zijn getaand, dat pleidooien voor een gecoördineerd energiebeleid die zullen zijn van een roepende in de woestijn?

Een hard woord van Petroleum Press Service: had er dan maar voor gezorgd de gewenste maatregelen op tijd aan de bevoegde instanties in overweging te geven!

Aan het nieuwe olie-rapport van de OEES (februari 1961) ontlenuen wij, dat hoewel de totale vraag naar energie sinds 1956 weinig is veranderd, de vraag naar olie in Europa toenam van 100.000.000 ton in 1955 tot 150.000.000 ton in 1959. Hierdoor steeg het aandeel van olie in de totale energievraag van 21 tot 30%. Deze toeneming is onder meer een gevolg van de directe beschikbaarheid van olie; de steeds voordeliger voorwaarden, waartegen olie wordt aangeboden, en de toenemende voorkeur van verbruikers voor vloeibare brandstoffen. Terwijl het totale verbruik voor binnenlandse en bunkerdoeleinden met 50 percent toenam, steeg het binnenlands verbruik van benzine en lichtpetroleum met bijna 30 percent en van gas- en dieselolie en van stookolie met ruim vijftig percent, respectievelijk 85 percent.

Het rapport behandelt verder de verrassend snelle toeneming

van de raffinagecapaciteit met 58.000.000 ton tot niet minder dan 180.000.000 ton in 1959, terwijl ze eind 1960 wordt geschat op 225.000.000 ton.

Wat het transport betreft achten de samenstellers van het nieuwe rapport, dat het huidige niveau van de Europese olievraag een economische exploitatie van grote pijpleidingen mogelijk maakt. Een aantal projecten is dan ook reeds in uitvoering.

De investeringen in de Europese olie-installaties (met inbegrip van de binnenlandse olieproductie) zullen op hoog peil blijven. Naar schatting zullen zij in de periode 1955-1975 20.000.000.000 dollar bedragen. Een aanzienlijk deel van deze investeringen zal nog gefinancierd worden uit de winsten van oliemaatschappijen. Meer dan tot dusverre echter zal de kapitaalmarkt ingeschakeld moeten worden.

Dit zijn belangrijke gegevens, maar van nog meer importantie is ongetwijfeld de vermelding van het feit, dat het verschil tussen vraag en aanbod heeft geleid tot prijsverlagingen en een levendige concurrentie. In Europa is deze concurrentie zeer scherp geweest op de markt voor zware oliën, voornamelijk daar waar een aantal concurrerende raffinaderijen en distributiemaatschappijen ruwe olie en olieprodukten tegen lage prijzen konden aankopen, met name uit de Sowjet-Unie.

Dit heeft met zich mede gebracht, dat vele producenten van brandstoffen zich momenteel in een moeilijke positie bevinden als gevolg van de veranderende energiesituatie.

De OEES erkent, dat deze moeilijkheden op korte termijn dienen te worden opgevangen, maar op lange termijn — zegt het rapport met grote nadruk — zijn alle regeringen, zowel van verbruikers als van producentenlanden, in gelijke mate geïnteresseerd om de handel in olieprodukten te vereenvoudigen. Een zekere mate van overheidsinmenging kan noodzakelijk worden, met name wanneer uitzonderlijke spanningen op korte termijn schadelijk zouden zijn voor de economie van een land op lange termijn.

Het voornaamste belang van Europa is ten slotte dat van energieverbruiker. Daarom kan iedere politiek op lange termijn van regeringen binnen of buiten Europa, die tot gevolg heeft dat de aanvoer van aardolieprodukten in hoeveelheden en tegen prijzen, die in overeenstemming zijn met de toekomstige welvaart van West-Europa, wordt belemmerd, de Europese economie in de toekomst in ernstige mate verzwakken.

Reikt de OEES hiermede de zegepalm uit aan de olie in de felle concurrentiestrijd, die ze met de steenkool heeft gevoerd? Of

heeft de olie een Pyrrhus-overwinning behaald? Zal het aardgas op zijn beurt de aardolie opzij dringen?

In een interessant artikel in The Christian Science Monitor, Boston van 11 april 1961: 'European Oil Firms Plan Development' wordt het met zoveel woorden gezegd:

'Only 10 years ago the industrial future of West-Europa was said to depend on a greater output of coal; that has proved to be a fallacy, and investors are now afraid that the same thing may be true of oil.'

Het zou ons echter te ver voeren dit verder uit te werken. Ook zonder het aardgas erbij te betrekken, is de situatie al ingewikkeld genoeg.

Slechts nog dit: als buitenstaander begrijpt men eenvoudig niet, waarom partijen er niet toe zijn gekomen serieus overleg met elkaar te plegen, zoals in februari 1960 door de socialistische vakbonden van de zes met nadruk aan de EGKS is voorgesteld.

Antwoord aan C. Kleywegt

Toen de redactie van S en D mij destijds vroeg een artikel over het plan van de VPRO te willen schrijven en daarbij te kennen gaf, dat na mij nog iemand anders over het plan zou schrijven, kwam bij mij niet direct de gedachte aan een polemieek tussen die andere auteur en mij op. Veeleer dacht ik aan twee uiteenzettingen van een voor- en een tegenstander zonder meer.

Nu de onbekende in de vergelijking de heer Kleywegt blijkt te zijn en hij aan het begin van zijn beschouwing niet alleen min of meer verontschuldigd 'enige' polemieek met mij in het vooruitzicht stelt, maar die polemieek het gehele artikel door *in ruime mate* voert, ben ik hem dunkt mij wel 'enig' antwoord verschuldigd. Ik acht het op het moment dat ik dit schrijf niet bij voorbaat uitgesloten, dat hem aan het slot daarvan zal blijken, dat ook ik van 'enig' naar 'in ruime mate' ben geëvolueerd.

Om bij het begin te beginnen: Kleywegt heeft bezwaar tegen het feit, dat aan het begin van het geschrift van de VPRO 'Een nationale omroep' geen zeer concrete, zeer duidelijke begripsbepaling van de term 'Nationale Omroep' staat. Ware dit wel het geval geweest, dan zouden we pas goed hebben kunnen weten waarover we gaan praten.

Ik kan eerlijk gezegd niet goed beoordelen, of een dergelijke definitie een garantie voor goed begrip zou kunnen zijn in die zin, dat iedereen die over deze kwestie zou willen meepraten, dan weet waarover we het hebben.

Het is namelijk niet ondenkbaar dat ook dan in een gesprek over het plan moeilijkheden zullen rijzen, met name over de juistheid en de scherpte van de definitie en over de interpretatie ervan. Is Kleywegt er b.v. zo zeker van, dat er geen misverstanden kunnen rijzen omtrent een omschrijving van het 'nationale', die men kan vinden op pag. 15 van de VPRO-brochure 'Hoe nu verder?' en die luidt: '... zodat "nationaal" ook bepaald niet mag worden verstaan als "voor de overheid gewenst"; veeleer duidt "nationaal" hier op de door het gehele culturele leven in zijn organisatorische veelvormigheid van gesprekspartners aanvaarde variëteit?' (cursief van mij).

Ik vrees, dat een scherpere definitie aan het begin van het door Kleywegt bedoelde geschrift, dat in feite *niet meer wil zijn, dan een uitgangspunt voor een gesprek*, dat dus wil fungeren als 'working-paper', de discussie verlegt naar, misschien wel vastlegt op een punt waar ze gemakkelijk kan ontaarden in een haarkloverij over formuleringen, terwijl het juist begonnen is om een stuk praktische samenwerking.

Het zou in de discussie over een Nationale Omroep bij wijze van spreken óók kunnen op de wijze waarop tal van sociale wetten tot stand zijn gekomen: er wás een stuk samenwerking, dat láter in een wet nader werd geregeld en geformuleerd. De pluriformiteit van ons geestelijk-sociale leven geeft mij redenen genoeg om niet aanstonds te verlangen naar haarfijn uitgedokterde definities. Het beneemt de standpunten gemakkelijk de vooral in het aanvangsstadium zo noodzakelijke vloeiendheid.

Dat ik in mijn artikel in het juli/aug.-nummer Van Doorn's definitie van het begrip natie heb aangedragen om daarmee a.h.w. een leemte in het VPRO-plan op te vullen, is dan ook een onjuiste veronderstelling. Ik heb haar veeleer aangevoerd om er mee duidelijk te maken, waar het ons bij de radio aan schort en dan heb ik daarbij vooral dat deel van de definitie op het oog gehad, waarin wordt gezegd, dat een natie een groep is 'die een duidelijk saamhorigheidsgevoel aan de dag legt'.

Nu mag men dunkt mij wel zeggen dat Van Doorns definitie een Ideal-typische omschrijving van een natie is. Dat houdt in, dat de concrete werkelijkheid t.a.v. het Nederlandse volk er wel eens een beetje anders uit kan zien en dat in feite dan ook doet. Daarmee is de zin van zo'n Ideal-type niet verdwenen. In tegendeel, men kan er voor ons volk zelfs een opdracht uit destilleren, nl. deze: de wil op te brengen, saamhorigheid te betrachten. Welnu saamhorigheid groeit nog altijd goed aan een stuk samen verrichte arbeid.

De omschrijving die de VPRO van haar denkbeelden geeft en die zij samenvat in het begrip 'organisch stelsel' zou men dunkt mij bij benadering kunnen opvatten als een z.g. *operationele* definitie. Wat Kleywegt daarentegen bedoelt is een *nominale* definitie van het begrip Nationale Omroep. Ik hoop hierboven in voldoende mate te hebben uiteengezet welke gevaren ik aan het *op voorhand* formuleren van een dergelijke definitie verbonden acht. Ik zou ter verduidelijking van de bedoelingen van de VPRO zoals ik die zie, nog kunnen wijzen op de parallelie die er zit in de werkwijze die deze omroepvereniging heeft gevolgd bij het formuleren van z'n gedachten en de wijze waarop men in het onderwijs een begrip

veelal eerst in meerdere of mindere mate een concrete inhoud geeft, alvorens het formeel te definiëren. Ik moge in dit verband nog attent maken op de wijze waarop Dr. Van Zutphem in zijn recente dissertatie 'De integratie van de onderneming als sociologisch vraagstuk' tot een definitie van het begrip integratie komt. (zie blz. 9-13 van bedoeld proefschrift) Ook dáár leest men eerst een opsomming van wat men zich bij het begrip zo voor en na aan gedachten heeft gemaakt, resp. van 'wat men er zoal bij denken kan' met aan het slot de nominale definitie.

De VPRO, zo stelt Kleywegt terecht vast, wijst het bestaande federatieve omroepstelsel af. Maar, zo zegt hij verder (op blz. 825) die afwijzing geschiedt *niet uit principiële overwegingen*, maar omdat men uit ervaring heeft geleerd, dat men op vrijwillige basis te weinig bereikt. Ik betwijfel of die visie op de achtergrond van de opvattingen van de VPRO wel recht doet aan haar dieper liggende bedoelingen. Ik zou Kleywegt bij wijze van voorbeeld eens willen wijzen op de volgende passage van blz. 29 van het plan: 'Het voornaamste is of men goed doorziet, dat het een principiële verschil is of cultuuruitingen, die tot het wezenlijkste van een volk behoren, eenzijdig, door de koestering in het bijzondere uitzendingsmilieu noodzakelijk vertekend, verschaald of bijzonder geaccentueerd tot stand komen dan wel in een gezond, harmonisch systeem, geïnspireerd door wat in zware, maar grote tijden door de besten onder ons als zeer zuiver en normatief werd bevonden. Is dit blauw idealisme of een ietwat wilde, irreële romantiek, zoals men van de zijde onzer tegenstanders op dit terrein wel pleegt te suggereren? Het zij zo, indien men maar inziet, dat het hier om belangrijker zaken gaat dan om het veilig stellen van eigen beginselvastheid alleen, hoe waardevol en respectabel dit op zichzelf is; om meer dan om het handhaven van eenmaal ingenomen machtsposities van godsdienstige, maatschappelijke of politieke aard, hoe begerenswaard en verdedigbaar in bepaalde opzichten ook.'

Wat men ook precies onder 'principiële overwegingen' moge verstaan, uit deze passage blijkt dunkt mij wel, dat hier niet louter een dor pragmatisme aan het woord is. Ik wijs er verder op, dat deze passage in het betrokken VPRO-geschrift aan de omschrijving van het zg. organische stelsel *vooraf* gaat en daar niet op volgt, zoals Kleywegt suggereert.

Dat Kleywegt zich nogal stoot aan de passage waarin door de VPRO gesteld wordt dat wanneer dit organische stelsel zou worden geaccepteerd, de realisatie ervan van de betrokkenen vergt, dat zij dit met de nodige openheid van visie zullen doen, vind ik enig-

zins bevreemdend. Het is toch dunkt mij zonder meer duidelijk te achten, dat degenen die een principieel andere opzet van het omroepstelsel accepteren en tot werkelijkheid willen brengen, dit alleen zullen *kunnen* wanneer zij bedoelde openheid van visie opbrengen. Maar dit is geen eis die de VPRO alleen stelt aan (nog te overtuigen' tegenstanders, maar het is een eis die voor haarzelf en haar medestanders evenzeer klemt, indien niet zelfs nog méér. Ik dacht dat zulks *doorgaans* gold voor mensen die iets nieuws willen. Dat gold b.v. met name ook zeer sterk voor degenen die destijds onze partij als een *nieuwe* partij in ons politieke leven introduceerden. Daarbij past het overigens niemand van ons ook de VPRO niet met de weegschaal rond te gaan lopen om vast te stellen wie hier wel en niet voldoende 'gewicht' blijkt te bezitten om als 'open' of 'niet-open' te worden gekwalificeerd, dat wil ik graag erkennen. Maar dat men het bij dit plan zonder die openheid van visie niet kan stellen, houd ik niettemin staande.

Op blz. 826 van zijn artikel zegt Kleywegt: dat als de VPRO ten aanzien van de binding van de leden en hun omroep stelt, dat deze bepaald minder intensief is dan men van de zijde van de omroepverenigingen soms wil doen voorkomen, dit voedsel geeft aan de slordige gedachtengang als zouden de vier grote omroepverenigingen zo goed als niets van het Nederlandse volk vertegenwoordigen. En hij wijst dan op het bloeiende verenigingsleven van de VARA.

Ik geloof niet, dat de VPRO de betekenis daarvan onderschat. Ze zegt op blz. 55 van haar plan alleen dat men aan dit soort dingen niet *meer* gewicht moet toekennen dan ze zwaar zijn. Dat zal Kleywegt toch ook niet willen? Enige reserve in deze kwestie is overigens ook praktisch gesproken allerminst misplaatst, als men b.v. denkt aan de weinig verheffende algemene vergaderingen van de AVRO en de juridische vorm van de KRO. Ik vrees, dat Kleywegt met zijn conclusie: 'ophouden met sprookjes vertellen over papieren leden, die door een abonnement op een programmablad gedwongen binnen een zuil worden opgesloten, enz.' meer als HB-lid van de VARA heeft gesproken dan hij van plan was te doen. Ik ben daardoor echter allerminst onthutst, want ik vind dat splitsen van een mens in een sector 'qualitate qua' en een sector 'niet-qualitate qua' van weinig nut in een discussie als deze en in de praktijk ook moeilijk vol te houden. Deze splitsing suggereert immers m.i. ten onrechte dat de heer Kleywegt als HB-lid van de VARA andere

dingen voor zijn rekening zou kunnen nemen dan die welke hij als persoon zou kunnen verantwoorden.

Om alle misverstand te voorkomen: ik neem gaarne acte van wat Kleywegt over het verenigingsleven van de VARA opmerkt en ik wil daarvoor zonder enige reserve mijn waardering uitspreken.

Maar dit goed functionerende en goed verankerde verenigingsleven is *op zichzelf* nog niet *altijd* en *onder alle omstandigheden* een rechtvaardiging van het voortbestaan van de Nederlandse radio-omroep in haar huidige vorm, evenmin als een goed verankerde partij met een goed werkend apparaat zoals de SDAP dat was *op zich* een reden kon zijn, om niet in de nieuwe PvdA op te gaan. Ik hoop, dat tussen Kleywegt en mij op dit belangrijke punt evenmin verschil van mening bestaat.

Immers het verenigingsleven van de VARA is *alszodanig* niet minder, *maar ook niet méér* dan een *middel* ten dienste van de socialistische beweging, i.c. de PvdA en in mindere mate, dacht ik, het NVV.

Stel nu eens — Kleywegt zij gerust: ik spreek hier puur hypothetisch — dat die socialistische beweging op een gegeven moment tot de conclusie zou komen, dat dit middel om allerlei plausibele redenen in *deze vorm* losgelaten zou moeten worden, dan zou het toch dwaas zijn dit middel plotseling praktisch tot doel te verheffen? Dat voor een aantal actieve werkers binnen de VARA hun deelneming aan het verenigingsleven van deze omroep 'praktisch tot althans een deel van hun levensdoel' is geworden mag *dan* echter geen beletsel zijn, lijkt mij, om de bakens te verzetten en de koers te wijzigen.

Kleywegt verbaast er zich over, dat ik dit plan een reëel plan heb kunnen noemen, zelfs van een weloverwogen planmatige opzet heb gesproken en heb gewezen op de nodige kwantificeringen. En hij wijst dan op de door de VPRO voorgestelde samenstelling van het Algemeen Bestuur. Deze samenstelling en de daarin genoemde aantallen representanten noemt hij aanvechtbaar. Het is best mogelijk, dat hij daarin gelijk heeft. Maar nergens staat in het plan, dat wanneer het werkelijk tot een reëel overleg tussen b.v. de betrokken omroepverenigingen en de VPRO zou komen over een toekomstig samengaan, dit voorstel niet geamendeerd zou kunnen worden. Ik kan mij de bezwaren van Kleywegt tegen deze samenstelling wel indenken, maar nogmaals: het is er de VPRO om te doen geweest een concreet *werkplan* op tafel te leggen, waarover *gepraat* zou kunnen worden, niet een plan waarop toekomstige partners op voorhand tot in alle details ja zouden moeten zeggen.

En over dat samen praten van de omroepverenigingen had ik nu zo graag Kleywegts mening eens willen lezen. Van mijn voorstel om binnen de partij een studiec commissie te vormen zegt hij dat het al in goede aarde was gevallen voor ik het lanceerde. Dat zal wel niet helemaal juist zijn, want ik opperde het reeds op 22 okt. 1960 in Tijd en Taak en het besluit tot instelling van de commissie is pas later genomen.

Maar goed, ze is er en daar ging het mij om. In hetzelfde Tijd en Taaknummer deed ik de suggestie, dat een VARA-delegatie eens bij de VPRO op bezoek zou gaan om eens te zien hoe ver men in gezamenlijk overleg zou kunnen komen. In mijn S en D-artikel herhaalde ik deze suggestie. Vraag, waarom geeft Kleywegt dáároveň zijn mening eigenlijk niet eens? Hij kon dat dunkt mij rustig doen, want hij schreef immers toch niet als HB-lid van de VARA. En al schreef hij wel als HB-lid dan nóg! Ik acht een antwoord op deze vraag van groot belang, omdat het enig licht zou kunnen werpen op de vraag of men in de VARA-kring bereid zou zijn met de VPRO in collegiaal overleg dit plan te bespreken. Er is dan m.i. alles vóór te zeggen, dat ook de door de VARA sinds 1946 gelanceerde plannen in zo'n gesprek worden betrokken. Ik ben namelijk van mening, dat als een dergelijk gesprek zou plaats vinden, dit een constructieve bijdrage aan een oplossing van het omroepvraagstuk zou kunnen inleiden. Ik acht een dergelijk gesprek van veel groter betekenis dan dat Kleywegt en ik elkaar in S en D per artikel zouden gaan vertellen of het Humanistisch Verbond nu wel of niet in het Algemeen Bestuur zitting moet hebben en of de Gereformeerde Bond al dan niet boos zou zijn, als ze daarin niet werd vertegenwoordigd enz. Overigens meen ik, dat ik persoonlijk geloof ik met hem best tot overeenstemming in dit soort zaken zou kunnen komen, maar ik acht een poging daartoe per artikel niet nuttig en niet opportuun. Als er in de VARA-kring dezelfde ongerustheid over de mate van samenwerking, waartoe de omroepverenigingen zich hebben weten op te werken, bestaat als bij Kleywegt, bij de VPRO en bij mij dan kan ook dit reeds mede een uitgangspunt voor een samenspreking zijn. Wellicht zullen dan een aantal overgevoeligheden al dan niet ontstaan door speldeprikken in het verleden over en weer gegeven moeten worden overwonnen, maar als zulks soms zelfs in de politiek mogelijk is, dan moet dat hier ook mogelijk zijn. Er zijn in de wereld wel moeilijker problemen overwonnen.

En ja, enige 'openheid van visie' is natuurlijk dan iets, dat goed van pas kan komen.

Het is intussen plezierig te constateren, dat Kleywegt en ik beiden verlangen naar een verdergaande coördinatie in de omroepwereld. Als Kleywegt in dit opzicht in de geest van de VARA en ik in de geest van de VPRO zouden spreken, dan zou het ook op grond van dit verlangen reeds de moeite lonen dat beide omroepen eens in een voorlopig vrijblijvend maar ontspannen gesprek vaststelden, in hoeverre hun wegen daartoe parallel lopen.

Nu stelt Kleywegt ten aanzien van die coördinatie vooraf een drietal eisen. Kort weergegeven komen die op het volgende neer.

1. De volle rijkdom van het Nederlandse volksleven moet tot uiting worden gebracht, maar dat zal niet praktisch buiten de omroepverenigingen om mogen gebeuren.
2. Het socialisme moet zelf uitmaken of het een eigen cultureel gelaat vertoont of niet.
3. De eigen *rechten* van de omroepverenigingen moeten blijven gehandhaafd. De *taak* der kerken moet onverkort vaststaan. Het Humanistisch Verbond moet een *bijdrage* aan de culturele en geestelijke bezinning kunnen geven. (cursivering van mij)

Zijn eerste eis houdt in, dat de omroepverenigingen een groter aandeel in het omroepwerk moeten houden dan in de VPRO-visie is voorzien. Hoe groot dat aandeel zou moeten zijn, duidt hij niet nader aan. Maar ik neem aan dat in zijn zienswijze de grootte van dat aandeel eventueel een punt van nader overleg zou kunnen zijn. Ik zou daar persoonlijk niet tegen zijn, als als maximale echte samenwerking tussen die omroepverenigingen en een zinvolle samenwerking met andere daarvoor in aanmerking komende instanties of organen dan maar de grenzen van dat aandeel mede zouden bepalen. Hoe groot het aandeel van de VARA als 'nevenorganisatie' van de PvdA zou moeten zijn, zou alsdan ook punt van overleg van de gehele socialistische beweging moeten uitmaken. Welke geestverwante organisaties in een soortgelijk groepsoverleg in de kring van de andere omroepen zouden moeten worden betrokken, waag ik hier als outsider niet aan te geven.

De tweede eis zou ik als volgt willen formuleren: het moet de socialistische beweging vrij staan, een eigen cultureel gelaat te willen tonen. Maar het moet daartegenover anderen vrij staan, om een oordeel uit te spreken over de vraag of zij dat gezicht nu als typisch socialistisch wensen te beschouwen of er iets anders in zien.

Ten aanzien van de derde eis zou ik willen opmerken, dat het merkwaardig is te zien, hoe Kleywegt van de omroepen via de kerken bij het Humanistisch Verbond belandend in een afdalende reeks spreekt over rechten, taken en bijdragen. Waarom, waar het

niteindelijk gaat om een aandeel in het tot uitdrukking brengen van de volle rijkdom van het Nederlandse volksleven, hier niet alle drie *rechten* toe te kennen?

Ik zie voor het overige niet in waarom op een gegeven moment ter wille van de coördinatie en de samenwerking de omroepverenigingen van bepaalde rechten geen afstand zouden kunnen doen. Rechten zijn natuurlijk ergens een doel van ons handelen, maar er zijn wel degelijk hoger liggende doelen denkbaar waaraan men die rechten ondergeschikt zou willen maken. Een recht als zodanig is immers van geen betekenis als het niet ergens ook middel tot een op zich buiten dat recht gelegen doel kan zijn. Als het doel van de omroepverenigingen verdere samenwerking zou zijn, dan zal het best kunnen voorkomen dat terwille van die samenwerking de afzonderlijke rechten van de partners moeten worden ingeperkt. Dat zal dan echter minder pijnlijk zijn naarmate die samenwerking een begerenswaardiger doel voor hen blijkt te zijn.

Tot slot van dit antwoord nog een aantal losse opmerkingen.

Kleywegt veronderstelt op blz. 831 van zijn artikel dat ik Broeks's analyse van het VPRO-plan in de Linie van 17 sept. '60 niet heb gelezen, vindt het althans een lacune, dat ik haar volledig onbesproken heb gelaten. Ik kan hem op dit punt gerust stellen: in Tijd en Taak van 22 oktober '60 heb ik een volle kolom aan Broeks's artikel gewijd. En dat is voor een blad van deze omvang niet weinig, dacht ik. Ik had geen behoefte mezelf op dit punt te citeren in S en D, temeer daar ik stellig van mening was, dat Kleywegt Tijd en Taak wel zou lezen. . . . Mag ik nu even 'hatelijk' worden: bij wie zit nu de lacune? In ieder geval zou ik Kleywegt graag naar het bewuste nummer van Tijd en Taak willen verwijzen en voor het overige willen vragen mijn opmerkingen in de voorlaatste alinea van blz. 577 van S en D nog eens te willen lezen m.h.o. het door hem gevreesde gevaar van een scherper wordend sectarisme als de omroepverenigingen hun specifieke visies onder het kritisch oog van anderen vorm en inhoud zouden moeten geven.

Ik heb bij mijn weten Kleywegt geen ontrouw aan de doorbraakgedachte verweten. Ik zal dat ook niet doen als hij het VPRO-plan wil bestrijden. Ik zal hem en degenen binnen onze partij die zijn opvattingen delen, dat echter scherp verwijten als ik het gevoel zou krijgen, dat zij niet of nauwelijks pogingen zouden doen om te bevorderen, dat op het culturele terrein inderdaad alles samen zal worden gedaan wat *maar enigszins samen en onder gemeenschappelijke verantwoording kan worden gedaan*. Maar dit is nu juist

een van de uitgangspunten van het VPRO-plan en daarom blijf ik daarin een perspectief voor het socialisme zien.

Ik althans voel mij gegriefd, als ik bemerk dat een concert door het Quadro Amsterdam gegeven in het kader van een Internationale Barokweek, die in het huis van de Arbeidersgemeenschap te Bentveld waaraan ik verbonden ben, werd gehouden, niet als gezamenlijk programma de aether ingaat maar als exclusieve NCRV-uitzending wordt uitgezonden, zoals op 14 dec. j.l. gebeurde. En dit soort separate uitzendingen komt men in Hilversum aan de lopende band tegen. Ik verwijs Kleywegt hiervoor wellicht ten overvloede nog eens naar mijn beschouwing in Tijd en Taak van 12 dec. '60, waarin ik een en ander in totaal op ongeveer 226 uitzendingen per week begrootte. Als Kleywegt dat artikel zou willen lezen, dan zal hij kunnen constateren, dat ik mij aanmerkelijk minder aan vaagheden schuldig maak, dan hij veronderstelt. Verder moet het mij van het hart, dat het mij spijt en verwondert dat Kleywegt vrijwel nergens ingaat op die passages in mijn S en D-artikel, die ik bewust liet cursiveren, omdat ik daarin de belangrijkste delen van mijn opvatting neerlegde. (Zie m.n. blz. 578, 579, 580.) In een polemieek is men natuurlijk vrij die punten aan te vallen die men zelf daarvoor belangrijk vindt, maar men loopt dan het gevaar dat men de fundamentele intenties van z'n tegenstander miskent of ze over het hoofd ziet.

Met Kleywegt hoop ik intussen, dat een komende discussie in de partij inderdaad iets oplevert, dat wij beiden 'goed' zouden kunnen noemen.

NASCHRIFT VAN C. KLEYWEGT

Eerlijk gezegd: ik heb heel weinig zin in een tweede artikel na dit 'antwoord' van De Wit. De belangstellende lezer neme de moeite de drie artikelen nog eens goed door te lezen en trekke dan zelf zijn conclusies. Maar nu de redactie mij een kort wederwoord vraagt, wil ik dan toch wel enige kanttekeningen bij De Wits antwoord maken, uiteraard dan een aantal dingen onbesproken latend.

1. De eerste en een deel van de tweede bladzijde van dit antwoord had m.i. gevoeglijk achterwege kunnen blijven, ook al waren daarmee dan tevens enige boeiende beschouwingen over Ideal-type en het verschil tussen operationele en nominale definitie, enz. verdwenen. Dat alles gaat nl. langs mijn betoog heen. Mijn hoofdbezwaar was dat de titel de lading niet dekte. De lading van de brochure is nl.: 'een organisch omroepbestel'.

Welnu, kondig dat dan ook aan de buitenkant aan, ook al is die titel minder pakkend. Dat was mijn opmerking. Een beetje venijn zat er wel

in, maar dat is De Wit in zijn goedaardigheid ontgaan. Overigens, het ontgaat mij volkomen, dat dat organisch bestel wel 'een haarfijn uitgedokterde definitie' krijgt — ik heb ze op blz. 825 volledig geciteerd —, maar dat dat niet mogelijk, althans niet wenselijk is, volgens De Wit, voor 'Nationale Omroep'. Nu, dan blijf ik toch maar bij mijn mening: hoe minder wij met die term schermen, hoe beter dat is.

2. Die nodige openheid van visie, (onderaan pag. 148), stond niet zo maar in een 'passage', maar in de genetische definitie (laat ik ook eens geleerd zijn) van het organisch omroepbestel. En daar heb ik me niet aan gestoten, hoe komt De Wit er bij? Wie zou nu niet 'openheid van visie' willen? Ik heb alleen maar nuchter gevraagd: wat doe ik er mee? Wie stelt in een democratische staat b.v. vast, dat de omroepverenigingen niet de nodige openheid van visie opbrengen, als zij weigeren zich zelf te liquideren? En op die vraag geeft ook De Wits antwoord geen antwoord.

3. Dat een bloeiend verenigingsleven en een goed functionerend apparaat niet op zich zelf altijd en onder alle omstandigheden een rechtvaardiging zijn voor het voortbestaan van een vereniging is weer zo'n prachtig theoretische bewering, waar de waarheid eenvoudig van afdruipt. Ik heb die deur helemaal niet dicht gedaan, waarom zal De Wit hem dan toch open gaan trappen?

Het is zo vermoeiend. Maar ik zou wel willen, dat men daarbij wat ernstiger dan men, sprekend over radiozaken, veelal doet, het volgende in acht nam:

Zo'n vereniging, tenzij ze in strijd is met de openbare orde of goede zeden, wordt uitsluitend door zich zelf opgeheven. Dat heeft b.v. de SDAP in 1946 gedaan in de overtuiging, dat wat er voor in de plaats kwam, beter was. Die overtuiging ontbreekt, naar ik meen, bij de meeste omroepverenigingen, tot nu toe, omdat,

a.) men achterwege laat duidelijk te zeggen, wat men onder een nationale omroep verstaat, terwijl men, blijkens het zeggen, daar toch naar toe wil.

b.) als men, naast vele vaagheden, toch gaat concretiseren, zoals met het VPRO-plan het geval is, de bezwaren, een weerlegging krijgen, die die naam nauwelijks waard is. Dit 'antwoord' van De Wit is daar weer levensgroot een bewijs van. Ik ben in mijn artikel tot de conclusie gekomen, dat het niet een weloverwogen, maar een zeer irreeël plan is en voerde daarvoor een niet gering aantal argumenten aan. En op geen van deze argumenten gaat De Wit in feite in, onder het motto: 'Het VPRO-plan is slechts bedoeld als een werkplan, waarover gepraat kan worden'. En daar voegt hij dan aan toe: 'het is niet een plan, waarop toekomstige partners op voorhand tot in alle details ja zouden moeten zeggen'.

Wat heeft zo'n toevoeging nu voor zin? Je denkt alleen: 'dat zou er ook nog bij moeten komen'.

En wat dat praten betreft: daar was ik nu juist mee bezig, nadat De Wit daarmee begonnen was. En dan zegt hij in zijn antwoord: 'dat moe-

ten niet wij tweeën doen, maar dat moeten de VPRO en de VARA doen'. Nu, daar is alles voor en niets tegen. Maar op basis van dit plan, waarbij de overdracht van bestuur, zij het dan niet aan de VPRO, reeds geïmpliceerd is? En zonder derden of vierden of vijfden erbij? Het bestuur van de PvdA is iets aan het voorbereiden. Laten we hopen, dat er iets goeds uit voortkomt. Maar dat kan naar mijn vaste overtuiging slechts, als we met beide benen op de grond, zeer zakelijk, zeer concreet en niet op irreële basis gaan praten.

4. Plezierig vindt De Wit het, dat wij beiden verlangen naar een verdergaande coördinatie in de omroepwereld. Geconstateerd zij, dat ieder die het VARA-plan van 1946 serieus wil nemen, weet dat de VARA sinds meer dan tien jaar op dat standpunt staat.

Ik ben er nog steeds niet achter of de VPRO dit ook wil. En zo ja, of zij dit dan slechts wil als overgangsfase naar een bestel, zonder omroepverenigingen. Laat men dit dan duidelijk zeggen, liefst met enige aanwijzingen over de duur van die fase. Dan weten we waar we aan toe zijn. Of er dan een 'vrijblijvend maar ontspannen gesprek' op zal volgen, kan ik niet beoordelen. Wel weet ik, dat het geen vruchtbare bijdrage is tot zo'n gesprek, indien men kwaadaardige opmerkingen plaatst als: Kleywegt belandt van de omroepverenigingen via de kerken bij het Humanistisch Verbond in een afdalende reeks van rechten, taken en bijdragen. Ieder die de betreffende passage in mijn artikel leest, zal toch daarin niet anders kunnen lezen dan dat ik voor alle drie rechten opeis.

5. Ik vind zo'n opmerking van De Wit als onder 4 bedoeld, veel 'hatelijker' (ja zelfs niet meer te goeder trouw) dan een vraag als: waar zit nu de lacune? Die vraag vind ik naïef.

Die lacune is duidelijk bij De Wit. Als hij in S & D een artikel over het VPRO-plan schrijft, kan hij toch niet uitgaan van de gedachte, dat elke lezer van S & D weet, dat dezelfde De Wit een jaar daarvoor ook eens een artikel in een ander tijdschrift heeft geschreven en daarbij Broeksz' artikel wel besproken heeft.

Dat zou zelfs erger dan naïef zijn. En daarom had hij het hier wel moeten bespreken, zo nodig kort, met verdere verwijzing naar zijn vroeger artikel in Tijd en Taak. Dat was de lacune.

En het is onzin, dat hij naliet, omdat hij stellig van mening was, dat Kleywegt Tijd en Taak wel zou lezen, want hij wist, toen hij zijn artikel schreef, zoal wel van mijn bestaan dan toch niets af van mijn 'medewerking'.

Ik hoop van harte, dat ik de 'fundamentele intenties van mijn tegenstander' hier nu weer niet heb miskend. We willen beiden een gesprek bevorderen. Maar ik stel dan: uitgaan van de werkelijkheid (die nogal lelijk is), zoveel mogelijk alle geleerdheid en vaagheid vermijden, zakelijk en concreet zijn en elkaar blijven respecteren, ook als we van inzicht blijven verschillen.

Ik weet bij voorbaat, dat De Wit het met die laatste eis eens is.

Boekbesprekingen

Drs. P. E. Kraemer en drs. H. de Tombe. Goeree-Overflakkee, het vertekende eiland — 's-Gravenhage 1961.

De vloed van literatuur over het Deltagebied wast al meer en meer! Enerzijds zijn tal van publikaties van diverse overheidsdiensten, commissies en stichtingen verschenen, anderzijds tonen ook de kerken hun tijd te verstaan. De onderhavige publikatie vormt het derde deel van een serie Delta-onderzoekingen van het Sociologisch Instituut van de Ned. Hervormde Kerk. Men vraagt zich zelfs af, of er niet te veel uitkomt, m.a.v. of de bevolking niet te veel wordt lastig gevallen door sociale onderzoekers. Alleen al over Goeree-Overflakkee hebben sedert 1950 nu al meer dan tien publikaties het licht gezien — ongeacht de werken, waarin het eiland in ruimer verband eveneens wordt behandeld — en van hervormde zijde verscheen in 1950 een uitvoerig artikel over het eiland van dr. C. D. Saal in het Sociologisch Bulletin, in 1953 een tweetal bijdragen in Deel I van het Handboek Pastorale Sociologie, in 1958 van de Stichting voor Praktisch Psychologische en Pedagogische Arbeid vanwege de Ned. Hervormde Kerk een rapport, getiteld 'De confrontatie van Kerk en Jeugd op Goeree-Overflakkee' en nu in 1961 dit boek. De schrijvers beijveren zich dan ook in hun woord 'Ter Inleiding' de uitgave te rechtvaardigen door te wijzen op hun andere aanpak, hun andere wijze van benadering, een niet onbekend geluid!

Met hun ondertitel willen de auteurs aangeven, dat er onder 'overkanters' en 'eilanders' tweërlei beeldvorming heeft plaatsgehad ten aanzien van de verwachtingen van beide groepen omtrent de gevolgen van de uitvoering van het Deltaplan voor het eiland. De 'overkanters' zijn van mening, dat de Deltawerken een gebied gaan ontsluiten, waarin tot nu toe sprake is geweest van een min of meer groot isolement, welks bevolking in haar manier van leven, denken en geloven onder een min of meer krachtig traditioneel beslag heeft gelegen.

De 'eilanders' daarentegen zijn van mening, dat er op het eiland niet zulke ingrijpende wijzigingen zijn te verwachten, eenvoudig daarom, omdat die in een nabijer of verder verleden zich in feite reeds hebben voorgedaan.

De waarheid ligt, zoals gewoonlijk, in het midden. Goeree-Overflakkee blijkt bepaald niet zulk een achtergebleven gebied te zijn als de

'overkanters' gewoonlijk denken, maar de 'eilanders' blijken er stellig te weinig oog voor te hebben, dat de uitvoering van het Deltaplan de open aanval betekent van de moderne maatschappij — in het bijzonder van de grootstedelijke agglomeratie ten noorden ervan — op de eilandsamenleving, m.a.w. een versnelling, verbreding, verdieping en verheviging van de ontwikkeling, die thans reeds aan de gang is.

Om deze ontwikkeling te adstrueren, verkennen de auteurs de situatie op het gebied van de werkloosheid, de pendelarbeid, de industrialisatie en de recreatie op Goeree-Overflakkee. De werkloosheid in de landbouw draagt een structureel karakter en is vooral ernstiger geworden door de sterk toegenomen mechanisering na de Ramp van 1953. De pendel naar de 'overkant' greep snel om zich heen na 1955 door de snelle uitbreiding van de industriële werkgelegenheid langs de Nieuwe Waterweg. In juli 1960 bedroeg het aantal pendelaars naar de 'overkant' al meer dan 1000, d.i. 10 pct. van de totale mannelijke beroepsbevolking en daarbij zijn de 400 Deltawerkers dan niet meegerekend. En reeds gedurende vele decennia is het eiland een expulsiëgebied. Van 1880 tot 1940 vloeide tussen de 50 en 80 pct. van de natuurlijke bevolkingsaanwas van Goeree-Overflakkee weg.

De industriële ontwikkeling op het eiland zelf betekent nauwelijks iets. Er zijn drie industriële vestigingen op het eiland met enkele tientallen arbeiders en overwegend nog vrouwelijke.

Wat de recreatie betreft, thans is Ouddorp een vakantieoord, dat per seizoen 20.000 à 30.000 gasten trekt. Naar het besef van vele eilandbewoners is de recreatie een der belangrijkste geleiders van 'overkantse' denk- en levenswijzen. Daarnaast moet ook echter de invloed van de motorisering niet onderschat worden, waarbij niet alleen aan auto's, maar ook aan bromfietsen is te denken. Sociale incidenten met verreikende effecten zijn voorts de massale evacuaties van de eilandbevolking geweest, eerst in de oorlogsjaren 1944-'45 en later nog eens na de Ramp van 1953.

In het laatste hoofdstuk — in totaal slechts 22 van de 108 bladzijden — wordt nagegaan, hoe de Flakkeese kerk op de inwerking van het 'overkantse' krachtenveld tot heden heeft gereageerd.

Het boek is blijkbaar voor een ruimer publiek bestemd. Waarom anders die op vele plaatsen ietwat hoogdraverde, om niet te zeggen gezwollen stijl? Vreemd is, dat pas in een der bijlagen, en kleingedrukt, wordt meegedeeld, dat geen representatief doorsneebeeld van het eiland wordt gegeven. De auteurs hebben met 139 personen een vraaggesprek gevoerd, waaronder 88 arbeiders. Met de laatste groep geschiedde dit aan de hand van een systematisch vragenschema, dat echter niet in het boek is afgedrukt. Voorts is vreemd, dat ten aanzien van de arbeidersgroep een volgens de regelen van de kunst opgestelde steekproef was voorbereid, maar dat men daar nochtans toch weer van is afgeweken (vergelijk noot 24 op blz. 56). Nog vreemder is, dat de auteurs die 88 arbeiders onderverdelen en dan werken met per-

centages, als het b.v. gaat om 5 en 6 arbeiders! Als men weet, hoe scherp de tegenstellingen tussen boeren en landarbeiders hier waren en zijn en dat Oude Tonge zelfs al in 1923 een landarbeidersstaking heeft gekend, dan doet het ietwat komisch aan te lezen, dat op Flakkee over het algemeen het economisch motief in de arbeidsverhoudingen op de voorgrond staat. De auteurs vergelijken ook te weinig, waardoor de cijfers te weinig spreken. Waarom b.v. naast grafiek 4 met de bestemmingspercentages van LO-abituriënten (jongens) niet soortgelijke geplaatst van een paar overeenkomstige agrarische gebieden? En waarom bij de sociale samenstelling van de Hervormde kerkelijke colleges van alle gemeenten op het eiland te zamen niet de terminologie van de algemeen gebruikte indeling van de beroepsbevolking van J. P. Suverein gehanteerd?

Ten slotte: het boek is door het Boekencentrum in Den Haag op voorbeeldige wijze uitgegeven, van de nodige kaartjes voorzien en verlicht met een keur van foto's.

DR. W. H. VERMOOTEN

Dr. F. H. van der Burg: Preventieve Justitie en Plaatselijke Politie Vuga-Boekerij. Van der Wiel en Co., Arnhem 1961

Dr. F. H. van der Burg heeft een van de moeilijke onderwerpen van het publiekrecht behandeld in zijn proefschrift dat handelt over het begrip politie.

In de historische beschouwing die hij van de lotgevallen van het juridische begrip politie geeft komt goed tot uiting waar de problemen steeds hebben gelegen. Enerzijds staat de politie ten dienste van de opsporing van strafbare feiten. Anderzijds is de politie het apparaat, dat de openbare orde bewaart en dat zorgdraagt voor de uitvoering van vele overheidsregelingen en besluiten.

Bovendien is de politie een apparaat waarover de centrale overheid, belast met de vervolging van misdrijven, de beschikking moet hebben en waarover de lokale overheden zeggenschap behoren te hebben ter uitvoering van hun taken.

Daar komt nog bij dat men in ons land steeds huiverig is geweest voor een opeenhoping van macht bij de centrale overheid. Die vrees is door de ervaringen in de Franse tijd versterkt. Daarom heeft men van een sterk gecentraliseerde politie weinig willen weten. En daarom is de zeggenschap over de politie, voor zover die niet bij de burgemeesters lag — en ligt — steeds verdeeld geweest over de departementen van Binnenlandse Zaken en van Justitie.

De verdienste van deze studie is, dat op een zorgvuldige manier het warnet van meningen over en regelingen van de politie uit elkaar wordt gehaald. Een taak die des te moeilijker was omdat de gehanteerde terminologie in de loop der jaren van betekenis veranderde en

omdat de praktijk zich herhaaldelijk anders ontwikkelde dan de theorie dat wilde. In 1957 heeft de politiewet eindelijk een regeling getroffen die een zeker evenwicht tussen de bevoegdheden van de justitie enerzijds en de met het binnenlands bestuur belaste autoriteiten anderzijds heeft vastgelegd. Het laatste woord is met deze wet niet gesproken. De taak van de politie blijft moeilijk nauwkeurig te omschrijven. Zijn de bevoegdheden bij de opsporing van strafbare feiten wel geformuleerd, de bevoegdheden bij het handhaven van de openbare orde en het uitvoeren van de wetten, verordeningen en besluiten laten zich niet uitputtend en precies aangeven. De schrijver demonstreert in het slothoofdstuk van zijn boek duidelijk de moeilijkheden die onopgelost bleven.

De weloverwogen uiteenzettingen en de heldere trant van betogen maken dit boek tot een waardevolle aanwinst van de literatuur over de Nederlandse politie.

Dr. TH. W. v. VEEN

REDACTIONEEL

Het artikel over rebelse kunstenaars in Tsjecho Slowakije, waarvan de schrijver zich verbergt achter het pseudoniem N. O. Mennicz, werd reeds eerder gepubliceerd in het maandblad 'Hinter dem Eisernen Vorhang'.

In het juli/augustus-nummer van de vorige jaargang heeft J. J. de Wit een artikel gepubliceerd over het plan van de VPRO. C. Kleywegt heeft daarop in het november-nummer gereageerd. In dit nummer is nu een antwoord aan Kleywegt door De Wit afgedrukt.

Als vervolg op de bijdrage van drs. J. Buiten e.a. over de vakbondsfunctionaris in het januari-nummer, zullen van de hand van dezelfde schrijvers nog een viertal vervolgartikelen worden opgenomen in de loop van deze jaargang.

De evolutie van een probleem

Sprekend en schrijven over het bevolkingsvraagstuk is in ons land nog altijd een hachelijke aangelegenheid. Is men voorstander van afremming van de bevolkingsgroei, dan moet men zijn formuleringen wel bijzonder omzichtig kiezen wil men niet aangezien worden voor een anti-papist dan wel voor iemand die het met de moraal niet zo nauw neemt. Is men daarentegen overtuigd dat de huidige bevolkingsgroei in ons land geen ramp is en een aantal belangrijke gunstige aspecten heeft, dan moet men zich al evenzeer hoeden om niet als onverantwoordelijk bijziende dan wel als een protagonist van de superioriteit van het blanke ras te worden beschouwd.

Eerst langzaam dringt de notie door, dat het samenstel van maatregelen waaruit het overheidsbeleid bestaat, direct of indirect de bevolkingsgroei beïnvloedt en dat elke overheid en dus ook elke politieke partij zich een oordeel heeft te vormen over het meest gewenste groeitempo van de bevolking. Hoe verschillend men daarover ook moge denken men dient zich een oordeel te vormen over de goede en kwade kanten van het groeitempo en het oordeel in zijn beleid te verdisconteren.

Dat was de conclusie, waartoe het in 1955 gepubliceerde rapport van de Dr. Wiardi Beckman Stichting 'Bevolkingsgroei en maatschappelijke verantwoordelijkheid' kwam. Het rapport droeg veel materiaal bij voor de vorming van een redelijk oordeel over de gevolgen van de groei die in het begin van de 50er jaren werd waargenomen. Het rapport bevatte echter niet de duidelijke uitspraak dat afremming van de bevolkingsgroei in Nederland geboden is, hoogstens dat een afremming te prefereren viel boven een stijging van het groeitempo. De voorzichtigheid van deze conclusie werd in sterke mate ingegeven door het mede betrekken in het oordeel over de Nederlandse bevolkingsgroei van de Europese en de wereldverhoudingen.

Het is merkwaardig, dat de afgelopen jaren steeds sterker een beschouwingswijze tot uitdrukking komt die afremming van de bevolkingsgroei in ons land bepleit zonder daarbij de Europese en wereldverhoudingen in de beschouwing te betrekken. De argumentatie loopt dan gewoonlijk langs deze lijn, dat gewezen wordt op de toeneming van de bevolking over de laatste 10 jaar met gemiddeld 1.3 procent en het vooruitzicht van 18 à 19 miljoen in het jaar 2000. Het feit dat de bevolkingsprognose van het Centraal Bureau voor de Statistiek de afgelopen jaren enkele malen moesten worden herzien met hogere ramingen als uitkomst, spreekt daarbij sterk mee. Een bevolking die het dubbele

zou bedragen van de huidige in ons land, kan misschien economisch in stand gehouden worden, maar uit een oogpunt van de recreatie en de persoonlijke beleving van de vrije tijd moet een dergelijke bevolkingsontwikkeling worden afgewezen. In het kielzog van deze redenering is meestal de kinderbijslag de grote boosdoener. Allerlei constructies worden bedacht om de kinderbijslag kwijt te raken zonder de kinderen de dupe te laten worden. (Tegen de kinderaftrek in de belastingheffing wordt veel minder geageerd, hoewel deze sociaal gesproken heel wat zwakkere papieren heeft dan de kinderbijslag).

Een groeipercentage van 1.3 pct. per jaar en een geboortecijfer van 21 per 1000, zoals thans in Nederland de laatste jaren bestaat, ligt aanzienlijk beneden het gemiddelde voor de wereldbevolking. Deze laatste groeit met 1.8 pct. en het geboortecijfer voor de gehele wereldbevolking is 34 per 1000. De jaarlijkse toeneming bedraagt in Zuid-Amerika 2.6 pct., in Azië 1.8 pct., in Europa 0.7 pct. De huidige wereldbevolking van 3 miljard zal bij het voortduren van de bestaande groei in het jaar 2000 verdubbeld zijn. Er is alle reden om in wereldverhoudingen de versnelde bevolkingsgroei, zoals deze de afgelopen decennia wordt waargenomen, als een uiterst verontrustend vraagstuk tegemoet te treden. Los van de overweging dat er economisch en ruimtelijk voor 15 á 20 miljard bewoners op onze planeet plaats is, is het tegenwoordige groeitempo, dat in de arme landen het hoogst ligt, een bron van onafzienbaar leed en een potentiële bedreiging voor ordelijke politieke en economische verhoudingen in de wereld. Men kan dunkt mij alleen maar wensen dat de pogingen van overheidswege ondernomen in Japan en India om tot een afremming van de bevolkingsgroei te geraken, blijvend succes zullen hebben, dat zij in andere arme landen eveneens zullen worden gewaagd en dat de daarbij te hanteren middelen zich steeds meer zullen verdragen met de godsdienstige en levensbeschouwelijke opvattingen van de betrokken bevolkingen.

Maar het is, gezien tegen de achtergrond van de wereldverhoudingen enigszins merkwaardig, dat in Nederland met een in wereldverhoudingen relatief laag geboortecijfer, de afremming van de bevolkingsgroei een hoge prioriteit zou moeten hebben, temeer waar in Nederland de bevolkingsgroei misschien wel met een druk op het levenspeil, maar zeker niet met een laag levenspeil gepaard behoef te gaan. Dit klemmt temeer nu Nederland in Europa ten westen van het ijzeren gordijn een uitzondering vormt. De jaarlijkse toeneming bedraagt daar slechts 0.7 pct., in Rusland 1.6 pct. De verwachting is, dat het aandeel van Europa in de wereldbevolking in de tweede helft van onze eeuw zal dalen van 16 tot 9 pct. Dat behoef helemaal geen ramp te zijn. Er is geen enkele aanleiding om enige superioriteit voor de westelijke cultuur te veronderstellen en om deze reden de bevolkingsgroei in Europa ten minste gelijke tred te doen houden met de rest van de wereld. Iets geheel anders is, dat Europa en de westelijke cultuur oneindig meer dan de rest van de wereld, thans beschikken over technische, economische

en wetenschappelijke middelen voor opbouw, organisatie en welvaartsvergroting in de wereld. De hantering van deze middelen is voorschikkelijk in belangrijke mate afhankelijk van de instelling en de politiek, maar ook van de omvang van de Europees-Amerikaanse bevolking. Dit is ook een aspect van emigratie van Nederlanders naar overzeese gebieden. Het onder ogen zien van dit feit is onlangs door Van Heek in het bevolkingsnummer van Paraat als 'een nieuwe socialistische ideologie' bestempeld. Ik zie er geen percent ideologie in, wel de behoefte niet de ogen te sluiten voor de feitelijke verhoudingen in de wereld. Maar hoe met het schrikbeeld van een overmatig dicht bevolkt land met steeds beperkter mogelijkheden voor rust en recreatie? Dit beeld heeft mij een zekere geldigheid. Hoewel hardnekkig overtuigd van de cultureel onmisbare functie van het leven in grote stedelijke agglomeraties zou het, al was het alleen maar voor de afwisseling, te betreuren zijn dat in ons land natuurschoon en rust steeds meer zouden moeten worden opgeofferd aan stedelijke samenlevingsvormen. Om die reden zou een zekere daling van het geboortecijfer en een vertraging van de groei toe te juichen zijn. Maar de geldigheid van het argument is slechts beperkt. Want de ligging van ons land en in het bijzonder van de Randstad, is economisch zo aantrekkelijk, dat hij een vrij Europees verkeer van mensen, kapitaal en goederen niet valt te zien hoe een verdere sterke groei van de bevolking in ons land kan worden afgeremd. Een lager geboortecijfer in ons land kan gemakkelijk worden gecompenseerd door de toestroming van mensen uit Europese en niet-Europese gebieden, waar de economische mogelijkheden minder florissant zijn.

Veel belangrijker dan afremming van de bevolkingsgroei is daarom het ruimtelijk opvangen van de gevolgen van de bevolkingsgroei. De grote problemen voor ons land (arbeidsplaatsen, woningen, verkeer en recreatie) zijn slechts in beperkte mate een gevolg van de bevolkingsgroei. Ook wanneer onze bevolking na de oorlog stabiel was gebleven, zou er per arbeidsplaats veel meer kapitaal nodig zijn geweest en zouden wij meer hebben moeten sparen. Bij een gelijk gebleven bevolking zouden er nu misschien 600.000 in plaats van 650.000 personenauto's zijn. Het zou aan de verkeersproblematiek en de verkeerscongesties in onze grote steden nauwelijks iets hebben afgedaan. Met een gelijk gebleven bevolking zou het woningprobleem er evenzeer zijn. De bevolking steeg sinds 1947 met 20 pct., het aantal huishoudens echter met 27 pct. en de woningvoorraad met 37 pct. De woningbehoefte werd slechts voor een beperkt deel bepaald door de bevolkingsgroei, belangrijker is de groei van de welvaart en de veranderde leefgewoonten. De pleiters voor een snelle en ingrijpende daling van het geboortecijfer zien deze laatste verschijnselen vaak over het hoofd. Zij verwarren de gevolgen van de welvaartsstijging met de gevolgen van de bevolkingsgroei. Dat die verwarring in het na-oorlogse Nederland zo gemakkelijk optreedt, is een duidelijke aanwijzing dat men goed doet de reële proporties van het vraagstuk in het oog te houden.

Het recht van zelfbeschikking

De moeilijkheden met de nationale zelfbeschikking komen, wanneer men gaat spreken van het recht van zelfbeschikking. Immers dan krijgt datgene, wat zich voordoet als een feitelijke handeling, het aanzien van algemene geldigheid, alsof daden van zelfbeschikking niet alleen natuurlijk en veelvuldig zijn, maar ook die nent te geschieden. Van dat ogenblik af mag degene, die zich de internationale samenleving anders denkt dan als een volledige chaos, aarzelend vragen: zelfbeschikking, zeker; maar wanneer, voor wie, tegenover wie en hoe?

Op het recht van nationale zelfbeschikking is dikwijls een beroep gedaan, en men zou dus eigenlijk uit die vele gevallen zich een voorstelling moeten kunnen maken, die een antwoord bevat op al de genoemde vragen. Maar het blijkt, dat telkens, wanneer in het algemeen het recht van zelfbeschikking werd geproclameerd, het oog gericht was op bepaalde actuele situaties, die onderling belangrijk verschilden, zodat het ingeroepen recht iedere keer een andere betekenis kreeg. Zo heeft de resolutie van de Tweede Internationale van 1896 (in plaats van het 'Selbstbestimmungsrecht' van alle naties in de Duitse tekst, spreekt de Engelse tekst van 'full autonomy') het afschudden van het absolutisme van de keizerrijken op het oog gehad, president Wilson in 1918 de nationaliteiten onder de Habsburg-monarchie, de Franse regering in dezelfde periode meer speciaal Bohemen, nl. de toekomstige bondgenoot Tsjechoslowakije, en de zelfbeschikkingsbeweging van na de Tweede Wereldoorlog de koloniën en andere niet-zelfbesturende gebieden in de zin van het Handvest van de Ver. Naties. En in deze laatste gedaante placht het zelfbeschikkingsrecht te worden bestreden met het zelfbeschikkingsrecht, namelijk door het uit te breiden tot alle minderheidsvolken, die nog verder onder het bewind van vreemde regeringen gesteld zouden zijn.

Dergelijke pogingen om het recht van nationale zelfbeschikking te ontmaskeren gaan er van uit, dat de concrete politieke situatie, die de pleitbezorgers op het oog hebben, bijna nooit de eigen situatie is: niet de koloniale en minderheidsvraagstukken van de

Geallieerden van 1918; niet het opstandige Ierland van die dagen en in onze tijd niet de Oostzee-landen en andere volken, die zich zelfs niet meer kunnen beroepen op de internationale minderhedenbescherming, zoals die voor 1940 bestond. Ook is het onmiskenbaar, dat de werkelijke bedoelingen gewoonlijk andere waren dan de uitgesproken bedoelingen, en dat om een voorbeeld te noemen, het nationaliteitsbeginsel éérs gebruikt werd om er een bolwerk tegen Duitsland mee op te richten, en twintig jaar later door Duitsland zelf om zijn oude macht te hernemen.

Een zo wisselende en dubbelzinnige internationale praktijk kon bezwaarlijk leiden tot het ontstaan van een algemeen geldend recht van nationale zelfbeschikking, wanneer men tenminste onder een recht datgene verstaat, wat met een zekere mate van preciesheid kan worden geëist door de een van de ander. Natuurlijk is het mogelijk, dat een partij aan een andere partij een concrete toezegging doet, zoals in 1921 Engeland noodgedwongen gedaan heeft aan Ierland en nu ook Nederland aan de bevolking van Nieuw-Guinea; het lijdt geen twijfel, dat hieruit, wat deze partijen betreft, een aanspraak ontstaat van de een tegen de ander. Maar dat los van dergelijke bepaalde gevallen er in het algemeen een recht zou gelden, waarbij bevolkingsgroepen, die dan zekere eigenschappen zouden moeten bezitten, zich zouden mogen losmaken uit een staatsverband, daarvan is geen enkele aanwijzing te vinden. Evenmin is er bewijs van het tegendeel, t.w. van een internationaal verbod aan bevolkingsgroepen om zich uit een staatsverband los te maken. Andere staten staan hier tegenover als een feit, waarbij zij meer of minder belang kunnen hebben, maar waarbij het internationale recht slechts één regel kent: een volstrekt verbod van inmenging. Over weinig internationale beginselen bestaat zo volledige overeenstemming. De grens moge moeilijk te trekken zijn waar een afscheidingsproces zover is gevorderd, dat er niet meer van inmenging kan worden gesproken indien de opstandige partij wordt erkend of feitelijk geholpen, maar het beginsel zelf is volkomen duidelijk.

Het is duidelijk geworden aan de meest dramatische afscheidingspoging uit de geschiedenis, nl. die van de Amerikaanse slavenstaten t.o.v. de Unie, gevolgd door de beroemdste internationale beslissing, waarvan de naam zelfs wel aan niet-deskundigen bekend is: de uitspraak in de Alabama-zaak. De Alabama was immers het schip, dat voor rekening van de Zuidelijke staten in Engeland gebouwd en in Engelse wateren bewapend werd, en dat gedurende de Burgeroorlog samen met andere in Engeland uitgeruste

schepen aan de Noord-Amerikaanse handel grote schade toebracht. Afwijkend van de adviezen van de kroonjuristen heeft de Engelse regering deze hulp aan de afscheidende staten toegelaten als een bijdrage tot het uiteenvallen van de opkomende Amerikaanse wereldmacht. Meer op het menselijke vlak voelde de toenmalige Engelse aristocratie zich ook meer aangetrokken tot de nette plantagehouders, dan tot de rauwe democraten van het Noorden. Het staat alles in de pers en documenten van die tijd — precies honderd jaar geleden — te lezen. Nadat de opstand eenmaal was neergeslagen in een van de bloedigste conflicten van de negentiende eeuw, was Engeland wel bereid zich neer te leggen bij een scheidingsrechtelijke behandeling. Hierbij kwam vast te staan, dat Engeland de onzijdige houding had prijsgegeven, die het gedurende de afscheidingsoorlog had dienen te bewaren. De uitspraak van een zodanig verbod van inmenging betekende, dat er destijds geen internationaal recht van zelfbeschikking erkend werd, want voor de toepassing ervan zouden de Geconfedereerde Zuidelijke staten, duidelijk een wereld op zichzelf, een typisch geval hebben opgeleverd.

Maar ook later, temidden van de volle zelfbeschikkingsbeweging van omstreeks 1920, bleek de opvatting nog niet verlaten, dat er geen algemeen recht is erkend op nationale zelfbeschikking, op grond waarvan de staten afscheidingspogingen zouden mogen, of misschien zelfs moeten steunen. Het ging toen om de Aalands-eilanden, Fins gebied met van huis uit Zweedse bevolking en tussen beide partijen betwist met etnografische, aardrijkskundige, economische en strategische argumenten. De bevolking zelf had zich in volksstemmingen uitgesproken voor vereniging met Zweden, maar een onpartijdige Juristen-commissie, door de Volkenbondsråd voor het geval aangewezen — het Internationale Gerechtshof was er nog niet — maakte uit, dat, afgezien van het beginsel van zelfbeschikking zoals het in een aantal verdragen voorkwam, daarbuiten dit beginsel niet als positieve regel is erkend. Bevestigend, dat het om een belangrijk politiek beginsel ging, noemde de Commissie daarnaast andere beginselen, zoals geografische en economische, waarmee onder omstandigheden rekening zou moeten worden gehouden. De wil van de bevolking ten spijt, zijn de Aalands-eilanden dan ook niet van Finland afgenomen en bij Zweden gevoegd. Men kan het gezag van deze uitspraken niet aantasten door te wijzen op de beperking, dat zij weer geheel zijn voortgekomen uit de praktijk van de Westelijke wereld, want men kan zeker zijn, dat hetzelfde standpunt zou worden ingenomen, wanneer een niet-Westelijke staat een afscheidingsbeweging in een

andere niet-Westelijke staat zou gaan steunen met een beroep op het zelfbeschikkingsrecht. Er ligt in het volkenrecht ook een stuk wijsheid besloten, voortkomend uit een langdurig verkeer tussen soevereine staten ongeacht hun ligging in de wereld.

Intussen kan men de Juristen-commissie van 1920 nazeggen, dat 'het beginsel van de zelfbeschikking der volken een belangrijke rol speelt in het moderne politieke denken, in het bijzonder sinds de Eerste Wereldoorlog. Het zou uitermate gewenst zijn geweest, indien er in de volgende jaren een vorm aan was gegeven, die tot een nuttig gebruik zonder al te veel misbruik zou hebben geleid. Was dit in het Handvest van de Ver. Naties geschied, dan zou men nu kunnen beschikken over een tekst, die zou gelden voor bijna alle landen ter wereld, en in zijn uiversaliteit het nimmer erkende algemene beginsel van internationaal recht dus zeer nabij zou komen. Maar de ontwerpers van het Handvest hebben op dit punt de internationale zaak niet veel verder gebracht; de beide plaatsen, waar het 'beginsel van gelijke rechten en zelfbeschikking der volken' voorkomt, staan temidden van tamelijk algemene passages over vreedzame en vriendschappelijke betrekkingen en ook de geschiedenis van de totstandkoming ervan maakt ons weinig wijzer. In deze vorm zou de zelfbeschikking evenzeer betrekking kunnen hebben op de volmachtige soevereiniteit van de staten, als op de verhouding tussen deze staten en de bevolkingen onder hun macht.

Vele pogingen zijn dan ook sinds de oprichting van de Ver. Naties in haar politieke organen gedaan om een bruikbaar tekst te vinden. Maar hier deed zich de eerder genoemde moeilijkheid voor, dat ieder land het recht van zelfbeschikking door een bepaalde bril bezag, en dat was voor een toenemende meerderheid de bril van het anti-kolonialisme. Inderdaad leent de verhouding tussen kolonie en moederland zich voor een duidelijke toepassing van een recht van zelfbeschikking, indien het, met die toespitsing geformuleerd, aanvaard zou zijn: er is hier meestal sprake van kennelijk te onderscheiden en ook ruimtelijk gescheiden volken met een geheel verschillende leefwijze, ontwikkeling en achtergrond. Mede onder invloed van de beraadslagingen in de Ver. Naties is de wil van de niet-zelfbeherende volken om het lot in eigen hand te nemen, lawine-achtig toegenomen en aan de Europese kant de lust in het beheer evenzo bekoeld.

Nu eigenlijk het koloniale vraagstuk, zoals wij het totnogtoe kenden, in beginsel is opgelost, is er voor de meerderheid van staten een behoefte om naar de meer algemene aspecten van het zelf-

beschikkingsrecht terug te keren. Er bestaat nog een, oorspronkelijk Latijns-Amerikaanse, belangstelling, die economische zelfbeschikking wordt genoemd en de kwestie van de verenigbaarheid van souvereiniteit over economische rijkdommen met aantrekking van vreemd ontwikkelingskapitaal aan de orde stelt. Maar hier is men wel ver verwijderd geraakt van het uitgangspunt van de zelfbeschikkingsbeweging. Dat een oplossing van het probleem niet is te verwachten, wanneer velen in eigen boezem zouden moeten tasten, vond reeds een aanwijzing tijdens de Dertiende Algemene Vergadering in 1958. Met grote meerderheid werd toen verworpen een van de Ver. Staten afkomstig en door de niet-communistische Europese landen en Japan gesteund voorstel, om het beginsel van zelfbeschikking der volken in zijn betekenis en toepasselijkheid binnen het bestek van het Handvest te bestuderen en daarbij aanbevelingen te doen.

Het zal dus vooreerst wel blijven bij de nog meest uitgewerkte tekst, die de wetgevende arbeid van de Ver. Naties bereikt heeft, nl. degene die bestemd is te worden opgenomen in de Verdragen betreffende de Rechten van de Mens, waaraan de Algemene Vergadering sinds jaren werkt: 'alle volken en alle naties zullen het recht van zelfbeschikking hebben, namelijk het recht om vrijelijk hun politieke, economische, sociale en culturele status te bepalen.' Men vindt hier dus een onderscheiding van verschillende gebieden, waarop het recht van zelfbeschikking betrekking kan hebben en ook een vermelding van 'naties', waarbij, blijkens de discussies, niet minder gedacht is aan staten, die hun vroegere onafhankelijkheid zouden kunnen herkrijgen, dan aan bestaande staten, die hun onafhankelijkheid zouden prijsgeven om zich te voegen bij andere staten. Desondanks worden zoveel vragen open gelaten, dat er niet gesproken kan worden van een door besluitnemende organen veilig te hanteren tekst.

Afgezien van de politieke beletselen, verzet ook de aard van de materie zich tegen de nodige precisering van het zelfbeschikkingsrecht. Dit wordt duidelijk, wanneer voor zelfbeschikking het woord vrijheid wordt in de plaats gesteld. Beide begrippen ontlopen elkander weinig, maar het begrip vrijheid is niet zo omgeven door juridische mystiek. Is er een tekort aan vrijheid, dan wordt deze tot een machtige leuze, maar is de vrijheid bereikt, dan wordt zij beschouwd als een groot goed, waartegen echter menig ander groot goed opweegt. Men kan verschillende opvattingen hebben over de optimale graad van vrijheid, maar ieder die in zijn normale doen is kan in een 'recht op vrijheid' slechts een holle frase zien. Hol

immers wegens het ontbreken van iedere aanwijzing omtrent de verplichtingen en beperkingen, die de maatschappij meebrengt en die de inhoud van de vrijheid bepalen. Maar het vrijheidsbegrip krijgt onmiddellijk weer inhoud in tijden van verdrukking, want dan is het de concrete situatie, die het begrip van de nodige commentaar voorziet.

Dit alles geldt nog sterker, wanneer getracht wordt in plaats van de vrijheid het recht van zelfbeschikking uit te werken. Want dan is er niet alleen de moeilijkheid om aan te geven hoe de zelfbeschikking zich verhoudt tot andere eisen van de internationale samenleving, zoals vrede, veiligheid, stabiliteit, welvaart, 'integratie', maar bovendien moet worden aangegeven, wat bij de vrijheid in de maatschappij volkomen duidelijk is: wie kan er aanspraak op maken en tegenover wie?

De praktijk en de discussie van het verleden geven een breed spectrum te zien, lopend van minderheidsgroepen — dikwijls historische resten — tot zich zelf bewuste volken, alle met aanspraken op enige vorm van zelfbeschikking. Zelfbeschikking als een collectief recht tegenover vrijheid als een individueel recht brengt de vraag van de collectiviteiten ter sprake. Aangezien het aantal mogelijkheden van de schaal onbeperkt is, zou een beneden- en bovengrens moeten worden aangegeven wat betreft omvang en dichtheid van de groep, intensiteit van het eigenheidsbewustzijn en meer zulke factoren, hetgeen willekeurig en kunstmatig zou zijn. En deze schaal van collectiviteiten, rechthebbenden op zelfbeschikking, zou dan in functioneel verband moeten worden gebracht met een andere schaal betreffende de uiteenlopende omvang en inhoud van de zelfbeschikking, reikende van taal- en cultuurautonomie tot de volle internationale status van soevereiniteit. Een kleine minderheid zou misschien op niet meer dan cultuurautonomie aanspraak kunnen maken; maar wat te doen met een actieve minderheid, groter dan de bevolking van een bestaande stabiele soevereine staat als bijv. Luxemburg? Aldus voortredenerende zou men, in het licht van de totale wereldbevolking, kunnen denken aan een gezelschap van duizenden soevereine staten. Tot deze sceptische bespiegelingen moet iemand komen, die menige bespreking over de juiste definitie van het zelfbeschikkingsrecht heeft bijgewoond.

Het is hier niet te doen om een oefening voor diplomaten, geleerden of studenten. Het recht van zelfbeschikking zal precies zijn, of het zal niet zijn. Het kan niet door de direct belanghebbenden zelf worden toegepast, zonder dat andere overwegingen, die in de

internationale samenleving mogen gelden, in het gedrang komen. Het kan niet door een 'moederland' worden toegepast, want dit kan zijn toezegging niet opleggen aan derde staten, die haar zouden moeten ontzien of erkennen. Dikwijls ook zal het moederland, of de meerderheidsgroep in een aaneengesloten staat onwillig zijn. Gaat het om een betwist gebied, dan valt een in het vage gehouden recht van zelfbeschikking licht ten offer aan een compromis.

Derhalve kan het alleen worden toegepast door een boven de partijen gesteld lichaam, hetzij rechterlijk of politiek. Maar een rechter heeft betrekkelijk nauwkeurige bepalingen nodig; anders zou hij van rechter tot wetgever worden, hetgeen vooral in het internationale verband niet wel aanvaardbaar is. Zo blijft bij gebreke aan een nadere precisering van het zelfbeschikkingsrecht, die zo bijzonder moeilijk is gebleken, slechts de mogelijkheid over om de beslissing in handen te leggen van een politiek orgaan, d.w.z. een orgaan, dat bevoegd is van geval tot geval inhoud te geven aan het zelfbeschikkingsrecht. Dit is dan ook de enige oplossing, die men ooit heeft kunnen bedenken sinds het recht van zelfbeschikking zijn intrede deed in de praktische politiek. Wilson had haar in zijn achtereenvolgende Volkenbondsontwerpen opgenomen, door territoriale herzieningen volgens het beginsel van zelfbeschikking bij een driekwart meerderheid van de bondsleden te laten beslissen, behoudens toestemming van de betrokken volken. Maar deze procedure is evenmin aanvaardbaar gebleken als een enige jaren geleden in de Ver. Naties gedaan voorstel om belangrijke gevallen van niet-toepassing van het recht van zelfbeschikking aan een speciale commissie te doen voorleggen. Politieke organen, die niet in het bezit kunnen worden gesteld van enige leidraad bij de toepassing van het zelfbeschikkingsrecht, zullen datgene doen, wat de Mogendheden van de negentiende eeuw zonder frase hebben gedaan: de meest praktische oplossing zoeken en deze opleggen.

De conclusies uit het bovenstaande kunnen wegens de beschikbare plaatsruimte niet anders dan lapidair zijn. Zelfbeschikking in internationale zin kan worden opgevat als een collectief recht of als een leuze, d.w.z. als een werktuig voor politieke actie. Als recht blijkt het echter niet voor precisering vatbaar, zodat het geen aanspraken kan geven, die af te grenzen zijn tegenover andere aanspraken en rechten. Bovendien wordt een zodanige precisering over het algemeen niet gewenst, want daarmee zou het woord zelfbeschikking zijn bruikbaarheid als politiek instrument verliezen: men moet het kunnen opnemen en neerleggen al naar behoefte.

Nu het instrument zijn diensten heeft gedaan in twee grote golven van zelfbeschikking — de Midden-Europese golf van na Wereldoorlog I en de koloniale golf van na Wereldoorlog II — rijst de vraag of het zelfbeschikkingsbeginsel niet over zijn middaghoogte heen is en of het niet in de toekomst meer tot misbruik dan tot gebruik aanleiding zal geven. Hoe dit ook zij, een zekere spaarzaamheid schijnt geboden met het gebruik met wat Wilson's minister van buitenlandse zaken eens genoemd heeft 'een woord geladen met dynamiet', verwachtingen wekkend, die dikwijls niet zijn waar te maken.

Medewerkers in de vakbeweging

Het structuur-onderzoek bij de ANMB, waaraan een vorig artikel over de positie van het lager vakbondskader als communicatieschakel (S. en D., januari 1962) zijn ontstaan dankte, heeft ook aandacht geschonken aan de positie van de medewerkers in de vakbeweging.

Met deze aanduiding wordt bedoeld de groep specialistische staffunctionarissen, die de hoofdbesturen van alle grote vakorganisaties langzamerhand wel hebben aangesteld. Zo zijn er bij de ANMB specialisten in dienst op het gebied van administratieve organisatie, arbeidstechniek, sociale verzekering, scholing, propaganda, publiciteit, bedrijfssociologie, economie en rechtswetenschap.

Een 'doorlichting' van de vakbeweging, met name van de structuur en de problematiek in de top vanuit de positie van de medewerkers, heeft in ons land maar in zeer beperkte mate plaatsgevonden. Toch is dit, gezien onze ervaringen en gezien hetgeen hierover in het buitenland is gepubliceerd, een waardevolle aanpak binnen het geheel van studies over de vakbeweging.

Dit artikel steunt voornamelijk op een confrontatie van de buitenlandse literatuur met de in het genoemde structuuronderzoek opgedane ervaringen. Van hieruit is het een eerste en voorlopige poging de positie van de medewerkers in de vakbeweging wat systematischer te benaderen. Hoewel het geenszins een beschrijving is van de situatie bij de ANMB omdat voortdurend getracht is de problematiek te generaliseren, hebben wij niet het gevoel de uiteenlopende situaties in de verschillende vakorganisaties adequaat te beschrijven. Wanneer het onderstaande meerdere mensen aan het denken zet en vooral het zoeken naar nieuwe vormen stimuleert, heeft het aan zijn doel beantwoord.

Het schrijven vanuit de medewerkerspositie over de medewerkers heeft ongetwijfeld het voordeel van 'inside information'. Bezwaarlijk zou het kunnen zijn wanneer het zou uitlopen op een afreageren van frustraties of op het stellen van eigen geidealiseerde doeleinden. Voor de lezers is het daarom goed te weten dat noch

tot het een noch tot het ander de situatie bij de ANMB aanleiding geeft. Er zijn daar problemen, maar zij worden onderkend en wat vooral belangrijk is, er wordt naar nieuwe vormen gezocht. Een boeiender situatie is nauwelijks denkbaar.

Van beweging naar organisatie

De problematiek van de vakbeweging, zowel wat betreft de interne als externe verhoudingen, ontstaat voor een belangrijk deel doordat vanuit historische gegevens het bewegingskarakter zijn invloed nog steeds laat gelden, terwijl tegelijkertijd in onze moderne samenleving het doeltreffend functioneren steeds meer een rationeel opgebouwde organisatie vooronderstelt. Ons inziens terecht heeft Wigham de vakbeweging eens een 'bundle of paradoxes'¹ genoemd, o.a. omdat zij de toekomst in haar hand houdt en zich tevens vastklampt aan het heden. Het is alsof men de 'bond', de 'beweging', vanuit het succesvolle verleden wil meenemen naar de toekomstige maatschappij, zonder voldoende in te zien hoe de wereld van morgen tot nieuwe vormen dwingt. Nu gaat het ons hier niet om een uitgewerkte typologie van de vakbeweging; evenmin om een volledige opsomming van de oorzaken van functieverandering, als gevolg waarvan de inschakeling van medewerkers in steeds sterkere mate plaatsvindt. Voor het onderwerp van dit artikel is het voldoende met enkele opmerkingen ons probleem in een wat ruimer kader te plaatsen.

Verstaat men onder *bond*: een rond een bepaald doel georganiseerde groep mensen, een groep waarvan de binding bovendien sterk emotioneel beleefd wordt, dan is het duidelijk dat de moderne vakbonden in die betekenis van het woord geen 'bond' zijn. De centralisering, de opschuiving van bevoegdheden naar de top, de sterk rationele aanpak van het werk zijn daarvoor reeds te ver voortgeschreden. Het vaak in grote getale toevloeien en afvloeien van leden, is een belangrijk symptoom voor de 'zakelijke' instelling van vele leden en hun geringe mate van binding aan het apparaat.

Maar ook van een *beweging* mogen wij niet zonder meer spreken. Zeker, de vakbeweging is een emancipatiebeweging geweest, zij heeft gestreden tegen sociale wanverhoudingen en de arbeidende mens in een betere positie geplaatst. Een emancipatiebeweging is echter een 'zich zelf liquiderend sociaal systeem'.² Naarmate

¹ Eric L. Wigham, 'Trade Unions'.

² J. A. A. van Doorn en J. C. Lammers, 'Moderne Sociologie'.

het oorspronkelijk gestelde doel meer wordt benaderd, neemt de spankracht af en veranderen de interne en externe sociale betrekkingen. Er ontstaan, soms ongemerkt en ongewild, functionele verhoudingen binnen het doelmatig geheel van de organisatie. Nieuwe doeleinden worden gesteld, maar langs andere wegen en met andere middelen nagestreefd. Organisatie als 'sociale techniek, welke omvat het gelijktijdig functionaliseren en coördineren van menselijke actie met betrekking tot objectieve doeleinden'³ krijgt steeds meer accent. Met bovenstaande is niet gezegd, dat het bonds- en bewegingskarakter helemaal is verdwenen of zal verdwijnen. De spelregels van de organisatie hebben echter een overheersende invloed gekregen. De veranderde maatschappelijke situatie, de nieuwe taken van de vakbeweging en het ingewikkelde karakter van de daarbij optredende vraagstukken stimuleren het aantrekken van aangestelde en aan de gekozen bezoldigde bestuurders verantwoordelijke staffunctionarissen met specifieke vakkennis en vaardigheden.

Om een aantal voorbeelden te noemen:

- een moderne vakbond ontkomt er niet aan inrichting en beheer van het eigen apparaat in grote mate aan deskundigen toe te vertrouwen;
- de integratie van het sociaal-economisch leven en de daaruit voortvloeiende spelregels voor het loonoverleg dwingen de vakbeweging het eigen beleid te laten voorbereiden door economisch geschoolde medewerkers, die in velerlei organen en commissies zitting hebben;
- de toepassing van arbeids- en loontechnieken in het bedrijf kan door de vakbeweging alleen doelmatig worden beïnvloed en gecontroleerd met behulp van eigen deskundigen op dit terrein;
- verwerking van de medezeggenschapsgedachte is alleen mogelijk indien enerzijds de gestelde doeleinden aansluiten bij de nieuwste inzichten in bedrijfssociologie en bedrijfsorganisatie en bovendien de kaderleden op pedagogisch verantwoorde wijze in het scholingswerk op hun taak worden voorbereid;
- in onze massa-maatschappij zal een moderne vakbeweging enerzijds niet buiten deskundig opgezette publiciteit en zorg voor public relations kunnen, maar anderzijds in haar taak tekort schieten als zij niet op verantwoorde wijze een bijdrage levert aan de vorming van haar leden tot naar verantwoordelijkheid strevende arbeidsburgers.

³ J. A. A. van Doorn, 'De sociologie van de organisatie'.

De vorm en de mate waarin de bestuurders van een vakbond de voor dit alles noodzakelijke medewerkers inschakelen, hebben een organisatorisch en een sociaal-psychologisch aspect. Bij het organisatorisch aspect valt o.a. te denken aan de grootte van en de taakverdeling in het hoofdbestuur, aan de verdeling van de te verrichten taken over de groep medewerkers en het bestuur, de taakformaties van de medewerkers. In een volgend artikel hopen wij uitvoeriger op de organisatorische aspecten van de top-structuur van de vakbeweging in te gaan.

Bij het sociaal-psychologisch aspect denken wij bijv. aan het verschil in sociale afkomst en/of opleiding, het verschil in beroepsloopbaan en gebondenheid aan de vakbeweging tussen de bestuurders enerzijds en de medewerkers anderzijds. Het is gewenst deze beide aspecten steeds te onderscheiden, omdat de problematische situatie van de medewerkers in de vakbeweging niet alléén bedrijfsorganisatorisch, maar ook niet alléén sociaal-psychologisch kan worden opgelost.

Bovendien is de problematiek min of meer met de structuur van de vakbeweging gegeven, zodat geen al te grote illusies geïkoesterd mogen worden wat betreft een probleemloze integratie van de medewerkers in een vakbeweging. Het gaat namelijk om een samenwerking en efficiënte werk- en taakverdeling tussen uit de leden op grond van hun *algemene* leiderscapaciteiten geselecteerde bezoldigde hoofdbestuurders en om hun *specialistische* kennis en vaardigheid aangestelde functionarissen. Deze efficiënte werk- en taakverdeling is nooit geheel objectief vast te stellen, omdat voortdurend positie gekozen moet worden tussen de behoefte om de bestuurders uit de leden te laten voortkomen en de noodzaak tot beïnvloeding door deskundigen. In elk geval staat vast dat een moderne vakbeweging het niet kan stellen zonder min of meer gebruik te maken van specialisten. Hoewel in de Amerikaanse literatuur gesproken wordt van 'window dressing', het aanstellen van medewerkers omdat daarmee het prestige van de vakbeweging en de leiding verhoogd wordt, lijkt ons dit voor de Nederlandse vakbeweging geen urgent probleem. Al zal niet vergeten mogen worden, dat wanneer medewerkers het gevoel krijgen onvoldoende ingeschakeld te worden, zij hun positie en bijdrage zo kunnen gaan ervaren.

Sociaal-psychologische aspecten

De bezoldigde bestuurders kunnen voor hun taak (besturen van de bond; vaststellen beleid; voeren van onderhandelingen; werk in

externe organen) direct of indirect gebruik maken van voor een bepaalde taak gespecialiseerde medewerkers. Alleen al het feit dat het uitermate moeilijk is om bijvoorbeeld tot een goed organisatie-schema te komen en de bevoegdheden duidelijk aan te geven, laat zien hoe het rationeel inpassen van mensen en groepen van mensen doorkruist wordt door factoren van meer sociologische en sociaal-psychologische aard.

Vanzelfsprekend spelen ook strikt individueel menselijke aspecten een rol, zowel in positieve als in negatieve zin. Het gaat ons in dit verband echter om de rol-aspecten van bestuurders en medewerkers, waarbij promotielijn, sociale en functionele positie, verwachtingen een belangrijke invloed hebben. Effectief leiding geven vooronderstelt o.a. beleid aangeven; delegeren en motiveren.

Onze vraag wordt dan welke spanningen dit effectief leiding geven kunnen doorkruisen.

a. De promotielijn en het verwachtingspatroon van de vakbond-leider veroorzaken een instelling van direct contact willen blijven houden met de leden en kaderleden en zoveel mogelijk alles zelf willen blijven doen als het gaat om het leiding geven aan de bond en het werk. Lois MacDonald⁴ wijst in dit verband op het feit dat het bereiken van een hoge statuspositie in elke organisatie gepaard gaat met een sterke behoefte deze positie te beschermen. Verder wijst deze schrijfster er op, dat het omhoog komen uit de leden mede een gevolg is van het bezitten van bepaalde algemene leiderscapaciteiten en leiders-ambities. De vakbeweging is in het oog van de bestuurders naast een middel in de strijd voor sociale gerechtigheid, toch ook een institutie waarin de leiders-capaciteiten ontplooid kunnen worden en waarin een zekere mate van erkenning en prestige opgebouwd kan worden. Een moeilijkheid hierbij is het verschil in situatie en in leiderschapspatroon tussen de plaatselijke afdeling enerzijds en het hoofdkantoor anderzijds. In de 'Economist' heeft een aantal jaren geleden een artikel gestaan over 'Ben, de vakverenigingsbestuurder', en daarin lezen wij o.a.:

'Ben heeft er geen slag van zich door deskundigen te omringen, die hem van de feiten op de hoogte kunnen houden of hem hun denkbelden kunnen mededelen. Daarvoor is hij in zijn jonge jaren te veel gewend alles zelf te doen'⁵.

Vooraf de geschoolde arbeiders hebben niet zo snel de neiging

⁴ Lois MacDonald, 'Leadership Dynamics and the Trade Union Leader'.

⁵ Geciteerd uit 'Evangelie en Maatschappij', 9e jrg. 1956.

een ander om advies te vragen, maar proberen er eerst aan de hand van de opgedane kennis en ervaring zelf uit te komen. De betrekkelijk snelle promotie naar de top van de vakbond, de onwennigheid in de nieuwe en vaak moeilijke positie en als gevolg daarvan het beschermen en afschermen van deze positie, kunnen belemmerend werken op het ontstaan van een goede werkrelatie met de deskundigen.

b. Hoewel het onder *a.* gestelde slechts een rol-tendens is en de werkelijkheid veelal een gecompliceerder en niet alleen zwart beeld vertoont, valt niet te ontkennen dat hier een spanningsbron ligt voor de verhouding bestuurders - medewerkers. Overigens zij hier opgemerkt dat een spanningsvolle situatie boeiender is, meer dynamiek vertoont en gezonder voor een organisatie kan zijn dan een situatie waarin geen spanningen bestaan of waarin deze worden weggewerkt. De spanningsbron als gevolg van het leiderschapspatroon en de werkambitie van de bestuurder, wordt vanzelfsprekend versterkt door de instelling en de verwachtingen van de medewerkers. Voelt de medewerker zich van huis uit of door verandering in zijn rolverwachting minder specialist en heeft hij dezelfde ambities als de bestuurder, dan kan er een strijd ontstaan om posities en bevoegdheden in het besturend organisme waarbij het kenmerkende verschil tussen bestuurder en medewerker dreigt te verdwijnen en hoogstens een verschil wordt in titulatuur e.d. Wil de medewerker echter typisch de specialist zijn en blijven, dan gaat het veel meer om een rechtvaardiging van zijn eigen plaats, om de bevoegdheden vanuit zijn specialisme, de erkenning en zinvolle inschakeling van zijn specialistische kennis.

De inschakeling van medewerkers door bestuurders loopt ten gevolge van de hiervoor geschetste instelling der bestuurders, steeds het gevaar een inschakeling ad hoc te worden, een inschakeling afhankelijk van de werkbezetting en ambities van de bestuurder. De medewerkers worden dan niet voluit aangesproken op hun specialisme, maar veel meer op hun aanwezig-zijn en op het als algemene hulpdienst kunnen fungeren. Willensky⁶ stelt dat men nog het meest geneigd is de medewerkers in te schakelen bij de problemen die de bestuurders beschouwen als ver van de kern van de bond en het bondswerk afliggend. Ons inziens een tendens die zeker ook in de Nederlandse vakbeweging niet geheel ontbreekt en waarbij men er onbewust vanuit gaat dat de 'eigenlijke'

⁶ Harold L. Wilensky, 'Intellectuals in Labor Unions'.

vakbondsproblemen met de verkregen ervaringskennis opgelost kunnen worden.

Het aantrekken van medewerkers behoeft niet per se te betekenen een versterking van de specialistische bijdrage, hoe groot objectief gezien de behoefte daaraan ook is. Er bestaat een sterke tendens de aangestelde medewerkers te belasten met werkzaamheden die van dezelfde aard zijn als die, welke de bestuurder reeds verricht. Deze vorm van algemene assistentie heeft gezien de variaties in het werk van de bestuurders, o.a. als gevolg van de werkbezetting, dan een tamelijk grillig karakter. De medewerking krijgt het karakter van routine-werkzaamheden, dagelijkse hulp, tijdelijke vervanging, het leveren van gegevens en cijfers. De medewerkers, die meer voelen voor een bepaald specialisme dan voor algemene assistentie, kunnen vanuit hun ambities (stellen van nieuwe taken voor de bond; streven naar efficiënte organisatie) soms bevrediging vinden in het bezig zijn met problemen welke door de leiding beschouwd worden als rand-problemen wat betreft het eigenlijke werk van de organisatie en waarvoor zij bij de behandeling een zekere speelruimte krijgen.

Vroeg of laat zullen zij dan echter ontdekken dat hun doelstellingen en belangstelling niet geheel parallel lopen aan die van de bestuurders. Een zeker isolement van de medewerkers, bijvoorbeeld tot uiting komend in de weinige aandacht voor hun nota's, is dan het gevolg. Het heeft weinig zin te vragen of de schuld ligt bij de bestuurders of bij de medewerkers, omdat beide partijen in een vaak ingewikkeld krachtenveld hun positie moeten vinden. Belangrijker is het te ontdekken dat hier het dagelijks werk, het direct oplossen van de problemen botst op de vaak dieper gravende en op lange termijn werkende specialist. Zowel het één als het ander moet echter gebeuren. De moeilijkheid in de vakbeweging is het overwegend vertegenwoordigd zijn van het éne aspect, nl. van de directe actie, in de topleiding. Het andere aspect, namelijk van de langere termijn politiek en bezinning, komt bij vele medewerkers, gezien het feit dat zij veelal op de algemene assistentie worden gedrukt, niet tot zijn recht.

c. In de literatuur wordt terecht steeds gewezen op de snelle stijging van de vakbondsbestuurders en de daaraan verbonden problemen. Hoewel de specialistische medewerkers uit hetzelfde sociale milieu zullen worden gezocht, een even snelle sociale stijging kunnen hebben gemaakt, ligt vaak in hun beroepsloopbaan een op hun taak gerichte specialistische scholing besloten. Een en ander be-

tekent dat het op ongeveer gelijk niveau brengen van de salarissen en status-attributen nog geenszins een overbrugging behoeft te betekenen van de sociale afstand tussen deze beide groepen. In de verhouding bestuurders - medewerkers gaan dan meespelen het verschil in cultureel leefpatroon, het anti-intellectualisme bij de bestuurders, overaccentuering van de praktijkervaring, het voortaan op deskundigheid bij de medewerkers, de voorkeur geven aan loyale medewerkers.

De onder dit punt genoemde spanning, het ontstaan van wrijwingspunten tussen twee sociaal en functioneel onderscheiden groeperingen, kan verminderd worden wanneer enerzijds de medewerkers duidelijk ervaren dat de bestuurders 'managers' zijn en op de juiste wijze leiding geven aan het externe en interne werk van de vakbeweging. Anderzijds zullen de bestuurders dit alleen kunnen, wanneer zij te maken hebben met medewerkers, wier ambitie uitgaat naar andersoortig werk als dat van de bestuurder.

Het is in dit verband opmerkelijk dat aan de functietraining zo weinig aandacht wordt besteed.

De bestuurders dienen zich in hun werk niet alleen te rechtvaardigen voor de leden (veel werk verzetten, vergaderingen bezoeken), zij dienen zich tevens te rechtvaardigen t.o.v. de medewerkers, d.w.z. respect af te dwingen door de wijze van leiding geven. Het scherpst komt deze problematiek naar voren bij het benoemen van nieuwe hoofdbestuurders. Dezen kunnen veelal volstaan met zich in te werken, omdat men er vanuit gaat dat het werk van een hoofdbestuurder een uitbreiding is van het werk van een districtsbestuurder en het werk van deze laatste een uitbreiding van het werk van de onbezoldigde kaderleden. Het gaat echter niet alleen om uitbreiding, wat meer weten van de zaken waarmede de vakbeweging bezig is, maar vooral om andersoortig werk. En voor dit werk is evenals voor het werk van de specialisten, een intensieve eigensoortige opleiding nodig, omdat de positie, de kwaliteit van en het samenwerkingspatroon met de medewerkers in elke organisatie in hoge mate worden bepaald door de topleiding. De tendens bij de bestuurders om de eigen positie te beschermen en te weinig af te stemmen op de nieuwe situatie, waarop Lois MacDonald de aandacht vestigde, heeft ons inziens een negatieve uitwerking wanneer niet gezocht wordt naar een duidelijk onderscheid tussen de taak en vaardigheden van de bestuurders enerzijds en de taak en vaardigheden van de medewerkers anderzijds.

De algemene assistentie als spanningsveld

Het gaat om het creëren van een situatie waarin een efficiënte werkverdeling bestaat tussen de bestuurders en de medewerkers; een werkverdeling waarbij zowel de mensen als het werk tot hun recht komen.

Mede onder de invloed van het bewegingskarakter van de vakorganisatie en van de werkinstelling en ambities van de bestuurders, treden belangrijke belemmeringen op. Met name het streven naar grote (bedrijfsorganisatorisch gezien te grote) hoofdbesturen heeft de tendens de medewerkers naar de randproblemen en -activiteiten te drukken en hun werkzaamheden vooral te zien als algemene assistentie.

Het gebied van de algemene assistentie is typisch het grensgebied tussen de bestuurders en de specialisten. Al naar gelang van de ambities, hoeveelheid werk, aantal bestuurders, zullen hierop of de bestuurders of de medewerkers in meerdere of mindere mate opereren. Het is zeer de vraag of een verbreding van de algemene assistentie, d.w.z. een functie-terrein waarop moeilijk afgeronde bevoegdheden zijn aan te geven, waarop de inschakeling vrij willekeurig gebeurt en waarop de specialistische bijdrage wordt afgeremd, voor een moderne vakbeweging een gunstige ontwikkeling betekent. Ons inziens wordt de grootte van het hoofdbestuur te weinig bekeken op het aspect van de medewerking. De traditie van de vakbeweging en de ambities van de bestuurders veroorzaken bij een uitbreiding van het werk een te rechtlijnig denken in de richting van meer bestuurders. Ook hier blijkt te gemakkelijk het leiding geven vereenzelvigd te worden met zelf doen en werkt de vakbewegingstraditie sterker door dan de eisen van een moderne organisatie.

Gezien de tot nu toe eenzijdige benadering van het probleem van de grootte van het hoofdbestuur, zou het aanbeveling kunnen verdienen eens na te gaan welke specialistische werkzaamheden de vakbeweging nodig heeft, hoe deze het beste aan medewerkers, wat betreft bevoegdheden en taken, kunnen worden overgedragen en welke kwantitatieve en kwalitatieve eisen dit stelt aan het hoofdbestuur. Eerst dan zou voor een reële en eigensoortige middenpositie gekozen kunnen worden, omdat een vakbeweging gezien het democratisch karakter en het typisch communicatiepatroon niet geheel te vergelijken is met een bedrijf.

Vanzelfsprekend reageren niet alle medewerkers hetzelfde op de versterking van de algemene assistentie.

Er zijn medewerkers die na bepaalde tijd de *vakbeweging verlaten* omdat hun specifieke bijdrage financieel, menselijk en organisatorisch te weinig gehonoreerd wordt. Al naar gelang het type van medewerker is de reden van vertrek een andere. De medewerker met verliggende doeleinden gaat weg wanneer hij de vakbeweging niet meer ziet als een adequaat middel voor het bereiken van zijn doeleinden. De typische expert wanneer hij het gevoel heeft dat van zijn deskundigheid onvoldoende gebruik wordt gemaakt. De op promotie gerichte medewerker, wanneer zijn promotie-doeleinden belemmerd worden en ergens anders betere kansen gezien worden.

Een zekere doorstroming bij de medewerkers is op zichzelf niet verontrustend, omdat enige doorstroming altijd is gewenst. Verontrustend wordt het eerst, wanneer hierdoor het niveau van de specialistische bijdrage wordt afgeremd en geen gelijke voet houdt met de maatschappelijke ontwikkeling. Het terrein van de algemene assistentie kan ook een vluchtmogelijkheid betekenen voor de als specialist bedoelde medewerkers die vanuit hun ambitie en afkomst *evenals de bestuurders willen meedoen met de vakbeweging*. Het specialisme wordt dan een carrière-mogelijkheid naar de top.

Ook dit behoeft niet in alle gevallen een nadeel te zijn, integendeel soms. Het gevaar van afremmen van de specialistische bijdrage als zodanig is echter niet denkbeeldig. De promotielijn krijgt een ander karakter en in feite wordt het bestuurlijk apparaat uitgebreid, ook al heten deze medewerkers geen bestuurders. Bovendien zullen toekomstige vervangingen van deze functionarissen een probleem worden. Niet de typische specialist (in- of extern) kan en wil deze 'besturende medewerker' opvolgen, maar de medewerker met dezelfde ambities, werkpatroon en werkinstelling.

Ten slotte noemen wij de medewerkers die zich om de een of andere reden, gewild of ongewild, *terugtrekken op een specialisme*. Oogenshijnlijk is dit alleen maar een gunstige tendens, omdat de specialistische bijdrage versterkt wordt. In mindere mate is dit echter het geval bij de gedesillusioneerde 'Missionary Types' (Wilensky), de medewerkers, die vanuit hun idealen de vakbeweging zien als een middel op de weg naar een nieuwe samenleving. In hun specialistische werkkring, waarin zij zich hebben geïsoleerd omdat hun doeleinden weinig gehoor vonden, lopen zij de kans meer nadruk te leggen op het formuleren van bepaalde programma-punten, dan op een reële bijdrage tot het realiseren daarvan

of op de wetenschappelijke verwerking van de daarbij optredende problemen. Deze medewerkers nemen enerzijds een stuk doelstellende arbeid van de topleiding over, maar zullen anderzijds dikwijls ervaren dat hun plannen niet geaccepteerd worden.

Het probleemloze terugtrekken op een specialistische bijdrage, anders gezegd het ontstaan van meer stabiele typen binnen de groep medewerkers, behoeft nog niet altijd te wijzen op een volledige integratie van dit specialisme als specialisme in het werk van de vakbeweging. De specialist bijv. die een vrij zelfstandige taak heeft, niet te veel bedreigd wordt door en ingeschakeld wil worden als algemeen assistent van de bestuurders, zijn werk min of meer kan afschermen, kan tot het stabiele type behoren, terwijl nochtans zijn werk weinig het algemene vakbondswerk en vakbondsbeleid beïnvloedt.

Ook de medewerker die meer fungeert op het terrein van de algemene assistentie, kan tot het stabiele type behoren. Dit is bijvoorbeeld mogelijk waar de hoofdbestuurder van deze medewerker-specialist een afgebakend, min of meer als naast het eigenlijke werk van de vakbeweging beschouwd liggend werkerterrein heeft en de medewerker in deze functie voldoening heeft vanwege de benodigde specialistische kennis, het voldoende ingeschakeld worden, het geen behoefte hebben met de gehele vakbeweging 'mee te doen'. De moeilijkheden voor de typische specialisten ontstaan eerst, wanneer hun specialisme zeer direct te maken heeft met het werk van de vakbeweging en geen oplossing is gevonden voor een zelfstandige en in het werk geïntegreerde bijdrage. Overdreven gezegd kan dus het terugtrekken op een specialisme betekenen het onttrekken van dit specialisme aan het vakbewegingsbeleid. Noch het vergroten van de algemene assistentie, noch de versterking van de specialistische bijdrage is dus zonder meer een oplossing voor de problematiek van de medewerking.

In beide gevallen blijft men de specialistische bijdrage zien als een vreemd element en wordt een schijnbaar probleemloze situatie eerder bereikt door informele relaties en verschuivingen in taakopvattingen en werkpatronen dan door een doelbewust beleid. De vraag of organisatorische structuurveranderingen een meer wezenlijke bijdrage kunnen leveren tot het geven van een juiste plaats en taak aan medewerkers in de vakbeweging, zal in een volgend artikel aan de orde worden gesteld.

J. Z. Baruch

Oorsprong en ontwikkeling van het moderne ziekenhuis

Godshuizen en gasthuizen. Prof. dr. A. Querido; Uitg. Mij. Em. Querido. Amsterdam, prijs f 2,50.

De hoogleraar in de sociale geneeskunde te Amsterdam, tevens lid van de Eerste Kamer, prof. dr. A. Querido, heeft een boekje geschreven over het ontstaan, de geschiedenis en de mogelijke ontwikkeling in de toekomst van het ziekenhuis.

Uitgaande van de oudste, ons bekende gegevens, daterende van ongeveer tweeduizend jaar geleden, schetst hij de ontwikkeling van het ziekenhuis van een instelling die oorspronkelijk in naam van God en ter ere van God (Godshuizen) gastvrijheid wilde verlenen (Gasthuizen) tot die van de moderne instituten van de laatste tijd waarin zieken worden verpleegd.

Het ziekenhuis en het ziekenhuiswezen is in zijn functie evenzeer een produkt van zijn tijd als, mirabile dictu, gevangenissen of bankinstellingen. De plaats van het ziekenhuis in de vroeg-christelijke of middeleeuwse samenleving wordt in belangrijke mate bepaald door politieke, economische, sociale, culturele en technische factoren. Daarnaast speelde het religieuze element, zowel in geestelijke achtergrond van het oude gods-gasthuis, als in de praktijk van de uitvoering (vaak door kloosterorden) in belangrijke mate mede bij de bepaling van taak en plaats van het ziekenhuis in de samenleving.

Oude kloosters dienden als verblijfplaats voor zieken en gewonden, kloosterbroeders en kloosterzusters fungeerden als eerste ziekenverplegers en verpleegsters. Het ziekenhuis wordt in Frankrijk nog steeds aangeduid met de naam 'hôpital Dieu'. De welgestelde of rijkere zieken lieten zich thuis verplegen, de vorsten en adellijke heren hadden hun lijfartsen waarvan de namen ons in vele gevallen nog bekend zijn. Soms stelden stedelijke bestuurders een soort gemeente-artsen aan die in de eerste plaats de zorg droegen voor de gezondheid van de arme bevolking en daarnaast enigszins als een soort gezondheidspolitie maatregelen konden treffen inzake algemene hygiëne, besmettingsgevaar en dergelijke.

Maar in de ziekenhuizen werden tot in de late middeleeuwen nagenoeg uitsluitend de arme lijdende mensen verzorgd en verpleegd. Naast de daklozen die een toevlucht zochten in de kloosters en gasthuizen, waren het de armsten uit de bevolking die zich in geval van ziekte maar lieten opnemen in een kloosterziekenhuis. Bedacht moet hierbij worden dat in oudheid en middeleeuwen de gezins- en familiebanden wel zo sterk waren, dat men in het algemeen verpleging en verzorging van zieke familieleden als een plicht beschouwde waaraan men zich niet wilde onttrekken.

De verbinding van armenzorg en zieken(huis)verpleging bleef ook na de middeleeuwen nog lang gehandhaafd en werkt nog, zoals prof. dr. A. Querido opmerkt, tot in onze huidige tijd vaak door. Het is nog niet zo lang geleden dat men voor de openbare ziekenhuizen het minimum toelaatbare, een minimum aan comfort, aan inrichting van de zalen, voldoende achtte. Het streven gaat thans in een geheel andere richting, nl. naar de vraag wat nog optimaal bereikbaar is in de inrichting van het moderne ziekenhuis, waardoor het een werkelijk 'gasthuis' wordt voor de patient, zonder dat daarbij de efficiency van de verpleging in het gedrang komt.

Het was in de negentiende eeuw dat geleidelijk de ontwikkeling van godshuis voor uitsluitend armlastigen, tot ziekenhuis ook voor beter gesitueerden, tot stand kwam. Welke invloeden op deze ontwikkeling hebben ingewerkt, wordt door de schrijver duidelijk gemaakt aan de hand van de evolutie van de vorm, de functie, de middelen en de plaats van de mens in het ziekenhuis. In de oudste ziekenhuizen was de mens een arme gast, die er wel met liefde verzorgd werd, maar die er nolens volens zijn intrek nam, gedwongen door sociale of andere nood. In de moderne ziekenhuizen wordt de mens als individu vaak verwaarloosd. Men heeft het moderne grote ziekenhuis wel vergeleken met een fabriek waar de mens, ook de lijdende mens, naamloos in de massa opgaat, als nummer wordt gezien zozeer dat niet gesproken wordt van meneer X maar van 'de appendix op kamer 10' of 'de niersteenpatiënt op zaal 9'.

De wisselwerking tussen maatschappij en ziekenhuis was nogal eenzijdig: de maatschappij beïnvloedde in sterke mate de plaats van het ziekenhuis in de totaliteit van de samenleving, zelfs letterlijk werd de plaats van het ziekenhuis (b.v. van het pesthuis voor besmettelijke ziekten) door invloeden vanuit de maatschappij, dus van buiten het ziekenhuis, bepaald. De functie van het ziekenhuis,

zijn 'nut' voor mens en maatschappij, werd pas later ontdekt en ook gewaardeerd. Hiermee parallel gaat een verhoogde belangstelling voor het ziekenhuis. Nu kan het ziekenhuis ook eisen gaan stellen aan de maatschappij, inzake inrichting, financiële hulp en voorzieningen in de sector van patiënten en personeel.

In onze moderne samenleving heeft het ziekenhuis zijn vaste plaats gekregen. Het behoort bij de sociale voorzieningen in uitgebreide zin, in engere zin tot de medische sector die van curatief tot preventief aan het worden is. Vanzelf zal de geneeskunde altijd curatief blijven, maar prof. Querido wijst terecht op de in dit opzicht ook veranderende betekenis van het ziekenhuis: in zijn perspectief van de toekomst schetst hij het ziekenhuis als een plaats waar meer dan nu het geval is, het curatieve met het preventieve element verbonden zal zijn.

Het ziekenhuis zal, aldus Querido, een centrum worden waar de pre-occupatie met het bed — een reminescentie met het verleden — overwonnen zal worden. In plaats daarvan zal het ziekenhuis meer dynamische betekenis verwerven als centrum van onderzoek en behandeling.

Maar ook verlangt de schrijver dat het ziekenhuis zich in de toekomst niet alleen met de zieke (zoals tot nu toe gebruikelijk was) gaat bezighouden maar ook met de gezonde mens. De ziekte kan worden voorkómen door actieve belangstelling voor de gezonde mens.

Nu is ziekte een multi-factorieel gebeuren: individuele aanleg voor ziekte van de patiënt met invloeden van milieu zowel van biologische aard (besmetting) als ook van maatschappelijke aard (werkomstandigheden) en psychologische aard (verhouding tot de medemens) bepalen samen het uiteindelijk te voorschijn komen van de ziekte bij die bepaalde patiënt maar ook de typische eigenaardigheden of het bijzondere verloop van de ziekte bij de bepaalde zieke.

Houdt het ziekenhuis rekening met deze multi-conditionele factoren voor ziekte en genezing, dan zal het zich, zo stelt de schrijver, moeten ontwikkelen tot een geneeskundig centrum, waarvan werkingssfeer en activiteit veel verder reiken dan het gebied van uitsluitend genezing van de zieke mens.

Het ziekenhuis heeft zijn erfenis van armoede en ellende reeds geliquideerd; de negatieve betekenis van een laatste toevlucht is reeds in het tegendeel verkeerd. De positieve bijdrage die het ziekenhuis aan de gezondheidszorg kan leveren, is, aldus Queri-

do, thans nog nauwelijks zichtbaar. De toekomst zal ook hier nieuwe mogelijkheden te zien geven.

□ Voorwaarde blijft daarbij dat het ziekenhuis geen fabriek voor zieke mensen wordt. Ook het moderne genees- en gezondheidscentrum moet in de ware zin des woords een gasthuis zijn, aldus besluit prof. Querido zijn boek.

Dit boek geeft een stuk cultuurgeschiedenis weer waarbij het ziekenhuis tot voorwerp van onderzoek is geworden; het wordt steeds getekend tegen de achtergrond van geneeskundige wetenschap, maar ook van een veranderende maatschappij met zich wijzigende inzichten en opvattingen omtrent de betekenis van ziekte en dood voor mens en samenleving. Het ziekenhuis maakt deel uit van sterk wisselende verhoudingen, die bepaald worden, naast irrationele elementen, door zuiver wetenschappelijke ervaringen en ontdekkingen. Nergens blijkt dit wellicht beter dan uit de hoofdstukken in dit boekje, die gewijd zijn aan de ziekenhuizen met 'Grendels en tralies', de krankzinnigeninrichtingen.

Het boek is vlot geschreven, in een prettige stijl, het geheel afgewisseld met vele anecdotes en details, waardoor het lezen slechts prettiger wordt. Een uitgebreide lijst met aanvullende opmerkingen en woordverklaring van diverse begrippen ook voor niet-medisch geörienteerde lezers verhoogt nog de waarde van dit boek. Talrijke illustraties uit verleden en heden verduidelijken de tekst.

Aan allen, die belang stellen in het moderne ziekenhuis, zij dit boekje ter lezing aanbevolen.

Hervormingen in Joegoslavië

Sinds het begin van 1961 houdt de Joegoslavische regering zich bezig met het invoeren van uitgebreide veranderingen in haar politiek, veranderingen die gericht zijn op het stimuleren van economische en administratieve decentralisatie en op het accentueren van de ontwikkeling die 'het afsterven van de staat' beoogt. Al deze veranderingen beogen hetzelfde: men wil nl. de organisatorische structuur en de theoretische basis van het Joegoslavische systeem meer in overeenstemming brengen met de beginselen van de vrije markt en de eisen van een rationale economie.

De voorgestelde hervormingen verkeren nog in staat van geleidelijke ontwikkeling, maar in elk geval is nu al duidelijk geworden dat ze een totale herziening van het economische systeem inhouden. De essentie van de plannen is dat het systeem aangepast gaat worden aan de wereldeconomie en dat de nadruk niet meer gelegd wordt op administratieve controle door de staat maar op het marktmechanisme; en er zijn aanvullende maatregelen met betrekking tot monetaire en fiscale politiek. Hervormingen op het gebied van buitenlands betalingsverkeer en handel gaan gepaard met maatregelen om het prijzensysteem te rationaliseren en nieuwe vorm te geven; om de administratieve tussenkomst van de staat bij het werk van de plaatselijke economische en bestuursorganen af te remmen; om bij industriële ondernemingen er een stokje voor te steken dat belanghebbenden hun eigen voordeel zoeken; en om tot een nieuwe inkomensverdeling te komen, die de stimulans moet opleveren voor het verhogen van de produktie en het verminderen van verspilling van arbeidskracht.

Oorsprong en omvang van de hervormingen

Gezien de reeds bestaande Joegoslavische theorieën aangaande decentralisatie zou het misschien niet geheel juist zijn om deze veranderingen als een geheel 'nieuwe economische politiek' te beschouwen. De hervormingen vormen eigenlijk een voortzetting van het decentralisatie-experiment waarmee in 1950 (met de oprichting van de Joegoslavische arbeidersraden) een begin werd

gemaakt. Leidende regeringsfunctionarissen erkennen nu dat deze politiek halverwege verlaten werd omdat de materiële basis niet voldoende bleek¹. Maar in 1961 waren er veranderingen opgetreden in de economische structuur van het land (o.a. was de industriële capaciteit met gemiddeld 13% per jaar toegenomen², en dit feit, gecombineerd met de uit het experiment van 1950 gesproten concurrentie en de daaraan inherente dynamiek, plus vooral ook de schade ten gevolge van de nog resterende gewrongen overcentralisatie van het Sowjet-type, noopte tot een uitbreiding van de arbeidersraden en het plaatselijke zelfbestuur, en tot een grondige herziening van het hele loon- en prijsstelsel.

Alvorens de economische hervormingen gedetailleerd te gaan bezien, dienen we er wel op te wijzen dat ze ongetwijfeld grote invloed zullen hebben op fundamentele aspecten van het maatschappelijke en politieke stelsel. Uit officiële Joegoslavische uitspraken blijkt een groeiend besef, dat de economische veranderingen aanpassingen in de sociaal-politieke 'super-structuur' met zich mee zullen brengen, daarbij inbegrepen de vorming van 'kwalitatief nieuwe vormen van politiek leven'³. Zo onderstreepte vice-president Kardelj de verstrekkende gevolgen van de hervormingen in maart 1961, met de volgende woorden: 'Als we de sociale en historische betekenis willen aangeven van de veranderingen die het gevolg zullen zijn van het nieuwe systeem van verdeling (verdeling van inkomen), dan kunnen we zeggen dat zij even belangrijk zijn als de grootste revolutionaire gebeurtenissen in onze maatschappelijke ontwikkeling, bijv. nationalisatie, de instelling van de arbeidersraden en in het algemeen het beginsel van maatschappelijk zelfbestuur en de instelling van het communale stelsel. Misschien kunnen we nu, terwijl we middenin de moeilijkheden van alledag zitten, de consequenties van deze veranderingen niet ten volle bevatten, maar het is wel duidelijk dat ons hele maatschappelijke bestaan in de volgende paar jaar er door beïnvloed zal worden'⁴.

De Joegoslavische regering legde de eerste wettelijke grondslag

¹ Zie b.v. de rede van vice-president Mijalko Todorovic voor de federale volksvergadering, Borba, 1 maart 1961.

² De nationale produktie en het inkomen per hoofd waren in 1960 respectievelijk 60 pct. en 55 pct. hoger dan in 1956.

³ Resolutie van tweede plenaire zitting van het federale comité van de socialistische alliantie van het werkende volk van Joegoslavië (SAWPY) 21 maart 1961.

⁴ Kardelj in de tweede plenaire zitting, Borba, 21 maart 1961.

voor haar program van hervormingen in januari 1961, nadat de tweede helft van 1960 een uitvoerige openbare discussie erover had opgeleverd. Op 18 januari werd een decreet uitgevaardigd waarbij de transacties met vreemde valuta werden herzien, en op 22 februari keurde de Federale Bestuursraad de voornaamste economische hervormingsmaatregelen goed, die prompt een week later geratificeerd werden door de Federale Vergadering. In juni kwamen aanvullende wettelijke maatregelen tot stand, waardoor nog enkele fiscale en monetaire hervormingen werden ingevoerd en waardoor het 'eigen beheer' van de arbeiders (dat in 1960 al tot de spoorwegen en de posten was doorgedrongen) verder werd uitgebreid, zodat het nu ook luchtverkeer en scheepvaart omvat. Men neemt aan dat de regering voorts van plan is de huidige stelsels zowel van arbeiders-eigen beheer als van regionaal zelfbestuur totaal op de helling te nemen wanneer de nieuwe grondwet behandeld gaat worden; de openbare behandeling daarvan zal vermoedelijk in de lente van 1962 plaatsvinden.

Tijdens het schrijven van dit artikel (september 1961) zijn sommige economische hervormingen nog niet in detail uitgewerkt, maar de hoofdlijnen van het nieuwe economische stelsel en de omvang van het sociaal-politieke program dat daarmee samenhangt zijn nu voldoende duidelijk om de basis te kunnen vormen voor een algemene analyse. Intussen is nu ook overduidelijk gebleken dat er talrijke en zeer gecompliceerde problemen aan vastzitten als men probeert een stelsel te ontwikkelen dat gebaseerd moet zijn op vèrgaande economische decentralisatie, maar niettemin hand in hand moet blijven gaan met een totalitair politiek systeem.

De economische veranderingen die de regering heeft ingevoerd, vallen ruw genomen in twee categorieën uiteen. In de eerste categorie komen de veranderingen die te maken hebben *a.* met de verhoudingen binnen de ondernemingen zelf en *b.* met de verhouding van de onderneming tot de burgerlijk-administratieve eenheid (*commune*) waartoe ze geografisch behoort, én tot de totale economie. De tweede categorie omvat alle veranderingen die bedoeld zijn om een zo groot mogelijk evenwicht tot stand te brengen tussen de werking van een vrije (vraag- en aanbod-) markt aan de ene kant, en de eisen van een alomvattend nationaal economisch plan aan de andere kant.

Van de maatregelen in de eerste categorie is wel een van de moeilijkste en meest controversiële de nieuwe organisatorische opzet van de inkomensverdeling voor economische ondernemingen. Het centrale punt daarbij is dat men een maximum aan profijt

zoekt te bereiken door de versterking van de directe deelname der arbeiders in de leiding van de onderneming en door winstdeling.

De nieuwe orde in de ondernemingen

De nieuwe organisatorische opzet van de ondernemingen brengt mee dat in elk bedrijf z.g. 'economische eenheden' gevormd worden, elk bestaande uit een werkplaats of produktie-eenheid van 20 tot 50 arbeiders. Hun administratieve gezagsgebied is wat vaag aangegeven (er zijn regels in de maak om hun rol precies te bepalen, met soepele aanpassingsmogelijkheden aan de aard van het bedrijf), maar de opzet is toch wel dat de eenheden — binnen de beperkingen van het totale produktieplan voor hun bedrijf — tamelijk zelfstandig zullen kunnen handelen. Elke eenheid krijgt de beschikking over eigen kapitaalgoederen en een werkkapitaal — dit om de onderlinge wedijver te bevorderen en de arbeiders meer rechtstreeks te betrekken bij de efficiency van de produktie en de financiële positie van het bedrijf. Elke eenheid regelt zelf haar eigen interne aangelegenheden, ook de plaatsing van werkkrachten en de verdeling van het aandeel in het bedrijfsinkomen onder de leden van de eenheid onderling.

In de bedrijven waar deze veranderingen al ingevoerd zijn, wordt het bedrijfsinkomen ongeveer als volgt verdeeld:

1. De arbeidersraad bepaalt welk deel van het totale netto-inkomen toevalt aan de arbeiders en welk deel aan de diverse kapitaalfondsen besteed moet worden;⁵

2. de raad stelt eveneens vast welk gedeelte van het totale netto-inkomen toegewezen wordt aan de diverse afdelingen en economische eenheden van het bedrijf, dit op basis van de verlies- en winstgegevens.

3. elke economische eenheid bepaalt zelfstandig hoe haar deel van het totale bedrijfsinkomen verdeeld zal worden tussen de arbeiders aan de ene kant en het kapitaal van de eenheid aan de andere kant;

4. het loon dat een lid van eenheid verdient wordt bepaald door een standaard-arbeidskwantum, gebaseerd zowel op de gemiddelde winstmogelijkheid (totale waarde van kapitaalfondsen gedeeld door

⁵ Voor een gedetailleerde uiteenzetting van het nieuwe stelsel van kapitaalaccumulatie zie S. Blagojevic, 'Enige economische en sociale aspecten van het investerings-systeem in Joegoslavië' (door de Joegoslavische regering voorgelegd aan de Europese Economische Commissie).

totaal arbeiders) en nog enkele andere door het bedrijf zelf vastgestelde criteria.

De Joegoslavische arbeider wordt dus niet betaald naar de hoeveelheid werk en volgens een vaste loonschaal; hij krijgt onder het nieuwe stelsel een aandeel van de ondernemingswinst, gebaseerd op produktiviteit en winstmogelijkheid van het bedrijf als geheel en van zijn eigen eenheid. Bovendien kan elk bedrijf over zijn nettowinst zelf beschikken zonder enige tussenkomst van de administratieve organen van de staat, en het bedrijf volgt hierbij zijn eigen normen.

Joegoslavische communistische theoretici houden staande dat dit systeem van beloning gebaseerd op arbeid — of, om precies te zijn, op het 'produktie-complex' — een uitwerking is van de Marxistische waardeleer bij een situatie waarin produktiemiddelen eigendom zijn van de gemeenschap; dat betekent dat volgens de wet van vraag en aanbod een verdeling plaats heeft door de arbeiders die de goederen produceren en de bedrijven beheren van de 'meerwaarde' van goederen in de vorm van rechtstreekse maatschappelijke accumulatie⁶. Dit nu, menen de theoretici, toont aan dat men teruggekeerd is tot de 'zuiver' Marxistische opvatting over 'de verdeling van de produktiewaarden zelf'⁷. Zij stellen dat met de invoering van dit stelsel een begin gemaakt is met de geleidelijke opeffing van de fundamentele tegenspraak in het systeem van loon en loonarbeid, hetzij dan kapitalistisch of staats-bureaucratisch van aard. Er voor in de plaats komt dan een hogere sociaal-economische categorie van 'inkomen', rechtstreeks door de producenten zelf in ieder bedrijf verdeeld⁸.

Het nieuwe systeem mag dan op een aantal theoretische voordelen aanspraak kunnen maken, het heeft intussen ook al een aanzienlijk aantal praktische problemen en moeilijkheden veroorzaakt⁹. Tot de economische problemen die uit het nieuwe stelsel ontstonden, behoort de moeilijkheid om 'gelijke voorwaarden' te

⁶ Over het stelsel van de beloning van arbeiders, zie Milka Spiljak, 'Loon of verdeling naar rato van arbeid', 'Review of International Affairs', (Belgrado), 20 januari 1961. Ook in *Borba*, 21 maart, 2 april, 30 april, 2 mei 1961.

⁷ Karl Marx en Friedrich Engels, 'Selected Works', Foreign Languages Publishing House, Moskou, 1958. Vol. II, p. 25.

⁸ Zie rede door Milentije Papavic, plenaire vergadering federale comité SAWPY, *Borba*, 21 maart 1961.

⁹ Zie b.v. verslagen in *Borba*, 2 april; *Ekonomska Politika*, 24 juni, *Kommunist* (Belgrado), 13 juli 1961.

scheppen voor de verschillende economische eenheden binnen één bedrijf. Het kan voorkomen dat bepaalde eenheden meer produceren dan andere omdat zij modernere machines ter beschikking hebben; of het gebeurt wel dat eenheden of afdelingen die veelgevraagde goederen produceren, gemakkelijk meer kapitaal accumuleren dan eenheden die er minder gunstig voorstaan, terwijl toch de eerste geen hogere produktie hebben. Hoe bewaart men hier het juiste evenwicht? Kennelijk hoopt men dat dergelijke ongelijkheden binnen een bedrijf weggewerkt kunnen worden via aanpassing van rentevoet en huurbedrag, op ongeveer dezelfde manier als de plannenmakers de verschillen in economische sterkte tussen verschillende bedrijven, industrieën of geografische gebieden willen opvangen. In laatste instantie is het hele probleem een kwestie van prijspolitiek.

De belangrijkste vragen evenwel komen op bij de kwestie wie het meeste zeggenschap zal hebben over de inkomensverdeling en welke groepen het meeste voordeel zullen hebben van de toegenomen onafhankelijkheid van de economische ondernemingen. Dit soort vragen wordt tegenwoordig in het openbaar behandeld en het gevaar bestaat dat hierdoor scherpe sociaal-politieke conflicten tussen de arbeiders en de klasse der managers zullen uitbreken. De managers van hun kant beschuldigen de arbeiders van 'syndicalistisch-anarchistische neigingen'; zij menen dat de arbeiders alleen maar een loonsverhoging in de wacht proberen te slepen. Woordvoerders van partij en vakbeweging evenwel hebben de beschuldiging geuit dat de managers bezig zijn met pogingen om de ballast van administratieve routine te handhaven om op die manier te verhinderen dat de arbeiders (de ware producenten) werkelijk deel zullen hebben aan het beheer van economische ondernemingen¹⁰.

Ondernemingen en regering

De veranderende verhoudingen binnen de economische ondernemingen moet men zien in het grotere geheel van veel verder om zich heen grijpende veranderingen, nl. in de relaties die een onderneming naar buiten toe heeft met de organen van staatsadministratie en van regionale bestuursorganen. Vroegere administratieve voorschriften — met name de eis dat iedere onderneming een vastgesteld minimumbedrag uit de lonen van de arbeiders moest afdragen aan de commune waarin de onderneming gevestigd was —

¹⁰ Kommunist, 13 juni; Borba, 21 juli, 1961.

hadden doorgaans tot resultaat dat de ondernemingen weinig lust hadden om een teveel aan arbeidskracht af te voeren of hun produktie op te voeren. Daar komt bij, dat onder het vroegere systeem van progressieve belastingen het soms voorkwam dat een ver ontwikkeld bedrijf wel 70% van zijn nettoowinst te betalen kreeg in belastingen aan de federale staat. Deze schadelijke fiscale maatregelen zijn nu grotendeels rechtgetrokken doordat er een algemene belasting voor in de plaats is gekomen van 15% op de jaarlijkse winst van een onderneming, tot ten hoogste 6% van het totale bedrijfskapitaal, met dien verstande evenwel dat winsten, die daar boven uitgaan, zullen vallen onder een overwinst-belasting van 25%.

Joegoslavische economen hebben deze laatste belasting veelal becritiséerd en een discriminatie genoemd tegen 'groeïende industrieën'; zij menen dat het gunstige effect van de algemene mildere belastingmaatregelen erdoor geschaad wordt. Niettemin blijft het een feit dat de meeste ondernemingen nu een veel groter deel van hun winst voor eigen investeringen kunnen houden. Hierdoor, en ook door andere maatregelen die de communes zelf fiscale autonomie toekenden, schat men dat economische ondernemingen en de communes gezamenlijk in de eerstvolgende vijf jaren de beschikking zullen hebben over een extra bedrag van ruim 600 biljoen dinar. De federale belastingen op vaste investeringen zijn intussen omhooggegaan en dit feit, gepaard aan veranderingen in het kredietwezen, zal, naar men verwacht, de uitbreiding van de investeringen binnen de perken houden en de ondernemingen dwingen om hun reserves als werkkapitaal te benutten in plaats van gemakkelijke bankkredieten op te nemen, zoals dat totnutoe geschiedde.

Er wordt thans gewerkt aan een grondige re-organisatie van het bankwezen, met het doel om de kredietcontrole te maken tot een meer doeltreffend instrument van economische politiek en de banden tussen de plaatselijke besturen en de economische ondernemingen in hun gebied nauwer aan te halen. In het gereorganiseerde systeem zullen de banken van de communes een fundamentele plaats innemen (het land telt momenteel 800 communes). Het aantal dezer banken zal worden opgevoerd van 120 tot 700 of 800, en zij zullen een sleutelpositie innemen in het economische leven van hun respectieve gebieden. De communale bank zal het financiële centrum moeten worden van de hele economie in een commune; de bank zal de beschikking hebben zowel over de tegoeden van de cliënten ter plaatse als over kredieten van gespecialiseerde banken,

landbouwbanken, investeringsbanken of van de Nationale Bank.¹¹

Hoofddoel van de decentralisatie is dat de communes, die in 1955 werden opgericht, een behoorlijke financiële basis moeten hebben. Elke commune zal zelf haar eigen inkomsten moeten putten uit diverse bronnen: nl. een heffing op de bruto inkomsten van alle arbeiders die in de commune werken, andere plaatselijke belastingen, rente die bepaalde communale diensten betalen op hun zakelijk kapitaal, en verplichte bijdragen van ondernemingen in de commune uit hun bedrijfskapitaal en hun gezamenlijke consumptiekapitaal. Tot 23% van het netto-bedrijfsinkomen kan zo door de bedrijven aan de gemeenschap bijgedragen worden (bedragen die dus losstaan van federale belastingen). Hiervan gaat 11% naar de commune (opstina), 4% naar het district (srez) en 8% naar de republiek waarin men gevestigd is. Verder wordt van de communes verwacht dat ze hun inkomsten vergroten doordat het eigen beheer van de arbeiders nu uitgebreid is tot de gebieden van transport (spoorwegen, luchtvaart en scheepvaart) en posten.

Zodoende worden de communes geleidelijk aan eenheden die zichzelf geheel kunnen bedruipen uit hun eigen plaatselijke economische bestaansmiddelen; en zo wordt het dan weer nodig dat hun wettelijke en organisatorische structuur aan deze nieuwe economische verhoudingen wordt aangepast. Met name is dit het geval waar het zeer gevoelige punt aan de orde is van de dikwijls wat gespannen verhoudingen tussen de 'volkscomité's' — de gekozen bestuursorganen van de communes — en de arbeidersraden van de ondernemingen binnen het rechtsgebied van de commune. De volkscomité's hebben niet alleen de macht om een onderneming op te heffen of haar arbeidersraad te schorsen, maar bovendien benoemen en ontslaan zij de directeurs van ondernemingen. Dit laatste punt is voornamelijk tot strijdpunt geworden omdat zodoende een bedrijfsdirecteur, wanneer er een meningsverschil met de commune optreedt, zich genoodzaakt voelt de kant van het communale comité te kiezen in plaats van die van de arbeidersraad van zijn eigen bedrijf. Daarom hebben enkele vakverenigingen een gekwalificeerde 'democratisering' van aanstellings- en ontslagprocedures voorgesteld, waarbij het initiatief in beide gevallen bij de arbeidersraad zou komen te liggen, maar waarbij het communale comité de beslissingen zou moeten goedkeuren. Tevens zou het communale comité het recht behouden om de arbeidersraad

¹¹ Over de herzieningen in het bankwezen zie Borba, 23 februari, 7 april, 6 juli 1961.

te ontbinden of in bepaalde nauw omschreven gevallen de directeur van een onderneming te ontslaan. Hiervoor zouden nieuwe regels moeten worden opgesteld.

Buitenlandse handel en vaststelling van prijzen

Het beeld van het nieuwe economische patroon dat in Joegoslavië bezig is te ontstaan, zou niet volledig zijn zonder een beschouwing van de tweede grote categorie van veranderingen. Die veranderingen nl. die op de lange duur aan het mechanisme van de vrije markt, zowel internationaal als binnenlands, meer vrij spel zullen geven. Deze veranderingen hebben voornamelijk betrekking op de buitenlandse handel en de prijspolitiek, en zij zijn erop gericht het noodzakelijke kader te scheppen voor een doeltreffende toepassing van de principes van decentralisatie, vrijere concurrentie en economische rationaliteit.

Met behulp van leningen tot een bedrag van \$ 275.000.000 van het Internationale Monetaire Fonds, de Verenigde Staten en enige Westeuropese landen, heeft Joegoslavië de hele buitenlandse handel en het betalingsverkeer op de helling genomen. De veelsoortige wisselkoersen van vroeger en de in- en export-coëfficiënten zijn vervangen door één enkele vaste wisselkoers van 750 dinar voor één dollar, en een voorlopig algemeen douanetarief. Ongeveer 30% van Joegoslavië's import is vrijgemaakt van administratieve controle, terwijl de rest nog steeds geregeld wordt via quota- en importvergunningen. Zodoende is Joegoslavië dus het eerste communistische land geworden dat een zekere mate van inwisselbaarheid van betalingsmiddelen en vrije handel toestaat.

De vrijmaking van de buitenlandse handel en het betalingsverkeer maakt uiteraard dat de Joegoslavische economie gevoeliger wordt voor druk van de wereldmarkt. Als begeleidend verschijnsel heeft de regering daarom een begin gemaakt met een geleidelijke hervorming van het scheefgetrokken prijzensysteem. Onder het oude systeem stonden de binnenlandse prijzen zowel van consumptiegoederen als van grondstoffen in geen enkele verhouding tot de prijzen op de wereldmarkt. De regering heeft nu aangekondigd dat haar nieuwe prijspolitiek gericht is op de uiteindelijke afschaffing van directe administratieve prijsbepaling door de staat en de totstandkoming van 'meer harmonieuze' verhoudingen door een uitgebreide werking van het marktmechanisme¹². Het decreet

¹² Zie Borba, 14 en 23 februari 1961; *Ekonomska Politika*, 11 febr. 1961.

van februari 1961 bepaalde dat gedurende de eerstvolgende paar jaar de 'prijzenplafonds' en andere vormen van prijsvaststelling door de staat — in geldwaarde gerekend heeft dit betrekking op ongeveer een kwart van de totale industriële produktie — geleidelijk zouden worden afgeschaft. Daarvoor in de plaats zouden indirecte economische prijsreguleringsmethodes worden toegepast, nl. door fiscale en monetaire maatregelen¹³.

De daden van de regering na het decreet van februari leken overigens in sommige gevallen lijnrecht in tegenspraak met de uiteindelijke doelstellingen van de nieuwe prijspolitiek. In april, juni en augustus werden nieuwe prijsbeheersende maatregelen genomen die onder diverse vormen op bijna alle sectoren van het economische leven betrekking hebben. Volgens de regering zijn dit echter maar voorlopige, 'tijdelijke', maatregelen, immers er moest iets gebeuren om de inflatoire neigingen, die na de veranderingen in de buitenlandse handel en het betalingsverkeer de kop opstaken, de baas te worden, en ook moest er gewaakt worden tegen onverantwoorde prijsstijgingen en speculaties gedurende de overgangperiode van het oude naar het nieuwe prijssysteem. Maar hoe het zij: tot nu toe is de administratieve prijsbeheersing nog niet duidelijk op zij geschoven, al moet men natuurlijk afwachten wat er gebeuren zal als de eerste aanpassingsmoeilijkheden voorbij zijn.

Toch — voorzover de beschikbare gegevens nu een oordeel toelaten — ziet het er naar uit dat de prijzen nu, binnen de beperkingen van de nog steeds voortdurende interventie van de kant van de staat, de neiging hebben zich te ontwikkelen tot een rationeler peil, economisch gezien dichters staande bij het peil van de prijzen op de wereldmarkt. De statistieken wijzen erop dat gedurende de eerste zeven maanden van 1961 de landbouwprodukten gemiddeld 10% in prijs gestegen zijn, en verder geven zij een gemiddelde stijging van 5% over de hele linie aan voor de prijzen van industriële produkten, terwijl evenwel bepaalde produkten van de ijzerverwerkende industrie, de elektrische apparatenfabrieken en de textielindustrie ongeveer 3% goedkoper werden. De transporttarieven gingen ongeveer 15% omhoog en in de restaurants rekent men 18-20% meer dan vroeger.

Bijzonder interessant is de stijging van de prijzen in de agrarische sector. Hoewel de agrarische produktie 60% hoger was dan

¹³ Over prijsbepaling en prijsbeheersing, zie B. Kubovic en V. Trickovic, Nationale en regionale economische planning in Joegoslavië, Belgrado 1961.

voor de oorlog, bleef het tempo van de produktiestijging toch lager dan in de industrie, als gevolg van de oude foutieve vaststelling van de prijzen. Nu echter heeft men meer rationele prijzen voor agrarische produkten vastgesteld en deskundigen schatten dat daardoor het totale inkomen van de boerenbedrijven stijgen zal tot ongeveer 40% boven het peil van 1959 — altijd aannemende dat de produktiviteit gelijk blijft. De voor een toeneming van de agrarische produktie zo belangrijke stimulans zou hiermee gegeven zijn.

Alles bij elkaar is het nog te vroeg om de deugdelijkheid van de huidige experimenten met de prijzen te beoordelen — en zeer zeker is het nog te vroeg om te kunnen overzien in welke mate de vrije marktprincipes ten slotte zullen worden toegelaten. Maar een feit is het dat, nu onnatuurlijke prijzen afgeschaft gaan worden, het verhogen van de efficiency en het verlagen van de produktiekosten tot de moeilijkste punten van 's lands economie zijn gaan behoren — vooral als men denkt aan het grote tekort op de betalingsbalans (een tekort van \$ 250 miljoen in 1960) en als men bedenkt dat de netto-toevloeiing van buitenlandse fondsen in de eerstkomende jaren lang niet zo hoog zullen zijn als de voor de schulden benodigde sommen.

Het is duidelijk dat de regering hoopt door velerlei en zeer subtiële manieren van fiscale en monetaire controle de inflatoire krachten te kunnen bedwingen, en voor consumptie en investeringen de beloofde toewijzingen tot stand te kunnen brengen. Rentes en huren moeten aangepast kunnen worden om zodoende een instrument te vormen waarmee de 'verticale distributie' van kapitaal over de verschillende economische sectoren kan worden beheerst en de prijs zal het voornaamste middel zijn om voor de 'horizontale distributie' van het totale maatschappelijke produkt over de ondernemingen te zorgen.

De herziening van het bankwezen is een kernpunt van het program en zal de regering nieuwe wapens verschaffen waarmee het economische leven gereguleerd kan worden. De Nationale Bank, die vroeger een centrale bank was en voor verrekeningen ('clearing') zorg droeg, zal nu alleen maar een centrale bankinstelling worden, die het oog houdt op de geldvoorziening en op de bewegingen van de geldvoorraden, die obligaties en schatkistbiljetten uitgeeft en de disconto-koers bepaalt.¹⁴ Verder zullen de verplichte minimale reserves van de communale banken er gedeponereerd zijn. Het markt-evenwicht kan voorts ook gehandhaafd worden door manipulaties

¹⁴ Zie de eerder geciteerde toespraken van Kardelj en Todorovic.

met de federale marktreserves en door regulering van de import.

De Joegoslavische ambtenaren beseffen natuurlijk wel, ook al hopen ze oprecht dat het nieuwe schema van meer soepele indirecte controle een succesvolle integratie van economische planning en marktmechanisme te zien zal geven, dat er nog zeer moeilijke aanpassingsproblemen zullen moeten worden overwonnen. Het hoofd van het secretariaat voor Economische Zaken van de Federale Bestuursraad, de heer Gligorov, heeft aan dit besef uiting gegeven toen hij in een interview met schrijver dezès zei: 'Het is nutteloos om de markt te veronachtzamen, even nutteloos als het zou zijn om het plan te veronachtzamen. Wat wij willen is een zo groot mogelijk evenwicht tussen gedecentraliseerde planning en het marktmechanisme. Wij hebben geen dogmatische vooroordelen, geen enkel...'

De dreiging van inflatie

De economische aanpassing aan de vele veranderingen van het herzieningsprogram werd ernstig gecompliceerd door de snelle toename van de investeringen in de eerste helft van 1961. Al voor de hervormingen bij de wet waren vastgesteld werd slechts ongeveer $\frac{1}{3}$ van de totale kapitaalsinvesteringen toegewezen uit de fondsen van de centrale regering. De bedrijven zelf financierden ongeveer 30% en de communes en de 6 republieken ongeveer 35%. Vooruitlopend op de verdere decentralisatie die in het hervormingsprogram werd voorzien, begonnen vele bedrijven en vele plaatselijke autoriteiten die over openbare gelden beschikten, in het wilde weg te investeren, wat het vastgestelde investeringspatroon ernstig in gevaar bracht. Het nationale economische plan voor 1961 had voorzien in een investeringstoename van 4.7%, terwijl in werkelijkheid in de eerste vier maanden van het jaar de toewijzingen uit de fondsen van de centrale regering al tot 8% waren opgelopen, terwijl de bedrijven en de communes en republieken tezamen een stijging van niet minder dan 40% te zien gaven.

Een ongewoon grote vraag, prijsspeculaties, jacht op goedkoop geld, onwettige kredietregelingen¹⁵ en algemene nervositeit — alles voor een groot deel terug te voeren op het economische aanpassingsproces — al die factoren speelden een rol bij de plotselinge hoge vlucht die de investeringen namen. Teneinde de zaak weer binnen de perken te brengen kondigde de federale volksregering in juni 1961 ettelijke beperkende maatregelen af waarbij de com-

¹⁵ Over de groei van schulden tussen bedrijven, zie Borba, 10 juni en 6 juli 1961.

munes en de republieken verplicht werden om 10% van hun budgetaire inkomsten te reserveren, verder om 35 in plaats van 25% van hun investeringskapitaal in werkelijk kapitaal te beleggen (dus niet in vaste investeringen); en de communale banken ten slotte zouden alleen maar kredieten mogen verstrekken aan bedrijven die 50% van hun kapitaal voor werkkapitaal zouden reserveren.¹⁶

Hoewel het effect van deze beperkingen nog niet in volle omvang gezien kan worden, is er geen twijfel aan dat ze onmiddellijk en scherp voelbaar werden in het economische leven. Begin september was het totaal van de investeringsstroom bijna 50% lager dan aan het eind van april¹⁷. De plotselinge inkrimping van kredieten schiep evenwel een atmosfeer van onzekerheid, vertraagde de produktie en veroorzaakte in bepaalde sectoren van de industrie ernstige liquiditeitsmoeilijkheden. Al deze ongunstige gevolgen ziet men al weerspiegeld in het feit dat in de eerste 8 maanden van 1961 de industriële produktie maar 8% steeg, in plaats van de 12% die het plan voor 1961 had verlangd, terwijl in dezelfde periode de onverkochte voorraden van landbouwmachines 100% groter werden, en de voorraden kapitaalgoederen, over het geheel genomen, 24% groter¹⁸. Dit alles toont aan dat de regering zich over de kwestie van het tegengaan van inflatoire invloeden zonder daarbij de economie te verstoren, of de groei van de economie te vertragen, nog steeds zeer veel hoofdbrekens zal moeten maken.

Achterblijvende arbeidsproduktiviteit

Op het vitale punt van de opvoering der produktiviteit door de vermindering van arbeidsverspilling zijn de eerste resultaten van de economische herzieningen ook al niet bemoedigend. Het nominale loon van de arbeidende bevolking nam gedurende de eerste zeven maanden van 1961 toe met naar schatting 16%, maar de produktiviteit slechts met 3%. In de textielindustrie, de scheepsbouw, de leer- en metaalverwerkende industrieën is evenwel het aantal werknemers sneller gegroeid dan de produktie¹⁹.

Onder de roos hebben leidende figuren uit de Joegoslavische economie schrijver dezes toevertrouwd dat naar hun schatting 15 tot 20% van het totaal aantal in de industrie werkzame arbeiders in Joegoslavië (1.1 miljoen) 'surplus-arbeid' is. De invloedrijke

¹⁶ Borba, 22 mei, 10 en 21 juni; Kommunist, 15 juni 1961.

¹⁷ Borba, 17 september 1961.

¹⁸ Ibidem.

¹⁹ Borba, 17 augustus en 21 sept. 1961; Politika, 16 sept. 1961.

Kroatische leider, de heer Vladimir Bakaric, heeft de raad gegeven dergelijke arbeidskrachten bij de wegenbouw en andere openbare werken aan het werk te zetten. Aan de andere kant heeft het hoofd van de Joegoslavische federatie van vakverenigingen, Svetozar Vukmanovic, erop aangedrongen overbodige arbeiders niet te ontslaan, maar hen binnen de bedrijven zelf aan het werk te houden door nieuwe projecten te beginnen²⁰.

Het resultaat van deze eerste moeilijkheden was een stroom van kritiek tegen de hervormingsmaatregelen. De critici (voornamelijk uit de middelste en laagste regionen van de manager-klasse plus enkele bureaucraten van de oude stempel) verklaarden dat de hervormingen de weg vrijmaakten voor een rechtstreekse economische anarchie, en zij pleitten voor een althans gedeeltelijke terugkeer tot gecentraliseerde planning en dito controle. Aan de andere kant waren verscheidene vooraanstaande Joegoslavische leiders (die de steun hadden van een groot aantal economen uit de lande) van mening dat de grootste moeilijkheid juist lag in het feit dat de hervormingen niet ten volle waren doorgevoerd. Laatstgenoemde zienswijze wordt wel het duidelijkst weergegeven door de heer Bakaric, die in juni 1961 verklaarde: 'De vraag is niet of we te snel voortgaan, maar integendeel of we niet te traag zijn. Lang niet alles is ons nu duidelijk: wie kan zeggen of alle maatregelen goed zullen blijken? Maar later, als ze in werking getreden zijn, kunnen we een correctie op die werking uitoefenen. Als wij toelaten dat de situatie een onduidelijke indruk maakt, als niet duidelijk wordt wat een overblijfsel is van het oude stelsel en wat het resultaat is van het nieuwe stelsel, dan staan ons nog ernstige moeilijkheden te wachten'²¹.

Sociale aspecten van hervormingen in de economie

De vele economische aanpassingsmoeilijkheden zijn ten slotte maar één enkel aspect — zij het dan een zeer belangrijk aspect — van het totaal aan sociaal-politieke vraagstukken waar de regering mee te maken heeft. Hoe ver kan en zal men het nieuwe economische systeem doorvoeren zonder grote ongelijkheid te doen ontstaan? Hoe moet men de demarcatielijnen afbakenen en beveiligen tussen enerzijds de zelfzuchtige belangen van personen en bedrijven en anderzijds de belangen van de staat, tussen de belangen van de provincies en die van de federale staat? Hoe kan men aan de onder-

²⁰ Borba, 2 april, 2 mei 1961.

²¹ Borba, 19 april 1961.

havige hervormingen werkelijke politieke betekenis meegeven zonder zodoende het machtsmonopolie van de communistische partij in gevaar te brengen?

De sociale en politieke betekenis van de economische hervormingen zijn sinds hun afkondiging in het begin van 1961 een voortdurend onderwerp van discussie in de pers en bij de Joegoslavische sociologen, politici en intellectuelen geweest. Tot nu toe hebben de ontwikkelingen voedsel gegeven aan de reeds vroeger gekoesterde vrees dat de concurrentie, die aan het nieuwe stelsel inhaerent zou zijn, onvermijdelijk de oorzaak zou worden van de maatschappelijke euvelen waar de welvarende kapitalistische maatschappij nu eenmaal mee behept heet te zijn.

In maart 1961 hield de vice-president Kardelj een programmatische toespraak, waarin hij duidelijk verzet aantekende tegen de ideologie van 'abstracte gelijkheid' en tegen 'het naïeve en oppervlakkige idealisme' van jonge intellectuelen die van nieuwe stimulansen alleen maar vol vrees een 'ontmenselijking van de arbeid' verwachtten en een 'verafgoding van het geld'. Hij en de heer Milentije Popovic waren de voornaamste sprekers op de plenaire vergadering van het Federale Comité van de SAWPY in maart 1961, en beiden gaven zij toe dat 'hier en daar' sociale conflicten en politieke meningsverschillen zouden kunnen voorkomen. Zij deden dan ook een beroep op de verschillende organisaties, en met name op de Communistische Liga en de SAWPY, om 'een zeer hoge graad van onbaatzuchtigheid, eerlijkheid, solidariteit en kameraadschap' onder de burgers van Joegoslavië te bevorderen²².

Wat betreft de directe resultaten van het nieuwe systeem van inkomensverdeling: meestal is men het er wel over eens dat de atmosfeer momenteel bepaald wordt door een zucht naar eigen voordeel. Bedrijfsleiding en arbeiders hebben heel wat geschillen gehad over de juiste inkomensverdeling tussen de kapitaalsector en de lonensector, maar over het geheel zijn de bedrijven ertoe overgegaan het hele personeel opslag te geven. Dientengevolge zijn in sommige takken van industrie (b.v. elektrische apparaten, drukkerijen, olie- en bouwnijverheid) de nominale arbeiderslonen 24 tot 30% gestegen.

Wat de heer Bakaric 'de strijd voor eigen loon' noemde²³ schijnt een groeiende maatschappelijke ongelijkheid te versterken en de kloof tussen de topsalarissen en de minimumlonen dieper te maken.

²² Zie noot 8, toespraak Popovic.

²³ Zie noot 21.

De jongste statistieken geven dan ook diegenen gelijk die in het begin vreesden dat 'de rijken rijker en de armen armer zouden worden'²⁴. In 1960 vertoonde de loonschaal in Belgrado een bedrag van 8.000 tot 15.000 dinar in de laagste categorie en steeg dan tot 70.000 in de hoogste. Aan het eind van juni 1961 waren de hoogste salarissen gestegen tot 110.000 dinar, maar de minimumlonen waren niet verder gekomen dan tot 10.000 à 15.000 Dinar. Uit het district Pancevo komt een gelijkkluidend bericht: fabrieksdirecteuren kregen een extra toelage tot een bedrag van 12.000 dinar, maar voor ongeschoolde arbeiders bedroeg het extraatje slechts 500 dinar.

Nu de bedrijven en communes over meer autonomie beschikken, is er ook een neiging ontstaan tot plaatselijke 'monopolievorming'; ook andere vormen van dorpsgeest steken de kop op, en hebben maar al te vaak een botsing tussen communale en federale belangen ten gevolge. Vooral bij commerciële groothandelsbedrijven is die neiging heel sterk. In een aantal communes (Pancevo, Zenica, Priboj, Sombot, Slavonsky Brod enz.) hebben de 'volkscomité's' erop aangedrongen dat de fabrieken en de agrarische coöperaties nieuwe (in de meeste gevallen volmaakt overbodige) tussenpersonen in het verkoopproces zouden invoegen; produkten, grondstoffen en onderdelen zouden door speciale groothandelskanalen aan de winkeliers en de consumenten verkocht moeten worden. Dit leidde uiteraard tot prijsverhogingen, want de groothandelsfirma stelde een hoge prijs vast, en het resultaat was dat de communale autoriteiten een aardige illegale winst boekten²⁵. Paradoxaal genoeg zijn dergelijke ontsporingen van het hervorderingsprogramma te wijten aan de aard van de nieuwe regelingen: immers nu de bedrijven niet meer door de volkscomité's onder druk gezet worden om overbodige arbeidskrachten aan het werk te houden, maar een bijdrage geven aan de kas van de commune, zijn de communes op de gedachte gekomen dat ze gemakkelijk hun aandeel in de bedrijfswinsten kunnen 'verdubbelen' door een aantal nieuwe (overbodige) firma's te stichten.

Intussen zijn ook heel wat nieuwe communale fondsen gesticht die zelfstandig beheerd worden (voor investeringen, woningbouw, gezondheidsdiensten, sociale verzekeringen, communale activiteiten e.d.); het bestaan daarvan schijnt in tegenspraak met de gelijk-

²⁴ Rad, 4 februari 1961.

²⁵ Voor opgave van dergelijke gevallen zie Borba, 31 mei, 17 en 21 juli 1961.

tijdig genomen maatregel dat de communale volkscomité's het recht tot administratieve tussenkomst verliezen. In de nabije toekomst kan dit zeer zeker moeilijkheden opleveren. Het beheer over deze nieuwe fondsen wordt gevoerd door min of meer autonome communale lichamen, die verondersteld worden het geld te besteden volgens bepaalde richtlijnen, hoewel nergens nog besloten is wie die richtlijnen vaststelt en hoe dat gebeuren zal. Hoe de uiteindelijke vorm van deze plaatselijke organen ook moge zijn, vast staat wel dat voortgezette decentralisatie een vruchtbare bodem zal opleveren voor onwettige praktijken als hierboven beschreven, evenals voor misbruik van publieke gelden en voor handelingen die door overwegingen van groepsbelang ingegeven worden.

Gezien in het bredere verband van de verhouding van de zes federale republieken tot de centrale regering, zouden de decentralisatie-problemen nog wel eens ernstige spanningen kunnen veroorzaken die ver om zich heen kunnen grijpen. Het Tito-regime heeft grote voortgang gemaakt met de vorming van een Joegoslavisch nationalisme, en eveneens wordt de geboorte van de nationale eenheid over het algemeen beschouwd als een van de grootste prestaties van dit regime, een prestatie waarover weinig controverses bestaan. Maar toch zijn er nog steeds verschillen tussen de onderontwikkelde gebieden van Joegoslavië en de rest van het land, en die blijven voedsel geven aan ideeën van 'nationale autarkie' en 'herlevend chauvinisme' bij enkele van de in Joegoslavië verenigde nationaliteiten²⁶. In streken als Kosovo-Metohija en de republieken Montenegro en Macedonië is het gemiddelde produkt per hoofd der bevolking nog steeds maar de helft van het nationale gemiddelde en zelfs minder dan een derde van wat het in de hoog-ontwikkelde Sloweense republiek is²⁷.

Als voornaamste federale instrument voor hulp op lange termijn aan de minder ontwikkelde landstreken is een speciaal fonds opgericht, dat, naar men verwacht, in de eerstvolgende vijf jaar 230 tot 250 biljoen dinar voor investeringen zal opleveren. Niettemin — en ondanks het feit dat president Tito blijft volhouden dat ieder gebied afzonderlijk het meeste baat zal vinden bij een snelle *algemene* ontwikkeling van de economie — schijnen de bestuurlijke organen in de minder ontwikkelde republieken vast van plan te zijn door hun *eigen* inspanning zo snel mogelijk te komen tot industriële groei en een hogere levensstandaard. Om de woorden van de

²⁶ Zie Borba, 30 april en 2 mei 1961.

²⁷ Kubovic en Trickovic, opus citatis.

heer Bakaric te gebruiken: 'Iedereen wil zijn eigen gebied tot ontwikkeling brengen, en dat is de reden waarom elke streek vindt dat juist daar een fabriek gebouwd moet worden, onverschillig wat soort fabriek dat is.'²⁸.

Een nieuwe bovenbouw?

De hiervoor behandelde problemen, die regelrecht voortvloeien uit de economische hervormingen, raken de sociaal-politieke implicaties van de huidige Joegoslavische koers slechts zeer oppervlakkig. In overeenstemming met het beginsel van de economische decentralisatie heeft de regering verscheidene maatregelen voorgesteld (en soms doorgevoerd) die ook andere gebieden van het nationale leven moeten 'democratiseren en decentraliseren' — in theoretische termen spreekt men over een poging om de 'bovenbouw' van de maatschappij aan te passen bij de veranderde 'onderbouw' of economische grondslag. De maatregelen in kwestie komen neer op min of meer ver uitgewerkte plannen voor culturele, politieke en grondwettelijke wijzigingen.

Op het culturele terrein wordt gewerkt aan fundamentele veranderingen die zeer veel stof kunnen doen opwaaien, en die betrekking hebben op het onderwijs, de kunsten, de uitgeverij en andere massa-communicatiemiddelen. Joegoslavische onderwijs-specialisten, kunstenaars en intellectuelen erkennen dat het voorgestelde culturele program een vermindering inhoudt van de bemoeizucht der administratieve bureaucratie, maar zij vrezen ten zeerste dat het kan leiden tot een 'vercommercialisering van de geest' en dat het op de lange duur zelfs een bedreiging zou kunnen vormen voor de weliswaar beperkte maar toch reële vrijheid die nu in het culturele leven en de kunstenaarswereld bestaat²⁹.

Als voorbeeld moge dienen de reorganisatie van het onderwijs. Doel hiervan is de omvorming van de scholen tot vrije onafhankelijke instellingen binnen het kader van 'rechtstreekse socialistische democratie'. Volgens een wet van december 1960 moeten scholen zelfstandige 'economische' organisaties worden; de financiering zou dan berusten bij alle instellingen die iets met onderwijs te maken hebben, van commerciële ondernemingen af tot de federale rege-

²⁸ Zie noot 21; ook toespraak Tito, Borba, 5 juli 1961.

²⁹ Zie de eerder aangehaalde toespraken van Kardelj en Popovic, en andere verklaringen tijdens het debat op de plenaire vergadering van het federale comité van de SAWPY in maart 1961. Verscheidene Joegoslavische intellectuelen gaven in privé-gesprekken met schrijver dezes uiting aan soortgelijke gevoelens van twijfel.

ring toe. Tijdens de eerste overgangperiode moeten de communes uit hun schoolfondsen voor de financiering van de scholen zorgen, maar later zullen zij geleidelijk zelf 'hun onafhankelijke en geregelde inkomsten' moeten verzorgen, 'in overeenstemming met hun activiteiten en de door hen behaalde resultaten'³⁰.

Tot nu toe zijn pas de fundamentele beginselen van de onderwijsherziening aangekondigd, zonder dat aanwijzingen voor een toepassing in de praktijk gegeven zijn. Evenwel zijn er nu wetsontwerpen in de maak waarbij de status van de onderwijzers geregeld wordt en de inkomensverdeling binnen de scholen. Het gerucht wil dat de onderwijzerssalarissen enigermate gebonden zullen worden aan de inkomsten en de prestaties van de school in kwestie. Afgezien van hun particuliere financiële zorgen, maken de onderwijzers en leraren zich nu ook nog zorg erover dat ze voor de beloofde vermindering van administratieve interventie door de staat en voor wat meer financiële zelfstandigheid waarschijnlijk zullen moeten betalen door een straffere en meer rechtstreekse politieke controle te accepteren van de plaatselijke Communistische Liga, de Socialistische Alliantie en de verschillende organen van plaatselijk bestuur.

In andere culturele sectoren koestert men soortgelijke vrezen ten aanzien van de nieuwe regelingen. Zo zullen uitgeverijmaatschappijen zich zelf moeten gaan bedruipen uit eigen middelen. De inkomensverdeling binnen deze firma's zal moeten gaan volgens het zelfde schema als in de commerciële ondernemingen (naar rato van het 'produktie-complex'). Wel kunnen ze subsidie krijgen, maar dan gedecentraliseerd, d.w.z. via de plaatselijke organen. Dit betekent in feite dat de diverse politieke organisaties of communale organen een directe stem in het kapittel krijgen bij het kiezen van boeken voor publicatie; ze kunnen hun financiële hulp beperken tot die boeken die zij essentieel achten 'voor opvoedkundige doeleinden'. De officiële verklaring luidt: 'onder het nieuwe stelsel zal de gehele bevolking van de commune weten wie de subsidies krijgt, hoe hoog ze zijn en waarom ze toegekend worden'³¹. aan het publiek zal worden voorgelegd, zal naar men zegt uitgaan

De regering is met grote omzichtigheid bezig concrete voorstellen te formuleren ten aanzien van politieke en grondwettelijke hervormingen. De nieuwe grondwet, die in het voorjaar van 1962

³⁰ Kardelj tot de Federale Assemblée, Borba, 20 april 1961.

³¹ Rede van Popovic, zie noot 8.

van het fundamentele principe van de erkenning van 'de mens als menselijk wezen, als voortbrenger van produkten en als beheerder daarvan'. De zelfbesturende communes zullen in de nieuwe opzet de 'basiscellen' van de maatschappij en van de nieuwe maatschappelijke ordening worden. De staat zal alleen maar optreden als 'coördinator'. Men overweegt ook veranderingen in het parlementaire en in het kiesstelsel aan te brengen.

Bij de discussies over de politieke structuur heeft de regering zeer veel nadruk gelegd op de rol van de SAWPY - (Socialistische Alliantie van het Werkende Volk (Working People) van Joegoslavië (Yugoslavia) - die het belangrijkste instrument zou moeten worden voor het leiden van de politieke organisatie en politieke activiteit. De Alliantie, die zes miljoen leden telt en in 1923 werd opgericht, wordt beschreven als 'partij noch politieke beweging', maar meer een 'supra-partij', een soort massa-organisatie en het 'voornaamste instrument van de rechtstreekse democratie' in het gedecentraliseerde 'zelfbestuur'. De Alliantie zou, volgens de omschrijving, voornamelijk een forum dienen te zijn 'waarin het beleid van de organen van zelfbestuur wordt besproken en gevormd'. Verder heeft de Alliantie de opdracht om de bevolking voorlichting te geven, te beïnvloeden en op te voeden, vooral de leden van de verschillende organen van plaatselijk zelfbestuur. Hiertoe zullen nieuwe afdelingen en aftakkingen van de organisatie worden gevormd en zullen de propaganda-activiteiten worden uitgebreid.

Duidelijk is natuurlijk dat de sleutelposities in de Socialistische Alliantie en haar zuster-organisaties door communisten bezet zullen blijven die de taak hebben ervoor te zorgen dat de directieven van de partij worden doorgegeven en opgevolgd. Woordvoerders van de regering hebben met nadruk gesteld dat de Socialistische Alliantie een 'democratisch tribunaal' is, maar ze hebben tegelijk wel duidelijk gemaakt dat de organisatie niet bedoeld is om 'politieke en ideologische opvattingen van buitenlandse herkomst passief weer te geven'. Integendeel: 'reactionaire opvattingen dienen met kracht te worden onderdrukt'³². Kardelj onderstreepte de noodzaak voor waakzaamheid tegen oppositionele uitersten als volgt: 'Overblijfselen van de anti-socialistische oppositie trachten nu kracht te puren uit een kritische houding, gebaseerd op humanistische, liberale en democratische denkbeelden. Hierin worden

³² Zie noot 31.

zij geholpen door de conservatieve voorstanders van de bureaucratische ideeën en de afgedankte opvattingen over staatsmonopolies en administratief beheer door de staat'³³.

Dergelijke verklaringen tonen duidelijk aan dat 'rechtstreekse democratie' en 'zelfbestuur' alleen bedoeld zijn om binnen wel-

Voorlopige opmerkingen

Er is één enkele vraag die al het voorgaande kan samenvatten: zullen de door de Joegoslavische regering ingevoerde hervormingen werkelijk remmend werken op de bureaucratisch-administratieve bemoeizucht van het verleden? Of zal er, onder het mom van decentralisatie, een nog strakkere politieke controle over allerhand activiteiten gehandhaafd worden? Wat wordt er werkelijk bedoeld met slagzinnen als 'de vrijmaking van het individu' en 'voortgaande revolutionaire veranderingen in maatschappij en politiek'?

Natuurlijk zal alleen de tijd deze vragen kunnen beantwoorden, naarmate de omvang, de uitwerking en de reikwijdte van het hervormingsprogram duidelijker wordt. Enkele opmerkingen kunnen echter al gemaakt worden. Schrijver dezes meent duidelijk te zien dat diverse vormen van democratie van onder-op alleen maar toegestaan zullen worden voorzover ze te verenigen zijn met het voortdurende monopolie van politieke macht in handen van de Liga van Communisten. Inderdaad is het waarschijnlijk dat de nieuwe hervormingen een frisse wind door het politieke leven zullen blazen en de sociale mobiliteit zullen bevorderen, maar een verzwakking van de politieke macht, die van bovenaan tot helemaal onderaan reikt, zal bepaald niet getolereerd worden, evenmin als een wijziging in de essentieel totalitaire structuur van de staat. Door haar greep op de SAWPY en doordat ze de controle heeft over de voor de diverse bestaande en in oprichting zijnde organen van zelfbestuur voorgedragen kandidaten, zal de partij diep in de gedecentraliseerde maatschappij doordringen en zodoende haar eigen macht kunnen handhaven.

Met deze uiting wil geen twijfel gewekt worden aan de oprechtheid waarmee de Joegoslavische regering tracht een hervorming van het communisme van binnenuit tot stand te brengen; we geven alleen maar de beperkingen aan van wat het regime onder 'hervorming' verstaat. Het program heeft momenteel trouwens reeds enige positieve bij-effecten gehad waar we waarlijk niet aan mogen voorbijgaan. Het heeft zeer zeker een atmosfeer van politieke ont-

³³ Toespraak Kardelj op plenum SAWPY, zie noot 4.

spanning en verdraagzaamheid in Joegoslavië doen ontstaan, die overal elders in Oost-Europa ongekend is — Polen misschien uitgezonderd. Veel politieke gevangenen (Milovan Djilas inclusief) zijn vrijgelaten, de verhouding tot de Kerk is veel beter geworden, en er is duidelijk een nieuwe vrijheid van intellectuele expressie ontstaan. Tastbare bewijzen van ontspanning zijn o.a. het feit dat veel hinderlijke beperkingen voor buitenlanders nu verdwenen zijn; dat het aantal Joegoslavische toeristen dat naar het buitenland reist, snel gegroeid is (vooral naar het Westen toe); dat in particuliere banksaldo's — naar men zegt — een totaalbedrag van een miljoen (inwisselbare) dollars aanwezig is; en ten slotte dat in de kiosken ruime keus gemaakt kan worden uit Westelijke dagbladen en periodieken.

Het program moge dan bepaalde beperkingen hebben, men moet het niettemin in de Joegoslavische leiders prijzen dat zij getoond hebben enigermate in te zien dat de sociale verhoudingen (in de officiële terminologie) 'toleranter, menselijker en democratischer' moeten worden. En tevens hebben die leiders getoond voldoende dynamiek te hebben om experimenterend en zoekend, met vallen en opstaan, de weg in te slaan naar een rationeler en vrijer stelsel, gebaseerd op economische en administratieve decentralisatie. Hoe de regering het ooit klaarspelen wil deze experimenten te verenigen met het een-partij-stelsel — of zelfs of de hervormingen ooit zover zullen uitgroeien dat de test onvermijdelijk wordt — dat is één van de vele vragen die de toekomst zal moeten beantwoorden.

De niet zo Algemene Kinderbijslagwet

Op 12 december 1961 viel in de Tweede Kamer de beslissing over de 'Algemene Kinderbijslagwet', het ontwerp werd er met 84 tegen 47 stemmen aangenomen. 'Algemeen' is deze wet dus stellig minder dan de Algemene Ouderdomswet en de Algemene Weduwen- en Wezenwet, wanneer men op de instemming let (en ook onder de voorstemmers waren vele 'bezwaarden'). Algemeen was de AKW ook in veel geringere mate als men ziet naar haar werkings- sfeer: van het totaal aantal kinderen, voor wie tot nu toe geen kinderbijslag wordt ontvangen, zal dat voor hoogstens een derde deel na invoering der AKW wèl het geval zijn.

Het lijkt mij niet nodig thans zeer uitvoerig in te gaan op wat zich rond de Algemene Kinderbijslagverzekering vóór december 1961 heeft afgespeeld. Het wetsontwerp werd in oktober 1957 door Suurhoff ingediend. Het behelsde het voorstel een volksverzekering op het gebied der kinderbijslag in te voeren van het derde kind af. De loontrekkenden, die sinds 1 oktober 1946 ook voor hun eerste twee kinderen bijslag ontvangen, zouden deze rechten behouden in een voor deze groep kinderen te handhaven 'kinderbijslagwet voor loontrekkenden'. De kinderbijslagen voor alle studerende en invalide kinderen van 16 tot 27 jaar zouden worden verdubbeld. Tegelijkertijd zou een unificatie tot stand komen. Allerlei afzonderlijke kinderbijslagregelingen zouden verdwijnen. Zo zouden onder meer de Kinderbijslagwet voor invaliditeits-, ouderdoms- en wezenrentetrekkingen, alsmede de Kindertoelagewet voor gepensioneerden en de Noodwet Kinderbijslag Kleine Zelfstandigen worden ingetrokken.

Het wetsontwerp-Suurhoff werd door Van Rooy (op enkele ondergeschikte punten na) ongewijzigd overgenomen. Tijdens de schriftelijke voorbereiding, het mondeling overleg en de openbare behandeling eind juni 1961 bleken vooral een drietal wensen sterk in de Kamer te leven.

In de eerste plaats wilde men een regeling, volgens welke de kinderbijslagen waardevast zouden zijn. In de praktijk waren ze dat eigenlijk al: periodiek werden de uitkeringsbedragen herzien

in verband met de stijging van het loonpeil. Een wettelijk automatisme zoals dat in de AOW was opgenomen, zou echter voor de toekomst veel feitelijk overbodige wetgevende arbeid kunnen besparen.

Vervolgens wenste men (dat wil zeggen een uitgesproken meerderheid van de Kamer), dat de premie-inning van de loontrekkenden voor de AKW via de werkgevers zou blijven lopen. Tot nu toe wordt de premie voor de kinderbijslag van loontrekkenden door de werkgevers betaald. Zou dit voor wat de AKW betreft (dus voor derde en volgende kinderen) veranderen, dan zouden de loontrekkenden dit moeilijk begrijpen. Ook wanneer hun een looncompensatie voor de dan door hen persoonlijk verschuldigde premie zou worden geboden, zouden velen het gevoel hebben, of spoedig krijgen, in hun inkomen achteruit te gaan.

De verwezenlijking van deze beide wensen stuitte bij minister Van Rooy en het kabinet niet op grote bezwaren. Reeds eind juli werden nota's van wijziging toegezegd ter vervulling ervan.

Heel anders stond de regering tegenover de derde wens: om ook de eerste twee kinderen van niet-loontrekkenden onder de kinderbijslagverzekering te brengen. Toch zou de regeling dan pas werkelijk algemeen zijn; zij zou ook eenvoudiger worden, want de Kinderbijslagwet voor loontrekkenden zou dan geheel kunnen verdwijnen.

Ook deze wens werd door een groot deel van de Kamer geuit: zowel de gehele rechterzijde als de PvdA stonden er achter. Er was aan die wens echter een consequentie verbonden ten aanzien van de financiering der kinderbijslagen. Zou men een werkelijk *algemene* kinderbijslagwet maken, met voor allen bijslagen van het eerste kind af, dan zouden de totale kosten in de buurt van de 800 miljoen per jaar komen te liggen en een premie moeten worden geheven van rond 5%. Niemand geloofde, dat de niet-loontrekkenden als groep deze premie ineens zou kunnen dragen. Dus zou mede-financiering uit de algemene middelen noodzakelijk worden, maar daar zouden dan ook de loontrekkenden van moeten profiteren. Berger diende, gesteund door Kikkert (CHU) een amendement in deze geest in: kinderbijslag voor allen van het eerste kind af, een derde deel van de totale kosten (250–300 miljoen) te financieren uit de algemene middelen. De premielast zou dan in de buurt van 3,5% komen te liggen, terwijl deze volgens het wetsontwerp iets meer dan 2% zou bedragen.

Een reeks van argumenten werd ten gunste van dit voorstel aangevoerd. In de eerste plaats wilde men discriminatie voorkomen

tussen loontrekkenden en niet-loontrekkenden. Wanneer men zich eenmaal op het standpunt stelt, dat de kinderbijslag een object van volksverzekering behoort te zijn, valt immers niet in te zien, waarom men dan nog een verschil zou maken tussen deze beide groepen. Had Suurhoff dan in 1957 geen fout gemaakt, zo kan men zich afvragen, toen hij een wetsontwerp indiende, dat dit verschil wèl maakte? Suurhoff beriep zich destijds op de omstandigheid, dat in 1946 aan de loontrekkenden de kinderbijslag voor de eerste twee kinderen slechts als *tijdelijke* maatregel was toegekend. Hij achtte het toen nog mogelijk, dat deze tijdelijke maatregel weer eens ongedaan zou worden gemaakt. Wat men in 1957 misschien nog wel kon verwachten dat geloofde echter in 1961 bijna niemand meer. Daar komt nog bij, dat er in 1957, het jaar van de bestedingsbeperking, over een gedeeltelijke financiering der kinderbijslagen uit de algemene middelen toch niet viel te praten.

Een tweede argument van Berger en zijn medestanders lag in het feit, dat een kinderbijslagverzekering van het eerste kind af meer evenredig ten goede zou komen aan alle geestelijke groepen in ons volk. Het is bekend, dat de gemiddelde gezinsgrootte van rooms-katholieken en van gereformeerden hoger is dan die der overige groepen. Dezen hebben dus een meer dan evenredig aandeel in het aantal 'derde en volgende' kinderen, terwijl het aantal eerste en tweede kinderen wel ongeveer evenredig aan de getalssterkte der geestelijke groepen verdeeld zal zijn.

Een derde argument, maar dit werd uitsluitend door de socialisten naar voren gebracht, was dat financiering uit de algemene middelen tot een rechtvaardiger verdeling der lasten zou leiden dan financiering uit premies. Ik kom op dit punt nog terug.

De regering wees dit verlangen echter resoluut af. Het amendement werd zelfs voordat het in behandeling kwam, door minister Van Rooy onaanvaardbaar genoemd. Het maakte toen geen enkele kans meer: de K.V.P. had reeds tevoren verklaard het hoofd in de schoot te zullen leggen. Men ergerde zich echter *daarna* algemeen aan de zeer povere argumentatie, waarmede Van Rooy het voorstel-Berger had bestreden. De minister had namelijk niets anders aan te voeren, dan dat het voor de regering principieel onaanvaardbaar was medewerking te verlenen aan het geven van overheidsbijdragen in de kosten van een volksverzekering. Toen hem erop werd gewezen, dat dit in de meeste landen reeds gebeurt, en dat zelfs in ons land de uitsluitend voor loontrekkenden geldende werkloosheidsverzekering voor de helft uit de openbare middelen werd bekostigd, moest hij het antwoord schuldig blijven.

Het was dit gebrekkige verweer, niet de afwijzing zelf, dat minister Van Rooy het politieke hoofd kostte. Door zijn houding gaf hij te zeer bloot, dat het lot van het wetsontwerp zoals het er lag hem nauwelijks ter harte ging. Er was immers een compromis achter de hand!

In de regeringspartijen had men zich namelijk gerealiseerd, dat het wetsontwerp gevaar liep te worden verworpen. De VVD en een deel der CHU (voorts enkele AR) wilden er niet van weten. De VVD wilde alleen een regeling voor zelfstandigen beneden een zekere inkomensgrens (men dacht daar aan plm. f 8.000,—), bij voorkeur wilden zij ook de ongehuwden vrijstellen van de plicht tot premiebetaling. Men had dus de PvdA nodig, maar men wist niet of de PvdA-fractie haar stem vóór het wetsontwerp zou uitbrengen als de regering bleef weigeren in te gaan op de gedachte neergelegd in het amendement-Berger. Wat er ook gebeurde, de regering wilde men in geen geval in de steek laten en men zocht dus een vergelijk met de VVD. Voor alle zekerheid was er daarom een soort afspraak gemaakt, dat men bij verwerping een nieuw wetsontwerp zou indienen met een afzonderlijke regeling voor zelfstandigen tot een bepaalde inkomensgrens.

De fase-Veldkamp

Als opvolger van Van Rooy trad de voormalige staatssecretaris voor Economische Zaken Veldkamp op, die als deskundige op het gebied der sociale verzekering in de gesprekken over het bovenbedoelde compromis een werkzaam aandeel moet hebben gehad. Hij durfde het niet meer aan de geschorste behandeling van het wetsontwerp eenvoudig voort te zetten. Anderzijds zag hij de grote technische bezwaren van een geheel afzonderlijke kinderbijslagregeling voor zelfstandigen zeer goed in. Er zijn immers tal van personen, die nu eens als zelfstandige en dan weer als loontrekkende werkzaam zijn, of die beide soorten werkzaamheden, soms tijdelijk, combineren. Hij besloot toen de compromis-formule als het ware in het ontwerp-AKW in te bouwen. Niet-loontrekkenden boven de inkomensgrens van f 12.000,— zouden geen recht op kinderbijslag krijgen, maar wél premie moeten betalen. Voorts werd in de wet de mogelijkheid geopend om ongehuwde vrouwen boven de 45 jaar vrij te stellen van premiebetaling. Ten slotte zouden de kleine zelfstandigen met een jaarinkomen beneden f 3500,— (voor hun eerste en tweede kind) of beneden f 3700,— (voor hun tweede kind) een halve kinderbijslag ontvangen, te financieren uit de algemene middelen.

De kosten van deze laatste maatregel werden begroot op 7 milj.

Op 11 december vond toen de slotfase der openbare behandeling in de Tweede Kamer plaats. De afgevaardigden der regeringspartijen hielden slechts korte — soms zeer korte — redevoeringen. Alles was immers binnenskamers al bekeken. De rechterzijde diende nog een tweetal amendementen in, één waarbij de grens van f 12.000,— tot f 14.000,— verhoogd werd, en een ander waarbij de inkomensgrens voor kleine zelfstandigen op f 4000,— werd gesteld en aan deze groep een volle kindertoeslag werd toegekend. De kosten van dit laatste amendement werden begroot op 16 miljoen gulden per jaar. De regering, noch de VVD, verzetten zich hiertegen en beide amendementen werden zonder hoofdelijke stemming aanvaard.

Eigenlijk vond er alleen nog een debat plaats tussen de PvdA-fractie en de regering. Berger voerde in hoofdzaak een drietal bezwaren tegen het ontwerp-Veldkamp aan. In de eerste plaats wees hij erop, dat dit ontwerp nog meer discriminatie bevatte dan het ontwerp-Suurhoff-Van Rooy. Aan de hand van enige cijfer-voorbeelden toonde hij dit concreet aan:

'Een loontrekkende met vier kinderen ontvangt onafhankelijk van de hoogte van zijn loon aan kinderbijslag per jaar f 1192,—.

Een zelfstandige met vier kinderen en met een inkomen van f 12.000,— of lager ontvangt f 602,16 per jaar.

Een zelfstandige met vier kinderen en met een inkomen van f 12.300,— ontvangt niets en betaáált f 165,— premie per jaar.

Een zelfstandige met 7 kinderen en f 13.400,— inkomen ontvangt niets en betaalt f 165,— aan premie, waarvoor zijn collega, die directeur van een N.V. is f 728,48 ontvangt, naast de f 489,84 per jaar uit de Kinderbijslagwet voor loontrekkenden.'

Berger noemde deze herverdeling van het inkomen 'volstrekt willekeurig' en op de grens van het ontoelaatbare.

Vervolgens wees hij op de rompslomp, die de invoering van de inkomensgrens met zich mee zou brengen. Maatstaf zou zijn het inkomen over het jaar, voorafgaande aan dat, waarvoor men kinderbijslag krijgt. Maar de meeste zelfstandigen weten pas vrij laat in het jaar, hoe hoog hun fiscaal inkomen het voorafgaande jaar is geweest. En als zij hun inkomen eerlijk hebben opgegeven dan blijkt uit de praktijk, dat de aanslagen in bijna 50% van de gevallen toch nog afwijken van de aangiften. Kortom er zal allerlei onzekerheid bestaan over het recht op kinderbijslag. Weliswaar zal men

een voorschot kunnen krijgen, maar men loopt de kans, dat later te moeten terugbetalen, mogelijk juist in een jaar, waarin het inkomen weer beneden de wettelijke grens ligt. Er wordt ook een stimulan te meer gegeven om het inkomen, als het in de buurt van de grens ligt, lager op te geven; niet alleen bespaart men dan belasting, maar men wint tevens kinderbijslag.

Verder uitte Berger bezwaren tegen de vrijstelling van de plicht tot premiebetaling voor ongehuwde vrouwen boven de 45 jaar. De Sociaal-Economische Raad is reeds door de regering om advies gevraagd over de vraag, of aan de ongehuwden niet te zware verplichtingen op grond van de sociale verzekeringswetgeving zijn opgelegd in vergelijking tot hun aanspraken en of hun in dit verband geen compensatie moet worden geboden. Het ligt voor de hand, dat de SER, als hij de eerste vraag bevestigend beantwoordt, compensatiemaatregelen zal voorstellen ten behoeve van grotere groepen ongehuwden dan alleen de groep van ongehuwde vrouwen boven de 45 jaar. De gedachte van de regering loopt dus niet alleen vooruit op het SER-advies, maar doorkruist dit waarschijnlijk zelfs.

Berger stelde dus vast, dat het ontwerp-Veldkamp voor de PvdA niet aanvaardbaar was. Het was niet eens meer mogelijk het zo te amenderen, dat het weer aanvaardbaar zou worden gemaakt. Dan zou hij hebben moeten beginnen met het ontwerp eerst terug te brengen tot de fase-Van Rooy en er vervolgens opnieuw de amendementen op in moeten dienen, die ten doel hadden de door de PvdA gewenste wijzigingen aan te brengen. Toch had Berger behoefte aan een duidelijke uitspraak van de Kamer over de vraag, of deze bereid was een werkelijk algemene kinderbijslagwet, met bijslagen van het eerste kind af en met gedeeltelijke financiering uit de algemene middelen te aanvaarden. In deze geest diende hij dan ook een motie in, (welke motie later met 85 tegen 44 stemmen werd verworpen).

De minister verdedigde zich op een zodanige manier, dat hij opvallend met zichzelf in tegenspraak kwam. Van de ene kant verklaarde hij als uitgangspunt voor zijn wijzigingsvoorstel te hebben gekozen wat 'in de gegeven omstandigheden van vandaag politiek het meest bereikbare' was. Hij wilde niet zeggen, zo voegde hij er aan toe, dat deze oplossing voor hem de meest ideale was. Maar van de andere kant leverde hij een principiële verdediging van het door hem gemaakte verschil tussen loontrekkenden en zelfstandigen, die wel niemand bevredigde, maar die, als men haar ernstig nam, tot de conclusie moest leiden, dat de minister ook voor de verdere toekomst geen betere regeling zou weten dan die hij nu

had voorgesteld. Hij meende namelijk, dat de huidige kinderbijslag-regeling een correctie zou zijn op de *inkomensvorming* en niet op de *feitelijke inkomensverhoudingen*. De inkomensvorming is voor beide groepen verschillend, voor de loontrekkenden geschiedt zij door de loonvorming, voor de zelfstandigen door de prijsvorming. De correctie zou daarom ook verschillend mogen zijn. Daargelaten, dat het op zichzelf een *petitio principii* was om te stellen, dat de voorgestelde kinderbijslagregeling het een is en niet het ander, was de hele redevoering van de minister een typisch voorbeeld van een schijnredenering.

De minister toonde immers in het geheel niet aan, dat in de 'prijsinkomens' de gezinsbehoeften in meerdere mate verdisconteerd zijn dan in de 'loon-inkomens', en dat bij de eerste dus een geringere correctie nodig zou zijn dan bij de tweede. Dat kon hij niet aantonen, want zoals iedereen weet, is er in dit opzicht geen enkel verschil tussen beide groepen inkomens. Het vermelden van de onderscheiding had dan ook geen enkele andere zin, dan het geven van een wetenschappelijk tintje aan een politieke compromisoplossing, of, zoals Berger het uitdrukte: zij vloeide voort uit een politieke situatie, die men wilde ondersteunen door zoveel mogelijk rechtsgronden en redeneringen.

Op Berger's bezwaren tegen de rompslomp van de verzekeringsgrens antwoordde Veldkamp slechts met de bewering, dat het nog al meeviel. Voorts gaf hij toe, dat het voorstel over de premievrijstelling voor ongehuwde vrouwen mogelijk op het SER-advies zou prejudiciëren. Ook dat vond hij blijkbaar niet erg. Wat wonder, hij had toch een meerderheid achter zich, die geen andere uitweg zag.

Ten slotte keerde minister Veldkamp zich — uiteraard! — tegen de motie-Berger. Terwijl Van Rooy uitdrukkelijk namens het kabinet sprekende, principiële bezwaren tegen medefinanciering uit de algemene middelen had laten horen, volstond Veldkamp echter met de opsomming van louter praktische bezwaren. De SER had er nog niet over geadviseerd, was zijn eerste opmerking. Alsof de regering niet sinds haar optreden de kans gehad had een SER-advies te vragen en als zij deze zaak ernstig had genomen en zij een SER-advies nodig oordeelde (ik wijs er op, dat reeds in het Voorlopig Verslag, uitgebracht in mei 1958, de wens tot uitbreiding van de kinderbijslag ook tot de eerste twee kinderen van zelfstandigen was uitgesproken).

Voorts vond Veldkamp, dat de gevraagde overheidsbijdrage niet paste in het schema van prioriteiten. Er was echter een Kamer-

meerderheid die het er wel in achtte te passen. De regering vindt blijkbaar, dat zij alleen zelf wat te zeggen heeft over de prioriteiten. Ten slotte: er zou nu geen geld meer voor zijn. Hier bleek weer duidelijk, dat het kabinet van het begin tot het eind — en met succes! — speculeerde op een volgzame meerderheid uit de regeringspartijen. De regering deed immers geen poging om de wens van de Kamermeerderheid zelfs maar een eindweegs tegemoet te komen. Tegenover de wens om $\frac{1}{3}$ van de totale kosten door de overheid te laten financieren deed zij geen enkel constructief tegenvoorstel. Ook gaf zij een overdreven voorstelling van de financiële gevolgen. Tegenover een overheidsbijdrage van bijv. 200 miljoen gulden zou immers een premievoordeel voor de werkgevers zijn ontstaan van rond 120-140 miljoen (er zijn veel meer loontrekkenden dan zelfstandigen), dat de regering op een of andere manier rustig had kunnen weg-belasten. De netto-last voor de schatkist zou dan slechts 60-80 miljoen hebben bedragen en men zou meteen een goede wet hebben gehad. Het was duidelijk, dat het kabinet voor een financieringskwestie van deze omvang best een oplossing had kunnen vinden, als het maar had gewild. Maar het kabinet wilde nu eenmaal niet en regeerde weer 'met ijzeren hand' over zijn aanhangers in het parlement.

De houding der regeringspartijen

'Dit compromis is voor de KVP een nederlaag, maar de nederlaag van de KVP betekent allerminst een overwinning voor de VVD', zo vatte Berger in zijn rede in eerste termijn de positie van beide partijen in deze zaak samen.

Hoe zwaar de nederlaag voor de KVP was, is alleen goed te begrijpen als men kennis draagt van het reeds lang in de KVP levende verlangen om aan de middengroepen een *hogere* dan de gewone kinderbijslag toe te kennen.

Het 'werkprogram 1956-1964' van de KVP vermeldt onder meer de volgende zinsnede:

'Kinderbijslagverzekering voor loontrekkenden en zelfstandigen, met ruime progressie en, onder voorgaan van de overheid, een redelijk verband tussen de hoogte van het inkomen en de bijslag.' Nu krijgen de middengroepen boven de f 14.000,— helemaal niets, maar wel een premielast!

Tegen de afwijzing van gelijkheid bij de kinderbijslagverzekering tussen loontrekkenden en zelfstandigen voerde Berger nog een passage aan uit de encycliek 'Mater et Magistra' (paragraaf 135), luidende als volgt: 'Want de verzekeringen en voorzieningen die

algemeen gelden, mogen onderling geen grote verschillen vertonen naargelang de burgers werkzaam zijn of hun levensonderhoud vinden in de ene of de andere economische sector'. De heer Veldkamp probeerde zich aan deze vermaning te onttrekken door te stellen, dat het de Paus alleen om verschillen tussen bedrijfstakken en niet om verschillen tussen zelfstandigen en niet-zelfstandigen te doen zou zijn geweest. Daargelaten dat dit niet precies klopt met de Latijnse tekst zou het wel een wonderlijk beperkte opvatting van gelijkheid zijn, die aan de auteur van de encycliek door minister Veldkamp werd toegedicht. Hij voelde zelf blijkbaar ook, dat hij zich op glad ijs waagde en besloot met de verklaring 'welke hoge motieven ook zijn belichaamd geweest in de encycliek 'Mater et Magistra', voor de behandeling van de kinderbijslagverzekering in Nederland is zij specifiek niet geschreven, noch voor welk speciaal probleem in welk land ook'. Deze uitspraak was op zichzelf zeker niet onjuist; het ontbrak echter aan de vermelding, welke positieve waarde die encycliek dan wèl heeft voor de KVP.

Als ze niet goed uitkomen kan de KVP pauselijke uitspraken dus heel aardig terzijde schuiven. De Paus kan zich troosten: de Nederlandse bisschoppen genieten in dit opzicht van de KVP geen voorkeursbehandeling. Verklaarde de voorzitter van de Tweede Kamerfractie der KVP immers niet enkele weken later van de bisschoppelijke brief over het Nieuw-Guinea-vraagstuk, dat deze brief 'geen politieke betekenis had'?

In het meergenoemde werkprogram der KVP staat nog steeds te lezen, dat de KVP zich richt naar de 'Pauselijke brieven en toespraken alsmede naar het Vastenmandement van 1949 en het Bisschoppelijk Mandement 1954'. Men moet thans wel aannemen, dat deze passage ook geen politieke betekenis meer heeft.

Als de debatten over de AKW één ding duidelijk hebben gemaakt, dan wel dit: dat zelfs de KVP (die de gezinspolitiek als een der vijf kernpunten van haar binnenlandse politiek beschouwt) het tot stand brengen van een naar eigen opvatting wenselijke en goede kinderbijslagregeling achterstelt bij het belang door haar gehecht aan het continueren van een bepaalde situatie, in dit geval het in leven houden van het kabinet-De Quay. Het is het goed recht van de KVP zo te kiezen, maar zij geeft daarmee in de grond van de zaak haar eigen specifieke 'katholieke' basis goeddeels prijs.

De nederlaag voor de KVP betekende geen overwinning voor de VVD had Berger, naar ik reeds vermeldde, verklaard. Ter verklaring van zijn stelling beriep Berger zich onder meer op de rede,

door de VVD-afgevaardigde de heer Corver in juni 1961 in de Kamer gehouden. Toen had deze namelijk betoogd, de inkomensgrens bij de kinderbijslagverzekering te wensen, omdat hij niet wilde, dat een gehuwd man met een klein inkomen zonder kinderen gedwongen zou worden bij te dragen aan de kinderbijslag, die ten goede komt aan zijn gelukkiger medeburger met kinderen en een rijk inkomen. Berger wees er op, dat (geheel afgezien van de juistheid van deze stelling van de heer Corver) het ontwerp in zijn nieuwe vorm aan deze bezwaren niet eens tegemoet kwam. De premies van zelfstandigen en arbeiders verdwijnen namelijk in één pot, waaruit een werknemer met een hoog inkomen in ieder geval kinderbijslag ontvangt. De zelfstandigen zonder kinderen en ook die met middelgrote inkomens en kleine gezinnen betalen nu, in de gedachtengang van de heer Corver, voor de werknemers met zeer hoge inkomens.

Het is zeer goed mogelijk, dat de VVD de stemming onder haar eigen aanhang juist taxeert, als zij meent dat die slechts akkoord gaat met een kinderbijslag uitsluitend voor de kleinere zelfstandigen. Maar zal die aanhang tevreden zijn wanneer zij (voorzover zij boven de inkomensgrens leeft) slechts vrijgesteld is van recht op kinderbijslag doch niet van de plicht tot premiebetaling? En is het ten slotte niet een merkwaardige positie, waarin de VVD zich terzake van de Kinderbijslag heeft gemanoeuvreed, alleen de belangen der grote gezinnen te hebben gediend, met verwaarlozing van die der kleine?

Het is geen wonder, dat de woordvoerder van de KVP, de heer De Kort, de verwachting uitsprak, dat de VVD 'binnen enkele jaren' wel voorstander van afschaffing der inkomensgrens zou worden. De 'Nieuwe Rotterdamse Courant' moge deze mogelijkheid alle verre van zich werpen, de AR heer Smallegenbroek wees er niet ten onrechte op, dat de voorgestelde regeling op de duur onhoudbaar zou blijken. 'Tegen de onderhavige regeling zal de publieke opinie toornen, wanneer straks de praktijk van deze regeling blijkt.'

Het was trouwens opmerkelijk, dat van de regeringsfracties het de AR en niet de KVP was, die zich het minst tevreden toonde met het ontwerp-Veldkamp. Opmerkelijk dan uit het gezichtspunt van de inhoud van het wetsontwerp, natuurlijk niet uit het oogpunt van de partijband tussen minister en fractie. De heer De Kort toonde ook niet eens zo'n grote haast meer in zijn verlangen naar later, bij een eventueel andere politieke constellatie, in de kinderbijslagregeling aan te brengen verbeteringen. Bij zijn bestrijding van de motie-Berger verweet hij deze immers:

ten eerste, de geleidelijkheid niet voldoende te betrachten en ten tweede, verzuimd te hebben de middelen aan te wijzen om het gevraagde mogelijk te maken.

Het behoort blijkbaar niet tot de taak van de KVP in de regering om die aanwijzing te doen, maar wel tot die van de PvdA, in de oppositie. Trouwens ook de heer Veldkamp was van oordeel, dat de voorgestelde regeling 'enige tijd' zou moeten werken voordat tot uitbreiding ervan zou moeten worden overgegaan. Als men er zich rekenschap van geeft, dat de vermoedelijke datum van invoering der AKW (aangenomen dat de Eerste Kamer het ontwerp binnenkort zal aanvaarden) 1 januari 1963 is, dan kan men de heer Veldkamp evenmin van overijling beschuldigen.

Ik zou hiermee de bespreking van de behandeling der AKW in de Tweede Kamer kunnen besluiten als er niet nog een tweetal, overigens geen onderling verband hebbende, doch niet oninteressante punten te vermelden waren.

Daar was in de eerste plaats het feit, dat *geen enkele* fractie bezwaren van bevolkingspolitieke aard tegen de kinderbijslag in het algemeen, of tegen de voorgestelde regeling in het bijzonder naar voren heeft gebracht.

Dit feit verdient te meer vermelding, daar buiten de Kamer dat soort bezwaren vrij veelvuldig wordt vernomen. Berger heeft deze bedenkingen tijdens zijn eerste rede in de 'fase-Van Rooy met tal van argumenten bestreden. Ik moge naar zijn uitvoerige uiteenzettingen (die in de Kamer door niemand werden weersproken) verwijzen.¹ Slechts enkele korte opmerkingen: bestudering van de ontwikkeling der geboortecijfers in de verschillende landen maakt het uiterst onwaarschijnlijk, dat de kinderbijslagen invloed van enige betekenis hebben in dit opzicht. De enige uitzondering, die men hier *misschien* moet maken geldt een enkel land, Frankrijk, waar de kinderbijslagen een veelvoud van de onze uitmaken en ze veel meer dan de werkelijke kindskosten vergoeden. Zoals bekend is dit laatste in ons land stellig niet het geval, ook niet voor de grootste gezinnen (dit ondanks de huidige progressie!). Het zijn algemeen sociaal-culturele factoren, die de geboortecijfers beïnvloeden en niet de kinderbijslagen. In Canada en de Verenigde Staten, landen met een gelijksoortige cultuur, zijn de geboortecijfers vergeleken met een dertigtal jaren geleden sterk gestegen, terwijl in Canada intussen wel een kinderbijslagregeling werd

¹ Zie Handelingen Tweede Kamer, deel III, zitting 1960-1961, pag. 4213-4215.

ingevoerd en in de Verenigde Staten niet (de stijging van het geboortecijfer in het laatste land was zelfs groter). Van de andere kant zien we een land als Italië, waar voor het gehele grondgebied eenzelfde kinderbijslagregeling geldt en waar het Noorden en Zuiden sociaal-cultureel gesproken sterke verschillen vertonen: de geboortecijfers in het Noorden behoren tot de laagste, die in het Zuiden tot de hoogste van Europa.

Het belang van een overheidsbijdrage in de financiering der volksverzekeringen

Ten slotte geeft de vermoedelijke invoering (met respect voor de Eerste Kamer, die het ontwerp nog moet behandelen) van de AKW als derde volksverzekering alle aanleiding om nog — zij het summier — in te gaan op het vraagstuk der rechtvaardige lastenverdeling.

Het grootste deel van de gemeenschapslasten te weten, de uitgaven der publiekrechtelijke lichamen (waaronder zeer vele overdrachtsuitgaven) worden gefinancierd uit de directe en indirecte belastingen. De verdeling van de druk der directe belastingen is progressief met het inkomen, die van de indirecte belastingen is proportioneel met het inkomen.² Voor de gezinnen met twee kinderen betekende dat in 1956, dat zij rond 5% van hun inkomen (ongeacht de hoogte van hun inkomen) aan indirecte belastingen zagen wegvloeien. Het deel van de gemeenschapslasten, waarin de volksverzekeringen voorzien, wordt door premies gefinancierd en de druk dezer premies is *degressief* met het inkomen, d.w.z. hoe hoger het inkomen, hoe lager het percentage van het inkomen, dat men aan deze last 'kwijt' is. Deze degressiviteit is onder meer het gevolg van de premiehoogte, welke thans f 8250,— bedraagt (over het deel van het inkomen, dat dit bedrag te boven gaat, behoeft men immers geen premie te betalen).

Het effect van deze degressiviteit wordt nog versterkt doordat men de premie, die men voor de volksverzekeringen betaalt, van het inkomen mag aftrekken voor de berekening der verschuldigde loon- en inkomstenbelasting. Het is duidelijk, dat dit een groter voordeel oplevert, naarmate men een hoger inkomen betaalt en het marginale belastingtarief hoger is.

Daar komt nog bij, dat Nederland in dit opzicht in een uitzonderingspositie verkeert. In de landen om ons heen wordt een

² Men kan dit vinden in de 'Statistisch-Econometrische Onderzoekingen' van het CBS, 1959, tweede kwartaal.

veel groter deel der lasten van de sociale verzekering (de arbeidersverzekering daaronder begrepen) uit de overheidskas betaalt. Blijkens het 'Verslag over de sociale toestand in de Gemeenschap' van de EEG over 1959 bedroeg dit deel (in procenten van het nationale inkomen uitgedrukt) in 1959 voor België 27, voor Duitsland bijna 20, voor Frankrijk 15 en voor Nederland ruim 8. In de jaren 1955-1959 is het Nederlandse aandeel zelfs voortdurend gedaald, terwijl het in België, Duitsland, Italië en Luxemburg steeg. Men kan dit ook zien in de rijksbegroting. Rekening houdend met de geldontwaarding blijkt de overheidsbijdrage in de sociale lasten van 1954 op 1959 met rond twee derde te zijn afgenomen.

Om een indruk te geven hoe de lastenverdeling bij de volksverzekering verloopt, laat ik hieronder een staat volgen, waarvan de netto-last der volksverzekeringen voor verschillende inkomensgroepen en gezinsgrootten voor het jaar 1963 kan worden afgelezen. Onder netto-last versta ik het verschuldigde premiebedrag met aftrek van het belastingvoordeel, dat men verkrijgt door de aftrekbaarheid van de premie. Ik ben ervan uitgegaan, dat dan de AKW zal zijn ingevoerd, dat de premieloongrens intussen niet gewijzigd zal zijn en dat het premiepercentage dan 10½% zal bedragen voor de drie volksverzekeringen tezamen (te weten 8% voor AOW en AWW — het percentage bedraagt thans 7, maar zal in verband met de komende verhoging der AOW-pensioenen met 15% extra per 1 juli 1962 voor 1963 met één percent moeten worden verhoogd — en 2½% voor de AKW).

Inkomen	premie volksverz. 1-1-'63	netto-last der volksverzekeringen in guldens		
		ongeh.	geh. 2 k.	geh. 6 k.
4.000	420	338	398	420
6.000	630	482	547	630
8.250	867	639	728	784
10.000	867	591	688	746
15.000	867	464	569	623
20.000	867	449	526	556
40.000	867	338	443	460

Inkomen	premie volksverz. 1-1-'63	netto-last der volksverzekeringen in % van het inkomen		
		ongeh.	geh. 2 k.	geh. 6 k.
4.000	420	8.5	10.0	10.5
6.000	630	8.0	9.1	10.5
8.250	867	7.7	8.8	9.5
10.000	867	5.9	6.9	7.5
15.000	867	3.3	3.3	3.8
20.000	867	2.5	2.7	2.8
40.000	867	0.8	1.1	1.1

Ik zal deze cijfers nu niet gedetailleerd van kanttekeningen voorzien, zij spreken naar mijn mening voldoende voor zichzelf en doen mijns inziens duidelijk uitkomen, dat de verdeling van de lasten onzer volksverzekeringen willekeurig en onrechtvaardig is en dat het hier niet om te verwaarlozen kleinigheden gaat. Een en andermaal heeft de staatssecretaris van Financiën de aftrekbaarheid der premies van het fiscale inkomen als een fiscale noodzakelijkheid verdedigd. Wanneer wij aannemen, dat er in dit standpunt geen wijziging te verwachten is, blijft er n.m.m. nog slechts één praktisch hanteerbaar middel over om tot een rechtvaardiger lastenverdeling te geraken, en dat is het geven van een overheidsbijdrage in de kosten der volksverzekering. Het feit, dat de aandrang door Berger bij de behandeling der AKW in deze richting uitgeoefend volledig vergeefs is gebleken, doet dit punt niet van de agenda verdwijnen; hier ligt een verdelingsvraagstuk waaraan onze partij mijns inziens op korte termijn aandacht zal moeten schenken.

J. de Kadt

De beste inleiding tot Rusland

Klaus Mehnert: 'De Russen' (Ned. editie, verzorgd door Dr. G. Kuypers—T. Wever, Franeker, 350 bl. f 14,90.)

Het boek „Der Sowjetmens' van Klaus Mehnert, dat in z'n Nederlandse vertaling of 'bewerking' 'De Russen' heet, behoort al min of meer tot de 'klassieken' over Rusland.

Klaus Mehnert werd in 1906 te Moskou geboren, waar zijn voorouders, ofschoon Duitse burgers, reeds lang gevestigd waren — zijn overgrootvader sedert 1828, zijn grootvader van moederszijde sedert 1854 — en zaken deden. Als kind sprak hij Russisch en toen hij in 1914 met zijn ouders naar Duitsland vertrok, zorgde zijn moeder ervoor dat hij zijn Russisch niet verloorde en ze leerde hem tevens 'het Russische volk liefhebben', zoals in de opdracht van dit boek staat. Hij studeerde Slavische talen en promoveerde bij de bekende Otto Hoetzsch, een van die 'naar het Oosten gerichtè' (d.w.z. een bondgenootschap met Rusland nastrevende) Duitse conservatieven die lang een grote invloed op de Duitse politiek hebben uitgeoefend. Tussen 1929 en 1959 heeft hij Rusland dertien maal bezocht en tijdens het Hitler-bewind was hij er van 1934-'36 als correspondent woonachtig tot hij met de 'Reichspressekammer' in moeilijkheden geraakte. Hij verbleef tijdens de oorlog in Californië, Hawaii en China en keerde eerst in 1946 naar Duitsland terug. Hij is dus geenszins een 'Nazi', iets wat bij boeken van Duitsers over Rusland wel dient te worden nagegaan. Hij is thans o.a. redacteur van het maandblad 'Oost-Europa'.

Er zijn niet veel schrijvers over Rusland die wat talenkennis, herhaald bezoek en verblijf en algemene deskundigheid betreft, met Klaus Mehnert op één lijn gesteld kunnen worden. Men vindt bij hem niet alleen de sympathie voor het Russische volk die nodig is om er op juiste wijze over te kunnen schrijven, men vindt bij hem ook niet die angst voor het socialisme die de objectieve beoordeling van Russische toestanden in de weg staat. Maar hij is als christen, als liberaal en democraat een beslist tegenstander van het 'Bolsjevisme' en ook dat is zijn uitgangspunt bij zijn beschouwingen.

Hij begint met de vraag te stellen: 'is inzicht mogelijk?' en hij behoort allerm minst tot degenen die menen dat de Russische ziel ondoorgrondelijk is. Men kan veel, heel veel ervan weten en begrijpen, ondanks het IJzeren Gordijn, de angst om zich te veel met buitenlanders in te laten en de maatregelen der autoriteiten waarbij het gebruiken van provocateurs geenszins is uitgesloten.

Hij onderzoekt nu, of juist er geeft zijn ervaringen, betreffende de 'Russen'. Hun leven in de privé-sfeer van gezin en huis, hun houding t.a.v. 'de goederen dezer wereld', waarbij hij het verlangen naar welstand, eigendom, succes nagaat en onderzoekt hoe het met de 'gelijkheid' staat.

In het hoofdstuk 'Niet bij brood alleen', wordt over het verlangen naar kennis, de nieuwsgierigheid omtrent de buiten-Russische wereld, maar ook over 'geestelijke vrijheid' en 'religie', een reeks van persoonlijke ervaringen gegeven. Daarna wordt, in 'Mens en Staat' over 'gemeenschap en kollektief', over 'de houding jegens het gezag', over het 'patriottisme', over 'tevreden en ontevreden', de 'afkeer van de politiek' etc. etc. uitvoerig gesproken.

In het slothoofdstuk 'Zij en wij' komt Mehnert tot de conclusie dat de 'Russen' géén 'bolsjewieken' zijn en dat de poging van de heersende partij om de bevolking tot 'bolsjewieken' te maken, niet geslaagd is. Maar de 'bolsjewieken' hebben de macht in handen en men moet zich niet de illusie maken dat in die toestand — anders dan wellicht door een heel langdurige interne ontwikkeling — verandering zal komen. En hieruit vloeit voor Mehnert dan weer voort: onze houding t.a.v. Rusland. Die moet bestaan in welwillende flinkheid. Doch dat is onvoldoende als bij ons creativiteit zou ontbreken. Doch deze conclusies zijn niet het belangrijkste. Het belangrijkste zijn de honderden ervaringen en feiten van een eerlijk waarnemer die van het Russische volk houdt zonder zijn eigen aard te verloochenen. Daardoor is dit boek zo belangwekkend en belangrijk geworden.

Ook na het latere boek van Wright Miller 'Russian as People' — waarvan nu ook een Nederlandse vertaling is verschenen — blijf ik Mehnert's werk beschouwen als een van de onmisbare boeken over Rusland. En als iemand me zou vragen wat men moet lezen om althans enigszins een idee te hebben van het huidige Rusland, dan zou ik hem geen geschiedenissen van Rusland, van de revolutie, van de partij, van de economie, de cultuur etc. etc. aanbevelen — die natuurlijk onmisbaar zijn als men er veel meer van wil weten en begrijpen — maar als eerste inleiding: Mehnert, 'De Russen'.

De toetreding van Noorwegen tot de Gemeenschappelijke Markt

De bedoeling van dit artikel is een indruk te geven van de stand van zaken in Noorwegen, waar men zich voorbereidt op de onderhandelingen over een eventuele toetreding tot de Gemeenschappelijke Markt. Er zal voornamelijk gesproken worden over de toetreding, omdat een associatie, politiek gezien, een veel minder ingrijpende stap is; het is dan ook in feite rond de algehele toetreding dat de discussie zich afspeelt.

Historie

Toen Engeland en Denemarken in 1961 onderhandelingen openden met de Europese Gemeenschap, moest Noorwegen wachten op de vorming van een nieuwe regering. De Noorse regering wilde nl. niets ondernemen zonder daartoe gemachtigd te zijn door het parlement in zijn nieuwe vorm.

Men moet echter, vreemd genoeg, constateren, dat de verschillende politieke partijen tijdens de verkiezingscampagne geen duidelijk beeld hebben gegeven van hun opinie met betrekking tot de eventuele toetreding tot de Gemeenschappelijke Markt.

Zoals men zich zal herinneren, zou dit nieuwe parlement voor het eerst sinds de Tweede Wereldoorlog geen meerderheid vertonen voor de Arbeiderspartij als gevolg van de vorming van een socialistische splinterpartij, de Socialistische Volkspartij, die twee zetels verwierf. Deze splinterpartij is tegenstander van de toetreding tot de Gemeenschappelijke Markt.

Omstreeks november werd een discussie in het parlement verwacht; deze werd echter uitgesteld in verband met de nota die de Russische regering aan Finland zond. Mede in dit verband bracht de Noorse minister van Buitenlandse Zaken aan het eind van het jaar een bezoek aan zijn Russische collega.

Er bestaat een nauwe relatie tussen de Russisch-Finse verhoudingen enerzijds en de toetreding van Noorwegen tot de Gemeenschappelijke Markt anderzijds. In sommige Noorse kringen meent men nl., dat Noorwegen, door zich te binden aan het Europa van de Zes, schade berokkent aan de Scandinavische eenheid en daar-

door riskeert Finland aan de Russische invloedssfeer op te offeren. Dit is een belangrijk psychologisch element, omdat de idee van een Scandinavische eenheid zeer sterk leeft bij de Scandinavische volken en niet het minst bij de Noren. Vandaar, dat de Russische pressie op Finland voedsel geeft aan stromingen in de publieke opinie, die een nauwere binding tussen Noorwegen en de rest van West-Europa een politiek gevaar voor Scandinavië achten.

Het is sterk de vraag of dit juist gezien is. De Scandinavische groep, waarvan dus ook het neutralistische Zweden deel uitmaakt, is geen sterke eenheid en men kan zich dus afvragen of in het kader der Russische politiek een zwakke Scandinavische Unie niet een gevaarlijk aangrijpingspunt voor de beïnvloeding van West-Europa zou zijn. Wij willen in dit kader echter niet nader op dit probleem ingaan.

Het tweede punt dat men in de discussie vaak tegenkomt, is dat der Noorse soevereiniteit. Men meent, dat een ernstige hinderpaal voor de toetreding zou liggen in het feit, dat de Noorse grondwet uitdrukkelijk een algehele soevereiniteit van Noorwegen vastlegt. Het verdrag van Rome zou hiermee in strijd zijn, omdat in verschillende gevallen beslissingen genomen kunnen worden door de ministerraad, die bindend zijn voor Noorwegen, ook al zouden de Noorse vertegenwoordigers tegen zijn. De Noorse regering heeft echter reeds in een vroeg stadium aangekondigd een grondwetswijziging voor te bereiden die dit probleem zou opheffen. Niettemin is hiermede het probleem van de Noorse soevereiniteit aangesneden en hieraan schijnen de Noren, die nog slechts ruim een halve eeuw geheel onafhankelijk zijn, wel even te moeten wennen.

Toch schijnt er wel een meerderheid te vinden te zijn in het Noorse parlement voor het openen van onderhandelingen over de toetreding tot de Euromarkt. Er zijn echter niet onbelangrijke groepen die een associatie voorstaan, en het is om deze reden, dat de Noorse regering nog geen stappen heeft ondernomen; men wil nl., gezien het belang van de beslissing, het vraagstuk bij voorbaat grondig bestuderen.

Niettemin kan verwacht worden, dat de regering zeer binnenkort aan het Noorse parlement een voorstel zal doen over de met de Europese Gemeenschappen te entameren onderhandelingen.

Politieke aspecten

De vraag of Noorwegen volledig lid zal worden of zich zal associëren, zal eerst over ongeveer een jaar beantwoord kunnen wor-

den. De voorbereidende studies en besprekingen, die zijn verricht door de verschillende departementen, maar ook door het georganiseerde bedrijfsleven en de vakorganisaties, hebben tot het vrijwel eenstemmige resultaat geleid, dat Noorwegen zich niet afzijdig mag houden van de Europese Gemeenschappen. Een uitzondering wordt gevormd door de landbouworganisaties, die zich vooralsnog een oordeel willen voorbehouden.

Hoe liggen nu de *politieke* verhoudingen?

Men mag aannemen, dat de regeringspartij, de Arbeidspartij, die 74 van de 150 zetels in het parlement bezet, vóór de opening van onderhandelingen over een algehele toetreding is, ook al wil men eerst een enquête onder de verschillende afdelingen van de partij afwachten voor men een definitief standpunt geeft. Wat de oppositie betreft, heeft John Lyng, fractieleider van de conservatieve partij (Høyre) een sterk pleidooi gehouden voor de toetreding van Noorwegen tot de Europese Gemeenschappen. Hij heeft de tegenstanders van deze toetreding uitgedaagd, hun argumenten te staven met een feitelijke balans van voor- en nadelen.

Van de liberale partij, Venstre, (14 zetels) krijgt men de indruk, dat zij zonder meer tegen is. Dit is echter onjuist; de indruk wordt gevormd door de actie van de heer Helge Seip, die redacteur is van een belangrijk in Oslo verschijnend Venstre-georiënteerd dagblad en die de zetel in het parlement bezette, die bij de laatste verkiezingen voor Venstre in Oslo verloren ging. Seip is tegen en ondertekende mede de oproep van de 143 waarvan elders in dit artikel sprake is. Dit is echter een Oslose stroming; over het gehele land is Venstre echter niet integraal tegen.

De andere kleine partijen, de Christelijke Volkspartij (15 zetels) en de vroegere boerenpartij, die thans Centrupartij heet (16 zetels), zijn eveneens verdeeld. In de laatste partij is een sterke stroming te onderkennen, aangevoerd door de voormalige ambassadeur in Londen, Braadland, die voorstander is van een associatie. Alleen de eerder genoemde socialistische splinterpartij (2 zetels) en de communisten (1) zijn dus integraal tegen.

Men kan zich afvragen waarom de discussie, ook binnen de regeringspartij, zo diepgaand gevoerd wordt, wanneer Høyre en een deel van de andere partijen achter de regering staan. Deze eenstemmigheid geeft immers een hechte basis voor een onmiddellijk openen van de onderhandelingen.

Het is niet uitgesloten, dat een zeker gebrek aan eenheid in de eigen partij, dat zich heeft geuit door het verschijnen van de Socialistische Volkspartij, er aanleiding toe is, dat de A. P. wat voor-

zichtig is en zich bij voorbaat tegen oppositie in eigen kring wil dekken.

De openbare mening in Noorwegen reflecteert namelijk bepaald niet de parlementaire meerderheid; er zijn duidelijke tegenwerkende stromingen, die dwars door de partijverhoudingen heenlopen.

Zo heeft een aantal vooraanstaande Noorse kunstenaars en intellectuelen in januari 1962 een manifest gepubliceerd, waarin de toetreding tot de Gemeenschappelijke Markt wordt afgeschilderd als een reactionair verraad tegen de moderne Scandinavische democratie. Dit manifest der 143 is waarlijk een demagogisch document. Men wijst erop dat men riskeert zich te binden aan een Europa, ik citeer: 'dat verantwoordelijk is voor veroveringsoorlogen, kolonialisme en economische en sociale onderdrukking.' En verder: 'Noorwegen moet zich niet door een onopzegbaar verdrag laten binden aan een blokpolitiek die de economische en militaire spanning in de wereld handhaaft en die een scheiding teweegbrengt tussen Europa en de ontwikkelingslanden.' Het stuk besluit met de uitroep: 'Geen onderhandelingen over de toetreding tot de Gemeenschappelijke Markt. Geen onderhandelingen in een vorm die het opgeven van onze soevereiniteit impliceert.'

Het is overigens belangwekkend te zien hoe weinig houdbare economische argumenten door deze tegenstanders van de toetreding in het midden worden gebracht. Dat de noodzaak tot het opbouwen van een Europa zonder tolmuren een historische noodzaak zou zijn, is uiteraard een element wat aan de gedachtengang van de tegenstanders geheel vreemd is.

Iets minder ver gaat een oproep van een aantal economen van internationale faam, o.a. de hoogleraren Haavelmo en Frisch, die een diepgaande studie van de economische consequenties vragen alvorens tot onderhandeling over te gaan. Het is te betreuren, dat dezelfde prof. Frisch zich ertoe heeft geleend ook het bovengeciteerde manifest der 143 te ondertekenen.

Toch zijn er economische argumenten naar voren gebracht die op het eerste gezicht het zich afzijdig houden verdedigbaar maken. Deze argumenten zijn echter vrij zwak, omdat de waarde ervan afhankelijk is van een aantal factoren waaraan nog niet voldaan is. Wij komen hier later nog op terug.

Mede omdat het dus wel aannemelijk is te veronderstellen, dat er in het Noorse parlement een meerderheid gevonden kan worden voor de toetreding, is het de vraag of het verstandig is van de Noorse regering om nog langer te wachten met het openen van onderhandelingen. De regering is dan ook wel een gebrek aan door-

tastendheid verweten. Men zou daartegen in kunnen brengen, dat de onderhandelingspositie van de Noorse regering veel sterker is, wanneer zij enerzijds de eerste fase van de onderhandelingen met Groot-Brittannië en Denemarken afwacht en zich anderzijds gedeekt kan weten door de grondige voorbereiding in eigen land. Het ziet er echter naar uit, dat de tegenstanders van de hun gegeven adempauze gebruik maken om de publieke opinie in toenemende mate te vergiften.

Economische aspecten

Economisch gezien is het moeilijk voor- en nadelen kwantitatief tegen elkaar af te wegen. Bedrijven die beschermd zijn tegen concurrentie van buiten af, zullen zich geleidelijk op een verscherpte mededinging moeten oriënteren. Anderzijds zullen er voor de exportindustrie nieuwe mogelijkheden worden geopend.

De balans is echter gecompliceerder: ook het zich afzijdig houden van de Europese Gemeenschappen brengt omschakelingsproblemen met zich mee. In dit verband is door de regering medegedeeld, dat de totale douanerechten die Noorwegen als buitenstaander zou moeten betalen, voor de import naar de zes landen van de Europese Gemeenschap en de kandidaat-leden totaal op 300 miljoen kronen, d.w.z. plm. 150 miljoen gulden zouden komen, wanneer men het jaar 1960 als basis neemt. Weliswaar heeft men deze informatie wel gecommentarieerd met de opmerking, dat de Noorse industrie zich aan de nieuwe situatie kan aanpassen en dat bovendien een gedeelte van deze extra kosten door de fiscus gedragen wordt, een argument wat al evenmin hout snijdt als de constatering, dat dit bedrag slechts 1 pct. van het Noorse nationale inkomen bedraagt. De regering heeft er bij monde van de minister van Industrie, minister Holle, duidelijk op gewezen, dat het kortwieken van de winstmarge voor de exportindustrie bepaald niet tot de expansie daarvan zal bijdragen.

Een belangrijk exportprodukt van Noorwegen is vis. Een tariefmuur voor vis rond de Gemeenschap zou voor Noorwegen als buitenstaander een bepaald onaantrekkelijke situatie betekenen. Daar entegen echter — aldus weer de tegenstanders — zal het beschermde productieapparaat voor de binnenlandse markt in moeilijkheden kunnen komen.

Een ander voorbeeld is de aluminiumindustrie. Alleen al het verlies van de Europese afzetmarkt voor aluminium en houtprodukten zou een verlies van een half miljard gulden per jaar betekenen, terwijl in het alternatieve geval een expansie van b.v.

de aluminiumindustrie — men denke aan de goedkope waterkracht — zeer wel te realiseren valt. Denken wij verder aan een toetreding tot Euratom, dan mogen wij hieraan toevoegen, dat ook op het gebied van de zich snel ontwikkelende kernindustrie in Europees verband voor Noorwegen bepaalde mogelijkheden liggen.

Het is niet onze bedoeling in dit kader uitgebreid in te gaan op deze verschillende economische problemen. Evenmin gaan wij nader in op de suggesties die zijn gedaan ten einde de gevolgen van de niet-toetreding te reduceren, zoals manipulering met energieprijzen en zelfs devaluatie. Het is immers nauwelijks mogelijk *vóór de onderhandelingen* tot een duidelijk beeld te komen. Overigens ligt o.i. het zwakke punt in de (schaarse) economische beschouwingen van de tegenstanders in het feit dat men het impponderabele feit van een groeiende economische eenheid blijkbaar nauwelijks onderkent. Voor de Noorse economie op langere termijn is het van het grootste belang om tijdig deze groei van de gemeenschappelijke markt als een economische realiteit te zien, waaraan niet te ontkomen is.

Het is daarom verstandig om, zoals dat o.a. is gesteld door het bestuur van de Arbeiderspartij, onderhandelingen te openen op basis van een volledig lidmaatschap. Alleen deze onderhandelingen kunnen leren, of men in het huidige stadium tot algehele toetreding kan komen, of zich tot een associatie moet beperken. Een besluit daartoe zal echter spoedig genomen moeten worden, wil men voorkomen dat het 'klimaat' in het land zelf de regering geleidelijk de wind uit de zeilen neemt.

Beschouwing over wettelijke regeling van de werkstaking

Op 1 augustus 1961 publiceerde het Centrum voor Staatkundige Vorming een rapport, bevattende een zienswijze op een eventuele wettelijke regeling van de werkstaking

Het rapport kan als een reactie worden gezien op recente jurisprudentie en op de discussie die zich de laatste jaren ten aanzien van het stakingsrecht heeft ontwikkeld.

Zoals bekend, heeft de jurisprudentie tot dusver haar culminatiepunt gevonden in het zogenaamde Panhonlibco-arrest (HR 15 januari 1960). In dit arrest heeft de Hoge Raad een beginseluitspraak gedaan over het stakingsrecht in de volgende overwegingen:

‘dat in dit geding aan de orde zijnde vragen, of bij een collectieve actie tot werkweigering — werkstaking of gedeeltelijke werkweigering —, ondernomen op het initiatief van een vakorganisatie, de werknemers die daaraan deelnemen, zich tegenover hun werkgevers schuldig maken aan wanprestatie en die vakorganisatie een onrechtmatige daad pleegt;

dat bij de beantwoording daarvan voorop moet worden gesteld dat de omstandigheid dat zulk een actie in collectief verband wordt ondernomen, niet wegneemt dat voor de beoordeling daarvan naar burgerlijk recht zowel ten aanzien van de vraag of de daaraan deelnemende werknemer wanprestatie pleegt als ten aanzien van de vraag of de vakbond een onrechtmatige daad verrichtte, uitgangspunt moet blijven de arbeidsovereenkomst tussen de werkgever en de individuele werknemer, waarin de staking of de boycot ingrijpt, behoudens de mogelijkheid dat een collectieve arbeidsovereenkomst op dit stuk een bijzondere regeling inhoudt;

dat dit uitgangspunt ten aanzien van eerstgenoemde vraag meebrengt, dat ook bij werkweigering in collectief verband in beginsel zal moeten gelden dat de weigering van de werknemer om de arbeidsprestatie te verrichten, waartoe hij tegenover de werkgever op grond van de arbeidsovereenkomst is gehouden, een wanprestatie van deze tegenover gene oplevert;

dat nochtans mogelijk is dat de omstandigheden waaronder zulk

een werkweigering plaatsvindt van die aard zijn dat naar de heersende rechtsovertuiging in redelijkheid van de werknemers niet kan worden gevergd de arbeid voort te zetten of bepaalde werkzaamheden te verrichten, en in zodanig geval van wanprestatie van de zijde van werknemers niet kan worden gesproken;'

Tegen dit arrest werd protest aangetekend in een adres dat het Overlegorgaan van de drie grote vakcentralen op 29 januari 1960 aan de Raad van ministers heeft gericht. In het adres werd onder meer gesteld dat de Hoge Raad door bij zijn beoordeling van de staking uit te gaan van de arbeidsovereenkomst tussen werkgever en individuele werknemer, het wezen van de georganiseerde werkstaking — 'als te zijn een handelen, dat uitgaat en gedragen wordt door de vakorganisaties en waarvan de geoorloofdheid daarom primair moet worden beoordeeld uitgaande van de functie, welke die vakorganisatie in ons maatschappelijk bestel vervult' — mist. Mede op grond van deze overweging werd in het adres op een wettelijke regeling van de werkstaking aangedrongen.

Het is interessant om te constateren dat het rapport van het Centrum zich ten aanzien van het geciteerde punt achter het adres stelt. Ook het rapport is namelijk van mening dat de jurisprudentie te weinig rekening houdt met het collectieve aspect van de werkstaking. In dit verband wijst het rapport erop, dat door de maatschappelijke ontwikkeling de houding van de vakorganisatie — die de staking eventueel moet leiden en financieren — van doorslaggevende betekenis is geworden en dat de invloed die een individuele werknemer op het stakingsgebeuren kan uitoefenen dientengevolge geringer is geworden; het rapport vergelijkt deze situatie terecht met de totstandkoming van C.A.O.'s, waar een soortgelijke ontwikkeling kan worden waargenomen.

Uit de geschetste maatschappelijke werkelijkheid trekt het rapport de conclusie, dat in geval van een georganiseerde staking — waaronder het rapport verstaat een werkstaking georganiseerd door een Nederlandse, rechtspersoonlijkheid bezittende vakvereniging — de verantwoordelijkheid en dus ook de aansprakelijkheid primair dient te berusten bij de vakvereniging. De meerderheid van de commissie wil deze conclusie concretiseren in een wetswijziging, inhoudende dat geen enkele rechtsmaatregel (ontslag, nakoming, enz.) tegen een individuele werknemer kan worden genomen zolang de actie van de vakvereniging niet door de rechter onrechtmatig is verklaard. Een minderheid wil in een dergelijke situatie slechts de nakomingsactie uitsluiten, doch aan de werkgever de vrijheid laten individuele stakende werknemers te ontslaan.

Naar mijn mening valt er het meeste te zeggen voor de meerderheidsopvatting. Want als de werkstaking in de eerste plaats gezien moet worden als een pressiemiddel van de vakbeweging (op dit punt kom ik hieronder nog terug), als de beoordeling van de situatie het beste kan geschieden door het bestuur van de vakvereniging dat de loononderhandelingen voert en als ook de organisatie van de staking bij de vakvereniging berust, dan is het alleszins redelijk de verantwoordelijkheid voor de stakingsdaad volledig bij de vakvereniging te leggen en eventuele maatregelen tegen individuele stakers eerst mogelijk te achten nadat de daad van de vakvereniging door de rechter onrechtmatig is verklaard.

Dit brengt mij op een tweede conclusie van het rapport, een conclusie die betrekking heeft op de maatstaf die de rechter volgens de commissie moet aanleggen bij het beoordelen van de stakingsoproep van een vakvereniging. Dit is een kernpunt, want de vraag wanneer de rechter het stakingsparool van een vakvereniging als onrechtmatig moet beschouwen, bepaalt de mate van stakingsvrijheid die in ons recht mogelijk zal zijn.

Op dit punt volgt de commissie een wonderlijke redenering. Hoewel de commissie, zoals wij hierboven hebben gezien, tijdens een georganiseerde staking rechtsmaatregelen tegen individuele stakers geheel of gedeeltelijke wil uitsluiten, is zij niettemin van mening dat de werkgever bij een werkstaking mag uitgaan van een vermoeden van wanprestatie, niet alleen ten opzichte van de individuele werknemers, doch ook ten opzichte van de vakvereniging. Ten opzichte van de individuele werknemers heeft dit vermoeden van wanprestatie geen consequenties, maar wel ten opzichte van de vakvereniging, want volgens de commissie vloeit uit dit vermoeden van wanprestatie voort, dat de vakvereniging die tot staken oproept een onrechtmatige daad pleegt, tenzij die vakvereniging in een eventueel gerechtelijk proces bewijst dat 'de motieven en/of omstandigheden van de staking haar rechtvaardigen'. De commissie acht het niet noodzakelijk deze 'rechtvaardigingsgronden' in een wettelijke regeling nader aan te geven, daar haars inziens het Panhonlibco-arrest een vruchtbare ontwikkeling van jurisprudentie op dit punt mogelijk maakt.

Het komt mij voor dat deze opvatting de vakverenigingen in een onmogelijke positie plaatst. Enerzijds omdat een staking het stigma krijgt van een onrechtmatig strijdmiddel, dat slechts onder bijzondere omstandigheden legitiem geacht kan worden. Anderzijds omdat de vakbeweging in deze opvatting gedwongen wordt zonder

enig richtsnoer processen te riskeren teneinde de grenzen van haar stakingsvrijheid nader te bepalen — of veiligheidshalve af te zien van het organiseren van stakingen. Tegenover de in het rapport gevolgde zienswijze zou ik een andere 'stakingsfilosofie' willen stellen, die mijns inziens meer recht doet aan de functie van de werkstaking in onze samenleving.

Deze functie moet worden gezien tegen de achtergrond van ons 19e eeuws verleden, waarin de arbeidsvoorwaarden tot stand kwamen via individuele arbeidsovereenkomsten. Het is bekend dat in deze situatie de arbeidsvoorwaarden in feite eenzijdig door de werkgever konden worden opgelegd, daar de individuele werknemer geen enkele onderhandelingsmacht bezat. Het ontstaan van werknemersvakverenigingen en de opkomst van de collectieve arbeidsovereenkomst — een ontwikkeling die door de wetgever werd gesanctioneerd en gestimuleerd — is mede een reactie op deze onwenselijke toestand. Door samenbundeling in vakverenigingen hebben werknemers getracht individuele machteloosheid op te heffen; in toenemende mate werden de arbeidsvoorwaarden van Nederlandse werknemers neergelegd in collectieve regelingen, die tot stand kwamen op basis van onderhandelingen tussen werkgevers (organisaties) en werknemersorganisaties.

Vrije collectieve onderhandelingen zullen echter alleen tot bevredigende resultaten leiden indien er tussen de onderhandelende partijen een redelijk machtsevenwicht bestaat, anders verzeilt men in dezelfde onwenselijke toestand die in de 19e eeuw bestond. Willen de collectieve onderhandelingen zinvol zijn, dan is het noodzakelijk dat een vakvereniging de aangeboden arbeidsvoorwaarden kan weigeren en deze weigering heeft alleen reële betekenis indien zij gepaard kan gaan met een werkstaking — tenzij men aan een neutrale instantie de macht geeft er op toe te zien dat werkgevers een eventuele 'ruimte' omzetten in een gerechtvaardigde loonsverhoging. Met andere woorden: de mogelijkheid van werkstaking is een noodzakelijke en normale consequentie van een systeem, waarin de arbeidsvoorwaarden door vrije collectieve onderhandelingen tot stand komen.

In tegenstelling tot het rapport acht ik een stakingsparool van een vakvereniging dan ook in beginsel volkomen legitiem en slechts in bijzondere omstandigheden onrechtmatig. Als onrechtmatig zou ik bij voorbeeld beschouwen een staking in strijd met een door de desbetreffende vakvereniging gesloten c.a.o., of een staking die nauwelijks — zonder voorafgaande poging tot onderhandelen — wordt uitgeroepen.

Intussen — en dat brengt mij op een derde onderdeel van deze beschouwing — zou men kunnen betogen dat er in de door mij verdedigde ruime opvatting van de stakingsvrijheid het gevaar bestaat, dat vitale delen van de Nederlandse economie het slachtoffer worden van een belangenstrijd tussen werkgevers(organisaties) en werknemersorganisaties. Inderdaad zal dit gevaar soms aanwezig kunnen zijn en in die gevallen zou men de prijs die men in de vorm van stakingsvrijheid betaalt voor een systeem, waarin arbeidsvoorwaarden op basis van vrije collectieve onderhandelingen tot stand komen, te hoog kunnen achten. Voor die gevallen zou men kunnen denken aan een bescherming van het algemeen belang door een overheidsbevoegdheid, krachtens welke de overheid bij voorbeeld door het uitvaardigen van een (tijdelijk) stakingsverbod met verplichte bemiddeling en/of arbitrage, zou kunnen ingrijpen.

In dit verband wijs ik er op, dat in het rapport van het Centrum wordt gepleit voor een afschaffing van de artikelen in het Wetboek van Strafrecht, die staking van ambtenaren en spoorwegpersoneel strafbaar stellen.

Het rapport merkt hierover onder meer op:

‘Ter motivering van het stakingsverbod voor het spoorwegpersoneel zou men ook een beroep kunnen doen op het vitale karakter van deze bedrijfstak. Een lamleggen hiervan zou dusdanig calamiteuse gevolgen hebben, dat hiertegen zelfs strafrechtelijk gewaakt moet worden. Er zijn echter vele vitale bedrijfstakken; sommige zelfs zo essentieel voor ’s lands economie, dat een staking daarin nog desastreuzer zou werken. Men denke aan ziekenhuizen en dergelijke. Hoewel historisch verklaarbaar, lijkt het op het ogenblik niet geheel duidelijk op grond waarvan het personeel van de spoorwegen ten deze nog een uitzonderingspositie inneemt.’

Bij deze conclusie van het rapport zou ik mij willen aansluiten. De geciteerde motivering leidt mijns inziens echter niet alleen tot een afschaffing van het strafrechtelijk stakingsverbod voor de genoemde categorieën, doch ook tot de conclusie dat het wenselijk kan zijn te zoeken naar een algemene veiligstelling van vitale delen van het bedrijfsleven tegen eventuele desastreuze stakingen.

Tot slot nog een enkele opmerking over de wilde staking. In het rapport wordt dit vraagstuk met een tiental regels afgedaan, hetgeen mijns inziens te betreuren is.

Ik moet hier volstaan met het signaleren van deze leemte, daar een nadere analyse van dit complexe verschijnsel te veel ruimte zou vragen.

Boekbesprekingen

Prof. Dr. W. Brand, Bevolkingsexplosie. 1961 A'dam. Speciale Salamander. f 1,75. 158 blz.

Op bevattelijke wijze schildert de schrijver de loop van de wereldbevolking, de vermoedelijke ontwikkeling tot 2000, de verhouding tot de hulpbronnen (vooral voedsel en energie) en de mogelijkheden van geboorteregeling. Hoe explosief de ontwikkeling van de wereldbevolking is mag uit het volgende voorbeeld blijken: op blz. 26 noemt Brand de schattingen van India en Pakistan: de jaarlijkse groei bedraagt ongeveer 1,8% per jaar (het verschil tussen geboorte, 4% en sterfte 2,2%). In een voetnoot vermeldt hij echter: 'Na het schrijven van deze tekst is uit de voorlopige resultaten van de volkstelling van 1961 bekend geworden, dat in India en Pakistan de bevolkingsaanwas in de periode 1951-1961 groter is geweest dan men had gedacht. Er bleken in 1961 in India 432 miljoen inwoners (een groei van 20% in de periode 1951-1961) . . . te zijn en niet 408 miljoen . . .' Maar blijkbaar was deze voorlopige telling onnauwkeurig. In een artikel in de hoogst interessante bijlage van *The Guardian* d.d. 15 aug. j.l., (de 15e verjaardag van India's onafhankelijkheid) vond ik een bijdrage van het hoofd van het Indiase Instituut voor bevolkingsstudies onder de veelzeggende titel 'The unplanned millions'. Volgens hem was het voorlopige cijfer in augustus 438 miljoen, een toeneming in 10 jaar van ruim 77 miljoen of 21,5%! Dat is in 10 jaar tijd een vermeerdering die de totale bevolking van een Europees of Amerikaans land buiten Rusland en de Verenigde Staten overtreft. Als gevolg van de onderschattingen van de bevolkingsgroei was de toeneming van het nationaal inkomen per hoofd in die tien jaar niet 20%, zoals de planners dachten, maar slechts 14%.

Brand heeft wel gelijk als hij veronderstelt dat de schattingen van de wereldbevolking door de Verenigde Naties belangrijk zullen moeten worden verhoogd. Dit geldt stellig ook voor die in het jaar 2000, die, uitgaande van de middelste van de drie schattingen, op bijna 6300 miljoen uitkwamen, hetgeen in 40 jaar meer dan een verdubbeling van het huidige aantal betekent. Voorzichtigheidshalve (?) is de schrijver op de meeste plaatsen van zijn boek van 6 miljard uitgegaan. M.i. had hij ook straffeloos 6,5 miljard kunnen aanhouden; op basis van de meest recente demografische publicaties van de VN zou dat zeker verantwoord zijn geweest!

De schrijver koestert de vrees dat de snelle bevolkingsaanwas, speciaal

in de arme landen, de opbouw van een menswaardige wereld wellicht onmogelijk zal maken. Hij gaat na of de voedselproductie sneller zal kunnen toenemen dan de bevolking en wat daarvoor nodig is. Hij vergelijkt berekeningen van onze landgenoot De Vries met die van Brown en Colin Clark. Laatstgenoemde meent dat de aarde 28 miljard mensen kan voeden, maar Brand vindt dat veel te optimistisch. Zijn aansporing aan Nederlandse landbouwdeskundigen om Clark's berekeningen eens kritisch na te gaan, steun ik graag. Dat geen Nederlandse econoom het als een ideale situatie beschouwt dat onze boeren slechts via intensieve teelten en de buitenlandse handel een redelijk bestaan hebben, lijkt mij echter niet juist. Daartegenover wijst Brand er bij herhaling m.i. zeer terecht op, dat macro-beschouwingen die de wereldsituatie als uitgangspunt nemen te weinig rekening plegen te houden met regionale verschillen. Het distributieprobleem (bevolking, cultuurgrond, zoet water, grondstoffen en in mindere mate kennis en energie) lijkt in verschillende opzichten moeilijk oplosbaar.

In het derde hoofdstuk, dat over de geboorteregeling gaat, geeft de schrijver veel aandacht aan de opvattingen in verschillende landen en de maatregelen die door verscheidene overheden zijn genomen of worden overwogen. Over de situatie in Azië, waar in het jaar 2000 vermoedelijk bijna 2/3 van de wereldbevolking zal wonen, concludeert Brand tot het volgende: 'Behalve voor Japan kan men zeggen, dat de ervaring in Azië bewijst, dat de aanbeveling van geboorteregeling in arme landen, ook wanneer geen bezwaren van religieuze aard of van de zijde van de overheid bestaan tegen de toepassing van kunstmatige middelen, gemakkelijker is gezegd dan gedaan.' De schrijver is in zijn opzet geslaagd 'om het bevolkingsvraagstuk te lichten buiten de sfeer van de verhitte gemoederen of boven de strijd tussen optimisten en pessimisten.'

In opzet en titel heeft Brand's pocket veel gemeen met Karl Sax' 'Standing Room Only; the world's exploding population' (Boston, 1960). Hij verschilt er o.a. van door het ontbreken van een bibliografie, die de stellig talrijke lezers verder op weg kan brengen. Bij een herdruk lijkt dit euvel gemakkelijk te verhelpen.

PROF. DR. A. VONDELING

Centrum van staatkundige vorming: openbaarheid bij publiekrechtelijke bedrijfsorganen.

In de loop van het vorige jaar heeft de Sociaal Economische Raad een aantal vraagpunten gepubliceerd, die ten doel hadden de wat vastgelopen discussie over de waarde van de PBO opnieuw te animeren. Uit het feit, dat vele belanghebbende groepen pas in de allerlaatste tijd hun beschouwingen over dit probleem hebben gepubliceerd — ook het rapport van de W.B.-stichting kwam pas dezer dagen klaar — blijkt wel, dat zulk een discussie tijd nodig heeft: men wil er wel over denken en praten, maar pas na zorgvuldige voorbereiding en intern beraad.

Een onderdeel van het vraagstuk was door het Centrum voor Staatkundige Vorming (verwant met de KVP) al eerder in studie genomen en wel naar aanleiding van enkele brieven van staatssecretaris Schmelzer, die aan de SER de vraag had voorgelegd of meer openbaarheid bij de publiekrechtelijke organen gewenst was. Ook beantwoording van deze vraag kon blijkbaar slechts geschieden na ampele overwegingen van voor en tegen en in een volledig afgerond rapport.

Het is intussen een goed leesbaar rapport geworden, dat blijkt geeft van grote kennis van zaken ook met betrekking tot de praktijk van de bedrijfslichamen. Zo vermeldt het nadrukkelijk, dat vele van de besturen zich niet plegen te houden aan de voorgeschreven termijn van vier weken, die na publikatie van ontwerp-verordeningen moet worden in acht genomen.

Juist omdat men van deze klacht goed op de hoogte blijkt te zijn, is het min of meer teleurstellend, dat het rapport tenslotte zo tevreden blijkt over de gang van zaken en geen ingrijpende voorstellen tot wijziging doet.

Dit grondt men op de verschillen tussen andere openbare lichamen — waarvoor het belang van de openbaarheid uitdrukkelijk wordt erkend — en de p.b.o. organen, die immers 'colleges van vertrouwelijk beraad van bedrijfsgenoten' zijn. Men moet in dit oordeel toch wel een miskenning zien van het algemeen belang — dat immers volgens de Wet op de Bedrijfsorganisatie voorop moet staan — en van het consumentenbelang. Immers, juist als het om verordeningen gaat zijn dikwijls niet uitsluitend de bedrijfsgenoten zelf in het geding, maar ook de consumenten. De consumentenorganisaties nu hebben veel minder gelegenheid om achter de schermen te kijken dan de 'bedrijfsgenoten' en nemen meestal van de plannen voor verordeningen pas bij de publikatie kennis. Hun klacht is altijd, dat de termijn van vier weken beslist te kort is.

Ten aanzien van het vraagstuk van meer openbaarheid bij de SER discussies over adviezen aan de regering wordt een aantal argumenten pro en contra opgesomd, zonder dat er een duidelijke keuze wordt gedaan. Nu is dat ook niet wel mogelijk omdat men toch wel steeds van geval tot geval zal moeten beslissen of het wenselijk is, dat discussie in het openbaar plaats heeft, waarbij dus het adviesvoorstel reeds wordt gepubliceerd. Toch treft ook hier een zekere angstvalligheid en een angst voor 'spelen op de tribune', die, dunkt mij, uit de tijd moet worden geacht.

DR. H. VERWEY-JONKER

'De kwestie Nieuw-Guinea'. (Rapport van de Sociaal-Democratische Studie Vereniging - SDSV). Uitgeverij 'Nimo', Monnickendam. f 0,75.

Dit rapport werd begin 1961 uitgebracht en het valt dus niet te verwonderen dat het thans — begin 1962 — op sommige punten verouderd aan doet. Het is een pleidooi voor overdracht aan Indonesië, maar voor een

overdracht die rekening wil houden met de intussen ingetreden ontwikkeling in het politieke bewustzijn der Papoea's. Het wil dit bereiken door 'bemiddeling van derden (Verenigde Naties, India, Malakka, Ceylon)'. Intussen is gebleken dat die bemiddeling geen kansen biedt.

Het rapport onderzoekt de argumenten die vóór de Nederlandse aanwezigheid in Nieuw-Guinea zijn aangevoerd en vindt die ('het juridisch aspect', 'de interne ontwikkeling van Indonesië', 'de internationale politiek', 'de economische kant') bij nader onderzoek, weinig steekhoudend. Het vindt ook de houding van de PvdA teleurstellend, doch laat te weinig uitkomen dat de PvdA in deze zaak, tot voor kort, alle grotere partijen tegenover zich vond en nog steeds te maken heeft met het feit dat die partijen nooit verder willen gaan dan de regering wil gaan.

J. DE KADT

R. DE CASTILLON, *'Le problème du Sud-Tyrol'*, Parijs 1960.

Het aan acutheid snel toenemende vraagstuk van de positie van de Oostenrijkse minderheid in de Autonome Streek Trente-Bozen trekt meer en meer de aandacht ook buiten de twee direct betrokken landen. Dit vindt ook in de literatuur zijn uitdrukking. Bovenvermelde brochure tracht het probleem te benaderen vanuit het standpunt der katholieke internationale moraal.

De schrijver laat in een ronde-tafelgesprek een Fransman, Italiaan, Zuid-Tiroler, Oostenrijker, Duitser, Zwitser, Engelsman en Amerikaan van gedachten wisselen over het ontstaan en huidige stand van dit vraagstuk, terwijl 'een katholiek priester' de discussie besluit met een citaat van Pius XII over de rechten van de nationale minderheden.

Veel nieuws weet De Castillon niet te brengen; maar wie zich voor Europese vraagstukken interesseert, doch de tijd mist, dikke werken door te wroeten, vindt in deze brochure een nuttige en objectieve synopsis der verschillende standpunten. Terecht gaat de auteur van uit het enig mogelijke uitgangspunt uit: hoe kwam het, dat een groep van ongeveer 250.000 Tirolers en Ladiners (de laatsten zijn een interessante restgroep van Raeto-Romaans sprekende, in het hooggebergte wonende boeren) tegen hun wil binnen het Italiaanse staatsverband terecht kwam, en wat kan er aan gedaan worden, dat de elkaar zo duidelijk niet minnenden toch tenminste enigermate dragelijk met elkaar te samen leven? Gegeven het feit, dat een stuk van Tirol wegens redenen van staatsraison nu eenmaal deel van Italië werd, en gezien het vitale belang, dat Rome er aan hecht, om de 'frontiera sacra' van de Brenner niet prijs te geven, ligt de conclusie voor de hand: een liberale minderhedenpolitiek van de zijde van de machtigste partner. Wenen en de Zuid-Tirolers zien een dergelijk beleid alleen maar mogelijk in het schenken van de autonomie aan de Provincie Bozen, waar de Duits-sprekenden in de meerderheid zijn, terwijl Rome die

autonomie gaf aan de Streek Trente-Bozen, waar de Italianen verre in de meerderheid zijn. Langdurige onderhandelingen hebben het vraagstuk nog geen pas nader tot oplossing gebracht, zodat extreme elementen onder de Zuid-Tirolers (waaronder zonder twijfel ex-nazi's) begonnen zijn, de argumentatie met dynamiet te ondersteunen. Het einde van dit binnen-Europese drama, dat een verlate reproductie van zovele 'Volkstum-kämpfe' onzaliger nagedachtenis te zijn schijnt, is nog lang niet in zicht. De Castellons' brochure spreekt geen conclude-rend oordeel uit, maar tendeert toch duidelijk meer naar het standpunt der minderheid.

OBSERVER.

REDACTIONEEL

De in dit nummer geplaatste bijdrage van H. Wallenburg e.a. over de medewerkers in de vakbeweging is een vervolg op de bijdrage van J. Buiten e.a. in het januari-nummer. In de loop van dit jaar zullen de verdere resultaten van het structuuronderzoek bij de ANMB in een drietal artikelen worden gepubliceerd.

Het artikel van Paul Landy over de hervormingen in Joegoslavië is een vertaling van de bijdrage, welke Landy schreef voor het maandblad 'Problems of Communism'.

Enige biografische notities

Prof. mr. A. J. P. Tammes is hoogleraar in het volkenrecht aan de Amsterdamse gemeente-universiteit.

Drs. A. A. de Boer is werkzaam bij Euratom.

Mr. H. L. Bakels is werkzaam bij het Wetenschappelijk Bureau van het NVV.

Statenverkiezingen, een interimrapport

De kiezers plegen bij de statenverkiezingen niet dezelfde belangstelling voor de nationale politiek aan de dag te leggen als bij de kamerverkiezingen. Dat blijkt reeds direct uit het feit, dat aan de statenverkiezingen van 1958 in ronde getallen 5 miljoen 775.000 kiezers deelnamen, terwijl een jaar later bij de kamerverkiezingen bijna 6 miljoen geldige stemmen werden uitgebracht. Ook al houden we rekening met de groei van het kiezerskorps in dat jaar, dan blijft dus het feit dat 225.000 kiezers meer dan het jaar tevoren naar de stembus gingen om de beslissing over de landspolitiek tot stand te brengen.

Zien we nu naar de statenverkiezingen van 28 maart, dan valt het op, dat slechts 35.000 geldige stemmen méér zijn uitgebracht dan drie jaar geleden. Enige honderdduizenden kiezers zullen bij de komende kamerverkiezingen van 1963 naar de stembus gaan, die nu onvoldoende doordrongen waren van het nationale karakter der verkiezingen, maar die dan aan het vormen van een politieke beslissing zullen medewerken.

Het heeft daarom weinig zin, de statenverkiezingen zonder meer te vergelijken met de daaraan voorafgaande kamerverkiezingen. Het heeft nog veel minder zin, lijstjes te maken van het aantal zetels dat de partijen verkregen zouden hebben als woensdag 28 maart kamerverkiezingen waren geweest. Had men inderdaad op 28 maart kamerverkiezingen gehad, dan was de uitslag belangrijk anders geweest, alleen al door het feit, dat dan vele honderdduizenden geldige stemmen méér zouden zijn uitgebracht. Er zijn in de uitslag van 28 maart wel aanwijzingen te vinden voor de nationale politiek, maar geen directe aanwijzingen die zonder meer uit de percentages af te lezen zijn.

Uit het verschil tussen de wijze waarop de statenverkiezingen en de kamerverkiezingen zowel deelnemers als onttrekkers aanspreken, volgen ook zulke bekende verschijnselen als het feit dat de CHU, al het andere buiten beschouwing latend, bij de statenverkiezingen haar hoogtepunten bereikt, iets wat in het algemeen met weinig levende partijen het geval is, en wat zich óók bij de

KVP laat zien. Daarentegen zijn voor de levende partijen de kamerverkiezingen altijd verhoudingsgewijs gunstiger dan de statenverkiezingen. Bij de PvdA is dat een bijna wetmatig verschijnsel, dat natuurlijk nog aangedikt kan worden door algemene gevoelens in het kiezerskorps, zoals de algemene ontevredenheid met het gevoerde beleid, of de gevolgen van een aantasting van het levenspeil, zoals 1958 ons duidelijk liet zien. Maar als een partij als de PvdA, vergeleken met de vorige statenverkiezingen, omhoog gaat, dan houdt dat de belofte in zich van een nog belangrijker stijging bij de komende kamerverkiezingen.

Op nog een andere factor moet, in verband met de algemene betekenis van statenverkiezingen, maar ook van alle andere verkiezingen, gewezen worden. Het is in de naoorlogse periode, in bijna alle democratische landen, een wet geworden, dat de hoogconjunctuur gunstig werkt voor de aan het bewind zijnde partijen. Wie aan het bewind is, en bovendien de economische wind mee heeft, groeit. Zo gezien hadden alle Nederlandse regeringspartijen die sedert 1959 de wind van de hoogconjunctuur in sterke mate mee hadden, een belangrijk aanvangsvoordeel boven de oppositie. Als ze dus sedert de kamerverkiezingen op zijn hoogst $\frac{3}{4}$ percent vooruitgang vertonen (KVP-CHU) en sedert de vorige statenverkiezingen allemaal achteruitgegaan zijn, dan is het duidelijk, dat ze, ondanks hun profijt van de conjunctuur en hun profijt van het remmend karakter der statenverkiezingen, waarover ik tevoren sprak, zich niet in opwaartse, maar in neergaande richting bewegen. Bij een gehandhaafd vertrouwen in hun politiek, hadden ze, geholpen door de conjunctuur, aanzienlijk moeten winnen.

Het uitblijven van die winst, juist bij de statenverkiezingen, die altijd een extra pre geven aan het traditionalisme, is op zich zelf een aanwijzing van het geschokt vertrouwen dat in het volk ten aanzien van hun beleid aanwezig is.

Het gebrek aan vertrouwen heeft zich nu nog slechts in negatieve zin — uitblijven van groei — vertoond, voor zover het de meeste regeringspartijen betreft. Het heeft zich bovendien ook nog op andere wijze in negatieve zin vertoond in groei van de niet-constructieve oppositie. Het zal zich het volgend jaar bij de directe kamerverkiezingen hoogst waarschijnlijk in positieve zin vertonen: groei van de constructieve oppositie. Daarvoor zijn thans reeds sterke aanwijzingen.

De eerste aanwijzing in die richting is natuurlijk de duidelijke nederlaag van de meest uitgesproken regeringspartij, de VVD.

Immers de 'nieuwe koers' in ons land is ingezet onder de invloed van de zegetocht van de VVD, eerst bij de statenverkiezingen van 1958, later versterkt bij de kamerverkiezingen. Die overwinningen gaven de confessionele partijen de moed om zich te bevrijden van de PvdA, ten einde ook te profiteren van de zegepraal van Oud. Hij was hun pionier, zij waren zijn volgelingen. En bij de verdediging van het regeringsbeleid, maar vooral bij het aanprijzen ervan, stond prof. Oud voorop. Maar hij stond ook voorop bij het aangeven van het regeringsbeleid. Vooral nadat prof. Romme uit de openbaarheid was verdwenen, was hij de onbetwiste geestelijk leider van de regeringscoalitie geworden. Noch de regering, noch de regeringspartijen beschikten over woordvoerders van enig formaat, zodat, bij gebrek aan zwaarte van het confessionele blok, prof. Oud omhoogviel tot een soort van aartsengel die met het zwaard van de christelijk-sociaal-liberale politiek zwaaide. En in de verkiezingsstrijd was dit zwaard dan nog eens extra-dreigend gericht tegen de 'antinationale' Partij van de Arbeid.

Hij is thans een gevallen aartsengel, die voor zijn val geen ander excuus weet aan te voeren, dan dat wie van de oppositie naar de regering overgaat, nu eenmaal verliezen moet lijden door het dragen van zijn verantwoordelijkheid. Een pover excuus, want niemand zal aannemen dat hij te vuur en te zwaard de regeringspoort heeft geforceerd om de invloed van zijn partij te doen afnemen. Hij zocht de regering om juist daardoor extra te kunnen groeien, iets wat, in het licht van de algemeen geldende naoorlogse regel der voordelige positie van regeerders bij hoogconjunctuur, voor de hand ligt. Welnu, de hoogconjunctuur bleef behouden, maar van de vooruitgang van de regerende VVD is niets gekomen. Het onbehagen in de regeringspolitiek heeft zich, als eerste golf, tegen de voorhoede van het regeringsleger gericht.

De achterhoede van de regeringsmacht, de protestantse partijengroep, ervaart het begin van dat onbehagen in de vorm van stagnatie of lichte achteruitgang. Alleen het centrum, de KVP, is, o.m. door de snelle aanwas van het katholieke volksdeel, nog in een bijna onaangetaste positie gebleven. Maar ook voor dit centrum geldt wat voor de protestantse partijen in iets sterker mate geldt, namelijk, dat het onbehagen uiteindelijk ook voor de bindingen en afgeslotenheden van die groeperingen geen halt houdt. Maar, zal men zeggen, wat betekent dit alles politiek, indien het niet tot uitdrukking komt in het duidelijk toenemen van de kracht der politiek makende oppositie? Het is immers een feit,

dat de grote winst niet gegaan is naar die politieke oppositie van de PvdA, maar, langs haar heen, naar de politiek negatieve PSP, terwijl zelfs de eveneens negatieve CPN haar normaal geworden terugloop enigszins heeft weten te stoppen.

De door het kiezerskorps bedoelde radicalisatie is langs haar doel heengeschoten en is buitenspel geraakt. Dat de PvdA, vergeleken bij de vorige statenverkiezingen, met 1,27 percent is gestegen, maakt nu eenmaal politiek minder indruk dan dat ze, vergeleken bij de vorige kamerverkiezingen, 0,44 percent achterblijft. Om zulke kleinigheden gaat het bij de evenredige vertegenwoordiging.

Men ziet dan, zich blind starend op de percentages, gemakkelijk voorbij aan verschijnselen wier verdere doorwerking voor de toekomst van groter belang is. Eén van die verschijnselen is het feit, dat de PvdA in de randstad Holland, in de provincies Noord-Holland, Zuid-Holland en Utrecht dus, zeer bevredigende verkiezingen heeft gemaakt. Stijging daar, zowel boven de vorige staten- als boven de vorige kamerverkiezingen. Tegenover de onbevredigende resultaten in Friesland en Groningen en de niet geheel bevredigende uitkomsten in de overige provincies, staat dus de duidelijke, zij het nog zwakke, opwaartse beweging, in alle opzichten, die men in het westen van het land kan waarnemen. En die groei wordt nog duidelijker als men naar de grote steden kijkt: Amsterdam, Rotterdam, Den Haag en Utrecht. En het is nu eenmaal zo, dat de randstad en in die randstad weer de grote steden, in het algemeen aangeven wat zich in het land bezig is te voltrekken. Alle andere factoren gelijkblijvend, voorspelt dit goede verkiezingen in 1963. Alle andere factoren gelijkblijvend, maar die blijven natuurlijk niet gelijk. Niet alleen omdat, juist bij de kleine verschuivingen waarom het in Nederland meestal gaat, veel afhangt van het vermogen van de PvdA om haar kijk op de dingen op de meest aansprekende wijze bij de kiezers te brengen en met name bij de jongere kiezers, wier betekenis juist in 1963 weer zoveel groter zal zijn, maar ook omdat de politieke ontwikkeling en ook de economische ontwikkeling hun invloeden zullen blijven uitoefenen, zodat voorspellingen slechts een uiterst beperkte waarde kunnen hebben.

Mocht de regering door de uitslag van de verkiezingen zich versterkt voelen in de opvatting dat zij op dezelfde wijze moet blijven doorgaan, omdat immers de grote oppositiepartij niet aan kracht heeft gewonnen, ja zelfs aan kracht heeft verloren, zoals de regeringswoorvoeders en sommige van onze verblinde vrien-

den menen te kunnen aantonen, dan zou deze verkiezingsuitslag voor de PvdA wel eens een 'blessing in disguise' kunnen worden. Gaat men voort met de huidige Nieuw-Guinea-politiek, die bij de verkiezingen wel gewerkt heeft, maar nog niet volkomen doorgewerkt heeft — anders dan op die emotionele wijze die wellicht de successen van de PSP verklaart — dan zal ook dat zijn verdere uitwerking hebben. Zo staat het ook met de loonpolitiek, met de woningbouw, met de eenzijdige economische politiek en met het samenspel van regering en regeringspartijen tot uitschakeling van het parlement. Als kabinet en regeringspartijen, menend dat ze na deze verkiezingen sterker staan dan ooit, hun politiek onveranderd voortzetten, dan zullen de factoren die de constructieve oppositie versterken, zich op een wijze doen gelden die ook de grootste regeringspartij tot verandering van koers zal dwingen.

De gemeentelijke kapitaaluitgaven en de kapitaalmarkt

Het bij Koninklijke Boodschap van 22 december 1961 bij de Tweede Kamer ingediende wetsontwerp houdende regelen met betrekking tot de financiering van door publiekrechtelijke lichamen te verrichten kapitaaluitgaven (wet kapitaaluitgaven publiekrechtelijke lichamen) is kennelijk een door kabinetscrisis en verkiezingen vertraagde reactie op de monetaire ontwikkeling van de jaren 1956 en 1957, toen de kapitaalmarkt geheel was vastgelopen en met name de financiering van de gemeentelijke kapitaaluitgaven voor bijna onoverkomelijke moeilijkheden stelde. De Memorie van Toelichting wijst met zoveel woorden op de gevaren, die een financiering van een te groot gedeelte van deze uitgaven met vlottende middelen niet slechts voor de financiële positie van de lagere publiekrechtelijke lichamen zelf, maar ook voor de monetaire positie van het land, kunnen opleveren; iets verder haalt zij de situatie van de genoemde jaren aan als bewijs dat het arsenaal van maatregelen, waarover de regering thans beschikt, onvoldoende is om aan een zodanige situatie het hoofd te kunnen bieden. Ten einde enerzijds de gezonde financiering van de kapitaaluitgaven van de *afzonderlijke* gemeenten te bevorderen, en anderzijds het mogelijk te maken de omvang van de door de *gezamenlijke* gemeenten op de kapitaalmarkt te financieren kapitaaluitgaven te begrenzen, stelt het wetsontwerp daarom enkele maatregelen voor, die in hoofdzaak neerkomen op:

1ste. de algemene regel dat goedkeuring voor kapitaaluitgaven slechts mag worden verleend indien de financiering met langlopende middelen van tevoren is verzekerd (artikel 2);

2de. de mogelijkheid om bij een ingetreden of dreigende conjuncturele overspanning een plafond voor de kapitaaluitgaven van alle gemeenten te zamen door de regering te doen vaststellen (artikel 4);

3de. de mogelijkheid om, indien de voorziening van de gemeenten met vaste financieringsmiddelen in gevaar komt of onvoldoende dreigt te worden, een centrale financiering voor te schrijven, zoals

de Bank voor Nederlandse Gemeenten die in de jaren na 1956 in feite heeft verzorgd (artikel 5).

Op zich zelf is het een wat merkwaardige situatie dat uitgerekend dit kabinet-De Quay, dat, voor zover het geacht kan worden een vaandel te voeren, daarin de economische vrijheid heeft geschreven, en dat steunt op partijen — of althans op conservatieve vleugels van partijen — bij wie wat zij dan 'dirigisme' plegen te noemen slechts afschuw verwekt, moet zijn dat door de omstandigheden gedwongen een nieuwe vrijheidsbeperking — nl. voor de gemeenten — en een nieuwe centralistische regeling moet voorstellen. Misschien mogen wij daarin een bewijs te meer zien, dat de gedachte van een weloverwogen planning, waarin wij zo lang alleen hebben gestaan, het langzamerhand toch gaat winnen. In elk geval kunnen wij, die geen regelingen wensen om de regeling zelf, maar die anderzijds ook weigeren op dogmatische gronden regelingen die verstandig en nuttig zijn, af te wijzen, geen bezwaren tegen het wetsvoorstel hebben voor zover het inderdaad geschikt kan worden geacht om een herhaling van de ongewenste toestanden van 1956-1957 te voorkomen.

Het is niet mijn bedoeling om in deze beschouwing tekstkritiek te leveren noch om op details in te gaan; zelfs niet op het voornemen van de regering om t.z.t. het zgn. rentegamma af te schaffen. Tot op zekere hoogte draagt nl. het wetsontwerp het kenmerk van het kabinet dat het heeft ingediend. Het kabinet wil wel regelen maar het durft, lettende op zijn 'achterban', eigenlijk niet goed. Het wetsontwerp beperkt daarom de bevoegdheden, die het aan de regering wil geven op verschillende punten meer dan voor een verstandige en krachtige regering nodig en wenselijk zou zijn; maar misschien steekt daarin een stukje zelfkennis dat wij dan met voldoening mogen constateren. Tekstkritiek heeft daarom weinig zin. In de plaats daarvan schijnen mij enkele meer fundamentele opmerkingen op haar plaats.

Terecht stelt de Memorie van Toelichting, dat het in de hand houden van de nationale bestedingen een van de belangrijkste doeleinden is van het door de centrale overheid te voeren conjuncturele beleid. Ten einde na te gaan hoe de mogelijkheden dien-aangaande liggen, volgt daarop een analyse met betrekking tot de onderscheidene sectoren van het maatschappelijke leven.

Het in de hand houden van de bestedingen van de *particuliere sector* — aldus de M. v. T. — tracht de regering te bereiken 'langs de

weg van o.m. fiscale maatregelen, maatregelen tot beperking c.q. verruiming van het afbetalingskrediet en in samenwerking met de Nederlandse Bank kredietbeperkende c.q. verruimde maatregelen.'

Ten aanzien van de *publieke sector* ligt de zaak wat ingewikkelder. De uitgaven van de *centrale overheid* zelf — ik volg weer de M. v. T. — 'vinden hun begrenzing in de rijksbegroting, welke behoort te zijn ingepast in het algemene conjuncturele beleid'. De *lopende uitgaven* van de *lagere publiekrechtelijke lichamen* worden beheerst door de aanwezige inkomsten. Wat de *kapitaaluitgaven van deze lichamen* betreft 'staan de centrale overheid echter geen instrumenten ter beschikking ten einde de omvang van deze uitgaven aan te passen aan een conjunctureel wenselijk niveau'. En de conclusie van deze alinea van de M. v. T. is dat het 'voorliggende' (een lelijk germanisme!) wetsontwerp beoogt hierin — d.i. dus in het ontbreken van een greep op de kapitaaluitgaven van de gemeenten, enz. — verbetering te brengen.

Bij een oppervlakkige lezing schijnt dit een volkomen sluitend betoog en schijnt de conclusie logisch: voor het evenwicht in de particuliere sector wordt gezorgd, een deel van de publieke sector wordt in de hand gehouden, er blijft slechts één lek bestaan — nl. bij het niet-geregelde deel van de publieke sector — en als maar dit overgebleven lek wordt gestopt is de hele zaak onder controle.

Leest men echter nauwkeuriger, dan blijkt dat de desbetreffende passage meer suggereert dan in het licht van de werkelijke verhoudingen verantwoord is. Ten aanzien van de particuliere sector 'tracht' de regering het beoogde doel te bereiken, maar de vraag is of het ter beschikking staande instrumentarium daartoe voldoende is zomede of het op een zodanige wijze werd en wordt gehanteerd dat het doel inderdaad ook wordt bereikt. De rijksbegroting 'behoort' te zijn ingepast in het algemene conjuncturele beleid, maar indien zij dat in feite niet of in onvoldoende mate is, kan het met het conjuncturele en monetaire evenwicht toch verkeerd lopen, ongeacht wat elders wordt gedaan. Zelfs zou de gegeven motivering opnieuw voet kunnen geven aan het in de jaren 1956-1957 wel gehoorde verwijt dat het de gemeenten waren die, door hun investeringen sterker te doen oplopen dan de beschikbare middelen toelieten, in de eerste plaats, zoal niet uitsluitend, aan de evenwichtsverstoring van die jaren schuldig stonden. Gelijk bekend heb ik mij altijd tegen deze voorstelling van zaken verzet. Naar mijn mening waren de toenmalige financiële en monetaire moeilijkheden het gevolg van de cumulatie van een aantal factoren, die elk voor zich wellicht hadden kunnen worden opge-

vangen, doch die te zamen de verstoring van het evenwicht onvermijdelijk maakten. In de genoemde periode was derhalve, om in de tot dusver gebruikte beeldspraak te blijven, niet slechts sprake van één lek. Het lekte overal: bij de particuliere consumptie (enigszins), bij de particuliere investeringen (heel sterk), bij het rijk dat belastingverlagingen toestond die, in elk geval achteraf gezien, te groot waren of slecht getimed, bij de toeneming van de gemeentelijke kapitaaluitgaven ook. Hoewel het in 1957 mogelijk is gebleken het evenwicht in betrekkelijk korte termijn weer te herstellen, is niettemin de vraag gerechtvaardigd of er sindsdien zoveel is veranderd dat de toestand bij de andere sectoren dan die van de gemeentelijke kapitaaluitgaven thans inderdaad volledig veilig mag worden geacht, zodat met het dichten van het laatste overgebleven lek kan worden volstaan. Het komt mij voor, dat hierin zelfs de kernvraag bij de beoordeling van het onderwerpelijke wetsvoorstel is gelegen, waarmee dan overigens tegelijkertijd de gehele problematiek van een conjunctureel overheidsbeleid in volle omvang wordt gesteld.

Natuurlijk wil daarmee niet gezegd zijn dat de aanneming van dit wetsontwerp nu maar zou moeten wachten totdat wij dit veel ruimere probleem integraal hebben opgelost; daargelaten dan nog of dit ooit mogelijk zal wezen. Wanneer een waterkering dreigt op drie plaatsen door te breken, kan het toch zinvol zijn te trachten om één bepaalde doorbraak te voorkomen, al was het maar in de hoop dat het met het elders dreigende gevaar wat los zal lopen en in het vertrouwen dat anderen zich daarmee bezig zullen houden. Ik ben dus, in beginsel en wederom afziende van detailkwesties, voorstander van aanneming van dit wetsontwerp. Maar evenals overstroming of behoud van een polder afhankelijk is van de *gehele* waterkering, evenzo bestaat er ook hier aanleiding het probleem wat ruimer te stellen dan ten aanzien van één bedreigd punt alleen. Ik wil dit doen aan de hand van de volgende drie fundamentele vragen, te weten:

1ste. heeft de centrale regering inderdaad een zodanige greep op de particuliere sector dat het gerechtvaardigd is de gemeenten onder de klem te zetten zonder additionele maatregelen ten aanzien van de particuliere sector;

2de. biedt het wetsontwerp voldoende steun aan de gemeenten wanneer de kapitaalmarkt wederom zou vastlopen;

3de. welke aanvullende maatregelen zouden in het kader van dit wetsontwerp wenselijk zijn om tot een werkelijk sluitend geheel te komen?

Ad. 1ste. De hiervoor overgenomen opsomming van bevoegdheden waarover de regering beschikt om de bestedingen in de particuliere sector in de hand te houden, is van uiteenlopende aard. Een enkele daarvan — b.v. ten aanzien van het afbetalingskrediet — is, gezien de feitelijke verhoudingen in ons land, van bescheiden betekenis. Belastingpolitiek en kredietpolitiek kunnen grotere invloed hebben, doch de hantering daarvan voor conjuncturele doeleinden stuit, speciaal wat de belastingpolitiek betreft, nog steeds op sterke weerstanden. Al deze maatregelen werken bovendien in hoofdzaak indirect; over directe maatregelen beschikt de regering slechts in zéér beperkte mate, in hoofdzaak nl. in de bouwsector.

In theorie moet het mogelijk zijn, door een verstandig samenspel van loonpolitiek, prijspolitiek, belastingpolitiek — waarbij ik ook denk aan het manipuleren met de tarieven van de indirecte belastingen — landbouwpolitiek (prijsbeleid ten aanzien van agrarische produkten) en sociale politiek (werkloosheidsuitkeringen, enz.) de particuliere consumptie binnen bepaalde grenzen te houden, al zijn de individuele beslissingen ten aanzien van consumeren en sparen in de gezinshuishoudingen moeilijk voor beïnvloeding vatbaar. Veel belangrijker voor het conjunctuurverloop echter zijn de investeringen in de particuliere sector. Alle mooie woorden ten spijt moet worden vastgesteld dat de overheidsinvloed daarop nog bijzonder gering is. De regering 'tracht' wel — aldus de Memorie van Toelichting — maar in feite bereikt zij niet veel. Gedeeltelijk komt dit doordat zij van de haar gegeven bevoegdheden een onvoldoende gebruik maakt; dat b.v. in de huidige periode van — zij het enigszins afgezwakte — excessieve hoogconjunctuur de kunstmatige prikkel tot investeren door de investeringsaftrek nog steeds gedeeltelijk is gehandhaafd, schijnt een duidelijke conjuncturele fout. Ook afgezien daarvan vrees ik, dat, in het algemeen gesproken, de feitelijke betekenis van de bestaande investeringsaftrek als conjunctuurpolitiek instrument wordt overschat. Grotere investeringsplannen in de particuliere sector strekken zich veelal over een reeks van jaren uit, en wat eenmaal begonnen is kan meestal, zonder een direct verbod van overheidswege, ook nauwelijks halverwege worden gestopt. Het systeem van de investeringsaftrek, dat het recht op aftrek toekent op het ogenblik van bestelling, werkt bovendien in de hand dat in perioden van dreigende overspanning — waarin een plotselinge opschorting van de investeringsaftrek kan worden gevreesd — voor werken, die ook wel in etappes zouden kunnen worden uitgevoerd

en aanbesteed, veiligheidshalve de bestelling meteen maar voor 't geheel wordt gedaan, waardoor de 'pipeline' bij het particuliere bedrijfsleven dikwijls nog groter blijkt te zijn dan in de publieke sector. Verhoging van voor het bedrijfsleven geldende belasting-tarieven tijdens de hausse wordt nog steeds tegengewerkt met het dwaze argument dat daardoor de overheid aan ongeoorloofde vermogensvorming zou doen: alsof niet een sterkere vermogenspositie van de overheid aan allen ten goede zou komen! Krediet-politiek werkt veeleer op de geldmarkt dan de kapitaalmarkt. Wel kan een — in de Memorie van Toelichting niet genoemde — wel-overwogen leningpolitiek van de overheid de beschikbare ruimte op de kapitaalmarkt beïnvloeden, waarvan, aannemende althans dat de ondernemers ten aanzien van de financiering van hun investeringen net zo verstandig zijn als artikel 2 van het wetsontwerp de gemeenten dwingend wil voorschrijven, de investeringsplannen in de particuliere sector, zij het wederom indirect, de repercussies zullen ondergaan.

Erkend kan worden, dat het huidige instrumentarium onder niet al te abnormale omstandigheden in staat stelt tot een zeker 'bijsturen'. Voor dergelijke perioden vraagt het onderhavige wetsontwerp aan de gemeenten echter niet meer dan te zorgen voor een voorafgaande vaste financiering; een zo vanzelfsprekende eis dat het eigenlijk beschamend is dat hij in de wet moet worden vastgelegd, en een eis ook die de gemeenten niet al te zeer achterstelt bij de particuliere ondernemer, die zich immers in feite ook daaraan moet houden wil hij zich zelf geen ernstige schade doen. Maar het werkelijke probleem komt wanneer in het verloop van de conjunctuur een zodanige overspanning is ingetreden of dreigt in te treden, dat het aanbod op de kapitaalmarkt de vraag niet meer kan bevredigen. Dan zal, voor zover een verhoging van het aanbod onmogelijk blijkt, de *totale* vraag moeten worden verminderd. Dan is het redelijk dat, zoals wij ook met het bestedingsbeperkingsprogram van 1957 hebben gedaan, elke sector zijn *evenredig deel* in de beperking bijdraagt. Dan opent het wetsontwerp de mogelijkheid van de gemeenten haar aandeel in de beperking af te dwingen door het stellen van een *plafond*. Dan ontbreken echter in het ontwerp bepalingen die ook een plafond voor de particuliere sector kunnen doen vaststellen. Dan rijst voor de gemeenten de vraag: waarom wij wel en zij niet? Dan rijst die vraag a fortiori indien — wat zeer wel denkbaar is — met de cijfers in de hand zou kunnen worden aangetoond dat spanningen op de kapitaalmarkt uitsluitend of in hoofdzaak veroorzaakt zijn

door een te sterk toegenomen vraag van de kant van de particuliere sector, waarvan dan de gemeenten twee maal het slachtoffer zouden worden.

Overzien wij dit alles, dan mag de conclusie niet zijn dat de mogelijkheid voor het stellen van een plafond voor de gezamenlijke gemeenten moet worden afgewezen: indien het rijk zijn eigen investeringsplannen op conjuncturele overwegingen afremt, is het redelijk de gemeenten daarin te doen volgen.

Maar wel dient de waarborg te worden geschapen dat de totale publieke sector zijn redelijk aandeel in het geheel behoudt. Naar mijn mening dient het wetsontwerp derhalve te worden aangevuld met overeenkomstige maatregelen ten aanzien van de particuliere sector. Welke maatregelen daartoe wenselijk zijn zal onder ogen worden gezien bij de beantwoording van de derde hierover gestelde vraag.

Ad. 2de. Artikel 5 van het wetsontwerp heeft een ander karakter dan de artikelen 2 en 4. Laatstgenoemde artikelen leggen de gemeenten beperkingen op bij het nemen van beslissingen tot nieuwe kapitaaluitgaven. Artikel 5 daarentegen beoogt de gemeenten te helpen bij het verkrijgen van de nodige vaste leningen wanneer zij als gevolg van een overmatige spanning op de kapitaalmarkt, zelf daartoe niet in staat zouden zijn.

Tegen de gedachte van een centrale financiering op zich zelf behoeven wij zeker niet afwijzend te staan. In de moeilijke jaren na 1956 heeft zij, verzorgd door de Bank voor Nederlandse Gemeenten, een belangrijke hulp bij de sanering van de gemeentelijke financiën en bij de voortgang van de gemeentelijke investeringen geboden. De bezwaren daartegen, waarbij niet weinig met een slecht begrepen slagwoord 'gemeentelijke autonomie' werd geschermd, zijn geleidelijk aan verstomd. Zouden wederom moeilijke tijden aanbreken, dan kan zij wederom nuttig zijn. Daardoor wordt nl. voorkomen, vooreerst dat de gemeenten, door een mateloos tegen elkaar opbieden, de rente hoger opjagen dan nodig is, in de tweede plaats dat minder urgente werken van gemeenten die nog wel toegang tot de kapitaalmarkt hebben, prioriteit verkrijgen boven urgentere werken van gemeenten die daartoe niet in staat zijn. De 'rantsoenering' van boven af, die in tijden van kapitaalschaarste aan een centrale financiering inherent is, dient te worden aanvaard in een conceptie die de voorziening in de collectieve behoeften in beginsel als een eenheid wil zien. Zelfs acht ik de praktische voordelen van een centrale financiering — be-

sparing van afsluitkosten (provisie), versterking van de positie van de gezamenlijke gemeenten tegenover de steeds meer als een gesloten front optredende grote beleggers — van dien aard, dat ik een vrijwillige voortzetting van de bestaande centrale financiering, in elk geval voor de kleine en middelgrote gemeenten ten zeerste zou toejuichen.

De vraag die ons thans bezighoudt is echter een andere. Zij is nl. deze, of een centrale financiering inderdaad de nodige uitkomst kan bieden wanneer de kapitaalmarkt werkelijk weer eens geheel zou vastlopen. Ondanks hetgeen ik in de vorige alinea opmerkte, beantwoord ik deze vraag ontkennend. Wat de gemeenten nodig hebben is niet slechts een continue stroom van kapitaalmarkt middelen, maar een voldoende voorziening met kapitaal *tegen redelijke voorwaarden*. Na de financiële debâcle van 1956-1957 zijn de gemeentefinanciën, dank zij de centrale financiering, inderdaad gesaneerd, maar vraag niet tegen welke prijs. Voor de Nationale Woningbouwlening 1957 moest niet minder dan 6 pct. rente worden betaald, resulterende, voor zover de renteverhoging werd doorberekend, in hogere huren voor woningwetwoningen, hogere tarieven voor water, gas, elektriciteit, enz. en in hogere belastingen voor zover geen doorberekening plaatsvond enerzijds en in exorbitante rentewinsten voor de institutionele beleggers anderzijds, die in niet onbelangrijke mate hebben bijgedragen tot het oplopen van de koersen van de aandelen van verschillende levensverzekeringsmaatschappijen tot dikwijls ver boven de 1000 pct., en soms zelfs tot enkele malen die koers.

Een centrale financiering, met andere woorden, vergemakkelijkt de positie van de gezamenlijke gemeenten als geldnemers. Zij garandeert echter niet dat de grote geldgevers ook werkelijk voldoende kapitaal beschikbaar stellen. Zij garandeert evenmin dat het geld kan worden verkregen tegen een rente die afgezien van de actuele spanningen op de kapitaalmarkt en gelet op de positie van geldnemers en geldgevers, redelijk kan worden geacht. Indien echter de gemeenten zich moeten laten welgevalen om bij een dreigende overspanning in hun plannen te worden gekortwiek — wat ik dus juist vind — dan hebben zij anderzijds recht op voldoende waarborgen dat zij, zij het dan op verlaagd niveau, hun werkzaamheden op redelijke voorwaarden kunnen voortzetten. Ook uit dezen hoofde dient het wetsontwerp dus te worden aangevuld.

Ad 3e. Tracht ik thans te komen tot een beantwoording van mijn derde hiervoor gestelde vraag — te weten welke aanvulling het wetsontwerp nodig heeft om tot een werkelijk sluitend geheel te komen, dan stel ik voorop de evenwichtsgedachte, die in het oorlogse beleid tot aan het optreden van het Kabinet-De Quay zo'n grote rol heeft gespeeld: het beginsel nl. dat lusten en lasten van bijzondere situaties op een evenwichtiger manier over de verschillende groepen van belanghebbenden moeten worden verdeeld. Tegenover de 'plafondverplichtingen' van de gezamenlijke gemeenten dienen derhalve overeenkomstige verplichtingen van de particuliere sector te worden gesteld (antwoord op vraag 1); tegenover de aan de gemeenten opgelegde verplichtingen dienen overeenkomstige rechten te staan (antwoord op vraag 2); levensverzekeringsmaatschappijen en andere institutionele beleggers behoeven niet te profiteren van de financiële moeilijkheden van de gemeenschap, door een aanmerkelijk hogere rente in rekening te brengen dan zij voor de dekking van hun meestal op 3 pct. berekende verplichtingen nodig hebben (idem). Daarnaast komt dan nog als algemeen punt de wenselijkheid voor de centrale overheid om over beter statistisch materiaal tot het uitstippelen van een verantwoord beleid te beschikken dan thans ter beschikking staat: de wettelijke verplichting dus voor bepaalde bedrijven en instellingen om regelmatig aan de overheid cijfers te verstrekken, naast hetgeen het wetsontwerp reeds van de gemeenten vraagt. Wat deze statistische gegevens moeten inhouden en hoe zij zouden moeten worden verstrekt is een vraagstuk op zich zelf. Indien echter voor ogen wordt gehouden dat de handhaving van het monetaire evenwicht en van een gezonde kapitaalmarkt niet minder in het belang is van het particuliere bedrijfsleven en van de financiële instellingen van verschillende aard dan van de overheid zelf is het geen overdreven eis van hen te verlangen dat ook zij meehelpen de overheid de instrumenten te verschaffen die zij nodig heeft om dat gemeenschappelijke belang zo goed mogelijk te behartigen.

Intussen ligt — ik heb dat hiervoor al gezegd — het probleem niet in de eerste plaats bij de perioden van normale, of betrekkelijk normale, conjunctuur en kapitaalmarkt. Zolang alles min of meer vanzelf loopt kan de overheid ermee volstaan de vinger aan de pols te houden. De overheid moet pas ingrijpen wanneer de situatie uit de hand gelopen is of wanneer zij uit de hand dreigt te lopen. Van dezelfde gedachte gaat het wetsontwerp uit ten aanzien van de gemeenten.

Nu is het ingrijpen in de investeringsplannen van de particuliere sector een allesbehalve eenvoudige zaak. In principe zijn twee methoden mogelijk. Men kan — gelijk een jaar of 10 geleden van onze zijde werd bepleit — aanknopen bij de investeringen zelf, door een fysieke investeringscontrole met daaraan verbonden een vergunningenstelsel. Men kan ook — zoals het wetsontwerp ten aanzien van de gemeenten doet — het probleem aanvatten van de zijde van de kapitaalmarkt. Macro-economisch gezien kunnen uiteraard beide methoden, mits behoorlijk uitgevoerd, hetzelfde conjunctuurdempende effect bereiken, al kan voor de individuele investeerders het resultaat nogal wat verschillen. Wat de feitelijke werking betreft kan de zaak aldus worden gesteld, dat de eerste methode, door een vermindering van de fysieke investeringen zelf, uiteraard tevens de vraag op de kapitaalmarkt beperkt, waardoor een ontspanning op de kapitaalmarkt intreedt; de tweede methode vat het probleem juist aan van de andere zijde, nl. bij de aan de investeerders ter beschikking te stellen kapitaalmiddelen, met het gevolg dat zij wegens gebrek aan voldoende kapitaalmiddelen ook minder kunnen investeren.

Welke van beide methoden de voorkeur verdient hangt van de omstandigheden af, waarbij tevens op de praktische voor- en nadelen moet worden gelet. In abstracto is de weg van de fysieke investeringscontrole de beste, omdat zij tevens in staat stelt om in een periode van overspanning minder nuttige investeringen tegen te houden die buiten de kapitaalmarkt om — b.v. uit ingehouden winsten — kunnen worden gefinancierd. Het vaststellen van de prioriteiten is evenwel een bijzonder moeilijke zaak, die bovendien een uitermate zware verantwoordelijkheid legt op de schouders van de overheid die de beslissingen moet nemen. Met betrekking tot de gemeenten schijnt daarom het door het wetsontwerp gekozen systeem, dat het globale kapitaalmarktplafond door de centrale overheid doet vaststellen, met daarnaast de mogelijkheid om binnen elke provincie bij de verdeling van het toegestane bedrag met bepaalde prioriteiten rekening te houden, niet onaannemelijk. Willen daarnaast dan tevens zekere bevoegdheden ten aanzien van de particuliere sector worden bepleit, dan wordt het — ook om dit pleidooi binnen het kader van het wetsontwerp te houden, dat nu eenmaal een regeling van de kapitaalmarkt beoogt te geven — welhaast onvermijdelijk ook daarvoor de methode via de kapitaalmarkt te aanvaarden. Dat het mogelijk is op deze wijze niet onaantrekkelijke resultaten te bereiken bewijst het Engelse voorbeeld. In Engeland moeten sinds het be-

gin van de veertiger jaren belangrijke emissies en geldleningen van tevoren worden voorgelegd aan het Capital Issues Committee zonder welks goedkeuring de transactie niet kan doorgaan. Is de kapitaalmarkt ruim genoeg dan wordt de vereiste vergunning vlot verleend; in tijden van spanning op de kapitaalmarkt worden de aanvragen serieus bekeken en wordt de gevraagde vergunning herhaaldelijk geweigerd. Daarbij kan dan tevens de vraag van het nut van de investering, die met op te nemen kapitaalmiddelen zal worden gefinancierd, in de beschouwingen worden betrokken.

Het stelsel laat dus inderdaad een beoordeling volgens een prioriteitenstelsel toe. Tegen het instituut wordt uiteraard door het bedrijfsleven geopponeerd. Het is echter bepaald in staat gebleken overspanningen op de kapitaalmarkt en in de economie af te remmen.

Het is een merkwaardig verschijnsel, dat in ons land, met het versleten slagwoord 'dirigisme', herhaaldelijk bezwaar wordt gemaakt tegen maatregelen die in de ons omringende landen reeds lang zijn aanvaard en ingevoerd. Zo zal het ongetwijfeld ook hier gaan, indien van onze zijde het voorstel tot een Nederlandse versie van een Capital Issues Committee zou worden gedaan. Toch lijkt mij dit noodzakelijk. In de Memorie van Toelichting tot het wetsontwerp verklaart de regering, dat in de plafondregeling voor de gemeenten 'geen geïsoleerde maatregel ten opzichte van de publiekrechtelijke lichamen' mag worden gezien, doch dat zij een 'onderdeel (moet) uitmaken van het gehele, weloverwogen en zo goed mogelijk uitgebalanceerde beleid met betrekking tot de gezamenlijke activiteiten van overheid en bedrijfsleven.' Het is echter duidelijk, dat zolang afdoende bevoegdheden ten aanzien van de particuliere sector ontbreken, deze fraaie volzin alleen maar een slag in de lucht is. De cijfers wijzen uit, dat de bestaande — geringe — manipulatiemogelijkheden met betrekking tot de investeringsaftrek enz. een exorbitante stijging van de particuliere investeringen niet kunnen tegenhouden. Ook indien wij erkennen dat een hoog investeringsniveau noodzakelijk is voor onze toekomstige werkgelegenheid en dat tot dusver de situatie niet volledig uit de hand gelopen is, zo mag niet worden vergeten dat dit wetsontwerp een regeling wil geven voor tijden waarin de spanningen wél boven het toelaatbare maximum zijn uitgestegen, en dat het in dergelijke situaties niet voldoende is om één dijkdoorbraak te voorkomen, doch dat dan de dijk op *alle* punten op voldoende sterkte moet worden gebracht. Op zijn minst zou daartoe nodig zijn, dat de regering, dan wel de Nederlandse

Bank als uitvoerster van dit deel van het financiële beleid, de bevoegdheid krijgt om bij een dreigende of ingetreden overspanning van de kapitaalmarkt die de plafondregeling voor de gemeenten in werking doet treden, kapitaalaanvragen in de particuliere sector tijdelijk op te schorten totdat de nodige ruimte weer aanwezig blijkt. Dat een verplichte voorafgaande aanmelding van grotere transacties in een dergelijk systeem niet kan worden gemist, spreekt vanzelf.

Het tweede punt waarop het wetsontwerp aanvulling behoeft betreft het scheppen van voldoende waarborgen voor de kapitaalvoorziening van de gemeenten in een periode van excessieve overspanning, binnen de grenzen waarop de gezamenlijke gemeenten redelijkerwijze aanspraak kunnen maken. Voor het probleem zelf verwijs ik naar hetgeen ik opmerkte naar aanleiding van vraag 2 hiervoor. Wat de uitwerking betreft moge het volgende dienen: Institutionele beleggers zijn niet in de eerste plaats geïnteresseerd bij een hoge rente, die zij immer op de — zij het in feite meestal erg lange — duur toch moeten doorgeven aan degenen te wier behoefte zij sparen. Waarop zij moeten kunnen rekenen is een matige marge boven het rentepercentage waarop zij hun tarieven, resp. de spaarrente, calculeren. Plotselinge rentestijgingen betekenen onevenredig grote winstvermeerderingen voor de desbetreffende instellingen, die, wat de levensverzekeringmaatschappijen betreft, in hoofdzaak terecht komen bij de aandeelhouders, die deze extra winsten bepaald niet nodig hebben om hun aandelen tot een aantrekkelijk bezit te maken. Het is daarom bij dit wetsontwerp, dat opnieuw, en thans in concreto, aan de orde moet worden gesteld onze reeds eerder naar voren gebrachte eis, dat de institutionele beleggers wettelijk moeten worden verplicht om in tijden van acute kapitaalschaarste een redelijk deel van hun belegbare gelden tegen een behoorlijke, zij het niet excessieve rente, ter beschikking van de publieke sector te stellen. Zij immers, en in elk geval hun verzekerden resp. spaarders, hebben groot belang bij een handhaving van gezonde monetaire verhoudingen; van hen mag daarom — al was het maar in het belang van hun verzekerden, resp. spaarders — een redelijke bijdrage worden gevraagd om de kapitaalmarkt te doen blijven functioneren en om een verstoring van het monetaire evenwicht te voorkomen. De gemeenten van hun kant zien zich beperkingen opgelegd: zij mogen daartegenover waarborgen verlangen dat zij binnen de haar gestelde grenzen ook werkelijk aan hun trek kunnen komen.

Bij de uitwerking zou ik rekening willen houden met de ervaringen van 1956—1957, toen het mogelijk bleek om na, zij het niet eenvoudige, onderhandelingen tussen regering en de gezamenlijke levensverzekeringsmaatschappijen en pensioenfondsen een grote lening te verkrijgen tegen op dat ogenblik voor rijk en gemeenten aanvaardbare voorwaarden. Ik zou dus in de wettelijke regeling willen vooropstellen, dat indien de kapitaalmarkt tekenen vertoont van een ingetreden of dreigende overspanning, de minister van Financiën eerst langs de weg van overleg met de representatieve vertegenwoordigers van de verschillende groepen van institutionele beleggers moet trachten de kapitaalvoorziening van de gemeenten, resp. van de publieke sector in zijn geheel, veilig te stellen. Zou dit overleg niet binnen een kort tijdsverloop van b.v. twee maanden tot een bevredigend resultaat leiden, dan ware bij algemene maatregel van bestuur — waarover dus het gehele kabinet moet beslissen — de verplichting dwingend op te leggen, met vaststelling van het minimumpercentage van de belegbare middelen, dat voor dit doel moet worden aangewend, zome-de van het rentepercentage en de overige voorwaarden van de lening; een rente van 4 pct. schijnt mij daarbij, bijzondere omstandigheden voorbehouden, in het algemeen voldoende.

Op de details van een en ander ga ik nu niet verder in. Waar het mij op aankomt is, dat het wetsontwerp fundamenteel onvolledig en onevenwichtig is. Het stelt een regeling voor die op zich zelf, en afgezien van de tekstkritiek, behoorlijk kan worden gemotiveerd. Het vergeet echter dat daarmee slechts een gedeelte van het probleem wordt opgelost, en dat ten aanzien van de gemeenten zelf een wenselijk evenwicht tussen nieuwe verplichtingen en nieuwe rechten niet wordt verkregen.

Wettelijke maatregelen tot het waarborgen van een gezonde functionering van de kapitaalmarkt zijn in ons land zeker niet overbodig, gelijk zij in verschillende andere landen reeds bekend zijn. Maar als wij dan gaan regelen, laten wij dit dan doen in een sluitend geheel, dat inderdaad de verschillende sectoren van ons economische leven gelijkelijk omvat!

Richard Henry Tawney 1880-1961

Met enige aarzeling zet ik mij tot het schrijven van een kort artikel bij het overlijden van de Engelse socialist en geleerde Tawney. Persoonlijk hebben wij elkaar niet ontmoet; indrukken over zijn menselijke structuur heb ik alleen uit wat oud-leerlingen schreven en uit zijn boeken. Van studierichting was hij econoom, vooral beoefenaar van de geschiedenis der economie — een mij vreemd vak. In de jaren vlak na de eerste wereldoorlog (waarin hij ernstig gewond werd) wierp hij zich op problemen van Adult Education, het onderwijs aan volwassenen die in hun jeugd te kort waren gekomen. Hij werd voorzitter van de WEA (Workers Education Association, de organisatie van arbeidersontwikkeling) in deze functie opvolger van o.a. de grote William Temple; meermalen sprak hij uit dat in de strijd om het socialisme verhoging van materiële welvaart gepaard moest gaan met verrijking van geestkracht en verdieping van zedelijk bewustzijn.

Hij was de laatste jaren the grand old man van een kleine groep christen-socialisten in Engeland, maar vertoonde zich niet op internationale bijeenkomsten en bemoeide zich weinig of niet met de praktische werkzaamheden van de Engelse groep, was meer vlag dan motor — over deze kant van zijn wezen kan ik ook niets uit eigen ervaring meedelen. Toch, sinds ik bijna veertig jaar geleden het eerste boek van Tawney las — *The acquisitive society* van 1921 — heeft hij mij geboeid: het was analytisch knap, met grote kennis van zaken geschreven en in een glasheldere stijl, waaruit een warm hart sprak. Ik had de sterke indruk: zó moeten inderdaad de vraagstukken van de moderne maatschappij worden aangepakt, zeker door een Christen, die realist wil zijn.

Ik herlees nu bepaalde stukken die ik toen heb aangestreept. Natuurlijk: de maatschappij van 1961 is anders dan die van 1921. Zó stelde Tawney in 1921 werkelijkheid en kritiek tegenover elkaar: de maatschappij berust op meedogenloze concurrentie; natuurlijk moet er gestreefd worden naar vergroting van produktie, naar meer welvaart. Maar men vergete niet, dat het grondprincipe van het industrialisme eenvoudig is, n.l. dienst, en dus heeft de industrie

rechten en plichten tegenover de gemeenschap; haar methode is samenwerking, coöperatie, de verschillende groepen binnen de industrie hebben dus rechten en plichten tegenover elkaar, en de verwaarlozing of het verderf daarvan betekent verdrukking, onrecht — zie de geschiedenis van het proletariaat in de vorige eeuw tot heden. Uit dit grondbeginsel volgen dan twee dingen: de industrie moet, om haar functie, haar dienst zo goed mogelijk te vervullen, ondergeschikt zijn aan de gemeenschap; en: de leiding van de bedrijven is verantwoording schuldig aan de geleiden — economische vrijheid zonder verantwoordelijkheid is onrecht. Zo is in de grond het probleem van het industrialisme een probleem van *recht*: 'functie' staat voorop, dan volgt 'vrijheid'.

In 1931 verschijnt 'Equality' dat men als voortzetting én tegenhanger kan beschouwen van het zo even genoemde boek. Merkwaardig om nu nog eens de inleiding te herlezen die de schrijver meegaf aan de derde druk van 1938 — tussen de beide geschriften in liggen de bittere jaren van wereldcrisis en massawerkloosheid (een nieuwe druk met een nieuw hoofdstuk verscheen na de tweede wereldoorlog in 1952). Ik citeer uit het voorbericht van 1938: 'Welke conclusies men moge trekken uit de geschiedenis van de laatste 10 jaar, één ding staat vast. N.l. dat democratie als politiek stelsel onstandvastig zal zijn zolang zij niets meer dan politiek systeem zal zijn, inplaats van te zijn wat zij behoort, n.l. niet alleen een regeringsvorm maar een vorm van samenleving en een levenshouding. Het scheppen van zulk een samenleving moet langs twee lijnen gaan. In de eerste plaats behoren alle vormen van speciale privileges te worden afgeschaft, die bepaalde groepen begunstigen en andere verdrukken, hetzij de oorzaak ligt in verschillen van sociale afkomst, opvoeding of inkomen. In de tweede plaats moet de economische macht anders worden gericht; zij is nu vaak een onverantwoordelijke tiran, en behoort te zijn dienaar der maatschappij, werkend binnen duidelijk aangegeven grenzen en voor zijn daden verantwoordelijk aan een publiek gezag. De grote zonde van het kapitalisme is zijn 'religion of inequality', de als heilig vereerde ongelijkheid; het socialisme als radicale doorvoering der democratie wijst de uitweg.'

Beide boeken van Tawney zijn druk bestudeerd en beleefden meerdere drukken. Toch is het meest bekend geworden: 'Religion and the rise of capitalism' (eerste druk 1926), waarin hij verband legt tussen het opkomend kapitalisme in de 16e eeuw en de denkbeelden der reformatie, speciaal van het puritanisme. Men komt herhaaldelijk, vooral in de Duitse literatuur, de mening tegen, dat

Tawney in dit boek beheerst zou zijn door de beroemd geworden these van Max Weber (van 1904-5) over het verband van 'de protestantse ethiek en de geest van het kapitalisme'. Ten onrechte naar mijn mening. Natuurlijk: Weber's boek was 20 jaar oud en had enorm veel stof opgejaagd — dat was Tawney niet voorbij gegaan. Maar hij gaat eigen wegen van onderzoek, draagt eigen materiaal aan en komt tot eigen conclusies, formuleert ook eigen bezwaren tegen Weber. Tawney heeft ons met een grote geleerdheid een inzicht bijgebracht dat nog altijd actuele betekenis houdt: dat uit de denkbelden van Calvijn zowel een individualisme (praktisch: kapitalisme) kan worden afgeleid als een socialisme. Het hangt af van de konkrete situatie in een bepaald land naar welke richting het Calvinisme stuwen zal. Voor Engeland zijn, zo betoogt hij, drie stromingen karakteristiek: het presbyterianisme, dat een tendentie naar staatskerk belichaamt, het congregationalisme dat opkomt voor het recht van elke kerk om zich naar eigen inzicht te organiseren, en dus de pionier wordt van wettelijke waarborgen voor godsdienstvrijheid, en tenslotte het puritanisme, de tweede generatie van Calvinisme met nadruk vooral op politieke activiteit, meedoen in het zakenleven, tucht in gezin en persoonlijk gedrag.

Het is vooral dit puritanisme dat in Engeland en Holland de ontwikkeling van het kapitalisme in hoge mate heeft bevorderd. Hoe zich nu de overgang van het Calvinisme van Calvijn naar het economisch individualisme der puriteinen heeft voltrokken, en in hoever dat proces uit de literatuur nog te volgen valt, leze men bij Tawney zelf na.

De uiteraard korte aanduiding van enkele aspecten van het wetenschappelijk werk van Tawney moge voldoende rechtvaardiging zijn voor de eindindruk dat zowel de wetenschappelijke wereld als de socialistische arbeidersbeweging in hem een pionier heeft verloren, die zij in de rij der groten blijft gedenken.

Langs de zijlijn

De omstandigheid, dat in ons aller gevoel het feit dat het maandblad van een politieke partij het grootste deel van een nummer aan de sport wijdt, enige rechtvaardiging, of op zijn minst enige verklaring vereist, is tekenend voor de positie die de sport nog steeds in onze samenleving inneemt.

Een nummer, gewijd aan problemen van buitenlandse politiek is iets waar een zich respecterende partij welhaast niet van buiten kan; een nummer, gewijd aan de loonpolitiek zou al even vanzelfsprekend zijn, en zelfs een nummer, geheel besteed aan vraagstukken van maatschappelijk werk zou nauwelijks enige verklaring behoeven, zelfs al is voor velen het bestaan van een afzonderlijk ministerie daarvoor nog een discutabele zaak en ook al zou voor de vooroorlogse socialistische beweging een dergelijke uitgave niet zó voor de hand hebben gelegen als zij voor ons thans zou doen.

Maar de sport, en overigens in sterkere mate nog: de kunst?

Het is merkwaardig dat wij dat vraagteken nog altijd zetten. De belangstelling in het politieke leven voor de sport is immers in onze jaren bijzonder toegenomen. De dr. Wiardi Beckman Stichting bracht in 1956 een publikatie uit, getiteld: 'Sport en maatschappij'; het Centrum voor Staatkundige Vorming volgde in 1959 met 'Overheid en sport'; het Nederlands Gesprek Centrum publiceerde in 1955 'De sport in onze samenleving'. Het liberale politieke volksdeel lijkt wat meer buiten spel te staan in dit opzicht, maar met name in politiek protestants-christelijke kring is de gereserveerdheid tegenover het sportgebeuren na de oorlog belangrijk geslonken, al beweegt men zich hier en daar nog wat onwennig over het veld. Een tenminste tegen verkiezingstijd haast iedere politieke partij zich om te betogen, dat zij aan de sport grote betekenis toekent — mens sana in corpore sano, nietwaar? — en dingt zij, soms door middel van speciale geschriften, naar de gunst van de sportliefhebber. Voorts zal men weinig beschouwingen in de gemeenteraden, hetzij algemeen hetzij bij hoofdstuk

VIII van de begroting aantreffen, waarin niet wordt aangegeven hoeveel waardering de sport geniet, zelfs bij partijen die vervolgens gedurende het begrotingsjaar bij andere uitgave ter zake de stereotiepe vraag stellen: 'of het niet goedkoper kan'.

Niettemin leeft bij velen de notie dat in de politiek sport wordt beschouwd als iets dat toch eigenlijk buiten de kantlijnen wordt geschreven, om in de terminologie van ons onderwerp te blijven: dat buiten de zijlijnen van het politieke veld wordt gespeeld. Het komt mij voor, dat ondanks het hiervóór gereleveerde, deze notie niet op een verkeerde waarneming berust. Bij velen uit het politieke kader van alle partijen is de belangstelling voor de sport meer een obligatie dan een wezenlijke; sport is een 'issue' die er ook wel bij moet zijn, maar waarvoor men ternauwernood warm loopt. Men werpe mij niet het bestaan van 'sportpartijen' tegen; met dergelijke democratische uitschieters is noch de sport, noch de politiek gediend. Maar overigens blijft het waar, dat als wij spreken over de 'eigenlijke' politiek, iedereen denkt aan de EEG, Nieuw-Guinea, pater Hoefnagels en aan de topconferentie, en maar heel weinigen aan de sporthal, het subsidie voor ballet en het straatmeubilair voor de jeugd. In de politiek van fracties als zodanig, (althans op landelijk niveau) spelen deze laatste nauwelijks mee, al waardeert iedere fractie het vermoedelijk wel dat er in haar midden een paar zonderlingen zijn die met deze zaken hun politieke bestaan zin willen geven.

Het lijkt de moeite waard na te gaan hoe deze merkwaardige situatie van aantrekking en distantïering, als een onzeker liefdespaar, tussen sport en politiek is ontstaan.

In de eerste plaats behoort de sport tot het terrein van de cultuur, overigens een uitspraak die een 15 jaar geleden ook in onze kring nog niet eens zo gemakkelijk zou zijn aanvaard. En t.a.v. dat brede terrein van de cultuur moet de Nederlander altijd nog iets wegslikken als hij het in verband wil brengen met politiek en met overheid. Immers, in de culturele sfeer liggen de gebieden waar de geestelijke vrijheid als een hoog goed wordt geëerbiedigd. Nu kan men het daarmee uiteraard volstrekt eens zijn, al ontgaat het mij wel waarom aspecten van die geestelijke vrijheid op andere terreinen die dan wel tot de 'eigenlijke' politiek behoren, soms zo gemakkelijk worden verwaarloosd, of als zgn. onvermijdelijke offers worden gebracht aan de norm van de produktiviteit; ik denk aan de veelal nog zo geringe invloed van de arbeider in de onderneming op zijn eigen lot. Bovendien is het duidelijk dat het voorbeeld van wat dictatuurstaten met

de sport hebben uitgehaald afschrikwekkend werkt: de sport wordt daar niet een object, maar een onderdeel van de politiek, in wier dienst zij volledig wordt gesteld. Daar waar de politiek zich met de sport bezighoudt, niet ter wille van de sport, maar ter wille van de politiek, wordt de sport verpolitiekt in de slechtste zin van het woord. Het is mij evenwel niet duidelijk hoe men dit gevaar kan vrezen in een bestel, waar democratische partijen en een vrije pers als controle-instituten op de politieke beleidslieden fungeren. Enige reële aanleiding voor deze vrees is er in Nederland niet en voorbeelden van politiek machtsmisbruik zijn uitermate schaars, zo zij er al zijn.

Waarschijnlijk lijkt mij dan ook dat in feite de distantie welke men de politiek t.a.v. de sport voorhoudt, voortspuit uit het nog steeds levende subsidiariteitsbeginsel; het particulier initiatief is in ons land nog altijd een sacrosanct begrip, waarbij men — ten onrechte — veelal het overheidsbeleid niet ziet als een noodzakelijk element in een harmonieus geheel, maar als iets ternauwernoods geoorloofds, dat eigenlijk niet nodig zou moeten zijn. Waar de noodzaak van een actief overheidsbeleid dan toch onontkoombaar blijkt, komt men tot een ambivalente houding als uit het genoemde rapport van het Centrum voor Staatskundige Vorming naar voren treedt.

Een andere oorzaak van de wat onzekere relatie tussen politiek en sport ligt ongetwijfeld in het feit dat helaas in de pers en bij het publiek de veldslag op het sportveld vaak breder wordt uitgemeten dan de wedstrijd. Het artikel van Jan de Troye geeft een boeiende belichting van dit aspect, dat menige brave wethouder bedenkelijk naar zijn subsidiestaatje zal doen kijken als hij leest hoe scheidsrechters soms het vege lijf moeten redden. Terecht schrijft het Centrum in zijn brochure, dat de sport nog een van de terreinen is waar de face-to-face-relations standhouden; maar de pers wekt bij menige buitenstaander de indruk alsof de fist-to-chin-relations overheersen.

In dit korte bestek kan nu nog maar één ander aspect naar voren worden gebracht — zeker niet het onbelangrijkste. Sport is ontstaan als een sociaal-geïntegreerd gebeuren. Bij de Griekse Olympische spelen was zij deel van een godsdienstig handelen, waarbij de veelzijdigheid belangrijker was dan de eenzijdige prestatie. Bij de Romeinen diende zij weliswaar voornamelijk als middel om tot goed krijgsman te worden, maar als zodanig was zij toch deel van de algemene opvoeding en van de filosofie van die tijd. Meer en meer evenwel heeft de sport zich uit het alge-

mene kader van de maatschappij, waarin zij voorkwam, losgemaakt. De oorzaken daarvan kunnen wij buiten beschouwing laten, het feit is er. In 'De uitdaging van de huidige ontwikkeling in de sport' (Bestek, kaderblad van de Moderne Jeugdraad, 1955, nr. 1) heeft N. G. Vlot daarvan een beschrijving gegeven. Met haar hoog opgevoerde techniek, haar eigen terminologie, haar karakter als kijkspel ging de sport een eigen leven leiden, en maakte zich 'los van de religie, de opvoeding en het feest'. Wij hopen niet ver mis te tasten als wij menen dat vooral in de jaren na de tweede wereldoorlog in dat opzicht een kentering valt te bespeuren, zowel in de sportwereld zelve als in de wereld daarbuiten. De andere artikelen in dit nummer — b.v. dat van Kupers — leggen hiervan duidelijk getuigenis af. De sport dingt weer naar een plaats in de 'philosophy of society' van onze tijd, waar zij gelukkig wordt verwelkomd, ook door velen die haar vroeger nog als een ietwat bizar randverschijnsel van het leven beschouwden.

Niet alleen de financiële en ruimtelijke vraagstukken die de sport opwerpt hebben tot deze ontwikkeling geleid. Het is vooral het inzicht dat de sport een aantal facetten heeft, die zodanig verweven zijn met het leven van de mens in deze maatschappij, dat ieder die zich met dat leven bezighoudt — en dat doet ook de politiek in hoge mate — daar niet meer omheen kan. Wedijver, prestatie, spelelement, discipline, teamspirit, omgaan met de tegenstander, selectie, voegen naar de scheidsrechter, gedragen naar bepaalde regels: het zijn alle elementen die in het sociaal gedrag van de mens en in het sociaal patroon van zijn samenleving van wezenlijke betekenis zijn. 'It is no cricket' duidt niet bij toeval op een samenlevingsnorm in het Britse rijk. Men kan er zelfs een gezellige avond mee doorbrengen door de elementen van de sport toe te passen op het politieke leven zelve: de strijd om de topprestatie, de aanvalsleider die er wel eens naast kleunt, het spelen voor de tribune . . . Maar in alle ernst: het is evident dat wie zich voor het menselijk gedrag interesseert en zich voor het menselijk lot inzet, in hoge mate belang móét stellen in het wel en wee van de sport, in haar invloed op de samenleving en in de invloed van de maatschappij op die sport.

Wij zijn ons ervan bewust in het kader van dit beknopte artikel de problematiek alleen maar te hebben aangeduid, en dat nog op te lapidare wijze. Maar met deze aanduiding moge dan — voor wie dat nodig mocht hebben — de hier volgende artikelen aan de sport gewijd in een nummer van een politiek orgaan zijn gerechtvaardigd.

Het belang van de lichamelijke opvoeding

De begrippen lichamelijke opvoeding en sport worden in het gewone taalgebruik dikwijls voor elkaar gebruikt of liever gezegd door elkaar gehaald. Deze verwarring is begrijpelijk omdat de uiterlijke verschijningsvorm(en) van deze naar hun aard en doel verschillende begrippen op het eerste gezicht dezelfde zijn. De lichamelijke opvoeding, zowel als de sport bedienen zich immers van het bewegingsleven van de mens in zijn veelvuldige vormen en in beide gevallen zijn deze bewegingen lichaamsoefeningen. Het verschil tussen de lichamelijke opvoeding en de sport schuilt dan ook niet in het wat' men doet, dus welke lichaamsoefeningen men kiest, maar in het 'hoe' en het 'waartoe', met andere woorden met welke bedoeling men de lichaamsoefeningen uitvoert of laat uitvoeren.

Lichamelijke opvoeding echter speelt zich af in het verband van de school, terwijl de sport een vorm is van vrijetijdsbesteding, van ontspanning, althans het begrip sport zoals we dat hier zullen beschouwen. Met dit onderscheid zijn de verschillen echter nog niet voldoende aangegeven.

Bij de *lichamelijke* opvoeding staat als doel voorop de opvoeding van de jonge mensen tot persoonlijkheid, dus zowel lichamelijk als geestelijk bezien, tot een harmonisch ontwikkeld mens, die als volwassene zelfstandig zijn maatschappelijke taak kan vervullen. De lichaamsoefeningen zijn middel tot dit doel en worden met het oog hierop ook bewust door de opvoeder — onderwijzer, leraar — gekozen. We zeggen opzettelijk door de opvoeder gekozen, omdat de scholieren geen vrije keus hebben. Toegegeven, de meeste kinderen, hiertoe aangezet door hun natuurlijke bewegingsdrang en speldrift, begroeten de gymnastiekles op school als een feest. Het is echter niet aan hen te bepalen of dit onderwijs in het leerplan zal worden opgenomen, zoals ook al evenmin het aantal lessen en de inhoud van de les door hen wordt bepaald. Ook de kinderen die, om welke reden dan ook, helemaal geen plezier hebben aan al de motorische activiteiten waartoe ze op school worden verplicht, of het nu gymnastiek, spel of zwemmen is, worden gedwongen mee te doen.

Terecht gedwongen overigens, omdat het in de eerste plaats bijzonder goed is voor hun lichamelijke gezondheid, die van het zittende schoolleven zonder de nodige compensatie, de ernstige nadelen in orgaan, kracht, houding en beweging ondervindt. De gehele schoolperiode door immers zijn de kinderen nog onvolgroeid en het is toch algemeen bekend, dat beweging één van de belangrijkste voorwaarden is voor een gezonde groei, zowel van de vitale organen, *inzonderheid* hart en longen, als van de spieren.

Voorts wordt de leerling terecht gedwongen aan deze lessen deel te nemen, omdat het gehele genoemde programma van activiteiten zich zo bij uitstek leent voor de paedagogische beïnvloeding. De mens immers is een lichamenlijk-geestelijke totaliteit. Bij elke lichamenlijke activiteit is dan ook steeds de gehele mens betrokken. Bij de gymnastiek, bij het spel enz., geldt dit temeer omdat daarbij niet alleen op het verstand en de wil, maar ook op de emotionaliteit, op het gevoelsleven een zo sterk beroep wordt gedaan. Of we de leerlingen laten voetballen of zwemmen, handballen of gymnastiek beoefenen, volleybal of honkbal laten spelen, steeds zal de leerkracht erop bedacht zijn zodanige situaties te vormen, dat deze door te appeleren aan zelfvertrouwen, durf, moed, doorzettingsvermogen en zin voor samenwerking, steeds aangrijpingspunt zijn voor geestelijke vorming en ontplooiing.

Bij de *sport*, dus buiten schoolverband, gaat het de beoefenaar in de eerste plaats om het genoegen, om het plezier dat aan het bedrijven van de vrijwillig gekozen tak van sport wordt beleefd. Op welk niveau van kundigheid, van vaardigheid men ook staat, men wil door middel van lichamenlijke inspanning iets presteren en deze prestatie in ergelijking met anderen meten — b.v. bij de teamsporten, of met het horloge, of het meetlint vaststellen — zoals b.v. bij de atletiek, hardrijden op de schaats, zwemmen.

Kenmerkende elementen van sportbeoefening zijn dan ook de wedstrijd en de voorbereiding daartoe, dus de training. Een goede, geslaagde wedstrijd immers veronderstelt gelijkwaardige sterkte van de tegenstanders, anders is er voor beide partijen geen plezier aan te beleven. Daarom is één van de voorwaarden van sportbeoefening het leveren van maximale inspanning. Het streven naar verbetering van de eigen prestaties geeft niet alleen de sportman zelf meer voldoening, maar is ook voor de tegenstander een prikkel tot prestatieverbetering. Het is dan ook een eis van sportiviteit, van waardering en respect voor de tegenstander — medespeler — om zich zo goed mogelijk op de wedstrijd voor te bereiden en maximale in-

spanning te leveren in een voortdurend beroep op de onderlinge wedijver.

Uit deze omschrijving van het begrip sport waarbij in de eerste plaats de nadruk wordt gelegd op de vrijetijdsbesteding, de ontspanning, zal het nu duidelijk zijn, dat niet het professionalisme of semi-professionalisme wordt bedoeld, maar de amateursport.

De gestelde voorwaarde van het streven naar prestatieverbetering houdt wel in dat onder de hier gehuldigde opvatting van sport zeker ook de topsport valt, maar dan in amateuristische zin, dus de man of vrouw die bereid is alle lichamelijke en geestelijke reserves aan te spreken om een maximale prestatie te leveren. Die vele uren oefent gedurende maanden of jaren, die zich misschien veel ontzegt b.v. in de vorm van genoegens die voor anderen onmisbaar zijn, maar die dat doet met plezier, met vreugde en die dit niet doet om materieel gewin of zakelijk voordeel. Die deze inspanning vooral ook niet ervaart als een opoffering, maar als een inspanning die intense voldoening schenkt. De ware sportman zoekt zich geen zwakkere, maar een gelijkwaardige tegenstander en schroomt niet om tegen een sterkere de strijd aan te binden. Het gaat de sportman wel om de overwinning, maar niet om de overwinning tot elke prijs. Het gaat in de eerste plaats om de sportieve krachtmeting. Hiermede zitten we midden in een ander belangrijk aspect van de sportbeoefening, n.l. dat van de sportiviteit of de wijze waarop de sportman zich ten opzichte van de tegenstander gedraagt. Het mag hem of haar immers niet onverschillig zijn hoe of de overwinning wordt behaald, in tegendeel, het moet de sportman een werkelijke eer zijn de strijd op het sportveld tot het laatste toe te strijden binnen de geschreven en ook binnen ongeschreven spelregels. Ja, misschien moeten we wel zeggen, vooral binnen de ongeschreven regels, omdat hij toch karakter toont die in de emotionele spanning van de wedstrijd niet uit het oog verliest, dat de wijze waarop het resultaat wordt behaald belangrijker is dan het resultaat zelf.

Zo gezien heeft de sportbeoefening natuurlijk ook grote opvoedkundige waarde al is de situatie in dit opzicht minder opzettelijk dan bij de lichamelijke opvoeding in schoolverband.

De relatie tussen de lichamelijke opvoeding en de sport begint zich nu wat duidelijker af te tekenen. Er zijn vele punten van overeenstemming en vele verschillen. Laten we trachten de belangrijkste na te gaan.

De overeenkomst zit in het gebruik van dezelfde middelen — gymnastiek, zwemmen, spel, enz. — het grote verschil schuilt in de

doelstelling, opvoeding enerzijds, ontspanning, recreatie anderzijds.

Dit verschil behoeft echter nog geen tegenstelling te betekenen. In de tijd waarin de beroepsmatig verrichte arbeid qua omvang voor velen een steeds geringer plaats inneemt en steeds meer vrije tijd beschikbaar komt, is het ook paedagogisch gezien van het grootste belang, dat de jeugd kennis maakt met de vele mogelijkheden van vrijetijdsbesteding. Eén van de mogelijkheden is ongetwijfeld de sportbeoefening. De school heeft dan ook de plicht om de jeugd met deze sport kennis te doen maken en ze te wijzen op de mogelijkheden die er in de sport in dit verband liggen opgesloten.

Naarmate de leerlingen de lichamelijke oefening op school met meer plezier beoefenen is de kans des te groter dat ook na het verlaten van de school, wanneer plicht dus plaats maakt voor vrijwilligheid, met dit oefenen door wordt gegaan.

De verleiding is groot om hier even in te gaan op de vraag of die sportbeoefening dan ook niet voor ieder mogelijk moet worden gemaakt door het op ruime schaal bouwen en aanleggen van sport-accomodaties, die dan beschikbaar moeten komen voor ieder zonder dat financiële bezwaren een hinderpaal mogen vormen. Deze vraag valt echter buiten het bestek van dit onderwerp.

Het waarde-oordeel over een volwassen mens wordt in belangrijke mate mede bepaald door zijn prestatie-vermogen. Het ontwikkelen hiervan is dan ook een algemeen opvoedingsprincipe dat zeker evenzeer geldt voor de lichamelijke opvoeding in de school. 'Het vergroten van de geschiktheid tot het verrichten van prestaties waarin de lichamelijke vermogens een belangrijk aandeel hebben', is dan ook een van de naaste doelstellingen van de lichamelijke opvoeding.

Het spreekt vanzelf dat op het punt van de prestatie de lichamelijke opvoeding en de sport het grootste raakvlak hebben. Toch is juist op dit terrein de grootste aandacht geboden omdat hier op grond van het verschil in doelstelling tevens de meest principiële verschillen liggen.

Bij de paedagogische lichaamsoefeningen in de school moet onder prestatie in dit verband worden verstaan een verrichting waarbij de grenzen van het persoonlijk kunnen worden bereikt of benaderd. Deze grenzen kunnen voor elk individu uiteraard geheel verschillend liggen. Voor de een kan een sprong van de kant in het zwembassin meer zelfoverwinning, meer moed vragen dan van de ander een zweefsprong van de 3 meter-plank.

In pedagogische zin zal de waarde van een prestatie-oefening

stijgen naarmate de verrichting niet alleen lichamelijke maar ook geestelijke inspanning vraagt en naarmate een groter beroep wordt gedaan op de onderlinge samenwerking. Het spel zal op grond van deze overwegingen in de lichamelijke opvoeding dan ook een belangrijke plaats moeten innemen. Als prestatie-oefeningen dienen allerlei vormen en variaties van gaan, lopen, springen, werpen, vangen, slaan, klimmen, zwemmen, schaatsenrijden, wedstrijdsporten, enz. enz.

Hierbij stellen de omstandigheden van de veldafmetingen, de lengte van de loopbanen e.d. bij de lichamelijke opvoeding geheel andere eisen dan bij de sport. Bij de sport moeten om der wille van de prestatie-vergelijking natuurlijk overal en altijd dezelfde afstanden en afmetingen gelden omdat anders de vergelijking geen waarde heeft. Bij de lichamelijke opvoeding echter moet de situatie steeds worden aangepast aan de eisen die in opvoedkundige zin prevaleren, met andere woorden de omstandigheden waaronder wordt geoefend moeten steeds worden aangepast aan de behoeften van de groep — de klasse — of van de individuele leerling.

In het geval van de sprong in het zwembad kan de situatie waarin de opvoeder de eerste leerling heeft geplaatst paedagogisch dan ook waardevoller zijn dan in het tweede geval, waarin de zweefsprong volledig wordt beheerst, maar daardoor qua prestatie-oefening voor de betrokken leerling van weinig waarde meer is. Voor de sport is het sprongetje van de kant slechts een prestatie om over te glimlachen. De perfecte zweefsprong wordt daarentegen hoog gewaardeerd. Het gaat hierbij immers niet om de beste persoonlijke prestatie die in vergelijking met die van anderen uiterst eenvoudig kan zijn, maar om de beste, de hoogste prestatie in objectieve zin. Hoe hoger de prestaties komen te liggen, hoe dichter we bij de top komen, hoe meer de sport zal gaan selecteren en specialiseren. De training van de begaafde enkeling wordt beperkt tot een klein gebied of zelfs een enkel onderdeel ten einde te trachten de top te bereiken en zo mogelijk records te verbeteren.

De school echter mag zich, gelet op zijn opgave om ieders prestatievermogen te verhogen, dus ook dat van de zwakke leerling, nooit op dit pad der specialisatie begeven. In dit verband is het nuttig erop te wijzen dat de gestelde prestatie-eisen zowel lichamelijk als geestelijk gezien, geheel moeten zijn afgestemd op de leeftijdsfase van de leerlingen. Aan het groeiende organisme immers mogen niet dezelfde eisen op het gebied van de duurprestatie worden gesteld als bij de sporttraining van de volwassenen. Vooral in de puberteitsperiode is hier grote voorzichtigheid

geboden daar op deze leeftijd de jeugd zich veelal bijzonder tot de sport voelt aangetrokken en bereid is de opdrachten van de leiders kritiekloos uit te voeren.

Voor de gezonde ontwikkeling van de vitale organen is het echter noodzakelijk dat rust en inspanning elkaar op de juiste wijze afwisselen. Ook bij de sporttraining moeten de prestatie-eisen aan deze physiologische gegevens ondergeschikt worden gemaakt. De opleiding van technische sportleiders en van jeugdsportleiders die op de hoogte zijn van wat in lichamelijk en geestelijk opzicht van de jonge mensen die aan hun zorgen zijn toevertrouwd, kan en mag worden geëist, is een dringende noodzakelijkheid. Bij verschillende sportbonden is in dit opzicht de leiding in goede handen, speciaal waar de Rijksgediplomeerde sportleiders die hun opleiding aan het CIOS te Overveen of Arnhem hebben genoten, of de door de bonden zelf opgeleide oefenmeesters met de leiding zijn belast. Nog te veel echter komt het voor dat tal van verenigingen de leiding opdragen of liever gezegd overlaten aan misschien goedwillende maar volkomen onbevoegde dilletanten die zonder het te beseffen aan de jeugd b.v. in een zo kwetsbare leeftijdsfase als de puberteit, onnoemelijke schade kunnen aanrichten.

Al wijzen we bij de lichamelijke opvoeding de specialisatie en selectie nadrukkelijk af, wel zal aan de leerlingen de weg moeten worden gewezen naar de sport als waardevolle vorm van vrijetijdsbesteding. Ook zal de begaafde enkeling moeten worden aangemoedigd om die tak van sport te kiezen waarvoor hij of zij een duidelijke aanleg toont. Als we de jeugd op school bijbrengen dat 'fair play' belangrijker is dan het winnen op zich zelf, dat alleen correct spelen werkelijke voldoening kan schenken, dan wordt de jeugd door de lichamelijke opvoeding op de school tot goede sportbeoefening opgevoed.

De lichamelijke opvoeding in schoolverband kan dan ook van grote betekenis zijn voor de sport, omdat velen er de weg naar de sportverenigingen leren kennen, omdat in het schoolmilieu het aankweken van een goede sportmentaliteit kan worden bevorderd, omdat een gezonde lichamelijke ontwikkeling, gericht op bewegingsvorming, vaardigheid, orgaankracht en prestatievermogen, voorwaarde is voor goede sportbeoefening.

Wil deze lichamelijke opvoeding niet alleen in het belang van de sport maar in de eerste plaats in het belang van de opgroeiende jonge mens, werkelijk enig effect sorteren, dan zal er meer dan de schamele 2 x drie kwartier per week aan lichaamsoefeningen op de

school moeten worden gedaan. Dan zal er minstens per hele school-
dag een volledige lestijd voor de lichamelijke oefening beschikbaar
moeten zijn. Dan zal het aantal oefengelegenheden zoals gymnas-
tieklokalen, speelvelden en zwemgelegenheden — vooral school-
instructiebaden — drastisch moeten worden uitgebreid. Dan zal de
lichamelijke opvoeding geheel moeten worden opgedragen aan
onderwijs-vakmensen die op basis van een algemene paedagogische
scholing een speciale opleiding voor de lichamelijke opvoeding heb-
ben genoten. Ongetwijfeld zal de sport dan van deze verbeterde
paedagogische situatie in ruime mate mede kunnen profiteren.

Pedagogische betekenis van de sportbeoefening

Het woord sport is volgens de taalvorsers ontleend aan het middeleeuwse Latijnse werkwoord 'disportare', dat de betekenis had van zich ontspannen, vermaken, verstrooien. Het hield ook tijdpassering van twijfelachtige aard in, alsmede scherts, plezier, spel en lichaamsoefeningen. Alhoewel de mens altijd de behoefte heeft gevoeld zich ontspannend te meten, mag wel worden aangenomen dat het prestatiebeginsel primair niet op de voorgrond stond. Bij het woord sport in zijn oorspronkelijke betekenis moet vooral worden gedacht aan ontspanning en vermaak. Het zich aangenaam bezighouden met iets, dat dan ook kon bestaan uit lichamelijke bewegingen. Dat hierbij sprake zou zijn geweest van enige vormende of opvoedkundige waarde valt wel zeer te betwijfelen. Op dit punt laat onder meer ook dr. C. Miermans in zijn boek 'Voetbal in Nederland' bij het hoofdstuk 'Afleiding van het woord sport' weinig illusies bestaan.

Pas veel later is men ertoe gekomen om bij de specifieke sportbeoefening bepaalde opvoedkundige en/of vormende elementen te onderkennen. Dat wil zeggen, de pedagogen hebben in velerlei vormen van sportbeoefening mogelijkheden gezien, die in hun ogen van waarde zouden kunnen zijn, in het bijzonder in de ontwikkeling van de jonge mens. Niemand zal dit anno 1962 waarschijnlijk willen of kunnen betwisten, maar er zijn in de loop der jaren ten aanzien van die opvoedkundige elementen bepaald wel tal van aanvechtbare stellingen opgebouwd en uitspraken gedaan, die tot veel verwarring aanleiding hebben gegeven.

De kreet 'Mens sana in corpore sano' is zo vaak te pas en te onpas gebruikt, dat het voor velen niet meer is dan een oude en bijzonder versleten uitdrukking.

Het woord 'sportief' is in tal van opzichten ook zo mishandeld, dat de werkelijke bedoeling van dit woord velen ontgaat. Het sportieve jasje wedijvert met de sportieve baret en het sportief geklede meisje kan best een vlot kind zijn, dat nog nimmer een diepe kniebuiging heeft gemaakt in een gymnastieklokaal.

Verwarring in de taal, verwarring wat de eigenlijke betekenis

betreft. Als iemand gewoon fatsoenlijk is en naar eer en geweten handelt, wordt dat vaak met het woord 'sportief' bestempeld.

Dit neemt allemaal niet weg, dat in de sportbeoefening inderdaad mogelijkheden genoeg schuilen om de mens *wat beter te maken, dan hij misschien van nature is*. Alleen, men moet de zaken niet overdrijven. De verwachtingen vooral niet te hoog stellen. Sport of, zo men wil, lichamelijke beweging is in de eerste plaats gezond. Zij schenkt ook vreugde en bij alle inspanning ook ontspanning. Dit is een basis, waarop men iets kan bouwen. De goede trainer, coach, spelleider of bestuurder heeft dan *alle kansen* om zijn pupillen in een plezierige sfeer letterlijk te vormen. Door te vertellen, dat om een bepaald doel te bereiken volharding nodig is, erop te wijzen dat ook sport en spel discipline vergen, dat het talent niet altijd het belangrijkste is en dat in teamverband allen een keten vormen, waarvan de kracht wordt bepaald door de zwakste schakel. Sport dwingt ook tot beperking. Van het enthousiasme bij voorbeeld, dat nimmer ongebreideld mag zijn. Van de kracht, omdat snelheid of lenigheid soms veel effectiever zijn. Van de zelfzuchtigheid in teamsporten, omdat twee of drie meer kunnen dan het individu.

De pedagogische bouwstenen liggen als het ware voor het oprapen, maar het zijn toch beslist niet alleen de positieve factoren, waarmee de coach, de trainer of de spelleider rekening dient te houden. Het zich ontspannend meten — de essentie van de sport — roept tegenkrachten op. Wie niet sterk is, moet slim zijn. Het is een oud spreekwoord. Maar. . . hoe slim mag men zijn, zonder sluw te worden? Hoeveel kracht mag men plaatsen tegenover de tener gebouwde en daardoor vaak snellere tegenstander zonder grof te worden?

Het is een beslissing, die het individu niet in alle rust kan nemen. Bezit hij de remmende factoren of de innerlijke beschaving van nature niet, dan kan het hem geleerd worden. Met de nadruk dan op *kan*. Maar men zal daarbij voor alles altijd rekening dienen te houden met het feit, dat niemand graag verliest.

De vorming die in de sportbeoefening ligt opgesloten, is slechts beperkt, omdat zij niet anders kan zijn dan een aanvulling van datgene, wat men van huis uit heeft 'meegekregen'. En lang niet iedereen krijgt van vader of moeder bij voortduring te horen, dat baron Pierre de Coubertin, de stichter van de moderne Olympische Spelen het toch maar bij het rechte eind heeft met zijn woorden, dat het belangrijkste in het leven niet is de overwinning, maar de wijze waarop men heeft gestreden.

Daar komt het vrij vertaald wel op neer. Maar . . . baron Pierre de Coubertin was een idealist.

Wij hebben dat ideaal in de sport overigens wel nodig, want in het dagelijks leven rekent men al te vaak met andere normen. Zeker in onze tijd, die zo door zakelijkheid wordt beheerst. En waarom zou de mens zich in de sport anders gedragen dan hij in het dagelijks leven gewend is?

De sport is geen wereld op zich zelf. De felle, eierzuchtige is op het voetbalveld niet plotseling een ander mens. De slechte verliezer wordt bij het aantrekken van zijn tenniskleding niet een man (of vrouw), die de nederlaag zonder morren met een glimlach draagt. Daarom vooral geen overschatting van de vormende waarde. Sport wordt beoefend door mensen van allerlei slag. Zij beïnvloeden elkaar over en weer. *In positieve zin kan sportbeoefening ongetwijfeld wel corrigerend werken.* Om de doodeenvoudige reden, dat in elke gemeenschap, in elke club het aantal slechte verliezers doorgaans in de minderheid is. Er zijn altijd ouderen, die de jongeren op hun fouten kunnen wijzen en een 'onsportieve' speler is zelden populair, hoe goed hij het tennisracket ook kan zwaaien of hoeveel doelpunten hij ook in de wreef heeft.

Het is overigens vaak een misvatting, dat bij sport op hoog niveau — wereldkampioenschappen en Olympische Spelen — weinig plaats zou zijn voor de positieve krachten. De prestatie zou te veel van het waardevolle wegvagen of ten minste naar de achtergrond dringen. Dit is naar onze mening een fabeltje. Wij hebben als sportjournalist vrijwel overal in Europa wedstrijden op topniveau gezien. Wedstrijden of toernooien, waarbij de inzet — de titel, de eer van het land, de reputatie — hoog was. Daarbij was het vaak verheugend te zien, dat de strijders ondanks het gevecht op het scherp van de snede en ondanks de soms zeer grote spanningen de regels van het spel in acht namen en elkaar waardeerden.

Wij hebben bij Olympische Spelen en wereldkampioenschappen hoogtepunten meegemaakt van, ja laten wij het woord dan maar gebruiken, sportiviteit. Natuurlijk, er komen in de sport excessen voor, excessen die dan altijd helaas veel breder worden uitgemeten dan de te waarden zaken. Maar dikwijls zijn niet de spelers oorzaak van een gespannen sfeer of van onvriendelijkheden. De leiders dragen in vele gevallen meer schuld. Het doet er naar onze mening dan ook niet toe of er twee tennissers om de Wimbledon-titel strijden of om het kampioenschap van een onbelangrijke club

in welke provincieplaats dan ook. Trouwens, in dit opzicht zijn de strafregisters van de KNVB bijzonder leerzaam. Het gaat er bij Don Quichotte III tegen Windmolens IV vaak onplezieriger toe dan bij een interland-voetbalwedstrijd.

Positieve factoren in de sport als eerlijkheid, respect voor een tegenstander en het zonder morren accepteren van arbitrale beslissingen, komen bij hoog en laag tot uiting. Die positieve factoren zijn ver in de meerderheid. Ware dit niet het geval dan zou de sport nationaal en internationaal nimmer zo'n grote omvang hebben gekregen.

Degenen die de waarde van de sportbeoefening bagatelliseren, kennen de sport niet. Zij hebben er waarschijnlijk nooit iets van begrepen en nooit iets voor gevoeld. Het zijn tegenstanders van de sport, wier oordeel niet op eigen waarneming en zeker niet op eigen ervaring berust.

Wie in opperste naïveteit echter alleen maar positieve punten in de sportbeoefening ziet, is een dromer. Hij die alleen maar negatieve kanten ziet of meent te zien, is een dwaas. De pedagogische betekenis van de sportbeoefening is wel degelijk van grote waarde, maar het hangt voor een belangrijk deel van de coaches, trainers, spelleiders en bestuurders af in hoeverre de jonge mensen kunnen worden gevormd. Het goede kader is, zoals in elke beweging, onmisbaar.

Enkele economische beschouwingen over sport

In de loop van de twintigste eeuw is de sport in de westerse landen een belangrijke vorm van tijdsbesteding en van inkomstenbesteding geworden. Tegenover deze inkomstenbesteding van de sportieven, staat uiteraard inkomstenvorming van hen die economische prestaties ten behoeve van de sportieven verrichten. Voor het beoefenen van sport heeft men veelal duurzame middelen (terreinen, gebouwen, inventaris) nodig.

Zo legt de sport beslag op maatschappelijk kapitaal, dat uiteraard dan niet voor andere bestemmingen aangewend kan worden. Tenslotte leidt de sport via belastingen en toto tot een herverdeling van het primaire inkomen.

Economisch gezien heeft de sport dus invloed op inkomensbesteding, inkomensvorming, vermogensaanwending en herverdeling van het primaire inkomen. Daarom zijn in een nummer van S en D, dat gewijd is aan de sport, ook economische beschouwingen op hun plaats.

Secundair is er tussen de sport en de economie nog verband via de arbeidsproductiviteit. Dit verband is tweezijdig. Enerzijds moest de arbeidsproductiviteit een voldoende grootte hebben bereikt om het maatschappelijk mogelijk te maken, dat de sport een kwantitatief belangrijke factor in het maatschappelijk bestel kon worden, anderzijds mogen wij aannemen, dat van de sport een gunstige invloed op de arbeidsproductiviteit uit kan gaan.

Het eerste verband verklaart waarom de sport in het bijzonder in onze eeuw tot grote ontwikkeling is gekomen. Sport moge in een belangrijke behoefte voorzien, het komt in het normale consumptiepatroon zeker na een redelijke voorziening van eten, huisvesting en kleding en voor velen ook na geestelijke ontwikkeling in en buiten de school. Zolang, zoals in de vorige eeuw, nog arbeidstijden van 10, 12 en 14 uur gebruikelijk waren om in de meest dringende behoeften, inclusief kapitaalvorming, te voorzien, was er maatschappelijk geen tijd beschikbaar voor sportbeoefening op ruime schaal. Voor sportbeoefening is nu eenmaal een bepaald welvaartspeil een

voorwaarde en dus een zekere hoogte van de gemiddelde arbeidsproduktiviteit. Als deze er eenmaal is en dus sport als maatschappelijk massaverschijsel mogelijk is geworden, zal de sportbeoefening in vele gevallen weer gunstig op de arbeidsproduktiviteit terug werken. Men verdedigt het moderne sportbeoefenen wel met de stelling, dat deze een noodzakelijke compensatie voor het automatisme in, en de eentonigheid van het dagelijks werk is. Tot op zekere hoogte is dat juist. Maar wij mogen niet vergeten, dat veel arbeid in vroeger tijd minstens zo eenzijdig was en er objectief mede door de lange arbeidsdagen meer behoefte aan ontspanning was dan thans, zij het dan ook, dat deze in die tijd niet in lichamelijke inspanning gezocht zou worden.

Als vorm van inkomensbesteding heeft de actieve en passieve sportbeoefening enkele bijzonderheden. Vele vormen eisen collectieve voorzieningen, o.a. in de vorm van speelvelden, sportzalen, zwembaden, jachthavens en in de toekomst velden voor zweefvliegen.

Kwantitatief en kwalitatief nemen de eisen hier snel toe. De volgende vragen moeten daarbij beantwoord worden:

a. wie neemt het initiatief, d.w.z. wie toont duidelijk de behoefte aan en werkt de eerste plannen uit?

b. wie treedt als opdrachtgever voor de bouw op?

c. wie financiert de kapitaalbehoeften?

d. wie draagt de kosten van de exploitatie (onderhoud, rente, afschrijving min opbrengsten)?

e. wie houdt toezicht op en regelt de exploitatie?

Voor het vervullen van een of meer van deze functies komen in aanmerking:

a. de collectiviteiten van de sportieven, meestal plaatselijke, regionale of nationale sportverenigingen;

b. de overheid (gemeente, provincie, het rijk);

c. particuliere ondernemers.

Vaak komen hier tussenvormen voor. Bijv. de sportvereniging verschaft het kapitaal, na dat uiteraard eerst zelf geleend te hebben, maar deze leningen worden b.v. door de overheid gegarandeerd. In vele gevallen zijn de sportinvesteringen niet rendabel en lenen zich dan in principe niet voor particuliere exploitatie. Toch zijn hierop uitzonderingen die niet onbelangrijk zijn. In de eerste plaats zijn er sportinrichtingen, die op zichzelf of in combinatie met andere bedrijfsonderdelen wel rendabel te maken zijn. Wij denken hier aan biljard, kegelbanen, eenvoudige jachthavens, schermzalen etc.

In de tweede plaats hebben soms grote bedrijven, zij het ook in de eerste plaats voor het eigen personeel, op zichzelf niet rendabele sportvelden etc.

Aangezien de onbevredigde en de nog te verwachten behoefte aan sportvelden lokaal verspreid en groot is, mogen wij niet verwachten, dat hierin in het algemeen door ondernemers zal worden voorzien. Aangezien ook de sportverenigingen hiertoe naar alle waarschijnlijkheid niet in staat zijn, zal de overheid steun moeten geven.

Dat het hier niet om geringe bedragen gaat, blijkt uit de sportnota van 13 februari 1960. Hierin worden de kapitaaluitgaven van de gemeenten voor sportterreinen en gymnastieklokalen voor 1956 op 20 miljoen gulden en voor 1957 op 17,5 miljoen begroot. Dat zijn bedragen waarvoor meer dan 1000 woningen zouden kunnen worden gebouwd.

Wij gaan nu van de kapitaaluitgaven over tot de lopende uitgaven. Globaal komen deze uit de volgende bronnen:

- a. contributies van sportverenigingen;
- b. bijkomende kosten zoals sportkleding, materiaal, reiskosten naar wedstrijden etc.;
- c. subsidies van de overheid;
- d. entreegelden bij wedstrijden min de publieke gemakkelijksheidsbelasting.

Een betrouwbare schatting van het totaalbedrag is niet te geven, maar enkele cijfers tonen wel aan, dat het totaalbedrag belangrijk is. Uit de sportnota blijkt, dat de z.g. bijkomende kosten vaak een veelvoud van de contributie bedragen. Voor de georganiseerde sport is *f* 50,— per lid per jaar aan contributie plus bijkomende kosten vrij weinig en *f* 150,— vrij veel. Stellen wij daarom deze kosten heel globaal op *f* 100,— per jaar en houden wij er rekening mede, dat de georganiseerde sportbeoefening in 1959 1,3 miljoen leden telde (waarvan ruim 400.000 voetbal en 100.000 hengelsport), dan zijn de offers voor hun sport door de sportbeoefenaren op meer dan 100 miljoen gulden per jaar te stellen. Waarschijnlijk is evenwel 150 miljoen gulden dichter bij de waarheid.

In 1958 werden in Nederland sportuitvoeringen door 15,5 miljoen personen bezocht. Deze betaalden aan entreegelden (incl. belasting) ruim 18 miljoen gulden (tegenover ongeveer 80 miljoen voor bioscopen). De gemeenten gaven in 1957 ruim 1 miljoen gulden aan subsidie aan sportverenigingen. Daarnaast verleenden zij nog z.g. 'koude' subsidies door accommodaties ter beschikking te

stellen aan sportverenigingen tegen een matige (lager dan de economisch verantwoorde) huurprijs. Hiermee was in 1957 een bedrag van f 12.500.000 gemoeid. De landelijke sportverenigingen kregen in 1959 f 350.000 aan subsidie.

Wanneer het heel globaal om de orde van grootte van de verschijnselen gaat, kunnen wij zeggen, dat de georganiseerde sport een business is van 200 miljoen gulden. Hiervan wordt het overgrote deel door de leden van de sportverenigingen zelf opgebracht. De overheidssubsidies blijven daarbij ten achter.

Economisch staat tegenover de inkomstenbesteding van de ene groep de inkomensvorming van anderen. Tegenover gelduitgaven staan nu eenmaal altijd geldinkomsten. Wie ontvangen die in dit geval? Een hele reeks personen, ambachten en andere bedrijven. Wij noemen slechts enkelen: de terreinknecht, de fabrikant van sportartikelen, de winkeliers van sportartikelen, de drukker van entreebiljetten en affiches, de timmerman en schilder van hekken, de bouwers van lokalen etc. Als het gaat om een totaalbedrag van de orde van grootte van 200 miljoen, dan betekent dit, ook weer globaal, werk voor minstens 20.000 krachten, op een vol jaar omgerekend. Ook dat geeft ons enige kijk op de economische betekenis van de sport.

Eigenlijk zijn al deze schattingen al te zeer aan de lage kant. Zij hebben immers als uitgangspunt de georganiseerde sport, zoals deze in verenigingen beoefend wordt. Maar als wij een ander uitgangspunt zouden nemen, b.v. de analyse van de omzetten van sportwinkeliers, de produktie van fabrieken enz., dan zouden wij heel veel tegen komen, waarop het bovenstaande niet betrokken is.

De moeilijkheid is namelijk, dat wij geen bruikbare omschrijving hebben van het begrip sport en zeker geen omschrijving die statistisch hanteerbaar is. Daardoor is de betekenis van de produktie van en handel in 'sportartikelen' veel groter dan uit de boven gegeven schattingen betreffende de georganiseerde sport volgt. Daarin is b.v. het trekken en kamperen niet opgenomen. Toch hebben wij hier met een economisch belangrijke vorm te doen, waarbij een gehele reeks van industriële bedrijven betrokken is. Zomer- en winterreizen naar berggebieden zijn al lang niet meer een luxe voor enkele rijken, maar hebben tot de massa-industrie van reisverenigingen en reisbureaus geleid. Zij gaan gepaard met de aanschaffing van speciale kleding, bergschoenen, ski's etc. De betekenis van het toeristische fietsen langs onze onvolprezen rijwielpaden moge vergeleken met dertig jaar geleden verminderd zijn, het blijft toch altijd nog belangrijk, terwijl de bromfiets hier voor velen mogelijk-

heden geopend heeft, die 20 jaar geleden nog onbekend waren.

Al deze niet of nauwelijks georganiseerde vormen van sportieve ontspanning nemen met de georganiseerde een belangrijke plaats in het consumptiepatroon in. Ook hier geldt, dat consumptieve uitgaven voor de ene groep leiden tot inkomensvorming voor andere.

Economisch belangrijk is, dat dit soort consumptieve uitgaven in hoge mate met onze individuele vrijheid samenhangt. Het begint er al mee, dat deze consumptie mogelijk is door en geschiedt in onze vrije tijd, het vrije weekeinde en de vakantie. Iedere verruiming van die vrije tijd vergroot de behoefte aan uitgaven op sportief gebied. Terwijl de wijze waarop wij onze woning inrichten, ons kleden en ons voeden in hoge mate sociaal bepaald is en in feite dan ook maar weinig vrijheid laat, is de keuze van onze sportieve besteding in hoge mate individueel. In onze moderne maatschappij is ons voor 5 dagen van de week voorgeschreven wat wij moeten doen en hoe wij het moeten doen, maar bij deze consumptieve bestedingen zijn wij vrij, gaan wij onze eigen individuele weg en onderscheidt de ene mens zich sterk van de andere. Deze mogelijkheid de dagelijkse routine te doorbreken, is misschien wel de belangrijkste luxe van onze tijd. Als twee mensen eenzelfde soort sportieve ontspanning hebben gekozen, is het in vele gevallen mogelijk, dat de een daar het tienvoud aan uitgeeft van een ander. Men vergelijkte maar eens de goedkoopste hengeluitrusting met de duurste. Voor kamperen, voor wintersport, voor zeilen, enz. geldt hetzelfde. Niet alleen vergroot dit weer onze individuele vrijheid, maar het heeft ook geleid tot een sterke democratisering op velerlei sportief gebied.

Economisch zit hier nog een interessante kant aan. Keynes heeft de stelling geponeerd, dat met het toenemen van het inkomen de consumptieve uitgaven niet in dezelfde mate zouden stijgen. Dit achterblijven van de consumptie zou in een 'rijke' maatschappij gemakkelijk tot de 'luxe' van een permanente en onvrijwillige werkloosheid kunnen leiden. Keynes heeft waarschijnlijk niet kunnen vermoeden, hoe expansief onze uitgaven voor sportieve ontspanning kunnen zijn. Voor andere vrije tijd bestedingen, dus voor hobby's in het algemeen, geldt trouwens hetzelfde.

Zo gezien kan aan dit soort uitgaven een bijzondere conjuncturele en structurele betekenis worden toegekend.

De behoefte om ons individueel uit te leven komt ook tot uitdrukking in de wens een persoonlijke keuze te kunnen doen ten aanzien van de middelen die wij aanschaffen. De sportieve goederen worden in een grote verscheidenheid van uitvoeringen, vormen en kleuren

aangeboden. Het is of wij bij het kopen in een sportwinkel rebellen tegen de uniforme massaproductie van een geautomatiseerde maatschappij. Dit betekent natuurlijk relatief kleine productieseries, grote voorraden in de winkels en naar verhouding hoge kosten van productie en distributie.

Wij willen niet alleen een persoonlijke keuze doen als wij iets aanschaffen, maar vaak willen wij ook na enige jaren iets anders hebben eenvoudig om de vreugde van het nieuwe te ondergaan.

Wij stellen dan ons economisch geweten gerust met de gedachte dat dit nieuwe ook inderdaad veel beter is en wij het nog lang niet versletene oude toch eigenlijk niet meer kunnen gebruiken. Deze zin voor het veranderen om het oude door het eigen-tijdse te vervangen voor het nog onbruikbaar is, leidt als vanzelf tot een modieuze ontwikkeling in sportkleding en sportartikelen. Zowel de grote verscheidenheid van uitvoeringsvormen als deze modieuze ontwikkeling stellen de hoogste eisen aan de inkoper of inkoopafdeling van een sportartikelenzaak. Hierin ligt dan weer een kracht, die tot grote detailzaken op dit gebied en tot filiaalbedrijven moet leiden.

Aangezien een bepaalde sport meestal in een bepaald seizoen zijn hoogtepunt heeft, heeft men ook in de verkoop duidelijke seizoenbewegingen — schaatsen verkoopt men niet in de zomer en kampeeruitrustingen niet in de winter! De op een bepaalde sport gespecialiseerde winkel heeft ten gevolge van deze seizoenbeweging een ongunstiger bezettingsgraad dan een groter bedrijf, dat voor ieder seizoen het gevraagde kan bieden. Dit leidt dan enerzijds tot de behoefte aan een groot kapitaal voor het financieren van de voorraad en anderzijds tot een vrij kleine omzetsnelheid van deze voorraad. Uiteraard ondervindt ook de fabrikant van sportartikelen de gevolgen van deze seizoenvraag. Deze kan bij hem in vele gevallen leiden óf tot de noodzaak van productie op voorraad, wat kostenverhogend werkt, of hij moet genoeg nemen met een lagere opbrengstprijis bij verkoop buiten het seizoen aan een financieel sterke handelaar.

Zowel de handel in als de productie van sportartikelen levert speciale problemen op. Zo lang evenwel de totale omzet nog stijgend is, zijn deze relatief gemakkelijk te dragen. De structurele groei van de winkels en de concentratie daarin kan zich dan voorlopig voltrekken, zonder dat dit een ernstige bedreiging behoeft te zijn voor de kleinere winkels.

Beroepssport en passieve toeschouwing

'Sport plus betalende toeschouwers = Beroepssport.' Allang voor de Stichting van de Arbeid op Kasteel Oud-Wassenaar onze materiële toekomst met een volstrekt onbegrijpelijke algebraïsche formule vastlegde, tekende de befaamde sportjournalist wijlen Joris van den Bergh met deze heldere rekensom het somber perspectief voor het amateurisme in de topsport. Laat ik erbij zeggen, dat hij met zijn keiharde theorie de toentertijd heersende sportofficials danig van streek maakte.

Merkwaardig genoeg scheen men in die kringen de sterren aan het druk bekeken sportfirmament meer te beschouwen als idealistische dienaren van het begrip 'Een gezond mens in een gezond lichaam' en met deze hoge roeping achtte men een betaling van de prestatie bepaald strijdig. Onder dat motto heeft de KNVB in onze sportwereld jarenlang de rol van Don Quichotte gespeeld en het pleit verloren allang voordat in Nederland het zo zondig geoordeelde semi-professionalisme onder de aktieve druk van de zogenaamde passieve toeschouwer een legaal bestaan kon gaan leiden. Want er was immers allang sprake van betaald voetbal. Zelfs de meest onnozele hals kon toch niet meer worden wijsgemaakt dat het gros van onze uitblinkende voetballers bij toeval ook als sigarenwinkeliers en caféhouders het dagelijks brood verdienden. In de praktijk was dus allang bewezen, dat ook in het rijk van Koning Voetbal de klant koning was. De macht van de volgepakte tribunes heeft immers altijd aan een paar papieren voorschriften een zacht eitje. En wanneer er druk gesproken werd over een kwalijke situatie, dan mag men de onzuiverheid minder toeschrijven aan bijvoorbeeld een Puck van Heel, die de weg naar welvaart voetballend wenste af te leggen, dan wel aan bepaald hypocritische bestuurderen, die altijd bereid waren terwille van de buitenwereld de ogen dicht te knijpen voor wat ze ongezien levensgroot bekend was. Ik herinner aan die vaderlandse situatie, omdat de internationale sportwereld de laatste jaren in andere takken van sport precies dezelfde ontwikkeling doormaakt. En deze manifesteert zich op bepaald schokkende wijze in het Mekka van de moderne sportliefhebber, de Olympische Spelen.

Het moet mij van het hart, dat ik persoonlijk heel lang geloofd heb aan de schoonheid en de houdbaarheid van de Olympische idealen, die Baron de Coubertin aan een wat eenzijdige bestudering van de oudheid had overgehouden. Maar in Londen 1948 was ik dan toch al wel tot de slotsom gekomen, dat Fanny Blankers-Koen de ovaties in Wembley uitsluitend oogstte in dank voor haar trouw aan de éne Olympische devies: sneller, hoger, sterker. Het grote publiek interesseerde zich nauwelijks voor het reine geweten waarmee zij dan althans de Olympische eed had kunnen afleggen. Het heeft niet minder gejuicht voor het fenomeen Emil Zatopek, die op de lange afstand de suprematie van de Finnen aan flarden liep. Emil was een man die op de 10 km de beproevingen van de moderne atleet nogal op ostentatieve wijze demonstreerde. Al na een paar ronden wierp hij het gepijnigd hoofd van links naar rechts, zijn romp volgde dan meestal met een serie niet minder krampachtige bewegingen en wie deze beproefde mens aldus doende tegenstander na tegenstander zag lappen, kon nou niet direkt tot de zakelijke conclusie komen dat hier het specimen van de jonge mens passeerde, die bezig was met de zo harmonische ontwikkeling van lichaam en geest. 'Oh boy, oh boy, wat doe je, je loopt alleen mijn krant maar rijk,' kreunde een Britse krantencollega naast mij.

Ik mocht voor dit schuldbesef weinig sympathie koesteren. Onder de 100.000 toeschouwers zaten of stonden tenslotte maar een paar mensen, die niet wisten dat de driftig sintels wegtrappende Tsjech tegelijkertijd letterlijk bezig was aan een spectaculaire loopbaan in het leger van zijn land. U kunt hem wat mij betreft dus gerust een professional noemen. U kunt datzelfde stempel niet alleen drukken op alle doorgaans rode shirts van de Oosteuropese staatsamateurs, maar zeker ook op de donkerblauwe bovenkleding van de Amerikaanse Universiteitsamateurs. En die topatleten, die bij toeval niet in Oost-Europa of in de Verenigde Staten mochten opgroeien, ach, die kunt u voor het merendeel ook beter maar zien als goed geschoolde en dus ook goed betaalde sportarbeiders, die hun honorarium zwart onder de reine tafel van het amateurisme in de hand krijgen gestopt.

'Wie voor een sportevenement entree heft, haalt met de betalende bezoeker ook de beroepssport binnen de hekken.' De theorie van Joris van den Bergh heeft ook in de Olympische arena zijn juistheid bewezen. Verstandige officials erkennen het. Ir. A. Paulen, de voorzitter van de KNAU, heeft kortgeleden terecht de vraag opgeworpen of het niet realistischer zou zijn de reglementen aan de praktijk aan te passen, maar de voorzitter van het IOC (Het Internationaal

Olympisch Comité), de heer Avery Brundage, toont zich daarentegen de Don Quichotte van deze tijd, waarvan het kenmerk is, dat hij de ogen sluit voor alles wat niet in zijn Olympische kraam te pas komt. Ondertussen heeft de Engelse afstandloper Gordon Pirie zijn glanzende carrière als amateur besloten met de lakonieke opmerking, dat hij jaarlijks aan zijn eigenlijke vak — het hardlopen — een dikke tuintuizend gulden overhield en er zijn mensen die dit bedrag met een korreltje zout nemen, omdat ze niet zonder meer aannemen, dat deze atleet ook de belastingdienst helemaal volledig heeft willen inlichten. Het sprintwonder Hary heeft al sprintend nog veel grotere bedragen op zijn bankrekening laten storten en hij werd dan ook terecht geschorst, nadat men hem voor alle zekerheid eerst een paar gouden medailles in de Duitse prijzenkast had laten lopen . . . In Zweden heeft een hardlopende postbeambte een luxe villa laten neerzetten en hoe hoog de levensstandaard daar dan ook mag zijn, zijn naaste collega's, die niet terwille van de stadionwelvaart door Europa trekken, zij zien er geen kans voor.

Er is niets nieuws onder de zon. Dat is de waarheid die het Colosseum in Rome ons vermanend toeroept, even duidelijk als de verhalen uit het oude Griekenland, die ons vertellen van winnende atleten die vrijgesteld werden van belastingbetaling en die gratis huizen kregen in de provincies, welke zij bij de komende Spelen beloofden te representeren. We doen er goed aan ons te realiseren dat ook in 1962 topsport eigenlijk identiek is met beroepssport, gesanctioneerd of niet. Niet meneer Avery Brundage maakt uit of de sportman gehonoreerd wordt of niet, nee, dat recht is voorbehouden aan de man die aan de kassa zijn kaartje koopt.

De taak van de topatleet

Topsport is geen vrolijke vrijetijdsbesteding meer. Het geluk van de jonge man of de jonge vrouw, die hard werkt om het aanwezige talent tot ontwikkeling te brengen, ligt niet meer verankerd in de beoefening van de sport op zichzelf, maar uitsluitend in de intense voldoening over de gewonnen strijd. De topatleet dient zich te realiseren, dat hij gekozen heeft voor een soms mooi, maar vaak ook ondankbaar vak, dat een altijd grondige scholing eist. Het publiek is gedurende de laatste jaren een opgewonden toeschouwer geweest bij de sensationele recordregen van de hedendaagse sport.

Zatopek liep in 1952 de 5 km in 14 min. 6.6 seconde. Vijf en twintig seconden sneller dan het loopwonder Nurmi dat dertig jaar eerder deed. Maar acht jaar na de prestatie van Zatopek — de wijsgeren beweerden al dat hij de grens van het menselijk kunnen

had bereikt — ging er een Afrikaanse neger in Rome als een niet bekeken 6e over de finish. Voor Nyandika uit Kenya werd een tijd van 13 min. 52.8 seconde afgedrukt, bijna veertien seconden sneller dan de winnaar van Helsinki. Zolang de moderne topatleet in staat zal zijn morgen groter te zijn dan Zatopek, Puskas, Geesink of Van der Grift, zolang blijft het publiek bereid aan de ingang van het stadion geld te deponeren in ruil voor een toegangskaartje. De toeschouwer is het in dat geval om het even of de sportman een vorstelijk honorarium toucheert, of dat hij voor zijn strijd uitsluitend Olympisch goud wenst te ontvangen. Het publiek is in dit opzicht zijn tijd vooruit. Op de tribunes van Feijenoord windt men zich niet op bij de gedachte dat Coen Moulijn zijn brood voetballend op tafel brengt. Morgen giechelt Pietersen, die nooit naar het stadion gaat, er ook niet meer om. Er is een tijd geweest, waarin wat smalend werd gedacht en gesproken over de musicus en de dichter, die hun verheven kunst met het aardse slijk lieten betalen. Nog altijd zijn er lieden in ons land die even neerbuigend converseren over de betaalde sportman. De echte supporter heeft zich, met zijn trouwe visite aan de wedstrijd, duidelijk uitgesproken voor de nieuwe kleinkunst die de sport is en waarom zou je nou de komiek wel betalen en Abe Lenstra niet?

De topatleet kan er staat op maken, dat zijn supporters hem redelijk en zelfs rijkelijk willen betalen voor het opwindende kijkspel, waarin hij een hoofdrol speelt. De passieve toeschouwer vraagt van hem geen begrip voor een hoge ethische roeping in de sport, die door een associatie met klinkende munten direkt storend zou worden besmeurd. Zeker, er zijn idealisten die dat wel doen, ten onrechte naar mijn bescheiden mening. Natuurlijk is het waar, dat de uitbinker op de sintelbaan of in de turnzaal stimulerend kan werken op de animo voor actieve sportbeoefening bij de jeugd.

Er is zeker een relatie tussen de bewonderde topprestatie en de sportbeoefening in de breedte. Fanny Blankers heeft het bewezen, maar Stanley Matthews ook. Als lichtend voorbeeld doet de professional absoluut niet onder voor de amateur van het zuiverste water. In Nederland mag staatssecretaris Scholten de wereldkampioen Anton Geesink dan nog wel telegrafisch huldigen in diens kwaliteit van 'sportleraar bij het CIOS', de publieke opinie heeft voor een dergelijke excellente voorzichtigheid alleen nog maar een spottende glimlach over, of ze begrijpt hem niet eens. Hoe belangrijk de prestatie van de ster ook mag zijn voor de verspreiding van zijn tak van sport, in de wezenlijke taak van de topatleet is het toch maar een toevallige bijkomstigheid. Waar het op aan komt, dat is dat hij de

kolossale markt van de miljoenen consumenten op de tribunes behoorlijk bedient. Hij produceert een goed, een economisch goed dat kijksport heet en het verkoopcijfer hangt rechtstreeks af van de arbeid die hij aan dit produkt besteedt. Daarom is het logisch, dat de moderne atleet zijn dienst aan het publiek beter zal kunnen vervullen als professional, dan als amateur. Hij kan dat laatste nog zijn, maar dan is het een luxe, dan leeft hij bij toeval in bevoorrechte maatschappelijke omstandigheden, die hem veroorloven 30 tot 40 uur per week te besteden aan de ontwikkeling van zijn talent, bijgestaan door goedbetaalde coaches en nog beter betaalde gespecialiseerde sportartsen. Bepalend voor het succes van de topatleet is echter niet in het minst de vraag of hij al dan niet betaald wordt, dat is in de eerste plaats zijn prestatie. En daarbij zijn trouw aan de vaak ongeschreven wetten van de ware sport.

Eerlijke strijd, geen combines. Medische begeleiding, maar geen doping. Een zichtbare overtreding van die wetten zuigt de tribunes rond het amphitheater onverbiddelijk leeg, de wielersport heeft het bewezen. Daarmee is dan tevens de machtspositie nog eens onderstreept van de passieve toeschouwer.

De aktiviteit van de passieve toeschouwer

De passieve toeschouwer, die de professional maakt, heeft met de betaalde sportarbeider in zoverre iets gemeen, dat ook hij in Nederland nog veelvuldig besproken en bekeken wordt als een dubieus creatuur, waarvoor onze hedendaagse beschaving zich eigenlijk een tikje moest schamen. Het is me de tijd wel, teenagers, televisieslaven, radiogekken en sportpsychopaten. Nu ben ik het wel eens met de mensen die er op wijzen, dat er meer reden tot vreugde is over de kolossale groei van het leger aktieve sportbeoefenaren, dan over die van het aantal sportliefhebbers, dat zich tot het min of meer opgewonden toezien beperkt. En het staat wel vast, dat het korps van de zogeheten passieven onstuimiger gegroeid is dan dat van de aktieven. Toch gaat het mij bepaald te ver om de 'kijkersalleen' nu maar direct af te schilderen als de geestelijk armzaligen van onze eeuw, de slachtoffers van de sport.

Natuurlijk is er sprake van sportverdwazing. Bij ons wel niet zo erg als in andere landen, want gelukkig kijken wij er nog van op, als de krant ons vertelt, dat er in Argentinië na de verloren wedstrijd tegen Brazilië ruim 20 burgers spontaan zelfmoord hebben gepleegd. Toch kennen wij de slachtoffers ook. Drie weken geleden liep ik er één tegen het lijf, bij het hek van een totaal onbelangrijke derde-klasse club. De scheidsrechter had te elfder ure het veld af-

gekeurd. De man, waarover ik schrijf, zette zijn zool tegen het zitvlak van zijn volstrekt aan dit onheil onschuldig zoontje. 'Vooruit, jo,' riep hij bitter uit, 'naar huis. Daar gaat me zondag, kenne me terug naar moeder de vrouw.' Een kreet zonder twijfel die een verhelderend licht wierp op 's mans huwelijksgeluk, maar niet minder op de betekenis die een partijtje voetbal in zijn leven inneemt.

Maar het is onzinnig deze afwijkingen karakteristiek te noemen voor de doorsnee bezetting van onze tribunes. Daar zitten gelukkig ook gewone, gezonde mensen met professoren, kamerleden en dichters. Allemaal mensen die hevig geboeid zijn door de strijd en de prestaties, ook door het vernuft waarmee de sportman zijn louter fysieke kunnen voedt en bij de gratie waarvan hij zijn tegenstander overtroeft. De topsport is de nieuwe ontspanning van deze eeuw en of we het nu leuk vinden of niet, dit is niet de eeuw van de kunstpaleizen, maar die van de grote sportpaleizen. Ze schieten overal ter wereld uit de grond. Sommige terwille van de actieve sportbeoefening, zoals in de Skandinavische landen.

In ons land, waar een bloot been nog lange tijd als een zool niet zondig, dan toch eng object werd bekeken, komen de zwembaden en de gymnastieklokalen wel wat later en wat minder vlot van de grond. In andere werelddelen — met name in Spanje, in de Zuid-amerikaanse landen, in Afrika en in Azië — komt men aan het scheppen van ruimte voor lichamelijke opvoeding en sport nog nauwelijks toe.

Maar overal ter wereld, in het armste land en in het meest achtergebleven gebied verrijzen wel de stadions, slokken de machtige amfiteaters de honderdduizenden supporters op, die intens kunnen meeleven met het boeiende spel van de sportman. Misschien een tikje kinderlijk soms, maar is de mens niet juist in de kleine dingen van het grote leven zo behaaglijk gelukkig? Laten we het erkennen, de lichamelijke opvoeding is in opmars, de verdienste van een gezonde sportbeoefening door de massa wordt — zelfs in ons land — zo zoetjesaan ook door de overheid erkend, maar daarnaast en eigenlijk los van die ontwikkeling heeft de passieve toeschouwing het pleit gewonnen.

Het is eigenlijk een apart maatschappelijk verschijnsel geworden, een nieuw variété, geregisseerd door de officials, die handelen op instructie van de man, die aan de kassa zijn geld in ruil geeft voor de consumptie van kijksport.

Hij maakt de dienst uit, die passieve toeschouwer. Hij maakt de Olympische Spelen. Hij nam een betaalde plaats in langs het lijntje bij de eerste wedstrijden van de 'wilde' Nederlandse beroepsvoet-

ballers en hij dwong daardoor de KNVB tot de salto-mortale, die dit eerzaam instituut overigens uit een bepaald onverkwikkelijke positie verlostte. Hij bestuurt samen met de andere 'passieven' door te komen of weg te blijven. De stadiondirecteur in Stockholm krijgt zijn rangen vol wanneer hij Dan Waern laat starten tegen Elliot. Nou, ja, dan komt Elliot uit Australië. Tegen de reiskosten alleen, meneer Brundage? En de vrouw van Elliot, z'n twee kinderen? Het wordt tijd de ogen weer even dicht te doen. Want het stadion moet vol. De NV moet draaien. Verbazingwekkend wat zo'n passieve toeschouwer zoal wakker roept. Architecten ontwerpen nog grotere stadions, duizenden arbeiders voltooiën de geweldige kuip, waarin 100.000 mensen de gladiatoren van onze tijd toejuichen. Beroepsmusici van faam omlijsten tegen forse honoraria de plechtige opening van de Spelen, waarin de amateurs de hoofdrollen moeten spelen. De restauratie van het Romeinse stadion boekte tijdens de snikhete openingsdag van de Olympische Spelen in 1960 een omzet van meer dan 4 ton . . . Transportbedrijven werken eindelijk weer eens een maand zonder verlies, nu de passieve sportbeoefenaren uit vijf werelddelen naar Rome of Tokio wensen te worden gebracht. Kranten drukken superlatieven over de triomf en de deceptie van de matadores en ze worden verkocht als nooit tevoren. De kranten dan. Nou ja, de matadores soms ook. Nee, meestal ook.

Want dat is de praktijk en de relatie tussen de passieve toeschouwing en de beroepssport, die van vader en zoon. Sport plus betalend publiek = professionalisme. Legaal of zwart. Wat kiest u meneer Brundage? Ach, het doet er eigenlijk niet zoveel meer toe. Uw opdrachtgever heeft al gekozen. Zijn getal wint het toch, hoe passief hij ook staat aangeschreven.

Sportaccommodatie in Nederland

De 'nota betreffende de lichamelijke vorming en de sport' door het kabinet-De Quay tegelijk met een CBS-publicatie 'De sportaccommodatie in Nederland 1 september 1959' in februari 1960 aan de Staten-Generaal aangeboden, heeft destijds heel wat tongen en pennen in beroering gebracht, niet het minst door wat door velen als 'karakter en geest' van het daarin gestelde werd gekwalificeerd.

Tijdens een aan de nota gewijde sportconferentie van de Dr. Wiardi Beckman Stichting vroeg — om een voorbeeld te noemen — het Tweede-Kamerlid drs. G. M. Nederhorst zich o.m. af waarom deze veelomstreden nota zó moest worden gesteld. 'Immers, de tekorten aan sportaccommodatie zijn de schuld van alle regeringen na 1945 en van alle politieke partijen,' aldus de heer Nederhorst, die eraan toevoegde: 'Daarom had de sportnota volk en volksvertegenwoordiging duidelijk en eerlijk een spiegel moeten voorhouden en met een concreet plan voor de toekomst moeten komen.'

In plaats van een dergelijk plan werd de volksvertegenwoordiging een nota aangeboden waarin werd gesuggereerd:

dat er geen reden was voor ongerustheid;
dat er geen aanleiding bestond tot het nemen van bijzondere maatregelen door de rijksoverheid; dat de gemeentebesturen in staat moesten worden geacht geleidelijk aan zelf in de bestaande behoefte te voorzien; dat de gebleken achterstanden in 15 tot 20 jaar konden worden weggewerkt.

Wij laten hier de kritiek, die na de publicatie van de nota losbarstte, onbesproken en herinneren slechts aan enkele markante uitspraken van erkende deskundigen als dr. W. van Zijll, secretaris van de Nederlandse Sport Federatie en S. Heyers jr., gemeentelijk inspecteur voor lichamelijke opvoeding te Haarlem, gepubliceerd in het bekende blad 'Landelijk Contact';

'Het aantal sportvelden is tussen 1947 en 1959 gestegen van

4196 tot 7621, maar het aantal georganiseerde sportbeoefenaren is in dezelfde periode verdrievoudigd.'

'Het tekort aan gymnastieklokalen ten behoeve van het onderwijs bedraagt 2768. Rekening houdend met het feit, dat het totaal aantal gymnastieklokalen per 1 september 1959 volgens het CBS 3293 bedroeg een tekort van 55 pct.'

'Het aantal beschikbare zwembaden bedraagt 491, vergeleken bij 1947 een vermeerdering met 20 pct. Een percentage dat overeenkomt met onze bevolkingsaanwas. En in 1947 was de toestand reeds allesbehalve rooskleurig!

'De nota vermeldt 47 sporthallen. Waar staan die?' (Gebleken is dat daaronder vrijwel alles was meegeteld, dat wel eens als zodanig wordt gebruikt: tramremises, korenbeurzen, markthallen, veilinggebouwen e.d.)

'De gedachte dat een school zonder de nodige accommodatie voor de lichamelijke opvoeding niet als een complete school kan worden beschouwd dient — aldus de nota — gemeengoed te worden. Voor de realisering van deze gedachte kloppen gemeenten en schoolbesturen echter veelal tevergeefs aan bij de rijksoverheid, wanneer het gaat om urgentieverklaringen en bouwvolume voor gymnastieklokalen, met het gevolg dat het aantal incomplete scholen nog voortdurend toeneemt.'

Tot zover deze, vele aspecten rakende commentaren, die niet achterwege mochten blijven nu het erom gaat een vergelijking te trekken met de precies twee jaar later door het CBS bijeengebrachte gegevens, die tegelijk met de Memorie van Antwoord bij de begroting van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen 1962 werden gepubliceerd.

Volledigheidshalve dienen daaruit in de eerste plaats enkele correcties te worden gememoreerd:

Het aantal velden/banen bedroeg in 1959 bij nadere controle niet 7355 maar 7575, het aantal zwembaden niet 491 maar 494, het aantal gymnastieklokalen niet 3293 maar 3346, terwijl — als gevolg van gewijzigde criteria — een geheel nieuwe sporthaltelling werd uitgevoerd 'daar de in 1959 gehanteerde definities niet het gewenste inzicht bleken te verschaffen'.

Het CBS komt in zijn nieuwe publikatie 'De sportaccommo-

datie in Nederland 1 september 1961' tot de volgende totalen en percentages:

Object	Aantal	Ver- meer- dering	Ver- meer- dering in %	Specificatie der vermeerdering
Velden/banen	8197	622	8,2	tennisbanen 146 voetbalvelden 214 ijsbanen 64 hockeyvelden 49 korfbalvelden 40 schietbanen 17 rolschaatsbanen 16 ruitersportacc. 16
Zwembaden	520	26	5,3	onoverdekt 21 overdekt 4 combinatie 1
Gymn.-lokalen	3639	293	8,8	vloeropp. < 160 m ² 31 vloeropp. 160-180 m ² 17 vloeropp. 180 en > 180 m ² 245
Sporthallen	10			vloeropp. 400-800 m ² 8 vloeropp. 800-1200 m ² 2
min of meer voor sportdoel- einden inge- richte hallen.	9			vloeropp. 400-800 m ² 2 vloeropp. 800-1200 m ² 1 vloeropp. 1600 en meer m ² 6

Zij geven de minister aanleiding om op pag. 43 van eerdergenoemde Memorie uiting te geven aan tevredenheid en aan de overtuiging dat de beschikbare gegevens een bevestiging vormen van de in 1959 reeds geuite mening 'dat indien de gemeentebesturen in de komende jaren op dezelfde voet zullen voortgaan met het zorgdragen voor de totstandkoming van sportaccommodaties,

geleidelijk in de daaraan bestaande behoefte zal worden voorzien.'

En toch: ondanks de ministeriële tevredenheid en ondanks het feit dat óók wij de gepubliceerde verschillen opmerkelijk vinden delen wij de vreugde over deze schijnbaar zo belangrijke vorderingen maar ten dele. Zeker, de vermeerdering van het aantal gymnastieklokalen met 293 is verheugend. Maar opnieuw werden 48 lokalen gebouwd met een naar onze mening onaanvaardbare vloeroppervlakte van minder dan 180 m²; een oppervlakte, kleiner dan de minimummaten voor het lager onderwijs, in de ministeriële richtlijnen voor de bouw van gymnastieklokalen vastgesteld! En opnieuw moet worden geconstateerd, dat rijksgoedkeuringen voor de bouw van gymnastieklokalen ten behoeve van het gewoon lager onderwijs *niet* worden verleend en dat daardoor het aantal incomplete scholen derhalve nog steeds toeneemt. Ook ondanks de daarover in 1959 reeds gepubliceerde ministeriële opvatting!

Ook wij zijn verheugd, dat in twee jaar 26 nieuwe zwembaden konden worden gebouwd. Maar . . . reeds liggen 62 aanvragen voor de bouw van zwembaden, in totaal een bouwsom van ruim 35 miljoen gulden vergende, op ministeriële goedkeuring te wachten!

Om nog maar te zwijgen over de 300 zwembad-adviezen, door het Adviesorgaan voor Bad- en zweminrichtingen der Vereniging van Nederlandse Gemeenten in drie jaar tijds uitgebracht. Feiten die onze vreugde uiteraard aanzienlijk hebben getemperd. Vanzelfsprekend achten ook wij de toeneming van het aantal velden en banen van betekenis. Maar wie de nog steeds aanhoudende groei van de nationale sportbeweging op de voet volgt zal bevestigen, dat de gesignaleerde uitbreiding van de beschikbare buitensportaccommodatie waarschijnlijk nauwelijks toereikend is om deze groei op te vangen. De desbetreffende, door het CBS bijeengebrachte cijfers over 1960 en 1961 zullen waarschijnlijk pas over enkele weken beschikbaar zijn. Die over de jaren 1954-1959 zijn echter illustratief genoeg en duiden op een gemiddelde groei met ruim 6 pct. per jaar:

1954:	990.000	georganiseerde sportbeoefenaren.
1955:	1.056.700	georganiseerde sportbeoefenaren.
1956:	1.100.000	georganiseerde sportbeoefenaren.
1957:	1.186.000	georganiseerde sportbeoefenaren.
1958:	1.236.900	georganiseerde sportbeoefenaren.
1959:	1.328.500	georganiseerde sportbeoefenaren.

Het tekort dat er reeds was, blijft dus bestaan en mét dit tekort vraagstukken als ruimtegebrek en overbespeling van sportterreinen, waarmede vooral gemeentelijke instanties al zolang worden geconfronteerd.

Een ten slotte: Het nieuwe CBS-onderzoek heeft het aantal in Nederland aanwezige sporthallen gereduceerd tot 10, een aantal dat insiders heel wat aanvaardbaarder zal voorkomen dan het aanvankelijk gesuggereerde aantal. Maar daarmee is dan ook tegelijkertijd het probleem in alle duidelijkheid gesteld:

Nederland heeft op zo kort mogelijke termijn behoefte aan uitbreiding van het aantal beschikbare sporthallen met publiek-accommodatie en met een vloeroppervlakte van meer dan 800 m².

Het tempo, waarin deze accommodaties tot nu toe tot stand zijn gekomen, biedt veel te weinig uitzicht: in twee jaar tijd een particuliere sporthal in Roermond, een — eveneens particuliere — sporthal in Amsterdam, de verbouwing van een fabriekshal tot sporthal in Enschede en een voorlopige toewijzing aan Den Helder.

Ten minste een 10-tal gemeenten wacht, blijkens ministriële mededelingen, met spanning op rijksgoedkeuring voor de bouw van een door hen ingediend gemeentelijk sporthalproject.

En daarom: voor een overdreven optimisme is naar onze mening geen reden. De nu gesignaleerde verbeteringen kunnen belangrijk zijn, mits zij voor alle betrokkenen een aansporing zijn! Een aansporing namelijk om ons volk en in het bijzonder onze jeugd eindelijk de beschikking te geven over de sportaccommodatie, die zij zo hard nodig heeft!

Taken van de overheid op het gebied van de sport

Men kan waarlijk niet zeggen, dat het ons ontbreekt aan beschouwingen omtrent wat de overheid voor de sport doen moet. Veel belangrijker dan de vraag, wat de overheid doen moet, is het te weten wat zij doet.

Toch zijn er enkele kanten aan dit vraagstuk, die meer in het bijzonder onze aandacht vragen. We hebben in Nederland ten aanzien van de sport te maken met bijzondere verhoudingen en deze vragen ook van de overheid een bijzondere wijze van benaderen. Over deze bijzonder op Nederland gerichte taken van de overheid willen wij het in dit artikel hebben.

Ons land is, wat de natuurlijke mogelijkheden om sport te beoefenen betreft, bijzonder slecht bedeed. In landen met een ander klimaat, of met een andere bodemgesteldheid zijn vele vormen van sportbeoefening mogelijk, zonder dat de overheid hier ook maar iets aan behoeft te doen. Wie zijn wintervakantie wel eens in Zwitserland, Oostenrijk, Noord-Italië, Zuid-Duitsland, Frankrijk of Scandinavië heeft doorgebracht, weet hoe duizenden er in de weekeinden op uittrekken, om in de bergen de skisport te beoefenen. Met uitzondering van de dure skiliften, die zich vaak in particuliere handen bevinden, zijn er geen investeringen nodig om deze massasportbeoefening mogelijk te maken.

Ook de scholen maken op ruime schaal van deze, door de natuur geboden gelegenheid tot sportbeoefening gebruik.

In de zomermaanden kan hetzelfde gezegd worden van de bergsport. Ook hier een natuurlijke sportgelegenheid, zonder dat de overheid behoeft in te grijpen, om deze sport mogelijk te maken.

In de meer zuidelijke landen maakt het klimaat het zwemmen tot een natuurlijke vorm van massasportbeoefening en is het mogelijk sporten als basketball, volleybal, tennis gedurende het gehele jaar in de open lucht te beoefenen, zonder dat kostbare aanleg van sporthallen e.d. noodzakelijk is.

Nederland behoort tot die slecht door de natuur begunstigde lan-

den, waar de sportbeoefening in de vrije natuur zonder kostbare investeringen niet mogelijk is.

De enkele dagen per jaar, dat wij op onze plassen en kanalen kunnen schaatsen en de schaarse mogelijkheden, om in onze koude zomermaanden in open water te zwemmen, kunnen hier gevoeglijk buiten beschouwing blijven. Voor de rest is er in Nederland geen mogelijkheid sport te beoefenen, tenzij de overheid helpt bij het tot stand komen van accommodaties.

Dat betekent, dat Nederland naar verhouding het veelvoud aan gelden voor sportbeoefening zal moeten uitgeven om, in vergelijking met het buitenland, de lichamelijke conditie van ons volk op hetzelfde peil te brengen. Het heeft geen zin de ogen voor deze onaangename situatie te sluiten.

Een ander aspect van hetzelfde verschijnsel is, dat landen met door de natuur gegeven gelegenheid tot sportbeoefening, niet alleen de wedstrijdsport, maar vooral ook de als genoeglijke vrijetijdsbesteding beoefende sport mogelijk maken. De tijd lijkt nog maar kort achter ons, waarin sport en jeugd synoniem waren. Een voetballer schaarde zich meestal na enkele jaren actief voetbal op vijftientig- of dertigjarige leeftijd in de rij van de supporters; raceroeiers raakten na hun studententijd geen riem meer aan. Dit alles is hard bezig te veranderen.

Veteranentoernooien zijn in alle sporten aan de orde van de dag en ook daarbuiten wordt louter als tijdverdrijf door ouderen nog druk gehockeyed, getennisd, geroeid, gebadmintond, gevolleybald enz. Het vlak van de sportbeoefenaren verbreedt zich voortdurend en overschrijdt aanzienlijk dat van de eigenlijke wedstrijdsport.

In landen, waar de vrije natuur sportbeoefening mogelijk maakt, is dit geen probleem, maar in Nederland blijft de overheid het antwoord op de vraag naar meer sportaccommodatie ten enenmale schuldig.

We staan in ons land dan ook voor een schijnbaar onoplosbaar probleem. Waar moeten de velden, de gymnastieklokalen, de overdekte zwembaden en de sporthallen vandaan komen om de snelle groei van de sportbeoefening op te vangen?

Hoe is er b.v. in ons land aan huisvrouwengymnastiek te denken, zolang de gymnastieklokalen barstens vol zitten en er zelfs overdag nog zo'n groot tekort aan lokalen is, dat de normale lichamelijke oefening op de scholen reeds in gedrang komt.

De enige oplossing is, dat wij dit vraagstuk aanpakken, rekening houdende met onze bijzondere Nederlandse verhoudingen. Dat

betekent, dat ook de sportbeoefenaren wat water in hun wijn zullen moeten doen.

We staan in Nederland voor de keuze tussen de aanleg van perfecte, aan alle eisen voldoende sportaccommodatie voor een relatief beperkte groep van veelbelovende jeugdige sportbeoefenaren, met lange wachtlijsten voor de rest, óf een groot aantal aan onze bodemgesteldheid en aan klimaat aangepaste, minder perfecte accommodaties, die sportbeoefening voor brede groepen, ook buiten de kring van de eigenlijke wedstrijdsport, mogelijk maken.

Dit punt laat zich het best illustreren aan het verschijnsel van het half-verharde veld. Vergeleken met een mooie grasmat is zo'n veld verre van ideaal. De meeste sportbonden voelen er dan ook weinig voor. Maar wil men in Nederland massale sportbeoefening mogelijk maken, dan moet men velden hebben, waarop men iedere dag van de week terecht kan.

Ons gebrek aan ruimte laat nu eenmaal de aanleg van een voldoende aantal normale velden niet toe, dus staan wij voor de keuze tussen: óf een groot aantal sportbeoefenaren afwijzen, óf met het mindere genoegen nemen.

Een soortgelijk vraagstuk doet zich voor bij de zaalsporten. Wordt het geen tijd, dat wij ons eens ernstig gaan afvragen, welke sporten hier in Nederland het best beoefend kunnen worden en in welke richting wij de gelden, die voor de sportbeoefening beschikbaar gesteld kunnen worden, het best kunnen aanwenden. Is het b.v. niet zinvol, gemeenten, die te kampen hebben met bijzondere moeilijkheden, ten gevolge van de slechte grond, die de aanleg van sportvelden in de honderdduizenden doet lopen, extra tegemoet te komen bij de bouw van sporthallen, gymnastieklokalen en andere zaalaccommodaties, ten einde aldaar de afzwenking naar de binnensporten bewust te bevorderen?

Bereikt men door dit te doen en het sportbeleid hierop in te stellen, niet een veel groter effect en wordt daardoor de sportbeoefening niet voor veel meer mensen mogelijk?

De aanleg van de Jaap Edenbaan in Amsterdam is een interessant experiment. Wordt hier niet aan meer mensen gelegenheid tot sportbeoefening geboden, dan met onze traditionele sportaccommodaties het geval is en, wanneer dit vermoeden juist is, valt dan niet met prioriteit, ondanks de hoge kosten, de aanleg van dat soort banen in andere grote steden te overwegen?

Wordt het in het algemeen niet eens tijd, dat men zich gaat bezinnen op de vraag, welke takken van sport met de minste kosten

voor de sportbeoefenaren en de overheid hier in Nederland kunnen worden beoefend, en de beoefening van deze sporten in het bijzonder te stimuleren.

Als oud en nu nog actief roeier vraag ik mij dikwijls af, waarom de roeisport hier in Nederland, zoals in Engeland en andere landen, zich niet tot een massasport heeft ontwikkeld.

Dezelfde vraag laat zich stellen voor de kanosport. Ons land, rijk aan kanalen en plassen, biedt ongekende mogelijkheden voor de beoefening van deze sporten gedurende het gehele jaar, mogelijkheden die onvoldoende worden benut.

Op het prachtig gelegen en niet druk bevaren Twente-Rijnkanaal wordt niet geroeid en in Twente is geen enkele roeivereniging. Dit voorbeeld zou met vele te vermeerderen zijn. Wat de kosten betreft valt roeien te rekenen onder de goedkope sporten, veel goedkoper dan zwemmen, wielrennen, tennissen e.d. terwijl de kosten van accommodaties (botenhuys, materiaal) lager liggen dan voor de veld- en binnensporten.

Het inbouwen van dit soort sporten in het leerprogramma, gelijk dit b.v. met de skisport in Zwitserland het geval is, zou de overheid de gelegenheid bieden tot het voeren van een gericht sportbeleid, waarbij met de voor de sport beschikbare gelden een maximaal effect kan worden bereikt.

Dit vraagt een goed doordachte sportpolitiek, iets waar wij in Nederland nog ver van af zijn. Te veel wordt datgene, wat wij als sportbeleid aanmerken, nog gekenmerkt door een subsidietje hier en een subsidietje daar. Een op de Nederlandse verhoudingen gebaseerde, weloverwogen politiek ten aanzien van de sport is vooralsnog een vrome wens.

Gezondheidszorg bij de sport

Bij de propaganda voor en de verdediging van de bouw en de aanleg van accommodaties voor de sportbeoefening wordt veelal het motief gebruikt: 'in het belang van de volksgezondheid.' Merkwaardigerwijze zijn er weinig directe bewijzen aan te voeren voor de waarheid van deze stelling. Slechts door een indirecte redenering is het mogelijk plausibel te maken, dat, vooral onder de huidige levensomstandigheden, sportbeoefening voor zeer velen hoogst wenselijk is. Het is vooral de mechanisatie van de arbeid en van het vervoer, alsmede de steeds groter wordende mogelijkheid de arbeid zittend te verrichten, die ertoe leiden dat wij ook onze spieren slechts zeer weinig óf zeer eenzijdig gebruiken, met als gevolg een atrophie der spieren, alsmede een toeneming van het lichaamsgewicht. Dit veranderende levenspatroon vereist een compensatie door de vrijetijdsbesteding, waarin de lichaamsbeweging een nog belangrijker plaats zal moeten innemen. Uiteraard is de sportbeoefening niet de enige mogelijkheid om deze lichaamsbeweging te doen plaatsvinden, maar de sportbeoefening heeft een aantal elementen in zijn wedstrijdwezen, die een belangrijke attractie vormen voor de mens van deze tijd. Ook de geestelijke spanningen, waarin wij in deze tijden leven, zowel in de arbeidsverhoudingen als in de maatschappij, maken het nodig, dat sport wordt beoefend in de vrije uren.

Het komt mij voor, dat het buiten het bestek van dit artikel valt nog verder uit te wijden over de betekenis van de sport voor de volksgezondheid. Gegeven het feit, dat de sportbeoefening een massaal recreatiemiddel en zelfs veel meer dan dat is geworden, heeft de medicus zich af te vragen:

Welke gevaren kleven aan deze sportbeoefening en zo deze te onderkennen zijn; welke maatregelen zouden genomen kunnen worden, om deze gevaren weg te nemen of te verkleinen?

Welke maatregelen zouden het positieve effect van deze sportbeoefening kunnen vergroten in het belang van de volksgezondheid?

Het is naar mijn mening niet mogelijk deze vragen in algemene zin te beantwoorden. Het doel, waartoe de sport wordt beoefend is immers geenszins voor een ieder gelijk. De grote massa sportbeoefenaren bestaat ongetwijfeld uit mensen, die deze sport voor hun genoegen doen en in het wekelijks wedstrijdje de bekroning zien van een genoegelijke training, die vooraf dient plaats te vinden en die een voorwaarde is voor een verantwoorde sportbeoefening. In het deelnemen aan wedstrijden zonder voorafgaande training liggen gevaren, omdat onze bloedsomloop daaraan vooral door de moderne levensvoering niet meer is aangepast (althans voor zeer velen). Hiertegen wordt naar mijn mening nog te weinig gewaarschuwd en dit geldt te meer, waar deze wedstrijdbeoefening vaak ouderen omvat, bij wie de aanpassing van de omloop toch al gebrekiger is dan bij jonge mensen. Het is thans wel een algemeen aanvaarde stelling, dat sportbeoefening zonder een voorafgegangene medische keuring ongewenst is. Het is verheugend, dat door samenwerking van sportwereld en artsen een organisatie is opgebouwd, waardoor op dit ogenblik jaarlijks tegen de 200.000 keuringen worden verricht. Het is ongetwijfeld mogelijk op de uitvoering van dit grote aantal keuringen hier en daar kritiek te oefenen. Men zal echter slechts verbetering in deze keuringen kunnen brengen, als de overheid bereid zal zijn de subsidies voor dit doel aanzienlijk te vergroten. Wij menen, dat zowel de rijksoverheid als de gemeenten ten deze nog aanzienlijk in hun taak tekort schieten terwijl ook de provincie o.i. hier een taak heeft.

Voor een eerste beoordeling van de geschiktheid van een candidaat voor sportbeoefening kan deze keuring (mits hier en daar iets verbeterd) zeker als voldoende worden gekwalificeerd, maar ook voor hem of haar, die regelmatig aan wedstrijden deelneemt, zonder daarbij nu direct te streven naar topprestaties, is deze werkwijze als adequaat te betitelen, mits deze keuring periodiek wordt herhaald.

Voor deze grote groep van sportbeoefenaren zal het eveneens noodzakelijk zijn, dat zij in sportaccommodaties hun sport kunnen beoefenen, maar bovendien moeten deze accommodaties voldoen aan de eisen die men daaraan op dit ogenblik stelt. Zowel kleedlokaal als zaal of terrein dienen zodanig te zijn ingericht, dat zij voldoen aan de hygiënische eisen van vandaag. Een ongeëgaliseerd terrein, waarop buiten de sportdagen koeien lopen, een ongeventileerd te klein kleedlokaal zonder behoorlijke gelegenheid tot wassen zijn accommodaties, die thans niet meer behoren voor

te komen; maar misschien is het nog ernstiger, dat veelal de sportaccommodaties nog geheel ontbreken resp. in onvoldoende mate aanwezig zijn. Niettemin ben ik van oordeel, dat in toenemende mate begrip bestaat bij de overheid voor deze behoeften.

Moeilijker medische problemen rijzen, wanneer wij ons trachten voor te stellen, welke medische voorzieningen nodig zijn voor hen die streven naar de top of deze reeds hebben bereikt. Hier komt eerst recht de vraag of de inspanningen, die hierbij worden vereist, inderdaad een recreatieve waarde hebben voor hem of haar, die deze prestatie verricht. Bij de steeds beter wordende prestaties, en scherper gestelde records, die vooral veroorzaakt worden door betere training en een betere techniek op betere sportaccommodaties, geldt zeer zeker, dat er een medisch toezicht moet zijn. Kon dit medisch toezicht voor de eerste categorie van sportbeoefenaren best bestaan uit een periodieke medische keuring, zoals eerder is omschreven; voor deze groep mensen geldt eerst recht de noodzakelijkheid van een periodieke jaarlijkse medische keuring, maar bovendien van een veel verder gaand medisch toezicht zowel bij de training als bij de wedstrijden, waarvoor het woord medische begeleiding tegenwoordig in de mode is.

Trachten wij de taak van deze medische 'begeleider' nader te omschrijven, dan menen wij, dat hij er in de eerste plaats op heeft toe te zien, of de trainingwijze geen schadelijke gevolgen kan hebben voor de sportman. Een delicate taak, omdat het vaststellen van een schade door de sportbeoefening en de training veelal technieken behoeft, die slechts in een zeer goed geoutilleerd laboratorium kunnen worden uitgevoerd.

Het toepassen van deze technieken biedt echter het voordeel, dat men het positieve resultaat van de training kan beoordelen; men kan dan als het ware vaststellen of men op de goede weg is. Dat men hiertoe moet samenwerken met anderen, die meer gespecialiseerd zijn in deze technisch ingewikkelde proeven spreekt vanzelf en het lijkt logisch, gezien de ontwikkeling, die wij in het buitenland zien, dat men hiervoor behoefte heeft aan een speciaal daartoe ingericht laboratorium. Het komt mij voor, dat het een eerste taak is van de verantwoordelijke organisaties een dergelijk laboratorium te bouwen, maar dat het reeds thans het ogenblik is artsen op te leiden, die in staat geacht mogen worden leiding te geven aan de proeven, die in dit laboratorium moeten worden gedaan. Slechts door het experiment op onze topatleten zal het mogelijk zijn ervaringen te verkrijgen over de mogelijke schade, die

door de sport kan worden veroorzaakt. Wij weten hier op dit ogenblik nog veel te weinig van en als men zich realiseert welke inspanningen gevraagd worden van onze topatleten tijdens de training en de wedstrijden, dan meen ik, dat een ieder kan begrijpen, dat menig arts hierover enigszins sceptisch gestemd is.

De meestal empirisch als juist bevonden trainingsmethoden missen veelal nog de gelijktijdige medische controle op het menselijke lichaam. Dit geldt zowel voor de somatische effecten als voor de psychische en sociale gevolgen. Hier ligt nog een breed terrein braak voor onderzoek dat met spoed zal moeten worden aangepakt. Dat deze belasting, die men op de mens legt (hij dreigt vaak het object van zijn trainer te worden) niet alleen een gezond lichaam vooronderstelt en op medische gronden noodzakelijk zal een ieder duidelijk zijn.

Gezondheid is een breed begrip en men meent tegenwoordig, dat voor het leveren van topprestaties een optimale gezondheid noodzakelijk is. Om zich deze gezondheid te verwerven zal de atleet een aantal maatregelen moeten nemen voor een 'gezonde' leefwijze. Wat dit inhoudt behoort tot het terrein van de sportarts, die de sportcrack begeleidt. Wij zijn van oordeel, dat deze leefwijze naast de juiste training, een belangrijke voorwaarde is om zich een goede conditie te verwerven. Hoewel het buiten het bestek van dit artikel valt om deze leefwijze hier te bespreken, meen ik toch hier te moeten vermelden, dat het gebruik van geneesmiddelen hierin nauwelijks past en bovendien overbodig is.

Wanneer men ervaart welke grote bedragen de sportorganisaties over hebben voor de training, dan zal men zich verwonderen over de geringe opofferingen, die men zich getroost om deze medische verzorging mogelijk te maken. Het komt mij voor, dat overheid en particulier initiatief moeten overleggen, hoe men in deze tot op heden onbevredigende toestand verbetering zal kunnen brengen. In dit medisch toezicht ontwaart men verschijnselen van een gevaarlijk medisch dilettantisme, dat, gezien de stand van de kennis op dit gebied, beslist onnodig is.

Volledigheidshalve noemen wij hier nog even de problematiek van de behandeling van sportongevallen. Ook hier menen wij, dat de sportarts veelvuldig specialisten zal moeten inschakelen; de in Nederland zo langzame ontwikkeling van de ongevallechiurgie als superspecialisme wordt ook in de sportongevalleneeuskunde als een gemis gevoeld.

Sport en spel buiten competitieverband

'De gemeente Haarlem is bereid u den Koekamp in onderhuur af te staan als worstelperk voor u en uw kornuitjes.'

Zo schreef in 1880 Burgemeester Jordens aan de jonge Pim Mulier, naar aanleiding van diens verzoek om op de Koekamp — een mooi stuk grasland — te mogen voetballen. Na dit eerste succes trokken al spoedig vele kornuitjes naar de Koekamp om het edele voetbalspel te beoefenen, waarna kort daarop de Amsterdammers, de Hagenaars en in 1884 de Rotterdammers volgden. Voetbal kreeg vaste grond onder de voeten, al bleef de spelerskring beperkt tot de jongelui uit de beter gesitueerde milieu's.

De werfgebieden waren in die jaren vooreerst de vriendenkring en de studierelaties, maar in de loop der jaren verbreidde voetbal zich over alle standen, zodat nu, in 1962, meer dan 500.000 jongelui elke zaterdag en zondag met veel plezier achter de bal aan draven.

Deze, door dr. Miermans in zijn boek 'Voetbal in Nederland' gegeven historische ontwikkelingsgang en de zeer grote publieke belangstelling voor dit spel, hebben er mede toe geleid, dat nu de voetballers met animo voor niet meer dan een gezellig 'partijtje-tegen' het moeilijk hebben. Er zijn velen, die de gebondenheid aan vaste oefeningen en de verplichte opkomst voor wedstrijden, niet aantrekkelijk vinden. Zij zoeken wat spel, wat lichaamsbeweging; een wedstrijd, gaarne, maar niet in een reeks met competitiestanden. Zij schuwen het verenigingsleven zeker niet, maar ervaren de sport en het spel in de eerste plaats als een gezellige recreatie.

De ingreep in het menselijke arbeidsproces door de machine heeft ertoe geleid, dat bijkans elke spierarbeid is uitgeschakeld. Auto's transportbanden en loopkatten, stoelen, krukken en zetels hebben rust gebracht; rust die veelal funest is voor het lichaam. Het lichaam heeft voor een goed functioneren nu eenmaal sterke spieren nodig, die het 'apparaat' in werking stellen.

Als deze prikkels tot spierarbeid niet komen uit het dagelijks werken, het sjouwen, het tillen, het draven, dan wordt — gelukkig — als natuurlijke reactie de speeldrift actief.

De roep om tot recreatief spel en tot spontane sportbeoefening te komen, wordt steeds luider. Maar de kornuitjes uit 1880 hebben zich in een zestigjarige periode hecht aaneengesloten, hebben een machtige organisatie gebouwd, hebben een ruggesteun gevonden in 500.000 medestanders, hebben een legioen van bewonderaars en supporters verkregen van vele miljoenen toeschouwers. En deze ene tak van sport met zijn ongelooflijke populariteit heeft, gelukkig overigens, bij de lokale overheid een bijzonder welwillend gehoor gevonden. Enige duizenden sportvelden zijn in die zestig jaren tot stand gekomen, zodat het eertijds hobbelige grasveldje op de Koe-kamp nu een veelvoud van prachtige grasvelden is geworden.

De pluriformiteit van de menselijke persoonlijkheid bracht ook op het terrein van de sportbeoefening mede, dat niet een ieder gegrepen werd door voetbal, korfbal, hockey, handbal, turnen, biljarten, kortom veertig takken van sport ontstonden, die tezamen meer dan 1,5 miljoen meest jonge mensen in de ledenregisters vergaarden. Samen stichtten deze enthousiaste sportbeoefenaars een overkoepelend lichaam, dat met gezag, getal en geld zijn stem duidelijk kan doen horen, althans in vergelijking tot die ongeorganiseerde, veelal onbekende, grote groep van personen, die zo dolgraag zo maar spontaan wat spel en sport wil bedrijven.

In een samenleving waar de macht van het getal een bijzonder gretig gehoor vindt, is dit voor deze naamloze, getallose groep wel heel naar.

Zij vinden de sportvelden, de gymnastieklokalen gesloten; alleen toegang voor leden, alleen toegang als het oefenuur of het wedstrijd-schema de entree gedooft.

Het gevaar van de spierverslapping en de natuurlijke reactie daarop in de vorm van herstel door middel van spel en sport, gedogen niet, dat de hekken van de sportvelden en de deuren van de sportzalen exclusief gereserveerd blijven voor uitsluitend de leden.

Het harde bedrijf van de competitie brengt een slijtageslag teweeg. Het overgrote deel van de sportbeoefenaren verlaat na enkele plezierige jaren het sportveld. Zo omstreeks het vijftiengste jaar treedt een grote uittocht op; het keurslijf van wedstrijden en oefeningen wordt te eng, de belangstelling richt zich op andere activiteiten, die een zekere speling, een grotere mate van vrijheid toestaan.

De ervaring, het profijt, de gezellige jaren in de sportgemeenschap verkregen, werken door. Men zou daar gaarne blijven, maar dan toch wel in een sfeer, een milieu, dat aangepast is aan de leeftijd, de belangstelling en de kundigheid. Men zou gaarne zijn sport-

beoefening willen voegen naar het met de jaren veranderd levenspatroon: wat minder lang, wat minder intensief en wat minder metronoom.

Geen voetbalwelstrijden van twee keer drie kwartier, maar twee keer een half uur of twintig minuten; niet meer zo'n akelig groot veld van 100 x 64 m en zeker niet spelen als het guur, koud en regenachtig is. En ja, als het kan, een gezellige dikkerd als scheidsrechter.

Velen piekeren erover, hoe zij de hekken van de sportvelden kunnen openen, die voor hen door de veelal machtige en getalsterke sportbond gesloten worden gehouden.

De aktieven onder deze piekeraars ontdekten wel een stukje land, waarmede zij dan de geschiedenis ingaan als beoefenaars van straatvoetbal, puinvoetbal en dergelijke onprettig klinkende namen, die het schrijnend tekort aan voor hen passende accommodaties van deze vergeten groep begeleiden.

Daar de verschijningsvorm van de derde industriële revolutie niet alleen een Nederlandse aangelegenheid is, kan het dienstig zijn de blik te richten op een land, dat tracht daadwerkelijke aandacht te geven aan deze natuurlijk noodwendige behoefte aan spel en sport in het meer losse verband. In West-Duitsland heeft men al jaren dit probleem onderkend en maatregelen beraamd om aan de gesignaleerde behoefte aan spontane beoefening van spel en sport tegemoet te komen. Onder de eigentaaalse titel van de tweede weg, worden door de lokale overheden, veelal met steun en instemming van de bona fide sportbeweging, acties ondernomen ten bate van deze grote groep van sport- en spelbeoefenaren.

Juist in samenhang met de sportverenigingen zijn hier goede resultaten te boeken.

De ervaring, de organisatiezin, de velden, de zalen, de attributen, kortom deze gehele goed geperfectioneerde apparatuur, die onlosmakelijk verbonden is aan een sportvereniging, kan met geringe hulp ten dienste staan ook van de niet-georganiseerden. Het beschikbaar stellen van een leider is een van die punten, die beslissend kunnen zijn voor het succes van de sport- en spelbeoefening buiten competitieverband. Het gaat bij deze bewandelaars van de tweede weg niet om een uitgesproken technische training, maar om een uurtje spel en sport met veel vrolijkheid, met pakkende spelen, met veel zweet en inspanning en doorgebracht in een recreatieve sfeer.

Het beschikbaar stellen van leiders voor deze wijze van sportbeoefening kan wellicht een taak zijn voor het CIOS, het Centraal

Instituut voor Opleiding van Sportleiders; een instituut, dat mannelijke en vrouwelijke kandidaten een gedegen en brede opleiding geeft, opdat zij in de sportgemeenschap verantwoorde en bovenal deskundige leiding kunnen geven.

De deelnemers aan de spel- en sportbeoefening in ongeorganiseerd verband moeten vanzelfsprekend de normale verenigingscontributie betalen. Daarenboven zouden de gemeentelijke overheden een toeslag, een subsidie kunnen geven voor elk uur, dat deze CIOS-man of CIOS-vrouw zijn of haar werk verricht.

Een steun in het salaris van b.v. 2 of 3 gulden per uur.

Want in het kort gaat het erom als tegenwicht tegen de monotonie van het dagelijks werk en arbeidloze arbeid, een recreatievorm te scheppen, die niet alleen voor het individu maar ook voor de gemeenschap waardevol en belangrijk is.

In het kader van de vele sportverenigingen zou de mogelijkheid bezien moeten worden om een oefenprogramma te scheppen, dat de jeugd, vooral de jeugd die niet tot topprestaties kan komen, plezier schenkt, maar ook de ouderen pakt.

Ten tweede dient ernaar te worden gestreefd om de vrouw in de haar passende tijd, de haar aansprekende spelvormen deelachtig te doen worden en ten derde, om door daadwerkelijke activiteit en gerichte en doordachte programmering het gehele gezin in deze speel- en sportbezigheid te betrekken.

In Amerika heeft men community centres, centra, waar de gehele familie de activiteiten vindt, gelegen in de recreatieve sfeer. Een groot tehuis met vele zalen voor spel en sport, een zwembad, een leeszaal, zalen voor toneel, zang en dans, zalen voor schaken, dammen, huisvljijt, kortom een samenbundeling in één gebouw van alle vormen van vrijetijdsbesteding die, dank zij bekwame leiders, stimuleren tot deelneming, tot aanwezig zijn, tot gemeenschappelijke beleving van de wijk waarin men woont. Dit uitgangspunt helpt de drempelvrees, de schroom te overwinnen. Men kan eens voorzichtig binnenlopen om wat te drinken, men ontmoet er burens en al spoedig ontstaat de kring die iets gaat doen. Een geheel andere aanpak vinden we in de bewuste planning van de ruimten in elke buurt of in een grotere eenheid: de wijk. In Duitsland — waar men consequent speurwerk pleegt voor het leefbaar maken van de bevolkingscentra — wordt de gedachte gepropageerd een buurt met 8.000 inwoners als een zelfstandige eenheid te beschouwen. Elke gemeenschap van rond 8.000 inwoners moet accommodaties hebben, die

voor de niet-georganiseerden gelegenheid bieden voor spel en sport.

Daarbij speelt een belangrijke rol, dat het schoolgebouw met zijn vele bijzondere ruimten — gymnastieklokalen, handenarbeidlokaal, aula, muzieklokaal e.d. — een tweeledige functie kan hebben, mits bij de projectering hiermede rekening is gehouden, dat wil zeggen dat deze bijzondere ruimten dusdanig ontworpen zijn, dat deze als het ware los staan van de eigenlijke school. Dan is het zonder bezwaar mogelijk na schooltijd deze goed uitgeruste lokalen in te schakelen ten behoeve van de bevolking in die wijk. De school heeft anderzijds het voordeel, dat de ruimten, grenzend aan de school, ten dienste staan van het speelkwartier, voor het vrije spel, voor de lessen in openluchtspel.

Een prijsvraag te dezer zake gaf het volgende beeld: een schoolgebouw met daarnaast een vrijetijdbestedingswerkplaats, een turnhal, een kleuterspeelplaats, een rolschaatsbaan, een speelbaan voor autopedes, een omheinde zandspeelplaats, een speelvijver, een speelveld voor balspelen (badminton, volleybal, basketbal, e.d.), halfverharde trapveudjes, eenvoudige atletiekvoorzieningen — b.v. een 100 m baan, hoog- en verspringbakken, Robinsonspeelplaats, kampvuurplaats, asfalt speelveld, twee tennisbanen. Al deze in een groenstrook gelegen voorzieningen worden omzoomd door hoge woonblokken.

Naast deze buurtvoorzieningen, speciaal voor de niet-georganiseerde sportbeoefening, wordt gedacht aan de *wijkvoorzieningen*, waarbij een wijk gebracht wordt als een stadsdeel met 30-50.000 inwoners. Deze wijkvoorzieningen zullen met de buurtvoorzieningen de behoefte bevredigen aan spel, sport en recreatieve activiteiten. Aangezien de buurtvoorzieningen geen deel uitmaken van de voorzieningen t.b.v. de georganiseerde sportbeoefenaren, dienen de wijk sportvoorzieningen zowel voor het spel, als voor de lessen in openluchtspel voor de scholen als ook voor sportwedstrijden met een beperkt aantal toeschouwers. Deze wijkvoorzieningen liggen weer geheel in een park met bebouwing in de vorm van hoogbouw. De oppervlakte van het volgende voorbeeld is ca. 400 x 400 m: schoolgebouw, centrale ingang, turnhal (18 x 33 m), vrijetijdswerkplaats, kleuterspeelplaats, rolschaatsbaan, Robinsonspeelplaats, autopedbaan, trapveld, speel- en zonneweide, badminton en dergelijke pluimbalspeelveudjes, vier tennisbanen, atletiek met voetbalveld en tribunes, toiletgebouw en schuilplaats, oefenveld en atletiekaccommodatie, zoals ver- en hoogspringen, een oefenveld voor speer- en discuswerpen, basketbalveld, drie volleybalvelden, zaalhandbaloefenveld (buiten), kogelstootveldje.

In het project zijn twee sportvelden van officiële afmetingen, n.l. voor voetbal en handbal of hockey. De vrijetijdswerkplaats omvat onder meer groepsruimen, gemeenschappelijke werkruimten voor bibliotheek, fotograferen, handvaardigheid e.d. Ook kan hier toneel en muziek in amateurvorm beoefend worden.

Deze ontwikkeling, die zeer duidelijk een nieuwe weg betekent voor de aanleg en inrichting van de voorzieningen t.b.v. de bevolking in bepaalde en nauwkeurige omgrensde delen van een stad, verdient zeker een nadere discussie.

Naast deze meer op de huidige sportbeoefening in competitieverband geënte voorzieningen voor spel en sport t.b.v. de niet-georganiseerde sportbeoefenaren, zal ook nadere aandacht gegeven moeten worden aan die groep, die door de wijze van beoefening altoos een aparte plaats heeft ingenomen: roeien, zeilen, kanoën, wandelen, fietsen, biljarten, tennis, dus sportvormen, die elk voor zich grote groepen beoefenaars omvatten, die deze bewegingsactiviteiten bedrijven óf individueel óf in gezinsverband. De watersporthavens, al dan niet met gemeentelijke steun, zijn veelal pover; de mogelijkheden voor fietstochten beperkt; de biljartbeoefening veelal gelocaliseerd in een café.

In gemeentelijk verband kunnen bij het ontwerpen van de uitbreidingsplannen, bij het overwegen hoe de gemeentelijke taak (zorg te dragen voor het welzijn van zijn burgers) het meest doelmatig kan worden verricht, bovengenoemde richtlijnen wellicht enige houvast bieden.

Meer vrije tijd en minder lichamelijke arbeid vragen voor een gezonde samenleving maatregelen, die het initiatief behoeven van gemeentebestuurders.

Overheid en prestatiesport

Zo op het eerste gezicht een 'link' onderwerp: 'Overheid en prestatiesport', maar voor we het dáár over hebben, eerst even deze opmerking: Sport is *altijd* prestatie-sport, ongeacht of het resultaat van de sportieve inspanning de nieuwsberichten bereikt of ergens binnenskamers aanleiding geeft tot enkele laatdunkende beschouwingen. Het is dus beter te spreken van 'overheid en topsport', toevallig óók het onderwerp van een inleiding, gehouden door dr. W. van Zijll op een werkconferentie van de Landelijke Contactraad voor de gemeentelijke bemoeiingen met de lichamelijke opvoeding en de sport, een poosje geleden in Amersfoort. 'Topsport' bakent het terrein beter af. We weten dan, dat we ons af willen vragen, of de overheid (rijk en gemeente) iets te maken heeft met die sportmensen, die als vertegenwoordigers van het land hun best doen bij in het oog springende internationale evenementen zoals Europese wereldkampioenschappen en Olympische Spelen. Een 'link' onderwerp, om verschillende redenen. Je kunt je voorstellen, dat sportbondsbestuurders zeer nadrukkelijk van mening zijn, dat overheden vooral geen vinger in de pap moeten hebben en dat de overheden *best* zijn, wanneer ze met flinke subsidies en forse accommodaties over de brug komen, maar zich verder in geen enkel opzicht opdringen. Anderen zullen, met het oog gericht op het oosten, op het woord 'staatssport' gaan kauwen.

Dr. Wim van Zijll zei: 'In 1945 prevaleerde de mening, dat de overheid zich niet met de sport moest bemoeien. Vijftien jaar later kan men gerust zeggen, dat dit een overwonnen standpunt is. Nog heerst de opvatting, dat de overheid zich niet dient te bemoeien met de topsport, maar wellicht is dit standpunt over vijftien jaar ook verouderd.' De secretaris van de Nederlandse Sport Federatie is een voorzichtig man en hij kent het klappen van vele zweepen. Wanneer de overheid zich met sport bemoeit, dan bemoeit ze zich automatisch ook met de topsport. Wanneer uitgebuite slaven zoveel duizend jaar geleden de basis voor een pyramide legden, dan bouwden ze aan die pyramide, ook al zagen ze misschien de top van hun leven niet. Overheden, die de voorwaarden voor basissport scheppen,

creëren tevens betere voorwaarden voor topsport, overheden, die erkennen een grote taak te hebben op het gebied van de lichamelijke opvoeding en die in dit opzicht ijverig hun verplichtingen nakomen, verbeteren al de condities voor de topsport en — al is er op dit gebied nog veel, zeer veel te wensen over — als zodanig houden de diverse overheden zich dus al met de topsport bezig. Door het scheppen van gunstiger voorwaarden, door mee te helpen gezondere, fittere kinderen in de maatschappij te zetten. Trap een open deur in en stel vast, dat een gezonde, fitte jeugd een aanzienlijk beter reservoir voor topsport is dan een verzameling bleekneusjes, die de gymnastiek alleen maar van horen zeggen kennen.

Heeft de overheid ook een directere taak met betrekking tot de beoefenaars van sport, die internationaal aan de weg timmeren? Zonder enige twijfel! Het is niet uit gemakzucht, maar omdat mijn mening in geen enkel opzicht gewijzigd is, dat ik wat regeltjes overtik uit mijn enkele jaren geleden verschenen boekje 'Sport voor sport':

'Ik wens hier te stellen, dat het uitzenden van representatieve sportteams naar internationale evenementen als Europese kampioenschappen e.d. een zaak van nationaal belang is, waarvoor de regering belangstelling dient te hebben en die zij mee moet helpen mogelijk te maken. Wat Nederland betreft, dan stellig niet uit propagandistische motieven, want wij hebben geen ideologieën te verkopen, maar wel, omdat die sportteams representatief zijn voor het land, omdat ze, als het even kan, van dat land en zijn sportgemeenschap in het buitenland een goede indruk moeten geven.'

Nog enkele regels, over een nationaal verlangen naar sportsuccessen:

'Het mag dan waar zijn, dat die grote massa (van het Nederlandse volk) er geen hap minder om eet, als onze representanten in de achterhoede aan komen sukkelen, maar de gevoelens van onbehagen, teleurstelling en (een zo langzamerhand bijna cynische) berusting, omdat we toch niet meetellen, zijn evident. Even onloochenbaar als de voldoening, de vreugde en de, de sportbeoefening stimulerende actieve belangstelling, wanneer er wél successen worden behaald. Wie zou willen ontkennen, dat een regering (of zeggen we nu: overheid), die het nationaal belang, zowel binnen als buiten de landsgrenzen op het oog moet hebben, hier een taak heeft? Alleen al de overweging, dat sportsuccessen de sportbeoefening stimuleren en dus de gezondheid van velen ten goede komen, is genoeg om royale regeringssteun aan de sportbeoefenende gemeente te rechtvaardigen. Dit betekent niet, dat de overheid zich à la Moskou met alles en nog wat moet gaan bemoeien. De overheid moet, in samenspel met de sportbonden of een overkoepelend orgaan, deze en dergelijke zaken

(d.w.z. sporttechnische voorbereidingen, accommodaties, keuze van het beste materiaal, begeleiding in velerlei opzicht enz. enz.) mogelijk maken. Haar taak bestaat uit subsidiëren, overleg plegen en adviseren, *niet* uit het nemen van beslissingen in sport-technisch opzicht, het zelf organiseren.'

Hier ligt, voor de overheid en de overheden een uitermate gewichtige taak, waarvan (en nu worden de rollen omgedraaid) de basis-sport èn de beoefenaars van de sport ergens onderaan èn de jeugd gezamenlijk zullen profiteren. Wanneer de overheid (overheden) de belangen van sport en lichamelijke opvoeding behartigen, dan profiteert daarvan de topsport; wanneer de overheid het klimaat voor de beoefenaars van topsport, voor de mensen, die internationaal aan de weg timmeren, verbetert, dan trekken daarvan de brede massa sportbeoefenaars en de jeugd profijt. Maakt men de *grote* prestatie mogelijk, dan stimuleert men de sportbeoefening, scheidt men royale voorwaarden voor massale sportbeoefening en gezonde, kwalitatief en kwantitatief verantwoorde lichamelijke opvoeding, dan vergroot men de kans op de topprestatie. Geen overheid, die zijn verantwoordelijkheden kent en aanvaardt, zal hier afzijdig willen en kunnen blijven.

Wat doet de overheid ter stimulering van de sportbeoefening?

Met de groei van de sportbeweging in omvang en betekenis voor onze moderne samenleving is gepaard gegaan toenemende aandacht en belangstelling van de overheid voor de sport. Bij de gemeentelijke overheid heeft dit reeds vrij vroeg geleid tot directe en indirecte steun (in een aantal plaatsen) voor de ontwikkeling van de sport voornamelijk in de vorm van medewerking aan de totstandkoming en/of beschikbaarstelling van sportaccommodatie (terreinen, lokalen, etc.).

Bij de rijksoverheid is de sport, vooral vóór de tweede wereldoorlog, steeds in verband met de lichamelijke opvoeding gezien. Na 1945 krijgt de sport als zelfstandig verschijnsel sterker aandacht en in verschillende opzichten directe en indirecte steun, doch aanvankelijk veelal van incidentele aard.

In 1948 blijkt uit de oprichting van het Centraal Instituut voor de Opleiding van Sportleiders en duidelijker nog in 1955 uit de invoering van de rijkssubsidie voor landelijke sportorganisaties, de principiële bereidheid tot directe steun van meer continu karakter. In de 'nota betreffende lichamelijke vorming en sport' die in begin 1960 verscheen, wordt deze bereidheid duidelijk bevestigd en vastgelegd: de rijksoverheid ziet en aanvaardt voor de toekomstige ontwikkeling van de sport een welomschreven taak, welke in de nota (meestal kortweg de sportnota genoemd) in de titels I, V en VI nader is aangegeven en gemotiveerd (zie aanhangsel). De overheid richt zich hierbij voornamelijk op de recreatieve en vormende mogelijkheden in de sport, hetgeen mij uit een oogpunt van algemeen belang een juiste opvatting lijkt. Ook in de omschrijving van het begrip 'sport' in algemene zin komt reeds tot uitdrukking, dat het prestatieve element na de andere bovengenoemde wordt gesteld.

Het streven naar prestatie is ongetwijfeld wel een wezenskenmerk van de sport en speelt een rol bij vrijwel alle sportbeoefening. Het heeft zeker mede vorm gegeven aan het omvangrijke en veelsoortige wedstrijd- en competitiesysteem in de sport. En al geschiedt ook veel van wat men onder sportbeoefening rekent, buiten deze

wedstrijden en competities, toch vormen deze de kern waarom de sportbeoefening draait. Ik acht het van bijzondere betekenis, dat dit deze hele wedstrijd- (en spel-) structuur door de sportbeweging uit eigen initiatief en eigen organisatorische kracht is opgebouwd. Voor een werkelijke gezonde verdere ontwikkeling van de sport is het nodig, dat dit eigen initiatief de drijvende kracht blijft voor het gehele complex van wedstrijden van technisch eenvoudig of laag niveau tot hoog en, dit acht ik van even wezenlijke betekenis, waarbij het prestatieve element niet overmatig geaccentueerd wordt tegenover het recreatief/speelse element.

Het ontstaan en verbreiden van termen als 'prestatiesport' of 'topsport' wijst evenwel op een tendens tot overmatige waardering van dit prestatie-element, een neiging die we overigens in onze maatschappij op vele andere terreinen vinden. Het werken met recordproductie- en andere percentages - of cijfers op economisch gebied, de belangstelling voor droogte-, regen-, warmte- of koude-records op meteorologisch gebied, de ontwikkeling op het gebied van de ruimtevaart die als een wedstrijd wordt ervaren zijn bijv. aanwijzingen voor deze algemene neiging tot zoeken en waarderen van hoge prestaties.

Of de sport wellicht deze algemene prestatie-(over)-waardering heeft bevorderd, of dat hier een eigen trek van ons westers cultuurpatroon werkt, blijve een vraag. Evenals de grootte van de invloed van de wijze, waarop onze moderne communicatiemiddelen in hun drang tot het brengen van steeds sterkere prikkels dit prestatienieuws verwerken.

In deze tendens tot overaccentuering van het prestatie-element nu liggen gevaren voor de gezonde sportontwikkeling. Het richten van alle belangstelling op de geselecteerde kleine groep van de topatleten, topzwemmers etc. kan gemakkelijk de aandacht afleiden van de brede laag van de 'gewone' atleten, zwemmers etc. met de bescheiden prestaties en uit een oogpunt van algemeen belang gaat het voor alles om deze brede laag. In deze bevordering van de mogelijkheid gezonde sportbeoefening door een zo groot mogelijk aantal jongeren en ouderen ligt m.i. in de eerste plaats de taak van de overheid.

Voor de sportbeweging zelf kan het een belangrijke doelstelling zijn om uit haar midden kampioenen ('topsporten') voort te brengen; het lijkt mij ook in de eerste plaats een zaak van de sportbeweging zelf, welke opofferingen en inspanning, moeite en geld zij (en de 'topsporters' zelf!) zich hiervoor willen getroosten. Dit kan de waar-

de van de bereikte prestaties ook slechts vergroten. Deze opvatting houdt helemaal niet in dat van de zijde van de overheid deze bijzondere prestaties niet met aandacht, belangstelling of waardering zouden worden gevolgd, of dat de ontwikkeling van deze topsport niet mogelijk zou worden gemaakt. Integendeel, steun aan de sport in algemene zin, medewerking aan de totstandkoming van oefen-, maar ook wedstrijdaccommodatie maken immers de ontwikkeling van topsport mogelijk. Velen willen de topsport motiveren met de propagandistische invloed die van een groot kampioen kan uitgaan of de winst aan nationaal prestige die kan worden verkregen, maar ofschoon er van beide voorbeelden zijn wordt de praktische betekenis m.i. nogal eens overschat. En tegenover deze waarden staat ongetwijfeld, dat juist de topsport een aantal kwalijke bijverschijnselen van de sport bevordert of oproept zoals doping, chauvinisme, sensatiezucht, schijn-amateurisme enz.

Ook met dit laatste rekening houdend lijkt mij een directe steun aan de topsport niet op de weg van de overheid te liggen, maar meer een positie van wat ik zou willen noemen belangstellende, waakzame distantie.

A A N H A N G S E L

Uit de nota betreffende de Lichamelijke Vorming en de Sport van de minister van O., K. en W.

Titel VI Hoofdstuk 2

Taak van de overheid

In hoofdstuk 3 van titel I hebben de ondergetekenden reeds hun zienswijze kenbaar gemaakt ten aanzien van de verantwoordelijkheden van de overheid op het terrein van de lichamelijke vorming en de sport en de taak van de overheid te dezen in grote lijnen geschetst. In aansluiting daarop willen zij te dezer plaatse over de taak van de overheid nog het navolgende opmerken.

par. 1. *Taak van de gemeentelijke overheid*

De taak van de gemeentelijke overheid op het gebied van de lichamelijke vorming en de sport achten de ondergetekenden uiterst belangrijk.

Voorzover de gemeenten scholen in stand houden en zij derhalve als schoolbestuur optreden, zal de zorg voor de lichamelijke vorming en de in dit verband te treffen personele en materiële voorzieningen hun rechtstreeks aangaan. De taak van de gemeenten ten aanzien van de lichamelijke vorming bij het bijzonder onderwijs is in de onderwijswetten geregeld. Wettelijk is die taak beperkt tot het beschikbaar stellen van de voor het kleuter- en lager onderwijs benodigde gelden.

Voor wat de lichamelijke vorming en de sportbeoefening buiten het verband der scholen betreft, menen de ondergetekenden, dat de gemeentebesturen ten aanzien van de totstandkoming van de daarvoor nodige accommodaties eveneens een zeer belangrijke taak hebben. Zij menen echter tevens, dat het aan de gemeentebesturen zelf moet worden overgelaten om te beoordelen of en in hoeverre van gemeentewege medewerking kan worden verleend bij de totstandkoming van deze accommodaties. In vele gevallen zullen de gemeentebesturen zich genoodzaakt zien tot het verrichten of doen verrichten van planologisch en sociografisch onderzoek, met de resultaten waarvan bij de opstelling van gemeentelijke uitbreidingsplannen rekening kan worden gehouden.

Voorts dient, naar de ondergetekenden menen, door de gemeentebesturen te worden beoordeeld of en in hoeverre directe of indirecte financiële, dan wel andere steun kan worden verleend aan plaatselijke bureaus voor medische sportkeuring.

Naar de mening van de ondergetekenden zal het beleid van de gemeentebesturen erop gericht dienen te zijn de zelfverantwoordelijkheid en de zelfwerkzaamheid van de plaatselijke sportorganisaties zoveel mogelijk te bevorderen.

Overleg en samenwerking tussen gemeentelijke overheid en het plaatselijk verenigingsleven zijn uiteraard noodzakelijk. In tal van gemeenten zijn met het oog daarop reeds overlegorganen in het leven geroepen, die uiterst nuttig werk verrichten. Gezien de opvattingen van de ondergetekenden ten aanzien van de bemoeiingen van de overheid met lichamelijke vorming en sport, ligt het voor de hand, dat zij zodanige organen primair gedragen zouden willen zien door het particulier initiatief.

par. 2. *Taak van de provinciale overheid*

Tot de taak van de provinciale overheid ten aanzien van de lichamelijke vorming en de sport kan, naar de ondergetekenden menen, in de eerste plaats worden gerekend het zoveel mogelijk verlenen

van medewerking aan de gemeentebesturen om hun taak zo goed mogelijk te vervullen. Daarnaast zal de taak van de provinciale overheid betrekking kunnen hebben op het verrichten, doen verrichten of het verlenen van medewerking aan planologisch en socio-grafisch onderzoek, waarvan de uitkomsten kunnen worden verwerkt in provinciale en streekplannen.

Voorts zal het beleid van de provincies gericht kunnen zijn op het eventueel verlenen van financiële steun aan regionale ten behoeve van lichamelijke vorming, sport en spel werkzame organisaties, ter gedeeltelijke bestrijding van de kosten verbonden aan het verrichten van in pedagogisch, hygiënisch en recreatief opzicht waardevolle taken.

par. 3. *Taak van de rijksoverheid*

Naar de mening van de ondergetekenden ligt het op de weg van de rijksoverheid en meer in het bijzonder op die van de ondergetekenden, om, met inachtneming van de bestaande wettelijke voorschriften, in algemene en ruime zin de belangen van de lichamelijke vorming en de sport te behartigen, zonder daarbij te treden in de rechten en de plichten van lagere overheden en zonder zich te mengen in de interne aangelegenheden van de zich op dit terrein bewegende particuliere organisaties en instellingen.

Zij rekenen o.a. tot hun taak:

1. het bevorderen van de lichamelijke vorming in schoolverband, onder andere door het treffen van regelingen betreffende de inrichting van leerplannen, de opleiding van leerkrachten, de bevoegdheden en de examens, de bouw en aanleg van accommodaties en het toezicht op het onderwijs in de lichamelijke oefening, een en ander uiteraard met inachtneming van hun speciale taak, ten aanzien van het openbaar en met name het rijksonderwijs, alsmede met eerbiediging van de positie van het bijzonder onderwijs;
2. het bevorderen van de lichamelijke vorming en de sportbeoefening in het verband van de universiteiten en hogescholen;
3. het, voorzover mogelijk, verlenen van medewerking aan de provinciale en gemeentebesturen inzake de bouw en aanleg van accommodaties ten behoeve van de lichamelijke vorming en de sport;
4. het doen verrichten van sociografisch en statistisch onderzoek

in verband met de personele en materiële voorzieningen op het onderhavige gebied;

5. het bevorderen van de wetenschappelijke bestudering van de problematiek van de lichamelijke vorming en de sport en het bieden van steun aan voor dit gebied van belang zijnde onderzoeken van pedagogische, medische of technische aard;

6. het verlenen van steun en medewerking aan landelijke organisaties, die werkzaam zijn op het gebied van de lichamelijke vorming, de sport en de medische sportkeuring;

7. het bevorderen van de opleiding van sport- en spelleiders door het verlenen van steun aan organisaties, die zich deze opleiding ten doel stellen en door instandhouding van daartoe bestemde instituten.

Boekbespreking

Prof. Dr. F. J. H. M. van der Ven: Theorie der sociale politiek, 1961, Stenfert Kroese, Leiden, 178 pagina's.

Prof. van der Ven beoogt in dit werk geen 'algemene verklarende theorie' van de sociale politiek te geven, hij acht die niet mogelijk. Hij beschouwt de sociale politiek terecht als een kunde, een toegepaste wetenschap en niet als een op zichzelf staande tak van wetenschap. Wat hij met de titel van zijn boek wil aanduiden is dat hij een aantal algemene begrippen wil bespreken, die bij de behandeling van bijzondere sociaal-politieke vraagstukken telkens terugkeren.

Door de algemeenheid van zijn opmerkingen kiest hij een zodanige hoogte van gezichtspunt, dat de strijdpunten en controversen van de praktijk dreigen te vervagen. Gelukkig ontkomt de schrijver menigmaal aan dit gevaar. Overigens zijn er in de sociale politiek een aantal meningsverschillen, die wel degelijk een algemene grondslag hebben: zonder algemene behandeling daarvan moet het begrip tekortschieten. Van de andere kant zijn er verschillen, die ten onrechte in een principieel kleeft worden gestoken: alleen een theoretische beschouwing kan dit aan het licht brengen.

In de eerste hoofdstukken bouwt Van der Ven een definitie op van het begrip sociale politiek. Deze luidt als volgt (pag. 39):

'Sociale politiek . . . is het regelmatige en doelbewust geordende streven van leidinggevende organen van private en publieke gemeenschappen om de maatschappelijke verhoudingen — meer speciaal op economisch gebied — met rechtsnormen, geïnspireerd door het redelijk bewustzijn, te beïnvloeden.'

Van der Ven wijst het streven af, om de cultuurpolitiek in de sociale politiek op te nemen. Al is het waar, dat allerlei takken van politiek door bepaalde sociale denkbeelden worden beïnvloed, dan is het nog niet wenselijk ze alle onder dezelfde noemer te brengen. Dan wordt alle politiek tenslotte sociale politiek en moeten we toch weer nieuwe namen verzinnen om de stof te ordenen en te verdelen.

In de verdere uitwerking van de door hem gegeven definitie wijst Van der Ven er in de eerste plaats op, dat de menselijke betrekkingen in de sociale politiek onder het gezichtspunt van het recht worden beschouwd. De sociale politiek beoogt een nieuwe rechtsorde in het leven te roepen, die meer beantwoordt aan de sociale potenties in de mens. Terwijl de sociale politiek zich voorheen vooral bezighield met het 'arbeiderspro-

bleem' is de aandacht naderhand meer en meer verschoven naar het *'arbeidsprobleem'*, d.w.z. het overschrijdt de loondienstverhouding om ook de arbeidsverhoudingen der zelfstandigen in het gezichtsveld te betrekken. Van der Ven ziet het als de taak van de hedendaagse sociale politiek om de feitelijke arbeidsverhoudingen tot een rechtsordering van de arbeid om te bouwen.

De voorstanders van de doorbraak kunnen met genoeg constateren, dat Van der Ven de sociaal-politieke discussie van onze dagen in grote mate los ziet van geestelijke verschillen die er niets mee te maken hebben. 'In vroegere beschouwingen van katholieke en protestants-christelijke zijde is het wel gebruikelijk geweest het voor te stellen alsof het een specifiek Christelijke taak was het 'juiste' midden te bepalen tussen twee even extreme als verderfelijke opvattingen, het liberalisme en het socialisme. Schijnbaar in Hegeliaanse trant zag men deze beide 'leerstelsels' respectievelijk als these en antithese, vergetend dat de veronderstelde synthese van de christelijke of solidaristische leer in de voortdurende wentelgang van ideeën en dingen opnieuw tot these zou kunnen worden en dus weer zou uitlokken tot nieuwe tegenspraak. Tegenwoordig ligt het vermoeden meer voor de hand, dat de juiste verhouding tussen persoon en gemeenschap in de werkelijkheid altijd een onzekerheid zal blijven, waarnaar als in het donker op de tast moet worden gezocht. En ook, dat men niet slechts in het midden, maar ook links en rechts bereid is naar meer helderheid te zoeken' (pag. 76).

Bij de bespreking van de algemene tendenzen der moderne sociale politiek lijkt het standpunt van Van der Ven zelf dikwijls meer links dan rechts van het midden te liggen. Zo bijvoorbeeld, waar hij waarschuwt (pag. 120 e.v.) tegen eenzijdige interpretaties van het subsidiariteitsbeginsel, die de ordeningstaak van de hogere samenlevingskringen onderschatten. Zo ook waar hij de toenemende behoefte aan 'redelijke ordening van het gehele maatschappelijk-economische leven' ziet als een 'verdediging van de menselijke vrijheid van allen' (pag. 155). Ook bij het vraagstuk van de medezeggenschap, dat hij uiteraard slechts in zeer algemene zin bespreekt, geeft hij blijk van een progressieve gezindheid. 'Er moet een modus worden gevonden, volgens welke een vertegenwoordiging van de vakbeweging zich blijvend ingeschakeld weet in de interne sociale structuur van het bedrijf' (pag. 129). 'De economische leiding der onderneming zelve (moet) met een sociaal beginsel doordrongen zijn en dit (dient) zijn uitdrukking (t) vinden in de hoogste leidende organen der onderneming' (pag. 130).

Interessant zijn ook de beschouwingen, die de schrijver wijdt aan de vaag in hoeverre het economisch mogelijke een grens zou stellen aan het sociaal wenselijke. Hij acht deze vraag onjuist gesteld: 'Er doet zich hier een onderlinge doordringing voor in die zin, dat de sociale eisen mede door het economisch gezichtspunt worden bepaald, maar ook omgekeerd de economische eis zijn afhankelijkheid van het sociale kader

niet kan verloochenen . . . 'Wij zien dus, dat de data, waarop het economisch oordeel over sociale maatregelen wordt gebaseerd, buiten-economische gegevens bevatten, welke ook aan buiten-economische oordeelvorming onderworpen zijn' (pag. 89-90).

Ik hoop met bovenstaande citaten te hebben aangetoond, dat de theoretische beschouwingen van Van der Ven het lezen stellig waard zijn, ook voor degenen, die zonder wetenschappelijke aspiraties te hebben slechts praktische sociale politiek bedrijven. Zeker wanneer zij zich reenschap wensen te geven van de zin van hun activiteit in het brede kader der moderne maatschappelijke ontwikkeling zullen zij met vrucht van dit boek kennismaken — al zal het natuurlijk niet allemaal nieuw zijn, wat zij erin aantreffen.

MR. TH. VAN LIER

REDACTIONEEL

Korte biografische notities over enige medewerkers aan dit nummer. *Drs. J. J. Voogd* is adjunct-directeur van de Dr. Wiardi Beckman Stichting.

S. Heijers is hoofd van de dienst voor lichamelijke opvoeding, sport en jeugdzaken van de gemeente Haarlem.

R. Bal is chef van de sportredactie van „Het Parool”.

Prof. dr. W. J. van de Woestijne is hoogleraar in de Economie aan de T. H. te Delft.

J. de Troye is assistent-bestuurder van de VARA.

B. Verschuur is directeur van de Amersfoortse Sportstichting.

Dr. J. Jongh is voorzitter van de Utrechtse Stichting voor Lichamelijke Opvoeding.

E. Kupers Jr. is inspecteur voor de Lichamelijke Opvoeding te Amsterdam.

Krachtmeting zonder beslissing

Zelden heeft een verkiezingsuitslag tot zo uiteenlopende uitleg aanleiding gegeven als bij de verkiezingsuitslag voor de Provinciale Staten van 28 maart het geval was. De katholieke Volkskrant vond, dat de uitslag een goedkeuring inhield van het beleid van het kabinet-De Quay en van het Nieuw-Guineabeleid van de regering in het bijzonder. De niet minder katholieke Tijd/Maasbode meende daarentegen dat de uitslag zeker niet als een goedkeuring van datzelfde Nieuw-Guineabeleid kon worden beschouwd.

Het Vrije Volk vond dat de vlag mocht worden uitgestoken, omdat de PvdA veruit de beste statenverkiezingen sinds de oorlog maakte. En het antirevolutionaire Trouw vond al evenzeer, dat het de vlag mocht uitsteken, omdat de PvdA een fractie van een percent beneden het peil van de Kamerverkiezingen van 1959 is gebleven.

Nu ligt in een verschillende uitleg van een verkiezingsuitslag op zich zelf niets bijzonders. Dat er ditmaal over de cijfers zoveel te twisten viel, werd in de hand gewerkt door een aantal bijzondere factoren, die afzonderlijke aandacht verdienen.

In de eerste plaats is er de kwestie van de vergelijkingsbasis voor de beoordeling van de uitslag. Mag men de uitslag van statenverkiezingen met de uitkomst van laatstgehouden kamerverkiezingen vergelijken? Of moet men de jongste verkiezingen ter beoordeling van hun politieke betekenis stellen naast de statenverkiezingen van 1958? Voor beide gezichtspunten valt iets te zeggen. Kort samengevat meen ik, dat men voor de *richting* van de verschuivingen mag vergelijken met de voorafgaande kamerverkiezingen, maar dat men voor de beoordeling van de *omvang* van de verschuivingen en dus van de onderlinge verhoudingen van de partijen juister doet de voorafgaande statenverkiezingen als uitgangspunt te nemen.

Staten- en kamerverkiezingen

Statenverkiezingen vertonen ook na de oorlog een van kamerverkiezingen afwijkend eigen karakter. De opvallendste kenmer-

ken daarvan zijn, dat bij statenverkiezingen de CHU altijd haar positie pleegt te versterken ten opzichte van de AR en de confessionele partijen als geheel meer aantrekkingskracht op de kiezers uitoefenen dan de socialisten. Reeds vóór de oorlog was dit laatste het geval.

Bij de 6 gehouden verkiezingen voor de Tweede Kamer tussen 1918 en 1937 verkregen SDAP, Vrijzinnig Democraten en CDU gemiddeld 28,7 pct. Bij de zes statenverkiezingen tussen 1919 en 1939 kregen deze partijen gemiddeld 27,5 pct. Dat is dus 1,2 pct. minder.

Na de oorlog kreeg de PvdA bij de vijf gehouden kamerverkiezingen gemiddeld 29,2 pct., bij de vier gehouden statenverkiezingen, voorafgaande aan die van 28 maart, gemiddeld 27,4 pct. Hier blijkt dus uit, dat na de oorlog de PvdA bij statenverkiezingen gemiddeld 1,8 pct. minder stemmen verkreeg dan bij de kamerverkiezingen. Ook, dat de PvdA op 28 maart niet minder dan 2,5 pct. hoger kwam dan gemiddeld bij de voorafgaande statenverkiezingen na 1945. De verklaring van het verschil in uitkomst voor de PvdA van kamer- en statenverkiezingen moet in twee factoren worden gezocht.

In de eerste plaats is er het verschil in deelneming aan de verkiezingen bij de Kamer en Staten. Bij de vijf na de oorlog gehouden kamerverkiezingen werd door gemiddeld 92,0 pct. van de kiesgerechtigden een geldige stem uitgebracht. Bij de vier gehouden statenverkiezingen voorafgaande aan 28 maart bedroeg dit percentage gemiddeld 89,5 pct. De deelneming aan statenverkiezingen ligt dus gemiddeld 2,5 pct. of rond 150.000 kiezers lager dan bij kamerverkiezingen. Ter beoordeling van de uitwerking van deze geringere deelneming moet voorts in aanmerking worden genomen, dat er zowel bij kamer- als bij statenverkiezingen een verschil in deelneming bestaat naar kerkelijke gezindte. Zowel bij kamer- als bij statenverkiezingen pleegt een aanmerkelijk hoger percentage van de katholieke kiezers een geldige stem uit te brengen dan van de kiezers van andere gezindten. Dit op zich zelf belangwekkende verschijnsel kan worden afgeleid uit de hoge positieve correlatie die bestaat tussen de hoogte van het percentage geldige stemmen van het aantal kiezers en de hoogte van het percentage katholieken onder de kiesgerechtigden. Hoewel niet bewijsbaar is het wel waarschijnlijk dat de terugval in deelneming die zich bij statenverkiezingen voordoet ten opzichte van kamerverkiezingen, vooral gezocht moet worden onder de

Ned. hervormden en de onkerkelijken, uit welke gezindten de PvdA, gelijk bekend, het merendeel van haar stemmen krijgt. Men kan ook zeggen, dat een aantal niet confessioneel gebonden kiezers, die bij kamerverkiezingen op de PvdA plegen te stemmen, bij statenverkiezingen geen geldige stem uitbrengen, dus thuisblijven of blanco stemmen.

Groepen van partijen	S 1950 pct.	K 1952 pct.	S 1954 pct.	K 1956 pct.	S 1958 pct.	K 1959 pct.	S 1962 pct.
ARP	12,2	11,3	10,8	9,9	9,4	9,4	8,8
CHU	10,5	8,9	9,8	8,4	9,0	8,1	8,5
SGP	2,3	2,4	2,2	2,3	2,2	2,2	2,1
GPV	0,6	0,7	0,7	0,7	0,8	0,7	0,7
Pr.-Chr.	0,1		0,1		0,8		0,8
Totaal	25,7	23,3	23,6	21,3	22,2	20,3	20,9
KVP	31,6	28,7	31,5	31,7	32,9	31,6	32,4
KNP	0,7	2,7	1,0				
Kath. dem	0,3		0,1				
Totaal	32,6	31,4	32,6	31,7	32,9	31,6	32,4
PvdA	25,7	29,0	29,4	32,7	28,7	30,4	29,9
CPN	6,8	6,2	5,3	4,7	4,1	2,4	2,9
SU-PSP ¹	0,2	0,3	0,2		0,6	2,4	3,0
Totaal	32,7	35,3	34,9	37,4	33,4	35,2	35,9
VVD	8,5	8,8	8,8	8,8	11,4	12,2	10,0
Conserv. ²	0,5	1,0	0,1	0,8	0,1	0,6	0,7
Totaal	9,0	9,8	8,9	9,6	11,5	12,8	10,8
Totaal	100	100	100	100	100	100	100

¹ Hieronder zijn begrepen de linkse splinterpartijen als Socialistische Unie, de Revolutionair Communisten, de Partij voor Wereldregering, de oude SDAP, in 1958 en 1959 de Pacifistisch Socialistische Partij en in 1959 de Bruggroep, die aan de achtereenvolgende verkiezingen deelnamen.

² Hieronder zijn begrepen diverse rechtse splinterpartijen als Partij voor Recht en Vrijheid, Jong Conservatief Verbond, Nationale Unie, Middenstandspartij, Vrije Boeren en Vrije Burgers.

In de tweede plaats moet de relatief grote aantrekkingskracht van de confessionele partijen bij statenverkiezingen worden verklaard uit het feit dat met name in Brabant en Limburg de plaatselijke bekendheid van kandidaten en de rol die kandidaten in het katholieke organisatieleven spelen hun invloed doen gelden. Soortgelijke factoren werken eveneens ten gunste van de CHU ten opzichte van de AR bij statenverkiezingen. Hoewel het aantal kiesgerechtigden bij het schrijven van deze beschouwing nog niet bekend was, kan op grond van schattingen worden aangenomen, dat op 28 maart ongeveer 90,5 pct. van de kiesgerechtigden een geldige stem hebben uitgebracht. Dit betekent dat de deelneming iets lager lag dan in 1958, maar hoger dan in 1954. Er kan niet worden gezegd dat de kiezers op opvallend grote schaal verstek hebben laten gaan.

Voor een beoordeling van de positie van de PvdA ten opzichte van de confessionele partijen doet men, gelet op bovengenoemde verschijnselen, juister staten- met staten- en kamer- met kamer-verkiezingen te vergelijken. Het beeld dat aldus ontstaat is in de tabel op pag. 323 voor de verkiezingen vanaf 1950 aangegeven.

De doorbraak

Uit deze tabel springt duidelijk naar voren, dat de doorbraak ten opzichte van de pr.-chr. partijen onverminderd van grote betekenis blijft. Bij de statenverkiezingen van 1950 behaalde de AR nog 12,2 pct. Op 28 maart behaalde zij haar dieptepunt met 8,8 pct. Dat wil dus zeggen, dat de anti's in ruim 10 jaar tijd 28 pct. van hun aanhang verspeelden.

Voor de CHU spreekt dit iets minder, maar voor de prot.-christelijke partijen als geheel beschouwd, geldt dat zij sinds 1950 precies 20 pct. van hun aanhang kwijtraakten, overwegend aan de PvdA. Er zijn dan ook weinig beweringen onzinniger dan de bewering dat de doorbraak een voorbije zaak zou zijn. Van de rond 30 pct. stemmen die de PvdA thans kreeg, is rond één zesde afkomstig van kiezers die in de eerste jaren na de oorlog nog op de prot.-christelijke partijen stemden.

Vergelijkt men de achtereenvolgende statenverkiezingen, dan is er voor de KVP al evenmin reden tot juichen. Zij blijft met het thans behaalde percentage iets beneden dat van 1958, maar als men rekening houdt met het optreden van de Welterpartij, behaalde de katholieke partij thans ook minder dan bij de statenverkiezingen in 1950 en 1954. Daar komt nog iets bij. Het aandeel van de katholieken in onze bevolking neemt voortdurend toe. Als

straks de cijfers van de volkstelling 1960 worden gepubliceerd, zal blijken, dat de katholieken thans meer dan 40 pct. van onze bevolking uitmaken. Op grond van de uitkomsten van de volkstelling voor de provincie Zeeland en tal van kleinere gemeenten staat wel vast, dat het aandeel van de katholieken met enkele procenten is toegenomen en het aandeel van de Ned. hervormden overeenkomstig is gedaald. Nu ligt het aandeel van de katholieken onder de kiezers lager dan onder de gehele bevolking als gevolg van de verschillende leeftijdsopbouw van het katholieke bevolkingsdeel en de gehele bevolking. Het aandeel van de katholieke kiezers onder de kiesgerechtigden laat zich echter vrij nauwkeurig berekenen indien wordt uitgegaan van de toeneming van het aandeel van de katholieken in de gehele bevolking, zoals hierboven aangeduid. Uit bijgaande cijfers blijkt, dat de toeneming van de KVP achterblijft bij de toeneming van de katholieke kiezers.

Kamer en staten	percentage stemmen op KVP en KNP	percentage kath. kiezers van kiesgerechtigden	percentage KVP- en KNP-stemmen van kath. kiezers
1946	30,8	35,0	88,0
1948	32,3	35,2	91,7
1950	32,7	35,6	91,6
1952	31,4	35,9	87,5
1954	32,6	36,4	89,4
1956	31,7	36,9	85,9
1958	32,9	37,3	88,0
1962	32,4	38,1	85,0

Onder het voorbehoud dat de exacte cijfers van de volkstelling 1960 voor het land als geheel nog niet bekend zijn, is het op zijn minst waarschijnlijk dat bij de laatst gehouden statenverkiezingen een hoger percentage katholieke kiezers dan ooit tevoren zijn stem niet op een katholieke confessionele partij heeft uitgebracht.

Deze positie van de confessionele partijen wettigt de conclusie van prof. mr. F. Duynstee in De Tijd/Maasbode van 2 april: 'Dit proces van achteruitgang bij de protestants-christelijke

partijen heeft in 1959 teweeggebracht, dat de grote christelijke partijen geen meerderheid meer hebben in het electoraat. De thans gehouden verkiezing is de eerste statenverkiezing, waarbij deze meerderheid verloren ging, ondanks de voor KVP en CHU traditioneel gunstiger resultaten bij statenverkiezingen. Zo is thans bevestigd wat in 1959 gebeurde. Men zal moeten aannemen, dat een christelijke meerderheid zich wel niet meer zal kunnen herstellen. De cijfers bij de kamerverkiezingen in 1963 zullen vermoedelijk ongunstiger zijn dan de huidige in 1962.'

Deze verzwakking van de confessionele partijen is, gezien het continue karakter ervan, blijkbaar van structurele aard. Het feitelijke onvermogen van de confessionele partijen om een meerderheid in de Kamer te vormen, waarop een kabinet zou kunnen steunen, vormt structureel een uiterst belangrijk verschil met de situatie van vóór 1940. Het feit dat in 1959 de confessionele partijen zich niet van de PvdA konden ontdoen zonder met de liberalen samen te gaan, betekende in feite de mislukking van de opzet met kamerontbinding en vervroegde verkiezingen. Het samengaan met de VVD heeft het optreden van dit kabinet gekenmerkt. Geen enkele partij heeft zich zo meegeverig als de VVD opgesteld en niemand heeft zich zozeer als de heer Oud beijverd om dit kabinet door ondiep water te loodsen. Het is ook de liberale invloed in het regeringsbeleid die vroeger of later ten nadele van de regeringspartijen zal uitwerken. Maar rijmt zich dit met de verschuivingen die sinds het optreden van het kabinet-De Quay zijn opgetreden?

Het verlies van de VVD

Op dit punt is wel naar voren gebracht, dat het verlies van de VVD bepaald niet als een veroordeling van het regeringsbeleid zou mogen worden opgevat. A. F. Luyendijk heeft dit o.a. betoogd in een van zijn zeer leesbare notities in *Hollands Weekblad*. Het verlies van de VVD zou moeten worden opgevat als een protest tegen het zwakke optreden van de VVD-fractie in de Tweede Kamer, de manier waarop de VVD zich met weinig spectaculaire departementen heeft laten afschepen en de slappe houding in aangelegenheden waarin een eigen liberaal geluid verwacht mocht worden, als de kinderbijslag. In verschillende van deze waarnemingen schuilen stellig wel factoren die enigermate hebben gewerkt. Het is ontegenzeggelijk juist dat van het zelf geschapen aureool van de nieuwe bezems die schoon vegen, weinig overgebleven is na enkele jaren regeringsdeelname. Van de

aantrekkingskracht die de VVD gedurende de 50er jaren op groepen jongeren en in het bijzonder op studentenmilieus leek uit te oefenen, is weinig meer te bemerken. Voor de opvatting, dat vooral het prestigeverlies van de VVD deze verkiezing heeft bepaald, pleit dat de VVD verloren heeft aan alle andere partijen. In de welstandsbuurten van de grote steden verloor ze aan KVP en prot.-christ. partijen, in middengroepen- en arbeiderswijken aan PvdA en PSP. Toch is daarmee het beeld nog niet compleet. Een ontleding van het verlies van de VVD sinds 1959 (2,2 pct.) leidt tot het volgende resultaat. De VVD verliest aan de PvdA 1,4 pct., aan de PSP 0,3 pct., aan de confessionele partijen 0,3 pct. en aan de Vrije Burgers 0,2 pct. Het grootste deel van het verlies van de VVD komt ten goede aan de PvdA, die op haar beurt weer ongeveer 1 pct. verliest aan de PSP. Er is bij deze verkiezing niet alleen een afkeer van de VVD, er is evenzeer een doorschuiving naar links. De VVD handhaafde zich naar verhouding het best in haar oude burchten, de 'rijke' gemeenten én de welstandswijken van de grote steden, ze verloor het meest in de arbeiderswijken (in Amsterdam soms meer dan de helft van haar aanhang in 1958 en 1959).

Doorschuiving naar links

Deze doorschuiving naar links draagt een uitgesproken sociaal karakter. Daarin komt niet alleen politiek onbehagen, maar een sociaal protest (woningbouwbeleid, ambtenarensalarissen) tot uiting. Men kan de vraag opwerpen of dit geen topzware conclusies zijn, opgehangen aan uiterst minieme verschuivingen. Er is nu eenmaal een groep zwevende kiezers, die nu eens de ene, dan weer de andere kant uitzwaait en waarvan men het beste doet zich niet al te veel aan te trekken, aldus een populaire redenering. Deze alledagswijsheid, die in alle politieke milieus opgeld doet, is niet houdbaar. Er zijn, zoals veelvuldig onderzoek heeft aangetoond, inderdaad kiezers die zelden, en kiezers die dikwijls van partijkeuze veranderen. Dit zijn echter geen nauw omliggende groepen. Er is veeleer reden tot de veronderstelling, dat het bij elke verkiezing in hoofdzaak weer andere groepen zijn, die in beweging komen en tot verschuivingen in de sterkteverhoudingen aanleiding geven. Voor zover het dezelfde groepen betreft is er evenwel geen enkele reden om hun wisseling van partijkeus niet au sérieux te nemen. Voor zover men van zwevende kiezers kan spreken, zullen het veeleer de politiek meest bewuste en geïnteresseerde kiezers zijn dan de onverschilligen die van keus

veranderen.³ Aan kleine verschuivingen komt daarom terdege politieke betekenis toe, zeker in het Nederlandse politieke systeem, waarin confessie en opkomstplicht als ingebouwde stabilisatoren functioneren.

Dat de verschuiving naar links moet worden gewaardeerd als een sociaal protest tegen de ontwikkeling van de afgelopen jaren blijkt eveneens uit het karakter van de PSP-winst. Er is een zeer hoge correlatie tussen de grootte van het verlies van de CPN in de naoorlogse periode en de winst, thans door de PSP behaald. De conclusie dringt zich op, dat de groei van de PSP in 1958 en '59 voornamelijk werd bepaald door de impuls van het pacifisme. De stemmen van de PSP vertoonden toen een grotere spreiding dan bij de statenverkiezing op 28 maart. Thans heeft de hang naar sociaal radicalisme waarschijnlijk een grotere rol gespeeld dan het pacifisme, hoewel de scheiding niet scherp te maken valt. Sociaal radicalisme en antimilitaristisch sentiment gaan van oudsher hand in hand. Er zijn overigens geen aanwijzingen in de spreiding van PSP-stemmen, dat deze partij in het bijzonder onder jongere kiezers winst zou hebben geboekt.

Conclusies

Samenvattend meen ik, dat uit het stembusresultaat de volgende conclusies kunnen worden getrokken, die het politieke beeld met de kamerverkiezingen van 1963 in zicht, markeren.

1. De verschuivingen zijn relatief gering geweest; kleiner dan in 1956, '58 en '59. Dat is, gelet op het feit, dat de PvdA in '59 oppositiepartij werd, opmerkelijk. De verhoudingen zijn meer bevoren dan tevoren. Een verzwakking van de regeringspartijen als geheel heeft slechts zeer beperkt plaatsgevonden.

2. De VVD heeft aan alle andere partijen verloren, het meest aan de PvdA. Het verlies van de VVD is des te opvallender, omdat de afgelopen jaren een belangrijke welvaartsgroei plaatsvond. De structurele tendens naar een beslag van de VVD op een economische bovenlaag van arbeiders en beambten, die in '58 en '59 aan de orde leek, blijkt zich niet door te zetten. Het besef van een vergroting van de inkomensverschillen en een verscherping

³ Een belangwekkende analyse van het begrip zwevende kiezers is te vinden in het proefschrift van H. Daudt 'The floating vote', Amsterdam, 1961.

van het welvaartstekort (nieuwe behoeften) werkt sterker dan de stijging in status. Anders gezegd: onder invloed van de welvaarts-groei nemen de middengroepen snel toe; de PvdA heeft haar aanhang onder de middengroepen vergroot.

3. Het karakter van het VVD-verlies (het grootst in arbeiders- en middengroepenwijken) en de winst van de PSP wijzen op een sociaal protest tegen de ontwikkeling van de afgelopen jaren, dat zich bij een haperende conjunctuur kan verscherpen, maar dat in eerste aanleg vooral bepaald lijkt door toenemende ongelijkheid.

4. De confessionele partijen hebben in vergelijking met de kamerverkiezingen 1,3 pct. gewonnen. Het specifieke karakter van statenverkiezingen in aanmerking genomen is het juist te stellen, dat ze zich hebben gehandhaafd. Over een langere periode gezien handhaaft de PvdA haar doorbraakwinst ten opzichte van de confessionele partijen volledig.

5. De PvdA kwam 2,5 pct. boven het gemiddelde van de voorafgaande statenverkiezingen. Ze kwam in de drie westelijke provincies boven het percentage van '59 uit. De vooruitzichten op een versterking in '63 zijn gunstig. Waar een duidelijke veroordeling van het regeringsbeleid achterwege bleef en de verkiezingen als krachtmeting tussen regering en oppositie geen beslissing brachten, is er voor de PvdA alle reden haar functie als oppositie kritisch te doordenken.

Revolutie nooit op zondag

De toestand van onze bondgenoot Portugal

Wie zich bij de beoordeling van een buitenlands staatsbestel geheel laat leiden door abstract theoretische bespiegelingen of door de vraag 'zou ik een dergelijk systeem voor Nederland wensen?' komt heel gemakkelijk tot uitspraken die het bij de meerderheid van de lezers hier wel doen, maar heeft weinig kans werkelijk inzicht te bevorderen. Men moet een land en een volk, en vooral ook de geschiedkundige ontwikkeling ervan, vrij grondig kennen, wil een oordeel kant of wal raken.

Het kost al heel weinig moeite de toestanden in Portugal voor een Nederlands publiek te diskwalificeren, louter en alleen omdat daar een dictatuur bestaat, of omdat beschrijvingen van de daar heersende armoede ons schokken. Een uitgebalanceerd oordeel vraagt echter meer inspanning en meer nuancering dan een opsomming van narigheden waaruit elk gunstig facet is wegelaten.

De kwaal van veel publikaties over Portugal werd al heel fraai gedemonstreerd in de reeks artikelen die Jef Last enkele maanden geleden voor *Het Parool* schreef. In het nummer van 12 juli 1961 vertelde hij als tekenende anekdote, dat iemand hem zei: 'Hier in Portugal vind je geen dieven meer op straat, die zitten allemaal in de regering!' Jef Last (voor wiens geschriften ik overigens veel waardering heb) wist kennelijk niet, dat dit in Lissabon een mop met een geweldige baard is. Hij luidde vóór het bewind van Salazar alleen een beetje anders; toen zocht men alle dieven in het p a r l e m e n t. En daarmee zitten we midden in het vraagstuk.

Men mag er Salazar een verwijt van maken (en ik hoop hieronder de rechtvaardigheid van dit verwijt aan te tonen), dat de oppositie bij de verkiezingen geen redelijke kans krijgt. Maar het is wel goed er dan bij te vertellen, dat in de laatste anderhalve eeuw nog nooit een Portugese regering door stembusresultaten ten val is gebracht en dat verkiezingen er nooit iets anders hebben gedaan dan het zittende kabinet legitimeren. Wat dit betreft zet Salazar een even ongeschokte als noodlottige traditie voort.

Men mag er Salazar verder een verwijt van maken (en ik hoop hieronder ook de rechtvaardigheid van dit tweede verwijt aan te tonen), dat het Portugese volk in meerderheid zo arm gebleven is. Maar het gaat niet aan, enkele beschrijvingen van armoede en achterlijkheid aan het Nederlands afgrijzen voor te leggen en ze louter aan het heersen van een dictator toe te schrijven, onder verzwijgen van de waarheid, dat soortgelijke en erger dingen in zuidelijke landen ook voorkomen onder democratisch bewind.

Want dat is allemaal speculeren op het gebrek aan feitenkennis van de lezer, die daardoor ook volstrekt niet kan vatten, waarom deze toestanden op zo weinig verzet stuiten, en die zich valse illusies gaat maken over het onmiddellijke effect van een verandering van regime.

Om het optreden van Salazar te begrijpen, moet voorop staan, dat Portugal nooit iets heeft gekend dat ook maar in de verste verte beantwoordt aan o n z e voorstelling van een democratisch bewind. Het koningshuis verdween met de bloedige revolutie van 1910, nadat het moreel te gronde was gericht door corruptie en de brute dictatuur van Joao Franco. De republiek heeft intussen evenmin als de monarchie ooit partijvorming op de grond van politieke beginselen gekend. De fracties klitten samen rondom de figuur van de een of andere politicus, en losten elkaar af via staatsgrepen en revoluties, waarbij het voornaamste doel was de eigen vriendjes aan winstgevende functies te helpen. Achteraf vonden er dan verkiezingen plaats, die via enige druk op het kiezerskorps, desnoods nog gesteund door een beleidvol retoucheren van de resultaten, altijd de populariteit van de zittende regering bewezen.

Toen de chaos compleet was en het land volledig aan de grond zat, vond in 1926 een militaire staatsgreep plaats, waarbij geen druppel bloed vergoten werd, omdat niemand meer bereid was voor het oude systeem te vechten. Er trad een driemanschap op, waarvan twee leden spoedig naar de achtergrond verdwenen. De nieuwe machthebber was generaal Carmona.

Carmona heeft steeds, tot aan zijn dood in 1951, een enorme populariteit genoten. In zijn laatste levensjaren was hij lichamelijk een wrak en geestelijk vrijwel kinds. Maar toen in 1949 generaal Norton de Matos zich aan het hoofd van de oppositie stelde en in Porto, de altijd wat roerige tweede stad des lands, grote aanhang bleek te hebben verworven, sleepte men Carmona naar Porto en vertoonde hem, overeind gehouden door twee

adjudanten, op het balkon van het stadhuis aan de saamgestroomde menigte. Carmona hield geen toespraak — daartoe was hij niet meer in staat — maar alleen zijn aanblik was voldoende. Norton de Matos wist zich met al zijn welsprekendheid hiertegenover kansloos en trok zijn kandidatuur in, sputterend over 'unfaire propagandamethoden'. Nog bij mijn bezoek aan Portugal in 1961 zag ik eenvoudige volkswrouwen bosjes veldbloemen neerleggen op het graf van Carmona in Belém.

Het was Carmona die Salazar aan het bewind bracht. Al terstond in 1926 had hij een poging gedaan, de jonge hoogleraar in de economie uit Coimbra als minister van Financiën te krijgen, maar de eisen die Salazar aan de nieuwe machthebbers stelde, waren hun te hoog. In april 1928, met het staatsbankroet voor de deur, willigde Carmona ze in. Salazar kreeg het recht de belastingen naar eigen inzicht te hervormen en te heffen, en hij mocht zijn veto uitspreken over elk plan van zijn collega-ministers dat geld kon kosten. In een moderne staat komt een dergelijke bevoegdheid neer op volledige dictatuur.

In de staatkundige geschiedenis is het een wel haast uniek verschijnsel, dat iemand zich zo volstreckte macht in de schoot ziet geworpen zonder er ooit voor gestreden te hebben. Salazar kreeg een kans, zoals nog geen politicus er een had: zonder vijanden, zonder tegenstanders, geschraagd door de populariteit van Carmona, kon hij zijn ongetwijfeld zeer grote intelligentie en arbeidskracht in dienst stellen van zijn land. Wanneer desondanks in dertig jaar tijds een situatie groeide als de huidige, dan is dit wel het sterkst denkbare bewijs voor de wezenlijke ondeugdelijkheid van ondemocratische methoden in de moderne wereld.

Dat Salazar wat mensenschuw en wereldvreemd was, een kamergeleerde, zat hem in het begin allerminst dwars. Integendeel, met zijn afkeer van massale demonstraties en propaganda, zijn uiterst teruggetrokken, sober leven, was deze zoon uit een arm daglonersgezin, die nooit een uniform aantrok en zich haast nooit in het openbaar vertoonde, al vrij spoedig een legende geworden, precies het omgekeerde van wat men in Portugal sinds mensenheugenis onder een politicus had verstaan. Daarbij kwam, dat onder zijn straffe leiding de openbare financiën in een onwaarschijnlijk kort aantal jaren werden gesaneerd. De sinds 1890 gestadig devaluerende munt werd gestabiliseerd en openbare werken werden ondernomen op velerlei gebied, zodat zich naast het sinds 1926 ingetreden herstel van orde en rust ook een

duidelijk financieel en economisch herstel begon af te tekenen.

Met al deze dingen moet men rekening houden om het voortbestaan van de tegenwoordige, hoogst onrustwekkende situatie in Portugal te kunnen begrijpen.

Salazar heeft nooit doekjes gewonden om zijn diepgaande afkeer van democratie. Hij was bereid toe te geven dat het stelsel misschien bij enkele volken in Noordwest-Europa, volken met een sterke zelftucht, vrij aardig kon functioneren. Maar voor de rest van de wereld deugde het niet, en mogelijk zou men zelfs in Scandinavië en Engeland vroeg of laat tot de erkenning komen, dat aan een meer autoritair systeem toch de voorkeur toekwam.

De tijd scheen hem gelijk te geven: Mussolini was oppermachtig in een invloedrijk geworden Italië, in Duitsland ging Hitlers ster op. Maar hun totalitaire theorieën hadden voor Salazar niets aantrekkelijks. Aan Mussolini verweet hij een 'heidens cesarisme' en Hitlers rassenleer was in zijn oog waanzin. Onder Salazars bewind kwam de kleine joodse gemeente in Portugal zelfs tot nieuw leven. En in de wereldoorlog stelde Portugal als Englands 'oldest ally' de belangrijke steunpunten op de Azoren ter beschikking van de geallieerden.

Daarbij komt, dat er in het begin veel tekenen waren die schenen te bewijzen, dat Salazar minstens even afkerig was van een echte dictatuur als van een democratie. Al te enthousiaste aanhangers die hem probeerden te verheerlijken als de sterke man en die aandrongen op het gebruik van meer geweld tegen de vijanden van het regime, diende hij herhaaldelijk een koude douche toe. Dergelijke pogingen werden afgewimpeld met een zelfspot die bij de grote machthebbers zeldzaam is. Uit deze periode stammen ook uitspraken als: 'De staat moet zich altijd gedragen als een behoorlijk mens' en 'De staat moet sterk genoeg zijn om geen geweld te gebruiken.' De bestraffing van hen die verzet pleegden of een revolutie trachtten te ontketenen, was opmerkelijk mild. En de nazi-journalist van de 'Illustrierte Zeitung', die dweepziek vroeg of het voor zijne excellentie niet heerlijk was nu met één pennestreek alle belangrijke beslissingen te kunnen vellen, kreeg van Salazar het vlijmscherpe antwoord: 'dat zou inderdaad heerlijk zijn als je je daarbij maar niet verantwoordelijk hoeft te weten voor de gevolgen.'

In deze sfeer paste niet de vrijwel absolute macht die hem in 1928 ongevraagd in de schoot geworpen was. Tegen de adviezen van vele bewonderaars in, besloot Salazar daar een einde aan te

maken en terug te keren tot een grondwettelijke regeling. Dat kon dan geen herstel zijn van de republikeinse grondwet van 1911, waarvan de democratische structuur volgens hem in de jaren 1911—1926 haar ondeugdelijkheid althans voor Portugal had bewezen. Dat moest evenmin een fascistisch-totalitaire constructie worden naar Italiaans voorbeeld. Het werd een autoritair systeem met verzachtingen, ontleend aan democratisch denken.

Laten we eerst de theorie van de grondwet van 1933 bezien, we kunnen ons dan achteraf de vraag stellen in hoeverre de praktijk deze theorie heeft gedekt.

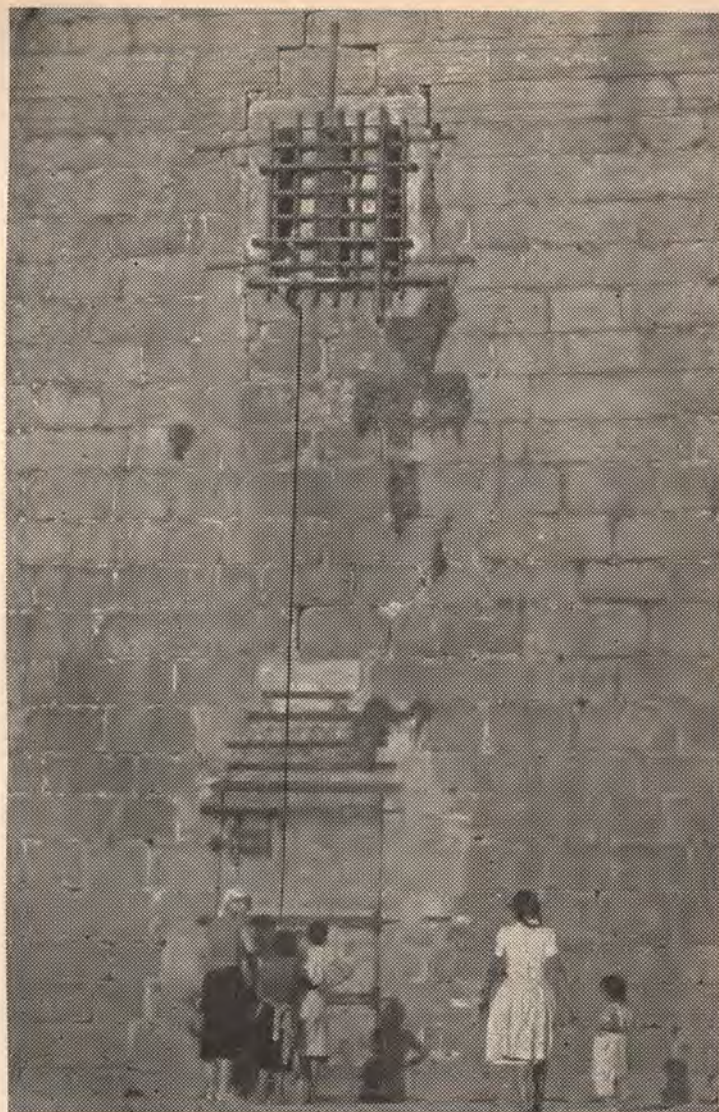
Het systeem van de 'Politieke Constitutie' van 1933 was als volgt:

Staatshoofd is de president van de republiek, die telkens voor zeven jaar gekozen wordt. Er zijn niet meer dan tweehonderd burgers nodig om iemand kandidaat te stellen. Stemgerechtigd zijn alle meerderjarige mannen die lezen en schrijven kunnen of een — vrij laag gesteld — minimumbedrag aan belasting betalen, beneven alle meerderjarige vrouwen die het diploma van een vakschool of een lyceum bezitten.

Het staatshoofd benoemt een minister-president die alleen aan hem verantwoording schuldig is. De minister-president voorziet zich van minister-medewerkers. Onder hen neemt één een uitzonderingspositie in: de minister van Financiën. Deze bepaalt het bedrag dat voor elk departement ter beschikking staat, en heeft vetorecht op alle uitgaven. Zijn begroting mag nooit een tekort aanwijzen. Minister-president en ministers vormen de regering.

De volksvertegenwoordiging heet Nationale Vergadering. Zij bestaat uit negentig leden. Het kiesrecht is hier evenzo geregeld als voor de presidentsverkiezing. Kandidaatstelling geschiedt in de vorm van een lijst die negentig namen moet inhouden en die ondertekend moet zijn door tweehonderd burgers. De lijst die de meeste stemmen haalt, is in zijn geheel verkozen, zodat er geen fracties in de vergadering zijn.

Daarnaast fungeert een Corporatieve Kamer, waarvan de afdelingen gevormd worden door vertegenwoordigers van de publiekrechtelijke bedrijfsorganisaties, het hoger onderwijs, de sportorganisaties, de katholieke kerk, het maatschappelijk werk, de vrije beroepen, de gemeentebesturen en het leger. De taak van dit lichaam is louter adviserend. Alle wetsontwerpen dienen de betrokken afdelingen van deze Kamer te passeren, die er hun oordeel over geven. Verder kan de regering te allen tijde adviezen inwinnen.

Familieleden van gevangenen is het toegestaan pakjes levensmiddelen aan hun verwanten te bezorgen

De Nationale Vergadering komt drie maanden per jaar bijeen. In die tijd behandelt zij de wetsontwerpen, haar voorgelegd door de regering, en kan zij ook zelf initiatieven nemen, mits deze geen kosten meebrengen (een nogal zware mits!). In de overige negen maanden regelt de regering alles per decreet. De Vergadering kan wel eisen, dat de in de voorafgaande maanden uitgevaardigde decreten haar alsnog ter goedkeuring, verwerping of amendering worden voorgelegd, maar uiteraard heeft een dergelijke behandeling achteraf vaak geen zin.

De grondwet geeft een onbekrompen opsomming van de rechten en vrijheden welke de burger toekomen. Het is intussen duidelijk, dat de volksvertegenwoordiging te weinig bevoegdheden heeft om redelijke waarborgen te geven tegen machtsmisbruik en willekeur van de regering. Die garantie ligt dan ook geheel bij de rechterlijke macht. Door zich te verzetten tegen onrechtmatigheden brengt de burger de zaak voor de rechter. Deze rechter is niet alleen onafzetbaar, zelfs op zijn benoeming en promotie heeft de regering geen invloed.

Het is een doordacht en sluitend systeem. In Nederland zou geen sterveling eraan willen, natuurlijk, nu niet en toen niet, maar voor het Portugal van de jaren dertig, zonder democratische mogelijkheden, zonder democratische traditie, was het stellig een vooruitgang en waarschijnlijk een geschikte vondst. Want het liet de weg open voor een evolutie overeenkomstig het Europese denken.

Men kan het stelsel samenvatten als een autoritair bewind zonder wezenlijke volksinvloed, maar dat om de zeven jaar op democratische wijze de keus laat tussen vervanging of voortzetting. Bovendien werd het voorlopig karakter van de gevonden oplossing beklemtoond: elke tien jaar moest de Nationale Vergadering nagaan of de grondwet herziening behoefde, en ook binnen die termijn kon zij zelf het initiatief daartoe nemen.

Alles hing van de praktijk af.

In het begin leek de ontwikkeling gunstig. Salazar, die er nooit een geheim van had gemaakt dat hij slechts ongaarne in het bestaan van een Nationale Vergadering had berust en dat hij met het uiterste wantrouwen tegenover dit college was vervuld, begon er na verloop van tijd met meer waardering over te spreken. Dit was des te opvallender, omdat de Vergadering geen louter hoeraoepende Reichstag bleek te zijn, zoals bij een zo individualistisch volk als de Portugezen trouwens ook niet goed te verwach-

ten viel. Ik heb destijds grote stukken van de 'Handelingen' door-
gewerkt en gezien, dat er vaak felle discussies waren pro en
contra regeringsvoorstellen en dat verscheidene malen initiatief-
voorstellen ook tegen de zin van de regering werden aangenomen.

Salazar bleef bij de inwerkingtreding van de grondwet eerst
haast even machtig als daarvoor, want hij werd tegelijk minister-
president en minister van Financiën. Maar na enkele jaren nam
hij uit de laatste functie ontslag, en weer een paar jaar later
schiep hij een nieuw ambt, dat van vice-minister-president. Zou
hij de eerste dictator zijn die geleidelijk zijn eigen bevoegdheden
beperkte en zijn eigen opvolger kweekte?

Ik heb het destijds gedacht en gehoopt. Intussen is het aller-
minst uitgesloten, dat al deze matiging veel minder voortkwam
uit Salazar zelf dan uit de grote man achter hem: Carmona.
Dat zou veel van de latere ontwikkelingen kunnen verklaren.

Het lijkt geen twijfel, dat de praktijk van het Portugese leven in
de jaren 1933—1951 niet geheel beantwoordde aan de hier ge-
schetste theorie. Met name niet wat de grondwettelijk omschreven
rechten en vrijheden der Portugese burgers betreft. De gods-
dienstvrijheid werd goed gehandhaafd, zoals de uiterst kleine
protestantse en joodse minderheden in dit voor 96 percent katho-
lieke land ondervonden. Maar de vrijheid van meningsuiting en
die van vereniging en vergadering waren door de grondwet zelf
alweer op losse schroeven gezet, daar zij de nadere regeling ervan
toevertrouwde aan een wet die, wat de persvrijheid betreft,
'preventief of repressief het bederf van de openbare mening moet
verhinderen'. In feite ligt alles onveranderd onder censuur, de
dagbladpers zowel als de overigens zeer bloeiende literaire
productie. Met Aquilino Ribeiro's roman 'Als de wolven huilen'
beleefde Portugal zelfs een kopie van de Pasternak-affaire, al trok
dit internationaal weinig de aandacht. Vrijheid van vereniging
en vergadering bestaat op politiek gebied evenmin.

Veroordeling tot levenslange gevangenisstraf wordt desgelijks
door de grondwet uitgesloten. Maar misdadigers die in de catego-
rie der 'moeilijk verbeterbaren' zijn ingedeeld, kunnen door de
rechter ook na verloop van hun straftijd telkens opnieuw voor
drie jaar worden vastgehouden. In artikel 147 spreekt de grond-
wet over de individuele vrijheid van de inboorlingen in de over-
zeese gebiedsdelen. Maar in feite is de dwangarbeid er algemeen.

De grondwet garandeert het recht van petitie. Zeer democra-
tisch! Maar ik heb zelf iemand gesproken die door de regering

belast was met een ondervraging van alle personen die een petitie hadden ondertekend. Hij moest uitvinden in hoeverre hier een communistische intrige achter stak. Op het matje geroepen worden bij de justitie over het gebruik maken van een constitutioneel recht, wekt evenwel twijfel — ook al overkomt de ondertekenaar verder geen kwaad — aan de oprechtheid van de garantie.

En deze twijfel werd droevige zekerheid bij de laatste verkiezingen en de laatste grondwetswijziging.

Zolang Carmona leefde, ging alles redelijk goed. Zijn populariteit schraagde het regime. Het herstel van orde en rust na een zo bewogen verleden en de uitvoering van grote openbare werken versterkten het prestige. Sommige beperkingen en onvrijheden werden tijdens de wereldoorlog overal ook wel iets gemakkelijker aanvaard. Het was geen geheim, dat Franco sterke neigingen vertoonde tot een bondgenootschap met Hitler, dat het hele Iberische schiereiland in de strijd zou meeslepen; Salazar ging enige malen naar Spanje om Franco hiervan af te houden. Zijn succes stemde velen dankbaar.

Zonder al te veel wrijving won Salazars 'Nationale Unie' steeds de vierjaarlijkse verkiezing voor de Nationale Vergadering; niemand stelde een ander kandidaat tegenover Carmona in 1935 en 1942, en in 1949 trok Norton de Matos zich vrijwel onmiddellijk weer terug. Maar op 18 april 1951 stierf de stokoude maarschalk, en daarmee begon de ellende duidelijk aan het daglicht te komen.

Er waren drie kandidaten voor zijn opvolging: de wiskundige professor Rui Luís Gomes, oud-minister admiraal Quintao Meireles en generaal Francisco Higinio Craveiro Lopes. De eerste kreeg — als overheidsdienaar — geen verlof van de regering zijn kandidatuur te handhaven, en de tweede zag zich zo beknot in zijn propagandamogelijkheden, dat hij zich terugtrok. Zo werd Craveiro Lopes automatisch verkozen verklaard.

Het feit dat een aantal aanhangers van Quintao Meireles in 1952 voor de krijgsraad moest verschijnen, en dat Rui Luís Gomes zelf in 1957 tot twee jaar gevangenisstraf veroordeeld werd, geeft voet aan de beschuldiging, dat het voeren van oppositie een riskante zaak is en stelt weer de vraag naar de oprechtheid van het grondwettelijk bestel aan de orde.

Deze vraag is intussen wel opgelost, en niet ten voordele van de oprechtheid. De grote oppositiekandidaat in 1958 was generaal Humberto Delgado, die de afzetting van Salazar in zijn program-

ma geschreven had. Volgens de officiële cijfers kreeg hij 22,5 per cent van de stemmen, en de regeringskandidaat, admiraal Américo Tomás werd president. Later werd Delgado ontslagen uit zijn functie als hoofd van de burgerlijke luchtvaart, en kort daarna zocht hij zijn toevlucht op de Brasiliaanse ambassade, die hem ten slotte een vrijgeleide verschaftte om het land te verlaten. Een aantal van zijn propagandisten ontkwam echter niet aan arrestatie.

Ten slotte is dan in 1959 de grondwet veranderd. Het ging niet aan, lezen we in een officieuze uiteenzetting ('Portugal', jrg. 3, nr. 5, blz. 284) 'het prestige van de te kiezen president vooraf te onderwerpen aan de agitatie welke bij verkiezingscampagnes in Latijnse stijl nu eenmaal onvermijdelijk is.'

Krachtens de nieuwe tekst van artikel 72 wordt het staatshoofd voortaan aangewezen door een kiescollege, bestaande uit de leden van Nationale Vergadering en Corporatieve Kamer en uit vertegenwoordigers van gemeentebesturen uit alle districten en overzeese gebiedsdelen. De kansen van elke oppositiekandidaat zijn hierdoor louter theoretisch geworden en er is geen sprake meer van een werkelijk ter algemene discussie stellen van het gevoerde en te voeren regeringsbeleid.

De veiligheidsklep die in het systeem van 1933 zat en die het onder de omstandigheden zijn aanvaardbaarheid verleende, is hiermee weggenomen. Op zich zelf is dat al een ernstige en verwerpelijke wijziging, maar het bedenkelijkste blijft, dat de veiligheidsklep werd afgeschaft zodra hij dreigde te gaan werken.

De wetgever die een bevoegdheid verleent zolang niemand haar gebruikt, maar haar opheft als het aantal dergenen stijgt die er gebruik van willen maken, kan zich niet verdedigen tegen de beschuldiging van onoprechtheid en onderdrukking.

Voor de verkiezing van de Nationale Vergadering in 1961 had de oppositie in haar programma een reeks wijzigingen van de grondwet opgenomen. De regering heeft een tijdlang zelfs de verspreiding van dit verkiezingsprogramma verhinderd met de merkwaardige motivering, dat men zich niet krachtens een grondwet kan laten kiezen met het doel die grondwet compleet te veranderen en dat het programma dus illegaal was. Eerst na enige weken heeft men de onhoudbaarheid van deze bewering ingezien. Maar opnieuw bleek de onwil, de in de grondwet verleende rechten ook werkelijk te laten gebruiken.

Intussen schijnt de oppositie aan de stembus in de minderheid te blijven en de aanslag van Manuel Serra, een voorman van de

katholieke arbeidersjeugd, die in december 1961 met enkele militairen de kazerne van Beja overviel, riep geen merkbare weerklank op. Oppositieleden in ballingschap als Delgado en Galvaõ, die de stunt met de Santa Maria uithaalden en daarna alweer met elkaar ruzie kregen, kunnen in hun nogal warhoofdige betogen Portugal nu wel voorstellen als een kruisvat dat op springen staat, maar de wens lijkt daarbij vader van de gedachte. Als Salazar tijd van leven heeft — hij is evenwel al in de zeventig en zijn gezondheid is niet te best — zou het nog wel eens niet zo eenvoudig kunnen blijken hem legaal of door een revolutie te verwijderen.

Zijn tegenstanders speculeren op de ontevredenheid over armoede en achterlijkheid, verschijnselen die inderdaad op stuitende wijze aanwezig zijn en waartegenover de regering zeker niet haar handen in onschuld kan wassen. Ik geloof zelfs, dat zoal niet de oorzaak dan toch het voortbestaan van het wonderlijk welvaartspatroom dat Portugal de bezoeker toont, voor een belangrijk deel berust op Salazars principes.

De totalitaire staatsgedachte die wezenlijk is voor fascisme en nationaal-socialisme, heeft hij steeds met grote stelligheid verworpen. Zijn 'corporatieve staat' wijkt principieel hemelsbreed af van die van Mussolini en verdient eigenlijk die naam niet eens. Hij stelt daartegenover het subsidiariteitsbeginsel dat hij in woord en geschrift reeds verkondigde lang voordat het in de encycliek *Quadragesimo Anno* zijn klassieke formulering vond. En hieruit heeft hij afgeleid — ten onrechte geloof ik — dat op economisch terrein de taak van de staat nooit ofte nimmer verder gaat dan het scheppen van de voorwaarden waaronder het particulier initiatief zich kan ontplooiën.

In die sectoren nu waar de staat wel is opgetreden, zijn ontegenzeggelijk grote prestaties geleverd. Onderstaande cijfers mogen hiervan een paar voorbeelden geven:

	lengte rijkswegennet	elektriciteits- productie	pct. analfabeten 7-11 jr. ouderen	
1930	11.969 km	260.050.116 kWh	73	61
1959	17.424 km	2.994.097.000 kWh	5	20
	aantal lagere scholen	onder- wijzers	leerlingen middelb. techn. onderw.	
1930	7.276	9.488	13.772	18.106
1959	17.269	25.022	91.020	72.486

Waar de staat dienaren vond die intelligentie aan energie paarden, zijn ook bewonderenswaardige resultaten bereikt. Ik denk b.v. aan de penitentiaire inrichtingen, waar ik in 1952 en 1961 op studiebezoek kwam. Portugal is op dit punt momenteel niet alleen Nederland, maar ook de meeste andere Europese landen ver en ver vooruit, dank zij de arbeid van de Coïmbraanse hoogleraar in het strafrecht, prof. Belez dos Santos. (Een indruk geeft het boekje van de directeur-generaal van het gevangeniswezen, José Guardado Lopes 'Portuguese prison services 1961'). De huisvesting van verschillende faculteiten der universiteiten van Coïmbra en Lissabon is model en zeer modern.

Maar lang niet in alle sectoren is dergelijk initiatief ontplooid en de middelen die de staat ter beschikking van zijn burgers stelde, zijn ook dikwijls niet of niet voldoende gebruikt als gevolg van de heersende armoede en achterlijkheid. Een sprekend voorbeeld leveren de grote bevoeiingswerken. Er zijn stuwmeren aangelegd en grandioze stuwdammen gebouwd. De onontwikkelde boerenbevolking volhardde evenwel in haar primitieve methoden en wist het ter beschikking komende water niet te benutten, omdat niemand haar leerde hoe dit te doen.

Salazar maakte de staatsfinanciën gezond. Bij een onderzoek, in 1956 door Amerikaanse deskundigen ingesteld naar de voortschrijdende geldontwaarding in 35 landen van het Westen, sloeg Portugal met 0,5 percent per jaar (Nederland 3,6 percent) verreweg het beste figuur. Openbare werken konden er op tot dusver ongekende schaal worden uitgevoerd. Salazar zag echter voorbij aan het feit, dat wanneer de staat zich verder van ingrijpen onthoudt, van de verbeterde voorwaarden gemakkelijker en sterker kan worden geprofiteerd door de kapitaalkrachtigen en de ontwikkelden, dan door de armen en ongeletterden die het gros van de bevolking vormen. De toch reeds zo schrijnende tegenstelling tussen zeer rijk en zeer arm is door dit systeem zelfs nog vergroot.

Wie door Spanje gereisd heeft en dan in Portugal komt, krijgt op het eerste gezicht een indruk van verbluffende welvaart. De schok bij de overgang van de eenzame wegen door haveloze Galicische dorpen naar een Nederlands druk autoverkeer langs vriendelijke, goed onderhouden plaatsjes in de Portugese kuststrook, trof mij bij een kort bezoek in 1961 nog sterker dan in 1952, toen ik in twee maanden tijds het hele land doorkruiste. En de grote winkelstraten in Porto en Lissabon kunnen met alles in Europa wedijveren. Het was in 1961 nog veel mooier dan in

1952, maar ik kon het gevoel niet van me afzetten, dat het contrast met de daarnaast heersende armoede nog feller geworden was.

Er is natuurlijk verbetering. Volgens het jaarverslag 1960 van de Banco de Portugal is, berekend naar de basis 1948 = 100, de index van de kosten van levensonderhoud in 1959 gestegen tot 108,6, terwijl de index van de lonen in dat jaar steeg tot 130,1. Maar de verbetering gaat veel en veel te langzaam, veel langzamer dan deze indexcijfers doen denken, omdat het loonpeil krankzinnig laag ligt en een geringe procentuele verbetering dus in feite niets betekent. Lonen van f 2,50—f 3,— per dag zijn voor ongeschoolden heel normaal, een werknemende middenstander en de gemiddelde ambtenaar verdienen f 300,— per maand, en al zijn de levensmiddelen er veel goedkoper dan bij ons, bij schoeisel is het verschil al minder en textiel lijkt zelfs duurder.

En zo blijven de statistische gegevens beklemmend. Volgens het Demographic Yearbook 1959 van de Verenigde Naties bedroeg in 1958 de kindersterfte per duizend levendgeborenen 84,0 (Nederland 17,2), de sterfte door tuberculose per 100.000 inwoners 51,0 (Nederland 4,3), de gemiddelde levensduur 59,8 jaar voor mannen en 65,0 jaar voor vrouwen (Nederland 71,0 en 73,9 jaar). De OEEES berekende in 1956 het bruto nationaal produkt per hoofd van de bevolking op 830 gulden (Griekenland 1100, Turkije 1370, Italië 1850, Nederland 2950). De gemiddelde calorische waarde van de voeding per dag is volgens het Year Book of Labour Statistics 1959 van het ILO 2470 (Nederland 2900). Geen wonder dat jaarlijks ongeveer 37.000 personen, bijna een derde van de bevolkingsaanwas, emigreren.

Maar drijft dit alles tot politiek verzet?

Reizigers met een sociale inslag plegen hun Nederlands gehoor nog al eens te schokken met verhalen over ellendige behuizing. Steevast komt dan het Ribeirakwartier van Porto op de proppen, en het relaas wordt dan vaak nog opgesierd met de legende, dat vreemdelingen er door de politie uit worden geweerd, of dat het zelfs strafbaar zou zijn een vreemdeling de weg erheen te wijzen. Waarom men bij zijn aanvallen op een regime waarop heus nog wel wat aan te merken valt, ook nog dergelijke verzinsels invlecht, is mij een raadsel. Toen ik uit het douanestation te Valença kwam, werden mij twee reclamefolders van portwijnhandelaren aangeboden. Op beide stond een stadsplattegrond van Porto gedrukt en op beide was de Ribeira met grote letters aangegeven. Trouwens, iedereen die Porto bezoekt, zal het beroemde uitzicht

van de brug willen zien, en als je op de brug staat, trekt het bonte gewemel van de Ribeira meteen de aandacht, lokkend tot een wandeling.

Natuurlijk, er zijn erge huisvestingstoestanden, en wie de trapstraatjes doorzwerft, die van de Ribeirakade naar boven leiden, krijgt een beeld van uiterst verval en ellende. Zulke dingen zijn afschuwelijk en beklemmend, overal.

Voor me ligt de beschrijving van een gezin met vijf kinderen, en je kunt het moeilijk een woning noemen waarin ze leven. Beneden is één ruimte, waar het hout zover weggerot is, dat de vloer grote gaten vertoont. Hier brengen deze mensen de dag door en hier staat een bedje met twee van hun kinderen erin. Vader en moeder slapen met de drie anderen op zolder. Alles rot er weg. Stemt het bestaan van zulke afschuwelijkheden revolutionair? Maar, waarde lezer, deze beschrijving komt niet uit Porto, het is er één van een reeks soortgelijke uit mijn goede vaderstad Haarlem, anno 1961, met de aantekening erbij, dat dit gezin hier al drie jaar zo woont, ofschoon de vader een volwaardig arbeider is.

Zij die geschokt zijn over krottenbuurten in Portugal, weten gewoonlijk niet wat er in eigen land nog bestaat. Ik heb, Portugal van noord naar zuid en van west naar oost doortrekkend, nog wel meer rampzalige woningtoestanden gezien, al is de Ribeirabuurt stellig een dieptepunt. Maar met Amerikaanse methodisten die daar maatschappelijk werk deden, heb ik ook de 'barracche' en de 'bassi' van Napels bezocht en daar, in het democratische Italië, zag ik heel wat ontzettender dingen dan ergens in Portugal. En dan zwijg ik maar van het nóg doorzieker Palermo en over de verhalen die ik dezer dagen las betreffende de 'bidonville' van Nanterre, twintig minuten rijden van de Parijs Champs Elysées.

Het regime-Salazar heeft ook stellig wel iets gedaan aan krot-opruiming (een stuk van de Ribeira is al gesloopt) en op vele plaatsen in het land zijn tuinstadjes of wijken met goede en goedkope huisjes voor arbeiders en arme gezinnen gebouwd.

Wie alleen wat van de narigheid beschrijft en deze dan in verband brengt met de staat van dictatuur, wekt bij de Nederlands lezer die zulke gegevens nu eenmaal gretig slikt, gemakkelijk de indruk, dat dit mishandelde volk dan wel uit moet zijn op verzet. Daarom is dergelijke voorlichting politiek misleidend. Dit soort toestanden heerst overal in Zuid-Europa, Portugal, Spanje, Italië, Griekenland, onverschillig of de regering dictatoriaal of democratisch is. Er valt geen goed woord over te zeggen,

maar men moet vooral niet verwachten, dat wat aan ons, Nederlanders, sensationele wantoestand lijkt, daar nu direct tot politieke actie wekt. Het maakt de mensen eerder apathisch en men is het nu eenmaal gewend. Alle beoordelingen zijn ook zo betrekkelijk. Tijdens een excursie die de deelnemers aan het Lissabonse strafrechtcongres in oktober 1961 maakten, zat ik in de autobus naast een Zuidslaaf. Ik was juist aan het peinzen wat het boerenland er hier toch armelijk uitzag met al die stukken dennenbos en heidegrond tussen de kleine witte boerderijtjes. En op dit ogenblik slaakte mijn buurman een diepe zucht en zei uit de grond van zijn hart: 'Quel richessel' — wat een rijkdom!

Het hangt er allemaal van af wat je in eigen land gewend bent. Maar vergeet die maatstaf als je een beeld wilt krijgen van de politieke situatie, want dan moet je proberen door de ogen van de inwoners te zien.

In de vrije uren die mij bij mijn laatste bezoek bleven, ben ik er daarom op uit geweest, met veel willekeurige mensen te praten: kelners, schoenpoetsers, vissers, kantoorbedienden, kleine handelslui, een timmerman, een metselaar, kortom met het slag mensen dat de meerderheid van een volk uitmaakt, en ik heb dat bij voorkeur gedaan met degenen die geen vreemde taal spraken en dus gewoonlijk niet veel gedachtenwisseling met buitenlanders hadden. Ze waren evenmin door propagandisten van de oppositie of de regering geselecteerd om aan een geïnteresseerd buitenlander te worden voorgeleid. De vriendelijke landsaard — de Portugezen zijn een zeldzaam aardig en prettig volk! — maakt het leggen van contact niet moeilijk.

Je hoort dan inderdaad heel veel kritiek op de regering en de heersende toestanden. Maar voor een groot deel komt deze niet uit boven het soort gekanker waarin ook de Nederlander sterk is. Dit zit ons, en de Portugees precies zo, in het bloed. Niemand vertrouwt de gelijkgeschakelde kranten, al wat daarin staat zijn leugens. Zo geloof menig rechtgeaard communist nog steeds dat het verslag van Chroesjtsjows anti-Stalin-rede een uitvindsel was van Salazars propaganda-apparaat.

Men heeft een heilig ontzag voor de politie, die in onwaarschijnlijk groot aantal overal aanwezig is, en vooral voor de binnenlandse veiligheidsdienst, de PIDE. Men spreekt over willekeur bij arrestaties, zoals bij die in november 1961 van de deken der advocaten te Porto en vijf van zijn confrères die vele politieke gevangenen hadden verdedigd. Men vertelt van mishandeling en foltering van verdachten, en de trieste verhalen zijn

tot in details gelijk aan wat men daaromtrent in het democratische Italië (Sicilië, Tirol) en in Frankrijk hoort.¹⁾ In 1959 werden 3811 personen wegens misdrijven tegen de staatsveiligheid en tegen de godsdienst veroordeeld, en in 1586 gevallen was de vervolging opgezet door de PIDE.

En toch is men niet bang voor zijn kritiek op het regime uit te komen: je mag veel zeggen, als je maar niets doet. In maart 1959 zonden honderd Lissabonse notabelen een brief aan Salazar, waarin zij hem voorstelden bij zijn afscheid als hoogleraar te Coïmbra tevens zijn politieke loopbaan te beëindigen. Deze brief mocht zelfs in de kranten worden afgedrukt en andere opposanten mochten in 1961 een demonstratieve mars door Lissabon maken ter propaganda voor terugkeer tot de grondwet van 1911. In de verkiezingsperiode wordt de censuur op de pers opgeheven en de kranten brengen dan kolommenlange stenografische verslagen van redevoeringen van oppositieleiders. Salazar smooit niet elke kritiek, en als we zien, dat aan 103 personen, tussen maart en juli 1960 op politieke aanklachten veroordeeld, gemiddeld zestien maanden gevangenisstraf werd opgelegd, dan is dit mild vergeleken met de terreur van andere dictaturen, b.v. in Spanje.

Er is bij de gewone man geen snakken naar democratische vrijheden; hij heeft ze nooit gekend en gelooft er niet hard aan. Hoe kan het anders, als zelfs de oppositieleider generaal Delgado niets beters dan een militaire dictatuur in het vooruitzicht stelt, die pas na verloop van tijd de weg zou moeten banen voor de vestiging van een democratie? De man op straat beseft ook wel, vooral als hij wat ouder is, dat een aantal dingen onder Salazar verbeterd is, maar diens bewind duurt te lang; alles verstart en verzuurt en er moest maar eens wat anders komen, met minder ambtenaren en minder formulieren. Zelfs voor het gebruik van een sigarenaansteker heeft men een — bovendien zeer dure — vergunning nodig. Zoals het nu gaat, blijven de rijken rijk en de armen arm. Er zit geen perspectief meer in.

1) Dat mishandelingen van arrestanten door de politie allerminst een uitzondering blijkt voor Frankrijk uit het leerboek *Procédure Pénale* van de Parijse hoogleraren Stefani en Levasseur, en uit het boek *'Le bras séculier'* door Casamayer, zelf lid van de Franse magistratuur. Voor Italië wordt het bevestigd door senator Umberto Terracini, oud-voorzitter van de grondwetgevende vergadering en advocaat te Rome in het verzamelwerk *'Les problèmes posés par la publicité'* uitgegeven door het Centro Nazionale di Prevenzione e Difesa Sociale. Een gruwelijke beschrijving bij Damilo Dolci *'Inchiesta a Palermo'*.

Toch laat het zich denken, dat revolutionaire acties van oppositiegroepen geen erg vruchtbare voedingsbodem vinden bij deze mentaliteit. Aan pogingen ontbreekt het niet, vooral de laatste jaren, maar zij mislukken telkens, omdat zij geen weerklank verwerven. Er is veel te veel apathie, zowel bij de voorstanders van de 'situatie' (Salazar weet het wel, laat hem zijn gang maar gaan) als bij de tegenstanders (je moet maar afwachten wat er gebeurt, wij kunnen toch niets doen). 'Als er bij ons revolutie komt,' zei een links oppositieleider, 'dan toch nooit op zondag. Geen Portugees zal met zulke onaangename dingen zijn weekend willen bederven.'

Het geeft te denken dat de cijfers voor jeugdcriminaliteit, die overal in de westerse wereld zoveel zorg baren, nergens zo gunstig zijn als in Spanje en Portugal, waar ze bovendien nog gestadig dalen. Spanje met in 1959 161 gevallen op de 100.000 inwoners en Portugal met 171,9 steken bij voorbeeld wel kras af tegen Engeland met 852. Maar heeft de Spaanse statisticus José Ros Jiménez gelijk, als hij dit aan de voortreffelijkheid van het staatsbestuur en het gezinsleven in deze landen toeschrijft (Obra de la Protección de los Memores, jrg. 1961, nr. 18), of hangt dit veeleer samen met een maatschappelijk patroon waarin niets verandert en waar verwaarlozing en uitzichtloze armoede de mensen apathisch maken?

Tot dusver was de oppositie er ook niet naar om veel enthousiasme te wekken. Noch wat de figuren van de leiders, noch wat hun denkbeelden betreft. Onder de welgestelden en oudere intellectuelen is een liberale groep die Salazar verfoeit uit naam van de leuzen van 1834. Konden deze lieden 'Burgerrecht' lezen, dan zouden ze dat nog zelfs voor een radicaal-links blad houden. Van hen valt niets te hopen.

Aanhangers van een modern socialisme zijn er slechts zeer weinig.

De communisten vormen een actieve, maar waarschijnlijk vrij kleine groep. Hun kracht ligt in hun organisatie en slagen zij in hun streven naar een volksfront, dan zouden zij via de leiding daarvan wel eens de macht in handen kunnen krijgen. Maar het grote struikelblok voor hen zijn de overzeese gebiedsdelen, met name Angola.

De strijd met de Movimento Popular de Libertacao de Angola, de Angolese nationale vrijheidsbeweging die in 1961 een opstand tegen het Portugese gezag ontketende, is volgens de persberich-

Schoeisel is duur en de politie talrijk in Portugal

ten over en weer met grote wreedheid gevoerd. De toespraak die minister Mário Silva in mei 1961 tot jonge soldaten van het expeditieleger hield, liet in elk geval aan duidelijkheid niets te wensen. Hij zei daarin: 'We gaan vechten tegen wilden. We gaan vechten tegen wilde beesten; wilde beesten die niet Portugees zijn, omdat zij handelen op bevel van het internationale communisme. We staan tegenover terroristen die we moeten bestrijden alsof het wilde beesten waren.' Al spreken de officiële berichten van een definitieve overwinning, toch gelooft niemand dat de oorlog werkelijk is afgelopen.

Maar ondanks de onrust over voortgezette troepenverschepingen en de enorme onkosten van een koloniale pacificatiestrijd, hebben de gebeurtenissen in Angola het gezag van Salazar eerder versterkt. In zijn koppige onwil, zelfs maar de mogelijkheid te overwegen dat gebieden als Angola en Mozambique zich ooit tot zelfstandigheid zouden ontwikkelen, heeft hij de sympathie van de overgrote meerderheid der Portugezen achter zich. 'Angola é Portugal': Angola is Portugal herhaalt iedereen. En als je wat schamper aan een Portugees vraagt, of hij nu werkelijk denkt dat zijn arme, kleine land zal kunnen volharden in een overzeese machtspolitiek die Engeland, Nederland, België en zelfs Frankrijk

al lang hebben opgegeven, goedschiks of kwaadschiks, en of Salazar op dit punt niet beter zo verstandig kan doen als Franco, die het eens zo bloedig veroverde Marokko in 1956 zonder slag of stoot vrijgaf, dan is het antwoord steevast: 'Bij ons is de situatie volkomen anders; onze overzeese gebiedsdelen zijn gewoon Portugese provincies geworden. Het zijn geen koloniën.'

Deze populaire illusie klopt niet met de werkelijkheid. Echt verportugeest zijn alleen de Azoren, Madeira, Brazilië, de Kaap Verdische Eilanden, verder de eilandjes Sao Tomé en Príncipe en ten slotte Goa. Brazilië scheidde zich af in 1822 en Goa is men sinds december 1961 kwijt. Nehroe, die in het Franse Pondichéry op een volksstemming aandrong en het daarna van Frankrijk cadeau kreeg, heeft wijselijk nooit om een volksstemming in Goa gevraagd. De Goanezen waren immers voor een groot deel werkelijk Portugezen geworden; één der kamers van het Lissabonse gerechtshof had kort geleden zelfs een in meerderheid gekleurde Goanese bezetting. En de levensstandaard was in Goa vier maal zo hoog als in India. De Nederlandse journalisten en radiocommentatoren die aan een blik op de kaart genoeg hadden om te zien dat Nehroe in wezen gelijk had, hechtten aan geografische overwegingen schijnbaar meer waarde dan aan menselijke vrijheid. Met een atlas kan men intussen ook bewijzen, dat Zeeuwsch-Vlaanderen en Maastricht bij België horen!

Nehroe profiteerde van de machteloosheid van de Verenigde Naties en van de alleszins gemotiveerde anti-Portugese stemming die internationaal door de gebeurtenissen in Angola was gewekt, om een ouderwets nummertje imperialistische agressie weg te geven. Hij had Goa nodig als oorlogshaven en als verkiezingsstunt.

Goa bewijst, dat Portugal ongelijk krijgt waar het gelijk heeft, omdat het gelijk wil krijgen waar het ongelijk heeft. De laatste noodsprong: het geven van volledige burgerrechten aan de inboorlingen in Angola en Mozambique, kan de werkelijkheid niet camoufleren, dat deze gebieden evenmin Portugees zijn als Senegal Frans was. Ik mag hier verwijzen naar het interessante artikel van dr. D. G. Jongmans in het juninummer 1961 van S. en D. Maar een regering die over afstand ervan zou spreken, zou in Portugal niet de minste steun bij de bevolking krijgen. Een democratisch Portugal zal op dit punt even onverzettelijk moeten zijn als het Portugal van Salazar.

Alleen de communistische groep denkt er anders over, maar juist daardoor heeft zij zich politiek geïsoleerd. Bovendien hebben de communisten tot dusver uitsluitend negatieve kritiek geleverd

en nagelaten ook maar enig constructief voorstel te doen voor de grote puzzel: hoe moet de Portugese economie het bolwerken zonder Angola en Mozambique?

De omvang van deze puzzel blijkt uit de volgende cijfers, ontleend aan het jaarverslag 1960 van de Banco de Portugal:

	In miljoen escudos van een continentaal Portugal	
	invoer	uitvoer
Angola	851	1240
Mozambique	1155	843
Andere overzeese gebieden	246	324
Buitenland	13.384	6947

Vooralsnog lijkt de zaak onoplosbaar en is de toekomst uiterst somber. Ik geloof niet, dat het Portugese volk zijn Afrikaanse koloniën zal prijsgeven eer het financieel en politiek aan de onafwendbare strijd is doodgebloed. Het dreigt in de komende jaren, met of zonder Salazar, daardoor tot een chaos te vervallen, waarin niet alleen de onloochenbare creditposten van het huidige bewind verloren gaan, maar de even onloochenbare debetposten (wijdverbreide armoede, lage levensstandaard, gebrek aan vrijheid) nog drukkender zullen worden, onverschillig of de regering te Lissabon autoritair zal zijn of democratisch zal heten.

Als er een tegenbeweging is die te zijner tijd het bewind van Salazar zou kunnen vervangen, dan is die niet te zoeken bij de verkalkte liberale fraseologen, niet bij de daarvoor al te schaarse socialisten, en hopelijk niet bij de sterk destructief geladen communisten. De enig werkelijke kans ligt daarom bij een aangroeien van de beweging onder de jongere sociaal gezinde katholieken. Alleen van hen kan men bovendien hopen, dat zij misschien niet zullen vervallen in die eeuwige kwaal van politieke en sociale hervormers op het Iberische Schiereiland: het bouwen van fantastische theoretische constructies zonder enig verband met het verleden en de tradities van het volk.

Dom António Ferreira Gomes, wienst feestelijke intocht als bisschop van Porto ik in 1952 bijwoonde, schreef in 1958 een persoonlijke brief aan Salazar, waarin hij o.a. zei: 'Ik kan niet onder woorden brengen hoe terneergeslagen ik ben door het feit dat Portugal het droevige voorrecht heeft nog het enige land te

zijn met bedelaars, vrouwen op blote voeten en mannen in lompen. Wij blinken op treurige wijze uit met de slechtste cijfers voor ondervoeding; nergens ziet men zoveel smerige en bloedarme kinderen, zoveel gezichten bleek van honger of zedeloosheid.'

Sprekend over de aan Salazar toegewijde katholieke centrumskring vervolgde de bisschop: 'Naar mijn overtuiging is niets zo noodzakelijk voor de katholieken als uit te groeien boven de mentaliteit van het Centro Católico, welke dagelijks al meer en meer gelijkenis vertoont met de mentaliteit van de catacomben of zelfs van het getto. Daarvan kan de Kerk enkel een dodelijke kus ontvangen.'

Mgr. Gomes heeft na het schrijven van deze brief het land moeten verlaten. Maar hij stond niet alleen in zijn oordeel. Er zijn al meer priesters in ballingschap gestuurd. De regering verbood de publikatie van het verslagboek betreffende het congres van arbeidersleiders uit de Katholieke Actie; de PIDE greep in om sommige discussiepunten van het programma te schrappen. Soortgelijke censuurmaatregelen troffen het nationaal congres van katholieke mannen en dat van de katholieke studenten. Verscheidene leidende figuren van de Katholieke Actie werden door de politie gedwongen hun functie neer te leggen.

Ten slotte deed Salazar in een redevoering van 6 december 1958 een scherpe aanval op de gehele Katholieke Actie, maar in een herderlijk schrijven nam het episcopaat deze enige maanden later uitdrukkelijk tegen hem in bescherming.

Er doet een veelzeggend, raadselachtig mopje de ronde in Lissabon. Letterlijk vertaald luidt het: 'Als je een olijfbom ent op een kerseboom, krijg je een citroenstruik.' Om het te verstaan, moet men weten dat Oliveira (olijfbom) een der achternamen is van Salazar, dat de kardinaal-patriarch Cerejeira (kerseboom) heet, en dat Limoeiro (citraonstruik) de aanduiding van een gevangenis is! Het samengaan van staat en kerk kost de mens zijn vrijheid. Maar het is duidelijk, dat — evenals in het buurland Spanje — kerk en staat steeds slechter samengaan.

Voor zover er een toekomst is, zal die moeten komen van een in wijde kringen doorbrekend besef, dat het zo niet langer gaat. En op dit punt zijn er wel gunstige symptomen.

In 1950 kocht ik eens om middernacht op het hoofdplein van Lissabon, het Rossio, het laatste blad van een in lompen gehulde krantenjongen. Te midden van de drukte en het jakkerende verkeer (om middernacht is Lissabon op zijn tierigst) hadden we

een gesprek. De jongen telde zijn geld en constateerde met vreugde, dat hij net genoeg verdiend had om een slaappleats in een logement te betalen. Anders moest hij de nacht doorbrengen op een bank in het park, en vooral als het regende was dat erg koud . . . En toen — hij zag mij hardnekkig voor een Engelsman aan — kwam plotseling die merkwaardige vraag: 'Als bij u in Londen een jongen van vijftien jaar 's nachts om 1 uur op straat zwerft, wordt hij dan door de politie opgepakt?'

Die vraag was een symptoom: de knaap beseftte zelf het abnormale van zijn toestand. Twee jaar later waren al die haveloze, hongerige, om geld bedelende en met het gebedelde geld op de stoep gokkende schooiertjes voorgoed uit het nachtelijk stadsbeeld verdwenen. De openbare mening slikte dit schandaal niet meer.

Wat mij nu in 1961 opviel was, dat letterlijk iedere arbeider waarmee ik praatte, binnen vijf minuten uit zich zelf informeerde naar het loon dat voor dergelijk werk als het zijne in Nederland betaald werd, om er dan met bitterheid zijn eigen inkomen mee te vergelijken. Vroeger was dit nooit zo'n vast gespreksthema.

Ik leid eruit af, dat men algemeen gaat begrijpen, dat de Portugese loonstandaard ook zo'n onhoudbaar schandaal is, vooral gezien het groeiend vertoon van welvaart en rijkdom vlak naast de sociale ellende. Zal ook dit besef in enkele jaren de wan-toestand wegvagen?

In zijn befaamde brief aan Salazar schreef mgr. Gomes: 'De Portugese sociale problemen zullen alleen worden opgelost door druk van de arbeiders op de straat.' Die druk neemt dus toe en dat is verheugend. Men zou er het beste van kunnen hopen, als deze zelfde mensen zich maar niet tegelijkertijd in grote meerderheid bleven vastklampen aan het behoud van de Afrikaanse bezittingen. Want alleen een losmaken van de politieke banden met behoud van de economische zou hier een ideale oplossing kunnen bieden.

Maar zijn Angola en Mozambique rijper voor onafhankelijkheid dan Congo? Er is geen enkele grond om het te veronderstellen. En zal het Portugese volk, onder Salazar of wie dan ook, iets anders doen dan vechten en vechten voor het behoud ervan, tot het, militair en financieel doodgebloed, ze toch — en dan in complete chaos — moet laten schieten? Er is geen teken dat erop wijst.

De toekomst van onze bondgenoot Portugal, en van dit zo sympathieke en aantrekkelijke volk, ziet er voorlopig somber uit.

J. Tinbergen

Optimale loonpolitiek

Er is duidelijk behoefte aan een nieuw standpunt ten aanzien van de loonpolitiek. Door een aantal bezwaren die kleefden aan de geleide loonpolitiek die tot ongeveer 1959 werd gevoerd, is de roep naar een vrijere, later een gedifferentieerde, loonpolitiek ontstaan. Door een aantal bezwaren die aan die nieuwe politiek kleven, is er nu een neiging om de hele loonpolitiek overboord te gooien. Laten we daarmee niet te hard van stapel lopen; de Nederlandse loonpolitiek heeft terecht de aandacht van vele deskundigen in het buitenland getrokken. Nu het oog van velen op ons rust, moeten we een wijs beleid voeren en alles nog eens goed overdenken. Daarbij moeten we bedenken, dat er geen politiek zonder bezwaren bestaat. We kunnen slechts streven naar het best bereikbare, het optimale. Dit zullen we moeten vinden door ons de functie van de loonpolitiek goed voor ogen te houden. Bijkomstige elementen in die functie moeten niet de doorslag geven bij de keuze.

Twee elementen in de functie die het loon heeft, lijken mij de belangrijkste; het element van *regulator* van de volkshuishouding en dat van de inkomensverdeling tussen werknemers en anderen. Met het woord regulator doel ik op de rol die het loonpeil, te zamen met enkele andere 'instrumenten' van economische politiek, speelt in het aanpassen, van jaar op jaar, van onze volkshuishouding aan de wisselende omstandigheden van de wereldmarkt, de landbouwopbrengsten en enkele andere factoren. Deze jaarlijkse aanpassing noemen we veelal de *aanpassing op korte termijn*. Zij is er vooral op gericht om de werkgelegenheid, de betalingsbalans en het prijsniveau te regelen. Daarnaast hebben we doelen die op *langere termijn* moeten worden nagestreefd. Dit zijn vooral de geleidelijke stijging van de produktie en een betere verdeling van de inkomens. Bij dit laatste doel speelt het loon uiteraard een rol van belang.

Voor de regulering op korte termijn is er behoefte aan twee

hoofdinstrumenten van economische politiek. Eén daarvan is dat van de openbare financiën. Deze regelen de totale koopkrachtstroom en daarmee vooral het volume van de volkshuishouding: produktie en werkgelegenheid. Regeling op korte termijn betekent daarbij vooral het tegenwerken van schommelingen of cycli: het gaat om de 'anticyclische' of conjunctuurpolitiek. De meeste landen zijn zich tegenwoordig van deze functie van de overheidsfinanciën bewust.

Wat minder algemeen wordt beseft is de noodzaak van *twee hoofdinstrumenten*, wanneer men twee doeleinden tegelijk wil nastreven, nl. hoge werkgelegenheid en een evenwichtige betalingsbalans. Naast een instrument dat meer direct op de volumina inwerkt, is het gewenst om er een te hebben dat meer direct op het prijsniveau inwerkt — ten dele om zich zelfs wille, ten dele als middel om de andere doeleinden te bereiken. Vooral voor een klein land is het prijs- en kostenniveau van betekenis om de betalingsbalans en de werkgelegenheid te beïnvloeden. Wanneer bij voorbeeld verhoging van de werkgelegenheid en verbetering van de betalingsbalans gewenst zijn, kan men dat niet door manipulatie van alleen de overheidsfinanciën bereiken: ter verhoging van de werkgelegenheid zou men de uitgaven moeten vermeerderen of de belastingen verminderen; ter verbetering van de betalingsbalans het tegengestelde.

De hier gesignaleerde moeilijkheid is reeds onderwerp van veel discussie geweest in de Verenigde Staten en Engeland, zij het met lichtelijk verschillend accent voor het eerstgenoemde land. Het is in verband met de bestrijding van prijsstijgingen, dat men daar heeft moeten constateren, dat de openbare financiën wel kunnen worden gebruikt om een druk op het prijsniveau uit te oefenen, maar dan ongewild ook werkloosheid te voorschijn roepen.

Nu wil de noodzaak om één 'hoofdinstrument' in de prijs sfeer te hebben nog niet zeggen, dat het beslist het loonpeil moet zijn dat men als regulator moet gebruiken. Er laten zich ook andere denken; ik geloof echter, dat in de huidige omstandigheden die andere niet in aanmerking komen. Het meest voor de hand liggende alternatief is het gebruik van de *wisselkoers* voor korte-termijnregulering. Dit is b.v. bepleit door professor J. E. Meade, de zeer bekende deskundige op het gebied van de economische politiek. Zijn argumenten zijn naar mijn mening niet zwak, maar ze zijn niet te verenigen met de thans geldende regels van het Interna-

tionale Monetaire Fonds, waarvan alle landen lid zijn. Dit debat moet zich dus op een heel ander niveau voltrekken; voor het moment is het uitgesloten om de wisselkoersen op deze wijze te gebruiken.

Een tweede alternatief is dat van de beheersing van het gehele prijsniveau door controle der individuele prijzen. Ik geloof dat we genoeg gezien hebben hoe moeilijk dit is, om te kunnen begrijpen dat een dergelijke prijscontrole praktisch niet mogelijk is. Man kan individuele treffende gevallen de baas blijven, zij het met moeite. Men kan echter niet hopen om — en dan zonder loonbeheersing! — het prijsniveau van het land onder controle te houden door een stelsel van prijsbeheersing der individuele goederen. De noodzakelijke aangrijpingspunten zouden te talrijk zijn, de mogelijkheden van ontduiking te vele, de wrijvingen te intensief. Met andere woorden: de organisatie van de arbeidsmarkt is eindeloos veel gecentraliseerder dan die van de 'goederenmarkt' (het begrip heeft nauwelijks zin) en daardoor is een beheersing van het loonpeil veel efficiënter dan een beheersing van het prijspeil; en de invloed van het loonpeil op het prijspeil is voldoende sterk om op die wijze ook het prijspeil in de hand te houden — met de verdere instrumenten van de openbare financiën.

De *speelruimte* die men daarbij heeft, is niet al te groot wanneer men let op de gevolgen die na circa twee jaar te verwachten zijn. Zou men alleen letten op de gevolgen die binnen circa één jaar optreden, dan is de speelruimte iets groter, omdat de invloed van het loonpeil op de werkgelegenheid dan niet groot is; maar na enkele jaren is hij duidelijker.¹

Dit houdt in, dat men het loon wel binnen zekere grenzen vrij kan laten, zoals door Kloos² wordt gesuggereerd, doch deze grenzen toch niet al te wijd kan trekken. Een 'fout' van een paar percent in het loonpeil kan voor de werkgelegenheid op iets langere termijn al gauw betekenen, een werkloosheid van enige percenten. Willen we op de werkgelegenheid nauwkeurig zijn, dan moeten we het op de lonen ook zijn, zij het dat er desnoods enige tijd overheen kan gaan.

¹ Ik moge de geïnteresseerde lezer hier verwijzen naar mijn berekeningen in *Economic Policy; Principles and Design*, Amsterdam 1956, in het bijzonder blz. 107 en 122.

² A. H. Kloos, 'Loonvorming en overheid', *Socialisme en democratie*, oktober 1961, blz. 741 e.v.

De vraag naar het *richtsnoer* voor de loonpolitiek blijft belangrijk. Ten aanzien daarvan worden nog altijd veel dilettantische meningen verkondigd en in de praktijk toegepast. Het oude SER-rapport van 1951 zei het beter.³

Het is niet juist, dat het loonpeil slechts van één enkele grootheid zou kunnen afhangen, met name niet van de produktiviteit. Andere factoren, zoals de ruilvoet — of nog beter: de invoerprijzen en de vraag naar exportgoederen — komen er ook aan te pas. De enige principieel houdbare methode is degene die door het Centraal Planbureau wordt gebruikt, waarbij men ernaar streeft, dat door de *gezamenlijke instrumenten* de *gezamenlijke doelstellingen* zo goed mogelijk worden benaderd. Wil men het thans befaamde woord 'ruimte' gebruiken, dan moet men bedenken, dat die ruimte van verschillende factoren afhangt, waaronder de genoemde en dat berekeningen alleen op grond van één factor, of dat nu de produktiviteit of de inkomensverdeling tussen werknemers en anderen is, nooit de hele waarheid brengen. De discussie in een gemengde commissie van het type der SER-commissies, met cijfers van het Planbureau als uitgangspunt, is mijns inziens de beste wijze om tot een besluit te komen.

Daarbij moet men zich toch baseren op een hoge mate van *parallélisme* tussen de lonen in de verschillende bedrijfstakken als een natuurlijk verschijnsel. Als in bepaalde takken de produktiviteit afwijkt van de gemiddelde, is dat *geen* goede reden om de lonen ook te doen afwijken, zeker niet op de lange termijn. Wat zouden dan de lonen moeten achterblijven van takken die over de eeuwen heen maar weinig stijging in produktiviteit hebben vertoond!

Dit alles betekent naar mijn inzicht, dat wij toch enigszins terug moeten naar de loonpolitiek van omstreeks 1957. Natuurlijk moeten we er een heel andere naam aan geven; daar moeten de politici dan maar voor zorgen.

Met recht zal men vragen, wat er dan gebeuren moet met de drie gerechtvaardigde bezwaren die er tegen deze loonpolitiek zijn gerezen. Deze vragen wil ik in de volgende drie paragrafen zeer kort trachten te behandelen.

Het ernstigste bezwaar tegen de in de laatste vijftien jaar gevoerde loonpolitiek is naar mijn smaak, dat per saldo de *verdeling*

³ Advies inzake de in de naaste toekomst te voeren loon- en prijspolitiek, Publicaties van de Sociaal-Economische Raad, 1951 no. 1.

zo weinig ten gunste van de werknemers is veranderd. Het doel om op lange termijn de verdeling te veranderen ten gunste van de werknemers moet voor allen, maar in het bijzonder voor ons, zwaar wegen. Mijn antwoord is, dat deze verandering niet door de loonpolitiek op zich zelf kan worden verkregen, doch slechts in vereniging met andere middelen. Het is een der argumenten voor de gedifferentieerde loonpolitiek geweest, dat door differentiatie op allerlei plekken in de volkshuishouding iets ten gunste van de werknemers kan worden bereikt, zonder de algemene economische evenwichten te verstoren. Ofschoon ik dit wel als juist aanvaard, meen ik toch dat andere middelen ook mogelijk en zelfs beter zijn. Een intensievere mogelijkheid tot *scholing* en tot het volgen van verder *onderwijs* is één dezer middelen, waarbij de financiële tegemoetkomingen voor studerende en leerlingen of hun ouders zeker nog niet zijn wat zij kunnen zijn. Het belastingstelsel kan ook altijd nog verder worden hervormd en zwaardere *belasting van vermogens en erfenissen* is de richting waarin we het moeten zoeken. Dit zijn de werkelijk belangrijke middelen en niet de gedifferentieerde loonpolitiek.

De tweede vraag betreft de *verhouding van de lonen* in verschillende bedrijfstakken en beroepen; daarbij in het bijzonder aandacht gevend aan de gewenste *mobilititeit* van de arbeid. Ik meen, dat het stelsel van de geleide loonpolitiek voldoende mogelijkheden biedt om met de noodzakelijke differentiatie rekening te houden. Voor wat in het bijzonder de mobiliteit betreft, kan men de lonen van takken en beroepen met extra grote vraag wat meer boven, die van takken en beroepen met geringe vraag wat meer onder de norm stellen door, zoals reeds was gebeurd, onder de gezichtspunten der loonvorming, de onvervulde aanvragen en de werkloosheid op te nemen. Het beginsel van de werkclassificatie laat zich ook op dergelijke en nog andere grootheden toepassen waarvan men meent dat ze relevant zijn.

Er is wel aanleiding om het beginsel van de werkclassificatie niet te star toe te passen; waarschijnlijk moet vaker een *wijziging van de afweegcijfers* der gezichtspunten worden toegepast.

De derde kwestie die van belang is, schijnt mij die van een grotere *zelfwerkzaamheid* der afzonderlijke bonden, afdelingen en leden van de vakbeweging. Men heeft het terecht als een bezwaar gevoeld, dat bij de geleide loonpolitiek maar heel weinig te doen overbleef voor deze 'lagere' instanties van de vakbewe-

ging. Ofschoon ik de grote betekens van initiatieven en activiteiten op alle niveaus voor een gezond organisme inzie, meen ik toch niet dat we daarom de beste methode van loonpolitiek zouden moeten verlaten; uit een soort van 'werkverschaffings'overweging. Het belang van zelfwerkzaamheid wordt afbreuk gedaan als de arbeid die men verricht, niet zinvol is; en dat zou hij zijn, indien hij afwijkt van de beste methode. Dat is het nadeel van elke werkverschaffing. Wij moeten dus zoeken naar andere activiteiten die wel zinvol zijn; zijn die er niet ten aanzien van bij voorbeeld de werkclassificatie, de opleiding, de bevordering van de mobiliteit door intensere voorlichting omtrent de arbeidsmarkt en opleidingsmogelijkheden? De denkbeelden door A. Vermeulen ontwikkeld inzake de bevordering der mobiliteit lijken mij voortreffelijk en lijken mij bovendien nieuwe vormen van werkzaamheid in te houden die de moeite van het overwegen waard zijn.

Samenvatting pleit ik voor een zeker herstel van de geleide loonpolitiek, dus minder divergentie tussen de bedrijfstakken, doch met een zekere vrije marge. De grenzen voor het algemene loonpeil moeten afgeleid worden uit de uitwerking die het loon heeft op de gezamenlijke doelstellingen der economische politiek en geschat worden door het Centraal Planbureau. In een gemengde commissie van het type van de SER-commissies zouden deze schattingen besproken moeten worden alvorens aanvaard te worden. Onder de gezichtspunten ter bepaling van de loonverhoudingen tussen takken en beroepen zouden die van de schaarste aan bepaalde soorten arbeid een zwaarder gewicht kunnen krijgen, wanneer daartoe aanleiding bestaat. Omvangrijker activiteit ter bevordering van scholing op alle niveaus is als aanvulling op de loonpolitiek zeer gewenst en verlangt zowel overheids- als vakbewegingsinitiatieven.

G. Botter

Om de bestaanszekerheid van de agrariërs

De consequenties van het afschaffen van de wet op de vervreemding van landbouwgronden.

De discussie rondom het al of niet verlengen van de wet op de vervreemding van landbouwgronden is tot een voorlopig einde gekomen. Geruime tijd hebben zowel voor- als tegenstanders van verlenging zich doen horen. Onder de voorstanders waren er die een nog verder gaande regeling dan de huidige verdedigden. Onder de tegenstanders bevonden er zich — het andere uiterste — die het liefst de wet zouden willen afschaffen en niets nieuws ervoor in de plaats zouden willen stellen.

De regering heeft thans haar standpunt bekendgemaakt. Zij wenst de wet, die per 1 januari a.s. afloopt, niet te verlengen, doch wenst anderzijds voor de pachter een soort van voorkeursrecht te behouden, hetgeen zij denkt te regelen door middel van een nieuwe paragraaf in de pachtwet. Tevens wenst zij de positie van de pachter te verstevigen, indien het verpachte niet aan hem, doch aan een derde wordt verkocht. Een ontwerp van wet tot wijziging van de pachtwet is daartoe bij de Tweede Kamer ingediend. Als bijlagen zijn daarbij ook openbaar gemaakt een voorontwerp van een wet door middel waarvan de regering aanvankelijk voornemens was het voorkeursrecht te regelen met de daaromtrent door de SER en het Landbouwschap uitgebrachte adviezen. Deze laatste adviezen brengen duidelijk aan het licht de verdeeldheid die er ten aanzien van het vraagstuk heerst.

Welke zullen nu de consequenties zijn, indien de voornemens van de regering werkelijkheid worden? Zullen de nadelen zich doen gevoelen, die door de vele voorstanders van verlenging der WVl zo met verve naar voren zijn gebracht, of zal het meevallen en zullen juist de voordelen van afschaffing der wet de nadelen daarvan overtreffen?

Het doen van enige voorspelling hieromtrent heeft iets van het lezen in koffiedik. De mens handelt dikwijls irrationeel. Niet voor niets moet hij vaak tegen zich zelf beschermd worden. Denkbaar is dus, dat de afschaffing van de WVl en de aanvulling van de pachtwet tot gevolgen zullen leiden, die men, rationeel denkend,

niet voor mogelijk houdt. Niettemin zullen we moeten trachten ons er een voorstelling van te maken.

Wat zullen de gevolgen zijn ten aanzien van de prijzen?

In de memorie van toelichting wijst de regering erop, dat zich in de agrarische sector belangrijke verschuivingen hebben voltrokken en dat dit nog steeds doorgaat. Als gevolg van de sterke afvloeiing van agrarische jongeren naar niet-agrarische beroepen, welke zich o.m. door het regionale industrialisatiebeleid waarschijnlijk in versterkte mate nog zal voortzetten, zal de vraag naar landbouwgronden uit dien hoofde afnemen. (Overigens bleken in 1961 voor twee vrijkomende domeinboerderijen te Witteveen nog zeker 400 gegadigden te zijn. — B.)

Zowel de SER als het Landbouwschap hebben evenwel gewezen op de drang tot bedrijfsvergroting als gevolg van de toenemende mechanisatie in de landbouw. De kleinst mogelijke meerderheid van de SER en een meerderheid van het Landbouwschap verwachten, dat deze ontwikkeling de vermindering van de vraag als gevolg van de afvloeiing van agrarische jongeren zal compenseren. Zij trokken daaruit de conclusie, dat de prijsbeheersing voorshands moet worden bestendigd.

De regering heeft een andere zienswijze. Zij verwacht door het streven naar oppervlaktevergroting een grotere vraag naar los land. Dit zal wel leiden tot een relatief hoge prijs voor los land, doch dit acht zij geen bezwaar, gezien de hoge marginale waarde van grond welke aan een bestaand bedrijf wordt toegevoegd. Anderzijds zal h.i. een relatief hoge prijs ongetwijfeld een groter aanbod uitlokken van hen die denken aan opheffing van bedrijf of nevenbedrijf en dit zal weer een matigende invloed hebben op de ontwikkeling van de prijzen.

Er is bij de bespreking van de voor- en nadelen van de afschaffing van de WVl van verschillende zijden naar voren gebracht, dat deze wet dikwijls wordt ontdoken, doordat zwarte prijzen zouden worden betaald. Uiteraard bestaan hieromtrent weinig gegevens, terwijl de omstandigheden plaatselijk ook zeker verschillen. Indien het vermoeden echter juist is, betekent dit, dat momenteel de vraag naar landbouwgronden het aanbod nog overtreft en dat het vrijlaten van de prijzen dus zeker door prijsverhoging zal worden gevolgd. Te denken is daarbij ook aan de vraag naar complete bedrijven door hen die hun bedrijf moeten verlaten in verband met stadsuitbreiding en andere niet-landbouwkundige bestemmingen en die zijn schadeloos gesteld.

Nu stelt de regering wel, dat een stijging van de grondprijzen op zich zelf geen aanleiding mag geven tot een verhoging der in het kader van de pachtprijsbeheersing vast te stellen pachtnormen, aangezien in dat geval een gevaarlijke spiraalbeweging zou ontstaan. En handhaving van de pachtnormen zou bij de huidige wijze van kostprijsberekening tot gevolg hebben, dat ook het garantieniveau niet zal stijgen. De vraag is nu maar, of eventuele kopers van landbouwobjecten zich daardoor zullen matigen in hun biedingen en — zoals het al eens is omschreven — hun gezonde boerenverstand zullen laten werken. Er is grote kans, dat met name onteigende landbouwers en ook anderen die bij voorbeeld kinderen aan een boerderij moeten zien te helpen en daarvoor de middelen hebben, zich niet in de eerste plaats zullen afvragen bij welke aankoopprijs de exploitatie nog rendabel zal zijn, doch er voornamelijk op uit zullen zijn om, zo enigszins mogelijk, een bedrijf te kopen.

De regering is voorts van oordeel, dat de regeling van de WVJ bijzonder belemmerend heeft gewerkt op de overgang van voor tuinbouw geschikte landbouwgronden naar tuinbouwbestemmingen. Bij vrije prijsvorming verwacht zij een verruiming van het aanbod van voor tuinbouwdoeleinden geschikte gronden. Mijns inziens zullen de in die gevallen door de verkopers te bedingen hogere prijzen evenwel ook stimulerend werken op de prijzen van de overige landbouwgronden, evenals het prijspeil van niet-landbouwgronden ook zijn repercussies heeft op dat van landbouwgronden.

Uiteraard zal te zijner tijd het prijspeil van landbouwgronden in belangrijke mate afhankelijk zijn van hetgeen te dien aanzien en ten aanzien van de landbouw in het algemeen zal worden bepaald in het kader van de EEG. Hieromtrent laat zich nog weinig voorspellen, doch het is niet onmogelijk, dat hogere prijzen in andere EEG-landen ook hier te lande tot prijsverhoging zullen leiden. Ook door buitenlandse kopers.

Alles te zamen kan onze conclusie dan ook geen andere zijn, dan dat de prijzen, zowel van los land als van behuisd land, zullen stijgen. Misschien met uitzondering van die van de zeer grote objecten, omdat het aantal gegadigden daarvoor geringer zal zijn, maar dan zal dat ertoe leiden, dat men deze grote objecten in gedeelten te koop gaat aanbieden, dus tot versnippering. Misschien dat bij stijgende prijzen één categorie van kopers minder belangstelling zal hebben om te kopen, te weten die van de

beleggers, omdat hun uiterste prijs voornamelijk wordt bepaald door de nettopachtprijs die bedongen kan worden. Anderzijds heeft het verleden geleerd, dat grondbezit op lange termijn door beleggers dusdanig aantrekkelijk werd geacht, dat men bereid was genoeg te nemen met een langere rente dan elders kon worden gemaakt.

De gevolgen van een verhoging der koopprijzen zijn velerlei.

Het vermogen van de eigenaren van landbouwgronden zal op papier toenemen. Middels de vermogensbelasting en de successie-rechten zal de staat er zijde bij spinnen.

Door de meerderheid van het Landbouwschap is erop gewezen, dat een sterk optrekken van het prijspeil van landbouwgronden de concurrentiepositie van de Nederlandse landbouw zal verzwakken. De regering deelt deze opvatting niet. Enerzijds vormen de kosten van de grond slechts een bescheiden onderdeel van de totale produktiekosten in de land- en tuinbouw, anderzijds heeft haars inziens het onbelemmerd door laten werken van de vraag een verbetering in de doelmatigheid van het grondgebruik door de bedrijfsvergroting tot gevolg en daardoor een gunstige invloed op de produktiekosten. Het is zeer de vraag of dit laatste inderdaad het geval zal zijn, omdat aankoop door iemand die in staat was de hoogste prijs te bieden, geen enkele garantie geeft dat de grond nu ook daar terecht is gekomen waar hij het voordeligst kan worden geëxploiteerd.

Wat zeker wel het geval zal zijn is, dat het voor een jonge landbouwer veel moeilijker zal worden om bij vererving een ouderlijk bedrijf in zijn geheel over te nemen en zijn broers en zusters hun aandeel in geld uit te betalen indien dezen daartoe tenminste genegen zullen zijn. En dit juist, nu ook hoge investeringen in verband met de mechanisatie noodzakelijk zijn. Het gevaar van de boer die een zware schuld op zich neemt en derhalve zeer kwetsbaar is, komt hierbij weer om de hoek kijken.

Anderzijds zal de stijging van de prijzen en van de andere kosten tot gevolg hebben, dat agrarische jongeren zich wel twee maal zullen bedenken alvorens boer te worden. Het rapport van de door het Landbouwschap ingestelde studiegroep Bedrijfs-financiering bij uitgifte in erfpacht en eigendom van IJsselmeergronden spreekt duidelijke taal ten aanzien van hetgeen er voor een bedrijf aan bedrijfskapitaal nodig zal zijn. Dit zal, zelfs met hypotheek en andere kredieten, alleen voor gegadigden uit een min of meer kapitaalkrachtig milieu mogelijk zijn, zodat in dit opzicht de prijsverhoging mede 'selecterend' zal werken.

Wel zal de verkleining van het aantal nieuwe landbouwers mijns inziens tot gevolg hebben, dat op langere termijn de prijzen van landbouwgronden zich op een hoger niveau dan thans min of meer zullen stabiliseren.

Er is echter nog een ander aspect. Hetgeen hiervoor met betrekking tot de te verwachten prijsstijging is opgemerkt, zal zich voornamelijk voordoen bij niet verpachte objecten. Hoe echter indien er wel van verpachting sprake is?

De pachtwet opent door artikel 43 de mogelijkheid, indien een verpachter binnen vier jaren vóór het einde van de pacht-overeenkomst door een ander (niet zijnde de echtgenoot, een bloed- of aanverwant in de rechte lijn of een pleegkind) als zodanig is opgevolgd, onder bepaalde omstandigheden de pacht-overeenkomst te verlengen tot vier jaren na het einde van het pachtjaar waarin de opvolging plaatsvond. In het ontwerp stelt de regering voor, om beide termijnen van vier jaren te wijzigen in zes jaren (het Landbouwschap had acht jaren gevraagd), terwijl nu tevens duidelijk is bepaald, dat het artikel alleen geldt bij opvolging onder bijzondere titel. Aan te nemen is, dat deze regeling een prijsdrukkende werking op verpachte objecten ten opzichte van niet-verpachte zal hebben. Dat met andere woorden de prijzen voor verpachte objecten lager zullen zijn dan voor die welke direct te aanvaarden zullen zijn. Eenzelfde verschijnsel dus als valt waar te nemen ten aanzien van al dan niet vrij van huur te verkopen burgerhuizen.

Persoonlijk zie ik dit tweeprijzenstelsel niet als een bezwaar, terwijl de mogelijkheid van aankoop door beleggers of door de pachter er — zoals het Landbouwschap opmerkte — door wordt vergroot. Als een lagere prijs voor verpachte grond, maar niet — zoals Van Andel (maandblad 'De Pacht' 1961, blz. 8) terecht vreest — voor de pachtrechter reden zou moeten zijn om op billijkheidsgronden pachtverlenging af te wijzen.

Het is hier nu de plaats enige aandacht te schenken aan het voorkeursrecht van de pachter, zoals dit ingevolge het ontwerp zal worden geregeld.

Het zou in het kader van dit artikel te ver voeren een en ander in extenso te bespreken. In het kort kan daarom volstaan worden met te releveren, dat het voorkeursrecht evenals onder de huidige wet slechts kan toekomen aan de pachter wiens pachtovereenkomst geldt voor ten minste de wettelijke duur dan wel voor

een kortere duur is aangegaan, doch nadien voor zes jaren is verlengd en zo nodig is goedgekeurd. Meer nog dan onder de WVl zal straks geprobeerd worden van de Grondkamers goedkeuring te verkrijgen om voor een kortere dan de wettelijke termijn te mogen verpachten. Alle uitzonderingen op het voorkeursrecht die de huidige wet kent, vindt men in het ontwerp weer terug. Er zijn — behoudens ten aanzien van de prijsregeling — slechts twee wijzigingen. In de gevallen dat openbare verkoop is toegelaten (dit is in beperkter mate dan thans het geval) geldt geen voorkeursrecht meer, omdat er geen maximumprijs meer is. De hoogste bieder wordt koper. Anderzijds gaan bij aankopen de staat, een provincie, een gemeente, een waterschap, een veenschap of een veenpolder niet meer vóór de pachter indien het object een zuivere agrarische bestemming heeft en houdt.

De vraag, of het voorkeursrecht nog een wezenlijke inhoud zal hebben, zal in belangrijke mate afhangen van de prijs waartegen de pachter zal kunnen kopen.

Het ontwerp verplicht de verpachter om, alvorens tot vereemding van het verpachte over te gaan, een aanbod te doen aan de pachter. Indien de pachter zich niet tijdig bereid verklaart om te kopen, mag de verpachter gedurende zekere tijd aan een derde vervreemden. Verklaart de pachter zich wel bereid, dan treden partijen in onderhandeling over de prijs. Als deze onderhandelingen niet tot overeenstemming leiden, kan de verpachter aan de Grondkamer verzoeken de werkelijke waarde van het verpachte te taxeren. Hiermede wordt bedoeld de verkeerswaarde, hoofdzakelijk te bepalen aan de hand van de juiste vergelijkingsobjecten. Het is in dit verband te betreuren, dat in het ontwerp niet een meldingsplicht van koopovereenkomsten aan de Grondkamers is opgenomen. Mijns inziens is dit noodzakelijk om aan deze instanties het nodige vergelijkingsmateriaal te verschaffen, zodat niet behoeft te worden afgegaan op praatjes en geruchten of overgegaan tot tijdrovende onderzoeken ten hypotheekkantore, hetgeen zowel voor deze kantoren als voor de Grondkamers een zware belasting zou betekenen. Bovendien is het voor de overige werkzaamheden ingevolge de pachtwet voor de Grondkamers bijzonder nuttig, indien kan worden nagegaan, in hoeverre lopende pachtverhoudingen door eigendoms-overdrachten zijn gewijzigd of vervallen.

Is de werkelijke waarde eenmaal onherroepelijk bepaald, dan staat het aan de verpachter om te verklaren of hij bereid is om aan de pachter te verkopen tegen deze waarde of tegen een lagere

prijs. Indien dit niet het geval is, mag hij in het geheel niet verkopen. Is hij wel bereid, doch weigert de pachter de vastgestelde waarde als prijs te aanvaarden, dan mag de verpachter gedurende zekere tijd het verpachte verkopen óf onderhands aan een derde tegen ten minste de vastgestelde waarde óf in het openbaar. Uiteraard onder gestanddoening van de lopende pachtvereenkomst en met voor de pachter de ruggesteun van het hiervoor in het kort besproken artikel 43 der pachtwet.

In vergelijking met de huidige toestand komt het er dus op neer, dat ook straks de pachter zal moeten kiezen tussen kopen (maar dan waarschijnlijk op een hoger niveau dan thans) of blijven pachten met eventueel het risico na zes jaren voor de opvolgende verpachter te moeten wijken. Dat daarbij ook de hoogte van de pachtprijsnormen van groot belang is, is duidelijk. Zoals hiervoor vermeld, zegt de regering in de memorie van toelichting, dat een stijging der grondprijzen op zich zelf geen aanleiding mag geven tot verhoging der pachtprijsnormen. Het is de vraag, hoe lang zij dit standpunt zal kunnen en willen volhouden. De meerdere vermogensbelasting en successierechten die de eigenaren zullen moeten betalen, zal zeker als argument voor pachtprijsverhoging worden gebezigd. Ook wordt reeds thans, o.m. in het discussierapport 'Landbouwpolitiek op langere termijn' van het secretariaat van het Landbouwschap, gepleit voor een zodanig globaal karakter van de pachtprijsbeheersing, dat partijen meer vrijheid ontvangen bij het overeenkomen van de pachtprestatie. Bovendien zegt de memorie van toelichting, dat een verhoging van de pachtnormen wel kan worden overwogen, indien als resultaat van een verbetering in de doelmatigheid van het grondgebruik of door verbeteringen in de afzetmogelijkheden de rentabiliteitsontwikkeling daarvoor een zekere ruimte heeft geschapen.

De regering valt ten aanzien van de kooprijzen thans van het ene uiterste, absolute gebondenheid, in het andere uiterste, absolute vrijheid. Dezerzijds kan geheel worden ingestemd met de opmerking van De Haan in 'De Pacht' 1961, blz. 137, dat als men uit het geheel van de actieve landbouwpolitiek een der componenten, i.c. de kooprijzen, los maakt, de zaak zodanig uit zijn verband wordt getrokken en het evenwicht dermate verbroken, dat ook de andere onderdelen aan het schuiven zullen raken. Misschien is het een symptoom daarvan, dat in bovengenoemde nota van het Landbouwschap ook al heel voorzichtig het continuatierecht van de pachter ter discussie wordt gesteld.

Alles overziende wil het mij voorkomen, dat de door de regering voorgenomen stap één in het ongewisse is, waarbij de bestaanszekerheid van de gehele boerenstand in het geding is.

De doelmatigheid van de regeling van het voorkeursrecht is, zoals de memorie van toelichting terecht stelt, mede afhankelijk van de sancties welke op de niet-naleving van de aan de verpachter opgelegde gedragsregels rusten. Onder de WVL onderzoekt de Grondkamer bij de toetsing, of wellicht ook een pachter ten onrechte is gepasseerd. In het thans voorliggende ontwerp zijn de sancties van privaatrechtelijke aard. De verpachter is, indien hij zijn verplichtingen ten aanzien van de pachter niet nakomt, aan deze laatste een bedrag verschuldigd gelijk aan de tussen partijen geldende jaarlijkse pacht prijs voor het verpachte, doch ten minste f 250,—. Het recht van de pachter om volledige schadevergoeding te vorderen blijft onverlet. De rechtsvorderingen van de pachter verjaren door verloop van twaalf jaren, te rekenen van de vervreemding aan een derde.

Nu de regering niet voor publiekrechtelijke, doch voor privaatrechtelijke sancties heeft gekozen, is het terecht, dat ter wille van de zekerheid in het rechtsverkeer aan de pachter niet het recht is toegekend nietigverklaring van de verkoop aan een derde te vorderen. De motivering van dit laatste in de memorie van toelichting is afdoende. Anderzijds is het evenwel een tekortkoming, dat in die gevallen voor de pachter de kans om eigenaar te worden is verkeken. Dezerzijds wordt dit een dusdanig ernstige inbreuk op het recht geacht, dat m.i. de voorkeur moet worden gegeven aan een publiekrechtelijk stelsel van naleving, waarbij de overdracht door inschrijving in de openbare registers slechts mogelijk is als vaststaat, dat het voorkeursrecht behoorlijk is kunnen worden uitgeoefend. Dus zoals thans onder de WVL wordt toegepast. De meerderheid van de SER sprak zich hiervoor ook uit. Het zal niet nodig zijn hiervoor aparte diensten in het leven te roepen, omdat de Grondkamers er toch al zijn en, indien de meldingsplicht zou worden ingevoerd, deze controle snel en doeltreffend kunnen verrichten. Echter, ook om andere redenen verdient een preventieve controle de voorkeur. Vooral in gevallen dat het verpachte slechts gedeeltelijk aan een derde wordt verkocht en voor het overblijvende de pachtverhouding tussen verpachter en pachter blijft bestaan, moet het ongewenst worden geacht en is het dikwijls ook niet te verwachten, dat de pachter tegen zijn verpachter een vordering zal instellen. Bovendien kan de actie geen soelaas bieden in gevallen dat gepacht is van een

vruchtgebruiker en de eigenaren de blote eigendom vervreemden aan een derde.

Het afschaffen van de WVL betekent ook het einde van de landbouwkundige toetsing. Zowel de SER als het Landbouwschap verwachten in meerderheid hiervan geen nadelige gevolgen. Erkend kan worden, dat de huidige regeling in de pachtwet en de WVL onvoldoende is en grotendeels slechts een negatief karakter heeft, t.w. het tegengaan van verslechtering van de verkaveling. Het is mij echter uit de praktijk positief bekend, dat zij een sterk preventieve werking had. Velen die tot gesplitste verkoop wilden overgaan, informeerden eerst bij de Grondkamers of dit wel zou worden goedgekeurd. Op het ontkennende antwoord zagen zij dan van hun voornemen af. Ook kon enigszins paal en perk worden gesteld aan het in het verleden veel voorkomende euvel, dat een verpachter alleen de gebouwen, indien deze zeer aan onderhoud toe waren, aan de pachter verkocht. In bepaalde gevallen werd dit ook nu nog wel door de Grondkamers toegestaan, doch slechts indien ten aanzien van de grond een langjarige pacht-overeenkomst werd gesloten.

Het is te verwachten, dat verkoop van alleen de gebouwen aan de pachter zal toenemen. Zelfs kunnen eigenaren die voor het eerst tot verpachting overgaan, hun land voor slechts zes jaren gaan verpachten aan diegene die hun voor de opstallen de hoogste koopprijs wil betalen. Een mogelijkheid tot ontduiking van de pachtwet is daarmee geboren.

Gezien de te verwachten stijging van de prijzen, het ontbreken van een voorkeursrecht bij openbare verkoop, de gebrekkige sanctie op het voorkeursrecht bij onderhandse verkoop en de splitsingsmogelijkheden moet geconcludeerd worden, dat de voorgestelde regeling een verzwakking van de positie van de pachter betekent. Een en ander wordt door de wijziging van artikel 43 der pachtwet niet goedge maakt.

De memorie van toelichting merkt op, dat splitsing van de eigendom van percelen in principe niet behoeft te leiden tot een splitsing in het gebruik van die percelen. Om die reden zou de landbouwkundige toetsing ten aanzien van overdracht van landbouwgronden dan ook niet op één lijn kunnen worden gesteld met die ten aanzien van pacht. Mijns inziens is het juist andersom. De landbouwkundige toetsing ten aanzien van pacht, zoals deze thans in de pachtwet is geregeld, is van zeer weinig betekenis. Zie Houwing in 'De Pacht' 1958, blz. 162 e.v. De Centrale

Grondkamer overwoog evenwel in haar beslissing van 14 maart 1955, 'De Pacht' 1956, no. 1760, dat een verkoop in kavels zou leiden tot een ondoelmatige eigendomsverkaveling 'waarbij de Grondkamer met juistheid rekening heeft gehouden met het, naar de strekking van het eigendomsrecht, in de verwachting liggende eigen gebruik van de eigenaars.'

Hoewel boedelscheidingen en overdrachten tussen ouders en kinderen ook thans reeds buiten de bemoeiingen van de Grondkamers vallen, moet m.i. worden betreurd, dat hetgeen in ruilverkavelingsgebieden met veel overheidssubsidie ten aanzien van de verkaveling is verbeterd, onder de nieuwe toestand zonder enige sanctie weer kan worden te niet gedaan. De memorie van toelichting acht het onwaarschijnlijk, dat zij die zich kosten getroostten om een betere verkaveling te krijgen, deze nadien door versnippering of splitsing ongedaan zouden maken. Het zal, als de prijzen stijgen, de vraag zijn, of men zich door de — in verhouding tot vroeger lagere — kosten van een splitsing of van een afscheiding van het land van de gebouwen zal laten afhouden, indien dit, om welke reden dan ook, wenselijk mocht worden geacht.

Ten slotte nog een enkele technische opmerking over het ontwerp.

Het is gewenst, duidelijk te doen uitkomen, dat de verplichting om het goed aan de pachter aan te bieden, niet alleen geldt voor de verpachter, maar, in geval de verpachter een vruchtgebruiker is, ook voor de blote eigenaren en niet alleen voor het verpachte in zijn totaliteit, maar ook bij vervreemding van gedeelten. Zou artikel 56 h gehandhaafd blijven, dan moet ook lid 1 dienovereenkomstig worden aangepast.

Falende oppositie ¹

Ongetwijfeld stemt het tot voldoening, dat de heer J. de Kadt in het novembernummer van Socialisme en Democratie enkele opmerkingen gemaakt heeft over de acute vraag, of de Partij van de Arbeid met haar huidige oppositiepolitiek wel op de goede weg is. Daarmee is natuurlijk nog niet gezegd, dat deze opmerkingen voldoende zullen zijn om alle critici van die oppositie-politiek gerust te stellen. Inderdaad meen ik, dat het door de heer De Kadt geschetste beeld te gunstig is. Zijn betoog komt er ten slotte op neer, dat het beleid, met name van de Tweede-Kamerfractie, in grote lijnen zakelijk juist is geweest. De heer De Kadt vraagt zich slechts af, of de partij niet meer aandacht aan wat haar 'politiek leiderschap' wordt genoemd, zou moeten schenken. Graag zou ik op enkele punten van zijn artikel willen ingaan.

Om te beginnen doet de heer De Kadt het voorkomen of de PvdA er steeds naar heeft gestreefd 'de Nieuw-Guineapolitiek te richten op het enige zakelijke doel — het verdwijnen van Nederland uit die gevarenhoek,' en geheel onschuldig is aan het kweken van illusies bij Nederlanders en Papoea's.

Was het maar waar. Want in de eerste plaats moet worden vastgesteld, dat de socialistische ministers in de kabinetten-Drees vanaf 1952 (de minister-president voorop) evenzeer verantwoordelijk zijn voor de gevolgde koers als wie dan ook. Dit is trouwens door heer De Kadt met zoveel woorden erkend in Tirade, juli-aug. 1961. In het bijzonder doet hij daar een aanval op de rol van wijlen minister Donker, welke rol volgens hem 'in feite bestond in het versterken van het toch al negatieve beleid dat door de heer Luns werd gevoerd, met overwegingen van bekrompen vaderlandse netheid, dewelke nu eenmaal bij de Indonesiërs ontbrak.' Dit slaat op de Ned.-Indonesische besprekingen in dec. '55-febr. '56 te Genève.

Het is niet het enige. Reeds meer dan een jaar vóór die bespre-

¹ Dit stukje werd geschreven kort na het verschijnen van het novembernummer en dec. 1961 ingezonden.

kingen (te weten eind 1954) was de Tweede-Kamerfractie van de PvdA begonnen het regeringsstandpunt te aanvaarden, dat de soevereiniteit over N.-G de facto en de jure bij Nederland diende te blijven tot aan het moment waarop de Papoea's zelf in staat zouden zijn het bestuur over te nemen. Overdracht van N.-G aan Indonesië werd sindsdien alleen nog door een kleine minderheid, voornamelijk vertegenwoordigd door ir. H. Vos, verdedigd. Zelf noemde de heer De Kadt in een artikel getiteld Nuchterheid inzake Nieuw-Guinea (Soc. en Dem. febr. 1955) een dergelijke overdracht 'een dwaasheid en een misdaad', en wel op grond van het argument, dat de Indonesische regering er één is 'die het land naar de chaos, naar het communisme en naar de fanatieke vijandschap ten aanzien van het Westen voert.' Het is wel interessant in hetzelfde artikel een zekere, niet geheel duidelijke vorm van internationalisatie verdedigd te zien, maar dan via een paar belanghebbenden en per se buiten de VN om, want 'wij zijn niet van het koloniale brandmerk af als we een gebied onder de VN brengen, we worden integendeel dan nog eens *extra* gebrandmerkt als sluwe en ultra-huichelachtige koloniale overheersers.'

Is het inmiddels niet duidelijk geworden, dat de PvdA nooit de overdracht aan Indonesië, deze meest reële oplossing van de kwestie-N-G, uit het oog had mogen verliezen? Hoogstens had zij enig uitstel kunnen bepleiten. Nooit echter had zij zich in andere 'oplossingen' mogen vastbijten. Bovendien heeft zij het belang van deze kwestie, zowel voor de internationale positie van Nederland als voor de gezondheid van ons politieke denken, onderschat. Dat was reeds in 1952 gebleken: er was toen alle aanleiding geweest deelneming aan het kabinet op grond van de te voeren N-G-politiek te weigeren, te meer omdat ook de plannen tot belastingverlaging voor de PvdA onaanvaardbaar hadden behoren te zijn.

Als resultaat van dit alles is de huidige oppositie-politiek inzake N-G niet anders dan halfslachtig te noemen. Betogen, dat het zelfbeschikkingsrecht gerelativeerd moet worden, of dat het plan-Luns twee jaar te laat is ingediend, zijn niet voldoende om te laten uitkomen, dat die zelfbeschikking van meet af aan een schadelijke en huichelachtige politiek is geweest.

Ik ben betrekkelijk uitvoerig op deze zaak ingegaan, omdat hij mij symptomisch lijkt. De PvdA biedt namelijk geen duidelijk alternatief. Zeker, zij maakt veel kabaal op ondergeschikte punten; de heer De Kadt spreekt in dit verband zowaar van 'hardheid'. Maar er is geen sprake van, dat de buitenstaander het idee

krijgt, dat er iets belangrijks zou veranderen wanneer de socialisten in de regering zouden terugkeren. Daarvoor lijken hun handen al te zeer gebonden door de compromissen uit het verleden. Dit is juist daarom zo teleurstellend, omdat er wel degelijk een aantal punten zijn waarop de partij een eigen geluid had kunnen laten horen. Om er enkele te noemen: 1. de bevolkingspolitiek (ook, maar zeker niet uitsluitend, in verband met de kinderbijslagverzekering). 2. de woningbouw (is het absurd, te denken aan een ambitieus socialistisch plan voor de woningbouw en de krot-opruiming?). 3. de belastingverlaging (een uiterst kritische behandeling van de voorstellen tot verlaging van de inkomstenbelasting zou op haar plaats zijn geweest, en niet alleen in verband met de datum van ingang. Een eerlijker verdeling van het nationale inkomen is prachtig, maar niet ten koste van de totaalopbrengst der belastingen). 4. het op gang brengen van een serieuze discussie over de problemen van defensie, atoomoorlog en een eventuele Russische bezetting. 5. een nationale radio-omroep (als het plan van de VPRO feilen vertoont, had men een ander plan kunnen opstellen; zich verschansen achter de verkregen rechten van de omroepverenigingen is een moderne socialistische partij onwaardig). 6. de vrijetijdsbesteding. 7. de plaats van het humanisme in de Nederlandse samenleving, o.m. in de krijgsmacht. 8. zelfs de aandrang tot meer hulp aan de ontwikkelingslanden was onvoldoende.

Heel merkwaardig is het, dat de heer De Kadt schijnt te menen, dat de regering gevaar zou lopen als de PvdA haar koers zou verscherpen (zie blz. 764—765). Maar het is toch duidelijk, dat ook een werkelijk scherpere, en niet slechts een schijnbaar scherpere, koers daarop geen invloed heeft. Wél is dit van belang voor de kansen van de PvdA in 1963 weer in het kabinet te worden opgenomen. Het komt mij voor, dat zij daar al te zeer het oog op heeft gericht. Zo bezien kan er dus zeker wel van een krachtige 'regeerdrift' gesproken worden. Tekenend is in dit verband de weinig verheffende manier waarop mr. Burger in zijn recente conflict met dr. Bruins Slot de loyaliteit der oppositie aan de antirevolutionairen ten voorbeeld heeft gesteld.

De stand van zaken dwingt in het bijzonder tot de vraag, of de PvdA wellicht gebukt gaat onder het obsessie der *haalbaarheid*. Dit grote modewoord in het partij-jargon schijnt elk gedurfd initiatief in de kiem te smoren (daardoor alleen al is er veel minder haalbaar dan anders het geval zou zijn!). Ondanks de prachtige

kansen, haar sinds dec. 1958 geboden, is de PvdA er niet in geslaagd zich aan het Nederlandse volk te presenteren als een partij die glansrijk afsteekt bij wat het kabinet-De Quay toont. Ik heb aannemelijk trachten te maken, dat die mislukking niet in de eerste plaats te wijten is aan tekorten in persoonlijk leiderschap maar aan zuiver-zakelijke factoren.

Antwoord aan de heer J. J. A. Mooy

De stereotiepe kritiek en de politici

In het hieraan voorafgaande artikel wordt door een niet-partijgenoot, de heer J. J. A. Mooy, op een aantal punten kritiek uitgeoefend op de wijze waarop de PvdA in het algemeen en haar Tweede Kamer-fractie in het bijzonder, zowel als regeringsdeelgenoot als nadien in de oppositie, in gebreke zijn gebleven.

Wij hebben dit artikel met een zeker genoegen opgenomen. Niet omdat we zo gaarne in staat van beschuldiging worden gesteld, want het daartoe nodige masochisme ontbreekt ons volkomen. Doch het artikel van de heer Mooy geeft al die grieven ten aanzien van het beleid van de PvdA die in een bepaald deel van de bevolking aanwezig zijn.

Bij een bepaald deel, niet bij de grote massa van de bevolking. Ook dáár zijn natuurlijk heel wat bezwaren tegen onze politiek. Ware het anders, KVP, AR, CHU en VVD zouden niet de omvang hebben die ze gedurende al die jaren met ups en downs hebben weten te behouden of te verkrijgen. Het is uiterst belangrijk na te gaan hoe het komt dat we tot dusver, ook onder de gunstigste omstandigheden, toch slechts een klein deel van de aanhang dier partijen naar ons toe hebben kunnen trekken.

Doch het artikel van de heer Mooy geeft geen uiting aan de oorzaken van dat verschijnsel. Het geeft de kritiek die in een ander deel van de bevolking leeft ten aanzien van ons beleid.

Dat deel is niet zo héél groot. Het omvat die groepen waarvan de 'intellectuelen' het meest typerend zijn, doch die een nog wel groter deel van de zogenaamde middengroepen omvatten, wier levenspeil ongeveer op datzelfde niveau ligt en wier geestelijke habitus ongeveer van dezelfde aard is. Electoraal zijn het de groepen die aarzelen tussen ons en de VVD aan de ene kant — waarbij traditie en geloof ook wel naar CHU, AR en KVP kunnen gericht zijn —

en, voor een kleiner deel tussen ons en PSP en in uitzonderingsgevallen zelfs CPN.

De kritiek die men in het artikel van de heer Mooy vindt, kan men doorlopend vinden zowel in de betere liberale pers zoals de NRCt, als in radicalere organen zoals 'Hollands Weekblad' of de socialisante bladen van het type 'Het Parool' en 'Vrij Nederland'. Juist omdat de heer Mooy dit alles nu eens bijeenbrengt, achten wij het nuttig wat uitvoeriger op zijn artikel in te gaan.

In één opzicht heeft hij het ons echter niet gemakkelijk gemaakt. Want terwijl hij tamelijk uitvoerig de fouten van ons Nieuw-Guinea-beleid poot aan te geven, heeft hij het zich in de punten die hij er aan toevoegt, wel erg gemakkelijk gemaakt.

Wat moet men b.v. denken als hij, ons verwijtend dat wij 'een eigen geluid had(den) kunnen laten horen' en dat niet hebben gedaan, zich bepaalt tot punt 6: 'vrije tijdsbesteding'? We zullen het op dit punt wel erg mis gedaan hebben, en de Kamerleden die deze zaken gewoonlijk behandelen zullen na die vermelding wel bereid zijn naar hun boetekleed te zoeken, maar ze zouden toch ongetwijfeld gaarne willen weten, van welke snit dat behoorde te zijn, om de heer Mooy voldoening te schenken. Doch de exclamatie 'de vrije tijdsbesteding' zonder meer, geeft te weinig aanduiding hetzij van de bezwaren, hetzij van de wensen van de ontevreden heer Mooy. En zo is het eigenlijk met al die punten die de heer Mooy aan z'n eerste punt 'Nieuw-Guinea' toevoegt.

Dat neemt niet weg dat we ook omtrent een aantal van die punten, voor zover ze iets meer zeggen dan 'de vrije tijdsbesteding', willen proberen op de grieven van de heer Mooy in te gaan. Doch we moeten wel vaststellen dat het kenmerkend is voor de habitus van de critici uit de 'tussengroep', om zich te bepalen tot uitingen van ontevredenheid en wrevet. Het aangeven van wat we dan wel als 'eigen geluid' hadden moeten laten horen, ontbreekt gewoonlijk volkomen. En afgezien dus van het feit dat er tussen het formuleren van een juiste politiek en het verwezenlijken ervan, hetzij als 'oppositie', hetzij als deel van een regeringscoalitie, nog wel het een en ander ligt — als zelfs de formulering ontbreekt van wat wij behoorden te willen, dan maakt men het ons toch wel bijzonder moeilijk in te gaan op vage gevoelens van ontevredenheid.

Doch daarover straks nog meer, naar aanleiding van het slot van het artikel, waarin ons verweten wordt dat we onze politiek 'al te zeer' richten op de kansen om 'in 1963 weer in het kabinet te wor-

den opgenomen', en dat we 'onder de obsessie der haalbaarheid' gebukt gaan.

Maar eerst nu de kritiek van de heer Mooy op onze Nieuw-Guinea-politiek. De Nieuw-Guinea-politiek van de PvdA is voor het eerst op programmatische wijze ontwikkeld in de redevoering die door J. de Kadt op 19 januari 1951 in de Tweede Kamer werd gehouden. De partij gaf die redevoering uit als brochure 'Kaarten op tafel, inzake Nieuw-Guinea', waaruit we hier enkele citaten geven — inplaats van uit de 'Handelingen'.

In die rede dan vindt men als uitgangspunt dat wij, bij de soevereiniteits-overdracht 'stonden aan het einde van een verloren oorlog' (blz. 4) die ons o.a. dwong de 'zeer velen, die gestreden hadden aan de kant van de politiek, die nu moest worden opgegeven' aan hun lot over te laten. En na gewezen te hebben op wat dit betekende voor Ambonezen, Minahassers etc. verklaarde de woordvoerder van de fractie: 'Ik zie niet in, waarom dit alles aanvaard kon en moest worden en waarom die harde werkelijkheid halt zou houden aan de grenzen van Nieuw-Guinea. Men moet óf de consequenties van de nederlaag aanvaarden, óf de oorlog voortzetten, zoals in wezen de heren Gerbrandy, Welter c.s. willen. Onmogelijk lijkt mij een politiek van vrede en samenwerking in één deel van het gebied en blijvend conflict in een ander deel; met name Nieuw-Guinea.'

Hier werd de situatie zo duidelijk mogelijk gesteld en men kan dus onmogelijk te goeder trouw volhouden dat de PvdA niet van de aanvang af een duidelijke visie had en een duidelijk doel.

De fractie verklaarde toen (blz. 13-14) dat 'de overdracht van de soevereiniteit de jure en de facto geen ramp zou zijn voor Nederland'. En ze herhaalde 'dat wij bereid moeten zijn, in de loop van reële onderhandelingen tot een dergelijke overdracht te komen'. Maar ze voegde er direct aan toe, te weten 'dat noch bij de Volksvertegenwoordiging noch bij de Regering dit inzicht en de wil om dienovereenkomstig te handelen, aanwezig zijn en dat de vereiste meerderheid voor een zodanig handelen thans niet in het Parlement bestaat. Wij zullen echter volharden in ons pogen om dit inzicht baan te doen breken'.

En direct daarop liet de woordvoerder van de fractie de vraag volgen: 'Zou een dergelijk pogen gediend worden door het opzeggen van het vertrouwen in de Regering *en met name in onze Ministers?* Er is, wat de Nieuw-Guinea-zaak betreft, *een duidelijk meningsverschil tussen ons enerzijds, de Regering (onze ministers inbegrepen) anderzijds.* Maar in dit stadium van de internationale en nationale ontwikkeling achten wij de Nieuw-Guinea-kwestie en

zelfs de gehele Indonesische kwestie niet van een zodanig alles-beheersende betekenis dat een diepgaand verschil van mening hierover zou kunnen en zou mogen leiden tot het opzeggen van ver-
trouwen.'

Het is nodig dit alles nog eens uitvoerig te citeren en te cursiveren, omdat de legende dat de fractie van de PvdA het standpunt van de vorige kabinetten — ook de kabinetten Drees — inzake N.G. deelde, met grote hardnekkigheid herhaald wordt, óók door zogenaamde geestverwanten.

Wij waren het niet eens met de regeringspolitiek in 1951, we bleven het oneens met die politiek toen in 1952 een kabinet Drees tot stand kwam dat de N.G.-kwestie 'in de ijskast' legde. Maar wie zou het in 1952 en in 1956 hebben begrepen indien we, na verkiezingsoverwinningen, geweigerd hadden toe te treden tot een regering, *omdat we de N.G.-politiek dier regeringen afwezen?* Alleen een handjevol critische sympathisanten van het type van de heer Mooy. Niet de overgrote meerderheid van onze aanhangers.

Dat er in de loop dier jaren wat veranderde in Indonesië en ook iets veranderde op Nieuw-Guinea, moet bij de verdere beoordeling van onze houding eveneens in aanmerking worden gebracht. Alleen dan kan men begrijpen dat de fractie, vasthoudend aan haar algemene opvatting: 'Het behoud van Nieuw-Guinea, zowel wat de soevereiniteit betreft als wat het feitelijk Nederlands bestuur daar betreft, is het behoud van een conflictstoestand' (blz. 5), voortdurend moest afwegen wat er gedaan moest worden om uit die toestand te geraken. En alleen in dit verband is het dringen naar internationale oplossingen, in de V.N. of buiten de V.N. te begrijpen. Alleen in dit verband ook is te begrijpen dat *wij nooit meegedaan hebben aan het idealiseren van Indonesië en dat we dat ook thans niet doen.*

Dat onderscheidt ons van de Rijkensgroep, van de oproepen van de Hervormde Kerk, van de R.K. kerk, van de A.R. en van de vele anderen, die in de loop der jaren oplossingen hebben voorgesteld die zwaar beladen zijn met illusies welke wij niet delen.

Mag men bij beschouwingen over de N.G.-kwestie géén rekening houden met de situatie in Indonesië, met de machteloosheid van het land gedurende vele jaren, met de rebellie op Sumatra en Celebes, gedurende een periode, met de groeiende communistische invloed daar? Men moet het; en als men het nalaat is men aan politiek niet eens toe. En moet men geen rekening houden met de vraag of bij een eventueel gewapend conflict militaire steun van Amerika en

Australië te verwachten valt? Dat moet men; en wij hebben in onze beschouwingen, tegenover de illusie-politiek der regering, de harde werkelijkheid naar voren gebracht. We hebben er bovendien steeds aan toegevoegd dat de verdediging van Nieuw-Guinea tegen een eventueel communistisch gevaar in dat deel van de wereld, *géén Nederlandse taak kon zijn, doch een Amerikaans-Australische zaak diende te zijn.*

Onze taak was: *zo snel mogelijk uit die gevarenhoek te verdwijnen.* Dat wij, bij dit verdwijnen, pogen een zo gunstig mogelijke positie voor de Papoea's te bereiken, is dan het summum van wat wij aan morele verplichtingen en gevoelens kunnen en mogen doen gelden. Maar dat is precies het tegendeel van het opblazen der zelfbeschikking en het vernederlandsen dier zelfbeschikking, zoals de praktijk der regering en der regeringspartijen is geweest.

Wij hebben steeds het doel, de weg en de nuances gewezen. Men heeft in geen enkel opzicht rekening daarmee gehouden. En nu kunnen wij in alle duidelijkheid stellen: *géén oorlog om Nieuw-Guinea; de overdracht is onvermijdelijk geworden; er is misschien nog een kans om bij die overdracht iets voor de Papoea's op het gebied van zelfbeschikking binnen Indonesië te bereiken; dit Kabinet kan dat niet.*

Nu kan men de mening zijn toegedaan, dat we in 1952 terwille van Nieuw-Guinea in de oppositie hadden moeten gaan, of men kan vinden dat we al die jaren *dóór* voor overdracht aan Indonesië hadden moeten pleiten, of men kan van oordeel zijn dat we het altijd verkeerd gedaan hebben, maar dat is nog iets anders dan het verwijt dat we gedurende al die jaren geen duidelijke en op één doel gerichte Nieuw-Guinea-politiek hadden.

Wie dat zegt, wil geen *politiek*. Hij wil een ongenueanceerd herhalen van dezelfde leuze, jaar in, jaar uit. Inplaats van moeite te doen een politiek te begrijpen, wat men althans van intellectuelen mag verwachten, willen de heer Mooy en zijn geestverwanten een politiek aangepast aan hun gebrek aan kennis, hun ontbreken van gevoel voor nuance en hun geestelijke luiheid. Als wij dat niet leveren, zijn ze boos en verontwaardigd.

Wie de andere punten van de heer Mooy nu even bekijkt, weet dat het op al deze gebieden eigenlijk precies *zó* staat. De zaak is niet dat wij al deze punten niet aan de orde stelden en onderzochten. De zaak is dat we het blijkbaar niet deden op de wijze die de heer Mooy en de zijnen kon behagen.

Wat bedoelt men b.v. als men zegt 'het op gang brengen van een serieuze discussie over de problemen van defensie, atoomoorlog en een eventuele Russische bezetting'?

Over al deze problemen is in de partij discussie geweest en ze is er nog. Maar als men b.v. vóór eenzijdige ontwapening en de daarbij behorende Russische bezetting is, en de partij wijst dit allereviduidelijkst af, dan kan en moet men zeggen dat men een *andere* politiek wil en dat men voorstander is van de PSP-politiek, doch men mag niet beweren dat wij de zaak niet 'serieus' behandeld hebben. Een dergelijk stellen van de kwestie is beneden intellectueel peil.

Als de heer Mooy, zo vermoed ik, duidelijk zou zeggen wat hij op al zijn punten verlangt, dan zou telkens duidelijk blijken dat hij geen betere PvdA wil, maar een PvdA die half PSP, half edel-VVD zou moeten zijn. Dat willen wij niet. En overigens is zo'n partij onbestaanbaar, zoals de Nederlandse ervaring duidelijk aantoonst.

Dit alles wil natuurlijk niet zeggen dat de PvdA een volmaakte partij is die geen fouten maakt en die boven de kritiek verheven is. Maar de fouten liggen zeer zeker anders dan de heer Mooy poogt aan te tonen. En de kritiek op de PvdA zal zakelijker moeten zijn dan de zijne, willen we er iets aan hebben.

Of de PvdA in 1963 weer in de Regering komt, hangt af van de aanhang die ze dan heeft verkregen en van de eventuele verliezen van andere partijen. Het hangt dus ook voor een gedeelte af van het begrip bij het Nederlandse volk dat men, om een progressieve politiek te bevorderen, zich moet verenigen rondom één progressieve partij en dat men niet z'n kracht moet zoeken in het bedenken van 'nog radicalere' oplossingen of in het krampachtig zoeken naar de fouten van de PvdA, zó krampachtig, dat men bijna tot een verdediging van het Kabinet De Quay komt.

Ontevredenheid met de PvdA als regeringspartij, ontevredenheid met de PvdA als oppositie, dat is 'zuiver-zakelijk' de habitus van de heer Mooy en zijn geestverwanten. Maar dit leidt slechts tot zelfverniëting en machteloosheid.

De echte kritiek, die wij nodig hebben en waarvan we kunnen leren, ziet er anders uit.

J. DE KADT

Oorlogsmisdadigers: een kwestie van recht

Een van de na-oorlogse vragen, die nog steeds in staat is de moederen in ons volk heftig te beroeren — het is een zaak die soms lange tijd lijkt te rusten, maar plotseling kunnen wij er weer tegenover worden gesteld en dan laaien de hartstochten gelijk weer op — is de vraag naar de juiste wijze van berechting van oorlogsmisdadigers. Na de afsluiting van het tijdperk van de bijzondere rechtspleging spitst zich dit toe op de kwestie of oorspronkelijk opgelegde zware straffen al dan niet dienen te worden gewijzigd door middel van gratie en of in meerdere of mindere mate gebruik dient te worden gemaakt van de mogelijkheid van voorwaardelijke invrijheidstelling van veroordeelden.

Al te gauw pleegt men geneigd te zijn het standpunt van hen, die hierin een andere mening aanhangen af te doen met een oordeel, dat, dikwijls op krenkende wijze, de persoonlijkheid van de tegenstander in het geding brengt. Zo worden zij, die slechts de grootste gestrengheid in evenredigheid achten met de uitzonderlijke ernst van de feiten, die door oorlogsmisdadigers zijn gepleegd, gaarne verdacht en beschuldigd van wraakzucht, haatdragendheid, gebrek aan vergevingsgezindheid. Anderzijds wordt van hen, die deze zaak langzamerhand geheel afgewikkeld zouden willen zien, veelal gedacht en gezegd: Zij hebben onvoldoende oog voor het verschrikkelijke dat heeft plaats gevonden; zij schieten tekort in hun zedelijke beoordeling en verontwaardiging.

Het merkwaardige is, dat deze oordelen, die een beschuldiging inhouden, allen een grond van waarheid hebben. Het spreekt wel van zelf, dat een vraag als deze, die zo sterk de persoonlijkheid beroert van hen, die zelf deel gehad hebben aan de oorlogsgruwelen, voor wie begrippen als massale geweldpleging en verraad een niet uit te wissen persoonlijke ervaring zijn geworden, moeilijk los te maken is van onze gevoelsmatige reacties en deze kunnen naar verschillende kanten leiden. Zowel het standpunt van hen, die niet willen vergeten als dat van diegenen, die zo gauw mogelijk willen vergeten, kan een sterke persoonlijke gevoelsondergrond hebben, die de tegenstander aanvechtbaar en zelfs laakbaar voorkomt.

Het zou echter onjuist zijn om te trachten op dit gesprekspeil tot een oplossing te komen van een zeer reëel vraagstuk waarmee onze maatschappij nu eenmaal zit en dat liefst zo moet worden afgehandeld, dat het niet een gevoel van onbevredigdheid achterlaat bij een aanzienlijke bevolkingsgroep, hetzij aan de ene, hetzij aan de andere kant.

De kern van de moeilijkheid schuilt mogelijk in de spanning, die een tezamenbrengen van de begrippen 'oorlog' en 'recht' nu eenmaal oplevert. Immers de gedachte aan oorlog voert ons in de sfeer van geweld, gevaar, verweer, op een gebied van meedogenloos doden en vernietigen, wel is waar gebonden aan regelen, maar dan toch aan regelen, die bijzonder afwijken van die van een vreedzame samenleving. Daarentegen wekt het begrip 'recht' gedachten op aan een degelijk en bezonnen afwegen van voor en tegen, aan wijsheid, voorzichtigheid, terughoudendheid. Het recht streeft naar een objectief beoordelen van belangen naar een redelijke norm; in de oorlog staat voorop het mogelijk redelijke maar steeds subjectieve belang van de beide twistende partijen, dat zich door geweld tracht door te zetten.

Oorlogsmisdaden, hoe zeer ook indruisend tegen ons algemene rechtsbewustzijn, zoals zich dit in oorlog en vrede gelijkelijk openbaart, zijn nu eenmaal niet los te denken van het begrip 'oorlog'. Zij zijn uit de oorlog voortgekomen en hierdoor mogelijk gemaakt; zij zijn gepleegd door mensen, die in normale tijden mogelijk ook misdrijven zouden hebben begaan — wij weten het niet — maar die stellig dan toch gans anders zouden hebben gehandeld, omdat iedere menselijke daad nu eenmaal een reactie is op de omstandigheden waarin een mens gesteld is. Oorlogsmisdaden hebben dus beslist een eigen karakter, vergeleken met de kriminaliteit zoals wij deze als verschijnsel in een vreedzame maatschappij kennen. Voortkomende uit een sfeer van geweld, van meedogenloos doorzetten van de belangen van strijdenden, welke sfeer zij nog meer ontmenselijkt hebben, dan deze op zich zelf voor de vreedzame mens reeds is, zijn zij bij uitstek geschikt om blijvende gevoelens van weerzin en afkeer op te wekken. Anderzijds is het zo duidelijk, dat de maatschappij hier mogelijkheden heeft geopend, abnormale reacties heeft opgewekt, stimulerend heeft gewerkt op een persoonlijkheidsontplooiing die anders mogelijk niet verwerkelijkt zou zijn, dat bij bezinning op de persoonlijke schuld van de oorlogsmisdadiger dit element van bovenpersoonlijke schuld onmogelijk kan worden verwaarloosd.

En evenals de oorlogsmisdrijven niet kunnen worden beoordeeld zonder inachtneming van de omstandigheden die mede tot hun ontstaan hebben geleid, evenzo kan de reactie daarop van de maatschappij, zijn uiting vindende in de berechting, niet los gezien worden van datzelfde oorlogsbegrip. Alleen al het feit, dat de berechting uit de aard der zaak steeds plaats vindt door de overwinnende partij, wijst in de richting van een door elkaar heen lopen van de begrippen 'oorlog' en 'recht'. Deze omstandigheid maakt op zich zelf reeds, dat welhaast bovenmenselijke eisen worden gesteld aan de beoordelende rechter, die als rechter de hem eigen zijnde begrippen van recht wil hanteren, maar die tevens deel uitmaakt van een volk, dat zwaar geleden heeft en dat nu de macht heeft over hen, die dit leed mede veroorzaakt hebben. Een dergelijk beoordelen vergt een dusdanig afstand nemen van het te beoordelen geheel — dat zijn de feiten, zoals zij door een bepaald mens onder bepaalde omstandigheden zijn gepleegd — dat nauwelijks verwacht kan worden, dat hierin niet meespeelt de afstand die in feite tijdelijk en plaatselijk bestaat tussen het gebeurde en de berechting.

Wij kunnen rustig aan de hand van de feiten der berechting vaststellen, dat aanvankelijk de oorlogsmentaliteit daarin meer voorop heeft gestaan dan in latere tijd. Ik geloof, dat wij niet het recht hebben hiervan een verwijt te maken aan degenen, die met deze taak belast waren. Een oorlog is een gebeuren, dat zo diep ingrijpt in het gehele menselijke wezen, dat wij onmogelijk kunnen zeggen, dat deze geheel voorbij is zodra de wapenstilstand is gesloten.¹

Zelfs ook achteraf zien wij geen absolute scheiding. Ik ben ervan overtuigd dat zeer velen, wanneer in die eerste na-oorlogse tijd een aantal nu nog gevangen zittende oorlogsmisdadigers, die mede aansprakelijk zijn voor de vervolging en dood van dikwijls een groot aantal landgenoten, op grond van een rechterlijk vonnis ter dood gebracht zouden zijn, dit niet zouden ervaren als een smet op onze geschiedenis. Blijvend zou dit in grote kringen gezien zijn als een harde afrekening volgens de oorlogsmaatstaven, die opgenomen kon worden in het beeld, dat wij nu eenmaal van een oorlog hebben. Maar evenzeer kunnen wij vaststellen, dat door verreweg de meesten onzer niet meer zou worden aanvaard, dat een dergelijke terechtstelling nu nog zou plaats vinden, gesteld dat zulks mogelijk ware. Wij zien hier duidelijk hoe het rechtsbewustzijn van de oorlogstijd door het verloop van tijd en door de terugkeer van normale

¹ Zie ook *Nagel*: Inaugurale rede, Leiden 1956, pp. 9-10.

omstandigheden, is gaan wijken voor het gewone rechtsbewustzijn, zoals zich dit in tijd van vrede uit.

Zeer leerzaam voor het verkrijgen van een beeld van de ontwikkeling van de rechtsopvattingen in de na-oorlogse tijd op dit punt is de kennisneming van hetgeen hierover gezegd is in de Staten-Generaal bij de verschillende begrotingen van justitie, vooral in de jaren 1954, 1955 en 1956. Daarop sluit aan het ook thans nog belangrijke artikel, dat *Langemeijer* hierover publiceerde in het Nederlands Juristenblad van 13 november 1954.

In de genoemde tijd toonde men zich in brede kring verontrust over het gevoerde gratiebeleid, waarin men een verstrakking meende te zien van de tevoren toegepaste werkwijze. Wij zien daarbij, dat in hoofdzaak twee vergelijkingen werden getrokken, die men van belang achtte voor de houding, die diende te worden aangenomen met betrekking tot de invrijheidstelling van politieke delinquenten (wat waarschijnlijk is te zien als een grotere groep dan die der oorlogsmisdadigers volgens het gangbare spraakgebruik).

In de eerste plaats vergeleek men de straffen van hen, die toevalligerwijze eerder berecht waren met die van de later berechten. Men zag dan, of meende te zien, dat de laatstgenoemden minder streng waren beoordeeld dan de eerste groep. Dit werd als onrechtvaardig ervaren, aangezien het verschil in beoordeling slechts verklaard kon worden door de toevallige omstandigheid van de volgorde der berechting.

Vervolgens werd een vergelijking getrokken tussen de politieke en de gewone criminelen. Gezien de zwaarte van de opgelegde straffen waren de politieke delinquenten behandeld overeenkomstig de maatstaven, die in vreedestijd plegen te worden aangelegd voor zeer ernstige kriminele gedragingen. In de hieromtrent toen geuite denkbeelden bespeuren wij dikwijls een twijfel aan de juistheid daarvan. Er is een duidelijke neiging om een verschil te maken, dat, naar men dacht, in vele gevallen ten gunste van de politieken zou uitvallen.

Tegenover deze gedachten hield de minister vast aan zijn norm: de zware politieke delinquenten moeten niet milder behandeld worden dan de gewone criminelen. Deze vergelijking houdt lijkt mij bijv. in: Heeft men als oorlogsmisdadiger een leven op zijn geweten, dan dient men een straf te ondergaan gelijk aan degene die in vreedestijd een gelijke schuld op zich heeft geladen.

Typerend voor deze gedachtenwisselingen, zowel van de zijde van de minister als van die der opposerende kamerleden, is dat

vergelijkingen getroffen worden. Men ziet ongelijkheid in behandeling en beschouwt dit als onbevredigend. Men wenst maatregelen om gelijk te maken waar ongelijkheid was veroorzaakt.

Dit nu is een duidelijke uiting, dat hetgeen geschied was in de tijd der bijzondere rechtspleging getoetst werd aan het rechtsbewustzijn, zoals dit in vreedstijd tot uitdrukking komt en zoals dit wederom was uitgegroeid in de jaren die sinds 1945 verstreken waren. Immers de vergelijking van de behandeling van de een met die van de ander en een eisen, dat hierin met gelijke maten gemeten wordt, is een typisch blijk geven van het rechtsbewustzijn, zoals dit bij ons allen, jurist of niet, levende is.

Na 1956 valt een periode van zwijgzaamheid in. Men krijgt de indruk, dat een zekere spanning blijft bestaan tussen het standpunt van de elkaar opvolgende ministers enerzijds en anderzijds een belangrijk gedeelte van de volksvertegenwoordiging maar dat deze zich neerlegt bij de ministeriële opvatting.

Pas in 1960, onder de huidige minister, wordt dit vraagstuk weer aan de orde gesteld. Hierbij doet zich een merkwaardig verschijnsel voor: Het standpunt van de minister is gelijk gebleven aan dat van zijn voorgangers, maar de bezwaren richten zich nu niet meer tegen een te straf beleid, maar tegen de mogelijkheid, die zij zien opdoemen, dat nu ook de zwaarste oorlogsmisdadigers voor invrijheidstelling in aanmerking zullen komen. Het lijkt mij toe, dat deze wijziging van het beeld geen verband houdt met de veranderde politieke verhoudingen tussen regering en volksvertegenwoordiging doch dat andere oorzaken zijn aan te wijzen.

Ook in 1960 stelde de minister zich op het standpunt, dat politieken en criminelen in principe op gelijke wijze dienden te worden behandeld. Dat hield ten aanzien van de feiten, zoals zij langzamerhand waren komen te liggen, in dat ook de ernstigste oorlogsmisdadigers, zij dus die vele levens op hun geweten hadden en die daarvoor — al dan niet na gratiëring — een levenslange gevangenisstraf moesten ondergaan, in aanmerking zouden kunnen komen voor verdere gratiëring (op jaren stellen) en voorwaardelijke invrijheidstelling. Een nieuw argument vond de minister in de vergelijking met de berechting in het buitenland. Hoewel uit een rechtsstandpunt bezien dit gevaarlijk het politieke vlak nadert, is ook aan deze vergelijking een zekere billijkheid niet te ontzeggen, aangezien het argument van het ongemotiveerde verschil, gegrond op de tijd van berechting, wordt doorgetrokken naar de verschillen, die hun oorzaak vinden in de plaats van de behandeling. De zaak Eichmann

toont echter aan hoe gevaarlijk het is een dergelijk argument hier ter verdediging van het ministeriële beleid naar voren te brengen. De wijziging in het beeld, die wij de laatste vijf jaren zich hebben zien voltrekken, ligt echter bepaald niet bij de minister maar wel bij de opponenten. Ik vermoed achter deze frontwijziging twee verschijnselen.

Ten eerste staan wij nu tegenover de laatste konsekventies van de politieke berechtingen en betreft het hier veroordeelden, die in hun optreden in de bezettingstijd een personificatie zijn geworden van het gruwelijkste onrecht, dat heeft plaats gevonden. Het is zeer moeilijk deze personificatie los te maken van de mens en deze dan te zien als iemand, die wel is waar afschuwelijke misdrijven heeft begaan maar die desondanks als mens, als individu, valt onder de voor allen gelijkelijk geldende rechtsbegrippen en dus aanspraak kan maken op zijn aandeel in de rechtsgelijkheid volgens de geldende rechtelijke normen.

Ten tweede worden — niet alleen hier maar ook in de gedachten van velen over het strafrecht in het algemeen — de opvattingen over wat rechtens behoort dikwijls doorkruist door gedachten aan veiligheid; veiligheid voor zich, voor zijn gezin, voor de gemeenschap. Vooral in de laatste jaren worden deze gedachten, die waarschijnlijk steeds ondergronds aanwezig zijn in de oordeelsvorming, dikwijls geuit in de kritiek op die strafrechtelijke denkers, die het rechtdoen aan de medemens centraal stellen voor het strafrechtelijk ingrijpen. Duidelijk zien wij hier dezelfde gedachtengang: Wanneer zij, die in het verleden gevaarlijk voor ons waren, weer vrij kunnen rondlopen, wat dreigt dit dan aan nieuwe gevaren voor ons op te leveren? De volkswijsheid weet echter, dat angst steeds een slechte raadgever is. Zij die hier hun ongerustheid laten spreken, hebben vaak weinig oog voor de veranderingen, die zich in een mens kunnen voltrekken en die, zonder dat de buitenstaanders dit bemerken, zijn gevaarlijkheid kunnen verminderen of zelfs opheffen. Zij hebben ook de neiging om over het hoofd te zien, dat een gevaarlijke situatie als zij vrezes nauwelijks kan worden beïnvloed door het vasthouden van individuen, daar deze wordt teweeggebracht door invloeden, die de mogelijkheden van de enkeling verre te boven gaan. Ja, het gevaar dreigt, dat veiligheid gezocht wordt in een volkomen ondoeltreffend middel en dat het daardoor gewekte veilige gevoel — dat in werkelijkheid gegrond is op schijnveiligheid — afhoudt van het actieve streven om tot een werkelijk veiliger internationale rechtsorde te geraken.

Wanneer het juist is, dat het optreden tegen oorlogsmisdadigers zodra wij uit de oorlogssfeer zijn geraakt zuiver een kwestie van recht is geworden — en de hieromtrent in de laatste jaren van vrijwel alle zijden naar voren gebrachte argumenten wijzen erop, dat dit algemeen als zodanig wordt gevoeld — dan zal er ook naar gestreefd moeten worden om deze oorlogsnalatenschap af te wikkelen op een wijze, die voldoet aan de normen, die hiervoor in ons land gelden en algemeen aanvaard zijn.

Ons strafrecht heeft als basis de persoonlijke schuld van de delinquent. De mate van deze schuld is met de maatschappelijke ernst van het door hem misdrevene doorslaggevend voor de zwaarte van de hem op te leggen straf.

Het meeste dat aan de mens ontnomen kan worden is zijn leven. Daarvan heeft hij er maar één. Onafhankelijk van de door hem begane feiten staan wij hier dus voor een absoluut maximum. Volgens een vrijwel zonder uitzondering in ons land aanvaard principe blijven wij van het rechtstreekse ontnemen van een leven af.

Maar vrijwel gelijk aan rechtstreekse levensontneming is de daarop volgende maximumstraf, de levenslange gevangenisstraf. Hiermede wordt vrijwel iedere zin aan het individuele bestaan ontnomen. De mens die gedoemd is zijn gehele verdere leven in gevangenschap te slijten, ziet zich iedere vorm van werkelijke levensontplooiing ontzegd. Hij behoort niet meer tot de gemeenschap. Hem is niet alleen de mogelijkheid van gevaarlijke activiteit, maar ook van goed gericht handelen, van herstel van het misdrevene, ontnomen. Zijn gehele persoonlijkheid wordt beknut en misvormd door het bewustzijn, dat hij nooit meer zal kunnen leven als een ander mens, dat wil zeggen: in de gemeenschap.

Het is dan ook vrijwel een zaak van gewoonterecht geworden, dat de konsekwentie van deze uiterste mensontwaardiging niet aanvaard wordt en dat zij, die tot deze straf veroordeeld zijn, na geruime tijd door middel van gedeeltelijke gratiëring en voorwaardelijke invrijheidstelling hun vrijheid herwinnen. De gedachten-gang is, dat geen individuele schuld zozeer de menselijke waardigheid aan een mens ontnemt, dat de menselijke gerechtigheid hem daarvoor het recht om mens te zijn zou mogen ontnemen.

Dit geldt — het zij uitdrukkelijk gezegd — slechts voor hen, die een schuld hebben en die op grond daarvan gestraft moeten worden. Het geldt niet voor hen, die door een medisch vastgesteld defect aan hun geestelijke vermogens niet ten volle aansprakelijk zijn te stellen voor hun handelen en die op grond daarvan een gevaar voor de gemeenschap opleveren. Deze mensen zullen, zo zij niet

genezen kunnen worden, blijvend op voor hen geschikte wijze buiten de maatschappij moeten worden gehouden, niet als straf maar als zowel hen zelf als de maatschappij beveiligende maatregel.

Dit zijn primaire grondbeginselen van ons strafrecht en behalve in zeer extreme hoek hoort men hiertegen geen protest. Wij weten dus waar wij ons aan te houden hebben wanneer wij recht willen doen, willen straffen — vergelden zo men wil — volgens de normen die algemeen aanvaard worden.

En nu de oorlogsmisdadigers: Moeten wij blijvend tegen hen optreden vanuit het begrip oorlog? Of zijn wij alweer van oorlogsmensen genoegzaam uitgegroeid tot vredesmensen om hen te behandelen vanuit het begrip recht? Als het laatste het geval is — en ik meen dit te kunnen afleiden uit hetgeen hierover in de laatste acht jaren in de parlementaire uiteenzettingen en door terzake zeer bevoegde schrijvers gesproken is — dan zal deze behandeling moeten plaats vinden volgens de normen van het recht. Dat recht, dat is niet anders dan het hier en nu geldende Nederlandse strafrecht, zoals dit wordt toegepast op allen, ook op hen, die zich aan de meest ernstige inbreuken op de maatschappelijke orde hebben schuldig gemaakt.

Van arbeiderskind tot burger

Bij de bestudering van het ideaal van de 'gelijkheid van kansen' en de mogelijkheden van zijn verwerkelijking gaat de aandacht terecht uit naar de intellectuele capaciteiten tot en de financiële voorzieningen voor het volgen van voortgezet en hoger onderwijs. Er is intussen alle reden evenzeer de vraag te overwegen, waarom van de aanwezige kansen geen of onvoldoende gebruik wordt gemaakt. Er zijn hinderpalen, die zich niet in het intelligentiequotiënt noch in de gegevens omtrent kosten en middelen, ja, die zich in het geheel niet in cijfers laten uitdrukken, maar die daarom niet minder reëel zijn. Ik heb er in mijn *Schets van het Nederlandse Schoolwezen* (blz. 176) op gewezen. Zij kunnen b.v. bestaan in een gebrek aan oriëntatie van de ouders aangaande de mogelijkheden, welke het schoolstelsel biedt, een te geringe geneigdheid om voor de voortgezette opleiding van hun kinderen offers te brengen en de afwijzing van het vooruitzicht dat de opgroeiende jongens en meisjes een ander cultureel en sociaal milieu dan dat van thuis zullen binnengaan. Laat mij er aanstond aan toevoegen dat wij omtrent de invloed van deze factoren heel weinig weten. In de Verenigde Staten heeft men er veel aandacht aan geschonken al werd ook hier meer gesteld dan bewezen. In Nederland ken ik geen onderzoek dat geprobeerd heeft op deze aspecten van het vraagstuk der gelijke kansen licht te werpen. Het Nutsseminarium voor Pedagogiek aan de Universiteit van Amsterdam is er met zijn onderzoek en experiment ten behoeve van het basisonderwijs¹ nog het dichtst bijgekomen. Het zou mij wat waard zijn indien wij het onderwerp te zijner tijd eens opzettelijk zouden kunnen aanpakken.

Intussen is er nu uit Engeland vanwege het *Institute of Community Studies* te Cambridge een rapport uitgekomen, dat zich bepaaldelijk met het voortgezet onderwijs van arbeiderskinderen bezighoudt. Dit Instituut is in 1954 opgericht. Het is een onafhankelijke instelling, welke hoofdzakelijk door de Joseph Rowntree Memorial Trust gefinancierd wordt. Directeur is Michael Young,

¹ Mededelingen no. 62 en 67.

die door zijn anti-utopie van de *Meritocracy* grote bekendheid verwierf maar deze profetie in romanvorm is uiteraard geen vrucht van het werk van het Instituut. Dit beoogt exact onderzoek van sociale vraagstukken. Het streeft er daarbij naar om de resultaten op zodanige wijze bekend te maken dat zowel de leek als de specialist er belang in stellen. Dat is een edel streven. Wanneer men de resultaten ervan ziet, beseft men eerst hoe vervelend wij in Nederland de vruchten van ons sociaal onderzoek plegen te presenteren. Het ontbreekt onze onderzoekers gemeenlijk aan beheersing van taal en stijl om van artisticeit maar te zwijgen.

Het boek, dat ik boven een 'rapport' noemde, heeft niets van het zwaarwichtige, dat wij met dit begrip verbinden. Het laat zich als een roman lezen. Ziet hier de auteurs en de titel: Brian Jackson en Dennis Marsden, *Education and the Working Class*. (London 1961). Het boek verplaatst ons naar een industriestad van 130.000 inwoners in het noorden van Engeland, die de auteurs Marburton noemen. Het boek vertelt ons een en ander omtrent haar ontwikkeling en de sociale samenstelling van de bevolking. Wat deze laatste aangaat: de schrijvers onderscheiden de *middle class* en de arbeidersklasse. De eerste valt in twee delen uiteen. Vooreerst de meer nationaal dan lokaal georiënteerde, bewegelijke groep van de hogere ambtenaren en beoefenaars van vrije beroepen. Zij zijn voortgekomen uit de *public schools*, de traditionele en kostbare vorm van elite-opvoeding, die in Engeland zo hoog in aanzien staat. Anderzijds de locale, in het leven van de stad gewortelde, categorie van opgeklommen zakenlieden, middelbare ambtenaren, schoolmeesters. Zij zendt haar kinderen naar de openbare middelbare scholen. Het is deze groep, welke het boek nader beschrijft. Haar onderwijservaringen dienen als tegenstuk tegenover die der arbeiders.

De *arbeidende klasse* van Marburton, omvangrijk en welvarend, heeft de eigenlijke belangstelling van het onderzoek tot zich getrokken en dan met name haar houding tegenover de middelbare scholen en het gebruik, dat zij ervan voor haar kinderen maakt. Laat mij maar aanstonds vaststellen dat terwijl men in Marburton 22% van de bevolking (1951) tot de *middle class* rekent, 64% van de jongens en meisjes, die in 1949-'52 voor het eindexamen slaagden, tot deze bevolkingsgroep behoorde. Omgekeerd rangschikt men 78% van de bevolking onder de arbeiders, terwijl in de genoemde jaren slechts 36% van de eindexaminandi arbeiderskinderen waren. Deze cijfers geven het probleem ten voeten uit. Hoe komt dat nu?

Alvorens daarop aan de hand van het geschrift nog wat nader in te

gaan, vertel ik iets over de wijze, waarop men het probleem heeft benaderd. De beide auteurs zijn uit de arbeiderskringen van Marburton voortgekomen en zij hebben er de middelbare school doorlopen. Daarna studeerden zij in Cambridge. Zij konden hun verhaal dus van binnenuit schrijven. Maar het steunt op een enquête. Deze was gebaseerd op een zeer kleine steekproef nl. van 49 jongens, die in de jaren 1949-'52 voor het eindexamen slaagden, en 39 meisjes, die in de jaren 1946-1954 hun middelbare opleiding met succes voltooiden. Dit waren dus 88 kinderen uit arbeidersgezinnen, die nu reeds in de maatschappij staan. Maar dit laatste vergeet men bij het lezen van het boek, dat door de gehele manier van presentatie de suggestie werkt dat men zich in uitvoerige interviews met de jeugd heeft onderhouden. Daarbij kwamen dan ook vraaggesprekken met de ouders. Tegenover het aldus verkregen beeld stelde men dat van 10 *middle class* kinderen en hun ouders volgens een overeenkomstig procédé verworven.

Het is duidelijk dat de lezer dit onderzoek op grond van zijn geringe representativiteit terzijde kan leggen. Stel u voor: 88 + 10 kinderen uit één stad. Op dit materiaal, dat bovendien nog retrospectief verkregen werd, mag men geen bindende conclusies baseren. Akkoord. Indien wij dan toch aan de kritiek bezig zijn, laat ons dan maar meteen alles op tafel leggen. Men nam kinderen, die naar de middelbare school gingen en deze voltooiden. Het probleem was evenwel juist dat van degenen, die *niet* naar de school gingen, hoewel zij er de capaciteiten voor hadden, of haar, ondanks bevredigende resultaten, voortijdig verlieten. Het lijkt dus dat men de verkeerde categorie heeft bestudeerd. Zeker, ook daartegen is op het eerste gezicht niet veel te zeggen.

Toch neem ik het voor deze studie op. Laat ons erkennen dat wij na de lezing niet weten of de situatie overal in Engeland zo is en niet anders. Wij kunnen eigenlijk rustig aannemen dat de onderwijservaringen in *middle class* en arbeidersmilieu's ook in Engeland de nodige verscheidenheid zullen vertonen. Maar de auteurs compenseren ons door achter de cijfers om te kijken en ons menselijke situaties te beschrijven, intensiever dan ooit bij uitvoerig statistisch onderzoek mogelijk zou zijn. Zij doen dat met volkomen bewustzijn van het gevaar, dat hiermede allerhande subjectieve gevoelens en inzichten zijn ingeslopen. Zij verzoeken de lezer daarom zelf 'een zekere sceptische geesteshouding' ten opzichte van hun produkt te bewaren. Ik moet bekennen dat ik door deze ontwapenende uitnodiging voor hun werkwijze als één van de mogelijke methoden ben gewonnen.

De andere tegenwerping zou ik willen beantwoorden met de opmerking dat mij de opzet der onderzoekers bij nadere overweging nu juist een bijzonder gelukkige vondst lijkt. Indien zij gezocht hadden naar arbeiderskinderen en hun ouders, die geen middelbaar onderwijs hadden voltooid, zouden de onderzoekers twee vragen hebben moeten beantwoorden. Vooreerst: hadden deze kinderen de vermogens en het werkelijk verlangen om de middelbare school (geheel) te doorlopen? Vervolgens: hadden de ouders de middelen en de werkelijke begeerte om hun kinderen naar de school te zenden? Zoekt u dat nu maar eens uit! Van weinige gevallen zou bij deze directe benaderingswijze volstrekt aannemelijk kunnen worden gemaakt, dat men werkelijk met voldoende begaafde en positief willende kinderen te doen had. En de discussie over de vraag of de ouders de kosten hadden kunnen dragen² als zij echt gewent hadden, zou ook tot allerlei onzekerheden hebben geleid. De kinderen van de steekproef waren inderdaad niet de kinderen, die voor het middelbaar onderwijs verloren waren gegaan. Maar ze hadden de begaafdheid en de energie ervoor getoond en de ouders hadden de offers in feite gebracht. Dit gaf aan het onderzoek een basis van realiteit. Het veroorloofde de onderzoekers binnen te dringen in een gebied, dat anders door de moeilijkheden, die ik zojuist signaleerde, uiterst bezwaarlijk toegankelijk zou zijn geweest. Want met intelligentietests, schoolrapporten en huishoudbudgetten — stel u voor! — hadden die obstakels waarlijk niet kunnen worden overwonnen. Nu weten wij althans een en ander van de arbeiderskinderen en hun gezinnen, die het middelbaar onderwijs konden en wilden gebruiken. Er is een goede kans dat de aldus verkregen gegevens ons iets doen zien van de hinderpalen, die anderen verhinderen om er heen te gaan of er te blijven.

Uit wat voor arbeidersgezinnen komen ondervraagde proefpersonen voort? Zij behoren kennelijk tot een relatief vrij beperkte laag van de arbeidersbevolking. Er moeten nogal wat factoren samenwerken om de succesvolle leerling te doen ontstaan. In de regel kwamen de geslaagde leerlingen uit kleine gezinnen. Meer dan een derde deel was enig kind. Vaak woonden zij in de buurt van een goede lagere school, die door veel *middle class* kinderen werd bezocht, en waar de vaart van het werk en de toon van omgang door de ouders uit het middelbare milieu werden beïnvloed. Een derde deel van de ouders had zelf relaties in de middengroepen. Zij deelden ook de

² Het m.o. is in Engeland vrij van schoolgeld.

daar levende doeleinden al misten ze de zekerheid op het punt van algemene ontwikkeling en omgangsvormen. De auteurs duiden deze categorie aan als maatschappelijk gezonken *middle class*. Het resterende tweederde der gezinnen behoorde overwegend tot de hogere lagen van de arbeidersklasse. Men vindt onder de vaders veel bazen. Voor hen zelf blijkt de weg naar de leiding in de onderneming onbegaanbaar maar door het onderwijs van hun kinderen willen zij de gesloten gelederen boven hen openbreken. Wanneer men de schoolgeschiedenis van de ouders nagaat, is er hetzij bij de vader, hetzij bij de moeder nog al eens sprake van middelbaar onderwijs maar dan blijken er slechts enkele jaren te zijn doorlopen of het betreft slechts de selectie voor middelbaar onderwijs, waarvan om financiële redenen geen gebruik werd gemaakt. Het is alsof de ouders door hun kinderen willen inhalen wat hunzelf ontgaan is. Het uitzonderlijk karakter van de arbeiderscategorie, waaruit de ondervraagden voortkomen, blijkt ook uit het feit dat onder de ouders veel bestuursleden van plaatselijke organisaties worden aangetroffen. Wij krijgen door dit alles de indruk dat er heel wat voor nodig is eer een arbeidersjongen of -meisje uit zijn milieu opstijgt. Het gewone arbeidersgezin lijkt er niet aan toe te komen. En nog iets: er waren een aantal psychologische factoren, waardoor de kinderen van de zijde der ouders aan een zekere druk om vooral hun best te doen en vol te houden waren onderworpen. Deze druk was misschien niet eens zo groot als in de middengroepen. Ook ontbrak de zekerheid, waarmede de ouders uit de *middle class* op de deur van de rector van de school klopten en als het nodig was om inlichtingen vroegen. Maar die druk was voor de kinderen een voldoende stimulans om zich aan de wereld van het middelbaar onderwijs met zijn afwijkend cultureel patroon aan te passen en hij vormde een genoegzame bemoediging om in het avontuur, dat zij ondernamen, niet te versagen.

Want een riskante onderneming was en bleef het. Anders dan de lagere school, die nabij en vertrouwd was, betekende de middelbare school voor de meeste kinderen een breuk met de wereld, waarin zij thuis behoorden en geborgen waren. Zij kwamen met de andere, op dezelfde wijze geselecteerde, kinderen in een sfeer, welke die van de *middle class* was. Zij raakten van de buurt vervreemd. Hun relaties tot de kinderen uit hun naaste omgeving gingen verloren of verslaptten. Naarmate de jaren verstreken, werd dat verschijnsel méér dan een kwestie van geen tijd hebben. Zij kwamen geleidelijk tot een bewuste afwending van de manier van bestaan, die hun vroeger eigen was geweest, en van leeftijdsgenoten, van

wie zij begonnen te veronderstellen dat zij in begaafdheid ver bij henzelf achter bleven. Niet allen maakten deze geestelijke ontwikkeling door. Een minderheid verzette zich aanvankelijk tegen de aanpassing aan de schoolsfeer. Zij waren innerlijk tegen de school gericht, zij bleven lange tijd de buurt trouw en handhaafden de normen van oordeel en gedrag, die daar thuis behoorden.

Voor beide soorten kinderen kwamen er geleidelijk veranderingen thuis. In slechts enkele gevallen viel het gezin innerlijk uiteen doordat één kind middelbaar onderwijs genoot en een ander met een bescheidener vorm van onderwijs moest volstaan. Meer algemeen was het verschijnsel dat de ouders, die de ontwikkeling van hun zoon of dochter in de eerste schooljaren nog hadden kunnen volgen, het proces niet langer konden meemaken en wat verbijsterd gade sloegen hoe hun zoon of dochter werd ingewijd in een denksfeer, waar zij buiten stonden. Zij begonnen te vermoeden dat zich hier iets onherstelbaars voltrok, een intellectuele en geestelijke breuk, die niet meer geheeld kon worden.

Om dit proces te onderkennen is de beschrijving van de ervaringen van de tien *middle class* kinderen bijzonder lichtgevend. De onderwijsachtergrond der ouders vertoont heel wat meer voortgezet onderwijs dan die van ouders der arbeiderskinderen. Voor deze kinderen — zeggen de auteurs — waren de middelbare scholen ontworpen en opgericht. Mensen met gelijke gewoonten en overtuigingen vormden er het personeel van. De sfeer van de school is het kind uit deze middengroepen niet vreemd. Ze is een voortzetting van het huiselijk klimaat. Natuurlijk zijn er ook met *middle class* kinderen problemen. Maar even vanzelfsprekend is dan de samenwerking tussen school en huis, waarmede deze moeilijkheden veelal worden overwonnen.

Wie zich dat alles heeft gerealiseerd, zal de problematiek van het arbeiderskind op de middelbare school beter begrijpen.

Dit is in hoofdlijnen het beeld dat uit de centrale hoofdstukken van dit boek voortkomt. Maar, helaas, zonder de spanning, die de auteurs eraan vermogen te geven, zonder de levendigheid ook van de eigen taal, waarin ouders en kinderen zich over deze zaken uitspreken.

Welnu de jongens en meisjes hebben de school met succes doorlopen. Ze vervulden, evenals de *middle class* kinderen, verantwoordelijke functies in het schoolleven. Uiteindelijk behielden slechts enkelen de mentale reserve tegen het klimaat van leven en denken, dat de school typeerde. Na het eindexamen gingen ze naar de uni-

versiteit. Meer omdat de opbouw van het schoolstelsel dat als vanzelf met zich meebracht dan op grond van behoorlijke informatie en weloverwogen persoonlijke keuze.

Het is de bekoring van dit onderzoek dat we hen nog een eindweegs op hun verdere loopbaan kunnen volgen. Ze zijn nu bijna allemaal in een intellectueel beroep werkzaam. Meer dan de helft kwam bij het onderwijs terecht. Ze zijn over het land verspreid, vooral in industriegebieden. Ze zijn getrouwd meest met iemand, die eenzelfde onderwijsachtergrond heeft als zijzelf. De beslissing, die na het doorlopen van de lagere school in hun bestaan gevallen is, vindt haar voortzetting in hun verdere levensgang. Meer dan een derde van hen is ontevreden met zijn werk en zijn plaats in de maatschappij. Misschien mag men van ambitieuze jongemensen ook niet verwachten dat zij aanstonds genoeg nemen met hetgeen zij in de eerste jaren van hun maatschappelijke loopbaan bereiken. De schrijvers hebben een aantal van deze gevallen nader onderzocht. Zij menen dat er toch nog wel iets meer aan de hand was dan deze voor de hand liggende begeerte tot opklimming.

Deze jonge volwassenen vonden weerstanden op hun weg, die wel enig verband met hun afkomst schenen te hebben. Op de bodem van zulke ervaringen kon er twijfel ontstaan aan de juistheid van de hele maatschappelijke orde en aan de opvoeding voor deze samenleving, welke hun ten deel was gevallen. Men treft ook mensen aan, die het verlies van het milieu van hun kindertijd nog steeds voelen; zij denken met spijt aan hun vervreemding van hun ouderlijk huis en van hun buurt. Maar de meerderheid van de ondervraagden heft geen reden tot klagen. Zij toonden waardering voor hun middelbare school en apprecieerden de maatschappelijke opklimming, waartoe deze hun had voorbereid. De geboorte van hun kinderen had de distantie tot de ouders soms weer wat overbrugd.

Slaan wij nu acht op hun maatschappelijke overtuigingen dan herhaalt zich het verschijnsel dat ik reeds eerder door onderzoek geregistreerd vond: dat zij, die sociaal het sterkst zijn opgeklommen, zich van hun nieuwe klasse meer dan anderen bewust zijn. Het komt overeen met eigenaardigheden, die men bij bekeerlingen tot een andere godsdienstige gemeenschap aantreft en soms ook bij genaturaliseerde emigranten. Er zijn ook wel psychologische verklaringen voor het feit dat men datgene, wat men moeizaam verwierf, extra hoog schat en tot hoge prijs tracht te bewaren. De volgende cijfers spreken boekdelen. Van de ouders is 50% de *labour party* toegedaan, 34% de conservatieve partij en 16% de liberale rich-

ting. Van de kinderen is slechts 27% labour, 50% conservatief, 15% liberaal, terwijl 8% blanco is. Dit betekent dus dat 65 à 73% zich *tegen* de *labour party* richt, die zich de politieke stem der arbeidersklasse mag noemen. Wat de onderwijspolitiek aangaat, zijn zij bepaald behoudend. De meesten wensen geen veranderingen in het schoolstelsel. Van de zgn. *comprehensive school* (schoolgemeenschap) hebben zij een afkeer. De middelbare school moet, naar hun mening, sterker selecteren. De werkelijk intelligenten vinden hun weg wel. Eigenlijk was het onjuist de schoolgelden af te schaffen. Men moet in elk geval niet bevorderen dat de lagere lagen van de arbeiders in groten getale tot het middelbaar onderwijs worden toegelaten. Bij de toelating tot de middelbare school worden de intelligenten thans reeds voldoende geselecteerd, de rest is intellectueel minderwaardig. De meesten van de 88 kinderen zijn nu gezeten burgers geworden, die het denkpatroon van hun nieuwe klasse met overtuiging zijn toegedaan en aan de hiërarchische opbouw der maatschappij niet willen tornen. Dit is wat ik in de titel van dit opstel trachtte uit te drukken.

Het verschijnsel geeft te denken. Deze aanpassing was niet wat de sociale beweging had verwacht toen zij voor gelijkheid van kansen opkwam. Zij had daarbij een maatschappelijke omvorming op het oog, welke zou bijdragen tot de overwinning van de tegenstellingen, die blijkens dit onderzoek zijn versterkt. Is dit werkelijk een algemeen verschijnsel? Laat ons de sceptis, die ons werd aanbevolen, bewaren maar erkennen dat dit boeiend boek ons een probleem heeft voorgelegd.

De pen op papier

De waardeleer van dr. W. Drees jr.

Op 6 november 1947 nam de Tweede Kamer der Staten-Generaal (op voorstel van haar lid Van der Goes van Naters) het besluit tot het houden van een enquête (het instellen van een onderzoek dus) naar het regeringsbeleid der kabinetten De Geer, Gerbrandy en Schermerhorn-Drees sedert de Duitse inval in Nederland van 10 mei 1940 en de oorlog met Japan tot aan de opening van de zitting der voorlopige Staten-Generaal op 20 november 1945, alsmede naar het daaraan voorafgaande beleid, voor zover dit onmiddellijk verband houdt met de gebeurtenissen in de vorenbedoelde tijdvakken. In zijn voortreffelijk werk: 'De Enquêtecommissie is van oordeel . . . geeft drs. H. C. Posthumus Meyes een samenvattend overzicht van het verslag van deze commissie, waarvan niemand minder dan mr. L. A. Donker een tijd lang het voorzitterschap bekleedde. Op bladzijde 71 lezen wij:

'Het was omstreeks 16 uur, toen generaal Winkelman aan de capitulatie van Rotterdam zijn fiat verleende. Inmiddels was ook bericht binnengekomen, dat er een Duits parlemantair voor Utrecht was verschenen met een binnen twee uur aflopend ultimatum en dat ook die stad met vernieling werd bedreigd. Dit feit, nog versterkt door de mededeling dat de Fransen ons grondgebied hadden verlaten, gaf de opperbevelhebber aanleiding om tot de algemene capitulatie over te gaan. Eerst heeft hij nog getelegrafeerd met de commandanten van het veldleger en van de vesting Holland om te vernemen, hoe de toestand was. Daarop heeft de opperbevelhebber zijn besluit genomen.'

Op bladzijde 72: 'De Commissie (d.i. de Enquêtecommissie, schr.) ziet het neerleggen van de wapenen in de namiddag van de 14e mei als onvermijdelijk. Het was noodzakelijk land en volk te sparen voor een onoverzienbare catastrofe, die, militair beschouwd, van geen betekenis zou zijn geweest.' Dat is een duidelijke uitspraak.

In 'Vijftig jaren', het gedenkboek dat werd uitgegeven ter gelegenheid van het vijftigjarig regeringsjubileum van H.M. Koningin Wilhelmina, heeft de generaal-majoor H. F. M. Baron van Voorst tot Voorst (in de meidagen van 1940 chef-staf van het Nederlandse leger) een artikel geschreven, getiteld: 'De Koninklijke Landmacht'. Wij lezen in dit artikel (op blzz. 236 en 237 van dit gedenkboek): 'Men overdrijft zeker niet, als men zegt, dat de Duitse luchtmacht, welke tegen ons land werd ingezet, het tienvoudige van de onze was. Indien onze krijgsmacht dan ook op vele punten met succes de strijd tegen de overmacht heeft gevoerd, was dit uitsluitend te danken aan de geest, welke officieren, onderofficieren

en manschappen bezielde. De omvang en het doel van dit artikel laten niet toe, de krijgsverrichtingen van 1940 te beschrijven. Volstaan worde met de woorden te memoreren, die de Duitse commandant, generaal Von Kùchler, tot onze Opperbevelhebber sprak, toen hij deze te Rijsoord voor de onderhandelingen over de capitulatie ontving: 'Ihre Truppen haben tapfer gefochten.' Inderdaad, onze troepen hebben op vele plaatsen zó dapper gevochten, dat de vijand in zijn voornemen, reeds de eerste dag 's-Gravenhage te vermeesteren, niet is geslaagd, ondanks het verraderlijke en massale karakter van zijn aanval en *dat hij tenslotte Rotterdam moest bombarderen, om ons tot capitulatie te dwingen*' (cursief van mij, schr.).

Uit het bovenstaande blijkt dus dat tot capitulatie werd besloten nadat Rotterdam was gebombardeerd, terwijl de Duitsers vervolgens Utrecht op hun programma hadden staan. De Enquêtecommissie ziet het capitulatiebesluit van generaal Winkelman als onvermijdelijk.

Ruim 20 jaar na de capitulatie deelt Dr. W. Drees Jr. ons in zijn artikel: 'De vroege capitulatie van 1940', opgenomen in het februarinummer 1961 van 'S&D' mede dat wij ons in 1940 te vroeg hebben overgegeven.

Nu hoeft men niet al te hoog op te zien tegen de inzichten van de heer Drees, want ter geruststelling dient gezegd te worden dat hij geen militair is. Hij schrijft gewoon als leek over militaire zaken. Ik persoonlijk hecht meer waarde aan de inzichten van de generaals Winkelman en Van Voorst tot Voorst en aan de conclusie van de Enquêtecommissie, waarbij ik er eerlijkheidshalve aan moet toevoegen dat ook ik geen militair ben.

Maar het lijkt mij toch zeer te waarderen, dat deze generaals blijkbaar capituleerden om mensenlevens te sparen (ook en vooral terwille van de burgerbevolking) in een zinloze en volkomen ongelijke strijd. De heer Drees is evenwel uit ander hout gesneden en werkt blijkbaar alleen met getallen, maten en gewichten.

Hij schrijft: 'Wat de burgerij betreft, kan worden opgemerkt, dat de bommen in 1940 licht waren. Brandbommen konden vrij wat materiële schade aanrichten (Rotterdam-Centrum verloor in 1940 bijna 1% van het Nederlandse woningbestand). Een dergelijk bombardement kostte honderden mensenlevens. Elk mensenleven is kostbaar. Een verlies van 1 op 1000 in oorlogstijd kan echter moeilijk een catastrofe worden genoemd. Bombardementen gedurende enkele dagen doorvechten zouden duizend, misschien tienduizend, burgers hebben gedood. Erg, maar niet meer dan in twee weken worden geboren, in een maand sterven, veel minder dan vielen in hongerwinter, verzet of deportaties.'

Zie hier de mening van iemand die alleen in cijfers denkt.

Ja, de verliezen worden door geboorten wel weer goed gemaakt. De heer Drees zal wel voor u uitrekenen wanneer de schade weer is ingehaald! Dat is een kwestie van enkele weken.

Volgens de heer Drees kan de Enquêtecommissie met de woorden 'militair van geen betekenis', drie verschillende zaken bedoelen, t.w.:

1. Nederland zou toch zijn bezet;

2. De oorlog zou toch in 1945 zijn gewonnen;
3. Voor de Geallieerden (en daarmee voor Nederland) maakte doorvechten niets uit.

Ten aanzien van punt 2 zegt hij vervolgens: 'De oorlog is inderdaad toch gewonnen. Voor het afwegen moet men zich echter verplaatsen in de toestand van mei 1940 toen nog niet bekend was hoe alles verder zou lopen en elke bijdrage tot de overwinning van gewicht was.' Ja, inderdaad moet men zich verplaatsen naar de toestand van mei 1940 toen nog niet bekend was hoe alles verder zou lopen! Maar dan moet de heer Drees de woorden 'hongerwinter, verzet of deportaties' uit zijn betoog laten vervallen, aangezien degenen die in mei 1940 tot capitulatie besloten met deze onbekende factoren nog geen rekening konden houden.

Wat de lichte bommen van de heer Drees in Rotterdam hebben te-
weegebracht, wordt vermeld op blz. 168 van het overbekende boek-
werkje: 'De meidagen van 1940'. 'Verloren gingen omstreeks 25.000
woningen, 13 bankgebouwen, 12 bioscopen, 2 schouwburgen, 19 con-
sulaten, 4 dagbladbedrijven, 31 fabrieken, 1319 werkplaatsen, 22 feest-
gebouwen, 21 gemeentelijke gebouwen, 24 kerken, 10 inrichtingen van
liefdadigheid, 527 cafés en logementen, 31 grote magazijnen, 2320 win-
kels, 4 rijksgebouwen, 62 scholen, 10 ziekeninrichtingen, 26 hotels, 287
assurantiekantoren, 1150 andere kantoren, 4 stationsgebouwen, 675 pak-
huizen en vemen en nog talrijke grotere en kleinere gebouwen, zoals
garages, bodediensten, expeditiebedrijven, enz. enz. Het aantal slacht-
offers is nooit precies vastgesteld, doch de schattingen bewegen zich rond
het cijfer 700.'

Volgens een mededeling van de garnizoenscommandant van Rotter-
dam, de kolonel Scharroo, werden 150.000 mensen dakloos (blz. 69 van
Enquêtecommissie is van oordeel . . .).

Het dodencijfer zal niet veel indruk maken op de heer Drees, die in
zijn bovenvermeld artikel schrijft: 'Men zou zich kunnen afvragen of op
14 mei niet elke tank b.v. duizend levens waard was omdat anders 2000
Duitse tanks de basis zouden leggen voor de onderdrukking en dood van
miljoenen Europeanen.'

De Duitsers mogen zich achteraf wel gelukkig prijzen, dat de heer
Drees in 1940 geen Opperbevelhebber is geweest. En schande over
generaal Winkelman, die blijkbaar niet op dit lumineuze idee is gekomen!

Maar wie nochtans waarde hecht aan de zienswijze van de heer Drees,
kan er voor de toekomst lering uit trekken! Hij schrijft: 'De capitulatie is
een feit, voltooid verleden tijd. Het oordeel over de capitulatie is een
maatstaf voor houding in de toekomst en daarom van belang.' Ja, laten
we beginnen met een stuk mentale training en nu al vast onze houding
bepalen voor de 'toekomst'. De heer Drees, die hier kennelijk zinspeelt
op een derde wereldoorlog, zal er met betrekking tot zijn 'maatstaf voor
houding in de toekomst' wel rekening mee dienen te houden, dat zijn

lichte bommen uit 1940 dan tot de museumstukken kunnen worden gerekend!

En welk een bescheiden man is de mens Drees. Zijn eigenwaarde schat hij op het duizendste gedeelte van een tank. Dat is toch waarlijk gering voor iemand die Directeur der Rijksbegroting is.

‘Tegen de nadelen van het doorvechten moeten de voordelen worden afgewogen. Dan rijzen vragen als: hoeveel kan men over hebben voor het vernielen van een Duitse tank?’ Dat hangt volgens Dr. Drees Jr. van de situatie af, ‘Als men echter geen speciale hoge waarde wil toekennen aan het vernielen van Duitse tanks in die dagen, dan zou toch een soort ‘gemiddelde’ waardering op zijn plaats zijn.’ En dan komt de heer Drees op zijn: ‘b.v. duizend levens’.

Ja, is de situatie weer anders, dan zouden het er 800 of 1200 kunnen zijn. Het hangt er maar van af hoe de koers is en de heer Drees zou geen slecht figuur slaan op de Amsterdamse effectenbeurs. En niet te vergeten de edele motieven welke aan deze ‘waardeleer’ ten grondslag liggen. De heer Drees tracht zijn stelling te legaliseren door de woorden: ‘omdat anders 2000 Duitse tanks de basis zouden leggen voor onderdrukking en dood van miljoenen Europeanen.’ Desnoods duizenden mensen opofferen (laten vermoorden) om in de toekomst een veelvoud te redden!

Ja, dat lijkt mij ook de oplossing . . . Gewoon de oorlog aanvaarden als een periodiek verschijnsel en dan maar eens zien welke waarde we in de gegeven situatie aan de mens kunnen toekennen.

Zo ziet men, niet alleen generaals kunnen menselijk zijn, ook economen hechten nog wel een bepaalde waarde aan de mens. We zullen die duizend mensenlevens per tank wel zo moeten zien, dat er behalve de broeders van het cijfergilde van het kaliber Drees Jr. ook kinderen onder begrepen zijn. Die moeten ook maar worden gewaardeerd naar de situatie en desnoods worden geslacht om nog een paar dagen oorlogje te kunnen spelen. Zoals reeds vermeld: door geboorten worden binnen enkele weken de verliezen weer opgeheven . . .

In zijn ‘Revolutie der eenzamen’ (Assen 1959), schrijft prof. P. J. Bouman (blz. 408): ‘Alle argumenten tot legitimatie van de oorlog, van het fabeltje der zelfverdediging tot het aanmatigend willen bestraffen der tegenpartij, miskennen de aanwezigheid van het schuldeloze kind in deze wereld. Men zou de oorlog kunnen definiëren als een collectieve schuld van alle volwassenen jegens het kind.’ Ik stem hiermede volkomen in en wil eindigen met de woorden van een Joegoslavische patriot uit de laatste oorlog, die schreef — toen hij wist dat hij weldra ging sterven — aan zijn nog ongebooren zoon: ‘Mijn kind, dat nu nog slaapt in de duisternis en kracht verzamelt voor de vermoënis van je geboorte — ik wens je alles wat goed is. Nog heb je niet de vorm van een levend mens aangenomen, nog adem je niet, nog ben je blind. Maar niettemin zul je, wanneer je tijd gekomen is, jouw tijd en die van je moeder, die ik zo van harte liefheb, de kracht in je voelen om te strijden voor lucht en licht. Dat is je

erfenis, dat is de bestemming van ieder kind dat uit een vrouw wordt geboren — te strijden voor het licht en vol te houden — zonder te vragen naar het waarom . . .

Behoud je liefde voor het leven, doch ont doe je van de vrees voor de dood. Men moet het leven liefhebben, anders is het waardeloos, maar men mag het nooit té zeer liefhebben . . .

Bewaar in je hart de honger naar waarheid; blijf de leugen haten; en bewaar je vermogen om verontwaardigd te zijn.

Nu ik weet dat ik sterven moet en dat jij geboren zult worden om te staan op de puinhopen van mijn fouten. Vergeef mij dat. Ik schaam me, jou achter te laten in een ordeloze, vijandige wereld. Het is echter niet anders.

In gedachten kus ik je voorhoofd — mijn laatste zegen. Ik wens je een goede nacht, een goede morgen en een stralende dageraad.'

H. VAN DOBBENBURGH

Naschrift:

Liever toegeven aan Hitler?

'Alleen als wij bereid zijn alles te offeren kunnen wij alles behouden.'
Dr. Wiardi Beckman, herdenking Grebbeberg, 1940.

Sommige civiele beslissingen (b.v. over volksgezondheid, brandweer, verkeer, Deltaplan) en de belangrijkste militaire beslissingen betreffen mensenlevens. Dat leidt licht tot een taboe, tot onwil om de problemen te stellen, voor- en nadelen van een beslissing te formuleren.¹ Soms leidt het ook tot de onwil om een offer te brengen, ook al is dat nodig om groter onheil te voorkomen.

Weerstand tegen het stellen van de nare keuze leidt bij de heer Van Dobbenburgh tot het verkeerd lezen van het artikel 'De vroege capitulatie van 1940'. Zo stelt hij dat daarin wordt medegedeeld dat de capitulatie te vroeg was. Het woord 'te' komt in het artikel niet voor. Dat de capitulatie vroeg was is bekend, het kabinet b.v. had destijds gedacht dat de strijd minstens enige weken zou duren. Evenmin wordt in het artikel gesteld dat geboorten verliezen 'goed maken'.²

Het artikel analyseerde de keuze: doorvechten of niet, zonder dat een conclusie werd geformuleerd. Wel wordt gesteld, dat de Enquêtecommissie deze keuze te primitief heeft behandeld door te spreken over: 'door-

¹ Deze weerstand wordt o.a. besproken in het Rapport Deltacommissie, Deel 3, bijdrage II, 2 'Het economisch beslissingsprobleem inzake de beveiliging van Nederland tegen stormvloed', blz. 67, Den Haag 1960.

² Verliezen worden door geboorten nimmer goed gemaakt. Indien verliezen gelijk zijn aan de geboorten gedurende een korte periode, dan blijven deze verliezen erg, maar is m.i. de term catastrofe voor de bevolking niet toepasselijk.

vechten militair van geen betekenis' en onoverzienbare catastrofe'.³

Zowel de militaire leiding in de meidagen als de Enquêtecommissie hebben de — m.i. enig mogelijke — methode gevolgd, te weten het afwegen van voor- en nadelen. De generaals zouden hebben doorgevochten, ook ten koste van grote aantallen mensenlevens, als dat militair voldoende nut had kunnen opleveren. De Enquêtecommissie is vóór het doorvechten op zee en in de Prinses Irenebrigade. Zij hebben eenzelfde waardeleer als die de heer Van Dobbenburgh mij alleen toedicht, namelijk dat offers gebracht moeten worden om groter doelen te bereiken. *Het pacifisme van de heer Van Dobbenburgh is hun volkomen vreemd.*

De heer Van Dobbenburgh wilde dat de geallieerden hadden gecapituleerd. Dat de Engelsen en de Russen hebben gevochten acht hij onjuist. Hij verzet zich immers tegen het opofferen van duizenden mensen 'om in de toekomst een veelvoud te redden'. Londen had niet mogen volhouden, want het Engelse verzet leidde tot het sneuvelen ook van kinderen. Met instemming citeert de heer Van Dobbenburgh professor Bouman over het 'fabeltje der zelfverdediging'.

Nu, daar kunnen de Nederlandse regering van 1940, de Enquêtecommissie, Churchill, Polen het mee doen! En ook de knokploegen die in ons land gevangenen bevrijdden en onderduikers aan gegapte bonkaarten hielpen. De strijd had op 10 mei niet eens gevoerd mogen worden van de heer Van Dobbenburgh.

De geallieerden hadden van de heer Van Dobbenburgh geen levens mogen opofferen tegen de Duitse tanks. Tito had zich niet moeten verzetten. Auschwitz had niet gewapenderhand door de Russen mogen worden bevrijd. *Als de heer Van Dobbenburgh zijn zin zou hebben gekregen in 1940 dan regeerde Hitler nu de wereld.* Dan waren de Engelse, Nederlandse en Joegoslavische kinderen nu aan het verdwijnen in de schoorstenen van Auschwitz en Bergen-Belsen. Wie het leven liefheeft, zal de geallieerden prijzen dat zij zich hebben verzet tegen Hitler, dat zij de offers van miljoenen hebben gebracht om te voorkomen dat de nazi's het leven in de kampen massaal zouden hebben uitgeroeid. Dank zij de geallieerden leven er kinderen in Londen, in Nederland en in Joegoslavië.

D R. W. D R E E S J R.

³ Bij het begrip 'catastrofe' denkt een Nederlander aan een ramp van zeer grote omvang. De watersnood van 1953 (1800 doden) wordt geen catastrofe genoemd. Een autobotsing noemt men geen ramp, maar een ongeluk. Er wordt in de Nederlandse taal onderscheid gemaakt tussen catastrofe en andere begrippen aan de hand van de omvang van de verliezen. Daar komen cijfers bij te pas. De door mij gegeven cijfers dienen om de term catastrofe te critiseren, overigens zijn de cijfers over de verliezen in het artikel niet maatgevend. De heer Van Dobbenburgh heeft bezwaar tegen alleen in cijfers denken, en te recht. Maar enige kwantificering van verliezen en redding is belangrijk voor een keuze. Anders komt men in leuzen terecht, die de heer Van Dobbenburgh nog minder zouden behagen, b.v.: doorvechten tot de laatste gracht.

Boekbespreking

G. Boldt e.a. De bescherming van de werknemers ingeval van werkloosheid. Leiden 1961.

Deze uitgave van de Hoge Autoriteit van de EGKS heeft een zuiver documentair karakter. Zij beperkt zich tot de juridische aspecten van haar onderwerp: werkloosheidsverzekering en -ondersteuning en arbeidsbemiddeling.

Het boek bevat een samenvattend verslag van L. Mengoni en voorts verhandelingen over de zoëven genoemde onderwerpen in elk van de zes landen van de gemeenschap.

Het gedeelte over Nederland is van de hand van wijlen prof. mr. A. N. Molenaar. Overeenkomstig de documentaire doelstelling van de uitgave bevat het een uitvoerig uittreksel van de verschillende wettelijke of reglementaire voorschriften over de materie (Werkloosheidswet, Sociale Bijstandsregeling, Arbeidsbemiddelingswet, e.a.).

Aantrekkelijk is, dat herhaaldelijk melding wordt gemaakt van aanvullende regelingen in collectieve arbeidsovereenkomsten e.d., die zonder dit werk moeilijk naspeurbaar zouden zijn gebleven.

De systematiek van het overzicht is hier en daar niet onaanvaardbaar. Zo vindt men b.v. de regelingen voor vorst- en lichtverlet onder het hoofd: "Tijdelijke onderbreking van de arbeid (waarvan de oorzaak gelegen is bij de werkgever)": men is geneigd hier de werkgever vrij te pleiten! Aan de bruikbaarheid van het werk doet dit overigens natuurlijk niet af.

MR. J. MANNOURY

REDACTIONEEL

De discussie tussen H. van Dobbenburgh en dr. W. Drees jr., die in dit nummer is geplaatst, slaat terug op een beschouwing van de laatste in de vorige jaargang van S. & D.

De redactie heeft aan de bezwaren van Van Dobbenburgh geen plaats willen weigeren. Zij wenst daarbij echter wel aan te tekenen — zonder in een beoordeling van de conclusies van dr. W. Drees jr. te treden — dat een afweging van belangen als door dr. W. Drees jr. in zijn artikel over 'De vroege capitulatie van 1940' toegepast geoorloofd en geboden kan zijn.

Enige biografische notities:

Mr. G. Botter is secretaris van de Grondkamer in Assen.

Drs. J. J. A. Mooy is als assistent in de filosofie der exacte wetenschappen aan de Amsterdamse Universiteit.

Mr. W. H. Overbeek is officier van Justitie te Utrecht.

VERONTSCHULDIGING

In het februari-nummer van dit tijdschrift heb ik, bij de bespreking van het boek 'De Joegoslavische Visie', enige opmerkingen gemaakt over de inleider en de vertalers van dit geschrift. De betrokkenen hebben, naar aanleiding hiervan, de redactie van 'S. en D.' voor deze uitingen verantwoordelijk gesteld. Het ligt voor de hand dat de verantwoordelijkheid voor de inhoud van boekbesprekingen alleen bij de beoordelaars berust.

Juist daarvoor betreur ik het dat aan de bespreking van het bedoelde boek, enige, voor die bespreking niet noodzakelijke en dus overbodige, opmerkingen omtrent aard en werkwijze van vertalers en inleider zijn toegevoegd.

Van de juistheid der daarin vervatte beschuldigingen ben en blijf ik overtuigd. Doch ze hadden niet op deze plaats dienen te worden gemaakt. En voor die fout bied ik dan ook gaarne mijn verontschuldiging aan.

J. DE KADT

Na twee verkiezingen

De gemeenteraadsverkiezingen van 30 mei hebben na de statenverkiezingen geen verrassingen opgeleverd. Nothing succeeds like success, en dus won de PSP verder. In 59 vergelijkbare grote gemeenten met ongeveer de helft van alle uitgebrachte stemmen kwam deze partij 0,7 pct. boven de stand van de statenverkiezingen uit. Niemand wil graag bij de verliezers zijn, en dus verloor de VVD verder. In dezelfde gemeentegroep daalde ze 0,8 pct. beneden haar percentage van 28 maart. De PvdA had bij de statenuitslag een gemengd beeld vertoond. Winst in de drie westelijke provincies vergeleken met de kamerverkiezingen van 1959, teruggang in overig Nederland. In de ogen van de kiezers overwoog het laatste blijkbaar, want bij de raadsverkiezingen was er in de 59 vergelijkbare grote gemeenten per saldo een teruggang met 0,6 pct. Tot zover is alles normaal en volgens het boekje.

Bij twee snel opeenvolgende verkiezingen plegen de tendensen in de uitslag van de eerste verkiezingen zich in de daaropvolgende voort te zetten. Hetzelfde verschijnsel viel waar te nemen in 1946 en 1958 toen evenals nu de raadsverkiezingen die voor de staten op de voet volgden.

De wetmatigheid, die hieruit spreekt, wijst wel heel sterk naar het overheersen van landelijke factoren in de verkiezingsuitslag. Er is blijkbaar maar weinig ruimte voor het plaatselijk eigene, althans in de grotere gemeenten. In deze constellatie schuilt iets ontmoedigends voor wie geloven in de waarde en het goed recht van de lokale democratie. Welke betekenis hebben gemeenteraden als blijkt dat bekwaamheid en beleid van partijen en personen in deze organen nauwelijks gewicht in de schaal leggen en het feit van de uitslag van de verkiezingen voor de Provinciale Staten blijkbaar het belangrijkste bepalende moment is voor de politieke samenstelling van de gemeenteraden? Ligt in de welhaast dwangmatige afloop van deze raadsverkiezingen niet een teken dat het met de gemeente als derde zuil van onze democratie niet al te best gesteld is?

Deze vragen mogen niet zonder meer bevestigend worden beantwoord. Een aantal verschijnselen tonen aan, dat lokale factoren wel terdege een rol spelen. Voor de kleine gemeenten, waar het verkiezingsbeeld wordt beheerst door belangengroepen en pittoreske figuren behoeft dit geen nader betoog. Dat personen in de raadsverkiezingen een relatief belangrijke rol spelen, blijkt ook uit het naar verhouding grote aantal voorkeursstemmen. Bij raadsverkiezingen pleegt 25 à 30 pct. van de kiezers niet op de eerste van de lijst te stemmen, terwijl dit bij kamerverkiezingen slechts 3 à 5 pct. is.

Daarnaast laten voor- en achteruitgang van partijen ook in de grotere gemeenten een meer uiteenlopend beeld zien dan bij staten- en kamerverkiezingen. Zo ging de PvdA ditmaal in 68 vergelijkbare gemeenten met meer dan 20.000 inwoners in 39 terug, in 27 vooruit en bleef in 2 gelijk vergeleken met de statenverkiezingen van 28 maart.

De vooruitgang hing in een aantal gevallen samen met de afwezigheid van de PSP bij de raadsverkiezingen, maar er waren ook gemeenten, waar de PvdA boven het percentage van 30 maart uitkwam, al was er een PSP-lijst voor de gemeenteraad. Gelijksortige nuances kan men voor andere partijen opmerken. Plaatselijke omstandigheden oefenen ook in de grote gemeenten enige invloed uit.

In tegenspraak met de veronderstelde onverschilligheid ten opzichte van de gemeenteraden is voorts, dat de opkomst van de kiezers geen tendens tot daling vertoont. Ik beschik bij het schrijven niet over exacte cijfers van het aantal kiesgerechtigden op 30 mei, maar het aantal uitgebrachte geldige stemmen in de grote gemeenten doet vermoeden, dat de opkomst zeer behoorlijk is geweest. Het percentage geldige stemmen van het aantal kiesgerechtigden zal een percent lager hebben gelegen dan bij de raadsverkiezingen in 1958, maar een half percent hoger dan in 1953. Er is dus geen reden om uit het kiezersgedrag al te veel scepsis te puren over de relatie van de burger tot zijn gemeentebestuur.

Ook geen reden tot voldoening over een intens beleefd democratisch recht. Het is duidelijk, dat het klimaat, waarin verkiezingen worden gehouden, verandert. De openbare vergadering wordt een anachronime.

De televisie houdt de mensen ook op de avond van de verkiezingen steeds meer thuis. Het kost met name voor de gemeentebesturen voortdurend meer moeite om op de burgers te appelleren. De verschuiving van bevoegdheden naar de rijksoverheid heeft het aanzien van de gemeenteraden doen dalen. De verschuiving van activiteiten van het gemeentebestuur naar raden, stichtingen en gemengde organen in het gemeentelijk bestel betekent een verder functieverlies van de gemeenteraden. In de grote gemeenten ligt het zwaartepunt van het werk van de gemeenteraden niet meer in het bestuur, maar in de controle op het dagelijks bestuur. Het valt nauwelijks in te zien, dat deze ontwikkeling omkeerbaar zou zijn.

Het prestigeverlies van de gemeenteraden is onderdeel van een veel ruimer democratisch probleem: de spreiding van bestuursvormen, waarin het primaat van politieke beslissingen moeilijker herkenbaar wordt en de onmisbaarheid van politieke vertegenwoordigende lichamen moeilijker geloof vindt.

Het lijken wat topzware bespiegelingen, opgehangen aan het feit, dat de uitslagen van gemeenteraadsverkiezingen overwegend gedictieerd worden door zaken, die zich buiten het gemeentelijk bestel voltrekken. Ze zijn echter onvermijdelijk als men niet voorbij wil lopen aan het erosieproces, waaraan de politieke democratie in de gemeente onderhevig is. Eén van de middelen om gemeenteraadsverkiezingen

meer eigen karakter te geven, zou kunnen zijn, om niet langer alle gemeenteraden op dezelfde dag te kiezen. Waarom niet elk jaar een kwart van de gemeenteraden vernieuwd? Waarom niet binnen zekere grenzen aan de grotere gemeenten de vrijheid gelaten zelf de termijn van vernieuwing van de raden te bepalen?

Vooralsnog overheersen in de uitslagen van raadsverkiezingen dus landelijke factoren en is er onmiskenbaar een nationaal politiek effect. De manier waarop de VVD na de statenverkiezingen in rep en roer is geraakt bewijst opnieuw hoe in Nederlandse verhoudingen beperkte verschuivingen grote gevolgen kunnen hebben. Bij de VVD is trouwens van 'beperkt' geen sprake meer. In 59 vergelijkbare grote gemeenten daalde de VVD van haar hoogtepunt in 1958 van 17,7 pct. naar 11,7 pct. op 30 mei. Dat is een verlies van $\frac{1}{3}$ van haar aanhang in vier jaar. Toen de PvdA in 1958 een zware nederlaag leed, bleef het verlies vergeleken met haar hoogtepunt bij de kamerverkiezingen in 1956 toch beperkt tot $\frac{1}{6}$ van haar aanhang (van 32,7 in 1956 naar 26,7 bij de gemeenteraadsverkiezingen in 1958).

Op 30 mei is nog eens onderstreept hoezeer de VVD haar linkse kiezers is kwijtgeraakt. In arbeiders- en middengroepenwijken van de grote steden bedraagt het verlies van de VVD 50 tot 70 pct. van haar aanhang in 1958. In de welstandswijken is het verlies veel geringer, 20 à 25 pct. De affaires Van der Putten en Visser mogen hebben bijgedragen tot het algemeen prestigeverlies van de VVD, ze hebben niet geleid tot een versterking van het rechts extremisme van enige betekenis. De zelftroostende beschouwingen in VVD-kring wijzen erop, dat de VVD zich de laatste jaren boven haar normale sterkte bewoog, en dat niet teveel gehoopt moet worden op herstel van het verlies. Waarschijnlijk is dit laatste wel juist, maar gelet op het karakter van het VVD-verlies betekent dit tegelijk dat een VVD, die 8 à 9 pct. van de kiezers organiseert, muurvast geklonken is aan het conservatisme en het groepsbelang van het overgrote deel van haar aanhang. Wanhopig verzekeren jong-liberalen, dat de VVD gefaald heeft, omdat ze zich niet heeft kunnen bevrijden van het stempel van conservatisme en villabuurtmentaliteit, dat de liberalen in ons land met zich meedragen. De ironie van de situatie is, dat elk pogen om de VVD een progressiever karakter te geven na de laatste ventilering van haar aanhang, tot grotere spanningen in de partij moet leiden dan ooit tevoren. Die spanningen worden reeds zichtbaar in de ondergrondse discussies over de wenselijkheid in de regering te blijven en zich vooral als 'constructief' te exponeren (Oud) dan wel een poging te doen het vroegere succes als voertuig der ontevreden te repeteren en nog vóór '63 de vereenzelviging met het beleid-de Quay te doorbreken door uit de regeringskoets te stappen. Zeker is dat veel VVD-stemmen rechtstreeks naar de PSP zijn gegaan. Er is een opvallende samenhang tussen hoge VVD-verliezen en grote PSP-winsten. De Nieuw-Guinea-kwestie kan daarbij een rol hebben gespeeld. De zuiging komt dus van twee kanten.

Het is jammer dat de VVD zo moeilijk kiezen kan tussen een ontwikkeling in de richting van het Engelse liberalisme en een ronduit conservatieve stellingname. Het conservatisme is een eerbare politieke stroming, het tekent zich ook in Europese verhoudingen duidelijk af. De uitspraak van mr. Biesheuvel, dat de antirevolutionairen zich na Englands toetreding tot de Euromarkt met de Engelse conservatieven zouden hebben te verstaan, was een nuttige bijdrage tot verheldering van de politieke situatie. In een conservatieve concentratie zou de VVD een eigen element betekenen. Het vertoon van progressieve leuzen met knipoogjes naar het succes van de fundamenteel anders gearde Engelse liberalen geeft aan de VVD een dubbelzinnig en onwaarachtig karakter.

Evenals bij de statenverkiezingen was op 30 mei het succes van de PSP het meest spectaculair in de uitslag. Het blijft, hoe ook beschouwd, een verrassend verschijnsel, dat een nieuwe partij in enkele jaren de begrenzing van de splintergroepering weet te doorbreken. Met het percentage van de raadsverkiezingen zou de PSP 5 à 6 zetels in de Tweede Kamer hebben gekregen en dat is meer dan enige andere nieuwe groepering na 1945 wist te verwerven. Het is ook aanzienlijk meer dan vroegere pogingen tot partijformatie tussen communisme en democratisch socialisme bereikten. Ter verklaring van dit verschijnsel moet op het volgende worden gelet. De PSP was bij haar oprichting geen afsplintering van de PvdA, maar een groepering van tot dien daklozen, waarvan een deel afkomstig was van de PvdA (maar reeds uitgetreden was bij de politieke acties in 1947 en 1948), een ander deel uit de revolutionair-socialistische hoek kwam.

Het bindmiddel werd gevonden in het pacifisme en in het voetspoor daarvan vooral in 'een andere benadering van de Sowjet-Unie'. Er bestaat een vorm van pacifisme, die volstrekt afwijzend staat tegenover het communisme en zijn begeleidingsverschijnselen, in de praktijk blijken pacifisten vrijwel altijd voorstanders van een meer genuanceerde beoordeling van de Sowjet-Unie en verdedigen zij opvattingen die dicht in de buurt van het neutralisme liggen. Het lijkt me daarom, dat de opening voor de PSP in de Nederlandse politiek is ontstaan in een periode, waarin de atomaire bewapening enerzijds, de dooi in de Sowjet-Unie en het vervagen van Korea en Hongarije anderzijds 'een geheel andere benadering van de politieke verhoudingen' verleidelijk en opportuun deed lijken. Voeg daarbij, dat de PSP haar eerste beslag legde (1958) toen de PvdA op het binnenlandse front als gevolg van de bestedingsbeperking een ernstig prestigeverlies leed. In de PSP vindt men in hoofdzaak drie elementen. Ten eerste principieel pacifisme, gelardeerd met neutralisme in allerlei varianten. Ten tweede links-radicalisme, geënt op oude revolutionair-socialistische theorieën, overgoten met een scheut utopisme. Ten derde de klankbodem voor allerhand ontevredenheid, waarvan in '58 de VVD en in '59 de PvdA profiteerde.

Deze elementen weerspiegelen zich in haar jonge aanhang. Het

princiepelijk pacifisme in van oudsher socialistische kring, maar stellig ook in sterke mate in de N.H. Kerk. Het is opvallend dat in gemeenten, waar de PSP niet aan de raadsverkiezingen deelnam, de CHU daarvan vaak evenzeer profiteerde als de PvdA. Het neutralisme en linksradicalisme is voorradig bij de voormalige CPN-stemmers. Daar is zonder twijfel het merendeel van de PSP-stemmen van afkomstig. Er is een zeer sprekend verband tussen hoge percentages voor de PSP in buurten en gemeenten en vroegere hoge CPN-percentages. De ontevredenheid sec vindt men terug in de overgang van VVD-stemmen naar de PSP.

Overziet men dit beeld, dan blijft het merkwaardig dat met de PSP vergelijkbare partijen in het buitenland in het algemeen minder succes boekten. De Parti Socialist Unifié in Frankrijk kwam ondanks een belangrijke afscheuring van de SFIO nauwelijks van de grond en geraakte al gauw organisatorisch in titoïstische handen. De Deutsche Friedensunion behaalde bij de verkiezingen in 1961 nog niet 1 pct. van de stemmen. In Noorwegen kreeg een soortgelijke partij met 2 zetels in het Storting weliswaar een wippositie (de sociaal-democratische absolute meerderheid verdween), maar procentueel bleef ze toch aanzienlijk beneden het PSP-succes.

Alleen in Denemarken behaalde de titoïst Axel Larsen een vergelijkbaar succes, overigens voornamelijk onder de voormalige communistische aanhang. In Denemarken bestaat een sterke neutralistische traditie, die wellicht een verklaring biedt. Het is niet uitgesloten, dat deze ook in ons land een rol speelt. Voorkeur voor een eigen rol en positie van de kleine landen, sterk verwant aan onze vooroorlogse neutraliteitspolitiek komt in de discussie rondom het pacifistische uitgangspunt steeds sterker naar voren. Daarnaast is de nawerking van het koloniale vraagstuk stellig van belang. De weinig geslaagde kolonisatiepolitiek van ons land in de periode 1945-'50, gevolgd door het welhaast traumatische Nieuw-Guinea-vraagstuk heeft de opkomst van de PSP in de hand gewerkt. Het moge waar zijn, dat in de feitelijke aanhang van de PSP tal van opportunistische elementen overwegen, die aanhang kan daarom vluchtig blijken, het is eveneens waar dat de PSP haar aanzien ontleent aan de pretentie in een kardinaal vraagstuk, dat van oorlog en vrede, over een eigen benadering te beschikken. Die benadering is voor de PvdA onaanvaardbaar, omdat ze vrijheid én vrede in gevaar brengt.

Het bestaan van een links-socialistische partij behoeft op zich zelf geen ramp te zijn voor het democratische socialisme. Vrij of links- of radicaal-socialistische partijen hebben het democratische socialisme van de wieg af begeleid en het is desondanks gegroeid. De kiezers hebben er recht op ten aanzien van de werkelijk belangrijke uitdaging van onze periode — het behoud van de vrede en de opbouw van een internationale rechtsorde — precies te weten waar ze aan toe zijn. De PvdA zal het komende jaar haar program voor de vrede daarom in alle duidelijkheid naar buiten moeten brengen.

Herbert Nicholas

Verenigde Naties?

Het instituut der Verenigde Naties is de volmaakte belichaming van de tragische paradox van onze tijd: het is onmisbaar geworden vóór het nut kon afwerpen. En de dood van Dag Hammarskjöld laat op het persoonlijke vlak dezelfde paradox zien: hij was onmisbaar en toch moeten de VN er iets op vinden om zijn werk zonder hem voort te zetten. Als de VN bezwijken zouden (en dat kán), zou er — afgezien van een afglijden naar oorlog en anarchie — nog altijd niets anders op zitten dan opnieuw een soortgelijke organisatie op te richten en er een secretaris-generaal in te zetten, die het begrip inhoud kan geven. En dit alles dan niet omdat de huidige VN zo'n ideale instelling vormen of omdat Dag Hammarskjöld alwetend was. Wél omdat alleen iets als de Verenigde Naties aansluiting kan vinden bij de feiten van het huidige internationale leven en omdat alleen een secretaris-generaal met een internationaal loyaliteitsbesef en krachtig initiatief in staat is de krachten van zo'n organisatie in tijden van nood te mobiliseren en de beperkte mogelijkheden tot groei uit te buiten. Willen de Verenigde Naties überhaupt bestaan, dan kunnen ze zich niet permitteren ver van de huidige structuur af te wijken; willen ze zich als instelling kunnen ontwikkelen, dan zijn daarvoor de visie en de stuwkracht vereist van een permanente functionaris die over een krachtig leiderschap beschikt.

Ondanks alle lofprijzingen die na zijn dood aan Hammarskjöld zijn gewijd, valt het te betwijfelen of Brittannië hier werkelijk begrip voor heeft. In brede kringen is men ervan doordrongen (en de officiële commentaren hebben hier maar flauwtjes uiting aan gegeven), dat het dunne weefsel van internationale orde door zijn heengaan lelijk gescheurd is. De tragische, ja diep ironische omstandigheden waaronder hij stierf, worden scherp gevoeld. Maar afgezien van het persoonlijke element schijnt men nauwelijks te beseffen waarom de waarden die Hammarskjöld vertegenwoordigde, belangrijk waren voor het bestaan van de Verenigde Naties en voor de wereldvrede.

Van het begin af aan is het de Verenigde Naties in Brittannië niet voor de wind gegaan. Men had er geen hekel aan (zelfs niet ten tijde van de Suez-crisis); de kwestie was eenvoudig dat zoveel andere dingen eerst kwamen in de belangstelling en de genegenheid van ons land. Misschien mocht redelijkerwijs ook wel niet verwacht worden, dat de plaats van de vroegere Volkenbond door de Verenigde Naties zou kunnen worden ingenomen. In ieder gezin, ook in het gezin der volken, kan maar één de eerstgeborene zijn. Wij voelden de ware oudertrots voor de Volkenbond (ook al namen we de plichten van het ouderschap wat licht op); de Volkenbondleiders waren tevens de onze; wij waren verantwoordelijk voor zijn tekortkomingen; wij deelden zijn vluchtige momenten van triomf. Hij was een Europese aangelegenheid, hij was Geneefs, een kleine kring, zelfs wel knus. Hij was wel een tikje buitenlands; dat paste bij het internationale aspect. Men kon alles wat hem betrof gemakkelijk en goedkoop berichten; hij had dezelfde sluitingstijden als Fleet Street. Bovenal werd hij gepersonifieerd door populaire helden zowel van rechts als van links, door Henderson en Eden, door mannen die boven het gewoel der partijen uitrezen, zoals Robert Cecil, en ook door profetisch aandoende geleerden als Gilbert Murray en Zimmerman. Dit alles was niet uitsluitend winst. Het m y s t i e k e element werd niet alleen door berekenende politici handig uitgebuit, er waren ook mensen die dachten te menen wat ze zeiden en die het als het ware absorbeerden. Maar hoe dan ook: de Volkenbond was een reële kracht die voelbaar was op elk niveau van het nationale leven; hij stond er niet buiten. Hij maakte deel uit van het politieke patroon en van de politieke verwickelingen in de twintiger en dertiger jaren. Niet alleen had de Volkenbond nieuwswaarde; men volgde zijn activiteiten met belangstelling en men had er in brede kringen begrip voor.

Brittannië zag in de Verenigde Naties de oude Volkenbond, gerestaureerd en opgeknapt door de Amerikanen. We stonden tamelijk sceptisch tegenover een paar van de zogeheten verbeteringen, maar over het algemeen waren we er best mee tevreden. Toch overheerste het gevoel, dat dit een Amerikaans maaksel was — nu, dan moesten die Amerikanen de zaak ook maar drijven en als deze eerstgeborene hun trots en enthousiasme zou rechtvaardigen, vonden we het best. Brittannië was bereid loyaal mee te werken, wat geld en wat hersens eraan te geven ook nog — maar geen stuwkracht of enthousiasme. Belangrijk was alleen, dat de Ver-

enigde Staten hun interesse niet zouden verliezen en zich niet zouden terugtrekken, en zo stemden wij verheugd toe in de vestiging in New York, al impliceerde dat feit nog zo duidelijk, dat Europa gedeklasseerd was en dat het met de geheime diplomatie was gedaan. Het besluit was trouwens juist, maar er zaten onvermijdelijke gevolgen aan vast; de Verenigde Naties werden een ver verwijderde instelling wier vorming zich voltrok achter dat dollargordijn waarachter Noord-Amerika schuilgaat voor Britse ervaring en Britse observatie. Dagbladen die elk detail van Genève plachten te vermelden, vonden de Verenigde Naties te duur en berekenden, dat de sluitingstijden in New York vijf uur te laat waren om de kosten van een volledige correspondent en lange telegrammen te rechtvaardigen. (Trouwens, dit geldt niet alleen voor de berichtgeving vanuit New York. Toen in december nieuwe gevechten uitbraken in Katanga, stelden de meeste dagbladen zich tevreden met berichten uit Katangese bron in Elisabethville; en de gevolgen zijn van grote betekenis geweest voor de meningsvorming van het Britse volk en binnen het Britse parlement.)

Hoe dan ook: in hoeverre waren de Verenigde Naties belangrijk? Van het Londense gezichtspunt uit gezien werd de werkelijkheid van het internationale naoorlogse leven belichaamd in gebeurtenissen als de conferentie van de ministers van Buitenlandse Zaken, door het Pact van Brussel, of door bijeenkomsten van de NAVO en soortgelijke instellingen. In de sobere stemming van het naoorlogse realisme had men zelfs het gevoel, dat te veel belangstelling voor de VN iets was als het zich overgeven aan dezelfde bedwelmingen als vroegere utopische generaties. Zo kwam het, dat de studie van internationale betrekkingen zich beperkte tot het bestuderen van de nieuwe geschiedenis of hoogstens van de nieuwe regionale ontwikkelingen in het Europa van het Noord-Atlantisch Verdrag. Het pionierswerk van de geleerden in de jaren tussen de beide wereldoorlogen werd niet meer opgenomen, behalve waar een nieuwe generatie studenten in de internationale economie zich op de bestudering van het ene gebied wierp, waar blijkbaar werkelijk voldoening voor de consument was te vinden.

Politiek gezien hadden de VN weinig te maken met de universiteiten; het leek zelfs bepaald gevaarlijk om in één bepaalde richting (die naar de UNESCO) gezien te worden. De ambtenarij droeg er het hare toe bij om het publiek slecht ingelicht te doen zijn; immers de documenten en ander materiaal betreffende even-

tuele internationale ondernemingen of onderhandelingen waar het Verenigd Koninkrijk in betrokken was, werden zo min mogelijk (en zo weinig mogelijk) gepubliceerd. Het resultaat was, dat het zwaartepunt van zowel academische als populaire belangstelling in de Verenigde Naties zich naar de Verenigde Staten verplaatste. Daar heeft men uitmuntend werk gedaan, en aangezien wij dezelfde taal spreken, hadden wij daar zonder twijfel van moeten profiteren. Ter verontschuldiging van onze onverschilligheid mag worden opgemerkt, dat het ginds gedane werk, hoe verdienstelijk ook, zelden de scheidsmuren der specialisatie doorbrak of een aan beide zijden der Atlantische Oceaan bruikbare gemeenschappelijke discussiebasis vond. Zodoende bleef het erbij, dat het Britse publiek voor enig begrip van de activiteiten van de Verenigde Naties meestal maar moest teruggrijpen op wat men zich herinnerde van de Volkenbond, of varen moest op het kompas van wat het ministerie van Buitenlandse Zaken voor eigen doeleinden meedeelde óf wel op dat van de pers. Zo kon een ouder geworden Gilbert Murray ten tijde van de Suez-crisis de publieke opinie beïnvloeden en in de war brengen door te beweren, dat de regeringen van Brittannië en Frankrijk 'de weg van het geringste kwaad hebben gekozen . . . als er ergens vuur uitbreekt, moet men het uitdoven voor het kan verder gaan.'

De ervaringen, in de dertiger jaren in Genève opgedaan, en in nog sterkere mate de straffe scholing in Grote-Alliantie-diplomatie waar de oorlog gelegenheid voor had gegeven, hebben het Britse publiek stellig behoed voor grootse verwachtingen ten aanzien van de nieuwe Verenigde Naties. Zelfs in onze meest optimistische dromen waren we er ons wel degelijk van bewust, dat de vrede afhing van de rechtstreekse betrekkingen tussen Brittannië en de USSR of tussen het Anglo-Amerikaanse blok en de USSR, niet van een of ander zelfregulerend eenheidje aan Lake Success. Wij waren dusdoende ook niet zo hevig geschokt als de Amerikanen, toen de Russen, tot diepe teleurstelling van de Amerikaanse publieke opinie, hun veto's als hagel lieten rollen. Terecht zagen wij in de voortdurende schaakmatsituaties in de Veiligheidsraad alleen maar de weerspiegeling op het scherm van de VN van de verscherpte antipathieën in de buitenwereld.

Of wij de natuur van de instelling die wij hadden helpen schep-
pen, werkelijk begrepen, beter begrepen dan de Amerikanen,
valt intussen te betwijfelen.¹⁾ Buiten Whitehall kon men de

¹ Zie Inis Claude, 'The United Nations and the Use of Force'.

logica van het veto maar zelden aanvoelen. De illusie van de VN als het vlees geworden principe van de collectieve zekerheid had lange tijd een heel taai leven. Er was aan die uitdrukking dan ook al zoveel lippendienst bewezen en men had zo weinig gepoogd om een (nogal pijnlijke) analyse te maken van al wat ze impliceerde, dat niemand lust had de aandacht te vestigen op de totale ontoereikendheid van het Handvest in dit opzicht. Het veto was in dezen een geheugensteuntje, een garantie, dat bij de meest catastrofale misdaden tegen de vrede, begaan door de grote mogendheden of hun satellieten, een collectieve actie onmogelijk zou zijn. Het is waar, dat zo'n actie wel mogelijk zou kunnen zijn in gevallen waar het belang van een der grote mogendheden niet op het spel stond, maar in het Handvest wordt zelfs voor een dergelijke betrekkelijk onbelangrijke uitbarsting geen behoorlijke machinerie aangegeven. Het Handvest gaat niet verder dan tot een zedelijke verplichting om dwangmaatregelen te nemen: '... de overeenkomsten (om troepen aan de Veiligheidsraad ter beschikking te stellen) dienen getroffen te worden op een zo vroeg mogelijk tijdstip, op initiatief van de Veiligheidsraad' (artikel 43) . . . , maar zelf gaf het Charter geen dwangmaatregelen aan. In feite toonde het voorval in het Militaire Stafcomité, waar men zelfs geen overeenstemming bereiken kon over de grootte en de aard van de te leveren nationale contingenten, wel aan, dat zelfs dit beperkte doel niet bereikt werd. En al was men het daarover eens geworden, dan nog was de eensgezinde steun van de grote mogendheden nodig vóór een dergelijke legermacht tot enige actie zou kunnen overgaan. Dus zou een dergelijke actie alleen mogelijk zijn in gevallen waar geen tegengestelde belangen of tegengestelde plannen van de grote mogendheden in het spel zijn. Of, om het in de moderne terminologie te stellen: dit zou alleen mogelijk zijn als alle grote mogendheden er evenveel belang bij hadden eventueel oplaaierende 'strovuurtjes' uit te trappen — dus als een oorlog ergens als een even groot potentieel gevaar beschouwd zou worden als bij voorbeeld cholera en derhalve op dezelfde behandeling aanspraak kon maken.

Maar Korea dan? Bewees Korea dan niet, dat de VN wel degelijk collectief tegen een aanvaller kunnen optreden?

Britse leidende figuren plachten dit vaak te stellen, en dikwijls is het snelle positieve antwoord van de Organisatie op de Koreaanse uitdaging gunstig vergeleken met de lafhartige houding van de Volkenbond ten tijde van de crises in Mandsjoerije en Ethiopië.

Maar ontdaan van de VN-terminologie is het karakter van de operatie in Korea alleen maar dat van een actie van zestien verbonden leden-staten onder aanvoering van één grote mogendheid, de Verenigde Staten, die toevallig over een strategische reserve in de onmiddellijke nabijheid beschikte en die aan haar vertrouwen in het bezit van dat superwapen (de atoombom) de durf ontleende om het risico van een oorlog op 5000 mijl afstand te nemen. Toen men er ál te diep bij betrokken dreigde te raken, en toen de kansen op open Chinese interventie en daaraan verbonden deelneming door de Sowjets onaangenaam omvangrijk werden, moest men de strijd beëindigen zonder dat 'vrede en veiligheid' (zoals het Handvest dat noemt) behoorlijk hersteld waren en helemaal zonder een 'verenigde, onafhankelijke en democratische regering' in Korea, zoals in de resolutie van de Assemblee was gesteld. Tot op deze dag is de toestand een onstabiele wapenstilstand gebleven in een verdeeld land, bewaakt door Amerikaanse wapens.

Bovendien toonden de USSR en haar satellieten zich wel dermate vijandig ten aanzien van de Koreaanse 'politiële ingreep', dat de Verenigde Naties maar zeer nominaal bij het militaire leiderschap betrokken konden worden. In feite voerden de Verenigde Staten hier oorlog, daarbij in meerdere of mindere mate in overeenstemming met hun bondgenoten. De Verenigde Naties hadden er alleen in zoverre mee te maken, dat zij een beperkt aantal belangrijke besluiten hebben genomen, zoals de verklaring dat communistisch China zich aan agressie had schuldig gemaakt. Ze legden communistisch China wat beperkte economische sancties op en troffen de voorbereidingen voor de mislukte vredesconferentie in Genève in 1954.

Hiermee wil niet gezegd wezen, dat het VN-etiket op de operaties in Korea namaak was of dat de hele onderneming in tegenspraak was met het Handvest. Evenmin willen we de waarde van de VN-auspiciën voor de praktijk van de hele operatie ontkennen. Het is uitermate twijfelachtig of de Anglo-Amerikaanse actie zonder deze binding met de VN ooit de snelle en opmerkelijk eensgezinde steun van het Gemenebest of enkele andere landen gekregen zou hebben. (Paradoxaal genoeg is het tevens waar, dat, zonder de stroming in de Assemblee ten gunste van een beperkte oorlog met vredesonderhandelingen aan het slot, de oorlog zich zeer waarschijnlijk verder zou hebben uitgebreid.) Maar het VN-etiket mag dan waardevol zijn geweest, en in zekere zin

volkomen echt, toch, zonder het gelukkige toeval van Ruslands afwezigheid in de Veiligheidsraad en (wat wij als nog belangrijker factor dienen te onthouden) zonder de twijfelachtige juistheid van het feit dat China's zetel daar door de afgevaardigde van de Kwo Min-tang werd bezet, zou dat zegel aan de operatie ontbroken hebben.

De overtuiging, dat de VN, veto of niet, heus een organisatie voor collectieve veiligheid vormden, bleek een stimulans voor het tot stand komen van de terecht veelgeroemde resolutie 'verenigd voor de vrede'; overigens werd die overtuiging op haar beurt weer door de resolutie gevoed. De resolutie was aanvankelijk bedoeld om te voorkomen dat een volgende Korea-actie tegengehouden zou worden door de terugkeer van de USSR in de Veiligheidsraad mét gebruik van veto; derhalve schreef de resolutie voor, dat een dispuut overgeheveld zou worden naar de Assemblee, wanneer de debatten in de Veiligheidsraad op dood spoor geraakten. De Russen beschouwden dit besluit als onwettig. Inderdaad was het een schending van de originele opvatting, waarin de VN alleen tot handelen zouden overgaan wanneer de grote mogendheden eenstemmigheid hadden bereikt. Maar puristen en Russen ten spijt was deze maatregel volmaakt in overeenstemming met de politieke ontwikkeling binnen de VN, die erop aanstuurde de 'volksvertegenwoordiging', de Assemblee, meer in te schakelen. Sindsdien werd de Assemblee betrokken bij de Suez-crisis in 1956 en de opstand in Hongarije in datzelfde jaar, in 1958 bij de kwestie-Libanon en in 1960 bij de Congo-crisis, en momenteel is ze ongetwijfeld een vast onderdeel geworden van de procedure der Verenigde Naties.

De dromen die de voorstanders van het gebruik der Assemblee koesterden over 'collectieve veiligheid', zijn intussen niet in vervulling gegaan. Allesbehalve. De resolutie regelde de instelling van een Commissie ter Observering van de Vrede, die het VN-oog blijvend op gevaarlijke plaatsen gericht zou houden. Tevens werd de leden-staten verzocht om binnen hun strijdkrachten bepaalde parate eenheden in reserve te houden, die in geval van nood direct ter beschikking van de VN zouden kunnen worden gesteld. Als laatste maatregel werd in de resolutie een Commissie voor Gemeenschappelijke Maatregelen opgericht, die tot taak kreeg bovengenoemde ontwikkeling te leiden en de maatregelen van de ledenstaten te coördineren. De Commissie ter Observering van de Vrede heeft echter maar een zeer vluchtig bestaan geleid en de Commissie voor Gemeenschappelijke Maatregelen verzamelde

Dag Hammarskjöld werd bij zijn bezoek aan Kongo op het vliegveld van Leopoldstad begroet door generaal Mobutu.

alleen maar vage, ontwijkende antwoorden; zelfs de Verenigde Staten wilden zich niet vastleggen op een verklaring over de strijdmacht die ze ter beschikking van de VN zouden stellen. Wat ten slotte overbleef was alleen maar een procedure waarbij een verzoek van een impotente Areopagus overdragen kon worden aan een volkskamer, altijd met de beperking, dat die kamer, als is de meerderheid daarin nog zo groot, de leden-staten nooit bevelen kan iets te doen; ze kan alleen maar aanbevelingen uiten voor een gezamenlijke actie ter verdediging van 'vrede en veiligheid'.

De frustraties en de onbevredigende afwerking van de Koreaanse oorlog hebben geleid tot een volledige erkenning van de ongeschiktheid der VN als instrument voor collectieve veiligheid. Uit realisme werd al spoedig teleurstelling.

Veel te gemakkelijk begon men in Brittannië te neigen tot de opvatting, dat de Verenigde Naties, nu ze gefaald hadden in een rol waarvan het maar twijfelachtig was of die ooit voor hen geschreven was, nu maar meteen van de kaart dienden te worden geveegd. De NAVO was nu opgekomen als een naar alle schijn effectieve reïncarnatie van de oude vertrouwde alliantie op basis van machtsevenwicht en de NAVO vormde het actieve schild dat het Westen tegen het Sowjet-communisme zou verdedigen, en dus beging men de vergissing, te menen dat dit (met de daarmee verbonden economisch-politieke instellingen van het nieuwe Europa) de enige werkelijkheid was. Wat ginds in Lake Success gebeurde, was gewoon een schijnvertoning of erger. Men wilde dan wel eens, ietwat uit de hoogte, een uitzondering maken voor het technische werk van de VN en voor de hulpverlening, en met name dan voor de daarmee verbonden bureaus. Het feit, dat de prestaties van de Wereld Voedsel- en Landbouworganisatie en de Wereld Gezondheidsorganisatie dan ook veel respect afdwongen, is op één lijn te stellen met de na de oorlog nu eenmaal bestaande algemeen bestaande voorkeur voor 'functioneel' internationalisme en de erosie van nationale soevereiniteit door het ondergrondse werk van de technocraten. Vooral nadat in 1949 het zgn. 'uitgebreide program' was aangenomen, kwam de technische hulpverlening meer en meer in de belangstelling en voor het werk van de economische organen (vooral voor de Europese Economische Commissie als middel om elkaar over het gordijn heen de handen te reiken) bestond veel aandacht. Bovenal koesterde zich het Internationaal Arbeidsbureau in het merkwaardige

soort achtung die gereserveerd pleegt te worden voor een organisatie waarin onze insulaire deugden zowel voor het voetlicht als achter de schermen een goed figuur sloegen.

Deze hele nadruk op de niet-politieke kant van de VN is verder gelardeerd met een mentaliteit à la Whitehall; een geloof, dat internationale instellingen alleen dan serieus genomen behoeven te worden als ze het soort bureaucratische efficiëntie vertonen en het soort tastbare resultaten produceren dat voor de ambtenaar gelijk staat aan een goede regering. Een dergelijke mentaliteit leverde een eigen bijdrage aan de ontwikkeling van de internationale instellingen; een bijdrage die bestond uit onpartijdigheid, zakelijkheid, een afkeur van pompeusheid en veel nauwgezetheid.

Het eerste geschenk van Brittannië aan de Volkenbond, Sir Eric Drummond, was de levende belichaming van die kwaliteiten, en waar deze mentaliteit zich in de verschillende wereld van de VN kon doen horen en voelen, bleef ze een zeer waardevolle invloed uitoefenen. Maar ze bestond alleen zolang ze kon doen of er geen politieke kant bestond (of anders behoorde die niet te bestaan!). In de overdreven nadruk op de 'functionele' kant van de VN kwam men er na aan toe, de VN omlaag te halen tot het peil van een niet-efficiënte en onderbetaalde, dienstverlenende organisatie die men op min of meer humanitaire gronden toleerde of steunde. Zodoende werd de aandacht van het publiek eens te meer afgeleid van de poging om werkelijk begrip te vormen voor wat de politieke rol van de VN was of zou kunnen zijn, en vooral leerde het publiek op deze wijze niet inzien, dat, prettig of niet, dit toch de kern van het bestaan van de VN was.

Deze fase kwam tot een plotseling pijnlijk einde met Suez. De diepte van ons onbegrip wordt scherp getoond door het feit dat de politiek die voerde tot het eerste Britse veto in de Raad en tot de overweldigende Britse nederlagen in de Assemblee, gevormd was en doorgevoerd werd door de man die nota bene de eerste Britse minister voor Volkenbondszaken was geweest. Voor we het goed beseften waren we al veroordeeld in een gerechtshof dat grotendeels door onze eigen inspanning tot stand was gekomen, dat in stand bleef door onze bijdragen en waar ons vlees en bloed de nodige functies vervulden.

We werden op de vingers getikt door de VN, door de VN die, of we het met hun oordeel eens waren of niet, zich buiten kijf gedroegen als een politieke macht. Ongetwijfeld is het waar, dat als de VS anders hadden gereageerd, de resoluties en de stem-

menverhoudingen in de Veiligheidsraad en de Assemblee ook heel anders zouden zijn geweest. Ongetwijfeld is het waar, dat de kracht van het Amerikaanse ongenoegen de doorslaggevende factor was bij onze onwillige frontverandering. Dit verandert echter niets aan het feit, dat de Amerikaanse druk werd uitgeoefend voornamelijk door de VN, en dat juist als resultaat van het inschakelen der VN Frankrijk en Brittannië zo snel en zo totaal geïsoleerd kwamen te staan, zonder dat in de Veiligheidsraad iemand voor hen stemde dan zij zelf en zonder dat in de Assemblee iemand anders hen steunde dan Nieuw-Zeeland, Australië en Israël.

Tegenover de schroeiwond van deze ervaring moest ons de lust wel vergaan om de politieke machtsmogelijkheden van de VN schouderophalend af te doen. In plaats daarvan bloeide in ons op de troostrijke doctrine van de Dubbele Standaard, volgens welke de justitie van de VN niet slechts blind was, maar ook over twee standaarden beschikte: één voor het Westen en één voor het Oosten, één voor democratieën die een publiek geweten en een publieke opinie hadden, en één voor communistische dictaturen die geen van beide bezaten. Zodoende liep Suez uit op een terugtocht van de Engels-Franse troepen en het ingrijpen van het expeditieleger der VN, en liep Hongarije uit op bezetting door de Sowjets en een weigering om VN-vertegenwoordigers binnen de grenzen toe te laten. Maar natuurlijk was de uitspraak van de VN in beide gevallen op z'n minst even nadrukkelijk geweest. In het geval van Hongarije stelden de VN de 'gewapende interventie' van Sowjet-zijde aan de kaak; deze werd beschreven als een schending van het Handvest en een onmiddellijk terugtrekken werd geëist. Ten aanzien van de geallieerde actie in Suez werden om de waarheid te zeggen geen onvriendelijke woorden verspild; de VN stelden zich ermee tevreden een onmiddellijk 'staakt het vuren' te eisen en een daarop volgend terugtrekken van de troepen. In geen van beide gevallen trachtten de VN als zodanig tot geweld over te gaan om hun vonnis te laten uitvoeren. In elk van beide gevallen werd de morele druk van ongenoegen toegepast; de bijkomende druk die op Frankrijk en Brittannië werd uitgeoefend door moeilijke petroleumaanvoer, een toeloop op het pond sterling e.d., ging volkomen buiten de VN om. Het expeditieleger was natuurlijk op geen enkele wijze te vergelijken met een politieagent die ervoor zorgt dat de wet wordt gerespecteerd. Het deed dienst als buffer tussen twee strijdende legers, was behulpzaam bij een Engels-Franse evacuatie waarbij geen bloed

vergoten werd en (behalve dat het zeer veel bijdroeg tot het redden van de schijn) het leverde ook bepaalde garanties voor eigendom en veiligheid. En de voornaamste reden waarom Brittannië en Frankrijk gehoor gaven aan de resoluties van de Assemblée, terwijl de USSR het vertikte, is natuurlijk, dat zij beseften, dat hun belangen in Suez het risico van een publieke veroordeling (die erop volgen zou als ze de VN aan hun laars laptten) niet waard waren, terwijl de USSR (terecht of niet) haar belangen in Hongarije hoog genoeg aansloeg om er een hoge prijs in termen van achting in de wereld voor over te hebben.

Of, als we de kwestie opnieuw stellen in termen van de oorspronkelijke machtsverhoudingen in de VN, dan bleek door Suez, dat twee grote mogendheden, Frankrijk en Brittannië, helemaal geen grote mogendheden waren, omdat ze — zelfs na van hun vetorecht gebruik te hebben gemaakt — niet van zins waren zich tegen hun bondgenoot, de Verenigde Staten van Amerika, te blijven verzetten, wat er dus op neerkwam, dat ze in feite zich bij het leiderschap van laatstgenoemde grote mogendheid neerlegden. De USSR daarentegen behoefde geen duimbreed te wijken van de positie die ze bij het uitspreken van haar veto in de kwestie-Hongarije had ingenomen, nl. dat ze een grote mogendheid was en niet gedwongen kon worden door meerderheden binnen de VN.

Wat de kwesties-Suez en -Hongarije dus opnieuw aantoonde was het feit, dat de VN geen instelling voor collectieve veiligheid vormde, dat ze bij zaken die een botsing tussen Rusland en het Westen betreffen, slechts aanbevelingen konden doen, maar dat ze, als er geen zweep achter hoefde te staan, een politieke macht vormde. Met andere woorden een morele kracht waarmee men rekening diende te houden. Bovendien toonde Suez nog iets anders aan: het bracht de secretaris-generaal op de voorgrond van het wereldtoneel.

In het Handvest van de VN was wel het meest oorspronkelijke trekje, de duidelijkste breuk met de manier waarop de Volkenbond opgezet was geweest, het feit dat de secretaris-generaal een uitgesproken politieke rol kreeg toebedeeld. Hij is niet slechts de administratieve chef van het secretariaat. Hij heeft de bevoegdheid (ja zelfs de plicht) om handelend op te treden als hij meent, dat er gevaar kan bestaan voor vrede en veiligheid. Hij is een zelfstandig diplomaat die de macht heeft om op basis van gelijkwaardigheid met de vertegenwoordigers van de leden-staten

te onderhandelen. Hij kan, net zo goed als de leden-staten, van de VN-organen gebruik maken als een forum voor zijn inzichten. En wat zeker niet het geringste is: hij kan in het oog der wereld de verpersoonlijking worden van de principes en de idealen van het Handvest.

Het heeft er alle schijn van, dat in San Francisco de Amerikanen de voornaamste rol gespeeld hebben bij de totstandkoming van deze onafhankelijke politieke opvatting van het secretariaat-generaal; het geheel is op het internationale politieke vlak de neerslag van hun nationale voorkeur voor een uitvoerende leider met een eigen mandaat dat niet door de zeef van een parlementaire vergadering behoeft te gaan. Maar wat de oorsprong van het idee ook zij, het werd aanvaard. In de handen van de eerste functionaris, Trygve Lie, bewerkte het verder bijna zijn eigen ondergang.

Wat Lie niet onderkende was het feit, dat alle door het Handvest aan de secretaris-generaal gegeven macht afgeperkt is met voorschriften, weliswaar ongeschreven, maar onverbiddeijk, immers voortvloeiend uit de natuur van zijn rol als dienaar van een wereldorganisatie van soevereine staten. Hij kan het sein tot actie geven, maar alleen als leden-staten zich bij dat initiatief willen aansluiten. Hij kan diplomatie bedrijven en een doctrine propageren, maar zijn diplomatie mag geen partijdige belangen dienen en zijn doctrine moet algemeen kunnen worden toegepast. Hij kan en moet de totale VN personifiëren, maar ook moet hij de gevolgtrekkingen aanvaarden en bereid zijn alleen te staan, zonder een eigen kiezerskorps achter zich te weten. En ten slotte moet hij ook als dienaar van het Handvest tevens de dienaar zijn van de leden-staten die zelf minder trouw hun VN-verplichtingen nakomen, ja zelfs die af en toe vergeten. Hij is politicus geworden zonder op te houden ambtenaar te zijn, hij is een paus zonder kerk, een geweten dat het recht moet dienen, maar altijd met het uitdrukkelijk voorbehoud, dat daarbij de onderste steen niet boven zal komen.

Men kan er niemand hard om vallen als hij in een dergelijke opgave faalt. Aan Trygve Lie komt de eer toe, dat hij in bepaalde gevallen een standpunt heeft ingenomen waarmee de organisatie zeer wel gediend was, zoals ten tijde van de Noordkoreaanse agressie in 1950. Maar hij heeft de mogelijkheden van zijn ambt niet verfijnd weten uit te buiten; hij was ongeschoold in de diplomatie, bleek wisselvallig in het kiezen van zijn tijd en bleek absoluut niet in staat een verenigd secretariaatsteam dat met

zelfvertrouwen kon werken, op te bouwen of in stand te houden. Maar zijn zevenjarige dienst had het directe resultaat, dat als zijn opvolger een man benoemd werd, die verondersteld werd zijn tegendeel te zijn, een Noorse Eric Drummond.

In de persoon van Dag Hammarskjöld kwam bij verrassing een secretaris-generaal te voorschijn, die alle mogelijkheden van zijn rol ten volle bleek uit te buiten. Bij een terugblik kunnen we het vermoeden uiten, dat iets van deze dynamiek van het begin af aan in hem verborgen is geweest, gemaskeerd door zijn bestudeerd rustige stijl en kleur. Maar evenzeer is duidelijk, dat de omstandigheden in de VN hem een dergelijke rol opdwongen, dat verwerping van zijn kant de organisatie verminkt zou hebben en geleid zou hebben tot de verergering van een aantal ernstige diplomatieke crisissituaties, met gevolgen waarnaar men alleen maar gissen kan. De diepste oorzaak van het feit dat hij zich een man van wereldformaat toonde, was, dat de Verenigde Naties hem zó nodig hadden en niet anders.

De verschillende stadia van ontwikkeling in Dag Hammarskjölds secretariaat-generaal zijn welbekend.²⁾ Het begin was zijn zending naar China in 1955, met het resultaat, dat de gevangen genomen Amerikaanse piloten op vrije voeten werden gesteld. Een lange diplomatieke slag in het Midden-Oosten culmineerde in 1956/'57 in een vuurproef: hij moest het expeditieleger van de VN in Egypte organiseren en beheren. In 1957 beleefde hij een triomfale herverkiezing voor een tweede ambtsperiode, waarbij alle machtsblokken binnen de VN vóór stemden. In 1957, toen de Veiligheidsraad bij de kritieke situaties in Libanon en bij de Jordaan op dood spoor was geraakt, begon Hammarskjöld de groep waarnemers in Libanon te versterken, hoewel de USSR juist haar veto had uitgesproken over een Japans voorstel van gelijke strekking. In 1959 en 1960 gelukte het hem, recht tegen het durende ongenoegen van de Sowjets in, de VN 'aanwezig' te doen zijn in Laos, eerst door een persoonlijk bezoek en daarna doordat hij technische adviseurs achterliet. In 1960 nam hij, vóór het uitbreken van de crisis in Congo, het initiatief

² Hoewel de historici nog ver achter de berichtgeving aan lopen, kan men een nuttige beschouwing van deze ontwikkeling aantreffen in M. Virtally's 'Le Role Politique du Secrétaire Général', in 'L'annuaire Français de Droit International', IV, 1958.

om daar een bureau voor technische bijstand te vestigen. Toen de regering van Congo om militaire hulp verzocht, was hij degene die het verzoek aan de Veiligheidsraad overbracht en er sterk op aandrong, dat een strijdmacht van de VN daarheen zou worden gezonden, waarbij hij stipuleerde, dat er geen militaire contingenten van de grote mogendheden bij moesten zijn en men allereerst Afrikaanse troepen moest gebruiken. Hij wees de Belgische troepen aan als een bron van spanningen en verlangde, dat ze teruggetrokken zouden worden, en bovenal wees hij erop, dat spoed vereist was, zowel voor het besluit van de Veiligheidsraad als voor het zenden en installeren van de troepen.

In al deze opzichten nam de Veiligheidsraad zijn aanbevelingen over. De Raad bleef hem steunen tot de tegenwerking van de Sowjet-Unie het probleem op de tafel van de Assemblee deed belanden. In de Assemblee kreeg hij het blijvende mandaat dat hij nodig had, met de klinkende stemmenverhouding van 70 tegen 0, ondanks bittere vijandschap van de zijde der Sowjets. Maar naarmate de verwarring in Congo groter werd, liepen de lijnen der machtsverhoudingen — zelfs in de Assemblee — na de erkenning van Kasavoeboe in november zinloos dooreen. Toen bleek, dat geen enkele resolutie de vereiste meerderheid kon behalen, bevestigde Hammarskjöld het feit, dat het secretariaat verantwoordelijkheid zou blijven dragen, in een verklaring die, met al zijn 'understatements', misschien wel de meest kenmerkende belijdenis van de rechten en plichten van zijn functie was. Hij zei: 'Uiteraard zal de operatie doorgaan op gezag van de vorige beslissing.'

Hierna was geen terugtocht meer mogelijk. De kritiek van Sowjet-zijde nam in hevigheid toe, maar de secretaris-generaal kreeg na Loemoemba's dood de autorisering die hij nodig had, waardoor aan de VN-troepen in Congo werd toegestaan 'zo nodig geweld te gebruiken, in laatste noodzaak', ten einde een burgeroorlog te voorkomen.

Het secretariaat-generaal kreeg in de negen jaar dat Hammarskjöld de leiding had, dus een machtsuitbreiding die in twee soorten valt onder te verdelen. Tot de eerste soort behoren de voorrechten die de VN uitdrukkelijk aan hem toevertrouwden — de naar eigen inzicht te benutten macht die een politiek soeverein aan een vertrouwde ondergeschikte pleegt te geven. Onder dit hoofd vallen de ruime opdrachten die de Assemblee hem ten tijde van Suez gaf (zoals 'de noodzakelijke administratieve maat-

regelen te nemen”³⁾ of de vergelijkbare resolutie van de spoedvergadering der Assemblee in de kwestie-Libanon, die hem autoriseerde: ‘praktische maatregelen te nemen die nuttig zouden zijn om de doeleinden en principes van het Handvest te dienen . . . en daardoor de snelle terugtocht van buitenlandse troepen gemakkelijker te maken.’

Soms wordt een zo grote macht gegeven, omdat noch de Veiligheidsraad noch de Assemblee in staat is de aan de opdracht verbonden uitvoerende taken op zich te nemen. Maar vaak is overduidelijk, dat het gebeurt, omdat de Raad en de Assemblee geen van beide duidelijker in hun opdracht durven te zijn uit vrees, dat het dunne draadje van de algemene aanvaarding breken zal onder de last. Waar dus de vindingrijkheid te kort schoot of de voorzichtigheid tot inhouden maande, werd de volgende stap dikwijls dat men zei: ‘Laat Dag het maar doen.’

De overige uitbreidingen van de bevoegdheden van de secretaris-generaal droegen een ander merkteken. Het zijn zijn eigen verklaringen, die hij baseerde op zijn eigen rechten en plichten zoals vastgelegd in het Handvest. Voorbeelden zijn zijn handelingen bij het versterken van de groep waarnemers in Libanon of bij het in stand houden van de VN-‘aanwezigheid’ in Laos. Eveneens zijn initiatief in het allereerste stadium van de Congo-crisis, en later zijn kalme volhardendheid ondanks de dubbele kortsluitingen in Raad en Assemblee. Waar het even mogelijk was, zocht en kreeg Hammarskjöld ‘parlementaire’ goedkeuring voor alles wat hij deed, zodat dikwijls zijn persoonlijke initiatieven den volke vertoond werden, gedekt met het respectabele manteltje van een VN-resolutie.

Maar nooit schoof hij zijn recht en plicht om ook zónder de leiding van Raad of Assemblee te handelen weg, ‘wanneer,’ zoals hij zei, ‘dit noodzakelijk zou blijken om een eventueel vacuüm te helpen opvullen in de systemen die het Handvest en de traditionele diplomatie ter handhaving van vrede en veiligheid hebben opgesteld.’

Inderdaad vormen zijn uitingen (gesproken en geschreven) een voorraadkamer vol argumenten en bewijzen voor de rol van de secretaris-generaal niet slechts als een dienaar van de debaterende clubs in de VN, maar ook van de ruimere wereldgemeenschap

³ Vgl. de bijna volkomen gelijke terminologie van de eerste resolutie in de Veiligheidsraad over Congo, op 14 juli, ‘om de nodige stappen te nemen . . . teneinde militaire hulp te verschaffen . . .’

en de grotere zaak (die van vrede en veiligheid) welke in de VN slechts onvolkomen wordt vertegenwoordigd.⁴) De vervulling van deze rol zette hij door, zonder afgeschrikt te zijn door de wetenschap dat hij dusdoende zelfs in conflict zou raken met een grote mogendheid. Dit gebeurde naar aanleiding van Suez met Brittannië en Frankrijk; het gebeurde herhaaldelijk met de USSR en het leidde natuurlijk tot de open breuk van verleden jaar en tot de Russische eis, dat hij zou aftreden en door een 'trojka' zou worden vervangen.

Afgezien van de Russen zijn er nog andere stemmen opgegaan die betogen, dat deze tweede categorie van bevoegdheden van de secretaris-generaal onjuist is; zij stemmen (hoewel misschien sotto voce) in met Chroesjtsjows bewering, dat er wel neutrale landen zijn, maar geen neutrale mensen. Derhalve zouden zij de bevoegdheden van de secretaris-generaal gaarne beperkt zien tot de eerste door mij genoemde categorie, tot de bevoegdheden dus die afgeleid zijn van de autoriteit van Raad of Assemblee. Hun oordeel is, dat 'Hammarskjöld gevaarlijk leefde. Nu ja, hem lukte het, maar een minder groot man of een niet zo gevestigde figuur zou men toch niet veilig een dergelijke vrijheid van handelen kunnen verlenen.'

Evenwel is het een feit, dat, ondanks het verschil in oorsprong van zijn twee soorten van bevoegdheden, zijn gezag in beide gevallen zowel legitimiteit als politieke waarde ontleende aan dezelfde omstandigheden. Dit is wel zo duidelijk, dat hier haast een verontschuldiging op zijn plaats is, omdat het feit genoemd wordt, maar in het verband van de VN wordt het wel eens over het hoofd gezien.

Bij een terugblik treft het, dat de gebieden waar de VN sinds Korea in een conflict hebben ingegrepen, geen van alle in het centrum liggen van de koude oorlog tussen Oost en West. De VN — en met name de secretaris-generaal — hebben wijselijk niet getracht zich te mengen in een directe confrontatie van de beide rivalen: de NAVO en het Pact van Warschau. Er is geen poging gedaan om bijeenkomsten aan de top te controleren of om een regeling te treffen over Berlijn — zelfs niet over Quemoy en Matsoe. De VN hebben hun ingrijpen, met afwisselend succes, beperkt tot de randgebieden van de grote worstelwedstrijd, waar

⁴ Zie b.v. zijn rede in Oxford in mei 1961: 'De internationale ambteenaar in de wet en in de feitelijkheid' (Oxford University Press, 1961).

andere elementen hun bijdrage aan het plaatselijke conflict leveren en waar de grote mogendheden — al hebben ze er dan ook wél mee te maken — niet ieder puntje winst of verlies als een zaak van leven of dood voor hen zelf aanvoelen. Het Midden-Oosten is zulk een VN-gebied par excellence geweest. Afrika bijna evenzeer. Azië ook grotendeels, vooral wanneer de conflicten (gelijk die van India en Pakistan) voornamelijk op het eigen continent betrekking hadden. De conflicten die in deze streken voortwoekeren, houden een zeer ernstige bedreiging in van de wereldvrede, omdat de koude oorlog bij hun aanraking heet zal worden als zij verder gaan, maar gelukkig zijn bij dit soort conflicten als zodanig de levensbelangen van de overgevoelige atoombezeten grote mogendheden niet direct betrokken.

Dit nu maakt het mogelijk, dat de VN bemiddelen, tussenbeide komen en ten slotte misschien zelfs, als in Congo, dwang opleggen. Hier is de bevriezing van Oost en West, waardoor in het hart van de koude oorlog iedere beweging gehinderd schijnt te worden, nog niet doorgedrongen. Maar dat kan natuurlijk in een oogwenk gebeuren, getuige de Russische raketdiplomatie naar aanleiding van Suez of de koppige Russische dreigementen om Congo rechtstreeks hulp te bieden. En men kan dit soort dreigementen bezwaarlijk beantwoorden met tegenbedreigingen — ‘als u interventie pleegt, doen wij het ook’ — omdat men daarmee het kwaad dat men wil bestrijden, juist in het zadel helpt. Wij hebben slechts één wapen tot onze beschikking: de VN. En omdat de initiatieven van grote mogendheden nu eenmaal een verdacht geurtje hebben (niet alleen voor de andere kant, maar ook voor de ‘non-committed’ inwoners van het bewuste gebied), blijft alleen telkens weer over het persoonlijke initiatief van de secretaris-generaal. Derhalve is het nauwelijks van belang of hij dat initiatief helemaal uit eigen beweging genomen heeft dan wel via een hem door de Veiligheidsraad of de Assemblee verstrekte bevoegdheid. In beide gevallen zal de oorzaak dezelfde zijn, namelijk dat — bij de huidige kortsluiting tussen Oost en West — hij vaak het enige beweegbare element is dat overblijft. In hem ligt onze laatste kans om de Afro-Aziatische landen buiten de koude oorlog te houden (en misschien ook nog Latijns Amerika).

Het feit is wat verdoezeld door de verwarring in Congo, de onvermoeibare propaganda en de hardnekkige onjuiste voorstelling van zaken, maar het is niettemin een feit, dat we het aan Dag Hammarskjöld te danken hebben, dat op dit ogenblik geen

Russische en Amerikaanse 'vrijwilligers' in de jungles van Congo bezig zijn de zaak te beslechten.

Als ik gelijk heb met mijn stelling dat juist de gebieden van de 'non-committed' of 'non-aligned', of de 'antikolonialisten' of 'Afro-Aziaten' — juist zoals u wilt — de grootste handelingsmogelijkheid voor de VN inhouden, dan zouden de voorstanders van de VN er goed aan doen zich bij Hammarskjölds opvatting van het secretariaat-generaal aan te passen, en bovendien zouden zij het moeten toejuichen, dat juist deze gebieden in steeds grotere mate hun stem in de organisatie laten horen. Hammarskjöld zag het onverbrekkelijk verband tussen deze beide omstandigheden; toen de Russen in oktober 1960 zijn aftreden eisten en hem vervangen wilden door wat hij noemde 'een organisatievorm die een efficiënt beleid totaal onmogelijk zou maken,' weigerde hij aan de eis te voldoen, omdat hij zich verantwoordelijk voelde tegenover de zwakkere leden-staten. 'De Sowjet-Unie of andere grote mogendheden zijn het niet die de Verenigde Naties als beschermer nodig hebben; het zijn alle andere. In die zin is deze organisatie allereerst h u n organisatie . . . ik zal op mijn post blijven . . . zolang z ij mij daar willen houden.'

Stellen wij de zaak in het nauwere perspectief van de 'westelijke' belangen, dan is het lidmaatschap van deze staten in de VN, en als een bijkomstige omstandigheid hun deelneming aan de taken van de VN (b.v. aan de strijdmacht in Congo) en hun meedelen in de voordelen (b.v. de technische hulpverlening), een van de krachtigste garanties ertegen, dat hun 'ongerichtheid' niet zal uitlopen op een verdwijning in de communistische omhelzing. Het heeft geen zin te beweren — en evenmin om te ontkennen — dat elementen van onvoorspelbaarheid, onzekerheid, onverantwoordelijkheid en af en toe zelfs van totaal onbegrip met hen in de VN-machinerie zijn binnengedrongen. Maar dat komt, doordat deze elementen deel uitmaken van de zeer reële wereld waartoe zij en wij behoren. De verleiding om hen buiten de VN te sluiten, is de verleiding om een keurig, gezellig model te handhaven ten koste van verdraaiingen van de realiteit. Maar ook is waar, dat de door hen uitgebrachte stemmen en de toespraken die zij onvermoeibaar zullen houden, steeds van minder verantwoordelijkheid zullen getuigen naarmate zij zelf minder vertrouwen stellen in de onpartijdigheid en de moed van de leiding der organisatie. Dag Hammarskjöld heeft veel moeten uitstaan van degenen die hij

trachtte te helpen, maar als de geschiedenis van zijn ambtstermijn ook maar iets bewijst, dan bewijst ze dit feit. In de tegenwoordige 'koloniale schemering' zal het nooit gebeuren dat we de onafhankelijke Afrikaanse staten op een rijtje achter elkaar de leiding van een of andere Europese grote mogendheid zien volgen, zoals de Latijns-Amerikanen de Verenigde Staten plachten te volgen. Er is maar één kans om te bewerkstelligen dat ze hun steun geven aan een min of meer ordelijke en vredelievende ontwikkeling in internationale betrekkingen, in plaats van door het communisme verleid te worden of terug te vallen in anarchie . . . en die kans is gelegen in de leiding van een VN-secretaris-generaal die zij vertrouwen kunnen — al zal hij op zijn beurt dan alle steun behoeven die de westerse mogendheden hem maar geven kunnen.

Door de ongeliquideerde resten van het kolonialisme hebben de Britten er moeite mee dit te begrijpen (en een blik op de jongste handelingen van de regering ten aanzien van Katanga brengt ons in de verleiding om te zeggen dat ze het onmogelijk begrijpen kunnen). Men stelt de zaak herhaaldelijk in termen van een onmogelijk 'of-of'; aan de ene kant een ideale, verlichte, evolutionaire en pacifistische politiek, juist zo iets als een koloniale mogendheid met zeer altruïstische opvattingen van voogdijschap zo gaarne nastreeft (maar wat geen enkele mogendheid in feite ooit lang volgehouden heeft), en aan de andere kant een warhoofdige, incompetent, slecht voorgelichte, onervaren, partijdige en babels veeltalige actie der VN. Met ontstellende onverschilligheid ten aanzien van de ware belangen van het Westen sluit men hardnekkig de ogen voor de werkelijke alternatieven. Die zijn uiteraard eenvoudigweg óf wel een politiek waarbij de VN als initiatiefnemers optreden, noodzakelijkerwijs gebruik makend vooral van Afro-Aziatische krachten en openlijk gericht op de totstandkoming van Afrikaans nationalisme en dito onafhankelijkheid, óf wel een all-round worstelpartijtje met de absolute zekerheid van Sowjet-tussenkomst op reusachtige schaal, plus daaraan verbonden de bijna-zekerheid dat een conflict zich snel van burgerstrijd ontwikkelen zal tot inter-Afrikaanse en ten slotte tot intercontinentale oorlog.

De regering aanvaardt met de ene helft van haar gemoed het eerste alternatief — hoe kan anders de steun aan de VN-resoluties ten aanzien van Congo verklaard worden en de (tot nu toe) nog steeds betaalde bijdragen? Maar wanneer deze koers tot de

onvermijdelijke moeilijkheden leidt en de overgevoelige tenen van bepaalde bondgenoten zal raken, dan is er praktisch geen grens aan de door onze regering ten toon gespreide terugkrabbelkwaliteiten.

In de Britse politiek is al van alles vertoond: men heeft op VN-beambten ter plaatse geprobeerd druk uit te oefenen, men heeft zich tegen een versterking van het VN-mandaat verzet, men heeft zachtjes bedreigd met het inhouden van de financiële steun, men heeft een staakt-het-vuren geëist op momenten waarop de VN-troepen zich in een gevaarlijke positie bevonden en dus blootgesteld zouden zijn geweest aan gevaar en aan een constante guerilla, enzovoorts, enzovoorts. En zelfs het verzet van de oppositie tegen dit soort politiek is opmerkelijk lauw en vruchteloos geweest, gelijk trouwens ook de publieke opinie over het algemeen in brede kringen blijk gaf van onnozelheid. De actie in Congo is van begin tot eind een onsmakelijke, verwarrende zaak geweest; onwetendheid omtrent karakter en functie van de VN had een zeer natuurlijke tegenzin doen ontstaan tegen militaire handelingen van die zijde; en ten slotte heeft het overlijden van Hammarskjöld de VN beroofd van de enige man waar het publiek vertrouwen in wilde hebben, zelfs waar de schijn tegen hem was.

Deze toch al sombere geschiedenis wordt nog ontstellender, doordat dit alles plaatsvindt nu niet slechts de toekomst van de acties in Congo op het spel staat, maar de toekomst van de hele VN. Men zou toch verwacht hebben, dat leden-staten die het goed met de organisatie voorhadden, dankbaar de tweede kans, door Oe Thants verkiezing geboden zouden hebben aangegrepen. Het was bijna een wonder — het 'trojka'-idee kwam op stal te staan en één enkele opvolger voor Hammarskjöld werd gekozen zonder dat er voorwaarden aan verbonden werden. In een dergelijke situatie lijkt het toch een onontkoombare verplichting om de nieuwe secretaris-generaal met alle de regering ter beschikking staande middelen te steunen en hem althans in het begin met de grootst mogelijke welwillendheid tegemoet te treden. Maar de feiten zijn anders: wie de officiële Britse uitspraken bestudeert om al was het maar één enkel bemoedigend woord te vinden of een woord ter verdediging van zijn pogingen, zoekt tevergeefs.

Maar toch . . . men mag dan nog zo'n beperkte kijk hebben op wat de ware belangen van het Westen zijn . . . toch is het voor Oe Thant bitter noodzakelijk zijn eigen kapitaaltje aan prestige

(een prestige dat voortkomt uit succes) op te bouwen, vóórdát de volgende Russische aanval op zijn ambt en zijn gezag loskomt. En die zal komen, daar is geen twijfel aan. Dat Rusland in zijn verkiezing heeft toegestemd, kan om velerlei motieven zijn geschied, maar betekent in geen geval, dat Rusland akkoord gaat met de internationale loyaliteitsgevoelens van de secretaris-generaal. Integendeel: op dit moment zijn de Russen bezig het secretariaat op diverse niveaus tegelijk te attaqueren. In hun ogen zou het secretariaat moeten bestaan uit een groepje beambten die voornamelijk loyale gevoelens koesteren jegens hun eigen nationale regeringen, ook al staan ze dan toevallig op een salarislijst van de VN — volgens goed-marxistische principes kunnen ze niet eens anders zijn. Dit is van het begin af aan de overtuiging van de Sowjet-Unie geweest, getuige de formele weigering aan het secretariaat om rechtstreeks Russische burgers aan te trekken; iedere benoeming moet via de regering van de USSR gaan. Zolang het de Sowjet-Unie betrekkelijk weinig schelen kon hoeveel secretariale functies van het quotum waarop ze krachtens haar contributie aan de VN recht had, door Russen werden vervuld, waren de gevolgen hiervan niet al te ernstig; Rusland stond er natuurlijk op een assistent-secretaris te hebben, maar legde er zich betrekkelijk gemakkelijk bij neer, dat die man de leiding kreeg van de zaken die de Veiligheidsraad betroffen, een functie waarbij hij vrij weinig ruimte had om onrust te stoken.

Nu evenwel heeft Chroesjtsjow de VN 'ontdekt' en nu is Rusland bezielde door een nieuwe vastbeslotenheid om ieder klein aangrijpingspunt en elke gelegenheid die de organisatie biedt, aan te grijpen om invloed uit te oefenen. Bij toekomstige personeelstekorten kan er vast op gerekend worden, dat de Russen het volle pond aan functies op het secretariaat zullen eisen, op ieder niveau en in alle afdelingen. Hun besluit om mee te doen met de technische hulpverlening, verschaftte hun een wig waarmee ze konden binnendringen en waar ze nu uit alle macht mee manipuleren; ze betalen hun contributie in niet-inwisselbare roebels en verschaffen zich zodoende het grootst mogelijke VN-krediet dat zich maar met de grootst mogelijke bewegingsvrijheid laat verenigen; ze geven niet veel geld, maar Moskou verleent gastvrijheid aan het grootste aantal functionarissen in opleiding. Doordat ze het expeditieleger en de strijdmacht in Congo als 'onwettig' boycotten, beschikten ze over een excuus om geen cent aan de onkosten van deze zeer kostbare ondernemingen bij te dragen. Praktisch en moreel gezien is dit erg genoeg. Maar het

Westen zal pas werkelijk reden tot bezorgdheid hebben, wanneer Rusland wél zijn steentje gaat bijdragen aan acties van dit soort en daarom dan ook zijn zegje wil zeggen over de wijze waarop de actie gevoerd moet worden; en die tijd zou wel eens niet veraf kunnen zijn.

Wat voor de Sowjet-Unie geldt, geldt natuurlijk ook voor de Sowjet-sateliëten. Het geldt eveneens voor communistisch China. Niemand veronderstelt, dat dit land nog veel langer van de VN uitgesloten kan blijven, ondanks de uitslag van de stemming daarover in december jl. Maar vergeten wij nooit, dat dit land na toelating zijn uiterste best zal doen het werk van de organisatie zoveel mogelijk te belemmeren. Het zou verbazingwekkend zijn als China's vertegenwoordigers in het secretariaat niet twee maal zo subtiel, vleierig en vernielzuchtig zouden blijken als de meestal nogal zwijgzame en in zich zelf gekeerde Sowjet-afgevaardigden. De Chinezen zullen zich stellig niet tevreden stellen met een passagiersplaatsje in het secretariaat en in hun vrije tijd hard werken voor de spionage; zij zullen stellig leidende functies willen hebben en controle willen uitoefenen. Verbonden met andere communistische mogendheden zullen zij een ontzaglijke druk kunnen uitoefenen. Als de VN zich nu niet erop voorbereiden deze uitdaging aan te kunnen, zullen ze ervoor bezwijken.

De Britse regering schijnt van dit alles niets te beseffen. Of, als dat niet zo is, dan heeft de regering besloten de activiteiten van de VN op het koloniale en ex-koloniale terrein te beknotten in een weloverwogen poging om andere elementen tevreden te stellen — de Welensky's in het Gemenebest b.v. of de de Gaulles in de Europese Markt. Als dat laatste waar is, dan zal er meer kwaad gedaan worden dan de regering vermoedelijk bedoelt. De waarheid is nu eenmaal, dat de landen die de VN geschapen hebben en die de organisatie haar dynamisch principe gaven van een civiele dienst met internationale loyaliteitsplicht, deze organisatie niet langer kunnen behandelen als een werktuig voor hun eigen nationale politiek. Hun spruit heeft ook nu nog recht op hun sympathie, hun loyale leiding en hun overtuigde steun. Maar krijgt ze die niet, dan is het niet zeker dat deze organisatie, gelijk de Volkenbond destijds, stilletjes zal verwelken en midden in de ruïnes van liberale verwachtingen zal overlijden. Het is integendeel waarschijnlijk, dat ze in dat geval in leven zal blijven en, door andere handen geholpen en door andere leiders geïnspireerd, de onverschillige ouders het leven zeer zuur zal maken.

Vakbeweging in geding

Herhaaldelijk is getracht de vakbeweging als begrip te definiëren. Men kwam dan tot definities als: 'verenigingen van arbeiders en andere werknemers om gemeenschappelijk voor hun belangen op te komen, in het bijzonder tegenover werkgevers, en om door gezamenlijk optreden een verbetering van de lonen en overige arbeidsvoorwaarden na te streven.' Steeds bleek echter dat de praktijk sterker was dan de leer. Zo bevatte de Trade Union Act 1871 een begripsomschrijving, die overeenstemde met de zoëven vermelde, maar ondanks de pogingen van het Hogerhuis om door jurisprudentierecht de vakverenigingen binnen dit nauwe keurslijf te houden, moest reeds in 1913 in een nieuwe Trade Union Act een verruiming van het begrip worden aangebracht. De vakverenigingen mochten haar doelstellingen uitbreiden tot alles wat de leden wensten, mits wettig en in overeenstemming met de voornaamste in de vroegere wet neergelegde doeleinden. Verder kon de vakvereniging zich bezig houden met industriële, opvoedkundige, politieke en andere activiteiten zonder bevreesd te zijn voor verlies van haar wettelijke status.

Hierin kwam — toen al — duidelijk tot uiting, dat de bemoeiingen van de vakbeweging (de aanduiding der vakorganisaties als collectiviteit) veel meer omvatten dan een gezamenlijk optreden tegenover werkgevers. Als maatschappelijk verschijnsel is de vakbeweging moeilijk te definiëren, sterker, in de rekkelijkheid van haar doelstelling en in de evolutie van haar middelen schuilt de ondefinieerbaarheid van de vakbeweging.

Geen der bestaande definities biedt een aanknopingspunt voor de omvang van de economische en politieke invloed der vakbeweging. En juist die invloed deed Churchill spreken over 'de vierde stand in de staat', die met respect wordt behandeld en wiens advies de regering steeds inwint. Inderdaad is de invloed van de vakbeweging als geheel aanzienlijk, maar ik meen toch te moeten waarschuwen voor overdrijvingen zoals die van een recensent in de Manchester Guardian Weekly, die schreef: 'They have a place in the modern industrial State more nearly comparable with that of

the Church in mediaval times than with any contemporary institution . . . no recent Government has dared to offend the unions very far.¹ Met een dergelijke overschatting van de invloed van de vakbeweging is niemand en allermint de vakbeweging zelf gebaat.

Bij de lezing van het zozeer in de publieke belangstelling gekomen artikel van de heer H. Hoefnagels in de Sociologische Gids (nov./dec. 1961) heb ik mij niet aan de indruk kunnen onttrekken, dat ook hij de invloed van de vakbeweging heeft overschat. Zijn voorbeelden, die betrekking hebben op rechterlijke uitspraken of op beslissingen van het College van Rijksbemiddelaars of van de regering rechtstreeks, zijn even zoveel bewijzen, dat de vakbeweging niet almachtig is.

De door Hoefnagels gememoreerde publikatie van Het Parool over de hoge tantièmes, die veelvuldig in het bedrijfsleven aan leidende functionarissen worden uitgekeerd, wijst op een zeer onbevredigende ongelijkheid in de inkomensverdeling. Weliswaar is deze in andere landen nog onbevredigender, maar dat wast de situatie in ons land niet schoon en bestrijding blijft dus geboden. van loonbeheersing door de overheid al dan niet gewenst was. wegigen prioriteit toegekend.

Tijdens de discussie sprak de toenmalige voorzitter van het NVV Zijn de voor 1940 gebruikelijke sociale strijdmiddelen — staking, nivellering en een sterke progressie in de belastingen grondige, zij meetings, congresresoluties enz. — geijkt om hierin verandering aan te brengen? Ik dacht, dat juist na 1945 een sterke inkomenslijke bijeenkomst van de Vereniging voor Staathuishoudkunde gewijd aan de vraag, of handhaving van het toen bestaande stelsel

Ik wil in dit verband nog een ander voorbeeld noemen, waaruit blijkt dat de vakbeweging niet almachtig is. In 1948 was de jaarget nog steeds onvoldoende, wijzigingen hadden aangebracht. de nivellering, de denivellering een politiek onderwerp is geworden, hetgeen bij de kwestie der ambtenarensalarissen duidelijk is gebleken. Bovendien werd aan bezitsspreiding uit politieke over- Maar hierbij dient aanstonds te worden opgemerkt dat, meer dan als zijn mening uit, dat de loonpolitiek niet van de beheerste prijzen- en winstpolitiek mocht worden losgemaakt: 'Het zal onder welke Nederlandse regering dan ook, voor de vakbeweging onaanvaardbaar zijn, wanneer de prijzen en winsten worden losgelaten, terwijl de lonen wel onder controle van de overheid blijven.' De

¹ 12 april 1956.

geschiedenis heeft te zien gegeven, dat prijzen en winsten misschien niet geheel maar toch wel grotendeels werden losgelaten en dat de lonen volledig onder overheidscontrole bleven. Dit voorbeeld ondersteunt uiteraard de stelling van Hoefnagels, dat sociale gelijkberechtigtheid op tal van punten nog steeds ontbreekt. Het toont echter ook aan, dat aan de invloed van de vakbeweging grenzen zijn gesteld, niet omdat het deze aan gevoelens van sociale rechtvaardigheid of aan strijdzin en inzicht ontbreekt, maar omdat andere, sterkere, in het bijzonder politieke factoren in het spel zijn.

Het gaat ongetwijfeld te ver, wanneer wordt gesteld dat de invloed van de vakbeweging ophoudt, waar de politiek begint. De vakbeweging spreekt ook in de politiek, althans binnen de politieke partijen, haar woordje mee, maar zij spreekt er niet het laatste woord. Ik kom op het verantwoordelijk stellen van de vakbeweging voor in laatste instantie politieke beslissingen nog terug. Eerst wil ik echter aanknopen bij Van der Vall's referaat over de non-participatie in de vakbeweging, voor de Nederlandse Sociologische Vereniging, daar het probleem van leiding en leden heel nauw met het onderhavige probleem samenhangt.

Een aantal opmerkingen van Van der Vall onderschrijf ik gaarne; zo b.v. dat de non-participatie vroeger meer gezien werd als het vraagstuk van de geringe invloed van de leden op de leiding, thans daarentegen vaker als het probleem van de geringe binding, die er van de leiding op de leden uitgaat.

Enige voorzichtigheid is hier echter wel geboden. In tegenstelling tot de vroegere anarchistische vakbonden b.v. heeft de op moderne leest geschoeide vakbeweging bewust de invloed van de leden van het begin af, aan democratische banden gelegd.

Anderzijds verwijzen zij, die de geringe binding van thans onderstrepen, vaak en terecht naar de vooroorlogse toestand, toen de problematiek van de vakbeweging minder gecompliceerd was, minder gecentraliseerd kon worden besproken en meer in direct contact met de belanghebbenden kon worden doorgenomen. Een zekere relativering is ook hier wel gewenst, want ook vroeger was alles niet rozegeur en maneschijn. Zwanikken heeft tijdens de sociale studiedagen van de KAB te Voorhout (augustus 1956) op grond van zeer veel plaatselijke notulenboeken van de vakbeweging uit het begin van deze eeuw de aandacht gevestigd op de regelmatig ontmoete klacht, dat zelfs op boetplichtige vergaderingen de leden verstek lieten gaan.²

² Verslag, p. 63.

Het probleem van leiding en leden is allerminst nieuw en de vraag rijst, waarom het dan na 1945 zo op de voorgrond is getreden. Aan de factoren, die hierbij een rol hebben gespeeld, heb ik vroeger al eens aandacht gewijd en ik volsta met daarnaar te verwijzen.³ Te dezer plaatse en in verband met het artikel van Hoefnagels wil ik enige aandacht vragen voor enkele andere facetten. Als ik het goed zie, hebben de volgende verschijnselen een rol gespeeld:

1. de snelle⁴ opkomst en ontwikkeling van de sociologie en de middelen waarvan zij in toenemende mate gebruik is gaan maken. De vakorganisaties, wier, vaak overschatte, macht enerzijds een mysterie vormt en wier structuur anderzijds vrij open is, werden een dankbaar object voor deze wetenschap;
2. de infiltratie binnen de vakorganisaties, waardoor een kleine minderheid de macht in handen kreeg, gebruik makend van de apathie en non-participatie van de meerderheid (CGT in Frankrijk, ETU in Engeland);
3. de sneller reacties oproepende interdependentie binnen de nationale economie en de internationale economieën;
4. de ingroeijing of emancipatie van de vakbeweging in de sociale en staatkundige orde en de daarmee verbonden toegenomen gouvernementele instelling van de organisaties; gouvernementeel in de zin van mede-behartigen van het algemeen belang.

Ik beperk mij hier tot de beide laatste punten.

De emancipatie van de vakbeweging wortelt niet alleen in een stuk geestelijke en organisatorische maar ook in de economische en technische ontwikkeling. Een verfijnd wetenschappelijk instrumentarium geeft economische schommelingen sneller en gevoeliger aan dan voorheen. In het geheel van deze economische fluctuaties kan de invloed van de vakbeweging een stabiliserende factor zijn. Zowel uit zelfbehoud en uit politieke overwegingen, met name het opdringende communisme in de jaren na 1945, als uit hoofde van haar streven naar volledige werkgelegenheid heeft de vakbeweging zich niet aan deze stabiliserende invloed kunnen en willen onttrekken. Met het oog op het voorkomen van werkloosheid — de massale werkloosheid in de dertiger jaren met haar politieke en psychologische ontwrichting heeft een sterke

³ zie Sociologische Gids, december 1955.

⁴ De omvangrijke stakingen in 1945/6 in ons land zijn de sociologen voorzover mij bekend echter ontgaan.

nawerking gehad — is het beleid van de vakbeweging in de eerste plaats een beleid op lange termijn geworden. Dit geldt met name voor de loonpolitiek. Voor een rechtvaardige verdeling van het nationaal inkomen is het bestaan van een arbeidsreserve van minimale omvang van essentieel belang. Dit kan naar mijn mening niet genoeg naar voren worden gebracht, want hoe verder wij van de jaren dertig af geraken des te minder spreekt het beleid van vooruitzien aan, althans bij heel veel leden der vakorganisaties en daarbuiten.

Intussen hebben deze omstandigheden het wapenarsenaal van de vakbeweging beknot. Het nieuwe wapen, waarover zij te beschikken kreeg — medehoedster van het economisch evenwicht — dat ogenschijnlijk meer verdedigend dan aanvallend is, deed andere wapens op slag verouderen.

Mijn bezwaar tegen het artikel van Hoefnagels is vooral, dat het geheel voorbijgaat aan de geschetste gewijzigde verhoudingen. Het oude beproefde wapen, dat hij aanbeveelt, blijkt een zelfmoordwerktuig te zijn geworden; een macro-sociologische beschouwing had dit ongetwijfeld naar voren moeten brengen.

Er is over het probleem van leiding en leden, dat impliciet ook in het artikel van Hoefnagels meespeelt, heel wat te zeggen, maar ik wil mij hier beperken tot een enkel aspect, dat tot nu toe niet die aandacht heeft gekregen, die het naar mijn mening verdient.

De vakbeweging heeft, zoals zoveel andere organisaties, een dubbele verantwoordelijkheid: een intern organisationele en een extern maatschappelijke. Deze verantwoordelijkheden vallen niet altijd samen en dit leidt tot menige interne, om het zo maar eens uit te drukken, conflictsituatie. Naar buiten blijkt daarvan vaak maar weinig.

Op grond van een veeljarige ervaring in de vakbeweging en het betrokken zijn bij de besluitvorming aan de top van een der grootste vakorganisaties in ons land meen ik te mogen stellen, dat de verantwoordelijke bestuurders zich bij het nemen van een beslissing ten volle bewust zijn van de wijze waarop een besluit door de leden zal worden ontvangen. Zulk een besluit is doorgaans een compromis van wat op grond van de interne en de externe verantwoordelijkheid mogelijk is.

Zouden de bestuurders alleen rekening houden met de verlangens van de leden, als waren zij, extreem uitgedrukt, hun kruier, dan zou weldra anarchie ontstaan. Zouden zij daarentegen hun besluit alleen baseren op hun verantwoordelijkheid uit hoofde van

de orde, waarin zij geïntegreerd zijn, dan zouden zij niet meer 'het woord der arbeiders' spreken en na verloop van tijd zou eveneens anarchie ontstaan. De besluitvorming beweegt zich tussen deze extreme beleidslijnen. Er vallen dientengevolge binnen de vakbeweging herhaaldelijk besluiten — en dat sinds de opkomst van de moderne vakbeweging — waarvan de besturen bij voorbaat weten, dat zij slecht zullen worden ontvangen, tot ontevredenheid aanleiding kunnen geven en ledenverlies tot gevolg zullen hebben. Het omgekeerde zou, althans op korte termijn, ongetwijfeld gemakkelijker zijn. De besluitvorming is in het algemeen, maar zeker binnen de vakbeweging, een der zwaarste en ondankbaarste taken van een bestuurder en ieder hoofdbestuur kan meespreken over de zorgvuldige afweging van o.a. de psychologische factoren, die daarbij een rol spelen.

Hiermee is overigens niets nieuws gezegd, want het probleem speelt zich af in elke grote organisatie en ook in de politieke partijen. Maar kennelijk wordt een kiezersrevolte heel anders beoordeeld dan een revolte van de leden ener vakorganisatie. Het is bij voorbeeld gemakkelijker en ook meer voor de hand liggend om een bestaand onbehagen, bij voorbeeld in de loonvorming, toe te schrijven aan de vakbeweging dan aan een regering of aan politieke partijen. Wie spreekt in ons land, waar de politieke verantwoordelijkheden zo diffuus zijn, een politieke partij aan voor een staking, die is gericht tegen het door een regering gevolgde beleid? Deze partij blijft tot aan de eerstvolgende verkiezingen praktisch ongrijpbaar en bij de stembus doen vervolgens weer zo veel andere factoren hun invloed gelden, dat op het incident niet wordt teruggekomen. Aldus wordt heel wat op de vakbeweging afge-reageerd, want het blijkt in het algemeen heel moeilijk om ten aanzien van de verantwoordelijkheid voor een bepaalde sociale of economische ontwikkeling te differentiëren. Voor wie niet thuis is in het spel van maatschappelijke en politieke krachten en tegenkrachten, is het onmogelijk vast te stellen waar de verantwoordelijkheid van de een begint en die van de ander eindigt.

De ingroeiing van de vakbeweging en de grotere verantwoordelijkheid die deze voor haar meebracht, heeft de verhouding tussen leiding en leden in zoverre beïnvloed, dat de verdediging van het beleid, achteraf, voor een deel de plaats heeft ingenomen van de vroegere aanvalspositie. Toen stond tegenover iedere geleden nederlaag de hoop op een toekomstige overwinning, thans rest slechts de erkenning, dat er krachten zijn die sterker zijn. De integratie

van de vakbeweging, de grootste overwinning die deze ooit behaalde, maakte tevens een einde aan de mythe van haar onoverwinnelijkheid; de gevestigde positie van de vakbeweging bracht het inzicht met zich mee, dat haar macht relatief is, een relativeering die in de politiek en bij de leden der politieke partijen nooit heeft ontbroken. Maar is dit inzicht reeds voldoende tot de leden van de vakbeweging doorgedrongen?

Ik ontken niet, dat deze ontwikkeling meer dan eens tot spanningen heeft geleid en dat deze voorlopig nog wel van tijd tot tijd tot uiting zullen komen. Ik meen echter, zoals ik in 1955 reeds schreef, dat men dit moeilijk aan de vakbeweging, d.w.z. leiding en leden, kan verwijten.

Het is naar mijn mening in de gegeven situatie voor de vakbeweging onmogelijk de klok terug te draaien. Gaarne neem ik in dit verband uit Hoefnagels' boek 'Een eeuw sociale problematiek', waarin de auteur zich doet kennen als een uitstekend kenner van de sociale evolutie in ons land tot 1940, over, dat de nieuwe sociale denkbepelden hebben geleid tot de ontwikkeling van algemeen aanvaarde regels, die aan het maatschappelijk verkeer ten grondslag liggen en dat het ontwikkelingsproces essentieel een proces van geestelijke toenadering is.

Tenslotte vraag ik mij af, of Hoefnagels zich in zijn genoemde artikel niet verkijkt op de tijd. In een heel langzaam tempo zijn ten aanzien van de gelijkberechtigtheid van de sociaal en economisch zwakste maatschappelijke groeperingen niet onbelangrijke vorderingen gemaakt. Het moge na een eeuw sociale problematiek lijken of deze sociale vooruitgang in snel tempo werd gerealiseerd, de ervaring heeft aangetoond, dat het bereiken van sociale rechtvaardigheid een uiterst moeizaam proces is, waarbij plotselinge veranderingen hoge uitzondering zijn.

G. Ruygers

Over Aalberse

In Nijmegen is enige tijd geleden gepromoveerd dr. J. P. Gribling met een proefschrift over een van de pioniers in de emancipatiebeweging van het katholieke volksdeel: Aalberse.

Er mag niet worden geklaagd over de wetenschappelijke belangstelling in het katholieke volksdeel voor de bestudering van het leven en het werk van de voortrekkers in de politieke en maatschappelijke emancipatie der katholieken. Zo verschenen er na de oorlog reeds uitvoerige studies over Schaepman, Ariëns en Poels. De lijst wordt nu aangevuld met een studie over Aalberse. Wanneer we daarnaast als socialistische tijdgenoten de namen noemen bij voorbeeld van Troelstra, Schaper en Albarda, dan zien we direct, dat er een leemte bestaat in de historiebeoefening, die nodig zou moeten worden gevuld om zich een evenwichtig historisch beeld te kunnen vormen over het vooroorlogse Nederland.

De nieuwe studie over Aalberse is niet tot stand gekomen onder voor de schrijver de gemakkelijkste omstandigheden. Uiteraard is dat geen maatstaf voor een beoordeling van het werk zelf. Maar nu het werk is uitgevallen zoals het is, namelijk als een proefschrift dat belangrijk boven het gemiddelde uitstijgt, mag daarvoor een woord van waardering niet worden onthouden.

Aalberse is een van de grote figuren geweest, maar van een tijd die voorbij is. Uit zijn dagboek citeert Gribling van november 1944 deze woorden over de naoorlogse situatie: 'Ik vrees, dat jong en oud dan fel tegenover elkander zullen komen te staan. De jongeren menen het nu beter te weten; zij zullen het politieke aanschijn der aarde veranderen. Maar als je hun vage plannen leest of hoort — ik spreek nogal eens met hen — dan hou je je hart vast over zoveel naïeve nonsens.' Tot die jongeren rekende hij ook Schermerhorn en Drees, die het eerste naoorlogse kabinet vormden, en dat dit alles gebeurde zonder dat hij erin werd betrokken, heeft hij maar moeilijk kunnen verwerken. Dat de oorlog toch iets heeft moeten hebben van een breekpunt in de tijd, is hem, zoals aan vele anderen, kennelijk ontgaan.

Mr. P. J. M. Aalberse

Maar het lijkt, ook aan de hand van de gegevens van Griblings studie, alsof reeds vroeger de opvattingen van Aalberse in meer conservatieve richting waren gegaan. Toen hij na de dood van Nolens diens plaats had ingenomen als voorzitter van de fractie van de Staatspartij, had hij de kans ernst te maken met wat Nolens steeds had gesteld als de 'uiterste noodzaak'. In de jaren van de massale werkloosheids crisis had men dit kunnen zien in de lijn van de sociale opvattingen van de jonge Aalberse. Maar Aalberse heeft het niet gekund en niet gewild. Over de oude coalitie was men vrij illusieloos. Nolens had bij voorbeeld tegen Aalberse gezegd: 'De christelijk-historischen zijn volkomen onberekenbaar, ze zijn veel te zeer onder elkaar verdeeld, daar zit geen lijn meer in.' Maar de verhoudingen waren dusdanig versterkt, dat de ruimte ontbrak voor de moed van een nieuw begin, ook bij Aalberse. Op zijn sterfbed had Nolens de aandacht van Aalberse nog gevestigd op de kentering die zich bezig was in het socialisme te voltrekken. Maar Aalberse was toen reeds de voorzichtig geworden, die vóór alles bedacht was op de eenheid van een partij waarin toen nog ook figuren als Van Wijnbergen een rol speelden. De fakkel der vooruitstrevendheid scheen in de

toenmalige fractie van de Staatspartij eerder te branden bij figuren als Max van Poll e.d.

Dit alles wordt door Gribling uitvoerig, gedocumenteerd en openhartig uit de doeken gedaan. Het zijn lijnen uit een levensbeeld, die men, zeker het ziende uit de tijd van nu, liever anders had zien lopen, maar zij bepalen niet alleen en zelfs niet in hoofdzaak het levensbeeld van deze pionier.

Aalberse werd lid van de Tweede Kamer in 1903, toen hij 32 jaar was. Hij was toen al wethouder in Leiden geweest. In de Kamer was hij de opvolger van Schaepman. Dat was op zich zelf een symbool. Was Schaepman een voortrekker geweest op politiek gebied, Aalberse voegde daar het sociale element aan toe. Op dat terrein ligt zijn belangrijkste arbeid. Hij had de moed om op dat gebied zijn eigen weg te gaan en te stuwen in progressieve richting. Zo sprak hij zich in de Kamer uit voor een staatsexploitatie van de spoorwegen, tegen zijn fractiegenoten in.

Waar iemand uit een vroeger geslacht precies heeft gestaan in de nimmer aflatende strijd tussen vooruitgang en behoudzucht, dat is voor een later geslacht meestal moeilijk na te voelen. Omdat die voorgangers streden voor zaken die nu algemeengoed en daarmee vanzelfsprekend zijn geworden. De naam Aalberse is verbonden gebleven aan een aantal wetten op sociaal gebied. Het is de verdienste van het boek van Gribling, duidelijk te hebben gemaakt, dat dit niet het toeval is geweest van iemand die in zijn leven ook nog eens op een bepaalde ministerspost terechtkomt, maar hoe het de logische uitwerking was van een maatschappelijke conceptie waarvoor gestreden is en offers zijn gebracht en die Aalberse in het katholieke Nederland van die tijd bepaald een plaats geeft aan de 'linkerzijde'.

Jarenlang is er in katholiek Nederland op het gebied van de vakbeweging de strijd geweest tussen wat men heeft genoemd de Leidse school en de standsorganisatorische constructies uit Limburg, vooral van Poels. De achtergrond daarvan reikte diep in allerlei maatschappelijk-wijsgerige bespiegelingen die toenmaals onder de katholieken in heel Europa een levendig twistpunt vormden. De bisschoppelijke boodschap van 1916 leek meer in de richting te gaan van Poels dan van Aalberse. Maar als men daarnaast legt het bisschoppelijke document van 1960 over de sociale organisaties, dan is het eerder zo, dat Aalberse, zij het posthuum, toch gelijk heeft gekregen. Ook dat tekent de plaats die hij in de katholieke samenleving van ons land innam.

De zich voltrekkende emancipatie der katholieken is de strijd geweest om een gelijkberechtigde plaats in de vaderlandse samenleving, maar daarnaast een heleboel meer. Ook een zich bewust worden van de plaats van de christen in de moderne wereld. Aalberse had daarover opvattingen die ik voor het Nederland van nu verouderd acht. Maar dat is geen beletsel om te erkennen, dat hij toenmaals ook op dat gebied een voortrekker is geweest. Hij heeft er zijn moeilijkheden mee gehad in de bittere strijd van die dagen tussen integralisme en modernisme, moeilijkheden met conservatieve geloofsgenoten en kerkelijke gezagsdragers.

Zonder terughoudendheid geeft Gribling op dat gebied opening van zaken. Onder de bijlagen is bij voorbeeld de volledige tekst opgenomen van een brief van Poels aan Aalberse van 1908, waarin Poels een situatieschets geeft van de katholieke kerk in Nederland en in Rome, die aan duidelijkheid en openhartigheid niets te wensen overlaat.

De emancipatie der katholieken was in die tijd een emancipatie die zich grotendeels voltrok in het isolement. Daardoor blijft de confrontatie met de andere geestelijke en politieke stromingen van die tijd wel eens wat aan de buitenkant. Maar als geheel is het proefschrift van Gribling een belangwekkend en leesbaar boek, met een rijkdom aan materiaal en met voldoende kritische zin om een levensverhaal niet tot een heiligenverhaal te maken. Het brengt een verrijking van onze politieke en sociale geschiedenis van de eerste helft van deze eeuw en het is een hulde aan een van hen die de moed hebben gehad in hun tijd te pionieren op nieuwe wegen.

Afrika en Europa: een nieuwe benadering¹

In januari 1951 nam president Truman een verrassend initiatief: hij liet alle bureaus, die over de hulpprogramma's gingen, aanschrijven to 'prepare histories of their programs'. De Marshallplan-commissie reageerde daarop, door een particuliere research-organisatie een heel geschiedenisboek te laten schrijven over 'Economic Coöperation Administration' en 'Marshall-plan'.² De samenhang zowel met Raad van Europa en Plan-Schuman, als met de gedachte der Mutual Security kwam zo volledig aan het licht.

Dit moest meer gebeuren. Uit dit boek is nl. een te weinig onderzocht verschijnsel naar voren gekomen; het fenomeen, dat menselijke activiteiten veelal tot iets anders leiden, dan bij de opzet werd beoogd. Eén van de voor het onderzoek geïnterviewde journalisten, James Reston, heeft dat aldus uitgedrukt: '*One of the subjects that has interested me, is how the necessities of politics may produce very imaginative things.*'³

Een jaar of veertig geleden, toen 'zware' termen nog in de mode waren, werd dit verschijnsel aangeduid als de 'Heteronomie der Zwecke' de *afwijkende* wetmatigheid der doeleinden. Men kan dezelfde gedachte terug vinden, maar dan van achteren naar voren bekeken, in een van de 'Spreuken' van G. J. P. J. Bolland: 'Wie het begin van iets zoekt, vindt iets anders.'

In 1955 werd te Messina op initiatief van de ministers Beijen en Spaak de 'relance européenne', de Europese herleving, ingeleid. Deze ging in de richting van Europese integratie. Men zou dit verder uitwerken op de conferentie van Venetië, van mei 1956.

¹ Dit artikel is een uitwerking van een lezing gehouden voor VIRO en Genootschap voor Internationale Zaken en van een inleiding voor de 'American Association', beide te Den Haag. Enige buitenlandse citaten worden aan het slot vertaald weergegeven.

² 'The Marshall Plan and Its Meaning'. De organisatie die als auteur optrad was het 'Governmental Affairs Institute' in Washington, dat verscheidene Nederlanders op hun reizen in Amerika ge'sponsored' heeft.

Maar hier gooiden de Fransen plotseling een nieuwe gedachte over de tafel: het leggen van een band tussen de Gemeenschappelijke Markt en de Overzeese Gebiedsdelen van de Lid-Statens. Iedereen was daarvan nogal geschrokken, behalve twee deelnemers: Spaak zelf en zijn rechterhand Baron Snoy et d'Oppuers.

Snoy heeft naderhand in een publikatie van het Belgisch Instituut voor Internationale Zaken een stuk geschiedschrijving gegeven van alle conferenties die tot de Europese Gemeenschap hebben geleid; dit met zo grote nauwkeurigheid, dat hij er dicht aan toe was de menu's te vermelden, van wat er daarbij gegeten werd . . .

Toen het nu na Messina ineens vlot begon te lopen, werden Spaak en Snoy hoe langer hoe meer bezorgd, dat er één vraag, die noodzakelijk moest worden gesteld en die alleen Frankrijk kon stellen, maar steeds niet door kwam. De vraag nl. hoe een land met 45 miljoen inwoners met 120 miljoen burgers van andere Europese landen een tariefgemeenschap kan vormen, zonder dat men een bestaande tarief-unie met dertig miljoen Afrikanen die men niet wil verbreken, daarin betreft? Te Venetië werd die vraag dus toch gesteld en Snoy stootte Spaak aan en zei: Eindelijk komen ze er mee!

Aan een groep van vijftien Europese parlementsleden heeft Spaak nog in datzelfde jaar 1956 van dit alles opmerkelijk openhartig verslag gedaan. Het Franse voorstel bleek in kern te bevatten, wat later het befaamde vierde deel van het Verdrag van Rome is geworden. Spaak zelf verklaarde zich toen voorstander daarvan. Bij anderen heeft dit wat langer geduurd — of zij zijn het nóg niet. In ieder geval stond men te Venetië voor de keuze: deze bestaande, Afrikaanse markt mee te laten tellen of er niet meer uitkomen. Men deed het eerste. Sommige landen klaagden over de peperdure 'contributie' die men aan de Europese Gemeenschap moest betalen: voor Nederland werd dit gemiddeld 52 miljoen gulden per jaar (voor alle N.V.-fondsen tezamen: 15 miljoen gulden per jaar). Men ging zuchtend ertoe over: er werd een Verdrag getekend, dat al in zijn Préambule de wens uit, 'de verbondenheid van Europa met de landen overzee te bevestigen en verlangende, de ontwikkeling van hun welvaart te verzekeren, overeenkomstig de beginselen van het Handvest der Verenigde Naties, terwijl artikel 3 voorschrijft een 'associatie van landen en gebieden overzee, teneinde het handelsverkeer uit te breiden en in gezamenlijke inspanning hun economische en sociale ontwikkeling te bevorderen.'

Zij, die het in 1957 begonnen avontuur als een losse verbintenis hebben willen zien — of nóg zien — hebben zich wat wijs gemaakt. Deze bepalingen zijn even permanent als alle andere Verdragsbepalingen. Dit geldt ook voor de uitwerking in het vierde deel: 'De Associatie van de Landen en Gebieden Overzee' (artikel 131—136). De doelstelling wordt herhaald en nogmaals *uitsluitend* op de economische en sociale belangen der betrokken landen gericht; een twaalfstal concrete bepalingen werkt dit uit, enerzijds in de richting van tariefbescherming, anderzijds in die van economische of sociale hulp bij de modernisering van de structuur der betrokken landen. Maar omdat men begreep, dat deze dynamiek, eenmaal aan de gang, tot toen nog niet bekende uitwerkingen zou moeten leiden, nam men een artikel 136 op, waarvan het eerste lid luidt: 'Voor een periode van vijf jaar na de inwerkingstelling van dit Verdrag bepaalt een aan dit Verdrag gehechte Toepassingsovereenkomst de wijze van toepassingen en de procedure van de associatie tussen de landen en gebieden enerzijds en de Gemeenschap anderzijds.'

Alleen die toepassing en die procedure dus moeten voor 1963 worden bekeken; zij die beweren 'dat dan de associatie afloopt', hebben wel heel slecht gelezen.

De Toepassingsovereenkomst 1958—1962 bestaat weer uit zeventien bijzonder concrete artikelen en bijlagen. Het heeft weinig zin, haar hier door te nemen; zij is verouderd en vervalt automatisch; de uitwerking van het 'Europese Fonds voor de Ontwikkeling van deze landen (Fonds européen de Développement, F. E. D.)' is het meest kenmerkende punt van deze Overeenkomst. Gezien de doelstelling van art. 132 van het Verdrag (blijvend gedeelte) moet het op de een of andere wijze worden gecontinueerd.

De nauwelijks meer geponeerde stelling (een enkele minister van Financiën komt er nog eens mee) dat men van de hele zaak af is, omdat de meeste betrokken landen nu onafhankelijk zijn geworden, klemt zich vast aan de formule, die constateerde (niet als een norm, maar als een feit), dat de betrokken overzeese gebieden 'bijzondere betrekkingen' onderhouden met de moederlanden, welke van de Europese Gemeenschap deel uitmaken. Maar bijzondere betrekkingen behoeven geenszins koloniale betrekkingen of andere niet op onafhankelijke staten toepasselijke betrekkingen te zijn. Ook tussen Nederland en België, twee soevereine staten, bestaan 'bijzondere' betrekkingen, d.w.z. relaties, die elk van hen met geen ander land heeft aangeknoopt.

Een gemeenschappelijke marktregeling, een vrij-handelszone,

een monetaire unie, een vergaand cultureel- of handelsverdrag, banden die wortelen in de historie, dat kunnen allemaal 'bijzondere betrekkingen' zijn. Dat het niet-onafhankelijk zijn *niet* als voorwaarde bedoeld was, blijkt b.v. hieruit, dat ook Somalia, Togo en Cameroen hieronder vielen, die géén van drieën onder Italiaanse, resp. Franse soevereiniteit stonden, terwijl hun volledige onafhankelijkheid binnen luttele jaren als trustschapsgebied in 1957 volkomen vast stond. Van de andere Franse gebieden lag dit, na de Verklaring van Brazzaville van De Gaulle en de Kaderwet van 1956, evenzeer vast, eveneens op zeer korte termijn. Bovendien: wat betekent de uitdrukkelijke voorwaarde 'overeenkomstig de beginselen van het Handvest der Verenigde Naties' ánders dan een verwijzing naar de spoedige status van onafhankelijkheid, immers naar artikel 2 en artikel 55 van het Handvest proclameerde: de erkenning van de soevereine gelijkheid der staten; het ontzien van de territoriale integriteit en de politieke onafhankelijkheid; de eerbiediging van de rechten van de mens en de grondvrijheden?

Na de tweede wereldoorlog is de leer der Staten-opvolging tientallen malen aan de praktijk getoetst. Nimmer mag een land het onafhankelijk worden van zijn partners misbruiken om van bepaalde jegens hen aanvaarde verplichtingen af te komen. De onafhankelijk geworden staat zal zijnerzijds de voortzetting van zijn verplichtingen uitdrukkelijk of stilzwijgend moeten bevestigen. Met één uitzondering (Guinee, waar de zaak nog hangende is), *hebben alle andere geassocieerde onafhankelijk geworden Staten, zestien in getal, dit gedaan.* De onafhankelijkheid was dus 'inberekend' en nu zij een feit is, kan de Associatie eerst goed haar kansen krijgen.

Met het bovenstaande is pas de uitgangspositie gegeven van de ontwikkeling, die ik als 'onvoorzien' heb geschetst: het avontuur Europa/Afrika 'the very imaginative things', beginnen nu pas.

Tot de geassocieerde landen van het Verdrag behoorden een vijftiengestigal gebieden in de gehele wereld: in Amerika (St. Pierre en Miquelon), in Oceanië (o.a. Nieuw-Kaledonië) en elders. Ook Nieuw-Guinea behoort er toe! Het begrip Afrika wordt in het Verdrag dan ook nergens genoemd... En toch is het er van gekomen. Politiek heeft speciaal het complex van de zestien thans onafhankelijk geworden Afrikaanse landen de aandacht opgeëist. De Associatie is geworden: *het probleem van de vormgeving Europa/Afrika.*

Hoe is dat precies in zijn werk gegaan? Eén ding is zeker: in de Ontwikkelingscommissie van het Europese parlement bestond reeds jaren de wens met de zestien Afrikaanse geassocieerde landen — waaronder hier steeds Madagascar begrepen wordt — in een direct contact te komen over de gemeenschappelijke vraagstukken. Daaruit zijn een drietal parlementaire reizen voortgevloeid, naar West-, Midden- en Oost-Afrika. Zo kwam men tot het denkbeeld, de Afrikaanse parlementariërs in Europa te ontvangen. Maar nieuw was vooral *de vorm*, die men, na gemengde voorbereidende conferenties in Rome en Bonn, hieraan ging geven. Die vorm was stellig mede geïnspireerd door het feit, dat de meeste Afrikaanse geassocieerde Staten reeds een officiële ambassade in Brussel hadden bij de Europese Gemeenschap. Men kwam dus tot de conclusie, dat het contact op parlementair niveau niet zo maar een conferentie moest zijn, maar dat het een publiekrechtelijk karakter diende te krijgen.

Zo kwam in juni 1961 te Straatsburg een nieuw orgaan bijeen: 'de conferentie van het Europese Parlement met de Parlementen van Afrikaanse Staten en van Madagascar'; een parlementaire vergadering van een 120-tal vertegenwoordigers van alle geassocieerde Afrikaanse landen met de 142 leden van het Europese Parlement op basis van volkomen 'equal partnership'. Het besluit hiertoe heeft weer allerlei niet-voorzienene energieën losgemaakt.

Het ging dus weer allereerst om de politieke keuze: de bewuste concentratie *op Afrika*, ook bij de institutionele vormgeving. Het probleem Europa—Afrika is de sleutel voor de toekomst van de vrije wereld en het is helemaal niet nodig, zich alléén de uitspraak van Stalin te herinneren, dat hij Europa zou binnentrekken — van de Middellandse Zee uit . . .

De Middellandse Zee — een ideaal verkeerswater — verbindt veel meer, dan zij scheidt. Ook cultureel is dat het geval. Maar daarop kom ik nog terug. In de werkverdeling, die er met de Verenigde Staten ten aanzien van de gebieden in ontwikkeling bestaat, ligt het voor de hand, dat men in Azië gezamenlijk te werk gaat, dat in Zuid-Afrika de Verenigde Staten nummer 1 is en wij nummer 2 — en dat dit Afrika precies andersom ligt. Maar tot zover verschilt deze bijstands-gedachte nog niet essentieel van die van het Colomboplan, van het Point Four-programma en van de Fondsen der Verenigde Naties.

Het nieuwe begint pas bij het Equal Partnership, institutioneel vastgelegd en doorgevoerd.

Dit is dan in juni 1961 in Straatsburg gebeurd. Het Europese bestanddeel bestond uit alle leden van het Europese Parlement. Dit had vier 'redacteuren' aangewezen voor het gereedmaken van werkdocumenten over:

- a. institutionele en politieke problemen;
- b. economische vraagstukken;
- c. technische bijstand en culturele uitwisseling;
- d. het Ontwikkelingsfonds (F.E.D.).

De Afrikanen zouden met een 120 parlementariërs komen uit zestien landen; de voorzitters der Parlementen of Kamers maakten allen van de delegatie deel uit.³

De Afrikanen nu kwamen werkelijk als één delegatie – en dit was weer één van de grote verrassingen in deze zaak. Er is dikwijls gesproken over de 'Balkanisatie' van Afrika. Zijn de vroegere koloniale landen hiervan de schuld? Het blijkt heel moeilijk, Afrikaanse landen bij elkaar te houden, die in de koloniale tijd een eenheid uitmaakten: Congo, Rhodesië. Pogingen van Afrikaanse zijde tot fusie, na de onafhankelijkheidsverklaringen ondernomen, mislukten: de Mali-federatie, de samensmelting van Ghana en Guinée. De zaak ligt dus bepaald niet eenvoudig en het is moeilijk de schuldvraag te stellen. Maar onze vier werkdocumenten hebben de Afrikanen in een situatie gebracht, waarin zij nauwelijks anders konden dan eveneens vooraf een gezamenlijk standpunt vast te stellen. Zij kwamen daartoe in de maand voor 'Straatsburg' bijeen in Ouagadougou (Oppervolta) en legden ons te Straatsburg eveneens vier werkdocumenten voor over dezelfde onderwerpen. In zeer belangrijke mate kwamen die tot een gezamenlijk standpunt, dat aansloot op het onze. In zekere zin hebben dus de Europeanen de Afrikanen hier tot elkaar gebracht, en zo de sfeer mee voorbereid tot de Afrikaanse en Madagascarse Unie (U.A.M.) die op 11 september 1961 werd gesloten.

³ Deze landen kunnen als volgt worden geïnclassificeerd:

- a. de twaalf landen van de (iets later formeel opgerichte) Afrikaanse en Madagascarse Unie (Union africaine et malgache) (U.A.M.), vroeger de Brazzavillegroep genaamd; Senegal, Mauretanië, Ivoorkust, Oppervolta, Dahomey, Niger, Tsjaad, Middenafrikaanse Republiek, Cameroen, Congo (Brazzaville), Gabon, Madagascar;
- b. Togo en Mali,
- c. Congo (Leopoldstad),
- d. Somalia, reeds eerder gefusioneerd met Brits Somaliland.

Vooral merkwaardig was, dat wij met elkaar tot een gezamenlijke politieke benadering van het vraagstuk konden komen. Voor ieder van de vier onderwerpen was door de vergadering, die beurtelings onder leiding stond van Lamine Guey (Senegal) en Furler (Europees Parlement), een gemengde commissie benoemd met telkens twee rapporteurs. Voor de Institutionele en Politieke Commissie waren dit de Cameroense afgevaardigde Hammadou Alim en schrijver dezes. Alim en ik werden het volkomen eens over de noodzaak, de associatie voort te zetten op basis van volkomen gelijkheid der partners en over het feit dat juist de politieke en economische onafhankelijkheid een behoorlijke grondslag voor de associatie zou zijn. Tenslotte over de noodzaak, dat van nu af de nieuwe vormen der associatie worden voorbereid in dier voege, dat er in gezamenlijk overleg een model-overeenkomst dient te worden gemaakt, die voor alle geassocieerden moet gelden, waaraan dan, voor bijzonder te regelen onderwerpen, voor ieder land afzonderlijke bepalingen kunnen worden toegevoegd. De organen der Associatie dienden te zijn:

- a. *een Raad van Associatie*: paritair orgaan van overleg op ministers-niveau voor alle associatie-zaken;
- b. de *paritaire Parlementaire Conferentie*; deze moet één keer per jaar bijeenkomen, beurtelings in Afrika en in Europa;
- c. *een directe vertegenwoordiging* (op Ambassadeurs-niveau) der geassocieerde Staten bij 'Brussel' en van 'Brussel' bij de geassocieerde Staten;
- d. *een Hof voor Geschillen*.

Vrijwel al deze gedachten zijn in de slot-resolutie neergelegd. Ook de andere werkstukken leidden tot gezamenlijke concrete resoluties.

Het Europees Parlement heeft hierop in eigen kring op 22 november 1961 met een positieve 'aansporende' resolutie gereageerd; de Afrikaanse Parlementen hebben dit of collectief gedaan (de U.A.M. op 11 september 1961 te Tananarive), of individueel. Zo heeft het Parlement van Cameroen dit al gedaan op 21 augustus 1961 in een brief aan het Europees Parlement. Men herinnerde hierin aan het klimaat van vertrouwen en de eensgezindheid van 'Straatsburg', doch liet daarop een passage volgen, die buiten het kader van de gewone beleefdheidsformule viel:

'Il est à noter même qu'aucune note discordante n'a pu être enregistrée, la fraction habituellement opposée à notre association au Marché Commun estimant que la Conférence de Strasbourg

était propre à marquer un départ nouveau des relations Eurafri-
caines et à faire du Marché Commun un remarquable instrument
de promotion économique, sociale et humaine des Etats Africains
et Malgache associés.’^o

In Europa lopen Regeringen en Bestuurscolleges minder hard
dan Parlementen. We hebben dit aan de Afrikaanse parlementa-
riërs moeten uitleggen en we hebben een gezamenlijk pressieorgaan
geschapen om druk te blijven uitoefenen. Dat pressieorgaan, tevens
commissie van voorbereiding, is de ‘Permanente Paritaire Commis-
sie’, nóg een van de nieuwe instituties van de Associatie. Deze
Commissie is van 8 tot 10 januari 1962 te Abidjan (Ivoorkust) bij-
een gekomen om na te gaan, hoever de Europese Raad van Minis-
ters met het ontwerpen van de nieuwe Associatie-overeenkomst
was gevorderd. Nu, dat was maar een klein beetje en daarover was
er verontwaardiging; maar die verontwaardiging was minstens zo
groot aan Europese kant als aan Afrikaanse zijde!

Ook nationaal wordt in de Zes landen getracht de politieke wil,
om spoedig tot een moderne, paritaire associatie-overeenkomst te
komen, boven motieven van budgetaire aard en bureaucratische
gedraal te doen praevaleren.

Het experiment *moet* voortgezet worden. Het gaat om niet minder
dan om de erkenning der *gelijkwaardigheid* der twee werelddelen.
In het politieke werkdocument voor ‘Straatsburg’ heb ik eraan
herinnerd, dat Afrika geheel eigen beschavingsbronnen bezit.⁴ Om
een inzicht in de culturen van Benin of Tombouctou te krijgen,
behoeft men niet verder te reizen dan . . . Leiden (Museum voor
Volkenkunde). Ook nú kan Afrika een geheel eigen bijdrage geven.
In de grote dichter, filosoof en staatsman van het moderne Afrika,
Leopold Senghor, worstelt het sentiment van ‘négritude’ (neger-
schap) met de multiraciale (en multireligieuze) idee van de ‘afri-
canité’. In Cannes heeft Senghor sterk uitgewerkt het, werkelijk
niet alleen bij hem aanwezige begrip van het complementarisme;
horizontaal: met de rest van Afrika; verticaal: met Europa. ‘Chaque
blanc porte, au fond de lui-même, un homme noir . . . et chaque
noir apercevra dans sa nuit un homme blanc de lumière, les yeux
ouverts.’^o

⁴ Een voortreffelijk overzicht, met de meest recente gegevens, in:
Robert Cornevin: ‘Histoire de l’Afrique noire’. Parijs 1962. De biblio-
grafie behelst Franse, Duitse, Engelse, Portugese, Spaanse en Italiaanse
literatuur.

Begin april 1962 heeft Senghor bij de opening van een tentoonstelling van Afrikaanse schilderijen in Dakar het volgende gesteld:

‘Het Europese onderwijs heeft, sinds de Renaissance, steeds de nadruk gelegd op het verstand, ten nadele van het hart, op wetenschap en techniek, ten nadele van geloof en kunst.’ Men vindt in Afrika dikwijls de opvatting terug, dat wij te ‘cerebraal’ zijn . . . en dat Afrika zelf beslist andere waarden naar voren wil brengen, zowel voor zichzelf als voor ons. De erfenis wordt dus kritisch aanvaard — maar zij wordt aanvaard.

Het valt wellicht het Frans sprekende deel van Afrika gemakkelijker dan anderen om, zonder enig complex, de erfenis van Europa naar waarde te schatten. Op 31 oktober 1961 is Senghor als Staatshoofd in de Assemblée der Verenigde Naties ontvangen, kort nadat Senegal als onafhankelijke staat tot deze organisatie is toegelaten. Hij hield zoals gebruikelijk een toespraak, maar de inhoud daarvan was niet als gebruikelijk: men vindt er het verticale naast het horizontale complementarisme in terug.

‘Je veux préciser — car je ne veux éluder aucun problème essentiel — ceci, que nous sommes historiquement liés d’amitié et avec le peuple de France et avec l’ensemble des peuples africains. Avec les peuples africains, dont nous sommes solidaires, notre amitié est fondée sur l’identité de la situation et la similitude des civilisations: situation de peuples sous-développés anciennement colonisés, civilisations qui ne sont que les différentes expressions de l’africanité. Avec le peuple de France notre amitié est basée sur 300 ans de confrontations, pas toujours pacifiques bien sur, mais fécondes en définitive.’*

Senghor noemt dan de waarden op, die ten dele de vroegere cultuur hebben kunnen vervangen en daaronder dan: a, ‘sa langue admirable’, de Franse taal. Op dit taalprobleem kom ik nog terug.

Het is bepaald niet Senghor alleen, of de Fransen alleen, die het zo zien. Er is in dit opzicht een kenmerkend verschil tussen de Engels sprekende en de Frans sprekende Afrikanen. De Engelsen waren in hun optreden in het algemeen correct, maar op een afstand; de Engelse hoge ambtenaar die met een Afrikaans meisje trouwde, moest de dienst uit. De Fransen stonden zeer veel dichterbij de Afrikaanse maatschappij; ik heb zelf nog geconstateerd, kort voor de onafhankelijkheidsverklaring, dat zelfs Franse gouverneurs met Afrikaansen getrouwd waren — die daardoor dus als ‘first lady’ voor alle blanke Françaises gingen, wat als normaal werd geaccepteerd.

Dit culturele verschil in levenshouding, in maatschappelijke

structuur, in rechtsopvattingen, maar vooral in voorkeur op het gebied van onderwijs en opleiding, heeft ook Engelse schrijvers bezig gehouden. Zo constateerde David Williams nog zeer onlangs:

'The first link is obviously the cultural one, and there is something of a mystery here. Highly educated French-speaking Africans are much more like Frenchmen than highly educated English speaking Africans are like Englishmen.'⁵

Aan deze dingen mag men wel denken als de huidige Associatiesfeer, waarin de Frans sprekende Afrikanen zich blijkbaar zeer thuis voelen als wijzelf. te maken zal krijgen met aanmeldingen van de Afrikaanse Commonwealth-landen. Natuurlijk zijn deze welkom, en gelukkig is de 'split' al overwonnen b.v. in de Monrovia-groep (twaalf Frans sprekende landen en drie Engels sprekende . . . , waaronder echter het 35 miljoen inwoners tellende Nigeria); maar men zal deze culturele en linguïstische differentiatie toch maar het beste rustig en openlijk kunnen erkennen.

Cultureel en linguïstisch. Weer een niet-Fransman. Peter Coulmas⁶, wijst erop, dat de Afrikanen deze waarden abstraheren van de nationaliteit van haar oorsprong. Een Frans-Zwitser is een Zwitser en geen Fransman. Een Amerikaan is een Amerikaan en geen Engelsman.⁷

Een Frans sprekende Afrikaan is volledig Afrikaan van onze tijd. Het absurde is, dat bepaalde zichzelf echt anti-kolonialistisch vindende instituten het 'nationaliseren' van een of andere Bantoutaal⁸ trachten aan te moedigen in plaats van het Frans (tegen het Engels hebben deze mensen altijd veel minder bezwaar). De Afrikanen wijzen dit uiteraard af . . . als een kolonialistische bevoogding.

Wij moeten dus bij het beoordelen van de Associatie tussen Afrika en Europa, van de werkelijkheid uitgaan — maar dan ook van de volledige werkelijkheid van nu en niet alleen maar zoals wij die zien, maar ook, zoals onze Afrikaanse partners die zien. De gedach-

⁵ 'How deep the Split in West Africa'; Foreign Affairs, oktober 1961.

⁶ 'Afrika—Nationen ohne Sprachen'; Aussenpolitik, maart 1962.

⁷ Het is voor een Afrikaan dan ook geen paradox, dat — zoals ikzelf heb geconstateerd — er in Guinée na de (tot voor kort bestaan hebbende) breuk met Frankrijk, beter Frans werd gesproken, dan tijdens het Franse regime. Het onderwijs is sterk uitgebreid en dus ook het taal-onderricht in de officiële landstaal.

⁸ of het Swahili . . . een gesimplificeerde omgangstaal in Oost-Afrika, van Arabische . . . dus evenzeer on-Afrikaanse oorsprong!

te van: 'Ze moeten de zaak alleen met hun verstand bekijken', wordt door de Afrikanen beantwoord met: 'ze moeten het toch niet uitsluitend met hun verstand bekijken'.

Daarom is de geciteerde brief van Cameroen over de Associatie zo typerend: 'un remarquable instrument de promotion économique, sociale *et humaine* des Etats africains.'

Het belang van deze mogelijkheden en van een juist inzicht daarin, kan nauwelijks worden overschat.

Tegenwoordig geeft iedereen hulp aan iedereen. Maar wat niemand anders aan deze landen kan geven, Rusland niet en de Amerikanen niet, en voorlopig ook de Britten niet, dat is: een gelijk deelgenootschap in de praktijk van dag tot dag; dat zijn *gezamenlijke Afrikaans-Europese instituties*, onderworpen aan voor allen geldige rechtsregels, met een gezamenlijke parlementaire supervisie.

Zeker, het gaat 'maar' om een 50 miljoen zielen in Zwart Afrika. Maar — niemand kan het ontkennen —: als men de zaak ziet als een experiment, dan betekent een experiment met zulk een wijde omvang toch nog al wat.

Het experiment met de persoonlijke vrijheid is 2500 jaar geleden begonnen in een stad-staat van 50.000 inwoners; het experiment met de parlementaire democratie is, 175 jaar geleden, gewaagd in één enkele Franse stad van toen 700.000 inwoners.

Er is in de verste verte geen sprake van, dat wij de positieve uitkomsten van dit experiment — en ze zijn positief — willen beperken tot hun huidige omvang. Laat men niet naast de leugen van 'Klein Europa' de leugen van 'Klein Afrika' plaatsen. We hopen, dat deze personalistisch-politieke 'approach' met zijn economische consequenties, méér volken zal gaan omvatten: de Engelsen en Scandinaviërs in het geïntegreerde Europa; Nigeria, Sierra Leone enz. in het geassocieerde Afrika.

Maar één ding is zeker: de partners van dit ogenblik, hier en daar, zullen van deze 'nieuwe benadering' nimmer meer afstand willen doen.

*Vertaling van de citaten, die in het artikel door * worden gevolgd. (zelfde volgorde)*

* 'Een van de problemen, die mij in het bijzonder interesseren, is, hoe uit politieke noodzaak dingen kunnen voortkomen, die de produkten van een stoute verbeelding schijnen'.

* 'Het is zelfs opmerkelijk dat geen enkel afwijkend geluid te horen

is geweest, daar zelfs de fractie die gewoonlijk tegen onze associatie met de Gemeenschappelijke Markt is, van mening was dat de Conferentie van Straatsburg geëigend was om een nieuw beginpunt te vormen voor de betrekkingen tussen Europa en Afrika en om de Gemeenschappelijke Markt een bijzonder geschikt instrument te doen zijn voor de economische, sociale en menselijke vooruitgang van de geassocieerde Afrikaanse staten en Madagascar'.

° 'Iedere blanke draagt, diep in zijn binnenste, een zwarte man . . . en iedere zwarte zal in zijn duisternis ontwaren een man, wit van licht, de ogen wijd geopend'.

° 'Ik wil — want ik wens geen enkel wezenlijk probleem uit de weg gaan — nader verklaren dat wij historisch met vriendschapsbanden verbonden zijn zowel met het Franse volk als met het geheel der Afrikaanse volkeren. Onze vriendschap met de Afrikaanse volkeren — waarmee wij solidair zijn — is gegrond op het feit dat wij in een gelijke situatie verkeren en dat onze beschavingen overeenkomstige trekken vertonen: onze situatie als onder-ontwikkelde, eertijds gekoloniseerde, volkeren; onze beschavingen die slechts de verschillende uitdrukkingswijzen zijn van de Afrikaniteit. Onze vriendschap met Frankrijk is gegrond op een 300-jarig contact dat niet steeds vreedzaam is geweest, maar dat toch per saldo vruchtbaar is gebleken'.

° 'De eerste band is uiteraard de culturele band en hier staan we tegenover iets, wat mysterieus aan doet. Hoogontwikkelde Franssprekende Afrikanen hebben veel meer van Fransen weg dan hoogontwikkelde Engelssprekende Afrikanen van Engelsen'.

J. C. van Oven

Ons nieuwe BW

Toen na de bevrijding de Leidse hoogleraar mr. E. M. Meijers veilig in ons land was weergekeerd, klonk weldra onder onze juristen de roep, dat nu de tijd gekomen was om aan deze eerste der Nederlandse rechtsgeleerden de taak op te dragen, de herziening van ons verouderd, van 1838 daterend, Burgerlijk Wetboek voor te bereiden, of beter gezegd een nieuw wetboek te ontwerpen. Dit was dringend noodzakelijk. Wij zijn ten deze in vergelijking met vele andere landen zeer ten achter, en ofschoon de rechtspraak ons werkelijk geldend recht in hoge mate aan nieuwe behoeften heeft aangepast, een verouderde wetstekst blijft een voortdurende belemmering van de verdere ontwikkeling van ons recht. Aldus verleende in 1947 de Koningin aan prof. Meijers de gewenste opdracht en zette deze zich aan het werk, gesteund door een commissie van advies saamgesteld uit onze beste juristen op het gebied van het privaatrecht.

In 1952 trad onze partijgenoot Donker op als minister van Justitie en in overleg met Meijers stelde hij negen en veertig vragen aan de Tweede Kamer, de voornaamste onderwerpen der stof betreffend, ten einde aldus het overleg met de volksvertegenwoordiging reeds vóór de parlementaire behandeling te beginnen. De Kamer behandelde deze vragen schriftelijk en mondeling in 1953 en beantwoordde ze in conclusies. Een jaar later publiceerde Meijers vier boeken van de negen die zijn ontwerp zou bevatten, maar in juni 1954 kwam hij plotseling te overlijden.

Minister Donker heeft toen terstond verklaard, dat ondanks Meijers' heengaan diens werk voortgezet en voltooid moest worden. Een 'driemanschap' werd met die taak belast, bestaande uit de hoogleraren J. Drion en J. Eggens en het lid van de Hoge Raad F. J. de Jong en in 1955 heeft dit driemanschap het vijfde boek van het ontwerp gepubliceerd. Inmiddels waren ten departemente van Justitie regeringsontwerpen vervaardigd, gebaseerd op Meijers' ontwerp der eerste vier boeken en begon de behandeling daarvan in het parlement. Zij heeft geleid tot de aanneming van boek 1 (personen- en familierecht) en boek 2 (rechtspersonen). Deze boeken

zijn derhalve wet geworden en in het Staatsblad afgekondigd, maar zij zijn niet ingevoerd. De bedoeling was het wetboek in zijn geheel in te voeren nadat het volledig gereed was, doch thans bestaan er plannen, het eerste boek afzonderlijk vroeger in werking te doen treden, omdat dit verschillende urgente hervormingen bevat.

Dit alles is onder juristen bekend, maar de lezers van S & D behoeven er niet van op de hoogte te zijn en ik achtte het nodig het in herinnering te brengen, alvorens iets te schrijven over het ontwerp voor het zesde boek, dat in februari jl. is gepubliceerd. Aan dit gedeelte had Meijers wel gewerkt, maar er lagen nog geen ontworpen teksten van zijn hand gereed. Het is dus geheel het werk van het driemanschap — waarin intussen prof. Eggens was vervangen door prof. mr. G. de Grooth — en het heeft aan dit ontwerp van 1955 af gearbeid. Men verbaze zich niet over een zo lange duur van voorbereiding, want het zesde boek bevat het verbintenissenrecht en dit is het gewichtigste en moeilijkste gebied van het burgerlijk recht. Het driemanschap heeft de schier onafzienbare massa aan literatuur en rechtspraak die over het verbintenissenrecht verschenen zijn in binnen- en buitenland en alle in aanmerking komende buitenlandse wetgevingen zorgvuldig verwerkt om tot de meest bevredigende tekst te geraken en deze van een zeer uitvoerige toelichting voorzien. Zoals zich horen laat, kostte dit zeer veel tijd en ook is het begrijpelijk dat het werk minder snel opschoot dan toen Meijers alleen werkte. Hij had zijn denkbeelden voor een groot deel gereed toen hij begon en bovendien werken nu eenmaal vaak drie man tesamen minder snel dan een alleen. Doch *finis coronat opus*, het resultaat kroont het werk! Wat voor de dag kwam, is een bewonderenswaardig stuk werk, en eenmaal wet geworden zal het ons wetboek van privaatrecht geheel op de hoogte van de tijd brengen.

Dat ik over de inhoud van het ontwerp in dit blad niet nader kan schrijven, vindt zijn oorzaak in zijn sterk juridisch-technisch karakter. Laat mij volstaan met te constateren dat naar mijn mening hier over het geheel op zeer gelukkige wijze een middenweg gevonden is tussen enerzijds het geven van bindende voorschriften en aan de andere kant het vrijlaten van de rechter om voor concrete gevallen redelijkheid, billijkheid en goede trouw tot haar recht te laten komen. Dat het technisch-juridische de goedverstaanbaarheid voor de niet-jurist overheerst, was wel onvermijdelijk. Het maken van een wetboek voor burgerlijk recht is het werk van vaklieden en

het wetboek is bestemd om door vaklieden te worden toegepast. Over de formulering der wetsteksten moeten dus vaklieden oordelen. Zeker, er bevinden zich in het burgerlijk recht ook onderwerpen, waarover een niet-jurist een oordeel kan uitspreken, maar die zijn uitzondering en een ervan — het echtscheidingsrecht — heeft men bewust van het begin af buiten de herziening gehouden, omdat men het onmogelijk achtte, dat te dien aanzien overeenstemming bereikt zou worden. Dat er intussen toch pogingen worden gedaan om tot zulk een overeenstemming te geraken, is een heugelijk ding, maar men wil hierdoor het werk aan de voltooiing van het wetboek niet laten ophouden.

Dit technisch-juridisch karakter heeft tot bezwaren bij de behandeling in het parlement geleid. Zoals elk wetsontwerp, wordt ook dat voor het nieuwe Burgerlijke Wetboek vooreerst bestudeerd door een vaste commissie uit de Kamer en deze bestaat uit juristen, zodat de schriftelijke discussie op deskundige wijze wordt gevoerd. Ook bij de mondelinge behandeling zijn bijna steeds deskundige Kamerleden aan het woord, maar het gevolg hiervan is, dat deze behandeling vaak zulke ingewikkelde juridische kwesties betreft, dat een openbare Kamervergadering daarvoor uitermate ongeschikt is. Bovendien is het gebruikelijke stemmen over artikelen en vooral over amendementen langs de lijnen der politieke partijen volkomen onlogisch en ongewenst, want met politieke overtuiging hebben deze zuiver juridische vragen doorgaans hoegenaamd niets te maken. Kortom, zelfs de meest overtuigde aanhanger van de parlementaire democratie, zoals schrijver dezes, vraagt zich af, of onze manier van wetten maken wel de juiste is voor een materie als deze, waar de vakwetenschap aan het woord moet zijn.

Ik schrijf dit niet omdat ik een betere methode van legislatieve arbeid kant en klaar zou kunnen voorstellen en ik weet ook zeer wel dat de moeilijkheid zich bij vele andere wetsontwerpen op dezelfde wijze voordoet. Ik wijs er slechts op, omdat men in het bijzonder bij dit zesde boek een parlementaire behandeling moet voorzien, waarin een niet-jurist moeilijk veel belang zal kunnen stellen. Ik kan dan ook de niet-juristen onder onze lezers niet animeren, zich in het ontwerp en zijn toelichting te verdiepen. Ook is het zeker te betreuren, dat het eindresultaat een wetboek zal zijn, waaruit de burger zijn rechten en verplichtingen niet zonder vakkundige hulp zal kunnen leren kennen, maar dit is een ideaal, dat men helaas heeft moeten prijs geven. En belangrijker is, dat een rechtvaardige rechtsbedeling op de grondslag van ons komende wetboek te voorzien is.

Sociologie en socialisme

De sociologie bestaat bij de gratie van de aanwezigheid van een zekere orde in de menselijke samenleving. Daaraan ontleent ze haar pretentie wetenschap te kunnen zijn. Wanneer zij spreekt over haar object, dan gaat zij uit van het bestaan van structurele elementen in het menselijk samenleven, die voor haar het karakter hebben van feitelijkheden. Met andere woorden: er bestaat een sociale werkelijkheid, waarvan wetenschappelijke, dus intersubjectieve kennis mogelijk is.

Deze kennis is van een ander karakter dan de dagelijkse ervaring, die ieder lid van de samenleving op grond van dit lidmaatschap opdoet. Wanneer men tien mensen over de 'vrije zaterdag' hoort spreken, hoort men tien verschillende opvattingen. De socioloog is verplicht deze opvattingen aan een kritische, methodische controle te onderwerpen. Dusdoende legt hij een stukje sociale werkelijkheid bloot. Want het bestaan van deze werkelijkheid, die een andere is dan de subjectieve, onmiddellijke ervaring van hen, die tezamen deze werkelijkheid tot stand brengen, is zijn uitgangspunt.

Hiermee is één van de belangrijkste tendensen van de moderne, empirische sociologiebeoefening gegeven. De directe ervaringen van de subjecten, die aan het sociale leven deelnemen, vormen het onontbeerlijke, ruwe materiaal, dat aan een proces van ontsubjectivering onderworpen moet worden om tot wetenschappelijke kennis te worden.¹

Hoe men de sociologie verder ook ziet, deze ontsubjectivering van de onmiddellijke ervaring, die men ook kan aanduiden als ontideologisering, is niet alleen een belangrijk methodisch beginsel, het is ook één van haar voornaamste maatschappelijke functies. Het verwijt, dat de sociologie niets anders geeft dan een 'verdubbeling van de sociale feiten', gewoonlijk optredend in de vorm van 'zij brengt ons niets nieuws', wordt er althans in beginsel door ontzenuwd. Dit verwijt treft niet de sociologie, maar vaak wel de socio-

¹ Vgl. H. Schelsky, *Ortsbestimmung der deutschen Soziologie*, Düsseldorf 1959, p. 67 e.v.

logen, met name wanneer zij zich bij hun probleemkeuze beperken tot datgene, wat nauwelijks problematisch is. In deze gevallen kan immers a priori worden aangenomen dat de discrepantie tussen onzuivere, subjectieve ervaring en gezuiverde, wetenschappelijke kennis gering is.

Ons onderwerp confronteert de sociologie met het socialisme; niet met 'de politiek' in het algemeen dus, maar met een maatschappijbeschouwing. In het licht van het voorgaande staat een volledig bevredigend verloop van deze ontmoeting allerminst vast. Immers, wat kan de moderne sociologie met haar uitgesproken ontideologiserend karakter, beginnen met een maatschappijconceptie, die juist als conceptie wel ideologische momenten moet bevatten?

Zij kan zeggen: 'Ik heb niets met u te maken, want wij zijn elkaar wezensvreemd.' Men krijgt de indruk dat dit antwoord uit beleefdheidsoverwegingen tot dusver weliswaar niet gegeven, maar wel, althans door één der gesprekspartners, in feite veelal gedacht is. De andere gesprekspartner behoeft zich daardoor geenszins uit het veld te laten slaan. Hij kan wijzen op historische banden, die een zo koele bejegening allerminst zouden doen verwachten en zich terecht beroepen op de omstandigheid, dat het hier eerder om een hernieuwing van een reeds in de jeugd gesloten vriendschap dan om een eerste kennismaking gaat.

Nu is het een algemeen bekend feit, dat juist de hernieuwing van jeugdvriendschappen vaak wat stroef verloopt, wanneer het enige waar men op terug kan vallen gemeenschappelijke, gewoonlijk sterk verbleekte herinneringen zijn. Zo ook hier. Aan de wieg van de sociologie zowel als aan die van het socialisme stonden de grote systeembouwers van ruim een eeuw geleden met hun almovattende maatschappijtheorieën. De afrekening met de eigen herkomst is én voor de sociologie én voor het socialisme een uiterst moeizaam proces geweest. Niets hoeft minder te verwonderen, dan dat zij in de loop van dit proces uit elkaar zijn gegroeid.

Want de ontwikkeling van de sociologie als empirische wetenschap betekende een afstand nemen van het speculatieve karakter, de sociaalethische impuls, de universele pretentie, de teleologische inslag van de aanvankelijke maatschappijtheorieën. De autonomisering van een wetenschap van de samenleving voltrekt zich nu eenmaal langs andere wegen dan de evolutie, die een politiek beginsel doormaakt, ook al onttrekken zij hun voedingssappen aan dezelfde bodem.

Wanneer dan bovendien de sociologie niet alleen haar herkomst

moet overwinnen, maar deze krachtens haar huidige anti-ideologische karakter ook nog wil verloochenen, dan is het duidelijk dat de kans groot is, dat men elkaar uit het oog verliest. Dat dit tot dusver toch niet geheel het geval is geweest is te danken aan het feit, dat wetenschap én politiek menselijke activiteiten zijn, zodat er van sociologen en van socialisten gesproken kan worden, die — ook al zijn ze in één persoon verenigd — wel eens proberen elkaar te ontlopen, maar hierin, en dat is een gelukkige omstandigheid, niet steeds slagen.

Dit neemt niet weg, dat het water dat deze beide koningskinderen scheidt, diep is en voor tal van sociologen te diep. Dat behoeft niet steeds het gevolg te zijn van een politieke keuze, die de aandacht eerder op een andere maatschappijbeschouwing deed vallen dan op het socialisme. Het is ook een gevolg van de richting, die de sociologie als wetenschap is ingeslagen.

Een maatschappijopvatting is een totaalconceptie. Wat binnen deze conceptie de verhouding is of zou moeten zijn tussen idee en werkelijkheid is een probleem apart, maar zeker is dat geen enkele politieke conceptie zich meer kan veroorloven het realiteitselement te verwaarlozen. 'De realiteit' is in dit verband echter een onbruikbare abstractie. Waar het om gaat is politiek relevante realiteit en dat betekent kennis van de sociale werkelijkheid met betrekking tot een maatschappelijk geheel. Deze laatste toevoeging is essentieel, want juist in deze betrekking komt de maatschappelijke relevantie tot uitdrukking. Wanneer geen of onvoldoende inzicht aanwezig is in de mate waarin en de wijze waarop een sociaal verschijnsel van betekenis is voor de samenleving, waarin het zich voordoet, laat het zich moeilijk in een politieke conceptie verwerken.

Vraagt men zich nu af, in welke richting het sociologisch onderzoek zich heeft ontwikkeld, dan is het duidelijk dat het criterium van de maatschappelijke relevantie zeker niet alle sociologen, bij het zoeken van hun onderzoeksobjecten en in de formulering van hun probleemstellingen, in dezelfde mate aanspreekt. Een veelvuldig vernomen verwijt aan het adres van de sociologie in ons land is, dat de ernst en het enthousiasme, waarmee sociaal onderzoek wordt verricht, omgekeerd evenredig zijn met het maatschappelijk belang van de problemen, die tot onderwerp van studie worden gekomen. 'De sociologen moesten zich meer richten op de actuele sociale problemen,' zo luiden de vermanende woorden van mej. Klompé op een kort geleden gehouden jubileumvergadering van de Nederlandse Sociologische Vereniging.

Niet alleen buiten, ook binnen de kring van de sociologen leeft enig onbehagen over de koers van de sociologiebeoefening hier te lande. Dit manifesteert zich bij voorbeeld in de veel geciteerde onderscheiding tussen 'ontwerpers', lieden die 'vanuit bestaande kennis en inzichten, geïnspireerd door intuïtie, combinatiezin en de gang der maatschappelijke ontwikkeling zelf' tot het opstellen van nieuwe hypothesen komen, en 'verificateurs', die zich in hun sociologische activiteit beperken tot 'het verifiëren van gestelde hypothesen, door het toepassen van daartoe geëigende methoden en technieken'.² Een dergelijke onderscheiding beantwoordt ongetwijfeld aan een bestaande werkelijkheid. Zij behoeft echter niet alleen negatief beoordeeld te worden, al was het alleen maar omdat het bestaan van twee typen vakbeoefenaars binnen één discipline wederzijds stimulerend kan werken. Dit zal evenwel alleen dan het geval zijn – en hier is wellicht enig onbehagen gepast – indien niet beide typen ervan overtuigd zijn over de enige sleutel te beschikken, die past op de sociologische hemelpoort.

Het is de vraag of het hier niet veeleer gaat om een verschil van mening over de meest bevredigende wijze van sociologische theorievorming, dan over de vakuitoefening als zodanig. De sociologie als empirische wetenschap heeft zowel natuur- als geesteswetenschappelijke aspecten. Dit brengt met zich mee de noodzaak van een tweezijdige oriëntatie, die door de onderscheiding in een 'ontwerpde' en een 'verifiërende' sociologie maar ten dele wordt gedekt. Het zou voor de ontwikkeling van de sociologie fataal zijn, indien de 'ontwerpers' meenden zich volledig ontslagen te kunnen achten van iedere poging tot verifieerbaarheid van hun bevindingen. Evenzeer zou het te betreuren zijn, indien de 'verificateurs' in het geheel geen belangstelling toonden voor het probleemgebied, waarop de 'ontwerpers' zich plegen te bewegen.

Ongetwijfeld zou al veel gewonnen zijn, als het inzicht daagde dat zonder bezwaar een ruimere definitie van 'sociologisch onderzoek' kan worden geaccepteerd dan thans veelal wordt gehanteerd. Een sociaalwetenschappelijk onderzoeker is niet alleen iemand die vertrouwd is met een arsenaal van methoden en technieken, het is ook en wellicht in de eerste plaats iemand, die uit is op verwetenschappelijking in sociologische zin van de hem omringende sociale werkelijkheid. Ook de socioloog met een meer verifiërende instelling zal er niet aan kunnen ontkomen, wil hij althans als socioloog

² P. Thoenes, *Sociologie en non-conformisme*, in: *Sociologische Gids*, 5e jaarg. no. 6, p. 241/242.

en niet als louter technicus te boek staan, zijn onderzoeksresultaten achtergrond te geven vanuit een verwetenschappelijkte directe ervaring van het sociale leven. Sociologisch inzicht, een sociologische optiek, of hoe men verder deze verworvenheid ook noemen wil, zij vormen een vereiste voor welke type van socioloog dan ook en legitimeren een vorm van sociologiebeoefening, die thans wellicht te weinig aan haar trekken komt.

Inderdaad kan men dus zeggen, dat een wat te beperkte opvatting van 'sociologisch onderzoek' ook in ons land geleid heeft tot een wat eenzijdige belangstelling van de zijde der sociologen. De kritiek op onze sociologie, dat zij zich te weinig richt op 'actuele sociale problemen', is niet geheel onterecht. Toch valt er wel het een en ander op af te dingen.

In de eerste plaats kan moeilijk ontkend worden, dat de sociologie de laatste jaren wel degelijk een aantal studies van niveau heeft voortgebracht, die zich bezighouden met concrete maatschappelijke problemen. Ik noem slechts twee voorbeelden: het boek van Van Heek over het geboorteniveau van de Nederlandse rooms-katholieken en dat van Vinke over de ondernemers, dat voor het inzicht in de machtsstructuur van het Nederlandse bedrijfsleven van grote betekenis is.³ Dat de Nederlandse sociologie er in de korte periode, waarin van een volwaardige sociologiebeoefening kan worden gesproken, niet volledig in geslaagd is het tempo bij te houden waarin de maatschappelijke problematiek zich heeft ontwikkeld, kan haar moeilijk kwalijk genomen worden.

In de tweede plaats kan men overtuigd zijn van de belangrijke plaats, die de maatschappelijke relevantie toekomt bij de bepaling van de belangstellingsrichting der sociologen, en niettemin toch inzien dat de ontwikkeling én van de sociologie én van de kennis van onze huidige samenleving ook gebaat is bij studies, waaraan wetenschapsinterne criteria ten grondslag liggen. Het zwaartepunt van Van Doorn's studie over de organisatie mag dan al niet gelegen zijn in een behandeling van actuele sociale problematiek, zij is voor de bestudering daarvan in het kader van bij voorbeeld de industriële sociologie van groot belang. Evenzo komt in het boek

³ F. van Heek, *Het geboorteniveau der Nederlandse Rooms-Katholieken*, Leiden 1954;

P. Vinke, *De maatschappelijke plaats en herkomst der directeuren en commissarissen van de open en daarmede vergelijkbare besloten Naamloze Vennootschappen*, Leiden 1961.

van C. S. Kruyt over de zelfmoord niet het meest brandende maatschappelijke vraagstuk aan de orde, het is toch ongetwijfeld verhelderend voor de sociologische problematiek van de geestelijke gezondheid.⁴

Tenslotte: zowel de sociologieopleiding als de sociologiebeoefening spelen zich af binnen een institutioneel kader, dat op beide een duidelijk stempel drukt. Er is, wat de opleiding betreft, al eens op gewezen dat zowel de selectieprincipes, die het aanbod van van aankomende sociologen bepalen, als de aard van de opleidingen zelve naar alle waarschijnlijkheid het ontstaan van een type socioloog in de hand werken met een sterker gevoel voor het manipuleren met sociologische technieken, dan voor het in het veld brengen van sociologisch inzicht.⁵

De institutionele structuur, waarbinnen zich de vakuitoefening in ons land afspeelt, leidt weliswaar tot de produktie van grote hoeveelheden deeltkennis, die wel degelijk betrekking heeft op actuele maatschappelijke problematiek, maar die eensdeels onvoldoende doordringt tot de vakwetenschappelijke en politieke discussie, andersdeels te zeer deeltkennis blijft en te weinig wordt geïntegreerd in een doelbewuste poging meer greep te krijgen op de sociale problematiek van Nederland als maatschappelijk geheel. Schelsky's 'Die skeptische Generation', waarin een groot aantal partiële onderzoeken is verwerkt tot een totaalconceptie van de jeugd in een industriële samenleving, is een goed voorbeeld van de mogelijkheden van een dergelijke synthetiserende werkwijze.⁶

De kritiek op een te gering actualiteitsgehalte en een tekort aan maatschappelijke relevantie van de Nederlandse sociologie is, zo kan het voorgaande samengevat worden, slechts voor een deel gerechtvaardigd en is zeker ook terug te voeren op het institutionele kader, waarbinnen zich de sociologiebeoefening voltrekt. Het is de vraag of deze kritiek niet ook nog van een andere zijde benaderd dient te worden. Zijn de verwachtingen, welke de politiek — en in dit geval met name het socialisme — heeft van de sociologie als wegwijzer in de maatschappelijke samenhangen en verbanden en

⁴ J. A. A. van Doorn, *Sociologie van de organisatie*, Leiden 1956; C. S. Kruyt, *Zelfmoord*, Assen 1960.

⁵ Vgl. *Opleiding en beroepsuitoefening van de sociaal-wetenschappelijke academicus*, uitg. ISONEVO en VSWO, z.p. 1959.

⁶ H. Schelsky, *Die skeptische Generation*, Düsseldorf 1957.

als indicator van de meest relevante maatschappelijke ontwikkelingen en verschijnselen niet wat te hoog gespannen?

Vooropgesteld zij, dat de maatschappelijke betrokkenheid van de sociologie op zichzelf bij de vervulling van de wegwijzer- en indicatorfuncties niet persé in het geding behoeft te zijn. Ook hier geldt weer, dat zich tal van voorbeelden laten aanvoeren van studies, niet geschreven vanuit een directe maatschappelijke betrokkenheid, maar desalniettemin met belangrijke wegwijzer- en indicatorwaarde.

Dat neemt natuurlijk niet weg, dat zich heel wel een pleidooi laat voeren voor studies, die wel, maar dan ook nadrukkelijk, uitgaan van een maatschappelijke betrokkenheid, bij voorbeeld een politieke stellingname. Het zou zeker zin hebben het sociaal-economisch systeem dat wij aanduiden als 'welvaartsstaat' te confronteren met de postulaten van het huidige socialisme. De vraag kan rijzen, of een onderzoek, gebaseerd op een dergelijk uitgangspunt, niet geheel onverenigbaar is met wat werd genoemd het ontideologiserend karakter van de moderne, empirische sociologie. Dit behoeft allerminst het geval te zijn: voorzover het bij zo'n onderzoek gaat om een sociologische analyse en doorlichting van onze 'welvaartsstaat' — en die zullen er toch de grondslag van moeten vormen — zal ook voor de maatschappelijk betrokken socioloog de noodzaak vooropstaan, de kritische distantie in acht te nemen tot de subjectieve, directe ervaring, die de sociologiebeoefening en in feite alle wetenschapsbeoefening eigen is.

Hoe gewenst een 'sociologie engagéé' ook moge zijn en hoezeer men van de sociologen wat meer persoonlijk engagement zou willen verlangen, hier ligt toch niet het voornaamste wrijvingspunt in de spanningsverhouding tussen socialisme en sociologie. Men kan zich ten slotte een neutrale sociologie voorstellen, die niettemin politiek uiterst waardevol is — waar het hier om gaat is veeleer de keuze der onderzoeksobjecten en het in betrekking stellen van de resultaten tot het maatschappelijk geheel.

Wanneer van politieke zijde getwijfeld wordt aan de waarde van de sociologie, juist waar het haar 'gidsfunctie' — wegwijzen en indiceren — betreft, dan behoeft de oorzaak van deze twijfel niet bij voorbaat bij het betwijfelde te berusten — ook de twijfelaar zelf is hier in het geding. De vraag rijst of de gevoelens van teleurstelling over de praktische waarde van de sociologie niet althans ten dele terug te voeren zijn op een sociologieopvatting, die de sociologie zelf heeft moeten overwinnen bij het zoeken naar haar eigen wetenschappelijk karakter.

De sociologie is niet geworden en kon ook moeilijk worden wat Comte ervan verwachtte: een superwetenschap, die alle kennis van de mens samenvatte in een machtige synthese en die zowel het einddoel van de maatschappelijke ontwikkeling vermocht te formuleren als de middelen wist aan te geven, die tot dit doel leidden. Niettemin spookt het beeld van de sociologie als totaalwetenschap van het sociale handelen nog in veler brein rond — en bepaalt de verwachtingen, die men van de praktische toepassingsmogelijkheden heeft.

Deze verwachtingen kunnen twee geheel tegengestelde richtingen inslaan. Enerzijds eist men van de sociologie dat zij uit het door haar gewonnen inzicht direct praktische recepten voor het sociale handelen afleidt, anderzijds wordt haar de karikatuur opgedrongen van 'aanpassingswetenschap', die geen verschil ziet tussen feit en norm en in sociologistische zelfoverschatting het gegevene als het maximaal bereikbare, en dus meest wenselijke, beschouwt.⁷

Nu zou er ongetwijfeld iets te zeggen zijn voor de opvatting, dat het vooral de sociologen zelf geweest zijn, die tot het ontstaan van deze verwachtingen aanleiding hebben gegeven. Dat neemt echter niet weg, dat zij de sociologie zowel in haar wezen als in haar maatschappelijke functie miskennen. In haar wezen, omdat er nu eenmaal een stap gezet moet worden om van wetenschap tot toepassing te komen en de sociologie zich bij de vraag, welke betekenis zij heeft voor het praktische handelen, onmiddellijk geconfronteerd ziet, althans zou moeten zien, én met andere wetenschappen én met een niet uit haar af te leiden beleidsvisie. In haar maatschappelijke functie, omdat het de sociologie nooit te doen kan zijn om een gelijkstelling van feit en norm of een afleiding van normen uit feiten, maar wel om een zo volledig mogelijk tot gelding brengen van het bestaan van een sociale werkelijkheid, waarvan de kennis veeleer een vereiste en een voorwaarde is voor maatschappelijke vormgeving, dan dat zij de mogelijkheid hiertoe miskent.

In het licht van deze maatschappelijke functie moet ook de notie gezien worden, die de sociologie van 'het socialisme' heeft. Welke zijn de postulaten van het huidige socialisme? Wellicht mag de grootste instemming met onze keuze verwacht worden, wanneer

⁷ Vgl. Schelsky, Ortsbestimmung, p. 126 e.v.

daarvoor genomen worden de doelstellingen van het in 'De weg naar vrijheid' ontvouwde plan. Dit zijn:
bestaanszekerheid bij een behoorlijk levenspeil en redelijke verdeling van het inkomen;
geen machtsuitoefening zonder verantwoordingsplicht en geen grotere machtsconcentratie dan voor de vervulling van de gestelde taken onmisbaar is;
gelijke kansen voor een ieder tot ontplooiing van de persoonlijkheid in de gemeenschap;
opbouw van een in de gemeenschap gewortelde cultuur;
opbouw van een geordende internationale gemeenschap.⁸

Niemand, en zeker de socioloog niet, zal durven beweren dat dit alles niet uitermate relevant is. De vraag is echter niet, in hoeverre deze doelstellingen in abstracto relevant zijn, maar wat hun realiseringmogelijkheden zijn tegen de achtergrond van een geleidelijk uitkristalliserende maatschappijstructuur van een industriële samenleving. Anders geformuleerd: welke voorwaarden moeten vervuld zijn, willen deze doelstellingen een redelijke kans maken en hoe verhoudt de feitelijke maatschappelijke ontwikkeling zich tot deze voorwaarden?

Schelsky ziet als een belangrijke functie van de sociologie de mensheid van het geloof te bevrijden, dat onze moderne maatschappij, zoals zij in feite is, op grond van abstracte, gegeneraliseerde grondbeginselen nog planmatig aan een totale verandering onderworpen zou kunnen worden: 'sie verneint ihrem Wesen nach jede ideologisch-gesinnungshafte totale soziale Revolution.'⁹ In deze opvatting worden de beslissende, zich stabiliserende structuren van de industriële maatschappij en de daarmee verbonden concrete sociale problemen steeds meer ideologieneutraal, de speelruimte voor ingrijpende maatschappelijke heroriëntatie daarmee voortdurend geringer.

Ook al is men van mening dat een wellicht onmiskenbare tendens hier op ontoelaatbare wijze verabsoluteerd wordt, dan nog valt moeilijk te ontkennen dat hier het probleem ligt waar het in feite om gaat: welke mogelijkheden worden ons gelaten en welke kansen worden ons geboden door de immanente dynamiek van een zich in snel tempo industrialiserende samenleving?

⁸ De weg naar vrijheid, Rapport van de Plancommissie van de Partij van de Arbeid, Amsterdam 1951, p. 13.

⁹ Schelsky, Ortsbestimmung, p. 67.

De discussie hierover tussen sociologie en socialisme is nog maar nauwelijks op gang. Dat maakt het wat gemakkelijker het verlangen uit te spreken dat zij, althans van de zijde van de sociologie, gevoerd mag worden op een fundamenteel niveau. Misschien kan dit met een voorbeeld geïllustreerd worden.

Vaak wordt de sociologen verweten, dat zij de nalatenschap van iemand als Karl Mannheim, die voor de ontwikkeling van ons denken over maatschappelijke vormgeving zoveel betekend heeft, zo slordig hebben beheerd, ja, dat zij er eigenlijk nauwelijks meer naar om hebben gekeken. Dit is maar tot op zekere hoogte juist. Mannheim's pleidooi voor wat hij noemde een 'historische psychologie' — de samenhang tussen maatschappijstructuur en persoonlijkheidstype — heeft geleid tot de belangwekkende studie van Norbert Elias over het civilisatieproces, en dezelfde draad is opgenomen door de Amerikaanse cultuur- en sociaal-anthropologen van de 'culture and personality'-school, waaruit bij voorbeeld een werk als Riesman's 'The Lonely Crowd' is voortgekomen.¹⁰

Voor het Westeuropese socialisme zou het ongetwijfeld van betekenis zijn, indien in deze richting verder werd gewerkt. Wanneer men spreekt van mogelijkheden en kansen, dan zal men deze toch moeten zien met betrekking tot het persoonlijkheidstype, dat een industriële cultuur oplevert. Eén van de gevaren, die het socialisme bedreigen, is immers, dat het als maatschappijbeschouwing én als cultuurideaal voeling verliest met de belevingswereld van de huidige Westeuropese mens.

Dit voorbeeld is met opzet gekozen om aan te tonen, dat de mate waarin de sociologie zich met 'actuele sociale problemen' bezighoudt geen maatstaf kan vormen voor de betekenis, die de sociologie voor het socialisme kan hebben. Waar het thans in de eerste plaats om gaat is dat beide denksferen op elkaar betrokken raken.

¹⁰ N. Elias, Ueber den Prozess der Zivilisation, Basel 1939; D. Riesman, The Lonely Crowd, New Haven 1950.

Sociale mobiliteit in het Nederlandse bedrijfsleven

Is door de scheiding van bestuur en eigendom in de open Naamloze Vennootschap de verticale mobiliteit gestegen? Met andere woorden: kan een onbemiddelde jongen in een open N.V. gemakkelijker een directeursplaats veroveren dan in de besloten N.V., waar de directeuren door familierelaties en vermogensbezit hun positie bereiken? Dit zijn de vragen, die dr. Vinke in zijn dissertatie¹ aan de orde heeft gesteld en die hij na een zeer uitvoerig en degelijk onderzoek beantwoord heeft.

Het verslag van dit onderzoek is een uiterst boeiend boek geworden. Veel boeiender — moet ik zeggen — dan ik op grond van de eerste besprekingen had verwacht. Door omstandigheden heb ik het nl. pas vele maanden na de publikatie kunnen lezen en dus ook nadat ik er al verschillende recensies van had gezien. Uit die recensies kreeg men de indruk, dat hier weer eens een stukje 'Maatschappelijke ladder' onder de loep was genomen en dat het beeld, dat verkregen was, weinig spectaculair moest worden genoemd: wel stijging, maar geen grote stijging; weinig verschil tussen financierende en besturende directeuren van N.V.'s; weinig verschil met de uitkomsten van andere dergelijke onderzoeken. Kortom: een verschrikkelijk nuttig boek, een boek ook om zo nu en dan eens uit te citeren, maar in de grond van de zaak: een vervelend boek.

Deze indruk bleek bij lezing volkomen onjuist. Want het eerste wat men van dit boek zeggen moet, is dat het zo gunstig afsteekt bij andere onderzoeken van de sociale mobiliteit. Het geeft in de eerste plaats een heldere probleemstelling doordat twee maatschappelijke groepen — de directeuren en commissarissen van respectievelijk open en besloten N.V.'s telkens met elkaar vergeleken worden. Het berust in de tweede plaats op bijzonder uitvoerig en compleet materiaal en het is in de derde plaats zeer systema-

¹ Dr. P. Vinke, De maatschappelijke plaats en herkomst der directie en commissarissen van de open en daarmee vergelijkbare besloten Naamloze Vennootschappen. Sociale Stijging en Daling in Nederland II. Leiden 1961.

tisch, zowel in de weergave van het cijfermateriaal als in de tekst. Het leest daarom prettig en vervelend is het allerminst.

Meestal worden studies van de verticale mobiliteit gebaseerd op enquêtemateriaal: men vraagt aan een sample uit de betreffende groep om zelf op te geven wat het beroep was van de vader en de grootvader, eventueel de schoonvader en construeert dan daaruit de verhoudingscijfers van maatschappelijk gestegen dan wel gedaalden in die categorie. Vinke heeft een andere methode gevolgd, die hem de beschikking gaf over gegevens niet van een sample uit de groep, maar van praktisch de hele groep zelf. Hij heeft nl. uit de Effectengids van Van Oss de namen van alle in aanmerking komende personen opgezocht en daarna zelf bij de Burgerlijke Stand de beroepen opgevraagd.

Het bezwaar van niet ingevulde enquête-formulieren verviel daardoor, terwijl tevens de kans op subjectieve beantwoording geringer wordt. Toch is de vraag naar de betrouwbaarheid van deze gegevens niet helemaal te verwaarlozen. Het lijkt niet uitgesloten, dat iemand bij zijn huwelijk of bij het huwelijk van zijn kinderen, het beroep, dat hij opgeeft, een ietsje omhoog schroeft of misschien komen 'upgrading' en 'understatement' beide wel voor. Een kleine betrouwbaarheidscontrole zou hier wellicht niet geheel misplaatst zijn geweest, mede wellicht met het oog op eventuele navolgers.

Voorafgaand aan een bespreking van het mobiliteitsonderzoek en de resultaten daarvan wijdt Vinke enkele hoofdstukken aan de maatschappelijke plaats van de leidende figuren van zowel open als gesloten ondernemingen. Hij komt — op grond van binnenlandse en buitenlandse litteratuur en geschreven oordelen — tot de conclusie, dat er wat betreft macht, prestige en welstand geen verschil bestaat tussen de leiders van open en besloten N.V.'s; dat beide groepen een zeer grote macht hebben, een hoog prestige en een naar verhouding tot anderen ook zeer hoog inkomen. Terecht merkt Kuin² op, dat in de — ook door Vinke zelf gehanteerde — prestigeschaal, die berust op een groot aantal uitspraken van willekeurig gekozen personen, de leider van een grote onderneming pas op de negende plaats staat: na de hoogleeraar, de dokter, de burgemeester, de tandarts, zodat in elk geval het prestige in de publieke opinie niet zo daverend groot lijkt.

Een opmerking, die ik zelf over dit deel van de studie zou willen

² Prof. dr. P. Kuin, De ondernemersstand belicht. Mens en Maatschappij, Maart/April 1962, p. 121.

maken, is de volgende: het zou, meen ik, verhelderend zijn geweest, als Vinke meer aandacht had geschonken aan de wijze, waarop respectievelijk de directeuren van besloten N.V.'s en die van open N.V.'s worden geselecteerd. Men moet nl. veronderstellen, dat bij open N.V.'s met name bij de grote en zeer grote N.V.'s, de toekomstige directeuren door vele zeven gaan: zij solliciteren veelal als jongeman en krijgen dan een ondergeschikte positie, waarin ze één van de velen zijn. Men moet voorshands aannemen, dat het heel anders gaat bij de besloten N.V.'s, waar de zoon van de directeur – ook al krijgt hij aanvankelijk weinig belangrijk werk te doen – al bij voorbaat gedoodverfd is als de toekomstige directeur. Op welke wijze nu selecteert de leiding van de open N.V. uit het grote middenkader de toekomstige topleiding? En mag men de mensen, die via herhaalde en, naar men mag aannemen, scherpe selectie aan de top gekomen zijn, zonder meer vergelijken met de directeuren in besloten N.V.'s, die meer traditionele wegen zijn gegaan?

Het voornaamste deel van het boek, intussen, is gewijd aan het mobiliteitsonderzoek. Dit berust, zoals gezegd, op het materiaal, dat verkregen werd uit officiële gegevens, waarop werd toegepast de beroepsprestigeschaal, die door Van Heek en Vercruysse³ en door anderen in Nederland wordt toegepast. Daarbij worden drie maatschappelijke lagen onderscheiden en onderzocht wordt uit welke van deze lagen de directeuren van grote ondernemingen afkomstig zijn. Op p. 149 wordt de conclusie samengevat als volgt:

‘Treffend is, dat het grootste percentage der directeuren (31.1% bij hun geboorte en 44.5% bij hun huwelijk) afkomstig is uit de eigen maatschappelijke laag, die op zichzelf zo smal is, dat zij slechts circa 3% der mannelijke beroepsbevolking omvat.’

Voorts blijkt, dat voor zover er stijging is deze voornamelijk komt uit de tweede laag, niet uit de derde en laagste. Deze conclusies zijn op zichzelf niet voor tegenspraak vatbaar. Men mag echter toch nog wel een paar vragen stellen. In de eerste plaats is het materiaal van Vinke rijkelijk oud: hij baseert zich op de gegevens uit de Effectengidsen van 1950. Zou een herhaling van dit onderzoek op grond van moderner gegevens wellicht een verschuiving te zien geven?

Ernstiger lijkt mij het bezwaar, dat Vinke, door slechts drie

³ F. van Heek en E. V. W. Vercruysse, De Nederlandse beroepsprestige-stratificatie. Sociale Stijging en Daling in Nederland I. Leiden 1958.

sociale lagen te onderscheiden, de mate van sociale stijging sterk onderschat. Immers in zijn gecombineerde lagen I en II bevinden zich zowel de hoogste posities in de ambtelijke sector, het zakenleven en de vrije beroepen, als b.v. middenposities als onderwijzers en leraren. Nu is het toch bepaald wel zo, dat een onderwijzerszoon, die het tot directeur van een grote N.V. heeft gebracht, in zijn eigen ogen en die van anderen een maatschappelijke stijging heeft doorgemaakt. In het schema-Vinke bleef hij echter gelijk.

De conclusie van Vinke behoudt daarbij natuurlijk zijn waarde — ook de onderwijzers horen tot die 3% van de bevolking — maar het is toch goed even te onthouden wat Vinke nu precies onder stijging verstaat. Verrassend kan ik intussen deze conclusies niet vinden: het is dezelfde conclusie, waartoe alle Nederlandse mobiliteitsonderzoekingen komen: er is een duidelijk aanwijsbare stijging op de maatschappelijke ladder, maar deze is geleidelijk en niet zeer omvangrijk. Spectaculaire sprongen, b.v. uit de arbeidersgroepen direct naar de top, komen weinig voor.

De vraag, waarom in Nederland de stijging betrekkelijk gering is — ook vermoedelijk vergeleken met het buitenland — zou wellicht eens object van onderzoek kunnen zijn. Het is naar mijn mening ten dele het gevolg van een conservatieve beurzenpolitiek, maar ook van de isolerende invloed van bepaalde levensbeschouwingen. Het feit b.v., dat in 1900 nog slechts 1.5% van de studenten katholiek was, heeft hier stellig iets mee te maken.

Wel verrassend was voor mij de conclusie, dat de stijging bij de directeuren van de besloten N.V.'s nog iets sterker was geweest dan die bij de open N.V. Men zou immers verwachten, dat in deze kring de invloed van familiebezit een rem op de stijging zou zijn. Een verklaring van dit verschijnsel geeft Kuin in zijn eerder genoemde bespreking; hij wijst op de grote aantallen klein- en middenbedrijven, die zich in de laatste decennia tot grote bedrijven hebben ontwikkeld. Als dit zo is hebben we meer te maken met een maatschappelijke stijging van ondernemingen dan van personen en dan ligt hier toch wel een duidelijk onderscheid tussen de open en de besloten N.V.

Mede met het oog op dit onderscheid vraag ik me toch wel af of het instrumentarium, dat Vinke hanteert, helemaal bevredigend is. Met name zou ik de vraag willen stellen of onze beroepsprestige-schaal niet een zekere verfijning behoeft. Men kan nl. stellen, dat maatschappelijke stijging plaats heeft langs twee 'ladders': die van

de schoolopleiding en die van het familiebezit. Aangenomen kan worden, dat de directeuren van de besloten N.V.'s tot dusver in hoofdzaak langs de tweede ladder omhoog geklommen zijn en de directeuren van de open N.V.'s in meerdere mate langs die van de school en de universiteit. De cijfers wijzen dit ook uit: de laatste beschikken in veel groter aantal over een universitaire graad. Wanneer wij zouden proberen om *twee* beroepsprestigeschalen op te stellen, waarbij de zelfstandige beroepen en de onzelfstandige (inclusief de ambtelijke) beroepen werden onderscheiden en deze schalen zou toepassen op de gegevens van Vinke, zouden dergelijke onderscheidingen, dunkt mij, helderder in het licht springen. Vinke heeft op p. 137 wel een andere schaal gegeven, maar deze op zijn materiaal niet toegepast voor het bepalen van de mate van sociale stijging. Het zou nu interessant zijn om te weten in hoeverre de directeuren van de besloten N.V.'s kennelijk de ladder van de zelfstandigen: straat- en marktventer - middenstandsbedrijf - grootbedrijf hebben gevolgd en die van de open N.V.'s afkomstig zijn geweest uit de andere 'ladder': arbeider - nieuwe middenstand - managers.

De paar kritische opmerkingen, die in het bovenstaande vervat zijn, doen niet af aan mijn grote waardering voor de gehele studie. Met name geldt dit ook voor de verwerking van de vele secundaire gegevens, die bij dit onderzoek te voorschijn zijn gekomen en die het beeld van de Nederlandse ondernemer in vele opzichten vollediger maken. Zo weten we thans, dat de ondernemers in sterkere mate buitenkerkelijk zijn dan de overige bevolking, dat er meer homogeen katholieke ondernemingen bestaan dan andere (regionale splitsing zou hier nog wel leuk zijn geweest). We weten ook, dat de vrouwen van de directeuren via hun huwelijk in verhouding meer gestegen zijn dan de directeuren zelf. Dat de commissarissen over de hele linie meer uit de elite stammen dan de directeuren lag in de lijn van de verwachtingen. Ook het feit, dat het aantal vrouwelijke directeuren en commissarissen van N.V.'s miniem is, was geen schokkend nieuws.

Al met al: dit is nu eens een heel waardevolle sociologische studie, niet alleen voor de wetenschap, maar ook voor de politiek. Vinke heeft misschien enkele dierbare illusies — die vooral van liberale zijde nog al eens worden geuit — verstoord, hij heeft een reëel beeld getekend van de Nederlandse ondernemers en van hun achtergronden en hij heeft de kansen op sociale stijging in en door het bedrijfsleven op nuchtere wijze in het juiste perspectief geplaatst.

H. M. de Lange

Het sociaal en economische programma van de Christelijk-Historische Unie

Toen mij het verzoek bereikte een artikel te schrijven over het in de zomer van 1961 gepubliceerde sociaal en economisch program van de CHU, had ik net het stuk gelezen van prof. dr. J. E. Andriessen in het C-H Tijdschrift over hetzelfde onderwerp (7de jaargang, december 1961).

Nadat ik het program zelf had bestudeerd, kreeg ik een neiging de redactie van S. en D. te adviseren het artikel van Andriessen over te nemen. Dit artikel geeft nl. een uitstekende beschrijving van het onvermogen van deze partij om duidelijk te maken, waarom aan dit alles de naam van Christus moet worden verbonden. Andriessen schrijft o.a.: 'Ik heb er naarstig naar gezocht, maar ik heb nauwelijks zaken, of beter nog: combinaties van ideeën gevonden, waarvan een lid van de ARP of van de VVD (de voorbeelden zijn niet willekeurig gekozen) zou kunnen zeggen: "dat is nu typisch een c.-h. opvatting, ik ben het er niet mee eens".'

Toch zou de redactie van S. en D. geen genoegen nemen met een dergelijk advies, daarvoor is het artikel van Andriessen toch ook weer te . . . christelijk-historisch!

Deze laatste stelling zal ik aan het slot van mijn verhaal toelichten.

Het Sociaal en Economisch Program draagt een voorlopig karakter. Blijkbaar was het mogelijk tot aan het einde van 1961 amendementen in te dienen. Het program bestaat uit twee delen. Eerst volgen onder het opschrift 'De christen in het economisch en sociaal leven' een aantal stellingen over mens, gemeenschap en overheid (ruim één bladzijde). De rest van het geschriftje wordt samengevat onder de titel 'Algemene beginselen van het economisch en sociaal beleid' en waaiert dan uit in paragrafen over werkgelegenheidspolitiek, belastingpolitiek, monetaire politiek en nog elf paragrafen.

Het eerste, korte, hoofdstuk bevat nogal wat gemeenplaatsen, gesteld in een wat ouderwets aandoende stijl. De inhoud gaat

niet erg diep, maar men proeft de worsteling om met het probleem van de overheid in het reine te komen. In ieder geval loopt het uit op de verklaring, dat de CHU het als haar taak ziet 'mede te bouwen aan een samenleving waarin gerechtigheid en naastenliefde hun uitdrukking vinden en waarin een zo groot mogelijke welvaart voor allen heerst'. Ik dacht dat we het daarover wel eens konden worden in Nederland. Ik ken tenminste geen politieke partij die het tegendeel zegt te willen.

Het lijkt mij tijd worden, dat het bestuur van de Jhr. mr. A. F. de Savornin Lohman Stichting de maatschappelijke koe eens flink bij de horens grijpt en een analyse geeft van de economische en sociale structuur van Nederland. Zo iets zou moeten voorafgaan. Dat lijkt me zinvoller dan een paar weinig zeggende zinnen af te drukken over de verhouding tussen mens en gemeenschap. Wij missen — zo schrijft Andriessen in zijn geciteerde artikel — een heldere grondslag voor wat de CHU in de huidige omstandigheden onder een christelijk-sociaal beleid denkt te verstaan.

De daarop volgende paragraaf over de 'Algemene beginselen van het economisch en sociaal beleid' kabbelt eerst nog wat op deze wijze door. De persoonlijke eigendom moet worden gerespecteerd (ook weer iets wat dringend noodzakelijk vastgelegd moet worden), de persoonlijke bezitsvorming en de spaarzin moeten worden bevorderd, etc.

Maar dan komt er plotseling een vreemde zin en die kan nergens anders over gaan dan over de overheid. Sprekende over de overheidsbemoeiing in het economisch leven, wordt zonder enige argumentatie de voorkeur gegeven aan het particulier initiatief boven het overheidsbedrijf. Het bekende dogma van conservatieve partijen. Het is mogelijk, dat men er argumenten voor heeft, maar ik zou er gaarne eens argumenten voor lezen, ontleend aan het evangelie. Dit is toch het minste dat men van een christelijke partij mag verwachten.

Is het nodig te schrijven dat ik geen voorstander ben van het andere dogma: dat de produktiemiddelen in handen moeten zijn van de staat of de gemeenschap?

Ik kan mij zeer goed verenigen met artikel 29 uit het nieuwe programma van de PvdA, waarin de eigendom der produktiemiddelen ondergeschikt wordt gemaakt aan het welzijn van de gehele gemeenschap. In dit artikel wordt tevens de wenselijkheid uitgesproken, dat verschillende vormen van gemeenschaps- en particuliere produktie naast elkaar bestaan. In dit programma is

van een dogmatische houding geen sprake, evenmin van een wat Vinke noemt 'irrationele vooringenomenheid' ¹⁾. Waarom moeten de christelijke partijen toch altijd dit beeld van de irrationele vooringenomenheid tonen en daarmee onthullen, dat zij zijn geïnfecteerd door het ouderwetse liberale dogma? Waarom schrijft men klakkeloos (d.w.z. zonder argumentatie): 'in elk bijzonder geval zal tenminste moeten worden aangetoond, dat de bedrijfsvoering door of vanwege de overheid voordelen biedt boven de particuliere bedrijfsvoering, voordat aan een van deze vormen van overheidsactiviteit de voorkeur wordt gegeven?' Waarom voegt men daaraan toe: 'daarenboven verdient het aanbeveling te onderzoeken of er geen taken van voortbrenging of dienstverlening zijn, welke de overheid als gevolg van een historische ontwikkeling thans vervult, maar welke in het licht van de gewijzigde omstandigheden voor overdracht aan particuliere ondernemingen in aanmerking komen?' Waarom wordt de omgekeerde weg ook niet aanbevolen?

Het is de 'irrationele vooringenomenheid' die dit alles belet. Als men een dergelijk standpunt als historisch wil opdienen, dan heeft men toch een beperkt zicht op de historie, maar dat men zo iets 'christelijk' noemt, is volstrekt te verwerpen.

De dan volgende paragrafen over verschillende doeleinden en instrumenten van de economische politiek laat ik grotendeels onbesproken. De lezer kan wel raden wat erin staat. Hoe weinig doordacht het geheel is, blijkt uit de paragraaf 'Belastingpolitiek'. Nadat men in allerlei paragrafen gepleit heeft voor overheidsuitgaven (onderwijs, wetenschappelijk onderzoek, energievoorziening, faciliteiten voor regionale industrialisatie, Nieuw-Guinea, onderontwikkelde gebieden, Noordzeehavens, enz., enz.), noemt men vijftien punten, die allemaal uitlopen op verlaging van belasting. Ik meen, dat het overbodig is om te wijzen op het vreemde van zulke verhalen. Het even tevoren bepleite verband tussen de conjunctuurpolitiek en de belastingpolitiek is eveneens verloren gegaan.

Nu is deze fundamentele onevenwichtigheid natuurlijk weinig nieuws, want de praktijk van de c.-h. kamerfractie vertoont hetzelfde beeld.

Gaarne breng ik in herinnering een passage uit een rede van

¹⁾ Dr. P. Vinke: 'De maatschappelijke plaats en herkomst der directeuren en commissarissen van de open en daarmee vergelijkbare besloten naamloze vennootschappen', Leiden. 1961, pag. 102.

de antirevolutionaire prof. Hellema, gehouden in de Eerste Kamer op 1 maart 1960: 'De PvdA is tenminste consequent, daar zij verklaard heeft niets te voelen voor belastingverlaging zolang er nog zoveel urgente overheidstaken te vervullen zijn. De andere politieke partijen pleiten alle voor een vrij drastische belastingverlaging, maar doen overigens niets om een dergelijke belastingverlaging mogelijk te maken.'

Dit citaat dient ook voor degenen die zeggen, dat er geen verschil is tussen de politieke partijen en daarom op de confessionele partijen of op de VVD stemmen.

In al deze paragrafen waar wordt opgesomd wat goed is voor het land, komt één keer het woord 'christelijk' voor. Voor dit sober gebruik ben ik dankbaar en op die ene plaats staat het woord 'christelijk' zeer op zijn plaats. Het program zegt: 'het is een christelijke taak van ons volk van zijn overvloed aan de minder-bedeelde volken af te staan.' Het is natuurlijk wel jammer, dat als het op christelijk *handelen* aankomt, de CHU verstek laat gaan (men denke aan de motie-Peschar), maar het is alleen een kniesoor die daarop let. Dit beginsel is in ieder geval goed, nu maar wachten op een 'doorbraakje' naar de praktijk.

Ik wil ten slotte nog even terugkomen op mijn opmerking over het artikel van Andriessen, waaruit ik enkele malen met vrucht heb kunnen citeren. Hij wijst erop, dat de christen 'vreemdeling in deze wereld' moet zijn, maar daarvan is in het program z.i. weinig te merken, immers men aanvaardt 'te kritiekloos de huidige maatschappij met haar vele feilen'. Maar als het program (als een toppunt van vooruitstrevendheid) pleit voor een steeds ruimere plaats voor het aandeel van inkomen uit arbeid, schrijft hij, dat het zgn. werknemersaandeel op de langere duur toch betrekkelijk constant is (een opvatting die ook binnen de PvdA niet afwezig is) en dat geforceerde loonsverhogingen alleen uitlopen op prijsstijgingen. Nu zijn geforceerde loonsverhogingen het laatste wat men kan verwachten bij de CHU, maar waarom suggereert Andriessen dat het werknemersaandeel ten eeuwigen dage onveranderlijk moet blijven? Aanvaardt hij nu ook weer niet 'te kritiekloos de huidige maatschappij met haar feilen'?

Welnu, met de Volkskrant van 16 september 1961 kunnen we met een gerust hart schrijven: 'De CHU is nog de oude . . . Er is veel werk aan besteed om woorden achter elkaar te zetten. Een program kan het echter niet worden genoemd . . . Er staat niets verrassends in. Zonde van al dat werk.' Geen mens, geen groep

en geen partij wordt door dit program uitgedaagd om tot beter werk en tot betere formuleringen te komen. In een democratisch staatsbestel vormt zo iets een schadepost.

Het Vrije Volk van 9 januari 1962 vraagt zich af, hoe het komt dat mensen als Andriessen, die, naar hun opvattingen gezien, in de PvdA thuishoren, toch blijven hangen in of aanhangen tegen de andere partijen. Het Vrije Volk vraagt om een nadere bezinning ook bij de PvdA. Dit lijkt mij een uitstekende gedachte die ik gaarne nog eens wil aanbevelen. Een nadere bezinning door de intellectuelen binnen de CHU lijkt mij evenwel ook niet misplaatst.

Boekbesprekingen

William L. Shirer: *Opkomst en Ondergang van het Derde Rijk*. (Vert. J. F. Kliphuis; 2 dln. 1298 blz. H. J. W. Becht's Uitgeversmaatschappij Amsterdam.)

Het 'Berlijns Dagboek' van de Amerikaanse journalist William Shirer was een van de zeer vele persoonlijke getuigenissen die een stukje van de nationaal-socialistische werkelijkheid lieten zien. Was de schrijver van dat voortreffelijke verslag der waarnemingen die een Amerikaans journalist tot in 1941 in Duitsland kon doen, nu ook de aangewezen schrijver van 'De geschiedenis van het Nationaal-socialistische Duitsland', zoals de ondertitel van het voor ons liggende omvangrijke werk luidt? Men kan daar, denkend aan het verschil tussen de journalist en de historicus, aarzelend tegenover staan. Er zal niet veel van die aarzeling overblijven als men de twee delen van dit boek — even royaal en uitmuntend uitgegeven door de Nederlandse uitgever als voortreffelijk vertaald — doorgewerkt heeft.

De documentatie van Shirer blijkt immers geheel en al te voldoen aan de eisen die men voor een compleet geschiedverhaal moet stellen. Ze omvat de enorme hoeveelheid materiaal, zowel voor de openbaarheid bestemd, als bedoeld om geheim te blijven, die uit Nazi-bronnen komt, naast wat van Westelijke kant, van Sowjet-zijde en uit de landen van de 'As', Rome—Berlijn—Tokio, bij elkaar gebracht is. Ze bevat een groot deel van die 'Memoires' en boeken, die op de een of andere wijze licht werpen op 'het Derde Rijk', al spreekt het vanzelf dat niemand in dit opzicht compleet kan zijn, ook al heeft hij, zoals Shirer, zes jaar lang gewerkt om documenten en boeken te bestuderen.

Dat Shirer de hele periode die hij beschrijft, ten dele als geïnteresseerd journalist in Duitsland en verder als burger van het door Hitler bedreigde Westen heeft doorleefd, behoedt hem voor die onbewogenheid, die volgens sommigen voor de geschiedschrijver nodig zou zijn, maar die in werkelijkheid een gevaar oplevert voor een geschiedenis die het echte leven wil weergeven en dus meer wil zijn dan een constructie van een kamergeleerde. Objectief in die zin, dat hij de Nazi-dictatuur evenzeer zou kunnen waarderen als de Westerse democratie, is Shirer gelukkig niet. Integendeel, hij verafschuwt het Nazisme. Maar hij is objectief in die zin, dat hij geen lezingen aanvaardt die niet door documenten, door eigen Nazi-getuigenissen, veelvuldig bevestigd zijn.

Met dat al is Shirer nog geen groot geschiedschrijver. Hij heeft wel

de belangstelling voor het detail en de grote levendigheid van de journalist — en dat maakt zijn verhaal uitermate boeiend — maar hij mist het onderscheidingsvermogen van de geboren historicus voor wat beslissend en wat bijkomstig is. Dat dit de definitieve geschiedenis zou zijn van het Derde Rijk zou een overdreven waardering van Shirer's boek zijn. Maar een zeer goed geslaagde samenvatting van de gebeurtenissen die zich in en om dat Derde Rijk, in en om het Nationaal-socialisme en Hitler hebben afgespeeld, is het ongetwijfeld wel.

Shirer geeft ons dus het verhaal van de opkomst van het Nationaal-socialisme in het Duitsland van na 1918, dat tegelijkertijd het verhaal is van de opkomst van Adolf Hitler. Hij beschrijft de ondergang der republiek van Weimar, het aan de macht komen van de Nazi's en het gedrag van de Westerse wereld die dit alles rustig liet gebeuren. Reeds het derde van de zes 'boeken' waarin Shirer zijn werk heeft verdeeld, heet 'Voorspel tot de Oorlog'. En het omvat: de bezetting van het Rijngebied, de bezetting van Oostenrijk, München, de bezetting van heel Tsjecho-Slowakije, de druk op Polen, het Duits-Russische verdrag en tenslotte het begin van de Tweede Wereldoorlog. Deel 2 is geheel gevuld met die oorlog. Eerst de verbijsterende overwinningen der Duitsers in Polen en West-Europa, dan de Balkan-verovering en de aanval op Rusland. Met Stalingrad en El Alamein: het grote keerpunt, eindigt boek 4. De val van Mussolini en de geallieerde invasie in West-Europa, benevens de aanslag op Hitler, vullen boek 5: 'Het begin van het einde'. En in het 6e boek voltrekken zich dan de verovering van Duitsland en de ondergang van Reich en Führer. Een Epiloog verhaalt in hoofdzaak wat in Neurenberg met de voornaamste medewerkers van Hitler geschiedde.

De tijdgenoten van het Derde Rijk kennen dit verhaal wel in hoofdtrekken, omdat ze het zo intensief meebeleefd hebben. Doch zelfs zij zullen deze uitgebreide geheugen-opfrissing niet als overbodig beschouwen. Voor de Angelsaksische en met name voor de Amerikaanse wereld is dit alles nog noodzakelijker. Maar het meest nodig is het voor de jongere generatie die de bijna ongelooflijke geschiedenis van het Derde Rijk niet meer kent.

'Zij die zich het verleden niet herinneren zijn gedoemd het opnieuw te beleven', is een uitspraak van de Amerikaanse filosoof Santayana, door Shirer als één van de motto's voor het begin van z'n boek geplaatst. Helaas zijn ze gedoemd het opnieuw in geheel andere vormen en onder geheel andere omstandigheden te beleven, zó geheel anders dat ze het gevaar meestal niet herkennen als het opnieuw opdoemt. Misschien is het een zwakke kant van Shirer dat hij zich teveel op dit speciale Duitse totalitarisme heeft geconcentreerd, zodat andere totalitaire gevaren en andere bedreigingen van de vrijheid door de lezing van zijn boek juist te weinig in het licht komen te staan. Maar hij heeft zich nu eenmaal de beperktere taak gesteld om ons te doordringen van de afschuwelijkheid dier Nazi-periode. En in die taak is hij volkomen geslaagd.

J. DE KADT.

Drs. Th. A. Stevers: De wenselijkheid van structureel inflatoire overheidsfinanciering in de jaren zestig. Rede 1961.

Deze rede, die drs. Stevers op 5 oktober 1961 uitsprak bij de aanvaarding van het ambt van buitengewoon lector in de leer der openbare financiën aan de Katholieke Economische Hogeschool te Tilburg, vormt een treffende illustratie van de opmerkelijke ontwikkeling die de leer der openbare financiën in de laatste decennia heeft doorgemaakt en van de groeiende betekenis van de overheidsfinanciering voor de algemene economische politiek. Behalve op de volstreekte verwerping van de oude conceptie, die in de beheerder van de schatkist niet meer wilde zien dan een soort kassier, uitsluitend verantwoordelijk voor het aan elkaar knopen van de eigen financiële touwtjes, steunt het betoog op twee gedachten die onzerzijds gaarne kunnen worden onderschreven: op de gedachte van een weloverwogen en wetenschappelijk verantwoorde planning ook op het terrein van de financiële overheidspolitiek, en daarnaast — wat overigens uit het vorige voortvloeit — op de preponderante betekenis van een structurele beschouwingwijze van de problemen.

De rede houdt zich bezig met een aspect van de overheidsfinanciering, dat sinds 1945 wel de aandacht heeft gekregen, doch op een manier die wellicht te sterk de invloed heeft ondergaan van de bijzondere omstandigheden waaronder wij uit de oorlog kwamen en waaronder zich de feitelijke ontwikkeling sindsdien heeft voltrokken.

Schrijver verwerpt — terecht — de oude 'gulden regel' van de financiële overheidspolitiek, die inhield dat de overheid de lopende uitgaven dient te financieren uit lopende middelen, terwijl voor de kapitaalsuitgaven leningen toelaatbaar — en volgens sommigen zelfs verplicht — zouden zijn. Hij wijst er echter op dat ondanks een vrij algemene verwerping van de 'gulden financieringsregel' een bepaalde consequentie daarvan — te weten dat de leningsfinanciering van de overheid normaliter moet geschieden via een beroep op de kapitaalmarkt en dat dus de overheid in beginsel, en afgezien van tijdelijke afwijkingen op grond van de stand van de conjunctuur, neutraal dient te financieren — nog steeds pleegt te worden aanvaard. Doel van zijn onderzoek is na te gaan of deze laatste opvatting, die hij aanduidt als de 'zilveren financieringsregel', inderdaad richtsnoer voor onze structurele financieringspolitiek voor de jaren zestig kan zijn, welke vraag hij op grond van een uitvoerig cijfermateriaal ontkennend beantwoordt. Los van de cijfers komt het betoog hierop neer, dat:

a. voor een evenwichtige expansie van de economie een toeneming van de liquiditeiten een noodzakelijke voorwaarde is;

b. bij een (structureel) neutrale financiering door de overheid de toeneming van de liquiditeiten slechts kan komen uit een vergroting van de bankkredieten aan de particuliere sector en uit de aanwas van de deviezenvoorraad;

c. de toeneming van de bankkredieten aan zodanige beperkingen is

onderworpen dat zij bij de behoeften moet achterblijven en de structurele aanwas van de deviezenvoorraad slechts enkele honderden miljoenen per jaar kan zijn;

d. het probleem derhalve zonder een additionele inflatoire financiering door de overheid onoplosbaar is, d.w.z. dat een zodanige inflatoire overheidsfinanciering onontkoombaar is om een ernstige economische inzinking te voorkomen.

Wat men ook moge denken van de becijferingen die drs. Stevers heeft gemaakt en van de feitelijke veronderstellingen waarvan hij is uitgegaan, de verdienste van zijn rede is in elk geval dat zij een interessant probleem op duidelijke wijze heeft gesteld. In abstracto ben ik geneigd om mét drs. Stevers aan de door hem genoemde 'zilveren financieringsregel' geen absolute geldigheid toe te kennen; aanvaardt men eenmaal dat de overheidsfinanciering mede als instrument tot bevordering van algemeen financieel-economische doeleinden mag en moet worden gehanteerd, dan is er geen reden hier plotseling een streep te trekken. Dit oordeel behoeft ook niet in strijd te zijn met het feit dat de vraag of de overheidsfinanciering al dan niet neutraal was in vroegere miljoenennota's herhaaldelijk zo sterk de nadruk heeft gekregen, omdat dit in de eerste plaats zijn oorzaak vindt in het destijds bestaande gevaar van een te sterk inflatoire ontwikkeling.

Wel vraag ik mij af of drs. Stevers, door in zijn betoog de bestaande bankpraktijk als een vast gegeven te aanvaarden, de overheidsfinanciering niet al te zeer als sluitpost heeft gezien, terwijl ik, alvorens een eindoordeel te geven, de consequenties en de gevaren van een structureel inflatoire overheidsfinanciering, zelfs binnen de door drs. Stevers getrokken nauwe grenzen, nauwkeuriger zou willen zien onderzocht dan de hem gegeven tijd toeliet. Ik acht echter zijn rede belangrijk genoeg om te verwachten dat zij tot een verdere discussie, ook omtrent deze punten, aanleiding zal geven.

H. J. HOFSTRA

Dr. J. L. Snethlage: 'De politiek in ethische, psychologische en filosofische belichting.' Kruseman, Den Haag 1960.

Laten we maar beginnen met het kind bij de naam te noemen: dit boek komt neer op een indirecte verdediging van de communistische politiek, waarbij de schrijver er zich angstvallig voor hoedt om zich ook maar enigszins met het communisme te vereenzelvigen. Wanneer hij b.v. de figuur van een politicus wil schetsen, die volgens hem deze naam met ere heeft gedragen, dan kiest hij daarvoor de voormalige Tsjechoslowaakse president Benesj, die, zoals bekend voor communistische overmacht heeft moeten wijken.

Was hier echter sprake van een gewone meeloperstactiek dan zou het beter zijn dit boek onbesproken te laten: we hebben niet de minste be-

hoeft ons langs indirecte weg in het marxistisch-leninistische kamp binnen te laten voeren.

Wij menen echter, dat hier toch iets anders aan de hand is en dat dit boek de moeite van het aankondigen waard is, omdat wij hier te maken hebben met een volslagen andere, ofschoon niet originele onderbouw van een politiek, die over het algemeen slechts voortvloeide uit het marxistisch-leninistisch dialectisch-materialisme.

Snethlage is een der bekendste Nederlandse Neo-kantianen van de zgn. Marburgerschool, waartoe in Duitsland vóór 1914 een tamelijk groot aantal sociaal-democratische professoren hebben behoord (o.a. Paul Noltorp en Karl Vorländer). Een synthese tussen Kant en Marx is op zich zelf niet ongewoon. De Oostenrijkse marxist Max Adler heeft er voorheen zijn levenswerk van gemaakt. Nimmer is echter zo consequent Kant tot vader van een ultra-linkse politiek geproclameerd als door Snethlage in het boek, dat thans voor ons ligt.

Als consequent Kantiaan begint de schrijver met een definitie van wat politiek volgens hem moet zijn. Deze definitie luidt: 'Het cultuurgebied, dat zich ten doel stelt een harmonische samenleving met de machtsmiddelen van de staat op dynamische en op de toekomst gerichte wijze tot stand te brengen.' Dat is dus de toetsingsnorm, de categorische imperatief. Daarnaast wordt — ook weer consequent in de lijn van Kant — aan de objectieve gang der geschiedenis, de kennis van de buitenwereld en de ontwikkelingswetten der maatschappij het gewicht gehecht, dat ons bekend is uit de uiteenzettingen in de 'Kritik der reinen Vernunft'. En hier ligt reeds direct het zwakke punt van de gehele conceptie. Evenals Kant blijft ook Snethlage steken in de tegenstelling tussen de resultaten van het theoretische en de praktische rede: de theoretische rede, die ons tot de categorie der objectieve wetmatigheid voert en de praktische rede, die in de vrijheid van het individu is geworteld. Van de aanknopingspunten, die in Kants 'Kritik der Urteilskraft' liggen om tot opheffing van deze tegenstelling te komen en daardoor Kant te plaatsen in het kader van de twintigste eeuw, wordt geen gebruik gemaakt. Hegel en Marx hebben ieder op hun wijze getracht — ofschoon zonder blijvend resultaat — boven deze controverse uit te komen. Snethlage doet daartoe niet eens een poging.

Van deze positie uit nu komt Snethlage tot een verabsolutering van een zich op objectieve wetenschap baserende politieke partij ('Partij met hoofdletter, doch zonder nadere aanduiding!) en wat ons van de kantiaan Snethlage scheidt is dus hetzelfde als wat de grote kloof uitmaakt tussen het zich op Hegel, Marx en Lenin beroepende officiële communisme en een hedendaags westers socialisme, nl. het besef dat de waarheid niet bereikt wordt door wetenschappelijke benadering der maatschappelijke problematiek of door welke objectieve kennis der werkelijkheid ook, doch dat zij slechts ontspringt aan concrete — niet intellectualistische — aanschouwing en ontmoeting. Op dit al dan niet uitgesproken besef berust ons tegenwoordige open partijbegrip en onze

relativering van de 'objectieve' werkelijkheid. De denkwereld van Lenin én die van Snethlage verhindert door haar waarheidspretentie de groei en de ontplooiing van geestelijke en zedelijke krachten in de wereld van nu.

En daarom is het goed dit boek te lezen. Als geen ander leert het ons op welk punt ieder gesprek tussen westers-democratische en communistische denkwereld steeds weer vastloopt. Dit punt is niet gelegen in een bepaalde stelling van Lenin, Marx of Hegel, maar in de onmacht van het communistische denken om de traditie, waarin de grote denkers van de 18de en 19de eeuw voor het merendeel wortelden en van welke denkers Kant de grootste was, eindelijk definitief te verlaten en het aan te durven met een subjectivisme dat nochtans zal blijken in staat te zijn de politiek voor verstarring en krampachtigheid te behoeden.

MR. J. A. DE JONG

REDACTIONEEL

Het verheugt de redactie te kunnen meedelen dat tot de redactie zijn togetreden prof. dr. B. de Goede en Alfred Kossmann. Prof. De Goede is gemeentesecretaris van Utrecht en buitengewoon hoogleraar in het administratief recht aan de Technische Hogeschool te Delft. Alfred Kossmann, dichter en romanschrijver, is redacteur van Het Vrije Volk te Rotterdam.

Het in dit nummer geplaatste artikel 'Verenigde Naties' werd reeds eerder gepubliceerd in het maandblad 'Encounter'. De schrijver, *Herbert Nicholas*, is lector voor de vergelijkende studie van het staatsrecht aan de Universiteit van Oxford. Hij kreeg bekendheid door zijn boek 'The United Nations as a political institution'.

Drs. C. E. Vervoort is socioloog en als wetenschappelijk medewerker verbonden aan de Leidse Universiteit.

Drs. H. M. de Lange is directiesecretaris van het Centraal Planbureau.

Drs. Ph. van Praag is werkzaam bij de EEG in Brussel, waar hij zich bezighoudt met sociale vraagstukken.

Het juli-nummer van S & D zal gecombineerd met het augustus-nummer in de tweede helft van augustus verschijnen.

Gefnuikte kiezerswil

De reglementen van de Katholieke Volkspartij bevatten een aantal artikelen, voorschrijvende dat door voorkeurstemmen gekozenen hun benoeming niet mogen aanvaarden dan met instemming van het partijbestuur, resp. kringbestuur of afdelingsbestuur, welke besturen alleen in zeer bepaalde gevallen die instemming mogen weigeren.

Over deze artikelen is enig rumoer ontstaan toen de vraag aan de orde kwam of de destijds met voorkeurstemmen gekozen heer Van Rijckevorsel voor de aanvaarding van zijn benoeming de toestemming van het partijbestuur van de KVP al dan niet behoorde te verkrijgen. Rumoer dat niet zozeer de heer Van Rijckevorsel betraf als wel de vraag of de artikelen zélf wel door de beugel konden.

In 'Ars Aequi' deed prof. Hooykaas lelijk van deze bepalingen; prof. Oud was er ook allerminst over te spreken.

Deze en andere kritiek is voor het dagelijks bestuur van de KVP aanleiding geweest om aan het Centrum voor Staatkundige Vorming de volgende vragen voor te leggen:

- is partijbemoeiing ten aanzien van een met voorkeurstemmen verkregen kamerzetel *rechtens* aanvaardbaar?;
- zo ja, wordt deze bemoeiing ook *staatkundig* wenselijk geacht?

Het Centrum heeft deze vragen doorgegeven aan een daarvoor gecreëerde commissie (voorzitter prof. Van der Grinten uit Nijmegen), wier rapport thans is verschenen.

Het is geen omvangrijk verhaal geworden: vijf bladzijden werden gewijd aan de eerste; één pagina aan de tweede vraag. 'Zeer terecht,' zo zegt de commissie, is de vraagstelling in tweeën gedeeld; één die het juridisch en één die het politiek aspect betreft. De commissie zelf heeft de eerste vraag nog eens in tweeën gespleten, zodat wij een (zeer summier) relaas voorgezet krijgen over zowel de privaatrechtelijke als de publiekrechtelijke positie van een door de KVP op een van haar lijsten geplaatste kandidaat.

Omtrent de privaatrechtelijke positie vernemen wij, dat deze in beginsel beheerst wordt door regels van intern verenigingsrecht en wel omdat de reglementen de leden van de partij binden krachtens hun lidmaatschap. Zolang die reglementen op het niet-vragen van de instemming of op het negeren van een geweigerde instemming geen straf stellen, die in strijd is met de wet, de openbare orde of de goede zeden, is er met de privaatrechtelijke positie van een met voorkeurstemmen gekozen kandidaat niets aan de hand. En van een sanctie, die met een van deze drie solemniteiten in strijd zou zijn, is geen sprake, aangezien de enige straf bestaat in het roeyement van de eigenzinnige kandidaat.

Publiekrechtelijk ligt de zaak nog simpeler: een kandidaat behoudt de vrijheid zelf te beslissen omtrent het al dan niet aanvaarden van zijn benoeming. Bij zijn besluit tot niet-aanvaarden staat het hem vrij zich te laten leiden door zijn verbintenis jegens zijn politieke partij, maar hij mag dat — publiekrechtelijk gezien — ook laten. Aan de Kieswet wordt dus niet geraakt en de commissie is wel zo goed te verklaren, dat dit ook niet mogelijk zou zijn.

Voor het staatkundig aspect moeten wij het, gelijk opgemerkt, met één bladzijde doen: als de bepalingen niet bestonden zou de commissie niet bepleiten om ze in het leven te roepen, want aan de strikte noodzaak van haar bestaan kan men twifelen. Anderzijds is niet te ontkennen, dat de artikelen een zeker nut hebben, hetgeen de commissie dan in zestien regels nader uit de doeken doet.

Met vorenstaande samenvatting meen ik aan de zienswijze van de commissie volledig recht te hebben laten wedervaren. Tegelijkertijd echter zal het de lezer niet zijn ontgaan, hoe broodmager dit alles is.

Het is niet mijn voornemen, deze magerte te diagnostiseren. De commissie zelf heeft, blijkens de volgende passage uit haar rapport, erg met de haar toegeschoven materie geworsteld: 'Bij een onderzoek als het onderhavige is het niet te verwachten, dat algehele overeenstemming wordt bereikt. De argumentatie, welke voor een bepaalde zienswijze wordt gegeven, is niet in absolute zin dwingend. De juistheid van de visie van de commissie is niet in strikte zin te bewijzen. Dit geldt reeds voor de juridische benadering, doch in sterkere mate voor de staatkundige waardering, die altijd subjectief en persoonsgebonden blijft.'

Maar ook al was dit allemaal anders, ook al had de commissie een weldoortimmerd juridisch betoog geleverd, waarvan de vak-

man onder de indruk zou zijn gekomen, dan nóg zou men het, naar mijn oordeel, als niet ter zake ter zijde hebben moeten schuiven.

De probleemstelling in de formulering van het dagelijks bestuur van de KVP en zoals die dus op het dak van het Centrum voor Staatkundige Vorming terecht is gekomen, gaat namelijk aan de werkelijkheid voorbij. Technisch-juridische beschouwingen, als in dit rapport geleverd, zijn — indien zij een materie betreffen als daarin aan de orde gesteld — nu precies de relazen, waaraan de jurist bij de leek zijn slechte naam dankt. Voor elke kwade zaak, zegt die leek, is wel een juridische redenering te vinden, die zo'n zaak in het reine praat.

Meestal mist zo'n verwijt grond doordat de man, die aldus rede-neert, uit gebrek aan vaktechnische kennis de ware aard van de problematiek niet onderkent. Er zijn echter gevallen, waarin de leek, par droit de naissance zou men haast menen, gelijk heeft en waarin de jurist goed doet indien hij uit zijn vaktechnische wereld stapt. Zo'n geval is aan de orde gesteld door het dagelijks bestuur van de KVP.

Ga ik derhalve aan de argumentatie van het rapport voorbij, dan moet ik toch ten aanzien van één punt een uitzondering maken.

In het rapport valt te lezen: 'Wanneer voorts de vraag gesteld wordt: "Wat zou artikel N 15 der Kieswet nog voor betekenis hebben, indien het de kiezer niet de zekerheid zou verschaffen, dat de door hem uitgebrachte stem ook werkelijk ten goede komt aan de door hem gewenste kandidaat?"', dient geantwoord, dat de uitgebrachte voorkeurstem wel degelijk aan die bepaalde kandidaat ten goede komt (daarvoor zorgt het Centraal Stembureau), maar dat artikel N 15 der Kieswet de gewenste zekerheid nooit kan verschaffen, omdat artikel U 2 van dezelfde wet de kandidaat het recht geeft de benoeming niet aan te nemen.'

Ik ben zo vrij dit als een regelrecht sofisme te beschouwen. In de eerste plaats is de vrijheid van de gekozen kandidaat om zijn benoeming niet aan te nemen een vrijheid van elke gekozene, die echter alleen voor de met voorkeurstemmen gekozene met de zware hypotheek van de tot een gespecialiseerde uitdrukking gekomen kiezerswil is belast en in de tweede plaats is dat een zonderlinge vrijheid, wanneer juist de bij voorkeur gekozen kandidaat naast die door de wet gewilde hypotheek nog een nieuwe en averechtse belemmering van zijn vrijheid ondervindt in de vorm van een naar de andere kant trekkend partijbestuur.

Hiermee ben ik toegekomen aan hetgeen, naar mijn mening, de werkelijke aard is van de problematiek.

De voorkeurstem heeft in onze wetgeving erkenning gevonden en aan haar is een bepaalde waarde toegekend. Wie wel eens heeft deelgenomen aan het tellen van de stemmen nadat een stem-bureau was gesloten, weet uit eigen ervaring dat het electoraat drommels goed beseft dat het een voorkeurstem mag uitbrengen en dat het daarvan een zeer behoorlijk gebruik maakt. Meestal zijn die voorkeurstemmen te gering in aantal of zodanig verdeeld, dat daaruit geen resultaat geboren kan worden, maar een enkele maal lukt het. Dan heeft op een zeer speciale wijze de wil van het electoraat gezegevierd en kan men zeggen, dat de democratie een werkelijk persónlijk gezicht heeft gekregen.

Indien nu, op welke wijze ook en om welke — op zich zelf genomen wellicht begrijpelijke — redenen ook, die door de wet gewilde en bij het electoraat 'aangeslagen' kiezerswil wordt gefnuikt, dreigt voor de zoveelste maal kortsluiting tussen hen, die met de democratie lèven moeten, en hen, die haar maken tot wat zij in de praktijk is. 'Der Laie,' aldus Walther Burckhardt, 'ist geneigt anzunehmen, alles positive Recht entstehe auf dem Wege der Gesetzgebung und müsse so entstehen.' Deze voorstellingswijze van de leek gaat maar al te vaak niet op; jammer doch het is onvermijdelijk. Maar dubbel betreuenswaardig wordt het, juist in dit geval en voor de democratische gezindheid van het electoraat, wanneer de kiezer ontdekken moet, dat door een ondoorzichtig geknutsel en dat nog wel van een kant, waarvan hij dat niet verwacht — zijn partijbestuur namelijk —, zijn uitdrukkelijk kenbaar gemaakte en door de wet als van waarde erkende wil wordt gedwarsboomd.

Het rapport vermeldt, dat bij velen de vraag is opgeroepen *of de KVP eigenlijk wel democratisch is* (cursivering van het rapport). 'Het is een merkwaardig verwijt aan het adres van de KVP, zo gaat de commissie verder, 'waarvan immers kan worden gezegd, dat zij . . . een bijzonder democratische wijze van kandidaatstelling praktizeert.'

Het kan zijn, maar het gaat wéér langs de kern heen. Die kern is, dat men terwille van het democratisch besef van het electoraat niet met behulp van bleke juridische constructies de geïnteresseerde kiezer in de vrieskou moet laten staan. Een evenwichtig samengestelde kamerfractie is van groot belang, maar een niet gefnuikte kiezerswil vertegenwoordigt een ruimer verband en een essentieel gróter gewicht.

De ethische aspecten van de politiek

In de dagen van tegenspoed die de volkeren weleens meemaken op hun weg door de geschiedenis, worden wij haast allen, zonder uitzondering, dagelijks met de politiek geconfronteerd. Een economische crisis, een oorlog, een onderdrukking of bezetting door een vreemde mogendheid kunnen in onze tijd slechts door de gezamenlijke inspanning, door de doelbewuste politieke bezigheid, worden vermeden of verholpen. Aan de andere kant werpen zij hun schaduw over het gehele volk; een ieder van ons moet bij zijn tientallen beslissingen die het dagelijkse leven vormen hiermee rekening houden, moet zijn houding bepalen ten opzichte van het euvel dat de gemeenschap beleeft of bedreigt. Dit euvel verstoort de hiërarchie der waarden, maakt het vaak onmogelijk om andere dan deze centrale politieke waarden te beleven en te realiseren. Zo zien wij een brave middenstander, die dagelijks in de materiële behoeften van zijn gezinsleden tracht te voorzien ten tijde van de watersnood zijn werk staken en onbetaalde hulpbezigheden aannemen. Zo verliest ook in de oorlog of in de bezettingstijd het individueel streven zijn zin, is vooruitzichtsloos; het welzijn van de gemeenschap, de bezorgdheid om het geheel treedt daarvoor in de plaats.

Dit behoeft ons niet al te veel te verbazen: in de situaties waar de mensen gevraagd wordt anderen te doden om zelf niet gedood te worden is nauwelijks een ander vraagstuk denkbaar dat urgenter om een beslissing, om een keuze vraagt dan dit. Er is ook haast geen ethisch verantwoord ontkomen aan het nemen van de beslissing. Want de passieve houding, zelfs het passieve verzet, zelfmoord of heldhaftige dood, lost het gemeenschapsprobleem niet op: want drukkender dan de individuele bedreiging is het besef dat onze ganse gemeenschap zich op een verkeerd pad begeeft, dat de idealen van naastenliefde en zelfopoffering door die van rassenhaat, klassenhaat en andere ideologische voortbrengselen worden vervangen. Dit alles niet bij de vreemden, niet bij het andere volk, doch in eigen kring, eigen gezin, met behulp van de technische middelen die de moderne staat ter beschikking

staan. In een dergelijke situatie van een totale bedreiging schijnt het totale verzet de enige oplossing; de ethisch handelende mens verkiest de strijd, verkiest de actie, hij is een politiek handelende mens.

Dit proces van politieke bewustwording ten tijde van onheil en tegenspoed gaat vaak met ressentimenten gepaard. Mensen die zich tot die tijd afzijdig hielden, komen met kritiek en verwijten aan het adres van de politieke leiders die zij medeverantwoordelijk achten voor de ontstane situatie, voor het feit dat zij niet met rust worden gelaten. Een analoge ontwikkeling speelt zich in het leger af tijdens de oorlog: reservisten, met vaak geheel andere instelling gaan de plaatsen van beroepsofficieren innemen. De politieke leiders, de beroepspolitici, moeten evenals de beroepsofficieren, wellicht voor de eerste maal in hun leven, de gerichte kritiek van de gehele bevolking trotseren. Uit een dergelijke morele en politieke herleving en confrontatie wordt vaak de nieuwe politieke elite geboren, personen die, eenmaal wakker geschud, zich geheel aan de politieke taken gaan wijden.

Niet iedereen echter trekt een les voor zijn leven uit een dergelijke ervaring. Is het gevaar afgewenteld, is de crisis geluwd of de vrede gesloten, dan verzwakt in een democratisch bestel de band tussen de ethiek en de politiek. Alweer wordt de zorg voor de publieke en staatsaangelegenheden aan een betrekkelijk kleine groep overgelaten, alweer beperken wij als burgers onze verantwoordelijkheid tot het vaak zelfs onkritisch uitbrengen van de stem waarmee wij aan onze verplichting menen te hebben voldaan. Wij menen ethisch te handelen door onze krachten te geven aan het scheppen van het cultuurgood (kunst, wetenschap) aan het produceren of zaken doen of aan de instellingen en verenigingen van ethische strekking. Deze reactie in tijd van voorspoed en welvaart kan zó ver gaan dat we zelfs met een zekere minachting staan tegenover de politici. Vanaf de ivoren toren der wetenschap, opvoedkunde, kunst of religie zien we op die arme dienstmaagd, de politiek, neer. 'Wie doet er nu aan politiek?'

Heel scherp wordt in deze tijd de grens getrokken tussen het puur ideële, naar het absolute strevende gebied van de ethiek en het 'vuile werk' het door talrijke compromissen geprofaneerde werkgebied der politiek. In een der grootste westerse democratiën overheerst nog steeds de publieke opvatting dat een fatsoenlijk mens beter doet zich niet in de politieke arena te begeven; men houdt zich in politiek opzicht afzijdig.

Tot weer eens een groot, nationaal of internationaal gevaar op-

duikt, of een, dit keer wellicht fatale, crisis uitbreekt — en de cyclus van toenadering en verwijdering tussen politiek en ethiek zich gaat herhalen.

Wij kunnen met de bovengeschetste analyse meegaan, we kunnen begrip tonen voor de processen die zich in verschillende tijdperken afspelen. Er is echter o.i. geen reden om deze beschrijving aan de ervaring van de recente geschiedenis ontleend te gaan generaliseren. We kunnen evenmin van een noodzakelijke kringloop der geschiedeis spreken. Het zal waarschijnlijk van de houding van onze bevolking afhangen of in de toekomst een verwijdering, dan wel een toenadering tussen politiek en ethiek zal komen.

Een ieder die zich van het politieke gebeuren in vreedstijd meent te moeten distantiëren, dient o.i. terdege met de volgende argumenten rekening te houden:

Om te beginnen is er het gevaar van hetgeen de sociale wetenschap beschrijft met de termen van 'de voorspelling die zich zelf realiseert.' Door te stellen dat de politiek maar 'een vuil zaakje is' zijn we immers bezig om de eerlijke mensen buiten het politieke leven te houden en de minder begaafde of ethisch handelende personen een vrij spel over te laten. Op deze wijze wordt onze stelling op de lange duur waar — echter niet zonder ons eigen toedoen. Menige lichtzinnige 'criticus' van de democratische politieke instellingen en de politiek (en er zijn volgens Huizinga en Van der Leeuw meer toeschouwers dan spelers in ons land!) zou tot het besef moeten komen dat er slechts één vorm van *verantwoorde* kritiek op het politieke leven mogelijk is: een beter doordachte, wellicht meer principieel uitgevoerde politiek. Een tweede argument tegen de verwijdering tussen ethiek en politiek berust in het feit dat de crisis in welke vorm dan ook meestentijds in een normaal tijdperk zijn wortels heeft. Met andere woorden, willen we een toekomstige ramp voorkomen, dan moet de tegenwoordige politieke ontwikkeling met de grootste aandacht en de inspanning van de besten onder ons worden godegeslagen. Want — en daar zijn we het afgezien van de politieke gerichtheid allen over eens — de nieuwe crisis zou inderdaad waarschijnlijk fataal zijn.

Het feit dat het gevaar van een politieke en militaire malaise sedert de laatste oorlog altijd aanwezig is geweest, zou op zich zelf een voldoende reden moeten zijn tot paraatheid en politieke mobilisatie van alle verantwoordelijke mensen in ons midden. Naast dit gevaar zelf vormen ook de tegenmaatregelen die het Westen treft menig probleem voor een ethisch handelend mens.

De Engelsman E. Hallett Carr wees reeds in 1946 in een korte maar scherpe studie over *The Soviet Impact on the Western World* op het feit, dat de westerse democratieën meer van hun politieke tegenstanders in de recente tijd hebben overgenomen dan een niet ingelichte toeschouwer geneigd is aan te nemen. Hij wijst op de noodzaak van centralisatie en van planning die de westerse samenleving moet aanvaarden wil zij haar mannetje kunnen staan.

Trouwens ook zonder dit gevaar ontwikkelt onze maatschappij zich in een richting die het overheidsingrijpen op talloze levensgebieden noodzakelijk maakt. In een der vroegere onderzoeken heb ik de functies van de gemeentelijke overheid na de Eerste Wereldoorlog vergeleken met de functies omstreeks 1950; we bemerken dat in onze gemeenten de overheid ingrijpt zelfs op de gebieden die een generatie terug geheel vrij werden gelaten. Onze samenleving is ingewikkelder geworden; het aantal organisaties, verenigingen en instellingen is toegenomen; wij, sociologen, zijn geneigd naast de bevolkingsdichtheid het begrip 'sociale dichtheid' te plaatsen. De mens in onze tijd is omringd door meer sociale stimuli waarop hij moet reageren dan in vroeger tijden. Al die verschillende organen van de maatschappij kunnen vanzelfsprekend niet meer aan zich zelf worden overgelaten; zij groeien en ontwikkelden zich helaas niet altijd *naast* elkaar, echter ook *tegen* elkaar. Allerlei dysfunctionele verschijnselen doen zich voor: er worden verschillende maatschappij-organen geschapen voor hetzelfde doel ook daar waar concurrentie niet op zijn plaats is (denk b.v. aan medische voorzieningen!), terwijl op andere gebieden een leemte blijft bestaan zodat de behoeften van mensen, materieel en geestelijk niet bevredigd worden. Dit alles noopt tot het nemen van stimulerende en coördinerende maatregelen, dit alles maakt een maatschappij-planning tot een noodzakelijkheid.

De ethische consequenties van deze ontwikkeling liggen voor de hand. De bevindingen van de sociale psychologie hebben voldoende aangetoond in welke mate de persoonlijkheid van de mens gevormd wordt door het patroon van de samenleving waarin hij is opgegroeid, door de maatschappelijke instellingen die hem omringen. In ons land hebben de psycholoog Chorus en de socioloog Kruijt gewezen op de mentaliteitsverschillen in verband staande met de godsdienstige verschillen. Uit onze eigen onderzoeken is o.a. duidelijk naar voren getreden dat de roooms-katholieken tot meer optimistische, levensblijve groeperingen behoren dan de le-

den van protestantse kerkgenootschappen. We behoeven echter niet bij de kerkelijke instellingen te blijven. Het instituut van sociale zekerheid dat we sedert jaren bezitten draagt zonder twijfel evenwel bij tot onze psychische uitrusting: we zijn thans zeker een ander type mens dan wij zonder de sociale wetgeving op dit gebied zouden zijn. Ik moge dit aan een klein voorbeeld wellicht toelichten: Toen ik in 1950 mijn eerste onderzoek in Nederland verrichtte, vond ik dat in een gemeente in de bollenstreek een derde van de volwassen bevolking vroeger werkloos is geweest, waarbij 15 pct. (dat is omstreeks elke zesde of zevende volwassen man en vrouw) perioden van werkloosheid van meer dan een half jaar heeft meegemaakt. In het jaar van de enquête had men echter reeds de werkloosheidsverzekering en bijna drie kwart van alle ondervraagden meenden nooit meer in hun leven werkloos te worden. In een landelijk onderzoek in 1958 kwam naar voren, dat slechts 8 pct. van de volwassen bevolking meent in de komende 10 jaar werkloos te kunnen worden. Door middel van analyse is gebleken dat het feit of men wel of niet werkloos is geweest met de angst voor de werkloosheid en een aantal tevredenheids-indices is verbonden. Met andere woorden: we krijgen meer tevreden, evenwichtige mensen naar mate wij allerlei traumatiserende ervaringen als de werkloosheid (echter ook ongelukkige jeugd, dronkenschap van ouders, enz.) uit hun leven verwijderen. Dit is ook wat, dank zij de ethische instelling van de politici in ons midden, geleidelijk gebeurt.

We behoeven niet meer voorbeelden te zoeken om de invloed van de politiek, en dit is ook de wetgeving, op de persoonlijkheidsvorming aan te geven. Als er zelfs van deze sociale wetten invloed op de mens uitgaat hoeveel groter is dan de invloed van de wetten die onze radio- en televisie-uitzendingen regelen, die het onderwijssysteem bepalen en de ontwikkeling van ons culturele leven stimuleren?

De wetgeving is immers vaak slechts de formalisering en de bekrachtiging van de opvattingen omtrent goed en kwaad die onder de bevolking leven. In een goed functionerende democratie is het verschil tussen de wetgever en de ethicus niet al te groot, de ethiek gaat geleidelijk in de politiek over. De politici laten zich inspireren door de intellectuelen die het ethische vraagstuk weten te formuleren. Al deze argumenten maken het de verantwoorde-lijke mens ook in vreedstijd moeilijk zich van de overheidsaangelegenheden te distantiëren.

Moeten we dan aannemen dat beide gebieden, dat van de

ethiek en dat van de politiek, elkaar geheel dienen te dekken? Wordt dan ook in vreedstijd tussen ethiek en politiek geen onderscheid meer gemaakt?

Teneinde deze vraag te beantwoorden is het goed de belangrijkste maatschappelijke functies van deze beide onderdelen van onze beschaving in het kort te bezien. Nu valt het zelfs een in de functionele analyse geoefende socioloog niet mee om het terrein van de politiek in onze samenleving af te bakenen. Wel menen wij ons bij de beoefenaars van de politicologie te moeten aansluiten door te stellen dat de politiek uiteindelijk met het regelen van de publieke aangelegenheden te maken heeft. Een centraal begrip is zonder twijfel dat der machtsverhoudingen in de samenleving; de macht zien we dan als het vermogen om het gedrag van grote groeperingen mensen te beïnvloeden met behulp van de wettelijke sancties en het geweld dat in geval van ongehoorzaamheid, nonconformisme, wordt aangewend.

De ethiek tracht zonder twijfel eveneens het gedrag van mensen te beïnvloeden. Haar uitgangspunt vormt echter niet de samenleving als geheel maar de individu. Zij formuleert niet de richtlijn die de samenleving, de staat, moet volgen, maar de richtlijn die de individuele mens behoort te betrachten. Externe middelen van dwang ontbreken in de ethiek, de sancties zijn niet van externe, maar van immanente aard. Nog strikter functioneel gezegd: de politiek tracht het gemeenschappelijk doel van de samenleving te formuleren en te realiseren, rekening houdend met de bestaande machtsverhoudingen en gebruik makend van de machtsmiddelen die de staat of de politiek uitoefenende instelling ter beschikking heeft. De ethiek tracht daarentegen de houding van de mens t.o.v. de hem omringende wereld te bepalen, de individu te vormen door hem een waardenstelsel bij te brengen of in ieder geval hem te leren zelfstandig normatieve oordelen te vellen. Duidelijk wordt het verschil ons indien we aan concrete voorbeelden denken; een vereniging van een zuiver ethische strekking, als die van artsen-geheelonthouders of van dierenbeschermers onderscheidt zich heel duidelijk van een kiesvereniging of een politieke partij. De eerste tracht individuele mensen voor een bepaalde leefwijze te vinden en vindt hierin haar voornaamste rechtvaardiging. Is dit doel bereikt, hebben alle mensen haar norm- of waardenstelsel aanvaard dan behoeft geen andere actie meer gevoerd. Een politieke partij tracht vaak ook mensen te vormen en mensen te winnen; de bekering van de enkeling is echter

slechts een middel tot een doel: de gehele natie te leiden en haar verplichtend een bepaalde weg op te leggen.

De afbakening van beide onderdelen van de beschaving helpt ons thans de bepleite toenadering tussen de ethiek en de politiek beter te begrijpen. Voor de ethische groeperingen houdt dit in niet lichtzinnig hun leden het advies te geven zich van de politiek te distantieren. Zonder hun eigen vereniging of instelling in een politiek orgaan om te zetten, moeten de ethische groeperingen door middel van hun individuele leden die aan de politiek meedoen, hun stem in ons staatsbestel doen gelden. Van twee kanten wordt vaak tegen dit principe nogal gezondigd. Aan één kant maakt men al te vaak gebruik van eigen instellingen van ethische strekking (denk aan de kerken, echter ook aan menige onderwijsinstelling) om ex cathedra partijpolitieke actie te voeren. Aan de andere kant zien we belangrijke groeperingen zich geheel van de politiek distantieren.

Beide vormen van grensoverschrijding treffen we vooral bij de deskundigen die een eigen code van beroepsethiek hebben ontwikkeld. Zij richten zich met een manifest tot eigen volk of tot de volksvertegenwoordigers; dit manifest bevat een specialistische visie op een deel van het politiek gebeuren, zonder echter met het geheel rekening te houden. Of het bevat lekenuitspraken op aanverwante gebieden die echter onder het mom en met de pseudo-autoriteit van deskundigheid aan de man worden gebracht. De kerken, de artsen, de kernfysici of wie ook tot deze groeperingen mogen behoren, vormen dan een echte 'pressure-group', een zelfstandige politieke eenheid, die buiten de politieke partijen aan de machtsstrijd meedoet, in een georganiseerde vorm, eigen ethische instellingen gebruikend voor een politiek spel. Na de eerste mislukkingen of tegenslagen vervalt men in defaitisme, distantieert zich van de politiek.

Is onze analyse juist, dan zouden deze groeperingen beter hun doeleinden via de bestaande instellingen van de democratie kunnen bereiken, waar immers de synthese van deelvisies tot een policy, tot de richtlijn en beleid uit het moeizame proces van wederzijds overleg tot stand komt.

Nog ernstigere voorbeelden van het onvoldoende inzicht in de functionele afbakening van beide gebieden treffen we echter bij de politici zelf. Is onze definitie juist dan zal elke politicus die de belangen van slechts één volksdeel nastreeft, niet naar een globale visie en verzoening van schijnbare tegenstellingen streeft, de

instelling waaraan hij verbonden is (de partij, een overheidsorgaan) verhinderen adequaat politiek te functioneren. Een politicus die de macht tracht te grijpen of behouden om de macht zelf, al gaat hij deze aanwenden tot tegenstrijdige doeleinden, of een politicus die geheel geen standpunt inneemt ten opzichte van brandende vraagstukken zou een voorbeeld vormen van de verwijdering van de politiek van de ethiek.

Indien we een politiek activisme van de ethische groeperingen in ons land eisen, indien we verwachten dat deze hun leden zullen doen deelnemen aan ons politieke leven, dan moet hiertegenover een gelijke eis worden gesteld: verpolitisering van de samenleving moet met een verethisering der politiek gepaard gaan.

Men denke hierbij niet noodzakelijk aan het herleven van de Oxford-groep-praktijken tijdens onze kabinetszittingen. Want ook in de moderne sociale ethiek zien we heden ten dage een kentering, die we in navolging van Karl Mannheim kunnen omschrijven als 'overgang van een impulsieve ethiek naar een werkelijk verantwoordelijke ethiek.'

De ethische impuls blijft een belangrijke drijfveer vormen van onze handeling. Het is echter jammer dat hij snel, zonder over de consequenties na te denken, wordt afgereageerd: we zien een schamel geklede man en geven hem een aalmoes, zonder na te denken hoe fnuikend voor het zelfrespect van de man een dergelijke daad kan zijn.

In de politiek kunnen we het verschil tussen twee denk- en handelwijzen, de *Gesinnungsethik* en de *Verantwortungsethik*, bijzonder goed gadeslaan. Het vraagstuk van oorlog en vrede is er een goed voorbeeld van: de ervaringen in het verleden en onze kennis omtrent de kernenergie versterkten onze afkeer van oorlog als politiek middel. Tegenover diegenen die echter impulsief onmiddellijke, zelfs eenzijdige ontwapening eisen, staan anderen die de consequenties van een dergelijke daad trachten te overzien en de verantwoordelijkheid hiervoor te dragen.

De reeds vermelde complexe aard van de hedendaagse maatschappelijke werkelijkheid maakt hun taak niet gemakkelijk. Het is zelfs voor een ervaren politicus niet altijd mogelijk de consequenties van zijn beslissing te voorspellen. Het is in dit opzicht zeer betreurenswaard dat hij niet kan steunen op een staf deskundigen, zoals dit op aanverwante gebieden gebeurt. Het behoort tot een der meest opvallende voorbeelden van de disparate ontwikkeling van onze Nederlandse samenleving dat wij in een tijdperk

waarin de politiek een steeds grotere plaats in de maatschappij wordt toebedeeld nog geen politieke wetenschap hebben aan onze rijksuniversiteiten. Dit valt des te meer op, daar de andere wetenschappen een ongekende differentiatie en specialisatie meemaken. Dat er behoefte aan een dergelijke politicologie bestaat getuigt het feit dat op initiatief hier in Groningen een leerstoel in de wetenschap van vrede en oorlog werd opgericht. Het is echter kenmerkend voor onze houding t.o.v. de politiek en de politieke wetenschap dat de nieuwe leerstoel in de *sociologie* der internationale betrekkingen werd ingesteld, niet in de bijzondere aftakking van de meer algemene politieke wetenschap.

Op allerlei wijze trachten we de politicologie uit de academische wereld te bannen: dat er in Groningen in een cyclus van lezingen over de oorlog geen lezing aan de politieke aspecten van de oorlog en zijn mogelijke oorzaken werd gewijd is kenmerkend voor deze gedachtengang.

Deze houding kan slechts ten dele worden verklaard door de angst om in plaats van academische uiteenzetting te geven in de praktijk van de partij-politiek te vervallen. Er wordt ten onrechte heel wat politiek ex cathedra gegeven, zonder dat dit al te veel misnoegen in onze lethargische samenleving wekt. Bovendien heeft de ervaring uit andere landen die over dergelijke stoelen bezitten (denk alleen aan de VS!) geleerd, dat deze sociale wetenschap heel wat meer te zeggen heeft dan slechts het programma van één partij te verkondigen of aan te prijzen: zij kan een onderzoeksmethodiek ontwikkelen tot het bestuderen van de efficiëntie van onze politieke en wetgevende maatregelen: hoe staat het met de deskundigheid in onze gemeenteraden? welke zijn de gevolgen van de nieuwe pensioenregeling voor de desbetreffende bevolkingsgroepen? welke bevolkingsgroepen hebben het het moeilijkst en hoe kan hun nood gelenigd worden? hoe verloopt het proces van uitwisselen van mededelingen binnen de politieke partijen? tussen de partijen onderling? welke problemen komen in ons democratisch bestel niet aan de orde en waarom? Ziehier slechts een handgreep uit vele mogelijke onderwerpen die de jonge wetenschap kritisch zou moeten onderzoeken.

Het gaat echter bij de 'Verantwoortungsethik' niet slechts om de technische kant van de zaak. Het is niet genoeg om te weten dat de maatregelen die men treft doelmatig zijn. De ethisch geleide politiek zou tevens een bron van inspiratie nodig hebben. Zelfs de onverwrikbaarste realist zal moeten toegeven dat hij het zonder

de ideeën, zonder doelstelling van zijn politiek streven, niet kan stellen. Doet hij dit niet, dan vervalt hij in opportuisme, beoefent geen politiek in de ethisch verantwoorde zin des woords.

Zonder een bepaalde vorm van idealisme of utopisme te willen bepleiten, vraag ik mij af of ook onze politiek op zoek naar nieuwe ethische doelstellingen niet haar bron van inspiratie zou kunnen vinden in de theorie van de nieuwe politieke wetenschap.

Want ook dit is een kenmerk van goede verhoudingen tussen de politieke kringen en de kringen der deskundigen van ethische strekking: er zal niet slechts worden gediscussieerd over hetgeen goed en hetgeen slecht werd gedaan, maar ook een discussie zijn over wat nog gedaan móét worden, over de nog bestaande sociale nood, over de toestanden die van ethisch standpunt bezien niet meer getolereerd hoeven te worden, over de verwaarloosde probleemgebieden.

Als ik bij wijze van voorbeeld enkele van deze sociale problemen mag noemen, dan treft mij de grote sociale verdeeldheid. Van Heek met zijn school sociologen heeft voldoende aangetoond hoe groot de verschillen zijn in het aanzien van de arbeid in ons land. Het is jammer dat wij, sociologen, tot nog toe geen aanwijzing hebben gevonden hoe de sociale verschillen te verminderen. Mede door de stedelijke aard van onze samenleving kennen wij in Nederland verbazend weinig eerbied voor de 'vuile arbeid', ook voor de boerenarbeid. Niet voor niets spreken wij in de grote steden van een *koelenboer*, de *olieboer*! Verschillende lagen der bevolking blijven nog steeds naast elkaar leven; en dit heeft zonder twijfel ook economische en technologische consequenties.

Er wordt veel geschreven over het lage intelligentiepeil van onze arbeiders; anderen stellen m.i. terecht de vraag of de spreiding van de intelligentie de opvallend lage aantallen studenten uit arbeidersmilieu verklaart. Mijn persoonlijke indruk is dat het een arbeiderszoon of dochter hier bijzonder moeilijk valt om überhaupt op het idee te komen dat de studie ook voor hem mogelijk en bestemd is, en indien hij toch deze beslissing heeft genomen, om zich dan sociaal te handhaven. Het is daarom zeker toe te juichen dat Leidse sociologen de aanpassing van de academici uit arbeiderskringen tot voorwerp van studie hebben gekozen. Gebrek aan inspiratie, gebrek aan steun kost ons land m.i. heel wat intellectueel potentieel.

De andere scheiding is niet minder ernstig en kan in mijn betoog omtrent de ethische aspecten van de politiek dan ook niet ontbreken: het uiteenvallen van ons volk in groeperingen met verschillende levensrichting. Reeds voor mijn komst in dit land las ik bij de Amerikaanse theoloog R. Niebuhr de bekende theorie van de oorsprong der democratie uit de godsdienstoorlogen. Democratie zou slechts een bepaalde status quo voorstellen tussen de absolutistische kerkelijke strijdende partijen. Ik hoop dat u het mij niet al te euvel zult duiden indien ik verklaar inderdaad een zekere gelijkenis van Niebuhrs schets met onze Nederlandse toestanden te zien. Onze politieke instellingen zijn niet een onderdeel van ons persoonlijk credo geworden, elke zinspeling op de democratie als behorend tot onze wereldbeschouwing wordt bij twee of drie van onze grotere politieke partijen zorgvuldig gemedend. Democratie is geen positieve waarde waarvoor wij allen ons inspannen; voor velen onder ons is dit de godsdienst, is dit de religie alléén. Dat we de anderen tolereren en met hen rekening houden hebben we in de loop der eeuwen geleerd — dit echter om zelf met rust te worden gelaten, om ons eigen absolute idealen te kunnen nastreven.

Indien ik hier een pleidooi houd voor de democratie als een ethische waarde, hoop ik in dit opzicht niet misverstaan te worden. Geenszins wens ik de verscheidenheid die ons godsdienstig en wereldbeschouwelijk leven vertoont doen verminderen en wegvagen, of de vrijheid van deze richtingen trachten te beknotten. Ik zou integendeel deze verscheidenheid als wezenlijk, als gegeven willen beschouwen, in de persoonlijke overtuiging dat er verscheidene wegen kunnen leiden tot het doel dat de mensheid zich stelt, wegen, die wij allen naast elkaar kunnen bewandelen. Men zou dit standpunt wellicht als het democratisch pluralisme kunnen omschrijven.

Tegenover deze verscheidenheid dient een samenleving echter bindende elementen te stellen. Het is dan mijn overtuiging dat het niet voldoende is om de binding en integratie slechts tot de statuten van onze verenigingen en instellingen te beperken, die het bestaan van drie onafhankelijke zuilen mogelijk maken. Tegen de 'democratie uit noodzaak' wil ik graag de 'democratie uit overtuiging' stellen; tegen de democratie als een status quo (een extern, formeel vergelijk tussen de absolutistische strijdende kampen), zie ik de democratie als interne consensus, overeenstemming bereikt over enkele aspecten van onze leefwijze. Want er

zijn m.i. allerlei bezwaren aan te voeren tegen deze 'democratie uit noodzaak':

1. zij blijft immers een inter-partij, niet een intra-partij democratie; d.w.z. dat in ons democratisch bestel in wezen autoritaire, zelfs democratie-ondermijnende bewegingen mogen groeien zonder zelfs op weerstanden van de kiezers of politici te stuiten; democratie wordt immers niet als levensbeginsel aanvaard, hoe kan de individu dan onderscheiden wat nog democratisch en wat dictatoriaal of autoritair is?

Zelfs voor de bona fide bewegingen is het gevaar niet ondenkbaar dat de structuur van de partijen verstart en het proces van overleg, van synthese, waaruit het beleid moet worden gedistilleerd, hierdoor wordt belemmerd. Communicatie-stoornissen binnen de partijen, bureaucratisering — ziehier de gevolgen van het niet innerlijk aanvaarden van onze politieke waarden.

2. Een tweede aspect hiervan is het feit dat wij, mensen uit het westen, zulke slechte pleitbezorgers zijn voor onze instellingen op het internationale forum. Democratie is niet voor uitvoer, want dan zouden we met het beginsel der zelfbeschikking van volkeren (ook van feodaal of autoritair bestuurde volkeren) in botsing komen. We staan de vreedzame coëxistentie voor en teneinde de atoomvrede te redden staan we plaatselijke geweldpleging en omwerpen der democratieën op nationaal niveau toe. Er is nauwelijks iemand die bereid is voor het beginsel van de vrije meningswisseling buiten onze eigen kring de hand uit de mouw te steken.

3. Ten slotte werkt deze 'democratie uit de noodzaak' de vereenzaming van de moderne mens in de hand. De verdeeldheid van onze samenleving, van ons Nederlands dorp in allerlei standengroepen is erg genoeg. Het wil er bij mij niet in, waarom de verdeeldheid langs de wereldbeschouwelijke grens tot het sociale ostracisme moet leiden zoals thans. Dat de andersgezinde jongeren contacten moeten mijden teneinde gemengde huwelijken te voorkomen is wellicht te begrijpen; dat echter ook contacten onder de volwassenen worden gemeden kan nauwelijks gerechtvaardigd worden. 'Je komt er niet in' is de gebruikelijke opmerking, die men in allerlei kringen verneemt. Er gaat een heel stuk menselijk geluk door verloren, in sommige gevallen zelfs een stuk persoonlijkheidsevenwicht, zoals de onderzoekingen op dit gebied schijnen te suggereren.

Ik had nog op andere, volgens de mening van menig lezer wellicht belangrijker aspecten van het politieke leven kunnen wijzen.

Met vele anderen deel ik ook de bezorgdheid over het handhaven van de sociale vrede in ons land, over de vervolging van een humanitaire, sociale politiek, die de zwakken tegen de sterkeren beschermt. Toch meende ik de door mij voorgestelde overgang naar een democratie uit overtuiging hier een sterk accent op te moeten leggen. Want de zojuist geschetste 'verethisering' der politiek moet volgens mij inhouden, dat onze politieke instellingen verinnerlijkt worden, dat zij een stuk van een ieder van ons zelf worden en dat we de democratische waarden trachten te realiseren in het dagelijkse leven, zoals de Engelsens zeggen — through all walks of life.

Uitsluitend negatief

De perspectieven van de VVD

De gemeenteraadsverkiezingen hebben opnieuw de daling van de VVD-aanhang laten zien. Natuurlijk niet in die mate waarin dat de Statenverkiezingen aan het licht trad, maar toch nog steeds in duidelijke mate.

Gezien van uit de VVD zelf, kan men pogen dit verschijnsel als vrij onbelangrijk en bijkomstig af te doen. Prof. Oud heeft dat op een niet onverdienstelijke wijze gedaan. Er was in 1958, zo betoogt hij, een onverwachte en dus ongezone extra-groei. Daarop moest wel een omslag volgen, die thans is opgetreden. Maar blijvend is een constante en rustige groei van de liberalen, die na de oorlog uitgeschakeld schenen en die in de loop der jaren een steeds belangrijker factor in de Nederlandse politiek zijn geworden. Op de 'lange golf' is alles in orde. Alleen op de 'korte golf' kennen we het verschijnsel van pieken en afgronden, maar dat is niet iets om je zenuwachtig over te maken.

Tot op zekere hoogte is die redenering wel juist. Wie meent dat de liberalen gedoemd zouden zijn uit het Nederlandse politieke leven te verdwijnen als hun teruggang zich ook in 1963 zou blijven voortzetten en ze in de Kamer van 19 tot 15 of 14 afgevaardigden zouden terugvallen, beseft te weinig de traagheid van de Nederlandse ontwikkeling, waarin plaats blijft, zelfs voor zulke ongelofelijke verschijnselen als een Gereformeerd Staatskundige Partij.

Waar het echter om gaat is de plaats van een liberale partij in Nederland, die van betekenende invloed zou zijn op ons politieke leven en die in staat zou zijn die Nederlandse politiek een eigen kleur te geven.

Maar welke kleur? Want dit is al direct een zaak waarover men het in liberale kring niet eens is. Er zijn immers liberalen die over een zeer grote invloed in de pers beschikken en die bij intellectuelen, studenten en jongeren een sympathiek gehoor vinden, wier verlangen uitgaat naar een liberalisme dat de lijn van de oude vrijzinnig-democratie zou voortzetten. Vrijzinnig, vooruitstrevend, sociaal gezind, streven zij ernaar een partij te doen ont-

staan die een dam kan opwerpen, zowel tegen confessionalisme en conservatisme als tegen — wat zij dan zien als — een te dogmatisch, te veel ordenend en regelend socialisme, dat geen begrip zou hebben voor de behoeften en noden van de middengroepen waaronder ze ook de steeds groter wordende groep van de beter gesitueerde arbeiders verstaan.

Vastgesteld moet echter worden dat deze groep op de werkelijke VVD, zoals die reilt en zeilt, niet de minste invloed heeft. Haar vat op de organisatie van de partij is blijkbaar ongeveer nihil. Op congressen komt ze nooit naar voren. Ze beschikt blijkbaar niet over politieke leiders of woordvoerders. Wellicht heeft ze een ogenblik gemeend dat dit nieuwe 'eigentijdse' liberalisme in de heer Van Riel een kampioen zou vinden. Maar ze heeft moeten beseffen dat deze kampioen alleen oog had voor het binden van de progressieve elementen aan de VVD om ze buiten de invloedssfeer van de PvdA te houden, opdat ook hún invloed zou bijdragen tot groei van een VVD, die dan in werkelijkheid een politiek voert, welke in de eerste plaats anti-socialistisch is en die het confessionele blok in conservatieve richting tracht te stuwen. De linkse liberalen fulmineren hiertegen in de pers, maar op de werkelijke politiek hunner partij hebben ze niet de minste invloed. Vrijwel de hele liberale pers was in de laatste tijden gekant tegen de Nieuw-Guinea-politiek van de regering. Geen enkel liberaal afgevaardigde heeft ook maar een poging gedaan om die politiek om te buigen en steun te geven aan de pogingen in die richting die uit de KVP, laat staan aan de pogingen die uit de ARP kwamen. Over de PvdA spreek ik, in dit verband, in 't geheel niet.

In de VVD wordt de dienst uitgemaakt door de conservatieve vleugel, met dien verstande dat zelfs die conservatieven bij hun pogen om daarin nog een zekere matiging te betrachten, zwaar onder druk staan van die ultra's die het rapaljaanse nihilisme van 'Telegraaf' en 'Elsevier' als onmisbare steun beschouwen om tot een 'Volkspartij' te komen.

Een volkspartij moet men echter worden, een grote aanhang moet men verkrijgen en behouden, wil men van waarde zijn voor de conservatieven die in de confessionele partijen het samengaan van die partijen met de PvdA trachten te beletten.

En hier komen we bij de politieke betekenis die de VVD in de Nederlandse politiek kan hebben. In die politiek namelijk neemt de KVP een centrale stelling in. De confessioneel bepaalde trouw

van het Katholieke volksdeel aan die partij, maakt haar vrijwel ongevoelig voor normale politieke invloeden. Ze kan wat conservatiever handelen of wat progressiever, ze kan met zekere bekwaamheid geleid worden, of zonder enige bekwaamheid: de grote massa van de katholieken beschouwt het stemmen op de KVP als een normale betuiging van goede trouw jegens haar geloof. Zelfs als de kerkelijke overheid zou verklaren dat het niet behoeft, ja zelfs als ze zou verklaren dat het een volkomen vrije keuze is — en hoe ver zijn we daar nog van verwijderd in een milieu waarin het ternauwernood doorgedrongen is dat het 'mandement' in feite niet meer geldt — dan nog zou men alleen bij uitzondering van de zo lang bestaande traditie afwijken. Het is waar: een steeds geringer deel van degenen die zich bij volkstellingen als r.-k. opgeven, stemt KVP, en dit proces zal op de lange duur de KVP tot een inkrappende partij maken; doch dit proces is voor de actuele politiek van de komende tien of twaalf jaar ternauwernood van betekenis. In die periode hebben we te maken met een vrijwel constant blijvende KVP, die dan bovendien beheerst wordt door het conservatisme van boeren en middenstanders, en waarin noch van de kant der arbeiders, noch van die der intellectuelen, het conservatisme en de heerschappij der traditionele 'betere standen' aangevochten wordt.

Even traditioneel is in Nederland de uiteindelijke volgzaamheid van de protestantse partijen ten aanzien van de KVP. Ik zeg nadrukkelijk 'uiteindelijk', want in dat protestants wereldje is geen gebrek aan gekanker op de steeds machtiger wordende 'roomsen'; maar confessionalistische en conservatieve instincten binden de protestantse partijen zodanig aan de KVP, dat de gedachte van het breken van de politieke hegemonie der KVP geen ogenblik serieus in die kring wordt overwogen.

Op de lange duur hebben die protestantse partijen, met hun gestadig teruglopende aanhang, dan ook geen ander perspectief dan: eerst samen te smelten tot een nog toonbare 'christelijke' partij, en daarna tot protestants staartje van een Nederlandse CDU te worden. Maar in de huidige periode is er bij de protestantse partijen in het geheel niet het besef aanwezig, dat ze een keuze zouden kunnen doen tussen samengaan met de KVP, of samengaan met de PvdA. Voor zover het de politieke praktijk betreft, bestaat de CDU al in Nederland. Een CDU waarvan de leiding berust bij de conservatieve KVP-top.

In dit verband moet men nu de positie van de liberalen zien.

Zij zijn nodig om die Nederlandse 'CDU' de meerderheid, of althans een werkende ruimere meerderheid, in het parlement te verschaffen. Maar de KVP kan zo'n meerderheid óók verkrijgen door samenwerking met de PvdA. In het uiterste geval zelfs, als de protestantse partijen haar niet op die weg zouden volgen.

Die politieke hegemonie zou alleen gebroken kunnen worden, doordat de liberalen een samengaan met de PvdA ernstig overwogen. In dat geval zou het ook voor de protestanten moeilijk worden zich als aanhangsel van de KVP te laten gebruiken.

Een dergelijke situatie zou voor het Nederlandse politieke leven uiterst gezond zijn, want dan zou voor het eerst de rol van de KVP als arbiter in de Nederlandse politiek verdwenen zijn. En juist een in de oppositie gedrongen KVP zou haar volkomen gemis aan politiek gehalte duidelijk bewijzen.

Maar nogmaals, een dergelijke politieke conceptie is in de VVD, voor zover het de reële partij betreft, nergens te vinden. Men vindt haar hoogstens bij de machteloze intellectuele randfiguren. Niet eens bij de grote liberale pers. Want ook daar heeft dat sociale conservatisme de overhand, dat samengaan met de PvdA op economische en sociale gronden afwijst.

De VVD moet dus, om in aanmerking te komen voor regeringspartij — dat is in deze conceptie onvermijdelijk — als anti-socialistische partij een zo groot mogelijke aanhang trachten te verkrijgen in het niet-confessionele bevolkingsdeel. Maar haar anti-socialisme moet 'sociaal' genoeg zijn, om zowel een deel van de aanhang van de PvdA te kunnen overhalen, als om te passen in die 'christelijk-sociale politiek' die ook de confessionele partijen nodig hebben om hun aanhang te kunnen behouden en die te weerhouden van overgang naar de PvdA.

Een PvdA, aan de ene kant niet meer in staat om aanhang te verwerven bij de christelijk-sociale confessionele partijen en zelf aangevreten door het impossibilisme van CP en PSP, dat zou ongetwijfeld de ideale toestand zijn voor een langdurig behoud van een confessioneel-liberale coalitie.

De werkelijkheid intussen is anders. De liberalen zijn onder hun huidige leiding niet in staat een 'sociaal-liberale' politiek te voeren en tegelijkertijd de aantrekkingskracht te behouden die een scherp 'anti-socialisme' bij een groot deel van hun traditionele aanhang heeft. Doch ook iedere andere leiding zou moeten kiezen tussen die twee politieken. Het kenmerkende van de huidige lei-

ding is echter dat zij van alle walletjes tegelijk wil eten en meent op die wijze naar alle kanten successen te kunnen behalen. Dat is haar, in de bijzondere omstandigheden van 1958/1959, dan ook gelukt. Maar spoedig heeft een deel van haar kiezers aan den lijve gemerkt dat liberale politiek nog altijd anti-socialistische politiek was, in de zin van anti-sociale politiek.

Naar mijn mening schrijven de VVD'ers hun nederlagen van de jongste tijd ten onrechte toe aan de kwestie Van der Putten. Zeker ook die zal wel iets hebben bijgedragen tot stemmenverlies, voor zover dat naar de kant van 'Vrije Burgers' en andere uit de 'geest' van de sensatiepers levende lieden is geschied.

Maar de werkelijke stemafstoter is waarlijk niet de zielige minister Visser. Het is veeleer de zo bijzonder handige liberale minister ('liberaal — als een aal'; rijmde Multatuli reeds) Toxopeus, met zijn ambtenarenpolitiek, met zijn Bijlmermeer-politiek — die een toegeven is aan het confessionele conservatisme inzake groei van grote gemeenten en opheffing van niet meer levensvatbare kleine gemeenten — en vermoedelijk ook wel als verantwoordelijk voor de Nieuw-Guinea-politiek, waarin zijn staatssecretaris Bot, de promotor is van de 'zelfbeschikking' als hoogste levenswet! Dat de liberalen in dit kabinet, juist inzake Nieuw-Guinea de uiterste rechtervleugel vormen, dat Visser, Toxopeus en Korthals, nog onwrikbaarder zijn dan Luns, dat heeft minstens zoveel liberale kiezers aan het twifelen gebracht als het geval Van der Putten.

Het is intussen kenmerkend voor de liberale politici dat ze hun verlies zochten in de Van der Putten-hoek en het wilden compenseren door toe te geven aan de chantage van het 'te kwader naam en faam bekend staand ochtendblad'.

Men begrijpe mij wel: voor het beleid van minister Visser in de zaak Van der Putten heb ik geen enkele bewondering. Het ontslag, (zonder dat v. d. P. meer gedaan had dan te weigeren in de val te lopen die was opgesteld om een ontslaggrond te vinden), was een domheid en een onbehoorlijkheid, bedreven tegenover een man die oprecht meent een roeping te hebben, en die, zoals zoveel bezetenen door een 'roeping', bepaald niet aangenaam in de omgang is. De hele zaak v. d. P. is er een die met geduld uitgezocht dient te worden, of juist, die reeds lang met geduld uitgezocht had dienen te worden. Maar in het militaire milieu is iemand van lagere rang of stelling, die klachten heeft tegen de ho-

geren, bij voorbaat al zeker van een bijna niet te overwinnen weerstand. Daarom moet er een minister zijn die met de in dat milieu heersende vooroordelen niets te maken heeft en niets te maken wil hebben. Een minister echter die de vooroordelen van de generaals klakkeloos overneemt is reeds daardoor ongeschikt voor zijn taak. Die ongeschiktheid zal zich dan op alle andere, essentiële, gebieden ook tonen. En hier hebben we het portret van minister Visser. Een door de liberalen naar voren geschoven — maar alleen bij gebrek aan goede kandidaten naar voren geschoven — in alle belangrijke opzichten falende minister.

Doch dit was niet het portret dat senator Van Riel in de Eerste Kamer schilderde, toen hij aandrong op het heengaan van de minister. Integendeel, een in alle hoofdzaken voortreffelijk bewindsman, die een vergissing had gemaakt in de behandeling van een lid van zijn personeel (een weinig handzaam lid bovendien) moest, vanwege deze ene fout, niet, de zaak nog eens opnieuw bekijken — wat overiens al gebeurde door ambtenaren-rechtspraak en onderzoek van de Tweede Kamer — maar, op slag verdwijnen.

Niet om een zaak van zo grote principiële betekenis als de behandeling der humanisten, niet om zaken van militair of politiek beleid, maar om de zaak Van der Putten! Dit dan is blijkbaar liberaal beleid en verantwoordelijkheidsgevoel van het 'eigentijdse' merk dat door de komende man van de VVD wordt gevoerd.

Liberaal beleid, ook omdat vaststaat dat tot het opruimen van Visser tevoren in bredere liberale kring, met instemming van de meerderheid van de Tweede-Kamer-fractie en van de partijleiding was besloten. Men had Visser ervan in kennis gesteld en hem aanbevolen vóór het senaatsdebat te verdwijnen. Hij heeft dit geweigerd, niet uit politieke overwegingen, maar omdat hij niet inzag waarom hij, na de liberalen uit de nood te hebben geholpen toen ze geen opvolger voor Van den Bergh konden vinden (die door de fatsoensrakers werd teruggedrongen), nu moest verdwijnen, omdat de liberalen door de onfatsoensrakers van de sensatiepers werden belaagd. Dat is menselijk begrijpelijk, maar er was geen enkele reden om dit te vertalen in de constitutionele dieventaal van een 'minister van de Kroon', die niets te maken heeft met de vraag of hij nog het vertrouwen heeft van een politieke groep, zonder wier aanbeveling niemand ooit op de gedachte zou zijn gekomen de heer Visser in een ministerszetel te schuiven.

Doch de uitspraak van de liberale senaatsfractie was inmiddels

gevallen; en in de gegeven omstandigheden was het normaal dat de Tweede-Kamerfractie die uitspraak zou bekrachtigen, zoals de partijpenningmeester van de VVD, niemand minder dan de reeds genoemde Sydney van den Bergh, dat dan ook vlak voor de uitspraak van die fractie in het vooruitzicht stelde.

Prof. Oud echter zag in dat een dergelijke voortzetting van de campagne tegen Visser moest leiden tot een breuk tussen de liberalen en het kabinet, ook al had de minister-president, in antwoord op een vraag van prof. Samkalden, verklaard dat men bereid was de heer Visser los te laten, zoals men in een vroeger stadium bereid was geweest de heer Van Rooy los te laten, toen de KVP dat verlangde. De heer Oud begreep echter dat wat de KVP toegestaan is, nog niet gegund wordt aan de liberalen, die, als ze zouden blijven aandringen, door de andere regeringspartijen beschouwd zouden worden als te onbetrouwbare en te lastige partners.

De liberale Tweede-Kamerfractie zette dus de campagne tegen Visser voorlopig stop. Ze sloeg daarmee een figuur die in de Nederlandse taal gewoonlijk met een onwelriekend adjectief wordt aangeduid, en ontkwam zelfs zo niet aan de hoon en de dreiging van haar coalitiegenoten. Evenmin natuurlijk aan de verwarring die zulke manoeuvres in eigen gelederen en bij eigen aanhang moeten stichten.

De uitslag van de verkiezingen, (waarmee de actie tegen Visser geen enkel verband had, als we de heer Van Riel moeten geloven — wat vermoedelijk meer is dan hij zelf doet —) die uitslag heeft dan de VVD alle aanleiding gegeven om zich af te vragen of ze niet behoefte heeft aan een politiek met een wat degelijker inhoud dan de bereidheid om onder alle omstandigheden altijd beschikbaar te zijn voor iedere anti-socialistische rel?

Als ik deze beschouwingen schreef vanuit het engere partijbelang van de PvdA, dan zou ik moeten verlangen dat de VVD een partij bleef, uitsluitend beschikbaar voor anti-socialisme onder leiding van prof. Oud, die blijkbaar van zijn korte verblijf in de PvdA zowel socialistenhaat als verlies van vroegere vrijzinnig-democratische gezindheid heeft overgehouden. Zo'n partij is 'op de lange golf' weinig gevaarlijk voor ons. Een VVD onder die leiding, of onder leiding van de heer Van Riel, van rel tot rel gaande en op den duur door ieder uitgekotst, dat is voor onze electorale positie het eenvoudigst en het voordeligst.

Een verstandige sociaal-liberale partij daarentegen, wier cultu-

rele standing (maar wie denkt aan dat woord als hij de Van Riels en zijn engere geestverwanten in de Tweede-Kamerfractie aan het werk ziet?) op een andere wijze tot uitdrukking zou komen dan in relletjes over crematie, commerciële televisie en behoud van de kwasi-klassieke standsaanstellerij der gymnasia, doch in werkelijke zorg voor kwaliteit en vrijzinnigheid, zo'n partij zou in vele opzichten een ernstige concurrente voor de PvdA zijn.

Maar aangezien zo'n partij zowel het breken van de confessionalistische overheersing in de Nederlandse politiek, als het breken van het conservatisme in de sociale en economische politiek, als haar doel zou beschouwen, zou ik een dergelijke partij als een versterking van de progressieve mogelijkheden in de nationale politiek zien. En haar dus als een positieve factor kunnen waarderen.

Doch zoals ik al zei: ik moet nog de eerste politieke figuur in de VVD ontmoeten die openlijk en duidelijk als kampioen van deze nieuwe oriëntatie naar voren komt. De liberale kranten kunnen schrijven dat verandering, ook van leiderschap, dringend nodig is; de liberale intellectuelen kunnen, als enkelingen los van organisatorisch verband, dit vurig beamen, de partij blijft voortgaan haar heil te zien in het opereren als sociaal-conservatieve vleugel van de confessionele partijen, trouw aan de slechtste kanten van de huidige regeringspolitiek, maar toch onbetrouwbaar omdat ze geestelijk niet boven het peil van de rel en sensatie uitkomt.

In die situatie zie ik, noch op de korte, noch op de lange golf enige verandering en verbetering optreden. En dus blijft de VVD, wat ze van de aanvang af is geweest: een uitsluitend negatief element in de Nederlandse politiek.

Ernst Bloch, Marxist of Messianist?

Op 19 september 1961 bracht de Frankfurter Allgemeine Zeitung het bericht, dat de in Leipzig wonende professor Ernst Bloch na een verblijf in de Bundesrepublik besloten had niet naar de Sowjetzone terug te keren. Als verklaring werd gegeven, dat Bloch zijn leerstoel na de opstand in Hongarije niet meer had mogen innemen, vooral omdat hij wegens zijn interpretatie van het marxisme-leninisme met het zone-regiem in onmin was geraakt. Een dag later wist hetzelfde blad al meer te vertellen. Bloch zou het gedwongen zwijgen steeds minder hebben kunnen verdragen. Sedert mei 1961 was er al sprake van een gastprofessoraat in Tübingen. Toen de zonegrens op 13 augustus gesloten werd, was hij met vakantie in Beieren. In de herfst van dat jaar zou een nieuw werk van Bloch verschijnen bij Suhrkamp-Verlag in Frankfurt aan de Main, dezelfde die in 1959 ook al zijn volledige hoofdwerk 'Das Prinzip Hoffnung', had uitgebracht, een werk waarvan in de Oostzone slechts drie van de vijf delen waren gepubliceerd.

Het loont de moeite, de aan de president van de 'Deutsche Akademie der Wissenschaften' in Oost-Berlijn gerichte afscheidsbrief, die 'Marquartstein (Obb.), den 19. Sept. 1961' gedateerd is, in zijn geheel over te nemen:

Sehr verehrter Herr Präsident, seit Mai 1949, nach meiner Rückkehr aus der Emigration in Amerika, lebte ich, nachdem ich eine Berufung auf den Leipziger Lehrstuhl für Philosophie angenommen hatte, in dem Staat, der sich nachher als Deutsche Demokratische Republik bezeichnete. In den ersten Jahren meiner Universitätsstätigkeit erfreute ich mich ungehindert der Freiheit des Wortes, der Schrift und der Lehre. In den letzten Jahren hat sich diese Situation zunehmend geändert. Ich wurde in Isolierung getrieben, hatte keine Möglichkeit zu lehren, der Kontakt mit Studenten wurde unterbrochen, meine besten Schüler wurden verfolgt und bestraft, die Möglichkeit für publizistisches Wirken wurde unterbunden, ich konnte in keiner Zeitschrift veröffentlichen und der Aufbauverlag in Berlin kam seinen vertraglichen Verpflichtungen meinen Werken gegenüber nicht nach. So entstand die Tendenz, mich in Schweigen zu begraben. Demgegenüber gaben mir seit geraumer Zeit Universitäten, Zeitschriften und mein Verlag in Westdeutschland Ge-

legenheit zu lehren, zu publizieren und meine bisherigen Arbeiten ungestört fortzusetzen.

Nach den Ereignissen vom 13. August, die erwarten lassen, dass für selbständig Denkende überhaupt kein Lebens- und Wirkungsraum mehr bleibt, bin ich nicht mehr gewillt, meine Arbeit und mich selber unwürdigen Verhältnissen und der Bedrohung, die sie allein aufrechterhalten, auszusetzen. Mit meinen 76 Jahren habe ich mich entschieden, nicht nach Leipzig zurückzukehren. Ich muss Ihnen deshalb, sehr verehrter Herr Präsident, mitteilen, dass ich bei künftigen Sitzungen der Deutschen Akademie der Wissenschaften, deren ordentliches Mitglied ich bin, zu meinem wahren Bedauern nicht mehr anwesend sein kann. In besonderer Wertschätzung Ihr ergebener Ernst Bloch.

Natuurlijk was het sensationeel nieuws, dat deze originele en markante, sterk communistisch georiënteerde filosoof met vrouw en zoon de Oostzone de rug had toegekeerd. Zoiets is nooit een kleinigheid, maar op 76-jarige leeftijd zeker niet. De Westduitse pers geraakte bij haar commentaren duidelijk in een zekere verlegenheid. Enerzijds verheugde zij zich er in, dat opnieuw gebleken was hoe men in een wereld waar het geldende stelsel de originaliteit en dus de vrijheid uitsluit als denkend mens onmogelijk leven kan. Men verklaarde Blochs vroegere voorkeur voor de Oostzone boven de Bundesrepubliek uit de omstandigheid, dat hij bij zijn terugkeer uit de emigratie in 1949 moeilijk een staat kon afwijzen die een leer in praktijk trachtte te brengen waaraan hij sedert tientallen jaren al zijn denkkraft had gegeven. Het woord van Schiller, 'Man soll Achtung haben vor den Träumen seiner Jugend', achtte men op deze beslissing van toepassing geweest te zijn. Anderzijds werd er op gewezen, dat Bloch herhaaldelijk Lenin en Stalin had verheerlijkt, dat hij de 'Moskauer Schauprozesse' verdedigd en zich voortdurend van de communistische propaganda-cliché's bediend had. Nog in 1958, twee jaar na de Hongaarse opstand die het sein geworden was tot de aanvallen op zijn ketterse filosofie, had hij verklaard zich te willen distantiëren van de Westduitse oorlogsop-hitsers die zijn naam en zijn werken voor hun kwalijke doeleinden misbruikten. Toch overwoog in deze artikelen zeer sterk de voldoening, dat de zoveelste maal bewezen was dat er in de Oostzone niet te leven viel. Hoezeer de Duitse gespletenheid niet alleen van geografische en politieke, maar ook van psychologische aard is, kwam in deze ambivalentie der gevoelens overtuigend tot uiting. Velen in de Bondsrepubliek, die Blochs naam niet of nauwelijks kenden, trachtten dit verzuim zo spoedig mogelijk goed te maken. Gelukkig was er in en vlak na maart 1960, toen Ernst Bloch in

Ernst Bloch

Frankfort op uitnodiging van Suhrkamp-Verlag uit zijn de vorige herfst aldaar verschenen hoofdwerk gelezen had, zo het een en ander over hem in bladen en tijdschriften geschreven. Als de vlucht van deze knappe kop dan zo onweerspreekbaar een pluspunt voor het Vrije Westen was, wilde men ook wel eens weten in hoeverre deze 'Absprung' uit zijn werken af te leiden zou zijn. In elk geval legde deze vlucht Suhrkamp-Verlag geen windeieren. Reeds spoedig maakte deze ondernemende uitgeverij bekend, dat zij de Verzamelde Werken van Ernst Bloch in vijftien delen zou brengen. Herdrukken, ongepubliceerde werken, in tijdschriften geplaatste opstellen, toespraken, alles zal in deze reeks worden ondergebracht.

Wie is deze Ernst Bloch? Zijn biografie is als een tijdsspiegel. Hij is op 8 juli 1885 in Ludwigshafen uit een joodse familie geboren. Zijn vader was spoorbeambte en lijkt in goede doen te zijn geweest. De zoon studeerde veel en goed, voornamelijk filosofie, en sloot al in 1908 zijn universitaire jaren met een kritisch gestelde dissertatie over Rickert af. Voortaan leefde hij als 'Privatgelehrter' en 'freier Schriftsteller'; sedert 1913 verschijnen opstellen van zijn hand in verschillende tijdschriften. Onrust en ongedurigheid plagen hem ook dan al. Hij woont in Berlijn, Heidelberg, het Isardal. Hij is pacifist en dat noopt hem in de Eerste Wereldoorlog naar Zwitserland te vluchten. Daar loopt hij ook reeds met de gedachten rond die eens de grondslag van zijn monumentale filosofie zullen vormen en die hij dan zeker voorlopig, maar toch indrukwekkend, neerlegt in zijn in 1918 verschenen geschrift 'Vom Geist der Utopie'. Omstreeks 1920 is hij weer in Duitsland terug, en waar zou hij nu elders kunnen leven dan in het turbulente en harts-tochtelijk vibrerende Berlijn? De jongeren zijn aan het woord gekomen en het expressionisme is een stroming die méér dan alleen de literatuur raakt. De bekende, in deze jaren verschenen bundel 'Menschheitsdämmerung' is niet zo maar een bloemlezing van moderne poëzie, maar eerder een canon van geloofsbelijdenissen, politieke pamfletten en vertwijfelde exaltaties. Bloch wil echter niets van wereldondergang horen; hij wordt lid van de communistische partij. Met vele anderen moet ook hij in 1933 zijn vaderland verlaten. De Via Dolorosa loopt over Zürich, Parijs, Wenen en Praag; ook deze joodse schrijver hangt zo sterk aan Duitsland, dat hij eerst in 1938, en dan wel zeer door de nood gedwongen, naar de Verenigde Staten vlucht. Veel hoort men over deze overzeese jaren niet. Zijn afkeer van het kapitalistische systeem moet er zo

mogelijk nog groter geworden zijn. Mag men sommige verhalen geloven, dan is hij wel aan de Harvard University werkzaam geweest, maar alleen als bordenwasser. In Amerika heeft hij tot de kring rondom Feuchtwanger, Heinrich Mann en Bert Brecht behoord, maar niet als een van de meest geruchtmakende of voraanstaande figuren. Hij wachtte er zijn tijd af en liet de grootse conceptie van zijn hoofdwerk rijpen tot barenveerdigheid. Die tijd kwam, toen hem in 1949 door de universiteit van Leipzig een leerstoel in de filosofie werd aangeboden. Ongeveer tegelijkertijd moet hij een hem door de Johann Wolfgang Goethe-universiteit te Frankfort aan de Main aangeboden professoraat geweigerd hebben onder het motief dat hij er niet aan dacht een dienaar van het kapitalisme te worden. Vol verwachting is hij naar de Oostzone vertrokken. Na zijn aankomst te Leipzig verklaarde hij: 'Ik kom uit het land dat men vroeger de Nieuwe Wereld noemde; nu is zij hier bij ons, de Nieuwe Wereld'. De moeilijkheden zijn er overigens niet lang voor hem uitgebleven. Op een door het centrale comité van de SED in 1954 samengeroepen filosofenconferentie in Babelsberg werd hij door orthodoxe marxisten heftig aangevallen, tegelijk met Wolfgang Harich, de docent voor filosofie aan de Humboldt-universiteit in Oost-Berlijn, die zich met zijn zestien stellingen 'Zur Weiterentwicklung des Marxismus' de beschuldiging van ketterij op de hals had gehaald. Toch was Blochs positie toen nog wel zo sterk, dat hem in 1955 ter gelegenheid van zijn zeventigste verjaardag de 'Nationalpreis' van de z.g. DDR werd verleend en dat hij ook in de Deutsche Akademie der Wissenschaften in Oost-Berlijn werd opgenomen. Na de opstandige bewegingen in Polen en Hongarije in de herfst van 1956 zette echter in de zone een nieuwe en nu scherpere campagne tegen de 'revisionisten' in en daarvan werd ook Bloch de dupe. In 1957 was het Ulbricht zelf, die met felle kritiek op de Leipziger professor kwam. Twee maanden later kreeg Bloch zijn emeritaat; al spoedig werd bekend dat het een 'Zwangsemiritierung' was. Zijn Oostduitse uitgever schoot niet op met de publikatie van zijn hoofdwerk, maar in dezelfde tijd werd in de Bondsrepubliek in toenemende mate aandacht aan hem geschonken. Wat in september 1961 gebeurd is, hadden sommige insiders al lang zien aankomen. Als hij niet zulk een patriarchale leeftijd bereikt en zich zulk een grote bekendheid verworven had, zou hij zich in de jaren 1957-'61 zeker niet zo vrij hebben kunnen bewegen.

Blochs uiterlijke verschijning is karakteristiek en markant. Een fors, benig en hoekig gezicht, grijswitte haardos, onverbiddelijke

ogen, een vitale en volkomen onmodieuze denkers- en werkerskop. Iemand die weet wat hij waard is en die zich niet van zijn weg laat afdringen. Zijn habitus is eerder die van een spruit uit een herenboerengeslacht dan van een literaat die zich uitsluitend in intellectuele kring weet te bewegen. Zijn taal heeft vaak ook iets hards en lapidairs, nu eens nuchter maar vaak het rhetorisch effect geenszins versmadend. Hij herinnert op bepaalde ogenblikken aan Karl Barth, maar lijkt niet zo uitgebalanceerd, heeft minder gevoel voor humor en meer gevoel voor sarcasme en demagogie dan zijn Bazelse leeftijdgenoot. Van mensen in Oost-Berlijn, die allerminst geestverwant van Bloch kunnen heten, hoorden wij dat het een groot genot is hem te horen spreken wanneer hij op zijn best is en zich in zijn ganse temperamentvolle eigenaard durft laten gaan.

Een waarheidsgetrouw geestelijk portret valt eerst te tekenen wanneer de Verzamelde Werken compleet voorhanden zijn. Dan kan men 'Vom Geist der Utopie' in zijn originele en in zijn omgewerkte staat met elkaar vergelijken. Dan ook kan men het nu zo moeilijk verkrijgbare boek 'Thomas Münzer als Theologe der Revolution' weer lezen en ontdekken, hoe het negatieve oordeel van vrijwel alle kerkhistorici over deze dweper, ketter en apocalyptische profeet, die mede-aanstichter van de Boerenoorlog is geweest en deswege in 1525 onthoofd is, door een positieve waardering wordt vervangen. Een herdruk van het in 1930 verschenen 'Spuren' kwam al in 1959 van de pers. Het is een bijzonder boeiende en belangwekkende verzameling van geschiedenissen, anecdoten en parabellen, die stuk voor stuk aan de levensgeheimen raken; geestrijk, diepzinnig en vaak geniaal werk van metaphysische aard, waarmee Bloch in de buurt van Martin Buber terecht komt. Als vierde werk uit de periode voor 1933 noemen wij 'Erbschaft dieser Zeit', in het emigratiejaar verschenen als een van de valreep af gegeven laatste waarschuwing. De Verzamelde Werken zullen ons ook een overzicht kunnen bieden van wat Bloch in de emigratiejaren heeft geschreven, toen hij met Döblin, Feuchtwanger, Heinrich Mann en Brecht de Aurora-Verlag oprichtte en medewerker aan het door Ludwig Renn gestichte tijdschrift 'Freies Deutschland' was geworden. Tot een bespreking van het gehele oeuvre zijn wij voorlopig nog niet in staat; reden waarom wij ons hier, na een algemene typering van Blochs denkpersoonlijkheid gegeven te hebben, zullen beperken tot het vestigen van de aandacht op de twee voornaamste werken, 'Prinzip Hoffnung' en het eind 1961 gepubliceerde 'Naturrecht und menschliche Würde', het laatste een rechts-

filosofisch werk dat evenzeer tracht socialisme en democratie tegen elkaar af te grenzen als hen met elkaar te verzoenen.

Bloch heeft een vurige, strijdbare, gelovige geest. In hem lijken de magiër en de filosoof, de dichter en de denker verenigd te zijn. Hij heeft ontzaglijk veel van Hegel en Marx geleerd, maar de stof die hij met zijn rhetorstaf aanraakt krijgt een eigen leven. Hij is elk oogenblik in staat al het geleefde en het gedachte, een verleden van duizenden jaren, achter zich te laten. Als enige doel ziet hij het herbeginnen, de lente der mensheid. De mensheid toch is niet oud en uitgeteerd, maar heeft haar tijd nog voor zich; zij is eigenlijk nog niet eens goed begonnen, zij ligt als taak voor ons, wij beleven haar echter reeds 'in hope'. Zie niet op de barensweeën, op de kinderziekten, op het schuim dat tijdens het louteringsproces bovendrijft, het gaat om de dag van morgen en deze dag zal na een gruwelijke nacht alle duister stralend doorbreken. Zeg niet tegen een gelovige communist als Bloch dat hij zich met illusies voedt en zich op een fata morgana blind staart, hij lacht om uw benepenheid en ongeloof. Ga hem ook niet met begrippen als angst en vrees te lijf, want Bloch is een felle antipode van Heidegger en Jaspers; hij moet van deze 'pessimisten' niets hebben en hij voelt zich beledigd wanneer de mens door Heidegger tot de staat der 'geworpenheid' wordt vernederd. Leer de mens hopen, leer hem weten dat alles nog kómt. Men zou Bloch de apotheose van de 'Aufklärung' kunnen noemen, de laatste profeet van het onvoorwaardelijke geloof in de niet te remmen vooruitgang. Indertijd is prof. dr. J. Huizinga's 'In de schaduwen van morgen' door nationaal-socialistische opponenten fel bestreden, omdat het boek een betuiging van ongeloof aan de toekomst zou zijn en uit enkel zwartkijkerij zou bestaan. Bloch nu staat niet op dezelfde plaats als deze opponenten, maar toch dichterbij hen als bij onheilsprometen van de soort van Spengler, Toynbee en Huizinga. Hij haat alle denksystemen die met begrippen als ondergang, mislukking, schipbreuk, hopeloosheid, verval der cultuur enz. werken. Het enige doel dat de mens zichzelf mag stellen is, te werken aan de bevrijding van de mens. Wat wij, ook onder het communistisch regiem, thans beleven, is niet de realisering van het socialisme, maar de zwangerschap die op de blijde geboorte zal uitlopen. Bloch staat dan ook in vele opzichten diametraal tegenover Sigmund Freud, die zijn materiaal uit de weggezonden heden van het onbewuste te voorschijn haalt; het gaat hem juist om het nog-niet-bewuste, om datgene wat gewekt moet worden, om de schepping

die in de eindtijd aanbreekt. Niet het rationele systeem zal de wereld veranderen, maar de tot nieuw aanzijn geroepen mens. Het is niet zo vreemd, dat prof. R. O. Grapp, eens leerling van Bloch maar later een gehoorzaam volgeling van Ulbricht, in zijn bundel 'Ernst Blochs Revision des Marxismus' (1957) de meester zijn mystieke filosofie verwijt. Bloch ziet zijn marxisme als een warm en levend humanisme; voor hem ligt de wortel van de geschiedenis in de arbeidende, scheppende, alle gegevenheden omvormende en voorbijstrevende mens.

Is Bloch marxist? Met Marx en Engels ziet hij als doel van het socialisme de klasseloze maatschappij, de georganiseerde vrijheid, de opheffing van het geweld door de macht. Hij is echter niet blind voor de praktijk in Oost-Duitsland, ook al heeft hij haar vele jaren met zijn zegen gedekt. Een socialisme, dat met muren, gevangnissen, wrede politiemethoden gevestigd en gehandhaafd moet worden, is niet meer progressief maar conservatief. Hij is bereid een moeilijke overgangstoestand naar het Rijk der Vrijheid te aangaan, maar hij protesteert tegen elk geprolongerd status quo. Het is hem om scheppende fantasie, om verder-denken, om realisering van de droom te doen en niet om een huldiging van de kale werkelijkheid. De Ulbricht-volgelingen konden echter in Blochs oriëntering op een in mystieke verte gelegen einddoel slechts een valse, idealistische interpretatie van de historische samenhangen zien. Zij voelen zich beledigd wanneer Bloch hun concrete, z.g. socialistische werkelijkheid met zijn 'Dunkel des Jetzt' afdoet. En inderdaad is in Blochs ogen een op de knieën liggen voor het reeds-bereikte dwaas en dom. Wordt volgens Hegel de geschiedenis door de ontwikkeling van de geest voortgestuwd, laat Marx de mens zich door zijn arbeid zelf verwerklijken, Bloch zet alles op de kaart van de toekomstfilosofie. De 'Blick nach vorn' is de grootste bewegende kracht in de wereld en in de mens. Daarom mag het de filosoof nooit gaan om het opmaken van inventarissen en catalogi, maar om het ontwerpen van kaarten van de wereld der oneindige mogelijkheden. De wereld is opdracht. Wat in het duister vegeteert of crepeert, moet aan het licht en tot groei en bloei gebracht worden. Niet een afsluitende muur, maar een springplank naar de vrijheid geeft het socialisme de kans. De mens moet zich daadwerkelijk en moedig storten in al datgene wat wordt en straks zal zijn. Hij doe dat vooral getroost en blij. Toen Ernst Bloch zijn tegenpartijder Martin Heidegger eens 'Professor Angst und Sorge' genoemd had, wist Ludwig Marcuse voor Bloch de naam 'Professor

Ich-fürcht-mich-nicht' te bedenken. Bloch denkt eschatologisch en zelfs messianistisch; op zijn geheel eigen wijze is hij met de leer der christelijke theologie aangaande de laatste dingen bezig. Hij is daarbij misschien nog wel meer afkerig van het achter het ijzeren gordijn gepraktiseerde historische mechanisme dan van het door het liberalisme geprotegeerde en zogeheten moderne industrialisme. Er zit iets in, wanneer de Westduitse pers na Blochs afscheid van de Sowjetzone in september 1961 constateert, dat een levendig en virulent marxisme alleen nog in het vrije Westen en niet meer in de communistische landen bestaanbaar is. Vergat zij toen echter niet te opzettelijk, dat ook volgens Bloch de niet-marxistische wereld reddeloos tot ondergang is gedoemd? Wie wat scherper zagen, wezen ook toen reeds op de paradoxale situatie, dat velen in het vrije Westen gefascineerd worden door een filosofie die aan hun eien levensvorm alle toekomstkansen meent te moeten ontzeggen. Is het niet de decadentie ten voeten uit, zo vroeg een enkeling met een hart vol bitterheid, wanneer Bloch met open armen ontvangen wordt in de Bondsrepubliek, waarvoor hij achting noch hoop heeft, maar welker jeugd hij ogenblikkelijk bereid is op zijn dwaalwegen mee te voeren?

Bloch zelf meent zich niet van Marx te hebben verwijderd. Toch ontdekt men bij hem geheel andere accenten. Hij heeft een pseudo-religieus systeem van bijzonder formaat opgebouwd. Deze profeet van een nieuw en volkomen aards geloof scheidt al construerend én dichtend een religie zonder God, een religie waar de nieuwe aarde, het aardse paradijs, in de plaats van God komt te staan. Het heil wordt op deze nieuwe aarde bewerkt door de vermaatschappelijking der produktiemiddelen. Wanneer een grote groep mensen ten prooi is aan uitbuiting, dan is het met de concrete werkelijkheid voorgoed in de war. Aangezien volgens Marx in de economische verhoudingen de enige, de historie-voortbewegende krachten schuilen, blijft er niets anders over dan de omverwerping van al zulke verhoudingen, waarin de mens een vernederd, geknecht, verlaten en veracht wezen geworden is. Voor Bloch behoort dit alles tot de onfeilbare dogma's, maar desniettemin toont hij zich bij de bestaande werkelijkheid niet bijster geïnteresseerd. Marx houdt zich streng aan de harde feiten, Bloch laat zich bij voorkeur inspireren door de visioenen van de eindstrijd. De wensdromen zijn voor hem reëel. Overal, in de godsdiensten, in de filosofie, in de kunst en in de literatuur vindt hij talrijke bevestigingen voor wat hij stelt als de verborgen tendenz van de wereldloop: het Rijk der Vrijheid, het Godsrijk zonder God. Het thema

maakt de filosoof tot poëet. Bloch annexeert uit de ganse wereld-geschiedenis alles wat positief, opbouwend, inspirerend en revolutionerend is, en neemt dat in zijn conceptie op. Hij opent echter de mogelijkheid, dat de hopende mens vertwijfelen en op zichzelf te pletter lopen kan, iets wat in tegenstrijd is met Marx' voorstelling van de dwangmatigheid en gedetermineerdheid der historische ontwikkeling.

Men behoeft de zestienhonderd bladzijden van Blochs hoofdwerk 'Prinzip Hoffnung' niet alle gelezen te hebben, om te weten dat de auteur zijn nu eens klassieke en dan weer barok-exuberante proza voornamelijk voor inwendig gebruik in de Oostzone heeft bestemd. Het bekende jargon van de zone-propaganda vermijdt hij allerminst. Het Westen wordt getypeerd door zijn 'Volksfeindschaft', zijn 'geistig-moralischen Sumpf' en zijn 'bluttriefenden Kapitalismus' en 'imperialistischen Aggression'. Met dit boek in de hand, heeft men de neiging de schrijver ervan toe te roepen: 'Waarom zijt gij niet gebleven waar gij waart? Werd enige persoonlijke last daar niet opgewogen door het voorrecht in het rijk te leven, dat het rijk 'des aufrechten Ganges' is, en waar socialisme en vrede identiek zijn geworden?' Maar dan bedenkt men, dat in zulke vragen toch ook weer een goedkoop verweer schuilt. Geen profeet, en zeker geen utopist, die niet te eniger tijd in een collisie van leer en leven bekneeld raakt. Wil men de discongruentie van theorie en praktijk vlotweg huichelarij noemen, dan komt niemand ooit klaar met het aanwijzen van de macht der hypocrisie in de wereldgeschiedenis. Blochs levensgang geeft hem overigens op het een en ander recht. En men vergete ook niet, dat Bloch vaak evenzeer literaat is, feuilletonist of journalist als men wil, als filosoof. In het betreden van allerlei vakgebieden, in het overschrijden van allerlei grensgebieden, is hij verwant aan de socioloog-filosoof Theodor W. Adorno ('Minima moralia'), aan zijn leerling en vriend Walter Benjamin ('Einbahnstrasse') en aan de overigens geheel anders ingestelde Ernst Jünger ('Tagebücher'). Deze soort is in Nederland ook niet geheel onbekend.

'Das Prinzip Hoffnung' is geen torso, het is een voltooid monument, een filosofie waarin zich een geheel wereldbeeld weerspiegelt. Geen wonder dat binnen de perken blijvende vakfilosofen er moeite mee hebben en het werk vaak nauwelijks voor wetenschappelijke discussie vatbaar achten: het geeft veel, het eist gehoorzaam luisteren, het irriteert vaak. Bloch schrijft niet zakelijk, droog en nuchter, hij schrijft met hartebloed. Elke zin richt hij tot men-

sen, zoals elke zin bij hem ook door de geëngageerde beschouwing van de totale mens geconcipieerd lijkt. Heeft men hem daarom soms een 'negatief theoloog' genoemd? Bloch kan diep-ernstig voelen en roekeloos de begroting opmaken. Hij is een universele geest, een man met onbeperkte wetensdrang, iemand die zich met alle facetten van de Westerse cultuur bezig heeft gehouden. Kan men een groter compliment bedenken dan wanneer men de in dit werk neergelegde filosofie 'eine letzte deutsche Universalphilosophie' noemt? Een chaos van feiten, wetenswaardigheden, beschouwingen en oordeelvellingen lijkt het, totdat men er de eenheid van de ordenende idee in ontdekt: plotseling lijkt een sterke magneet de verwarrende en haast wanstaltige veelheid tot harmonie te hebben herschapen. Met de onderscheiding in psychologische, anthropologische en theologische categorieën komt men er dan niet meer. Men weet thans, dat voor Bloch wereld, leven, mens, geest en geschiedenis niet naar achteren maar naar voren gepolariseerd zijn. De sleutel waarmee men toegang tot hen krijgt, ligt niet in hun aanvangsstadium, maar in hun eindtoestand. De schepping gaat voorbij, de herschepping is eeuwig. In de gelukkige toekomst die aanstaande is, zijn de biologische mogelijkheden ook schier onbeperkt. De dood is de laatste prikkel die teniet gedaan moet worden, — zal er dan niet een kruid tegen de dood wassen? Zal het menselijke lichaam dan het vermogen bezitten verloren ledematen te laten nagroeien? Zal er al in de moederschoot beschikt kunnen worden over de gezonde, volwaardige start van het nu nog ongeboren kind? Wie weet, waartoe de natuur bij machte is wanneer zij eerst maar verlost wordt van de door het kapitalistische stelsel opgelegde belemmeringen. Bloch, zichzelf zijnde, heeft geen andere keus: eens de God der vaders gelochend hebbende, moet hij de mens zelf tot God maken. Het bijna monstreuus-titanische boek wil de titaan scheppen; de oermens wordt tot eindmens en dat is zijn verlostte staat, zijn vervuld ogenblik, zijn inwonerschap van het beloofde land. Met Paulus kan Bloch zeggen, dat, zien wij nu nog door een spiegel in een duistere rede, wij alsdan zullen zien van aangezicht tot aangezicht. Werd er ooit een metaphysica zo groots aangelegd, maar ook zo naturalistisch gefundeerd? Iemand heeft Bloch een Mozes genoemd die het beloofde land niet mag binnengaan, maar zo lang hij leeft de voorbereidingen voor de intocht in Kanaän maakt; voor iemand echter, die uit de Omega en niet uit de Alpha leeft moet dat geen zware straf zijn.

Met bijzondere belangstelling heeft men de vorige herfst naar

de verschijning van Blochs 'Naturrecht und menschliche Würde' uitgezien. Zou er iets van een wijziging van inzicht, van een bekering zelfs uit blijken? Bloch had in zijn boven overgenomen afscheidsbrief alleen gewezen op de persoonlijke hindernissen die hem het verblijf in de Oostzone verder onmogelijk maakten, maar niet op de aldaar bestaande onvrijheid en geestelijke nood en op de mens-onwaardige tirannie. Zou Bloch zich van dat alles distantiëren? Niets daarvan. Bloch is geen burger van de Bondsrepubliek geworden en hij huldigt niet de Westelijke opvatting van de democratie, hij is er gast zoals hij gedurende de zestien jaar van zijn emigratie in vele landen gast is geweest: een zwerver op doorreis, ook in Tübingen, iemand die zijn reservatio mentalis angstvallig bewaart en zich voor generlei door hemzelf niet aanvaarde doeleinden laat gebruiken. Hij heeft alleen, zoals zovaak voorheen, een beroep op het asylrecht gedaan. Zijn marxisme ziet hij door de gebeurtenissen niet aangetast. Van zijn 'Hoffnungsphilosophie' laat hij geen tittel of jota vallen. Integendeel, in dit nieuwste werk — met nog geen vierde van de omvang van het hoofdwerk, maar met dezelfde intensiteit, compactheid en vurigheid — moduleert hij met virtuoos talent op het reeds bekende thema. 'Beiträge zum leerd. Een marxist moet altijd partij kiezen en dat laat Bloch bij Problem des aufrechten Ganges', aldus wordt het hier geformuleerde langdurige en wijdlopijge excursie door de geschiedenis zeker niet na. Het dialectisch-materialisme van Marx en Engels heeft hem eens zijn denkpatronen verschaft en daar houdt hij zich aan. Dies gaat hij met het kapitalistische Westen in het gericht en het blijkt voor zijn bestraffende ogen niet te kunnen bestaan. Welk een overvloed aan kennis is toch in dit onverzadigbare hoofd gevaren! Opnieuw ziet men hoe Blochs denkprincipes in bijzondere mate ordenend werken. Critici hebben het boek als een pleidooi voor de 'vernederden en beledigden' aangeduid, en terecht. Het is een geweldig, een overdonderend pleidooi. Zodra men echter met Bloch zelf wat hij voorstaat 'humanisme' gaat noemen, doet men goed op het terzelfdertijd aanlichtende rode lampje te letten. De rangschikking, de selectie, de dosering, de presentatie, alles is gekleurd, subjectief bepaald, vaak zelfs in het enige beschikbare keurslijf gedwongen. Alle denkers uit het verleden krijgen een goed- of een afkeuring. Luther heeft het gans en al bedorven, omdat hij de normen en toezeggingen van het Evangelie naar het hiernamaals heeft verschoven. Thomas Münzer en de Anabaptisten waren daarentegen op de rechte weg toen zij Evangelie en naturrecht niet wilden scheiden. Wij wisten het al, bij Thomas Münzer, evenals

bij Spartacus, voelt Bloch zich bijzonder thuis. Over de Franse revolutie weet hij heel wat te berde te brengen waar iedereen zijn voordeel mee kan doen. In Amerika, hoe democratisch het leven er lijkt, wordt het volk geschonden en uitgebuit. Zolang het daar en elders niet tot de onteigening van de zich in particuliere handen bevindende produktiemiddelen komt, is er aan de barbarie geen eind. Zeer merkwaardig is Blochs beschouwing van de betekenis en de toekomst der religie in dit boek. Het orthodoxe marxisme beschouwt de religie als een in principe afgedane en nooit terugkerende zaak. Bloch wil evenwel met het vuile badwater van de religie niet het kind — de metaphysica — weggooien. Van het christendom in zijn officiële en geautoriseerde vormen weigert hij overigens kennelijk enig goeds te zeggen. Hij spant zich in een complete zondenlijst van kerk en christendom op te maken en put daarvoor graag uit de catalogi die de vele bestrijders van het christendom, van Celsus' dagen af tot nu toe, hebben opgemaakt. Het is een door fanatisme voortgedreven beschuldiging, waarbij de christenen echter toch wel van de door hen misverstane Jezus Christus worden onderscheiden.

Het gaat niet aan in dit korte opstel, dat als een voorlopige en uiteraard oppervlakkige kennismaking is bedoeld, dieper op de door Bloch gestelde zaken in te gaan. Samenvattend mag geconcludeerd worden, dat Blochs marxisme en messianisme dikwijls met elkaar in tegenspraak lijken, maar nog vaker elkaar in bedwang en evenwicht lijken te houden. Zonder het marxisme zou Bloch een mysticus, een kabbalist, een Schwärmer zijn geworden; het heeft hem, de van zijn aard weerstrevende, met beide voeten op de aarde gebonden. Desniettemin kruipt het bloed voortdurend waar het niet gaan kan. Bloch, de atheïst en marxist, is voortdurend in discussie met de gelovige. Hij grijpt gretig van het veld der religie alles wat van zijn gading is; al het andere vertrappt hij. In 'Prinzip Hoffnung' staat een uiterst merkwaardig hoofdstuk: 'Jesu und der Vater'. Bloch slaagt er daar in, een originele laudatio Christi te verbinden met de regelrechte ontkenning van de Vader van Jezus Christus. Welke atheïst laat zich zozeer door het goddelijke meeslepen als Bloch, welke rationalist heeft zoveel oog voor het wonder, welke marxist durft zo openlijk op de utopische en messianistische trekken in Karl Marx te wijzen? Hoezeer Bloch ook afhankelijk is van de geestelijke erfenis van de 19de eeuw, Feuerbach inclusief, in dit opzicht heeft hij die eeuw toch ver achter zich gelaten. In elk geval heeft hij vele bijbelse beloften ernstiger genomen dan menig christen pleegt te doen.

Men zou wensen, dat Bloch het wezen van de revolutie onbeschroomder en kritischer doordacht had. Wat idealistisch begint, verloopt daar vaak in afgrijselijke tirannie. De heerschappij aan het volk is vaak niet meer dan een lege leuze geweest; in werkelijkheid ging het dan om de heerschappij van enkele dictators. Is er daar, waar de marxistische revolutie geslaagd is, werkelijk minder onmenselijkheid, minder materialisme en minder bureaucratie dan in de landen waar het door Bloch zo hartstochtelijk veroordeelde kapitalistische systeem geldt? Bloch is geen cerebraal, geen abstract, en zelfs niet eens een strict doctrinair denker; hij kan zo Duits zijn als Hegel en Fichte, maar ook zo joods als Amos en Hosca. Had hij van de laatsten maar de solidariteit van de mensen in zonde en schuld geleerd! Een vaak geciteerd woord van Pascal zegt, dat de mens, engel noch dier, tot dier verwordt wanneer hij engel wil zijn. Zou Bloch, op deze aarde het paradijs begerende, haar ook eens tot een hel kunnen zien verworden? In elk geval is het een verademing met een marxist in contact te komen die ten volle in de rij der grote utopisten thuishoort. Nog altijd is utopie immers: hongeren en dorsten naar de gerechtigheid.

Alliantie voor de vooruitgang

Begin augustus 1961 vond in Punta del Este, de meest mondaine badplaats van Uruguay, een bijeenkomst plaats van de inter-Amerikaanse Economische en Sociale Raad van de Organisatie van Amerikaanse Staten. Deze bijeenkomst, die onder voorzitterschap stond van de Amerikaanse minister van Financiën Douglas Dillon, werd bijgewoond door een groot aantal economische en financiële deskundigen uit de Verenigde Staten en de Latijnsamerikaanse landen, terwijl waarnemers aanwezig waren uit Europa, Canada en Japan. Zij gaf vorm aan president Kennedy's plan voor een 'Alliantie voor de Vooruitgang', een verbond tussen de Verenigde Staten en de Latijnsamerikaanse landen, dat een grootscheeps hulpprogramma inhoudt ten behoeve van Latijns-Amerika.

Hoewel het initiatief tot een hulpverlening aan Latijns-Amerika reeds tijdens het laatste jaar van het presidentschap van Eisenhower werd genomen en de regering Kennedy dus in deze het werk van het Eisenhower-bewind voortzet, verrast de 'Alliantie voor de Vooruitgang' niet alleen door de omvang der hulpverlening, maar ook door een nieuwe en systematische aanpak. Men vindt er de moderne inzichten omtrent een hulpverlening aan achtergebleven gebieden, verkregen op grond van in het verleden opgedane ervaringen, in terug. Zo breekt de Alliantie bijvoorbeeld met de praktijk hulp te verlenen op een jaarlijkse basis en ligt het in de bedoeling hulp te garanderen voor een langere periode (nl. \$ 20 miljard in de komende 10 jaar). Hierdoor wordt ten behoeve van de ontvangende landen een grotere zekerheid van, en continuïteit in de hulpverlening verkregen. Doordat minstens de helft van de gelden door de Amerikaanse overheid zal worden verschaft, betekent de Alliantie eveneens een afwijking van de stelregel 'private capital alone can do the job', een stelregel die ten aanzien van Latijns-Amerika jarenlang door de Verenigde Staten is gevolgd.

Een andere bijzonderheid is, dat die landen, die nationale ontwikkelingsplannen op de langere termijn ontwerpen, in principe voorrang genieten bij de hulpverlening.

Tenslotte wenst Kennedy de hulp te koppelen aan ingrijpende

sociaal-economische hervormingen in Latijns-Amerika. Dit zowel uit overwegingen van sociale gerechtigheid als op grond van het feit, dat zonder structurele wijzigingen een doeltreffende hulpverlening, noch een snelle economische ontwikkeling mogelijk is.

Naast een belofte van de Verenigde Staten om hulp te verlenen en een toezegging van de zijde der Latijnsamerikaanse landen om sociaal-economische hervormingen te bevorderen wensen de leden der Alliantie ook maatregelen te treffen, die de economische integratie van Latijns-Amerika versnellen. Tenslotte stelt men zich voor, een oplossing te zoeken voor het probleem van de grote prijschommelingen, waaraan de exportprodukten, die zo belangrijk zijn voor de welvaart van Latijns-Amerika, onderhevig zijn.

De sociaal-economische structuur van Latijns-Amerika

Latijns-Amerika, d.w.z. midden- en Zuid-Amerika, omvat — de beide Guyana's en Suriname terzijde gelaten — twintig republieken, met in totaal 200 miljoen inwoners op een oppervlakte van 625 maal Nederland. Twaalf der republieken hebben een inwonertal, liggend tussen 1 en 4,2 miljoen, vijf variërend van 6,5 tot 13,8 miljoen, terwijl slechts drie een meer omvangrijker bevolking hebben. Deze laatste landen zijn: Argentinië met 20,6 miljoen, Mexico met 33,3 miljoen en Brazilië met 64,2 miljoen.¹

Hoewel er onderling grote verschillen bestaan, hebben de Latijnsamerikaanse landen veel gemeenschappelijks. Dit is o.m. toe te schrijven aan het feit, dat de meeste Latijnsamerikaanse landen Spaanse koloniën zijn geweest, met uitzondering van Brazilië en Haïti, die resp. door Portugal en Frankrijk zijn gekoloniseerd.

De Europese kolonisten hebben zich in de verschillende gebieden van Latijns-Amerika in vrij vergaande mate gemengd met de oorspronkelijke bevolking, de Indianen, voor zover zij dezen tenminste niet hebben uitgemoord. In die landen, waar negerslaven werden geïmporteerd, vond ook vermenging plaats met de negers. Scherpe rassentegenstellingen, zoals wij die kennen uit het Zuiden van de Verenigde Staten, om nog maar te zwijgen van Zuid-Afrika, bestaan in Latijns-Amerika niet.

Het rassenpatroon vertoont in de diverse landen overigens wel veel verschillen. Zo bestaat in Mexico, dat aan de Verenigde Staten grenst, de bevolking voor 29% uit Indianen, voor 61% uit Mestiezen (een menging van Indianen en blanken) en voor 9% uit blanken. In de meest zuidelijke staat, Argentinië, overheerst het blanke

1 Cijfers van 1959.

element; in dit land zijn 89% blanken, 9% Mestiezen en 2% Indianen. Brazilië heeft een waar rassenmozaïek: 3% Indianen, 20% Mestiezen, 39% blanken en 37% negers en mulatten.

Wat de economische ontwikkeling van Latijns-Amerika betreft, deze is achtergebleven vergeleken bij die in West-Europa en de Verenigde Staten, hetgeen is af te lezen uit het jaarlijks inkomen per hoofd der bevolking. Over de periode van 1955 tot 1957 bedroeg dit in Latijns-Amerika, Europa en de Verenigde Staten gemiddeld resp. \$ 300, \$ 790 en \$ 1870.² De economische ontwikkeling is wel verder gevorderd dan in Azië en Afrika, waar het inkomen gemiddeld ongeveer \$ 100 is. Toch blijken er enkele Latijnsamerikaanse landen te zijn, waar het jaarlijks inkomen per hoofd der bevolking zelfs lager ligt dan \$ 100 (Bolivië en Haïti), terwijl in negen landen (waaronder Brazilië) het inkomen tussen de \$ 100 en \$ 200 per hoofd der bevolking ligt.

Een aanwijzing voor de zwakke economische structuur der Latijnsamerikaanse landen is de eenzijdig samengestelde export, die hoofdzakelijk uit agrarische en minerale produkten bestaat. De export is een zeer belangrijke inkomensbron in Latijns-Amerika. Doch aangezien de prijzen van de agrarische produkten en grondstoffen op de wereldmarkt onderhevig zijn aan sterke schommelingen, betreft het hier een uiterst instabiele inkomensbron. Enkele voorbeelden van de eenzijdig samengestelde export zijn de volgende: in Brazilië maakte in 1959 koffie 57% uit van de totale waarde der export en in Chili koper 60%. De economie van Venezuela drijft in zeer belangrijke mate op de export van olie, die in 1959 91% van de totale export bedroeg. In Cuba maakte suiker 76% en in Panama bananen 67% van de export uit.

Uit deze eenzijdige samenstelling der export kan men in feite ook de economische structuur van Latijns-Amerika aflezen: de industrialisatie is nog niet ver gevorderd en blijft beperkt tot de kuststreken, waar de steden en een groot gedeelte der bevolking zijn geconcentreerd.

Alleen dat gedeelte van de agrarische sector, dat zich op de export richt, is tot ontwikkeling gebracht. Een bijzonderheid hierbij is, dat een belangrijk gedeelte van de activiteiten in deze exportsector wordt gefinancierd met buitenlands (Amerikaans) kapitaal, wat een bepaalde mate van (niet altijd gewaardeerde) economische afhankelijkheid van de Verenigde Staten tot gevolg heeft.

² Zie H. Linnemann: Het andere Amerika. Wereld-informatie. 1960, nr. 4. Novib - Den Haag.

Bijzonder sterk achtergebleven is in het algemeen de landbouw, die niet op de export, maar op zelfvoorziening en de binnenlandse markt is gericht. Gebrek aan vaak zelfs de meest elementaire ontwikkeling bij de boerenbevolking³, aan financiële en technische middelen, alsmede de bestaande feodale bezitsverhoudingen continueren de armoede op het platteland. Het land is voor het overgrote deel in het bezit van een kleine groep rijke grondbezitters. Zo beslaan in sommige Latijnsamerikaanse landen 2% van de boerderijen driekwart van het landbouwareaal! Deze hacienda's, vaak zo groot als een Nederlandse provincie, worden meer dan eens slechts gedeeltelijk bewerkt. De overweldigende meerderheid der Latijnsamerikaanse boeren is dan ook een doodarme pachter of 'onderhorige', of bezit een volstrekt onrendabel dwergbedrijfje. De Latijnsamerikaanse maatschappij is trouwens over het geheel genomen nog in overwegende mate een standenmaatschappij. Aan de ene kant heeft men de arme, vaak verpauperiseerde, stedelijke en de al even arme ongeletterde plattelandsbevolking en aan de andere kant een kleine rijke klasse van grootgrondbezitters en zakenlieden. In verschillende landen is echter een kleine middenklasse en een groep meer geschoolde industriearbeiders aan het ontstaan, wat een dynamisch element in de sociale verhoudingen introduceert. Hoe slecht de levenssituatie van het overgrote deel van de Latijnsamerikaanse bevolking is wordt geïllustreerd door het feit, dat de gemiddelde levensduur van de Zuid-Amerikaan 46 jaar bedraagt, tegenover 70 in onze maatschappij.

Het is de bezittende klasse, die in verschillende Latijnsamerikaanse landen in de achter ons liggende tijd vele noodzakelijke hervormingen heeft weten tegen te houden of te vertragen. Waarbij men in de eerste plaats kan denken aan landhervormingen en belastinghervormingen. Landhervormingen, die de massa der boeren aan land helpen en belastinghervormingen, die de regeringen beter (d.w.z. met minder kans op ontduiking) in staat stellen om de schaarse beschikbare inkomensbronnen aan te boren en die veel zwaardere lasten dan tot nu toe op de schouders der rijken leggen.

Zoals in alle achtergebleven gebieden is er ook in Latijns-Amerika een gebrek aan kapitaal. Bovendien blijkt, dat vele van de bemiddelde Latijnsamerikanen een geringe neiging hebben te investeren in de nog in de kinderschoenen staande industriële sector.

3 Gemiddeld 40% van de bevolking in Latijns-Amerika kan niet lezen of schrijven. In verschillende van de afzonderlijke landen en geografische gebieden binnen de landen, ligt dit percentage nog belangrijker hoger.

Een sector, waarheen, in tegenstelling tot de exportsector, ook weinig buitenlands kapitaal vloeit, terwijl de ontwikkeling ervan voor de toekomst van Latijns-Amerika toch van zo groot belang is. Liever investeren (en speculeren) vele Latijnsamerikaanse welgestelden in grond en huizen of beleggen ze hun geld in het buitenland!

Bij dit alles dient ook nog te worden gevoegd het gebrek aan doelbewust politiek leiderschap in verschillende der Latijnsamerikaanse landen.

De politieke situatie is in vele landen nog zeer instabiel. In verschillende landen is een ontwikkeling in democratische richting te constateren; toch heeft de democratie vaak nog onvoldoende wortel geschoten. Hoewel de macht van het leger als politieke factor iets aan het afnemen is, berust het bestaan van menige regering nog op de steun van het leger. De grootste zwakheid van menig Latijnsamerikaans bewind is echter zijn corruptheid en onvermogen tot waarlijk leiderschap.

Gezien dit alles: een laag ontwikkelingspeil der bevolking, sterk onbevredigende bezits- en sociale verhoudingen, gebrek aan kapitaal, een vaak onvoldoende op industrialisatie afgestemde mentaliteit en ontoereikend of instabiel leiderschap, is het niet verwonderlijk dat er sprake is van een trage of zelfs een stagnerende economische groei in de meest Latijnsamerikaanse landen.

Bedenkt men tenslotte, dat de bevolking in Latijns-Amerika uiterst snel toeneemt, sneller dan in Azië of Afrika, namelijk 2,5% per jaar (terwijl de stijging der produktie daarmee nauwelijks gelijke tred houdt), dan heeft men de belangrijkste gegevens over dit gebied in handen. Gegevens, die alle wijzen in de richting van de noodzaak van een versnelde economische ontwikkeling op basis van ingrijpende sociaal-economische hervormingen en een snelle opvoering van het ontwikkelingspeil der bevolking. Want de arme Latijnsamerikaanse bevolking komt geleidelijk aan in beweging. Zij wordt zich de situatie, waarin zij verkeert, de sociale onrechtvaardigheid en ongelijkheid in de maatschappij, waarin zij leeft, meer en meer bewust. Wil het in Latijns-Amerika niet tot revolutionaire uitbarstingen komen, dan dienen de sociale en economische problemen met kracht en doelmatigheid te worden aangepakt.

'Een revolutie met vreedzame middelen'

De 'Alliantie van de Vooruitgang' wordt als een van de meest uitgewerkte plannen van de regering-Kennedy op het gebied van de Amerikaanse buitenlandse politiek beschouwd. Een groot aan-

tal experts, de meesten van hen evenals Kennedy afgestudeerd aan de Havard Universiteit, hebben aan de opstelling ervan meegewerkt. Het plan baseert zich op de hierboven gesignaleerde noodzaak van een versnelde economische ontwikkeling, te verwezenlijken door financieel-technische bijstand, sociaal-economische hervormingen, economische planning en grotere inspanning der Latijnsamerikaanse landen zelf. Door de Amerikanen wordt het plan gekarakteriseerd als 'een revolutie met vreedzame middelen'. Uiteraard heeft de ontwikkeling van Cuba onder leiding van Fidel Castro naar een communistische staat en de groeiende ontvankelijkheid in Latijns-Amerika voor links-extremistische ideeën, bij de totstandkoming van het plan een rol gespeeld. Kennedy wenst kennelijk de uitdaging van het Castrisme te beantwoorden door daarvoor een zijns inziens beter alternatief (nl. een snelle ontwikkeling langs democratische weg, met behulp van omvangrijke Amerikaanse financiële steun) in de plaats te stellen. De woorden van de 'Verklaring van de Amerikaanse volkeren', een samenvatting van de doeleinden vervat in het 'Handvest van de Alliantie van de Vooruitgang' en ondertekend door de Verenigde Staten en de Latijnsamerikaanse republieken minus Cuba wijzen hier trouwens op: 'Deze Alliantie is gebaseerd op het beginsel, dat vrije mensen levend onder de instellingen van een vertegenwoordigende democratie, op de beste wijze hun verlangen o.a. naar arbeid, huisvesting en land, gezondheid en scholen kunnen bevredigen. Een werkelijke vooruitgang wordt alleen verzekerd door een systeem, dat de waardigheid van het individu, het fundament van onze beschaving, garandeert.'

De Verenigde Staten leggen er echter de nadruk op, dat ook onafhankelijk van de dreiging van links-extremistische en revolutionaire ontwikkelingen, hulp op grond van de inter-Amerikaanse solidariteit noodzakelijk is en dat de Alliantie van de Vooruitgang beoogt tot een geheel nieuwe verhouding tussen Latijns-Amerika en de Verenigde Staten te komen. Een verhouding gebaseerd op wederzijds vertrouwen en gemeenschappelijke verantwoordelijkheid voor de ontwikkeling op het Amerikaanse continent.

Kort samengevat komt de inhoud van het plan op het volgende neer:

Uitgaande van de gedachte dat het gemiddelde inkomen per hoofd van de Latijnsamerikaanse bevolking jaarlijks tenminste met 2,5% moet stijgen, zal de hulp aan de Latijnsamerikaanse landen voor de komende tien jaar \$ 20 miljard bedragen. (Cuba is van hulp door de Verenigde Staten uitgesloten zolang het — in de

woorden van minister Dillon — door een vreemde mogendheid, i.c. de Sowjet-Unie wordt gedomineerd.) Deze hulp wordt gezien als een *aanvulling* op datgene wat in de Latijnsamerikaanse landen door eigen krachtsinspanning dient te worden gedaan.⁴

Van de \$ 20 miljard zal de Amerikaanse overheid ruim \$ 10 miljard, meest in de vorm van langlopende leningen tegen een lage interest voor haar rekening nemen. Men verwacht dat van de rest een derde zal worden verschaft door internationale financieringsinstituten, zoals de Wereldbank en de Inter-Amerikaanse Bank (instituten wier financiële middelen overigens ook voor een belangrijk gedeelte door de VS worden opgebracht), een derde door particuliere investeerders uit de Verenigde Staten en een derde door Europa en Japan.

Van hun kant verplichten de Latijnsamerikaanse landen zich programma's voor integrale landbouwhervormingen aan te moeten doen, teneinde de bestaande onrechtvaardige bezitsstructuur van latifundia en dwergbedrijfjes te vervangen door een evenwichtig systeem van eigendom. Ook zullen zij met voortvarendheid programma's ter opheffing van de ongeletterdheid en ter verbetering van de volksgezondheid ter hand nemen. Verder spreekt het handvest van het scheppen van doelmatige arbeidsverhoudingen en van vormen van overleg tussen regering, werknemers en werkgevers. Over de particuliere onderneming zegt het handvest dat deze zodanig moet worden gestimuleerd dat zij de ontwikkeling van het land bevordert en in toenemende mate werkgelegenheid schept. Ten aanzien van de belastingwetgeving wordt opgemerkt, dat deze moet worden herzien, 'zodat van de meestbezittenden het meest wordt gevraagd, belastingontduiking streng wordt gestraft en een zodanige herverdeling van het nationale inkomen plaats vindt dat de meest behoeftigen daarvan profiteren en tegelijkertijd het sparen en investeren en herinvesteren van kapitaal wordt aangemoedigd.'

Een andere bijdrage tenslotte van de Latijnsamerikaanse landen aan de Alliantie dient te zijn de opstelling van nationale ontwikkelingsprogramma's, opdat ook de hulp op planmatige wijze en zinvol verbonden met onderdelen van het nationale ontwikkelingsplan, kan worden verstrekt.

Tijdens de bespreking te Punta del Este bleek, dat de Noord-

4 Hoewel dit niet met zoveel woorden in het Handvest wordt gesteld, neemt men aan, dat Latijns-Amerika in staat moet worden geacht om in de komende tien jaar uit eigen middelen \$ 80 miljard te investeren.

Amerikanen ter verdeling van de gelden een soort bovennationale commissie van zeven onafhankelijke experts in hadden willen stellen. De hulpvragende landen zouden dan verplicht zijn geweest het plan of project waarvoor zij bijstand wensten aan deze commissie voor te leggen alvorens voor een lening in aanmerking te komen.

Bij een dergelijk onderzoek zouden dan uiteraard verschillende zaken aan een beoordeling kunnen worden onderworpen, zoals: past het project op zinvolle wijze in het totale ontwikkelingsplan; komt het ten goede aan een verbetering van de levensomstandigheden van de arme boeren en arbeiders; hoe staat het met de plannen tot sociaal-economische hervormingen enz. enz.

De grote staten Argentinië, Brazilië, Mexico, Chili en Peru keerden zich echter ten stelligste tegen de instelling van een dergelijke commissie, waarvan zij een inbreuk op hun soevereiniteit vreesden. Verschillende kleinere landen meenden in een onpartijdige commissie met bepaalde bevoegdheden een waarborg te zien, dat ook met hun belangen rekening zou worden gehouden en dat ook zij van de beschikbare gelden een redelijke portie zouden ontvangen.

Na dagenlange onderhandelingen kwam men tot een compromis. Men besloot tot de instelling van een permanente commissie van negen planningsdeskundigen onder auspiciën van de Inter-Amerikaanse Ontwikkelingsbank. Uit deze commissie zullen voor ieder plan dat wordt voorgelegd drie leden worden gekozen. Tezamen met drie experts, die geen zitting hebben in de commissie, maar die aanvaardbaar zijn voor het betrokken land, zullen zij het plan beoordelen.

De landen zijn echter niet verplicht hun plannen aan dergelijke, telkens opnieuw in te stellen comités voor te leggen, terwijl deze comités bovendien slechts adviserende bevoegdheden hebben. Wel is bepaald dat degenen die bereid zijn hun plannen voor te leggen en daarover een gunstig advies ontvangen voorrang hebben bij het verstrekken van leningen.

Teneinde de angst van de kleinere landen weg te nemen, dat de grotere landen met het grootste gedeelte van de gelden zullen gaan strijken, zijn er enkele bepalingen tot stand gekomen, die garanderen dat ook de kleinere landen voldoende hulp zullen ontvangen.

Behalve met de hulpverlening heeft men zich te Punta del Esta ook nog bezig gehouden met een versnelling van de economische integratie in Zuid-Amerika en met het probleem van de prijsstommelingen waaraan de export-producten onderhevig zijn. Wat dit laatste betreft is een groep experts samengesteld, die het probleem

in al zijn facetten bestudeert en internationale stabilisatie-programma's uitwerkt. Voor Europa is nog van belang, dat men zich zeer kritisch en bevreesd heeft uitgelaten over de Europese Economische Gemeenschap. Met deze Gemeenschap zijn nl. zoals bekend, een aantal gebieden (meest vroegere Franse koloniën in Afrika) geassocieerd, die preferenties (gaan) genieten op de Europese Markt. Daarentegen zal voor de produkten afkomstig uit Latijns-Amerika een gemeenschappelijk buitentarief gaan gelden. De Europese consument zal dientengevolge geneigd zijn de voorkeur te geven aan de goedkopere produkten (zoals b.v. koffie en bananen) uit Afrika boven die uit andere gebieden.

Wanneer straks eventueel ook de Engelssprekende Afrikaanse gebieden preferenties krijgen op een Euromarkt, uitgebreid met Engeland en de Scandinavische landen, zullen de handelsbelangen van Latijns-Amerika nog ernstiger worden geschaad. Tijdens de conferentie te Punta del Este heeft men er dan ook bij de EEG met kracht op aangedrongen rekening te houden met de belangen van Latijns-Amerika op de Euromarkt en ook voor de produkten afkomstig uit Latijns-Amerika over te gaan tot een opheffing der handelsbelemmeringen in de vorm van een verlaging der douanetarieven.⁵

Perspectieven van de Alliantie

Toen Kennedy tijdens een receptie op het Witte Huis op 13 maart 1961 voor Latijns-Amerikaanse diplomaten en Noordamerikaanse parlementsleden zijn plan tot hulpverlening aan de landen van Latijns-Amerika ontvouwde, eindigde hij zijn speech met de volgende woorden: 'Laten wij het Amerikaanse continent opnieuw tot een grote smeltkroes van revolutionaire ideeën en inspanning maken, als een teken van de kracht van het scheppend vermogen van vrije mensen; als een voorbeeld voor de gehele wereld, dat vrijheid en vooruitgang hand in hand gaan. Laten wij opnieuw de Ameri-

5 In het voorontwerp van een nieuwe associatieregeling, dat de Europese Commissie eind mei aan de zes regeringen voorlegde, wordt aangedrongen op totale afschaffing per 1 januari a.s. van de invoerrechten, geheven op een aantal produkten, afkomstig uit de geassocieerde gebieden (o.a. koffie, cacao, bananen).

Tegelijkertijd zou voor deze produkten het gemeenschappelijk buitentarief tot stand moeten worden gebracht, dat echter met een nog nader te bepalen percentage (25 à 50%) zou moeten worden verlaagd. Voor koffie, waarvan het buitentarief oorspronkelijk was vastgesteld op 16%, zou dit dus een verlaging tot minimaal 8% betekenen.

kaanse revolutie tot leven brengen, tot dat deze een richtsnoer wordt in de strijd van de volkeren, overal ter wereld, niet in de vorm van een imperialisme van geweld of vrees, maar geleid door moed en vrijheid, door hoop in de toekomst van de mens.'

Zullen deze hooggestemde woorden van Kennedy bewaarheid worden en zal het Verbond van de Vooruitgang zijn ambitieuze doelstelling: een snelle verheffing van de landen en volkeren van Latijns-Amerika langs democratische weg, vervullen?

Een antwoord hierop is niet gemakkelijk te geven. In sommige landen zijn de vooruitzichten dat men bereid en in staat is om aan het gestelde in het Handvest te voldoen, zoals land- en belastinghervormingen, snelle opvoering van het ontwikkelingspeil, een verantwoordelijke regering, redelijk goed. In weer andere landen daarentegen zijn, zoals de Amerikaanse senator Mike Mansfield in een studierapport over Latijns-Amerika opmerkte, de vooruitzichten voor veranderingen langs de weg der geleidelijkheid niet bemoedigend. In deze laatste landen is de kans op explosies groot: 'Waar veranderingen langs evolutionaire weg niet tot stand komen, zal het alternatief zeer waarschijnlijk niet zijn een voortdurende aanvaarding van de bestaande situatie. Het alternatief zal veel eerder bestaan uit militante pogingen om veranderingen met revolutionaire middelen te bewerkstelligen, volgens een oud dan wel volgens een nieuw geïmporteerd patroon.'

Zijn de kansen op een verwezenlijking van de doelstellingen van de Alliantie voor de Vooruitgang in de diverse landen verschillend, men kan wel enkele algemene moeilijkheden aanduiden, die de Alliantie zal hebben te overwinnen, wil zij slagen:

a. Anti-Amerikaans sentiment in Latijn-Amerika.

In vele Latijnsamerikaanse landen is sprake van een meer of minder sterk anti-Amerikaans sentiment. Dit sentiment is historisch bepaald en vloeit ten dele voort uit het feit, dat Latijns-Amerika steeds in zekere mate in een (economisch) afhankelijke positie van de Verenigde Staten heeft gestaan. Hoewel deze afhankelijkheid bepaald niet op één lijn is te stellen met die welke er vroeger was tussen de Europese landen en hun koloniën, kan men toch een zekere vergelijking trekken tussen de gevoelens welke vele ex-koloniale gebieden koesteren jegens hun vroegere meesters en de gevoelens van Latijns-Amerika jegens de Verenigde Staten.

Vele Latijnsamerikaanse landen hebben in de na-oorlogse periode de Verenigde Staten verweten, dat zij wel steeds hun zake-

lijke belangen in Latijns-Amerika wisten te behartigen, maar dit gebied verwaarloosden wat de hulpverlening betreft.

Het verwijt, dat de Verenigde Staten wel omvangrijke hulp aan Europa, Azië en Afrika verleenden, maar dat Latijns-Amerika er bij inschoot, is juist. Tot voor vier jaar hadden de Verenigde Staten bijvoorbeeld meer financiële bijstand verleend aan een land als Joegoslavië, dan aan alle Latijnsamerikaanse landen tezamen! Het plan-Kennedy betekent dus een correctie op een in het verleden gevoerde politiek. Het is echter geenszins zeker, dat het wegnemen van de grief verwaarloosd te zijn de gevoelens van animositeit jegens de Verenigde Staten zonder meer zal verzwakken. Want het plaatst de trotse Latijnsamerikaanse landen (al zullen ze de hulp bepaald niet weigeren) weer in een positie van afhankelijkheid. Deze keer in de positie van de dankbare kleine jegens de grote broer.

b. Onvoldoende bevoegdheden van de commissie, die de gelden toewijst.

Het plan-Kennedy berust op het principe, dat de hulp verleend wordt aan landen, die sociaal-economische hervormingen doorvoeren en nationale ontwikkelingsplannen opstellen. Doch zoals hierboven is aangestipt, sneuvelde het voorstel van de Verenigde Staten om een onafhankelijk boven-nationaal comité van planningsdeskundigen in te stellen, van wiens oordeel het zou afhangen of een land hulp zou krijgen, op de weerstand der grotere Latijnsamerikaanse landen. Deze zagen hierin een aantasting van hun soevereiniteit.

Het compromis, dat tenslotte uit de bus is gekomen, garandeert geenszins, dat aan de eis van hervormingen en ontwikkelingsplannen zal worden voldaan. Het garandeert evenmin dat het geld steeds doelmatig zal worden besteed en niet aan de strijkstok blijft hangen, of slechts wordt aangewend om de gevolgen van een ongezonde financiële politiek te bestrijden, in plaats van te dienen voor ontwikkelingsplannen.

c. Tegenstand van de zijde der 'bevoordeelde weinigen' en het ontbreken van een efficiënt en stabiel overheidsapparaat in vele Latijnsamerikaanse landen

De verleende hulp kan slechts doeltreffend zijn, de economische ontwikkeling kan slechts vaart krijgen, indien ernst wordt gemaakt met de in vorige hoofdstukken beschreven sociaal-economische hervormingen. Bovendien is er een efficiënt niet-corrump en stabiel

overheidsapparaat nodig om de diverse maatregelen en plannen uit te voeren.

In het verleden heeft echter in verschillende Latijnsamerikaanse landen de welgestelde klasse de noodzakelijke hervormingen steeds weten tegen te houden. Tegelijkertijd bleek de (veelal met haar verbonden) politieke elite niet in staat of bereid deze tegenstand te breken en/of op doeltreffende wijze een vooruitstrevend beleid te voeren. Ook de 'Alliantie van de Vooruitgang' zal met deze tegenstand, met een niet altijd even doeltreffend overheidsapparaat en met — in verschillende landen — een instabiele politieke situatie, rekening moeten houden.

d. Tegenstand in de Verenigde Staten zelf tegen het plan

Behalve de weerstanden, die tegen iedere vorm van hulpverlening aan achtergebleven gebieden in sommige kringen in de Verenigde Staten (evenals in Europa) leven, bestaat er ook een zekere weerstand bij sommige (conservatieve) groepen Amerikanen tegen Kennedy's plan in het bijzonder. Want hoewel het hulpverleningsplan ruimschoots plaats laat voor het particulier initiatief, waardeert het (meer dan vroeger het geval was), de rol van de overheid bij de sociaal-economische ontwikkeling, evenals sociale hervormingen en economische planmatigheid, positief. Voor sommige Amerikanen staat dit gelijk met (voor hen verwerpelijk) socialisme.

Het is dan ook de vraag hoe het particulier Amerikaanse initiatief in Latijns-Amerika zal reageren. Er zijn reeds zakenlieden, die de klacht hebben geuit, dat de regering-Kennedy onvoldoende de rol ziet, die het particulier initiatief in het kader van de Alliantie heeft te spelen.

Stringentere belastingmaatregelen in Venezuela en Chili (die door het Handvest worden vereist) hebben tot gevolg gehad, dat Amerikaans kapitaal, zij het in geringe omvang, zich uit deze landen heeft teruggetrokken.⁶ Ook sommige Latijns-Amerikanen zelf hebben als reactie op deze belastingmaatregelen hun kapitaal in het buitenland 'veilig' gesteld! (Men schat overigens, dat zich ongeveer \$ 5 miljard aan Latijnsamerikaans kapitaal in het buitenland bevindt.)

Bij dit alles komt nog, dat men in verschillende Latijnsamerikaanse landen nationalisaties van buitenlandse (Amerikaanse) on-

6 In de afgelopen jaren is de totale omvang van de particuliere Amerikaanse investeringen in Latijns-Amerika, mede onder invloed van de ontwikkelingen op Cuba, sterk verminderd.

ondernemingen overweegt, wat de weerstand tegen een hulpverlening zeker zal aanwakkeren.

Indien bovendien de Alliantie weinig zichtbare resultaten boekt, in de vorm van een duidelijke economische vooruitgang en grotere politieke stabiliteit, zal deze weerstand zeker zijn neerslag vinden in het Congres, in de vorm van een besnoeiing van de gelden voor de hulpverlening.⁷

Gezien dit alles is er dus zeker enige twijfel gerechtvaardigd of de Alliantie aan de hooggestemde verwachtingen van Kennedy en zijn adviseurs zal beantwoorden.

Zelfs afgezien nog van de hierboven genoemde moeilijkheden kan men zich bijvoorbeeld afvragen of een doelstelling als zesjarig onderwijs voor alle kinderen in 1970 (hetgeen een uitbreiding van het leerlingenaantal van 26 tot 45 miljoen inhoudt!) niet te ambitieus is. Het is eveneens twijfelachtig of de Latijnsamerikaanse landen werkelijk, zoals wordt aangenomen, in staat zijn om naast de \$ 20 miljard aan hulp uit eigen middelen \$ 80 miljard neer te leggen.

Geconstateerd moet worden, dat na een jaar de Alliantie praktisch nog niet van de grond is gekomen.

Alle factoren, genoemd onder a t/m d spelen hierbij een rol. Alleen Chili, Colombia en Bolivia hebben tot nu toe ontwikkelingsplannen op de lange termijn aan het Comité van experts voorgelegd. In de meerderheid van de landen is men nog niet verder gekomen dan praten over hervormingen. Een groot gedeelte van de hulp, die tot nu toe is verstrekt, wordt aangewend ter (overigens noodzakelijke) stabilisatie van de economie.

Kennedy laat zich door dit alles overigens niet uit het veld slaan. Hij heeft een nieuwe, zeer energieke, onderminister voor inter-Amerikaanse zaken aangesteld, om de uitvoering van zijn plan te verhaasten. Ter stimulering van het niet in alle opzichten welwillende particuliere initiatief heeft het departement van handel een handelscomité ten behoeve van de Alliantie ingesteld, dat o.a. tot taak heeft investeringen in kleine en middelgrote ondernemingen te bevorderen. De regering-Kennedy heeft nu het jaar 1963 aangemerkt als het eerste jaar, waarin de Alliantie werkelijk effectief werkzaam kan zijn.

Het valt te hopen, dat Kennedy in zijn opzet slaagt. Zijn plan

7 Bij het Congres ligt een voorstel van Kennedy om ten behoeve van de Alliantie voor de komende vier jaar \$ 3 miljard uit te trekken. De voorzitter van het 'House Appropriations Committee' noemde dit voorstel 'ezelachtig'.

gaat van juiste veronderstellingen uit. Het verdient de krachtige steun van Europa en de landen van Europa zouden er goed aan doen zich te beraden over de vraag op welke wijze en in welke mate zij een bijdrage aan dit plan kunnen leveren.

Want de enige kans en misschien wel de laatste, op het voorkomen van revolutionaire uitbarstingen en van de vestiging van dictatoriale regimens van links of van rechts, ligt in de manier, door Kennedy aangegeven. De Latijnsamerikaanse bevolking wil eindelijk van de armoede af en stuwt duidelijk in de richting van een versnelde sociaal-economische ontwikkeling. En voor een dergelijke ontwikkeling zijn geld, een planmatige aanpak, sociaal-economische hervormingen en vergrote eigen inspanning noodzakelijk.

A. A. van Rhijn

CNV en WBS over de structuur der onderneming

Het rapport der WBS over 'De hervorming van de onderneming' heeft al heel wat monden en pennen in beweging gebracht. De discussie is nog in volle omvang aan de gang. Daarom is het bijzonder verheugend dat kort geleden ook van uit protestants-christelijke kring een zeer waardevol rapport over dit onderwerp is verschenen. Het is afkomstig van een commissie door het CNV ingesteld en getiteld 'De structuur en de rechtsvorm van de onderneming' (gepubliceerd in het kaderblad van het CNV, Evangelie en Maatschappij, van maart 1962, blz. 65—132). Uitdrukkelijk wordt medegedeeld dat het rapport niet de mening van het CNV weergeeft, maar voor rekening van de commissie blijft.

Dat neemt niet weg dat het rapport van groot belang is omdat de kopstukken uit de kringen van het CNV aan de samenstelling hebben medegewerkt. Het rapport bevat de resultaten van de arbeid van drie secties. Er was een sociaal-ethische sectie met als voorzitter de oud-voorzitter van het CNV, M. Ruppert; een economische sectie met als voorzitter prof. mr. F. de Roos; en een juridische sectie met als voorzitter prof. mr. W. F. de Gaay Fortman.

De verhouding tussen de conclusies van de commissie in pleno en de conclusies der drie secties is niet altijd even duidelijk. Meerdere wensen, in de sectie-rapporten vermeld, worden niet in de slotconclusies opgenomen. Men zal dus kennelijk veel van hetgeen in de sectierapporten staat moeten zien als studiemateriaal, dat een bijdrage vormt voor een verdere discussie. Mijnerzijds zou ik mij in hoofdzaak willen beperken tot een bespreking van de slotconclusies. Daarbij zou ik dan telkens een vergelijking willen maken tussen het CNV-rapport en hetgeen het WBS-rapport voorstelt. Op een aantal punten blijkt dan overeenstemming te bestaan. Maar er komen ook belangrijke verschillen aan het licht. Het loont de moeite, voor die gevallen na te gaan of het CNV-rapport dan wel het WBS-rapport de voorkeur verdient.¹

¹ Ik besprak het WBS-rapport met warme instemming in een artikel in *Socialisme en Democratie* van januari 1960, 'Herziening van de structuur der onderneming'.

Het is daarbij uiteraard van groot belang in welk licht men de onderneming ziet. Het rapport noemt verschillende malen de onderneming een 'gemeenschap' (b.v. pag. 86). Naar mijn mening gaat dit bepaald te ver. Ik zou de onderneming niet willen kwalificeren als een gemeenschap, maar als een 'samenwerkingsverband'. Bij een gemeenschap denkt men aan een innerlijke band, die de betrokkenen samenbindt. De leden van een kerkgenootschap vormen een gemeenschap omdat zij door hetzelfde geloof met elkaar zijn verbonden. Ook het gezin vormt door de bloedverwantschap een echte gemeenschap. Maar in een onderneming is van die innerlijke eenheid tussen bedrijfsleiding, kapitaal en arbeid heel weinig te vinden. Het zijn zakelijke motieven welke overwegen. De kapitaalverschaffers zijn vooral geïnteresseerd in de koersen van hun aandeel. Het blijven in of vertrekken uit de 'gemeenschap' wordt daardoor bepaald. Ook de arbeider laat zich vooral leiden door het loon dat hij kan verdienen. Wanneer hij het elders beter kan krijgen, dan laat hij de 'gemeenschap' in de steek. En dat is hem ook niet kwalijk te nemen waar zijn levenspeil nog maar zo weinig boven het minimum uitkomt. Natuurlijk heb ik een open oog voor de wenselijkheid om de samenwerking tussen bedrijfsleiding, kapitaal en arbeid in de onderneming zo hecht mogelijk te maken. Daarvoor moet het nodige worden gedaan. Maar het is juist gewenst om daarbij de realiteit niet uit het oog te verliezen. Het hanteren van een begrip, dat ons in een al te idealistische sfeer gaat brengen, moet daarbij worden vermeden. Anders verliezen wij het zicht op de juiste, noodzakelijke hervorming in de structuur der onderneming.

Het rapport—Okma

Het is niet de eerste keer dat het CNV een publikatie geeft over dit onderwerp. Reeds in 1952 werd een rapport uitgebracht onder leiding van de helaas vroeg overleden hoogleraar Okma. In dit rapport wordt voorgesteld in iedere onderneming een *college van economische medezeggenschap* te vormen. Dit college zou dus een afzonderlijk orgaan zijn, dat in allerlei gevallen zou moeten worden geraadpleegd. Het bezwaar is, dat op deze wijze in een onderneming meerdere toporganen naast elkaar worden gevormd. De Raad van Commissarissen en het college voor de medezeggenschap zouden ieder een afzonderlijk bestaan leiden, hetgeen gemakkelijk tot gebrek aan contact, misverstanden en conflicten aanleiding kan geven.

De CNV-commissie heeft dit ook gevoeld. Zij acht terecht het ge-

zamenlijk beraad van de vertegenwoordigers van kapitaal en arbeid van veel belang. Vandaar dat de commissie zich thans van de door de commissie-Okma voorgestelde vorm van medezeggenschap losmaakt. In het algemeen lijkt mij iedere suggestie, die het onderhavige probleem zoekt op te lossen door het vormen van gescheiden organen niet aantrekkelijk.

Naar mijn mening is dit ook het bezwaar tegen het interessante proefschrift van dr. I. van Haren over 'Personeelsbeleid en ondernemingsstructuur'. Van Haren onderscheidt in de onderneming twee delen. Er is een onderneming in *vermogensrechtelijke* zin en een onderneming in *personenrechtelijke* zin. De onderneming in vermogensrechtelijke zin ziet haar positie geregeld in het bestaande vennootschapsstatuut. Daarnaast moet komen een regeling van de onderneming in personenrechtelijke zin. Deze regeling zal moeten worden vastgelegd in een eigen statuut, dat de positie van bedrijfsleiding en de werknemers, zomede hun onderlinge verhouding regelt. Het bezwaar tegen deze opzet is niet alleen dat zij leidt tot een gescheiden behandeling der problemen, maar ook dat zij zich zo bijzonder ver verwijdert van de bestaande werkelijkheid. Om resultaat te bereiken zal het toch bepaald noodzakelijk zijn zoveel mogelijk bij de reeds gegroeide verhoudingen aan te knopen.

Arbeider-directeur en Arbeider-commissaris

Het CNV-rapport heeft geen gunstige verwachtingen van de benoeming van een arbeider-directeur in het bestuur der onderneming. Want de arbeider-directeur blijft geen arbeider, maar gaat over tot een andere staat des levens. Voor de arbeider zelf betekent dit geen medezeggenschap. Ook de ervaringen opgedaan met de opname van leiders van de vakbeweging in het bestuur van genationaliseerde ondernemingen in Engeland, lokken niet tot navolging (blz. 120).

Het WBS-rapport is op dit punt van dezelfde mening. De gegeven motivering gaat in dezelfde richting. De arbeider-directeur komt geïsoleerd te staan. Zijn positie roept wantrouwen bij de arbeiders op. Bovendien is hij voor beslissingen afhankelijk van de medewerking van zijn mededirecteuren. Als eenling kan hij weinig doen. Principieel komt de arbeider-directeur in een scheve positie te verkeren. Want hij moet in de eerste plaats de belangen der onderneming dienen, terwijl de arbeiders van hem verwachten, dat hij hun pleitbezorger zal zijn (blz. 90-92).

Ook een *arbeider-commissaris* vindt het CNV-rapport niet aantrekkelijk. De bezwaren zijn van soortgelijke aard als tegen de

figuur van de arbeider-directeur. Als arbeider in de onderneming is de arbeider-commissaris ondergeschikt aan de directie. Maar tegelijk moet hij als commissaris van de onderneming op diezelfde directie controle uitoefenen. Goede hiërarchische verhoudingen brengen hem op deze wijze in een onmogelijke positie. Ook zijn commissarisschap kan hij niet naar behoren uitoefenen (blz. 120).

Het WBS-rapport vindt de sprong naar een arbeider-commissaris eveneens te groot. Het gevaar bestaat dat de medezeggenschap aan betekenis inboet wanneer zij wordt uitgeoefend door personen, die hiërarchisch ondergeschikt zijn aan de directie en bovendien vaak scholing en kennis missen om hun controlerende taak op doeltreffende wijze te vervullen. Voorzover men in de richting van arbeider-commissarissen wil uitgaan zal men eerst het kader voor deze nieuwe taak moeten opleiden en zich concentreren op een aantal sleutelbedrijven (blz. 92—95).

Drie stadia

Het is kenmerkend voor het CNV-rapport dat men langs banen van geleidelijkheid veranderingen in de structuur der onderneming wil brengen. Er worden daarbij drie stadia onderscheiden (blz. 130).

In het *eerste* stadium wil het rapport gebruik maken van de reeds thans bestaande mogelijkheid dat 1/3 deel der commissarissen door het personeel wordt gekozen. Artikel 50 c, lid 2 van het Wetboek van Koophandel opent daartoe de mogelijkheid. Want terwijl de benoeming van commissarissen in het algemeen geschiedt door de algemene vergadering van aandeelhouders, kan hiervan bij de akte van oprichting worden afgeweken door de bepaling dat een of meer commissarissen, doch ten hoogste één derde van het gehele aantal, zullen worden benoemd door anderen dan de algemene vergadering. Het is de bedoeling dat van deze mogelijkheid op *vrijwillige* basis gebruik wordt gemaakt. In dit stadium worden dus geen dwingende maatregelen voorgesteld. Op zichzelf zou het zeker van groot belang zijn indien op deze wijze met de benoeming van commissarissen door het personeel ervaring zou kunnen worden opgedaan. Maar uit de gegevens die in de laatste tijd zijn gepubliceerd is voldoende gebleken dat de commissarissen van onze grotere naamloze vennootschappen een beperkte besloten kring vormen waarbij men gaarne elkaar de bal toespeelt. Het lijkt mij daarom zeer onwaarschijnlijk dat men vrijwillig commissarissen, gekozen door het personeel, in belangrijke mate zal toelaten. Ik verwacht dus niet dat van deze mogelijkheid van artikel 50 c lid 2

van het Wetboek van Koophandel gebruik van betekenis zal worden gemaakt.

Het *tweede* stadium, dat het CNV-rapport zich denkt, bevat bepalingen van *dwingend* recht, zodat niet langer op de vrijwilligheid een beroep wordt gedaan. De wet zal namelijk moeten bepalen dat in het vervolg de helft der commissarissen door de aandeelhouders zal worden gekozen en de helft door het personeel. De Raad van commissarissen zal op deze wijze bipartite worden samengesteld.

In het *derde*, daarop volgende stadium, zal een bredere herziening van ons vennootschapsrecht moeten volgen. De onderneming zal dan moeten worden bestuurd door een Raad van Beheer, waarin de bedrijfsleiding, personen gekozen door de aandeelhouders, en personen gekozen door het personeel, op paritaire wijze zitting zullen hebben.

Zowel de bipartite samengestelde Raad van commissarissen als de tripartite samengestelde Raad van Beheer vormen het meest essentiële deel van het rapport. Ik wil daarom bij beide voorstellen wat langer stilstaan.

De bipartite Raad van Commissarissen

De CNV-commissie heeft het juiste inzicht gehad dat een hervorming van de structuur der onderneming zoveel mogelijk bij bestaande verhoudingen moet aanknopen en dat men liefst niet het gehele vennootschapsrecht onderste boven moet gooien. Het samenstellen van een raad van commissarissen uitsluitend door de aandeelhouders en personeel is een verandering, die door een betrekkelijk beperkte herziening der bestaande wetgeving kan worden verwezenlijkt. Bovendien zou op deze wijze een bres worden geschoten in de huidige eenzijdige samenstelling van de raden van commissarissen en het sociale aspect veel meer tot zijn recht komen.

Natuurlijk ontken ik deze voordelen niet. Toch ben ik met deze bipartite samenstelling van de raden van commissarissen niet gelukkig. Wanneer alleen aandeelhouders en personeel zijn vertegenwoordigd dan zullen zich ongetwijfeld scherpe tegenstellingen openbaren. Het gevaar is niet gering dat de stemmen herhaaldelijk zullen staken, waardoor geen beslissing kan worden verkregen en stagnatie optreedt. In een moderne grote onderneming is dit een onhoudbare toestand, omdat besluiten op staande voet moeten kunnen worden genomen, wil men grote schade vermijden. Het rapport laat ons op dit punt in de steek. De sociaal-ethische sectie is blijkbaar niet afkerig van een beroepsinstantie (blz. 96). Maar de

economische sectie wil van een beroepsinstantie niet weten (blz. 107). Deze sectie wil niet verder gaan dan het instellen van een orgaan, waaraan advies zal kunnen worden gevraagd, maar met de uitdrukkelijke bepaling dat dit advies geen bindend karakter heeft (blz. 109).

Naar mijn mening is bij een herziening van de structuur der onderneming geen plaats voor een dergelijke beroepsinstantie. Zulk een instantie zou als neutraal orgaan buiten de onderneming moeten staan. Maar daarmee zou de verantwoordelijkheid voor de gang van zaken in de onderneming van de ondernemingsorganen worden overgeheveld naar een buitenstaande derde. Dit is te minder aanvaardbaar omdat een dergelijke beroepsinstantie onmogelijk voldoende deskundig kan zijn in de typische bedrijfsgang van de betrokken onderneming. Waar een beroepsinstantie geruime tijd nodig zou hebben voor het doen van een weloverwogen uitspraak, daar zou voorts een zeer ongewenste vertraging in het nemen van beslissingen optreden waar snel handelen in de onderneming noodzakelijk is.

Het WBS-rapport verdedigt terecht geen bipartite, maar een tripartite samenstelling van de raden van commissarissen. In de raden zullen zitting hebben vertegenwoordigers van het kapitaal, van de arbeid en van het algemeen belang. Juist deze vertegenwoordigers van het algemeen belang zijn de aangewezen figuren om bemiddelend op te treden, wanneer de vertegenwoordigers van het kapitaal en die van de arbeid het in een felle tegenstelling niet met elkaar eens kunnen worden. Een beroepsinstantie is dan evenmin nodig, omdat een staking van stemmen die de onderneming verlamt, zich niet zal voordoen. Bij een tripartite samenstelling zal immers altijd een meerderheid aanwezig zijn, die een stagnatie onmogelijk maakt.

Maar het CNV-rapport verwerpt uitdrukkelijk de in het WBS-rapport voorgestelde samenstelling van de raad van commissarissen (blz. 129). Het bezwaar richt zich tegen een speciale vertegenwoordiging van het algemeen belang in de raad van commissarissen. Weliswaar zullen bedrijfsleiding en de raad van commissarissen met het algemeen rekening moeten houden. Maar het toezicht daarop zal niet *intern*, maar *extern* moeten worden uitgeoefend, hetzij rechtstreeks door de overheid, hetzij door middel van een vennootschapskamer (naar analogie van de Verzekeringskamer). Het rapport wijst er nog op dat het niet de eerste keer is, dat zich hieromtrent verschil van mening voordoet. Bij de behandeling van de Wet op de Bedrijfsorganisatie deed zich hetzelfde probleem

voor. Van de zijde der protestantse confessionele partijen werd destijds eveneens slechts een *extern* toezicht der overheid toelaatbaar geacht. Het standpunt van de Partij van de Arbeid, dat op een *intern* toezicht aandrong, werd verworpen. Het is kennelijk de leer van de souvereiniteit in eigen kring welke tot dit standpunt heeft geleid.

Intussen is het scherpe onderscheid tussen staat en maatschappij dat men hiermede tot uitdrukking wil brengen voor de tegenwoordige tijd onhoudbaar. Voor de 19e eeuw moge dit standpunt verdedigbaar zijn geweest. Thans is het geheel in strijd met de feiten, want de grenzen tussen staat en maatschappij zijn thans sterk vervaluwd. Zonder het onderscheid tussen beide uit het oog te verliezen kan men zeggen, dat staat en maatschappij tegenwoordig op menig punt nauw ineengestremeld zijn. Dat komt b.v. tot uiting in het totstandkomen van tal van organen, die de overheid adviseren of aan de uitvoering der overheidstaak deelnemen. De vraag of deze organen privaatrechtelijk dan wel publiekrechtelijk zijn is dikwijls moeilijk te beantwoorden. Men kan zich dan redden met de amphibie 'semi-publiekrechtelijk' te noemen, maar dat bewijst dan ook slechts hoezeer het scherpe onderscheid tussen staat en maatschappij is weggefallen. De Sociaal Economische Raad geldt algemeen als het orgaan van het bedrijfsleven. Toch wordt 1/3 deel der leden door de overheid benoemd.

Het is de bedoeling van het WBS-rapport dat de commissarissen algemeen belang een soortgelijke positie zullen innemen. Zij worden weliswaar door de overheid benoemd als representanten van het algemeen belang, maar zitten daar geenszins met opdracht van de overheid. Zij zijn geen mandatarissen, maar vrije mannen die naar hun beste weten op het algemeen belang hebben te letten.. Ook uit praktische overwegingen is deze samenstelling van de raden van commissarissen een aantrekkelijke oplossing. Want een controlerende functie kan veel geruislozer en effectiever in de onderneming *intern* worden vervuld dan door een *buiten* de onderneming staand orgaan, dat niet op de hoogte is en daardoor in bepaalde gevallen veel dieper zal moeten ingrijpen om zijn functie met succes te kunnen uitoefenen.

Op dit punt moet het standpunt van de CNV-commissie dan ook bepaald worden verworpen.

De Raad van Beheer

Uiteindelijk stuurt het CNV-rapport aan op een ingrijpende herziening van ons vennootschapsrecht, waarbij de onderneming zal

worden bestuurd door een raad van beheer, waarin de bedrijfsleiding, personen gekozen door de aandeelhouders, en personen gekozen door het personeel, op paritaire wijze zitting zullen hebben.

Zowel a. de *samenstelling* van de Raad van Beheer als b. de wijze van *verkiezing* van de leden van die Raad geven aanleiding tot het maken van een aantal opmerkingen.

a. Wat betreft de *samenstelling* van de Raad van Beheer valt direct op, dat, naast de vertegenwoordigers van aandeelhouders, ook de bedrijfsleiding in de raad zelf is opgenomen. Door haar grotere kennis en ervaring heeft de bedrijfsleiding een belangrijke voorsprong ten opzichte van de andere leden van de Raad van Beheer. Het gevolg is, dat de bedrijfsleiding daar gemakkelijk een overheersende positie kan gaan innemen. Dat is te bedenkelijker omdat de raad van beheer toch mede is gedacht als een orgaan van controle op de bedrijfsleiding. Maar een orgaan, waarin de gecontroleerde zelf een belangrijke positie inneemt, kan niet als controle-orgaan functioneren. Bij een dergelijke samenstelling wordt het controle-orgaan van zijn kracht beroofd. In de gedachtingang van het CNV-rapport is geen plaats voor een raad van commissarissen, die het toezicht op de bedrijfsleiding uitoefent. Want de raad van beheer en raad van commissarissen vallen hier samen. Toch geeft alleen een organisatie der onderneming, waarin enerzijds de bedrijfsleiding en anderzijds de raad van commissarissen afzonderlijke instanties vormen, de gewenste oplossing. Ieder van deze instanties heeft dan haar eigen taak en verantwoordelijkheid. Het WBS-rapport kiest terecht voor deze constructie.

Deze bezwaren zijn ook in de CNV-commissie wel aan de orde geweest (blz. 127). Ten gunste van de gekozen oplossing wordt aangevoerd, dat op deze wijze het beste tot uitdrukking wordt gebracht dat de onderneming een samenwerking is tussen kapitaal en arbeid onder leiding van de ondernemer. Voorts bedoelt opname van de bedrijfsleiding in de raad van beheer te voorkomen dat door het personeel gekozen vertegenwoordigers boven de directie worden geplaatst. Het argument, dat de gekozen oplossing 'onwerkbaar' zou zijn, omdat dan het toezicht op de leiding uitgeoefend moet worden door een college, waarin de leiding zelf zitting heeft, wordt onjuist geacht. Daarbij wordt verwezen naar soortgelijke vormen elders. Bij verenigingen heeft het dagelijks bestuur ook zitting in het algemeen bestuur. Hetzelfde ziet men in de vergaderingen van de provinciale staten en van de gemeenteraad. Gedeputeerde Staten maken deel uit van de Provinciale Staten;

B. en W. maken deel uit van de gemeenteraad. Wat hiervan te denken?

Om te beginnen is het jammer dat het CNV ons wat betreft de bevoegdheden van de raad van beheer veel te veel in het duister laat. Het WBS-rapport geeft terecht van de bevoegdheden van de raad van commissarissen juist een nauwkeurige opsomming (blz. 155—160). De sociaal-ethische sectie gaat wel nader op de bevoegdheden van de raad van beheer in (blz. 96—97). Maar in de conclusies van de commissie in pleno is daarvan niets terug te vinden. Toch is dit onderwerp voor een juiste verhouding van bedrijfsleiding en raad van beheer van wezenlijk belang. Want te beperkte bevoegdheden van de raad van beheer geven de bedrijfsleiding een veel te grote macht.

Maar ook afgezien hiervan gaat de vergelijking, welke het CNV-rapport maakt tussen de raad van beheer enerzijds en de provinciale staten en de gemeenteraad anderzijds, niet op. Want de raad van beheer benoemt niet de bedrijfsleiding. Daarentegen benoemen provinciale staten het college van gedeputeerde staten en de gemeenteraad het college van burgemeester en wethouders. Provinciale staten en gemeenteraad nemen daarmee tegenover hun dagelijks bestuur een veel sterkere positie in, dan de raad van beheer tegenover de bedrijfsleiding. Een ander verschil is, dat GS en B en W geen enkele invloed kunnen uitoefenen op de samenstelling van provinciale staten en gemeenteraad, waaruit zij worden gekozen. Maar de bedrijfsleiding zal wel degelijk de samenstelling van de raad van beheer beïnvloeden. De keuze van de vertegenwoordigers der aandeelhouders in de raad van beheer pleegt zeer sterk door de bedrijfsleiding te worden beïnvloed. Bij de door CNV-commissie voorgestelde samenstelling van de raad van beheer zal de neiging daartoe nog toenemen, omdat bedrijfsleiding en de vertegenwoordigers der aandeelhouders in de raad van beheer dan een 2/3 meerderheid kunnen vormen tegenover de vertegenwoordigers van het personeel.

De wens van de CNV-commissie om aan de bedrijfsleiding voldoende vrijheid van beweging toe te kennen is begrijpelijk. Zulks is ook gewenst. Maar die vrijheid zal moeten worden gevonden in de juiste afbakening van de bevoegdheden van de raad van commissarissen enerzijds en de bedrijfsleiding anderzijds. De constructie om de bedrijfsleiding als zodanig ook nog weer een belangrijke positie in de raad van beheer toe te kennen draagt een dubbelslachtig karakter en zal daarom niet tot een gezonde structuur der onderneming leiden.

b. Thans de wijze van *verkiezing* van de leden van de raad van beheer.

Daarbij zal een onderscheid moeten worden gemaakt tussen de aandeelhouderscommissarissen en de personeelscommissarissen.

De *aandeelhouderscommissarissen* worden in het CNV-rapport door de aandeelhoudersvergadering benoemd. Een nadere regeling wordt daaromtrent niet gegeven. Het WBS-rapport is op dit punt uitvoeriger (blz. 147—148).

Meer moeilijkheden brengt de vraag hoe de benoeming der *personeelscommissarissen* moet plaats vinden.

1. Wat het *passieve* kiesrecht betreft zijn CNV en WBS het wel zowat eens.

Personeelsleden moeten niet tot lid van de raad van commissarissen c.q. de raad van beheer kunnen worden gekozen. Want de hiërarchische verhoudingen worden scheef getrokken, wanneer een lid van het personeel als zodanig aan de bedrijfsleiding zou moeten gehoorzamen, maar in zijn hoedanigheid van commissaris boven of naast de directie zou zijn gesteld. Het CNV-rapport is op dit punt voor de toekomst wat minder afwijzend (blz. 131) dan het WBS-rapport (blz. 149'.

Ook *vakbondsbestuurders* uit de betrokken bedrijfstak komen niet voor een benoeming tot personeelscommissaris in aanmerking. Het CNV-rapport verdedigt deze incompatibiliteit met de juiste opmerking dat het tot bijzondere moeilijkheden moet leiden wanneer dezelfde persoon tegelijk onderhandelaar met de directie van een onderneming en commissaris van die onderneming zou moeten zijn (blz. 131). Het WBS-rapport spreekt in dezelfde zin (blz. 149).

2. Zijn CNV en WBS het over het *passieve* kiesrecht wel zowat eens, wat betreft het *actieve* kiesrecht lopen de meningen uiteen.

Het CNV-rapport wil blijkens de conclusies in pleno de personeelscommissarissen laten aanwijzen in een geheime stemming door de individuele leden van de organisaties, die in de onderneming werkzaam zijn. Het is de bedoeling op deze wijze de banden tussen kiezer en gekozene te versterken (blz. 130). Wat daarbij precies de taak der vakvereniging wordt is niet duidelijk. De vakorganisaties zullen 'hun diensten moeten verlenen bij de verkiezing van de betreffende commissarissen' (blz. 131). Onder deze formule kan in ieder geval ook vallen het opstellen van kandidatenlijsten.

Het WBS-rapport is op dit punt helderder. Het opstellen van kandidatenlijsten door de in het bedrijf vertegenwoordigde vakbond wordt uitdrukkelijk aanbevolen. Maar de keuze berust dan niet bij de individuele leden der vakorganisaties, maar bij de werk-

nemers, die lid zijn van de ondernemingsraad (blz. 148). Naar mijn mening verdient deze methode van verkiezing de voorkeur. De werknemersleden van de ondernemingsraad zijn de vertrouwensmannen van het personeel. Zij zijn veel beter dan de individuele leden van het personeel in staat zich een oordeel te vormen omtrent een juiste keuze. Bovendien is het voor de positie van de ondernemingsraad van belang dit college niet bij een onderwerp, dat zo op zijn terrein ligt, voorbij te gaan. De ondernemingsraad heeft waarlijk wel enige versterking van positie nodig om uit te groeien tot het orgaan, dat de medezeggenschap op het niveau der onderneming kan verwezenlijken.

De Vennootschapskamer

In het WBS-rapport wordt krachtig aangedrongen op het oprichten van een Vennootschapskamer. De Kamer zou moeten bestaan uit vijf leden, te benoemen door de Kroon. De leden zouden bij voorkeur het bedrijfsleven moeten kennen. De taak van de Kamer zou zijn het geven van voorschriften betreffende de jaarverslaggeving en het prospectus (blz. 119—134).

In het CNV-rapport heb ik niet kunnen vinden wat de commissie op dit punt precies verlangt. De *sociaal-ethische* sectie pleit voor een Raad van Toezicht op de N.V.'s (blz. 97). Deze Raad heeft een andere taak dan de Vennootschapskamer. Want aan de Raad van Toezicht wordt de bevoegdheid toegekend de kennelijk onjuiste beslissingen van de Raad van Beheer ongedaan te maken. Blijkbaar is hier meer gedacht aan een beroepsinstantie. Ik zei reeds welke overwegende bezwaren daartegen naar mijn mening bestaan. De *juridische* sectie suggereert de oprichting van een Kamer voor het Bedrijfsleven (blz. 121—125). Uitvoerig worden geregeld: de samenstelling van de Kamer (ook de burgerlijke rechten of een Centraal Arbeidshof worden hier mogelijk geacht); de besluiten en handelingen van de leiding der onderneming die onder de rechtsmacht van deze instantie vallen; de grenzen van de rechtsmacht van de instantie; de sancties; de klagers; de minimumgrenzen van de ondernemingen, waarop de regeling betrekking heeft. Raadpleegt men nu de conclusies van de *commissie in pleno*, dan wordt het begrip 'vennootschapskamer' (naar analogie van de Verzekeringskamer) vermeld, zonder dat verder omtrent samenstelling en verkiezing enige mededeling volgt (blz. 129).

Zo geven de sociaal-ethische sectie, de juridische sectie en de commissie in pleno sterk van elkaar afwijkende regelingen. Het rapport verschaft over deze onzekerheid enig licht in een inleiden-

de paragraaf (blz. 69). Onder het hoofd Vennootschapskamer wordt daar door de gehele commissie aanbevolen een onafhankelijke instantie die waakt tegen misbruik van recht. Uitdrukkelijk wordt daarbij medegedeeld dat de commissie in pleno instemt met het wezen van de denkbeelden der sociaal-ethische en juridische secties maar zich niet aan elk detail dezer suggesties kan binden omdat over de vorm der voorziening nog twijfel bestond. Intussen is niet alleen de *vorm* der voorziening maar ook de *inhoud* nog weinig duidelijk. Dit is zeer te betreuren. Het rapport verwerpt de commissarissen algemeen belang welke het WBS-rapport terecht aanbeveelt. Het zijn vooral deze commissarissen welke de raillementen in een onderneming kunnen voorkomen. Mist men deze waarborg, zoals in het CNV-rapport, dan komt alle nadruk te liggen op een buiten de onderneming staande controlerende instantie. Maar dan moet die instantie ook duidelijk worden geregeld. En dat is in het CNV-rapport niet gebeurd.

Ondanks al deze kritische opmerkingen wil ik nog eens herhalen met grote waardering van dit rapport te hebben kennis genomen. Het is een nuttige bijdrage voor de discussie in de Staatscommissie-Verdam bij het vinden van een betere structuur der onderneming.

Vóór Walden en er na

De belevenissen van mijn grootvader Klaas van 't Veer op en om Frederik van Eedens Walden in het begin van deze eeuw, die ik hier enige tijd geleden beschreven heb aan de hand van een mij overgeleverde correspondentie, bezorgden mij enkele mondelinge reacties. Zo is de veronderstelling geuit, dat het hier een episode betrof uit het leven van 'Klompens Klaas' — een legendarische socialist van het eerste uur, die zijn afkeer van de schutterij demonstreerde door op klompen op de verplichte oefenmiddagen te verschijnen.

Nu, wie dat denkt, kent mijn grootvader niet. Klompens heeft hij stellig niet meer gedragen sedert zijn jeugd op de boerderij in Assendelft, waar hij rond een eeuw geleden geboren werd, en zijn beginnende jongelingsjaren in het Heiloose huisje van zijn vader, mijn overgrootvader, die dus Piet heette.

Dus? Jawel, naar goede boerentraditie worden in mijn familie de oudste zoons naar de grootvaders genoemd en wel met een regelmatige opvolging van Pieten en Klazen, waarvan de oorsprong zich in het verleden verliest. Het is mij nog wel gebeurd, dat ik in Assendelft — waar in geen twee generaties een Van 't Veer van mijn tak gewoond heeft, hoewel er aan andere Van 't Veers nu juist geen gebrek bestaat — werd geklasseerd als een 'Paul van Piet van Klaas van Piet van Klaas zn.', als om te bewijzen, dat er niet véél voor nodig is om in zo'n omgeving nieuwe patronymia te laten ontstaan.

Laat ik er meteen bijzeggen: deze klassering geschiedde niet door naaste familieleden van grootvaders kant, want van mijn oudooms en oudtantes (mijn vader was enig kind en over die band wordt verder dus niet gespeeld) en hun mij onbekende nakomelingen, is mijn familie al meer dan driekwart eeuw door onmin gescheiden. In Assendelft, en wat hogerop langs de Zaan, moet ik het met relaties van grootmoederszijde doen, die goede Zaanse namen dragen als Kat, Greeuw en Kwantes. (Van oudsher Spaans? Quantes? Lieve hemel, wat is daar gebeurd?)

Ik maak deel uit van een generatie met bijzondere grootvaders. Steeds weer valt mij op, dat mijn generatiegenoten hebben beschikt over grootvaders die uitzonderlijk konden vertellen, voordragen, zingen en donderjagen, die van alles en nog wat hebben meegemaakt, die vasthielden aan merkwaardige kledingstukken (ja, ook klompen, al was mijn grootvader zo niet), gewoonten en baardgroei zonder zich iets van iemand aan te trekken, die opgegroeid zijn in plaggenhutten, holle herenhuizen met tientallen trappen en opkamers, of beurtschepen, die ik weet niet wat allemaal voor bijzonders hadden.

Is het alleen de jeugdherinnering die mijn generatiegenoten en mij parten speelt? Waren ze eigenlijk niet zo bijzonder en lijkt het alleen maar zo omdat hun verhalen in een vorige eeuw speelden?

Ik geloof het niet. Deze grootvaders leefden nog in een individualistische tijd, een tijd zonder massamensen, een ellendige tijd (hoor daar onze grootvaders maar eens over), maar juist door de grote sociale en niet te vergeten lokale verschillen een tijd van onderscheiden, ook in het menselijke. Onze vaders groeiden al naar elkaar toe en naar ons toe. Neem ik mijn eigen grootvaders, dan ligt er een wereld tussen hen en mij en ik heb van anderen nooit iets anders gehoord.

Een halve eeuw geleden was er nog duchtig verschil tussen Assendelft en Westzaan en wie vandaar naar Heiloo verhuisde, zag niemand ooit meer terug. Dat was de emigratie van mijn overgrootvader Piet, die oorzaak en slachtoffer was van de familieruzie waarop ik doelde.

Deze hele geschiedenis, mij uit de verhalen van mijn vader natuurlijk goed bekend (mijn grootvader is in 1923 overleden, toen ik één jaar oud was), is weer bij me opgekomen toen ik het vorige artikel over mijn grootvaders avonturen op Walden beschreef. De wereld is er niet door geschokt, maar wie wil weten hoe mijn grootvader als socialist op Walden belandde, moet het maar lezen. Alles bijeen, is het een zijlichtje op de negentiende eeuw en op de vroege arbeidersbeweging die mijn grootvader met inzet van zijn gehele persoonlijkheid in het begin van de twintigste eeuw gediend heeft.

Mijn overgrootvader dan, was eigenaar van een kapitale boerderij in Assendelft, waarop de familieoverlevering niet minder dan honderd koeien heeft gestald. De boerderij staat er nog, dichtbij het veer van Buitenhuizen, vroeger over het IJ, thans over het

Noordzeekanaal. Het is een oeroude verbinding waaraan alle Van 't Veers, rood of groen, hun naam wel ontleend zullen hebben.

Toen hij tegen de zestig liep en aan zoons alleen kon bogen op mijn grootvader Klaas, die een zeer verre nakomer was in het gezin en nog in lange tijd het bedrijf niet zou kunnen leiden, besloot mijn overgrootvader de boerderij op voorhand onder zijn (drie) getrouwde dochters en schoonzoons te verdelen.

Hij zelf kocht zich een aardig huisje met grote moestuin en boomgaard in Heiloo onder Alkmaar, met de bedoeling daar met een beetje tuinwerk de rest van zijn levensdagen te vullen. Mijn grootvader trok met zijn ouders mee naar Heiloo en zou later die tuinderij erven, zodat op den duur elk der kinderen zou krijgen wat hem toekwam.

Er is nog een klein, in zwart zeildoek gebonden kasboekje in de familie, waarin mijn overgrootvader in de jaren tachtig van de vorige eeuw de opbrengst van zijn appels en peren, kruisbessen en aardbeien aantekende. Veel was het niet, alles ging in enkele centen per kilo. Het was zelfs alras aanzienlijk minder dan mijn overgrootvader, bijgestaan door zijn zoon Klaas, tevoren becijferd had. Een van de periodieke landbouwcrises die het einde van de negentiende eeuw markeerden, legde het bedrijfje geheel lam. Verre van stil en redelijk welvarend te kunnen leven, geraakte mijn overgrootvader steeds dieper in de financiële zorgen. Ten slotte mocht men hem gerust straatarm noemen. Maar zijn schoonzoons hielpen niet, want ook dat is een goede boeren-traditie. Dan had hij immers maar zo dom niet moeten wezen z'n plaats al voor zijn dood te verdelen! En trouwens, de jongens hadden het zelf óók niet gemakkelijk met die landbouwcrisis.

Kort en goed, uit Assendelft kwam niets terug en Klaas, toen een jaar of vijftien, moest — hij was nu eenmaal thuis — zijn ouders uit de misère proberen te helpen door te werken. Het zaad van de twijfel zal toen ongetwijfeld bij hem zijn gezaaid. Was dat rechtvaardigheid?

En hij kan niet de enige Assendelftenaar zijn die aan het twifelen is geraakt. Het dorp is een langgerekt lint langs weg en vaart. In het centrum voor zover men daarvan kon spreken (veel is het nog niet), lag en ligt een brug waar in vroeger tijd op zondagavond het protestantse deel van de bevolking het katholieke placht te ontmoeten voor een prenozaal vuistgevecht dat door de jongelingschap van beiderlei religie werd opgevoerd.

Frederik van Eeden op Walden

Hoe het nu is weet ik niet. Opvallend is wel, dat Assendelft op de rond 3600 kiezers meer dan duizend socialisten en zeshonderd communisten telt. Het zou mij niet verbazen als de geografische verdeling van vroeger, die een religieuze bepaling scheen te hebben, eerder een sociale achtergrond had. Wat oudtijds bezuiden de brug woonde was protestant, benoorden katholiek. Maar was het niet ook zo, dat juist de grote boeren met hun aanhang en hun hardheid, aan die zuidkant resideerden?

Het is maar sociografie van de koude grond, deze veronderstelling. Voor mijn grootvader was de koude grond intussen reëel genoeg. Tot de dood van zijn ouders droeg hij hun financiële zorgen, ook na zijn vroege huwelijk, op negentienjarige leeftijd, dat wel mede een vlucht uit een tamelijk uitzichtloze situatie geweest zal zijn.

Maar meen nu niet, dat er sprake is van vroegtijdige verzuring. Integendeel, mijn grootvader was in vele opzichten een vrolijk type, met enige nadruk op 'type'. Hij was wat wij tegenwoordig een 'practical joker' noemen, en ging daarin niet zelden tamelijk ver. De werkkring, uit de opbrengst waarvan hij aanvankelijk dus twee gezinnen moest onderhouden, lag bij het spoor, eerst te Alkmaar, daarna in Halfweg, een station waar toentertijd blijkbaar nog wel eens een trein wilde stoppen. Hij is een tijdlang conducteur geweest en uit die periode stamt het verhaal, dat hij, als het werk hem te humorloos voorkwam, soms met angstig gelaat, verwarde haren en losse pet de passagiers verontrustte alsof er ergens iets ontzettends was gebeurd. De reizigers, toch bij al dat stoom en vuur niet allemaal op hun gemak, oogden hem ontzet na — en zagen hem dan even later vrolijk fluitend weer terugkeren.

Ik vermoed, dat de directie der NS tegenwoordig van dergelijke grappen niet meer gediend zal zijn. De Hollandsche IJzeren Spoorweg Maatschappij van mijn grootvaders dagen moet wat gemoedelijker zijn geweest.

Andere humoristische momenten van enig geweld deden zich op de stations voor, waar mijn grootvader later te werken kwam. Ik herinner mij tenminste een verhaal over een vermomming in burgerpak (meer dan een dienstpjet zal zijn spooruniform trouwens wel niet betekend hebben), waarin hij, quasi als passagier optredend, een collega-beambte die wel geüniformeerd was, luidkeels verwijten maakte over de onveiligheid van een trein die op punt van vertrekken stond. Wederom tot schrik van de passagiers, die verbleekten bij krachtige termen als 'duidelijk verroeste

wielen' en 'kennelijk slordig gelegde koppelingen'. De collega was in het komplot en er moet op die stations heel wat afgelachen zijn, hoewel niet door de treinreizigers. Nu goed, dagelijks zal het wel niet zijn voorgekomen, anders zou mijn grootvader geen carrière bij de spoorwegen gemaakt kunnen hebben. En carrière maakte hij, want hij heeft later de titel van assistent-stationschef (althans woorden van gelijke strekking) tot 1903 met ere gedragen.

De rondborstige humor van mijn grootvader bleef niet tot de perrons van Alkmaar, Halfweg en later Amersfoort beperkt. Uit zijn bibliotheek rest mij één boek. Het zou fraai geweest zijn als het *Das Kapital* of de *Verzamelde Werken* van Domela Nieuwenhuis zou heten. Persoonlijk vind ik het plezieriger, want persoonlijker, dat het integendeel om de verzamelde werken, *Ernstig en Los* geheten, van de dichtende dominee E. Laurillard gaat, wiens *In een diligence zaten, Negen menschen bij elkaar, 't Was een dag van groote hette, En de lucht was drukkend zwaar*, tot de klassieke Nederlandse dichtkunst behoort. Zoals mijn grootvader verzen als *Ik woonde buiten. Er werd gescheld. Jodocus Droge, werd me aangemeld* kon voordragen, en vooral het onsterfelijke *Paardegang*, waarin dominee dit ritme van stapvoets tot galop heeft neergelegd, schijnt niemand hem verbeterd te kunnen hebben.

Niemand althans in Halfweg, waar zo'n natuurtalent als mijn grootvader al spoedig de ziel was van de rederijderskamer *Het Ontluikende Roosje*, die toen al zeer oud was en naar ik meen nog steeds bestaat. Als regisseur van de jaarlijkse toneelopvoering van dit verbond was mijn grootvader een belangrijk personage in het dorp.

Pagerollen werden door hem eigenhandig aan mijn vader toebedeeld en mijn grootmoeder heb ik meermalen smakelijk lachend horen vertellen hoe de knaap weken had gestudeerd op zijn enige claus in een stuk waarin iets met een graaf gebeurde, zoals altijd in dit soort oude stukken het geval was. De zinsnede luidde: 'Meneer de graaf, er is een brief aangekomen' en moest uitgesproken worden op het moment dat de page, beleefd buigend, dit document aan de geadresseerde overhandigde. Van de zenuwen werd het: 'Meneer de brief, er is een graaf aangekomen', maar het gaf niet, want er moest tóch gelachen worden.

Bij het spoor is mijn grootvader met de arbeidersbeweging in aanraking gekomen. Hij werd er geheel door gegrepen. Of hij

functies in de bond' bekleed heeft, is mij niet bekend, wel dat hij reeds vóór 1903 in Amersfoort bekend stond als de 'rooie spoorman', zoals ik bij de vorige gelegenheid beschreven heb. Een bepaalde foto uit die tijd heb ik niet meer kunnen terugvinden, maar van vroeger in mijn geheugen geprent. Al het personeel van het station voor het hoofdgebouw, mijn grootvader met platte pet en zware knevel iets terzijde van het eenvoudige voetvolk en naast hem weer, juist met die kleine, maar zo belangrijke tussenruimte, de grote chefs van het emplacement. De afstand naar het voetvolk verdween bij de spoorwegstaking van 1903; die tot de hoge heren werd een kloof die tot ontslag leidde.

Dit heb ik bij de vorige gelegenheid verteld. De financiële catastrofe, het contact met Frederik van Eeden, het aanbod op Walden te komen koloniseren (vooral afgewezen onder druk van mijn grootmoeder, die het er te stoffig en te onpraktisch vond), dit alles is reeds geboekstaafd.

Naar het schijnt zijn er heel wat stakers van 1903 in het verzekeringswezen gegaan, vooral bij De Centrale, die korte tijd later is opgericht. Die weg bleef voor mijn grootvader open, zoals later zal blijken, maar zijn eerste aanloop had toch een andere richting. In Utrecht opende hij een volkskoffiehuis en niet toevallig in de stad van de spoormannen. Die zouden, meenden mijn grootouders, hun klandizie wel aan een oud-collega willen schenken. Bovendien mocht men rekenen op de aanloop van de sociaal-democraten in de stad, zowel om de gezelligheid als om de leerzame avonden die de beweging er zou kunnen beleggen. Er was zelfs een tuin voor zomers vermaak.

Binnen stond een biljart, er werd koffie en limonade gedronken en hardgekookte eieren waren zeer in trek. Het was natuurlijk weer mijn grootmoeder, pronte boerendochter, die later wist te vertellen, dat sommige klanten, misschien zó van de locomotief hongerig binnengevallen, de besmettelijke, gepelde eitjes bij de eerste aangreep reeds geheel zwart maakten.

Er leeft in Nederland nog een, thans hoogbejaarde, socialist van wie ik zeker weet, dat hij mijn grootouderlijk koffiehuis frequenteerde. Vooral door dit verhaal. Hij was op een gezellige avond het slachtoffer van goedmoedige spot, waarin hij trouwens zelf ook kon uitblinken, en probeerde zich groot te houden met uitroepen als: ga je gang maar, mij krijg je niet op de kast! Totdat hij zich zelf niet meer geheel meester was en met de kreet: "Toch krijg je me niet kwaad, godverdomme!" een biljartbal dwars door de grote spiegelruit van het café wierp.

Het zou allemaal nog zo erg niet zijn als mijn grootvader toch al niet zo'n moeite had gehad zijn ruiten te verzekeren. Het was immers gebruikelijk op oranje feestdagen de socialistische volkskoffiehuizen bij het vermaak te betrekken door er de ruiten in te werpen. Ik heb wel eens verhalen over complete belegeringen van dit soort inrichtingen in Rotterdam en Amsterdam gelezen. Zo erg was het bij mijn grootouders in Utrecht gelukkig niet, maar toch wilde hun café geen broodgevend (laat staan winstgevend) bedrijf worden.

Met enige moeite wisten zij zich er ten slotte van los te maken. Al te uitvoerig wil ik hier niet over worden, want per slot heb ik óók mijn familietrots. Laat ik slechts vertellen, dat er een handkar en een noorderzon aan te pas kwamen. De schulden zijn later wel afbetaald, zo iets staat me tenminste uit de verhalen van mijn jeugd bij.

Bij dit overhaaste vertrek is het des te wonderlijker, dat mijn grootouders toch besloten, in de stad waar zij na zoveel omzwervingen ten slotte terugkeerden, Alkmaar dus, opnieuw een volkskoffiehuis te stichten. Het was op de Oudegracht, dat zij De Voorwaarts gingen beheren, zonder al te veel achterwaarts naar de Utrechtse ervaringen te zien. Zakelijk had De Voorwaarts een iets vastere voet dan zijn Utrechtse voorganger. Het was niet alleen een volkskoffiehuis, maar tegelijk een coöperatief Volksgebouw met een zaaltje voor bijeenkomsten en misschien zelfs bruiloften en partijen. (Wie de Alkmaarse Oudegracht kent, weet, dat er geen riant huizen staan, waar, als er beneden café werd gehouden, boven nog plaats zou kunnen zijn voor meer dan één zaaltje.)

Voor wie het zich herinnert, heb ik al verteld, dat de iets vastere voet van de Alkmaarse onderneming nu ook zo heel vast weer niet was. In 1909 tenminste, toen mijn grootvader overwoog bij Van Eeden op Walden in dienst te treden als rentmeester en directeur van de elektrische broodbakkerij die het vermaarde Panda Brood vervaardigde, probeerde hij de vermogende idealist op de valreep van diens vertrek naar Amerika tot financiële bijstand van De Voorwaarts te bewegen. Vergeefs.

Na de Waldense episode keerde mijn grootvader eind 1912 of begin 1913 naar Alkmaar terug. Ten slotte zou het dan toch het verzekeringswezen worden dat hem een redelijke financiële basis bood, zij het niet De Centrale, maar een Schiedamse onderneming welke ik, uit een gevoel van loyaliteit, nog steeds mijn klandizie gun.

Er werd in die tijd en wat later in de levensverzekering nog veel met Engelse namen gewerkt. Bij mijn grootmoeder thuis hing tenminste naast het kartonnen hoefijzer met de zinspreuk Kennis is Macht, waarover ik als kind veel nadacht (nu minder), en naast de Naar-het-licht-kalender, een evenzeer kartonnen reclameplaat voor *Life Insurance*, die mij ook al aan het denken zette.

Nog dit over de verzekeringen: zo compleet konden zij niet verzekerd zijn tegen alle bedreiging van lijf en goed, of mijn grootouders stonden als het onweerde desnoods midden in de nacht op, kleedden zich geheel aan en wachtten met de schaarse geldmiddelen waarover zij beschikten, benevens de even schaarse waardepapieren (wellicht vooral verzekeringspolissen) bij de hand, tot het gedonder voorbij was. Het boerenbloed verloochende zich niet bij de verzekeringsagent, zelfs niet toen hij zich reeds inspecteur kon noemen.

In de socialistische beweging van Alkmaar keerde mijn grootvader terug als geroepen. Misschien wás hij ook wel geroepen, want het grote aantal functies dat hij al spoedig bekleedde, wijst erop, dat een man van zijn energie, organisatievermogen en humor in de Alkmaarse beweging nodig was. Hij was voorzitter van de federatie Alkmaar, raadslid (naar ik meen, later fractieleider), correspondent van Het Volk (onbezoldigd — toch al vrijetijdsjournalist!), cursusleider, oprichter en voorzitter van de woningbouwvereniging Rochdale, waarvan de naam uiteraard met een goede Hollandse keelklank moet worden uitgesproken.

Een theoreticus is hij nooit geweest. In de officiële en officieuze uitgaven van de oude SDAP ben ik zijn naam slechts een maal tegengekomen. Bladerend in een oude jaargang van De Notenkraaker, vond ik in de correspondentierubriek bij toeval eens de volgende verwijzing (ik citeer uit het hoofd): 'K. van 't V. te A.: Op dit soort zaken kunnen we hier toch niet ingaan.'

Ik geef toe: veel is het niet, maar daar moet mijn grootvader toch een probleem aan de orde hebben gesteld, waarvan zelfs de redactie van De Notenkraaker niet terughad!

De naam van mijn grootvader leeft voort in Rochdale. De wijk van kleine, maar keurige arbeidershuisjes met voor- en achtertuintjes, mag tegenwoordig nog zo overschaduwde worden door enige blokken ontierend hoge flatgebouwen, er is en blijft een straat die K. van 't Veerstraat heet, naar de man die hier bouwen liet. Als jongen heb ik veel in die straat gelogeerd, want na de dood van mijn grootvader is mijn grootmoeder er lang blijven

wonen. Het is niet gebruikelijk, dat schooljongens elkaar in de vakantie prentbriefkaarten sturen. Ik deed het, omdat ik prat kon gaan op het adres van de afzender in de straat van mijn grootvader.

De jeugdige ontvangers beschouwden het algemeen als een goede grap (Henk Maurits in de Mauritslaan, Piet Daendels in de Daendelsstraat, Willem Spark in de Willemsparkweg, etc.). Het was een soort practical joke waarom mijn grootvader zelf zeker nog plezier zou hebben gehad.

Koele analyse der afschrikking

Herman Kahn: 'On Thermonuclear War'

Dit boek¹ heeft in de Verenigde Staten nogal wat verontwaardiging gewekt, hoewel het noch de grondslagen der Amerikaanse maatschappij aantast noch één onvertogen woord bevat. Het bevat een analyse der strategische verhoudingen in het nucleaire tijdperk, tracht een antwoord te vinden op de vraag of er in de huidige of toekomstige verhouding een kernoorlog kan of zal uitbreken, welke concrete gevolgen een dergelijke rampzalige gebeurtenis zou kunnen hebben, hoe men deze gevolgen zou kunnen beperken en hoe een land, in dit geval de VS, eventueel na zulk een catastrofe weer tot een aanvaardbaar economisch peil zou kunnen geraken, maar bovenal hoe de VS en dus het Westen het uitbreken van een wereldconflict kunnen voorkomen zonder het hoofd te buigen voor communistische dreiging of chantage.

Wie is Herman Kahn? Een Amerikaans fysicus met een wiskundige nevenopleiding, die sinds 1948 is verbonden aan de afdeling fysica van de RAND Corporation, waar hij zich voornamelijk bezig heeft gehouden met de relatie tussen wapens en strategie. Tijdens een detachering aan het 'Center of International Studies' aan de Princeton University heeft hij het manuscript van de drie series colleges, waaruit het werk bestaat, voltooid. Bij de conceptie van zijn voordrachten heeft hij in ruime mate gebruik gemaakt van adviezen van specialisten, wier namen ons zeer bekend in de oren klinken: Brodie, Wohlstetter, Reinhardt, Morgenstern en Brennan, om maar een paar te noemen.

De kritiek op het werk en de gevoelens van onbehagen waren voornamelijk gericht op zijn koele berekeningen over het aantal doden na een kernaanval onder verschillende strategische omstandigheden, op zijn schattingen en conclusies omtrent de genetische gevolgen voor het heden en de komende eeuwen en op zijn berekeningen inzake de mogelijkheid van economisch herstel bij bepaalde graden van verwoesting en bepaalde verliezen aan menselijk leven. Dit onbehagen werd dan ongetwijfeld nog versterkt door

1 Herman Kahn: 'On Thermonuclear War', (Three Lectures and several Suggestions), Princeton University. Press. 1961. 668 pp. \$ 10.-.

de koele afgetrokkenheid van zijn bewijsvoering en de onmiskenbare laboratoriumsfeer van zijn feiten- en cijferopstellingen. Wat bepaalde critici waarschijnlijk het meest heeft geërgerd is het feit, dat hij na de analyse der strategische situatie en van zijn inderdaad gruwelijke feiten en cijfers niet tot de conclusie is gekomen, dat het Westen het hoofd in de schoot moet leggen, maar het risico van een catastrofe moet trachten te verminderen zonder toe te geven aan de druk van een agressor. Zij hebben de neiging daarbij te vergeten, dat Kahn ruime aandacht wijdt aan het probleem van de beheersing der bewapening en op dat gebied bijvoorbeeld minstens zoveel risico's accepteert als Donald Brennan, wiens 'Arms Control and Disarmament' bij Kahn's tegenstanders bepaald in een zeer goede reuk staat en dat ook verdient. Overigens had de auteur wel een voorgevoel van wat hem te wachten stond blijkens zijn opmerking dat het een bijna bovenmenselijke wetenschappelijke afgetrokkenheid vereist, het probleem tot het einde door te denken. Ondanks alles, zegt hij, is het nodig kwantitatief te zijn.

Als centraal vraagstuk stelt ook hij de geloofwaardigheid van de Amerikaanse afschrikkingsmacht in de ruimste zin of met zijn woorden gezegd: 'Het kritieke punt is of de Sovjets en de Europeanen geloven, dat wij onze verliezen kunnen beperken tot een aanvaardbaar peil, welk peil dat ook moge zijn.'

Zou de president der Verenigde Staten op een kwade dag moeten besluiten over te gaan tot het gebruik van kernwapenen, hetzij ter bescherming van Europa, hetzij ter verdediging van eigen land, dan dient hij heel precies te weten, wat daarvan de gevolgen kunnen zijn. Deze vraag dient eerst beantwoord te worden, omdat een besluit, het niet op deze gevolgen te laten aankomen, verdere strategische overwegingen overbodig maakt. Deze mogelijke gevolgen nu heeft het team van de RAND Corporation onder leiding van Kahn met alle moderne hulpmiddelen en alle scherpzinnigheid proberen te berekenen en het zijn dus deze feiten en cijfers, die zoveel onbehagen hebben gewekt. Het ligt voor de hand, dat een beoordelaar van deze arbeid, eenzijdig als hij is, onmogelijk de juistheid der gegevens kan beoordelen en bij het formuleren van conclusie uiterst voorzichtig dient te zijn. Hij zal zich derhalve moeten beperken tot het vermelden van enige resultaten, verkregen door de onderzoekingen van de mathematici, fysici, statistici en economen, die samen het team vormden. Meer dan sprekende voorbeelden kunnen deze vermeldingen dan ook niet zijn.

In een van zijn opstellingen komt Kahn bij een veronderstelde kernaanval op het Strategisch Luchtcommando en de 157 stedelijke woongebieden op een aantal 'casualties', liggend tussen de 3 en de 160 miljoen, afhankelijk o.m. van de omstandigheid of dit Commando beschermd is of niet, of evacuatie heeft plaats gevonden, of voldoende maatregelen op het gebied der civiele verdediging in de ruimste zin zijn genomen of dat een combinatie van alle gunstige factoren tot stand is gebracht. Hij duidt aan, dat een verlies van 60 miljoen mensenlevens misschien nog te dragen zou zijn.

Tevens gaat hij na, hoeveel tijd benodigd is om te komen tot een redelijke economische recuperatie bij een gegeven aantal verliezen en een bepaalde graad van verwoesting, waarbij hij een enkele beschouwing over de hoogte van een nationaal inkomen en een 'postwar environment' betreft. Onthullend is het staatje, waarin hij schat, dat deze recuperatie bij 2 miljoen doden 1 jaar zal vergen, bij 5 miljoen 2 jaar, bij 10 miljoen 5 jaar, bij 20 miljoen 10 jaar, bij 40 miljoen 20 jaar, bij 80 miljoen 50 jaar en bij 160 miljoen 100 jaar. Aan de sociaal-psychologische situatie in een dergelijk ontredderd milieu, die naar mijn mening beslissend is, wijdt hij niet te veel aandacht, hetgeen ik een ernstige lacune in zijn beschouwingen acht. Men kan de wiskunde ook te ver drijven. Ook aan de genetische gevolgen der begeleidende en blijvende straling wijdt hij uiteraard enige ingewikkelde berekeningen, die hier echter in kort bestek beter niet vermeld kunnen worden, omdat zij dan gemakkelijk aanleiding zouden kunnen geven tot misverstanden. Laat ik volstaan met het vermelden van de veelbetekenende opmerking, die de schrijver maakt na de schildering der mogelijke rampzalige gevolgen: "Zullen dan de levenden de doden niet benijden?"

Voor wij hem op zijn verdere weg volgen acht ik het van belang er op te wijzen, dat hij op vele plaatsen in zijn werk met de grootste nadruk wijst op het overwegende belang van een hechte organisatie van de civiele verdediging in het algemeen en van de bescherming bevolking in het bijzonder. In een aanhangsel van 15 bladzijden geeft hij zeer nauwkeurig aan, wat er naar zijn mening op dit gebied verricht moet worden. Hij wil daaraan onmiddellijk 500 miljoen dollar besteden — het tegenwoordige Amerikaanse program voorziet, als ik mij niet vergis, in een besteding van 480 miljoen —, waarbij 100 miljoen dient te worden uitgetrokken voor stralingsmeters, omdat in een 'post-attack environ-

ment' de geestelijke stabiliteit aanmerkelijk wordt bevorderd als men weet of men wel dan niet aan straling is blootgesteld.

Na aldus een schildering te hebben gegeven van de mogelijke gevolgen van een veronderstelde kernaanval op de Verenigde Staten, gaat hij over tot de vraag of men een dergelijke aanval met enige zekerheid kan voorkomen en welke middelen daartoe dienstig zijn, waarbij hij uitgaat van de gedachte, dat men niet moet toegeven aan de dreiging van een agressor. Heel onwetenschappelijk voegt hij er aan toe, dat lieden, die daartoe neiging vertonen, beter hun denkkracht in dienst van de Amerikaanse verdediging kunnen stellen.

Het zal duidelijk zijn, dat Kahn zich in de daarop volgende analyse der strategische en technologische verhoudingen noch bij het aangeven der volgens hem noodzakelijke maatregelen tevreden stelt met traditionele en gemakkelijk klinkende redeneringen. Uitgaande van enige politieke, militaire en technische praemissen komt hij tot een rijke variatie van mogelijkheden, die alle een tegenwicht moeten vinden in de beschikbare verdedigingsmiddelen. Vooropstellend, dat het Amerikaanse verdedigingsapparaat — hij spreekt zelden over Europa — in de eerste plaats dient om een oorlog te voorkomen, moet het een afschrikkende werking hebben. Nu kan men, zegt hij, voor de somma van 10 miljard dollar een 'Doomsday Machine' bouwen, een apparaat, dat het menselijk bestaan gegarandeerd zou vernietigen, desnoods op aanwijzingen van een computer, maar hij laat deze gedachte snel weer varen, omdat hij meent dat een 'deterrent' in elk geval beheersbaar moet zijn.

Men kan moeilijk zeggen, dat zijn beschouwingen over de afschrikingsmacht en de aan te wenden oorlogsmiddelen doorzichtig en eenvoudig te begrijpen zijn. Heb ik hem goed begrepen, dan onderkent hij drie 'postures', drie standpunten ten aanzien van het karakter der afschrikingsmiddelen, die hij 'Deterrence I, II and III' noemt, overeenkomend met wat de Britse theoretici gewoonlijk aanduiden als respectievelijk de passieve, de actieve en de 'genueanceerde' afschrikking, het 'tit for tat' systeem. Type I komt in werking na een volledige kernaanval, waarbij het van belang is, genoeg kernwapenen over te houden voor een effectieve vergelding, type II kan in werking komen na een uiterste provocatie van niet-nucleaire aard, die dan echter wel met kernwapens wordt beantwoord en type III tenslotte is een afschrikingsmogelijkheid met niet-nucleaire middelen tegen niet-nucleaire provocaties. Deze afschrikingsmiddelen dienen werkelijk afschrikwekkend, onver-

biddelijk, overtuigend en goedkoop te zijn, volledig beheersbaar en niet vatbaar voor menselijke vergissingen. Aan de andere kant merkt hij echter op, dat ze ook weer niet té gevaarlijk moeten zijn teneinde de mogelijke tegenstander niet te provoceren en bovendien niet, omdat neutrale landen zoals India er wel eens voor zouden kunnen bedanken, 'tali auxilio' geholpen te worden.

Welke standpunten nu, vraagt de schrijver zich af, kan men innemen ten aanzien van het karakter der afschrikking in zijn ruimste zin. Waarschijnlijk om het gevaar te ontlopen in een opsomming van specifiek technische aanduidingen te vervallen, bedient hij zich van een terminologie, die ik nog nergens anders heb gevonden en die aanvankelijk ook niet zo goed uit de verf komt. Tenslotte blijkt, dat men aanhangers telt van de als volgt aangeduide theorieën: 'Finite Deterrence', een straffende vergelding met precies berekende kernmiddelen, ook wel genoemd 'Minimum Deterrence', 'Counterforce as Insurance', bevattend alle verdedigingsmiddelen, de BB inbegrepen, maar dan op basis van een 'Preattack Mobilization Base', een zodanig stelsel van voorbereidingen, dat men zeer snel tot een effectief apparaat komt met op de achtergrond een 'Credible First Strike Capability', het vermogen met nucleaire middelen op te treden tegen niet-nucleaire extreme provocaties. Kahn zelf gelooft zeer sterk in de Preattack Mobilization Base, vooral waar het de BB betreft en meent een Credible First Strike Capability niet te kunnen missen. Hij acht het voorts noodzakelijk, dat alle krijgsmiddelen, passend in een dergelijk systeem, zich moeten lenen tot beheersing en beperking der bewapening en genuanceerd genoeg moeten zijn voor gebruik in een beperkt conflict. Uit al zijn ingewikkelde en lange redeneringen duiken dan de volgende, zeer concrete suggesties op: Verhoogde paraatheid, een desnoods 'psychologische' mogelijkheid tot anti-raket verdediging, beschermde — 'hardened' — opstellingen voor vliegtuigen en raketten, spreiding van kernwapens, ook over de zeeën, 'airborne alert' van het Strategisch Luchtcommando, vermeerdering van het aantal Atlas, Polaris en Titan raketten en als zeer belangrijk punt de verbetering der civiele verdediging, de BB inbegrepen, alles om te voorkomen, dat de VS zullen hebben te wijken voor chantage, hetzij voor, hetzij na een kernaanval, de 'post-attack blackmail'.

Men zou zich kunnen afvragen, of men zoveel bladzijden moet vullen om te komen tot deze aanbevelingen, die nu bij de Amerikaanse defensie-autoriteiten gemeengoed zijn geworden. Maar in 1959 was dat op geen stukken na het geval. Daarover maakten Kahn c.s. zich bijzonder ongerust, omdat zij van mening waren,

dat de jaren 1961 en 1962 bijzonder kritiek, ja wellicht rampzalig konden worden en het is ongetwijfeld mede hun verdienste geweest, dat thans goeddeels wordt uitgevoerd, wat zij toen hebben aanbevolen.

Een van mijn bezwaren tegen de uiteenzettingen in dit gedeelte van het boek is, dat de bescherming der bevolking wordt gekoppeld aan de afschrikkingsmiddelen, waardoor deze bescherming een factor gaat vormen in de strategische verhoudingen en dus mede bepalend is voor de vraag of men een aanval zal ontketenen of niet. In Europa huldigt men in het algemeen het standpunt, dat men deze factor bij de strategische overwegingen niet mag incalculeren, maar dat men de BB heeft te zien als een begeleidende omstandigheid van de oorlogvoering.

Het is te begrijpen, dat men een dergelijk omvangrijk werk, volgepropt met feiten en denkbeelden, die bovendien veelvuldig worden gevarieerd en herhaald — tenslotte bestaat het boek uit een aantal voordrachten — niet op de voet kan volgen. Het is jammer, dat de beschouwingen over 'accidental war' en 'war by miscalculation', hoe belangwekkend ook, hier onbesproken moeten blijven, omdat de technische redeneringen, gemengd met waarschijnlijkheidsberekeningen, niet in enkele zinnen kunnen worden samengevat. De conclusies stemmen echter wel overeen met de huidige opvatting, dat 'accident' en 'miscalculation' een bijzonder ernstige bron voor ongewilde conflicten vormen, zo niet de ernstigste.

Het is wel mogelijk, even stil te staan bij des schrijvers opvattingen over 'Arms Control', misschien het best te vertalen door beheersing der bewapening. Het woord disarmament komt zelden voor, al stelt hij algemene gecontroleerde bewapening als ideaal. Als voornaamste doel van 'Arms Control' wordt genoemd het verminderen van het risico der gevolgen van een oorlog zonder afbreuk te doen aan andere aspecten der nationale veiligheid — ik vertaal zijn stellingen hier zo nauwkeurig mogelijk —, een naar mijn mening veel te beperkte doelstelling. Hij poneert verder, dat deze beheersing ten eerste de mogelijkheid tot incidenten, die tot een groter conflict kunnen leiden, moet verkleinen, dat ten tweede een schijnbare 'casus belli' in werkelijkheid niet tot een conflict leidt en dat tenslotte de technische beheersing de schade, door een oorlog veroorzaakt, kan verminderen. Om deze nogal kryptische uitlatingen te verduidelijken, voegt hij er aan toe, dat men dit o.a. zou kunnen bereiken door bepaalde wapens niet te gebruiken,

maar ook door een systeem te ontwikkelen, dat een oorlog kan doen eindigen voor hij al te verschrikkelijk wordt. Hij suggereert ergens ook een vaste en blijvende telefoonverbinding tussen de president der VS en de voorzitter van de Russische ministerraad. De achtergrond van al deze opvattingen lijkt mij, dat hij eigenlijk weinig vertrouwen heeft in het toezicht op clandestiene bewapening en dus in algemene ontwapening, getuige het volgende citaat: 'Bij kernwapenen is het probleem van de clandestiene opslag allesbeheersend. Ofschoon kernwapens enig onderhoud vereisen, kan men ze vrij gemakkelijk opslaan en gemakkelijk in grote aantallen verbergen. Het is ook betrekkelijk eenvoudig bestaande productieschema's weer op gang te brengen. We mogen derhalve aannemen, dat een totaal verbod van kernwapenen niet af te dwingen is, omdat maatregelen om de gevolgen van schending der overeenkomsten aan te gaan het bestaan van kernwapenen bij de andere partij impliceren, hetzij als afschrikingsmiddel, hetzij als een middel om oorlog te voeren.'

Hij ziet veel heil in een beperking der 'atoomclub' en van de scala der atomaire middelen alsook in de beperking der atoomproeven. Hij acht het rationeel ondenkbaar, dat Rusland en de VS niet in staat zouden zijn om te geraken tot een overeenkomst, die minder risico's inhoudt dan een onbeperkte bewapeningswedloop of zelfs een wedloop met inachtneming der huidige stilzwijgende afspraken. Deze onthult hij overigens niet.

Tenslotte stelt het meeste vertrouwen in doeltreffende militaire voorbereidingen, gepaard gaande met of gevolgd door harde, taaie, maar reële onderhandelingen. Verlaging van het defensiebudget, zegt hij ergens in het voorbijgaan, mag nooit de drijfveer zijn tot vermindering der bewapening: de vermindering van het oorlogsgevaar zij de enige stimulans.

Dan volgt een van de merkwaardigste gedeelten van het boek, vervat in de derde serie colleges en dat de auteur genoemd heeft: 'World War I through World War VIII'. Hij waagt zich hier af en toe buiten zijn eigen terrein en treedt beurtelings op als historicus, profeet in de technische ontwikkeling en als econoom. John Strachey meent, dat vooral zijn historische beschouwingen de geschiedkundigen stof tot kritiek zullen leveren en zijn economische wijsheid niet bij de modernste leermeesters is opgedaan, maar dat zijn uiteenzettingen niettemin ongewoon belangwekkend zijn.²

2 'Survival' May-June 1961, pg. 148.

Kahn behandelt in dit gedeelte achtereenvolgens acht wereldoorlogen: twee werkelijke en zes hypothetische. Van deze zes liggen er, van 1959 uit gezien, twee in het verleden, 'the hypothetical past' en vier in de toekomst. Interessant is, dat een der veronderstelde conflicten, namelijk dat van 1961, voor de schrijver in de toekomst lag en voor de huidige lezer reeds verleden is, zodat de gedane 'voorspellingen' enigermate kunnen worden getoetst, wat dan weer wat meer reliëf geeft aan de voorzeggingen omtrent datgene wat voor ons allen toekomst is. Het is duidelijk, dat hij deze ongebruikelijke methode gekozen heeft, om zijn stellingen aan het verleden te toetsen, aannemelijk te maken of toe te lichten.

Bij de analyse van de eerste en de tweede wereldoorlog tracht hij parallellen op te sporen met de huidige strategische situatie, voorzover het de werking der afschrikingsmethoden betreft, bij het plaatsnemen in de tijd van de volgende zes is hij uitgegaan van de stelling, dat er ruwweg iedere vijf jaar een zodanige technische evolutie plaats vindt, dat men voor een geheel nieuwe situatie wordt geplaatst. Hij schildert dan het karakter van de conflicten, die respectievelijk in 1951 en 1956 hadden kunnen plaats vinden en de tekorten, die zich daarbij in de Amerikaanse bewapening zouden hebben geopenbaard om zich tenslotte te zetten aan het ontwerpen van een toekomstbeeld, dat mogelijke conflicten in de jaren 1961, 1965, 1969 en 1973 weergeeft. Ik volsta met een summiere aanduiding van zijn conclusies en het weergeven van enkele zijner soms apocalyptische voorspellingen voor de latere jaren.

Volgens hem was de eerste wereldoorlog te vermijden geweest, wat geen nieuws is, maar hij meent tevens, dat de huidige afschikings-situatie veel stabiel is dan die voor 1914, die nog maar was gebaseerd op de vrees voor een nederlaag of een revolutie en niet op totale ondergang. Omtrent de tweede wereldoorlog stelt hij, dat in de periode 1933—1939 'Type II and III Deterrent' (met alle beschikbare moderne middelen optreden tegen een uiterste provocatie en de beheerste, gedeeltelijke vergelding) hebben gefaald, waaruit moet worden afgeleid, dat type I (terugslaan met alle nog beschikbaar gebleven middelen) het gewenste resultaat heeft gehad. Tussendoor vindt hij dan nog gelegenheid te wijzen op het falen der controle op de Duitse herbewapening na 1920, hetgeen elders³ op veel uitgebreider schaal en grondiger is geschied. Ook zijn berekeningen over de 'timing' van de Japanse aanval op Pearl Harbor zijn als studiemateriaal voor de huidige situatie van groot

³ John W. Wheeler-Bennett; 'The Nemesis of Power', MacMillan and Co Ltd, 1954. 755 pag.

belang. De jaren 1951 en 1956 sla ik nu maar over en blijf een ogenblik stilstaan bij 1961, nabije toekomst voor Kahn in 1959, voor ons nu nabij verleden. Daarbij blijkt nu, dat zijn kwistig verspreide — het zijn er 70 — en vaak irriterende tabellen voor 1961 tamelijk wel kloppen, misschien niet zo verwonderlijk voor een man, die af en toe in de keuken mocht kijken, maar bij de koks toch niet zo hoog aangeschreven stond, dat ze zijn recepten toen ook wel eens wilden klaarmaken. Zijn voorspellingen en berekeningen over de grotere trefzekerheid, het bereik en het aantal der te gebruiken raketten en de daaruit voortvloeiende noodzakelijke maatregelen, die nu worden getroffen, geven wel vertrouwen in zijn overige uitspraken.

Bij het lezen van zijn voorspellingen over 1965, 1969 en 1973 moet men wel voortdurend aan *The Brave New World* denken. Men kan er weinig tegen inbrengen en er wat onthutst kennis van nemen. Voor 1965 voorziet hij een sterke uitbreiding der nationale atomaire afschrikkingsmiddelen, klimaatbeheersing en uitvinding van geneesmiddelen tegen stralingsziekte, om maar een paar dingen te noemen, voor 1969 spreekt hij over de 'Californium bullet', de atoomkogel, huiselijk gezegd en de volledige automatisering der verdedigingsbereiding en kansberekening. Ook zal het brengen van een nuttige last in de ruimte aanzienlijk goedkoper worden, van de oorspronkelijke 1 miljoen dollar per 'pound payload' zal het dalen tot 10 dollar. In 1973 zien we de bemande ruimteschepen verschijnen, denkende raketten en psychogenetische chemische strijdmiddelen. Wie niet het hele werk wil lezen, zou wellicht dit laatste gedeelte toch wel de moeite waard vinden.

Zijn conclusie luidt, heel nuchter, dat de VS om bij te blijven en aan alle gevaren het hoofd te kunnen bieden ('Counterforce as Insurance', 'Type III Deterrent') in de jaren 1960—1975 in totaal 1000 miljard dollar voor de verdediging dienen uit te geven, waarvan 100 miljard in 1975, wat gezien de stijging van het nationaal inkomen, mogelijk moet zijn. Inbegrepen hierbij is 200 miljard dollar voor de niet-militaire verdediging. Deze inspanning moet voldoende zijn voor een objectief betrouwbaar militair vermogen en een basis vormen voor het afsluiten van reële overeenkomsten inzake beheersing der bewapening en het maken van internationale afspraken, die echter geen verkapte vorm van eenzijdig westelijk toegeven mogen zijn. Ter vergelijking nog één citaat: 'Een doeltreffende afschrikkingsmacht van de Verenigde Staten moet minstens een objectieve grondslag bieden voor een Sovjet-berekening,

die hen zou doen inzien, dat hoe bekwaam of vindingrijk zij ook zouden zijn, een aanval op de Verenigde Staten een bijzonder hoog risico zou opleveren, zo niet de zekerheid van een enorme verwoesting binnen de Sovjetmaatschappij en haar strijdkrachten.'

En toch, meent Kahn, is de kans verre van uitgesloten, dat een conflict ontstaat door een toeval, door onjuiste evaluatie, door irrationele of pathologische handelingen, door spiraalwerking of een katalytisch proces. Laten we de trekker dan maar niet te scherp stellen, adviseert hij — en verzucht tenslotte: 'People have a belief, conscious or unconscious, that an all-out war is impossible — inconceivable would be a more accurate word.'

Ondenikbaar! Meer kunnen we van een zo wetenschappelijk en koel man bezwaarlijk verwachten.

Het is mogelijk, dat de lezer uit deze weinige bladzijden een indruk heeft gekregen van het karakter van het werk. Een gemakkelijk stuk lectuur is het niet: men moet zich een weg banen door duizenden cijfers, feiten en gedachten, niet altijd overzichtelijk geordend, men moet gewend raken aan de ingewikkelde stijl, zich harden tegen schier apocalyptische beelden van een ongekende verwoesting en zich wapenen tegen de koele, niets schuwende, maar toch niet koude becijferingen van menselijk leed en ellende.

Naar mijn mening zou alleen een team van gespecialiseerde lezers over de inhoud van Kahn's theorieën een verantwoord oordeel kunnen uitspreken: ik zal er mij niet aan wagen, maar een paar opmerkingen durf ik toch wel te maken. Ik betwijfel namelijk in de eerste plaats ernstig dat het Amerikaanse volk na een geschat verlies van bijvoorbeeld 60 miljoen mensen temidden van een ongekende verwoesting en een onwaarneembaar stralingsgevaar nog de moed en de kracht zou vinden, de strijd voort te zetten, al zou die dan volgens des schrijvers schatting misschien twee en hoogstens dertig dagen kunnen duren. Deze hypothesen lijken mij op hun plaats in een laboratoriumsfeer, maar niet in de politieke en maatschappelijke realiteit. De strategische beschouwingen vind ik belangrijk en constructief, omdat zij afrekenen met simpele slogans, druk-op-de-knop theorieën, dierbare wensdromen, doch aantonen, dat een eindeloos gevarieerd aantal mogelijkheden ruimte laat voor politieke, militaire en technische slagvaardigheid en verbeeldingskracht, die op hun beurt het uitbreken van een catastrofe kunnen verhinderen. Wie met de civiele verdediging en de bescherming bevolking te maken heeft kan zijn voordeel doen met de zeer gedetailleerde en concrete bijlagen over deze onderwerpen,

al blijf ik het gevaarlijk vinden, dit deel der veiligheidsmaatregelen te koppelen aan het afschrikkingssysteem.

Kahn is bepaald geen oorlogshitser en zijn boek geen handleiding voor massamoord⁴, maar het werk van een man met visie, die de moed heeft gehad door te denken, 'to follow the argumen wherever it leads him', onbarmhartig zijn conclusies te trekken en toch uit het gehele beeld op te rijzen als een man, die maar één doel voor ogen heeft: het voorkomen van een kernoorlog.

4 James R. Newman in 'The Scientific American'.

Boekbesprekingen

Wereldpolitiek en ABC-wapens.

Onder bovenstaande titel werd een cursus georganiseerd over de huidige wapensituatie, bedoeld als Studium Generale in 1961 voor het universitaire onderwijs. Prof. B. Röling werd gevraagd de cursus te organiseren. Hij verzorgde ook de uitgave van de gehouden voordrachten (uitgave van de 'Universitaire Pers', Leiden 1962).

In zekere zin omvat de titel meer dan wordt gegeven. In de titel wordt namelijk gesproken over de ABC-wapens, maar in het boekje bijna uitsluitend over de A-wapens. Dat is wel jammer, omdat daardoor een stuk informatie en voorlichting achterwege bleef over een problematiek, waarover in het Nederlands heel weinig literatuur bestaat, dat niveau heeft.

Men kan zeggen: de atoomwapens, dat is al verschrikkelijk genoeg. Niemand ontkent dat. Maar op een van de ontwapeningsbesprekingen, een aantal jaren geleden, verklaarden Jules Moch en Chisholm, de toenmalige directeur van de WHO, dat er tegenwoordig bacteriologische en chemische wapens zijn van minstens zo catastrofale aard als de atoomwapens. Jules Moch en Chisholm wisten waar ze het over hadden. Zij kregen instemming van de Rus Malik.

Er is dus op dit punt weinig reden voor illusies. De laatste jaren is het bedrag dat de begroting van de Verenigde Staten uittrekt voor het onderzoek op het gebied van de BC-wapens, meer dan verdubbeld. De Russische activiteit op dit gebied is al begonnen, toen zij kort na de oorlog een Duitse fabriek voor gifgassen geheel naar het oosten overbrachten. Maar het zijn allemaal dingen, waarover slechts heel weinig mensen werkelijk als ingewijden kunnen spreken. Daarom ook is de verontrusting, die ervan uitgaat, zoveel geringer dan die van de atoomwapens.

De drie boeiendste bijdragen in deze bundel zijn zonder twijfel die van prof. Röling zelf. Dat wil niet zeggen, dat er onder de andere geen bijdragen zouden zijn van degelijke kwaliteit. Die van vice-adm. Bos bij voorbeeld is een kundige en zakelijke uiteenzetting over de huidige militair-strategische situatie. Er zijn echter ook andere. In de bijdrage van prof. De Froe over de medisch-biologische betekenis van de moderne wapens gaat de eerlijke verontrusting zozeer samen met wetenschappelijke eenzijdigheid, dat het voor een wetenschappe-

lijke leergang teleurstelt. Dat kan men van de bijdragen van prof. Röling niet zeggen. Men moge soms met hem van mening verschillen, hij prikkelt tot nadenken en verdere studie. Hij is nu eenmaal in ons land de kampioen voor de nieuwe wetenschap van de polemologie, de wetenschap over de oorlog, en het is begrijpelijk, dat hij die zich zelf exponerende positie tracht duidelijk te maken en te rechtvaardigen.

Uit de uiteenzettingen van prof. Röling zou ik het volgende als kernpunten naar voren willen halen:

1. In het atoomtijdperk is de noodzaak tot ontwapening een vitale en overheersende doelstelling geworden van internationale politiek;

2. De NAVO is onmisbaar, omdat alleen een positie van evenwaardige kracht een adequate onderhandelingspositie schept tot een wereldregeling van het wapenvraagstuk;

3. Imperialisme, kolonialisme en militarisme gaan nu eenmaal samen. 'Vaststelling van die samenhang is van belang, omdat men terecht veelal gewend is van een communistisch neo-kolonialisme te spreken'.

Uiteraard zijn dit niet de enige punten in de stellingname van prof. Röling. Maar ik acht het van belang deze hier even naar voren te halen. Immers, in de discussie over het ontwapeningsvraagstuk in ons land heeft prof. Röling de laatste tijd een eigen plaats gekregen. Herhaaldelijk gebeurt het, dat principiële pacifisten en eenzijdige ontwapenaars zich op hem beroepen. Aan de hand van de aangehaalde punten zie ik daartoe geen aanleiding. Ik ben het met deze punten eens. En ik geloof, dat deze drie punten, bij elkaar en in onderlinge samenhang, voldoende grondslag bieden tot een nadere uitwerking, die een constructieve bijdrage kan zijn tot de opinievorming terzake in ons land.

Het voorafgaande impliceert natuurlijk niet, dat ik het van a tot z met prof. Röling eens ben. Als teken van belangstelling en als punten voor verdere bezinning wil ik hier drie voorbeelden noemen.

In de eerste plaats wijt prof. Röling de mislukking van de bekende 'Baruch-proposals' (1946) aan de houding van de Verenigde Staten. Hij is niet de enige die dit doet, maar er zijn ook lijnrecht tegenovergestelde meningen van even deskundigen. Zijn argument is, dat in de onbepaalde overgangsfase de Verenigde Staten de overheersende atoommacht bleven. Het is juist, dat van Russische zijde dit als een zwaar argument is gehanteerd, maar ook hier is het de vraag, zoals zo vaak in de politiek, of en in hoeverre gebruikte en werkelijke argumenten samenvallen. Ook met de afwijzing van de Baruch-voorstellen bereikte Rusland niet, dat de Verenigde Staten voorlopig niet de leidende atoommogendheid bleven. Maar van 1946 af tot nu toe, van de Baruch-voorstellen tot de discussies over de troika-gedachte, heeft Rusland altijd geweigerd in de Verenigde Naties een ontwikkeling te aanvaarden, die ergens ter wereld een instantie zou creëren, die ge-

zag heeft boven het gezag in Moskou. Het punt lijkt me zo fundamenteel, dat het voor een evenwichtige beoordeling uitvoeriger in de beschouwingen had dienen te worden betrokken.

De tweede opmerking is deze. Ik kan begrijpen, dat prof. Rölting de behoefte heeft wat nuances aan te brengen in de oost-west-tegenstelling, die ook van onze kant soms al te simplistisch in zwart-wit-kleuren wordt afgeschilderd. Maar terwille van de eigen positie is het toch wel essentieel daarbij niet over de schreef te gaan. In een van de lessen geeft prof. Rölting een uiteenzetting over het ontstaan van de huidige politieke spanningen in de wereld. Wil men het ontstaan van de westelijke houding recht doen, dan kan men uit de wordingsgeschiedenis daarvan de gebeurtenissen bij voorbeeld van Tsjecho-Slowakije en Korea niet weglaten. Prof. Rölting spreekt over de angst aan Russische zijde. Maar aan westelijke zijde heeft evenzeer angst bestaan en daarover spreekt hij niet. Spaak heeft deze angst vertolkt in een van zijn knapste redevoeringen in de Verenigde Naties. De NAVO is geboren uit een zich bedreigd voelen. Men kan zelfs vragen, of zonder dit bedreigd voelen zoveel aan Europese integratie zou zijn tot stand gekomen als er op het ogenblik bestaat. Ik acht de mate, waarin de werking van deze drijfveer nodig was, geen reden om over te juichen. Maar het schijnt soms, dat in het oud geworden Europa nieuwe dingen gemakkelijker tot stand komen door druk van buitenaf dan door eigen spontane politieke scheppingskracht. Hoe dit ook zij, wat ik in de uiteenzettingen van prof. Rölting soms mis, dat is die mate van evenwichtigheid en rechtvaardigheid in de beoordeling, waarmee een in waarheid wetenschappelijke benadering van het vraagstuk juist staat of valt.

Het derde punt lijkt een detail, maar is meer dan dat. Het woord polemologie is een wetenschappelijke constructie, die niet gemakkelijk populair zal worden. Maar wat me onduidelijk blijft, is de vraag, waarom juist prof. Rölting de zaak tot in de woordkeuze zelf meer op de oorlog betreft dan op de vrede. Waar het op aankomt, is dit, dat vrede meer is dan afwezigheid van oorlog en dat de oorlog het beste wordt voorkomen, naarmate de mensheid er beter in slaagt de grondslag te leggen voor een werkelijke en duurzame vrede. Ik denk, dat hierover tussen prof. Rölting en mij geen meningsverschil bestaat. Maar dan komt me het woord polemologie niet als het meest geslaagde voor.

G. J. N. M. RUYGERS

Dr. H. Ph. Milikowski; Sociale aanpassing, niet-aanpassing, onmaatschappelijkheid. Een bijdrage tot de discussie over probleemgezinnen. 256 pg., v. Loghem Slaterus 1961, Arnhem.

Na de Tweede Wereldoorlog is ook in ons land een toenemende aandacht waar te nemen voor het verschijnsel van de onmaatschappelijkheid

in de samenleving. Deze belangstelling komt onder andere naar voren in de kringen van de sociale wetenschappen, het maatschappelijk werk en de overheid. Verschillende auteurs en commissies hebben zich de laatste jaren dan ook met het onderzoek van de probleemgezinnen bezig gehouden. We denken hierbij aan de studies van Litjens, Zuithoff, Haverda, v. Tienen en de Commissie sociale integratie probleemgezinnen van het ministerie van Maatschappelijk Werk. In deze publikaties treffen we niet alleen begripsomschrijvingen aan van het probleemgezin doch ook analyses van de oorzaken van de onmaatschappelijkheid alsmede beschouwingen over de wijzen waarop heropvoeding van deze gezinnen kan worden aangepakt.

Bij vorengenoemde studies wordt bij de begripsomschrijving centraal gesteld het afwijkende gedrag van het probleemgezin in vergelijking met het algemeen aanvaarde cultuurpatroon in een bepaalde samenleving. Op grond van deze omschrijving zijn ook enkele ramingen opgesteld over de omvang van deze probleemgroep. Zo komt een van de ramingen op ongeveer 200.000 gezinnen, waarbij de totale kosten van deze groep voor onze volkshuishouding op een kwart miljard gulden per jaar worden geraamd.

In de dissertatie van Milikowski wordt allereerst een grondige en kritische analyse gegeven van de begrippen sociale aanpassing en niet-aanpassing zoals deze tot dusver door een groep van sociologen worden gebruikt. De schrijver stelt dat een sociologie als wetenschap van de sociale aanpassing aan een bestaande situatie al te licht wordt een aanpassing van deze wetenschap bij die situatie (pl. 77). Deze situatie is evenwel geen statistische grootheid, maar voortdurend aan verandering onderhevig. Zo wordt deze situatie sterk beïnvloed door de huidige maatschappelijke orde. Indien de wetenschap ook de sociale wortels van het verschijnsel onmaatschappelijkheid wil doorgronden, zal zij zich ook moeten bezighouden met de structurele barrières in de maatschappelijke situatie. Deze vormen volgens de schrijver een sterke hinderpaal voor het individu en gezin om zich werkelijk aan de sociale omgeving te kunnen aanpassen.

Milikowski gaat er van uit, dat het maatschappelijke proces een emancipatieproces is. Indien het gedrag van een persoon of gezin dit emancipatieproces stoort, is dit onmaatschappelijk. Hij komt zodoende tot een geheel andere begripsomschrijving en maakt ook een onderscheid tussen de zogenaamde primaire en secundaire onmaatschappelijkheid.

Onder de eerste worden gerangschikt de structurele remmingen tot ontplooiing van de menselijke persoonlijkheid, bij voorbeeld culturele en sociaal-economische achterstand en woningnood. De secundaire onmaatschappelijkheid, zoals vervuiling, alcoholisme en criminaliteit, zijn volgens hem een uitvloeisel van de eerste. Zijn kritiek op de andere onderzoekingen en studies is, dat deze zich beperken tot de secundaire onmaatschappelijkheid, omdat van de bestaande situatie wordt uitgegaan. Terwijl de andere auteurs op grond van hun omschrijving de onmaatschap-

pelijke gezinnen vooral zien in de sociaal-economisch zwakke groepen van de bevolking, komt volgens Milikowski onmaatschappelijkheid in alle sociale lagen van de bevolking voor.

Uit het vorenstaande zal — naar wij hopen — wel duidelijk geworden zijn, dat er bij Milikowski een grondig verschil ligt in de wetenschappelijke benadering van het verschijnsel onmaatschappelijkheid. De schrijver gaat positivistisch of dialectisch-materialistisch te werk en past een duidelijke Wissensoziologische analyse toe op de andere auteurs.

Of de discussie over de onmaatschappelijkheid in vakkringen door de dissertatie van Milikowski zal worden bevorderd en tot verdere verheldering zal leiden, moet worden betwijfeld.

Vrijwel nergens wordt namelijk getracht aansluiting te vinden bij de andere auteurs door vanuit zijn macro-sociale benadering van het probleem, verbindingen te leggen met het micro-sociale niveau. Milikowski kan dat misschien ook moeilijk doen, omdat zijn uitgangspunt zo principiële anders is.

Dr. G. HENDRIKS

Dr F. J. H. Wong Lun Hing; Prostitutie. Erven J. Bijleveld, Utrecht 1962.

De Rotterdamse huisarts Wong Lun Hing heeft op grond van eigen onderzoek bij 220 'normale' vrouwen, 78 prostituees, 80 'normale' mannen en 20 souteneurs dit hoogst belangrijke en oorspronkelijke boek geschreven. Het heeft hem geleid tot de definitie: 'Prostitutie oefent die vrouw uit, die uit *innerlijke noodzaak*, tegen betaling van geld of voor ander voordeel, zonder dat zij dit geld of voordeel principiële nodig behoeft te hebben, met haar lichaam één of meerdere mannen seksueel bevredigt zonder dat zij zelf geheel of gedeeltelijk emotioneel deelneemt aan deze seksuele omgang, en hiervan een gewoonte of beroep maakt'. (blz. 11).

Wie op de hoogte is van vroegere studies over dit onderwerp, zal in deze omschrijving sommige geregeld voorkomende elementen meer betrekkelijk zien gesteld, en daartegenover als nieuwe punten vinden de innerlijke noodzaak en het ontbreken van emotioneel deelnemen.

Voor de activiteit van de man, die van de diensten van een prostituee gebruik maakt, voert schrijver een nieuw woord in: prostituantie.

Het blijkt dat cultuur slechts daar tot ontwikkeling komt, waar verbodsbepalingen op het terrein van het seksuele leven spanningen oproepen. Het stelsel van de monogamie: een man mag slechts met één vrouw, een vrouw slechts met één man gehuwd zijn, is aldus in hoge mate cultuurbevorderend geweest. Maar tegelijk wekt het ook spanningen, die om prostitutie vragen. Prostitutie schijnt dus de prijs, die de samenleving voor culturele ontwikkeling moet betalen.

Prostitutie is een psychische afwijking, een neurose of psychose. De vrouw die er door is aangetast, handelt dwangmatig; zij *moet* zich

prostituëren. Bij een bestrijding, welke niet berust op wetenschappelijk verkregen inzicht, wordt dit uit het oog verloren.

Wat de mannen betreft, blijkt het percentage prostituënten, min of meer geregelde bezoekers van prostituees, oppervlakkig gezien uiterst klein te zijn. Maar daar staat tegenover, dat een heel groot aantal mannen in hun innerlijke houding tegenover de medemens in het algemeen en de vrouw in het bijzonder eigenlijk het standpunt van de prostituant innemen en dat dit standpunt de gebruikelijke maatschappelijke afweer tegenover de publieke vrouw beheerst. Onze hele samenleving denkt prostitutieeel, omdat zij overtuigd is, alles te kunnen kopen.

Intelligentie, creatief vermogen en andere specifiek menselijke, geestelijke waarden, ziet men slechts als vrucht van kapitaal-investering. 'Het kopen van een intellectueel in een concern is nu louter een kwestie van geld. Bij de Koninklijke Landmacht kost een arts 20.000 gulden, een tank 100.000. Deze gedachte, hoe gezond ook uit economisch standpunt, is prostituteel van aard. In de seksuologie doet zich hetzelfde verschijnsel voor, als 'Die vollkommene Ehe' wordt herleid tot enkele technische manipulaties. De deducties van de waarden en de simplificatie van het geestelijke goed tot concrete utiliteit, uitgedrukt in de vragen: 'Wat koop ik ervoor?' en 'Wat heb ik eraan?' zijn de kenmerken van de hypocrisie van de bourgeoisie door enkelingen als Ter Braak fel gehekeld (blz. 132).

Kenmerkend voor de ontwikkeling van de prostituee is de slechte verhouding met de vader. Het is wel geen toeval, dat de meeste publieke vrouwen katholiek zijn en komen uit de provincies waar ouderwetse autoritaire gezinsopvattingen vaak aan een hartelijke verhouding tussen vader en dochter in de weg staan. Dit leidt tot een negatieve instelling tegenover de man in het algemeen. De prostituee pleegt dan ook frigide te zijn bij de seksuele omgang, en is liefst zo kort mogelijk met de prostituant samen. Zij lijdt aan een gevoelskijheid, die zelfs werkelijke vriendschap uitsluit. Publieke vrouwen vormen onderling vaak een clan, met sterke saamhorigheid tegenover de buitenwereld, maar dit is iets anders dan diep-menselijke verbondenheid. Daartoe zijn zij niet in staat. Hun intelligentie ligt echter eerder boven het gemiddelde, en zij weten over het algemeen hun kinderen een goede opvoeding te geven.

De mannelijke evenknie van de publieke vrouw is de souteneur. Over hem heersen de wonderlijkste denkbelden, omdat men pleegt uit te gaan 'van de naieve veronderstelling dat als men iets te weten wil komen van verschijnselen als prostitutie en soutenage, men dit het beste aan de personen in kwestie zelf kan vragen' (blz. 121). Oppervlakkige journalistieke interviews bevorderen zo de traditionele voorstelling van de brute krachtpatser, die een meisje dwingt vreemde mannen terwille te zijn, en haar dan, liefst met slaag, het verdiende geld afhandig maakt om er zelf een lui leven van te leiden. Zulk gespuis dient natuurlijk opgesloten te worden. In feite bewijst men daarmee de prostituee geen dienst, doet men daarmee de souteneur geen recht, en verbetert men

daarmee niets aan het maatschappelijk euvel der prostitutie. Men maakt alleen een paar toch al armzalige mensen nog ongelukkiger.

In werkelijkheid is de souteneur evenmin verheugd over zijn situatie als de prostituee over de hare, maar het is hun kwaal dat ze er geen van beiden buiten kunnen. Niet de syphilis is hun beroepsziekte, maar hun eenzaamheid.

De wezenlijke oorzaak van de ziekte 'prostitutie' is gebrek aan genegenheid. De publieke vrouw, de souteneur en de prostituant 'zijn drie symptomen van de avitaminose waaraan de samenleving lijdt. Het vitamine dat ontbreekt, is de liefde' (blz. 134).

Daarom ook bewerken de gebruikelijke methoden van bestrijding slechts het tegendeel van wat wordt beoogd: de prostitutie en de prostituante houding breiden zich uit.

Wie prostitutie werkelijk wil tegengaan, moet niet de publieke vrouwen, de souteneurs en de klanten, die slechts slachtoffer zijn van hun eigen inwendige conflicten, gaan bestraffen of hun het leven zuur maken. Hij moet gezond gezinsleven bevorderen, dus b.v. woningtoestanden verbeteren en maken dat geen ongewenste kinderen worden geboren.

Prostitutie bestrijdt men het beste door haar niet te bestrijden (blz. 146). In Nederland komt niet veel prostitutie voor, omdat zij niet bij de wet is verboden. Wil men consequent zijn, dan zal men ook de strafbepaling tegen de souteneurs uit de wet moeten schrappen.

Als inderdaad de komende generatie, gelijk men zegt, minder schijnheilig is en meer werkelijkheidszin bezit dan de oudere, zal zij minder prostitutioneel denken en zal er ook minder prostitutie zijn. Zou de prostitutie echter louter en alleen afnemen door toenemende seksuele losbandigheid onder de teenagers, dan valt te vrezen, dat daarmee ook de energie zal gaan ontbreken tot verdere opbouw van de geestelijke waarden van onze cultuur.

Aldus de boeiende conclusie van deze opmerkelijke studie. Onze dank voor deze bewonderenswaardige wetenschappelijke prestatie van een huisarts met een volledige praktijk mag ons intussen niet doen voorbijzien aan een aantal hinderlijke tekortkomingen, die bij een herdruk verholpen zouden moeten worden. Het gehele hoofdstuk over de historische achtergronden is aan het boek aangeplakt en wemelt van theologische en geschiedkundige onjuistheden en slordigheden. Dat de tricoteuses het antifeministisch karakter van de Franse revolutie bewijzen (blz. 68) is b.v. een opmerking die van dezelfde onachtzaamheid getuigt, als waarmee het oorspronkelijk Nederlandse boek van de Nederlandse geneesheer Dr. Th. H. van de Velde 'Het volkomen huwelijk' wordt geciteerd als 'Die vollkommene Ehe' door van Velsen' (blz. 132-136).

Uiterst hinderlijk en overbodig is verder het systeem van afkortingen, dat veel passages moeilijk leesbaar maakt en ook al weer zo slordig gehanteerd wordt, dat b.v. op blz. 79 de letter M nu eens als 'moeder', dan weer als 'begin van de menstruatie' moet worden gelezen.

DR. E. BRONGERSMA

'Een hoofdstuk' zo heet deze brochure in de ondertitel, men zou met meer recht van 'een gecorrigeerd hoofdstuk' kunnen spreken. Deze 31 pagina's staan immers tegenover de 24 van het vijfde hoofdstuk in Lindebooms 'Geschiedenis van de Barchembeweging', dat ik te dezer plaatse in oktober 1958 besprak. Het verschil in betekenis van deze beide schrifturen over hetzelfde onderwerp stijgt, dacht ik, eigenlijk wel uit boven de beperkte betekenis, die nu eenmaal een groep van een honderd man kan hebben, ook al maken enkele intellectuele kopstukken er deel van uit. Die groep, 'gedifferentieerden' bijgenaamd, omdat het richtsnoer van de Barchemse bijeenkomsten hun te weinig differentiatie bood, heette in de eerste jaren van haar georganiseerd bestaan 'Werkverband voor modern-religieuze bewustwording, gemeenschap en cultuur'.

Waren het, zoals Lindeboom suggereert, vage algemeenheden, holle woorden, en een eigenlijk al weer verouderde intellectuele mode om de Kosmos te beleven, die hier de toon aangaven? De leden zouden blind geweest zijn voor de reële problemen der wereld, en zo doende kon hun geestelijke peetvader Van Senden in de intellectuele vorm der nazi-ideologie terecht komen.

Maar nu de brochure: nuchtere ontleding en bespreking van wereld-beschouwelijke problemen, die voordien door theologische dogma's onhandelbaar leken, bepaalden het karakter van de groep! Er heerste een bevrijdingsbesef, nu na de oorlog (1918!) nieuwe krachten de wereld schenen te dragen. Men zei er 'ja' tegen die krachten en ging op in de stuwende stroom. Er steekt, zouden wij willen zeggen, inderdaad iets vitalistisch in, dat óók kan leiden tot het nationaal-socialisme. Maar er steekt ook een radicaal religieus-humanistische gezindheid in, waardoor het kunstzinnig ethos van Havelaar en het pacifisme van De Ligt en Groeneveld er een plaats vinden.

Men kan hier dus van een punt van splitsing spreken. Ik meen, dat hier ook het kritische punt ligt, waar boek en brochure het duidelijkst en naar hun wezen tegenover elkander staan in waardering: het geen aan die crisis vooraf ging — kortweg de jaren twintig — wordt bij de schrijver van het gedenkboek gezien van de er op volgende moeilijkheden uit; ja die moeilijkheden zijn uit de voorafgaande fouten te verklaren en te veroordelen. Bij de correctoren ligt het accent op de volle gloed der jaren twintig, en die leeft ook daarna nog door; waar de ander veroordeelt, oordelen zij nauwelijks en zijn zij tot een waarderend begripen geneigd.

Wie van beiden gelijk heeft, is moeilijk uit te maken. En dat niet alleen omdat het verschil in standpunt direct verband houdt met het geestelijk verschil zelf tussen de 'gedifferentieerden' van destijds en de anderen in de Barchem-beweging, maar vooral ook, omdat hier ver-

schillen in *geschiedschrijving* aan de orde zijn. Die maken de controverse interessant; maar, hoe ook wellicht in een abstracte formulering op te lossen, in de praktijk zijn ze inhaerent aan de persoon van de geschiedschrijver (en van zijn 'Bedingheiten'). Ik bedoel de controverse van een onpartijdig geheten beschrijving met de noodzaak van de politiek-verantwoorde, en dus te be-oordelen, keuze.

PROF. DR. FR. DE JONG EDZ.

REDACTIONEEL

Het artikel van de Groningse socioloog, prof. dr. I. Gadourek over de ethische aspecten van de politiek is de tekst van een voordracht, welke hij gehouden heeft in maart ter gelegenheid van de lustrumviering van DEMOS.

RECTIFICATIE

In het juni-nummer zijn in het artikel van drs. Ph. van Praag op pagina 430 de regels zo door elkaar geraakt, dat dit deel van het artikel bijna onbegrijpelijk is geworden. We laten daarom het betreffende gedeelte van deze pagina hier opnieuw volgen:

De door Hoefnagels gememoreerde publikatie van Het Parool over de hoge tantièmes, die veelvuldig in het bedrijfsleven aan leidende functionarissen worden uitgekeerd, wijst op een zeer onbevredigende ongelijkheid in de inkomensverdeling. Weliswaar is deze in andere landen nog onbevredigender, maar dat wast de situatie in ons land niet schoon en bestrijding blijft dus geboden. Zijn de voor 1940 gebruikelijke sociale strijdmiddelen — staking, meetings, congresresoluties enz. — geijkt om hierin verandering aan te brengen? Ik dacht, dat juist na 1945 een sterke inkomensnivellering en een sterke progressie in de belastingen grondige, zij het nog steeds onvoldoende, wijzigingen hadden aangebracht. Maar hierbij dient aanstonds te worden opgemerkt dat, meer dan de nivellering, de denivellering een politiek onderwerp is geworden, hetgeen bij de kwestie der ambtenarensalarissen duidelijk is gebleken. Bovendien werd aan bezitsspreiding uit politieke overwegingen prioriteit toegekend.

Ik wil in dit verband nog een ander voorbeeld noemen, waaruit blijkt dat de vakbeweging niet almachtig is. In 1948 was de jaarlijkse bijeenkomst van de Vereniging voor Staathuishoudkunde gewijd aan de vraag, of handhaving van het toen bestaande stelsel van loonbeheersing door de overheid al dan niet gewenst was. Tijdens de discussie sprak de toenmalige voorzitter van het NVV als zijn mening uit, dat de loonpolitiek niet van de beheerste prijzen- en winstpolitiek mocht worden losgemaakt: 'Het zal onder welke Nederlandse regering dan ook, voor de vakbeweging onaanvaardbaar zijn, wanneer de prijzen en winsten worden losgelaten, terwijl de lonen wel onder controle van de overheid blijven.'

Burger fractieleider af

De geschiedschrijver, die zich straks verdiept in de parlementaire ontwikkeling in de afgelopen tien jaren ontmoet daarbij mr. J. A. W. Burger als voorzitter van de socialistische fractie in de Tweede Kamer. Zonder te worden afgeleid door prikkelverhalen over 'het slechte humeur van de heer Burger' kan hij deze figuur tot zijn waarde laten komen, hem beschouwend tegen de achtergrond van het maatschappelijk gebeuren en in het kader van de gegeven politieke situatie.

Reeds bij eerste benadering valt het op hoe vooral twee drijfveren Burgers optreden beïnvloeden. Zijn liefde voor de parlementaire democratie, hoeksteen van een democratische samenleving, is er een van. De andere is zijn trouw aan de socialistische denkbeelden, waarvan de uitdraging hem de steun der kiezers verschaft. De eerste deed hem voortdurend waken voor de rechten van de volksvertegenwoordiging, hoewel tegelijkertijd vol zorg voor de positie van een regering, die steunde op het vertrouwen van de meerderheid. De tweede deed hem het verkiezingsprogramma van de partij gestadig voor ogen houden, al wist hij heel precies dat een coalitiekabinet slechts tot stand komt op de grondslag van het compromis. Maar het compromis heeft zijn grenzen. 'Dat de PvdA alleen dan meeregeert, als er vanuit haar opvattingen wat te regeren valt' heet het in zijn afscheidsbrief.

Met dit voor ogen is Burgers optreden bij tal van gelegenheden duidelijk, zowel bij zaken van ondergeschikte betekenis als wanneer er grotere belangen op het spel stonden. Hoewel bij uitstek realist en dienovereenkomstig soepel bij het afwegen van voor en tegen, werd hij onverbiddelijk als het ging om zaken, waar hij fundamentele betekenis aan toekende. Het weigeren van een inlichting aan de volksvertegenwoordiging door minister-president De Quay nam hij hoog op. Evenzo b.v. het in 1955 ingediende wetsontwerp van de 'kreupele' huurverhoging. Het ontwerp was een erkend wangedrocht, dat minister Witte zich blijkbaar in een zwak ogenblik had laten opdringen, dat hij nauwelijks kon verdedigen, maar waarvan hij de aanvaarding trachtte te forceren

door een dreigend aftreden. Burger wist dat een kabinetscrisis voor de partij schadelijk zou zijn. Toch weigerde hij te tolereren, dat het parlement op deze wijze zijn vrijheid van zelfstandig oordelen zou worden ontnomen.

Voor een juiste verhouding tussen regering en parlement heeft Burgers steeds een open oog getoond. Een regering, zo is zijn mening, behoort te regeren. Zij mag niet achter allerlei incidentele opinies in het parlement aanlopen. Aldus boet zij in aan gezag. Maar zij mag ook niet verdeeldheden in het parlement uitbuiten en aldus een overwicht uitoefenen ten koste van het gezag van het parlement. "Het parlement moet een positieve krachtenresultante opleveren, waarmee het kabinet metterdaad rekening houdt, zonder dat zijn beleid daarvan het resultaat is.' Veel van zijn kritiek op handelingen van het kabinet-De Quay vloeide uit dit standpunt voort.

Een aansluitend standpunt van hem is, dat een kabinet, wil het inderdaad regeerkracht ontwikkelen, zich in de hoofdlijnen van zijn beleid verzekerd moet weten van de steun van de meerderheid in de volksvertegenwoordiging. De grondslag hiervoor dient te worden gelegd bij de formatie in de vorm van een ontwerp-regeringsprogramma in hoofdlijnen, waar de regeringspartijen, blijkens de verklaring van hun fractieleider dat tegen deelname geen bezwaar bestaat, mee instemmen. Zelf heeft Burger hiernaar gehandeld toen hij, nadat vele voorgangers hadden gefaald, de kabinetsformatie in 1956 tot stand bracht en eveneens toen hij in 1955 in recordtijd het geschil tussen kabinet en kamermeerderheid oploste.

Des te groter was zijn verontwaardiging toen hij zag hoe vlot met een gesloten compromis de hand werd gelicht. Dit was met name het geval toen de Tweede Kamer op 30 oktober 1958 een amendement-Bieuwenga-Engelbertink aannam, waardoor de Wet op vervreemding van landbouwgronden tot een tijdelijke werd gemaakt. En dit terwijl in het regeringsprogramma van 1956 nadrukkelijk een blijvende regeling was voorzien. Dit tastte de grondslag van het regeringsbeleid aan en maakte het noodzakelijk zich ten opzichte van de samenwerking tussen de partijen opnieuw te beraden.

Aanvankelijk waren na de oorlog voor een vruchtbare samenwerking vele voorwaarden aanwezig. De bezetter had het gevoel van onderlinge saamhorigheid aangewakkerd, men stond gezamenlijk voor de taak van het herstel, de geest van de Nederlandse Volksbeweging, die opriep tot de verwezenlijking van een ver-

nieuwd socialisme, was in velerlei kring doorgedrongen. Naarmate evenwel de gezamenlijke wederopbouwtaak vorderde en de welvaart toenam, doken er meer geschilpunten op. Het woord van Schermerhorn over het rechtvaardig verdelen van de armoede sprak minder aan. Daarentegen bleek het *enrichissez-vous*, om met Van de Kieft te spreken, in toenemende mate aantrekkelijk. Overheidsmaatregelen die voor deze verrijking een belemmering vormden, stuitten meer en meer op tegenstand.

Deze verandering in mentaliteit was ook in de politiek zeer goed merkbaar. Ter illustratie diene de aankondiging in 1948 door de regering van een huurverhoging, die gepaard zou gaan met een afroming ten bate van de staatskas, een zgn. huurbelasting. Ministers van KVP en PvdA waren in dit opzicht eensgezind. Later ontstonden er meningsverschillen. De huurbelasting ging in de ijskast en werd bij de kabinetsformatie van 1956 van de agenda afgevoerd. Zelfs aan de naleving van het in de plaats ervan tredend compromis van een huurblokkering onttrok zich een groot deel van de vertegenwoordigers der regeringspartijen. Een ander teken van de zich verwijdende kloof was de motie-Bieuwenga in april 1956, ter zake van verkoop van gronden in de Zuiderzeepolders, gevolgd door de opheffing van de prijsbeheersing voor niet-landbouwgronden in 1958 en dit jaar door een gelijke maatregel ten aanzien van de landbouwgrond.

Aldus werd het steeds moeilijker een gemeenschappelijke grondslag te vinden voor een vruchtbaar regeringsbeleid. De moeilijke kabinetsformatie in 1952 en de nog moeilijker onderhandelingen in 1956 wijzen het uit. Ik ga niet voorbij aan de belangrijke voorzieningen, die ook in de jaren van de moeilijker wordende samenwerking nog tot stand kwamen, zoals de AOW. Maar toen na de voorjaarsverkiezingen van 1958 — die niet alleen maar een terugslag waren op de dalende conjunctuur — de VVD aan invloed won, de conservatieve vleugels in de confessionele partijen zich luider gingen roeren en deze partijen zelf zich van het regeringscompromis van 1956 afwendden, was voor de PvdA het moment gekomen om haar houding opnieuw te bepalen.

Burger heeft in deze positiebepaling de leiding genomen en ik bewonder hem nog steeds om de moed, waarmee en de wijze waarop hij het heeft gedaan. In eensgezindheid werden op de Fakkeldragersdag van 22 november 1958 de punten gesteld, die onzerzijds als essentieel werden beschouwd voor de voortzetting van een gezamenlijk kabinetsbeleid.

Er is over dit gebeuren veel verwarring gesticht. Ik wijs er daarom op, dat geen van de gestelde punten eisen inhield, die bij voorbaat voor de andere regeringspartners als onoverkomelijk moesten worden beschouwd. Enkele ervan zijn inmiddels verwezenlijkt. Wellicht het meest vergaand was de belastingheffing op directe vermogensvermeerdering, maar ten aanzien hiervan was ingevolge het in 1956 gesloten compromis reeds een onderzoek ingesteld en was er een wetsontwerp in voorbereiding. Overigens mag in herinnering worden gebracht, dat de breuk niet is gekomen op een van de op de Fakkeldragersdag gestelde punten, maar dat zij werd veroorzaakt door het, naar achteraf gebleken is, zinloos doordrijven van de heren Lucas en de zijnen ten aanzien van de verlenging van de uit de bestedingsbeperking voortgekomen belastingverhogingen.

Tijdens de oppositieperiode heeft men onze kamerfractie, en met name Burger, wel verweten zo weinig constructief te werk te gaan. Ik weet niet of er veel feitenkennis achter dit verwijt schuilt. Ik raad de critici aan niet te zeer te oordelen op uiterlijkheden, maar de grote redevoeringen van Burger eens rustig door te lezen. Deze getuigen steeds van een groot verantwoordelijkheidsbesef en van een zorgvuldig afwegen van voor en tegen. Ik wijs in dit verband op de behandeling van de kwestie-Nieuw-Guinea — een probleem dat Burger in 1958 tijdig uit het slop probeerde te halen — en waarover hij sprak op een wijze, die soms de indruk vestigde, dat hij meer nog dan de betrokken bewindsman zelf, eveneens op zijn congresrede van maart 1961, waarin de bouwstenen werden aangedragen voor een nieuw regeringsbeleid.

En nu ik toch naar redevoeringen verwijs, mag ik ook wel de aandacht vestigen op Burgers rede in de Tweede Kamer op 5 oktober 1954 over het bisschoppelijk mandement, thans in zijn politiek gedeelte gelukkig een verbleekt document. Daarin toont hij zich opnieuw degeen die minder als partijman dan als democraat, opkomt voor de vrijheid van politieke overtuiging.

Burger had naast zijn grote eigenschappen als fractieleider ook zijn zwakke momenten. Ze zijn gretig uitgebuit. Overbelicht gaven ze van zijn persoonlijkheid een vertekend beeld. De tijd evenwel trekt dit beeld weer recht. In de parlementaire geschiedenis zal Burger dan ook naar voren komen als een politicus van brede allure, ver boven het gemiddelde uitstekend, wiens heengaan voor de fractie een groot verlies en voor het parlement een verarming betekent.

Kracht en zwakte van de mammoetwet

Bij een beschouwing over de gevolgen van een eventuele afkondiging van de wet op het voortgezet onderwijs (no. 5350) (verder mammoetwet genoemd) in het Staatsblad moet men een enkel uitgangspunt voorop stellen.

Onderwijswetgeving beoogt niet meer dan de omschrijving van de mogelijkheden voor onderwijs en opvoeding als grondslag voor zodanige algemene maatregelen van bestuur en verdere uitvoeringsbesluiten, dat men kan verwachten, dat bij de formulering van de wet gedachte en/of gestelde doeleinden zo goed mogelijk kunnen worden bereikt.

Geen enkele wet kan nieuwe onderwijsvormen scheppen, noch kan deze de wezenlijke hoedanigheden van onderwijs en opvoeding op een andere en fundamenteelere wijze beïnvloeden dan door de omschrijving van het programma van eisen voor examens die verplicht zijn voor het behalen van diploma's waaraan bevoegdheden zijn verbonden of waaraan het maatschappelijk leven waarde toekent.

Hetgeen onderwijswetgeving wél kan doen is, belemmeringen in de weg leggen aan ontwikkelingen en aan pogingen tot nieuwe vormgeving in de wereld van het onderwijs of deze wegnemen. De wetten noch de overheid (tenzij als exploitant van scholen) kunnen te dezer zake in positieve zin werkzaam zijn.

Deze opmerking is nodig om te hoge verwachtingen inzake revolutionaire veranderingen in ons onderwijsbestel ten gevolge van de invoering van de mammoetwet te voorkomen. Waardoor worden volume en hoedanigheid van het onderwijs dan wél bepaald?

In de eerste plaats door de wereld van onderwijzers en leraren zelve. De invloed daarvan, zowel ten goede als ten kwade laat zich moeilijk overschatten. Het schijnt echter, dat de leraren bij het VHMO blijkens de stormloop van die zijde tegen de mammoetwet hun eigen krachten bij de beïnvloeding van leerlingen en maatschappij schromelijk onderschatten. Dat kan aan de hand van allerlei voorbeelden aangetoond worden. De met hartstocht

gevoerde pleidooien voor een 'integraal' gymnasium, d.w.z. met verplicht Grieks in de bèta-afdeling zien kennelijk over het hoofd, dat de mogelijkheid toch Grieks in die afdeling als vak te handhaven blijft bestaan, zodat de invloed van de leraar in de klassieke talen de keuze tussen Grieks en andere vakken kan beïnvloeden.¹

Hoe groot die invloed kan zijn zal ook de toepassing van de brugklasse wel bewijzen. De wet zegt wel, dat (behalve voor het gymnasium met extra Latijn) de programma's gelijk moeten zijn, maar zal de praktijk ook zijn dat het tempo van behandeling en zelfs de didactische methoden in de brugklassen van verschillende schooltypen gelijk zullen zijn? Behalve in de scholengemeenschap, waarin weliswaar ook het tempo in de vijf of zes op hun momentele capaciteit geselecteerde parallelle groepen wordt aangepast aan de mogelijkheden van leerlingen, en waar coördinatie gewaarborgd is, kan men er zeker van zijn, dat het resultaat van de brugklasse afhangt van de inzichten van de individuele rectoren en directeuren en zelfs van de leraren van de verschillende scholen. Zij kunnen en zullen de brugklas maken of breken.

Waarom dan zoveel oppositie? De leraar die 'er wat in ziet', zal trachten de gedachte zo goed mogelijk te verwezenlijken en wie het een fout idee vindt, gaat zijn gang zoals hem goed dunkt. Het is erg onwaarschijnlijk, dat de inspecteurs daar veel aan kunnen veranderen, nog afgezien van het feit, dat ook in dat korps wel 'ongelovigen' zullen voorkomen.

Een speciale vormgevende kracht in het onderwijs gaat verder uit van de combinatie boeken- en boekjesschrijvers met hun uitgevers. In succesvolle gevallen heeft dat soms familievermogens opgeleverd. Ondanks alle bezwaaren die aan dit systeem verbonden zijn, zouden wij het toch niet graag inruilen voor een stelsel van staatsleerboekjes. Onze combinatie van vrijetijdsbesteding, gebruik van ambtelijke onderwijservaring en verworven inzicht ten bate van leraar-schrijver, collega's, leerlingen en uitgever wordt algemeen aanvaard. Bedenkt men echter bij alle beschouwingen over de mammoetwet wel dat deze combinatie veel sterker is dan enige minister van O., K. en W.? Dat geldt vooral als de nog sterkere macht, die van de examinatoren ermee gecorreleerd is. Een voorbeeld ligt voor het grijpen. Er is bij de behandeling van deze wet vrij veel over maatschappijleer gesproken zonder scherpe

¹ (Dat de Griekse bèta-afdeling het enorme aantal Nederlandse academici zonder enige klassieke vorming zal verminderen door een te verwachten versterkte toevloed voor deze Grieksloze bèta-afdeling tellen deze kampioenen voor de klassieke vorming blijkbaar niet mee.)

omlijning van de inhoud. De examenvragen in zulk een vak, d.w.z. de inzichten van de eerste examinatoren zullen na enige herhalingen gecondenseerd worden in leerboeken en dan is daarmee het normale bevroezingsproces ook voor dit vak ingezet.

Dit zij genoeg voor de vormgevende kracht van de onderwijs-wereld duidelijk te maken, waarbij de nadruk moet vallen op de bevroezende werking, die uitgaat van uniforme examenregelingen. De oorsprong van de stabiliserende invloed van deze vakwereld, die zo duidelijk bleek uit de reactie op talrijke denkbeelden van Cals, is een studie meer dan waard. Men kan deze niet verklaren met een uitspraak die schrijver dezes ook met overtuiging op zich zelf toepast, nl. dat schoolmeesters, hetzij van de eerste, tweede of derde graad, allen hun scholing opdeden bij de schoolmeesters van gisteren en maar heel zelden bij die van morgen. Met deze laatsten is dan het uiterst beperkte aantal pioniers en ver vooruitzienden bedoeld. Naarmate de afstand van hun denken tot het in hun jaren gangbare denken van de gemiddelde leraar groter was, bleven zij bij hun leven eenzamer of vonden zij meer bestrijding dan bijval. Toch is de invloed van hun denkbeelden soms op den duur duidelijk merkbaar.

Daarvoor is naast deze pioniers nog een derde invloed op onderwijs en opvoeding van betekenis, nl. die van het maatschappelijk leven. Deze werkt op verschillende manieren. De eerste is door het formuleren van behoeften die bevrediging zoeken. De voorbeelden liggen vooral op het gebied van het beroepsonderwijs. De oorsprong van veel technisch, landbouw- en nijverheids-onderwijs voor jongens en meisjes ligt in het initiatief van maatschappelijke organen, die nog steeds, van economische hogeschool tot lagere landbouwschool, de verantwoordelijkheid voor de organisatie en werking hiervan dragen.

Men ziet echter, dat de maatschappij zich ook op geheel andere wijze met het onderwijs bemoeit, nl. inzake de doelmatigheid en efficiency van het onderwijs. In het Kon. Instituut van Ingenieurs komen telkens, ook al voor de oorlog, vragen op over de Delftse studie. De Maatschappij van Nijverheid bracht al vroeger een rapport uit, waarin de economie van het onderwijs mede aandacht kreeg. Het is daarom geen wonder, dat vraagstukken, als het zittenblijvers- en selectieprobleem een grote rol hebben gespeeld in de gedachtengang die de vorm van de mammoetwet bepaalde. Ook in de kamerdebatten werd de jaarlijkse schadepost van f 400.000.000,—, die uit die moeilijkheden voortvloeit, ge-

memoreerd. Dit bedrag wordt dan nog begeleid door een onmeetbare hoeveelheid kinderleed en blijvende schade aan het karakter van jonge mensen. De brugklasse bedoelt het vinden van de voor ieder kind passende weg wat gemakkelijker te maken. De grote betekenis van de scholengemeenschap voor de oplossing van het selectieprobleem werd door Tans in het kamerdebat op theoretische gronden aangetoond, zij het helaas meer met verwijzing naar buitenlandse, dan naar de Nederlandse ervaring, hoe beperkt die laatste in aantal moge zijn. Het is duidelijk, dat de maatschappij begint te rebelleren tegen de slechte resultaten van ons negatieve selectiesysteem, waarbij het kind dat niet meekomt, maar zelf moet proberen op een andere school beter te slagen of besluiten de school verder de rug toe te keren.

Op zulk een punt van de ontwikkeling ontmoeten pioniers en maatschappij elkaar dan weer. Hiervan levert de geschiedenis van Kees Boeke een schoolvoorbeeld. Veel van zijn denkbeelden over mens en maatschappij bleven door een te grote afstand tot het gangbare slechts leven in de geest van enkelingen of zakten geheel weg. Zijn denkbeelden over de comprehensive school, dat is de scholengemeenschap, werden echter vruchtbaar, omdat de samenleving botste op de moeilijkheden die hij al veel eerder aanvoelde, zij het ook, dat hij die meer menselijk en sociaal dan maatschappelijk benaderde. Zijn Werkplaats Kindergemeenschap te Bilthoven, waaraan zijn opvolgster als Rectrix in de afgelopen 10 jaren de huidige reproduceerbare vorm gaf, kan men zien als een antwoord van de samenwerking tussen pioniers en maatschappij, op de noden op het gebied van het onderwijs. Zolang ieder dezer componenten op zich zelf blijft, houdt men enerzijds de eenzame pionier, anderzijds het onopgeloste vraagstuk.

Wat doet nu de wet inzake dit alles? Het gehele voorgaande betoog diende ertoe duidelijk te maken, dat de wet, ook de mammoetwet, niet meer kan dan de samenwerking van pioniers, onderwijswereld en maatschappij terecht brengt van de mogelijkheden die de wet biedt. De groei komt soms zelfs ook zonder wet. Het lyceum is daarvan een klassiek voorbeeld. De Werkplaats in Bilthoven kon als scholengemeenschap functioneren zonder dat dit woord in enigerlei wet voorkwam, dank zij het begrip voor de betekenis van deze vorm die ten departemente bestond. De grote betekenis van de mammoetwet is, ondanks het voorgaande betoog, dat mogelijkheden worden geopend en moderne strekkingen in de organisatie van het onderwijs worden gelegaliseerd.

Enorm veel zal ook afhangen van de te verwachten detailering in uitvoeringsbesluiten. Bij de toepassing kan veel vrijheid worden geschapen, terwijl echter ook beloften voor vrijheid, die in de wet doorklinken, bij slechte uitwerking tevergeefs op inlossing kunnen blijven wachten. Daarbij valt vooral te denken aan examenregelingen en programma's, die men helaas ook als wurginstrumenten op de ontwikkeling van het opvoedkundig element in ons onderwijsstelsel kan hanteren. Uit de discussie tussen de minister en de georganiseerde onderwijswereld zou men kunnen afleiden, dat er meer reden is om terzake van de nodige liberalisatie van het onderwijs vertrouwen te hebben in de minister en zijn medewerkers dan in de laatstgenoemde groep.

Schrijver dezes behoort daarom met Kleiwegt, Tans, Vermeer (de woordvoerders in de Tweede Kamer) tot de groep socialisten uit de onderwijswereld, die ondanks bezwaren, de mammoetwet als een groot winstpunt voor ons onderwijs beschouwen. Behalve voor het onderwijs in beperkte zin, is er echter ook een element in, dat socialisten in het bijzonder moet aanspreken. De verbetering van de begeleiding van het kind door het gehele schoolleven heen (waarvoor 'selectie' een nare uitdrukking is) waarvoor de brugklasse een middel is, hoe gebrekkig dan ook, doch vooral door de scholengemeenschap, is een belangrijke bijdrage tot de eis ieder kind maximale kansen in het leven te geven. Immers geld is daarvoor niet de enige beslissende factor. De horizontale, naast de verticale mobiliteit, die in de in de wet vastgelegde en erkende scholengemeenschap gerealiseerd kan worden, is een sociale factor van grote betekenis, die in het denken van de Nederlandse pionier op dit gebied, Kees Boeke, een belangrijke rol speelde. Zijn: 'ieder kind is wel in iets goed' bevat de grote opgave voor iedere leraar, die een kind wezenlijk wil brengen waar het komen kan en niet wil volstaan met het uit te zeven op zijn zeef, waarvan de examentraditie zijn maaswijdte vrijwel constant houdt. Het valt echter niet te ontkennen, dat een dergelijk systeem hoge eisen aan de organisatie van de school en ook aan de leraar stelt.

In het verband van zulk een dynamisch stelsel moet men ook de mogelijkheid zien voor de begaafden, in een zesjarig atheneum na vijf jaren het einde te bereiken. Ook dit verlangt een dynamisch lesrooster, dat van de schoolleiding heel wat meer verlangt dan de vaststelling van een lesrooster voor een gebruikelijke klassikale school. Deze mogelijkheid, die de minister duidelijk stelt op blz. 2779 van de Handelingen sluit wél aan bij de praktijk van de

scholengemeenschap, maar slechts bij die van hen die daarin niet geloven. Of er dus veel van terecht zal komen, is een open vraag, waarvan het antwoord in de geest van veel opmerkingen hierboven besloten ligt.

Schrijver dezes wil echter evenmin als anderen blind blijven voor de fouten die aan de mammoetwet kleven. Deze vloeien echter grotendeels voort uit het compromiskarakter, waaraan geen onderwijswetgeving ontkomt. Bovendien is het vanzelfsprekend, dat men, ondanks nieuwe vormen, verplicht is aan te sluiten bij de historisch gegroeide toestand. Die noodzaak bergt reeds het gevaar in zich te ver af te buigen van de gedachtengang die overheerste bij de ontwerpers van de mammoetwet, vooral als daarbij dan nog een sterke druk wordt uitgeoefend door een van nature conserverend ingestelde onderwijswereld. Er is zeker een rechtvaardiging voor het standpunt, dat de minister te vaak een compromis heeft aanvaard. Mijn hoop is echter, dat de uitvoeringsbesluiten de ruimte die geschapen is voor het nieuwe, zullen vergroten. Overigens geldt te dezer zake hetgeen ik opmerkte over de brugklasse: wat grof gezegd, de minister bereikt met zijn mammoetwet toch niet meer dan de examencommissies en leraren samen hem toestaan! Dat betekent, dat slechts daar waar men de ruimte bewust wil gebruiken het compromiskarakter op onderwijskundig gebied niet overmatig stoort. Dat is reeds belangrijk genoeg om niet al te zeer te jammeren over het compromis.

Leest men echter de beschouwingen van dag- en weekbladen, dan vindt men over het onderwijskundig compromis bijna geen woord, doch dan gaat het vooral over de pacificatie en over de rechten van kerkgenootschappen en van genootschappen op geestelijke grondslag met betrekking tot het geven van godsdienst- en vormingsonderwijs aan leerlingen van scholen voor voortgezet onderwijs.

'Verbijstering en neerslachtigheid bij het openbaar onderwijs, omdat men daar heel goed begrijpt, dat dank zij deze wet het voortgezet openbaar op de algemene vorming gerichte onderwijs uit ons maatschappelijk bestel nu kan worden verdreven' zegt het liberale Vaderland. Ziet men dan dat het protestants-christelijke deel van de Kamer ook vond dat de bijzondere school te weinig erkenning van haar speciale plaats kreeg, dan is het compromis in de praktijk misschien niet zo dwaas als Het Vaderland het voorstelt. Onderwijswetgeving is in ons land een onderwerp waarvoor de politiek al haar messen slijpt. Vroeger gebeurde dit vooral

aan de rechterzijde. Nu was het mes van dr. Tilanus een beetje verroest en uit een oude trommel gehaald. De liberalen hebben nu de plaats van de scherpstijpers ingenomen, want de volstrekt verpolitiekte stemverklaring van mevrouw Van Someren, die ik door de radio hoorde (radio is voor sommige parlementariërs do-delijk) legde het er zo dik bovenop, dat men zich afvroeg of deze dame zelf geloofde wat zij beweerde.

De pacificatie, of liever, de oude schoolstrijd, die gewoonlijk slechts op lokale vlakken tot uiterst onaangename discussies aanleiding geeft, heeft in de kamerdebatten twee keer de illusie verstoord, dat de pacificatie althans bij de behandeling van beginselen in de landspolitiek de atmosfeer zou kunnen beheersen. Het verwerpen van het amendement-Vermeer op art. 59 oud, dat poogde de stichtingsvoorwaarden voor openbaar en bijzonder onderwijs buiten het plan om gelijk te stellen, is erger dan een fout: het is een onnodige blunder van de rechterzijde en ook de minister heeft hier een lelijke steek laten vallen, met zijn herhaalde beroep op de gelijkheid van bijzonder en openbaar onderwijs ten aanzien van de overheidskas. Aangezien noch gemeente noch rijk scholen kan stichten buiten de openbare kas om en besturen van bijzondere scholen wél (althans in theorie betoogt de rechterzijde m.i. met enige goede grond) is er rechtsongelijkheid. Het amendement-Vermeer om de bijzondere scholen die buiten de planprocedure ontstaan, ten minste drie jaren uit eigen middelen te laten werken, belemmert de grondwettelijke vrijheid *niet*. In de bestrijding van dit idee met de grondwet in de hand was de minister mis. Praktisch zou die vrijheid zoals menige andere vrijheid wel geremd zijn geworden. Schrijver zou dit nog meer vanwege de consequente toepassing van de planprocedure dan vanwege de pacificatie hebben toegejuicht. De verwerping van dit amendement met 72 tegen 66 stemmen doorbreekt de systematiek, is onjuist gemotiveerd, theoretisch onjuist, doch behoeft praktisch geen grote betekenis te hebben, vooral indien de minister in de Eerste Kamer zou kunnen verklaren dat bij de afweging van hetgeen in het plan is voorzien tegenover het resultaat van particulier initiatief, het eerstgenoemde prevaleert.

Voor een goede waardering van hetgeen deze wet politiek betekent, moet men verder ook een vergelijking maken met de bestaande wettelijke regelingen en met de praktijk van het overheidsbeleid. Hoe is deze?

Voor alle onderwijs dat geregeld is in de L.O.-wet geldt het

bekende automatisme. Dat vervalt voor alle onderwijs na het basisonderwijs en wordt vervangen door de planprocedure. Dit is voor velen ter rechterzijde een te harde noot geweest: zij hebben deze niet kunnen kraken!

Alle scholen voor VHMO worden na vaak eindeloze aandrang uit de Kamers (de heer Algra heeft er in de Eerste Kamer altijd wel een paar in petto) door de minister op de begroting van O., K. en W. voor subsidie in aanmerking gebracht. De minister heeft, teneinde zich tegen herhaalde verwijten van willekeur te verdedigen, aanvankelijk alleen voor departementaal gebruik overzichten en deelplannen voor verschillende takken van voortgezet onderwijs laten samenstellen, die ook aan de Staten-Generaal enig inzicht geven. Hoewel de minister er met een zekere trots op wees, dat de Kamers hem nooit per amendement of begrotingswijziging een voorschrift gaven voor subsidiëring van een bepaalde bijzondere of oprichting van een openbare school, het valt niet te ontkennen, dat het systeem bijzonder weinig rechtszekerheid bood. Men hangt thans volstrekt van het inzicht van het departement af, met het gevolg dat men klachten krijgt, al of niet gegrond, dat de ene hoofdambtenaar het bijzonder onderwijs niet voldoende goed gezind is en de ander weer te veel. Een burgemeester die zich zeer negatief over de mammoetwet uitliet, was echter tegelijk uiterst kritisch over de achteruitstelling die z.i. het openbaar VHMO in zijn gemeente te beurt viel, vergeleken met het r.-k. en prot.-chr. Vandaag is dus kennelijk nóch de theorie, nóch de praktijk zeer bevredigend! De planprocedure daarentegen brengt openbaarheid en de mogelijkheid voor beroep! Is dat geen grote stap vooruit in de richting ook van *praktische* gelijkstelling?

Toch zal ook de nieuwe wet haken en ogen geven, omdat de verschillen van inzicht in wat ieder der beide hoofdtypen behoeft, elkaar nooit zullen dekken. Vergeleken met de bestaande toestand — en dat is een veel bruikbaarere uitgangspunt dan met een formeel gesteld doch in deze gebroken wereld onwerkzaam ideaal — betekent de nieuwe wet op alle takken van onderwijs nadat, geregeld bij de huidige wet op het l.o. een vervanging van departementale 'gerichte willekeur' door een openbare voor discussie vatbare planprocedure, waarvoor ook normen zijn gesteld, die echter met verstand mogen worden gehanteerd.

Schrijvers conclusie is daarom, dat de fractie van de PvdA in de Tweede Kamer juist oordeelde, toen zij bij de poging dit wets-

ontwerp op zijn merites te beoordelen, tot de conclusie kwam, dat het haar stem verdiende. Hij hoopt, dat dit in de Eerste Kamer niet anders zal zijn, ook al is hij nog zo zeer overtuigd dat de aanneming van deze wet voor het onderwijs niet meer opleveren zal dan de onderwijswereld ervan maakt. Mr. Cals en zijn medewerkers hebben met vereende krachten met de bijzondere commissie uit de Tweede Kamer gezaaid. De oogst zal nog wel wat op zich laten wachten: één generatie of twee? Vermoedelijk niet eerder, doch naar ik hoop in een aantal geïsoleerde gevallen echter zeker eerder en dat is reeds belangrijke winst.

Het overleg met de Kamers over het Nederlandse onderwijs komt nu in rustig vaarwater, zij het ook dat nu de uitwerking van een en ander nog wel met aandacht door de Kamers zal worden gevolgd.

Een nieuwe benadering van het echtscheidingsprobleem

Het nut van het onlangs verschenen 'Rapport over het echtscheidingsvraagstuk', uitgebracht door de Gezinsraad 1) is, na de verslagen van de Teldersstichting en van de Ministeriële Gespreksgroep 2), niet in de laatste plaats hierin gelegen, dat men zich binnen een relatief kort tijdsbestek voor de derde maal genoopt ziet, zich op de netelige aspecten der wettelijke huwelijksontbinding te bezinnen.

De Gezinsraad heeft met deze poging om vanuit zijn gezichtshoek de impasse waarin het probleem hier te lande reeds sedert vele decennia verkeert te doorbreken, een waardig werkstuk ter tafel gebracht. Ook hier worden onderstreept en afgewezen de onverkwikkelijke consequenties die de echtscheidingspraktijk demonstreert. Naast de juridische momenten neemt de Gezinsraad echter ook de sociale, de ethische en vooral de menselijke zijde der huwelijksmislukking in aanmerking, waarbij terecht sterk op de voorgrond wordt gebracht de factor der gevolgen ten aanzien van de kinderen.

Het in het rapport verdedigde materieel-rechtelijke desideratum, komt neer op het vervangen van de bestaande wettelijke echtscheidingsgronden door een enkele algemene nieuwe: de grondige huwelijksontwrichting. 3) Naar het oordeel van de grootst mogelijke meerderheid van de Gezinsraad, behoort naast deze, geen enkele der in artikel 264 Burgerlijk Wetboek opgesomde gronden in stand te blijven, — zelfs niet overspel.

¹ Staatsdrukkerij en Uitgeverijbedrijf. 's-Gravenhage 1962. — De Gezinsraad is een orgaan ingesteld door de Stichting 'Nationale Contactcommissie voor Gezinsbelangen'. Hij heeft ten doel 'het bevorderen van de bescherming alsmede van de mogelijkheden tot ontplooiing van het gezin als zodanig.'

² Zie mijn bijdrage in *S & D* februari 1961 en november 1961, en in *Ned. Juristenblad* 1962, pag. 166 e.v.

³ Het rapport geeft hiervan de volgende definitie (pag. 36): 'een zodanige gebrokenheid van de huwelijksverhouding, dat herstel hiervan in het licht van alle gebleken omstandigheden en feiten, binnen afzienbare tijd niet meer kan worden gezien als liggende binnen het kader van hetgeen menselijkerwijze verwacht kan worden.'

De drie belangrijke echtscheidingspublicaties, waarmede wij in een nabij verleden zijn geconfronteerd, huldigen te dezen derhalve elk een eigen systeem: die van de Gespreksgroep wijst 'onheilbare tweespalt' in welke vorm ook, categorisch af; het verslag van de Gezinsraad wil 'grondige ontwrichting van het huwelijk' als enige echtscheidingsgrond erkend zien; en het rapport van de Teldersstichting wenst *naast* de laatstgemelde generale grond, de conventionele speciale gronden van artikel 264 BW gehandhaafd te zien, zij het verbeterd en uitgebreid met enkele nieuwe. Mijn voorkeur gaat hier zonder aarzeling uit naar het door de Teldersstichting voorgestane stelsel.

De bezwaren tegen het standpunt van de Gezinsraad liggen voor de hand, en kennelijk heeft de Raad ook zelf de aanvechtbaarheid van dat standpunt begrepen. Dit blijkt uit de erkenning, dat 'invoering van grondige ontwrichting als enige grond voor echtscheiding, betekent de aanvaarding van een zekere mate van subjectiviteit bij de beoordeling, waarmede de vraag van de rechtsgelijkheid direct gemoeid is' (pag. 37). Het lid van de Raad, mevrouw P. van Kranenburg-Klein, onderstreept dit in de weergave van haar afwijkend minderheidsoordeel. (pag. 59). Zij voegt terecht hieraan toe, dat overspel als aparte echtscheidingsgrond niet mag vervallen, daar niet aan de rechter, doch aan de 'beledigde echtgenoot' de beslissing toekomt of hieruit beëindiging van het huwelijk moet resulteren. Naar mijn opvatting, ik wees hierop reeds eerder, heeft het instandhouden in de wet van de bijzondere op 'schuld' steunende echtscheidingsgronden, naast de algemene niet op 'schuld' gebaseerde grond der ernstige huwelijksontwrichting, wel degelijk groot en principieel nut. De wetgever biedt aldus de rechter een richtsnoer, en perkt gelijktijdig de mogelijkheid tot willekeur, tot oordelen naar eigen vrije, oncontroleerbare maatstaven door de rechter, in. Bovendien is de handhaving van de bekende echtscheidingsgronden van betekenis voor die gevallen waarin de feiten waarop die gronden doelen, niet hebben geleid tot een volstreckte verwording van de echtverbintenis, en de andere echtgenoot niettemin het huwelijk, gemelde feiten in aanmerking genomen, meent te moeten beëindigen. 4)

Wanneer de Gezinsraad als belangrijkste argument voor zijn systeem ziet, dat dit 'de rechter mogelijkheden zal bieden tot het rekeninghouden met de *wezenlijke belangen* (- ik cursi-

4 Zie uitvoeriger Stokvis, Echtscheiden, Lochem, z.j. pag. 48.

veer, S. —) van de betrokken echtgenoten en de van hen afhankelijke minderjarigen' (pag. 37), propageert hij het inslaan van een gevaarlijke weg, een weg, door uitschakeling der vertrouwde bakens van wettelijke directieven aan de rechter, onherroepelijk leidend tot de rechtsonzekerheid van 'kadi-rechtspraak' naar intuïtief subjectief billijkheids-inzicht.

Na een wel zéér summiere vermelding van zijn bezwaren tegen de huidige echtscheidingspraktijk 5), komt de Gezinsraad tot een uitstippelen van grondlijnen voor wijziging van de echtscheidingswetgeving 6). Een van de uitgangspunten hierbij is de stelling 'dat al het mogelijke moet gedaan worden om huwelijken in volle zin in stand te houden.' Voorts, dat de enkele kennisneming van bepaalde feiten, geen waarborg biedt dat de rechter een verantwoorde beslissing geeft inzake de wenselijkheid of onwenselijkheid van huwelijksontbinding; noodzakelijk zou hiertoe zijn dat de rechter inzicht verkrijgt in 'de binnen de huwelijksverhouding bestaande toestand' (pag. 29). De Raad verwerpt dus het niet gedifferentieerde standpunt van de geldende wet; de ten processe vastgestelde feiten opgesomd in artikel 264 BW, behoren volgens de Raad niet per se de mogelijkheid van echtscheiding te geven; hiervoor is eerst reden indien 'de situatie waarin het huwelijk zich bevindt' daartoe dwingt (pag. 31).

Met name ten aanzien van overspel oordeelt de Gezinsraad, dat dit 'niet als zodanig reeds een *vanzelfsprekende* grond tot echtscheiding zal behoeven te zijn' (pag. 30). Toegegeven moet worden, — het Rapport wijst hierop overigens niet —, dat inderdaad omstandigheden denkbaar zijn, waarin het overspel een bijzonder karakter draagt: de andere echtgenoot is homoseksueel of frigide, of fysiek belemmerd in het deelnemen aan normaal ge-

⁵ Ten onrechte wordt gesteld (pag. 26), dat volgens art. 264, 4° B.W. 'een ernstige lichamelijke verwonding in een opwelling van drift toegebracht wel echtscheiding tot gevolg kan hebben, maar een niet-geslaagde poging tot moord niet.' Dit laatste is slechts juist indien de mislukte moordpoging niet gepaard ging met zware verwondingen of levensgevaarlijke mishandelingen; — men denke aan poging tot vergiftiging zonder verdere geweldpleging. Meestal echter zal de falende poging tot levensberoving wel degelijk onder artikel 264, 4° B.W. vallen.

⁶ Onjuist is de vermelding (pag. 26—27), dat het Ontwerp der Wet van 20 mei 1955, Stbl. 204 tot het tegengaan van lichtvaardige echtscheidingen, na het aftreden van minister Van Maarseveen, die het had ingediend, in het parlement zou zijn verdedigd door minister Donker. In de Tweede Kamer was het minister Mulderije die voor de regering optrad. Wel was het minister Donker die de wet in de Eerste Kamer behandelde en vervolgens in het Staatsblad bracht.

slachtsverkeer. Ik zwijg dan nog over die gevallen waarin de wederpartij het overspel heeft gedoogd of bevorderd (men denke aan de man die optreedt als souteneur en vervolgens op grond van het door hem uitgelokte overspel echtscheiding tegen zijn vrouw vordert), gevallen waarin volgens de heersende rechtspraak geen echtscheiding kan worden verkregen. — Intussen laat zich op grond van principiële overwegingen een opvatting lijnrecht tegengesteld aan die van de Gezinsraad verdedigen: de opvatting, dat elke echtbreuk als zodanig, óók de incidenteel gepleegde, een zo ernstige aantasting van de grondslagen van het huwelijk vormt, dat hieruit voor de andere echtgenoot een recht op huwelijksontbinding behoort voort te vloeien. Dit is ook de mening van het reeds eerder genoemde lid van de Raad mevrouw Van Kranenburg-Klein. Ik sluit mij bij deze zienswijze aan. Naar mijn overtuiging zou schraping van de uitdrukkelijke vermelding in de wet van juist deze echtscheidingsgrond, bij een meerderheid in ons volk, en niet alleen in de confessionele groeperingen, met reden op ernstig en principieel verzet stuiten.

De argumenten van de Gezinsraad tegen het erkennen van feiten als wettelijke echtscheidingsgronden, zijn belangwekkend, hoewel ze ontegenzeggelijk blijk geven van gemis aan realiteitsbesef, vermoedelijk een gevolg van de te betreuren omstandigheid dat van de medewerking van in de praktijk geverseerde rechters en advocaten werd afgezien. De Gezinsraad stelt als praktisch bezwaar, dat ieder feit in strijd met de werkelijkheid kan worden voorgewend. Dit is in elk geval onjuist voor wat aangaat het feit omschreven in artikel 264, 3 BW: de veroordelende rechterlijke uitspraak moet in het echtscheidingsgeding worden overgelegd (artikel 265 BW). Belangrijker is echter, dat de Gezinsraad zich niet realiseert, dat ook de 'onheerbare tweespalt' (de Raad wijst deze term af) op feiten berust, feiten die evenzeer kunnen worden gesimuleerd.

De Raad verklaart voorts, dat de bij de wet beoogde *feiten* als echtscheidingsgrond ondeugdelijk zouden wezen, omdat die feiten 'niet het werkelijke motief en veel minder nog de werkelijke oorzaak van de mislukking van het huwelijk behoeven te zijn.' (pag. 35). Deze opmerking is juist, al geldt zij denkelijk slechts voor een betrekkelijk kleine minderheid van alle echtscheidingszaken. Inderdaad is bij voorbeeld met name overspel, doch ook kwaadwillige verlating en ernstige mishandeling somtijds een *gevolg* van de, bijwijlen aan de wederpartij te wijten, huwelijksmis-

lukking. Hier werkt de conventionele maatstaf naar 'schuld' van de gehandeld hebbende partner, onzuiver. Hierboven werd reeds opgemerkt, dat in een echtscheidingsproces op grond van ernstige huwelijksontwrichting het schuldmoment geen rol zou spelen.

Eveneens juist — zij het eveneens slechts voor uitzonderingsgevallen —, acht ik de opmerking, dat partijen, indien zij om ernstige andere dan de bestaande wettelijk toegelaten redenen de echtelijke band willen verbreken, gedwongen zijn een feit te scheppen of voor te wenden, dat ingevolge art. 264 BW wél echtscheidingsgrond oplevert. Als regel zal dat feit, — lees: overspel —, echter wel terdege in de realiteit aanwezig zijn, zij het mogelijk aan de wederpartij onbekend.

Ten slotte voert de Gezinsraad tegen het door hem bestreden geldende systeem aan, dat 'eenzelfde feit in verschillende maatschappelijke en psychologische omstandigheden zeer verschillende betekenis kan hebben.' (pag. 29). Op zich zelf is dit waar; de Raad vergeet echter, dat de rechter hiermede rekening kan, resp. moet houden. Dit geschiedt in de praktijk, waar nodig, ook wel degelijk. Uitlatingen die in een normale omgeving als 'grove beledigingen' zijn op te vatten, kunnen in zekere andere milieus als onschuldige toevoegingen gelden, waarmede geen kwaad wordt beoogd, en die de rechter, rekening houdende met de onderlinge huwelijksverhouding, dan ook niet als grond voor scheiding van tafel en bed aanvaardt. Ten aanzien van 'buitensporigheden' zien wij in rechte hetzelfde. Van weinig betekenis schijnt de opmerking van de Gezinsraad voor mishandelingen (een pijnlijke klap wordt in ieder milieu als een onwelkome bejegening ondervonden), en a fortiori voor het toebrengen van levensgevaarlijk letsel en vijfjarige kwaadwillige verlating.

Het Rapport van de Gezinsraad verwacht geen verbetering van handhaving der wettelijke echtscheidingsgronden met aanvulling van 'grondige ontwrichting' als vijfde grond: 'het huidige automatisme, hierin bestaande dat men door het stellen van een daad, al of niet gefingeerd, echtscheiding verkrijgt, zal er niet door verdwijnen' (pag. 35), en evenmin de mogelijkheid van zeer snelle huwelijksontbinding in onderlinge wilsovereenstemming (pag. 36).

De wonderlijke feitenvrees die het Rapport van de Gezinsraad beheerst, manifesteert zich ook op het formele vlak. Het verhoren van getuigen ten bewijze van de gestelde feiten zou dikwijls leiden tot verscherping van de echtelijke moeilijkheden 'met scha-

delijke gevolgen voor een herstel van de huwelijksverhouding', en uit dien hoofde minder wenselijk zijn (pag. 34; v.g.l. ook pag. 44). Hier wrijft de jurist zich toch wel de ogen uit.

De slechts weinig ruimte in beslag nemende en onvolledige kritiek op de in art. 264 BW vermelde gronden, lokt één opmerking uit. De Raad toont zich verwonderd, dat de wetgever ernstig lichamelijk letsel wel tot echtscheidingsreden heeft verklaard, en niet ernstig geestelijk letsel (pag. 26, 31). Ik moet verklaren, dat ik in het invoeren van 'mental cruelty' als bijzondere echtscheidingsgrond, slechts nadelen zou zien. De rechtszekerheid zou stellig niet worden gediend met een dergelijke, onvoldoende concrete houvast biedende, de deur tot rechtsongelijkheid wijd openzettende, echtscheidingsgrond.

De Gezinsraad acht het zedelijk niet geoorloofd ziekte als grond voor echtscheiding te aanvaarden. Derhalve ook niet ongeneselijke krankzinnigheid. Niet zonder verwondering leest men echter in één adem hiermede, dat in de betreffende gevallen veelal van grondige ontwrichting sprake zal zijn, zodat de rechter tot ontbinding van het huwelijk zal kunnen besluiten (pag. 41). Het is een verzuim dat de Gezinsraad niet, zijn aanvankelijke gedachten-gang logisch volgende, als echtscheidingsgrond heeft uitgesloten zodanige ontwrichting van het huwelijk welke een gevolg is van ernstige niet aan zijn schuld te wijten ziekte van één der echtgenoten.

Uitgaande van de noodzaak van een strikte handhaving van het verbod tot echtscheiding door onderlinge toestemming, gesteld in artikel 263 Burgerlijk Wetboek, wil de Gezinsraad onder alle omstandigheden een onderzoek doen instellen en advies laten uitbrengen door een Arrondissements-Huwelijksraad. Derhalve óók indien beide partijen gezamenlijk huwelijksontbinding aanvragen, dan wel de gerequesteerde echtgenoot de gestelde ontwrichting ten processe erkent of verstek laat gaan. En eveneens in evidente gevallen als kwaadwillige afwezigheid van een der huwelijkspartners gedurende vele jaren, of gestabiliseerd samenleven in concubinaat. Men kan zich afvragen welk nut de inschakeling van de Huwelijksraad heeft bij dergelijke situaties, waarin de rechter ook zonder welke voorlichting dan ook, aanstonds volkomen duidelijk ziet, welke beslissing dient te worden genomen.

De Gezinsraad wenst de taak van de Huwelijksraad als tweeledig op te vatten: vooreerst het geven van voorlichting en advies aan de rechter, maar vooral het verlenen van hulp ter 'voorkoming van een definitieve breuk tussen de echtgenoten'

(pag. 44). In een herstellen van de huwelijksverhouding ziet de Gezinsraad 'het meest centrale en wezenlijke van de arbeid van de Huwelijksraad.'

Merkwaardig is het verlangen van de Gezinsraad, dat zowel aan de betrokken partijen, als aan hun verwanten 'en eventueel anderen' (!!) de plicht tot verschijning voor de Huwelijksraad wordt opgelegd, een verplichting intussen, welke onverlet laat 'het recht van de justiciabelen om zich over bepaalde hun gestelde vragen niet uit te spreken' (pag. 45). Niet duidelijk is mij welke zin de *verschijningsplicht* dan nog heeft. Met deze opmerking wil ik overigens allerm minst te kennen geven, dat ik in een democratische rechtsstaat een *spreekplicht* hier toelaatbaar zou achten; — mij gaat de verplichting om voor de Huwelijksraad te verschijnen reeds zeer aanmerkelijk te ver. Zelfs indien men, gelijk de Gezinsraad wil, van de Huwelijksraad 'een overheidsorgaan' maakt, waarvan de leden worden benoemd door de Kroon! (pag. 46). Voor een inquisitoire, tegen de individuele vrijheid gerichte werkwijze, als de besproken opzet van de Huwelijksraden doet vrezen, gevoel ik niets. 7) — De bedoeling is, dat bij elke Arrondissements-Rechtbank een Arrondissements-Huwelijksraad komt, die nauw zal samenwerken met de Raden voor de Kinderbescherming.

Ondanks de vooronderstelling, dat de medewerkers van de Huwelijksraad zullen bezitten 'levenswijsheid, persoonlijke ervaring en liefde voor de mens in nood' (pag. 49), heb ik er overwegend bezwaar tegen, dat *ongevraagd en dwangmatig opgelegde ambtelijke inmenging* plaatsvindt in de particuliere sfeer der echtelijke moeilijkheden. 8). Een Fransman sprak het klassiek geworden woord 'l'Etat c'est un monsieur!': de Staat, dat is een meneer! Zo zal ook de Huwelijksraad in de praktijk zijn een meneer of een mevrouw, meestal nieuwsgierig, somtijds indiscreet, niet zelden naar intelligentie, opleiding, en levenservaring de mindere van hen wier geschokte huwelijksrelatie hij of zij komt binnenvallen. Zal deze ongenode, veelal met wantrouwen begroete figuur, meer en betere hulp kunnen bieden dan de vertrouwde priester, de predikant, de huisarts, wier pogingen faalden? Meer en betere hulp dan de zich van zijn verantwoordelijkheid bewuste advocaat, die óók, waar dat mogelijk scheen, de instandhouding van het huwelijk heeft trachten te bewerkstelligen? — Hoe dan ook, men

⁷ In gelijke zin mr. P. M. Witteman, in een beschouwing in De Tijd-Maasbode van 14-3-1962. Eveneens mr. H. M. de Kat-Presser in Verstandig Ouderschap, mei 1962.

⁸ De Gezinsraad noemt dit 'de binnenhuwelijksse situatie' (pag. 54).

hoede zich voor bevoogding van normale volwassenen, men hoede zich voor iedere vorm van curatele over mannen en vrouwen, die in de democratie principieel het recht hebben zelf, naar eigen inzicht, de weg tot hun levensgeluk te bepalen. Men hoede zich voor het kunstmatig instandhouden van huwelijken die ontaard en verworpen zijn.

Een aanzienlijke verdienste van het besproken Rapport is gelegen in de aandacht welke het wijdt aan het vraagstuk kind en echtscheiding. De funeste inwerking op de kinderen van voortgezette spanningen tussen de ouders, is genoegzaam bekend. Bekend is dat psychische traumata, die zich somtijds eerst op latere leeftijd openbaren, dikwijls hun oorsprong vinden in de disharmonische echtelijke relatie der ouders. Bekend is anderzijds, dat ook de gevolgen van een de sfeer zuiverende huwelijksontbinding, voor de kinderen door het voortgezet gemis der leiding en genegenheid van de eigen vader of moeder, fataal kan zijn. Meer nog dan de echtgenoten zelf, zijn de kinderen dupe van het mislukte huwelijk. Waar bij ruim 60 pct. van de echtscheidingen minderjarige kinderen betrokken zijn, geldt het hier een belangrijke zaak 9). Niet ten onrechte verklaarde Van Oven, zich aansluitend bij een woord van de bekende oud-kinderrechter mr. G. T. J. de Jongh, dat het echtscheidingsvraagstuk vóór alles is een kinderprobleem 10). De Gezinsraad, en dit strekt hem tot ere, ziet in de door hem geprojecteerde herziening van het echtscheidingsrecht 'de behartiging van de belangen van het kind, niet bij wijze van bijkomend facet van een hoofdprobleem, maar als een integrerend deel van het centrale probleem zelf' (pag. 58). Dit laatste hoofdstuk van het Rapport is ongetwijfeld het best-overwogene.

In dit verband mag het niettemin verwondering wekken, dat met geen woord wordt gerept van het destijds door Van Oven naar voren gebrachte denkbeeld van een dualistisch echtscheidingsrecht 11): een echtscheidingsrecht door de wetgever voor kinder-

⁹ Hieraan doet niet af het feit, dat de echtscheidingsfrequentie, naar ook in de rede ligt, sterk daalt met de toeneming van het aantal minderjarige kinderen. Het rapport wijst hierop met statistisch materiaal op pag. 20—21 (zie ook pag. 57).

¹⁰ Prof. mr. J. C. van Oven, Ned. Juristenblad 1961, pag. 318 en 1962, pag. 247.

¹¹ Van Oven, Ned. Juristenblad 1947, pag. 477 e.v. en 1961, pag. 318—319. Van Oven wil 'bij een nieuwe regeling der echtscheiding scherp scheiden de ontbinding van een kinderloos huwelijk en die van een waaruit kinderen geboren zijn, die nog de zorg van hun ouders behoeven' (N.J.B. 1947, pag. 480).

loze echtparen of voor huwelijkspartners wier kinderen geen verzorging meer behoeven, op andere en soepeler leest geschoeid dan dat ten aanzien van ouders van jonge kinderen. Het is te betreuren, dat Van Ovens belangwekkende suggesties op dit stuk, niet door de Gezinsraad zijn in aanmerking genomen, en aan de eigen inzichten en doelstellingen van de Raad inzake de huwelijksontbinding getoetst. — Wellicht zou het mogelijk zijn gebleken, langs de door Van Ovens aangewezen weg, een aanvaardbaar compromis, — op zich zelf in deze materie hachelijk als het vraagstuk van de kwadratuur van de cirkel —, beleidvol te benaderen.

De honger-makers

Drie eeuwen voor Christus kwam de heerser van een Chinees koninkrijk tot de denker Mencius om raad, daar zijn land door een hevige hongersnood geteisterd werd. De koning had al zijn uiterste best gedaan om de honger te bestrijden en effectief te regeren; hij had de bevolking van de ene plaats naar de andere gedirigeerd en hulpmiddelen door het hele land gezonden, maar het wilde zijn land maar niet goed gaan. Hij wilde graag weten waarom.

Mencius sprak tot de koning: 'Indien men in de landbouw zich aan de seizoenen houdt, zal er meer graan zijn dan ge eten kunt. Indien men geen fijngeweven netten in de vijvers en meren werpt, zullen er meer vissen en schildpadden zijn dan ge eten kunt. Indien slechts op de juiste tijd hout gehakt wordt op de heuvels en in de wouden, zal er meer hout zijn dan ge benutten kunt. Uw honden en uw varkens eten echter het voedsel der mensen op en gij weerhoudt ze niet. Mensen liggen stervende neer langs de kant van de weg en gij opent uw graanschuren niet. Als de mensen sterven zegt ge: 'Ik ben hiervoor niet verantwoordelijk: dit is een slecht jaar'. Is er enig verschil tussen dit en de handeling van iemand die een man doodsteekt en dan zegt: 'Ik draag hiervoor niet de verantwoording: mijn wapen heeft het gedaan'?

Tweeëntwintig eeuwen later doet Mao Tse-toeng, de heerser van een ander Chinees rijk dat door hongersnood geteisterd wordt op soortgelijke wijze zijn uiterste best om effectief te regeren: hij dirigeert de bevolking van de ene plaats naar de andere, het hele land door, en zet overal zijn hulpmiddelen in. Ook hij zal zich afvragen waarom de honger zijn volk blijft plagen. En dat is inderdaad een grote vraag. Immers gedurende de tien jaren van 1949 tot 1959 is de voedselproductie van communistisch China zeven maal groter geweest dan de bevolkingstoename. Zelfs bij de meest ongunstige natuurlijke omstandigheden zou men toch een reserve moeten hebben kunnen vormen die groot genoeg was om de dreiging van hongersnood op te vangen. Het antwoord op dit raadsel laat zich slechts begrijpen na een overzicht zowel van China's traditionele agrarische economie als van het programma dat het

huidige regiem tot stand bracht sinds het in 1949 de macht overnam.

Het Chinese land, in oppervlakte iets groter dan de Verenigde Staten, is niet bepaald ideaal voor de landbouw. China heeft meer bergen dan de Verenigde Staten, Rusland of India. Bijna 70% van het landoppervlak is meer dan 3.000 voet boven de zee en slechts 15% is minder dan 1.600 voet hoog. Het klimaat varieert van dat van een subtropische zomer tot een Siberische winter. De bouwgrond op het vasteland is 264 miljoen ha, d.i. slechts een tiende deel van het totaal. Deze bouwgrond bestaat voor 30% uit goede grond, voor 40% uit grond van middelmatige kwaliteit en de rest is slecht. Teneinde het bestaansminimum in stand te houden moet vier/vijfde deel van het Chinese volk werken op een tiende deel van het landoppervlak. In Sowjet-Rusland is het zo, dat de helft van de bevolking een elfde deel van het land bewerkt om een magere levensstandaard te kunnen handhaven. In de Verenigde Staten wordt een vijfde deel van het land bewerkt — door één achtste deel van de bevolking — met als resultaat het probleem van een nationale overproduktie en steeds hoger opgestapelde voorraden.

Het nare is, dat de vruchtbaarheid van de Chinese grond nooit óp kan tegen de vruchtbaarheid van de Chinezen zelf: in hun land is voortplanting gemakkelijker dan voeding. Maar dit probleem van te weinig bouwgrond en een te grote bevolking is het enige niet. In China is een jaar zonder natuurrampen inderdaad een aanleiding tot grote dankbaarheid. De boerenbevolking is daar altijd afhankelijk geweest van de geërodeerde gebergten en de grillige rivieren.

In de Chinese geschiedenis van vóór Christus worden 1.397 hevige droogtes vermeld. Ook overstromingen hebben rampzalige gevolgen gehad. De rivier de Huai, die weliswaar geen eigen uitmonding heeft maar waarop toch een gebied van zes keer Nederland aangewezen is voor zijn bevoeiing en ontwatering, heeft in de loop van 2000 jaar 979 keer de hele vallei overstroomd. De machtige Yangtze-Kiang, op twee na de langste rivier ter wereld, met een vallei waarin bijna de helft van de totale Chinese bevolking woont, telde 242 overstromingen en droogtes gedurende 265 jaren. Sinds prehistorische tijden heeft men getracht de Gele Rivier — bijgenaamd 'China's Droefenis' — te temmen. Dit is een rivier die 2.900 mijl lang is, zijn stroomgebied is even groot als Italië, Zwitserland en Noorwegen bij elkaar, en in de loop van

3.000 jaar heeft hij 1.500 keer zijn vlakte verwoest, terwijl hij negen keer zijn loop drastisch verlegde, waarbij de monding van de rivier in brede bogen (soms wel 500 mijl lang) heen en weer zwaaide.

Bedenken we nu nog dat het dorre noordwesten veelvuldige stofstormen kent, dat de kust geteisterd pleegt te worden door typhoons, dat er overal insectenplagen voorkomen en dat er aardbevingen zijn — niet vaak, maar daarom des te heviger —, en dan is het toch wel duidelijk dat het lot van de Chinese boerenbevolking ten nauwste met natuurrampen verbonden is. Omdat de boeren driekwart van hun voedsel rechtstreeks van hun eigen land moeten verkrijgen, betekent een mislukte oogst altijd direct hongersdood. Alleen al de overstroming van 1887 had de dood van een miljoen mensen ten gevolge. In de grote aardbeving van 1556 stierven omtrent 800.000 mensen en bij een soortgelijke ramp in 1920 kwamen weer 246.000 mensen om.

Bovendien is China, na vele jaren exploitatie door een grote boerenbevolking, tegenwoordig arm aan natuurlijke plantengroei. Van de totale oppervlakte is slechts één-tiende bebost (als men een lijst opmaakt van alle landen komt China wat het percentage water per oppervlakte-eenheid betreft op de 80ste plaats). De bodem heeft dus maar een zeer geringe mogelijkheid om water vast te houden, er vindt veel te veel erosie plaats en dat veroorzaakt weer overstromingen. Ook dijkbreuk is een belangrijke oorzaak. De Gele Rivier b.v., de meest slibrijke rivier ter wereld, deponeert per dag zoveel slib in zijn delta dat men er anderhalf keer de inhoud van het Empire State Building mee zou kunnen vullen. Over een afstand van honderden mijlen stroomt de rivier door een bedding die hoog boven het omringende land uitsteekt, en nog steeds wordt de bodem van de rivier door aanslibbing hoger gemaakt. Eén enkele breuk is voldoende om de hele rivier over de vlakke dichtbevolkte Gele Vlakte te doen uitstromen voor zover het oog kan reiken . . . en zo'n overstroming kan soms meer dan een jaar duren. Dezelfde situatie — hoogliggende rivierbeddingen tussen niet al te sterke dijken — komt voor bij vele andere rivieren in Noord-China, en in die streek zijn de overstromingen dan ook het gevaarlijkste. En waar teveel water naar één plaats stroomt, moet er ergens anders wel te weinig zijn. In China zijn meer droogtes dan overstromingen, de droogtes plagen langer te duren en vernielen meer.

Oorzaken van de huidige hongersnood

Historisch gezien is China inderdaad een land vol rampen, en de verleidelijke conclusie ligt voor de hand, dat de huidige hongersnood iets dergelijks is. Dat is echter niet waar. Natuurlijk heeft men in Peking heel sterk de nadruk gelegd op de natuurlijke oorzaken en evenzeer heeft men de andere factoren zoveel mogelijk weggemoffeld. Maar het huidige voedseltekort is niet zozeer het gevolg van plotselinge dramatische natuurrampen als wel van belangrijke vergissingen, begaan door een bureaucratie die zeer efficiënt weet te controleren, maar kinderlijk onwetend is waar het 't gezond verstand betreft. Een aanzienlijk deel van de overstromingen en droogtes die China in de afgelopen jaren te verduren heeft gehad, was verergerd en soms zelfs rechtstreeks veroorzaakt door het feit, dat tien jaar lang pseudo-wetenschappelijke methoden werden toegepast bij de landbouw, de irrigatie en de behandeling van de bodem. Sinds de communisten in 1949 aan de macht kwamen, is ieder jaar meer bebouwde grond door natuurrampen getroffen. In 1950 was het maar 13 miljoen ha; in 1954 was het 29 miljoen; in 1956 38 miljoen; 78 miljoen in 1958; 107 miljoen in 1959; en in 1960 werd het zelfs 148 miljoen ha. Men mag gerust veronderstellen, dat het totale oppervlak in 1961 — ofschoon nooit officieel bekend gemaakt — vermoedelijk minstens zo groot was als het totaal van de getroffen gebieden in 1960.

China heeft nu niet te maken met een van de gebruikelijke natuurlijke storingen, die een paar provincies tegelijk voor beperkte tijd plachten te beroeren. Wat nu gebeurt, is dat het hele land en het gehele volk uitgeput raken ten gevolge van een 12 jaar durende opeenhoping van domheden tegen de natuur — en tegen de menselijke natuur. Peking heeft gezocht naar een doorbraak in de landbouw — het resultaat is afbraak.

De mechanisatie in de landbouw

Het begon er mee, dat de Chinese communisten landbouwmechanisatie op grote schaal probeerden door te voeren, naar het voorbeeld van Rusland en Amerika. Maar waar Rusland en Amerika allebei over uitgebreide vlakten beschikken die maar dun bevolkt zijn, is China's grote bevolking juist in de agrarische gebieden op een hoop gedrongen. Het te bebouwen land bestaat voor het grootste deel uit sterk verkavelde natte rijstvelden of heuvelterrassen, waar moderne tractoren onbruikbaar zijn. De Verenigde Staten hebben 5 miljoen tractoren, de Sowjet-Unie bezit er 1,7 miljoen.

China heeft minder dan 33.500 tractoren, waarvan plusminus 6.700 kapot is, maar hoewel ze dus maar beperkt nuttig zijn, is dit getal minder dan 4% van wat de regering noodzakelijk acht. In oktober 1957 gaf de Pekingse 'People's Daily', het officiële regeringsblad, eindelijk toe, dat 'het nu nog te vroeg is om aan totale mechanisatie te denken. Wij hebben geen olie en te weinig dieren. Staal is duur. Machines kosten teveel'.

Vervolgens richtte men zich op 'semi-mechanisatie', wat neerkwam op door dieren getrokken landbouwwerktuigen. Hiervan was het glansnummer de 'dubbelwielige dubbelmessige ploeg', een gewone geheel stalen ploeg die door dieren getrokken moest worden. Peking produceerde met veel reclame 3,5 miljoen dubbele ploegen in 1956 en 6 miljoen in 1957. Ze bleken een mislukking. Niet alleen dat ze te zwaar waren voor China's natte rijstvelden en de heuvelterrassen; ze waren ook slordig gemaakt en dikwijls ontbraken onderdelen aan splinternieuwe ploegen. Overal in het land weigerden de boeren al spoedig de 'Slappende Ploeg', zoals zij hem noemden, te gebruiken. Peking beschuldigde de boeren van 'vijandelijke gezindheid ten aanzien van vernieuwingen' en 'achterlijk conservatisme'. Maar zes maanden later werd aangekondigd, dat een nieuw, lichter model in produktie zou worden genomen.

Sinds enige tijd heeft de regering het gebruik van kleine met de hand vervaardigde werktuigen aangemoedigd. De kwaliteit van de nieuwvervaardigde kleine gereedschappen laat evenwel veel te wensen over. Kort geleden schreef de 'People's Daily' in een redactioneel artikel met enige heimwee over de dagen vóór het communisme, toen 'een schoffel drie generaties lang gebruikt werd, . . . het eigendom was van de man die hem gebruikte, repareerde en zorg voor droeg'. De tegenwoordige schoffels houden het maar al te vaak zelfs niet één seizoen uit, vooral niet als ze gemaakt zijn van het 'staal' uit het oventje op het achtererf. Ze zijn nu ook niet meer het eigendom van de boer, 'die ze repareert en er zorg voor draagt'. De kleine werktuigen raken 'verloren, gaan kapot of worden opzettelijk stuk gemaakt . . . men laat ze gewoon buiten in het veld liggen waar de regen en de wind ze al gauw vernielen'.

Bemesting-methodes

De mechanisatie was dus als panacee een mislukking gebleken en Peking besloot het eens met bemesting te proberen. Sinds 1957 zijn iedere winter bemestings-marsen georganiseerd waar tientallen miljoenen boeren en stedelingen aan deelnamen. Gongs weerklon-

ken, trommels roffelden, rode vlaggen wapperden in de geuren-zware bries, en de mensengroepen liepen zingende in militaire opstelling naar de velden toe met hun kostbaar produkt. Ieder jaar draagt men op deze wijze — soms in een houten emmer, of in een bamboe mand, in een leeg blik of in aarden potten die aan bamboe stokken gedragen worden, of ook in een door kinderen getrokken karretje — de uitwerpselen van China's 700 miljoen mensen en de 265 miljoen boerderij-dieren naar de velden toe, tegelijk met de aanslibbing van de riolen, riviermodder, turf, groen meel, met rook doortrokken aarde, as, brak water en industriële afval.

Hoe bizar het ook lijkt: de bemestingsactie is bedoeld om een serieus tekort in de landbouw te helpen dekken. Communistisch China produceert per jaar minder dan 3 miljoen ton kunstmest: maar er is minstens tien keer zoveel nodig. Peking heeft er de middelen niet toe om voldoende moderne kunstmestfabrieken te bouwen of om zelfs maar voldoende kunstmest te importeren, en China moet voor het grootste deel terugvallen op compost. De bevolking geeft, in de vorm van mest, iedere dag meer dan 700 ton fosfor, 1200 ton potas en vrij veel stikstof aan de aarde terug. Maar de Chinese boerenbevolking heeft al 40 eeuwen lang gebruik gemaakt van menselijke en dierlijke uitwerpselen, groene bladernest en riviermodder, en het is dus duidelijk dat de bemestingsactie eigenlijk het mestgebrek niet erg heeft opgeheven, al is de totale tonnage wat meer geworden doordat men de compost met andere (ongezondere) ingrediënten vermengd heeft.

In de zomer van 1958, toen de Partij de directe controle over de landbouw overnam, liet men bijna de helft van het beschikbare land diep ploegen en het zaad dicht opeen zaaien. Maar voor een dergelijke handelwijze is voorzichtigheid nodig en uiterst zorgzame coördinatie met de bemesting. De regering handelde overhaast, met het gevolg dat vele planten slap werden en stierven en een groot gedeelte van de grond in kwaliteit achteruitging. In de herfst van 1959 gaf men in Peking dit ook toe: 'Wij hebben minder gewonnen dan wel verloren'.

De Strijd om de Oogst

De zogenaamde Strijd om de Oogst veroorzaakte nog meer schade. Dit was aanvankelijk een ambitieuze gelijktijdige aanval op vier fronten: landbouw, visserij, veefokkerij en bosbouw. Het resultaat was dat de voedseloogst geringer werd. De regering ging toen over op de tegenovergestelde politiek: alle krachten moesten worden ingespannen om levensmiddelen te verbouwen, alle daarnaast lig-

gende activiteiten moesten terzijde geschoven worden. Dat betekende dus dat de *kanpu* (het kader) van de Partij honderdduizenden hectares katoen, hennep, thee, moerbeï, perziken, sinaasappelen, bamboe etc. liet onderspitten en deze totaal ongeschikte en voor het nieuwe doel slecht voorbereide velden liet inzaaien met natte rijst, tarwe en aardappelen.

In het voor landbouw geschikte deel van China heeft iedere vallei en elke vlakte zijn eigen speciale combinatie van grondsoort, klimaat en economische eisen. Door de eeuwen heen hebben de boeren leren inzien welk gewas het meest geschikt was en het meest opleverde. Om een voorbeeld te noemen: in een zijdedistrict in de omgeving van Kanton houden de boeren ook vissen. De afval van de zijdewormen wordt gebruikt als visvoer; daarna gebruiken ze de vruchtbare modder uit de visvijvers om er de moerbeibomen mee te bemesten en vervolgens worden de zijdewormen weer met moerbeibladereen gevoerd. Alles wordt gebruikt, niets wordt verspild. Toen de ijveraars van de Partij in een dorp bij Kanton de moerbeibomen omhakten om daar rijst te planten, was de totale economische cyclus verstoord. En soortgelijke vernietigende resultaten werden geboekt toen men te diep ploegde, het zaad te dicht opeen zaaide, te vroeg plantte, verkeerde gewassen of verkeerde zaden gebruikte, te veel of te weinig of een verkeerd soort mest gebruikte en land dat daar behoefte aan had, niet braak liet liggen. Al dit soort vergissingen hadden een heel nadelige invloed op de oogst.

De sprinkhanenplaag van 1959 geeft ook een duidelijk voorbeeld van de ongelukkige neiging die sommige Partijbureaucraten hebben om natuurrampen nog een beetje erger te maken. In het begin van april 1959 troffen boeren in Honan een paar jonge sprinkhanen aan en zij gingen naar de *kanpu* van hun commune om hun vondst te melden. Maar daar werden ze weggehoond: 'Het koren en de soja zijn nauwelijks boven de aarde, de tarwe zal binnenkort rijp zijn, en we hebben te weinig mensen voor het wieden en voor de bemesting. Hoe willen jullie, dat we mensen vrijmaken om insecten te bestrijden? Belangrijke zaken gaan voor.' De boeren zochten het hoger op: bij de partijcommissaris van hun district. Opnieuw hoon: 'Veel geschreeuw en weinig wol! Omdat je een insect ziet, breng je ons zoveel blinde woorden? Er staat voor later een campagne tegen insecten op het programma, waarom moeten jullie dan nu al die opschudding maken?'

Twee maanden later werden alle gewassen in twee districten in één enkele nacht door de sprinkhanen opgevreten. De provinciale

partijsecretaris zond onmiddellijk een SOS uit en liet een pamflet uitzenden met 'beschikkingen betreffende de snelle verdelging van sprinkhanen'. Midden in juni werden 1,3 miljoen boeren ingezet in een waarlijk epische verdelgingsstrijd midden in een zee van sprinkhanen. Toen was het echter al te laat. Over een miljoen hectare in 48 districten in Honan waren gewassen, gras en boombladeren absoluut kaalgevreten. De sprinkhanen trokken toen op naar de naastbij gelegen provincies Anhwei, Kiangsu en Shantung, waar ze aan bijna vijf miljoen ha bouwgrond in 179 districten grote schade toebrechten. De boerenbevolking (van zes tot tachtig jaar) werd opgeroepen om mee te vechten. Vliegtuigen spotten insectendodende middelen uit. Maar vrees en onhandigheid deden de spuit dikwijls missen, zodat 100.000 dieren van boerderijen erdoor gedood werden. Volgens de schattingen die Peking zelf publiceert, wordt ieder jaar 10% van het graan, 20% van het katoen en 40% van de vruchtenoogst door insecten beschadigd.

De waterhuishouding

Gezien de beperkte mogelijkheden die China heeft, lijkt het behoud van de watervoorraden de enige praktische methode om de landbouw te verbeteren. China beschikt over enorme hoeveelheden water, maar het is wonderlijk verdeeld. Ieder jaar stromen 668 kubieke mijlen water over de 3,6 miljoen vierkante mijlen van het vasteland. Dat is een gemiddelde van 12 ton water per persoon per dag. Evenwel bevindt zich $\frac{3}{4}$ van dat water in de Yangtze vallei en ten zuiden daarvan. Minder dan 5% is in Noord-China.

De regering beroemt zich erop, dat in de eerste tien jaren van het communistisch régime het geïrrigeerde areaal van 40 miljoen tot 180 miljoen ha gestegen is. In officiële cijfers wordt vermeld, dat 40 biljoen man-dagen gebruikt werden om 105 biljoen kubieke yards aarde (1 yard is 91,44 cm) te graven. Dat komt neer op 450 keer het Panama Kanaal of een muur van 3,3 voet hoogte die 2.000 maal rond de aarde gelegd zou kunnen worden. Peking stelt dat al dit werk nodig was voor het bouwen of herstellen van 60 grote reservoirs, 1000 middelgrote dito's, 4 miljoen kleintjes plus kanalen, 74.600 mijl dijken, 15 miljoen stuwdammen bij boerderijen en 10 miljoen waterputten.

De officiële statistieken zijn indrukwekkend. Men ziet als het ware miljoenen Chinese boeren, onpersoonlijk als mieren, die overal in het land maar aan het graven en slepen zijn, bezig de woeste rivieren te temmen en de velden met weldoend vocht te redden. Hieraan denkende kan men zelfs rationaliserend zeggen, dat de

ellende van de miljoenen arbeiders die nu deze zware arbeid verrichten iets goeds tot stand zal brengen voor meer en meer miljoenen mensen die morgen het land zullen beërven. De feiten evenwel zijn, dat de pogingen om de Chinese waterhuishouding te regelen, meer kwaad dan goed hebben gedaan. Zij spelen zelfs een belangrijke rol bij het voedseltekort.

Tot 1957 heeft Peking zich met volle energie geworpen op het maken van grote hydro-elektrische dammen. Vele dezer dure bouwwerken waren ofwel slecht voorbereid of slecht uitgevoerd. Het grootste en belangrijkste werk was wel een aan de TVA (Tennessee Valley Authority) herinnerend systeem, dat de Gele Rivier en zijn zijrivieren in regelmatigere banen moest leiden: als de rivier ter hoogte van Kaifeng kwam en de vlakke Gele Vlakte bereikte, zou de stroom onder controle komen. Bij de aanvang van het werk kondigde Peking vol trots aan, dat de Gele Rivier — misschien wel het meest onhandelbare water ter wereld — niet slechts voor altijd getemd zou zijn, maar dat de benedenloop van de rivier na 1961 'kristalhelder' zou wezen.

De sleutel tot het systeem van de Gele Rivier zou gevormd worden door de enorme mammoet-dam bij het Sanmen Ravijn, op een punt vlak voor de plaats waar de rivier uit de bergen komt stromen. In de bovenloop van de rivier zouden 59 hoge dammen gebouwd worden om de mammoet-dam te beschermen. De helft daarvan was klaar in 1956, maar in datzelfde jaar werden ze bijna allemaal door overstromingen vernietigd of door slibaanvoer onbruikbaar gemaakt. Een Chinese specialist waarschuwde op dat punt, dat het beter zou zijn het hele plan opnieuw onder de loep te nemen, maar de waarschuwing werd genegeerd en in 1957 maakte men een aanvang met de dam bij het Sanmen Ravijn — een dam met een elektrische centrale van één miljoen kilowatt.

De dam was gepland door Russische technici, die ook het model getest hebben en toezicht hielden op de bouw. Er traden bij de bouw structurele defecten aan het licht, waardoor de plannen en de constructie ettelijke malen veranderd moesten worden. In 1958 was er weer een overstroming, en nu kwam 70% van de watermassa onder het Sanmen Ravijn terecht. In een officiële technische publicatie, 'Water Conservation and Power', werd toen erkend dat dit feit het bewijs leverde, dat zelfs na beëindiging van dit bouwwerk toch de grote overstromingen niet voorkomen zouden kunnen worden.

Eveneens met veel fanfare bejubeld is een ander voorwerp van intense trots voor Communistisch China's waterbouwkundigen, te

weten het Futseling Reservoir en Elektrische Centrale te Ahnwei. Dit werk, waar Rusland steun aan verleende, kwam tot stand in 1954. Korte tijd later trad de rivier de Huai buiten zijn oevers en veroorzaakte een overstroming in het totale gebied dat door het reservoir beschermd had moeten worden. Vijf jaar later werkte het reservoir nog niet: de sluisdeuren bleken zwaarder dan de bedoeling was en men vreesde, dat ze niet open zouden kunnen, wanneer het reservoir vol water was gelopen. Hetzelfde overkwam de Yungting Reservoir Tunnel bij Peking. Bij de opening een luid hosannageroep, en toen dat verstorven was de overstroming. Een overstroming die 7 miljoen ha land overspoelde en 2,6 miljoen huizen wegveegde. En dan is er nog het incident van de Tahuofong Dam, op één na het grootste reservoir van het hele land, dichtbij Fushun in Mandsjoerije. Nadat er een jaar aan gewerkt was, moest in 1954 met de bouw gestopt worden, omdat men ontdekte, dat het bouwwerk 'de consistentie van rubber had'.

Er zijn bijna ongelofelijke fouten bij. In de droge tijd konden de velden vaak geen druppel water krijgen, ook al waren de reservoirs overvol. Het bleek toen, dat niemand opdracht had gekregen om de reservoirs te voorzien van mogelijkheden tot waterafvoer — geen sluisdeuren, geen kanalen, geen sloten. In juni 1959 gaf de 'People's Daily' de volgende samenvatting van het resultaat van veel grote ondernemingen: 'Er zijn reservoirs zonder water, en er zijn reservoirs met water maar zonder aquaducten . . . Er is een aantal installaties gebouwd om de vloed tegen te gaan, en die moeten elk jaar vernieuwd worden. Vele werden niet vernieuwd. Ook werd vaak een begin gemaakt, maar het werk werd nooit beëindigd.' En in 'Water Conservation and Power' vermeldt men, dat verscheidene hydro-elektrische dammen ernstig lek zijn, en dat veel reservoirs 'er goed uitzien' zolang er geen water in komt, en ook dat bij sommige bouwwerken de elektrische machines geïnstalleerd werden en dat daarna bleek, dat er geen elektriciteit geleverd kon worden. En, naar Peking zelf erkent, was het met de middelgrote en kleine bouwwerken nog erger gesteld.

Waterbouwkunde is een gecompliceerde tak van wetenschap. Men heeft er een gedetailleerde studie voor nodig, men moet ervoor zorgen een goed overzicht te hebben en de planning moet goed gecoördineerd worden. De plannemakers dienen te beschikken over een diepgaande kennis van de stroming van de rivier, van de vroegere overstromingen, het slibgehalte, de plaatselijke gesteldheid, de bijzonderheden van de bodemsamenstelling, waterhoogten, getijdentabellen, weertype en de eisen van het omlig-

gende land. Maar Peking heeft nooit een alomvattend plan gehad voor het behoud van de watervoorraad, en de technische leiding lag maar al te vaak overhoop met de praktijk van de arbeidscondities. Altijd was kwaliteit minder belangrijk dan kwantiteit en spoed. Er was nooit voldoende staal en cement voor de grotere projecten. En omdat er altijd tekorten waren, gebruikte men voor de kleinere projecten alleen maar steen en aarde. Overal werden bij de bouw 'ersatz' materialen en werkbekortingen gezocht en gebruikt — die daarna nog als 'technische verbeteringen' hemelhoog geprezen werden. Is het een wonder, dat China zulke opmerkelijke mislukkingen heeft geboekt met de waterhuishouding?

Na de dam-fiasco's — en ten gevolge van de dam-fiasco's — gaven de jaren 1958/59 een ware orgie van kanalengraverij te zien. Eindelijk was Peking tot het inzicht gekomen, dat de zo zeer gepropageerde reuzen-projecten waardoor buitenlandse bezoekers altijd zo onder de indruk waren geweest, dikwijls niets anders bleken te zijn dan monumenten der domheid. In 1958 — het jaar van de Grote Sprong Vooruit — begon Peking de belangstelling voor grote dammen te verliezen. In plaats daarvan begon men te werken aan regionale irrigatie via middelgrote en kleine dammen, waterputten en bovenal kanalen.

In augustus van dat jaar kondigde het Centrale Comité van de Partij een enorm project aan: een netwerk van kanalen dat kris-kras door het hele gebied van de Chinese Vlaktes zou gaan en een onderlinge verbinding tot stand zou brengen van de drie grote rivieren — de Gele Rivier, de Yangtze en de Huai. Er zouden kanalen komen van vijf verschillende breedtes, van smalle irrigatieslootjes tot zeer brede kanalen waarop schepen van 3.000 ton zouden kunnen varen. Ze zouden dienst kunnen doen als waterwegen voor binnenlands verkeer, als één groot waterreservoir en als een eenvoudig regulatiesysteem waarmee het water uit Zuid-China naar Noord-China gebracht zou kunnen worden! Toen het plan afgekondigd werd, waren miljoenen boerenarbeiders al maanden lang aan het graven. Vroeg in 1960 was in sommige provincies al de helft van de kanalen klaar.

Er volgden enige maanden van verwarrende ervaringen, en toen bleek, dat de kleine kanalen niet voldeden. Zij waren om te beginnen te talrijk, wat moeilijkheden zou gaan opleveren met de mechanisatie van de landbouw in de toekomst. Verder waren ze te smal, waardoor er in tijden van overstroming of van droogte weinig nut van te verwachten zou zijn. Om de zaak verder te

compliceren waren de dorpskandu's, die het toezicht hadden op de graverij, het niet bepaald eens over de maten van de kanalen, die onderling toch zeer sterk verschilden. In de winter van 1958 werd het plan herzien: kleine kanalen die al gegraven waren, werden in de steek gelaten of opgevuld; voor de middelgrote en zeer grote kanalen werden nieuwe plaatsen aangewezen.

Het razende graven bracht problemen met zich mee, waarvan tot dan toe niemand ooit gedroomd had in de communistische filosofie. De kanalen namen nl. veel land in beslag, dat heel nuttig zou zijn geweest voor de landbouw. Zij lekten bovendien nogal — het kwam voor, dat 60% van het water weer wegliep. In gebieden waar het water dicht aan de oppervlakte lag, hadden zeer diepe kanalen het effect van draineerbuizen, zodat een kunstmatige droogte ontstond. In andere gebieden, vooral in Noord-China waar het water diep onder de oppervlakte ligt en de grond geen loog bevat, kwam het waterpeil omhoog door het water dat uit de kanalen lekte en activeerde zodoende de haarvaten in de kalkrijke bodem. Daardoor kwamen toen schadelijke zouten en alkali uit de ondergrond op, die na verdamping een korst vormden op de oppervlakte, waardoor vroeger goed (hoewel droog) bouwland meteen bedorven was. Tegen 1959 begon de 'People's Daily' te merken, dat er iets aan de hand was: 'In de afgelopen een of twee jaar is in vele geïrrigeerde gebieden in het noorden het alkaligehalte van de bodem gestegen'. Maar men ging door met kanalen te graven. In 1960 meldde hetzelfde dagblad, dat salpeter — gewoonlijk alleen maar optredende bij ernstige droogte — miljoenen ha bouwgrond had aangetast. En in april 1961 schreef de 'Kuang Ming Daily', dat 'bebouwbare grond steeds minder wordt en het alkaligehalte in de grond stijgt'.

De bebossing

In een land als China, waar het water-evenwicht door eeuwen van intensieve landbouw en de druk van overbevolking al verstoord is, kan men water het best opbergen niet achter grote dammen of in lekke kanalen, maar onder de grond, dichtbij de plaats waar het als regen neerkomt. Het is dan ook niet verbazingwekkend, dat Peking ook bijna waanzinnig grootse plannen heeft gehad voor de herbebossing. Het oorspronkelijke Grote Visie Plan (dat tegenwoordig niet meer genoemd wordt) bestond uit een aantal stoutmoedige bebossing-plannen, waarbij inbegrepen twee 'Groene Grote Muren'. De ene Grote Muur was gedacht als een beschermende windbreker, te beginnen bij de Chinees-Koreaanse

grens om daarna langs de Chinese kust te slingeren en aan de monding van de Yangtze te eindigen. De tweede, die al even lang gedacht was, zou een bos zijn, dat het zand uit Buiten Mongolië moest tegenhouden. Het moest beginnen ergens in de buurt van de Oude Zijde-Weg in Kansu en dwars over de zandduinen van de Alashan Woestijn en de Ordos Woestijn in Binnen Mongolië geplant worden, waarna de laatste uitlopers tot de grote bocht in de Gele Rivier zouden reiken.

Vroeg in 1956 was een aanvang gemaakt met de campagne: 'China in 12 jaren groen'. Het zou heel eenvoudig zijn: 'Als alle 500 miljoen boeren in het land ieder jaar twee bomen planten, zullen we in een jaar tijds één biljoen bomen hebben'. Peking meende, dat het mogelijk moest zijn om China's droge onvruchtbare heuvels en woestijnen om te toveren tot 160 miljoen ha parklandschap. Miljoenen schoolkinderen kregen derhalve opdracht om overal in het land bomen te planten. Meestal kwam het hele program er op neer, dat ze gaten groeven waar ze jonge stekjes of jonge boompjes in pootten, die ze dan een paar dagen water gaven. Dan golfde de menselijke zee weer een andere richting uit, opgeroepen voor een andere campagne, en de bomen bleven achter en stierven van de dorst.

Het idee van bebossing kwam op en stierf weer af, maar de ontbossing leek intussen systematisch voortgang te hebben. Bosbranden en bomenziekten komen meer en meer voor. Kunstmatige ontbossing komt trouwens ook meer en meer in de mode, vooral sinds 1958. In coöperatieve boerderijen en communes heeft men het vee van de jonge boompjes laten grazen en de bomen langs de weg en zelfs hele bossen werden neergehakt . . . soms voor de houtwinning, soms om 'maagdelijk gebied open te leggen'.

Tijdens de campagne van 1958 voor het maken van staal werden heel wat bergen van hun bomen beroofd, die men voor brandhout nodig had. Een commune in Kwangtung speelde het klaar in één keer 13 ha met bos bedekte heuvels kaal te scheren. In beboste gebieden, waar de houtwinning onder leiding stond van een kanpu die alleen geobsedeerd werd door de gedachte aan het voorgescreven quotum, deden de houthakkers om het hardst hun best om grote en kleine bomen om te hakken zonder aan herbebossing te denken. Zelfs de jonge zaailingen werd gerooid, zodat de bodem onbeschermd bleef en al spoedig onvruchtbaar werd. Sinds de Grote Sprong van 1958 hebben de Chinezen het te druk gehad met het maken van staal, het graven van kanalen en het tegengaan van rampen om aan herbebossing te kunnen denken. Maar de ont-

bossing gaat intussen steeds sneller door, de bodem — die toch al weinig water kon vasthouden — verliest de laatste mogelijkheid om vocht op te zuigen, het erosiegebied wordt groter en het regenwater neemt steeds meer bovengrond weg. En het geheel is een garantie voor steeds erger schade van overstromingen en droogtes voor de komende generaties.

Vóór 1958 zijn hulpbronnen en mankracht weggegooid aan grote ondoordachte projecten; daarna is men lukraak aan het graven van kanalen gegaan. Het resultaat is, dat in China's rijkste landbouwgebieden water en bodem verminderd zijn in kwaliteit. Het is geen toeval, dat de ergste droogtes van de afgelopen vier jaar plaatsgrepen juist in de provincies waar die miljoenen arbeiders van 1957/1959 zo ijverig bezig waren geweest kanalen te graven. China's hydrologische cyclus is ten enenmale verstoord ten eerste doordat men niet dacht aan de waterhuishouding en ten tweede door de ontbossing. Zonder het te weten heeft Communistisch China de natuur veranderd.

De opslag van voedsel

Het voedsel dat uit de aarde komt, wordt minder. Het reeds geogste gewas intussen wordt steeds vaker bedorven of verspild. Eeuwen lang was het in China zó, dat het verspillen van voedsel als een zondige daad werd beschouwd. Onder de communisten wordt veel voedsel zonder noodzaak aan bederf prijsgegeven. De graanschuren zijn vaak slordig gebouwd; ook zijn half vervallen tempels of voorouder-altaren als graanschuren in gebruik genomen. Sommige schuren hebben deuren noch ramen — ze hebben wel allemaal versperringen en muren om diefstallen te voorkomen. Er was een jaar waarin een onderzoek uitwees, dat zeven provincies ernstig tekort schoten bij het opbergen van hun graan. In Kwangsi b.v. werd 740.000 ton graan onderzocht. Daarvan was 83% door wormen aangevreten. Uit één graanschuur kwam het bericht, dat 10% van het graan vol meeldauw zat. In Shensi was er een waar 30% bedorven was door de meeldauw, terwijl 40% was uitgelopen. In de communes heeft de boerenbevolking voor de *kanpu* van de Partij, die voor de voedselvoorziening zorgen moet, de bijnaam: 'De Vijf Weetniets'. Ze weten niet hoeveel graan er geogst is; ze weten niet hoeveel er al geconsumeerd is; ze weten niet wat de keuken van de commune voorradig heeft; ze weten niet hoeveel er in de graanschuren is geborgen en ze weten niet voor hoelang de voorraden toereikend zijn. Toen tegen het eind van 1960 het voedselgebrek acuut werd, schreef de 'People's Daily' in een redactio-

neel artikel, dat niemand wist wat de totale hoeveelheid graan was, die in Communistisch China was opgeslagen. Het dagblad begon toen een nationale campagne voor het wegen van de graanvoorraden en verklaarde: 'We zullen de werkelijke situatie eerst kennen als we de graanvoorraad gewogen en de cijfers genoteerd hebben'. Sinds 1961 wordt er door Peking graan geïmporteerd. Blijkbaar is de werkelijke situatie nu bekend.

De boeren

De efficiëncy van China's boerenarbeid, in de oude tijd al niet hoog omdat men niet over behoorlijk gereedschap beschikte, is door de epileptische administratieve bevelingen van Peking bepaald niet toegenomen. De boeren hebben altijd hard gewerkt; een ieder wist, wat hij te doen had en hoe hij het met de beperkte middelen die hem ten dienste stonden, doen moest. Tegenwoordig komt iemand hen vertellen, hoe ze ploegen moeten, wanneer ze zaaien moeten en wat ze planten moeten. Ze worden in een robot-leger ingelijfd en gebruikt voor een strategie die denkt in termen van 'mensenzeeën', die met commando-tactieken gedirigeerd kunnen worden.

In de winter van 1955 werden vele miljoenen 'vrijwilligers' opgetrommeld voor werk aan dammen en dijken. In de daarop volgende zomer, toen bleek, dat het bij-werk op de boerderijen tot de helft van het normale peil gezakt was, werden ze teruggestuurd om op het land te werken. In sommige provincies zette de Partij meer dan 40% van de boeren in voor subsidiair werk op de boerenbedrijven, hoewel er een droogte dreigde. Zeer veel rijst en zoete aardappelen werden niet tijdig geoogst en liepen schade op door de droogte. Toen dat bemerkte werd, moesten de boeren onmiddellijk teruggestuurd worden om meer voedselgewassen te planten, terwijl de dammen en dijken half afgewerkt bleven liggen en door overstromingen vernield werden.

In 1958 ging de order uit aan ongeveer 60 miljoen mensen, voor het grootste deel boeren, om 'dorpsstaal' te maken. Dit bracht een arbeidstekort teweeg in de boerenbedrijven. In veel gebieden werden de velden niet bemest en de rijst werd niet op tijd geoogst. In de provincie Hopei bleef 40% van het land dat ingezaaid had moeten worden, onverzorgd liggen. De katoen in Noord-China werd niet op tijd geplukt en de aardappelen te laat geoogst. Elders werden 650.000 ton tabaksbladeren wel geplukt maar niet gesorteerd, en de vochtige bladeren bedierven. Drie winters achtereen werden 70 miljoen boerenarbeiders opgeroepen om kanalen te

graven en zeer onlangs werden ze weer opgeroepen om overstromingen en droogtes te helpen bestrijden. In iedere ernstig getroffen provincie zijn nu meer dan 10 miljoen mensen aan het werk om de ramp te keren. Toen de bemestings-campagne op zijn hoogst was, moesten 80 miljoen mensen op jacht naar meststoffen. Toen er een kolentekort was, zond men 20 miljoen de heuvels in om een minderwaardig soort brandstof op te graven.

Het feit dat de boerenbevolking voor alles en nog wat als werkkrachten wordt ingeschakeld, is de oorzaak van minstens één tegennatuurlijke ramp, de 'onkruidplaag'. Dit is een uitdrukking die door de communisten bedacht is en waarmee de velden worden aangeduid, die niet beplant of niet verzorgd werden en die men later totaal met onkruid overdekt vond! De onkruidplaag stak in 1959 voor het eerst de kop op. In de herfst van 1960 klaagden minstens 13 provincies over onkruid, van Noord-Mandsjoerije tot Kiangsu. Ze bedekten 20% van China's landbouwgrond. In Shantung was één derde van de grond overdekt met onkruid, dat op sommige plaatsen zo dik was, dat 'een man niet door de velden lopen kon'. Al gauw kwam er weer een SOS van het ministerie van Landbouw, ditmaal voor de bestrijding van onkruid. Plattelandbewoners, stedelingen, studenten, ambtenaren en zelfs soldaten kregen opdracht om alles te laten liggen, waaraan ze bezig waren en onmiddellijk de velden met de hand te gaan wieden. In Hopei werden 6 miljoen mensen gemobiliseerd; in Shantung meer dan 7 miljoen. In Liaoning werden tweederde van het totaal aantal studenten en ambtenaren uit de steden naar het platteland gestuurd. In Shansi werd de helft van alle boerenarbeiders ervoor opgeroepen.

Hoe meer de boerenbevolking werkt onder de druk van de blunders in de partijpolitiek, hoe minder zij uiteraard produceert. En hoe minder er geproduceerd wordt, hoe harder zij werken moet. Het eindresultaat is honger en verzwakking.

De distributie van voedsel

De normale burger van modelsteden als Peking en Shanghai krijgt thans een kleine toewijzing van rijst of meel van inferieure kwaliteit plus een maandelijks toewijzing van ongeveer een half pond varkensvlees, drie ons suiker en drie ons spijsolie. Als hij wat groente wil kopen, zal hij al vanaf 3 uur in de morgen bij de winkels in de rij moeten gaan staan. Eieren, gevogelte en vis zijn zo goed als verdwenen. Overigens krijgt de boerenarbeider in de commune heel wat minder — gewoonlijk twee kommen half-vloeibare pap of

een smeerseltje, doorgaans gemaakt van slecht graan, korrelig meel of zoete aardappelen, voor elke maaltijd.

Sinds 1959 heeft Communistisch China officieel opdracht gegeven om ook het kaf van de rijst te eten, bonenafval, aardappelblad, pompoenbloemen, wilde planten en algen. Gedurende de afgelopen twee winters zond iedere provincie groepen boerenarbeiders en stedelingen variërend van een half miljoen tot drie miljoen de heuvels in om wilde planten te zoeken. De dagbladen gaven hoog op over de hoge voedingswaarde van wilde planten en gaven recepten voor deze en andere nieuwe voedingsmiddelen. Rijststro, geweekt in kalkoplossing, gedroogd, tot poeder gemalen en met meel vermengd, wordt tot koekjes gebakken en op afgifte van distributiebonnen aan restaurantbezoekers voorgezet.

China's straten en dorpen, die vol plachten te zijn van vriendschappelijke honden en katten, zijn nu leeg: men ziet geen huisdieren meer. Ook de meest voorkomende vogels, zoals spreeuwen, duiven, kraaien en koekoeken zijn verdwenen. Er was een landelijke campagne voor de verdelging van roofvogels, die aan ongeveer 2,2 biljoen spreeuwen het leven kostte. De campagne werd afgelast, toen bleek dat roof-insecten flink in aantal begonnen toe te nemen.

Als men tegenwoordig in China een wild konijn of een kraai ziet, is dat het teken voor een massale jacht op wat extra voedsel. De zoete aardappelen, knollen en andere groente die in voorsteden verbouwd worden, moeten 's nachts bewaakt worden, omdat ze anders gestolen worden door stedelingen, die de velden leegroven en de buit soms ter plaatse opeten. Bedelaars staan openlijk bij de tafeltjes in restaurants te wachten op de restjes . . . vaak graaien ze het voedsel uit de handen van de klanten weg. De politie kan bij dit soort kleine misdadjes alleen maar de schouders ophalen. De zwarte markt groeit gestadig, dank zij de bevoorrading via corrupte communisten die de controle hebben over de voedsel-opslagplaatsen. Sommige zwarte markt-groepen beschikken over hun eigen sampans en over een gewapende lijfwacht.

Tot laat in 1960 heeft Communistisch China voedselzendingen vanuit Hong Kong en Macao zoveel mogelijk tegengegaan. Onmiddellijk nadat de beperkende bepalingen waren opgeheven, werd het kleine postkantoortje van Hong Kong bestormd; iedere dag stortte zich een zondvloed van 50.000 voedselpakketten van angstige familieleden er over uit; nu is het zo, dat elke dag meer dan 200.000 pakketten verzonden worden. De kleine Britse kolonie telt nu meer dan 1.000 firma's die zich specialiseren in het zenden

van voedselpakketten naar China. Niet lang geleden citeerden communistische dagbladen van Hong Kong vol vreugde de uiting van een Japanner die in China geweest was en bij zijn terugkeer zei: 'Ik heb in Peking geen honger gezien'. Op dezelfde pagina werd geadverteerd door de firma's die voedselpakketten naar China zenden. Schreeuwende koppen boven de advertenties: 'Snel, sneller, snelst!' en 'Rap als een raket!'

De gezondheid der bevolking

Volgens de Voedsel- en Landbouw-Organisatie van de VN heeft een normale man in het Verre Oosten een minimum van 2.300 calorieën per dag nodig. In India, waar een voedseltekort heerst, krijgt men volgens een overzicht van de Verenigde Naties gemiddeld 2000 calorieën per dag. Voor de oorlog was het in China 2.234 calorieën. Tegenwoordig ontvangt een groot aantal Chinese boerenarbeiders, die 14-18 uur per dag zware arbeid verrichten moeten, minder dan 1.000 calorieën.

China heeft altijd, gelijk trouwens de meeste Aziatische landen, grote moeilijkheden met de openbare gezondheidstoestand gehad. Moderne artsen zijn er weinig: slechts één op de 10.000 mensen. Behalve in de grote steden moeten de mensen terugvallen op de traditionele kruidendokters, die gewone kwaaltjes heel goed kunnen bestrijden, maar weinig afweten van besmettelijke ziekten en van chirurgie. In bepaalde landelijke streken hebben altijd ziektes als schistosomiasis (een chronische ingewandkwaal waarbij lever en milt groter worden), mijnworm en beri-beri geheerst. Maar de overgrote meerderheid van de bevolking was er redelijk goed aan toe, misschien wel omdat men vrijwel immuun was en omdat de eetgewoonten verstandig waren. Alleen vers fruit plachten de Chinezen rauw te eten: verder aten ze nooit ongekookt voedsel of ongekookt water. Het meeste Chinese voedsel wordt kokend heet gebruikt.

In de eerste paar jaar van de communistische heerschappij werd een ernstige poging gedaan om de gezondheidstoestand te verbeteren. Vermeldenswaard zijn de acties 'vliegen-doden', 'ratten-verdelgen' en 'straatvegen', waar de buitenlanders uitvoerige berichten van plachten te geven. Maar in het midden van de vijftiger jaren, vooral sinds de Grote Sprong, zijn de omstandigheden drastisch veranderd. Er is gebrek aan brandstof, en daarom wordt het drinkwater in de communes niet meer gekookt, ook al komt het maar al te vaak uit besmette kreekjes en vijvers. Tijdens de bemestings-acties hanteert men mest, groene compost en vuilnis met

de blote hand (en vaak steken de dagbladen de loftrumpet over helden van de bemestings-acties, die zulke goede patriotten zijn dat ze hun met mest bevuilde handen niet wassen willen). Verder heeft het werken en wonen in gemeenschappelijk verband zonder sanitaire voorzorgen ertoe geleid, dat voedselvergiftiging en epidemieën steeds veelvuldiger werden.

De vluchtelingen die de laatste tijd uitweken, wisten te berichten, dat één op elke drie of vier mensen op het platteland aan waterzucht lijdt. Het is niet ongewoon, wanneer arbeiders tijdens hun werk op het veld plotseling dood neervallen. Een vroegere technicus in regeringsdienst uit Nanchang deelde mee, dat in zijn kantoor 20% van de lagere ambtenaren aan een besmettelijke leverontsteking leed. Een verpleegster uit Peking zei, dat 10% van haar collega's zelf in het ziekenhuis was opgenomen. In alle steden zijn de ziekenhuizen vol met leverpatiënten en lijdens aan andere ziekten, hoewel alleen de ernstige gevallen worden opgenomen. Tuberculose begint ook veld te winnen, maar aangezien t.b. als minder gevaarlijk wordt beschouwd dan de andere heersende ziekten, worden de lijdens aan t.b. niet eens behandeld. Veel kinderen komen dood ter wereld. Als iemand sterft, moeten de verwanten een plaats reserveren, omdat de crematoria het zo druk hebben: wie brandhout levert, heeft voorrang.

Deze gruwelijke berichten van ooggetuigen worden bevestigd door de voorzichtige maar toch veelzeggende berichten in de officiële pers. In juli 1959 vermeldde de 'Honan Peasant's Daily' — een provinciaal dagblad dat niet buiten Honan verspreid mag worden — dat veel boerenarbeiders stierven ten gevolge van ondervoeding en overwerktheid. In de zomer van 1959 is het voorgekomen, dat in twee weken tijds 367.000 arbeiders in de velden van Honan in elkaar zakten. 29.000 stierven in het veld. In diezelfde zomer begaven 60.000 arbeiders het, nadat ze zes dagen en nachten continu aan het werk waren geweest om de gevolgen van een overstroming te bestrijden, zonder dat ze voldoende slaap of rust kregen. Uit andere dagbladberichten valt op te maken, dat gedurende soortgelijke periodes 7.000 arbeiders stierven in de velden van Kiangsi, 8.000 in Kiangsu en 13.000 in Chekiang.

Al vier jaar lang zijn epidemieën in China in opmars, al is hun volledige omvang niet bekend. Aanvankelijk lukte het de pers vrij goed om de situatie te bemantelen, maar sinds een jaar of twee beginnen er voorzichtige berichtjes te verschijnen over 'besmettelijke seizoenziekten'.

De minister van Gezondheid, Li Te-ch'uan, erkende onlangs, dat

er in 1959 in totaal 70 miljoen gevallen waren geweest van schistosomiasis filariasis (wormachtige parasieten in het bloed), mijnworm en malaria. Ook erkende zij, dat op plaatsen waar waterbouwkundige werken werden verricht, in de kinderbewaarplaatsen van de communes en op de lagere scholen influenza, mazelen, diphtherie en ruggegraatsverlamming in steeds sterkere mate begonnen voor te komen. In april 1960 onthulde het Volkscongres, dat 'kala-azar' (een infectie van lever, milt en beenmerg, die vooral bij kinderen voorkomt) zich begon te verspreiden; verder dat in Binnen-Mongolië een uitbarsting was van 'ke-shan' (een ziekte veroorzaakt door besmet water) en dat in de industriële steden veel gevallen waren van chemische vergiftiging. Zeven maanden later werd door een nood-comité voor openbare gezondheid gewaarschuwd, dat onverschilligheid bij het hanteren van mest, vuilnis en vervuild water tot 'alle mogelijke ziekten' had geleid: 'schistosomiasis, spoelworm, mijnworm, diphtherie, typhus, leverontstekingen en dierenziekten'.

Er zijn geen officiële mededelingen aangaande werkelijke epidemische condities. Men kan alleen uit persberichten over de overhaaste bezoeken van aantallen comité's voor de openbare gezondheid aan verschillende steden en niet bij name genoemde landelijke gebieden tot bepaalde constatering komen. In het voorjaar van 1960 werden uit acht provincies ongeveer 500.000 mensen uit de steden naar het platteland gezonden om kracht bij te zetten aan aldaar te nemen noodmaatregelen ter bevordering van de openbare gezondheidstoestand. In de zomer van datzelfde jaar stuurde men 110.000 afgezanten naar dorpen in Szechwan, 60.000 naar Hunan en 2.000 naar Fukien. Volgens de réfugiés zijn in Kwangtung alleen al in het laatste jaar 30- tot 50-duizend mensen aan de cholera gestorven. Nadat de ziekte ook tot Hong Kong, Macao, Indonesië en Noord-Borneo was doorgedrongen, erkende Peking eindelijk tegenover het Rode Kruis in Genève, dat er cholera was uitgebroken.

Overigens maakt het regime zich minder ongerust over het lot van het volk als wel over het verlies van mankracht. In de 'People's Daily' werd op het eind van 1959 een strenge grondregel geformuleerd: 'Wij dienen uit te gaan van de produktie. Bij het bestrijden van ongedierte en het onderdrukken van ziektes dient onze aandacht er onverminderd op gericht te zijn, dat zulk werk ondergeschikt is aan de produktie. Wij dienen niet toe te staan, dat aan de openbare gezondheidstoestand als zodanig belang wordt gehecht — immers dit is een burgerlijke denkwijze.'

Hongeroproet

Een regering die er moeite mee heeft de magen van het volk te vullen, zal er nog meer moeite mee hebben hun hersens te spoelen. Vluchtelingen deelden mee, dat in 1960 en 1961 hongeroproeren plaatsgrepen overal in Zuid-China en dat er vele doden vielen. Tienduizenden boerenarbeiders verlieten het verhongerende Kiangsu in het noorden en trokken op naar het eens welvarende Shanghai op zoek naar voedsel. Van Chekiang uit trekken andere groepen naar Fukien. En dan is er natuurlijk het feit, dat in de vorige maand alleen al 70.000 vluchtelingen uit Kwangtung een toevlucht zochten in Hong Kong, aan de andere kant van de grens!

In december 1960 brak een staking uit onder de arbeiders in de Anshan staalfabrieken en de kolenmijnen te Fushun — de grootste staal- en kolencentra van geheel China — waarbij de stakers eisten, dat hun salaris in voedsel en katoen zou worden uitbetaald. Later vond een herdenkingsbijeenkomst plaats in Sian, die door studenten van 30 instellingen van hoger en middelbaar onderwijs werd gemaakt tot een 'anti-honger demonstratie'. In steden in Szechuan braken soortgelijke demonstraties uit. In Hunan moesten soldaten dieven achtervolgen, die uit een graanopslagplaats gestolen hadden: zij lieten met opzet de rovers (boeren) ontsnappen. In een kazerne in Kiangsu wilden de soldaten 's ochtends niet opstaan voor de ochtend-exercities, bij wijze van protest tegen de te geringe rantsoenen, die het leger nu krijgt. En in Shanghai, waar in het moderne China doorgaans de revoluties begonnen, begint een sterke goed-georganiseerde ondergrondse beweging zich steeds sterker te doen voelen.

Natuurlijk kan dit alles een strovuurtje zijn. Spontane demonstraties en hongeroproeren kunnen niets uitrichten tegen een monolithische staatsvorm, zeker niet wanneer die staat beschikt over een machtige geheime politie en over een leger. Maar ook al heeft openlijk verzet momenteel geen uitwerking, toch is het waarschijnlijk, dat de oorzaken van dat verzet niet uit de weg geruimd zullen worden, ja zelfs erger kunnen worden. Zo kan het beeld van de monolith tenslotte bedriegelijk blijken. Niemand die hiervoor meer begrip opbrengt dan de Chinese communisten zelf. Onlangs heeft Peking de regionale politieke bureaus weer opgericht om de provincies beter in de hand te kunnen houden. In strategische gebieden is de militia vervangen door troepen van het leger, en de graanvoorraden worden gestadig uit de communes weggevoerd naar de grote opslagplaatsen in de buurt van de steden, die zoveel gemakkelijker te bewaken zijn.

Naar schatting beschikt communistisch China over 2,5 miljoen geregelde troepen en 20 miljoen militia — die men tegenwoordig overigens niet meer vertrouwt, omdat ze een deel uitmaken van de plaatselijke boerenbevolking. Van de geregelde troepen is bijna 90% gerecruteerd uit de boerenbevolking. Hun gezinnen, die vroeger speciale voorrechten kregen, leiden nu hetzelfde zware leven als de rest van de bevolking. En als de levensstandaard van de plattelandsbevolking niet beter wordt, zou de moraal van de geregelde troepen wel eens een voortdurend belangrijker factor kunnen worden. Verder zijn er 10 miljoen gedemobiliseerde soldaten, die deel uitmaken van de plattelandsbevolking en van de arbeiders bij de waterwerken. Deze veteranen zijn de meest verbitterde en de meest welbespraakte sputteraars. Ook zijn zeer vele van de lagere *kanpu*, die door de Partij naar het platteland gestuurd waren om werk en leven van de boerenbevolking te delen, 'besmet' geraakt. Peking heeft hen herhaaldelijk op het matje geroepen, omdat ze 'bang voor de boeren' zouden zijn en een 'misplaatste sentimentaliteit' vertoonden.

Het zou uiterst onrealistisch zijn om geen acht te slaan op de hergroepering van machtsverhoudingen die gedurende de laatste paar jaar in China heeft plaatsgevonden. Westerlingen hebben al gauw de neiging om het communistische regime alleen maar te beoordelen naar de communistische produktiestatistieken, waaraan men zich dan pleegt te vergapen, of om de militaire macht van het regime voortdurend af te wegen of zich aanhoudend af te vragen, wat de diplomaten nu weer van plan zijn. Slechts zelden proberen ze zich te verdiepen in de diepere onderstromingen van China's zo gecompliceerde economie of in de subtiële psychologie van de zwijgende miljoenen die het land bevolken. Dit nu is voor de vrije wereld wel stof tot overdenking.

Liberalisme of halfslachtingheid?

Om de Vrijheid (volledige titel: 'Om de vrijheid en de democratie in een christelijk-sociaal tijdperk' door mr. P. Zonderland. Met de narede van mr. J. R. Thorbecke. - U.M. 'West-Friesland', Hoorn. 1961. - 152 blz. f 6,90).

Mr. P. Zonderland is een overtuigd aanhanger van het 'liberalisme', wat met zich meebrengt dat hij moeilijk vrede kan hebben met wat zich in ons land officieel als liberalisme aandient. Wat hij voor ogen heeft is (blz. 86 e.v.) een 'eerherstel van het begrip liberalisme' verdergaand dan in de 'Haagse bundel van Oud c.s.' — die ik in dit tijdschrift besprak — te vinden is, en breder motiverend dan in het boek van Fahrenfort — ook hier door mij besproken — geschiedt. Maar hij erkent dat dit in een boekje van beperkte omvang niet mogelijk is. En hij probeert dus in grote trekken aan te geven wat 'het ware liberalisme is en wie de echte liberaal is' (blz. 88). Hij komt ten slotte tot de volgende definitie van het liberalisme (blz. 96): 'het streven van hen, die de geestelijke vrijheid als hoogste waarde beschouwen om door middel van politieke activiteit de staat telkens zodanig te hervormen dat de algemene voorwaarden worden geschapen waaronder de burgers hun zelfstandige krachten zo volledig kunnen ontwikkelen als mogelijk is in het organisch verband van het geheel.'

Afgezien nu van het niet onbelangrijke feit dat deze definitie niet boven 'de staat' uitkomt — en dus de ganse, alles bepalende, wereldpolitiek, buiten beschouwing laat — munt ze uit door het gebruik van termen die alleen door nadere definities bruikbaar zouden kunnen worden en wier vaagheden, gepaard gaande met nobele bedoelingen, aan velen, die tot zéér uiteenlopende politieke richtingen behoren, gemakkelijk de verklaring kunnen ontlokken: van harte akkoord! Maar zonder dat dit in de praktijk tot enig akkoord behoeft te leiden.

Intussen zijn we met deze definitie al bijna aan het eind van het boekje. Dit begint namelijk met enige historische beschouwingen en gaat dan over tot confrontaties van het liberalisme met

'radicalisme', 'conservatisme', 'socialisme' en 'politieke confessionarisme'. Dan is de 'revisie van het liberalisme' aan de orde, zoals die aan de ene kant door de individualisten van het type Hayck-Mises, aan de andere kant door de meer sociaal-voelende figuren zoals De Madriaga en Salvadori naar voren wordt gebracht. Daar tussen in staan dan figuren als Röpke, Eucken en andere zogenaamde 'Ordo'-aanhangers. Waar overigens de plaats van Keynes in dit gezelschap is, wordt in het boekje niet duidelijk. Want ofschoon de heer Zonderland heel veel buitenlandse figuren en boeken noemt, is z'n geschriftje toch weer te beperkt Nederlands om met zulke verschijnselen als het Engelse liberalisme, laat staan de liberale vleugels der twee Amerikaanse partijen, raad te weten.

Een hoofdstuk over 'Vrijheid en democratie' laat ons vooral de verschillen zien tussen liberalen als Salvadori voor wie het liberalisme 'permanente revolutie' is en liberalen van het type Hayck die in organisatie en ordening der maatschappij alleen maar een kwaad zien.

Zo komt de schrijver dan tot een samenvatting van beoordelingen van het liberalisme door socialisten, katholieken (lees KVP-ers), belangrijke liberalen uit de vorige eeuw, uit onze eeuw, bekende buitenlanders, Duitse studenten en tenslotte weer de Zwitsers Hans (vooral niet Karl!) Barth, Hans Meisser, de Italiaan Salvadori en de Spanjaard De Madriaga. Interessante lectuur, die ons brengt tot de reeds geciteerde definitie.

Het laatste, echte, hoofdstuk van het boek houdt zich dan bezig met het sociaal-economisch gebied, d.w.z. noch met de economie, noch met de sociale politiek, doch met onze vaderlandse PBO en SER. Dat aan die instellingen veel mankeert kan men gemakkelijk met hem eens zijn, maar een antwoord op de vraag hoe de economische en sociale krachten in de maatschappij dan wèl tot hun recht moeten komen — vanuit liberaal standpunt bekeken — heb ik in dit boekje niet kunnen vinden.

Tenzij op blz. 113: 'het ware liberalisme is zelfs tevreden, als de liberale idealen door andere partijen worden overgenomen (zoals in Duitsland eerst door de CDU en later door de socialisten) en dientengevolge de eigen partij klein blijft'? Maar waar zit dat liberalisme dan? Bij de CDU of bij de SPD? Bij de Engelse conservatieven, bij de Engelse liberalen, of bij de Crosland-vleugel van de Labour Party? Als handleiding voor een liberale politiek in onze tijd lijkt me dit weinig geschikt. Tenzij de schrijver bedoelt dat de progressieve liberalen maar naar — om weer naar Nederland terug te keren — de PvdA moeten gaan en de conservatieve liberalen

hun heil moeten zoeken bij KVP, AR of CHU? Daar zou ik vrede mee kunnen hebben.

Het volgend hoofdstuk 'Verantwoording' is een beredeneerde literatuur-lijst (blz. 115-138). Dan volgen registers. En ten slotte de vermaarde 'Narede van Thorbecke'. Het is niet aardig, maar mag ik het toch even zeggen: Wat het Nederlandse liberalisme vóór alles nodig heeft, dat is niet de verheerlijking van Thorbecke, doch een grondige kritiek op Thorbecke, in wiens theorie en praktijk al de halfslachtigheden zijn te vinden waaraan het Nederlandse liberalisme nog altijd lijdt. Ook het, mij toch wel in vele opzichten sympathieke, liberalisme van de heer Zonderland.

Het socialisme en het oorlogsvraagstuk

Men heeft op goede gronden wel betoogd, dat de belangrijkste factor waardoor de wereld wordt gestuwd naar de Derde Wereldoorlog is het gebrek aan belangstelling voor de problemen van oorlog en vrede, de onverschilligheid¹. Ook die onverschilligheid kan wel verklaard worden. Zij houdt ongetwijfeld direct verband met de beperkte verbeeldingskracht. Er zijn de laatste tientallen jaren enorme dingen gebeurd. Met de atoombommen op Hiroshima en Nagasaki trad de wereld het atoombomperk in. Maar kan men zich voorstellen, wat dat betekent? De atoomwapens brachten wezenlijke verandering van feitelijke aard. Hebben we daar voldoende voorstelling van? Er zijn er, die menen, dat tussen de nieuwe technische ontwikkelingen en de oude voorstellingen waarin de mensheid nog leeft, een kloof bestaat, die alle ruimte laat voor Armageddon².

Het is daarom zo bedenkelijk, omdat in onze wereld de democratische gedachte ook in zaken van buitenlands beleid een grote rol speelt. De publieke opinie heeft grote betekenis, en ook de houdingen en opvattingen die daaraan ten grondslag liggen. Men ontkomt niet aan de indruk, dat die houdingen worden aangenomen, die opvattingen worden aangehangen, zonder dat men zich enigermate ervan bewust is, dat het fatale opvattingen en houdingen zijn. En toch is het de houding en de opvatting van de doorsnee burger, die uiteindelijk leidt tot volkerenconflict en oorlog. Men heeft vroeger vaak de oorlog gezien als onafwendbare gesel Gods. Men heeft de laatste vernietigende strijd verbonden aan de ruiters van de Apocalyps. Er is nu het groeiend inzicht, dat de oorlog die de grote vernietiging kan brengen, direct verband houdt met de huis-, tuin- en keukenopvattingen van Jan, Piet en Klaas.

De betekenis van de technische ontwikkeling voor het oorlogs-

¹ Zo C. Wright Mills: *The Causes on World War Three*, New York 1958, blz. 76.

² Erich Heller: *The Desinherited Mind*, New York 1959, blz. 250.

probleem behoeft nauwelijks nog te worden uiteengezet³. De explosieve kracht van de wapenen is enige miljoenen malen vergroot. De zwaarste bommen op Duitse steden, gebruikt op het eind van de Tweede Wereldoorlog, hadden een explosieve kracht van tien tot twaalf ton springstof. Met deze 'blockbusters' konden stadswijken worden vernietigd. De atoombom op Hiroshima, die een middelgrote stad verwoestte, had een explosieve kracht gelijk aan 20.000 ton springstof. De waterstofbom die vorig jaar op Nova Zembla tot explosie kwam, had een ontploffingscapaciteit van 57 miljoen ton springstof. Daar kunnen wereldsteden of, bij ontploffing op behoorlijke hoogte, kleine landen mee van de kaart gevergd worden. De partijen in de koude oorlog beschikken over wapens van een gezamenlijke explosieve kracht van 40 tot 60 miljard ton springstof. Dat is één à twee blockbusters voor ieder mens op onze aarde.

De raketten-techniek verzekert, dat de nieuwe wapens overal kunnen worden gedeponneerd. Er is nog geen verdediging tegen mogelijk, en deskundigen houden het er voor, dat voor afzienbare tijd geen verdediging ertegen mogelijk zal worden.

De nieuwe wapens werken niet alleen door hitte en druk. Er is ook de straling, die direct in de omgeving werkende, en de straling die jaren, zo niet eeuwen, de mensheid blijft bedreigen. De werking van de moderne wapens heeft dus niet alleen het karakter van massale vernietiging, maar ook van onbeperktheid van plaats en tijd. Zij treffen ook mensen die geheel niet bij de strijd zijn betrokken. Zij werken zonder onderscheid naar partij, geloof of ras. Zij treffen ook de komende generaties. Dit laatste aspect is typisch voor de nucleaire wapenen. Er zijn ook andersoortige massaal werkende verdelgingsmiddelen beschikbaar: de chemische wapenen (gifgas) en de bacteriologische (pestbacillen en zo). Onlangs kon men in de krant lezen, dat er een geleerde aan ten offer was gevallen. Gemeenlijk hoort men er weinig van. Deze wapens worden in de grootste geheimzinnigheid gemaakt. Het is te beschamend, dat de mens zich er mee bezig houdt. Het militaire bedrijf zou te weerzinwekkend, te laaghartig worden in het oog der mensen, als het al te duidelijk in de volksconsciëntie verbonden werd met verderfzaaiende technici.

³ Het Pugwash-committee in Nederland gaf een korte en duidelijke uiteenzetting in het Nederlands Pugwash-Bulletin, no. 2, 30 juni 1962, maar slechts de Friese Koerier besteedde daaraan de nodige aandacht. Gegevens kan men vinden, en literatuur, in 'Wereldpolitiek en ABC-wapens', Leiden 1962.

Intussen is de toestand zo, dat aan een Derde Wereldoorlog, aan een oorlog tussen de Atlantische Gemeenschap en het Sowjet Blok — de laatste tegenstelling binnen de blanke wereld — het blanke deel van de mensheid zou ten onder gaan. Het is geen verheffende gedachte, dat twintig eeuwen christendom zouden leiden tot dit resultaat: onderlinge verdelging van de christelijke cultuur, achterlatend een biologisch aangetaste, niet-blanke mensheid, waarschijnlijk onder de dictatuur van China.

Europa zag in één generatie twee wereldoorlogen. En het beleefde de ontaarding van een deel van zijn bevolking, het Duitse, tot een onvoorstelbare misdadigheid. Die Nazi-misdadigheid is niet alleen een Duitse zaak. Zij kon ontstaan midden in onze cultuur. De ogen ervoor werden gesloten, toen dat alles in volle gang was. De herinnering eraan wordt verdreven nu het voorbij is.

De oorlog tegen deze misdadige bende werd tenslotte gewonnen door de hulp van de Amerikanen en de Russen. Vooral de oorlogvoering aan het westelijk front hebben we kunnen waarnemen, de massale bombardementen op Duitse steden — een wijze van oorlog voeren, die culmineerde in de atoombommen op Hiroshima en Nagasaki. De normale ellende en verschrikking van de oorlog zal spoedig worden vergeten. De Tweede Wereldoorlog zal in de herinnering blijven voortbestaan door de Duitse gaskamers en de Amerikaanse atoombommen. Voor ons betekende die ervaring dat mengsel van schuldgevoel en machteloosheid, dat nog steeds zijn invloed op de Europese houding uitoefent.

Europa bleef uit de oorlog over, materieel en spiritueel geschonden. En men kan zich afvragen of wij, na het materiële herstel en het algemene 'Wirtschaftswunder', ook geestelijk ons hebben hersteld. Het lijkt mij, dat dit niet het geval is. Er is nog steeds een geest van moedeloosheid en van machteloosheid, die voedsel geeft aan de gedachte, dat het niet de moeite waard is, wat wij doen en denken en dat we het maar moeten overlaten aan de Amerikanen. Daarbij speelt een rol het onuitwisbare gevoel van dankbaarheid, dat zij het waren, die ons bevrijdden — welk gevoel van dankbaarheid zich verzet tegen elke vorm van kritiek op wat zij na de oorlog deden. Die kritiekloosheid wordt bevorderd door de algemene menselijke neiging groot respect te hebben voor de macht. De machtige neemt gemakkelijk de allure aan van zelfverzekerdheid, de machteloze is geneigd bijzondere betekenis te hechten aan de opvattingen van de sterke. Wat zich machtig in de wereld presenteert, krijgt respect, wordt gemakkelijk aanvaard als respectabel.

Er gebeuren grote dingen in Amerika. Het is steeds zo geweest, dat de centra van macht en dus van verantwoordelijkheid, ook de centra waren van nieuwe gedachten en nieuwe ontwikkelingen. Op technisch gebied zien wij daarvan dagelijks de resultaten. Maar het behoeft niet te verwonderen, dat in het land dat als eerste macht uit de Tweede Wereldoorlog te voorschijn kwam, dus in het land dat de grootste verantwoordelijkheid draagt voor de toekomst van de wereld, uit dat gevoel van verantwoordelijkheid impulsen tot onderzoek van de menselijke verhoudingen ontstonden, die elders niet in die mate aanwezig zijn.

In Amerika ontstond, uit de nood van de tijd, een nieuwe wetenschap, de conflictologie, de wetenschap van het conflict. Het is een wetenschap, die tracht op te sporen de innerlijke wetmatigheden en regelmatigheden, die aan het menselijke conflict (arbeidsconflict, rasconflict, conflict tussen staten) eigen zijn. Er wordt daaraan koortsachtig gewerkt, juist in het bewustzijn, dat de tijd beperkt is, dat de oorlog dreigt en dat wij spoedig de middelen moeten vinden om nieuwe wegen te gaan⁴.

Men kan de leer van het conflict theoretisch beoefenen, modellen van conflictsituaties opbouwen en trachten te achterhalen in hoeverre dergelijke situaties algemene trekken hebben, in hoeverre patronen van strijd zijn te herkennen, in hoeverre in de verhouding zelf de harmonie al dan niet aanwezig is⁵. Er is ook de mogelijkheid van het experiment, waarbij men tracht gemoedsgesteldheden, opvattingen, houdingen vast te stellen, zoals ze onder invloed van spanning en strijd ontstaan en groeien. Het is duidelijk, dat hieruit belangrijk inzicht kan voortkomen voor het conflict waarom het allen gaat: het conflict tussen staten en statengroepen, dat, indien het niet anders wordt behandeld dan vroeger, zal leiden tot oorlog.

Een enkel voorbeeld. Men heeft uitvoerige experimenten uitgedacht rond een verkeersconflict: twee partijen, die allebei met een vrachtwagen in tegenovergestelde richting een veld moeten doorkruisen, daarbij een lange weg ongestoord kunnen nemen, maar bij een kortere op een punt komen, waar ze elkaar niet kunnen

⁴ Verg. daarover Charles A. McClelland: The reorientation of the sociology of conflict: a review, in *The Journal of Conflict Resolution*, 1962, blz. 88-95. Bij ons J. M. G. Thurlings: *Het sociale conflict. Van psychologische naar sociologische benadering*, Nijmegen 1960.

⁵ Verg. o.a. Kenneth E. Boulding: *Conflict and Defence, A General Theory*, New York; Anatol Rapoport: *Fights, Games and Debates*, Ann Arbor 1960; bij ons Jan Pen: *Harmonie en Conflict*, Amsterdam 1962.

passeren. Het experiment is zó ingericht, dat beide partijen er belang bij hebben zo snel mogelijk hun doel te bereiken. Het kan worden gevarieerd met de mogelijkheden, aan beide partijen gegeven om bepaald stuk van de weg af te sluiten en ook met de mogelijkheid om met elkaar mondeling overleg te plegen⁶. De uitkomsten van de talrijke experimenten zijn op sommige punten zeer verrassend. Het blijkt, dat wanneer de partijen groter dwangmiddelen tegenover elkaar hebben, de hevigheid van de standpunten, de onverzettelijkheid toeneemt⁷. Het blijkt ook, dat de mogelijkheid van onderlinge communicatie niet altijd de samenwerking bevordert. Het is ongetwijfeld zo, dat uit onderling overleg kan voortvloeien het vinden van een voor beide partijen gunstigste regeling. Maar het contact kan ook leiden tot verheviging van het strijd-element⁸.

Het is hier niet de plaats om uitvoerig op de resultaten van de onderzoeken van Deutsch en Krauss in te gaan⁹. Van groot be-

⁶ Zie M. Deutsch and R. M. Krauss: The effect of threat upon international bargaining, in *Journal of Abnormal and Social Psychology*, 1960, blz. 181-189, en vooral: Studies in international bargaining, in *The Journal of Conflict Resolution*, 1962, blz. 52-76.

⁷ 'It is our belief that the introduction of threat into a bargaining situation affects the meaning of yielding', o.c. blz. 74.

⁸ 'Usually, little emphasis is given to interaction of communication with motivational orientation . . . free communication may also be used to convey information (e.s. threats, insults) which may intensify the competitive aspects of the situation' (o.c. blz. 74-75).

⁹ Hun conclusies (blz. 75-76) mogen hier volgen: (1) There is more safety in cooperative than in competitive coexistence. (2) The mere existence of channels of communication is no guarantee that communication will indeed take place; and the greater the competitive orientation of the parties *vis-à-vis* each other, the less likely will they be to use such channels as do exist. (3) Where barriers to communication exist, a situation in which the parties are compelled to communicate will be more effective than one in which the choice to talk or not is put on a voluntary basis. (4) If the bargainers' primary orientation is competitive, communication which is not directed at changing this orientation is unlikely to be effective. (5) It is dangerous for bargainers to have weapons at their disposal. (6) Possibly, it is more dangerous for a bargainer to have the capacity to retaliate in kind than for him not to have this capacity, when the other bargainer has a weapon. This last statement assumes that the one who yields has more of his values preserved by accepting the agreement preferred by the other than by extended conflict. Of course, in some bargaining situations in the real world the loss incurred by yielding may exceed the loss due to extended conflict.

lang lijkt mij hun conclusie, dat het gevaarlijk is voor partijen om dwangmiddelen tot hun beschikking te hebben. Het is een inzicht, dat moeilijk te rijmen valt met menige beschouwing over de voordelen en veiligheid van de nucleaire wapens.

Op nog een ander experiment dient gewezen, waarbij groepen van jongens in twee kampen bij elkaar werden gebracht, enerzijds het kamp van de 'arenden', anderzijds het kamp van de 'slangen'. In de eerste fase werden de twee kampen, zonder onderling contact, gevormd tot groepen waarin saamhorigheidsgevoel ontstond. In een volgende fase werd tussen de groepen de wedijver geprikkeld door allerlei groepsontmoetingen op de basis van tegenstelling en strijd, zodat een onderlinge vijandigheid kon groeien. In een derde fase werd onderzocht op welke wijze de onderlinge vijandigheid kon gewijzigd worden in begrip en samenwerking¹⁰.

De resultaten van dit ene experiment doen wensen, dat meerdere zullen volgen. Voorlopig kunnen daaruit geen algemene conclusies worden getrokken. Het was typisch, dat op het hoogtepunt van vijandigheid (na een aanval van de ene groep op de andere, waarbij een tent werd vernield) de leider van de aangevallen groep de anderen 'communisten' noemde. Allerlei wijzen van samenwerking werden beproefd (in verband met geënceneerd uitvallen van de watervoorziening, het slechts door samenwerking kunnen de hand leggen op een aardige film, het slechts met vereende krachten kunnen uit de weg ruimen van een gestrande vrachtwagen). Als conclusie kon slechts gegeven worden, dat het geheel van al deze wijzen van contact en samenwerking de spanningen kon verminderen.

Soortgelijke experimenten zouden veel kunnen leren over de eigen wetmatigheden van het groepsconflict, over de typische kenmerken van de botsing van groepsloyaliteiten en groter gemeenschappelijk belang. Er is in wezen geen fundamenteel verschil tussen dit soort groepsconflict en de groepsconflicten, die zich afspelen rond het treden van Engeland in de EEG, of die zich voordoen in de koude oorlog.

Het onderzoek om te komen tot beter begrip van hetgeen bij conflicten zich voordoet, in het algemeen de bijzondere belangstelling voor de wetenschap van oorlog en vrede, die zich uit in tientallen

¹⁰ Zie Muzafer Sherif et al: Intergroup conflict and cooperation, The Robbers Cave experiment, Norman, Oklahoma 1961, en Elton B. McNeil: Waging experimental war: a review, in The Journal of Conflict Resolution, 1962, blz. 77-81.

vredesinstituten, is één kant van Amerika. Er is ook een andere kant. Men krijgt de indruk, dat, zoals dat in tijden van spanning gemeenlijk het geval is, uitersten zichtbaar worden. Dat is niet alleen het geval t.a.v. de oorlog, maar ook t.a.v. het bijzondere probleem van de koude oorlog.

Als uitersten aan de andere kant van de schaal zouden kunnen genoemd worden de opkomst van nationaal-conservatieve groeperingen (zoals de John Birch-societies) en het optreden van lieden als senator Barry Goldwater en Schwartz. Het is niet goed te bepalen, welke invloed zij hebben in het Amerikaanse leven. Maar dergelijke uitersten zijn steeds de toppen van pyramides. Het is tekenend, dat de Amerikaanse gemeenschap in het algemeen bereid is een politiek te ondersteunen, die 'krachtig' wordt genoemd en gekenmerkt wordt door onverzettelijkheid en machtsvertoon. Daarentegen staat men in het algemeen huiverig en terughoudend tegenover een buitenlandse politiek die gekenmerkt wordt door redelijkheid, bereidheid tot overleg, inschikkelijkheid waar nodig¹¹.

Aan deze kant van de schaal moet men ook stellen de overwegend kapitalistische houding in de Verenigde Staten. De koersen dalen als Kennedy een duidelijk en hartstochtelijk pleidooi houdt voor ontwapening¹². We vergeten wel eens, dat we wel het anti-communisme delen met Amerika, maar dat er nogal wat

¹¹ Verg. Daniel Katz: Current and Needed Psychological Research in International Relations, in *Psychology and Policy in the Nuclear Age*, *The Journal of Social Issues*, 1961, Vol. XVII, no. 3, blz. 69-78, waar hij opmerkt: 'Political leaders in our country seem much more afraid of the charge that their party has been guilty of some weakening of the national defense than of brinkmanship' (blz. 74). De politiek van John Foster Dulles werd gekenmerkt door dit nemen van onvoorstelbare risico's. Men moet durven gaan tot de rand van de afgrond, verklaarde hij destijds met trots. Zie voor de psychologische verklaring van dergelijke algemene houding, de andere bijdragen in bovengenoemd nummer van het *Journal of Social Issues*, waar met sterke argumenten wordt betoogd, dat de Amerikaanse mentaliteit in deze het patroon volgt van de Wild-West film: het klassieke patroon van de 'bad guys', die tenslotte bukken voor het geweld, terwijl dat niets uithaalt tegenover de 'good guys'. Zo Thomas W. Milburg, in *The Concept of Deterrence: Some Logical and Psychological Considerations*, o.c. blz. 3-11, blz. 5.

¹² De *New York Times* gaf 26 sept. 1961 de volledige tekst van Kennedy's befaamde rede voor de Verenigde Naties, die een hele bladzijde in beslag nam. In de hoek was alleen een kleine ruimte uitgespaard voor een staatje, dat aangaf hoezeer de beurskoersen gedaald waren naar aanleiding van die rede.

verschil is tussen de hoog-kapitalistische opvattingen van het 'free-enterprise capitalism' en de Europese socialistische houding. Er is wijd verbreide mening in de Verenigde Staten, dat het in de wereld gaat om kapitalisme of communisme, dat het kapitalisme de basis is van de geestelijke vrijheid en dat het kapitalisme slechts kan blijven bestaan als het wereldwijde toepassing vindt¹³.

Er is in brede kringen in de VS even grote afkeer van socialisme en 'planning' als tegen communisme. Dat verklaart ook bij menigeen de houding ten aanzien van algemene ontwapening. Volgens het VN-rapport over algemene ontwapening kan deze een ongekwalificeerde zegening zijn in economisch opzicht. Maar de overgang van oorlogs- naar vredesindustrie eist ingrijpende regeling en wereldwijde 'planning'. Dat is voor de Europese socialist geheel geen bezwaar. Dat is voor menige Amerikaan een nauwelijks aanvaardbare consequentie, die immers de 'American way of life' in de grond zou aantasten.

Een andere kring met een eigen klimaat, dat niet zonder meer voor de Europeaan aantrekkelijk en hoopvol is, wordt gevormd door het leger en, daarmee samenhangend, de wapenindustrie. De relaties tussen leger en industrie zijn groot. Honderden generaals en admiraals gaan na hun pensionering in dienst van de grote bedrijven. Zij worden een soort 'liaison officers' tussen industrie en (leger)overheid.

De macht van leger en wapenindustrie is moeilijk te meten. Maar het blijkt telkens weer, dat de macht van het Pentagon onvoorstelbaar groot is. Het is ook wel begrijpelijk, want rond de bewapening heerst een sfeer van begrijpelijke geheimzinnigheid. De burgerlijke overheid, zeker het parlement, is niet op de hoogte van wezenlijke aspecten van de wapensituatie. Vandaar dat het

¹³ Verg. de rede van Truman van 6 maart 1947, die de basis was van de Truman Doctrine, waarin de VS verklaarden met de wapenen steun te verlenen aan 'free peoples who are resisting attempted subjugation by armed minorities or by outside pressure'. Het was het herleven van de gedachte der Heilige Alliantie, nu niet ter beveiliging van de monarchie, maar ter handhaving van het kapitalisme. Om de juistheid van de steun aan Griekenland en Turkije tegen de bemoeienis van de omringende satellieten, wordt wel eens over het hoofd gezien hoe radicaal in de Truman Doctrine verzet werd aangetekend tegen elke sociale revolutie, ook als zij niet van buiten werd gesteund. Verg. over een en ander D. F. Fleming: *The Cold War and its Origins 1917-1960*, London 1961, Vol. I, blz. 436 v.v., 446 v.v.

leger, juist door die onkunde, ongeveer vrij spel heeft. Uit militaire kring en uit de sfeer van de wapenindustrie stamde destijds de stelling, dat de VS een achterstand had in bommenwerpers. De pers aanvaardde gretig die gedachte, niemand durfde er verder aan te twijfelen. Later, nadat het defensie-budget adequaat was verhoogd, werd openlijk toegegeven, dat er eigenlijk nooit van achterstand sprake was geweest. Dat was in de vijftiger jaren. Tien jaar later ontstond het gerucht van de achterstand in raketten. Ook dit leidde weer tot verhoging van de militaire begroting. Vervolgens werd weer met grote openhartigheid toegegeven, dat eigenlijk nooit een achterstand bestaan had¹⁴. 'Bomber-gap' en 'missile-gap' waren slechts manoeuvres om groter bewapening te verkrijgen. Het is bijna uitgesloten, dat effectieve controle op dergelijke praktijken wordt uitgeoefend.

Dit is overigens niet het enige nadeel van de tegenwoordige centrale positie van het militaire. De vroegere beschuldiging aan het adres van de wapenfabrikanten, dat zij spanning en oorlog bewerkten ten eigen bate, dat zij 'Merchants of death' waren, geldt zeker niet in dezelfde mate in de tegenwoordige tijd. Maar dat wil niet zeggen, dat de wapenindustrie niet haar zeer gevaarlijke kanten heeft. Menige tak van industrie kan slechts bestaan dank zij de wapenopdrachten, b.v. de vliegtuigindustrie. En de wapenindustrie wordt gebruikt als sluitstuk van de conjunctuurpolitiek. Er is geen gemakkelijker wijze om werkloosheid te bestrijden. Maar vóór dat de militaire budgets kunnen worden vergroot, is schrille tekening nodig van het gevaar waarin het land verkeert. Er is, zoals Walter Lippmann constateerde, een 'scare campaign' voor nodig¹⁵. Maar dergelijke schrikjagerij gaat diep zitten, vormt geleidelijk mede het patroon van 'wij goed, zij volstrekt slecht', dat verder de houding in de internationale betrekkingen bepaalt. Er is zo vaak en zo grondig angst aangejaagd, dat die angst diep is gaan zitten en medebrengt, dat men in het algemeen geneigd is elke politiek toe te juichen, die een politiek is van krachtbundeling tegen het kwaad.

¹⁴ Men kan een globale indruk krijgen van de bewapening uit de publikaties van het Engelse 'Institute for strategic studies'. Men zie b.v. de publikatie: 'The Communist Bloc and the Western Alliances, The Military Balance 1961-1962', London 1962.

¹⁵ Walter Lippmann: *The Communist World and Ours*, London 1959, blz. 40. Verg. de raad die senator VandenBerg aan Truman gaf, toen hij 400 miljoen van het parlement moest los krijgen, met name dat hij moest 'scare hell out of the country', bij Fleming o.c. I, blz. 444.

In zijn afscheidsrede heeft Eisenhower erop gewezen, dat voor het eerst Amerika in vreedstijd beschikte over een machtig leger en een enorme wapenindustrie. Hij legde er de nadruk op, dat daarvan de invloed overal gevoeld wordt en waarschuwde tegen het verkrijgen van 'unwarranted influence' door het 'military-industrial complex'. Er moet ernstige reden van ongerustheid zijn vóór een Amerikaanse president als Eisenhower, oud-generaal, republikein en levend in de sfeer van de 'big business', zich op deze wijze uitlaat. Men kan inderdaad zelfs als buitenstaander uit de krantenberichten telkens die fatale invloed constateren. Men krijgt vaak de stellige indruk, dat Kennedy nauwelijks tegen die invloed is opgewassen en telkens een politiek moet voeren, die tegen zijn eigen overtuiging ingaat.

Opvallend is, dat de eisen van dat 'military industrial complex' in Amerika gemeenlijk worden overgenomen door de partij die niet aan de regering is. Kennedy's verkiezingsredes waren afgestemd op de stelling, dat de republikeinen het militaire apparaat hadden verwaarloosd. Hij eiste verhoging van de begroting met tien miljard dollar en heeft die verhoging ook verwerkelijkt. Nu zijn het weer de republikeinen, die stellen, dat de regering niet voldoende aan bewapening doet, dat zij is 'soft on communism'. Dergelijke beschuldiging vindt altijd een gretig gehoor. Zij appelleert aan eigen voortreffelijkheid en andermans slechtheid, en roept op tot offers en strijd in dienst van de gerechtigheid. Zij vraagt een politiek, die emotioneel goed en gemakkelijk ligt, bepaalde emotionele behoeften bevredigt. Het is een politiek, die de eigen zielsgesteldheid dient, maar niet de zaak, dat is het belang van het vaderland. Het is een politiek die logisch verwerpelijik, maar psychologisch heel verklaarbaar is. Vandaar dat de onverantwoordelijke verlangens van het 'military industrial complex' zo bijzonder gemakkelijk worden aanvaard.

Enigszins uitvoerig werd op deze kwade kanten van de Amerikaanse samenleving ingegaan. Men neemt soms een dergelijke kritische houding kwalijk en suggereert min of meer openlijk daarbij soms 'fellow travelling'¹⁶. Het lijkt mij een fatale houding, als de

¹⁶ Verg. over de dubbele maatstaf, die men gewend is aan te leggen bij de beoordeling van Atlantische en Sowjet-Russische daden W. L. Brugsma: De-staliniseer het Westen, in Randstad, februari 1962, blz. 154-166, waarin hij schrijft: "Toch verwekt de kruisridder-retoriek morele constipatie in het Westen. Wanneer de Sowjet-Unie in de Finse binnenlandse politiek intervenueert, dan heet dat schande. Wanneer de

afkeer van het communisme ons zo ver zou brengen, dat geen kritiek op de eigen gemeenschap meer zou toelaatbaar zijn. Juist, omdat het onze eigen gemeenschap is, hebben wij er onze verantwoordelijkheid voor. Tegenover wat in Moskou gebeurt, staan wij betrekkelijk machteloos. In Washington kan direct onze stem gehoord worden, de stem van Europa, de stem van een socialistisch Europa, dat kritisch staat tegenover de al te kapitalistische allures van zijn grote bondgenoot.

Met Amerika hebben we gemeen, dat wij het communisme verwerpen. Het communisme is voor ons overbodig en zou hier niet passen. Wij delen de overtuiging, dat de vrede moet gehandhaafd worden. M.a.w. wij streven allen naar vrede in vrijheid. Maar de opvattingen over de methode, die dat doel zal kunnen bereiken, kunnen gemakkelijk verschillen. Die opvattingen, zowel over de middelen om de oorlog te voorkomen (nadruk op de 'balance of power' en dus op de wapenwedloop of nadruk op gemeenschappelijke ontwapening), als over de middelen om het communisme te bestrijden (vooral militaire bedreiging of vooral bevordering van gezonde sociaal-economische verhoudingen) zijn in de Atlantische Gemeenschap zeer uiteenlopend.

De vragen van oorlog en koude oorlog zijn nauw met elkaar verbonden. De opvatting omtrent de mogelijkheid van ontwapening wordt in hoge mate beïnvloed door de opvatting, die men heeft over communisme en Sowjet-Unie. Zolang men gevangen blijft in de absolute zwart-wit tekening en zijn houding bepaalt alsof in de Sowjet-Unie een Hitler-bende aan het bewind was, lijkt constructieve vredespolitiek onmogelijk. Het behoort tot de tragedie van onze tijd, dat bij menigeen de koude oorlog mentaliteit elke redelijke benadering van het oorlogsvraagstuk uitsluit.

Het komt mij voor, dat wij geleidelijk in die koude oorlog zijn gaan leven in een wereld van waan, die niet met de werkelijkheid overeenkomt. Tot die waan-wereld heeft Amerika in belangrijke mate bijgedragen. Daar was de begrijpelijke afkeer van het communisme als economisch stelsel en daar was minder de bereidheid om het communisme de voedingsbodem te ontnemen in een democratisch socialisme. Daar was de fatale werking van de 'scare

Amerikanen een invasie in Cuba op touw zetten, dan heet het bescherming van de democratie. Wanneer de Sowjets de Hongaarse nationale opstand in bloed smoren, dan heet het massamoord. Wanneer de Fransen een half miljoen Algerijnse nationalisten om hals brengen, dan heet het 'Frankrijks moeilijke probleem'. Wanneer iemand zegt, dat dit alles meten met twee maten is, dan heet hij fellow-traveller'.

campaign', telkens als het volk tot nieuwe bewapening moest worden bereid gemaakt. Daar speelde ook de innerlijke wetmatigheid van de steeds heviger wordende dwangmiddelen. De massale vernietigingswapens hebben de tendentie zich een koude oorlog te scheppen: zij stimuleren het wantrouwen en de angst. En wat gevreesd wordt, wordt op den duur gehaat¹⁷.

De laatste tijd worden uit Amerika ook andere stemmen gehoord. Men durft er eindelijk, na zoveel MacCarthy-isme, meer vrijuit te spreken en te schrijven. Er komen nu boeken, uit onverdachte kring, die nagaan in hoeverre de levensgevaarlijke wereldsituatie ook aan het Westen te wijten is¹⁸.

De wapensituatie eist ontwapening, algemene en algehele. Ontwapening betekent coëxistentie met de nu eenmaal bestaande machten in deze wereld. Coëxistentie blijft competitie en concurrentie, strijd, maar met andere middelen dan waterstofbommen en raketten. Degenen die overtuigd zijn, dat het communisme geen kans maakt dáár, waar een democratisch socialisme is verwerkelijkt, durven die strijd aan. Want hij kan ongetwijfeld gewonnen worden als men orde stelt op eigen huis en ingrijpende en constructieve politiek voert ten aanzien van de hongerige, economisch onder-ontwikkelde, jonge landen. Voor een goed stuk berust het aandurven van de vreedzame coëxistentie op het vertrouwen in de eigen sociaal-economische ordening. Dat vertrouwen is groter in de wereld van het democratisch socialisme, dan in de kringen van 'free enterprise capitalism', waar men vaak meent zonder wapendreiging het niet te kunnen stellen.

De vraag dient beantwoord wat de kleine landen en daarin bijzonderlijk de socialistische partijen kunnen doen. Kleine landen kunnen een rol spelen, want er zijn vele kleine landen, die alle dit gemeen hebben, dat ze kunnen ten onder gaan in een machtsstrijd van de allergrootsten. Zij kunnen de vrede niet zelf bewerken, zij zijn niet de directe 'producers of peace', maar allereerst 'de consu-

¹⁷ 'In time we hate that which we often fear', Anthony and Cleopatra I, 3.12.

¹⁸ Men zie het voortreffelijke boekje van Fred Warner Neal: 'US Foreign Policy and the Soviet Union', Center for the Study of Democratic Institutions, Santa Barbara, California 1961; J. P. Morray: From Yalta to Disarmament, Cold War Debate, New York 1961; D. F. Fleming: The Cold War and its Origins 1917-1960, 2 vol. London 1961; Psychology and Policy in a Nuclear Age, The Journal of Social Issues, 1961, Vol. XVII, no. 3.

menten van vrede en veiligheid'. Maar zij kunnen wel invloed uitoefenen. De rechtvaardiging voor de eis tot meepraten in het grote debat steunt allereerst op hun directe belang¹⁹. Maar ook op het feit, dat in de kleine landen, gelegen buiten de centra van macht en verantwoordelijkheid, het klimaat gunstiger is voor een weloverwogen, niet te zeer door emoties verstard standpunt²⁰.

Men kan in de kleine landen niet volstaan met de verklaring, dat men vóór algehele en algemene ontwapening is. Wil men als pressiegroep in de wereld zich laten gelden, dan moet samenwerking gezocht worden om druk uit te oefenen op de wereldmachten. Dergelijke druk is wellicht noodzakelijke voorwaarde om de allergrootsten tot overeenstemming te doen komen. De kleine landen kunnen een beslissende rol spelen bij het gezonder, eerlijker en redelijker maken van de sfeer in de Atlantische gemeenschap.

Het zou voor de hand liggen, als socialistische partijen in Europa zich bijzonderlijk geroepen zouden voelen, om in deze zich te stellen achter een actief en constructief gezamenlijk programma. Socialisten zijn vertrouwd met het oude patroon van de vereniging van de zwakken, om gezamenlijk sterk te zijn. Socialistische partijen hebben een oude, diepgewortelde anti-militaristische traditie. Nazi-misdadigheid dwong tot verlaten van elke gedachte van eenzijdige ontwapening. De dreiging van een militant communisme maakte verwerping van eenzijdige ontwapening redelijk en begrijpelijk. Maar *algemene ontwapening* kan aanknopen aan levend gebleven vredeswil en aan de diepe overtuiging, dat economische wantoestanden de belangrijkste reden zijn zowel van oorlog als communisme.

Er ligt hier een taak voor het democratisch socialisme, want het kan optreden met een sterke innerlijke overtuiging.

¹⁹ Men denke aan de Engelse leuze: 'no annihilation without representation'.

²⁰ Daarop wordt ook in Amerika gewezen. Verg. Paul Doty: The role of the smaller powers, in Donald G. Brennan (ed.): Arms Control, Disarmament and National Security, New York 1961, blz. 304-314.

Over Huxley en zijn 'Island'

Naar ik meen, is men het er vrij algemeen over eens, dat het werk van de nu 68-jarige Aldous Huxley voor de oorlog heel wat meer werd bewonderd en bestreden dan in onze tijd. Weliswaar worden zijn bekendste boeken vrij regelmatig herdrukt, maar inspirerend zijn ze niet meer, en in zijn werk van later tijd heeft de filosoferende romancier plaats gemaakt voor een romancerende filosoof, wiens hoogst intellectuele neiging tot mystiek hem al te spirituele oplossingen aan de hand doet voor de noden des tijds.

Me dunkt, dat in deze alinea heel summier het 'algemene oordeel' over Huxley wel is neergelegd. En de Engelse en Nederlandse recensies die ik gelezen heb over zijn dit jaar verschenen utopistische roman 'Island' schijnen voor de juistheid van de samenvatting te pleiten. Een essayistisch betoog, waarin gedachten die de auteur in andere essays al had ontwikkeld, door nogal kinderachtige trucage tot een volkomen levenloze roman werden gemaakt, — dat is 'Island'.

Nu is Huxley nimmer een romancier geweest in hart en nieren en men kan zich afvragen, zoals de criticus Cyril Connolly in 1938 deed, of een man, zo 'at war with himself' als Huxley, wel romancier kan zijn, want een romancier moet zich volledig kunnen inleven in zijn personen en de gespleten mens dient een dagboek te schrijven of een dialoog. Men kan het zich afvragen, maar wat heeft het voor zin? Laat ons aannemen, dat Huxley een integer auteur is en dat hij niet zijn ideeën in verhaaltjes heeft gestopt, omdat verhaaltjes beter verkocht worden dan verhandelingen. Dan is er, dunkt me, een zinvoller vraag te stellen: wat bracht Huxley, van nature zoals men zegt een erudiete essayist, ertoe om nu juist romans te schrijven?

Huxley heeft van het begin van zijn carrière af onze maatschappij en onze tijd veroordeeld. Hij deed het eerst in schijnbaar luchtige satirische verhalen, dan in romans, die ondanks allerlei vuurwerk duidelijk zijn wanhoop demonstren, tenslotte in anti-utopieën als 'Brave New World' en 'Ape And Essence'. 'Island', een utopie, is de zonnige tegenhanger van deze sombere boeken.

Maar Huxley deed nog iets anders dan analyseren en aanklagen of bespotten. Hij zocht naar een therapie, zo niet voor de gespleten en vertwijfelde maatschappij dan toch voor de gespleten en vertwijfelde mens. 'Those barren leaves' verscheen in 1925 en is, juist om zijn 'gebreken', misschien vrij typisch voor Huxley.

Er worden een aantal Engelsen in beschreven, die in een Italiaans kasteel door het snobisme van de zeer rijke, zeer domme, zeer bespottelijke, zeer ongelukkige mevrouw Aldwinkle zijn bijeengebracht. Twee schrijvers zijn er, mejuffrouw Thriplow, als maar bezig zichzelf gevoelens en sensaties aan te praten, die zij voor haar boeken kan gebruiken, en de realistische of cynische Francis Chelifer, die het vak óók beheerst, maar die zichzelf heeft duidelijk gemaakt, dat na alle idealen die we overboord hebben gegooid — godsdienst, patriottisme, moraal, humanitarisme, sociale revolutie — nu de verering van de kunst moet volgen. Hij schrijft de beroemde woorden: 'Art for art's sake — halma for halma's sake'.

Dan is er de heer Cardan, een ouder wordende, hoogst intellectuele levensgenieter, en de heer Calamy, een Don Juan, die de heroïsche en absurde aspecten van het leven kent. Tenslotte het jonge meisje Irene en de jongeman Lord Hovenden.

Het is interessant om na te gaan hoe verschillend Huxley deze verschillende personages benadert. De snobistische, altijd onbevredigde, dweperige en in feite gewoon dom-cynische mevrouw Aldwinkle behandelt hij als een caricatuur-tekenaar, hij overdrijft een of twee of drie trekjes van haar en doet niet de minste moeite om haar te leren kennen.

Het realisme van dit soort portretten is uiteraard zeer dubieus. De mensen zijn misschien veel zotter dan mevrouw Aldwinkle, maar op een tegelijk gecompliceerder en simpeler wijze. Wat Huxley hier doet is 'mannetjesmakerij'. Hetzelfde wat betreft Irene en Lord Hovenden, al heeft de auteur kennelijk sympathie voor de onnozele jongelui, en al wil hij — wie weet — in hen demonstreren, dat de frustraties en intellectuele beslommeringen van de volwassenen de zonder twijfel op frustraties en intellectuele beslommeringen uitlopende 'liefde' van deze nu reeds geremde twintigjarigen niet in de weg staan. De term 'mannetjesmakerij' is aan het toneel ontleend. En Lord Hovenden blijkt, zoals hem op het toneel zou passen, een spraakgebrek te hebben. Huxley laat niet na in alle zinnen, die zijn personage uitspreekt, de 'th' te vervangen door een 'f' of een 'v'. De lezer mag er geen seconde aan twijfelen, dat dit mannetje een spraakgebrek heeft.

Op veel 'hoger' niveau staat de caricatuur van mejuffrouw Thriplow, waarin gedemonstreerd wordt waar 'art for art's sake' toe leidt, of wellicht uit voortkomt. Zij leeft in erotisch, sentimenteel en intellectueel zelfbedrog, zij verbeeldt zich hartstochtelijk te zijn, maar kan zelfs in het bed van een man niet nalaten eraan te denken hoe zij zijn conversatie in een boek kan gebruiken en wat de critici voor waarderende woorden over haar tekst zullen schrijven en hoe deze waarderende woorden dan weer op de flap zullen worden afgedrukt. Een bepaald aspect van het schrijverschap is in dit portret met bijzonder veel humor en inzicht verbeeld. Het is enkel een 'bepaald aspect'. Ook juffrouw Thriplow is een mannetje, maar ditmaal een heel interessant mannetje.

Francis Chelifer, de andere schrijver in het verhaal, wordt door Huxley serieus genomen. Hij is een man, die zichzelf, zijn kunst en zijn medemensen op cynische wijze doorziet, alle idealisme wantrouwt en de platvloerse dagelijksheid van het pension waar hij woont en het zotte weekblad dat hij redigeert als de ware, de enige realiteit beschouwt. Zijn autobiografie, die in de roman is ingelast, suggereert o.a. zijn onvermogen tot welke soort van liefde dan ook en aangezien Huxley in al zijn boeken erover blijkt te twifelen of hij à la Lawrence de sexualiteit zal verheerlijken dan wel à la de Engelsen van zijn tijd de sexualiteit walgelijk zal vinden, mag men wel aannemen, dat in de figuur van Chelifer veel van de Huxley te vinden is, die volgens zijn criticus Conolly beter dagboeken of dialogen had kunnen schrijven . . .

De heer Cardan praat het hele boek door, nee, improviseert essays over de meest uiteenlopende onderwerpen. Hij is helemaal geen mannetje, evenmin als Chelifer, maar terwijl Huxley zijn persoon Chelifer eigen gedachten, sensaties, gevoelens, problematieken van nogal pijnlijke aard zo koel mogelijk schijnt te laten uitspreken, lijkt het wel of hij in Cardan poogt dit alles terug te nemen. Cardan kent zichzelf en zijn eigen overbodigheid, maar hij is briljant, erudiet, een onvermoeibaar causeur, in staat om over de meest irrelevante zaken een diepzinnig essay te improviseren. Indien men zijn toespraken als losse artikelen bundelt, ontstaat een boekje als Huxley's 'Music at night' . . .

Drie lagen heeft 'Those barren leaves'. Op de onderste laag bewegen zich toneelmannetjes, caricaturen, drie behorend tot de echte 'Schmiere', de vierde al bijna stijgend tot Molière. Op de tweede laag zuchten, denken, praten twee afsplitsingen van Huxley zelf, elk op hun eigen wijze cynisch en briljant. Eenzaam verheft

zich boven hen, op de derde laag, de heer Calamy, de viriele, in alle opzichten ervaren Don Juan, die zich terugtrekt in de barre bergen om mystieke ervaringen op te doen, het ideaalbeeld van Huxley. Hij heeft niets meer van een mannetje, de auteur heeft hem niet 'geobserveerd' — dat doet hij op de onderste laag; hij heeft zichzelf niet in hem 'verbeeld' — dat doet hij op de tweede laag; hij heeft in hem zijn held gestalte gegeven: een onvolprezen minnaar, intellectueel tegen de anderen opgewassen maar zonder hun intellectuele ijdelheid, omdat hij nu eenmaal geen erotische minderwaardigheidsgevoelens bezit, een onvolprezen minnaar die de wereld en de liefde verzaakt om 'realiteit' te ervaren. En 'realiteit' is niet wat Chelifer dacht, een grauw Londens pension, een grauw Londens kantoor, maar het beseffen van het moment als eeuwigheid, de 'bewustheid' van de mystici.

En dit is dan Huxley allemaal tegelijk: een mannetjesmaker volgens slordige, realistische trant, een geobsedeerd bekenners van erotische problematiek, een erudiete, hooghartig-snobistische, spelende essayist, een wanhopige en integere criticus van zijn eigen maatschappij en een dromer van mystieke werkelijkheden. Terugziend op zijn carrière zal een psycholoog misschien bevestigen, dat een intellectueel buitengewoon begaafde Engelse jongen, opgegroeid in een milieu van Victoriaanse stijl, van de wereld weggehouden door een ernstige oogziekte, zich noodzakelijkerwijs had moeten ontwikkelen tot deze wonderlijke, onevenwichtige, in zijn ontwikkeling desondanks zo consequente schrijver.

Cyril Connolly heeft er in 1938 op gewezen, dat een van Huxley's essentiële problemen dit is: 'Love means everything to him but sex and sex, although he is obsessed by it, is disgusting'. Het lijkt me, dat de essayist Huxley en de cultuurfilosoof Huxley en de mysticus Huxley deze formulering wel zouden kunnen aanvaarden. In 'Island', dat een vrij volledige beschrijving geeft van een ideale maatschappij, wordt in de eerste plaats duidelijk gemaakt, dat het 'sexuele probleem' is opgelost, en dat wil bij Huxley eigenlijk zeggen, dat liefde en sexualiteit op harmonische wijze uit elkaar zijn gehaald en opnieuw samengebracht. Zonder twijfel kan een Victoriaanse problematiek enkel leiden tot een Victoriaanse oplossing, en in onze tijd is de 'aanvaarding' van de sexualiteit à la Miller of Kerouac waarschijnlijker, realistischer dan de 'veredeling' en 'rechtvaardiging' ervan à la Huxley. Maar onze maatschappij stelt het niet zonder christelijke taboes en misschien is de gekwelde Victoriaan Huxley nuchterder, wanneer hij poogt om

een verzoening tot stand te brengen tussen de liefde en de sexualiteit, die nu eenmaal door het paulinische christendom zijn gescheiden, dan Miller die het hele paulinische christendom van tafel veegt. Ik bedoel dit: de utopie, die 'Island' is, schijnt wat de liefde betreft gebaseerd op een problematiek, die niet modern is, die in dit opzicht conventionele zeventigjarigen beter schijnt te passen dan twintigjarigen. Maar de maatschappij, steeds in ontwikkeling achter bij de individuen die haar vormen, leeft nog geheel in de problematieken, waarvan Huxley uitgaat.

Tussen een roman als 'Those barren leaves' en 'Island' liggen een wereldoorlog, een politieke omwenteling en wat de ontwikkeling van Huxley zelf betreft zijn wending tot de mystiek en zijn ontdekking dat men na het gebruik van mescaline mystieke ervaringen heeft. Toch is de schrijver duidelijk zichzelf gebleven en ik geloof, dat Connolly misschien op zijn manier gelijk heeft, wanneer hij beweert, dat een man, die zoals Huxley over de liefde denkt, geen romans zou moeten schrijven, maar dat Huxley nu juist romans schrijft, omdat hij essays kan vervaardigen over alles, niet echter over de erotische problematiek.

Hoofdpersoon van 'Island' is een erudiete journalist, Will Farnaby, een man die door zijn baas, een kranten- en oliemagnaat, naar de landen en plekken wordt gestuurd, waar de schokkende dingen gebeuren, daarover verslag uitbrengt en en passant wat oliebelangen behartigt. Wij leren hem kennen, terwijl hij bewusteloos in dode bladeren ligt, ontwaakt en begint na te denken over zijn leven, dat bepaald is door erotische frustratie en angst voor de dood. Hij is getrouwd geweest met Molly, die hem het sensuele plezier niet kon geven, dat de ontrouwe, onnozele Babs hem wel kon geven en die door zijn schuld is omgekomen. Hij realiseert zich dan eindelijk waar hij is, op het verboden eiland Pala, dat nog nimmer door een journalist werd bezocht. Kinderen vinden hem, hij wordt verpleegd en hij leert het eiland en zijn bewoners kennen.

Huxley heeft van deze Farnaby een 'mannetje' gemaakt, hoewel hij kennelijk de bedoeling had hem te tekenen als een modern Westeuropeaan, gefrustreerd, bang, cynisch. Maar de psychologische constructie is wat erg simpel: een liefdeloos ouderhuis, rust en liefde bij een vrolijke, sterke tante, die echter kanker krijgt, kwaadaardig gaat klagen, erbarmelijk sterft, erotische problemen met Molly en Babs, dat is zowat alles. Uit deze paar ervaringen is het karakter van Farnaby opgebouwd, en Huxley lijkt zelf niet geïnteresseerd in zijn held. Zijn frustratie en angst dienen er alleen maar toe om duidelijk te maken, dat de bewoners van het eiland

niet aan frustratie en angst lijden. Dat is prettig voor hen, maar de schrijver heeft zo weinig moeite gedaan om hun enige realiteit te geven, dat men zich nauwelijks in hun geluk verheugt. Het hele boek door vertellen zij Farnaby over hun land en cultuur, het hele boek door informeert Farnaby naar bijzonderheden. Zo nu en dan komen de herinneringen aan de dood van de tante en aan Molly en Babs de illusie ophouden, dat 'Island' inderdaad een roman is. Voor de rest leest men het boek als een intellectueel sprookje, de oplossingen bewonderend, die de bewoners van Pala en Huxley zo aardig hebben gevonden . . .

Een gelukkig toeval heeft de geschiedenis van Pala bepaald. In de vorige eeuw was het een oosters land, wel wijs zoals het oosten nu eenmaal is, maar vrij achterlijk en vol bijgeloof. De Raja van Pala leed aan een ernstige tumor en riep een jonge Engelse arts, die in een naburig land verbleef, te hulp. Deze Sir Andrew opereerde de Raja en bleef in Pala, en in nauwe samenwerking met de vorst moderniseerde hij het land, zonder de oosterse wijsheid schade te doen. Oosters mysticisme, oosterse levensverfijning, Boeddhistische zachtheid, gebruik makend van alle westerse wetenschap, met slechts één doel: het geluk van de mens. De bijna ideale maatschappij, die door deze combinatie van oost en west is ontstaan, wordt door Huxley uitvoerig beschreven.

Om te beginnen: het gezin, zoals wij het kennen, bestaat niet meer. De kinderen hebben een heel aantal ouders en als het hun om een of andere reden bij hun eigen ouders voor korte of lange tijd niet bevalt, trekken ze eenvoudig in bij een ander gezin. Zie hier een gespreksfragment waarin de regeling wordt verklaard: 'We all belong,' Susila explained, 'to an MAC — a Mutual Adoption Club. Every MAC consists of anything from fifteen to twenty-five assorted couples. Newly elected brides and bridegrooms, old timers with growing children, grandparents and greatgrandparents — everybody in the club adopts everyone else. Besides our own blood relations, we all have our quota of deputy mothers, deputy fathers, deputy aunts and uncles, deputy brothers and sisters, deputy babies and toddlers and teen-agers.' Will shook his head. 'Making twenty families grow where only one grew before.'

'But what grew before was *your* kind of family. The twenty are all our kind.' As though reading instructions from a cockery book, 'Take one sexually inept wage-slave,' she went on, 'one dissatisfied female, two or (if preferred) three small televisionaddicts; marinate in a mixture Freudism and dilute Christianity; then bottle up tightly in a four-room flat and stew for fifteen years in their own

juice. *Our* recipe is rather different. Take twenty sexually satisfied couples and their offspring; add science, intuition and humour in equal quantities; steep in Tantrik Buddhism and simmer indefinitely in an open pan in the open air over a brisk flame of affection.'

In deze trant gaat het hele boek door; Will Farnaby krijgt alles te zien en te horen en is volop in de gelegenheid om zijn eigen bittere kennis van wereld en leven te toetsen aan de volkomen realistische opvattingen van deze verstandige mensen. Want dat is de kracht van dit intellectuele sprookje: ziekte en dood worden er niet in weggewerkt, integendeel, ons wordt juist getoond hoe zij in deze levens zijn geïntegreerd. En wie neiging zou hebben om weg te dromen wordt zelfs door de vogels eraan herinnerd, hoe men in Pala leeft. Men heeft een bepaalde vogelsoort een paar woorden geleerd: 'Attention' en 'Here and now, boys'.

Het is onmogelijk om deze lange roman, die vrijwel geheel uit verhandelingen bestaat, in een samenvatting recht te doen. Huxley heeft naar mijn smaak de beschrijving van een redelijke maatschappij knap gecombineerd met satirische uitvallen over onze eigen onredelijke, en al heeft hij wat hij nu vertelt al vaker verteld, al wordt men bovendien soms ietwat beangstigend herinnerd aan 'Brave New World', 'Island' biedt prettige en boeiende lectuur.

Tot tegen het slot de mystiek wat erg op de voorgrond komt, Will Farnaby de pil krijgt, die Huxley de wereld zo sterk aanbeveelt, en een korte samenvatting geeft van Huxley's essay 'The doors of perception' . . .

Trouwens, er heeft zich intussen een verhaaltje ontwikkeld over een naburige dictator, die in samenwerking met de tegenwoordige heersers van Pala het eiland wil veranderen, wil 'moderniseren' in de slechte zin van het woord en de olie wil exploiteren. Dat verhaaltje is schematisch en nogal flauw, al weet Huxley er kritiek op een slecht soort spiritualiteit, op westerse theosofie in onder te brengen. Dat de troepen van die dictator tenslotte over het eiland marcheren, toont, dat Huxley de illusie weer wil opheffen, de lezer wil duidelijk maken, dat een maatschappij als die van Pala nog niet kan bestaan, maar ik vraag mij af, waaròm hij dat eigenlijk wil laten zien. Naar mijn smaak had hij de lange dagdroom best een dagdroom kunnen laten.

Niemand zal waarschijnlijk beweren, dat 'Island' tot Huxley's beste werken behoort. Maar zowel om zijn kritiek op onze zieke maatschappij als om zijn poging een therapie te vinden is het interessant. Alle politici zouden het eigenlijk moeten lezen . . .

Het buitenlands tijdschrift

In 'Europees Socialistisch Bulletin', een uitgave van het verbindingsbureau van de socialistische partijen uit de landen der Europese gemeenschappen, zijn onlangs een tweetal bijdragen geplaatst, welke zich bezighouden met de verhouding van de EEG tot enige gebieden buiten de Europese Gemeenschap.

Het eerste is van de Noorse socialistische minister *Lang* en behandelt de mogelijke toetreding van Noorwegen tot de Euromarkt. De tweede is van het Franse parlementslid *Val* en zet de verhouding van de Europese Gemeenschap tot de MAGHREB uiteen.

Beide artikelen laten wij hier volgen.

NOORWEGEN EN DE EUROMARKT

De Noorse regering heeft, krachtens artikel 237 van het Verdrag van Rome, 2 mei jongstleden de Raad van Ministers van de EEG verzocht onderhandelingen te openen met het oog op de toetreding van Noorwegen tot de Europese Economische Gemeenschap.

Dit formele verzoek vloeit voort uit het feit, dat wij na lang aarzelen, wegens onze geografische ligging en onze politieke traditie, hebben ingezien, dat hetgeen in Europa in de laatste jaren inzake economische integratie tot stand is gebracht, niets minder is dan een historische vernieuwing. De nieuwe en intensieve economische samenwerking die wij in ons werelddeel zien groeien, beantwoordt aan de eisen van onze tijd en wij beseffen, evenals de andere EVA-landen die het lidmaatschap van de EEG hebben aangevraagd, dat wij ons niet van deze integratie afzijdig kunnen houden zonder gevaar te lopen ons zelf ernstig te benadelen.

Het verzoek onderhandelingen aan te knopen over onze toetreding wordt door al mijn landgenoten als een zeer belangrijke daad beschouwd. Dit verzoek is dan ook pas gedaan na uitvoerige openbare debatten en diepgaande besprekingen tussen de hoofdafdelingen van de partij en nadat het Noorse parlement het regeeringsvoorstel daartoe had goedgekeurd.

Dit debat is en blijft noodzakelijk. In vele opzichten hield het

Noorse volk zich afzijdig van de federalistische stromingen en denkbeelden die in het na-oorlogse Europa steeds meer veld wonden. De Noorse onafhankelijkheid dateert in haar huidige vorm pas van 1905; dit verklaart, dat de bevolking uit gevoelsoverwegingen min of meer aarzelt, wanneer het erom gaat een deel van de nationale soevereiniteit af te staan, zoals dit door het EEG-Verdrag wordt verondersteld.

Mede door dit debat is in weinige maanden begrip gegroeid zowel voor de omvang en de intensiteit van het Europese streven naar integratie als voor het feit, dat deelneming aan deze samenwerking voor ons land voordelig en noodzakelijk is.

Dit nieuwe inzicht leidde ertoe, dat het parlement een wijziging in de grondwet heeft goedgekeurd, waardoor het mogelijk wordt een deel van de nationale soevereiniteit aan supranationale organen over te dragen.

De geestdrift waarmede de socialistische partijen en de vakbeweging in de deelnemende landen zich achter de Gemeenschap stellen, is van grote betekenis geweest voor de houding der Noorse socialistische partij ter zake. De Noorse socialisten en vakbonden verheugen zich over het vooruitzicht van een nauwere samenwerking met hun vrienden in Europa, ten einde de toekomstige ontwikkeling der Gemeenschap in een socialistische richting te beïnvloeden.

Op 4 juli jongstleden kon ik, namens de Noorse regering, aan de Raad van Ministers een uiteenzetting geven over de bijzondere problemen die wij tijdens het overleg over de toetreding van Noorwegen tot de Gemeenschap te berde wensen te brengen.

Deze problemen vloeien voor het merendeel voort uit de ligging en het klimaat van ons land: slechts 4% van het grondgebied is bebouwbaar en een derde gedeelte ligt ten noorden van de poolcirkel. Dit stelt uiteraard bijzondere problemen voor belangrijke groepen van de beroepsbevolking. Voorts zijn wij van mening, dat het in het algemeen belang van Europa is, dat onze landgenoten die in het noorden van Noorwegen wonen en van landbouw of visserij of van een combinatie van beide leven, aldaar kunnen blijven wonen en werken.

Wij hopen, dat deze problemen tijdens de onderhandelingen in het kader van het EEG-Verdrag kunnen worden opgelost.

De op basis van het EEG-Verdrag in de economische sector georganiseerde samenwerking heeft nog geen politieke tegenhanger

gevonden. Het spreekt echter vanzelf, dat een zo nauwe economische samenwerking zeker van invloed zal zijn op de politieke betrekkingen tussen de deelnemende staten, juist omdat een van de voornaamste doelstellingen van dit Verdrag erin bestaat de grondslagen te leggen voor een steeds hechter verbond tussen de Europese volkeren. Wij zijn ervan overtuigd, dat de politieke samenwerking haar institutionele vorm zal vinden naarmate de toenemende economische integratie de behoefte daaraan zal doen gevoelen en de voorwaarden ervoor zal scheppen.

Noorwegen zal, als lid van de Gemeenschap, oprecht en van ganser harte deelnemen aan de economische en politieke samenwerking tussen de deelnemende landen. Ons land is dun bevolkt en heeft weinig te bieden, maar wij menen ons steentje te kunnen bijdragen voor het gebouw dat Europa optrekt. Wat thans in Europa geschiedt, zal niet alleen in ons eigen voordeel zijn. Ik geloof, dat de weg die Europa heeft ingeslagen, ook zal leiden tot een steeds nauwere samenwerking tussen Europa en de andere werelddelen; op den duur zal dit misschien onze belangrijkste bijdrage worden voor de oplossing van het urgente vraagstuk van onze tijd, namelijk de overbrugging van de kloof tussen de rijke en de arme landen van de wereld.

DE GEMEENSCHAPPELIJKE MARKT EN DE MAGHREB

Het Verdrag tot oprichting van de Gemeenschappelijke Markt schrijft niet voor dat de Euromarkt een communautaire houding ten opzichte van de Maghreb aannemen moet, om de eenvoudige reden dat Marokko en Tunesië op het tijdstip van de onderhandelingen reeds onafhankelijk waren terwijl Algerije nog onder de heerschappij van Frankrijk viel.

Tijdens de onderhandelingen over het Verdrag heeft men echter rekening willen houden met de economische en culturele banden die tussen Frankrijk, Marokko en Tunesië waren blijven bestaan. Aan het Verdrag werd namelijk een verklaring van intentie toegevoegd waarin de deelnemende staten zich bereid verklaarden, zodra het Verdrag in werking zou zijn getreden, aan de onafhankelijke landen die tot het gebied van de Franse frank behoren, onderhandelingen voor te stellen met het oog op het sluiten van overeenkomsten tot economische associatie met de Gemeenschap. Verder strekten de goede bedoelingen van de opstellers van het Verdrag in feite niet. In geen enkel opzicht draagt de Euromarkt als zodanig bij tot de ontwikkeling van Tunesië en Marokko.

Toch had Tunesië vrij grote belangstelling voor de Europese Economische Gemeenschap getoond. De Tunesische Regering had namelijk de instanties van de Gemeenschap gepolst met het oog op een associatie. Een akkoord werd evenwel niet bereikt. In feite zag Frankrijk, één van de deelnemende staten, met lede ogen dat Tunesië toenadering tot de Gemeenschap zocht terwijl zo vele vraagstukken in verband met de Frans-Tunesische betrekkingen nog niet waren opgelost. Uiteraard geprikkeld door deze situatie keurde de Tunesische regering in bedekte termen de Franse houding af. Bovendien verklaarde zij de resultaten van de onderhandelingen tussen de EEG en Griekenland over een eventuele associatie te zullen afwachten alvorens haar houding te bepalen. Sedertdien zijn de Frans-Tunesische betrekkingen nog verslechterd. In de naaste toekomst zal Tunesië wel geen stappen meer doen, vooral daar geen enkele deelnemende staat zijn standpunt inzake Bizerta is bijgetreden. Ten slotte is het zo goed als zeker dat de zo achterdochtige Franse regering de Tunesiërs steeds meer zou dwarsbomen indien deze een aanvraag om associatie mochten indienen.

Wat Marokko betreft werd kennelijk noch van de ene noch van de andere zijde iets concreets ondernomen. Dit neemt niet weg dat de deelnemende staten zijn gebonden door hun verklaring van intentie, die vroeg of laat toch een begin van uitvoering moet krijgen. Wellicht is het echter daarvoor al te laat. Het valt te betreuren dat de moeilijkheden tussen Frankrijk en de Maghreb het ontstaan van vruchtbare betrekkingen tussen de Europese Economische Gemeenschap enerzijds, en Tunesië en Marokko anderzijds, hebben belet. Indien de ondertekenaars van de verklaring van intentie blijk hadden gegeven van de wil deze dadelijk na de ondertekening van het Verdrag op realistische wijze ten uitvoer te leggen, dan zou Frankrijk later waarschijnlijk veel rustiger betrekkingen met Tunesië en Marokko hebben kunnen onderhouden. Helaas hebben bepaalde ouderwetse opvattingen van de Franse regering een eventuele economische associatie van deze twee staten met de EEG verhinderd.

Wat Algerije betreft is de zaak anders gesteld. De kansen die ten opzichte van de twee onafhankelijke staten van de Maghreb werden verspeeld, mogen hier niet verloren gaan. Voorshands kan het Verdrag met bepaalde nuances nog op Algerije worden toegepast. Het wordt ipso facto toegepast op de volgende gebieden: het vrije verkeer van goederen, de landbouw (behalve wat de oprichting van het Oriëntatie- en Garantiefonds betreft), de vrijmaking van het dienstenverkeer, de regels voor de mededinging, de instellingen en

bepaalde vrijwaringsmaatregelen. Op de andere gebieden moesten de voorwaarden voor de toepassing van het Verdrag uiterlijk twee jaar na de inwerkingtreding ervan bij beschikkingen van de Raad van Ministers met eenparigheid van stemmen op voorstel van de EEG-commissie worden vastgesteld. Deze heeft de desbetreffende voorstellen gedaan, doch de Raad heeft zeer weinig beschikkingen genomen. Het is bij voorbeeld bekend dat stilzwijgend werd overeengekomen de regeling inzake het vrije verkeer van werknemers en deze betreffende het Europees Sociaal Fonds niet op Algerije toe te passen.

Het Verdrag bepaalt echter dat de instellingen van de Gemeenschap er zorg voor dragen dat de economische en sociale ontwikkeling van die streken mogelijk wordt gemaakt. In dit perspectief werd overeengekomen dat Algerije kan profiteren van de financiële bijstand van het Europese Ontwikkelingsfonds aan de geassocieerde landen en gebieden overzee. Ter versterking van de infrastructuur werden projecten ter goedkeuring ingediend, doch men is kennelijk nog niet aan de uitvoering ervan toe.

Eigenlijk betreft het hier technische problemen en voor Algerije dient in de allereerste plaats een politieke oplossing te worden gevonden . . . Algerije is praktisch reeds onafhankelijk, maar wanneer het werkelijk zelfstandig wordt, zal de Europese Gemeenschap in staat moeten zijn de Algerijnse regering een met haar belangen strokende oplossing voor te stellen. Toen Fehrat Abbas de GPRA nog leidde, kon men op grond van gelijklopende berichten aannemen, dat het onafhankelijk Algerije wel iets zou voelen voor het aanknopen van betrekkingen met de Euromarkt. Tot dusver kon niet worden uitgemaakt welke richting de nieuwe Algerijnse regering in dit opzicht zal inslaan. Hoe dan ook, het is vrijwel zeker dat deze regering andere banden met de EEG zal wensen dan de thans bestaande. Anderzijds zou de Franse regering moeten begrijpen dat een associatie of op wederzijds vertrouwen gebaseerde betrekkingen tussen het onafhankelijke Algerije en de Euromarkt de moeilijkheden zouden kunnen opvangen die zich onvermijdelijk tussen Frankrijk en Algerije zullen voordoen wanneer aan de onafhankelijkheid van Algerije werkelijk vaste vorm moet worden gegeven.

De Franse regering zou bovendien blijk geven van veel politiek inzicht indien zij de EEG-commissie niet hinderde in haar streven naar een harmonische regeling van de betrekkingen tussen Algerije en de Gemeenschappelijke Markt. De Commissie dient zich hoe dan ook voor nieuwe aanpassingen klaar te houden. Zij moet in de

mogelijkheid worden gesteld om de toekomst voor te bereiden. Wie dit niet beseft, legt zich erbij neer dat Algerije, zoals Tunesië en Marokko, ooit gaat opzien tegen een eventuele samenwerking met de Europese Economische Gemeenschap. Dit zou ernstige gevolgen kunnen hebben want zo zouden de kansen op een eerlijke en vruchtbare samenwerking tussen de Euromarkt en de Maghreb voorgoed teloorgaan.

Boekbespreking

Dr. Ph. J. Idenburg. *Schets van het Nederlandse Schoolwezen*. J. B. Wolters, Groningen 1960.

Dit werk van Idenburg is het eerste boek, dat het Nederlandse schoolwezen als één geheel tracht uit te beelden. De schrijver heeft in zijn titel niet méér willen zeggen dan hij van plan was te geven. Hij spreekt daarom met opzet niet van het Nederlandse 'onderwijs'. Want tal van vormen van onderwijs, in de zin van opzettelijke, stelselmatige overdracht van kennis, blijven buiten beschouwing. Ook zou dat woord in sterker mate de gedachte oproepen aan de *inhoud* van het onderricht en aan de *methoden*, welke bij het leerproces worden gevolgd, dan in het boek kan worden gerealiseerd. Bovendien duidt de term 'onderwijs' minder dan 'schoolwezen' op de samenhang der instellingen. En daar is het Idenburg juist om te doen: om het geheel van onderwijsinstututen, dat dank zij de onderwijswetten en de daarbij behorende uitvoeringsbesluiten een zekere structuur vertoont; om het stelsel dus van scholen, dat onder leiding van de overheid is opgebouwd, dat van regeringswege wordt geïnspecteerd en uit de openbare kas wordt onderhouden.

Er heeft de auteur niet voor ogen gestaan over dat schoolwezen een handboek of een naslagwerk te schrijven. Het gaat slechts om een beschrijving van de hoofdtekken. Er staat dan ook niet alles in dit boek. Bijzonderheden zijn zelfs veelal opzettelijk vermeden. Maar ik geloof, dat wij er de schrijver niet dankbaar genoeg voor kunnen zijn, dat hij zich die beperking heeft willen opleggen. Mij maakte zich daardoor de weg vrij om van zijn studie een boeiend en leesbaar boek te maken. Ik zou bijna zeggen: een boek van Idenburg! En dat mag dan geen handboek tot resultaat gehad hebben, het werd in elk geval een standaardwerk, hetgeen zeker zo belangrijk is. Men kan hier tevens uit afleiden, dat dit boek, ondanks zijn beperking, toch overloopt van rijkdom.

De stof is ingedeeld in vier grote delen, omvattend: 1. de *beginselen* van het Nederlandse schoolwezen, 2. de *structuur* van het Nederlandse schoolwezen, 3. de *functionering* van het Nederlandse schoolwezen en 4. *dienaren en diensten* van het Nederlandse schoolwezen. De gegevens worden zonedig met staten, schema's en grafieken toegelicht. Teneinde de Nederlandse toestanden scherper te belichten, zijn tevens beknopte beschrijvingen van buitenlandse onderwijssituaties ingelast.

De kern van het boek wordt gevormd door de tekening van de administratieve en pedagogische structuur van het schoolstelsel, van zijn func-

tionering en de resultaten ervan, waarbij ook het kostenaspect aan de orde komt. Het is een onderwerp, dat uiteraard vraagt om een zo objectief mogelijke weergave. En die opgave heeft Idenburg op voortreffelijke wijze vervuld. Maar hij is kennelijk door zijn dagelijkse werkzaamheden te nauw bij deze zaken betrokken en hij is te zeer deskundig in deze materie om genoeg voldoening te kunnen vinden enkel en alleen in historische en descriptieve arbeid. De marge tussen de regels is hem niet voldoende geweest om de lezer herhaaldelijk de eigen opvattingen van de auteur te laten aanvoelen. Hij heeft zich daarom achter ieder hoofdstuk de nodige ruimte geschapen om door middel van een 'be-zinning' een eigen bijdrage te leveren aan het gesprek over de onderhavige problematiek. Ik zei immers reeds: deze schets wil geen handboek zijn! En die 'be-zinningen' vormen er waarachtig niet de minst waardevolle delen van. Ik wijs met name op de zeer instructieve beschouwingen over de vraagstukken van selectie en differentiatie, toestroming en doorstroming, waarin Idenburg terecht de 'crux van deze dagen' onderkent.

Met uitdrukkelijk de aandacht te vestigen op de kern van deze schets wil ik niet suggereren, dat daarin ook het enige hoofdmoment van het werk is gelegen. Dat is beslist niet zo. Ook het hieraan voorafgaande deel, dat aan de hand van een historische analyse een karakterisering beproeft van de beginselen, waardoor de structuur en de functionering van ons schoolwezen werd en wordt beheerst, is uitermate belangrijk. Het neemt ook rond een derde van het ruim 600 bladzijden tellende boek in beslag! Maar het bondige besluit, waarmee Idenburg nog een beschouwing over de toekomst van het Nederlandse schoolwezen als afsluiting toevoegt aan het geheel, is evenmin slechts een formeel na-woord.

Het is duidelijk, dat met 'beginselen' in dit verband geen exact omschreven richtlijnen zijn bedoeld, doch veeleer tendenties welke in het schoolstelsel werken. Het betreft dus niet ééns en voor altijd geldende bepalingen, die tevens ook niet op alle delen van ons schoolstelsel even radicaal inwerken. Die beginselen vinden weliswaar hun grond ten dele in normatieve overtuigingen. Maar de schrijver wijst er uitdrukkelijk en terecht op, dat zij mede bepaald worden 'door politieke machtsfactoren, door de economische constellatie en haar veranderingen, door de sociale structuur en haar verschuivingen, door het geestelijke beeld van het land en de bewegingen, welke zich daarin voltrekken. Zaken derhalve, welke niet liggen in het vlak der normen maar van de feitelijke gegevens'. Enkele voorbeelden maken deze stelling glashelder. Ik noem er één: 'Wanneer de staat hoe langer hoe meer macht krijgt in het onderwijs, hangt dit samen met de onvermijdelijkheid van de financiering van het schoolwezen uit belastinggelden, terwijl een algemeen proces van machtsconcentratie bij de hoge overheid, in het belang van de beheersing althans beïnvloeding der economische processen daaraan evenmin vreemd is'.

Men hoeft zich niet verder te verdiepen in de hier opgeworpen pro-

blematiek om toch reeds te beseffen, waarom de diversiteit van de meningen over de toekomst van ons onderwijs groot is en beslissingen te dien aanzien moeilijk zijn. Toch ligt naar de mening van Idenburg hier niet het enige en zeker niet het grootste struikelblok op de weg naar de toekomst. Want wij vergeten te gemakkelijk, 'dat ons volk deelt in een samenstel van overtuigingen omtrent de mens, zijn waarde, zijn vrijheid en zijn verantwoordelijkheid enerzijds, en aangaande de gemeenschap, haar taak, haar grenzen en haar aanspraken anderzijds, welke kenmerkend zijn voor de Westeuropese cultuur. Het bestaan van dit geestelijk bezit geeft ons reden om het vinden van een gemeenschappelijk fundament voor onze schoolorganisatie mogelijk te achten'.

Ik meen te mogen constateren, dat de gang van zaken bij de behandeling van de Mammoetwet dit inzicht in belangrijke mate heeft bevestigd. Maar die heeft ook die andere opvatting van Idenburg bevestigd, dat een moeilijker te overkomen struikelblok schijnt te liggen in het vèrgaande particularisme, waaraan ons volk ten prooi is gevallen. De aandacht, welke in en door de Mammoetwet gevraagd werd voor de pedagogische structuur van het voortgezet onderwijs in zijn totaliteit, is versnipperd tot een onafzienbare reeks pleidooien voor partiële belangen.

Ik onderschrijf dan ook van harte de passage, waarmee Idenburg zijn boek besluit en die luidt: 'Wij moeten trachten grote zaken groot te zien. Het Nederlandse schoolwezen is een aangelegenheid van indrukwekkende importantie voor het geestelijk en stoffelijk welzijn van ons volk. Wij staan er mee in een periode van een revolutionaire dynamiek. Een oceaanstomer op een uiterst woelige wereldzee. Maar wij hebben de indruk, dat de motoren zijn afgezet en het roer niet meer wordt bediend. Het schip wordt door wind en stroom willoos voortgestuwd. Waarom? Omdat stuurlieden en bemanning over navigatie discussiëren en het niet eens kunnen worden. De toekomst van het Nederlandse schoolwezen zal afhangen van de koers, welke ervoor in gemeenschappelijke verantwoordelijkheid zal worden bepaald. Moge dit spoedig geschieden!'

Het is te hopen, dat een passage als deze menigeen tot nadenken stemt. Deze 'Schets van het Nederlandse schoolwezen' zit echter vol met stof tot overdenking. Het is daarom te hopen, dat velen dit boek zullen lezen. In elk geval zal niemand die zich wil oriënteren in het Nederlandse onderwijs, voortaan nog aan dit werk voorbij kunnen gaan.

DR. J. TANS

Prof. dr. H. J. van der Schroeff: Leiding en organisatie van het bedrijf. Prijs f 32,50. Uitgave Kosmos, Amsterdam-Antwerpen 1961.

De Amsterdamse school in de bedrijfseconomie begint meer en meer toegankelijk te worden door de geschriften van de tweede generatie. Prof. Van der Schroeff heeft zijn collges over de hem toevertrouwde hoofdstukken uit de bedrijfseconomie niet voor zich gehouden, maar

ze in tegendeel uitgewerkt tot uiterst leesbare handboeken. 'De leer van de Kostprijs' heeft reeds een vierde druk beleefd, terwijl thans kort na elkaar zijn verschenen een werk over 'Kwantitatieve Verhoudingen en Economische Proportionaliteit' en het hierboven vermelde boek over 'De Interne Organisatie'. Het is een grote verdienste van de schrijver dat hij in dit kloeke handboek de verschillende aspecten van leiding en organisatie in hun onderling verband als één geheel behandelt en wel in het licht van de hedendaagse inzichten. Verschillende gedachten van Limperg zijn er wel in te herkennen, maar door Van der Schroeff's enorme belezenheid en veelzijdige ervaring is dit toch een volstrekt moderne handleiding geworden voor ieder die een brede oriëntatie zoekt.

Het eerste deel behandelt de problematiek van de leiding, het tweede de organisatiestructuur van de bedrijfshuishouding. Beide delen leest men geboeid en meestal met grote instemming. Hier is overal de man van het gezonde verstand aan het woord die uitersten vermijdt en een evenwichtig, bemiddelend woord spreekt wanneer hij tegengestelde theorieën behandelt. Dit is vooral van belang bij het vergelijken van de voor- en nadelen van centralisatie en decentralisatie, schriftelijke en mondelinge instructie, eenhoofdige en meerhoofdige leiding e.d.

De verschillende standpunten worden helder belicht en zonder zijn mening onder stoelen of banken te steken stelt de schrijver ons in staat ons eigen oordeel te vormen.

De behandeling van de verschillende onderdelen van de leiding (productie, verkoop, inkoop, externe betrekkingen en personeelsbeleid) is uiteraard wat schematisch. Degene die op dit gebied reeds werkzaam is leert er geen nieuws uit. Waardevol zijn de meer principiële betogen zoals dat over delegatie, waarbij de schrijver het belang in het licht stelt van de trits taakoverdracht, bevoegdheid en verantwoordelijkheid. De oorzaken van overbelasting van de leiding worden met verwijzing naar andere literatuur op dit punt duidelijk geanalyseerd na een zeer nuttig, kritisch betoog over de zgn. spanwijdte van de leiding. Ook bij de behandeling van het overbekende onderwerp van lijn- en staforganisatie treffen ons de kritische zin en het evenwichtig oordeel van de schrijver. Hier zou wellicht een toetsing aan de ervaring in de grote concerns nog tot enige moderne aanvulling hebben kunnen leiden. De schrijver stelt, dat de staf geen andere bemoeiing met de uitvoering moet hebben dan het geven van advies en de kritische waarneming van de uitvoering. In werkelijkheid echter vereist ook het ter hand nemen en tot een goed eind brengen van de uitvoering der adviezen vaak zulk een gespecialiseerde deskundigheid dat de lijnorganisatie hiertoe niet in staat is. Dan treden specialisten van de stafafdeling met het gezag van de hogere leiding achter zich in samenwerking met de lijnfunctionarissen op als uitvoerders van het beleid, zij het wellicht tijdelijk.

Dit boek bestrijkt zo'n breed terrein dat ieder die zich voor een bepaald onderdeel daarvan interesseert het gevoel krijgt dat hij door de schrijver net even wordt georiënteerd, maar dan alleen wordt achter-

gelaten aangezien de schrijver alweer aan iets anders bezig is. Dit is in een dergelijk handboek onvermijdelijk, maar juist daarom zijn de verwijzingen naar verdere literatuur over de speciale onderwerpen zo bijzonder belangrijk. Deze verwijzingen zijn organisch in de tekst opgenomen en voor de lezer dus veel nuttiger dan de gebruikelijke lijsten van voetnoten.

Het boek kan worden aanbevolen aan ieder die zich bezighoudt met vraagstukken van leiding en organisatie, zij het in theorie of in de praktijk. De praktici zullen, vooral bij het lezen van de eerste hoofdstukken, wel tot de conclusie komen dat zij tot nu toe maar wat hebben gedaan en dat zij zich nooit systematisch genoeg hebben bezig gehouden met beleidsvorming, -vaststelling en -formulering, noch ooit diepgaand genoeg de principes van de beleidsoverdracht en de beleidsdelegatie hebben beseft. Zij kunnen zich troosten met de gedachte dat reeds volgens de Romeinen het leven primair werd gesteld en pas daarna de filosofie kwam, maar die filosofie is toch wel nodig om tot *bewust* leven te komen. Zo is het ook op het belangrijke terrein van leiding en organisatie.

PROF. DR. P. KUIN

J. Engels. De socialisten en de oorlog. 1962. Uitg. 'Nimo'. Monnikendam.

In het voorwoord schrijft Engels, dat hij dit boek ziet als een verklaring en een verantwoording van zijn politieke leven. Dat maakt het niet gemakkelijker er enkel een zakelijke beoordeling over te geven. Als een mens schrijft over de politieke idealen, waarvoor hij het beste heeft gegeven, dat hij in zich heeft, past een zekere terughoudendheid en eerbied. Bij deze terugblik op een leven van politieke activiteit wil ik dus beginnen heel duidelijk het persoonlijke respect uit te spreken.

Het voorafgaande ontslaat me niet om eerlijk uit te spreken, omdat ik het niet anders kan zien, dat Engels' boek geen constructieve bijdrage is in de discussie, waarom het voor het hedendaagse socialisme wezenlijk gaat. Vooral om twee redenen.

De eerste is, dat Engels zijn boek evengoed in 1922 als in 1962 had kunnen schrijven. Engels citeert met instemming hetgeen Banning zei op het partijcongres van 1937. Maar Banning heeft later de politieke juistheid van de toen genomen beslissing erkend. Engels niet. Zijn denkwijze is blijven leven in de sfeer van vóór 1937. Met de emotie voor het gebroken gewoontje bestrijdt hij de kernwapens. Dat kan niet, dan ontstaat er kortsluiting met de geschiedenis. Er zijn aangrijpendere getuigenissen geschreven tegen de moderne oorlog en bewapening dan het boek van Engels, omdat zij meer contact hebben met de werkelijke problemen, waar het vandaag om gaat.

De tweede opmerking is van andere aard. Het is duidelijk, dat Engels' volstrekte afwijzing van ieder gebruik van militair geweld een ander standpunt is dan dat van de huidige PvdA. Maar het is toch wel een

mistekening van de werkelijkheid, als men uit zijn boek zo ongeveer de indruk krijgt, alsof hij voor de vrede, de partij voor de oorlog is. Niet in de keuze voor de vrede ligt onder socialisten een mogelijk scheidingspunt van wegen, maar in de vraag, hoe men die vrede het beste en meeste nabij komt. Dat is een politieke vraag en het is een dienst aan de vrede, dat het hedendaagse socialisme daar wat realistischer over denkt dan het utopische socialisme van vroeger.

Om beide genoemde redenen acht ik Engels' boek geen eigentijds socialistisch antwoord op een eigentijdse problematiek. De titel van het boek pretendeert dat min of meer. Een andere titel en een andere benadering hadden deze terugblik meer in een persoonlijke sfeer kunnen houden, hetgeen me liever ware geweest.

G. RUYGERS

REDACTIONEEL

Enige korte biografische notities over medewerkers aan dit nummer.

Valentin Tsjoë werd geboren en grootgebracht in China. Tot 1949 was hij verslaggever van het in Shanghai verschijnende, Engels-talige dagblad 'China Press'. Tot voor kort was hij Time-Life-correspondent in Hongkong. Hij woont nu in New York, waar hij een boek schrijft over communistisch China. Het in dit nummer geplaatste artikel werd eerder gepubliceerd in 'The New Leader'.

Mr. dr. B. Stokvis is advocaat en procureur te Amsterdam. Hij schreef reeds eerder in S & D over het echtscheidingsvraagstuk (februari en november 1961).

Prof. mr. B. V. A. Röling is hoogleraar in het volkenrecht te Groningen.

Alfred Kossmann is redacteur van Het Vrije Volk te Rotterdam.

Ten geleide

In deze aflevering van ons tijdschrift is een aantal artikelen bijeengebracht over het functioneren van pressiegroepen in onze samenleving. De belangstelling voor het verschijnsel van de directe en indirecte beïnvloeding van het politieke proces door georganiseerde belangengroepen neemt hand over hand toe. Veel onvrede met de werking van de parlementaire democratie wordt herleid tot het optreden van pressiegroepen. Aan de behandeling van het vraagstuk in dit nummer ligt dan ook de vraagstelling ten grondslag, of en in hoeverre pressiegroepen een wezenlijke bedreiging vormen voor het functioneren van parlementaire democratie. Daar sluit de vraag bij aan, in welke mate het karakter van het democratisch bestel moet worden bepaald onder de gewijzigde technische en economische omstandigheden, zoals die zich in de geïndustrialiseerde samenlevingen voordoen.

De behandeling in dit nummer maakt geen enkele aanspraak op volledigheid. Naast de sociologische benadering van het verschijnsel, zijn enkele beschouwingen gewijd aan het optreden van specifieke belangengroepen. Het militaire apparaat, de landbouw, de artsen, die in dit kader worden behandeld vormen niet de meest spectaculaire pressiegroepen. Als zodanig kunnen veeleer werkgevers- en werknemersorganisaties worden beschouwd. Terwijl over deze laatste groepen een omvangrijke literatuur bestaat, is dat bij de behandelde voorbeelden van pressiegroepen veel minder het geval.

Een drietal beschouwingen is tenslotte gewijd aan de verhouding van de organen van een vrije democratie (pers, parlement, bestuur en politieke partij) t.o.v. de pressiegroepen. Waar in Nederland de literatuur over dit onderwerp nog betrekkelijk schaars is, kunnen de bijeengebrachte beschouwingen wellicht bijdragen tot verheldering van het inzicht in de wijze waarop het democratisch bestel in moderne verhoudingen zijn vitaliteit kan handhaven.

J. P. Kruijt

Pressiegroepen

Een inleiding

Het woord 'pressiegroep' — vertaling van het Angelsaksische 'pressure group' — is tegenwoordig een term in de sociale en politieke wetenschappen, ter aanduiding van een verschijnsel waarover reeds zeer veel is geschreven: het literatuurlijstje achter dit artikel is slechts een kleine selectie daaruit. Men treft het woord echter ook veelvuldig in de dagbladen aan, en daarmee is het ook tot het grote publiek doorgedrongen. Volgens *Mackenzie* (zie nr. 12 van dit literatuurlijstje p. 249) zou het zelfs vlak na de Eerste Wereldoorlog het eerst zijn gebruikt door een Amerikaanse journalist. Eigenlijk is het jammer dat sociologie en politicologie deze term toentertijd hebben overgenomen en daarmee het verdere gebruik ook door het grote publiek hebben bevorderd. Want zoals zal blijken maakt de keuze van dit woord een nadere definiëring niet gemakkelijk. Heel wat vragen immers rijzen: wat moet men onder *pressie*, d.i. druk, verstaan; welke middelen vallen onder dit begrip druk, b.v. ook: geweld, bedrog, omkoperij? Of alleen druk met legale middelen? Of bedoelt men er misschien nog ruimer mee alle beïnvloeding door georganiseerde groepen? Maar dan moeten alle, althans grote, organisaties meegerekend worden omdat zij altijd wel een zekere invloed uitoefenen! Dan zouden er ook, anders dan gewoonlijk, onder moeten vallen: opvoeding, onderwijs en voorlichting — die ook beïnvloeden — en politieke partijen, parlement en regering, die een zeer sterke invloed uitoefenen. De koppeling van de woorden *pressie* en *groep* doet voorts de vraag stellen *wat voor* groepen dat zijn; of het uitoefenen van druk hun uitsluitende functie is, of dat er ook groepen onder vallen, waarvoor dit druk uitoefenen secundair is; verder *hoe* dit geschiedt (direct of indirect, heimelijk of openlijk), voor welk doel, en ten slotte op wie of wat de *pressie* is gericht! Al deze vragen zullen beantwoord moeten worden, voor wij dit begrip behoorlijk kunnen hanteren.

Geweld

Hoewel in de sociologie en politicologie op het gebied van het hier

behandelde verschijnsel niet in alle opzichten consensus is bereikt, kan men toch wel zeggen, dat vele van de boven gestelde vragen in grote lijnen gelijkelijc worden beantwoord. Bijna zonder uitzondering is men het er in deze wetenschappen over eens, dat het gebruik van geweld niet valt onder het hier bedoelde begrip pressie. Oorlog, revolutie, een ondergrondse verzetsbeweging, guerrilla-gevechten, sluipmoord, bomaanslagen, terreur — dat alles valt er buiten. Pressie beperkt zich dus tot geoorloofde middelen. Natuurlijk zijn er overganggevallen: zo zijn in een democratisch land demonstratie en staking toegestaan. Beide kunnen echter tot rellctjes leiden: demonstrerende boeren in Frankrijk belemmeren het verkeer, evenzo de sitdown-demonstratie van negers in het zuiden van de Verenigde Staten, of van betogers voor eenzijdige kernontwapening op Parliament Square in Londen; sitdown-stakingen blokkeren fabrieken of mijnen. Dit zijn spectaculaire methoden als gevolg van sterke spanningen, soms opgedrongen door de onmogelijkheid andere, legale middelen te gebruiken. Niettemin blijven demonstratie en staking behoren tot de geoorloofde activiteiten en vallen dus, volgens afspraak, onder het begrip pressie; bovendien zijn bovengenoemde gevallen van burgerlijke ongehoorzaamheid in het algemeen niet-gewelddadig. Intussen wijst deze afspraak om geweld binnen het begrip pressie uit te schakelen op de niet-gelukkige woordkeuze, want uiteindelijk is geweld wel degelijk pressie, zelfs in de sterkste graad.

Daar omkoperij en corruptie ook ongeoorloofd zijn, vallen deze per definitie buiten het begrip pressie. Toch moet hier nog nader onderscheiden worden.

Lobbyisme, oud en nieuw

Ik denk aan de situatie in de Verenigde Staten. Daar bestaat reeds lang een verwant verschijnsel, aangeduid met het woord 'lobbying'. In de 'lobby' — wandelgangen en foyer van het Kapitol — komen vertegenwoordigers van belangengroepen praten met afgevaardigden, ministers of ambtenaren om te pogen hen bij hun legislatieve arbeid te beïnvloeden. Dit verschijnsel en de erbij behorende naam dateren al van vroeg in de vorige eeuw, niet alleen in Washington, maar evenzeer, zo niet meer, in de kapitoools van de afzonderlijke staten en in de steden. Maar in die 19de eeuw en ook nog in het begin van onze eeuw ging dit gepaard met een naar Westeuropese maatstaf ongekend grove omkoperij: stemmen van afgevaardigden werden gekocht met geld, met aandelen, baantjes, banketten of anderszins; vooral in de 2e helft van de 19-

de eeuw wist een deel der zakenlieden op deze wijze de wet naar hun hand te zetten, leningen, subsidies en zgn. schadevergoedingen te verkrijgen waar zij geen recht op hadden, grote oppervlakten aan nieuw land en natuurschatten in te palmen, belasting te ontduiken, en dat alles vaak straffeloos, omdat een deel van de wetgevende, ja zelfs van de rechterlijke macht hen, al of niet omgekocht, steunde, evenals een deel van de pers. Tegenwoordig rekenen wij dit alles tot het zgn. 'old lobbyism', waartegen steeds meer kritiek opstak, culminerend in het laatste decennium van de vorige en het eerste van deze eeuw, met name van een aantal onafhankelijke journalisten, schrijvend in de 'Magazines'. Sedert de arbeid van deze 'muckrakers' — letterlijk 'vuilopvegers' — zijn de omkoperijen en andere wandaden van de 'robber barons' toch wel voor het grootste deel opgehouden, mede ook door allerlei onderzoeken en processen en door nieuwe wetgeving. Alleen: de belangengroepen, in de Verenigde Staten nog talrijker dan in West-Europa, verdwenen niet. Integendeel, maar zij treden nu op met in het algemeen legale middelen, zijn dus nu pressiegroepen in moderne zin geworden. Dit 'new lobbyism' is dus wezenlijk gelijk aan de situatie bij ons, is alleen kwantitatief veel sterker. *Breitling* (2 p. 163—176) telde in 1955 in Bonn 272 organisaties die dit moderne lobbyisme uitoefenden; *Meynaud* (13 p. 359—367) geeft in 1958 een lijst van meer dan 300 pressiegroepen in Frankrijk; *Potter* (14) noemt in 1961 voor het Verenigd Koninkrijk vele voorbeelden, is dus niet volledig, maar komt ook al tot een paar honderd.

Het aantal voor de Verenigde Staten is zeker veel groter: alleen al voor Washington D. C. geeft *Kaiser* (8 p. 79) meer dan 1000 geregistreerde lobbyists, en dan komen daar nog bij de niet-geregistreerde en de wellicht duizenden in de afzonderlijke staten, counties en steden. Het feit, dat de twee grote partijen in de Verenigde Staten geen echte programmapartijen zijn, en de daarmee samenhangende omstandigheid, dat er weinig partij- en fractiediscipline bestaat, geven elk congreslid grotere vrijheid en daarmee de kans, zich door lobbyists te laten beïnvloeden.

Welke zijn nu in de Verenigde Staten — daarover is het meest geschreven — deze legale middelen, gebruikt door de lobbyists in dienst van grote bedrijven of grote organisaties (werkgevers, werknemers, boeren, oud-strijders, vrouwen, enz.), maar ook door zelfstandige agenten — in Engeland parlementaire adviseurs genoemd (14 p. 257) vanwege de ongunstige gevoelswaarde van het woord lobbyists — die tegen betaling voor verschillende organisaties hun belangen verdedigen bij parlementsleden of departe-

menten of advies geven over de te volgen weg? Om er enige te noemen, allereerst de 'stille' methoden: het leveren van gegevens en informaties, het voorleggen van correcties, amendementen, redactiewijzigingen van in behandeling zijnde wetsontwerpen, soms zelfs het aanbieden van een eigen concept van zulk een wetsontwerp; het aandringen op verzachting van de uitvoering van bestaande wetten of besluiten; dan de openbare methoden: het sturen van een adres met wensen, of een petitionnement; het houden van een demonstratie voor de parlaments- of regeringsgebouwen ('mass lobby'); een actie onder de leden om individueel een brief of telegram naar hun afgevaardigde of naar de regering te zenden ('mail pressure'), met uiteraard des te geringer overtuigingskracht naarmate het duidelijker is, dat zij centraal opgesteld en soms zelfs gepost zijn; het beleggen van conferenties waarvoor ook parlamentsleden worden uitgenodigd; het uitnodigen van parlamentsleden om bedrijven of instellingen te bezoeken ('expense-free guided tours'), soms zelfs in het buitenland; het aanbieden van een lunch of een diner aan parlamentsleden ('social lobby'); het (soms onevenredig hoog) honoreren van een artikel van een parlamentslid waarin de verlangens van de pressiegroep worden ondersteund; de toezegging hun leden te bewegen bij de verkiezingen hun stem te geven aan de kandidaat die de gevraagde steun heeft gegeven of zal geven; bij niet-inwilliging de bedreiging met het omgekeerde; het bijdragen in de kosten van de verkiezingscampagne; het storten van geld in een partijkas (dit en het vorige vaak meer heimelijk); het stellen van eigen kandidaten.

Overzien wij dit — uiteraard onvolledige — lijstje, dan moet een tweetal opmerkingen worden gemaakt. In de eerste plaats: was het 19de-eeuwse lobbyisme overwegend *heimelijk* — wat in de lijn ligt voor zover het corruptie betrof — en *direct* tot personen gericht, volksvertegenwoordigers of ambtenaren, het new lobbyisme is althans voor een belangrijk deel meer *openbaar*, juist omdat het via de publieke opinie gaat, dus meer *indirect* is (Brouwer, 15 p. 25 v.). Ten tweede: deze tegenstelling gaat niet geheel op. Ook in de vorige eeuw waren er bewegingen die zich ten doel stelden, uitsluitend of mede, de overheid onder druk te zetten door de openbare mening te beïnvloeden: men denke aan Engeland in de 1ste helft van de 19de eeuw, toen de Anti-Corn Law League miljoenen pamfletten verspreidde en duizenden meetings belegde om de gehate korenwetten te doen intrekken, en toen de beweging der Chartisten een monsterpetitionnement aan het La-

gerhuis aanbood, of aan onze Aprilbeweging van 1853, toen in korte tijd meer dan 200.000 handtekeningen werden verzameld tegen het herstel der katholieke hiërarchie. Zo zijn er wel meer voorbeelden uit die eeuw te noemen.

Niettemin is het duidelijk, dat *nu* relatief veel meer dan vroeger het belang van de publieke opinie wordt ingezien. Eén van de 'robber barons', de spoorwegmagnaat William H. Vanderbilt, heeft in de jaren '70 van de vorige eeuw in het openbaar gezegd: 'The public be damned,' daarmee bedoelend de reizigers op zijn spoorwegen. Dat wekte reeds toen verontwaardiging op, maar de tijd was nog niet aangebroken, dat dit openlijk cynisme hem schaadde bij zijn werven naar macht en rijkdom. In onze tijd zal men, zelfs in de Verenigde Staten, zich zulke woorden niet laten ontvallen. De verbetering en veralgemening van het basisonderwijs, de verdwijning van het analfabetisme, de enorme verbreiding van pers en boek en van de latere communicatiemiddelen: film, radio, televisie, maakt het mogelijk om de gunst van het publiek te werven. Daarvoor is publiciteit nodig, om 'goodwill' bij het publiek te kweken, om een gunstig 'image' te scheppen van een bedrijf, een organisatie en hun leiders, produkten, ideeën, activiteiten.

Gelobbied wordt er, in Amerika en Europa, nog steeds, nu zo goed als vroeger, maar in onze tijd is dit slechts één der middelen die eventueel gebruikt kunnen worden door groepen die materiële of ideële belangen verdedigen. Daarnaast is steeds belangrijker geworden het uitgestrekte terrein van communicatie met het publiek of onderdelen daarvan, door middel van één der vele communicatiemiddelen: het geven van voorlichting en informatie, de propaganda, reclame, public relations. Valt dit nu allemaal onder het begrip *pressie*?

Wat is pressie?

Theoretisch is het mogelijk een scala op te stellen van gevallen waarin het element *pressie* niet dan wel, en lichter tot zwaarder optreedt.

1. *Veelzijdige, neutrale voorlichting.* Men verschaft materiaal om een probleem duidelijk te maken, laat de verschillende aspecten zien, ook de verschillende meningen daarover, met de argumenten pro en contra, onthoudt zich van een eindoordeel, dit overlappend aan lezer of luisteraar. Hier van *pressie* te spreken heeft geen zin.

2. *Objectieve, niet-neutrale voorlichting.* Als 1, maar uiteindelijk wordt een eindoordeel gegeven. Tegenargumenten worden eerlijk weergegeven, maar ook gewogen, soms uiteindelijk te licht bevonden, op grond van feiten, logische argumenten en duidelijk aangegeven, goed gefundeerde waarden. Zulk een betoog zal beïnvloeden, maar van pressie kan men niet spreken. Het wil overtuigen, niet suggereren.

3. *Eenzijdige, suggererende propaganda of reclame.* De eenzijdigheid kan liggen in de versimpeling van het probleem, zodat het een vervalsing wordt. Men geeft een argument, dat op zich zelf wel waar is of kan zijn, maar verzwijgt andere argumenten, die het betoog zouden kunnen verzwakken. Men rangschikt de feiten zodanig, dat er een onjuiste conclusie wordt gesuggereerd, zonder die te noemen. Men werkt met slogans en onbewezen stellingen en doet een beroep op sentimenten en vooroordelen. Of dit alles het gevolg is van opzet, tegen beter weten in, dan wel van beperkt inzicht, doet er niet toe: het resultaat is in beide gevallen een kreupel betoog, dat de kritische, terzake kundige lezer of hoorder doorziet, maar een suggestiebele persoon niet. Helaas komt dit alles zeer veel voor, zowel bij verkiezingscampagnes als daar waar belangengroepen de publieke opinie 'manipuleren'. Het is onnodig te zeggen, dat hier wel degelijk sprake is van pressie. Ik geef slechts drie voorbeelden uit de literatuur, maar de lezers kunnen ze uit eigen omgeving wel aanvullen.

Toen in Groot-Brittannië wettelijke maatregelen tegen de hertejacht werden overwogen, betoogde de British Field Sports Society, dat de afschaffing van de hertejacht nadelig zou zijn voor de betalingsbalans met de Verenigde Staten, want hertejacht 'is a big attraction for scores of Americans' (Potter, 14 p. 384). Dit argument kan waar zijn, maar wat is de betekenis ervan in het geheel der overwegingen? Het bureau van de Duitse 'Arbeitsgemeinschaft Hut' (hoedenfabrikanten) schreef in 1950, toen er een hoedloze mode heerste, een brief aan de kardinaal-aartsbisschop van Keulen, dat hij er toch op moest toezien dat de vrouwen niet met ongedekt hoofd de kerken binnentraden! (4 p. 211).

De groep van jonge conservatieve Engelse Lagerhuisleden, die, samen met particulieren, van 1950 tot 1954 met succes de aanvaarding van de commerciële televisie hebben doorgedrukt, spraken niet van commerciële, maar van onafhankelijke televisie, alsof de BBC wél afhankelijk was! (Wilson, 19 p. 210). Deze zelfde kunstgreep, die bij de analytici van de propaganda de technische naam

van 'glittering generality' draagt (met een 'mooi' woord de aandacht afleiden van het feit dat er ook minder mooie aspecten aan de zaak zitten), is later in ons land prompt nagevolgd.

4. *Heimelijke propaganda*. Veel mensen zijn kopschuw van propaganda. Vele biljetten gaan ongelezen de prullenmand in, want 'het komt van die groep' of kortweg: 'weer propaganda.' De kunstgreep, de mensen toch aan het lezen te zetten, is, te versluieren dat het propaganda is, en de belangengroep, waarvan ze uitgaat, te verzwijgen. De gemakkelijkste weg voor belangengroepen is, artikelen of verhaaltjes kant en klaar naar kranten te sturen ('free publicity'). Voor zover deze artikelen zuiver informatief zijn, b.v. op wetenschappelijk of technisch of artistiek gebied, is hiertegen geen bezwaar; een grotere deskundigheid wordt er door gegarandeerd, al kunnen ook hier controversen zijn. Gebeurt het als ingezonden mededeling, of als 'prestige advertentie' (waarin niet opgewekt wordt iets te kopen, maar alleen 'goodwill' wordt gekweekt), dan is het de lezer tenminste duidelijk, dat het van een bedrijf of organisatie zelf afkomstig is. Maar wordt het, zonder de bron te noemen, als nieuws geplaatst, en gaat het over sterk controversiële zaken, met belangen, materiële of ideële, verweven, dan hebben wij te maken met heimelijke propaganda, m.i. een sterke vorm van pressie. De lezer komt onder de indruk: niet alleen de betreffende groep zegt het — dat is nog tot daar aan toe — maar ook de onpartijdige redactie! Dit is niet strafbaar, maar getuigt wel van een laag journalistiek peil. Daar dit peil in ons land gelukkig hoog ligt, mag men verwachten, dat onze kranten zich daartoe in het algemeen niet lenen. Des te meer komt het voor in verschillende dagbladen in de Verenigde Staten en al vroegtijdig.

Uit een onderzoek van de New York Times in 1926 bleek, dat meer dan dan de helft van het nieuws in een aantal dagbladen uit de koker van publiciteitsagenten of -organisaties kwam (6. p. 701). Van 1924 tot 1930 hebben de particuliere elektriciteitsmaatschappijen in de Verenigde Staten een kostbare campagne gehouden voor 'private ownership'. De daarbij gebruikte methoden zijn later door een federale commissie onderzocht. *Albig* geeft hierover een relaas (1 p. 320—322); één veelzeggend zinnetje daarin is: 'newspapers were bribed, bought and buffled.' Misschien zijn de dagbladen na dit onderzoek voorzichtiger geworden, maar vele Amerikaanse kranten neigen nog steeds tot verdediging van de 'vested interests'. In 1948 wilde president Truman een verplichte ziekteverzekering invoeren. De American Medical Association

gaf een opdracht voor een campagne ter bestrijding van deze plannen aan een publiciteitsorganisatie, die ook weer vele kranten aan de zijde van de geneesheren wist te krijgen (15 p. 53).

Ook in Engeland is een deel van de pers op deze wijze behulpzaam, zij het in mindere mate. Enkele voorbeelden: 'Aims of Industry' is een publiciteitsorganisatie, die 'free enterprise' verdedigt. Eén van de middelen is het zenden van 'news stories', artikelen en 'weekly cartoons' naar de pers, vooral de provinciale. In 1955 gebruikten 800 periodieken ruim 368.000 kolom-cm van dit materiaal! (14 p. 354). De reeds genoemde pressiegroep die de Engelse conservatieve regering aanspoorde tot invoering van commerciële televisie, kwam in 1953 in het openbaar onder de naam van Popular Television Association. Ook deze organisatie heeft van dit pressiemiddel op bewonderenswaardige wijze (in technisch opzicht wel te verstaan!) gebruik gemaakt. Aan 1400 nieuwsbladen werden regelmatig artikelen ter plaatsing gezonden. Vele provinciale kranten drukten dit af, zonder bronvermelding. Enkele bladen weigerden mee te werken (Wilson, 19 p. 171, 172).

Ingezonden stukken (in Engeland: letters to the editor) zijn ongetwijfeld nuttig, al was het alleen al om stoom af te blazen. Uiteraard zijn ze een onvoldoende middel tot kwantitatieve opiniepeiling, en ze zijn dat nog minder wanneer zij geïnspireerd zijn vanuit een centraal punt, evenals de bovengenoemde pressiemail aan overheid of parlamentsleden dan ook aan overtuigingskracht verliest. De Popular Television Association gebruikte ook dit middel: zij schreef aan sympathiserenden, dat zij desgewenst gaarne conceptbrieven zou toezenden die men dan (natuurlijk ondertekend) naar het plaatselijk blad kon sturen. Zo verschenen dus in vele tientallen provinciale bladen gelijklopende of bijna gelijklopende brieven met verschillende ondertekening. (19 p. 171). Omdat ook hier de bron versluierd wordt, is dit heimelijk in de zin van arglistig, wordt een grote aanhang gesuggereerd, waarmee het als sterke pressie is te karakteriseren.

5. *Informatie, reclame en propaganda in materiële verpakking.* Op het gebied van de reclame is dit heel gewoon. Of het nu betreft het verstrekken van een gratis monster, of bons voor cadeaus (in goederen of geld), of het uitschrijven van prijsvragen of van wedstrijden met prijzen, of het bezichtigen van een bedrijf door huisvrouwen, met een lunch, of wat er verder door fantasierijke reclame-experts is bedacht, het is alles het lokken en soms binden van klanten. Hierin ligt een element van pressie, vooral als de consu-

ment door deze secundaire zaken wordt afgeleid van zijn voor- naamste plicht: allereerst te letten op prijs en kwaliteit. De aange- naamste vorm is weer die van 'prestige-reclame': ik ontvang een fraai uitgegeven gedenkboek of een mooie kunstkalender, waarop slechts in bescheiden letters de naam van het bedrijf staat aan- gegeven, of ik geniet van een instructieve film over malariabe- strijdung: het bindt mij niet om mijn huisbrandolie juist bij dit be- drijf te kopen of een levensverzekering af te sluiten bij deze maat- schappij en niet bij een andere. Wel kan het onwillekeurig 'good- will' voor deze bedrijven aankweken en statusverhogend voor ze werken, en dat is dan ook de, overigens volkomen eerbare, bedoe- ling. Omdat dit alles op economisch gebied ligt, zijn hier — behou- dens het bovengenoemde — geen problemen, of het moest zijn dat, wanneer men koffie cadeau geeft bij textiel, of omgekeerd, er branche-vervaging optreedt. Overigens is de strijd van de midden- stand tegen deze branche-vervaging zelf al een vorm van pressie op het publiek, nl. een restrictieve pressie (Pen, 15 p. 90).

Wat nu op economisch gebied, als reclame, heel gewoon is, komt ook voor bij propaganda van belangengroepen. Hier moeten wij twee gevallen onderscheiden. In de eerste plaats zal iedere orga- nisatie trachten haar leden aan zich te binden. Dat kan door feest- avonden, lezingen, filmvertoning, excursies, feesten voor de kinde- ren der leden, exploitatie van vakantiehuisen, enz. Sommige sport- bonden hebben groepen leden die gezamenlijk zang, dans, toneel beoefenen (ook een branche-vervaging!). Ligt hierin ook een ele- ment van pressie, gelijk bij de reeds behandelde reclame?

Ja en neen. Ja, maar dan in een andere zin dan hier bedoeld. Men gebruikt in de sociologie ook de term groepsdruk (group pressure) om daarmee aan te geven, dat iedere sociale groep een lich- tere of zwaardere pressie op zijn leden uitoefent, b.v. om te zorgen dat er de vereiste conformiteit is en dat de leden de groepsdoel- einden niet afbreken. Dit kan gebeuren door straf: afkeuring, standje, boete, royement, maar ook door beloning. Een dergelijke pressie op de eigen leden, dus *naar binnen*, wordt tegenwoordig, waarschijnlijk om verwarring te voorkomen, niet meer groeps- druk, maar 'sociale controle' genoemd.

De pressie echter die in dit artikel wordt behandeld, is druk *naar buiten*, druk van een belangengroep of bedrijf op de over- heid, de volksvertegenwoordiging, de publieke opinie of op andere groepen. Wat wij zo juist opsomden is dus in die zin geen pressie, maar hoogstens te zien als een vorm van sociale controle.

Wat nu propaganda naar buiten betreft van de belangengroepen

(bij bedrijven meest in de vorm van public relations), ook die heeft, vooral in de Verenigde Staten en Engeland, een grote omvang aangenomen, ook in materiële verpakking. Ledenwerving geschiedt vaak met een attractie voor het nieuwe lid en een beloning voor hen die ze geworven hebben, ook in ons land. Gratis lezingen met films worden aangeboden aan huisvrouwenverenigingen e.d., maar ook aan scholen. Dit laatste gebeurt al lang en op zeer grote schaal in de Verenigde Staten, waar reeds 30 jaar geleden de onderwijzers en leraren protesteerden tegen de vloed van propaganda van belangengroepen op de scholen. Nadien is men deze vloed wat gaan indammen, maar verdwenen is het verschijnsel niet. *Albig* geeft een lijst, in 1929 door een onderwijzersorganisatie opgesteld, van wat er zoal binnenkwam, o.a. kleine leermiddelen, als linialen, potloden, boekomslagen (met advertenties), kalenders wandkaarten, lantaarnplaatjes, films, boeken voor de leerlingen, handboeken en tijdschriften voor onderwijzers, dan reizende tentoonstellingen en zeer veel prijsvragen en wedstrijden (1 p. 324 v.). Alweer: gaat het hierbij om zuivere informatie over technische of wetenschappelijke onderwerpen, dan is er niet zoveel bezwaar tegen, maar er was wel degelijk ook eenzijdige propaganda onder over controversiële onderwerpen, dus een ontoelaatbare pressie op de leerlingen of docenten. Ook in Engeland komt deze propaganda in scholen veel voor, vanaf die voor geheelonthouding en VN, tot landbouw, zeevisserij en sport toe, en klagen de leerkrachten over deze 'intrusion of purely propagandist lecturers' (14 p. 364).

6. *Economische druk*. Uiteraard kan ook georganiseerd druk worden uitgeoefend, niet door lobbying of propaganda, maar door een gemeenschappelijke handeling, waardoor het prijsmechanisme wordt beïnvloed ten gunste van de eigen en ten nadele van een andere groep. Boycot, staking en uitsluiting zijn daarvan de klassieke voorbeelden, hoewel ook hier de houding van de overheid en de mede- of tegenwerking van het publiek van belang zijn. *Prof. Pen* ziet als econoom in zijn voordracht op het Congres van de Sociale Interacademia in 1958 de omvang van deze economische pressie zeer groot (15 p. 86 e.v.). Elke actie die tot doel heeft het inkomen van een bepaalde groep te vergroten ten nadele van andere groepen, of dat nu is het verhogen of verlagen van: invoerrechten, van garantieprijzen voor de landbouw, van belasting, van lonen, prijzen, pachten, enz, enz, is pressie, waarmee Pen niet bedoelt te zeggen, dat dit altijd verkeerd is. 'De ANWB heeft, qualitate qua, liever wegen dan een subsidie aan boeren. En voor

de Rijkswaterstaat geldt dit zo mogelijk nog sterker. Beide zijn dan ook als pressiegroepen aan te merken.' Ook wie dit te ver gaat zal moeten toegeven, dat, bij alle ingrijpen van de overheid, de onderscheidene goed, slecht of niet georganiseerde groepen met uiteenlopende kracht of zwakte, collectieve druk op de verdeling van het nationale inkomen kunnen uitoefenen, en wel door rechtstreekse handelingen die door hun positie op de goederen-, arbeids- of geldmarkt worden vergemakkelijkt resp. bemoeilijkt.

Pressie gedefinieerd.

De hierboven gemaakte onderscheiding in een zestal gevallen, liever: situaties, is uiteraard onvoldoende. Toch kan er m.i. een conclusie uit worden getrokken. De woorden druk en pressie hebben onvermijdelijk de betekenis van een zekere dwang, uit psychologisch of economisch overwicht. In onze pluralistische maatschappij wordt een nooit aflatende strijd gevoerd tussen verschillende meningen, inzichten, opvattingen, belangen, op levensbeschouwelijk, cultureel, moreel, economisch, artistiek of politiek gebied. Die strijd kan, wanneer wij geweld uitschakelen, theoretisch op twee niveaus worden gevoerd:

- a) door te overtuigen, zakelijk, redelijk, zedelijk (zie boven 1 en 2): men doet een beroep op de kritische oordeelsvorming;
- b) zodra men echter juist deze laatste tracht uit te schakelen, door allerlei elementen als suggestie, voorspiegelen, overbluffen, verdacht maken, vleien, lokken, beloven, belonen, enz. te gebruiken, pas dan hebben wij met pressie te maken. Men tracht dan niet te overtuigen, men manipuleert. Bij alle overdrijving schuilt er in de termen 'hidden persuaders' en 'verborgen verleiders' ter aanduiding van de met diepte-psychologie werkende adviseurs voor reclame en propaganda toch een kern van waarheid.

No. 6, de economische druk, komt er feitelijk nog als derde niveau bij, maar vereist, althans tegenwoordig, vaak rechtvaardiging voor overheid en/of publiek en moet dus toch weer op de eerste twee niveaus terugvallen.

Dat de grens tussen eerste en tweede niveau vloeiend is, dat voor eenzelfde groep eenzelfde zaak verdedigd kan worden op beide niveaus, uiteraard dan door verschillende aanhangers; dat het gegeven criterium alleen toe te passen, wanneer men behalve de doeleinden van de groep en de gebruikte middelen nog heel wat meer omstandigheden kent — dat alles maakt de toepassing inderdaad niet gemakkelijk, maar het verschil toch niet minder essentieel.

Regering, politieke partijen en belangengroepen.

Tot dusverre spraken we van belangengroepen, organisaties, bedrijven. Moeten ook de politieke partijen daartoe gerekend worden? Ook zij voeren propaganda, veelal op beide niveaus, ook zij verdedigen belangen, ook zij oefenen druk uit, op de regering, op andere partijen, op het publiek.

Toch zijn hier essentiële verschillen. Georganiseerde belangengroepen verdedigen een speciaal belang, van een kleinere of grotere sector van de bevolking. Politieke partijen moeten op de, soms tegengestelde, belangen van verschillende groepen letten, en tot een compromis zien te komen.

Soms worden partijtjes opgericht om één speciaal belang te bepleiten: zo'n partij kunnen wij inderdaad een belangengroep noemen. Grote partijen die de regeringsverantwoordelijkheid willen dragen en daar kans op hebben, worden reeds daardoor gedrongen, bij de bepaling van hun houding tegenover groepsbelangen aan het 'algemeen belang' te denken, ook al zien de verschillende partijen dit niet gelijk. Belangenorganisaties, die meehelpen door de druk die zij uitoefenen, dat bepaalde politieke beslissingen worden genomen, behoeven daarvoor geen politieke verantwoordelijkheid te dragen. In het algemeen is er dus een fundamenteel verschil tussen politieke partijen en belangenorganisaties. De parlementaire druk die partijen op de regering uitoefenen, is bovendien van een andere aard dan wat wij als pressie definieerden; zij is niet alleen legitiem, maar ook onmisbaar voor een goed werkend parlementair systeem.

Intussen is juist in onze tijd toch een verstrengeling van belangenorganisaties met partijen en regeringsinstanties opgetreden. De vertegenwoordigers van belangenorganisaties zijn meest zeer deskundig op hun gebied. Het is dus aantrekkelijk voor politieke partijen, dat hun fracties in de vertegenwoordigende lichamen althans voor een deel uit zulke specialisten bestaan. Ook de regering benoemt zulke specialisten, tevens vertegenwoordigers van belangenorganisaties, in publiekrechtelijke organen en in velerlei soorten van adviescommissies. Daarmee *kan* echter het element pressie binnen fracties of parlement of regeringsapparaat binnentreden. Als rem werkt echter weer de omstandigheid, dat zulke specialisten met vertegenwoordigers van andere belangengroepen of met meer algemeen georiënteerde politici samenwerken, terwijl ook de fractiediscipline een ongebreidelde druk kan tegengaan. Toch is dit mogelijke binnendringen van pressie in parlement en in

de overheidssfeer zelf, een nieuw en klemmend probleem (4 p. 207 e.v.; 8 p. 347 e.v.).

Pressiegroepen nader gedefinieerd.

Nu verschillende reeds in het begin van dit artikel gestelde vragen zijn bekeken en kort beantwoord, zijn wij in staat het begrip pressiegroep duidelijk af te bakenen. Het blijkt dan, dat het woord vaak ten onrechte wordt gebruikt.

Vele (niet alle!) schrijvers identificeren het begrip georganiseerde belangengroepen ('interest groups', 'Interessenverbände') met het begrip pressiegroepen. Hier ligt de kernfout, waarop *Maciver* al voor 30 jaar heeft gewezen: 'een pressiegroep wordt gedefinieerd door zijn technieken, een belangengroep door zijn doeleinden.' (11 p. 347 a).

Er zijn in onze tijd zeer vele belangenorganisaties. Ontspannings-, ontwikkelings-, studieverenigingen e.d. behoren daartoe niet, maar wel weer, wanneer een hen overkoepelende bond of federatie opkomt, bij overheid of publiek, voor de belangen van b.v.: de sport, de muziek, het dilettantentoneel, de volksontwikkeling, enz. Wij moeten voorts niet alleen denken aan het georganiseerd opkomen voor materiële belangen, maar ook voor ideële.

Er zijn nl. zeer vele verenigingen of stichtingen of instellingen die trachten een speciaal idee te bevorderen: landschapsbescherming, hervorming van het strafrecht, spellinghervorming, geheelonthouding, zondagsheiliging, enz., enz. *Potter* (14 p. 119 e.v.) noemt deze organisaties 'promotional groups'. Al deze belangenorganisaties nu — vele duizenden in ons land — kunnen op uiteenlopende wijzen hun doeleinden trachten te verwezenlijken. B.v. hun eigen leden, aanhangers, contribuanten voorlichten, opvoeden, of scholen, publiek en overheid voorlichten door geschriften, lezingen, een eigen orgaan, conferenties, tentoonstellingen, de band tussen de leden versterken door feestavonden, excursies, instellingen exploiteren als een bedrijf, een gesticht, een museum, een vakantiehuis voor eigen leden, een consultatiebureau, bepaalde problemen laten bestuderen door eigen staf of als opdracht aan derden, hulp en informatie verschaffen, goederen en diensten leveren aan leden of aan klanten, enz., enz. Daarnaast kan men ook nog handeligen verrichten, die vaag of duidelijker beginnen te gelijken op wat hierboven als pressie is gedefinieerd.

Wanneer men nu elke openbare voorlichting of oproep, elk adres aan de overheid, elk onderhoud met een burgemeester, kamerlid of minister, elke subsidieaanvraag, elke persconferentie pres-

sie gaat noemen — een standpunt dat wij boven hebben afgewezen, omdat dit woord dan een vertekend beeld geeft, — dan hebben alle belangenorganisaties dit wel eens gedaan, ook de kerken, universiteiten, wetenschappelijke verenigingen, en doen andere het dagelijks. Maar zelfs als men aanneemt, dat alle belangenorganisaties dit, zo nu en dan of vaker, doen, heeft het nog geen zin om ze alle aan te duiden met het woord *pressiegroepen*. Eigenlijk vallen onder dit begrip alleen die organisaties of instellingen die als uitsluitende of althans voornaamste functie hebben, druk op overheid en openbare mening uit te oefenen. Men kan daarbij denken aan tijdelijke comités, die protesteren, soms met een zekere stunt om de aandacht te trekken, tegen een bepaalde maatregel, b.v. annexatie van een gemeente, demping van singels, uitstel van tunnelaanleg, het comité van honderd van Lord Russell, dat eenzijdige kernontwapening bepleit, of protesten tegen wat men ziet als een onjuiste Nieuw-Guinea-politiek. Overigens hangt het ook dan weer af van het niveau der argumenten, of men wel dan niet van pressie kan spreken. Elke oproep tot bezinning is nog geen pressie. Men kan ook denken aan de in aantal sterk toenemende bureaus of bedrijfsafdelingen voor 'public relations'. Ook hier is een, voorlopig nog zwakke, tegenkracht aanwezig in de nog jonge genootschappen en organen van professionele public-relationsadviseurs — ook in ons land — die pogen een hoger niveau van beroepsethiek te bereiken, waarmee medici, advocaten en journalisten al eerder zijn begonnen, het element 'voorlichting' te versterken en krasse voorbeelden van pressie te bestrijden. M.a.w. er zijn maar betrekkelijk weinig echte pressiegroepen, maar wel moet gezegd worden, dat belangenorganisaties voortdurend in de verleiding komen in hun betrekkingen naar buiten ook een element van pressie te laten meespelen, en dat niet zo weinig van deze belangenorganisaties deze verleiding onvoldoende weerstaan. Daar staat weer tegenover, dat georganiseerde belangengroepen elkaar toch ook vaak op redelijke wijze vinden: natuurbeschermers vinden een compromis met de boerenorganisaties, de Engelse National Society for Clean Air met de grote bedrijven die de lucht vervuilen; deze bedrijven werden zelfs als contribuant toegelaten, wat zeer beslist noch omkoperij noch afkoperij was (14 p. 136, 43). Voorlopig zie ik nog niet de bierbrouwerijen als contribuant optreden van geheelonthoudersverenigingen! Maar de c.a.o.'s hebben het gebruik van het pressiemiddel staking minder veelvuldig gemaakt. Een sterke consumentenbond kan op den duur preventief werken tegen kwaliteitsbederf. Dus: belangenorganisaties passen soms

pressie toe, maar zijn in bepaalde gevallen ook bereid hun tegenstander te erkennen en door onderhandeling en samenwerking tot een aanvaardbaar vergelijk te komen. Het is dus onjuist te zeggen: alle belangenorganisaties zijn pressiegroepen, en het is verkeerd beide begrippen voor en door elkaar te gebruiken.

Wanneer ik betoog, dat men voorzichtig moet zijn met het woord *pressiegroep* — in drie van de vier voordrachten op het Congres der Sociale Interacademiale vindt men óf aarzeling bij óf zelfs afwijzing van het gebruik van dit woord (15 p. 23, 31, 67) — dan betekent dat zeer beslist niet, dat het *verschijnsel pressie* weinig zou voorkomen. Pressie door geweld, intimidatie, bedrog en omkoperij is oeroud en bestaat nog steeds bij internationale relaties en in de wereld van de misdaad. In een jong land als de Verenigde Staten met een aanvankelijk zwak staatsgezag kon in de vorige eeuw, en zelfs nog in mindere mate in onze tijd, geweld of bedrog zich doen gelden in zakenleven of binnenlandse politiek. In de huidige westerse landen is men er wel in het algemeen in geslaagd op deze gebieden het illegale terug te dringen. Georganiseerde *sociale pressie* komt echter sterker dan vroeger voor, juist door de enorme toeneming van het verschijnsel organisatie en de omvang van die organisaties. In de Verenigde Staten wordt die sociale pressie, ook nu nog, frequenter en met minder gêne uitgeoefend. In West-Europa zijn meer weerstanden, maar in de jongste tijd blijkt een zekere Amerikanisatie uit het overnemen somtijds van die ongegeneerdheid. Wij zagen dit reeds bij de activiteiten van de pressiegroep — het woord is hier geheel op zijn plaats — die meehielp de commerciële televisie in Engeland door te drukken, zoals het omstandig in boven geciteerde boek van *Wilson* wordt geanalyseerd.

Belangenorganisaties zijn onmisbaar in de moderne democratieën. Zij zijn mogelijk gemaakt door de democratische burgerrechten en zij zijn nodig, omdat in onze huidige maatschappij op velerlei gebied de eenlingen alleen samengebundeld hun wensen kunnen verwezenlijken. Niét dit collectief optreden voor materiële of ideële belangen op zich zelf is het probleem, wel echter, wanneer de strijd tussen tegengestelde belangengroepen ongebreideld en op onverantwoorde wijze geschiedt. Dan wordt de politieke integratie, waarvoor de politieke partijen moeten zorgen, moeilijk. Sterke partijen, met een duidelijk, veelomvattend programma, berustend op politieke gezichtspunten in grote stijl, worden dan beconcurrerd door belangenspartijtjes, en de regering wordt een speelbal van de belangengroepen, zoals in Frankrijk tijdens de vierde republiek. Overal zal dan het element van wezenlijke pres-

sie toenemen en partijen en parlementen kunnen geen vorm meer geven aan het staatkundig leven. Het is dit gevaar, waarop voortdurend, met name bij de politieke voorlichting, gewezen moet worden, maar ook de belangenorganisaties zelf zullen zich er steeds goed van bewust moeten zijn.

ENIGE LITERATUUR

1. *Albig, William: Public opinion, 1939.*
2. *Breitling, R.: Die Verbände in der Bundesrepublik, ihre Arten und ihre politische Wirkungsweise, 1955.*
3. *Chase, Stuart: Democracy under pressure. Special interests versus the public welfare, 1945.*
4. *Verhandlungen des XI Deutschen Soziologentages 1952 (in: Kölner Zeitschrift für Soziologie V p. 204 e.v.).*
5. *Ehrman, H. W.: Interest groups on four continents, 1958.*
6. *Gruening, Ernest: Publicity (in: Encycl. of the Social Sciences, XII, p. 698-701).*
7. *Herring, E. P.: Lobby (in: Encycl. of the Social Sciences, IX, p. 565-568).*
8. *Kaiser, J. H.: Die Repräsentation organisierter Interessen, 1956.*
9. *Key jr., V. O.: Politics, parties and pressuregroups, 1952.*
10. *Lerner, Max: America as a civilization, 1957.*
11. *Maciver, R. M.: Social pressures (in: Encycl. of the Social Sciences, XII, p. 344-348).*
12. *Mackenzie, W. J. M.: Pressure groups, the conceptual framework (Political Studies III), 1955.*
13. *Meynaud, Jean: Les groupes de pression en France, 1958.*
14. *Potter, Allen: Organized Groups in British National Politics, 1961.*
15. *Pressiegroepen (voordrachten van prof. De Jong, drs. Brouwer, prof. Van Doorn en prof. Pen, gehouden op het 7de Congres van de Sociale Interacademia in 1958), 1959.*
16. *Stammer, Otto: Interessenverbände und Parteien (in: Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozial-psychologie, XI, 1957, p. 587-605).*
17. *Stewart, J. D.: British pressure groups, 1958.*
18. *Turner, H. A.: Politics in the United States. Readings in political parties and pressure groups, 1955.*
19. *Wilson, H. H.: Pressure group. The campaign for commercial television, 1961.*

Krijgsmacht en pressure

Het militaire apparaat

De democratie moet al ver zijn voortgeschreden, wanneer de krijgsmacht of haar onderdelen hun weg in de politiek gaan zoeken langs de kanalen van lobby of pressure-group. De gewapende macht was tenslotte de ruggegraat van de staatsmacht, zowel in de dagen van het feodalisme als in die van het caesarisme, naar welke beide nogal wat aspecten van het moderne staatswezen hun stamboom opvoeren. Waar op die ruggegraat een hoofd stond met een uitgesproken staatkundige wil, daar waren de inzichten van politieke leiding en militair apparaat vereenzelvigd en hadden andere machten in de staat slechts de invloed, waarvoor de militaire leiding, gekroond of ongekroond, hun de ruimte wenste te laten.

Deze situatie doet zich nog in een groot aantal staatsorganismen voor. In Zuid-Amerika, in het nabije en verre oosten zien we talloze vormen van hedendaags feodalisme of caesarisme.

Er zijn ook situaties, waar de politieke leiding niet haar oorsprong heeft in de gewapende macht, maar van deze toch zozeer afhankelijk is voor haar machtshandhaving, dat een groot spanningsgebied met wisselend overwicht ontstaat tussen staatsleiding en militaire leiding. We vinden dat verschijnsel zowel bij dictaturen zoals het nationaal-socialistische Duitsland en de Sowjet-Unie, als in wankelende democratieën, bijv. de republiek van Weimar en het Frankrijk van De Gaulle. De invloed op het staatsleven wordt in deze gevallen niet geëffectueerd door de 'pressure', waarover we het straks zullen hebben, maar door het rechtstreeks handteren van een eigen stuk staatsmacht, het naar de gelegenheid zich voordoet manipuleren van de staatsleiding. Wel zien we hier een stuk politieke opinie en wil geïncorporeerd in het militaire apparaat, als collectivum, dus niet gepersonificeerd in een leider.

Deze is ook voorondersteld in een beschouwing over de krijgsmacht of onderdelen daarvan als pressuregroup in een democratie en wel een gezonde, sterke democratie. Meestal bestrijkt deze opinie echter maar een beperkt veld. De krijgsmachtsonderdelen,

de marine, land- en luchtmacht hebben ieder een visie op de wijze waarop 's lands defensie het best behartigd kan worden en die zal wel neerkomen op uitbreiding en betere verzorging en uitrusting van het eigen apparaat. Of die visie haar oorsprong vindt in belangenbehartiging of in vakblindheid is meestal moeilijk uit te maken. In ieder geval kan het gezichtspunt zowel te goeder trouw als juist zijn. Het is tenslotte de taak van de krijgsmachtsleiding om behalve de krijgsverrichtingen zelf ook de voorbereiding en het denkwerk te verzorgen.

De moeilijkheid voor de politieke leiding is een keuze te maken uit de divergerende opvattingen. In die landen, waar de drie krijgsmachtsonderdelen van vergelijkbare grootte zijn is het nog niet gelukt een militaire topleiding te formeren, die zich ten opzichte van het krijgsmachtsdeel waaruit zij voortkomt geheel onbevangen kan opstellen. Men is nog niet verder dan het Comité, waarbinnen hoogstens eenstemmigheid bestaat over de vergroting van de moot van het staatsbudget, bestemd voor de defensie en voor de verbetering van de rechtspositie en levensomstandigheden van het militaire personeel.

Het vaststellen van de moot en de verdeling daarvan is telkenmale een politieke beslissing op grotendeels militaire overwegingen, toevertrouwd aan burgerpolitici. Het is kenmerkend voor de gezonde en gevestigde democratieën, dat dit toevertrouwen in het algemeen door de militairen con amore geschiedt. Maar niet, dan nadat zij de politieke organen aan een behoorlijke of niet meer geheel behoorlijke pressure hebben blootgesteld. In de Verenigde Staten hebben de krijgsmachtsonderdelen hun vaste verbindingsman met het Congres en laten de staven zich veel horen in de 'committees' van Huis en Senaat.

De krijgsmachtsdelen in Nederland

Nederland deelt met landen als Engeland en de Verenigde Staten het voorrecht, dat gedurende lange perioden van hun geschiedenis de zelfstandigheid en het voortbestaan van de staat niet van de krijgsmacht afhankelijk zijn geweest. Voorzover dit wel het geval was, lag het hoogste strategische belang afwisselend bij de marine en de landmacht. Onder de republiek is de concentratie van de staatsmacht in handen van de Oranjes als opperbevelhebber dan ook aan periodiciteit onderhevig. Trouwens, met de gesplitste topleiding: commando, administratie (Raad van State) en financiering en bemanning (admiraliteiten, Staten, Staten-Generaal) was de concentratie ook maar zeer relatief. Zo kregen wij een sterk bur-

gerlijke traditie bij de plaatsbepaling van ons militaire apparaat in ons staatsleven.

Die heeft zich onder de constitutionele monarchie gehandhaafd. Ons parlement is voor het militaire apparaat, zeker tot de tweede wereldoorlog, zuinig en lastig geweest. Ministers van Oorlog en Marine waren veelal vakministers en ze bleven meestal niet langer dan één à twee jaar in functie. Naar verhouding wist de marine zich nog het beste te handhaven, maar die werd dan ook voor de helft door Nederlands-Oost-Indië betaald. Maar zelfs dat heeft voor haar de in 1922 verworpen vlootwet niet kunnen redden. Er zal tussen de wereldoorlogen wel zo nu en dan een poging tot pressure geweest zijn, maar de contra-druk van burgerlijke zijde is meestal sterker geweest. Zó sterk, dat in mei 1940 de schootsvelden voor de Grebbeberg nog niet geraseerd waren!

Gevolgen der integratie

Bij het inbrengen van de Nederlandse defensie-inspanning in de NAVO werd de voorbereiding van de politieke functie van het vaststellen van de hoogte van het defensie-budget en de verdeling daarvan aan NAVO-organen opgedragen, geïntegreerd dus. Eventuele pressure zal zich dus tegenwoordig het doelmatigste kunnen richten op de geïntegreerde organen.

Van deze organen zijn de militaire planners in de geïntegreerde staven de belangrijkste. Daar toch krijgt het militaire apparaat de vorm, waarmee het bondgenootschap zich van zijn taak denkt te kunnen kwijten. De beïnvloeding van deze vorm op andere dan militaire doelmatigheidsoverwegingen door het middel van pressure moet dus daar beproefd worden. Nu zijn deze staven van een dergelijk militair niveau, dat ze met beïnvloeding eigenlijk alleen te benaderen zijn langs de weg van nationale regeringen of door regeringen geruggesteunde nationale generale staven. Het moeten deze invloeden zijn, die remmend werken op de standaardisatie en allerhande nationale eigensoortigheden in organisatie, uitrusting en logistiek van de NAVO-krijgsmacht laten doorwoekeren. Maar het is zeer de vraag, of we hier van pressure in de zin van dit opstel mogen spreken. Immers de belangen zijn gehonoreerd door nationale politieke organen en maken deel uit van de door bepaalde bondgenoten jegens het bondgenootschap gevoerde politiek. In hoeverre ze daar terecht gekomen zijn dank zij pressure binnen de betrokken landen, kan straks bekeken worden aan de hand van het Nederlandse voorbeeld.

De twee belangrijkste staven in de NAVO zijn die voor de ver-

dediging van Europa, *Saceur*, die voornamelijk uit land- en luchtmachtstrijdkrachten bestaat en die voor de Atlantische Oceaan, *Saclant*, die een maritiem karakter draagt. De twee commandanten plegen elkander met gepaste reverentie te ontzien en trachten niet zichzelf ten koste van de ander betere voorzieningen te verschaffen. *Saceur* heeft nooit getracht uit het totaal van de Nederlandse bijdrage ten koste van de Karel Doorman, de Zeven Provinciën of de de Ruijter enige bataljons infanterie of een squadron vliegtuigen te verwerven. Zo kon, wanneer deze mogelijkheid in Nederland aan de orde werd gesteld, de minister van Defensie altijd wel een niet tegengesproken verklaring van *Saclant* overleggen, omtrent de essentiële waarde van deze schepen. Misschien komen we dichterbij het begrip *pressure*, wanneer we vermoeden, dat de bij de Koninklijke Marine levende ambities met vrucht via de Atlantische maritieme broederschap gekanaliseerd zijn.

Pressure in Nederland

Is de invloed van de krijgsmachtsdelen op de eigen omvang en structuur op het nationale vlak tegenwoordig zeer beperkt tengevolge van de NAVO-integratie, pogingen tot *pressure* bij het beheer van de krijgsmacht zijn duidelijk aan te wijzen. Wij worstelen nu al 40 jaar met het vraagstuk van de integratie van de politieke leiding onzer defensie.

Het is algemeen bekend, dat de instelling van een departement van Defensie in 1926 tot aan de oorlog geen ander effect heeft gehad dan een personele unie in het ministerschap over twee hermetisch afgescheiden departementen: dat van oorlog en dat van marine.

Gedurende de oorlog zijn door de regering in Londen de departementen gesplitst. In 1947 werd de personele unie weer ingevoerd en in 1959 herleefde het departement van defensie. Na 1947 tot heden is de marine erin geslaagd door middel van de handhaving van een staatssecretaris van marine de integratie van de defensietopleiding te blokkeren. Dit ondanks de duidelijke conclusie van de parlementaire commissie-Koersen, dat een horizontale taakverdeling tussen de staatssecretarissen preferabel is.

Ik vind het wat bezwaarlijk om hier 'de marine' met een *pressure*-groep te identificeren. Het is waar, dat de marine, en verhoudingsgewijs ook de luchtmacht, door een beter gevoel voor public relations erin slagen om meer goodwill te kweken dan de landmacht. Maar dat is niet voldoende om in politiek Nederland de zin door te drijven in een politiek geschilpunt, dat bij kabinetsformaties een

rol speelt. De marine ligt dan ook sinds 1951 voor een zwaar anker en dat is de KVP.

In 1951 bevorderde kabinetsformateur Romme de benoeming van minister Staf aan Oorlog en Marine op de voorwaarde dat deze de staatssecretaris Moorman van zijn voorganger 's Jacob overnam. Zo kwam er een politiek zware staatssecretaris van marine, zwaar genoeg om zijn eigen werkterrein op het beheer van de marine te bepalen. Hetzelfde ondervond minister Van den Bergh, toen hij de KVP-er De Jong als staatssecretaris van Defensie aantrok. Er is sinds 1951 vrij veel gebeurd op het gebied van coördinatie in het beheer der krijgsmachtsdelen, maar de integratie vindt zijn grens in wat de politieke figuren Moorman en De Jong, beide oud-marine-officier, oirbaar hebben geacht. De KVP heeft de consequentie aanvaard en zich ook geïdentificeerd met de wensen uit de luchtmacht, vooral naar voren gebracht door het orgaan 'Onze Luchtmacht', om ook een staatssecretaris voor de luchtmacht te krijgen. Hetgeen politiek gesproken voor de KVP gratis zou zijn, omdat het ten koste van de CH heer Calmeijer zou gaan. En dit n'en deplaise de betogen van de heer Koersen, die voorstander was van een horizontale taakverdeling.

Nu nogmaals de vraag: is 'de marine' een pressiegroep? Het feit, dat haar apparaatsambities zijn versmolten met een partijstandpunt van de KVP geeft haar een alibi. Wie is verantwoordelijk voor de benoeming van staatssecretarissen? In casu toch zeker de KVP? Maar hoe komt nu uitgezocht de KVP aan twee knappe officieren-politici uit de marine? Het is moeilijk!

Pressure bij de aanschaffingen

De besteding van begrotingsgelden bij voorkeur voor de aanschaffing van produkten van de eigen nationale industrie is een zo algemeen aanvaarde politieke wens, dat daartoe geen bijzondere pressure nodig is. Gedeeltelijk loopt deze wens parallel met die van het militaire apparaat, dat de industriële basis voor zijn voorzieningen graag in eigen land en zo gunstig mogelijk gesitueerd houdt. In Nederland, waar naar verhouding niet veel defensie-industrie is, is de gedragslijn trouwens voorwaarde voor het opbouwen van een zeker logistieke basis. Er zijn echter ook wel degelijk gevallen, waar de militaire aanschaffers over de grens gunstiger prijzen en betere waar en service kunnen verkrijgen, dan wel onaangename ervaringen hebben gehad met een begunstigde Nederlandse monopolist. Het Benelux-verdrag, met zijn verplichting om voor overheidsaanbestedingen het Benelux-gebied als één

geheel te beschouwen, was hun dan ook welkom en leidde tot veruiming van hun keuzemogelijkheden van leveranciers.

De politiek van begunstiging van de eigen industrie is in Nederland geïstitutionaliseerd in een directoraat voor militaire productie in het ministerie van Economische Zaken en in een adviesraad voor militaire productie, bestaande uit vertegenwoordigers van werkgevers en werknemers alsmede de materieel-directeuren der krijgsmachtsdelen.

De werkgevers doen zich vertegenwoordigen door de leiders der defensie-industrie, de werknemers door leiders der grote vakorganisaties. Deze laatste hebben voor de raad niet veel belangstelling, want het werkgelegenheidsaspect speelde in de afgelopen jaren maar een ondergeschikte rol. Hoogstens plaatselijk of regionaal en dan kwam de pressure eerder rechtstreeks van een burgemeester bij het ministerie van Defensie.

Geïntegreerde contracten

In overeenstemming met de hiervoor omschreven politiek-economische beleidslijn moet het ministerie van Defensie wel eens als promotor optreden van de nationale industrie. Dat moet zeker, als er geïntegreerde contracten van meer mogelijkheden met internationale industriële complexen gesloten worden, zoals voor geleide projectielen en verschillende typen vliegtuigen. Het gaat er dan om een zo groot mogelijk aandeel in de productie voor de Nederlandse industrie te bedingen. Dit is zeker geen pressure, maar vrijwillig voorgaan. Iets dichter bij de pressure ligt het geval, dat door een Nederlandse order een industrie betere kansen op de internationale markt denkt te krijgen. Als het even kan, dat wil zeggen als er ook een reëel militair belang bij de order is, wordt de steun gegeven. Deze bestaat dan hierin, dat de order wat eerder wordt gegeven, dan strikt in de militaire planning lag. Dit gebeurt trouwens ook, om een bepaalde industrie een tijdelijke leegloop te besparen. Fokker (met de S 14 en de F. 27) en de Artillerie Inrichtingen hebben het ondervonden. De minder prettige ervaringen met de helmen en de trotyl-industrie passen evengoed in een bewust beleid van matige protectie bij defensie-opdrachten als bij een zekere mate van pressure. De opgetreden teleurstelling heeft de ruimte om nee te zeggen tegen industriële belangen waarschijnlijk vergroot.

Hetzelfde zal wel gelden voor de vertraging in de aflevering van elektronische producten door een nationale industrie. Maar de goede ervaringen met de DAF-voertuigenleveringen en in het al-

gemeen met de scheeps- en vliegtuigbouw hebben het licht protectionistische beleid een steun in de rug gegeven.

Het aanschaffingsbeleid overziende geloof ik niet, dat er pressie aan te pas is gekomen of hoefde te komen, om het de richting te geven, die gekozen is.

Pressiegroep of lobby

Ik voel voor het onderscheid van S. E. Finer in 'Anonymous Empire' tussen lobby en pressure-group, hierin bestaande, dat beide een politiek doel nastreven, maar de pressiegroep onder dreiging van een politieke sanctie. Nederland zou geen zuilenland zijn, als we onze grote godsdienstige en geestelijke stromingen niet onder de pressie-groepen mochten rekenen. Ze zijn met een eigen hoofdaalmoezenier en hoofdpredikant in het militaire apparaat veel beter geëquipeerd dan op menig ander gebied en hun wensen op het gebied van geestelijke verzorging, vorming, tehuizen, periodieken enz. enz. worden via de begroting redelijk vervuld. Het zijn de posten, die jaarlijks in de Kamers minutieus worden nagegaan, zo nadrukkelijk, dat de politieke sanctie duidelijk is. Nu sinds 1959 de coalitie het niet meer alleen voor het zeggen heeft in deze zaken komt ook het Humanistisch Thuisfront volledig aan zijn trekken.

Er is in Nederland een grote naamloze, ongeorganiseerde en politiek onmondige groep medeburgers wier bestaan tijdelijk geheel van de staat afhankelijk is.

Dat zijn de dikke honderdduizend dienstplichtigen die continu voor eerste oefening of herhalingsoefening onder de wapenen zijn. Zij zijn buite machte om een groep te vormen, laat staan een pressie-groep. Een lobby kunnen zij niet organiseren. Maar zij hebben via vaders en vooral moeders een machtig stuk publieke opinie in handen.

Het resultaat is, dat ons parlement voor hun belangen opkomt met een kracht en een eenstemmigheid als waartoe de best georganiseerde lobby het niet zou kunnen bewegen. Het is een toonbeeld van nog immer scherp reagerende parlementaire controle zonder de stimulans van een georganiseerde groep.

De militaire belangenverenigingen van officieren en onderofficieren weten hun deelneming aan het georganiseerd overleg zeer wel te combineren met wat lobby-activiteit. En tot slot zou ik de sympathieke lobby willen vermelden van de oorlogsinvaliden, georganiseerd in de Nederlandse Bond van Militaire Oorlogsslachtoffers.

De landbouw, pressiegroep zonder het zelf te weten

De Nederlandse landbouworganisaties, inclusief het Landbouwschap, hebben een behoorlijke staat van dienst als pressiegroep achter de rug. Deze uitspraak zal in de landbouw waarschijnlijk grote verontwaardiging oproepen; geen geveinsde, maar oprechte verontwaardiging. Afgezien van een klein groepje, is nl. de zeer overwegende meerderheid van de landbouwbestuurders er in alle oprechtheid van overtuigd, zich nimmer aan pressie op regering, parlement en politieke partijen te hebben schuldig gemaakt. Het zijn over het algemeen integere mensen, wier persoonlijke geaardheid zich niet leent voor het enerzijds subtiele en anderzijds grove spel, dat nodig is om langs onzichtbare wegen morele en politieke druk uit te oefenen. Daarom kan de landbouw ook niet onder het geijkte begrip pressiegroep worden gerubriceerd. Hij oefent nl. pressie uit zonder te weten wat pressie is; hij doet dat in het openbaar en in het oprechte geloof een goede zaak te dienen.

De belangrijkste oorzaak van zijn onbewust bedreven politieke pressie, ligt in zijn schrikbarend tekort aan bestuurders, die de consequenties van hun optreden kunnen overzien. Het grootste deel der bestuurders kan, zodra het landbouwpolitiek betreft, alleen maar denken in termen van garantieprijzen. Hun gebrekkige kennis van politieke, economische en sociale vraagstukken stelt hen nauwelijks in staat het landbouwbeleid in breder kader te zien, dat van de inkomenspositie der boeren binnen de termijn van een jaar. Toch weerhoudt hen dit niet met grote vrijmoedigheid en stelligheid te spreken en te schrijven over landbouwpolitiek, zij het meestal in negatieve en stervale vorm.

De landbouworganisaties, die weinig gevoel hebben voor de grens, waar het uitoefenen van (geoorloofde) invloed ophoudt en (ongeorloofde) pressie begint hebben sinds 1947 stromen van bittere kritiek, welke vaak de vorm van verdachtmaking benaderde en die soms aannam, uitgestort over regeringen, ministers van Landbouw, parlement, vakorganisaties, industrie, stedelijke bevolking, dagbladers enz. Die kritiek had, van hoog tot laag, vrijwel uitsluitend betrekking op één onderwerp: de garantieprijzen zijn te laag.

De voorzitter van het Koninklijk Nederlands Landbouw-Comité (KNLC), verhief dit zelfs op gênante wijze tot hoofdthema van de rede, waarmee hij bij de viering van het 75-jarig bestaan van zijn organisatie, de koningin, de ministers en ander officiële gasten begroette. Het is een voorbeeld hoezeer ook top-bestuurders, zelfs bij officiële gelegenheden, het gevoel voor wat kan en niet kan missen.

De constante negatieve kritiek op het landbouwbeleid van de regering, heeft in de loop der jaren onder de boeren een wijdverbreide kankerstemming en pressiementaliteit opgeroepen. Hierdoor hebben de organisaties zich, zonder dat te beseffen, ook niet geringe interne moeilijkheden op de hals gehaald. Hun negativisme heeft nl. tevens tot gevolg gehad, dat zij meer potentiële 'Koe-koeks-eieren' in het eigen nest hebben gelegd, dan de vereniging van 'Vrije boeren' aan leden bezit. Bovendien had de kritiek op het landbouwbeleid, zolang de ministers van Financiën en Landbouw socialisten waren, ook een politieke inslag. In dit opzicht was het algemene KNLC (waarin de VVD aan de touwtjes trekt) bepaald niet de mindere van de overwegend anti-revolutionair getinte Nederlandse Christelijke Boeren- en Tuindersbond (CBTB) en van de Katholieke Nederlandse Boeren- en Tuindersbond (KBTB).

Het verontrustende in het optreden van de landbouworganisaties is, dat zij het vermogen missen tot, waar dat nodig is, constructief tegenspel op, of constructieve samenwerking met het landbouwbeleid van de regering. Evenmin kunnen zij voor een alternatief zorgen, dat ook op anderen overtuigend werkt. (Pas in het voorjaar van 1961 heeft het secretariaat van het Landbouwschap — let wel: *secretariaat*, niet het bestuur, noch de landbouworganisaties — daartoe een poging gedaan met zijn discussie-rapport Landbouwpolitiek op lange termijn.)

De hier geschetste leemte in de geestelijke bagage, leidde als vanzelf tot een eenzijdige belangstelling voor het garantiëprijsbeleid. Koppelt men hieraan de behoefte van vele bestuurders en redacteuren van landbouwbladen, de boeren te bewijzen hoe hard zij met de vuist op tafel durven slaan tegen de regering (die toch niets terug kan doen!), dan kan men zich voorstellen, welke mogelijkheden het thema van 'onaanvaardbare garantiëprijzen' biedt in een temperamentvolle vergadering (praat mij niet over nuchtere boeren). Ontmoet dit optreden verzet buiten de agrarische kring, dan wordt dat ervaren als een 'miskennis van de gerechtvaardigde verlangens van de landbouw'. Behoudens een kleine groep verstandigen, twijfelt de doorsnee bestuurder, van plaatselijke afde-

ling tot centrale organisatie, er nauwelijks aan, dat de 'buitenstaanders' onwillig zijn de landbouw een 'redelijk bestaan' te gunnen.

Uit dit mengsel van gebrek aan inzicht in de wezenlijke vraagstukken van het landbouwbeleid, uit de onvoldoende werkelijkheidszin, emotionaliteit, ontactisch leiding geven en naar de mond praten van de boeren (waardoor krachten worden opgeroepen, die niet of nauwelijks in toom zijn te houden), heeft zich in de landbouworganisaties de pressie-mentaliteit ontwikkeld. Een paar voorbeelden mogen illustreren, hoe die mentaliteit wordt aangewakkerd en onderhouden door invloedrijke bestuurders.

Over 1958 ontvingen de melkveehouders f 406 miljoen subsidie, dat was 7,9 cent (37,5% van de marktwaarde) per kg melk, over het gegarandeerde kwantum van 5,18 miljard kg. Maar niettegenstaande deze enorme belasting van de schatkist, schreef het Friesch Landbouwblad van 17 oktober 1958: 'Als over veertien dagen de behandeling van de Landbouwbegroting in de Tweede Kamer voor de Nederlandse boerenstand niet leidt tot aanzienlijke verbeteringen van de gemaakte garanties, dan zal de georganiseerde landbouw een plan van actie klaar moeten hebben.'

In 1959 richtten de voorzitters van de Friesche Maatschappij van Landbouw en van de Friese Zuivelbond het verwijt tot hun boeren, dat zij zo gemoedelijk reageerden op de vaststelling van de garantieprijs voor melk.

Het Gelders Landbouwblad van 6 januari 1961 beschreef het 'klimaat' waarin de Nederlandse boer moet werken en leven, aldus: 'In de ogen van de brede massa is de boer in 1960 een man die in de drek ploetert om zijn aardappelen en bieten te delven, en wie beweert dat de mensen die dit werk doen, recht hebben op een redelijk bestaan, wordt even dwaas gevonden als degenen die het beroep van boer hebben gekozen'.

De in zijn organisatie zeer gezaghebbende schrijver van dit, naar mijn gevoel, toch wel opruiende proza, realiseerde zich helemaal niet hiermee een bijdrage te leveren tot de pressie-mentaliteit, want in hetzelfde artikel merkte hij op: 'Men heeft geprobeerd de mening ingang te doen vinden dat de georganiseerde landbouw via de agrarische Kamerleden ontoelaatbare druk uitoefent op het Parlement en de Regering. Men spreekt over de boeren als een pressiegroep, die al veel te vaak door overvragen en agitatie hun zin hebben gekregen. Zo wordt de sfeer vertroebeld'.

Gelukkig heeft de landbouw ook mensen, die het gevaar van al

die agitatie wel inzien. Dit aantal is echter, hoewel groeiend, veel te gering om de opgeroepen negatieve krachten, die vooral in de provinciale en regionale organisaties huizen, in toom te houden. In de CBTB brak het eerst het inzicht door, dat de negatieve en steriele kritiek en de eenzijdige belangstelling voor het garantie- en prijsbeleid, de landbouw op een gevaarlijk hellend vlak plaatste. Sedert 1959 poogt de top van deze organisatie (die, als iedere organisatie, een moeizaam volgende achterban moet meeslepen), de bakens te verzetten. Op haar algemene vergadering in juli 1959 waarschuwde haar oud-secretaris, ir. G. Wansink, als volgt tegen het 'verspillen van zijn krachten aan negatieve acties':

'Het overdreven geklaag van de landbouw, het tegen elkaar opbieden in sombere schilderingen, het op pad gaan voor zaken waarvan men weet dat zij niet kunnen worden ingewilligd, het oproepen van een uitzichtloze toekomst, dit alles zal onze jongeren de deur uitdrijven, het doen van noodzakelijke investeringen remmen, de belastingbetaler doen geloven dat hij goed geld naar kwaad geld gooit enzovoorts'.

Typierend daarentegen voor de mentaliteit in het KNLC is de wijze, waarop de Groninger Maatschappij van Landbouw reageerde op de verschijning van het discussie-rapport van het Landbouwschap. Het Groninger Landbouwblad liet weten, dat de praktijk op dit rapport 'beslist niet' zat te wachten. Het vond de zorg voor de garantieprijsen in het najaar in ieder geval reëler, dan de zorgen voor de toekomst.

Vooraf dit dichtgeslibde denken is oorzaak, dat de zgn. grote Groninger graan- (en VVD-) boeren met opgehouden hand in het eerste gelid staan, het hardst agiterend voor hogere garantieprijsen. Inmiddels worden zij door de katholieke zgn. kleine Brabantse zandboertjes langzaam maar zeker in maatschappelijk prestige en inkomenspositie opzij en voorbij gestreefd. En met dit frappante verschil in ontwikkeling en mentaliteit, is meteen het verschil aangegeven in de wijze, waarop de KNLC-boeren de landbouwpolitiek benaderen en die waarop de katholiek georganiseerde boeren dat doen. Dat de laatsten over verstandiger leiders beschikken dan de eersten, is daarmee impliciet aangetoond. Nog betrekkelijk kort geleden moest in het bestuur van het Landbouwschap een grote Groninger graanboer voor zijn negativisme een stevige reprimande aanvaarden van de kleine zandboer Mertens, voorzitter van de KBTB. Op het punt van het garantiebeleid overigens, heeft ook de KBTB van geen enkele organisatie iets te leren over agitatie.

Nu is er, om met effect in het politieke vlak pressie te kunnen

uitoefenen, nog iets méér nodig dan pressiementaliteit en agitatievermogen. Dat méér bezitten de landbouworganisaties. Zij beschikken over de massa van de boeren en over een omvangrijk publiciteitsapparaat (14 weekbladen staan onder hun rechtstreekse controle). Bij het KNLC zijn negen provinciale en twee regionale landbouwmaatschappijen aangesloten, waarvan sommige meer dan 100 jaar oud zijn. Tezamen hebben zij ongeveer 60.000 leden. De CBTB is de overkoepelende organisatie van acht provinciale en twee regionale organisaties, met een gezamenlijk ledental van ruim 30.000. De KBTB is het top-orgaan van vier regionale (diocesane) organisaties met omstreeks 80.000 leden. Het zijn in het bijzonder die 25 provinciale en regionale organisaties, die grote invloed hebben op het denken van de boeren over het landbouwbeleid. Zij vertegenwoordigen met elkaar tussen de 70 en 80% van de boeren en tuinders. En tenslotte zijn zij alle weer verenigd in het Landbouwschap, dat, zodra het garantiebeleid aan de orde komt, met nota's en brieven aan regering, parlement en dagbladen en met persconferenties en openbare vergaderingen de politieke krachten en de openbare mening onder druk tracht te zetten. Alleen 1961 was, wat dit betrof, een uitzondering.

Een aantal voorwaarden voor het uitoefenen van politieke en morele druk, zonder daarbij achter de schermen te moeten werken, is dus wel in onze landbouw aanwezig: pressie-mentaliteit, agitatievermogen, sterke organisaties en een fel agerend persapparaat, dat ieder lid bereikt. Wanneer de landbouworganisaties aan deze kenmerken worden getoetst — dat lijkt mij een eis van objectiviteit —, dan zijn die in de groep van het KNLC wel het meest all round vertegenwoordigd.

In de CBTB wordt het hardst gewerkt om er zich van vrij te maken en met eigen constructieve gedachten gezag te verwerven in de politieke wereld en openbare mening.

Tussen dit tweetal in ligt ergens de KBTB. Met het groeiend gezag en overwicht van zijn voorzitter, de heer Mertens, begint zich ook daar aan de top een koersverandering af te tekenen. Ik geloof niet, dat dit alleen een gevolg is van de politieke veranderingen op het ministerie van Landbouw, al wil ik de invloed daarvan niet geheel uitschakelen. De hoofdoorzaak lijkt mij meer het veldwinnende inzicht, dat een negatieve benadering van het landbouwbeleid tot brokken moet leiden. Maar de KBTB heeft meer Van Koeverdens en Engelbertinks aan haar jaspanden hangen dan de CBTB. Dat remt de zwenking.

Nu moet ik, om misverstand te voorkomen, wel de eigenlijk voor

de hand liggende opmerking maken, dat ik het uiteraard vanzelfsprekend acht, dat de landbouworganisaties hun invloed aanwenden om de belangen van de landbouw overal te dienen en te verdedigen waar zij dat nodig achten. Evenmin als b.v. de vakbeweging, ontlene zij hun bestaansrecht aan het beoefenen van vrije-tijdsbesteding. Ik zou de landbouworganisaties als op hun achterhoofd gevallen beschouwen, wanneer zij hun niet geringe potentie ongebruikt zouden laten voor het uitoefenen van invloed op de politieke besluitvorming t.a.v. het landbouwbeleid. Alleen reeds het simpele — maar organisatorisch kolossale — feit van hun aanwezigheid oefent een politieke invloed uit, waaraan geen regering, parlement en partij zich geheel kan onttrekken. Het gaat echter om de wijze waarop, de mate waarin en het doel waarvoor invloed wordt uitgeoefend.

De vraag die nog rest is, op welke wijze de pressie van de landbouworganisaties in het parlement doorwerkt?

De Tweede Kamer is bepaald niet onderbezet — misschien is dit al een aanwijzing — met agrarische politici (thans 21 van de 150 leden, als ik goed heb geteld). Een schematische indeling van dit, naar instelling, bindingen en capaciteiten zeer gemêleerde gezelschap, zou het volgende beeld geven: Een aantal is niet wijzer, sommigen zijn zelfs bepaald onwijzer dan de gemiddelde bestuurder van de landbouworganisaties. Een ander deel is wél wijzer, maar in bepaalde gevallen (prijs- en garantiebeleid) kan, wil of durft het zich, uit voorzichtigheid t.o.v. de kiezersmassa van de landbouw, niet veel wijzer te gedragen. Een derde groep tenslotte is of nauw of rechtstreeks met de organisaties verbonden. Maar, zoals gezegd, dit is een schematische indeling; zij moet een beetje door elkaar gehutseld worden om de werkelijkheid nauwkeuriger te benaderen. De verschillen worden dan niet kleiner, maar zij krijgen wel meer persoonlijk reliëf.

Deze agrarische politici zijn er in hoofdzaak voor verantwoordelijk, dat in de Kamer t.a.v. de hoofdzaken van het landbouwbeleid (te veel boeren, te veel kleine bedrijven, te veel slechte grond, te grote produktie), de politieke meningsvorming — over besluitvorming praat ik maar niet — meer door electorale overwegingen wordt bepaald, dan door de politieke, economische en sociale noodzaak tot een constructieve sanering van onze landbouw te komen.

Soms kunnen de electorale overwegingen er in de Kamer zó dik op liggen, dat het gênant wordt voor de parlementaire democratie. Zo herinner ik mij de speech van dr. J. H. Lamberts, tijdens de

behandeling van de nota van Vondeling over het melk- en zuivelbeleid op 12 en 13 maart 1958. De manier waarop toen de landbouwdeskundigen van KVP, AR en CHU met interrupties en hoon-gelach reageerden, gaf het typisch beeld van een pressiegroep in volle actie.

Nu is het moeilijk, zo niet onmogelijk, concreet aan te geven, tot welke gevolgen het optreden van de landbouw als pressiegroep, via de landbouwdeskundigen in de Kamer, heeft geleid. Niettemin staat het vast, dat de gevolgen niet zijn uitgebleven. Zo heeft de landbouw, met zijn 'Ruk aan de bel' in 1957, het jaar van de bestedingsbeperking, op het stuk van de eigenaarslasten méér gekregen, dan in het kader van het landbouwbeleid wenselijk was.

Laat ik echter, om nog een aanwijzing te produceren, een onverdachte en deskundige beoordelaar citeren, nl. de algemeen-secretaris van de Nederlandse Christelijke Boeren- en Tuindersbond, drs. R. Zijlstra. In zijn radiopraatje op 29 januari j.l. zei hij het volgende:

'In een van de laatste nummers van Ons Platteland, het orgaan van de CBTB, werd berekend, dat wanneer de akkerbouw in het afgelopen jaar zijn produkten tegen wereldmarktprijs had moeten afzetten, dit een verschil in inkomen opgeleverd zou hebben van 350 miljoen gulden, oftewel 15.000 gulden per bedrijf van 30 hectare. Dat deze catastrofe niet heeft plaats gevonden, is voor het overgrote deel een gevolg van de gevoerde landbouwpolitiek, en luisteraars, als ik nu eens even wat rechtlijnig mag doorredeneren: Dat een dergelijke landbouwpolitiek vandaag aan de dag wordt gevoerd met alle kritiek die er nog blijft, is vooral een gevolg van de aandrang van de boeren zelf, die zij middels hun organisaties hebben kunnen uitoefenen'.

Zijlstra bedoelt te zeggen, dat de totale overheidsbescherming (garantie- en richtprijzen, toeslagen, monopolieheffingen etc.) ge-waardeerd kan worden op gemiddeld *f* 15.000 per bedrijf van 30 ha. Projecteert men dit bedrag op de kosten- en opbrengst-berekeningen, die het LEI maakt van de akkerbouwgebieden, dan kan de volgende berekening worden opgezet: De bruto-waarde van de totale produktie tegen wereldmarktprijzen in het boekjaar 1960/61 varieerde op bedrijven van 30 ha van gemiddeld *f* 29.280 in het Oldambt tot gemiddeld *f* 42.210 in het zuidwestelijk kleigebied. (Hele kleine, vaak noodlijdende, bakkerijtjes en slagerijtjes zetten per jaar voor gelijke bedragen om.) De totale overheidsbescherming (*f* 15.000), die dergelijke bedrijven ontvangen, bereikt dus een niveau van 37 tot 51% van hun bruto-produktiewaarde. Zijlstra

overdrijft dus niet, als hij het resultaat van de 'aandrang', die de boeren 'middels hun organisaties hebben kunnen uitoefenen', van betekenis acht.

Het gevaarlijkste gevolg echter van de pressie der landbouworganisaties is de politiek onevenwichtige wijze waarop het landbouwbeleid door de Tweede Kamer wordt behandeld. Een behandeling die, evenals de belangstelling der organisaties, zeer overwegend is gericht op het prijs- en garantiebeleid. Om dit verschijnsel zo concreet mogelijk te kunnen weergeven, heb ik, gebruik makend van de Handelingen der Kamer, de statistiek opgesteld welke is afgedrukt op pag. 689.

Deze cijfers, dunkt mij, tonen duidelijk aan, hoezeer het optreden van de landbouw als pressiegroep met betrekking tot het prijs- en garantiebeleid, zijn weerslag heeft in het fungeren van het parlement. Ik geloof mij gematigd uit te drukken, als ik zeg, dat een onevenwichtige behandeling van het landbouwbeleid er het gevolg van is. Hierdoor kunnen soms werkelijk ontstellende wanverhoudingen ontstaan zoals in 1959, toen de schatkist *f* 406 miljoen steun aan de melkveehouders moest uitkeren en, daarbij vergeleken, slechts *f* 100 miljoen beschikbaar stelde voor de structurele sanering van de landbouw. (Van 1957 af heeft de landbouw gemiddeld *f* 360 miljoen per jaar aan directe prijzensteun ontvangen.) Desniettenstaande werd de regering door landbouworganisaties en Landbouwschap en door de agrarische politici van de Kamer, zwaar gekritiseerd voor haar 'schrielheid en gemillimeter' t.a.v. het garantiebeleid. Als het hierom gaat zijn er altijd Kamerleden bereid moties in te dienen voor hogere garantieprijzen, maar de neiging om wanverhoudingen in de uitgaven recht te trekken ten gunste van het structuurbeleid, is in die vorm niet waarneembaar. In oktober-november 1958 werden bij de behandeling van de Landbouwbegroting 1959 vier moties ingediend — één KVP, één PvdA, één AR en één CHU/VVD — waarin om een voor de boeren minder risico dragende garantieregeling voor de melk werd gevraagd.

In dit opzicht reflecteert de Kamer vrij nauwkeurig de opvattingen van de landbouworganisaties. Soms wordt dit ook volmondig erkend. Zo zei mr. B. W. Biesheuvel, in een heftige aanval op Marijnen over het garantiebeleid voor de melk, op 1 december 1960 in de Kamer: 'Wanneer men er van overtuigd is, dat zijn beleid fout is, laat men het dan royaal erkennen en het beleid volgen, dat hier *uit de grote meerderheid der fracties is verdedigd, nl. het*

beleid, dat door de georganiseerde landbouw wordt voorgestaan.
(Curs. van mij. K. J. V.)

Verdeling van de spreektijd der vijf grootste fracties, uitgedrukt in kolommen van de Handelingen, over de belangrijkste onderdelen van het landbouwbeleid, bij de behandeling van de Landbouwbegrotingen 1960 en 1961 in de Tweede Kamer.

Landbouwbegroting 1960 (behandeld november 1959)

	Garantie- en prijsbeleid	Econo- misch en structuur- beleid	Internat. beleid (EEG etc.)	Onderzoek voorlicht. onderwijs	Loon- beleid	Tuinbouw
KVP	6,50	0,90	1,25	0,40	3,25	1,40
PvdA	8,30	2,50	1,60	0,85	9,00	—
VVD	5,10	1,40	1,25	0,25	—	3,00
ARP	8,25	1,10	0,10	1,00	—	0,25
CHU	7,60	1,40	0,70	1,00	1,10	0,25
Totaal	35,75	7,30	4,90	3,50	13,35	4,90
In %	51,1	10,5	7,1	5,1	19,1	7,1

Landbouwbegroting 1961 (behandeld november-december 1960)

	Garantie- en prijsbeleid	Econo- misch en structuur- beleid	Internat. beleid (EEG etc.)	Onderzoek voorlicht. onderwijs	Loon- beleid	Tuinbouw
KVP	10,50	5,00	1,00	2,10	—	1,70
PvdA	6,30	4,60	6,90	2,80	3,00	—
VVD	7,65	1,50	4,90	2,00	—	1,00
ARP	7,25	2,75	6,50	1,00	—	0,75
CHU	9,70	2,80	0,75	1,50	—	0,30
Totaal	41,40	16,65	20,05	9,40	3,00	3,75
In %	43,9	17,6	21,3	10	3,2	4

Tot slot nog dit: ik begrijp hoe moeilijk het voor een politicus kan zijn het tekort aan inzicht, het wanbegrip en de verdachtmakingen van een omvangrijke en sterk georganiseerde bedrijfstak te trotseren. Maar er zijn grenzen. En omdat die grenzen niet voldoende in acht werden genomen, komt de landbouw economisch, sociaal en structureel in een steeds hachelijker situatie terecht.

Abcoude, febr. 1962.

De artsengemeenschap als pressiegroep

Bij de artsen vindt men invloeduitoefening die bij het begrip pressiegroep behoort al in een ver verleden, lang voordat de naam pressiegroep was uitgevonden. De Nederlandsche Maatschappij ter Bevordering der Geneeskunst ontstond in de jaren 1845 tot 1849. In 1845 was de eerste Geneeskundige Kring (Zutphen) opgericht en andere volgden snel. Al spoedig werden plannen voorbereid de Kringen te verenigen in één Maatschappij. Deze werd in 1849 opgericht.

Het doel was tweeledig, het bevorderen van contact over wetenschappelijke onderwerpen en het verkrijgen van een betere 'geneeskundige staatsregeling'. Het laatste zou de eerste twintig jaar sterk overheersen. Het verkrijgen van een betere wetgeving was zeer dringend. Er heerste op dit gebied een uiterst verwarde toestand. Er waren de academisch gevormde doctoren in de Geneeskunde, in de Heelkunde en in de Verloskunde. Dan waren er heelmeesters voor de stad, heelmeesters voor het platteland en evenzeer vroedmeesters voor de stad en vroedmeesters voor het platteland — en nog andere groepen. Zij allen hadden door reglementen beperkte bevoegdheden. Deze werden vaak (soms noodgedwongen) overschreden. Boven dit alles stonden provinciale commissies van toezicht, wier gezag, zeker door de doctoren, nauwelijks werd aanvaard. De conflicten waren dan ook niet van de lucht.

Daarnaast liet het academisch onderwijs, maar vooral ook de opleiding van de lager gegradueerden, veel te wensen over. Dit alles moest door een nieuwe wetgeving, die de bestaande van 1818 moest vervangen, radicaal verbeterd worden. De Tweede Algemene Vergadering der pas opgerichte Maatschappij stond reeds geheel in het teken van de 'geneeskundige staatsregeling' en prof. G. J. Mulder wees hier op het recht der geneeskundigen om bij het maken van wetten een woord mee te spreken, tegenover de leden der 2e Kamer die niet ter zake kundig waren; hij riep daarbij de geneeskundigen de later vaak geciteerde woorden toe: Zij zijn de Staten-Generaal, gij zijt de Staten-Speciaal.

Van die tijd af begint een lange lijdensweg waarin door het maken van rapporten het indienen van requesten, het bezoeken van ministers, steeds weer op verbetering der geneeskundige wetgeving en van het onderwijs werd aangedrongen. In de dan volgende jaren wordt welhaast op elke Algemene Vergadering het hoofdbestuur gemachtigd met de meeste klem bij de regering hierop te blijven aandringen. De afdelingen (kringen) zijn soms radicaler dan de leiders. Zo stellen zij voor om aan de minister te vragen aan de Maatschappij op te dragen een ontwerp van wet te maken, en als Zijne Exc. dat niet wil, hem maar een dusdanig ontwerp aan te bieden.

Er wordt zelfs aanbevolen het hoofdbestuur te machtigen 'die maatregelen bij den Geneeskundigen stand te doen uitlokken, als waardoor een volkomen anarchie in de geneeskundige wetgeving zou kunnen in 't leven geroepen worden'. Dit werd natuurlijk niet aanvaard, een ernstige Maatschappij moest binnen haar wettelijke bevoegdheden blijven. De voorzitter, prof. Donders, zei dat men 'in voortdurend aandringen zijn kracht (moest) vinden. Traagheid en onverschilligheid hebben een eind', zo zeide hij, 'volharding nooit.'

In augustus 1857 worden de ontwerpen van wet voor de nieuwe geneeskundige staatsregeling gepubliceerd. Weldra volgen uitvoerige discussies over de verschillende delen van het ontwerp. De Maatschappij benoemt een commissie die door persoonlijke contacten op het ministerie zal trachten wijzigingen te verkrijgen. De minister reageerde met de mededeling dat hij de 'ontwerpen opnieuw in bewerking had doen nemen'.

De nieuwe ontwerpen die in 1859 kwamen, waren in de ogen der Maatschappij nog slechter dan de vorige. Er wordt weer over obstructie gesproken. In 1862 komt er een nieuw ontwerp dat het hoofdbestuur wel aanstaat en zij geeft daaraan uiting zonder de afdelingen daarin voldoende te kennen. Deze gaan dan zelfstandig adresseren. De eenheid is zoek; de verwarring neemt toe. Het zou te lang worden de geschiedenis in details te vervolgen. In de komende jaren komen er allerlei wijzigingen. Er wordt zeer actief in 't openbaar en door persoonlijke contacten gewerkt. Eindelijk op 1 juni 1865 neemt de Eerste Kamer de geneeskundige wetten aan. Deze zijn in 't algemeen wel naar de zin der Maatschappij. De strijd waarvoor zij van haar oprichting af in het krijt is getreden is beslist.

Bij deze strijd heeft de Maatschappij gestreden voor algemene

belangen van de uitoefening der geneeskunde zonder dat daarbij economische belangen ter sprake kwamen.

Dit kon niet altijd zo blijven. Zodra de collectieve voorzieningen voor de geneeskundige verzorging der minderdraagkrachtigen zich gingen uitbreiden, moest de Maatschappij ook de directe belangen van haar leden gaan verdedigen. Er vormen zich in haar midden in de jaren na 1900 al spoedig commissies voor beroepsbelangen. Weldra wordt de vrees geuit dat de Maatschappij te veel 'vakvereniging' zal worden; anderzijds wordt het denkbeeld dat zij zich alleen met wetenschap, onderwijs e.d. zal bezighouden ook verworpen. Zij kwalificeert zich zelf als 'beroepsvereniging', daarmee aangevende dat zij zowel geestelijke als materiële belangen nastreeft.

Bij de ongevallenwet 1901 gelukte het de Maatschappij de vrije artsenukeuze doorgevoerd te krijgen. De vrije artsenukeuze is als beginsel een recht van de patiënt, wat zeer waardevol is omdat het een waarborg geeft voor een vertrouwensverhouding arts-patiënt die voor de behandeling, de genezing maar ook voor de berusting in de onvolkomen genezing zeer waardevol is. Dat deze vrijheid om praktische redenen niet altijd tot zijn recht komt, doet aan de waarde ervan niet af; in gevallen waarin het wederzijds vertrouwen arts-patiënt geschokt is en er belangrijke belemmeringen bestaan voor de patiënt om een andere arts te kiezen, voelt men van hoeveel betekenis het principe van deze vrijheid is. Maar de vrije artsenukeuze heeft nog een andere kant. Zij betekent ook dat de arts, die zich vestigt, geen benoeming van ziekenfondsen of andere instellingen heeft af te wachten waarvan de ontwikkeling van zijn praktijk afhankelijk zal zijn.

Zo heeft deze eis der artsen een dubbel karakter; enerzijds een belang van de patiënten anderzijds een belang van de artsenstand. Deze dubbele functie van de door artsen gestelde eisen treft men zeer vaak aan.

Bij de ontwikkeling van het ziekenfondswezen vanaf 1900 tot heden is er een voortdurende drang van de Maatschappij tot verwezenlijking van haar eisen. Deze zijn van zeer verschillende aard. Over de vrije artsenukeuze sprak ik al. Een ander belangrijk punt is het bestaan en de handhaving van een welstandsgrens voor ziekenfondsleden. Ook de onafhankelijkheid van de artsen in hun beroepsuitoefening is van betekenis. Zij wensen van ziekenfondsbesturen geen aanmerkingen op hun behandeling of hun gedrag te accepteren. Hierover is veel gekibbel geweest. De oplossing is

gevonden in geneeskundige commissies die toezicht en controle kunnen uitoefenen. In 't algemeen geloof ik dat bij werkelijke fouten de artsen strenger tegenover hun collega's staan dan de besturen. Deze moeilijkheden zijn in elk geval door samenwerking opgelost. Na 1912 versterkte de Maatschappij haar positie door eigen ziekenfondsen op te richten, en door haar leden te verbieden aan door haar ongewenst geachte ziekenfondsen mede te werken. Het conflict met de Volharding is het meest typische uitvloeisel van dit verbod. Er zijn nog wel meer dergelijke conflicten geweest, maar het is nooit tot een grote ziekenfondsstrijd gekomen, hoewel deze wel eens bedreigd heeft. In de latere jaren is de toestand in toenemende mate gebaseerd op onderhandeling en onderling overleg. Zolang dit alles zich op het particuliere vlak beweegt, kan men m.i. niet van een pressiegroep spreken. Dit verandert echter direct na de Tweede Wereldoorlog. Dan bestaat de verplichte ziekenfondsverzekering ten gevolge waarvan de Maatschappij zijn wensen of eisen ook op regeringsvlak moet trachten te verwezenlijken. Hoe moeilijk de strijd voor de 'geneeskundige staatsregeling' ook geweest is, de geneeskundigen vonden daar in feite alleen een minister en zijn adviseurs tegenover zich. In de moderne ziekenfondsverhoudingen ligt dit heel anders. De artsen als pressiegroep vinden naast of tegenover zich de twee machtigste pressiegroepen van ons land: de arbeiders en de ondernemers.

Op ziekenfondsgebied zijn de jaren na de oorlog zowel binnen de Maatschappij als er buiten zeer bewogen geweest. Het was behalve de honorariumkwesties vooral ook de telkenmale plaats vindende verhoging van de welstandsgrens, die grote onrust bracht. Om dit goed te begrijpen moet men weten in welke mate de verplichte verzekering een radicale verandering in de artsenpraktijken had gebracht. Deze verandering was in de grote steden het kleinst en in de plattelandsgebieden het grootst. Zij bracht mee dat, vooral in deze laatsten, een zeer groot deel van de 'particuliere praktijk' ziekenfondspraktijk werd. Het gevolg was soms een daling van het inkomen maar in elk geval een zeer sterke stijging van het gevraagde werk. De klachten over overvulling der spreekuren en daardoor dalen van het peil van het werk waren niet van de lucht. Om dit te begrijpen moet men de stijging van het aantal ziekenfondsleden na de bevrijding in oogen-schouw nemen.

Het aantal ziekenfondsleden voor de oorlog was het kleinst in Friesland, het grootst in Noord-Holland. In Friesland zag men een

stijging van 15,7 tot 49 percent, in Noord-Holland van 63 op 72 percent. In het gehele land van 37,9 op 66,5 percent. Voor de provincies, zoals Friesland, kon men van een totale omwenteling der verhoudingen in de praktijkuitoefening spreken. Het is zeer begrijpelijk dat het verzet hier groot was. Daarbij kwam nog dat men de gedwongen verzekering zag als een voortzetting van door de bezetter ingevoerde maatregelen.

Bovendien was er de onrust over de toekomst, vooral in verband met de in Engeland ingevoerde gezondheidszorg. Voor zeer veel artsen was dit een onvoorstelbaar schrikbeeld. Zij zagen hierin een prijsgeven van 'het vrije beroep', dat voor velen bijna tot een stuk religieuze overtuiging was geworden (zie hiervoor het rapport 'Het vrije beroep van de arts' van de dr. Wiardi Beckman Stichting). Het grootste deel van de hierdoor ontstane onrust heeft de Maatschappij in eigen kring in zeer moeilijke vergaderingen moeten opvangen. De bestuurders hebben vaak de grootste moeite gehad om onverantwoorde reacties tegen te houden.

Het is eerst in de latere jaren dat er wat meer rust is gekomen, doordat de praktijken zich aan de wijziging in de aard van het werk hebben aangepast en doordat de honoraria van dien aard zijn geworden dat de arts de overgang van 'kleine particuliere patiënten' naar het ziekenfonds, globaal gezien, niet meer als nadelig zal ervaren.

Zijn de artsen in deze strijd ook als pressiegroep opgetreden? Natuurlijk is dit geprobeerd. Vele artsen kennen kamerleden; met ziekenfondsbestuurders; ondernemersorganisaties, regeringsautoriteiten enz. zijn vaak persoonlijke contacten gezocht en gevonden. Maar het succes is niet groot geweest. Geen enkel verhoging van de welstandsgrens heeft men tegen kunnen houden. De reden hiervan is niet moeilijk aan te geven. Tegenover de wensen der artsen stonden de sociale belangen van zeer grote bevolkingsgroepen, die, zoals al opgemerkt, zowel de steun van de arbeiders als van de ondernemersorganisaties hadden.

De voornaamste kracht van de artsenorganisatie ligt daarin, dat zij de tegenpartij ervan moet weten te doordringen, dat haar eisen redelijk zijn en in brede kring als zeer noodzakelijk worden gevoeld. De verantwoordelijke personen bij overheid, ziekenfondsen en ondernemer heben allen terecht de overtuiging dat een artsenstand, die globaal genomen zich verdrukt voelt en ontevreden is, zijn werk op den duur niet doet zoals het gedaan moet worden en dat hiervan de volksgezondheid de dupe wordt. Het

argument van de zijde der artsen: wij strijden voor de volksgezondheid, werd zeker nogal eens over-geaccentueerd, maar het had een psychologische kern van waarheid. Iemand die veel met onderhandelingen te doen had, zei eens tegen mij: 'Ik wou dat die collega's van je als ze meer geld willen hebben, zeiden: 'wij moeten meer geld hebben' en niet altijd met de volksgezondheid werkten'. Ook deze opmerking bevat een kern van waarheid.

Men zou zich echter vergissen als men meende dat de volksgezondheidsbelangen en de ethische argumenten uitsluitend een rookgordijn waren om materiële eisen te bemantelen.

Een deel van de artsen b.v. heeft altijd gestreden voor een honorering per verrichting voor de huisarts. Dit zou natuurlijk vooral in de overvolle praktijken een belangrijke financiële verbetering betekenen. De besturen hebben dit altijd tegengehouden. Zij deden dit op grond van ethische overwegingen. De ervaring in het buitenland heeft nl. geleerd, dat hierbij allerlei de geneeskundige stand onwaardige misbruiken insluipen (over-behandeling, geknoei met bonnetjes, enz.). Hetzelfde kan men zeggen van de zgn. ticket-moderateur.

In de ziekwet, die in 1913 al werd aangenomen maar eerst in 1930 werd ingevoerd, hebben de artsen wel een aantal van hun wensen verwezenlijkt gezien. Maar deze waren voor de andere betrokkenen niet van overwegend belang. De Maatschappij had altijd veel contact met prof. dr. P. J. M. Aalberse en zal langs die weg haar invloed wel hebben doen gelden. In 1926 is Aalberse zelfs tot erelid der Maatschappij benoemd.

Er zijn nog andere gebieden van wetgeving uit de laatste tijd waarbij men pressie van de artsen had kunnen verwachten en misschien wel succes van die pressie — als er onderling voldoende eenstemmigheid had geheerst. Ik doel hier op de gezondheidswet. Het ging hier om de verhouding overheid en particulier initiatief in de gezondheidsorganisatie. Over deze vraagstukken zijn de meningen in de Maatschappij al even gevarieerd als in den lande. Men kent er de twee uitersten 'alles zoveel mogelijk particulier initiatief' en 'liefst alles overheidsbedrijf' en alles wat hier tussen ligt. Onder deze omstandigheden is er van het doordrijven van bepaalde wensen der artsen natuurlijk niet veel te verwachten.

Een andere wens die wel bij vele artsen leeft, is een afzonderlijk ministerie van Volksgezondheid — met een arts als minister zeggen sommigen erbij. Over deze zaak zijn bij kabinetswisselingen herhaaldelijk vertrouwelijke besprekingen gevoerd. Succes heeft dit nooit gehad.

Vat ik nu samen dan is de directe invloed der artsen op de wetgeving door particuliere contacten, door adressen, enz. zeker kleiner dan honderd jaar geleden. Daartegenover staat dat zij op tal van punten officiële invloeden hebben doordat zij in de zeer talrijke adviserende of uitvoerende lichamen op gezondheidsgebied hun plaats hebben. Verder is er in 't algemeen een zeer goede samenwerking met de Hoofdinspectie der Volksgezondheid.

Hier is dus duidelijk sprake van een kanalisering van invloeden die in de plaats komt voor pressie. In haar inwendige organisatie geeft de Maatschappij er duidelijk blijk van dat zij geleerd heeft dat zij met vooral in haar eigen kring levende idealen en met emotionele argumenten op den duur niet verder komt. Terwijl in het verleden het beleid bijna uitsluitend in medische handen was, zien wij thans in de staf der Maatschappij-organisaties de invloed van juristen en economen toenemen. Dit komt o.a. tot uiting in het scheppen van een 'Sociaal Economisch Bureau' naast de bestaande onderorganisaties. Om in de talrijke adviserende of uitvoerende lichamen op het gebied der volksgezondheid hun gezag, dat nooit op een meerderheid van stemmen berust, te kunnen handhaven, is het voor de artsen noodzakelijk dat de artsenstand zedelijk op een hoog peil staat. Dit is een van de zorgen die de Maatschappij zeer ter harte gaan en waaraan zij haar bijdrage levert door onwaardige strijdmethoden zoveel mogelijk tegen te houden en door de zwakke broeders in haar midden in het rechte spoor te houden. De Maatschappij verwezenlijkt dit laatste door een intercollegiale rechtspraak met over het hele land verspreide colleges. Wie iets weet van de misstanden die hier en daar in het buitenland bestaan, zal het hooghouden van het peil van de beroeps-
genoten niet laag aanslaan.

Pers en pressiegroepen

Jean Jacques Rousseau mag weinig gelezen worden, enkele citaten uit zijn werken doen nog gretig opgang. Daartoe behoort zijn klacht, dat de kiezer slechts één dag in de vier jaar werkelijk vrij is, nl. wanneer hij zijn stem uitbrengt voor de samenstelling der volksvertegenwoordiging; zodra de stembus is gesloten, vervalt hij in slavernij, omdat hij met het invullen van het biljet het gezag heeft opgedragen aan het parlement.

Als profeet der volkssouvereiniteit was Rousseau nl. hevig gekant tegen het zgn. vrije mandaat, waarbij de parlementariërs zich verplichten in 's lands vergaderzaal te stemmen zonder last van of ruggespraak met hen, die hem benoemden. Rousseau vond, dat in een democratie de Kamerleden moesten doen, wat het volk wilde. Een eigen verantwoordelijkheid ten opzichte van het algemeen belang was in zijn redenering uit den boze. De leer van Rousseau heeft het echter niet gewonnen. Ook onze grondwet kent een verbod van last en ruggespraak.

Historisch is dat gemakkelijk te verklaren. De oude Republiek der Zeven Provinciën was in bestuursvaardigheid te kort geschoten, juist doordat de vertegenwoordigers der verschillende gewesten voor elke nieuwe ontwikkeling naar hun opdrachtgevers moesten terugkeren om nieuwe volmachten te krijgen. Dat ondermijnde de daadkracht van het oude bestel. Reeds in het begin van de achttiende eeuw stelde raadspensionaris Simon van Swingeland in zijn 'Staatkundige Geschriften' de juiste diagnose, maar pas door de Bataafse Republiek werd het vrij mandaat als beginsel aanvaard.

Laat het vrij mandaat zich dus als een voorwaarde voor efficiency in het staatsbestuur verdedigen, in de praktijk heeft het ook niet die bezwaren opgeleverd, waarover Rousseau zo pathetisch sprak. Wie kennis heeft genomen van het publieke opinie-onderzoek, dat het NIPO in 1953/54 heeft ingesteld naar het gedrag van de Nederlandse kiezer weet, dat slechts een minderheid voelde voor de buitenlandse praktijk, waarbij kandidaten bij de verkiezingen zoveel mogelijk mensen langs gaan om hen in een persoon-

lijk gesprek duidelijk te maken, wat zij eigenlijk zullen doen als zij gekozen worden. 55% vond dit geen goed systeem, goeddeels, omdat men bang was, omgepraat te worden en 't te opdringend vond. Het principe werd veelal belangrijker geacht dan de persoon. En welke grove misverstanden er over het parlementaire stelsel ook aan het licht traden, als taak van de Kamerleden voelden velen toch aan: De dienst aan het algemeen volksbelang boven belangenbehartiging der kiezers. Slechts een klein deel gaf eigener beweging blijk van de opvatting, door radio en pers — de televisie was toen nog niet in tel — voldoende voorgelicht te worden. Toch vormt het publiciteitsbeginsel het sluitstuk van het vrije mandaat. In de oude Republiek der Zeven Provinciën, waar op last werd gehandeld, kende men die openbaarheid niet; de regenten der gewesten hadden er zozeer geen behoefte aan. Zij wisten toch wel wat hun vertegenwoordigers in de Staten-Generaal deden; in een parlementair stelsel met een vrij mandaat moeten de kiezers weten, wat de leden hebben gedaan om te beslissen, of zij het vertrouwen na vier jaar kunnen verlengen of opzeggen. De bekendmaking van de inhoud der wetten is slechts een bij-oogmerk van de parlementaire openbaarheid.

De publiciteit biedt de kiezers echter niet alleen de mogelijkheid de Kamerleden te controleren, het verschaft tevens de mogelijkheid om gedurende de zittingsperiode van vier jaar, invloed uit te oefenen. Dank zij de grondwettige rechten van vereniging en vergadering, de vrijheid van meningsuiting en het recht van petitie worden de kiezers behoed voor de slavernij waarover Rousseau klaagde.

In theorie loopt de zaak dus rond. Maar de wetenschap der politiek heeft ons geleerd — en het NIPO-onderzoek van 1953/54 heeft dit voor ons land bevestigd — dat de burgers lang niet zo actief-belangstellend zijn als het democratisch ideaal verwacht. Goed, men komt stemmen. Acht op de tien kiezers zouden zelfs komen als er geen opkomstplicht bestond. Maar slechts vijf op de tien zijn in feite geïnteresseerd in de politiek; vier op de tien lezen regelmatig de Kamerverslagen in de krant en nog geen drie op de tien is aangesloten bij een politieke partij. Als men hier nog aan toevoegt, het groot getal, dat bij elk publiek opinie-onderzoek blijk geeft géén oordeel te hebben, dan begint men zich haast af te vragen of ons parlement wel voldoende tegenwicht in de publieke opinie vindt. De kiezers mogen dan formeel geen slaven zijn, zijn het dan soms slavenzielen, die alles prijzen wat de heren prijzen?

Ja, wat is eigenlijk de publieke opinie? Er bestaan vele tegenstrijdige definities. Voor ons onderwerp verkiezen we de omschrijving, waarbij de publieke opinie gevormd wordt door de primaire reacties van het rechtsbewustzijn van een groep, of een volk, welke nog niet zijn geïkt door gewoonte, overeenkomst, rechtspraak of wet. Maar meteen voegen we er aan toe, dat zij ons niet mag meeslepen in de oude misvatting, dat de rol van b.v. de wetgever hierbij een louter ontvangende zou zijn. Het tegendeel is waar. De inhoud van het recht — zo is in het Nederlands Gesprekscentrum eens betoogd — is afhankelijk enerzijds van het rechtsoordeel van hen, die als wetgever, bestuurder of rechter in het samenlevingsverband werkzaam zijn en anderzijds van de in dat samenlevingsverband heersende rechtsovertuiging. Tussen die twee bestaat een wisselwerking. In een democratische samenleving voltrekt zich die wisselwerking — voegen wij er aan toe — in de openbaarheid; voornamelijk door tussenkomst van de pers in haar vele verschijningsvormen: Van verenigingsorgaan over tijdschrift tot dagblad.

Hiermee is niet beweerd, dat de pers de tolk zou zijn van de publieke opinie. Zo groot is het aantal ingezonden stukken niet. Men doet beter te zeggen, dat de dagbladen er voor zorgen, dat er een publieke opinie is — of althans tot stand komt. De pers is derhalve wel de baker der openbare mening genoemd. Met haar commentaren lokt zij soms instemming uit, soms wekt zij afkeuring op. Zo kan geleidelijk aan een zekere gedachtenvorming ontstaan, waarvan gelet op de massale verspreiding der bladen een zekere invloed uitgaat. Een krant kan als pressiemiddel dienen. Het ligt voor de hand, dat het als zodanig een aantrekkelijk object is voor pressiegroepen, die bij de publieke opinie zoveel sympathie voor hun belang pogen op te wekken, dat de overheid onder druk wordt gezet om het als een algemeen belang te waarmerken.

Leraren (de mammoetwet), luchtvaartmaatschappijen (landingsrechten), voetbalclubs (totogelden), omroepverenigingen (de commerciële televisie), handel en nijverheid (de groep Rijkens), artsen (het ziekenfondswezen) — ja, wie al niet meer —, trachten op de publieke besluitvorming invloed uit te oefenen. Zij zullen zich niet graag pressiegroepen horen noemen, maar in het wetenschapsverkeer heeft die naam veel van zijn ongunstige bijklank verloren. Men is gaan beseffen, dat zij aan de democratie mede inhoud geven. Door in het openbaar hun 'public relations' te gaan verzorgen, hebben zij de slinksheid afgelegd, welke vroegere 'pressure-groups' een ongunstige reputatie bezorgden. Tegenwoordig pro-

beert men dat door adressen te publiceren of persconferenties te houden. In het verleden hebben organisaties van werkgevers en werknemers ook zelf wel kranten gesticht. De *Nieuwe Courant* was van de werkgevers; voorts valt te wijzen op relaties van *Het Vrije Volk* en de *Volkskrant* met NVV en KAB.

De politieke partijen waren hierin voorafgegaan. Kuyper, Schaepman, Lohmann waren hoofdredacteuren van opiniebladen, die anti-revolutionaire, rooms-katholieke of christelijk-historische denkbelden onder de algemene aandacht brachten. Het begrip 'pressure-group' staat echter niet al te vast in zijn schoenen; men verstond er aanvankelijk belangenorganisaties onder, die hun kracht vanuit de heimelijkheid zoeken (Vance Packard schreef immers over *Hidden Persuaders*?). Dan zouden politieke partijen er buiten vallen, wier publieke arbeid ook meer op het algemeen belang is gericht dan die van typische belangengroeperingen. De gebezigde publiciteitsmiddelen zijn echter uiteraard niet aan dergelijke groeperingen voorbehouden. Als de ene stad een universiteit begeert en de andere een tunnel of een polder moet hebben, dan verschillen hun publiciteitsmethoden nauwelijks van die van particuliere pressiegroepen. Trachten een Vereniging van Nederlandse Gemeenten en een Landbouwschap hun positie tegenover de landsoverheid ook niet vaak door publiciteit te versterken? Zou de overheid ook daarom niet afkerig zijn van de publikatie van SER-adviezen?

Nu zijn de handen der overheid — historisch gezien — zelf ook niet brandschoon. Eeuwenlang heeft zij zelf het perswezen onder pressie gesteld. In de Republiek der Zeven Verenigde Provinciën verpachtten de regenten de uitgave van de stadskrant. Dit spekte niet alleen hùn kas. Het hield de bladen klein en verzekerde bovendien invloed op de samenstelling van de inhoud. In het begin van de negentiende eeuw trad in de eenheidsstaat de Staatscourant naar voren; door fiscale heffingen trachtte de overheid de andere bladen het leven moeilijk te maken, waarna zij ze soms door subsidies wel weer te vriend wilde houden. Pas bij de geleidelijke overgang van de macht van de Kroon naar het Parlement kwam in deze positie wijziging en trok de overheid zich terug in principiële onthouding; de officiële staatscourant werd een dor mededelingenblad. Met de afschaffing van het fiscale dagbladzegel in 1869 kwam geleidelijk de weg vrij voor het liberale *Vaderland*, de anti-revolutionaire *Standaard*, het katholieke *Centrum*, de christelijk-historische *Nederlander*, het socialistische *Recht voor Allen*.

Deze opiniebladen effenden de weg voor de partijformatie in ons land. Zij bonden de lezers aan de leiders.

Naast of tegenover deze groep van richtingsbladen is geleidelijk een ander type massablad gekomen (*De Telegraaf* c.s.), dat zijn kracht juist zocht in de a-politieke belangstelling van vele kiezers. Het vond commercieel voordeel in de leus der zogenaamde neutraliteit. Als het een politiek standpunt innam, dan was dit er doorgaans een van een buiten- of anti-parlementaire pressiegroep, (Rijkseenheid), werd meestal de staatkunde mondjesmaat bedeed — elk zweempje van een politiek schandaal werd gretig uitgebuit. Het enkele Kamerlid dat daarbij de zijde van de krant koos, heette grif 'de man van het jaar'. En zijn tegenstanders werden vergruisd. Hoewel dergelijke pressie in het parlement zelden het beoogde effect opleverde, onderwierp zij de aangevallenen wel aan een zware proef. Maar elke democratie krijgt met dit type massablad te stellen. Het vormt een uitlaatklep van ontevreden, die er ook in een democratie blijven. Zij zal er niet aan ondergaan, zolang er politici zijn, waarvoor John Kennedy zijn *'Profiles in Courage'* schreef; mannen wier moraal sterker was dan de pressie van de afkeuring van het publiek; omdat hun overtuiging dat dit de beste houding was en uiteindelijk als zodanig erkenning zou vinden, zwaarder woog dan hun vrees voor represailles van de zijde van het publiek.

Een dergelijk boek spreekt te sterker aan, afkomstig als het is van een man, die bij zijn strijd voor het presidentschap in 1960 terdege blijk gaf te weten, hoe moeizaam een gevecht om de publieke opinie kan wezen. Men leze *'The Making of The President'* van Theodore H. White. In de Amerikaanse presidentsstrijd werden pressiemiddelen gehanteerd, die ons ongeloofwaardig in de oren klinken. Stevenson verzuchtte eens: "The idea that you can merchandise candidates for high office like breakfast cereal . . . is the ultimate indignity to the democratic process'.

De pers, zo hebben wij in het bovenstaande gesteld, is een communicatiemiddel tussen overheid en onderdanen. Dat is lang niet alles wat er over te zeggen valt. Sinds in de Eerste Kamer de gedachte is geopperd, dat er ten aanzien van Nieuw Guinea een afspraak gemaakt had moeten worden tussen de regering en de hoofdredacteuren van de voornaamste bladen om tegenover het buitenland één lijn te trekken, is ook de mogelijkheid van internationaal pressiemiddel binnen haar horizon komen te liggen.

Regeringen houden er ten slotte niet voor niets persattaché's op na. Maar dit is thans het onderwerp niet.

Het ging om twee polen: overheid en onderdaan. Van beide kanten uit wordt pressie op de pers uitgeoefend. De moderne wetenschap der politiek heeft afgeleerd hierin bij voorbaat iets verkeerd te zien. Pressiegroepen geven mede inhoud aan onze democratie. De vraag is, welke doeleinden zij stellen en welke middelen zij hanteren. In de Verenigde Staten kwam in 1946 een wet tot stand, volgens welke particulieren en organisaties die invloed op de wetgeving pogen uit te oefenen, zich moesten laten registreren en inzicht dienden te verschaffen omtrent hun inkomsten en uitgaven. Volgens het Hof was deze wet niet in strijd met het grondwettelijk recht van petitie, doch strekte haar bevoegdheid zich niet uit tot de 'indirect lobby by the pressure of public opinion on the Congress', welke als 'the healthy essence of the democratic process' werd aangeduid.

Het perswezen draagt dus een grote verantwoordelijkheid. Als particulier bedrijf heeft het een publieke functie. Voorwaarde voor een juiste vervulling daarvan is een stricte scheiding van de redactie van de krant en de directie van de onderneming. Openbaarheid der financiën zou tot dit laatste een bijdrage vormen. Maar ook bij de grootst mogelijke mate van onafhankelijkheid zal de journalistiek zich nooit een onfeilbaarheid kunnen verwerven, welke de katholieken slechts onder uitzonderlijke omstandigheden aan hun Paus toekennen. Voor fouten bestaat er een verantwoordelijkheid ten overstaan van de wet met betrekking tot bijvoorbeeld smaadschrift en de openbaarmaking van staatsgeheimen. Vergaande wettelijke beperkingen zouden echter gevaarlijk kunnen zijn voor de vrijheid van meningsuiting. Er bestaat ten slotte ook een verantwoordelijkheid tegenover de journalistieke erecode, zoals die door de International Federation of Journalists is opgesteld. Op de naleving daarvan ziet ten onzent de Raad voor de Journalistiek toe. Deze kan naar buitentoe slechts met moreel gezag optreden. Ons is dat genoeg, want fouten in de publiciteit worden op de meest doelmatige wijze in de openbaarheid gecorrigeerd.

Integratie der pressiegroepen in het staatsbestel

Het verschijnsel der pressiegroepen trekt in ons land in toeneemende mate de aandacht. Dat wil niet zeggen, dat het pas sinds kort bestaat. Wel echter, dat bij de beschouwingen over ons staatsbestel en over onze democratie dikwijls meer aandacht werd geschonken aan de formele structuur, dan aan het functioneren daarvan. Een der oorzaken hiervan ligt misschien in de traditionele denkwijze over staat en democratie. Volgens deze bestaat het staatsvolk uit een aantal in beginsel gelijke individuen, die, juist omdat zij als leden van de democratische gemeenschap gelijke rechten bezitten, er ook gelijkelijk aanspraak op kunnen maken stem te hebben in de beslissingen die het gehele volk betreffen. In beginsel is ieder de gelijke van ieder ander. Iedere enkeling behoort volgens deze gedachtengang in beginsel dezelfde invloed op regering en bestuur uit te oefenen. De ontwikkeling van het kiesrecht ging in de richting van de 'zuivere rede' en de terminologie van de kieswet — hoewel de evenredige vertegenwoordiging het bestaan van politieke partijen veronderstelt — negeerde tot voor kort dit feit, zoal niet in haar stelsel, dan toch in haar terminologie. Alles scheen gericht op de kanalisering van vele individuele wilsuitingen naar de grote stroom van de algemene volkswil. Wat hier vertroebelend optrad, achtte men met het stelsel in strijd en daarom verwerpelijk.

Met dit beeld van het democratische procedé komt de pressiegroep in strijd. Zij tracht invloed te oefenen buiten het klassieke stelsel van krachten om — soms daar tegenin — en lokt daardoor de beschuldiging uit, dat zij de resultaten van dat krachtenstelsel vervalst of vertroebelt. Min of meer bewust zien velen dat nog steeds zo. Het woord 'pressiegroep' heeft dan ook voor hen een ongunstige klank. Zij vragen om regeling van het verschijnsel door de wetgever, die door het stellen van beperkende voorschriften en door het scheppen van verplichte openbaarheid de nadelige effecten van de pressie-activiteit zal moeten teniet doen of verminderen.

Gelijk bekend is in de Verenigde Staten het middel der verplichte publiciteit toegepast. Sinds 1947 moet iemand, die tegen betaling invloed tracht uit te oefenen op het al of niet tot stand brengen van wetgeving door het Congres, zich in een register laten inschrijven en zijn inkomsten uit dezen hoofde opgeven. (Regulation of Lobbying Act 1946). Het schijnt, dat het effect van de maatregel niet zeer groot is, terwijl verschillende van haar bepalingen gemakkelijk kunnen worden omzeild. Maar *dit* soort pressie, het beroepsmatig beïnvloeden van volksvertegenwoordigers, is een typisch Amerikaans verschijnsel, dat bij ons waarschijnlijk niet voorkomt. Maatregelen als die in de VS op dit punt ingevoerd, hebben dan ook voor ons land geen doel.

Zodra de overheid zich met concrete belangen gaat inlaten en dus haar activiteit verder uitstrekt dan tot de ordehandhaving, de rechtspraak, de defensie, zullen zij, die bij die belangen betrokken zijn, sterker reageren dan de rest van de bevolking. Wanneer, in de vorige eeuw, de overheid zich gaat bezighouden met de aanleg van spoorwegen, kanalen en zeehavens, treden dadelijk pressie-activiteiten van belanghebbenden en hun organisaties op. Die pressie wordt soms op de Kamers en de ministers, maar soms ook op de koning persoonlijk gericht, b.v. in april 1859, in verband met de toenmalige spoorweg- en kanaalplannen door Amsterdamse handelskringen. En niet zonder succes. De grote politieke vraagstukken van de 19e en 20e eeuw daarentegen vonden in de politieke partijen hun uitdrukking: de schoolstrijd, het sociale vraagstuk, de kiesrechtkwestie. Toch is het niet altijd gemakkelijk een scherp onderscheid te maken tussen bijzondere belangen, die door pressiegroep-activiteit worden nagestreefd en belangen, die een essentieel bestanddeel vormen van politieke activiteit in de strikte zin. De vrouwen-emancipatie b.v. zou zich zeer wel geleend hebben als primaire politieke doelstelling en heeft ook deel uitgemaakt van het programma van verschillende politieke partijen. Niettemin is voor een belangrijk gedeelte de strijd voor de vrijmaking van de vrouw gevoerd langs of dwars door de politieke strijd heen, door groepen, die hun activiteit tot dit ene onderwerp beperkten. In socialistische kring stond men zeker niet onwelwillend tegenover de 'vrouwenbeweging', maar beschouwde deze dikwijls toch als politiek-primitief en burgerlijk, omdat immers de komst van het socialisme vanzelf de bevrijding van de vrouw zou meebrengen. De geschiedenis van de strijd voor de vrouwenemancipatie is in belangrijke mate een geschiedenis van pressiegroep-activiteit. Hetzelfde kan worden gezegd van de actie ten gunste van dieren-

bescherming, behoud van landschapsschoon, van de strijd tegen drankmisbruik etc. Het is nuttig hierop te wijzen, omdat daaruit duidelijk blijkt, dat 'pressie' ten gunste van een bepaald belang, wel degelijk een algemeen belang kan zijn en dat dikwijls ook is. Alleen al hierom moet een streven naar wettelijke regeling en beugeling van pressiegroepen voorzichtig worden beschouwd.

Zolang het recht van vereniging en vergadering in zijn huidige vorm gehandhaaft blijft en zolang de vrijheid van meningsuiting ons meest ontziene grondrecht blijft, zal trouwens in beginsel nimmer kunnen worden verhinderd, dat belanghebbenden bij het totstandkomen of achterwege blijven van maatregelen van wetgeving of bestuur met zoveel nadruk van hun inzicht kennis geven — in woord en geschrift, door adressen, persconferenties, persoonlijk bezoek, persartikelen, e.d. — dat daarvan invloed op de wetgevende en bestuurlijke organen en hun personeel uitgaat. Regulering van de pressie-activiteiten op dit punt is daarom niet mogelijk en pogingen daartoe zijn verwerpelijk. Slechts ten opzichte van de moderne massaal werkende communicatiemedia: film, radio en televisie, die een bijzondere positie innemen, is er aanleiding tot een andere benadering. Via film, radio- en televisiepubliciteit zou immers een indirecte pressie-activiteit kunnen worden ontwikkeld, die een onevenredige druk ten gunste van bepaalde belangen zou uitoefenen. Dat de huidige *politieke* aether-propaganda, ondanks de soms daarop geoefende kritiek, relatief gematigd en gering in omvang is, zal mede wel worden veroorzaakt door het negatieve effect, dat van een te grote dosis daarvan wordt gevreesd. *Belangen*pressie daarentegen kan veel gemakkelijker gebracht worden in de vorm van informatie of ontspanning en wordt dan wellicht niet zo gemakkelijk doorzien. Mochten zich, in het bestaande televisiestelsel, of bij invoering van een commercieel televisienet, verschijnselen van deze aard gaan voordoen, dan zou zeker door de wetgever dienen te worden ingegrepen.

Men hoort nog al eens klagen over het feit, dat leden van de Staten-Generaal naast hun lidmaatschap tevens een vooraanstaande functie bekleden in een organisatie, die groot belang heeft bij bepaalde onderdelen van het overheidsbeleid. Genoemd worden vaak de Kamerleden, die tevens een bestuursfunctie bekleden in de vakbeweging of bij een omroeporganisatie. Maar ook met betrekking tot andere verbindingen wordt dergelijke kritiek wel gehoord. Bij de behandeling van het ontwerp-provinciale wet beschuldigde prof. Oud zijn tegenstanders ervan, dat zij — leden of

oud-leden van colleges van GS — optraden als pleitbezorgers daarvoor, terwijl hijzelf te horen kreeg, dat hij, erevoorzitter van de Veren. van Nederlandse Gemeenten, voor de belangen van de leden van die organisatie opkwam. Vele organisaties of belangen hebben op een of andere wijze formele of informele relaties met Kamerleden. Is wetgeving ter beperking daarvan gewenst?

Het zou zonder twijfel mogelijk zijn, om bij wet of grondwet het lidmaatschap van de Kamer onverenigbaar te verklaren met het zijn van bestuurder van nader aangeduide typen organisaties. Indien het daarmee beoogde effect zou worden bereikt, nl. verbreking van de nauwe relatie tussen Kamerleden en belangenorganisaties, zou dat weliswaar het oefenen van pressie niet uitsluiten, maar het zou de onafhankelijkheid van de betrokken Kamerleden in het bepalen van hun standpunt tegenover het door die belangenorganisatie bepleite beleid ongetwijfeld bevorderen.

Zou dat een voordeel zijn? In de klassieke leer, die in de vertegenwoordiging ziet de in zuivere evenredigheid tot stand gebrachte weerspiegeling van wat in het volk leeft aan algemene politieke opvattingen, zal het antwoord wellicht bevestigend zijn. Maar wie zich rekenschap geeft van de wijze waarop een representatief lichaam in de politieke en bestuurlijke werkelijkheid functioneert — en, wil het zich kunnen doen gelden, functioneren moet — zal het welbewust en opzettelijk doorsnijden van directe banden met het maatschappelijk organisatorisch leven, hoogst ongewenst achten. Vele der belangrijkste vertegenwoordigers zouden hun mandaat niet hebben aanvaard, wanneer dat de consequentie van het neerleggen van hun overige functies zou hebben meegebracht. Deels ongetwijfeld wegens de relatief geringe schadeloosstelling voor leden van de Tweede Kamer, maar vooral ook, omdat de parlementaire arbeid aan waarde en interesse wint, wanneer zij wordt verricht in nauw verband met concrete maatschappelijke, politiek-sociale of culturele arbeid in ander verband. Met de toenemende gecompliceerdheid en onderlinge verwikkeldheid der politieke en bestuurlijke vraagstukken, is de aanwezigheid van leden, in wier stem het geluid van buiten de vergaderzaal direct doorklinkt, die in levend contact staan met wat zich daar actueel afspeelt, hoogst noodzakelijk. De positie der vertegenwoordiging zou zeker belangrijk verzwakken, wanneer dit element eraan zou komen te ontvallen.

Het is overigens hoogst onwaarschijnlijk, dat een doorsnijden van de banden tussen Kamerleden en het maatschappelijk en cultureel organisatieleven anders dan formeel mogelijk zou zijn. Prak-

tisch zou immers, zowel vanuit het parlement als vanuit de maatschappij door de noodzaak der omstandigheden gedreven, naar — dan informeel — verband worden gezocht. De openbaarheid, die thans bestaat, neemt een goed stuk van de bezwaren en gevaren, die in zulk een verband zouden kunnen schuilen, weg. Dit zal nog meer het geval zijn, wanneer de publieke opinie zich, meer dan in het verleden het geval was, bewust is van het feit, dat een volksvertegenwoordiger soms niet alleen 'het gehele Nederlandse volk' vertegenwoordigt, maar óók nog een exponent is van een bepaald — soms zeer gewichtig — belang. Bij de laatste kabinetsformatie heeft de formateur zelfs herhaaldelijk — zij het zonder uiteindelijk succes — contact genomen met werknemersorganisaties of met vertegenwoordigers daarvan, die tevens parlementaire figuren waren.

Een juist inzicht in de houding, die de wetgever tegenover de pressie-activiteit dient in te nemen, kan men slechts verwerven, wanneer men iedere schrik-reactie tegenover het verschijnsel heeft overwonnen en zich vertrouwd heeft gemaakt met de functie, die het in ons staatkundig leven vervult. Welke is die functie? Om daarvan enigermate een indruk te krijgen is men ten dele op veronderstellingen en waarschijnlijkheden aangewezen. Het moet mogelijk zijn, door inventarisatie van de adressen, binnengekomen bij de Kamers der Staten-Generaal, een beeld te krijgen van de belangen en strevingen, die in min of meer georganiseerde vorm op het parlement invloed trachten te oefenen. Maar veel verder komt men daardoor toch niet. Het adresseren aan de Kamer is niet veel anders dan een vorm van het uitoefenen van het recht van petitie. Het is niet onaardig er in dit verband aan te herinneren, dat tot 1887 de grondwet slechts een *persoonlijk* petitierecht kende en uitdrukkelijk verbood, dat 'verzoeken aan de bevoegde macht' uit naam van meer personen werden ondertekend. Een duidelijke illustratie van de toen heersende gedachtenwereld, die staatkundig tussen de overheid en de enkeling naast het parlement in beginsel slechts een individueel en rechtstreeks contact toeliet.

In onze tijd is het verschijnsel van het druk uitoefenen door belangengroepen op overheidsorganen echter van veel verdere strekking dan het uitoefenen van het recht van petitie. Het is juist een belangrijk verschijnsel geworden, omdat en voorzover het deze openbare en gebaande wegen verlaat. Pressie, geoefend doordat individuele Kamerleden direct of indirect deel uitmaken van belangengroepen, pressie geoefend op individuele leden, op ministers, op departementsambtenaren, bij de voorbereiding van wet-

gevingsmaatregelen in commissies, etc. . . . Het is niet mogelijk met zekerheid vast te stellen in welke omvang pressie plaats vindt en nog minder, in hoeverre het met de pressie beoogd effect wordt bereikt. Maar men moet wel aannemen, dat druk wordt geoeffend en dat deze druk enig effect — in welke mate dan ook — sorteert.

Hierboven spraken wij over het verschijnsel van combinatie van lidmaatschap van een der Kamers met een leidende functie in een belangenorganisatie. Deze combinatie werd door ons in het algemeen positief gewaardeerd. De daaraan verbonden nadelen worden door de openbaarheid en vooral naarmate een op deze verschijnselen attent gemaakte publieke opmerkzaamheid ontstaat, voldoende binnen de perken gehouden. Maar hoe staat het met de andere genoemde vormen van pressie, die zich grotendeels aan de openbaarheid onttrekken? Het is niet onwaarschijnlijk, dat de nadelen daar het duidelijkst zullen spreken.

Niettemin heeft ook deze pressie-activiteit — gezien uit het algemeen belang — ontegenzeggelijk voordelen. B.v., dat zij informatie en voorlichting verschaft, die anders niet of zeer moeilijk en met veel tijdverlies zouden zijn te verkrijgen. Voorts dat zij, gewaardeerd naar de kracht waarmee zij wordt uitgeoefend, een indicatie kan bieden voor de relatieve betekenis die aan het door haar voorgestane belang moet worden toegekend. Tenslotte, dat zij tussen overheid en maatschappij onmiskenbaar een contact legt, dat niet *altijd* slechts in één richting actief is, maar soms ook kan dienen om in de kring van hen, die een bepaald belang voorstaan, begrip voor andere gezichtspunten dan het eigen te wekken en voor de motieven die aan het overheidsbeleid ten grondslag liggen.

Het is helaas een feit, dat zulke voordelen veel van hun betekenis verliezen, wanneer de druk-activiteit niet in de openbaarheid treedt. Immers, hoe zal men een juist inzicht hebben in de waarde van gebezigde argumenten en van aangeboden gegevens, wanneer ze niet van andere kant worden getoetst of gekritiseerd? Hoe kan men, mede aan de kracht van geoeffende druk, de betekenis van het voorgestane belang toetsen, als tegendruk geen gelegenheid heeft zich te doen gelden? En vooral: welke waarborg is er, zelfs al laat tegendruk zich wel gelden, dat in de binnenkamer, waar de pressie wordt uitgeoefend, zonder aanzien des persoons wordt beslist? Deze vragen doen zich natuurlijk dikwijls voor bij beleidsvorming — niet alleen met betrekking tot pressie-activiteiten, maar toch zeker in hoge mate dáár.

Wanneer de wetgever zich afvraagt of en hoe hij op deze ver-

schijnselen heeft te reageren, dan is het dadelijk duidelijk, dat voor *verbodsbepalingen* alleen plaats is, voorzover de pressie overgaat in corruptie, bedreiging e.d. Over deze criminele vormen van pressie handelen wij thans echter niet. De 'normale' — dus niet onder de bestaande strafwet vallende — vormen van pressie moeten zoveel mogelijk worden ontdaan van hun negatieve aspecten, terwijl de onmiskenbare positieve elementen moeten worden versterkt en aan het functioneren van ons staatsbestel ten nutte moeten worden gemaakt. Daarop zullen wetgeving en bestuurspraktijk zich moeten richten. Wanneer aan belanghebbenden op een bepaald terrein gelegenheid wordt geboden hun belangen en hun inzichten tijdig, vóór het tot stand komen van een wetgevende of bestuursmaatregel, toe te lichten en te bepleiten bij wetgevende of bestuursorganen, zijn daarmee wetgeving en bestuur in het algemeen gediend en wordt de bureaucratisering der besluitvorming afgeremd. Als dan de besluitnemende organen tengevolge van de — vaak uiteraard onderling in strekking zeer afwijkende — op hen gerichte druk meer dan thans geneigd zouden worden hun besluiten en maatregelen toe te lichten en te motiveren, ook tegenover het publiek, dan zou een nuttig tweerichtingsverkeer tussen overheid en samenleving tot ontwikkeling komen. Er is geen reden om ervoor beducht te zijn, dat zulk een rechtstreeks tweerichtingsverkeer tussen bestuursorganen en samenlevingsgroepen de positie van de vertegenwoordigende lichamen ondermijnt. Het zou integendeel meer aanknopingspunten bieden voor een effectieve uitoefening van hun controlerende taak, dan thans vaak het geval is.

Tegenover deze duidelijke voordelen zouden belangrijke nadelen kunnen staan. Het uitlokken van 'pressie', gelijk enigermate ligt opgesloten in het als 'normaal' aanvaarden ervan, kan snelle besluitvorming in de weg staan. Het niet-openbare karakter van veel pressie, waardoor zij naar inhoud en strekking onvoldoende aan deskundige en belanghebbende tegenkritiek wordt blootgesteld, blijft een ernstig bezwaar. En bedenkelijke vormen van pressie: het op onaanvaardbare wijze koppelen van belangen of functies in de persoon van hen, die bij niet-openbare besluitvorming rechtstreeks betrokken zijn, wordt er niet door verhinderd en komt er niet méér door in de publiciteit — de enige manier om ongewenste effecten daarvan tegen te gaan — dan thans het geval is. Een gevaar van niet geringe betekenis zou ook kunnen zijn, dat de 'georganiseerde belangen' een belangrijke voorsprong zouden krijgen op andere. Individualisten hebben toch al een harde dobber om in onze samenleving erkenning te vinden. Niet-geïn-

stitutionaliseerde belangen zijn nog niet de minst gewichtige. Zeer veel mensen maken deel uit van groepen en organisaties, die van tijd tot tijd deel hebben aan — wellicht onderling strijdige — pressie. Maar al deze mensen hebben tevens belangen, waarvoor zij alleen zelf staan en die hen misschien ten dele veel nader aan het hart liggen. Wordt bovendien het 'vertegenwoordigen' van de leden door de leiding meestal niet veel te vlot en ongenueanceerd aanvaard? Soms zelfs 'vertegenwoordiging' zonder enig organisatorisch verband?

Het zijn overwegingen van deze aard, die mee moeten wegen bij het beraden over de mogelijkheid om de positieve functie van het verschijnsel der pressie ten gunste van een effectief en slagvaardig bestuur (en wetgeving) te gebruiken, zonder dat de grondslag van het vertrouwen in de overheid en haar beleid wordt aangetast. Die grondslag van vertrouwen is, dat de overheid in wetgeving en bestuur er naar streeft en het algemeen belang te dienen en de rechtvaardigheid te betrachten. Er is, natuurlijk, heel veel te zeggen over de inhoud van begrippen als 'algemeen belang' en 'rechtvaardigheid' — vooral als men ze gebruikt als richtsnoer voor het overheidsbeleid — maar in het verband, waarin wij hier deze woorden hanteren, zijn zij duidelijk genoeg. De overheid moet voortdurend beslissen tussen tegenstrijdige belangen, ten dele publieke, ten dele private, maar haar beslissing mag nooit worden bepaald door andere overwegingen dan die van algemeen belang en rechtvaardigheid. Eenzijdige pressie brengt de objectieve juistheid van de beslissing in gevaar — en soms zelfs de zuiverheid van de subjectieve overwegingen, die er aan ten grondslag liggen. Gecoördineerde pressie kan voorts de beslissingsruimte van de verantwoordelijke organen beperken.

Toch mag dit alles niet leiden tot de conclusie, dat pressie-uitoefening als politiek verschijnsel moet worden uitgebannen. In de eerste plaats niet, omdat die uitbanning onmogelijk is. Wij wezen daarop al hierboven. In de tweede plaats, omdat de pressie-oefening in verschillende van haar aspecten nuttig en zelfs vrijwel onvervangbaar is. Ook dit hebben wij hiervoor getracht aannemelijk te maken. Het streven moet er dus op gericht zijn, de werking van pressie te zuiveren, haar negatieve elementen terug te dringen en de positieve te activeren. De Nederlandse wetgever heeft herhaaldelijk aan belangengroeperingen de gelegenheid geboden om

invloed op de beleidsvorming uit te oefenen. Dat gebeurde soms door overdracht van bevoegdheden (verordenende en besturende), soms door het treffen van overheidsmaatregelen afhankelijk te stellen van het initiatief en verzoek van belanghebbenden (absoluut initiatief), soms door het voorschrijven van verplicht advies van (geheel of ten dele) uit belanghebbenden gevormde colleges of van organisaties van belanghebbenden. Ook wel, door dergelijke organisaties de bevoegdheid te verlenen desverlangd advies uit te brengen, of door het voorschrijven van hearings, dan wel door publikatie van voorgenomen maatregelen, geruime tijd vóór hun in werking treden. De lijst van mogelijkheden is niet compleet; soms worden ook verschillende van deze middelen gecombineerd. In wetten als de Wet op de Bedrijfsorganisatie 1950, de Wet Economische Mededinging, de Vestigingswet Bedrijven 1954, de Winkelsluittingswet 1951, de Wet op de Ziekenfondsraad, de Wet Assurantiebemiddeling e.t.q. vindt men een bonte veelheid van voorschriften, die op zeer uiteenlopende wijze belanghebbenden en hun organisaties betrekken in wetgevende en bestuurlijke arbeid en hen de gelegenheid bieden hun gezichtspunten naar voren — en soms tot gelding — te brengen.

In deze wetgeving en haar toepassing vindt men het materiaal, dat dienen moet tot de opbouw van een aanvaardbare regeling van het functioneren der pressiegroepen. Overdracht van bevoegdheden, absoluut initiatief, vorming van vaste adviescolleges of het verplicht vragen van advies aan organisaties van belanghebbenden — deze systemen zullen zeker slechts in een minderheid der gevallen bruikbaar zijn. Het zijn methoden, die zich lenen voor gebieden, waar een patroon van sterke maatschappelijke organisaties, wederkerig op elkaar ingespeeld, reeds bestaat. Het bedrijfsleven in vele schakeringen biedt tot toepassing van deze systemen gelegenheid, al zijn ook hier sommige van de eerder genoemde bezwaren moeilijk te vermijden. Voor minder sterk geïnstitutionaliseerde belangencomplexen lenen zich de methoden van vèrgaande gelegaliseerde inschakeling niet. Maar dit is geen reden het contact met maatschappelijke organisaties en met op andere wijze aaneengesloten groepen van geïnteresseerden niet te bevorderen. Het streven daartoe dient een beginsel van overheidsbeleid te zijn. Of zulk overheidsbeleid in een bepaald geval gericht moet zijn op het door de wetgever scheppen van vaste contactorganen (adviescommissies, verplicht advies van representatieve organisaties, of andere) hangt af van de omstandigheden. Een betrekkelijk incidentele regeling van een terrein, waar de voortgezette bestuursbe-

moeienis relatief gering of van betrekkelijk toevallige aard zal zijn, leent zich minder tot het scheppen van blijvende organen dan een gebied van voortdurende en intensieve overheidsbemoeiing. Soortgelijke onderscheidingen kan men maken, naar gelang een meer of minder evenwichtig en veelzijdig organisatiepatroon aanwezig is of naarmate de betrokken materie meer of minder nauw verband houdt met andere gebieden van maatschappelijk belang of overheidsactiviteit.

Ook daar echter, waar het van essentieel belang is, dat de vrije en verantwoordelijke beslissing onverdeeld bij de overheid blijft berusten, kan er alle aanleiding zijn om deskundigen en belanghebbenden tot spreken te prikkelen. Dit kan soms geschieden door vroegtijdige publiciteit — en gebeurt ook wel op deze manier. De overheid moet niet te karig zijn met het gebruik van publiciteitsmiddelen, wanneer het erom gaat, reacties op voorgenomen maatregelen van wetgevende of bestuurlijke aard uit te lokken. In vele gevallen zou het houden van openbare hearings — mits behoorlijk voorbereid en aangekondigd — ook zonder dat de wet het houden daarvan uitdrukkelijk voorschrijft, nuttig kunnen zijn.

Men kan zonder moeite inzien, dat algemene voorschriften tot regulering of kanalisering van pressie niet gewenst — en zelfs niet mogelijk — zijn, doch het moet evenzeer worden volgehouden, dat de overheidsarbeid erbij zou winnen èn gemeten aan de kwaliteit van het geleverde produkt, èn gemeten aan de aanvaardbaarheid voor de burgers, wanneer de grote mogelijkheden aan deskundige technische voorlichting en aan sociologische oriëntatie van het terrein, die onze moderne samenleving bijna overal biedt, reeds in het stadium van voorbereiding zouden worden uitgebuit.

Juist een ruimere en meer vanzelfsprekende toepassing van deze middelen dan thans gebeurt, zal de ervaring verschaffen, die een waarborg biedt tegen onevenredige waardering van geoefende pressie, tegen het onderschatten van de betekenis van zwak-georganiseerde, maar wellicht zeer vitale, belangen. Openbaarheid in vele gevallen (o.a. bij de meeste der hearings), semi-openbaarheid in andere (b.v.: het vertrouwelijk ter inzage verstrekken van gegevens of van door anderen geuite bezwaren; het gelegenheid bieden tot standpunt-bepaling daartegenover: alles uiteraard alleen mogelijk wanneer de belangen op het betreffende terrein enigermate organisatorisch vorm hebben gevonden en een zekere mate van wederzijds vertrouwen is gegroeid) zal in belangrijke mate bijdragen tot het vermijden van ongunstige neveneffecten.

Samenvatting

Tegenover het veelvormige verschijnsel van de pressiegroepen dient de wetgever niet te reageren met pogingen tot een algemene regeling. Pressie op het parlement is — voorzover ze de grenzen van het strafrecht niet overschrijdt — niet te regelen. Politiek normbesef bij de Kamerleden, gescherpt door duidelijke bewustwording van het bestaan van het verschijnsel der pressie-oefening bij de burgerij, alsmede openbaarheid zijn hier voldoende remedie tegen misbruik en laten de voordelen in tact.

De pressie op organen, belast met het voorbereiden van wetgeving of met het voorbereiden of verrichten van bestuursdaden, kan soms worden verlicht door formele inschakeling der belangenorganisaties in adviserende of medebesturende kwaliteit. In vele gevallen is deze weg niet begaanbaar, hetzij omdat het betrokken maatschappelijk terrein zich daartoe niet leent, hetzij omdat de vrijheid der beleidsvorming buiten twijfel dient te staan. Dat wil dan echter niet zeggen, dat pressie-contacten daar in beginsel uit den boze zijn. Integendeel. Zij kunnen dienstbaar zijn aan technisch-deskundige en sociologische informatie en omgekeerd ook aan voorlichting van de belanghebbende burgerij omtrent de motieven en de doelstelling van wetgeving en bestuursdaden. Zoveel mogelijk dient openbaarheid ook daarbij te worden nagestreefd. Formele voorschriften zijn dan ongewenst, maar een praktijk van overheidsbeleid kan zich hier vormen. Hearings zullen soms nuttig zijn. Natuurlijk zijn er altijd gevallen, waarin de voorbereiding van wetgevende of bestuurlijke handelingen in het geheim dient te geschieden. Of dat vaak het geval is, kan hier in het midden blijven. Zeker is, dat soms geheimzinnigheid wordt betracht, die elke redelijke zin schijnt te ontberen.

De pressiegroepen bestaan — zij zijn een staatkundige en maatschappelijke realiteit. Zij hebben in ons staatsbestel een eigen functie, naast politieke partijen en vertegenwoordigende lichamen. Als wij deze functie onderkennen en erkennen, zal het mogelijk zijn de pressiegroepen te integreren in ons staatsbestel. Zij kunnen bijdragen tot het verkleinen van de grote afstand, die bestuur en burgers scheidt: o.m. door hun voorlichtende en oriënterende functie naar beide zijden. Zij kunnen dit op natuurlijker en effectiever wijze, dan menig daartoe opzettelijk geschapen orgaan, wanneer men slechts, naast de negatieve, de positieve elementen in hun werkzaamheid onderkent en, in wetgeving en bestuur, daarbij aansluiting zoekt.

De politieke partij in het systeem der pressure-groepen

Ofschoon de politieke partij, per definitie, geen pressiegroep kan zijn, is er een zodanig verschil tussen de politieke partij der definities en de werkelijke politieke partijen, benevens de politieke werkelijkheid, dat enig nader onderzoek niet overbodig is.

Een van de bestanddelen der definitie is, gelijk bekend, dat de politieke partij het algemeen belang nastreeft en niet dat van een bepaalde maatschappelijke groepering. Zelfs in die gevallen waarin een politieke partij uitspreekt, dat ze er is om de belangen van één maatschappelijke klasse te vertegenwoordigen en die klasse tot de heersende in staat en maatschappij te maken, met uitschakeling van macht en invloed van alle andere klassen, voegt ze er haastig aan toe, dat die ene klasse niet alleen de overgrote meerderheid van de bevolking omvat, maar ook dat de belangen van die ene klasse van een zo universele en verheven aard zijn, dat juist door de heerschappij dier klasse, eigenlijk voor het eerst in de geschiedenis, het algemeen belang zou gaan triomferen. Wat zich tot dusver als 'algemeen belang' aandiende, was nooit anders geweest dan het bedriegelijk uitgedoste belang van heersende minderheden, uitgeoefend in een systeem van vervalste democratie. In deze 'dialectiek' is, zoals men weet, de democratie dan ook een feitelijke dictatuur en de dictatuur een wezenlijke democratie.

Met het afwijzen van deze dialectiek, zoals dat in het Westen algemeen geschiedt, is intussen nog in het geheel niet vastgesteld, wat nu in feite wel het 'algemeen belang' is, tenzij men genoegen neemt met de pragmatische verklaring: dat alle politieke partijen het algemeen belang nastreven, zoals zij dat zien en zoals zij dat opvatten. En dan zijn politieke partijen toch pressiegroepen, zij het van een algemener soort en met een algemenere strekking dan de ordinaire pressiegroepen, die overigens ook zelden nalaten te beweren en pogen te bewijzen, dat ook de pressie die zij uitoefenen, uiteindelijk het algemeen belang ten goede komt. Wij leven dan dus in een systeem waarin 'hogere' en 'lagere' pressiegroepen bezig zijn, ieder op hun wijze, op beperkter of groter terrein, het algemeen belang zoal niet te dienen dan toch te maken.

Als men het zó ziet, dan schijnt men van de definitie naar de verwarring te gaan, en van een overzichtelijk schema, dat het maatschappelijk gebeuren duidelijker voor ons legt, naar de chaos, waarin de strijd van allen tegen allen, op z'n best is beperkt tot die van groepen tegen groepen. Dit nu kan nooit juist zijn, want het maatschappelijk gebeuren laat ons ook zien, dat, ondanks de enorme verscheidenheid van groepen, een veel beperkter aantal maatschappelijke stromingen optreedt, waarin die groeperingen wel aanwezig zijn en wel werken, maar waarin ze toch meege dragen worden en waaraan ze zich ondergeschikt hebben te maken of waarmee ze in ieder geval duchtig rekening hebben te houden, willen ze kans maken ook maar een deel van hun doelstellingen te bereiken.

Was nu de situatie zó, dat de politieke partijen samenvielen met die grote maatschappelijke stromingen, dan was ook een plaatsing van de pressiegroepen betrekkelijk gemakkelijk en ze zouden dan gezien kunnen worden als onderstromen in de grote stroom die zich, door een bepaalde politieke partij, in de staat wil doen gelden. Maar dit alles vooronderstelt een rationele kijk op de maatschappij en een zakelijkheid in de aanpak van maatschappelijke en politieke vraagstukken, die in werkelijkheid vrijwel nergens en bij niemand te vinden is.

Zelfs daar waar het schijnt alsof ervaring, traditie en inzicht ertoe hebben geleid, dat het maatschappelijk en politiek leven vereenvoudigd zijn tot twee hoofdstromingen, een conservatieve en een progressieve, die in twee grote politieke partijen hun uitdrukking vinden, laat een nader onderzoek die politieke partijen al direct zien als coalities van tegenstrijdige maatschappelijke belangen, zodat het voor de hand ligt, dat de pressiegroepen dwars door die partijen heen werken, met het gevolg dat de uiteindelijke politiek van de staat tot stand komt op een wijze die ternauwernood kan worden gevonden, als men in hoofdzaak kijkt naar maatschappelijke stromingen en naar politieke organisaties. Maar als het dáár al zo moeilijk is om vast te stellen hoe de beslissingen tot stand komen, hoe moeilijk moet het dan zijn in die andere democratische landen, waar het aantal politieke partijen veel groter is, waar hun verbinding met maatschappelijke hoofdstromingen veel minder duidelijk is en waar pressiegroepen eveneens hun invloed uitoefenen, zij het dan dat hun aantal geringer is, iets wat vermoedelijk samenhangt met het groter aantal van de politieke partijen.

Is het vraagstuk dus al moeilijk genoeg, we zijn zelfs niet aan de benadering ervan toe, als we blijven spreken over 'politieke partijen' als waren dit eenvoudige structuren, ongeveer van de aard als de moleculen en atomen die onze ouders of grootouders beschouwden als 'bouwstenen der materie', zoals men het toen noemde.

Dat een politieke partij tot haar beslissingen komt, volgens het schema dat in haar statuten staat aangegeven, is waar; maar het is slechts een klein deel van de werkelijke waarheid. Dat ze tot invloed komt door propaganda overeenkomstig de beginselen die in haar program staan opgetekend, is ook al waar; doch eveneens slechts een klein deel van de werkelijke toedracht van zaken.

Betekent dat nu, dat er pressiegroepen in de partijen werken, die uiteindelijk méér invloed op haar politiek optreden hebben dan haar formele beslissingsinstanties? In het algemeen zal een normale en ordentelijke politieke partij, van het in West-Europa overheersende type, het optreden van pressiegroepen die in overeenstemming zijn met de gewoonlijk aanvaarde definitie, niet in haar midden dulden. Zelfs daar waar wij partijen ontmoeten met nogal georganiseerde 'vleugels' (ik denk b.v. aan de Italiaanse christen-democraten), zou het onjuist zijn hier van pressiegroepen te spreken. Hier is immers een strijd tussen politieke richtingen binnen de partij aan de gang. En de vraag of die richtingen bij elkaar horen en of een dergelijke politieke partij eigenlijk niet een kunstmatige eenheid in stand houdt, ten nadele van de politieke ontwikkeling, is hier niet aan de orde en staat buiten het verschijnsel der pressiegroepen. Daarvan zou slechts gesproken kunnen worden, indien er, in die vleugels en dwars daar doorheen, groepen aan het werk waren, die, laat ons zeggen, de belangen van een oliemagnaat, maar ook de persoonlijke strevingen van een politicus, de invloedssfeer van een bepaalde geestelijke orde, de doeleinden van een idealist of de machtspositie van een misdadigersorganisatie trachtten te bevorderen. Dat alles vindt men, zoals bekend, in de Italiaanse politiek. En de moeilijkheid ligt nu juist, maar waarlijk niet alleen in Italië, in het bepalen waar men van pressiegroep kan spreken en waar van politieke meningsvorming.

Een heel ander voorbeeld, niet aan de Italiaanse politiek ontleend, laat ons zien, hoe moeilijk het is de grenzen te trekken tussen de invloed van een pressiegroep en de ontwikkeling van politieke meningsvorming. Een politieke partij heeft ten aanzien van een bepaalde politieke kwestie gedurende vele jaren altijd een

duidelijk standpunt gehad. Slechts enkele figuren van betekenis in die partij hadden een volkomen tegengestelde opvatting. Ze verbergen die opvatting niet, doch slagen er niet in de partij-politiek te wijzigen. Maar naast hun gewoon openbaar optreden, leggen ze zich er voornamelijk op toe, zowel de leiding van de partij, als de leiding van de Kamerfractie dier partij, ervan te overtuigen, dat de oude opvatting niet meer houdbaar is en dat een volkomen tegengestelde politiek gevoerd moet worden. Hun actie wordt bevorderd door het feit, dat de omstandigheden duidelijker dan te voren laten zien, hoe gevaarlijk en kansloos de oude politiek was. Ze wordt ook bevorderd door het feit, dat de mening van de aanvankelijke minderheid door allerlei groeperingen en partijen buiten de eigen partij wordt verkondigd. En ze slagen erin hun partij in grote meerderheid te winnen voor de vroeger officieel verketterde politiek. Moet men nu spreken van een 'pressiegroep', die erin slaagde een partij 'om' te krijgen of is dit een normaal politiek proces?

Het antwoord op die vraag, die men zich b.v. in Nederland moet stellen, als men de ontwikkeling der Nieuw-Guinea-politiek wil nagaan, ligt minder op het gebied van de pressiegroepen dan op het grotere, van de vorming der politieke meningen en besluiten. Daarbij spelen pressiegroepen een rol, doch die rol wordt in grote mate bepaald door internationale krachtsverhoudingen, die aanvankelijk weinig invloedrijke pressiegroepen ten slotte een kans geven verouderde en onjuiste opvattingen te doorbreken. Bovendien is het dan nog de vraag of men een aantal personen, verbonden door een gemeenschappelijk inzicht en daarvoor werkend, maar geen organisatie vormend, zonder secretariaat, regelmatige bijeenkomsten, drukwerken, etc., etc., wel een pressiegroep mag noemen. Toch kan zo'n groepje geestverwanten soms meer bereiken dan een goed georganiseerde groep die over aanzienlijke geldmiddelen en apparaten beschikt.

Komen we tot een beter begrip van de rol van pressiegroepen, als we beschikken over geschiedenissen van hun optreden? Die literatuur wordt natuurlijk steeds omvangrijker, maar haar algemeen gebrek is, dat ze de activiteit van degenen die pressie uitoefenen nauwkeuriger nagaat, dan de reacties van degenen die onder druk staan, in ons geval dus de politieke partijen. Dat ligt voor de hand, want de pressiegroepen zijn van een veel simpeler structuur dan de gecompliceerde politieke partijen. En bovendien wordt er bijna altijd over politieke partijen geschreven van buiten af. Voor

zover het van binnenuit gebeurt, speelt het beeld dat de betrokkene van zichzelf en van zijn politieke groepering wil geven, meestal een zodanige rol, dat het werkelijke beeld er door vertekend wordt. Bovendien is het dan nog de vraag of de betrokkene over de wetenschappelijke kwaliteiten beschikt om het milieu dat hij beschrijft, met de nodige objectiviteit te zien. De 'homo politicus' gaat wel voor een realist door, maar hij is het gewoonlijk slechts in beperkte mate.

De eigenlijke problematiek is dus: Het tot stand komen van politieke beslissingen, het verkrijgen van machtsposities. Het parlementaire milieu is daarbij niet meer dan een onderdeel van een veel groter geheel. Het regeringsmilieu is een ander, en in de meeste landen veel belangrijker, gedeelte. Het ambtenarenapparaat — en met name de apparaten der deskundigen — ofschoon formeel ondergeschikt aan de regering en indirect onder controle van het parlement, is een machtsfactor van de eerste orde.

In hoever werkt de politieke partij als pressiegroep op de regering en op het ambtenarenapparaat? Over al deze dingen vindt men in de literatuur zeer weinig — en vrijwel niets van betekenis. Alles is immers omhuld door ideologische plechtstatigheden omtrent: Hoe het behoort te zijn. Maar het is nooit zo.

Door dit alles heen werken dan de belangen van allerlei groeperingen van materiële, geestelijke en gemengde aard: de gemengde het meest. En over en door dit alles werken levende structuren van een andere aard, die men tegenwoordig meestal aangeeft met het woord: 'the Establishment'. De verzamelingen van personen en groepen die 'de dienst uitmaken' en die, ofschoon onderhevig aan de druk van politieke, economische en andere machten, de directe invloeden in het algemeen op een conserverende wijze verwerken.

Eerst als men de weg weet in dit labyrinth van krachten en weet hoe dit alles werkt, kan men werkelijk over de betekenis van pressiegroepen spreken.

Dit alles wordt niet gezegd in die stompzinnige geest van 'en nu kun je eens zien wat een onmachtig gedoe en wat een geknoei de politiek is.' Integendeel, uit dit alles blijkt, hoezeer een goede, bekwame en krachtige politiek nodig is. Uit dit alles blijkt óók, hoezeer een tegelijk wetenschappelijke en actieve benadering der politiek nodig is. Juist nodig in een democratie, want de dictaturen brengen slechts een surrogaat-benadering, die de problemen elimineert, in plaats van ze op te lossen.

Er is met dit alles ook niets gezegd tegen de betekenis die politieke sociologie en politicologie zouden kunnen hebben bij het duidelijk maken van de politieke realiteit. Maar tot dusver doen ze het niet, maar maken slechts kanttekeningen bij de schijn gestalten der politiek.

Eerst als men er in slaagt tot de werkelijkheid der hoofdzaken door te dringen, zal het mogelijk zijn de betekenis van de pressiegroepen in dit geheel op juiste wijze aan te geven.

REDACTIONEEL

Enige korte biografische notities over de medewerkers aan dit nummer:

Prof. dr. J. P. Kruijt is hoogleraar in de sociologie aan de Rijksuniversiteit te Utrecht.

Mr. F. J. Kranenburg is lid van de Tweede Kamer der Staten-Generaal. Was staatssecretaris bij het Ministerie van Oorlog.

K. J. Vrijling was tot voor kort landbouwredacteur van 'Het Parool'.

Dr. F. Wibaut was lange tijd secretaris van de Maatschappij ter Bevordering der Geneeskunst.

Dr. N. Cramer is parlementair redacteur van 'Het Parool'.

Prof. mr. dr. J. van der Hoeven is hoogleraar in het Staatsrecht aan de Amsterdamse Gemeente-Universiteit.

J. de Kadt is lid van de Tweede Kamer der Staten-Generaal.

Rivier of poel?

De Algemene Beschouwingen van 1962.

Nog geen maand nadat in de Tweede Kamer het afsluitend debat over de Nieuw-Guinea-politiek had plaats gevonden, en kort nadat de Algemene Vergadering van de Verenigde Naties, door het aanvaarden van de Indonesisch-Nederlandse resolutie die de toepassing van het Bunkerplan voorstelde, op 20 september een streep onder, maar ook door, de Nederlandse regeringspolitiek in deze zaak, had gezet, vonden op 2 en 3 oktober de Algemene Politieke Beschouwingen in de Tweede Kamer plaats. Het had dus weinig zin bij die gelegenheid nogmaals in volle omvang dát deel van het beleid van het kabinet De Quay aan de orde te stellen, waarin de ommezwaai van 'géén besprekingen met Indonesië over de kwestie Nieuw-Guinea', waarmee het kabinet in 1959 naar voren kwam, tot aan de feitelijke overdracht aan Indonesië — die in mei 1963 een feit zal zijn — werd voltrokken.

Na al die vele discussies over deze aangelegenheid, die dus op dat ogenblik tot het verleden behoorde, zou men het in de Kamer en daarbuiten, alleen maar gezocht en overbodig van de oppositie hebben gevonden en bovendien een erkenning dat het haar aan andere belangrijke onderwerpen voor haar kritiek ontbrak, indien ze nog eens uitvoerig en grondig op de Nieuw-Guinea-kwestie was ingegaan, en er meer tijd aan besteed had dan de nieuwe woordvoerder van de oppositie, prof. Vondeling, tóch aan enkele saillante punten ervan meende te moeten geven.

Het was dus juist dat deze zaak in de Algemene Beschouwingen slechts op bijkomstige wijze behandeld werd. Maar het was tot op zekere hoogte jammer dat dit zo moest. Want verre van met de opvatting akkoord te gaan, die men in 'Het Parool' kon vinden, dat de regering De Quay dan toch maar de verdienste heeft in beweging te zijn gekomen ter oplossing van de Nieuw-Guinea-kwestie (terwijl de kabinetten Drees op dat punt slechts immobilisme vertoonden), had, bij een uitvoerige behandeling van de zaak, nog eens aangetoond kunnen worden, niet slechts, wat algemeen bekend is, nl. dat het kabinet De Quay eerst in beweging kwam toen druk van buiten en uit Nederland het hiertoe dwong,

en dat het, al bewegend, dit op onwillige, saboterende en van gebrek aan inzicht en bekwaamheid getuigende wijze deed, waardoor het, achter de feiten aanstropelend, meer negatieve resultaten bereikte dan strikt nodig was geweest — maar ook, dat het immobilisme van de kabinetten Drees, veroorzaakt werd, althans voor het grootste deel, door de onwil van de toenmalige regeringspartners en de toenmalige VVD-oppositie (van de huidige regeringspartijen dus), die tot aan het eind toe hebben volhard in hun politiek van krampachtigheid en vertraagde beweging.

Zelfs de anti-revolutionairen, die op een bepaald moment van uiterste remmers, tot prijzenswaardige stuwens werden, hebben dat stuwen toch nooit zó durven doorzetten dat ze het kabinet bevrijdden van de notoire tegenwerkers van iedere vlotte afdoeining: de heren Luns c.s. En bij een uitvoerige behandeling had óók de verantwoordelijkheid geplaatst kunnen worden daar waar ze het meest lag, nl. bij prof. Romme, die eerst als leider van de Nederlandse politiek, en na zijn heengaan, op werkelijk onverantwoordelijke wijze 'achter de schermen', de politiek van tegenstribbelen heeft geïnspireerd en 'geleid'.

Daarbij komt dan nog dat, in meer algemene zin, Nieuw-Guinea helemaal geen serieus probleem was, doch tot de marginalia der micropolitiek behoorde. Als iets van een dergelijke aard dan wordt opgeblazen tot het centrale stuk van de Nederlandse politiek, dan leidt dat tot een vervalsing van alle waarden en van alle proporties, wat alleen schadelijke gevolgen kan hebben voor de politiek van normale afmetingen, om maar niet te spreken van de macropolitiek. De ontzetting over het feit dat de Amerikaanse macropolitiek zich niet richtte naar de behoeften der Nederlandse micro-politiek, was bij sommigen oprecht, maar in de kern tragikomisch.

Nu zou men als verzachtende omstandigheid, bij de beoordeling van het kabinet De Quay, naar voren moeten brengen dat de leider van dit kabinet, prof. De Quay, juist op het punt van Nieuw-Guinea, van de aanvang af blijkt heeft gegeven van een behoorlijke portie nuchterheid en gezond verstand, wat er wel toe heeft bijgedragen dat de ergste dwaasheden *niet* zijn begaan. Men moet aannemen dat hij al vóór de bekende cocktail-party remmend heeft gewerkt naar de kant van zijn zotte en zottere ministers, en wellicht zelfs stuwend daar waar in zijn omgeving het verstand doorbrak; maar de cocktail-party is niet het enige geval waarin het duidelijk werd dat flinkheid en kracht tot de eigenschappen be-

horen die hij voortreffelijk in bedwang, ja zelfs geheel verborgen weet te houden.

Dat leidt dan tot zulke uitspraken als die in dit debat, waarin vastgesteld wordt dat minister Luns altijd 'kabinetsspolitiek' heeft gevoerd, zonder er bij te vertellen dat die kabinetsspolitiek tot stand moest komen *tegen* de opvattingen van de heer Luns in, die ze dan nog tegenstribbelend, zo niet saboterend, toepaste.

Of het leidt tot zulke verklaringen als die waarin gezegd werd dat de houding van minister Luns bij de anti-Franco motie in de Tweede Kamer, óók kabinetsspolitiek was, terwijl men kan aannemen dat de heer Luns hier doodeenvoudig het kabinet voor een voldongen feit heeft geplaatst, dat men dan maar heeft aanvaard, omdat men nu eenmaal niet bij iedere bokkensprong van een springerig bewindsman, een kabinetsscrisis kan maken.

Zelfs midden tussen de behandeling van de algemene beschouwingen in, verrichtte de heer Luns één van zijn bokkensprongen, die dan tot het fameuze incident Vondeling—Luns leidde, waarbij het verwende en bedorven kind van het kabinet, van de regeringspartijen en van een groot deel der Nederlandse pers (heus niet alleen van Telegraaf en Elsevier) met héél veel moeite er toe gebracht werd ook de korstjes van zijn parlementaire boterham op te eten, wat het dan met de slechtst mogelijke gratie en een pruilip deed.

Premier De Quay is ongetwijfeld een verstandiger en vriendelijker kind dan minister Luns; doch men kan dit met genoeg en waardering constateren, zonder in de dwaling te vervallen dat hij nu, met name door zijn optreden bij de algemene beschouwingen, bewezen zou hebben dat hij werkelijk een toonbaar leider van het kabinet is geworden.

Zeker, hij bleek in staat het antwoord op de algemene beschouwingen — een antwoord waaraan, zoals men weet, alle betrokken ministers en alle betrokken departementen vlijtig meewerken — op redelijke wijze op te lezen; maar bij de replieken was het alweer ver beneden de maat.

En wie nog mocht twijfelen aan zijn onvermogen om als leider van een kabinet op te treden, zou ik willen verwijzen naar zijn houding bij het bekend worden van de verscherping van het Cubaans conflict. Niet alleen besepte hij blijkbaar niet, dat in zulke gevallen een verklaring van de regering nodig is; doch toen hij tenslotte voor het beantwoorden van een vraag van prof. Vondeling naar de Kamer kwam, gaf hij een ontwijkend, formalistisch,

antwoord, zoals men dat zou mogen verwachten van een willekeurig particulier, die dan bovendien noch politiek geïnteresseerd, noch politiek onderlegd zou zijn. Men moet zo'n antwoord eens vergelijken met de 'verklaring' die minister-president Drees aflegde bij het uitbreken van de Korea-crisis, om het verschil te zien tussen een leider van een kabinet en prof. De Quay. De heer de Quay heeft zich gedurende de drie jaar van zijn ambt ontwikkeld tot, op z'n gunstigst, de 'woordvoerder' van de ministerraad — als minister-president bestaat hij nog steeds niet.

Maar, zal men zeggen, en dat zeiden de leiders van de regeringspartijen dan ook bij de algemene beschouwingen, die ministers zijn dan toch in de loop der jaren met een reeks van maatregelen, op sociaal en economisch gebied gekomen, en ook wel op cultureel gebied (men denke aan de mammoet-wet), die ten goede is gekomen aan het welvaarts- en beschavingspeil van het Nederlandse volk. De toestanden zijn, onder het bewind van het kabinet De Quay, niet sléchter geworden, zoals de socialisten voorspelden toen dat kabinet oprad. doch integendeel een belangrijk stuk *beter*. Beter dan ooit in de geschiedenis van ons land. Dat heeft de regering, zónder socialisten, dan toch maar tot stand gebracht! Ziehier de kern van het betoog, dat men in alle variaties in en buiten de Kamer kan horen.

Niet ieder trekt daaruit de conclusies die dr. Berghuis, de voorzitter van de anti-revolutionaire partij, na de Kamerdebatten, aan zijn partijgenoten voorlegde.

De heer Berghuis vond immers dat, nu het zonder socialisten zo goed was gegaan, ook de volgende kabinetsformatie zonder socialisten moet plaats hebben; anders zouden die lieden nog menen dat ze tóch onmisbaar zijn en dat men eigenlijk spijt had van de formatie De Quay. Dat deze brave partijvoorzitter zich door die uitspraak meteen vastlegde op een verbond met de liberalen (die dus wél onmisbaar zouden zijn), is hem misschien, in dat milieu — waarin men tweemaal is uitgekomen onder leiding van de heer Zijlstra, die nu ontdekt heeft geen 'homo politicus' te zijn, — niet opgevallen. Trouwens de heer Zijlstra heeft altijd beweerd dat er geen onderscheid is tussen liberalen en socialisten, iets wat zijn zo juist geciteerde uitspraak bewijst, maar wat toch niet verder zou kunnen leiden dan tot gelijke afkeer van, of gelijke voorkeur voor die twee partijen. Doch het valt wel op, dat de heer Bruins Slot, sprekend namens de AR in de Tweede Kamer, de gelegenheid liet voorbij gaan om deze pikante Berghuis-stelling daar te poneren!

Toch werd er over de komende periode en over de politiek die dán gevoerd moet worden, nogal wat gezegd.

Prof. Oud, die het parlement gaat verlaten, had als voornaamste paragraaf in zijn politiek testament: de vermindering van de belastingdruk, iets wat aansloot bij het testament van de heer Zijlstra in diens millioenen-nota, waarin verklaard werd dat er in de afgelopen periode op dit gebied helaas minder tot stand was gekomen dan beloofd was, maar dat nu de grondslagen voor een belastingverlagings-beleid waren gelegd en dat de opvolgers van de heer Zijlstra tot taak hadden op die fundamenten een belastingverlagingshuis op te trekken. Tussen de testamenten van Oud en Zijlstra is er dus voldoende overeenstemming om de reeds genoemde uitspraak van dr. Berghuis enige zin te geven.

Maar de heer Bruins Slot, voor zover hij zich met de gewone politiek bezighield, sprak alleen over hogere uitgaven ten bate van in moeilijkheid verkerende boeren, wat minder op belastingverlaging dan op verhoging der staatsuitgaven wijst.

Nu is het, bij de situatie in de AR-kring, natuurlijk mogelijk dat de heer Bruins Slot al evenmin als de heer Zijlstra terugkeert als leider van de AR. Maar als hij b.v. opgevolgd zou worden door de heer Biesheuvel, die als leider van de boeren-organisaties méér staatsgelden vraagt, (en die als kampioen van een Nederlandse CDU, voor de 'christelijk-sociale' politiek van die beweging óók niet tot de goedkoopsten zal gaan behoren), wat komt er dan van de uitvoering van het testament van minister Zijlstra en diens geestverwant op belastinggebied, prof. Oud, terecht?

Er was dus alle grond voor het verwijt van de heer Vondeling aan minister Zijlstra dat het 'onzindelijk' is opvolgers te willen binden aan een taak die men zelf niet heeft kunnen volbrengen. Het is bovendien onzinnig de vermindering van belastingdruk prioriteit te willen geven als men tegelijkertijd de christelijk-sociale (maar ook de normale sociale) politiek prioriteit wil geven.

Zeker, ook binnen het systeem dat door prof. Vondeling bepleit werd, het systeem waarin voorrang wordt gegeven aan de eisen van sociale rechtvaardigheid, en waarin, bij de noodzakelijke vergroting van de produktie, de consumentenbelangen hun volle gewicht krijgen, ook binnen dát systeem is een vermindering en een juistere verdeling van de belastingdruk, nodig en mogelijk — en socialistische ministers van financiën hebben, zoals ex-minister v. d. Kieft nog onlangs duidelijk aantoonde, op dit gebied méér gepresteerd dan prof. Zijlstra — maar men moet duidelijk uitspreken waaraan men de voorrang geeft.

Het is een merkwaardig geval met deze regering en haar aanhangers: van alle fouten en tekortkomingen, van alle niet vervulde beloften, krijgt de hoogconjunctuur de schuld, als ware die toestand, tot dusver als een gunstige omstandigheid beschouwd, een soort nationale ramp.

Maar van alles wat tot stand is gekomen — en wat alleen tot stand kón komen door de *hoogconjunctuur* — eist de regering: dat we het zullen zien als resultaat van haar beleid en van haar verdiensten, zonder te gewagen van het feit dat ze de omstandigheden der hoogconjunctuur met zich mee had. En wat men haar kan verwijten, is juist, dat ze, bij die gunstige omstandigheden, zo *weinig* tot stand heeft gebracht, zeker op het gebied van een rechtvaardiger verdeling van het nationale inkomen.

Dat er, in een hoogconjunctuur die alles overtreft wat men in Nederland na de oorlog gekend heeft, loonsverhogingen tot stand zijn gekomen, dat is, gezien de gelijktijdige krapte van de arbeidsmarkt, nogal vanzelfsprekend; maar dat dit alles geschiedde op de irriterende wijze die het bewind van staatssecretaris Roolvink kenmerkte, op een wijze bovendien die de positie van de vakbeweging aanvrat, dát is het speciale stempel door het kabinet De Quay op die vanzelfsprekende — en relatief onvoldoende — loonsverhogingen gedrukt. Niet iets om trots op te zijn. Evenmin als het ambtenarenbeleid van minister Toxopeus een zaak is om trots op te zijn.

Dat minister Veldkamp de jongste troonrede opluisterde met een reeks van voornemens op het gebied der sociale wetgeving, kan men alleen maar toejuichen, zoals prof. Vondeling dan ook deed — al moeten veel van die voorstellen nog kritisch bekeken worden — maar dat men deze bewindsman, die toch beschikbaar was bij de vorming van het kabinet, passeerde, om de hem toekomende plaats te geven aan de ongelukzalige heer Van Rooy, dát behoort tot de genie-streken die, bij de vorming van dit kabinet, uit het gemeenschappelijk beleid van de heren Romme en De Quay voort sproten, en dat mocht gerust gereleveerd worden, bij het onderzoek dat de heer Vondeling naar de personen instelde die in dit kabinet zitting hebben.

Anderen zouden, in dit verband wellicht ook de vraag gesteld hebben, waarom minister Luns, die immers direct na het tekenen van het Nieuw-Guinea-akkoord verklaarde dat hij had willen heengaan, maar dat hij aanbleef omdat zijn vetrek op dat moment de Indonesiërs aanleiding zou geven tot militaire acties, tháns, nu het verdrag door de VN geaccepteerd was en al in uit-

voering was, nog altijd bleef zitten? En weer anderen, zouden de vraag hebben gesteld, hoe het zit met de positie van minister Visser; door de Eerste Kamer-fractie van de VVD uitgeworpen, door de Tweede Kamer-fractie van die partij 'voorlopig gehandhaafd', en naar zijn eigen mening maling kunnende hebben aan het parlement omdat hij 'minister van de Kroon' is? De heer Vondeling vond blijkbaar dat zijn rekvisitoir, (waarin ook de positie werd bekeken van minister Cals bij een eventuele verwerping van de mammoetwet, benevens de posities van de 'nooit veelbelovende' minister Beerman en die van minister Van Aartsen, die nu de woningbouwpolitiek, waarvoor hij in 1960 aftrad, rustig — maar vanzelfsprekend slecht — ten uitvoer brengt), zó al welletjes was. En dat was het ook.

Zoals gebruikelijk, werd noch van uit de Kamer, noch van de kant van de regering, diep ingegaan op het kritische of op het constructieve deel van het betoog van de heer Vondeling. Ieder houdt daar, de slechte gewoonte getrouw, zijn eigen verhaal. Eigenlijk zouden de 'algemene beschouwingen' eerst goed tot hun recht komen en aan hun bedoeling voldoen, indien voor de *replieken* een even grote plaats werd ingeruimd als voor de beschouwingen in eerste instantie. Bij de bestaande methode hebben de replieken een 'afraffel' karakter en komt er van een debat niet veel terecht.

Misschien kan de commissie die de werkwijze van het parlement onderzoekt, ook hieraan eens enige aandacht besteden? Een écht debat zou wellicht de vergroting van de politieke belangstelling ten goede komen.

Van de redevoeringen die werden gehouden, was die van dr. De Kort, de leider van de KVP vooral merkwaardig doordat hij — bij alle hulde voor de prestaties van het kabinet, — toch duidelijk deed uitkomen dat het bindingloos en afspraakloos tijdperk, door het huidige kabinet ingezet (en toen als het bijzondere en nieuwe door alle verantwoordelijke partijen geprezen, doch thans alleen nog door de heren Oud en Tilanus toegejuicht) hem als systeem weinig geslaagd voorkomt en liefst dan ook maar in 1963 beëindigd dient te worden. Voor wat zijn opmerking betreft dat de afspraken niet ál te gedetailleerd dienen te zijn, wil ik er op wijzen dat het, in het verleden, juist de heer Romme was, die steeds met uiterst gedetailleerde programs naar voren kwam.

Van prof. Oud kan nog vermeld worden, dat hij een pleidooi hield voor waardevaste of welvaartsvaste pensioenen, waarin hij

de vroegere houding van de VVD ten aanzien van de onaantastbaarheid dier pensioenen in relatie tot de AOW — tot dusver een kernstuk van de VVD-propaganda — losliet. Deze bekering tot een standpunt dat door de PvdA altijd gehuldigd werd, valt te prijzen, al blijft de schade aangericht door de jarenlange onaantastbaarheidspropaganda van de VVD geheel en al voor rekening van de VVD. De voordelen van dat soort propaganda heeft de VVD al lang geïncasseerd, en zelfs weer verloren!

De heer Tilanus was, zoals gewoonlijk, niet ontevreden. In het Nederlandse politieke leven is naar zijn mening niet veel veranderd sedert de vooroorlogse periode, en er dient ook niet veel te veranderen. Wie aan deze blijde boodschap der gezapigen genoeg heeft, zal zich in de kring van de CHU wel blijven thuisvoelen. De heer Tilanus meent dat die kring wel altijd constant zal blijven. De cijfers wijzen uit dat die kring steeds kleiner wordt. He-las gaat dit kleiner worden, naar de aard van degenen die zich tot de traagheid aangetrokken voelen, nogal traag.

De heer Bruins Slot had een blijde boodschap van heel andere aard. Heb ik het wel begrepen — maar ik heb onvoldoende affiniteit met de theologie om betogen van die aard, die men elders in de wereldpolitiek niet zal vinden en die alleen in het Nederlandse parlement voorkomen, goed te begrijpen — dan vindt hij dat de christelijke partijen in Nederland nog slechts een conserverende taak hebben, die onvoldoende is om inspiratie te geven.

Die inspiratie verwacht hij van een internationale christelijke politiek. Dat ook dit een Europees-provinciale politiek zal zijn, aangezien in Amerika — en zelfs in Engeland — geen politiek van confessionele aard aanvaard wordt, is hem blijkbaar ontgaan. En dat het dan weer gaat om 'opening naar links', zoals in Italië, of 'opening naar de liberalen' zoals bij Adenauer, zegt hem blijkbaar ook al weinig omtrent de beperktheid der christelijke politiek. En nog minder zegt het hem, dat het protestantisme bij dit alles slechts aanhangsel van een roomse politiek wordt.

Maar misschien bedoelt hij wat anders. In zijn rede klonken óók die ethisch-irenische vaagheden door, die van een bepaald soort christendom een neutralistische bijwagen van het communisme maken, aangegrepen door de atoombom-paniek. De anti-revolutionairen hadden bijna altijd een politiek die ik op nagenoeg alle punten moest afwijzen. Maar ze hadden ruggegraat en ze waren kerels. Uit de rede van de heer Bruins Slot walmde me een weekdieren-mentaliteit tegen. Ze werd door velen echter zéér geprezen.

Dat de algemene beschouwingen, zoals gewoonlijk, tot geen enkel resultaat leidden, ligt voor de hand. Alle fanfares van de kant der regeringspartijen en van de kant van het kabinet zelf, kunnen echter niets veranderen aan de werkelijke situatie.

Die situatie is deze: dat het kabinet De Quay een aflopende zaak is zonder enige werkelijke betekenis. In de toch al zo traag stromende Nederlandse politiek, is het een poel geweest waaruit herhaaldelijk weinig verkwikkelijke geuren opstegen, een poel terzijde van de rivier die nu weer een beetje begint te stromen.

Het laatste jaar van dit kabinet is van geen betekenis meer. Ieder denkt nog slechts aan de naderende verkiezingen; en alleen de heer Berghuis ziet het kabinet als een experiment dat voor herhaling vatbaar is. Voor alle anderen is het, (of men het zegt of niet, ja zelfs als men het tegendeel zegt), een mislukt experiment; dat alleen door de hoogconjunctuur niet voldoende mislukte om het tijdig te beëindigen. Nu is er niemand die het nog belangrijk genoeg vindt om een poging te doen tot beëindiging ervan. Men laat het zich zelf rustig naar zijn eigen begrafenissen dragen. Vrijwel alle hoofdfiguren uit het kabinet hebben zich zelf politiek al afgedankt; sommigen zelfs politiek begraven.

Vandaar dat de algemene beschouwingen dit derde jaar, méér dan anders, de inzet van de verkiezingscampagne waren. Eerst de uitslag van die verkiezingen zal aangeven of er in Nederland weer politiek mogelijk is; of dat we weer in een andere poel terecht komen.

Van de kant van de PvdA is bij deze algemene beschouwingen duidelijk aangegeven hoe wij de komende periode zien en wat wij in die periode willen bereiken.

Het was een goede opening van de verkiezingscampagne, die ditmaal niet om het nog zittende kabinet gaat; maar om en over het kabinet heen. Het Nederlandse volk moet het ten slotte beslissen: politiek of zaakwaarnemerij; rivier of poel.

*J. H. Buiter, C. Poppe en
H. Wallenburg*

Interne leiding en organisatie van een vakbeweging

In het kader van de beschouwingen over het 'inwendige leven' van de vakbeweging (S en D januari en april 1962) is in het laatst gepubliceerde artikel ingegaan op de positie van de specialisten-niet-bestuurders (de medewerkers). Daarbij moest het functioneren van het vakbondsapparaat in zijn geheel als achtergrond worden genomen en kon niet worden voorbijgegaan aan de positie waarin de bezoldigde bestuurders zich in de organisatie bevinden.

In hetgeen volgt willen wij nu trachten deze problematiek nog wat nader te specificeren. Voor de gedachtenvorming is als uitgangspunt genomen een grote, niet-confessionele vakvereniging die werkt als bedrijfsbond.

Allereerst willen wij trachten de vakvereniging in haar traditionele vorm, vanuit het gezichtspunt van de interne leiding en organisatie van de arbeidsorganisatie (de bureaucratie), die zij óók is, te karakteriseren. In de loop van de tientallen jaren van haar bestaan is de functie van de vakbeweging verschoven, zowel haar maatschappelijke functie in het algemeen, als de relatieve betekenis die zij voor leden en kader heeft. Wij kunnen aannemen dat de werkwijze van de vakbonden zich daarbij niet geheel heeft aangepast; zulk een 'lagging' is een algemeen verschijnsel van bureaucratieën met een enigszins lange historie, gedurende welke belangrijke functieveranderingen zijn opgetreden. De consequenties van de veranderingen en de problemen die deze oproepen voor leiding en organisatie van het vakbondswerk, worden nu in het tweede en derde gedeelte van dit artikel besproken. Ten slotte wordt ingegaan op de mogelijkheden tot aanpassing van het 'management' van de vakbond aan de gewijzigde omstandigheden.

Het is verheugend dat daarbij niet hoeft te worden volstaan met het formuleren van een aantal 'vrome wensen'; gedurende de vier jaren dat in de ANMB deze problemen (daar aangeduid als 'structuurzaken') de speciale aandacht van de leiding hebben gehad, kon een aantal der genoemde mogelijkheden op hun werk-

baarheid worden getoetst. Een en ander heeft in deze Bond reeds tot duidelijke resultaten geleid.¹

ORGANISATORISCHE KARAKTERISTIEK VAN DE TRADITIONELE VAKBOND

Vereniging en apparaat

Een belangrijk deel van de organisatorische problematiek van de vakbeweging komt voort uit het feit dat zij enerzijds een democratisch georganiseerde vereniging is, waarin de leden invloed moeten kunnen uitoefenen op het te voeren beleid en op de keuze van haar leiders en dat zij anderzijds een goed functionerend apparaat ambieert te zijn voor de belangenbehartiging van haar leden.

Centraal beleid

De ontstaanswijze van de 'moderne' vakbeweging geeft reeds aan dat men daarbij van de oorsprong af duidelijk heeft gekozen voor een accent op het apparaat. De vakbeweging heeft van de aanvang af een sterk centraal, door autocratische leiders gevoerd beleid gekend; een beleid dat zich onmogelijk voortdurend kon conformeren aan een uitspraak van (groepen van) leden.

De moderne vakbeweging had als strijdorganisatie in een aantal opzichten een militair karakter (de terminologie was ook ten dele aan de militaire organisatie ontleend) en de leiders wilden uitdrukkelijk niet 'de kruiers van de arbeiders' zijn; de communicatiestroom liep van de aanvang af in hoofdzaak van boven naar beneden en de intenties van de leiding werden door een gedisciplineerd optreden van kader en leden gerealiseerd. De organisatiestructuur van de bond moest zowel het doelmatig functioneren van de verenigingsaspecten (dus het proces van beleidsbepaling, beleidscontrole en beleidsinformatie) als een efficiënte uitvoering van het centrale bondsbeleid mogelijk maken. Het is niet verwonderlijk dat, waar het accent zozeer op het laatste gezichtspunt lag, het verenigingskarakter voortdurend bedreigd werd.

Immers, een doelmatige sociale strijd (en later een goed gevoerd overleg) vereiste een stabiel apparaat met 'professionals'

¹ Een korte uiteenzetting over de formele structuur van de ANMB is te vinden in het eerste artikel (S en D januari 1962 jaargang 19 nr 1 pg. 4-6.)

(de 'moderne' vakbeweging heeft als een duidelijke beleidslijn door haar gehele geschiedenis, dat de hoogte van de contributie het aanstellen van bezoldigde bestuurders mogelijk moet maken). Het apparaat, dat continuïteit en in verband daarmee professionalisatie vroeg, kon daarmee echter gemakkelijk in strijd komen met de verenigingseisen.

Dit werd vooral duidelijk toen het apparaat zich ging decentraliseren en in de grote afdelingen bezoldigde afdelings- en districtsfunctionarissen werden aangesteld. Dezelfde mensen die als bestuurslid van hun afdeling verantwoording moesten afleggen aan hun leden, waren anderzijds de uitvoerders van het centrale bondsbeleid. Hun 'vrijstelling' maakte de communicatiemogelijkheid met de top groter dan die met de leden en creëerde ook een afhankelijkheid van het centrale bestuur; daardoor richtten zij zich meer op de top dan op de leden, en zij werden dus de facto functionarissen in een (weliswaar soms door een zekere 'collega'-camaraderie gecamoufleerde) hiërarchie. De zeer lange zittingsperiode van de bezoldigde bestuurders (geen verschijnsel van de laatste decennia) wijst in deze richting. Hun verkiezing in de ledenvergadering van een plaatselijke afdeling was soms niet veel meer dan een formaliteit.

Middels scholing, informatie en propaganda kregen zij de leden 'mee' (althans niet tégen) met het centraal uitgestippelde beleid.

Ideële doelstelling

Het ideële karakter van de vereniging heeft er in hoge mate toe bijgedragen dat de gesignaleerde spanningen werden opgevangen. Het autocratische stempel van de vakbondsorganisatie en de daaruit voortvloeiende noodzakelijke discipline konden worden gehandhaafd door het appèl van inspirerende leiders, door een roepingsbesef bij het kader en ook bij een deel van de leden in zijn activiteit bij te dragen tot belangrijke maatschappelijke hervormingen, door een solidariteitsidee die werd gevoed uit de aanwezig geachte gezamenlijke verdrukking. Aan de wensen van de leden werd tegemoetgekomen doordat hun ontevredenheid kon worden geplaatst in het kader van een toekomstperspectief met een momentele culturele expressie (ontwikkelingsideaal) en met een momentele materiële honorering.

Bewuste leiding en organisatie minder nodig

De gemeenschappelijke ideologie heeft ook een bewuste en zorg-

vuldige interne leiding en organisatie als het ware minder nodig gemaakt; er werd niet steeds op verantwoorde wijze met mensen en middelen gemanipuleerd en dat heeft toch een redelijk functioneren niet in de weg gestaan.

Bijdrage van vrijwilligers

Het functioneren van de organisatie werd mede mogelijk gemaakt door de vrijwillige activiteit van honderden kaderleden in afdelingen en bedrijven op het gebied van propaganda, inning van contributie enz. Naast de professionalisatie van het hogere bestuurskader dienen de bijdragen van dit onbezoldigd kader als een zeer wezenlijke bestaansvoorwaarde voor de vakbeweging te worden genoemd.

Recrutering van bezoldigden

Het ideële karakter enerzijds en het zijn van vereniging anderzijds hebben voorts een stempel gedrukt op de wijze van recrutering van het bezoldigd kader. In de basis van de bonden, de afdelingen, werd met name op deze gezichtspunten het kader gerecruteerd. Men zocht naar de man met 'een goede instelling' en die bij voorkeur uit 'een goed nest' kwam, die — vooral i.v.m. de voorzittersrol — een goed vergaderingsleider en vlot spreker was dan wel — voor het vervullen van een secretaris- of penningmeestersfunctie — enige administratief-organisatorische capaciteiten bezat. De hier benodigde capaciteiten zijn wezenlijk verschillend van die van bezoldigde afdelings- en districtsbestuurders en zeker van die van bezoldigde hoofdbestuurders. In de professionele bondshierarchie werden immers meer kwaliteiten gevraagd als functionaris in een groter verband en als contactfiguur-onderhandelaar met de werkgeversrepresentanten.

De promotielijnen nu liepen in hoofdzaak — zoals dat in een vereniging betaamt — van afdelingsbestuurder via bezoldigde naar hoofdbestuurder. Voor een gering gedeelte kwamen de bezoldigden ook voort uit de administratief-organisatorische lijn binnen de bond en voor een nog kleiner gedeelte uit de stafmedewerkers. De echte verenigingsfiguren werden nu, als bezoldigde bestuurders, voor 'manager'-taken gesteld, waarop ze in de afdelingen niet waren geselecteerd en ook in geringe mate waren beproefd. De verenigings'bureaucraten' werden vaak belast met specialistische taken (penningmeester) en voor hen geldt een en ander dus in mindere mate.

Mobiliteit bezoldigden

De bezoldigde bestuurders werden dus in hoofdzaak volgens de verenigingsprocedure geselecteerd, maar zij waren verder slechts in geringe mate onderworpen aan de verenigingscontrole. Deze moest nu worden uitgeoefend door het hoofdbestuur dat hen als bezoldigde functionaris moest beoordelen (en dat overigens zélf alleen door een congres kon worden aangesproken). Als normaal functionaris in een arbeidsorganisatie konden zij echter slechts in beperkte mate worden behandeld. Er waren in de vakbonden slechts beperkte mogelijkheden om de waardering voor de bijdrage der functionarissen tot uitdrukking te brengen; de uiterste sanctie: ontslag, was vaak moeilijk toe te passen. Traditioneel zijn immers de mogelijkheden voor het verkrijgen van een andere werkkring voor de ontslagen functionaris beperkt en zou een terugval op het arbeidersbestaan het resultaat zijn geweest. Bovendien werd een dergelijke sanctie in het ideële klimaat zwaar gewogen. Ook het vrijwillig vertrek van bezoldigden kwam in het verleden weinig voor door het ontbreken van mogelijkheden; het werd voorts vaak als 'desertie' ervaren. De mobiliteit van de functionarissen was daardoor geringer dan in een 'normale' organisatie; mogelijkheden tot verstarring op basis van ongeschiktheid, dan wel een zich langdurig handhavend gebrek aan samenwerking binnen een college van bestuurders, waren dus aanwezig.

Externe gerichtheid van bezoldigden

Een volgend gezichtspunt dat van belang is voor het functioneren van de vakbondsorganisatie was de geringe aandacht voor de interne organisatie van de bezoldigde bestuurders. Structureel kwam deze externe gerichtheid voort uit de functie van de vakbonden die middels overleg en strijd met anderen hun werk moesten verrichten. Ideëel werd deze tendentie verstrekt door een zwaar aangezet arbeidsethos: een goed bestuurder was nooit thuis, hij 'werkte' alleen in zijn eigen opvatting, als hij met leden, kader of werkgevers praatte.

De bestuurder wenste vaak niet 'bureaucratisch' te worden gevonden, d.w.z. hij wilde door leden en kader worden beschouwd als een soepele, joviale figuur die 'altijd op sjouw is.' Bestuurders hadden soms een wat overdreven voorstelling van het overigens vaststaande feit, dat handarbeiders slechts moeizaam aanvaardden, dat je achter een bureau óók kunt werken.

De externe gerichtheid enerzijds en de geringe deskundigheid

op het gebied van de administratieve organisatie anderzijds hebben in een aantal vakbonden in het verleden geleid tot een zekere verwaarlozing van het 'vakbondsbedrijf' en soms tot het ontstaan van apparaatsbeheerders (niet-bestuurders) die door hun deskundigheid een grote informele invloed uitoefenden ('grijze eminenties').

Aard van het leiderschap

Het karakter van vereniging met een ideële doelstelling heeft voorts een aantal merkwaardige gevolgen gehad voor het in de vakbeweging uitgeoefende leiderschap. Een zekere hiërarchering is van de aanvang af noodzakelijk geweest en ook geëffectueerd. Toch ziet men dat bezoldigde bestuurders moeite hadden in organisatorisch verband een duidelijk leiderschap van anderen te aanvaarden en aan anderen te geven; zij waren immers allen in hun gevoelen gelijkgerechtigde bestuurders, collega's gezamenlijk verantwoordelijk voor de gestelde doelen. Zij voelden zich geen apparaatsfunctionarissen met een beperkte taak en verantwoordelijkheid, maar zelfstandige onderaannemers, bij voorbeeld binnen een bepaald district; hun selectie was dan ook niet geschied op specialistische maar op generalistische kwaliteiten. Het was daardoor soms moeilijk een inzicht te verkrijgen in de feitelijke gezagsverhoudingen; deze zijn vaak verhuld. Voorstellen om districtsfunctionarissen in een groot hoofdbestuur op te nemen waren symptomen van het feit dat districtsbestuurders zich als 'bestuurder' ook mede-verantwoordelijk voelden voor de bond als geheel. In vele bonden hadden (en hebben) districtsbestuurders ook zitting in de bondsraad en werden daar geacht het beleid van de bond als geheel te bepalen. De ervaring dat daar niet veel van terecht kwam en dat men tóch gedwongen was om in het eigen district het door de topfunctionarissen vastgestelde beleid te verdedigen en uit te voeren, werkte soms bijzonder frustrerend.

De problematiek is het duidelijkst binnen het hóófdbestuur, dat immers principieel een collectief leiderschap uitoefent; de bestuurders — die vaak in meerderheid geen specialisten waren en wilden zijn — wensten dit ook uitdrukkelijk te onderstrepen, zeker als zij alle bezoldigd waren.

Vanuit een oogpunt van verenigingsbestuur is er nu bezwaar tegen een college waarin één of enkele leden een wezenlijk 'zwaardere' positie zouden bekleden dan de anderen. De bezwaren tegen een klein dagelijks bestuur dat veel zelf regelt, of tegen een voorzitter of secretaris die als directeur optreden, zijn welbekend.

Anderzijds heeft de problematiek van de vakbeweging steeds een slagvaardig beleid gevraagd waarvoor een duidelijke leiding nodig was.

Praktisch regelde dan ook een soort kernbestuur (de bezoldigden in een groot algemeen bestuur, of een dagelijks bestuur bij voorbeeld) formeel of informeel een groot aantal zaken en had ook de voorzitter of een andere centrale figuur vaak duidelijk een beslissende stem t.a.v. belangrijke problemen; daarop werden zij ook vaak uit de aanwezige bezoldigde bestuurders geselecteerd (vergelijk de figuur van de 'general secretary' in de Engelse vakbeweging). De grote vakbondsleiders zijn vanouds geen uitgesproken overlegfiguren en zij hebben vaak duidelijk persoonlijk leiding moeten en durven geven.

Geografische decentralisatie uitvoering

Wij hebben in het voorafgaande gewezen op het traditioneel centralistische karakter van het 'moderne' vakbondsbeleid. Dit houdt echter niet in dat het beleid ook in zijn uitvoering op één plaats zou zijn geconcentreerd. Integendeel, de vakvereniging is van de aanvang af óók als het ware een zeer groot vrijwillig filiaalbedrijf met honderden vestigingen door het gehele land, van hele grote tot hele kleine. Het 'produkt' wordt weliswaar centraal ontworpen, maar moet hoofdzakelijk in de afzonderlijke 'vestigingen' worden 'gemaakt' (zorg voor de uitvoering van de centraal vastgestelde richtlijnen) en dient aan de leden te worden 'verkoch't', die met hun contributiebijdrage, via de afdelingen een bestaansvoorwaarde voor het werk in handen hebben.

In een aantal opzichten is daardoor de organisatorische vakbondsproblematiek te vergelijken met die van het geografisch gedecentraliseerde grootwinkelbedrijf. Als extra complicatie komt daar echter bij de noodzaak om periodiek (wekelijks) bij alle leden de contributie te innen, deze te verantwoorden en over te dragen. Een heel leger van semi-professionelen, professionelen en vrijwilligers stond daarvoor ter beschikking. Administratief gaf een en ander een ingewikkelde problematiek, vooral ook door de omvang van de vakvereniging (tienduizenden transacties kwamen wekelijks tot stand, moesten worden geadmistreerd en gecontroleerd.)

Administratieve hulpkrachten zijn dan ook al vroeg ingeschakeld en kregen soms een sterke positie.

Districtsbestuurders

De geografische decentralisatie van de uitvoering van het bondsbeleid stelde de organisatie voor de noodzaak van instrumentering. Het was niet doenlijk, honderden afdelingen en bedrijven te bedienen vanuit één centraal punt. Vandaar dat hier als vanzelfsprekende oplossing voor de problemen van spanwijdte van leiding vanouds een rayonindeling is gevolgd, waarbij men vaak per deelgebied een bezoldigde bestuurder aanstelde (die dan vaak tevens formeel bestuurslid van een grote afdeling in dat rayon was). In de uitvoering van het centraal bondsbeleid moesten deze districtsbestuurders een grote zelfstandigheid hebben. Zowel de aard van het werk (intensieve activiteiten van de districtsbestuurders in hun gebied en niet op hun werk gerichte bezigheden van de hoofdbestuurder) als de mentale instelling (all-round figuren die geen bevoogding konden verdragen en wilden geven) maken deze grote handelingsvrijheid begrijpelijk.

Financiële taak

Wij vermelden ten slotte nog dat de vakverenigingen — huns ondanks — een belangrijke financiële taak gekregen hebben in het beheren van zeer aanzienlijke fondsen, voornamelijk de weerstands- en sociale kassen en — paritair met de werkgevers — allerlei voorzieningen in de betreffende branche. Ook hiervoor was een zekere deskundigheid — en wel op centraal niveau — noodzakelijk. Van hieruit wordt het ook begrijpelijk waarom de penningmeester vaak als eerste werd gerecruteerd uit de eigen administratieve, en niet uit de verenigingshiërarchie.

VERANDERINGEN IN DE VAKBONDSFUNCTIE

Grotere spanning vereniging-apparaat

De geestelijke en maatschappelijke veranderingen in de laatste tientallen jaren zullen in hetgeen volgt slechts summier kunnen worden aangeduid in hun effect op de functie van de vakbonden en zullen vooral in hun consequenties voor leiding en organisatie worden behandeld. Daarbij zullen wij zien dat de doelmatigheid van het apparaat een nog veel sterkere accentuering heeft gekregen en dat daarmee de spanning met het verenigingskarakter van de bonden is vergroot.

Centraal beleid

De strijd om de arbeidsvoorwaarden is de laatste decennia in toenemende mate geïstitutionaliseerd in gedifferentieerde overlegorganen en in — bij landelijke c.a.o. of andere overeenkomst vastgelegde — procedures t.a.v. de medezeggenschap. De nationale economie en het landelijk en over de bedrijfstakken heengrijpend beraad — onder andere met centrale overheidsorganen — verplaatsen het zwaartepunt van de vakbondsactiviteiten.

Veel meer wordt het beleid bepaald in het verband van de vakcentrale (NVV, KAB, CNV), veel minder op het niveau van de bedrijfstak. Veel meer ook moet op het politieke vlak worden geregeld, zulks mede door de inpassing van het loonbeleid in een centraal regeringsbeleid op sociaal-economisch gebied.

Door een en ander wordt de centralisatie van het beleid noodzakelijkerwijs versterkt. Boven de bedrijfsbonden komt — zo niet formeel dan toch in een aantal opzichten zeer reëel — de vakcentrale in sterke mate als top van een hiërarchie, die een aantal richtlijnen moet voorschrijven. Maar de hiërarchering wordt ook naar beneden versterkt. De centraal vastgelegde bedrijfsspelregels — bij voorbeeld met betrekking tot de overlegorganen, de beloningstechnieken, de werktijdverkorting — doen behoefte ontstaan aan gedecentraliseerd werkende uitvoerders en controleurs van het centraal vastgestelde beleid. De taak van de districtsbestuurder wordt daardoor aanzienlijk veranderd; zijn bewegingsvrijheid wordt kleiner, hij wordt a.h.w. meer de 'c.a.o.-inspекteur'. Het bedrijfskader krijgt een grotere aandacht van de districtsbestuurder die vooral probeert, het als 'verlengde arm' van het bondsbeleid te gebruiken. De afdelingsbestuurder past minder op dit bedrijfswerk, zowel qua niveau — te moeilijk voor honoraire krachten — qua tijd, als qua geografische locatie.

Inschakeling van specialisten

De gegroeide omvang der taken en de ingewikkeldheid van de problematiek waarvoor de vakbeweging zich gesteld ziet (en zich ook heeft laten stellen) heeft de vakbondsbesturen en de vakcentrales de laatste decennia genoodzaakt tot het aantrekken van specialisten, nu niet alleen meer op arbeidsrechtelijk terrein, maar ook bij voorbeeld op het gebied van economie, loontechniek, bedrijfsorganisatie, sociale verzekering, scholing, propaganda.

De plaats van de staf wordt ook voor de vakbonden een probleem; hierop is in het vorige artikel uitgebreid ingegaan.

Hiërarchie

Daarnaast maakt de uitbreiding van het aantal bestuurders een verdere hiërarchering haast onvermijdelijk. Bij de ANMB bij voorbeeld is in 1956 het districtshoofd, dat de leiding heeft over een klein groepje districtsbestuurders, tussengevoegd.

Ideële doelstelling

Zowel op de leden, op het vrijwillige kader als op de bezoldigden hebben de gewijzigde maatschappelijke verhoudingen en de daarmee samenhangende normatieve ontwikkelingen een belangrijke invloed gehad. Een en ander heeft zijn invloed op de structuur en de werkwijze van de vakverenigingen niet gemist.

De geestelijke en materiële situatie van de arbeiders is fundamenteel gewijzigd en als gevolg daarvan ziet het lid de bonden minder als een instrument voor maatschappelijke omvorming dan als een garantie voor — zakelijk te formuleren — concrete werknemersbelangen. Ideologische bindingen worden minder gevoeld, Het 'trouw aan de bond' heeft voor de jongere generatie een minder geladen klank.

Het gegroeide zelfbewustzijn van de arbeiders doet hen vragen naar doorzichtigheid van beslissingen, zowel in hun leven binnen het bedrijf, als in hun beleving van het vakbondslidmaatschap. Discipline wordt niet als vanzelfsprekend opgebracht. De vakbeweging moet klare, zakelijke en nuchtere taal spreken; het accent van de oude algemeen-ideologische propaganda verschuift naar een accentuering van de publiciteit die in de eerste plaats vóórlichting biedt. Ook binnen het vakbondsorganisme wordt de autoriteit van de leiding minder als vanzelfsprekend aanvaard. De vakbonden worden gedwongen in sterkere mate dan voorheen 'gewone bedrijven' te worden, die op een zakelijk en menselijk verantwoorde wijze hun werkzaamheden verrichten. Er is een geringere bereidheid bij het onbezoldigde kader, belangeloos en gedurende vele uren voor de bond op stap te gaan: het verminderende 'bewegings'karakter en de hogere waarde die aan de eigen vrije tijd wordt toegekend, zijn daaraan debet. De contributie-inning bij voorbeeld wordt in toenemende mate geprofessionaliseerd.

Er zijn ook, bij de huidige werkwijze van de vakbonden, naar verhouding minder mogelijkheden voor het gewone kaderlid om zich verdienstelijk te maken; de centrale beslissingen worden in de pers, radio en televisie en in de bondsorganen toegelicht. Het belangenbehartigingswerk in de bedrijven, dat toch al voornamelijk

lijk in handen was van de bezoldigden, is nu noodzakelijkerwijze praktisch geheel geprofessionaliseerd. Het bedanken van een handarbeider na 24 jaar bondslidmaatschap dat Van de Vall noemt, is illustratief in dit opzicht. Deze stelt: 'Het interesseert me niet veel meer, meestal was alles wat gedaan werd al in kannen en kruiken voordat de leden er iets van wisten. Vroeger deed iedereen aan zo iets mee, dan werden er acties gevoerd, vergaderingen belegd en kon ieder daar zijn mening uiten. Tegenwoordig lees je in de krant dat er weer iets is bedisseld en een week later lees je in het bondsblad wat er precies is gedaan . . .'²

Het dualisme van de overlegorganen in de onderneming, waarop in het eerste artikel werd ingegaan, maakt ook daar een zinrijke inschakeling moeilijk.

Verzakelijking

De uitbreiding en verzakelijking van het werk wordt duidelijk geïndiceerd in de professionalisatie van het vakbondswerk. Daarvan geeft het onderstaande staatje een inzicht, dat de situatie bij de ANMB weergeeft.

	1950	1962
aantal bezoldigde bestuurders	31	60
aantal stafmedewerkers	7	23
ledental	67.000	105.000

In een periode waarin het ledental met plm. 50 pct. toeneemt, neemt het aantal bezoldigde bestuurders toe met plm. 200 pct. en het aantal medewerkers met ruim 300 pct.

Behoorlijk uitgeruste kantoren worden ingericht, de salariëring opgetrokken, vervoersfaciliteiten (auto's) verleend.

De alternatieve beroepsmogelijkheden voor de bestuurders zijn — door hun relatief gestegen salariëring — enerzijds moeilijker geworden, naar de kant namelijk van hun vroegere bedrijfsfunctie. Anderzijds blijkt de verzakelijking van de arbeidsrelatie het in grotere mate mogelijk te maken, de band met 'de beweging' te verbreken (dat hoeft niet zo sterk meer als 'vaandelvlucht' te worden ervaren). Het maatschappelijk leven blijkt ook in veel grotere mate dan voorheen bereid, hen in gelijkwaardige functies

² M. van de Vall: 'De machtsstructuur van de welvaartsstaat' in S en D 1960, p. 527.

aan te stellen. Iets van de verstarringsverschijnselen is daarmee dus verlicht.

Externe gerichtheid

De externe gerichtheid van de bezoldigde bestuurders is er bepaald niet minder op geworden. De districtsbestuurder heeft zijn taak in hoofdzaak buiten zijn kantoor, de hoofdbestuurder heeft, door de maatschappelijke verweving van zijn functie, zelf zeer vele externe taken, die hem weinig mogelijkheden laten om op het vakbondskantoor aanwezig te zijn.

Verskil tussen bestuurders

In dit verband is het uiteengroeien van top -en districtsbestuurders opmerkelijk. De topfunctionaris heeft een ontzagwekkende hoeveelheid arbeid te verrichten in samenwerkingsvormen met overheidsorganen en werkgevers, waarin het beleid op het gebied van de arbeidsvoorwaarden wordt gemaakt en ten dele ook uitgevoerd. De hoofdbestuurder heeft soms politieke verantwoordelijkheden, zit in internationale organen, vakraad, bedrijfscommissies, pensioenfondsen, overlegt met allerlei organen van de vakcentrale, waarbij zijn bond is aangesloten. Een taakverdeling binnen het toporgaan is onvermijdelijk; om het daaruit voortvloeiende gevaar van een gebrek aan coördinatie op te vangen, wordt de rol van een 'senior' of een kleine groep 'senioren' belangrijker. Toch moet elke topbestuurder de activiteiten van zijn collega's kunnen volgen. Hij moet kennismaken van een grote hoeveelheid 'stukken' betreffende zaken die vaak in een ingewikkeld technisch kleed steken en waaruit het moeilijk is de beleidsmomenten te bepalen. Hij is veel minder dan de districtsbestuurder de 'all-round' man, meer iemand die in een vrij nauwkeurig omschreven gebied opereert en die over zijn beleid steeds overleg moet plegen met zijn bestuurscollega. De topfunctie is veel meer een 'normale' functie geworden, in een aantal opzichten vergelijkbaar met die in ambtelijke en bedrijfsorganisaties. De functie is nl. organisatorisch 'opgehangen' in een geheel van andere hoofdbestuurders, van een administratief apparaat, en van een aantal stafspecialisten en districtsbestuurders.

Aanvaarding interne leiding

Door de vergrote centralisatie en het duidelijker onderscheid in werkzaamheden van top- en rayonbestuurder is het duidelijker,

dat de één aan de ander een stuk leiding en steun moet geven en dat de districtsbestuurder deze dient te ontvangen. De aanvaarding der hiërarchie is daardoor vergemakkelijkt. Zij wordt echter weer bemoeilijkt door de grotere spanwijdte die de topleiding over het grotere aantal bestuurders in het land moet overbruggen en door de zo sterke externe gerichtheid van de topbestuurders, die weinig tijd hebben, zich 'naar binnen' te keren. In dit laatste opzicht hebben vakbondsleiders overeenkomsten met directeuren met een eigen commerciële taak, die hen van de gang van zaken in hun fabriek of kantoor verwijderd houdt; wij denken aan directies van sommige confectiebedrijven en aan bankdirecteuren. Ook de verzakelijking van doel en werkwijze van de vakvereniging en de gewijzigde mentale instelling vergt een ander soort leiderschap; de topleider kan minder op zijn aureool van 'aanvoerder van de schare' vertrouwen, maar moet het hebben van thans meer 'normale' overtuigingsmiddelen als leider.

ENIGE PROBLEMEN VAN DE HUIDIGE INTERNE LEIDING EN ORGANISATIE

Hoe heeft nu de vakbeweging in haar werkwijze op de gewijzigde omstandigheden gereageerd?

In het algemeen kan men zeggen: normaal voor iemand van haar leeftijd. Dat wil dus zeggen: langzaam, voorzichtig, met een duidelijke vertraging, maar even duidelijk wél in de richting van een aanpassing van haar patronen van structuur en procedures.

Zoals bij elke arbeidsorganisatie, waarbij — zoals hier — in een betrekkelijk kort tijdsbestek wezenlijke wijzigingen in doelstelling en mogelijkheden zijn opgetreden, kunnen ook bij de vakbond knelpunten en problemen worden gesignaleerd.

Vereniging-apparaat

In de eerste plaats komt de verenigingsfunctie niet altijd even duidelijk naar voren. De apparaatseisen zijn zo groot geworden, dat het verenigingsproces hier en daar de indruk maakt van een schimmenspel.

Bezoldigde, via psychotechnisch onderzoek door het hoofdbestuur geselecteerde afdelingsbestuurders zijn een bekend fenomeen; c.a.o.-vergaderingen en congressen zijn soms manifestaties van voldongen feiten. Afdelings- en bestuursvergaderingen moeten statutair gehouden worden maar hebben vaak weinig in-

houd; zij worden beheerst door van boven komende en soms door een bezoldigde bestuurder gepresenteerde informatie. Het is de vraag of zó nog veel wat in het arbeidsleven voor de leden speelt, naar boven kan komen en of er voldoende beïnvloedingsmogelijkheden zijn op kritieke wezenlijke punten van beleid en vervulling van belangrijke bestuursposten.

Centralisatie

Zowel de noodzakelijke centralisatie als de functionele decentralisatie ontmoeten nog veel weerstanden. De afzonderlijke vakbonden hebben de vakcentrales in het verleden zowel materieel als personeel niet steeds veel mogelijkheden geboden en deze kunnen dus ook niet op korte termijn volledig hun groeiende taken naar behoren vervullen. Organisatorisch zal het vrijwel onvermijdelijk worden, de regionale en plaatselijke eenheden binnen de vakcentrales en niet binnen de afzonderlijke bonden te stellen. Aldus worden de bestuurdersbonden (in een andere organisatorische vorm) tot de centrale posities, van waaruit men de naar woonplaats gedifferentieerde taken van de vakbeweging inhoud geeft. Met name de administratief-organisatorische problemen van de vakverenigingen (waaronder dat van de contributie-inning) worden groter en men kan zich niet aan de indruk onttrekken, dat de zelfstandige vakbonden slechts moeizaam de gewenste samenwerkingsvormen vinden.

Conformisme

Een merkwaardig gevolg van de nog niet geheel in structuur en procedures doorgewerkte noodzakelijke centralisatie van de vakbondsactiviteit is het opvallende conformisme dat de vakbondsleiding soms vraagt. Waren in het verleden discussies over wezenlijke punten van het vakbondsbeleid mogelijk en konden ook in het openbaar meningsverschillen naar voren komen, thans acht men het soms nodig, dat alle 'vakbewegers' krampachtig 'één gezicht vertonen'. Een serieuze interne kritiek op de gestes van de vakbeweging in Nederland na de bevrijding is ons — zelfs ten aanzien van beleidsonderdelen niet bekend. Het verschil met de gewoonten dienaangaande in de aan het NVV toch zo verwante Partij van de Arbeid is opvallend, hoewel uiteraard ook die Partij niet steeds uit zijn 'Politeia'-achtige problemen komt. Een studie, als die Goldstein heeft gemaakt van de Engelse 'Transport and General Workers Union', waarbij men een Amerikaan die

niet uit eigen kring voorkwam, volledige medewerking heeft gegeven en zijn resultaten in boekvorm heeft laten publiceren, is in Nederlandse verhoudingen bijkans ondenkbaar. Vele Nederlandse vakbonden zijn even gesloten als de meeste Nederlandse ondernemingen dat zijn.

Functionele decentralisatie

Ook ten aanzien van de functionele decentralisatie, die naar het bedrijf, zijn de organisatorische vormen nog niet steeds gevonden. Ten dele wordt nieuwe wijn in oude zakken gedaan (al of niet bezoldigde afdelingsbestuurders worden met deze taken belast), ten dele vinden de vakbonden begrenzings in de minder gelukkige taakstelling, die krachtens de wet op de ondernemingsraden en krachtens sommige c.a.o.'s is gegeven aan de overlegorganen. De leden van de overlegorganen zijn zowel belast met 'externe' zaken, min of meer namens de vakbond, als met 'interne' bedrijfszaken; zij dragen als meedenkende en adviserende instantie verantwoordelijkheid voor het ondernemingsbeleid.

Overdreven ambities tot kennisoverdracht

De toch al zo sterk in één richting werkende communicatiekanalen worden nog zwaarder in deze richting belast, doordat de vakbeweging ten dele vasthoudt aan ontwikkelingsidealen die niet geheel reëel meer zijn. Men wenst het ingewikkelde patroon van zijn centrale activiteiten ook naar beneden duidelijk te maken en taxeert daarmee de mogelijkheden en de interessen van de leden — ook van de kaderleden — niet steeds juist. Te veel wordt aangenomen, dat het gewone lid ook wil wat de top wil en dat het enige wat nodig is om hem 'mee' te krijgen is hem te doen weten, wat de top weet.

Structuur blijft achter bij functie

Op het feit, dat de organisatiestructuur niet geheel aansluit bij de gewijzigde verhoudingen, is reeds meermalen gewezen, met name t.a.v. de positie van de 'staf'. Een interne zwakte blijkt soms wanneer men, bij uitbreiding van de werkzaamheden, vrij automatisch het aantal bestuurders of bestuursassistenten zonder specialistische vaardigheden vergroot.

Een ander voorbeeld vormen de contacten die topbestuurders met bestuurders in het land hebben; laatstgenoemden ontvangen

soms onvoldoende steun — voor zover ze die krijgen — en dan nog vanuit verschillende bron. De noodzakelijke structurering van de vakbonden als geografisch en functioneel gedecentraliseerd werkende apparaten, is niet steeds voltooid.

Ten slotte zij vermeld het voorkomen van onvoldoende functie-splitsing, bij voorbeeld op het niveau van de districten. In één functie is soms een aantal moeilijk verenigbare taken gecombineerd. Wij denken hier b.v. aan de districtsbestuurder-c.a.o.-inspecteur, die daarnaast ook nog echt contactfiguur in receptieve zin moet zijn in zijn contacten met kader- en gewoon lid.

Recruterings bestuurders

De wijziging in functie-eisen van de bestuurders heeft niet steeds geleid tot een voldoende verandering van de recruteringspolitiek. Weliswaar is het psychologische geschiktheidsonderzoek ook hier doorgedrongen en selecteert men niet meer uitsluitend uit het eigen kader, maar in hoofdzaak maakt men toch nog zijn keuze uit de typische verenigingsfiguren (vergadering'beheersers', verenigings'bureaucraten'). De specialistische stafmedewerker en de administratief-organisatorische specialisten die in de bond werken, krijgen voorts een — beperkte — kans en grijpen die soms — organisatorisch gezien ten onrechte — omdat de medewerkers-status (en honorering) in de vakbeweging nog zo problematisch is.

Zien we naar de selectie-eisen, dan treft ons in de eerste plaats een verzaamd algemeen kennisniveau. De bestuurder moet een gelijkwaardig partner zijn van ondernemingsmanagers; hij moet zich op het bedrijf richten met technisch-organisatorische instrumenten. Hij is voorts een schakel in een communicatiepatroon van een gedifferentieerd apparaat; hij moet in toenemende mate organisatorisch kunnen functioneren. Hij moet weten gebruik te maken, van datgene wat anderen in dit apparaat doen; moet vaak zowel persoonlijk gezag over mensen kunnen aanvaarden als geven. Niet alle bestuurders, verlangend naar actie en naar het zelf opknappen van hun zaken 'passen' op de genoemde functie-eisen.

De moeilijkheden worden nog versterkt bij de recrutering voor de topbestuurder, wiens functie — zo hebben wij gezien — zozeer is gaan afwijken van die van de districtsbestuurder, maar die toch nog in overwegende mate uit hen wordt gekozen. Hij is vaak 'generalist', maar moet — krachtens een taakverdeling — een specialistische taak als 'full time job' uitoefenen. Hij dient veel

'met en via' anderen te werken, terwijl hij juist een 'eigen winkel' begeert. Hij dient grote lijnen van een beleid uit te stippelen; daarvoor is een zekere rust, bezinning, op een stoel ten hoofdkantore gekluisterd zijn, noodzakelijk, en dat terwijl hij graag 'op stap' is, b.v. in vergaderingen met leden of in het beïnvloeden van een werkgever. ('Ik doe tegenwoordig niets meer,' sprak eens een nieuwe hoofdbestuurder.)

Onvoltooide professionalisatie

Het facet van de professionalisatie, dat is gelegen in de salariëring van de bestuurders, geeft een merkwaardige indicatie van de positieonzekerheid, waarin deze vaak verkeren. De honorering ligt doorgaans — althans in Nederland — tussen die van de groep waaruit de bestuurders zijn voortgekomen (de arbeiders dus) en die waarmee men in het overleg en de onderhandelingen op voet van gelijkheid omgaat (directeuren en personeelschefs van bedrijven, secretarissen van werkgeversorganisaties, hoge ambtelijke functionarissen). Enerzijds lijkt men zich te willen blijven oriënteren op de groep die men vertegenwoordigt, anderzijds is de feitelijke leefwijze (leven 'buitenshuis') vaak niet veel anders dan die van de groep aan de andere zijde van de tafel. De hieruit voortvloeiende spanningen zijn waarschijnlijk meer bij de bestuurders zélf dan bij de leden aanwezig. De positieonzekerheid ten opzichte van de stafspecialisten wordt nog gereflecteerd in de moeite die men soms heeft met de honorering van deze medewerkers. Vooral het toekennen van een inkomen dat hoger ligt dan of gelijk is aan dat van de bestuurders zelf is moeilijk op te brengen, ook al zou dat uit anderen hoofde redelijk zijn. De onzekerheid waarin een aantal bestuurders verkeert ten aanzien van hun eigen positie, leidt hier en daar ook tot een merkwaardig defensief en conservatief gedrag een wat krampachtig vasthouden aan de bestaande gewoonten. Te denken valt bij voorbeeld aan de reacties op de recente beschouwingen van Hoefnagels. Dit gedrag kan onmogelijk volledig worden verklaard uit de omstandigheid, dat de vakvereniging door haar ouderdom behoudende trekken is gaan vertonen.

Nog interne verwaarlozing

De externe gerichtheid van de bestuurders en hun vaak niet sterk aanwezige 'managerial' kwaliteiten leiden er toe, dat er nog kan worden gesproken van een zekere interne verwaarlozing, zulks

zowel op het gebied van de interne organisatie, van het personeelsbeleid, als van het algemene beleid op langere termijn van de vakbonden. In een aantal opzichten pleegt men roofofbouw op zich zelf en anderen; de vakbeweging is qua menselijke verhoudingen een hard bedrijf, waarin de gerichtheid op het werk spanningen oproept, die soms onvoldoende worden onderkend.

Te ideologische informatie

De vakbeweging voert in een aantal opzichten nog te veel een ideologisch gekleurde propaganda en voorlichtingspolitiek. De mogelijkheden van zakelijke informatie en van de beïnvloeding van de publieke opinie middels de massa-communicatiemiddelen, worden nog onderschat. Het bondsorgaan wordt nog te vaak beschouwd als een speciale activiteit van een niet-gespecialiseerde redacteur en herinnert — in opmaak, inhoud en stijl — aan de, eveneens ongelezen ter zijde gelegde, 'goedige' blaadjes van minder belangrijke tennisclubs en verenigingen van filatelisten.

MOGELIJKHEDEN VOOR HET INTERNE VAKBONDS- BELEID

De problemen waarvan in het voorgaande melding werd gemaakt, zijn grotendeels onvermijdelijke verschijnselen bij veranderende organisaties. Oplossingen op korte termijn zijn er weinig; men dient de onvolkomenheden te aanvaarden. Dat wil evenwel niet zeggen, dat men ze niet zou moeten onderkennen. Een basis voor verandering, op langere termijn gezien, kan aldus worden gelegd. Wellicht zijn voorts op een aantal punten enige mogelijkheden aan te geven. Uiteraard kan dit niet in de vorm van pasklare recepten; veel meer moet worden gezocht naar een aantal thema's waaromtrent bezinning nodig is, en naar richtlijnen om een proces van verandering op gang te brengen. Daartoe bieden de genoemde 'problemen van leiding en organisatie' uitgangspunten, die niet alle opnieuw behoeven te worden gesteld. Op enkele onderdelen willen wij hieronder nog graag speciaal de aandacht vestigen.

Vereniging

Het zal nodig worden om de mogelijkheden en beperkingen van de vakbond als vereniging te bezien en te instrumenteren. Een

beperkt aantal centrale beleidsrichtlijnen moet bij voorbeeld tijdig aan ledenvergaderingen kunnen worden voorgelegd. Verkiezings- en werkprocedures dienen te worden gevonden voor een onbezoldigd kader dat geheel los staat van de 'professionals' en dat zodoende een eigen controlerende rol duidelijk kan uitoefenen. Bondsraad of Raad van Bestuur kunnen in die zin worden omgebouwd. Onwezenlijke procedures dienen te worden afgeschaft.

Functie-differentiatie

Overwogen dient te worden of niet naar een grotere functie-differentiatie met bijpassende selectieprocedure kan worden gestreefd. Bij de ANMB zijn hiervoor bij voorbeeld aanzetten te vinden in de gespecialiseerde 'bedrijvenmedewerker', waarmee men thans ervaringen opdoet. In hetzelfde kader kan worden gezien een duidelijker scheiding van de geografische geleide apparaatzorg enerzijds en de functionele benadering van de bedrijven middels zgn. 'actiewerk' en beïnvloeding van de arbeidssituatie anderzijds. Ook hiermee maakte de ANMB een begin. Op de districtskantoren van de ANMB tracht men voorts chefs de bureau te selecteren, die niet via de administratief-organisatorische dienst een bestuurdersfunctie ambiëren. Men heeft deze functie bewust gezien als eind-functie en uitdrukkelijk de assistent-bestuurdersfiguur hier willen vermijden.

Ook op het gebied van de staf zijn er wat dit betreft grotere mogelijkheden dan veelal worden benut; wij denken hierbij ook aan propaganda en 'public' en 'industrial' relations. De ANMB bij voorbeeld heeft — waarschijnlijk als enige vakbond in den lande — een medewerker voor personeelszaken, vakjournalisten, research -en scholingsmedewerkers, allen geselecteerd op deze functies.

De vakbondsstructuur zal door dit alles wezenlijk worden gewijzigd. De topleiding bestaat niet meer uit een groot aantal professionals, dat met collega's of algemene bestuursassistenten naar behoefte wordt uitgebreid. Een beperkt aantal 'generalisten' aan de top van een vakvereniging kan een centraal — en zo nodig gehiërarcheerd-specialistenkorps van medewerkers, en een gehiërarcheerd — en ten dele gespecialiseerd — gezelschap van districtsbestuurders en -medewerkers voldoende leiding geven. Een aantal onbezoldigde topbestuurders of een beperkt onbezoldigd bondsparlement, dat regelmatig bijeenkomt, kan dit geheel dan begeleiden en controleren.

Deze werkwijze zou uiteraard betekenen, dat een recrutering van bezoldigden uit het onbezoldigde afdelingskader en van hoofdbestuurders uit de districtsfunctionarissen minder automatisch de promotielijn in de vakbondsorganisatie zou moeten worden.

Geografische decentralisatie

Aan het probleem van de communicatie met 'het land' zou bij grotere vakbonden kunnen worden tegemoet gekomen door teamvorming van districtsbestuurders (met een duidelijke 'senior' onder hen) en door het aanwijzen van hoofdbestuurders, die een speciale verantwoordelijkheid krijgen voor het contact met een aantal districten.

Bij de ANMB zijn met de groepsvorming in de districten sinds 1956, met de versterking van de positie van het districtshoofd en met de instelling van de 'bondsbestuurder-districtscontactman' in de laatste jaren gunstige ervaringen opgedaan.

De teamvorming kan, ook vanuit sociaal-psychologisch gezichtspunt gezien, bijzonder gunstig werken. De uiterst moeilijke taak van de districtsbestuurder vraagt als het ware om een mogelijkheid tot taakverdeling, samenwerking en onderlinge steun binnen het district. De wat romantische tijd van de eenzame 'Einzelgänger' is nu wel voorbij.

Leiderschap

Pogingen zouden moeten worden aangewend om het leiderschap dat in de bonden wordt gevraagd, naast organisatorisch, mede in de selectie en in de functietraining — ook van de hoogste gezagsdragers — meer accent te geven. De overgang naar een beslist, doorzichtig organisatorisch en 'receptief' leiderschap kan niet voldoende aandacht krijgen.

Externe specialisten

De vakbeweging zou zich op het gebied van haar interne leiding en organisatie moeten voorzien van de steun van externe specialisten ter ondersteuning van de intern werkende figuren. Zij zijn en worden geen onderdeel van het apparaat; kunnen ook in de hoogste regionen de spiegel voorhouden aan de naar buiten gekeerde leiding en kunnen attenderen op het steeds dreigende gevaar van het verwaarlozen van de mensen en van de organisatie.

Procedures

De vakverenigingen zullen grotere aandacht moeten besteden aan hun procedures ter verwezenlijking van hun doelstellingen. Te denken valt aan schriftelijke en mondelinge communicatieprocedures, maar wellicht nog meer aan het zoeken van wegen om ruimte te maken voor een andere instelling tegenover het werk dan die de spontaan en intuïtief reagerende — haast commercieel ingestelde — bestuurder soms eigen is. Men zal die ruimte kunnen helpen bevorderen, door b.v. zich zelf en anderen te dwingen, afstand te nemen in werkplannen en begrotingen per samenhangend onderdeel, en tot bespreking van deze zaken — en de 'lange termijn' problemen in het algemeen — in een rustige atmosfeer. Bij de ANMB is b.v. een poging gewaagd op regelmatige bezinningsbijeenkomsten van het topcollege één of enkele onderwerpen te bespreken, los van de veelheid van om een beslissing vragende agendapunten van een 'normale' bondsbestuursvergadering.

Ook het bewust en blijvend bezig zijn met 'management development' kan een — sterk verkommerd — aspect van het interne vakbondsbeleid de nodige versterking geven.

Ten slotte mogen wij nadrukkelijk een pleidooi houden voor een grotere openheid binnen de vakbondskringen over de eigen problematiek. Een bond die zich sterk weet, schuwt onderzoek en kritiek, ook in openbaarheid, niet. Te verwachten valt, dat de vakbeweging in de komende jaren aan veel — ten dele onwelwillende — aandacht zal worden blootgesteld. Het is de moeite waard om daaruit tóch te leren en om ook zelf — vanuit een andere 'instelling' — in onderzoek en discussie naar de goede vormen te zoeken in de zich zo snel wijzigende maatschappelijke verhoudingen. De vakbeweging heeft naar onze mening het openbaar gesprek over haar mogelijkheden en werkwijze broodnodig. Het is daarom verheugend, dat de grootste NVV-bedrijfsbond — zich bewust van eigen kracht — niet alleen zich zelf aan onderzoek — samen met een buitenstaander — heeft onderworpen, maar bovendien de resultaten volledig heeft vrijgegeven voor publikatie.

Datgene wat is gevonden, is — gelukkig — niet 'rijp'; het kan rijp worden door de openbare gedachtenwisseling van hen die de vakbeweging een belangrijk sociaal fenomeen vinden.

De andere geest in de 'Bundeswehr'

Wie de langzamerhand in het spraakgebruik opgenomen uitdrukking 'democratisering van de strijdkrachten' gebruikt, dient zich er terdege van bewust te zijn, dat het begrip democratie in zijn volle omvang, wat het dan ook precies moge inhouden, voor een groot deel strijdig is met het karakter van de militaire organisatie en haar bindend element, de krijgstucht. In het militaire apparaat gaat het er onder meer om, het individu handelingen te doen verrichten waartoe het van nature in het algemeen niet geneigd is, namelijk zich herhaaldelijk in levensgevaar te begeven.

Om dit wel te bereiken is een specifiek stelsel van wetten en voorschriften, gesteund door traditie en symboliek onontbeerlijk. Een dergelijk stelsel word gekenmerkt door zijn sterk autoritaire karakter, verzacht door paternalisme en werkt binnen een scherp afgegrensde en duidelijk kenbare gemeenschap. Wanneer echter de autoriteit ontaardt in dwingelandij, de tucht in kadaverdiscipline en de beslotenheid leidt tot zelfgenoegzaamheid, wordt krachtig ingrijpen noodzakelijk.

Zover was het in Duitsland ruimschoots gekomen.

Het is overbodig hier nogmaals het karakter van de Duitse 'Wehrmacht' in haar slechtste jaren te schilderen. Na de ontzuiling van de nederlaag hebben het Duitse volk en zijn regeerders voldoende tijd gehad om na te denken over de fouten van het verleden en zich te bezinnen op de nieuwe geest van een defensieapparaat, als dat ooit weer tot stand zou komen. Het is er inmiddels gekomen en we kunnen met voldoening vaststellen, dat men er ernstig naar heeft gestreefd een wezenlijk aspect van de democratische levenshouding, de eerbied voor de menselijke persoon, tot zijn recht te doen komen en deze persoonlijkheid binnen het onmisbare raam der militaire tucht, zo weinig mogelijk beperkingen op te leggen. Men schiep zich daartoe het beeld van de burger in uniform. Bij mijn weten is de term 'democratisering' nimmer voorop gesteld. Waar men van uitging is de term 'Innere Führung'. Wat bedoelt men daarmee? In een paar woorden is het niet te zeggen

en het lijkt mij daarom het beste, de omschrijving te citeren, die in een door de 'Schule für Innere Führung' te Koblenz uitgegeven boekje voorkomt. Wij zouden het wellicht wat anders formuleren, maar ieder vogeltje zingt nu eenmaal zoals het gebekt is. "Innere Führung omvat de taak van alle militaire meerderen, soldaten te vormen, die bereid en voornemens zijn, de vrijheid en het recht van het Duitse volk en van zijn bondgenoten in de hete of koude oorlog te verdedigen.

Hierbij gaat zij uit van de politieke en maatschappelijke realiteit, belijdt zij de fundamentele waarden van onze democratische grondwet, neemt zij beproefde militaire deugden en ervaringen in de tegenwoordige levensnormen op en houdt zij rekening met het gebruik en de werking van moderne technische middelen.'

Ter toelichting wordt dan nog opgemerkt, dat iedere Duitse militair het antwoord dient te weten op de vraag: 'Wofür dienen wir?' en dat de militaire meerderen door hun houding en voorbeeld moeten tonen begrip te hebben voor de beginselen van een 'zeitgemässe Menschenführung', van 'modern leadership'.

Het zou mogelijk zijn de lezer nu een overzicht te geven van de theoretische uiteenzettingen die over dit onderwerp zijn verschenen, van de organisatorische opzet ter uitvoering dezer grondgedachten en verslag te doen van een bezoek, een zeer leerzaam bezoek overigens, dat een delegatie uit de Partij van de Arbeid in februari van dit jaar heeft gebracht aan de met uitvoering der plannen belaste afdeling van het Duitse Ministerie van Defensie en de reeds genoemde 'Schule für Innere Führung' te Koblenz.

Het lijkt mij echter van meer belang, de aandacht te richten op de concrete verschijningsvorm van al deze nieuwe gedachten, namelijk de 'Wehrbeauftragte', de autoriteit, die namens het Westduitse parlement toezicht houdt op de juiste naleving van de beginselen der 'Innere Führung', ingrijpt waar dat nodig is en van zijn bevindingen verslag doet aan de Bondsdag, die hem heeft benoemd op grond van een in 1957 aangenomen wet. Zijn verslag over het jaar 1961 is op 27 april van dit jaar verschenen.

We mogen aannemen, dat de 'Wehrbeauftragte' de theorieën der 'innere Führung' op zijn duimpje kent en ze geheel onderschrijft, maar in de praktijk komt het erop neer, dat hij regelmatig en veelvuldig de verschillende onderdelen bezoekt, kennis neemt van mededelingen en klachten van militairen, zich op de hoogte stelt van de wijze van handhaving der krijgstucht en de uitoefening der militaire rechtspleging op de voet volgt en als dat hem

gewenst voorkomt, de nodige maatregelen neemt of doet nemen. Hij heeft weliswaar niet de bevoegdheid strafrechtelijke procedures aanhangig te maken, maar zijn invloed is dusdanig, dat hij door onderzoek, gedachtenwisseling en overreding datgene bereikt, wat met de beginselen der 'Innere Führung' in overeenstemming is. De in zijn verslag gerelateerde persoonlijke gevallen eindigen bijna alle met het stereotiepe zinnetje: 'Der Wehrbeauftragte erklärte sich mit den getroffenen Massnahmen einverstanden,' maar uit het voorafgaande blijkt dan meestal wel, dat de moeilijkheden volgens zijn inzichten zijn opgelost.

Het is niet eenvoudig voor een dergelijk ambt een geschikte figuur te vinden, maar het wil mij toeschijnen, dat de huidige functionaris, op 8 november 1961 benoemd, zijn taak naar behoren zal vervullen. Het is de vice-admiraal b.d. Hellmuth Heye, een ietwat ruige Noordduitsler, die jarenlang lid van de Bundestag is geweest en bij vele Nederlandse parlementariërs bekend is uit de assemblee van de Westeuropese Unie en de conferentie van NAVO-parlementsleden. Het is een man die de militaire samenleving door en door kent, wie men niet gemakkelijk wat wijsmaakt en die door zijn werk buiten de krijgsmacht voldoende afstand van zijn oude milieu heeft genomen.

Het verslag, dat voor een deel nog de ambtsperiode van zijn voorganger, luitenant-generaal b.d. Hellmuth van Grolman, bestrijkt, geeft een duidelijk beeld van zijn activiteiten. In de loop van het jaar 1961 werden bezoeken gebracht met 40 met name genoemde onderdelen van leger, luchtmacht en marine, waarbij men zich ruim oriënteerde omtrent de opleiding, de sociale omstandigheden en de algemene geest in de troep; dit laatste ook door gesprekken met vele individuele militairen. Het blijkt bij voorbeeld dat zij uitvoerige aandacht hebben geschonken aan kritiek van pas opgekomen dienstplichtigen, die later nog eens werden ondervraagd, dat zij diep zijn ingegaan op de klacht van een plaatselijke vakbondsafdeling over vermeende ruwe behandeling van dienstplichtige militairen en zich ernstig hebben ingespannen om slechte legering te verbeteren en het gebrek aan woningen op te heffen.

Zeer belangwekkend is het gedeelte waarin de brieven met mededelingen en klachten van afzonderlijke militairen aan de orde komen. In 1961 waren er dat in totaal 3829 stuks, waarvan 13 anoniem, waaraan geen verdere aandacht werd geschonken. 1687 brieven waren afkomstig uit het leger, 1084 uit de luchtmacht en 202 uit de marine, 168 uit de territoriale verdedigingssector en 414

uit andere bronnen of anders gegroepeerd: 99 van officieren, 1353 van onderofficieren en 1862 van ongegradueerden. Het is duidelijk, dat niet elke brief tot maatregelen heeft geleid, maar het zegt wel iets, als blijkt, dat ten gevolge van een nader onderzoek 11 strafprocedures aanhangig zijn gemaakt, 10 maal een disciplinaire straf is opgelegd en in 81 gevallen disciplinaire maatregelen zijn genomen. Terecht neemt de rapporteur het bijzonder hoog op, dat enkele commandanten hun ondergeschikten hebben afgeraden, zich tot hem te wenden — ieder militair heeft het recht, zich rechtstreeks tot de 'Wehrbeauftragte' te richten — of deze militairen daarvoor zelfs hebben berispt. Het is deze commandanten behoorlijk ingeprent dat zij het recht hunner ondergeschikten hebben te eerbiedigen.

Het derde hoofdstuk, handelende over de handhaving van de krijgstucht, bevat een aantal behartigenswaardige en wijze opmerkingen, waarvan ik er een wil citeren: 'Soms krijgt men de indruk, dat bepaalde meerderen te vroegtijdig krijgstuchtelijk straffen opleggen. Daartegen kan niet nadrukkelijk genoeg worden gewaarschuwd. Een jonge dienstplichtige, die zich geheel moet inleven in een volledig nieuw milieu, met hem tot dan toe onbekende plichten, heeft daartoe een bepaalde tijd nodig.'

In het algemeen heeft het verslag geen klachten over de handhaving van de krijgstucht, waarbij ervaring van de meerdere van groot belang wordt geacht.

Ook met de militaire rechtspleging laat de 'Wehrbeauftragte' zich in. Hij kan inzage krijgen van bepaalde processtukken en bestudeert nauwkeurig de betreffende rapporten van de bondsminister en de landsministers van Justitie. Ter informatie van de lezer zij medegedeeld, dat de Westduitse rechterlijke organisaties geen afzonderlijke krijgsraden kent, maar een soort militaire Kamer bij de rechtbanken met militaire bijzitter en een 'Wehrdisziplinaranwalt', blijkbaar een auditeur-militair.

Dat een goede militaire Ombudsman ook een sterk opvoedende werkzaamheid kan uitoefenen, blijkt uit een in het verslag opgenomen gedeelte van een correspondentie tussen hem en een procureur-generaal over het vraagstuk der onvoorwaardelijke gehoorzaamheid, waarin hij de volgende uitspraak doet: 'Hij die een bevel geeft, is de eerst verantwoordelijke, niet alleen voor het juiste bevel, maar ook voor het gehoorzamen, voor de opvoeding tot gehoorzaamheid en voor de controle op de uitvoering van het bevel.' — 'Als aan deze voorwaarden niet wordt voldaan, moet

mijns inziens strenger worden opgetreden tegen degene die het bevel geeft als tegen de soldaat die gehoorzaamheid weigert.'

De betrokken procureur-generaal heeft deze uitspraak aanvaard. Uit het verslag krijgt men de indruk, dat de goede invloed van dit nog jonge instituut, dat de controle van het Parlement op de goede geest in de strijdkrachten door middel van een 'Wehrbeauftragte' beoogt, onmiskenbaar is. Bij enkele gelegenheden heb ik mij ervan kunnen overtuigen, dat jonge militairen precies op de hoogte waren van de bedoeling en de werking van dit instituut en dat hun commandanten op enkele reeds genoemde uitzonderingen na loyaal hun medewerking verlenen.

Voor de volledigheid zij vermeld, dat de Bondsregering ook in andere opzichten blijk geeft in volle ernst te streven naar de schepping van de staatsburger in uniform. Zoals gezegd wordt de militaire rechtspraak uitgeoefend door de burgerlijke rechter, zowel voor burgerlijke als voor militaire misdrijven. Consolidatie van dit systeem is nog niet bereikt. De vakbond van militairen, waarvan ieder van hoog tot laag zonder onderscheid van geloof of politieke overtuiging lid kan zijn, heeft een belangrijke invloed. Vermeldenswaard is verder, dat leden van de Bondsdag het recht hebben de onderdelen te bezoeken en daar veelvuldig gebruik van maken. Ik meen, dat het hun daarbij vrij staat politieke voorlichting te geven.

Het is nog te vroeg om nu reeds een afgewogen oordeel te geven over het resultaat van de pogingen een goede democratische geest in de Bundeswehr te scheppen. Misschien is men hier en daar wat te hard van stapel gelopen en zullen correcties moeten volgen. Wie echter kennis heeft kunnen nemen van de ernst en de toewijding, waarmee aan deze 'democratisering' wordt gewerkt en de weerslag die dit bij de man in de troep vindt, moet wel tot de overtuiging komen, dat men op de goede weg is.

De vraag ligt voor de hand of ook in Nederland een dergelijke militaire Ombudsman reden van bestaan zou hebben, of het mogelijk zou zijn dit instituut in het leven te roepen en zo ja, hoe dat dan in het staatsrechtelijke vat zou moeten worden gegoten.

Naar mijn mening bestaat er wel degelijk behoefte aan een zodanige autoriteit. Als wij de verschillende terreinen waarover de 'Wehrbeauftragte' zijn waakzaamheid uitstrekt, overzien, blijkt dat de grondrechten van onze burgers in uniform weliswaar worden geëerbiedigd, maar dat men er zich ook niet bijzonder druk

over maakt. Het tuchtrecht is met voldoende waarborgen omgeven, waarbij het Hoog Militair Gerechtshof als plechtanker fungeert, maar al met al blijft het een interne aangelegenheid, waarbij weliswaar een technische controle wordt uitgeoefend door de Militair Juridische Dienst als werktuig van de hoogste militaire gezagsdragers, maar waar enige externe bewaking geen kwaad zou kunnen. Het klachtrecht over 'onbillijke behandeling of grievende bejegening' is misschien theoretisch wel aardig geregeld, maar insiders weten, dat het in de praktijk hoogst onbevredigend werkt door de omstandigheid, dat mijn zijn klacht veelal moet indienen via degene waarover men zich beklaagt. Dat een militair zich rechtstreeks met een dergelijke klacht wendt tot een lid van het parlement, wordt maar zelden gewaardeerd om het zacht te zeggen. Alleen al de preventieve werking van het instituut zou vele klachten achterwege doen blijven.

Een van de voornaamste hinderpalen is in ons land het feit, dat sinds 1945 de toestand zich weer heeft geconsolideerd. Het is moeilijker midden in een geleidelijke ontwikkeling een dergelijke ingrijpende maatregel te nemen dan in een militair vacuüm, zoals dat in West-Duitsland bestond en waar men van de grond af moest beginnen. Nu moet men op belangrijke weerstanden rekenen: bij een minister, omdat hij zou kunnen menen, dat zijn verantwoordelijkheid wordt ondergraven; bij de militaire commandanten, omdat zij aantasting van hun gezag vrezen; bij de militair-justitiële autoriteiten, omdat hun werkzaamheid kritisch en op de voet zal worden gevolgd.

Schrijver dezes is te onvoldoende beslagen op het staatsrechtelijke ijs om te kunnen aangeven, hoe een militair Ombudsman als werktuig ener parlementaire controle in ons staatsbestel zou kunnen worden ingepast. Het rapport van de COMA geeft wel enige vingerwijzigingen op dit punt, maar het zal nog veel studie vereisen om met een goed uitgewerkt plan te komen.

Toch lijkt de tijd rijp om aan dit vraagstuk uitgebreide aandacht te wijden.

B. Ram

W. H. Vliegen: 1862-1962

Propagandist, publicist en volksvertegenwoordiger.

De 20ste november van dit jaar zal het een eeuw geleden zijn, dat in het Limburgse Gulpen *Willem Hubertus Vliegen* werd geboren. Dit proletariërskind groeide uit tot een politicus van allure, die de socialistische beweging gedurende meer dan een halve eeuw op belangrijke posten heeft gediend en aan die beweging mee richting wist te geven onder vaak moeilijke omstandigheden, daarbij meer dan eens in eigen kring stuitende op niet geringe tegenstand.

Het was ter gelegenheid van zijn 25-jarige werkzaamheid in de socialistische beweging, dat Troelstra in het jaar 1908 aan Vliegen zeer waarderende woorden wijdde in het toenmalige sociaal-democratische dagblad 'Het Volk'.

'Vliegen,' zo schreef Troelstra toen, 'is van het oplevings- en ontwikkelingsproces der arbeidersklasse een bemoedigend beeld.

Uit armoede en knechtschap, geestelijk en lichamelijk, richtte hij zich op. Met onverwoestbaar enthousiasme, taaie volharding, noeste werkkraft en werklust, toegerust met een scherp verstand, sprong hij voor 25 jaar in het strijdperk en staat er nog. Thans is hij nog dezelfde en toch niet meer dezelfde. Hem heeft de strijd gegeven, wat hij voor die strijd nodig had: het weten, de kracht, geestelijk en zedelijk nodig om te kunnen en vol te houden, van positie tot positie verder te schrijden, op elke verdere positie slag te leveren, waar die nodig is. Steeds weer berekend te zijn voor de ingewikkelder, zwaarder taak, die de voortgang der beweging, de verdere ontwikkeling van de strijd, de fijner toeleg en betere kennis der tegenpartijen, van de kampioen op de lange baan eist.'

Vliegen was toen 45 jaar oud en stond nog in de volle kracht van het leven. Nog circa 30 jaar later zou hij in de voorste gelederen staan van het Nederlandse socialisme. Propagandist, spreker in de volksvergaderingen, journalist, parlementariër, wethouder van Amsterdam, partijvoorzitter gedurende ca. 20 jaar achtereen, ziehier summier aangegeven de taken, door Vliegen vervuld.

Geboren in een arbeidersgezin; de vader was schrijnwerker en verdiende voor zich en zijn gezin (man, vrouw en 5 kinderen) een schrale boterham. De situatie werd nog benarder toen de moeder op jonge leeftijd aan het gezin kwam te ontvallen. Het oudste kind was toen 6 jaar oud, het jongste nauwelijks 4 maanden. Willem Hubertus is dan 5 jaar oud. Hij doorliep de lagere school en ging op 11-jarige leeftijd als letterzettersjongmaatje de drukkerij in. Het zou een begin zijn van een 30-jarige typografenloopbaan. Vaak zijn het harde jaren met perioden van kortere of langere werkloosheid. Broodroof op hen die als socialist stonden aangemerkt, was aan de orde van de dag. In het voorjaar van 1883 vertrekt de 20-jarige Vliegen naar Amsterdam en is aldaar ca. 9 maanden werkzaam in de drukkerij 'De brakke grond', gelegen in de Nes. Hij verdiende er een voor die tijd behoorlijk loon, maar de werkdagen zijn er ontzettend lang. Werkweken van 92 uur behoorden niet tot de uitzonderingen. 'In die tijd,' zo vertelt hij later, werd de grondslag gelegd voor mijn latere activiteit voor de invoering van de achturige arbeidsdag.' In die Amsterdamse periode is hij voor het eerst op een zondagochtend onder het gehoor van Domela Nieuwenhuis en van de Belgische socialistische voorman Eduard Anseele. Hij sluit zich dan aan bij de Sociaal-democratische Bond. Op de werkplaats maakt hij er geen geheim van. Al spoedig zal dit leiden tot een gespannen verhouding met de patroon. In het begin van 1884 keert hij naar Limburg terug. In de stad zijner inwoning Maastricht is hij in de opkomende socialistische beweging al spoedig een op de voorgrond tredende figuur. Hij wordt er voorzitter van de plaatselijke afdeling voor algemeen kies- en stemrecht. Zijn activiteiten zijn ook hier weinig naar de zin van zijn werkgever. Reeds na een jaar volgt ontslag. Een periode van zorg, van harde strijd om het bestaan vangt aan. Vijf jaren van nood en zorg voor de jonge man, die intussen is getrouwd. Het gezin verhuist naar Den Haag, waar hij enige tijd bij de fa. Belinfante werkzaam is en bij enkele andere drukkerijen. Maar steeds is het een dienstverband van korte duur. Zijn activiteiten voor het socialisme hebben er niet onder geleden. Hij wordt lid van de Centrale Raad van de Soc. Dem. Bond en behoort in 1889 tot de delegatie die het Internationaal Congres te Parijs bijwoont. Hij maakte er kennis met de voornaamste figuren uit de internationale socialistische beweging, als Bebel, Liebknecht, Julet Guesde, Paul Lafargue, Anseele en anderen.

In overleg met Domela Nieuwenhuis verlegt hij daarna zijn domicilie van Den Haag weer naar Maastricht, voert er de propagan-

da voor het socialisme en combineert dat met het beheer van een begrafenisfonds, een stichting van de SDB. Met financiële steun van Van Kol richt hij er een drukkerijtje op, waar het socialistische weekblad 'De Volkstribuun' wordt gedrukt. Zelf is hij er de redacteur van. Het blad wordt gretig gekocht, maar op de schouders van een 28-jarige is toch een taak gelegd, welke uiteindelijk niet is vol te houden.

Beheerder van het fonds, zetter, redacteur en colporteur in één man verenigd, was zelfs voor iemand van een onverzettelijkheid als de jonge Vliegen te veel gevergd. Dit alles wordt dan nog bemoeilijkt door de allengs ontstane innerlijke strijd in de gelederen van de Soc. Dem. Bond, die in 1893 zal eindigen met een breuk tussen de sociaal-democraten en de anarchisten. De nuchtere Vliegen aarzelt niet en keert zich fel tegen het destructieve anarchisme, al tracht hij aanvankelijk nog een scheuring te voorkomen.

Hij breekt dan met Nieuwenhuis en zijn aanhangers en behoort in 1894 tot de initiatiefnemers die de SDAP stichten. Persoonlijk brengt de gedane keuze hem al direct in grote materiële moeilijkheden. De Centrale Raad ontslaat hem als beheerder van het fonds, waarmede de voornaamste basis van zijn bestaan is weggevallen. Maar een vechter als Vliegen heeft men daarmee niet monddood gemaakt. De jonge partij kiest hem tot haar voorzitter. Later heeft hij meer dan eens de ironische opmerking gemaakt, dat wel zelden meer gesjochten jongens bijeen zullen zijn geweest dan in die eerste aanvangsjaren, toen Troelstra, Schaper, Helsdingen en Fortuyn met hem samen deel uitmaakten van het partijbestuur. In 1897 komt voor Vliegen een verandering ten gunste, als hij wordt aangesteld als hoofdredacteur van het te Rotterdam verschijnende orgaan 'De sociaal-democraat'. Hij werkt voorts mede aan enige buitenlandse partijbladen, waaruit blijkt, dat hij intussen onder zeer moeilijke omstandigheden toch stevig heeft gewerkt aan zijn eigen ontwikkeling. Twee jaar heeft hij de redactie van het blad gevoerd. Van 1899-1901 is hij te Parijs woonachtig en werkt er mee aan enige bladen. In 1901 naar Nederland terugkerende, volgt hij Mendels op als redacteur-buitenland aan het in 1900 opgerichte sociaal-democratische dagblad 'Het Volk', onder hoofdredactie van Troelstra.

Circa 13 jaar is hij aan de krant verbonden geweest. Als in 1906 het congres besluit de collectieve redactievorm in te voeren, zal het Vliegen zijn, die vanaf die tijd vnl. zijn stempel op de krant drukt, in feite is hij de politieke redacteur.

In het jaar 1903 vindt in Amsterdam het Internationale Socialis-

tische Congres plaats, waar de grote strijd tussen de marxisten en de revisionisten werd gestreden. Vliegen stelde zich vierkant achter Jaurès, als die zijn opponent Bebel bestrijdt, waar deze de stelling poneert, dat de socialisten geen deel kunnen uitmaken van een regering in de burgerlijke maatschappij. Hier treffen we aan de nuchtere politicus Vliegen, die het zich tot een plicht rekent verantwoordelijkheid te aanvaarden als de groeiende invloed der sociaal-democratie zulks mogelijk maakt en het wachten op de meerderheid beschouwt als een wegkruipen voor die verantwoordelijkheid. In de SDAP echter zal hij met die opvatting blijken tot de minderheid te behoren. Het zal niet de laatste keer zijn, dat de meerderheid in de partij hem niet wenst te volgen.

In het jaar 1913 voert de SDAP een felle verkiezingscampagne onder de leuzen 'algemeen kiesrecht, achturedag, staatspensionering'. Het zal de fraaiste verkiezingszege worden, ooit door de SDAP behaald. Het aantal kamerzetels kwam van 7 op 18. Weer is het Vliegen, die in een krachtig artikel in 'Het Volk', onder de titel 'Aanpakken!', een pleidooi houdt voor het aanvaarden van ministerportefeuilles door de sociaal-democraten. Ook nu echter volgt de partij hem niet. Met 275-320 stemmen wijst het 'portefeuillecongres' dat in Zwolle plaatsvond, het deelnemen aan de regering af. Persoonlijk was deze uitspraak van het congres voor hem een grote teleurstelling, maar verbitterd was hij niet. Het begrip democratie was té zeer in zijn denken verankerd om er tegen te opponderen.

Na de congresuitspraak toont hij zich direct de man van de brede visie. In zijn slotwoord pleit hij voor een verder voorwaarts-gaan in eendracht en verbondenheid. Fel kon hij vechten voor zijn standpunt, maar hij toonde zich altijd een goed verliezer.

Aan Vliemens journalistieke loopbaan kwam een einde in de zomer van het jaar 1914, toen de eerste wereldoorlog enige dagen oud was. Vliegen had er geen geheim van gemaakt, dat hij in zijn sympathieën stond aan de zijde der geallieerden. Daarbij bekwam hem de vrees, dat bijzondere omstandigheden er wel eens toe zouden kunnen leiden, dat Nederland aan de verkeerde kant kwam te staan, welke in Vliemens oog was de Duitse zijde.

Zijn gevoelens overweldigden deze altijd zo evenwichtige figuur zó zeer, dat hij wel met de neutraliteitspolitiek had willen breken, om de zijde der geallieerden te kiezen. Hij getuigde van zijn opvattingen in een hoofdartikel in 'Het Volk' van 5 augustus 1914, getiteld 'Hollands positie'. Het artikel verwekte zowel in als bui-

W. H. Vliegen

ten de SDAP onmiddellijk grote beroering. Het partijbestuur greep in en Troelstra werd met de leiding van de krant belast. Hij gaf daarin uiting aan het standpunt van de partijleiding, nl. handhaving van onze neutraliteitspolitiek. Vliemens positie aan de krant was hierdoor uiteraard moeilijk geworden.

Toen hij korte tijd daarna tot wethouder van Amsterdam werd gekozen, legde hij zijn functie bij de krant neer. Reeds sinds 1906 had hij deel uitgemaakt van de Amsterdamse raad. Circa 8 jaar heeft hij, met een korte onderbreking, verschillende wethoudersportefeuilles beheerd. Zijn sterkste kant was dit niet; in Vliemens school nu eenmaal meer de politicus dan de stadsbestuurder.

Sinds 1909 was hij lid van de Tweede Kamer, als afgevaardigde van het 9e Amsterdamse district. Na aanvaarding van het wethouderschap ging hij uit de Kamer maar in 1923 betrad hij andermaal de Tweede Kamer, nu als lijststaanvoerder van het zuidelijke district Brabant-Limburg. Hij bleef er tot 1937 deel van uitmaken. Hij had toen de 75-jarige leeftijd bereikt. Van 1917-1922 zetelde hij als lid van de Eerste Kamer aan de andere zijde van het Binnenhof. Van het wetenschappelijk maandblad 'De Socialistische Gids' was hij vanaf de oprichting een der redacteuren.

Niet onvermeld moge blijven de belangrijke taak door Vliemens vervuld als geschiedschrijver van het Nederlandse socialisme. In een vijftal kloeke delen heeft hij het wel en wee dier beweging op voortreffelijke wijze beschreven.

Een enkel woord over Vliemens als woordvoerder in de volksvergaderingen. In mijn jonge jaren had ik het niet zo bijzonder op hem begrepen en vele jongeren met mij. Wij vonden hem zo akelig nuchter. Maar wij ontkwamen toch niet aan het respect dat hij afdwong door zijn glashelder betoog, waarbij alle fantasie hem vreemd was. Hoe rumoerig ging het er in de openbare vergaderingen vaak toe in de eerste jaren na de oorlog van 1914-1918. Het anarchisme was toen al lang op zijn retour, maar de SDP waaruit later de Communistische Partij zou worden geboren, had die taak overgenomen. Aan de grofsie demagogie gingen haar woordvoerders zich te buiten.

Ik herinner me nog als de dag van gisteren zulk een bijeenkomst in de stad Groningen, waar Vliemens als spreker was aangekondigd. Lange tijd vóór de aanvang van de bijeenkomst waren de eerste rijen in de zaal reeds ingenomen door allerlei twijfelachtige lieden, die kennelijk op herrie schoppen uit waren. De voorzitter van de vergadering had er een hard hoofd in en merkte te-

gen Vliegen op: 'Dat belooft wat vanavond', waarop deze met een glimlach reageerde, vergezeld van de woorden: 'We moesten maar beginnen, dacht ik, ik heb geloof ik in mijn leven wel eens voor hetere vuren gestaan.'

De voorzitter opende met een enkel woord en Vliegen ving zijn betoog aan. Hij was nog nauwelijks enige minuten aan het woord, toen er een man in de zaal opstond en luid begon te schreeuwen. Wát hij zei, verstond niemand. Vliegen onderbrak voor een moment zijn betoog en zei: 'Laat ik maar even stoppen, voorzitter, die man schijnt iets te zeggen te hebben. Aangezien hij er niet naar uitziet, dat hij lang onthouden kan, moest hij dat meteen maar doen, dunkt me!'

Een daverend applaus vanuit de zaal. De man ging zitten en zweeg verder de gehele avond. Vliegen kon zijn rede voortzetten, zonder verder te worden gestoord. Op die avond leerde ik Vliegen de onverstoorbare, kennen, die zonder genade kon zijn als er iemand was die meende zich alles te kunnen veroorloven. In een behoorlijk debat echter poogde hij altijd te overtuigen, maar krenken deed hij nooit.

Ten slotte memoreer ik zijn optreden als partijvoorzitter, misschien wel de meest belangrijke functie die hij in de partij vervulde gedurende 20 jaar.

Troelstra was de partijleider, maar Vliegen was de leider der congressen, waarlijk geen sinecure. Stevig hield hij het roer in handen en als het hoog opspoelde, stuurde hij het schip langs menige gevaarlijke klip naar de behouden haven. Er waren velen die hem als voorzitter niet gemakkelijk vonden. A. B. Kleerekooper getuigde eens van hem: 'Als ik in het congres die fonkelende ogen zie, waaraan niets ontgaat, een sneer uitdelende als een der sprekers naar zijn mening een ongemotiveerde aanval doet op het PB, op zulk een ogenblik mag ik hem niet, maar als ik na beëindiging van een vaak moeilijk congres, des avonds in de huiskamer alles in mijn gedachten nog eens de revue laat passeren, dan denk ik, wat heeft hij het er weer kranig afgebracht.'

Wie thans, na zovele jaren, nog eens bladert in oude congresverslagen, die wordt geconfronteerd met een stuk partijgeschiedenis. Hoe fel stond men er vaak tegenover elkaar. De congressen van de jaren 1905 tot en met 1909 stonden in het teken van de felle tegenstellingen van marxisten en revisionisten, waar de partijleiding figuren tegenover zich had als Gorter, Henr. Roland Holst, Pannekoek, Van Ravesteyn en Wijnkoop, met als sluitstuk het De-

venter congres van 1909 waar de aanvoerders der georganiseerde oppositie uit de partij werden gezet, nadat diverse bemiddelingspogingen op niets waren uitgelopen. Het is de partijvoorzitter Vliegen, die daar de woorden spreekt: 'Gij zult uw tanden stuk bijten op de sterke grondvesten van onze partij en de tijd zal komen, dat gij het diep zult betreuren een streep te hebben getrokken door de beste jaren van uw leven.' En hoezeer heeft hem de praktijk in het gelijk gesteld. Van de uitgetreden en keerden Mendels en De Wolff al spoedig in de SDAP terug. Gorter, Roland Holst, Pannekoek, zij werden eenzame figuren, dwalende van de ene sektarische groep naar de andere, na de bittere ervaring te hebben opgedaan, dat juist nergens dat 'vrije woord', dat zij voor zich opeisten, zozeer werd gesmoord als in de communistische beweging.

Dr. Van Ravesteyn keerde na 25 jaar nog terug in de SDAP. Slechts Wijnkoop, wie, zoals hij dat zelf eens uitsprak, 'niets te dol was,' bleef tot aan het einde van zijn leven de SDAP fel bekampen. Hij werd een vazal van Moskou, bereid om op diens bevel de diepste vernederingen te ondergaan.

Dan volgen de bewogen jaren van de eerste wereldoorlog met de oppositie van Rudolf Kuyper c.s. onder de leuze 'geen man en geen cent', gericht tegen de mobilisatiekredieten. Fel wordt er gediscussieerd. Maar Vliegen houdt de teugels strak, zonder ook maar een ogenblik aan de oppositie beperking op te leggen. Aan het einde van de dag is de resolutie van het PB in veilige haven gebracht. Na zovele jaren rijzen ook voor ons op de rumoerige novemberdagen van 1918, het Rotterdamse congres en het Arnhemse congres van 1919. De tegenstanders van de SDAP hopen vurig op een scheuring, maar het zal anders gaan. In Arnhem plaatst de overgrote meerderheid zich achter de resolutie van het partijbestuur, na een debat dat bijna twee dagen in beslag nam.

Troelstra tokkelde nog eenmaal op het klavier der revolutionaire actie. Het congres juicht en applaudisseert. Dan komt Vliegen, nuchter en glashelder is zijn betoog, waarin hij grondig afrekenet met alles wat zweemt naar dicatatuur. Hij verlangt van het congres een duidelijke uitspraak, geen ruimte latende voor zijpaden. En het congres doet die uitspraak met de aanvaarding van de resolutie van het PB. Hoe sterk zijn positie in dit congres wel was, moge nog blijken uit het feit, dat bij de verkiezing van de partijvoorzitter geen tegenkandidaat werd gesteld, zodat hij bij acclamatie werd herkozen.

Ten slotte memoreer ik nog het Haarlemse congres van 1934,

toen de economische crisis het Nederlandse volk geselde met striemende slagen. Vliegen heeft in 1925 de voorzittershamer neergelegd. Jan Oudegeest is hem als partijvoorzitter opgevolgd, nadat Henri Polak nog een paar jaar dat voorzitterschap had bekleed.

Oudegeest echter moet op de eerste congresdag verstek laten gaan wegens ziekte. Vliegen, die 2e voorzitter is van het PB, staat dan voor de zware taak dit congres te leiden. Hij is dan 71 jaar oud. Onder grote hilariteit vangt hij zijn openingsrede aan met de woorden: 'Het is wel gemakkelijk nog een oud paard op stal te hebben, dat men bij bijzondere gelegenheden nog eens de arena kan laten binnendraven.' Welk een respect dwong hij nog af bij ieder, om de wijze waarop hij dit zware congres heeft geleid.

Toen op een bepaald moment, na een vlammend betoog van een der opposanten, diens medestanders 'de Internationale' aanhieven, was het Vliegen, die nadat de laatste klanken van het strijdlid waren verstomd, onder doodse stilte opmerkte: 'Ik begrijp dat zingen niet, ik dacht altijd, dat we dat lied samen zongen, maar niet tegen elkaar.'

Altijd is zijn streven erop gericht geweest de eenheid te bewaren, zo ook op dat congres. Maar scherp zette hij het mes erin, als die eenheid slechts een schijnbare was.

Van hem zijn ook de woorden 'de partij is mij liever dan de mensen', gesproken op een moment, waarop zijn inzichten hem nopen te breken met oude kameraden, die vele jaren met en naast hem hadden gestreden. Toen na de bevrijding van ons land de Partij van de Arbeid werd geboren met een bredere basis dan in de SDAP mogelijk was geweest, behoorde de 83-jarige Vliegen tot de aanwezigen. Hij sloot zich toen spontaan bij de PvdA aan.

In 1947 overleed hij, 84 jaar oud. Aan de geschiedenis van het Nederlandse socialisme zal zijn naam voor altijd verbonden zijn.

Georg Lukács, frontstrijder of overloper?

Ongeveer twee en een half jaar geleden opende het leidende, officiële tijdschrift 'Magyar Filozófiai Szemle' (Hongaarse Filosofische Revue) een felle aanval op Georg Lukács. De geleerde literatuurkenner en filosoof van Europese faam had het weer eens verbruid. Zoals bekend, speelt de filosofie in het communistische machtsbeleid een merkwaardige rol; zij is geen particuliere, subjectieve bezigheid, maar steunt vrijwel geheel op de sanctie der almachtige overheid. Het tijdschrift is een uitgave van het Filosofisch Instituut van de Hongaarse Academie van Wetenschappen en is dus naar oorsprong en wezen gedoemd de 'partijlijn' angstvallig nauwkeurig te volgen. Tot de opdracht van de redacteurs behoort het signaleren van iedere ketterij. Lukács nu had zich in zijn boek 'Die Zerstörung der Vernunft' aan een gevaarlijke afwijking schuldig gemaakt. Iemand die zó schreef, moest wel een ganse reeks van foute filosofische en politieke concepties koesteren.

De ergste beschuldiging die tegen hem ingebracht werd, was deze, dat hij zich in dit boek als een scholasticus in plaats van als een dialecticus had geopenbaard. Hij had de vraagstukken stuk voor stuk behandeld, zoals de verfoeide metafysici van de oude stempel plegen te doen, maar niet samenvattend, als één geheel, wat toch de taak van een rechtgeaard dialecticus is. Hij had zich dus niet een getrouwe leerling van Marx, Engels en Lenin betoond, maar benutte veel te veel en veel te graag de categorieën van de burgerlijke filosofie. Hij had het materialisme doodgezwegen, hij had het irrationalisme in dezelfde trant besproken als dat in de theologie gebeurt, hij had zich bij zijn definiëring van het rationalisme verwant getoond aan de liberale denkwijze, hij had de klasse-verschillen onvoldoende aandacht geschonken. Van het echte leninisme was in zijn werk niets te bespeuren. Lukács had beter gedaan door maar openhartig te bekennen, dat hij afkerig was van Lenins eis inzake de partijdigheid van de filosofie. Zijn filosofie geeft voor, marxistisch te zijn, maar is het niet. De kritische schrijver in dit tijdschrift heeft vooral bezwaar tegen Lu-

kács' pleidooi voor de voorrang van de strijd voor de vrede boven de klassenstrijd, en tegen zijn poging om de klassefronten in de mist te laten verdwijnen. Goede woorden voor de coëxistentie baten niets, wanneer men de bestaande sociale en politieke tegenstellingen wegpraat of vervalst, aldus deze criticus, Elemér Balogh.

Het was niet de eerste keer, dat Lukács in zijn eigen land een aanval te verduren had; hij is trouwens van nature een figuur die tegenspraak verwekt. Hongarije is geen land, waar de filosofie in hoog aanzien staat of druk beoefend wordt; de literatuur heeft men er vanouds aanmerkelijk hoger geëvalueerd. De grote invloed van de R.-K. Kerk zal wel de reden zijn waarom er aan de scholastieke filosofie een vrij grote plaats werd ingeruimd, maar overigens hebben de wijsgerige tijdstromingen hier nimmer een diepe bedding gegraven. Dat geldt ook voor het marxisme. Het was vóór de Tweede Wereldoorlog in Hongarije zeker geen onbekende grootheid, maar bereikte toch slechts een kleine kring.

Na 1945 werd dat wel geheel anders, toen er tegen de cultuurpenetratie van het oosten uit geen dam meer viel op te werpen. In de eerste jaren leken de westelijke krachten nog gemakkelijk tegen de oostelijke bestand te zijn. Er was in intellectuele kring veel belangstelling voor het existentialisme en voor geestelijke exponenten als Heidegger en Sartre, Freud en Jung; de rooms-katholieken verdiepten zich in 'la nouvelle théologie' en de protestanten in de volumineuze werken van Karl Barth. Dat werd, zoals ook in andere Oosteuropese landen, na 1948 heel moeilijk, zo niet onmogelijk. Het democratische masker werd afgeworpen, de ideologische strijd tegen de 'burgerlijke' gedachtenwereld ingezet. Even nog leek het, als zou er wel enige ruimte voor een wereldbeschouwelijke discussie overblijven, maar al spoedig werd aan de niet-marxistische denkers het zwijgen opgelegd. Het pas ontluikende leven bezweek voor de uit de Russische steppen aanjagende vrieskou. Geen student ontkwam aan de verplichting, het onderricht in het stalinisme te volgen. Wat er op de filosofische markt aan nieuws verscheen, bestond voor een groot deel uit vertalingen van Sovjet-publikaties.

Van de losbrekende ketterjacht werd Georg Lukács, hij mocht dan zonder enige twijfel de voornaamste marxistische filosoof zijn, in 1949 ook de dupe. Zijn tolerante houding riep de woede op van de toenmalige rector van de Karl Marx-universiteit; het feit dat deze rector spoedig daarop stierf was oorzaak, dat het rumoer ge-

sust werd. De golfbeweging van spanning en ontspanning, zo kenmerkend voor de periode van de koude oorlog, deed zich ook hier voor. Lukács en zijn leerlingen waren niet voornemens de grenzen van het marxisme te doorbreken, maar zij wilden voor zich binnen deze beperking wel vrijheid van beweging. Nu levert een speurtocht naar het ware marxisme gewoonlijk al voldoende grond op om van reformisme beschuldigd te worden; de communistische inquisitie moest in een werk van veel pretentie als 'Die Zerstörung der Vernunft' en vooral in Lukács' rede in de zomer van 1956 over 'Reactie en progressie' wel onraad ontdekken.

Bovendien was de stemming in deze jaren uiterst zenuwachtig. Imre Nagy, die in 1953 minister-president van de Hongaarse volksdemocratie was geworden, werd in 1955 door partijsecretaris Rakosi van deze post verdreven, maar mocht toch het genoegen smaken dat 63 communistisch-gezinde Hongaarse schrijvers, met Tibor Déry aan de spits, zich solidair met hem verklaarden. Bij de opstand van het volgend jaar speelde de begeerte van vele geesteswetenschappelijk geïnteresseerde intellectuelen om de horizon naar het Westen open te stoten een zekere rol. De schrijvers en filosofen die zich toen in de Petöfi-club hadden verenigd, zagen de geestelijke en stoffelijke armoede in hun land als één probleem. Voor iemand als Lukács was er tot dusver slechts aarzelende erkenning geweest de kortstondige, democratisch georiënteerde regering-Nagy zag hem even als minister van cultuur, maar de Sowjet-interventie sloeg alle schone verwachtingen de bodem in.

Toch leek de actie niet geheel zonder vrucht te zijn geweest. In 1957 werd het in de aanvang genoemde Filosofisch Instituut met bijbehorend tijdschrift opgericht. De 'Hongaarse Filosofische Revue' moest natuurlijk wel het revisionisme bestrijden, maar stelde toch een zekere discussievrijheid en enige liberaliteit bij het opnemen der van de marxistische lijn afwijkende bijdragen in uitzicht. De praktijk was echter heel wat magerder dan de theorie. Lukács werd al spoedig uit de redactie van het tijdschrift verwijderd, kennelijk een verlate wraakneming voor zijn houding tijdens de revolutie van herfst 1956. Telkens als er in Hongarije een anti-revisionistische campagne op touw wordt gezet, vormen Lukács en zijn school het aangrijpingspunt. De voornaamste punten van beschuldiging zijn dan ook steeds dezelfde. Lukács heeft de ideologische coëxistentie verdedigd, hij heeft zich overgegeven aan democratische illusies, zijn theorieën hebben een pseudo-humanistische en demobiliserende tendens, zijn subjectivisme kent geen perken, zijn overaccentuering van de gevaren van het dogmatis-

me is verdacht, enz. Een schrijver heeft het kernachtig uitgedrukt: Onder Kádárs regime zijn de Hongaarse filosofen veroordeeld tot dwangarbeid in de propaganda-machinerie.

Al deze pogingen om een vrijere denkatmosfera te scheppen vat men gewoonlijk samen onder het begrip 'dooiweer'. De intellectuelen die bezwaren hebben tegen de botte, intolerante houding van het heersende regime, die de menigvuldige wijziging in de 'partijlijn' niet gehoorzaam vermogen te volgen, die dus volgens het achter het ijzeren gordijn gebruikelijke slang last van 'politieke buikpijn' hebben, grijpen zich vast aan de mogelijkheden van liberalisering die zich na Stalins dood lijken voor te doen. De partij was blijkbaar tot het inzicht gekomen, dat er iets aan het in diep verval geraakte Sowjet-kunstleven gedaan moest worden en dat juist de kunstenaars geschikt zouden zijn om de zo begeerde leninistische renaissance, de regeneratie van het door machtsontplooiing vervallen communisme, enige gloed en kleur te verlenen. De cultuurpolitiek kreeg meer aandacht, esthetische vraagstukken werden druk besproken. Malenkow riep op de XIX-de partijdag in herfst 1952 luid om Sowjet-gezinde Gogols, 'die met de vlam van hun satire al het negatieve, vermolmdde, overleefde, uit het leven zouden moeten wegbranden.' Na de XXste partijdag in februari 1956 werd zelfs een aantal onder Stalin vermoorde schrijvers en kunstenaars gerehabiliteerd en konden ook enige werken die twintig jaar lang op de Sowjet-index hadden gestaan, opnieuw verschijnen. Blijkbaar hadden de machthebbers vergeten, dat ieder die de kunst vrijlaat noodzakelijk de ondervinding van de Zauberlehring opdoet. Met verboden, zuiveringen, oproepen tot zelfkritiek en principieel 'stelling nemen' houdt men de kunst misschien wel binnen partijgrenzen, maar doodt men haar tegelijkertijd.

Zo stortte vooral in 1956 het dooiwater zich over alle dammen heen, in Oost-Berlijn, maar vooral in Warschau en Boedapest. De intellectuele revolutie nam duidelijk het karakter aan van verzet tegen de dictatuur. Waren Sartre en zijn levensgezellin S. de Beauvoir het vorige jaar in China geweest, nu begaven de Italiaanse literatoren Malaparte en Moravia zich naar de Sowjet-Unie. Polen kreeg zijn 'zwarte literatuur' (o.a. Marek Hlasko) en zag het moedige optreden van de filosoof Leszek Kolakowski: in Boedapest eiste de Petöfi-club de vervanging van de terreurheerschap door een 'menselijk socialisme'. De verschijning van het toneelstuk 'Gaspar Varros recht' van Julius Hay en van de vertel-

ling 'Niki' van Tibor Déry was een gebeurtenis in het langzamerhand haast verlamde Hongarije. In Oost-Berlijn verwachtten de studenten nieuwe en bevrijdende woorden van de naar enige onafhankelijkheid strevende filosofen Ernst Bloch en Wolfgang Harich.

Men weet hoe het gegaan is. De vorst viel spoedig weer in, in Oost-Berlijn, in Polen, in Hongarije, al zakte de temperatuur in het ene land dieper dan in het andere. In Hongarije werden Tibor Déry en Gyula (Julius) Hay tot gevangenisstraf veroordeeld; eerst in 1960 werden zij voorwaardelijk losgelaten. Schrijfvrijheid hebben zij toen echter niet verkregen, aangezien zij nog steeds als afvalligen en potentiële vijanden van de partijkoers worden beschouwd. Andere leden van de Petöfi-club, waarin de aanhangers van Imre Nagy verenigd waren, lijken nog gevangen te zitten. Een andere groep schrijvers, de 'populisten', die zich al in de Horthy-tijd als strijders voor het recht van het landelijke proletariaat hadden geopenbaard, protesteerde gedurende het dooiweer eveneens fel tegen terreur en tirannie. Hun afschuw van de Sowjet-interventie was zó sterk, dat zij na 1956 niet meer wilde publiceren.

Volgens sommige berichten heeft Kádár, die deze literaire armoede moeilijk kon verkroppen, de leider van de populistten, Gyula Illyes, persoonlijk gevraagd de pen weer op te nemen, maar heeft de laatste toen als voorwaarde de vrijlating van Déry en Hay gesteld. De schrijvers die thans publiceren zijn geenszins allemaal communist; hun gemeenschappelijke verbondenheid blijkt vooral te bestaan in de strijd tegen het fascisme en in de haat tegen het Duitse optreden en de jodenvervolging gedurende de laatste wereldoorlog. De partij-instanties die zich met cultuurkwesties bezighouden, is dat natuurlijk niet genoeg. Zij verwijten de literatuurkritiek, dat zij de burgerlijke en revisionistische tendensen in de literatuur onvoldoende te lijf gaat en veel te veel de ideologische strijd schuwt. Maar het literatuurleven volstrekt dirigeren en reguleren, dat durven deze instanties toch niet; zij beseffen wel, dat de dood daarop zou volgen. Daarom beperkt de actie tegen Lukács zich tot een monotone herhaling van bitse speldeprikken.¹

¹ Theun de Vries glijdt in zijn reisreportage over Hongarije, gebundeld in het boekje 'Levend Hongarije' (1952), luchtig langs al deze onvrijheden en dwangsituaties heen; kon hij als uitgenodigde gast zijn hem bij de handhoudende gastheren niet onaangenaam zijn, of wilde hij als communist de werkelijkheid niet zien? Uit het verslag van zijn gesprek met Georg Lukács (blz. 103—107) wordt men niet wezenlijks gewaar; wél wordt er even oppervlakkig over een van de vele voor Lukács moeilijke episoden gesproken.

Wie is deze Georg Lukács? In elk geval een verdacht, omstreden en gecompliceerd man. Hij wordt door sommigen als de grootste literatuurcriticus van onze tijd geëerd, door anderen verafschuwd als een bedorven talent dat voortdurend de esthetiek en de politiek op geraffineerde wijze door elkaar haalt. Hij vertegenwoordigt in eigen persoon een halve eeuw Europees geestesleven, maar is tegelijk de exponent van de naoorlogse marxistische literatuurwetenschap. Hier heet hij een heuler met Moskou, ginds — geen geringer scheldwoord — een revisionist. Toen een Zwitserse uitgeverij van naam, Francke Verlag in Bern, enkele jaren geleden een keurlezing van opstellen van hem publiceerd ('Deutsche Realisten des 19. Jahrhunderts'), gebeurde dat niet zonder de uitdrukkelijke verontschuldiging van de uitgever, dat hij alleen tot publicatie was overgegaan om een voor jaren gesloten contract niet te breken. Toen niet lang geleden een ander werk van Lukács in Engelse vertaling verscheen ('The historical novel') vonden sommige Britse critici het nauwelijks de moeite waard erop te wijzen dat het hier een produkt van een erkend communistisch geleerde betrof. Er zijn er, die in hem vooral de deskundige op het gebied van de literaire esthetiek zien, er zijn er ook die uitsluitend aandacht hebben voor de filosoof die aan de marxistische gedachte een sterke wiekslag en koene vlucht heeft gegeven. Men kan hem vergelijken met Georg Brandes, die omstreeks de laatste eeuwwisseling van een afzijdig gelegen land uit, Denemarken, als onafhankelijk-progressieve literatuurkenner de Europese cultuur buitengewoon sterk heeft beïnvloed. Niet algemeen bekend is, dat Thomas Mann, toen hij in 'Der Zauberberg' de figuur van de kleine, lelijke, Oostjoodse professor Naphta tekende, de anti-humanistische en anti-liberale intellectueel van communistische oriëntatie, hij de hem kennelijk niet geheel sympathieke Georg Lukács voor ogen heeft gehad.

Zijn levensloop is welhaast exemplarisch. Hij is van goeden huize; volgens enkele bronnen is hij van adellijke afkomst — men ziet de naam soms als Georg von Lukács geschreven — volgens andere is hij de zoon van de hoofddirecteur van een grote kredietbank in Boedapest (geb. '85). Zonder de stempeling van de Duitse cultuur is hij niet te denken. De hoogleraren wiens lessen hij volgde zijn uitsluitend corypheeën: Rickert en Windelband in Heidelberg, Georg Simmel en Wilhelm Dilthey in Berlijn, Max Weber in München. Hij behoorde tot de kring van Stefan George en Friedrich Gundolf. Men hoeft niet lang in Lukács' werken te lezen om te ontdekken dat zijn filosofische wortels heel wat kracht uit de con-

cepties van Hegel en Schelling hebben gezogen. De eerste wereldoorlog en de nasleep ervan maakten Lukács tot politicus; de revolutionaire bewegingen sloten hem voorgoed in hun ban. De uiterst begaafde jongeling, aan wie de deskundigen een glansrijke carrière hadden voorspeld en die door zijn essays 'Die Seele und die Formen' allerwegen de aandacht had getrokken, keerde in 1916 naar Hongarije terug, werd daar ongeschikt voor de militaire dienst verklaard en sloot zich in december 1918 bij de communistische partij aan. Voortaan was hij van top tot teen 'geëngageerd' en hij is dat sindsdien ook gebleven.

Tijdens de bolsjewistische periode van zijn vaderland stond hij als politiek commissaris aan de Tsjechische en Roemeense grenzen en later werd hij volkscommissaris voor opvoeding en cultuur. Toen de wind voorgoed draaide, werkte hij eerst nog enige tijd illegaal, maar emigreerde al spoedig naar Wenen en Berlijn. Kenmerkend voor zijn persoon was, dat de leiding van de communistische internationale hem eigenlijk van meet af gewantrouwd heeft en zijn boeken als reformistisch en revisionistisch verwierp. Hoe moeilijk de jaren 1933-'45, die hij in Rusland doorbracht, geweest moeten zijn, kan men licht bevroeden; talloze 'minder-schuldigen' zijn toen immers slachtoffer van de verschillende zuiveringsacties geworden.

Het jaar 1945 moest voor Lukács wel als een rozerode dageraad zijn. Hij kon eindelijk naar Hongarije terugkeren en werd daar hoogleraar, maar ook in het Westen werd hij als gezaghebbende figuur erkend. Op de *Rencontres Internationales* in Genève was hij een van de klinkende namen²⁾, de Sorbonne in Parijs nodigde hem als spreker uit. Het gebeurde allemaal in die schijnbaar gelukzalige jaren toen men nog met Bazelse professor Fritz Lieb geloofde, dat 'Rusland onderweg' was. De harde werkelijkheid verdreef echter de vriendschappelijke stemming die nu als onver-

² De lezingen die op de eerste bijeenkomst werden gehouden, in september 1946, zijn in Nederlandse vertaling verschenen onder de titel 'Rekenschap van Europa'. Lukács verschijnt hier in het midden van Julien Benda, Francesco Flora, Jean R. de Salis, Jean Guèhenno, Denis de Rougemont, Stephen Spender, Georges Bernanos en Karl Jaspers. Zijn voordracht over 'Wettige en onwettige tradities' (blz. 123-150) was volgens de inleider, dr. Ernst von Schenck, voor velen een teleurstelling: 'Wat hij zei ging ver aan onze werkelijkheid voorbij.' De voordrachtenbundel is verschenen bij Uitg. Vrij Nederland, dezelfde die ook Liebs 'Russland Unterwegs' in Nederlandse vertaling heeft gebracht.

antwoordelijke naïeviteit werd gekarakteriseerd en Georg Lukács werd beschouwd als wat hij een kwarteeuw lang ook inderdaad geweest was, de handlangers van een wrede, totalitaire systeem.

De moeilijkheid, het voor velen ergerniswekkende, bij Lukács is echter, dat hij ook steeds wat anders, iets meer en iets minder, is geweest. De marxistische dialectiek in de naoorlogse jaren is slechts oppervlakkig gezien een zaak van rechtlijnigheid; in werkelijkheid is zij een vreemde kronkelweg. Voor ons westers begrip heeft Lukács zich aanhoudend in de wonderlijkste bochten gewrongen; hij mag dan enkele grofheden van het alleen-geldige systeem hebben afgewezen, het systeem zelf heeft hij aanvaard en trouw gediend. De horizon van zijn kennisgebied is verbluffend breed, maar de engheid van zijn doctrinaire beoordeling drijft zijn lezers er soms toe het boek dicht te klappen. Een in de school der westerse differentiatie geoefende geest geeft zich hier gewillig over aan de strakheid en dorheid van het door Moskou gedecreeteerde geschiedfilosofische schema.

Zoals boven gebleken is, werd Lukács herhaaldelijk op de intellectuele pijnbank gelegd, maar niet zelden ook heeft hij herroepen. Soms probeerde hij het met een listigheid, zo, toen hij op het verwijt, dat hij vrijwel nooit over de contemporaine Russische literatuur schreef, antwoordde, dat de meest progressieve sociale toestanden zeer wel naast een opvallend decadente literatuur kunnen bestaan. Zodra werd hem niet kwaadwillig toegevoegd, dat hij sentimenteel aan de levensvormen van de bourgeoisie en van de burgerlijke maatschappij vasthield, of hij was bereid, al kniebuigend, zijn zuiverheid te demonstreren. Het gevolg was, dat hij door Oost noch West als integer, orthodox en ten volle betrouwbaar werd beschouwd. Een mengsel van moed en lafheid — maar is ook zulk een waardeschatting al niet ideologisch bepaald?

Het is uiterst moeilijk een overzicht te verkrijgen van het werk van deze produktieve schrijver, die evenals Ernst Bloch reeds naar de tachtig loopt. De verschijningsplaatsen en -data van zijn boeken lopen bijzonder ver uiteen. De genoemde essaybundel 'Die Seele und die Formen' — over Kassner, Stefan George, Storm, Novalis, Lawrence Sterne en Paul Ernst — is van 1911 en duidt reeds enigszins de ontwikkeling aan die hij in zijn veelbewogen schrijversloopbaan zal doormaken.

Een typisch vakwerk 'Theorie des Romans, ein geschichtsphilosophischer Versuch über die Formen des grossen Epik' is van 1921; een goede opmerker heeft spoedig in de gaten dat de

wilde winden van deze jaren ook door dit studeerkamerprodukt varen. Uit 1924 dateert 'Geschichte und Klassenbewusstsein', een werk dat in wijde kring de aandacht getrokken heeft en dat ook nu nog verdient. Lukács sprak toen al van de overwinning van het historisch materialisme, van de aflossing van de blinde wet van de materie door de planmatige wil van de socialistische maatschappij der toekomst, van de utopische hoop die de arbeidersklasse levens- en strijdensmoed verleent. Later zou hij veel van deze bespiegelingen als reactionaire en idealistische mystiek achter zich werpen, maar toen hadden zij hun werking op de tot hemelbestorming geneigde en in Sowjet-Rusland de heilstaat verwachtende intellectuelen uit de jaren van het expressionisme reeds gedaan. Het is trouwens opvallend, hoe vaak communistische schrijvers tegenover de mystiek van hun jeugd in latere jaren het realisme van de volwassenheid plaatsen. In de genoemde bundel 'Deutsche Realisten des 19. Jahrhunderts', waarin vooral werk uit de dertiger jaren is verzameld, worden Kleist, Eichendorff, Büchner, Heine, Gottfried Keller, Fontane en Wilhelm Raabe besproken. Niemand zal zeggen, dat Lukács al deze schrijvers niet goed gelezen heeft of dat hem de gave der scherpzinnige waardering ontbreekt; desniettemin wordt men vaak geprikkeld door de geborneerd-dogmatische wijze waarop de marxistische literatuurkritiek meestal wordt beoefend. Dan leest men een meer recente studie als 'Wider den missverständlichen Realismus', waarin enerzijds de stalinisten der literatuur en anderzijds de 'decadenten' op de korrel worden genomen, toch wel met iets meer plezier, zeker wanneer men het dialectische uitgangspunt als gegeven beschouwt, en bereid is heel wat partijjargon en doctrinaire verwatenheid over zich heen te laten gaan.

In 'The historical novel' — de Engelse vertaling is bijna een kwarteeuw ouder dan het in 1937 in Moskou verschenen origineel — lijkt Lukács zich wat vrijer te bewegen. Beroemde schrijvers als Walter Scott, Manzoni, Balzac, Stendhal, Büchner, Dickens, Poesjkin, Victor Hugo, Flaubert, C. F. Meijer, Zola, Tolstoj, Heinrich Mann en Feuchtwanger komen hier aan de orde. De auteur toont zich bijzonder belezen, ontvankelijk en welwillend. Men zou menen, dat een conservatief kapitalist als Scott er bij hem zeer slecht, een revolutionair maatschappijcriticus als Zola er wel heel goed voor weg zou komen, maar het omgekeerde is eerder het geval. De Tory Scott had volgens hem een instinctief zuiver begrip voor het gewone volk en zijn figuren zijn inderdaad de juiste vertegenwoordigers van hun tijd; Zola daarentegen gaat van voor-

opgezette theorieën uit en zijn naturalisme is niet veel meer dan een ruw instrument waarmee hij het volk tot domme massa de-personaliseert.

Er is opgemerkt, dat Lukács in dit boek eigenlijk suggereert dat het voor een schrijver maar beter is geen bewuste marxist te zijn; het is dan ook niet toevallig dat Lukács geen voorbeeld van een geheel geslaagde marxistische roman kan noemen. Hij heeft in zijn werk 'Der Russische Realismus in der Weltliteratur' (Oost-Berlijn, 1952) vele belangwekkende dingen gezegd over het grote en grootse romanepos van Michail Sjolochow, 'De Stille Don' (vier delen, 1928-'40). Sjolochow heet een oprecht communist te zijn, maar zijn werk is een verheerlijking van de vrijheidsstrijd der Kozakken en eigenlijk een aanklacht tegen bolsjewistische praktijken. Maar, zegt Lukács, 'die objektive Bedeutung der schriftstellerischen Aufrichtigkeit, ihre Fähigkeit, wesentliche Bestimmungen der gesellschaftlichen Entwicklung aufzudecken und zu gestalten, kann also sehr wohl mit einer Weltanschauung des Schriftstellers verknüpft sein, die vielfach reaktionäre Züge in sich trägt.'

Hij heeft op een andere plaats en in een ander verband getoond, het literaire of gevoelssocialisme niet al te hoog aan te slaan. In 'Skizze einer Geschichte der neueren deutschen Literatur' (Oost-Berlijn, 1953) wijst hij erop, dat tussen de beide wereldoorlogen de SPD zeer weinig aantrekkingskracht voor de schrijvers bleek te bezitten. Tussen het expressionisme en de onafhankelijk socialistische partij in Duitsland ziet hij sterke affiniteiten; overeenkomst ziet hij in de 'ehrlichen, wenn auch zumeist unreifen, unklaren und verworrenen Überzeugungen' en in hun gemakkelijke toegankelijkheid voor wat hij 'antirevolutionären Parolen' noemt: abstract pacifisme, leer der geweldloosheid, abstracte kritiek op het burgerdom, anarchistische bevestigingen, enz. Ziet men waar de meesten van deze gevoelsrevolutionairen later terechtgekomen zijn, het grootste deel bij de communisten, sommigen in de hoek der nazi's, anderen in de schoot der r.-k.-kerk, dan is Lukács' diagnose niet geheel onjuist te noemen. Hij is trouwens toch steeds door de onzekerheid der literatuur verontrust geworden; zij behoorde, zoals voorheen, een wegwijzer te zijn, maar zij laat tegenwoordig de lezer bij de belangrijkste tijdsbeslissingen machteloos in de steek.

Wij hebben uit een verrassende veelheid maar enkele titels kunnen noemen, titels van boeken die ons toevallig onder de ogen

zijn gekomen. Lukács heet in vijftien talen vertaald te zijn, maar het aantal samenvattende studies over deze criticus en cultuurfilosoof van wereldnaam is maar klein; een bundel als 'Georg Lukács zum 70. Geburtstag' (Oost-Berlijn, 1955) kan daartoe slechts met moeite gerekend worden; een geschrift als dat van Horst Althaus 'Georg Lukács oder Bürgerlichkeit als Vorschule einer marxistischen Ästhetik' (Bern, 1962) is wel te beperkt en beknopt. Peter Ludz heeft in zijn voorwoord voor Lukács 'Schriften zur Literatursoziologie' (1961), enige oorzaken aangegeven voor dit manco, dat hij een wetenschappelijke tragedie noemt. Het omvangrijke oeuvre, de frapperende hoeveelheid kennis die Lukács bezit van uiteenliggende terreinen als geschiedenis, sociologie, filosofie, zijn met raffinement uitgebouwd talent om treffende, intelligente en vaak listige formuleringen te vinden, zij moeten vooral jonge mensen wel afschrikken.

De voornaamste oorzaak lijkt ons echter in de gecompliceerde structuur van Lukács' persoonlijkheid te liggen; hij ontglipt vaak als een aal de visser die zijn prooi reeds aan zijn haak meende te kunnen slaan. Men heeft overal, maar nergens helemaal houvast aan hem. Hij vertoont een markant profiel, maar bij iedere wisseling van zijn positie ontdekt de beschouwer weer andere eigenschappen en karaktertrekken. De homogeniteit tracht met de diversiteit, het doctrinaire met het genuanceerde te wedijveren. De uitgesproken en uitdagende marxist doet kennelijk zijn best ook voor de westerse cultuursfeer acceptabel te blijven. Men heeft zijn vaak onduidelijke politieke plaatsbepaling uit het verschil tussen strategie en tactiek willen verklaren, maar ook dan blijft er een grote, erg glibberige rest over. Niet voor niets is hij de literatuurpauze van de communistische wereld genoemd. Niet zonder reden ook is er gewezen op de overeenkomst tussen wat Lukács als 'decadentie' en wat wijlen Goebbels als 'cultuurbolsjewisme' heeft bestempeld.

Is deze veranderlijke en zich gelijkblijvende auteur een loods die de literatuur in een stormachtige tijd tussen de Scylla van het volstreekte politieke engagement en de Charybdis van een tot niets verplichtende l'art pour l'art-theorie door wil sturen? Is hij een profeet of een geniale nar, een voorganger of een slaaf van zijn jargon, een frontstrijder of een overloper? In elk geval is hij bij uitstek een 20ste eeuwse, voor de decadentie gevoelige, in zijn politieke onderworpenheid blijkbaar gelukkige intellectueel, een 'Mensch in seinem Widerspruch'.

De EEG-onderhandelingen en de positie der 'neutralen'

Men kan het vraagstuk van de positie van de drie 'neutrale' Europese landen, Oostenrijk, Zwitserland en Zweden, die alle drie lid zijn van de Europese Vrijhandelsassociatie, en alle drie aan de EEG verzocht hebben onderhandelingen te openen over een associatieverdrag op basis van artikel 238 van het Verdrag van Rome, op drie wijzen benaderen.

Men kan allereerst het vraagstuk beschouwen vanuit het standpunt van de EEG, de belangen en vooruitzichten van de Gemeenschap in de eerste plaats tot gelding doen komend. Men kan het vraagstuk ook behandelen in verband met de onderhandelingen, welke thans gevoerd worden met Groot-Brittannië — en aansluitend met Denemarken en Noorwegen over toetreding tot de EEG als lid op basis van artikel 237 van het Verdrag van Rome.

Men kan het vraagstuk ten derde benaderen vanuit het gezichtspunt der drie 'neutrale' landen zelf; om tenslotte te komen tot een eendoordeel, waarbij èn de belangen van de EEG, die van de drie eventuele nieuwe EEG-partners, èn die van de neutrale landen in acht worden genomen.

Van de EEG uit gezien heb ik mij steeds de afwerende houding, welke door velen in EEG-verband is aangenomen, volkomen kunnen begrijpen, zonder deze nochtans te billijken of politiek juist te achten.

De EEG is zelf — het is goed daaraan niet voorbij te zien — in een periode van opbouw. De moeilijkheden t.a.v. de organisatie en haar verdere ontwikkeling zijn vele. Voor veel problemen moet nog een begin zelfs van een oplossing worden gevonden.

Ik herinner slechts aan enkele vragen: de samensmelting van de drie bestaande gemeenschappen, allereerst van de drie executieven. Het op de helling zetten van de drie verdragen om er één van te maken, durft men namelijk niet eens aan. De verhouding Commissie—Raad van Ministers hangt nog op vele punten in de lucht, de verhouding tot het Europese Parlement is nog niet voldoende gevestigd. Een vestigingsplaats is — ondanks de voorschrijf-

ten van het verdrag — nog niet gekozen. Over de directe verkiezingen voor het Parlement bestaat nog geen overeenstemming.

Wat de inhoud van het verdrag betreft: met de gemeenschappelijke verkeerspolitiek is nog vrijwel geen voortgang gemaakt, de gemeenschappelijke energiepolitiek stuit af op de verbodskeling in executieve bevoegdheden.

Het bovenstaande wil beslist niet zeggen, dat er geen belangrijke voortgang is gemaakt; zowel t.a.v. het afbreken der tariefmuren, als t.a.v. het moeilijke vraagstuk der gemeenschappelijke landbouwpolitiek en op vele andere punten is goede voortgang gemaakt. Al behoeft men niet over het hoofd te zien, dat de overgang van de eerste naar de tweede fase van de transitieperiode tot stand is gekomen mede onder druk van het feit, dat Groot-Brittannië het lidmaatschap der EEG had aangevraagd.

Van buiten af gezien is echter het succes — en vooral het tempo van het interne economische groeiproces — van de EEG zo groot, dat er een zeer grote aantrekkende werking van uitgaat. Intern gezien, zou er grote behoefte zijn aan verdere, op de basis van het Verdrag van Rome — en de andere verdragen, KSG en Euratom — zo rustig mogelijke ontwikkeling, zonder veel nieuwe elementen van buiten af. Zo gezien komt zelfs de aanvraag van Groot-Brittannië niet 'te gelegener tijd', maar integendeel midden in een ontwikkeling, welke nog haar eigen vormen zoekt. Dit laatste geldt niet slechts voor de economische, maar evenzeer — zo niet in nog sterker mate — voor de politieke ontwikkelingen binnen EEG-verband, waarvoor de richtlijnen nog niet getrokken zijn, en in het verdrag van Rome ook niet zijn te vinden, noch daaruit zijn af te leiden. De discussies rondom de voorstellen Fouchet en het Europa der Vaderlanden — of der Staten — à la De Gaulle — zijn daarvan de weerslag.

Ik herhaal dus, dat ik mij, vooral vanuit het interne der organisatie gezien, kan voorstellen, dat de EEG feitelijk meer behoefte heeft aan een consolideren en een verdere eigen interne ontwikkeling, dan aan nieuwe problemen 'van buiten af'. Maar juist de bijzondere economische betekenis — in produktie-omvang, in handelsbeweging, in economisch groei-tempo — van de EEG maakt, dat zij zelf niet te kiezen heeft, of er vragen van buitenaf rijzen: de EEG roept ze zelf op, en kan aan die vragen niet voorbij gaan. De verhouding tot Groot-Brittannië is er één van, en de onderhandelingen over toetreding van Engeland, waar we nu middenin zitten, konden door de EEG niet worden afgewezen op grond

van de opvatting, dat men nog zelf midden in een niet geconsolideerde ontwikkeling zat. De betekenis van de EEG voor Groot-Brittannië en omgekeerd van Groot-Brittannië voor de EEG is zodanig, dat men moet pogen, een basis voor overeenstemming te vinden, één keer de politieke wil van Groot-Brittannië om toe te treden als een gegeven aanvaardende. De eisen van de organisatie dienen daarbij achtergesteld te worden bij de eisen van de politiek.

Een overeenstemming met Groot-Brittannië betekent natuurlijk ook binnen het organisatorische geheel een andere verhouding, het leggen van andere accenten, het verleggen van economische — o.a. monetaire — zwaartepunten. Het betekent ook een andere structuur der samenwerking op het gebied der defensie en der buitenlandse politiek, waarover de worsteling in EEG-verband juist gaande is.

Met al deze moeilijkheden en nieuwe taken voor ogen heeft de EEG op zich zelf er beslist geen behoefte aan nog daarenboven geconfronteerd te worden met het vraagstuk der 'neutralen' — de vraag van een economisch 'associatie'-verband, waarbij zowel politieke als institutionele implicaties om de hoek komen kijken. Een afweer, zelfs een afkeer-houding, is ten deze nog meer begrijpelijk dan t.a.v. de lidmaatschapsaanvragen van Groot-Brittannië, Denemarken en Noorwegen.

En toch, ook van de EEG uit gezien, is het probleem van deze drie neutralen een onontkoombaar probleem, waarvoor men zich door zijn eigen aantrekkingskracht gesteld ziet. De EEG-landen hebben allemaal in de periode na de oorlog met deze landen samengewerkt in OEEB-verband. Het systeem van multilaterale i.p.v. bilaterale handelsbeweging in Europa is daardoor op gang gekomen. De Europese betalingsunie werd door al de landen van de OEEB gezamenlijk gedragen, en heeft de convertibiliteit van de valuta's voorbereid. Ook in de Raad van Europa was een volledige samenwerking aanwezig.

De EEG kan deze historie niet eenzijdig ongedaan maken, en verder gaan zonder rekening te houden met de repercussies, welke voor derden door haar ontwikkeling ontstaan. Dit geldt zelfs afgezien van het feit, dat het handelsverkeer met de drie neutralen ook voor de EEG van bijzondere betekenis is: de uitvoer naar deze drie landen was in 1961 zelfs zoveel groter dan de invoer uit die landen, dat het gehele deficit in het handelsverkeer met de Verenigde Staten van Amerika er door werd gedekt.

Dit laatste is echter voor mij beslist niet het belangrijkste argument. Dat is, dat in de verhoudingen *binnen* Europa de EEG niet voorbij *kan* gaan aan de gevolgen van haar eigen ontwikkeling voor derde landen. Wanneer de EEG een bijzondere verhouding zal kennen t.o.v. de Verenigde Staten van Amerika en t.o.v. de achtergebleven gebieden in het wereldbestel, en zelfs t.o.v. bepaalde vroegere koloniën specifieke associatieverhoudingen creëert, kan zij de verhouding met enige *directe* nabuurstaten, die bovendien om een associatieverdrag hebben gevraagd, nòch politiek, nòch economisch uit de weg gaan.

Ook hier geldt, dat de *organisatorische* vragen achtergesteld dienen te worden bij de politieke structuur. Men kan niet neen zeggen, omdat er enige organisatorische moeilijkheden zijn te overwinnen en enige institutionele vragen moeten worden opgelost.

Maar bovendien: de verhouding tot de drie neutralen komt automatisch op tafel op grond van de onderhandelingen met Engeland, met Denemarken en Noorwegen.

Bij de aanvraag om onderhandelingen over toetreding heeft Groot-Brittannië direct gesteld, dat er over *drie* problemen onderhandeld diende te worden: dat van de Commonwealth, dat van de Britse landbouw en dat van de positie van de EFTA-partners.

De EFTA-landen hebben gezamenlijk in een verklaring nog eens gesteld, dat zij *gedurende* de onderhandelingsperiode elkan-der zullen inlichten en dat zij er naar zullen streven één – gelijktijdige – oplossing voor aansluitingen en associaties te bereiken.

Men mag deze verklaringen niet lichtvaardig opzij schuiven. In het Britse parlement is zowel van de zijde van de regering als van de oppositie het vraagstuk van de EFTA-landen onderstreept. Belangrijk is ook, dat binnen de EFTA-groep nu reeds een afbraak der tariefmuren heeft plaats gevonden. Een verhoging van de tarieven tot het peil van het buitentarief van de Zes door de nieuw toetredende landen is ten opzichte van de vroegere EFTA-partners daarom ondenkbaar *zonder* enige tegenprestatie.

Daar komt verder nog bij, dat Denemarken en Noorwegen een zeer vergaande samenwerking kennen met Zweden en Finland, zowel op sociaal als op economisch gebied. Denemarken en Noorwegen zullen er ongetwijfeld op bedacht zijn, deze samenwerking in stand te houden, voor zover mogelijk, en dus ook bij de onderhandelingen dit probleem ter tafel brengen.

En al zou men er in slagen – voorlopig – de 'neutralen' buiten

de deur te houden, zodra èn Groot-Brittannië en Denemarken en Noorwegen lid zijn van de EEG, zal ook *van binnen uit* in de nieuwe EEG een grote en sterke stroming aanwezig zijn om tot een of andere vorm van associatie te komen. Men kan misschien het probleem vandaag nog ontlopen — morgen niet meer.

In de procedure die gevolgd wordt bij de onderhandelingen, hebben in de loop van juli Oostenrijk en Zweden de gelegenheid gekregen hun standpunt t.a.v. de associatie-aanvraag uiteen te zetten. Een gesprek met Zwitserland volgt nog. Dit betekent nog wel geen onderhandeling op zich zelf, maar is er toch een voorloper van.

Zweden, Zwitserland en Oostenrijk hebben, na onderling uitvoerig beraad, op dezelfde dag een verzoek gericht tot de EEG om onderhandelingen over een associatieverdrag, op basis van art. 238 van het Verdrag van Rome.

Misschien hadden zij ook een verzoek om lidmaatschap kunnen indienen, ondanks hun 'neutrale' positie. Volgens een mededeling van Spaak althans in een vergadering van de Raad van Europa te Straatsburg, had hij na een nieuwe bestudering in het Verdrag van Rome *niets* gevonden, dat aan een lidmaatschap van de neutrale Europese staten in de weg zou staan.

Dat de drie 'neutralen' niet de weg van het aanvragen van het lidmaatschap zijn gegaan — zoals wel Ierland heeft gedaan, dat óók geen lid is van de NATO — heeft een aantal oorzaken. Men wenste — dat is duidelijk uitgesproken — *niet* in de weg te staan aan een verdere *politieke* aaneensluiting van de EEG-landen en achtte het toch niet mogelijk daaraan mee te doen. Om twee soorten leden van de EEG in de toekomst te vermijden, is dus de associatie als eerste mogelijkheid gekozen. Ik zet hier bewust: 'eerste mogelijkheid'. De wonderlijke uitlatingen van Adenauer over een politieke driebond Duitsland—Frankrijk—Italië zouden nl. kunnen wijzen op de principiële mogelijkheid toch *binnen* de EEG twee soorten leden naar politieke samenwerking te onderscheiden! Indien men zou stellen, dat de politieke aaneensluiting slechts een *deel* van de EEG-landen behoeft te omvatten, zou volledig lidmaatschap der 'neutralen' in aanmerking kunnen komen.

Hoewel ook dan een protocol nodig zou zijn voor oorlogstijd. Het EEG-verdrag kent nl. *geen* opzegclausule. En voor wie 'neutraal' zou willen blijven, zou in oorlogstijd het EEG-verdrag *niet* kunnen gelden, omdat dan de eisen van de nationale economie geheel andere worden.

Voor wat de vreedstijd betreft, zie ik slechts één enkele bepaling in het EEG-verdrag: het *gemeenschappelijk* zijn van de *gehele* handelspolitiek na de overgangperiode, die voor de neutralen in verband met de handel met de Sowjet-landen enige moeilijkheden zou kunnen geven. Die handel is met name wat Oostenrijk en Zweden betreft, niet geheel zonder economische betekenis. De *politieke* betekenis ervan: het zelfstandig afsluiten van verdragen met de Oostblokstaten is echter veel groter en waarschijnlijk kan Oostenrijk, binnen de positie door het staatsverdrag gecreëerd, van zulk een, althans naar buiten, zelfstandig zijn, niet afzien.

Economisch zijn de drie 'neutralen' alle drie, wat hun handel betreft, voor méér dan twee derde aangewezen op de handel met de — vergrote — EEG. Dit maakt natuurlijk hun positie t.o.v. de EEG bijzonder kwetsbaar en het is dus niet te verwonderen, dat zij een associatieverdrag, waarbij die positie geregeld wordt en men niet elke dag voor verrassingen kan komen te staan, op zeer hoge prijs stellen.

Overigens is misschien niet het belangrijkste, dat deze drie landen door een — hogere of lagere — tariefmuur van de EEG-landen gescheiden zouden zijn. De moeilijkheden, die daardoor ontstaan, zijn te overkomen, indien men een dirigistische politiek durft te voeren en enige verlaging of voorlopig een minder snelle verhoging van het levenspeil accepteert. Belangrijker is, dat de grotere wereldconcerns geen neiging zullen hebben tot grote investeringen in deze landen, indien zij geen deel uitmaken van de grote gemeenschappelijke markt waardoor een achteropraken in economische ontwikkeling kan ontstaan.

En tenslotte betekent het *niet* tot de Europese gemeenschappelijke markt behoren, voor *beide*, zowel voor de neutralen als voor de EEG, een nadeel, omdat een verdere verhoging van de produktiviteit door arbeidsdeling, verhinderd wordt. Ik heb echter steeds begrepen, dat voor de drie 'neutralen' de politieke motieven voor een associatieverdrag minstens even belangrijk zijn als de economische. Zij voelen zich zelf — mede op basis van de OEEShistorie — tot Europa behoren en willen daarvan deel blijven uitmaken, ook met hun, overigens geheel westers gerichte, 'neutraliteit'.

Ik voor mij zie in deze 'neutraliteit' geen voordeel voor de wereld als geheel en acht een discussie daarover met de drie neutralen, die in elk der gevallen andere argumenten gebruiken, waarvan de betekenis niet geheel gezocht is, van voortdurende

waarde, omdat toch op een of ander tijdstip een wijziging van deze houding noodzakelijk zal worden. Ik acht het echter onjuist — en onvruchtbaar, gezien de positie van de EEG in de wereld en gezien ook de onderhandelingen met Engeland — het weigeren van een associatie-overeenkomst te gebruiken als drukmiddel om deze landen tot een wijziging in hun neutraliteitspositie te bewegen. Veel meer invloed zal op den duur uitgaan van een samengroeien van de economieën en van wijzigingen in de Oost—West verhouding. Zowel van Oostenrijkse socialistische als van Zweedse conservatieve zijde is in de Assemblée van de Raad van Europa uitgesproken, dat men als *einddoel* stelde: de Verenigde Staten van Europa. Dat impliceert natuurlijk het bereid zijn om t.z.t. de 'neutrale' houding te wijzigen.

Wat de vorm en inhoud van een associatieverdrag betreft, heb ik zo langzamerhand vrij concrete denkbeelden. Ik hoop die, nu de eerste besprekingen tussen de neutralen en de EEG hebben plaats gevonden, nader uit te werken. Waar de discussies tussen Groot-Brittannië en de EEG echter nog niet verder zijn dan ze zijn en de besprekingen met Noorwegen en Denemarken in detail nog moeten plaats vinden, wat ook enige tijd kost, is de mogelijkheid tot dieper gaande gedachtenwisselingen over de vorm van associatie op basis van artikel 238 voor de neutrale landen aanwezig.

Voorlopig heb ik slechts willen aangeven, dat en waarom een associatieverdrag nuttig en nodig is en indien de onderhandelingen met Engeland slagen, onontkoombaar.

De ziekenfondsraad

Meer dan twee-derde deel van het Nederlandse volk, waaronder de overgrote meerderheid van de generatie van 0-21 jaar, is ziekenfondspatiënt krachtens het onder het Duitse bezettingsbewind tot stand gekomen Ziekenfondsenbesluit 1941, later o.a. aangevuld door de wet op de ziekenfondsverzekering voor bejaarden. De minister van Sociale Zaken en Volksgezondheid heeft thans door de indiening van het ontwerp-ziekenfondswet (Tweede Kamer, zitting 1961-1962, no. 6808) voldaan aan de door beide Kamers van de Staten-Generaal op achtereenvolgende kabinetten uitgeoefende drang de bezettingswetgeving te doen verdwijnen. Het wetsontwerp doet niet veel meer dan vastleggen, wat reeds recht is, zodat — als in de memorie van toelichting wordt gezegd — een aantal vraagstukken, waarover de discussie in ons land nog niet is afgesloten, niet of niet geheel tot oplossing kan worden gebracht. De tijd en moeite, die aan de samenstelling van de zeer lijvige en op verschillende plaatsen overigens slordig geschreven memorie van toelichting zijn besteed, worden dan ook slechts gerechtvaardigd door het feit, dat in de bezettingstijd wetgeving nu eenmaal zonder publieke toelichting tot stand kwam.

Uit het ontbreken van spontane kritische reacties uit het publiek — het gaat hier toch om een consumenten-aangelegenheid¹⁾ van de eerste orde — mag wel de conclusie worden getrokken, dat de Nederlandse bevolking niet ontevreden is met de medische verzorging, die haar ten deel valt. De gehele memorie van toelichting is in overeenstemming daarmee doordrenkt van de gedachte, dat het ziekenfondswezen naar organisatie en inhoud tot één van de meest vertrouwenwekkende pijlers van onze gezondheidszorg is uitgegroeid. Een minister richt zich niet zó tot het Parlement, indien hij ook maar enigmatische bevroedt, dat hij een sterke oppositie op zijn weg zal vinden. Het gevaar van zulk

¹ Er waren per 1 januari 1962 bijna zes miljoen verplicht verzekerden, 1,8 miljoen vrijwillig verzekerden en ca. zevenhonderdduizend verzekerde bejaarden.

een rotsvast vertrouwen is natuurlijk, dat de vraag, of we in het verleden in elk opzicht de goede weg zijn ingeslagen, en die, of wat ons in het verleden bewoog in de toekomst opgeld kan blijven doen, wat op de achtergrond raken. B. v. worden aan een zo belangrijke kwestie als de interrelatie van preventieve en curatieve gezondheidszorg, een vraagstuk, dat alom ter wereld de aandacht heeft, in par. 3 van de memorie ('Enkele volksgezondheidsaspecten') slechts enige oppervlakkige beschouwingen gewijd; culminerende in de welhaast naïeve uitspraak: 'Moge dan al deze scheiding van uitvoering van preventieve en curatieve zorg een feit zijn, zeer duidelijk zijn toch ook de kenmerken aanwezig van het streven tussen beide terreinen verbindingen te leggen, waardoor een eenheid van beleidsvoering tot uitdrukking kan worden gebracht. Zo draagt de Minister van Sociale Zaken en Volksgezondheid zowel de verantwoordelijkheid voor de preventieve als voor de curatieve zorg en worden beide terreinen in zijn Departement behartigd door de Directie Volksgezondheid; in vele andere landen ressorteren beide sectoren onder verschillende ministeries. ²⁾ In het bijzonder moge hier echter de aandacht gevestigd worden op de betekenis van het Praeventiefonds, waarvan de gelden door de premies van de verplichte ziekenfondsverzekering geleverd worden. Uit dit Fonds worden de preventieve gezondheidszorg en haar organen gesubsidieerd. Zo ontvangen ook de Kruisorganisaties subsidie voor bepaalde activiteiten uit het Praeventiefonds en bevordert dus het ziekenfondswezen door het stelsel van subsidiëring de preventieve gezondheidszorg.' Dat gedurende een reeks van jaren belangrijke bedragen uit dit Fonds zijn aangewend voor de instandhouding van het Nederlands Instituut voor Praeventieve Geneeskunde te Leiden en dat de ongelukkige gang van zaken met dit instituut wel eens mede een gevolg zou kunnen zijn geweest van de zilveren band met het ziekenfondswezen, blijft onvermeld. Dat het een vraagstuk van principiële betekenis is, of het Praeventiefonds wel het aangewezen orgaan is om opleidingsinstituten of -cursussen te subsidiëren, speelt voor de minister blijkbaar geen rol.

In dezelfde paragraaf 3 wordt de kritiek, die *in beperkte kring* tegen de verzekeringsgedachte bestaat, breedvoerig besproken, doch de bedenkelijke kanten, die het bestaande systeem heeft voor

² Bedoeld wordt, dat de ziektekostenverzekering daar onder de competentie van een andere minister dan die, belast met de behartiging der volksgezondheid, valt.

een op hoogwaardige medische consumptie afgestemde ontwikkeling in ons *ziekenhuiswezen*, komt niet ter sprake. Wél wordt in de aansluitende paragraaf 4, getiteld 'Sociaal-economische aspecten' (bedoeld wordt 'Financieel-economische aspecten') uitvoerig het vraagstuk van de stijging van de ziekenhuiskosten aan de orde gesteld zonder daaruit overigens enigerlei conclusie te trekken. Ook in komende jaren zal het in sterke mate als gevolg van de regels, die het ziekenfondswezen beheersen, mogelijk blijven, dat in het licht van de snelle technische ontwikkeling en specialisering onvoldoende geoutilleerde ziekenhuizen in exploitatie komen of worden gehouden. De voor ons aller gezondheid weinig aantrekkelijke situatie, dat door de contractuele band tussen ziekenhuis- en ziekenfondsorganisaties de laatste organen in hoge mate kunnen beslissen, of buiten de academische ziekenhuizen binnen de ziekenhuismuren wetenschappelijk onderzoek kan worden verricht, is een ander bedenkelijk aspect van het bestaande stelsel.

Ook al handhaaft het wetsontwerp de grondslagen en systematiek van het bestaande ziekenfondswezen als een ons volk vertrouwd sociaal goed, toch is het te hopen, dat de Tweede Kamer deze gelegenheid aangrijpt voor meer algemene beschouwingen over de sociaal-medische verzorging van de jonggeborene tot de hoogbejaarde. Enige opmerkingen over de plaats en taak van de Ziekenfondsraad in het huidige en toekomstige verzekeringsstelsel kunnen naar mijn gevoelen daarvoor een geschikt aanknopingspunt bieden. Formeel worden aard, inhoud en omvang der ziekenfondsverstrekkingen door de minister van Sociale Zaken en Volksgezondheid vastgesteld, doch in feite is het de Ziekenfondsraad, op wiens kompas de bewindsman zeilt. Er is geen sprake van, dat het departement van Sociale Zaken en Volksgezondheid wezenlijk het beleid met betrekking tot de curatieve gezondheidszorg in handen heeft. Dat zou betekenen, dat men initiatieven ontwikkelt, prioriteiten vaststelt, nieuwe ontwikkelingen in het buitenland nauwkeurig volgt. Deze taak is in feite gedelegeerd aan de Ziekenfondsraad. In de Raad, zoals deze thans is samengesteld, spreken de vertegenwoordigers van werkgevers en werknemers, de legitieme woordvoerders voor de verplicht verzekerden, een aanzienlijk woord mee. Voor de toekomst komt het zwaartepunt in zeer sterke mate bij hen te liggen, indien de gedachtengang van de minister zou worden gevolgd. Deze wil immers de Raad samenstellen naar analogie van de So-

ciaal-Economische Raad: één derde deel wordt aangewezen door de *minister* zelf (n.b. in de memorie van toelichting wordt een constitutionele blunder begaan door over 'Kroonlid' te spreken), één derde deel wordt aangewezen door de algemeen erkende centrale en andere representatieve organisaties van werkgevers en één derde deel door de algemeen erkende organisaties van werknemers. De Minister denkt aan vooraanstaande figuren uit de wereld van de volksgezondheid als zijn vertegenwoordigers; tegen het zitting hebben van ambtenaren qualitate qua heeft hij in zijn memorie niet toegelichte bezwaren. De ministeriële gedachten-gang, dat de ziekenfondsorganisaties en de organisaties van ziekenfondsmedewerkers (artsen, tandartsen, apothekers e.d.) niet in de Raad, zoals thans het geval is, vertegenwoordigd behoren te zijn, spreekt mij aan. De huidige situatie, dat de Raad met partijen in zijn midden als taak heeft de tussen hen gesloten overeenkomsten goed te keuren leidt inderdaad tot een onjuiste vermenging van sferen.³) De vraag rijst dan echter direct, of de door de minister voorgestane samenstelling een wezenlijke waarborg geeft voor een betere en objectievere behartiging van de aan de Raad toevertrouwde taken. Hier wreekt zich m.i. het feit, dat minister Veldkamp met zijn grote ervaring van wat zich binnen de muren van het Departement van Economische Zaken én in en om de Sociaal-Economische Raad afspeelt, blijkbaar bezielde is met de gedachte, dat wat aan het Bezuidenhout zijn waarde heeft bewezen mutatis mutandis in de Zeestraat uitvoerbaar is.

De ervaring van de jaren na 1945 heeft overtuigend bewezen van welk belang het is, dat werknemers- en werkgeversorganisaties meespreken, waar vragen van algemeen welzijn aan de orde worden gesteld. Het is dan ook vanzelfsprekend, dat deze organisaties zwaar zijn vertegenwoordigd in de SER en daar haar stempel drukken op adviezen over de grondslagen van het sociaal-economisch beleid. De Ziekenfondsraad heeft echter een geheel andere taak dan de SER, t.w. de verzekering van de optimale uit-

³ Het is overigens jammer, dat de minister niet terloops heeft opgemerkt, dat te midden van de 'ministeriële' leden zeer wel personen, die representatief zijn voor de Koninklijke Nederlandse Maatschappij ter Bevordering van de Geneeskunst zullen passen. Te weinig wordt buiten de kring van insiders geweten, dat deze Maatschappij niet een medewerkersorganisatie is, doch dat de behartiging van de materiële belangen van huisartsen en specialisten in het ziekenfondswezen is toevertrouwd aan afzonderlijke verenigingen (de huisartsen- en specialistenverenigingen).

voering van een raamwet, die de belangen van 70 pct. van de Nederlandse bevolking rechtstreeks raakt en waarbij het om aanzienlijk meer gaat dan het lichamelijk welbevinden. Hoezeer ook van ouds in de kring van de werkgevers- en werknemersorganisaties personen zijn te vinden, die de gezondheidszorg in al haar aspecten ter harte gaat, het gaat te ver op deze organisaties het stempel te drukken van *de* voornaamste Regeringsadviseurs op het terrein van de curatieve gezondheidszorg, van de meest aangewezenen om vast te stellen, welke verstrekkingen de bejaarden behoeven, welke voorzieningen voor de jonggeborene, het kind en de adolescent zijn vereist, hoe de obstetrische zorg maximaal kan worden verleend. Het zou van een wijze zelfbeperking getuigen, indien deze organisaties zelf zouden weigeren zo grote verantwoordelijkheid op zich te nemen voor de uitgroei van het ziekenfondswezen.

Van de noodzaak tot uitgroei van het ziekenfondswezen is de minister kennelijk niet erg overtuigd. Vol trots stelt hij op blz. 14 van zijn memorie van toelichting vast: 'In het algemeen zijn de verstrekkingen van de Nederlandse ziekenfondsen zeer ruim en wordt aan de verzekerde de gehele medisch verantwoorde en mogelijke hulp geboden'. Nu weet iedere psychiatrische patiënt, dat hij bepaald niet in hoog aanzien bij de Ziekenfondsraad staat. Wie de geestelijke gezondheidszorg ter harte gaat, op welk terrein zich een toenemende behoefte aan gevarieerde therapie-mogelijkheden — intra- en extra-muraal — aftekent, zal dan ook bepaaldelijk niet gelukkig kunnen zijn met deze ministeriële bewering, al moet daar aanstonds aan worden toegevoegd, dat hij dankbaar moet zijn, dat de bewindsman eindelijk het vraagstuk van de zeer zware risico's in studie laat nemen. Intussen schieten de langdurige zieken van *nu* weinig op met deze studie. Ook over de bestaande voorzieningen voor deze patiënten kunnen wij ons waarlijk niet op de borst kloppen.

Een gevolg van de omstandigheid, dat de Ziekenfondsraad in feite de aard en omvang der verstrekkingen vaststelt, is voorts, dat het op gang brengen van nieuwe ontwikkelingen en het bevorderen van experimenten — dat is een element van volbloed regeren — van de goede wil van de Raad afhankelijk is. Wanneer men zich daarnaast realiseert, dat de Raad ook de kwaliteit van de verstrekkingen (zoveel zielen per arts enz.) bepaalt en toezicht op deze dienstverlening uitoefent met de hulp van een groot technisch-administratief apparaat, dan verwondert men zich, dat de

minister het niet nodig heeft geoordeeld in zijn memorie van toelichting de voor- en nadelen af te wegen van de tussenschakeling van een dergelijk machtig en in sterke mate autonoom orgaan tussen hem en de burgers, wier belangen aan zijn zorgen zijn toevertrouwd.

Nu kan men zich natuurlijk beroepen op het feit, dat de administratie van de sociale zekerheidswetgeving praktisch over het gehele vlak is overgelaten aan zelfstandige organen, en dat m.a.w. zeer veel van het dagelijks wel en wee aan het ministeriële oog ontsnapt. Dat moge waar zijn, doch ook buiten het ziekenfondswezen zijn zwakke steeën aan te wijzen, waar het niet gaat om de administratie van geldelijke uitkeringen, doch om dienstverlening. De Ongevallenwet heeft ongetwijfeld een belangrijke bijdrage geleverd voor de ontwikkeling van de ongevalleneeneeskunde. De centrale overheid, ver als zij staat van de praktijk van dit specialisme, is er evenwel niet in geslaagd de elementaire organisatievormen te vinden voor een adequate opvang van de ongevallen-patiënt in het algemeen. Ieder jaar sterven mensen of worden voor hun leven invalide, omdat deze organisatie ontbreekt. Het late tijdstip, waarop de preventie van het ongeval in zijn meest brede betekenis de aandacht van de verantwoordelijke minister is gaan trekken, kan mede worden verklaard uit de afstand, die is gegroeid tussen zijn departement en de praktijk van het alledaagse leven.

Terugkerend tot het ziekenfondswezen kan op soortgelijke en veel fundamenteeler verschijnselen worden gewezen. Het beroep van huisarts, dat door departementale woordvoerders graag als een hoeksteen van het volksgezondheidsgebouw wordt voorgedragen, wordt uitgeoefend bij de gratie van de Ziekenfondsraad, die het verwijsbriefje verplicht heeft gesteld. De crisis, die dit beroep en zijn beoefenaren bedreigt, blijft dusdoende voorlopig verborgen. Dat, wil de huisarts werkelijk zijn centrale positie behouden, ingrijpende maatregelen, zowel gericht op zijn opleiding als op de inhoud van zijn beroepsuitoefening nodig zijn, is een zaak, die het departement van algemeen bestuur, belast met de behartiging van de volksgezondheid, niet in beweging brengt. Dat het op gang brengen van een beraad tussen overheid en representatieve artsenorganisaties over deze aangelegenheid een bewijs van regeerkracht zou zijn, spreekt blijkbaar niet aan. Voor de curatieve gezondheidszorg als geheel heeft de instelling van de ziekenfondsraad m.i. de kloof vergroot, die tussen de verantwoordelijke mi-

nister enerzijds en de burger en degenen, die hem bijstaan, anderzijds bestaat.

Dit laatste leidt tot de conclusie, dat de ongemotiveerde bewering van de minister, dat ambtenaren q.q. niet in de Ziekenfondsraad zitting behoren te hebben, geen hout snijdt. Integendeel, in de huidige structuur van het ziekenfondswezen, die door het wetsontwerp wordt gehandhaafd, behoren de hoogste ambtelijke medewerkers van de minister in de Raad zitting te hebben. En dit alles leidt tot de wens, dat de minister zich alsnog het recht reserveert tweederde deel van de leden van de Ziekenfondsraad te benoemen, terwijl de representatieve organisaties van werknemers en werkgevers in de benoeming van één derde der leden zullen voorzien. Wanneer het wetsontwerp zijn weg naar het Staatsblad heeft gevonden en de dan tot het Departement van Sociale Zaken en Volksgezondheid geroepen minister de Raad in nieuwe samenstelling installeert, is het te hopen, dat de installierede mede de opdracht inhoudt een studie te wijden aan de vraag, of wij met ons ziekenfondswezen de goede kant opgaan.

De begrippen verzuiling en ontzuiling

Dit artikel zal *niet* gaan over het maatschappelijk werk in het bijzonder. En toch is het nodig. Wil de voortgezette discussie over verzuiling vruchtbaar zijn, dan is het een vereiste, dat wij precies weten, wat wij met de door ons gebruikte termen bedoelen, en ook dat wij zulke duidelijke termen gemeenschappelijk gebruiken.

Er is verschil tussen het *constateren* van feiten (ook het verschijnsel verzuiling is een feit) en het *evalueren* daarvan. Beide zijn noodzakelijk, maar men moet ze niet mengen. Een feit, in ons geval een verschijnsel, heeft objectieve kenmerken. Gebruikt men deze uitsluitend als criteria, dan kan daarmee een objectieve definitie worden opgesteld voor een begrip dat door ieder in dezelfde zin kan worden gebruikt, hoe hij of zij ook het verschijnsel evalueert. Mengt men echter in één concept objectieve en subjectieve, normatieve criteria, dan is dat het begin van een Babylonische spraakverwarring. Van een gemeenschappelijk gebruik in één betekenis is dan geen sprake meer.

Wanneer dan ook het (uitstekende) rapport van de Dr. Wiardi Beckman-Stichting 'Apart of samen' de term 'verzuiling' alleen in afkeurende zin wenst te gebruiken (pag. 9), moet ik mij daar tegen verzetten. 'Verzuiling' is een even objectieve term als bijv. 'verstedelijking'. Dit laatste woord betekent altijd: toeneming, versterking van 'het stedelijke', en daarvoor kunnen weer verschillende criteria worden gebruikt, zoals toeneming van hoge en dichte bebouwing (fysische verstedelijking), versterking van het stedelijk levenspatroon (culturele verstedelijking), eventueel nog andere. Natuurlijk kan men deze aldus objectief geconstateerde en gevarieerde verschijnselen elk afzonderlijk zeer verschillend evalueren, maar dat is, hoe belangrijk ook, een andere zaak. Precies zo staat het met het begrip verzuiling. Wij zullen dit aantonen, maar eerst nagaan wat een 'zuil' is.

Zuilen zijn blokken van *maatschappelijke organisaties* (sociale, culturele, economische, wetenschappelijke, artistieke enz.) op *levensbeschouwelijke grondslag*, of die nu gebaseerd is op één kerk (bijv. de rooms-katholieke) of één confessie (bijv. orthodox

protestant, of vrijzinnig protestant) dan wel op interkerkelijke of interconfessionele grondslag, of tenslotte op een niet-christelijke gezindte (bijv. joods) of buitenkerkelijk (humanistisch). Alle organisaties, die *als zodanig* niet op een bepaalde levensbeschouwelijke grondslag staan, kunnen dan *algemene organisaties* worden genoemd. Uiteraard hebben de leden van zulke algemene organisaties wel een bepaalde levensovertuiging, maar niet allen dezelfde.

De term 'verzuiling' nu is, overeenkomstig aan het boven genoemde voorbeeld van 'verstedelijking', de uitdrukking van een objectief te constateren proces, nl. de toeneming, de versterking van 'het verzuilde'. Gebruikt men als indicaties: het toenemen (relatief) van het aantal verzuilde organisaties of instellingen, of van het aantal leden of aanhangers daarvan, of van de terreinen van hun werkzaamheid enz., dan hebben wij te maken met de *organisatorische* of *structurele verzuiling*. Is er daarentegen afnemings, verzwakking, dan heeft er een organisatorische of structurele *ontzuiling* plaats.

Men kan echter ook een andere indicatie nemen — al is dit aanmerkelijk moeilijker — nl. de toeneming resp. afnemings van een *gesloten* en afwerende *houding* bij organisaties en hun leden jegens 'andersdenkenden', en dus het afnemen resp. toenemen van een meer *open houding*. Dan gaat het over *geestelijke verzuiling* resp. *geestelijke ontzuiling*.

Uitdrukkelijk moet er op gewezen worden, dat organisatorische en geestelijke verzuiling *niet* zonder meer parallel behoeven te lopen, evenmin als de beide overeenkomstige processen van ontzuiling. Leden van een algemene organisatie *kunnen* minder open staan jegens andersdenkenden dan sommige leden van een verzuilde organisatie. Een ver doorgevoerde organisatorische verzuiling, zoals die in ons land voorkomt, veroorzaakt, dat meestal in algemene organisaties de katholieken en gereformeerden een minderheid — soms zelfs een kleine — vormen, de samenstelling van het ledental dus eenzijdig is en daarmee de vertrouwdheid met het levenspatroon van deze minderheid onvoldoende is. Dit feit is niet bevorderlijk voor een echte open geest. Anderzijds is de beslotenheid van de organisatorisch verzuilde groepen dit al evenmin voor de massa van hun leden. Deze situatie geeft aanleiding, de hierboven gegeven definitie van algemene organisaties nog aan te vullen. Wil een organisatie of instelling wezenlijk algemeen zijn, dan moet de open houding bij haar en bij althans de meerderheid van haar aanhangers overheersen.

Mocht ik de lezers overtuigd hebben, dat de definities, hierboven gegeven, en de daarbij gebruikte termen, objectief, helder en bruikbaar zijn, dan zou ik hen willen uitnodigen, ze dan ook te gebruiken in de genoemde zin. De discussie over de verzuiling zou dan in zoverre vereenvoudigd en vergemakkelijkt worden, dat er een communis opinio zou worden bereikt bij het *constateren* van de bestaande situatie en de nu werkende processen. Dan blijft over, de inderdaad veel moeilijker én belangrijker discussie over de verschillen in evaluatie van de situatie en die processen. Dan komt men in het hart van de zaak en wordt de discussie niet vertroebeld doordat men het helemaal niet eens is over wat er nu precies gebeurt! Dan kan men ook zakelijker spreken over de wenselijkheid en mogelijkheid van een bepaalde mate van organisatorische ontzuiling.

Met gebruik van bovengenoemde termen meen ik, dat wij tot een drietal objectieve conclusies kunnen komen.

a. In deze eeuw is een toeneming in het proces der organisatorische verzuiling te constateren, althans wat betreft het relatieve aandeel der verzuilde organisaties in het totale aantal landelijke organisaties (door mij genoemd de organisatorische verzuilheidsgraad). De tabel op pagina 794 spreekt voor zichzelf.¹

Hoewel een achteruitgang, in 40 jaar, van het relatieve aandeel der algemene organisaties van ongeveer 57 tot 47% niet spectaculair is te noemen, en niet bekend is, of dezelfde trend geldt voor het relatieve aandeel van de leden van deze algemene organisaties, hebben wij hier toch een indicatie, dat het proces van organisatorische ontzuiling (nog) niet is begonnen.

b. Daarentegen zijn er wel verschillende aanwijzingen, dat de laatste jaren het proces van geestelijke ontzuiling voortgang maakt. Na de tweede wereldoorlog was de veranderde houding van de Ned. Herv. Kerk jegens de algemene organisaties daarvan reeds een eerste symptoom. De toeneming, in diezelfde tijd, van het aandeel der hervormde organisaties (zie tabel) lijkt daarmee in strijd, evenals hetzelfde verschijnsel bij de vrijzinnig protestanten. Intussen ligt de oorzaak daarvan vooral op twee terreinen: maatschappelijk werk en vrije jeugdvorming. In het Bisschoppelijk

1 Voor meer tabellen en voor meer details betreffende het opstellen van deze documentatie zie: Kruijt en Goddijn, 'Verzuiling en ontzuiling', in 'Drift en Koers', Assen 1961, p. 238-247.

Aard der organisaties	1914		1925		1932		1939		1956	
	abs.	%	abs.	%	abs.	%	abs.	%	abs.	%
Algemeen	154	56,8	229	55,4	272	52,9	306	51,2	424	47,3
Rooms-Katholiek	37	13,7	61	14,8	89	17,3	108	18,2	193	21,5
Prot.-Christelijk	48	17,7	79	19,1	94	18,3	105	17,6	132	14,7
Ned. Hervormd	1	0,4	3	0,7	5	1,0	8	1,3	31	3,5
Geref. van verschillende richting	15	5,5	20	4,8	27	5,2	33	5,5	50	5,6
Vrijzinnig-Protestant	4	1,5	6	1,4	8	1,6	13	2,2	27	3,0
Humanistisch	—	—	—	—	—	—	—	—	7	0,8
Joods	9	3,3	13	3,1	16	3,1	20	3,3	27	3,0
Leger des Heils	3	1,1	3	0,7	3	0,6	3	0,5	3	0,3
Oecumenisch	—	—	—	—	—	—	1	0,2	3	0,3
Totaal aantal organisaties	271	100	414	100	514	100	597	100	897	100

Mandement van 1954 overheerste duidelijk het sluiten van de eigen gelederen; toch is juist daarna, wellicht als reactie, de roep naar openheid sterk toegenomen: ik noem slechts het rapport 'Openheid en geslotenheid van de katholieken in de wereld' in 'Binnenlands Apostolaat' van de Sint Willibrord-Vereniging (dec. 1957); de meningen van de standsorganisatie St. Adelbert op haar landdagen en haar laatste lustrum, uit de mond van haar voorzitter en van andere sprekers; de tot nu toe verschenen twee delen van 'Welvaart, welzijn en geluk'; r.k. periodieken als Te Elfder Ure, Dux, Plein, Ruimte e.a. Genoemde en vele andere aanwijzingen in dezelfde richting zijn uiteraard moeilijk statistisch vast te leggen; toch zal wel niemand ontkennen, dat zij talrijker zijn dan tien jaar geleden.

c. Tenslotte is er na 1945, de politieke doorbraak van de PvdA, die binnen haar gelederen de impliciete organisatorische verzuildeheid van de vroegere SDAP voor een goed deel heeft afgelegd, en waar binnen de openheid jegens katholieken en orthodox protestanten sterk is toegenomen, dus ook de geestelijke ontzuiling is voortgeschreden.

Wanneer uit de tabel hierboven nog geen organisatorische ontzuiling blijkt, maar de geestelijke ontzuiling wel is aangevangen, kan men hier een tegenstrijdigheid in zien. Enerzijds is dit te verklaren uit het feit dat de wens tot grotere openheid voor een belangrijk deel leeft onder intellectuelen, die niet de eigenlijke organisatieleiders zijn. Anderzijds is het te begrijpen, dat de geestelijke ontzuiling aan de organisatorische moet voorafgaan, ook al zullen, naar mijn mening, vorderingen bij de laatste die bij de eerste in de hand werken. Georganiseerde structuren verdwijnen maar niet dadelijk, wanneer er onder de aanhang onbehagen optreedt bij een aantal personen en kleine groepen. Het zware vliegwiel draait nog een poos lang voort, ook als de kracht van de motor iets afneemt. Wie een open houding prefereert, geeft daarmee blijk meer met andersdenkenden te durven samenwerken. Die geest, d.w.z. die van de geestelijke ontzuiling, moet ook doordringen tot een groter aantal van de leiders der verzuilde organisaties, maar dat vereist tijd.

Toch zijn wij zeker al iets opgeschoten. Het grote onderlinge wantrouwen van vroeger is afgenomen. Zelden meer wordt de geestelijke verzuiling verdedigd. In toenemende mate ziet men in, dat organisatorische verzuiling in extreme vorm de vervreemding in de hand werkt, de persoonlijke contacten tussen andersdenken-

den verhindert, daarmee de vorming van stereotypen van die andersdenkenden en dus de geestelijke verzuiling bevordert. Waarschijnlijk neemt reeds nu de invloed van de zelfverzekerde verzuilers met hun automatische recepten af. De samenwerking, althans aan de top, neemt toe, al moet geconstateerd worden, dat die vaak nog al bloedarm is.

Wat zijn de mogelijke ontwikkelingen voor de toekomst?

In de eerste plaats is mogelijk, dat de organisatorische verzuiling nog verder toeneemt, doordat de geest van openheid niet voldoende doordringt in de verzuilde organisaties. Dit is geen denkbeeldig gevaar, maar zou het verzet buiten deze rijen nog vergroten. Wij zullen moeten afwachten, maar ik verwacht toch wel, dat er beweging komt in de vaste structuren.

In de tweede plaats kan door toenemende ontkerkelijking een feitelijke verzwakking van de verzuilde organisaties plaats vinden. Dit is in het verleden gebeurd, maar gaf juist als defensieve reactie een krampachtige verdediging van het zuilenstelsel. Intussen moeten wij bedenken, dat de ontkerkelijking wel doorgaat, maar in een veel langzamer tempo dan vroeger.

Het is tenslotte ook mogelijk, dat alle richtingen een geleidelijke organisatorische ontzuiling *op bepaalde terreinen* aanvaarden. Dit kan gerealiseerd worden door het aantal terreinen met echte samenwerking te doen toenemen, en door gezamenlijk nieuwe experimenten in het vlak van de praktische uitvoering te beproeven. Dit nu is de voor de Nederlandse samenleving meest wenselijke ontwikkeling. Hoezeer het duidelijk is, dat dit niet in korte tijd kan gebeuren, mag toch gehoopt worden, dat alle kringen actief zullen meewerken, dit proces zoveel mogelijk te versnellen.

Een vereiste is, dat de zogenaamde 'neutrale' organisaties erkennen, dat levensbeschouwelijke en andere aspecten van het leven dooreengestrengeld liggen. Ik geloof dat dit inzicht, na bijna een eeuw zuilenstrijd, er bij het grootste deel van ons volk wel is ingehamerd. Een tweede vereiste moet aan de aanhangers der organisatorische verzuiling worden gesteld. Zij moeten inzien dat, hoe groot ook de betekenis van de levensbeschouwing is, het een verenging is daaruit af te leiden, dat op *alle* terreinen van gezamenlijke activiteit het levensbeschouwelijk aspect het voornaamste is. Evenmin volgt er uit, dat voor *alle* gebieden levensbeschouwelijke organisaties noodzakelijk zijn, of dat op *alle* terreinen *alleen* een levensbeschouwelijke organisatie activiteiten onder geloofsgenoten zou mogen uitoefenen.

Het is niet mogelijk, voor de boven bepleite oplossing een algemeen recept te geven. Op sommige terreinen (bijv. sport of coöperatie) zijn de moeilijkheden geringer dan op andere. Tot die laatste behoort zeker het maatschappelijk werk. Om daar een oplossing te vinden is gezamenlijke bezinning nodig. Dat geldt voor alle verzuilde gebieden, en voor elk zal afzonderlijk naar nieuwe vormen van integratie moeten worden gezocht, die onderling nog al zullen verschillen.

T.a.v. de bezinning over het maatschappelijk werk levert het rapport 'Apart of samen', een belangrijke voorarbeid. Ik hoop, dat de verschillende richtingen op de hierin genoemde argumenten en mogelijke nieuwe vormen zullen ingaan. Wanneer het resultaat van de bezinning niet geheel afwijzend is, is de tijd rijp om de samenwerking uit te breiden en nieuwe organisatievormen aan te durven.

Boekbesprekingen

Dr. F. J. W. van Vroenhoven: Samenwerking in het midden- en kleinbedrijf. Uitg. Stenfert Kroese - Leiden.

Bij de machts- en groepsvorming in ons huidige economische bestel kan de middenstand zijn traditionele zelfstandigheid niet langer ten volle bewaren. Samenwerking is een van de antwoorden op de uitdaging. In de voorliggende studie wordt hierop ingegaan. Dr. Van Vroenhoven beperkt zich daarbij tot de sectoren handel, nijverheid en dienstverlening en tot de economische aspecten van het vraagstuk, hoewel de sociologische, psychologische en ethische minstens zo belangrijk zijn.

Dat blijkt al in het eerste hoofdstuk, waarin het vraagstuk van de zelfstandigheid wordt aangeraakt en in het derde, waarin een en ander gezegd wordt over het ondernemerstype in het midden- en kleinbedrijf. Middenstander-zijn is evenals agrariër-zijn als het ware een 'way of life'.

Er ligt een grote hoeveelheid feitelijke gegevens in de 172 bladzijden opgetast. Een literatuurlijst is toegevoegd. Het boek kan uitstekend dienen als materiaal voor een studie in de economie.

Toch geeft het zoals de schrijver zelf erkent, geen volledig overzicht. De middenstand zelf zal er niet veel nieuws in vinden. Wel wordt ingegaan op nieuwe vormen als bij voorbeeld de uit België overgewaai-de samenwerkingsvorm tussen een warenhuis en zelfstandige detailisten, maar ik mis een beschrijving van het samengaan op het gebied van de huisvesting, in Nederland vertoond in de detailhandel en mijns inziens nodig in de sector van het ambacht. En verder de samenwerking op het gebied van de administratie met als mogelijkheden lagere kosten, beter gebruik van fiscale mogelijkheden en uitwisseling van gegevens. Belangrijk is de opmerking dat — anders dan in de landbouw — het woord 'coöperatie' veelal taboe is in de wereld van de middenstand en dat de praktijk daar steeds onder lijdt.

Als politicus las ik met bijzondere aandacht het hoofdstuk Overheid en midden- en kleinbedrijf, maar de koel objectieve benadering geeft nauwelijks een bijdrage tot de meningsvorming over actuele vragen, bij voorbeeld die van de verticale prijsbinding. Eens ben ik het met de stelling, dat het gehele overheidsbeleid ten behoeve van het midden- en kleinbedrijf zijn rechtvaardiging vindt in het algemeen belang. Er is hoogstens sprake van een verschil in benadering van de verschillende

groepen in de maatschappij. Een politiek voor gelijke kansen zal het streven van de overheid moeten zijn.

J. REEHORST

Dr. H. Hoetink: De gespleten samenleving in het Caribisch gebied. Bijdrage tot de sociologie der rasrelaties in gesegmenteerde maatschappijen. Uitgegeven in samenwerking met het Prins Bernhardfonds Nederlandse Antillen door Van Gorcum & Comp. N.V. — dr. H. J. Prakke & H. M. G. Prakke — Assen, 1962.

Schrijver heeft getracht te verklaren door welke oorzaken de rasrelaties tussen de 'Westeuropese variant' — dat zijn die Caribische samenlevingen, die door de Britten, Fransen en Nederlanders werden gekoloniseerd — en de 'Iberische variant' — door de Spanjaarden en Portugezen gekoloniseerd — ontstonden en worden gehandhaafd. Hij meent, dat de 'ontmoeting' per se van twee naar het uiterlijk sterk uiteenlopende groepen in één samenleving aanleiding geeft tot sociaal-psychologische processen, die tot nu toe door de sociologie onvoldoende werden bestudeerd; en stuurt aan op een discussie met de 'sociologische optimisten', d.w.z. die sociologen die het rassenvraagstuk slechts in termen van sociaal-economische (en culturele) verschillen willen interpreteren.

Om de verschillen tussen de beide varianten — die gedeeltelijk te verklaren zijn uit een verschillende culturele achtergrond der kolonistoren — beter begrijpelijk te maken, voert hij de begrippen 'somatisch normbeeld' en 'somatische afstand' in. Begrippen, die te maken hebben met de sociologische betekenis van uiterlijk-lichamelijke kenmerken.

Introductie van het begrip 'somatisch normbeeld' lijkt de schrijver wenselijk, omdat het tot nu toe gehanteerde (biologische) begrip 'ras' in de sociologie beladen is met racistische noties en te zeer materiegebonden is. Het somatisch normbeeld is een sociaal-psychisch verschijnsel, dat het geestelijk bezit is van de groep; de maatstaf voor het esthetisch oordeel omtrent, tevens het ideaal voor wat betreft de somatische trekken der groepsleden.

In een tijd, die zich volgens schrijver naar het ontstaan van een 'globale' gesegmenteerde maatschappij toebeweegt, is het van betekenis het somatisch normbeeld te verklaren uit het feit, dat de segmenten — en dus ook de wereldsegmenten — zich van elkaar onderscheiden op basis van (culturele en) somatische kenmerken.

Invoering van het begrip 'somatische afstand' wordt gezien als logische consequentie van het invoeren van het begrip somatisch normbeeld. Het wordt gedefinieerd als 'de mate waarin het verschil tussen twee somatische normbeelden (of beter: tussen het eigen somatisch normbeeld en een tweede somatisch type) *subjectief* wordt ervaren. Behoeft aan meting der somatische afstand tussen groepen van verschillend somatisch type bestaat, daar ze van doorslaggevende betekenis zou zijn bij de vraag welke weg (der eliminatie of der menging)

een gesegmenteerde maatschappij zal gaan naar de onvermijdelijke homogenisering.

Ten slotte worden de twee Caribische varianten getoetst met hanteren van de nieuw-ingevoerde begrippen.

De beschouwingen, waartoe schrijver komt, zijn analyse van de gesegmenteerde samenlevingen, de motivering van de nieuw-ingevoerde begrippen en de hantering daarvan, en de vlotte wijze waarop het geschreven is, maken het werk prettig leesbaar. Daarnaast biedt het de socioloog – en een ieder die het Caribisch gebied betreedt of die met de schrijver de idee deelt van het op-weg-zijn naar een globale gesegmenteerde maatschappij – voldoende stof tot overdenken en de mogelijkheid te constateren, verschijnselen te beoordelen en in hun ware proporties te zien.

Aanbevolen.

DR. JOHAN H. FERRIER

REDACTIONEEL

In dit nummer is opgenomen de derde bijdrage van drs. J. H. Buiten, C. Poppe en H. Wallenburg over het structuur-onderzoek in de Algemene Nederlandse Metaalbedrijfsbond (ANMB).

De vorige bijdragen werden afgedrukt in de nummers van januari en maart van deze jaargang. Nog twee artikelen over de resultaten van genoemd onderzoek zullen volgen.

Het artikel van prof. dr. J. P. Kruijt over de begrippen verzuiling en ontzuiling bevat de enigszins bewerkte tekst van een inleiding welke hij gehouden heeft op een conferentie van de Dr. Wiardi Beckman Stichting over 'Verzuiling en Maatschappelijk Werk'.

Het artikel van de oud-wethouder van Amsterdam, B. Ram, over Vliegen is een herdenking van het feit, dat Vliegen op 20 november 1862 geboren werd.

Enige korte biografische notities over enkele medewerkers aan dit nummer:

J. Tj. Piebenga is hoofdredacteur van de Leeuwarder Courant.

Mr. J. Le Poole was tot eind 1961 werkzaam op het departement van Sociale Zaken en Volksgezondheid als hoofd van één der afdelingen van de directie Volksgezondheid.

Over oorlog en vrede¹

Wellicht begrijpt u, dat ik slechts met grote innerlijke aarzeling de uitnodiging heb kunnen aannemen in uw kring te spreken over het vraagstuk van oorlog en vrede.

In de eerste plaats weet ik, hoezeer met name in uw kring het denken over het vraagstuk van oorlog en vrede door de ontwikkeling van de moderne wapentechniek is beïnvloed. De onrust, die daarvan het gevolg is geweest, acht ik meer actueel en adequaat, meer ook op de hoogte van de tijd, dan de gezapige rust, alsof er met dit vraagstuk niets aan de hand zou zijn. Maar als ik dan nadenk over hetgeen ik hedenmiddag daarover zou moeten zeggen, dan doorleeft men opnieuw de innerlijke spanning en strijd, die de jarenlange voorbereiding van het rapport heeft meegebracht en dan tast men opnieuw naar wat een houvast kan bieden in een in wezen ondoorzichtige situatie. Het zal wel zijn omdat ik een slecht politicus ben, maar ik kan niet anders dan erkennen, dat er ook in de politiek vraagstukken zijn, die vreten aan je bestaan.

De aarzeling, waarmee ik hierheen ben gekomen, is in de tweede plaats veroorzaakt door de verklaring van de Synode inzake de kernwapens, die ik persoonlijk, temidden van de discussie over het door de partij gepubliceerde rapport, ervaar als een complicerende factor. Ik kan er niet over spreken en ik kan er niet over zwijgen. Het ligt niet op mijn weg om als katholiek in het openbaar te discussiëren over een verklaring van de Synode, daar kunnen te veel misverstanden uit voortkomen. Van de andere kant laat zo'n verklaring me ook niet onberoerd. Naar de protestants-christelijke kant is de Nederlandse Hervormde Kerk in Nederland de grootste kerk. En nu moge het waar zijn, dat dit niet mijn kerk is, maar wanneer ik met de nieuwe theologie de verdeeldheid der christenen zie als een mysterie, in de theologische zin van het woord, dan is er in de kerk der eeuwen een verbondenheid over alle momentane verdeeldheid heen en dan sta ik

¹ Tekst van een inleiding gehouden op 24 november 1962 voor de Protestant-Christelijke Werkgemeenschap in de Partij van de Arbeid.

hier voor een kerkelijke uitspraak ten aanzien van een vraagstuk, dat me zelf ten diepste bezighoudt. Dit alles bedoel ik, als ik zeg de verklaring van de Synode te ervaren als een complicerende factor.

Daar komt nog iets anders bij. Het is de verleiding van de confessionele partijen — en ik geloof, dat daaraan ook staatssecretaris Calmeijer niet is ontkomen — om het vlak van de kerk en het vlak van de politiek te zien liggen in elkaars verlengde. Maar het behoort, geloof ik, tot het wezen van de doorbraak, dat we de samenhang tussen levensovertuiging en politiek inzicht, tussen Kerk en Staat, tussen wereldgeschiedenis en heilgeschiedenis, scherper ervaren als een voortdurende spanningsverhouding. Het kan voorkomen, dat een kerk vanuit haar eigen verantwoordelijkheid een bepaalde uitspraak doet en dat op het politieke vlak, vanuit een andere verantwoordelijkheid, toch anders wordt gehandeld. De verleiding om dan te zeggen, dat of de een of de ander ongelijk heeft gehad, is een gemakzucht, die het risico inhoudt aan het wezen van een van beide tekort te doen. De mens, en dus ook de politicus, kan terecht komen in een positie van conflicterende verantwoordelijkheden, waarin een tipje wordt opgelicht van de sluier, die ligt over het drama van de menselijke existentie. Het besef hiervan maakt het leven niet gemakkelijker, maar wel waarachtiger.

Wat ik hier zeg, geldt niet alleen voor de spanningsverhouding tussen godsdienst en politiek, maar voor vele andere. Victor Hugo heeft eens gezegd: zesduizend jaar trekken de twistzieke volken ten oorlog en intussen ziet God zijn tijd verloren gaan in het maken van sterren en bloemen. Men kan het afdoen als een dichtelijke exclamatie, onhanteerbaar voor de politicus. En toch blijft zo'n exclamatie, hoe onpolitiek ook geformuleerd, in het geheugen naklinken, omdat zij ons confronteert met een vraagstuk dat de mens tot nu toe niet in staat is gebleken op te lossen.

U moet van mij niet verwachten het nu wel te doen. Die pretentie heeft ook het rapport van de partij niet en ook de verklaring van de Synode niet. De betekenis van het rapport zie ik als een bijdrage om in een nieuwe situatie inhoud te geven aan een nieuwe politiek. De pretentie in deze zaak laatste wijsheden te verkondigen, op wel standpunt men ook moge staan, acht ik in de huidige overgangssituatie een ernstig gevaar. Ik mag aannemen, dat u het rapport hebt gelezen en nu het aan de openbaarheid is prijs gegeven, is het belangrijker wat u ervan vindt dan wat ik

ervan vind. Ik zie mijn taak op dit moment dan ook voornamelijk zo om, staande op de grondslag van het rapport, waarvoor ik verantwoordelijk ben en doordacht hebbend de probleemstelling, zoals die ook uit de verklaring van de Synode tot me is gekomen, te trachten enkele gedachten te ontwikkelen, die ik van betekenis acht voor de verdere doordenking van het zo klemmende vraagstuk van oorlog en vrede.

Er is tussen het rapport van de partij en de verklaring van de Synode in ieder geval dit punt van treffende overeenkomst, dat beide uitgaan van de erkenning, dat de ontwikkeling van de moderne wapentechniek ons heeft geplaatst in een nieuwe situatie, die om een nieuwe doordenking van het vraagstuk vraagt, een nieuwe benadering en een nieuwe politiek. Ik weet wel, dit alles is zo algemeen, dat het meer een kwestie van gezindheid lijkt dan een concreet programpunt. Maar ik geloof, dat in de huidige situatie deze gezindheid van fundamentele betekenis is, ook met het oog op de mogelijkheden van een zinvol gesprek.

Het is niet onbegrijpelijk, dat het nieuwe in de huidige situatie het meest direct wordt ervaren in de catastrofale omvang van de moderne vernietigingsmiddelen. Zij lenen zich gemakkelijk om apocalyptische schrikbeelden op te roepen. In verschillende formuleringen, zoals die van de bedreiging van 'het' leven nu tegenover die van aantallen levens vroeger, heeft men getracht het onderscheid tussen de vroegere en de tegenwoordige situatie te vatten. Ik heb altijd de neiging om daar voorzichtig mee te zijn. Hoe meer men zich met een vraagstuk als dit heeft beziggehouden, hoe soberder men in zijn woorden wordt. Maar er kan geen twijfel aan bestaan, dat de kwantitatieve vergroting van de vernietigingsmiddelen, die de hele oorlogsgeschiedenis te zien geeft, in deze tijd zodanige afmetingen heeft aangenomen, dat zij in een kwalitatieve verandering is overgegaan. Onder de deskundigen bestaat daarover nauwelijks verschil van mening.

Toch geloof ik, dat men de problematiek onvoldoende recht doet, wanneer men het nieuwe van het atoombijperk enkel afmeet aan de omvang van de moderne vernietigingsmiddelen. Er zijn meer dingen anders geworden en uit dat geheel kan men niet één ding isoleren zonder het risico een vertekend beeld te geven.

Zo is de hele structuur van de internationale samenleving met het binnentreden van het atoombijperk tot op de bodem omgewoeld. We komen uit het tijdperk, waarin het belang van de af-

zonderlijke staat praktisch in de internationale politiek als laatste maatstaf gold. De povere aanlopen tot een internationale rechtsorde konden niet verhelen, dat in werkelijkheid de internationale samenleving de wildernis was, waarin het recht van de sterkste de hoogste wet was. In het atoomtijdperk echter staat het denken in etatische verhoudingen als een muur tussen de mens en zijn toekomst. De Engelse volkenrechtsgeleerde Schwarzenberger heeft gezegd: 'Wat nodig is, is een wereldpolitiek bestel, dat de afzonderlijke staat alleen tot eigen risico kan trotseren. Wat minder verreikt, moge alles zijn, dat bereikbaar is, doch blijft hopeloos beneden het minimum aan wereldveiligheid'. Ook hier dus ligt een vraagstuk dat met het atoomtijdperk in een nieuwe dimensie is getreden.

Dan is er het verschijnsel van de oorlog. De Griekse wijsgeer Herakleitos heeft de oorlog de vader van alle dingen genoemd en in de 19de eeuw noemde Hegel de oorlog de motor van de geschiedenis. Misschien hadden zij feitelijk meer gelijk dan normatief, maar hoe dit ook zij, in het atoomtijdperk is het achterhaald. Zal in het atoomtijdperk de mensheid het opbrengen op betere wijze de functie te organiseren, die in een vroeger tijdperk door de oorlog werd vervuld? Ook daar ligt een essentiële vraag, die tevens een opdracht is.

Nog een derde vraagstuk. Reeds in de 16de en 17de eeuw hebben theologen en juristen zich beziggehouden met het begrip van een mondiaal algemeen welzijn. Maar in de praktische politiek is het begrip algemeen welzijn gebonden gebleven aan de nationale staat. Het atoomtijdperk heeft deze begrenzing doorbroken en het mondiale algemeen welzijn voor het eerst in de geschiedenis tot politieke realiteit gemaakt.

Dit alles zijn slechts voorbeelden. Maar ik ben er diep van overtuigd, dat men het vraagstuk van de kernwapens niet kan oplossen door het te isoleren uit het geheel, maar alleen in het kader van alle vraagstukken, die het atoomtijdperk meebrengt. Ik geloof, dat in het atoomtijdperk de mensheid is opgeschoven in de richting van uiterste alternatieven. Bekend zijn de woorden van Churchill, waarin hij sprak van een toestand, 'waarin door een proces van opperste ironie veiligheid het stoere kind van de verschrikking zal zijn en overleven de tweelingbroer van de vernietiging'.

Kennedy heeft gezegd: 'De mens draagt in deze tijd in zijn

sterfelijke handen het vermogen om een einde te maken aan alle vormen van menselijke armoede en aan alle vormen van menselijk leven.' Dramatischer kan het voor een socialist bijna niet worden geformuleerd. Het brengt voor de mens in het atoomtijdperk een spanningsverhouding mee, zoals nooit vroeger in de geschiedenis het geval was. Maar het is niet mogelijk om alles bij het oude te laten en alleen die spanningsverhouding uit de mensheid te willen wegnemen. De enige oplossing ligt in de poging om wat tot een vloek voor de mensheid worden kan te doen verkeren tot een zegen.

In het atoomtijdperk wordt de mens op nieuwe en dringende wijze geplaatst voor het aloude vraagstuk van de ethiek van de macht. Macht hanteert ieder, die in gezag is geplaatst, hetzij in de staat, hetzij in de kerk en daarom schreef ik in het rapport, dat geen mens verantwoordelijkheid kan dragen zonder schuld. Guardini heeft eens gezegd, dat in deze tijd voor het eerst in de geschiedenis de macht de mens tot een probleem is geworden en dat hij nu voor de beslissing staat te bewijzen, dat de mens even sterk is als zijn macht groot is, ten einde als mens te kunnen blijven leven, zonder daarbij utopieën te scheppen of te moraliseren.

Een dergelijke gedachte zal iedere socialist aanspreken. Door het socialisme, en dat is zijn historische grootheid, is voor het eerst in de menselijke geschiedenis de zedelijke idee van de gerechtigheid gaan wegen als een politieke factor op de ontwikkelingsgang der mensheid. En ook het verlangen van het socialisme om als grondslag van de internationale samenleving de macht te vervangen door het recht, is van zedelijke oorsprong. Maar als dan om die reden zo'n woord van Guardini zich vasthaakt in het geheugen, dan is het tot en met de laatste woorden: zonder utopieën te scheppen of te moraliseren. Als politicus heb ik de taak niet om te moraliseren en de hang naar de utopie verleert men in de harde werkelijkheid van de internationale politiek.

Ik geloof, dat het Gollwitzer is geweest, die heeft gezegd, dat het atoomwapen de oorlog heeft gecriminaliseerd. Het is een door-dringende formulering en toch weet ik niet, wat ik er mee aan moet. Men moge een atoomoorlog een misdaad tegen de mensheid noemen, maar ook de laatste oorlog is een misdaad tegen de mensheid geweest en zo wellicht vele voordien. Het kernwapen heeft de verschrikking van een oorlog tot in het onvoorstelbare vergroot, maar het heeft ons ook geplaatst voor de onhanteerbaarheid en de zinloosheid van de oorlog als instrument van buitenlandse politiek. Het is een lange weg, die leidt naar de eenheid van het menselijk geslacht en zoals de uitvinding van het buskruit er een einde aan

maakte, dat Venetië en Florence tegen elkaar ten strijde trokken — of, om dichter bij huis te blijven, Bergen op Zoom en Breda —, zo kan ook het feit van het kernwapen een nieuwe fase inluiden op de moeizame weg naar een ontwapende en vreedzame wereld. Men doet de dingen geen recht door er slechts één kant van heel scherp te accentueren en ook daarom sprak ik daarstraks van een opschuiven in de richting van uiterste alternatieven.

Herhaaldelijk heb ik het gevoel, dat er in de moderne levenshouding twee tegengestelde tendenzen werkzaam zijn, waarbij de juiste samenhang tussen politiek en ethiek wordt verstoord. Aan de ene kant is er de wijze van denken, die met welke argumenten dan ook, tot en met die van het realisme toe, bij een of andere vorm van macchiavellisme terecht komt. Aan de andere kant is er een hypermoralisme, dat de ethiek wil hanteren als een kartotheek van abstracte formules, allemaal pasklaar om op het leven te worden toegepast. Beide polen werken elkaar in de hand en houden elkaar in stand, zoals het zo vaak gaat, bij voorbeeld met cosmopolitisme en nationalisme, of, om een heel ander voorbeeld te noemen, met clericalisme en anticlericalisme.

Maritain heeft er eens op gewezen, hoe de moraal grote rampen kan veroorzaken, indien ze — in plaats van te werken als iets, dat met het vitale streven om de doeleinden van het menselijk leven te bereiken een en dezelfde zelfstandigheid vormt — tracht om op dat streven van buiten af in te werken, wat er bij voorbeeld toe leiden kan, dat men tracht aan een a-morele politieke situatie wetten op te leggen, die met politiek niets te maken hebben.

Heeft dit alles iets te maken met ons onderwerp? Ik geloof het wel. Ik heb wel de kritiek te horen gekregen, dat ook het meerderheidsrapport ten slotte geen pasklare oplossing biedt. Dat weet ik, maar ik wil ook die pretentie niet hebben, omdat ik het niet kan verantwoorden. Ik kan er slechts over spreken vanuit een innerlijke verscheurdheid.

Aan de ene kant erken ik, dat in het atoomtijdperk het recht om oorlog te voeren fundamenteel anders is komen te liggen en dat dit de zedelijke opdracht inhoudt naar nieuwe verhoudingen heen te werken. Aan de andere kant kan ik aan het feit niet voorbij, dat we nog steeds leven in een internationaal bestel, dat in laatste instantie niet op recht, maar op macht berust. Wanneer ik aan het laatste voorbij ga, dan wordt het eerste, zoals onlangs prof. Arntz in *De Bazuin* heeft opgemerkt, een waarheid zonder werkelijk-

heid. Daar heeft een politicus onvoldoende houvast aan. Want alle politiek is nu eenmaal handelen in de context van een concrete situatie en juist omdat ik in het atoombomtijdperk heen wil naar een ontwapende wereld, mag ik op het ogenblik niet handelen, alsof reeds nu de toestand is bereikt, waarin dat realiseerbaar is.

Vandaag aan de dag dreigt een zinvolle discussie over de kernwapens onwerkkelijk te worden, wanneer we het vraagstuk tegemoet zouden treden in de mening er met een ja of neen nog geheel vrij tegenover te staan. Een standpuntbepaling nu is gecompliceerder dan twintig jaar geleden, toen er nog geen atoombom bestond. We leven in een wereld, waarin het kernwapen een feit is en zelfs wanneer we er in zouden slagen de nieuwe wapens uit te bannen, het vermogen ze te maken, kan uit de mensheid niet meer worden weggenomen. Dat betekent, dat er iets wezenlijks anders is geworden. Er zijn mensen die er eerlijk van overtuigd zijn, dat de totstandkoming van het kernwapen een kwaad moet worden genoemd. Maar ook een dergelijke gedachtegang kan er niet aan voorbij, dat het feitelijk bestaan van dit kwaad een plaats heeft gekregen in het weefsel der geschiedenis en dat we er misschien zelf voor een stuk de verantwoordelijkheid voor dragen. Een loutere terugkeer naar de toestand van voorheen kan een ander, soms groter kwaad te voorschijn roepen. Het blijft de zedelijke opdracht van de mens om te trachten de gevolgen van het voldongen feit in de banen van het goede te leiden. Maar alle politiek blijft handelen in een gebroken wereld, die voortdurend in beweging is en waarin goed en kwaad onontwarbaar dooreen liggen.

Ik zeg dit niet om te moraliseren. Maar als politicus móet ik rekening houden met het feit, dat het bestaan van de kernwapens, het bezit ervan, de perfectionering ervan, de al of niet verbreiding ervan, het al of niet gebruik ervan, allemaal onderscheiden zaken zijn, die ieder een eigen gewicht in de schaal leggen en waarvan lang niet altijd het een automatisch in het verlengde ligt van het ander. Ik geloof, dat het niet uitgebalanceerd gevolg is om een van die dingen, bij voorbeeld het gebruik, het hele voordeel van het kernwapen te laten bepalen. Er is een heel duidelijk verschil bij voorbeeld tussen het bezit en het gebruik van bepaalde wapens. In '45 hebben de westelijke geallieerden in Duitsland ongeveer 20.000 gifgasbommen in beslag genomen en uit de processtukken van Neurenberg is gebleken, dat Hitler ze ten slotte niet heeft gebruikt, omdat zijn generaals hem telkens wisten te overtuigen, dat de Engelse wapens op dit gebied doeltreffender waren

dan de Duitse. Niemand ontkent, dat aan het bestaan en het bezit van de kernwapens enorme risico's zijn verbonden. Maar het kan ook, dat het atomaire evenwicht, zoals dat op het ogenblik in de grote lijn bestaat, het uitbreken van een atoomoorlog helpt voorkomen. Ook Von Weiszaecker heeft erkend, dat het bezit van het kernwapen de vrije wereld heeft heengeholpen over een gevaarlijke hobbel in zijn geschiedenis. Men kan daartegenover wel aanvoeren, dat wapens worden gemaakt om ze te gebruiken. Maar hoewel een dergelijke stelling het voordeel heeft van een gemakkelijke aanspreekbaarheid, zoals dat met zovele leuzen en slogans het geval is, geloof ik toch, dat het al te zeer een versimpeling is van de werkelijkheid, die geen recht doet aan de eigen betekenis van het bezit van bepaalde wapens, juist als men het gebruik ervan wil helpen voorkomen. Churchill heeft eens gezegd: we bewapenen om te onderhandelen. Een ieder weet, dat de conceptie, die ook aan het meerderheidsrapport ten grondslag ligt, heel wat verder reikt. Maar toch geven die woorden uitdrukking aan een van de gegevens van de huidige internationale situatie, waaraan men niet achteloos voorbij kan. Het risico daaraan verbonden kan men slechts ontlopen door andere risico's op te roepen.

Pleitende voor werkelijkheidszin in de internationale politiek, moet ik ook wel iets zeggen over de verhouding tussen conventionele wapens en atoomwapens. Het vraagstuk is ook in het meerderheidsrapport aangesneden, maar heeft door de loop van de gebeurtenissen een verhevigd accent gekregen. Reeds op het partijcongres van '59 heb ik in kritische zin gesproken over de eenzijdige concentratie op de atoomwapens in de westelijke wereld. De eenzijdigheid is sindsdien slechts ten dele geredresseerd. Voorzover daarin factoren een rol spelen, waardoor men de vrijheid wil kopen langs de weg van de minste weerstand en tegen de laagste prijs, speelt daarin ook een vraag mee van het zedelijk toelaatbare, waarmee de kerk zich terecht bezig houdt. Het vraagstuk heeft echter ook zuiver politieke kanten. De eenzijdige concentratie op het atoomwapen heeft de politieke bewegingsruimte voor het Westen versmald en de westelijke onderhandelingspositie inzake vragen van kernontwapening moeilijker gemaakt. Er is dus reden genoeg om de gehele ontwikkeling inzake de verhouding van conventionele en kernwapens bijzonder kritisch te volgen.

Het vraagstuk is actueel genoeg onder andere in verband met de toenemende lobby in Europa om een eigen Europese kernmacht. Voorzover zij uit Frankrijk en Duitsland komt, lijkt het wel,

of daar nog mensen zijn, die in deze tijd over een oorlog denken in de categorie en van de Frans-Duitse oorlog van 1870. Wanneer Amerikaanse deskundigen van mening zijn, dat, zuiver militair gesproken, aan een Europese kernmacht geen behoefte is, dan ben ik geneigd het daarmee eens te zijn. Maar een principieel neen wordt weer moeilijk hanteerbaar, wanneer een verenigde Europese kernmacht het alternatief zou worden van een nationale atoommacht van een aantal Europese landen. In die situatie zal de politicus weer moeten afwegen, ook als hij weet, dat géén oplossing die is, welke hij eigenlijk zou wensen.

Maar ik voel me wel verplicht te waarschuwen tegen de mogelijke misvatting, als zou het mogelijk zijn met conventionele wapens een adaequaat tegenwicht te vormen tegen een met de modernste atoomwapens uitgeruste macht. Het is naar mijn mening geen reële mogelijkheid. Wanneer nu de explosieve kracht van de zwaarste waterstofbom groter is dan die van alle bommen, die in de laatste wereldoorlog op Duitsland werden geworpen, dan is het ondenkbaar om met conventionele wapens die positie van evenwaardige kracht op te bouwen, die niet alleen in de huidige wereldpolitieke situatie een beslissende rol speelt, maar bovendien, zoals prof. Röling heeft opgemerkt, een onmisbare voorwaarde is om tot een internationale regeling van het wapenvraagstuk te komen. Maar dit is niet het enige probleem. Misschien nog moeilijker ligt het hiermee, dat met behulp van de kernenergie het vraagstuk van ruimte en tijd in het atoomtijdperk dusdanig anders is komen te liggen, dat iedere poging tot afweer met conventionele middelen hier machteloos tegenover staat. De spanning van de huidige situatie wordt mede daardoor veroorzaakt, dat de verhouding tussen aanvalsmogelijkheden en verdedigingsmogelijkheden niet meer is als het vroeger was. Dat is in ieder geval onbereikbaar, als men de oude wapens wil laten opwegen tegen de nieuwe. Dat geldt reeds voor de internationale machten. Maar als de techniek zover is, dat men een satelliet rond de aarde kan laten cirkelen, die op elk gewild ogenblik op elke gewilde plaats een atoombom op de aarde kan laten neerkomen, dan is het niet in te zien, hoe ooit nog het conventionele wapen in staat kan zijn om voor een atoommacht die de oorlog wil, de oorlog onaantrekkelijk te maken. Het is op grond van dergelijke feiten, dat in Genève de deskundigen van Rusland en van de Verenigde Staten het erover eens zijn geworden, dat uiteindelijk het enige zinvolle ontwapeningsgesprek in het atoomtijdperk niet kan gaan over partiële ontwapening, maar over algemene en volledige ontwapening.

Ik heb het gevoel ook deze opmerkingen hier te hebben moeten maken, omdat met name in een land als het onze zo vaak te uitsluitend de internationale politiek wordt getrokken in de sfeer van beginsel en getuigenis, zonder voldoende rekening te houden met de werkelijkheid en de techniek van de internationale politiek.

Gelukkig zijn we wat heengeraakt over de situatie van enige jaren geleden, toen over de kernwapens gesproken placht te worden in formuleringen van liever dood dan slaaf, of, omgekeerd, liever rood dan dood. Ik houd niet van die formuleringen, zij herinneren me te veel aan het Hitler of Moskou uit de oorlogsjaren. Onder alle omstandigheden geldt de primaire zedelijke opdracht het menselijk leven in stand te houden in een wereld, die altijd is 'in via', onderweg, en waarin altijd nieuwe ontwikkelingen mogelijk blijken. Maar het is niet zinvol en creatief zich te verliezen in speculaties over het minste kwaad, zolang de weg naar een betere oplossing niet volledig is geblokkeerd. Daarbij is het in de duistere engten der geschiedenis voor de theoloog gemakkelijker een neen zonder ja's of een ja zonder neens uit te spreken dan voor de politicus om ze te hanteren.

Laat ik als voorbeeld maar eens een uitspraak citeren, die hier misschien wel enige deining zal veroorzaken. Een eeuw geleden werd de Amerikaanse president, Abraham Lincoln, gevraagd naar zijn standpunt inzake de slavernij. Hij antwoordde: 'Ik heb als president de eed afgelegd op de grondwet, die als eerste doelstelling heeft de eenheid van de Unie. Als ik de Unie kan dienen door alle slaven vrij te laten, zal ik het doen. Als ik de Unie beter dien, door geen enkele slaaf vrij te laten, zal ik het doen. Dat heeft niets te maken met mijn persoonlijke standpunt, dat alle mensen vrij behoren te zijn.' Ik weet wel, het lijkt eenvoudig om na een eeuw zo'n uitspraak te veroordelen. Maar als ik het wezen ervan probeer te vertalen in de vraag, die ons hier bezig houdt, zou ik kunnen zeggen: als ik een atoomoorlog kan helpen voorkomen, door neen te zeggen tegen de atoomwapens, zal ik het doen; als ik een atoomoorlog kan helpen voorkomen, door deel te hebben aan de atoombewapening, zal ik het doen; mijn persoonlijke standpunt is, dat in een wereld die gemeten wil worden aan menselijke of christelijke maatstaven, voor het atoomwapen geen plaats is.

Een dergelijke formulering bevat ook het meest wezenlijke bezwaar, dat ik heb tegen het rapport van de minderheid. Er is gezegd: het standpunt van de minderheid verstoort het bestaande evenwicht en het verbreekt de westelijke solidariteit. Wie het meerderheidsrapport zorgvuldig heeft gelezen, weet, dat ik deze

dingen niet licht neem. Maar ik zou bereid zijn dit alles discutabel te stellen, wanneer ik ook maar ergens de overtuiging had, dat het standpunt van de minderheid een constructieve bijdrage was om een kernoorlog te voorkomen. Ik ben van het tegendeel overtuigd. En wanneer men dan trouw wil blijven aan de beheersende politieke doelstelling in deze tijd: een kernoorlog te helpen voorkomen, dan brengt dit een aantal onvermijdelijke consequenties mee. Wat meerderheid en minderheid in deze verdeelt, is niet dat voor de een het geweten zwaarder spreekt dan voor de ander. Op deze wijze hebben we in de commissie niet tegenover elkaar gestaan, laten we dat ook in de partij niet doen. Welk standpunt men in deze ten slotte ook kiest, ieder staat voor een zware gewetensbeslissing. Wat ons verdeeld heeft gehouden en houdt, is een verschillend inzicht in de werkelijkheid en de techniek van de internationale politiek. Wat de schrijvers van het minderheidsrapport zien als een politieke daad bij uitstek, zie ik als een zich terugtrekken op een buitenpolitiek standpunt, dat geen contact meer heeft met de werkelijkheid.

Dat kan men als individu doen, misschien, onder omstandigheden, ook als kerk, en ik zeg niet, dat het altijd de onbelangrijkste positiebepaling is. Maar een politieke partij is geroepen om politiek te bedrijven, ook onder barre omstandigheden. Als ik dit nu zo zeg, dan doe ik dat allerminst om wie dan ook te kwetsen. Wanneer ik ergens dankbaar voor ben, dan is het, dat er in de commissie weer een gespreksbasis is gegroeid tussen meerderheid en minderheid en ik hoop, dat de partij dat zal consolideren.

Maar ik zou in mijn taak tekort schieten, als ik niet heel duidelijk stelde, zoals ik de dingen werkelijk zie, om tastbaar te maken, waar het voor mij in wezen om gaat en om een prikkel te zijn bij het verdere overdenken van het vraagstuk.

Over de verschrikkelijke uitwerking van de kernwapens en over de risico's van de huidige bewapeningswedloop, over dat alles behoeft tussen ons geen meningsverschil te bestaan. Dat zijn eenvoudige feiten. Maar ik zie er geen heil in om het vraagstuk van de kernwapens te willen losmaken uit het geheel van het vraagstuk van oorlog en vrede in het atoomtijdperk en te trachten voor een partieel vraagstuk een partiële oplossing te vinden. Partiële oplossingen zijn niet waardeloos. Zij kunnen een heel belangrijke bijdrage zijn tot de internationale ontspanning. Maar het mag ons niet uit het oog doen verliezen, dat het wezenlijke vraagstuk dieper ligt. Een oorlog komt niet uit de lucht vallen. Hij heeft zijn oorzaken, tot diep in de geest van mensen en volken toe. De hele

menselijke geschiedenis is één lange, voortschrijdende weg naar beheersing van de natuur en de chaos. Het heeft de mens in staat gesteld om zich heen een leefbare, dat wil zeggen menselijke en menswaardige wereld te scheppen. Maar op die weg zijn we nog lang niet aan het einde. Het is onze opdracht in het atoomtijdperk op die weg een stuk verder te komen, zoals zo vaak in de geschiedenis onder de drang en de nood van de tijd.

We kunnen de oorlog alleen uitbannen door hem overbodig te maken. En dan staan we voor de taak de chaos en de anarchie van de internationale samenleving voor het eerst in de geschiedenis om te vormen tot een geordende samenleving. Het omvat meer dan alleen het vraagstuk van de ontwapening en het is misschien nog veel moeilijker. En toch ligt alleen in die richting het perspectief van een werkelijke en duurzame vrede.

Het is vanuit deze conceptie, dat ik in het rapport voor de partij de noodzaak heb bepleit een eigen en constructieve inhoud te helpen geven aan een echte vredespolitiek. In de dertiger jaren is er eindeloos geconfereneerd over ontwapening — de verslagen ervan in het Volkenbondspaleis te Genève omvatten meer dan 30.000 bladzijden—, maar omdat er tegelijkertijd geen vorderingen werden gemaakt in het leggen van grondslagen voor de vrede, kwam er oorlog. Atomen voor een oorlog hebben we genoeg, waar blijven de atomen voor de vrede? Dan denk ik aan een internationale rechtsorde, aan een versterking van de Verenigde Naties, aan de armoede in de wereld, aan de rassentegenstellingen en nog een hele reeks andere problemen. Wat we nodig hebben is een program voor de vrede, dat de mens in het atoomtijdperk een nieuw perspectief en nieuwe hoop geeft. Dan zal het een durvend program moeten zijn, op langere termijn, dat het de moeite waard maakt ervoor te werken en te vechten. In de moeilijkste jaren van de oorlog werd in het Atlantische Handvest aan de mensheid vrijdom van vrees en gebrek beloofd en toch wordt vandaag het internationale klimaat beheerst door vrees en gebrek als nimmer tevoren. Die ban moet worden doorbroken en het socialisme zal daarbij in de voorhoede moeten staan.

Een dergelijk program voor de vrede zal dus meer omvatten dan alleen het vraagstuk van de ontwapening, maar dit zal er wel een essentieel element van vormen. Het gaat vandaag niet meer om de keuze: of bewapening of ontwapening, maar ook als men de bewapening aanvaardt, zolang de huidige situatie voortduurt, zal toch het centrale doel van de buitenlandse politiek op ontwa-

pening gericht moeten zijn. Iedere bewapeningswedloop verhoogt onvermijdelijk de internationale spanning, maar in deze tijd is daarbij gekomen, dat, naarmate de hele zaak steeds meer een vraag wordt van techniek en van minuten, de catastrofe ons overvallen kan door een vergissing of een technische storing. De mens kan niet blijvend langs de rand van de afgrond gaan. De Verenigde Staten en Rusland hebben reeds een overeenkomst gesloten tot de-atomisering van het hele Zuidpoolgebied. Het is niet in te zien, waarom dit de enige overeenkomst zou zijn, die mogelijk en bereikbaar is. Wanneer het besef veld wint, dat met het voortschrijden van de wapentechniek de marge tussen vernietiging en zelfvernietiging steeds kleiner wordt en dat het belang zelfs van het grootste land altijd nog kleiner is dan dat van de wereld als geheel, dan moet het mogelijk zijn verder te komen op de weg naar een ontwapende en vreedzame wereld.

Naarmate we dus erin slagen om de vrede te organiseren, kan de mensheid het oorlogsverschijnsel te boven komen. Ik heb er geen behoefte aan om het vredesverlangen voor de PvdA te monopoliseren, gelukkig is er in ons land geen enkele partij die om oorlog staat te roepen. Daar gaat het niet om. Waar het om gaat, dat is de inhoud van een echte vredespolitiek. Die hebben we in de geschiedenis nog nooit gehad. Voor velen geldt nog uitsluitend, wat reeds voor de oude Romeinen gold: indien gij vrede wilt, bereidt u dan voor op de oorlog. De woorden bevatten een stuk onvermijdelijkheid in een internationale samenleving, die ten slotte op macht berust. Maar het is juist onze opdracht in het atoomtijdperk daar overheen te komen. Helaas ligt er het feit, dat mensen en volken niet of onvoldoende bereid zijn de prijs voor de vrede te betalen. In een rapport van 1958 reeds heeft de Wereldraad der Kerken gewezen op de discrepantie tussen de lippendienst, die bewezen wordt aan de zedelijke idealen van vrijheid en gerechtigheid en de internationale werkelijkheid. Zo was Nederland onvoldoende bereid om de prijs voor de vrede te betalen in zijn behoudende Nieuw-Guinea-politiek en in het Kamerdebat van enkele weken geleden over de minder ontwikkelde landen. Een aantal jaren geleden maakte ik op de Semaines Sociales een inleiding mee, die tot titel had: Van de hebzucht der naties naar een economie voor het menselijk geslacht. Onze Koningin heeft daarna in Leiden voor de studenten gesproken over de welvaart der wereld als gemeenschappelijke verantwoordelijkheid. Iedere ingewijde weet, hoever de internationale werkelijkheid daar nog vandaan is. In die zin bedoel ik het, als ik zeg, dat de PvdA in de

voorhoede moet staan van de verdedigers van een echte vredespolitiek.

Het is nauwelijks denkbaar, dat een rapport geen enkel misverstand wekt. In wat ik tot nu toe echter heb ontmoet, overheerst echter een gevoel van waardering, dat de partij het heeft opgebracht, ondanks moeilijkheden en ondanks meningsverschil, het vraagstuk in openbare discussie te nemen, eenvoudig omdat het het centrale vraagstuk van deze tijd is. Wel geloof ik, dat het zwaarste werk na het congres komt. Wanneer dan alles bij het oude zou blijven, zou ik al het werk dat de commissie in drie jaar heeft verricht, als verloren tijd beschouwen. Als het uitgangspunt eenmaal is gekozen, staan we voor de opdracht concrete inhoud te geven aan een nieuwe politiek in een nieuwe situatie.

Tot de oplossing van de grote wereldvragen kan een politieke partij uit een klein land alleen werkelijk bijdragen, niet op grondslag van macht, maar van kwaliteit. Die kwaliteit wordt niet bepaald door leuzen en slogans, maar door visie, deskundigheid en nimmer vermoeiende arbeid. Al wat we daaraan in de partij hebben, zal moeten worden gemobiliseerd, ten einde wat nu voor velen nog grenst aan de utopie, toch een stap nader te komen.

Maar ook als we dan ons verenigen tot de arbeid aan een echte vredespolitiek, dan zal zij, als alle politiek, een harde zaak zijn. In brede kring bestaat het gevoel, dat zij die bouwen aan de vrede, tegenover hen die opgaan in de machtsconflicten van deze tijd, dat dat de dromers zijn tegenover de realisten, de vrees tegenover de flinkheid, de wankelmoedigheid tegenover vastberadenheid. Het is een verderfelijke tegenstelling, maar ik moet toegeven, dat er pacifisten zijn, die er aanleiding toe hebben gegeven. De vrede der wereld wordt niet gekocht met romantiek, met sentiment en mooie woorden, waarachter zo vaak een tekort ligt aan zin voor de werkelijkheid. In het atoomtijdperk zijn mensen en volken komen te staan in een dynamiek en een spanning als nimmer tevoren. Maar verder komen we alleen, als we het opbrengen om te staan midden in de tijd, waarin we leven. Wanneer de Heer ons daartoe de kracht geeft, dan is het misschien niet ijdel te denken aan de woorden van de profeet, die ook geschreven staan in een van de zalen van de Verenigde Naties: *Hij zal tussen de volkeren scheidsrechter zijn en recht verschaffen aan machtige naties. Dan smeden ze hun zwaarden tot ploegijzers om en hun lansen tot sikkels. Geen volk trekt zijn zwaard meer tegen een ander en niemand oefent zich voor de strijd.*

Drie Duitse grensgangers

Walter Benjamin, Alfred Kantorowicz en Gerhard Zwerenz

Soms is het communisme inderdaad een arbeidersbeweging geweest, maar toch lang niet altijd en lang niet overal. De reeds voor meer dan een eeuw gehoorde marxistische stelling aangaande het noodzakelijk-proletarische karakter van de communistische beweging wordt evenmin door een overtuigend feitenmateriaal gesteund als de uit dezelfde hoek voortgekomen bewering volgens welke alle arbeiders in alle landen potentiële communisten zouden zijn. Veel meer zijn het de van het land hunner herkomst vervreemde en van de traditionele ankerpalen losgeslagen intellectuelen die het vuur aansteken, de brandstof aandragen, de alle burgerlijke levensvormen verterende vlammen met een door zelfkwellend opgejaagde hartstocht aanwakkeren. Niet zo zelden springt een in de onbestemde wijdheid van zijn relativisme vage-lijk omzwervende moderne klerk met een gevoel van bevrijding de deur van de totalitaire kooi binnen. De praktijk leert dat deze salto mortale vooral vaak bij literair- en filosofisch-georiënteerden voorkomt. De oude droom der wijsgeren, een beslissend aandeel te mogen hebben in het bestuur van staat en maatschappij, lijkt voor deze goedwillende strevers werkelijkheid te gaan worden. Sedert de dagen van Plato's Republiek zijn zij steeds gemakkelijk bezweken voor de verleiding die de gefantaseerde kaarten van het verre land Utopia op hen uitoefenen. Eindelijk kunnen zij hun onverdraaglijke eenzaamheid dan achter de schijnbaar zo sterke muren van het bovenpersoonlijk ideaal wegstoppen. De met eentonige regelmaat opgedreunde les der geschiedenis, dat de gefantaseerde wereldverbeteraars in hun doctrinaire verblindende van de aarde eerder een hel dan een paradijs maken, wensden zij koppig en trots niet te leren. Van zich zelf gewoonlijk zwak ter been, houden zij zich alleen met de glanzende luchtballon van de zeer wereldse heilsverwachting in de hand staande.

Daarmee is dan ook weer niet gezegd dat het communisme een beweging van uitsluitend intellectuelen zou zijn. Op de vraag, uit welke volkslagen de aanhangers van het communisme vooral gerecruteerd worden, valt niet voor alle tijden en alle plaatsen een

kort, afdoend en schematisch antwoord te geven. De anti-communisten die menen het overal ter wereld opduikende monster het best te kunnen bestrijden door de verhoging van de algemene levensstandaard, de opheffing van de werkloosheid en het betere onderwijs aan het werkende volk, zijn wel even naïef als de grote en kapitaalkrachtige adverteerders die hun zo gezonde ideologie als de probate remedie voor de zieke ideologie van het communisme aanbevelen. De grootste naïviteit wordt echter openbaar bij hen die menen dat achter het ijzeren gordijn het uitverkoren land voor geleerden en kunstenaars te vinden zou zijn. De voorwaarden voor de vestiging van een communistische staat zijn overal lang niet gelijk; hier verzetten bij voorbeeld de boeren zich er tegen, elders juichen zij zulk een vestiging toe. Het gebrek aan politiek engagement van de gestudeerden is ook wel zo wijdverbreid, dat men bij hen niet noodzakelijk de sterkste ultra-linkse tendenzen moet zoeken. Wél waar lijkt echter het meermalen geuite vermoeden, dat vele vooraanstaande communisten uit de bourgeoisie afkomstig zijn en dat onder bepaalde omstandigheden de studentenwereld een vruchtbare bodem voor het communisme oplevert. De eveneens dikwijls geopperde veronderstelling, dat er een innerlijke verwantschap zou bestaan tussen communisme en nationalisme, vindt mede haar bevestiging in het overal waarneembare feit dat hun leidinggevende aanhangers in meerderheid uit dezelfde maatschappelijke groepen worden gehaald. De constellatie is niet alleen denkbaar, maar meer dan eens ook zeer reëel geweest, dat links -en rechts-radicalisme elkaar dicht, en dan meestal gevaarlijk dicht, gingen naderen. Het nationaal-bolsjewisme, dat gedurende de Weimar-republiek zo'n merkwaardig en typisch-Duits verschijnsel is geweest, was zulk een met de eigenschappen van dynamiet begiftigd amalgaam.

Vrijwel nooit komt het voor dat exponenten van de literair-filosofische wereld tot de hoogste graden van de communistische hiërarchie bevorderd worden. Neemt men de voorstelling over, dat de communistische beweging zich bij voorkeur binnen drie concentrische cirkels organiseert, — de binnenste, hardste en betrouwbaarste, die van het in een lange en zware scholing gevormde kader; daar omheen de ring van toegewijde dienaren, de activisten die uit de onderwerping aan het systeem leven; ten slotte de brede en wat amorfe periferie van meelopers en opportunisten, — dan zijn deze schrijvers en denkers daar toch heel moeilijk ergens onder dak te brengen. Meestal worden zij sedert

hun puberteitsjaren gekweld door de crises waaraan de burgerlijke mens, die zijn religieuze en sociale bindingen is kwijtgeraakt, in zo hevige mate lijdt. Zij hebben de voosheid van het vrijheidsbegrip van de Franse revolutie en van het daaruit voortgekomen liberalisme ontdekt. Zij, overwegend academici, merken verschrikt op dat zij overal ingekapseld, in het gelid geplaatst en gebureaucratiseerd worden. Binnen hun specialisme bewegen zij zich met een zekere zelfstandigheid, maar overal elders zijn zij onbevoegd en dreigen zij slaaf van de openbare mening te worden. Zij lijken hun geweten alleen nog tot rust te kunnen brengen door hun gewillige inschakeling in een als vrijer, hoger en idealer beschouwd dienstverband binnen de partij. Kerk en godsdienst hebben in hun ogen gefaald en zijn gedateerd. Voor de komende tijd wordt volgens hen de toon aangegeven door het grootse stelsel dat de schepping van de nieuwe mens en de nieuwe maatschappij-ordening garandeert. Betoverd door gezichtsbedrog — eerst later ontdekken zij dat het communisme veel eerder statisch dan dynamisch is — verwachten zij van deze beweging niet alleen de zo gewenste persoonlijke inspiratie maar ook het kosmische perspectief. Dat het communisme de meest consequente en starre partijdigheid betekent, worden zij natuurlijk op den duur wel gewaar, maar deze ervaring laat zich dan nog wel geruime tijd gemakkelijk sublimeren. De als verplicht voorgeschreven geloofsleer van het materialisme is in hun denkwijze geenszins een verwerpelijke, laagbijdegrondse, de mens onwaardige zaak. Reeds voordat Sartre zoiets neergeschreven had, hebben zij vermoed dat het communisme een metafysica is welke zich zelf opheft. Uiteraard hebben zij niet de pretentie onbevooroordeeld te zijn. Wie eenmaal zoals zij op weg zijn, vinden juist de praelogische a priori's van het dialectisch materialisme bewust of onbewust veel aantrekkelijker dan de daarin vervatte, harde en zogenaamd streng wetenschappelijke doctrines.

Vroeger of later kondigt zich voor deze figuren de breuk aan, althans wanneer zij blijven denken en de eens heetbegeerde dynamiek blijven begeren. Te eniger tijd vragen zij zich af of de geponeerde onfeilbaarheid van de partijleiding niet een aperte leugen en een dodend conservatisme is. Is hun keuze indertijd wel goed geweest, of was zij slechts de abrupte ontvluchting van hun twijfelzucht? Zij zien hoe de échte communisten, die van de harde kern, de mogelijkheid van een conflict tussen de partij en de waarheid volkomen uitgeschakeld hebben. Ongeneigd en onbekwaam tot individuele obstructie, in hun hart pijnlijk overtuigd

van de lafheid die een speciale eigenschap van de intellectuelen lijkt te zijn geworden, pogen zij de door hun geweten opgeworpen bezwaren te overstemmen door de tegenwerping dat de historische ontwikkeling er onverbiddelijk toe moet leiden dat de macht aan de arbeidersklasse toevalt. Meer dan ooit vrezen zij het open veld; zij willen geborgenheid. Zij bij uitstek zijn gevoelig voor de religieuze energie die in het communisme latent maar rijkelijk verscholen ligt. Daarom zijn zij voorshands ook bereid het deterministische vrijheidsbegrip van de communisten te aanvaarden. Zij doen het zolang tot zij er de belemmerende, de werking des geestes fnuikende invloed van ondervinden. Eerst dan begint voor hun ogen iets te schemeren van de waarheid van Karl Barths stelling: 'Vrijheid bestaat alleen daar waar en in zover zij geleefd wordt'. Zij vragen zich af of zij niet slaafse volgelingen zijn geworden van wat wel 'de Islam van de twintigste eeuw' genoemd is. Uit zelfbehoud pogen zij zich van de hen omstrengelende tentakels te bevrijden. Het gelukt nooit helemáál. Steeds zullen zij de opoffering der menselijke zelfbestemming aan de boven-individuele idee als het voor hen onmogelijk-geblekene maar toch eigenlijk-ware blijven beschouwen. Zij zullen geplaagd worden door een wroeging als die van de seminarist die het niet tot de priesterwijding heeft kunnen brengen. Eenmaal aan het dwangbuis ontsnapt en aangeland in het andere uiterste, daar waar de vrijheid automatisch en consequent tot atomisering van het leven lijkt te voeren, worden zij wrevelig en onrustiger dan ooit. Noch in het gewaande paradijs noch in het land hunner toevlucht kunnen zij geheel solidair met de anderen zijn. Zij verheffen zich ter zelfrechtvaardiging tot profetische aanklachten, maar zoeken het object dezer beschuldigingen nimmer in zich zelf.

Walter Benjamin

Slechts bij uitzondering komt zijn naam in de encyclopedieën voor. Hij lijkt een vergetene te zijn, hij die tussen de twee wereldoorlogen tot de avantgarde heeft behoord en een der merkwaardigste figuren uit het Duitse geestesleven van deze jaren is geweest. Wel is zijn werk nu gedrukt of herdrukt, wel hebben goede en begrijpende vrienden op zijn bijzondere betekenis gewezen, maar deze van gezetenheid afkerige zwerver in het grensgebied tussen literatuur en filosofie leent zich nu eenmaal niet voor een oppervlakkige kennismaking. Zijn speelse, eigenwillige en vaak bizarre geest ontsnapt voortdurend aan alle schoolse categorieën. Hij was een vooruitwijzer, maar dan een die steeds op zoek was

naar de verloren tijd. Wat allerminst verwonderlijk is voor een geestverwant van Ernst Bloch en een vertaler van werk van Marcel Proust.

Walter Benjamin is op 15 juli 1892 in Berlijn geboren, kind uit een Joods gezin. Zo bij iemand, dan zijn bij hem leven en werken welhaast exemplarisch voor de veelbesproken maar nog nimmer tot de bodem geanalyseerde Joods-Duitse symbiose. Het kan niet zonder zin zijn, dat de in de eeuw der Verlichting aangevangen assimilatie tussen de Joodse en de Duitse geest, die in Mozes Mendelssohn, Heinrich Heine, Karl Marx en Walther Rathenau zulke sprekende exponenten heeft gehad, in de vlak aan 1933 voorafgaande periode door een ongemene innigheid en kracht werd getypeerd. Ten bewijze behoeft men alleen maar de namen van de kunstenaars Max Liebermann, Gustav Mahler en Arnold Schönberg aan te voeren. Wie dan nog niet overtuigd is, zie eens naar de wereld der filosofen: Martin Buber en Hermann Cohen, Husserl en Cassirer, Ernst Bloch en Walter Benjamin horen zeker in dit verband thuis.

Hij is niet oud geworden; op 26 september 1940 verkoos hij de dood boven het leven in een tijd van onmenselijkheid. Hij had geprobeerd met een groep vluchtelingen van Frankrijk uit over de Pyreneeën naar Spanje en zo naar Amerika te ontsnappen, maar verder dan een Spaans grensdorp kwamen zij voorlopig niet. De politie dreigde hen allemaal te zullen terugsturen en er was al sprake van overlevering aan de Gestapo. Op dit kritische tijdstip heeft Walter Benjamin een over-grote dosis slaapmiddelen ingenomen; toen het ontdekt werd, liet hij zich ook niet meer redden. Opgeschrikt door deze de gemoederen hevig beroerende daad bleek de douane eensklaps soepeler te worden; de anderen mochten Spanje binnengaan. Zonder het te weten, had hij plaatsvervangend geleden. Toch zeiden sommigen nog, dat dit navrante einde van zovele jaren van opgejaagd-worden niet nodig was geweest; had hij niet meermalen de kans gehad naar de VS te emigreren? Zij vergaten dat hij niet wilde en niet kon: er waren in Europa posities te verdedigen, zei hij dan.

Evenals Ernst Bloch, Ludwig Marcuse, Max Brod en zovele andere emigranten, heeft ook Walter Benjamin nooit van Duitsland los kunnen komen. Niet zonder oorzaak heeft hij een treffend boek der herinnering geschreven, 'Berliner Kindheit um neunzehnhundert'. Het is als een boekje miniaturen, klein van omvang maar zeer indringend geschreven; eerder een prozagedicht of een rapsodische verbeelding dan een bundel memoires. Toen hij reeds in de

verbanning leefde, publiceerde hij in Luzern onder de titel 'Deutsche Menschen' een verzameling brieven uit de jaren 1783 tot 1883. Hij verschool zich daarvoor achter het oer-Duitse pseudoniem Detlef Holz, zoals hij het eerder achter de naam C. Conrad had gedaan. Zelf allerminst een vertegenwoordiger van het Duitse burgersdom, wilde hij met deze uit het verleden opgediepte brieven aantonen hoezeer de door de nazi's omgebrachte humaniteit voor vele bekende of onbekende Duitse burgers de leidster in hun leven was geweest. Het boek is niet lang geleden weer uitgegeven; geboeid leest men de inleidingen en verklaringen van Walter Benjamin, maar getroffen wordt men door zijn motto dat in de dertiger jaren wel als een protesterend getuigenis moest klinken: 'Von Ehre ohne Ruhm. Von Größe ohne Glanz. Von Würde ohne Sold.'

Hij was de zoon van een antiquair, studeerde en waagde zich al spoedig aan het schrijven van essays. Hij moet in 1914 gepoogd hebben als vrijwilliger in het Duitse leger te komen, maar dat is hem niet gelukt. In 1917 trouwde hij met Dora Pollak en een paar jaar later sloot hij zijn studies aan de universiteit van Bern af met een proefschrift over 'Der Begriff der Kunstkritik in der Deutschen Romantik'. De Zwitserse rust en neutraliteit bewonderde hij niet; daarentegen trok het hektisch levende Berlijn hem met ongemeen sterke banden. Matrimoniale, financiële en andere moeilijkheden zijn hem daar allerminst bespaard gebleven, maar hij werkte hard, schreef over Goethe, vertaalde van Baudelaire en voltooide een van zijn hoofdwerken, het omstreden 'Ursprung des Deutschen Trauerspiels'. Een kamergeleerde was hij ook weer niet en niemand heeft in hem een universitair docent naar aanleg en roeping gezien. Eerder was hij een journalist van een geheel eigen soort, een erudiet intellectueel, die op zijn vele reizen tal van indrukken opdeed die hij op zeer ingenieuze wijze wist te verwerken. Hij kwam zo ook naar Moskou en het Russische experiment moet hem bijzonder hebben aangegrepen. Hij werd communist, maar leek in niets op een apparatschik. Sterk door het marxisme beïnvloed als hij was, stond hij toch beslist aan de anti-stalinistische kant; voor Trotski had hij een grote verering. Overal in Benjamins filosofisch-historische geschriften bespeurt men de naverwerking van de lectuur van Hegel en Marx. Tot een optimistische visie op de hem omringende wereld verleidde deze studie hem direct niet. De filosoof-literator-socioloog Theodor W. Adorno, naast Ernst Bloch wel de vriend en medestrijder aan wie Benjamin zich het meest verwant heeft gevoeld, heeft de sfeer van 'Berliner Kindheit' duidelijk gedefinieerd: 'Die Luft um die Schauplätze,

welche in Benjamins Darstellung zu erwachen sich anschicken, ist tödlich. Auf sie fällt der Blick des Verurteilten'.

De meeste lezers zullen moeite hebben om Benjamins paradoxaal gebruikte begrippenparen (hoop en vertwijfeling, verleden en utopie, herinnering en messianisme, Urgeschiede der Moderne, enz.) dadelijk te vatten. Wie hem echter eenmaal herkend heeft, kijkt met steeds toenemende spanning naar dit gewaagde dialectische spel en bewondert Benjamins scheppend en beeldend taalvermogen. Hij begrijpt ook waarom deze nimmer tevreden te stellen denker de onmacht van de Duitse en de Franse sociaal-democratie gedurende de Hitlertijd 'restlos' uit zijn geschiedenisopvatting meende te kunnen verklaren. Hij achtte het nodig met het simpele en oncritische geloof in de onkeerbare vooruitgang te breken. Alle denken moet volgens hem onrustig blijven, toegespitst op de oorsprong die tegelijk het doel is. De werkelijkheid moet eerst van zich zelf vervreemd worden, wil men haar werkelijk leren kennen. Het aan allen vertrouwde oppervlak van de werkelijkheid is een noodzakelijke schijngestalte; het denken behoort die beschermende korst er af te pellen en zo de ware werkelijkheid open te leggen. Het zijn gedachten die men bij meer expressionisten, vaak o.a. bij Brecht, tegenkomt. Expressionistisch denker was Benjamin trouwens in hart en nieren. Uit deze geestesrichting zal ook wel zijn affiniteit tot het communisme verklaard moeten worden. Een bundel essays en korte reflexies onder de titel 'Einbahnstrasse' publiceerde Benjamin in 1928. Toen ook al moet hij bezig geweest zijn met zijn voorstudies van 'Paris, die Hauptstadt des 19. Jahrhunderts', een boek waarvan alleen maar fragmenten zijn klaargekomen. Het afmaken en afsluiten was trouwens zijn sterkste zijde niet. Iemand met zo'n totale en hartstochtelijke toewijding aan literatuur, filosofie, cultuurgeschiedenis, taal- en volkskunde, kon onmogelijk, en in elk geval niet op zo jonge leeftijd, tot een systematische samenvatting van zijn denken komen. Wie zich in zijn werken wil verdiepen — in 1955 zijn z'n 'Schriften' in twee delen door Theodor W. Adorno en enige andere vrienden uitgegeven; een veel beknopter bloemlezing heeft Siegfried Unseld in 'Illuminationen' verzorgd — doet goed het onsystematische, aphoristische en schetsmatige, als positieve karaktertrek van dit kunstige proza te aanvaarden. Benjamin was een eruptieve, prometheïsche, zich vaak achter allerlei symboliek verschuilende natuur, maar dat hield zeker niet in dat hij maar wat improviseerde. Hij zwoegde op zijn taal en op zijn formulerin-

gen. Men kan zich voorstellen dat hij als literatuurcriticus van de 'Frankfurter Zeitung' een zeer eigen plaats heeft ingenomen.

Vrienden van Walter Benjamin hebben hem als een corpulente, kleine, zich moeilijk bewegende, spoedig vergrijzende man getekend, als iemand met een schuchtere aard die in theorieën kon zwelgen en dan niet ophield de kern steeds dieper te zoeken. Zijn springerige, vaak spotzuchtige geest neigde naar bizarrerie, maar deze sproot veel eerder voort uit zijn drift naar intellectuele eerlijkheid dan uit een in zijn kringen niet ongewoon originaliteitsvertoon. Hij was onvermoeibaar in het afdwingen van geheimen aan alle ding des levens. De Duitse 'Geistesgeschichte' was de wereld waarin hij, gretig op zoek naar ontdekkingen, ronddoolde. In 1933 leek voor hem de wereld onder te gaan. Hij moest emigreren, evenals zijn vrienden, de later zo bekend geworden schrijvers Ernst Bloch, Th. W. Adorno, Bernhard Groethuysen en Max Horkheimer. Hij vluchtte naar Parijs en heeft daar tot de Duitse invasie toe vrijwel steeds zijn domicilie gehad. De weinige weken die hem na die dag nog restten moeten wel ondraaglijk zwaar voor hem geweest zijn. Hij, die zo dapper de Europese posities had willen verdedigen, gaf aan de grens, en zeker niet toevallig daar, zijn strijd op. Wie die iets van zijn last weet durft hem daarvoor veroordelen?

Alfred Kantorowicz

Waarom het hoofdstuk over Alfred Kantorowicz niet te beginnen met de half vriendelijke, half boosaardige karakteristiek die Arthur Koestler in zijn beschrijving van zijn eigen communistische periode van hem gegeven heeft? Kantorowicz was de politieke leider van de partijcel in Berlijn waarin de jonge Koestler in het begin van de dertiger jaren was opgenomen. De adept zal de meester wel goed hebben gadegeslagen, getuige het volgende citaat uit 'De God die faalde' (1950, blz. 55): 'Hij was toen omstreeks dertig jaar, een lange, broodmagere en loensende free lance-criticus en essayist en de veelbelovende schrijver van de roman van deze tijd, die nooit het licht zag. Maar hij was een bijzonder hartelijke kameraad, een altijd gereedstaande vriend en hij bezat zowel een bepaalde waardigheid als een groot gevoel voor humor; zijn eigen tekort was een gebrek aan morele moed. Wij bleven vrienden gedurende de ganse Parijse emigrantentijd en toen ik brak met de Partij, was hij de enige, die mij niet voor de voeten spuwde. Nu is hij een literaire grootheid onder de Sovjets—mogen zijn onschuld en zijn meegaandheid hem er voor behoe-

den dat hij ooit gevangen raakt in de valstrikken van contra-revolutionair formalisme, bourgeois-cosmopolitisme, neo-Kantiaans banditisme of gewoon liberale ontaarding'. Het zou nog vele jaren nadat dit geschreven was duren voordat Alfred Kantorowicz de sprong in de vrijheid waagde. Hoewel hij toen dadelijk met een breedvoerige verantwoording van zijn beslissende grensovergang is aangevangen, weten wij vandaag aan de dag nog niet waar hij nu precies staat.

De vlucht van Alfred Kantorowicz van Oost- naar West-Berlijn op 22 augustus 1957 was een gebeurtenis die in de gehele wereldpers dadelijk en duidelijk vermeld werd. Dat kwam wel niet zo zeer omdat hij een bekende figuur was en als professor voor Duitse literatuur aan de Humboldt-universiteit in Oost Berlijn over een zekere autoriteit beschikte, maar omdat hij sedert 1931 lid van de communistische partij was geweest en hij langzamerhand wel murw onder de vernederingen van het partij-apparaat moest zijn geworden. Hij had toen al het een en ander achter de rug; wat turbulente en riskante levensloop betreft zullen de jongere communisten de oude garde wel nooit meer kunnen overtreffen. Kantorowicz, in 1899 in Berlijn geboren als zoon van een Joods antiquair, heeft rechten en literatuurwetenschap gestudeerd, was enkele jaren feuilletonredacteur voor een aantal provinciale bladen, en kreeg een schone kans toen hij Kurt Tucholsky als kunstredacteur en literatuurcriticus aan de Vossische Zeitung in Berlijn kon opvolgen. Natuurlijk moest ook hij in 1933 emigreren. In het Parijse exiel heeft hij veel gedaan om de door het vaderland uitgestoten schrijvers ter behartiging van hun gemeenschappelijke belangen bijeen te brengen. De Spaanse burgeroorlog zag hem als vrijwilliger, zoals vrijwel alle Europese schrijvers, aan de rode kant. In Frankrijk teruggekomen, werd hij daar voorlopig in een soort concentratiekamp geduwd. Het gelukte hem in 1941 naar de VS te ontkomen, waar hij wel als communist bekend stond, maar desniettemin medewerker kon worden aan Columbia Broadcasting System. Amerika heeft de aan het nazisme ontsnapte, literair werkzame ballingen soms inderdaad geboeid, maar toch nooit blijvend kunnen vasthouden. Ook Kantorowicz keerde zo spoedig mogelijk na 1945 naar Duitsland terug, uiteraard, evenals Ernst Bloch en enkele anderen, naar de Oostzone. Geruime tijd leek hij daar vrijelijk zijn gang te kunnen gaan, o.a. door zijn op onderling begrip ingesteld tijdschrift 'Ost und West'. Na de vestiging van het SED-regiem was het met zijn individuele bemoeiingen echter weldra

afgelopen. Hij moest zich conformeren of zwijgen; het werd gedurende vele jaren, althans uiterlijk, het eerste.

Van de christelijke bekering weet men, dat zij een zich plotseling openbarende doorbraak, maar ook een geleidelijk en bijna onmerkbaar verloopend proces kan zijn. Uit talrijke bekentenissen blijkt, dat het laatste verschijnsel bij de gedesillusioneerde communisten veel vaker voorkomt dan het eerste. In 1938 had Kantorowicz in zijn 'Pariser Tagebuch' nog kunnen schrijven: 'Wir müssen die Partei verlieren, um den Sozialismus zu gewinnen'. Voortaan zou hij het ijsskoude systeem moeten dienen, ook al zag hij er de onmenselijkheid wel van in. Jarenlang immers werd hij daar in Oost-Berlijn gedwongen de obligate partijleugens met zijn intellectueel gezag te dekken. Hij deed het zó lang, tot hij in die wereld van 'Abschaum' niet meer kon ademhalen en de laatste hoop had opgegeven. In augustus 1957 was het wel duidelijk, dat de 'socialistische renaissance' in Polen geen mild lenteseizoen zou opleveren en dat van de idealen van 'humanisme' en 'liberalisatie' niets terecht zou komen. De arrestatie van prof. Wolfgang Harich, de bedreiging van Ernst Bloch, het evidente wantrouwen jegens de uit het Westen teruggekeerde emigranten, dat alles maakte Kantorowicz' positie steeds wankeler. Had hij zelf enige jaren geleden nog geschreven dat de vlucht van velen uit de Oostzone een verblijdend verschijnsel was omdat de communisten daardoor zonder inspanning het puin kwijtraakten, nu behoorde hij óók tot het afval. Of de Hongaarse opstand en wat daar op volgde de doorslag bij het moeilijke besluit heeft gegeven? Kantorowicz heeft naar beweerd wordt niet behoord tot de Oost-Duitse intellectuelen die op verlangen van Ulbricht bereid waren de revolutie in Boedapest af te keuren. Hij durfde zelfs de kandidatuur van Georg Lukács voor de Nobelprijs aan te bevelen, hoewel ieder wist dat de Hongaarse geleerde vanwege zijn toenmalige revolutionaire activiteiten door de Sowjet-machthebbers gearresteerd en tijdelijk gedeporteerd was. Hij had zijn beslissing steeds weer uitgesteld, zich vastklemmend aan de verwachting dat alle ellende en onrecht maar voorbijgaande kinderziekten zouden zijn. De nieuwe maatschappij moest immers in pijn worden geboren, het was al duizendmaal gezegd. Langzamerhand werd hij zich echter toch wel iets van zijn eigen verantwoordelijkheid bewust. Zelf had hij, o tragische paradox, bijgedragen tot de corruptie waartegen hij steeds had willen strijden: wetteloosheid, slavernij des geestes, kliekregering, exploitatie van de arbeiders ten bate van een onmenselijk systeem. Eindelijk moest hij erkennen dat in het

doen en laten van de apparatschiks, de partijbureaucraten, het barbarisme van de nazi's zichtbaar herleefde. Zijn in de burgerlijke scholen aangekweekte literaire geweten werd door de communistische cultuurpolitiek bijna permanent gekwetst: 'Wo Funktionäre reden, schweigen die Musen'. Was het de kameleontische troep van 'Partiefeldwebel' in de loop der jaren gelukt alle droom en illusie, alle het kwaad goedpratende theorie, in hem te vernietigen? Hij had bruggen willen slaan, maar zag de afscheidingsmuur tussen Oost en West steeds hoger rijzen. Met opzet en uit sympathie met de door hen vertegenwoordigde onafhankelijkheid van geest, had hij als een van zijn voornaamste studieobjecten leven en werken van Heinrich en Thomas Mann gekozen en zeker de eerste was voor hem het bewonderde voorbeeld. Zag hij nu eindelijk in, hij met zijn lange ervaring, dat de Partij geen geflirt met de 'heimatlosen Linken' gedooft en dat elke afwijking van de op het moment geldende Partijlijn door haar als een strafwaardige ketterij wordt beschouwd?

Over de achtergrond en het verloop van het proces dat tot de vlucht van Kantorowicz heeft geleid, zou dan zijn 'Deutsches Tagebuch' nader moeten inlichten. Er zijn nu twee bijzonder dikke delen verschenen; een derde gaat nog volgen. Men moet in het werk wel een soort voortzetting van zijn 'Spanisches Tagebuch' uit 1948 zien. Het gaat om ietwat literair opgetuigde autobiografische stof, die tegelijk verantwoording van een langdurig politiek engagement wil zijn. Het eerste deel behandelt de terugkeer van Kantorowicz naar het naoorlogse Duitsland en zijn van 1947 tot 1949 voortgezette, steeds hoopvolle pogingen om tot een betere verstandhouding tussen Oost en West te komen. Een schuldbelijdenis voor het forum van het Westen is het boek zeker niet; door de vele aantekeningen, aanvullingen van later datum, herhalingen, correcties en lang niet altijd even interessante uitweidingen krijgt het zelfs iets van een zelfrechtvaardiging. Men merkt er duidelijk de afkeer van de apparatschik in, maar van een fundamentele, principiële kritiek op de communistische leer is geen sprake. Weerhoudt een wat primitieve, maar zeker wel begrijpelijke solidariteit met zijn strijdmakkers van zovele jaren en zovele bittere uren hem daar soms van? Zijn daad moet voor zich zelf spreken, lijkt hij te menen. Hij is wéér geëmigreerd, heeft een goede positie opgegeven en huis en hof verlaten. Verlangt men van hem nu ook nog een knieval voor dezelfde bourgeoisie in het Westen die niet lang geleden Hitler zo trouw heeft gediend?

De beide delen bevatten voor degenen die al heel wat biechten en aanklachten van communistische apostaten gelezen hebben niet zoveel nieuws, al werpen zij vaak een schel en onthullend licht op sommige vooraanstaande persoonlijkheden. Men hoort het een en ander over de vaak zeer onprettige ervaringen die Kantorowicz met zijn publikaties in de Oostzone heeft beleefd, zo met zijn essayistisch werk 'Vom moralischen Gewinn der Niederlage' uit 1949 en zijn toneelspel 'Die Verbündeten' uit 1951. Op grond van de hier verschaftte gegevens kan men hem, de lafheid van de gemiddelde mens kennende, geen gebrek aan houding verwijten, al heeft hij zonder twijfel zwaar gecollaboreerd. Erger is, dat de wezenlijke analyse van de zo lang door hem gepropageerde ideologie ontbreekt. Dat de communistische strategie onontwaarbaar met de communistische filosofie vervlochten is, lijkt hij niet in te zien. Het Westen daarentegen wenst hij nog steeds met zeer wakkere en kritische ogen te beschouwen. Mag men soms van het toegezegde derde deel verwachten, dat het de noodzakelijke en afdoende afrekening met een meer dan een kwarteeuw hartstochtelijk gediende maar toch vals en onhoudbaar gebleken leer zal bieden?

Gerhard Zwerenz

Misschien hebben de denkende mensen die nu tegen de veertig lopen het in Duitsland wel het zwaarst; zij hebben geen herinnering aan normale tijden en wat zij uit de beker der politiek dronken was slechts de bitterste droesem. Een typisch, zelfs een extreem voorbeeld van deze jaargangen is Gerhard Zwerenz, geboren 1925 in Oost-Duitsland. Hij heeft in de Hitler-Jugend gezeten en in het Duitse leger gediend, hij was enige jaren krijgsgevangene van de Sowjets, hij werd na zijn terugkeer in de oostzone eerst Volkspolizist en daarna onderwijzer, studeerde geruime tijd in Leipzig bij Ernst Bloch, de filosoof zonder wie deze schrijver niet te denken is, en vluchtte al vóór hem naar het Westen. Zijn hele jonge leven hoorde hij over de 'Partij' spreken; het begrip, of het nu door de NSDAP of door de SED werd geladen, moet bij hem wel een voorstelling van absolute afgeslotenheid hebben opgewekt. In West-Duitsland aangekomen, kreeg hij de kans om te publiceren en twee romans, 'Aufs Rad geflochten' en 'Die Liebe der toten Männer', beide uit 1959, waren daarvan het ogenblikkelijke resultaat. Na enige tijd de kat uit de boom gekeken te hebben, gebruikte hij die kans om al zijn onlust, wrevel en kritiek in enige wat wilde en driftige, fel-polemische boeken af te reageren. 'Aergernisse. Von der Maas bis an die Memel' is van 1961; 'Wider die deutschen

Tabus' is van dit jaar. Het is werk van iemand die zou willen vervloeken die hem zegenen, en zegenen die hem vervloeken. Het geuigt vaak van zijn literaire begaafdheid, maar nog vaker is het niet veel meer dan de intellectueel-literaire vertaling van de plebejische constatering: 'Het is toch allemaal maar rotzooi'.

Zwerenz en zijn lotgenoten lijken gedoemd hun levenlang in de anti-positie te moeten verkeren. Hij zelf is een van de 'heimatlosen Linken' die wel nergens meer een passend tehuis zullen vinden. Zij hebben hun verwachtingen een tijdlang op het 'dooiweer' ingesteld, maar de weer invallende winter gaf hun geen kans. Aan gene zijde van het ijzeren gordijn verzuchtten zij dat er niet meer te leven viel, aan deze zijde kwamen zij in een pijnlijk luchtledig te hangen. Dáár was de vijand aanwijsbaar geweest en altijd de moeite waard om te bestrijden, hier kregen zij aan de gladde en haast vormloze geestesgesteldheid geen houvast. De enige houding die onder zulke omstandigheden overblijft is die van de principiële nonconformist. Het gevaar bestaat natuurlijk, dat men, in deze houding volhardende, maniakaal wordt en in een gekkenhuis terecht komt. Wellicht is dat het oord van bestemming voor allen die het met deze wereld niet op een accoordje willen gooien. Daarom is de anti-positie ook altijd eenzamer dan de oppositie. Voor de oppositie in de Bondsrepubliek kan Zwerenz moeilijk respect hebben; het is in zijn ogen een slap en plat gedoe dat beter opportunisme kan heten. Kritiek op de overheid en op de gevestigde machtsposities van het slag van Der Spiegel en van de publicist Erich Kuby raakt de wortel niet en is niet veel meer dan een mengsel van leedvermaak en afgunst. Er wordt niet meer echt gestreden, ieder heeft aan zijn urbane wijsheid genoeg, geen mens gaat het meer om het laatste, alle publieke persoonlijkheden zijn eigenlijk profiteurs geworden.

Zulke uitspraken, hier zeer bekort en vrij vertaald weergegeven, lijken studentikoos-eigenwijs, maar er zit toch wel meer achter. Juist daarom zal een agressief en generaliserend, maar uit een eerlijke aandrift geboren vechtersboek als 'Aergernisse' (341 bladzijden!) menigeen zwaar op de maag liggen. Was het nu maar een ik-verkoos-de-vrijheid-boek met veel zwart daar en wit hier, was het maar een bruikbaar wapen dat men over de muur naar de Oost-Berlijners kon gooien! Wat moet men evenwel met zo'n dagboek van een uit de DDR gevluchte communist, die maar niet dadelijk excommunist wil worden, beginnen? De mensen van de SPD zullen hem zeker niet met gejuich binnenhalen want hij staat heel ver links van hen en hij irriteert hen danig met zijn onder-

scheiding tussen het communisme van de geest (dat goed is) en het communisme van de macht (dat kwaad is). Zwerenz is en blijft een lastig geval. Is hij een serieus te nemen bestrijder, een potentiële aanhanger misschien die alleen maar een flinke poos in quarantaine moet? Of is hij slechts een brutaal pamflettist die in deze schreeuwerige tijd door luid kabaal de aandacht op zich poogt te vestigen? In het laatste geval zou men hem het best kunnen doodzwijgen: dan overschreeuwt hij immers zich zelf wel en wordt spoedig hees of stom.

De meesten die plichtmatig van de beschuldigingen van Gerhard Zwerenz kennis nemen en dan tot de orde van de dag overgaan, hebben zich te weinig in de geestesgesteldheid van deze Bloch-leerling ingeleefd. Vóór zijn grensovergang verkeerde deze vluchteling voortdurend in riskante omstandigheden. Daar wisten hij en zijn geestverwante lotgenoten elke dag te leven, daar stond hun existentie op het spel, daar liet de zware druk zelfs nog iets van keuze over. Hier en nu, in het vrije Westen, ontmoeten zij slechts de god van de hoge levensstandaard en wordt hun maag overstuurd van het overmatige en wezenlijk onverteerbare aanbod van cultuurgooierden. Zullen zij daar in de oostzone straks naar waarheid kunnen zeggen dat Zwerenz zich door de welvaart van die vervloekte Bondsrepubliek heeft laten verleiden? En dat hij nu in ruil voor wat betere publikatiemogelijkheden bereid is gevonden zijn oude strijdmakkers in de SED te verloochenen? Neen, voor een openlijke akte van berouw is hij niet te vinden. Ook al heeft hij duizendmaal met de communistische praktijk in de DDR en met het dwangstelsel van Ulbricht gebroken, dat betekent nog niet dat de marxistische leer, geschiedenisopvatting en toekomstverwachting fout zouden zijn. Ontneem hem zijn marxistische scholing en hij, overtuigd atheïst, is nergens meer. Waarom zal hij op verlangen of zelfs op bevel boete moeten doen voor een verleden dat al zwaar genoeg is geweest en dat men niet zelf verkozen heeft? Waarom het oor te lenen aan mensen die zich aan een spotgoedkoop anti-communisme kunnen verzadigen en die nu de kans menen te hebben de vluchtelingen uit het Oosten voor hun propagandakarretje te kunnen spannen?

Het wordt haast een obsessie, zo naar beide zijden zijn stekels te moeten opzetten. 'Ich glaubte, ohne Illusionen über den Westen in den Westen zu gehen. Das war ein Irrtum. Die oppositionelle Haltung gegen Ulbricht schafft zwangsläufig gewisse Optierungen für den Westen. Nun, im Westen werden sie zersprengt. Aus

einer sehr schlechten Welt in eine schlechte gekommen, empfindet man die Differenz dankbar als Befreiung; aber in die Dankbarkeit mischt sich schon die erste Bitternis.' Van de communisten in de DDR die het communisme hebben verraden, en van de daar levende schrijvers en dichters die zwijgen over het onrecht dat zij voor hun ogen zien plegen, geen goed woord. Maar bood het Westen de begerige vrijheidszoeker wat hij nodig had? Een burgerij die te lui is om te denken, een menigte schijnheilige christenen, een troep reactionairen die het nooit zullen leren, heel wat domme industriëlen, de conservatieven die alles op hun beloop laten niet te vergeten, en dan nog de stervende kunstenaars en de fossiele zgn. links-intellectuelen! Wat hebben de politici anders gedaan dan de hereniging van Oost- en West-Duitsland tegenwerken? De grootste lof welke Zwerenz de Bondsrepubliek kan toezwaaien is deze, dat zij niet de beste van alle mogelijke, maar de beste van alle werkelijk-bestaande Duitse staatsvormingen is.

De ondertitel van het laatstverschene boek 'Wider die deutschen Tabus' luidt: 'Kritik der reinen Unvernunft. Het zou een hoogmoedige formulering lijken, niet passend bij zulk een chaotisch en overwegend negativistisch boek, wanneer Zwerenz ook niet vaak de spijker op de kop had geslagen. Vaak verdrinkt hij in de door hem zelf veroorzaakte contramineuze plensbuien. Hij produceert aan de lopende band zoveel heftige antithesen dat de lezer zich moe-gedacht en murw-gebeukt afwendt. Plotseling verrast hij echter door een mate van nationale zelfkritiek die in Duitsland maar al te sporadisch voorkomt en die in haar pregnante en aphoristische vorm direct aanspreekt. ('Frankreich kann von seiner Résistance ausgehen, wir sind an die deutsche Niederlage gebunden'. Of deze: 'Deutschland benötigte zumindest so vieler Gandihs, wie es im letzten Kriege Ritterkreuzträger hatte'). Zodra hij echter begint zijn praktische adviezen onder de Duitse politici uit te delen, slaat hij op hol. Men behoeft geen vriend van Adenauer te zijn om een uitlating als 'Adenauer hat die deutsche Nation auf dem Altar des Abendlandes geopfert' dom en ergerniswekkend te vinden. Beweringen van deze kwaliteit vindt men in zijn boeken in overvloed.

In Zwerenz' ontevredenheid met de praktijk der democratie in het Westen zit natuurlijk veel ontzuivering en teleurstelling. Dat alles verleidt hem niet met het begrip democratie zelf af te rekenen of het geheel naar de regels van de bolsjewistische dialectiek te interpreteren. Zij is voor hem het door politieke hervormingen

gerealiseerde links-socialisme. Zij leeft van denken, van verzet tegen onrecht en van afschaffing van de telkens opduikende pseudo-elites. Hij betwijfelt of de Westerse socialisten deze echte democratie nog wel in het hoofd hebben. Zijn zij niet te formalistisch, is hun gedachtensfeer niet veel te sterk door de compromissen bepaald, hopen zij nog wel op de mogelijkheid van een mondiaal en humaan communisme-van-de-geest, hebben zij enig begrip voor het zeer dynamische en zeer menselijke marxisme van filosofen als Ernst Bloch en Leszek Kolakowski?

Zwerenz is een stuk belichaming van de Duitse tragedie. Hij is van Duitsland naar Duitsland gevlucht, maar daartoe heeft hij de grens tussen twee werelden moeten overschrijden. Waar is nu zijn hart? Twee werelden leben ach in seiner Brust.

De grens tussen literatuur en filosofie kan vaag zijn, die tussen filosofie en politiek is nog veel onduidelijker. De filosofie heeft immers te allen tijde een politieke functie, alleen al omdat zij identiek is met kritiek. Elke filosofie, hoe sereen en abstract ook, kant zich tegen iets of iemand, bestrijdt de onwaarheid en heeft (volgens Benedetto Croce) noodzakelijkerwijze een polemisch karakter. Niemand kan dat, uit rijke en bittere ervaring, beter weten dan de Duitser. Diens verhouding tot de staat is immers steeds een bijzondere geweest: nu eens was zij te stabiel, dan weer te labiel. In de gehele Engelse historie zal men niet zulk een fervente 'Staatsgläubigkeit', maar ook nooit zulk een belabberd-aandoenlijke neutraliteit jegens de staat aantreffen. Het is dit probleem, dit erfelijke dualisme, waarmede de drie hier genoemde schrijvers worstelen. Alle drie hebben wel begrepen dat de staatszaken sedert Hitlers optreden geheel anders liggen dan daarvoor. Alle drie zijn overtuigd dat de communistische revolutie een wereldhistorische noodzakelijkheid is geweest en hebben gehoopt dat zij niet tot Oost-Europa beperkt zou blijven. Maar alle drie ook kwamen ergens voor een onoverbrugbare kloof; zij zagen dat er 'something rotten' was binnengeslopen. Hoe dit kwaad te elimineren? Hoe zullen zij na 1917, na 1933, na 1939, na 1945, na 1956 verder leven? Van oudsher hebben vele Duitse intellectuelen het in overeenkomstige situaties in de 'innere Emigration' gezocht, maar dit drietal heeft generlei voorkeur voor absentie. Hun vurige geest dwingt hen zich in de strijd present te melden; tegelijkertijd dringt evenwel in hun geest het besef door dat zij eigenlijk een leven lang op de vlucht zijn. Literatoren moeten, hoe dan ook, spreken; het populaire 'wie zwijgt stemt toe' begrijpen zij in deze zin, dat ook het zwijgen on-

der omstandigheden een duidelijke politieke manifestatie is. Daarom produceren deze drie herinneringen, reflexies, geestelijke inventarissen, leggen zij 'voor zich zelf' in dagboeken verantwoording af, worden zij zwaar-filosofisch, d.i. hyper-kritisch voor hun tegenstanders. Zij zwerven onzeker heen en weer tussen de bekende Duitse polen: anarchie en despotisme. Zij zweren natuurlijk bij de idee der revolutie, maar klagen kinderlijk en ootmoedig zodra zij met de in elke revolutie samengebalde demonie te maken krijgen. Zij zijn 'ergens' ook nog Duits-nationaal en daarom hangt hun hart evenzeer aan het Pruisische Berlijn als aan het Parijs van 1789, van 1830 en 1848. Zij laten niet merken enige notie te hebben van christelijke cultuur, maar Europa ligt hen hoog. Verachtelijk wijzen zij elk dogmatisch systeem af, uitgezonderd hun eigen. Dat een socialistische staat zonder vrijheid een wanstaltige karikatuur is van de rechte, naar gerechtigheid strevende staat, geven zij op papier grif toe. Zij biechten er echter niet bij op, dat zij bereid gebleken zijn een systeem te steunen dat van de mens een middel maakt in plaats van een doel en dat zich alleen nog in stand kan houden door de dictatoriale en met veel militair geweld voorziene macht van de uiterst beperkt gehouden nieuwe elite. Langzamerhand is het misschien tot hen doorgedrongen dat 'de Partij' een pseudo-kerk is, maar zij rekenen dat tot de overgangsverschijnselen. Zij blijven heel lang binnen, want wie verlaat bij ruw weer graag zijn geborgenheid en steekt alléén het open veld in? Waren zij trouwens niet van kindsbeen af oprechte ketters geweest? Zij beijveren zich in hun boeken ook als zodanig naar voren te komen; schrijvers zijn altijd eerlijk, ook al veranderen zij ieder jaar van mening. Als zij niet goed begrepen worden, komt dat omdat de waarheid het op aarde altijd erg moeilijk heeft. Sebastiaan Castellio had het vier eeuwen eerder reeds ondervonden en uitgesproken: 'Veritas cum periculo dicitur'.

Utopistische socialisten van de soort als hier besproken gaan nogal graag aan de grondstof van de maatschappij, de mens, voorbij. Vertwijfelend aan de volmaakbaarheid van de mens, leggen zij de nadruk op de volmaakte gemeenschap. Hartstochtelijk begeren zij de maatschappij te perfectioneren. Zij zien wel in dat dit zonder machtsconcentratie aan revolutionaire zijde niet zal gaan, maar dit tijdelijk ongemak némen zij. Bezwaren tegen de overheersing van de meerderheid door de minderheid wimpelen zij af met een verwijzing naar de wet der traagheid en naar de domheid van het getal. Knaagt het geweten toch nog, dan verze-

kert de marxistische geschiedenisopvatting hen wel weer van de verlangde zielerust. Totdat, wanneer de macht faalt en tot duivelse misbruiken overgaat, de oude onrust weer in hen wakker wordt. Zullen zij het onbehagen laten voortwoekeren of om een zenuwbehandeling vragen? Zij hadden gehoopt dat de revolutie voor hen op een vredige eindstatus zou uitlopen, maar het werd een eeuwig repeterende breuk. Hadden zij maar naar Hegel geluisterd; die wist in de eerste helft van de 19de eeuw al, dat de moderne wereld aan het 'Prinzip des Nichtfertigseins und Nichtfertigwerdens' overgeleverd was. Had hij om zich heen niet gezien, dat de restauratie het revolutiebeginsel onmogelijk ongedaan kon maken? En dat de revolutie niet alleen in de geesten der notoire revolutionairen maar zeker ook in die van hun tegenstanders werkt?

Ieder voor zich vertolken Benjamin, Kantorowicz en Zwerenz iets van de sedert drie eeuwen voortwoekerende crisis in het Europese bewustzijn. Zij zijn getuigen in het complexe proces, waarbij een schare van aanklagers de ene verdachte, de mens; zonder veel medelijden aanvalt. Het proces wordt niet alleen geprolongeerd, maar het recapituleert zich zelf ook herhaaldelijk in één enkel individu. Schrijvers van de soort van Benjamin, Kantorowicz en Zwerenz zijn van nature gepredestineerd om het dan te ontgelden. Zij lijken zo spoedig ongrijpbaar en onbegrijpelijk; zij hebben het bijzonder moeilijk omdat zij door hun atheïsme niet meer tot theologiseren in staat zijn. Zij ondervinden aan eigen lijf en ziel dat de soevereine mens ook van zich zelf kan vervreemden en dakloos worden; als hij de wereld niet in wanhopige ontzuivering verscheurt, dreigt hij zelf verscheurd te worden. Zo rijst het grootste schrikbeeld: de mens als despoot. Revolutionairen als deze drie haten de despotie, maar juist wie haar zo dapper en desperaat vermogen te haten, zijn in staat haar te eniger tijd smekend te hulp te roepen.

Spanje en de EEG

Van de Europese staten bevinden zich precies twintig — Cyprus medegerekend — niet onder communistisch bewind. Zij vormen geen eenheid, politiek noch economisch, maar zijn toch op weg naar groter samenhang. Een aanduiding daarvoor is, dat de OESO (de Organisatie voor Economische Samenwerking en Ontwikkeling) naast de beide Amerikaanse leden, de Ver. Staten en Canada, 18 van deze 20 staten omvat. Behalve Cyprus behoort ook Finland niet tot deze combinatie.

Binnen de groep van 18 Europese OESO-landen zijn wij gewend om drie groepen te onderscheiden: de 6 EEG-landen (Belux, Duitsland, Frankrijk, Italië), de 7 'Efta'-landen (Gr.-Britannië, Oostenrijk, Zwitserland, Noorwegen, Denemarken, Zweden en Portugal) en de 5 'buiten'-landen: IJsland, Ierland, Spanje, Griekenland en Turkije.

Portugal is ook in de Efta-groep een vreemde eend in de bijt. De overige 6 Efta-landen zijn allemaal industrieel hoogontwikkeld en democratisch gezond. Portugal is noch het een noch het ander.

Indien wij nu de verhouding nemen van al deze landen tot de EEG, dan is de toestand nu zo, dat van de Efta-landen er 3 een lidmaatschap hebben aangevraagd (Gr.-Britannië, Denemarken, Noorwegen) en 3 een associatie (Oostenrijk, Zwitserland, Zweden), terwijl Portugal alleen een brief geschreven heeft, waarin om onderhandeling wordt gevraagd.

Van de 5 'buiten'-landen vroeg Ierland om lidmaatschap. Griekenland is reeds geassocieerd, met Turkije zijn onderhandelingen aan de gang, IJsland heeft niets van zich laten horen, en Spanje heeft in een brief om associatie verzocht.

Bij dit overzicht dient nog te worden vermeld, dat Finland met Efta geassocieerd is en dat er nauwe economische en sociale betrekkingen bestaan tussen de gehele Scandinavische groep, die in verband juist met de verhouding tot Finland en IJsland een bijzondere betekenis zouden kunnen verkrijgen.

Als ik Cyprus, IJsland en ook Finland verder buiten beschou-

wing laat, blijken er dus van de 11 landen buiten de EEG 4 een lidmaatschap te willen verwerven en 7 een associatie, want waarschijnlijk heeft ook Portugal dat, gezien het lidmaatschap van Efta, impliciet bedoeld.

Zouden al deze lidmaatschappen en associaties tot stand komen, dan wordt het 'vrije' — tussen aanhalingstekens *juist* vanwege Spanje en Portugal! — Europa een economische eenheid.

Bij de 7 associatieverzoeken dient men echter twee groepen wel te onderscheiden. Er zijn 3 bij van landen, die economisch *direct volledig* lid zouden kunnen worden, maar om *politieke* redenen dat niet wensen (Oostenrijk, Zweden, Zwitserland), terwijl de 4 andere (alle Zuideuropese landen) op *politieke* gronden, van zich zelf uit bekeken, *wel* een lidmaatschap zouden willen, maar om *economische* redenen daarvoor niet in aanmerking kunnen komen.

Eigenlijk wensen zowel Turkije als Spanje — en waarschijnlijk ook Portugal — een *associatie naar Grieks model*, d.w.z. een associatie die, na verdere interne economische ontwikkeling, uitloopt op een volledig lidmaatschap.

De brief, welke door Spanje aan de EEG is geschreven, is 'koel' beantwoord, met niet anders dan een mededeling van ontvangst. Onderhandelingen — zoals b.v. met Turkije gaande zijn — zijn nog niet in het vooruitzicht gesteld. Dit is geschied voor zover men vermag te doorgronden, om politieke redenen en naar mijn mening terecht.

De EEG zit midden in de moeilijkste onderhandelingen, welke zij ooit zal kennen, die met Groot-Brittannië. Het lot van Europa en de samenhang tussen Europa en de rest van de wereld staan daarbij op het spel. Die onderhandelingen zijn moeilijk, economisch zeer technisch en omvatten zowat alle vragen, die men in de economische politiek maar kan tegenkomen. Zij zullen nog wel een poos duren, al hebben bij monde van onze staatssecretaris Van Houten de Zes thans laten weten, dat zij verwachten, dat Engeland per 1 januari 1964 lid kan zijn. De onderhandelingen zullen in dat geval in het voorjaar van 1963 voltooid moeten worden, want pas daarna kan in elk van de parlementen de ratificatieprocedure in gang komen. Bovendien zal dan het Efta-verdrag moeten worden opgezegd, waarvoor een termijn van 1 jaar geldt, tenzij *alle* Efta-partners met een kortere opzegtermijn instemmen.

De onderhandelingen met Denemarken en Noorwegen worden intussen al gevoerd, die met Ierland moeten nog beginnen, maar daarbij is Efta niet betrokken. En na die serie van onderhandelin-

gen over het lidmaatschap volgen, voor Spanje aan de beurt kan komen, die met Oostenrijk, Zweden en Zwitserland, de drie 'neutralen'.

Ik zie nl. een bijzondere samenhang tussen het Spaanse probleem en dat van de drie 'neutrale' Efta-landen. In het laatste geval is het mogelijk, dat wij van de EEG de associatie weigeren, omdat deze landen *zelf* geen 'politiek' lid willen worden. In het eerste geval zouden wij dan de associatie *moeten* weigeren, naar mijn mening, omdat wij, van de EEG, Spanje niet als 'politiek' medelid wensen.

Nu geloof ik niet — en hoop ik niet — dat de onderhandelingen met de drie neutralen zullen mislukken. Integendeel, ik hoop zeer, dat wij te zamen wél vormen zullen vinden, die een economische eenheid mogelijk maken. Maar dat betekent, ik ben mij daarvan teñ volle bewust, dat wij dan een economische associatie zien ontstaan naast een politieke unie, waartoe de EEG te zijner tijd leidt en dat dus in zekere zin een 'ontkoppeling' van economie en politiek plaats vindt. Hoe lang dat is vol te houden is een andere vraag, maar die is nog niet direct aan de orde.

Op de consequentie daarvan t.a.v. Spanje kom ik zo meteen terug.

Wanneer ik hierboven de onderhandelingen met Spanje — eventueel — heb gesteld ná de onderhandelingen met Engeland, Denemarken en Noorwegen, is dat mede om politieke redenen geschied. Het is nl. zo, dat een associatieverdrag alleen tot stand kan komen met instemming van *alle* lid-staten van de EEG. Dat kan voor ons als socialisten een extra waarborg zijn tegen een lidmaatschap van Spanje, omdat wij mogen veronderstellen, dat Denemarken en Noorwegen vrijwel constant een socialistische regering zullen hebben, wat bij alle andere EEG-landen niet zeker is. En ofschoon ik een grote hekel heb aan het recht van veto, zou ik in dit geval zeker niet aarzelen het gebruiken ervan aan te bevelen.

De houding van de socialisten in Europa is volkomen duidelijk. Zowel de socialistische internationale als de fractie van de socialistische partijen in het Europese Parlement hebben zich uitgesproken tegen een lidmaatschap van Spanje van de EEG.

Ik neem hier over, hetgeen in het verslag van het 'Verbindingsbureau van de socialistische partijen uit de landen der Europese Gemeenschappen' wordt gesteld:

'Op 19 februari 1962 besprak de Socialistische Fractie de stap-

pen van de regering van generaal Franco met het oog op een associatie van Spanje met de Europese Economische Gemeenschap welke associatie geleidelijk tot een volledig lidmaatschap van Spanje zou moeten leiden. De deelnemende landen van de Europese Gemeenschappen hebben besloten 'door het bundelen van hun economische krachten de waarborgen voor vrede en vrijheid te versterken'. Samensmelting van de economische belangen heeft slechts zin, indien deze een versterking betekent van de democratie en van een vrije regeringsvorm. Dit betekent dat geen Europees land lid van de Gemeenschap kan worden of zich met de Gemeenschap kan associëren, indien zijn regering geen democratische legitimatie bezit en de fundamentele vrijheden en de rechten van de mens er niet worden geëerbiedigd.

Bovendien dient de gelijkheid van de concurrentievoorwaarden te worden beschouwd als een der essentiële grondslagen van het Verdrag. Het lijkt geen twijfel dat deze gelijkheid van de concurrentieverhoudingen evenzeer de vrijheid en onafhankelijkheid van de vakverenigingen veronderstelt als het bestaan van algemene persvrijheid en vrijheid van voorlichting. Om deze redenen verzocht de Socialistische Fractie de Raad van Ministers in geen geval bij het huidige Spaanse regime de verwachting te wekken, dat onderhandelingen over een eventuele associatie zullen worden geopend (1)

Er zijn in deze opvatting van de socialistische fractie in het Europese parlement drie elementen te onderscheiden. Het eerste is: Geen Europese staat kan lid van de gemeenschap worden, indien het à la Franco wordt geregeerd. Dit uitgangspunt worde onder alle omstandigheden volgehouden. Het reeds vermelde vetorecht geeft ons de mogelijkheid dit te doen.

Een tweede element is: *geen associatie*, indien deze, volgens van tevoren omschreven formules automatisch tot lidmaatschap leidt. Deze houding behoeft natuurlijk slechts ingenomen te worden — indien men overigens associatie mogelijk zou achten! — als men in het associatieverdrag *niet* impliciet de voorwaarde van een democratisch regime vóór de overgang naar lidmaatschap opneemt. Ik acht het echter uitgesloten, dat de Spaanse regering een beperkende bepaling van zo uitgesproken politieke aard zou accepteren. En dat betekent dus, dat ik — met de EEG-fractie — van oordeel ben, dat zolang een associatie wordt ge-

1) Zie ook Europees Socialistisch Bulletin no. 4-1962.

vraagd, waarbij het lidmaatschap alleen van economische situaties afhangt en voor de toekomst bedoeld is, deze niet zou moeten worden geaccepteerd.

Er is echter een andere mogelijkheid, nl. associatie, welke op politieke gronden *niet* tot lidmaatschap leidt. Daarom noemde ik de drie 'neutralen'.

Nu noemt het verslag van de socialistische partijen in de tweede alinea nog een ander element, waarom 'associatie' met niet-democratische landen niet mogelijk is. Dat is het concurrentieargument. Ik acht dit argument t.a.v. een associatie, die *niet* tot lidmaatschap leidt, zeer zwak. Wij hebben ook de Griekse associatie *niet* afgewezen, noch zullen wij straks — op deze grond — de Turkse afwijzen. Wij gebruiken in dit geval voor deze half, of voor nog geen kwart democratische staten, het tegengestelde argument, nl. dat wij door de associatie invloed kunnen uitoefenen om tot een verbetering van de *interne* situatie te komen.

Ik ben best bereid tegen Spanje 'nee' te zeggen, ook wat een associatie betreft, welke niet tot een lidmaatschap voert, maar dan toch op andere gronden. Die grond zou dan moeten zijn, dat naar onze mening een associatie misschien wel tot groter mogelijkheid van beïnvloeding voert, maar daartegenover een versteviging van de economische situatie betekent, welke het de dictatuur gemakkelijker maakt het voortbestaan te rekken. Dat is een *ander* argument en één waarvan de juistheid moet worden aangetoond. En hiermee zitten we midden in het probleem van de samenhang tussen economie en politiek in heel of half dictatoriale staten. Een probleem, dat verder reikt dan het Spaanse. We hebben er bij de ontwikkeling van onze denkbeelden over de hulp aan onderontwikkelde gebieden en van onze denkbeelden over de verhouding tussen 'Oost' en 'West' dagelijks mee te maken.

In de Socialistische Internationale hebben wij in resoluties meermalen uitgesproken, dat aan de hulp aan onderontwikkelde gebieden geen politieke voorwaarden dienen te worden verbonden. Ik voor mij weet allang niet meer of dit 'non-interventie' beginsel in de huidige wereldverhoudingen nog juist is. Laat ik een voorbeeld nemen. Enkele dagen geleden kwam de mededeling, dat de Wereldbank — gevoed door gelden van 'Westerse' mogendheden — bij een lening aan Perzië als voorwaarde had gesteld, dat het parlement weer in werking moest treden. Zeggen wij daarop: dat mag niet, of dat hoort niet zo? En zien wij een lening aan een

Zuidamerikaanse Staat, die onverbloemd dictatoriaal wordt geregeerd met dezelfde ogen aan als een lening aan een ook Zuidamerikaanse staat, waar althans de mogelijkheid tot ontwikkeling naar democratische vormen is opengebleven?

Spanje is onderontwikkeld, zoals Griekenland en Turkije zijn. Het heeft, voor zover ik kan beoordelen, veel meer economische eigen hulpbronnen en zou dus, met eenzelfde omvang van technische hulp en investeringshulp sneller tot een hoger niveau van produktie kunnen worden gebracht. En toch staan wij, om *politieke* redenen veel huiveriger tegenover een hulppolitiek aan Spanje dan aan de beide andere landen.

Men herinnert zich, dat in 1947 het aanbod van Marshall-hulp kwam van de Ver. Staten van Amerika. Dat aanbod werd ook gedaan aan Rusland en de staten in Oost-Europa. Tsjecho-Slowakije en Finland wensten het aanbod te aanvaarden, maar zagen er onder Russische druk van af.

Ik herinner aan deze geschiedenis — deze Marshall-hulp werd nl. de grondslag voor de OEES, de Organisatie voor Europese Samenwerking — omdat eruit blijkt, dat de OEES geen specifieke beperking tot *democratische* staten heeft gekend, zoals *wel* de Raad van Europa die kent. Zuidslavië en Spanje zijn naderhand *waarnemend lid* geworden van de OEES en voor Spanje is dit waarnemend lidmaatschap omgezet in een volledig lidmaatschap op verzoek van Spanje zelf.

Hierbij worde aangetekend, dat ook in de OEES de toelating als lid slechts tot stand kon komen met algemene stemmen. Hieruit volgt, dat alle regeringen — de Nederlandse inclus — maar ook de Deense, Noorse en Zweedse, die door socialisten worden geleid, de toetreding hebben geaccepteerd. Het is dit lidmaatschap van de OEES dat Spanje automatisch lid deed worden van de nieuwe OECD en dat mede een grondslag heeft gevormd — economisch en politiek — voor het verzoek om associatie, dat is gedaan.

Er zijn natuurlijk ook andere ontwikkelingen geweest, die tot dit verzoek hebben geleid. De — door ons telkens bestreden — politiek van de regering Eisenhower en de Verenigde Staten om Spanje in het verdedigingssysteem van het Westen te incorporeren, is gepaard gegaan met vrij grote economische hulp. De regering Kennedy heeft de bijdragen van de Ver. Staten aan Spanje aanmerkelijk verminderd, maar te zelfder tijd is, uitgerekend! Duitsland — lid van de EEG — bijgesprongen met grote leningen. En

ten slotte heeft Franco uit de ontwikkelingen in Frankrijk afgeleid, dat zijn noorderbuurman De Gaulle er ten opzichte van parlement en democratie zacht gezegd óók bijzondere opvattingen op nahoudt en zich daardoor gesterkt gevoelt. Met de VS, Duitsland en Frankrijk als 'rugdekking' verwachtte Spanje een gunstig antwoord op het associatieverzoek.

Het lidmaatschap van de OEES is voor Spanje een keerpunt geweest in de economie. Het lidmaatschap van de OEES dwong tot monetaire vereenvoudigingen, tot het toelaten van meer import, tot het pogen meer te exporteren. Aan alle kanten werd daardoor de afgeslotenheid van de Spaanse volkshuishouding doorbroken.

Van 1959 tot 1961 steeg de import van plm. 758 op plm. 1038 miljoen dollar (ter vergelijking: de Nederlandse import beweegt zich tussen 4 en 5 miljard dollar) de export van plm. 523 miljoen op plm. 759 miljoen dollar. Het deficit in de *handelsbalans* steeg dus nog iets (van 235 op 278 miljoen dollar) maar lang niet evenredig met de handelsbeweging. Tegenover dit deficit in de handelsbalans stonden twee grote posten: de inkomsten uit vreemdelingenverkeer en die uit particulier kapitaalverkeer, voor een groot deel afkomstig van in het buitenland werkende arbeiders. De *inkomsten uit vreemdelingenverkeer stegen van 138 miljoen dollar in 1959 tot 330 miljoen dollar in 1961*. De inkomsten uit particuliere overdrachten van 40 miljoen tot bijna 120 miljoen. De *betalingsbalans* — lopende rekening — vertoonde daardoor een *overschot* in 1961 van plm. 175 miljoen, terwijl er in 1959 nog een tekort was van plm. 60 miljoen dollar. Deze gunstige ontwikkeling van de Spaanse monetaire situatie t.o.v. het buitenland heeft natuurlijk de drang om niet weer opnieuw afgesloten te raken versterkt en moet als de economische achtergrond van het verzoek om associatie worden beschouwd.

De betere monetaire situatie is voor een deel verkregen ten koste van de werkenden. Zo wordt in dezelfde publikatie van de OECD, waaraan ik bovenstaande gegevens ontleende (Economic Surveys by the OECD, Spain, May 1962) gesteld, dat de industriële lonen met 7 pct. stegen, de reële lonen met 5 pct., doch dat dit — voor zover ik kan beoordelen grotendeels — veroorzaakt is door een *verlenging van de werktijd*.

De — officiële — werkloosheid is nog zeer groot, en stijgende. En van de 125.000 arbeiders, als werkloos geregistreerd, ontvangen slechts 21.000 werkloosheidsuitkering. Vele arbeiders gaan wer-

ken in het buitenland en in tegenstelling tot vroeger, toen emigratie naar Zuid-Amerika de hoofdzaak was, is nu West-Europa het afzetgebied voor werkloze Spaanse arbeiders. Men kan ook dit laatste zien als een gevolg van het zich meer naar Europa richten.

Een deel van de regerende en meeregerende groepen in Spanje ziet de ontwikkeling naar Europa toe als een gevaar voor de toekomst van de Spaanse dictatuur. Een ander deel — dat thans de koers bepaalt — ziet het als een economische noodzakelijkheid, waarbij dan ook binnen die regerende en meeregerende groepen politiek verschillende verwachtingen en intenties kunnen worden onderscheiden.

Een aantal verwacht een versteviging van de basis van het bewind en van de positie van Franco. Een ander deel — ook een deel van de Rooms-Katholieke Kerk en van de militairen — wil Franco wel kwijt en zou een verbetering van de economische en sociale positie in Spanje toejuichen, omdat men dan — misschien! — Franco op een niet-revolutionaire manier kan doen verdwijnen.

Deze laatste gedachtengang heerst ook bij een deel van de oppositie. Daartegenover staat de opvatting met name van de sociaal-democraten, dat *elke* verbetering van de positie van Franco een gevaar blijft en dat *eerst* Franco moet verdwijnen voordat van een goede invloed van een samenwerking tussen de EEG en Spanje sprake zal kunnen zijn.

Ik gaf reeds aan, dat de socialistische fractie in het Europese Parlement deze opvatting in feite heeft onderschreven. Ook in de Raad van Europa, waar behalve de zes ook de 'zeven' (met uitzondering van Portugal) aanwezig zijn, was dit vraagstuk aan de orde in de vergaderingen van mei jl., enkele maanden na de associatie-aanvraag.

Er was een algemene resolutie over Europese verhoudingen ingediend door de rapporteur van de politieke commissie, de Brit Mac Millan — zoon van de Britse Eerste Minister — welke als onderdeel een passage over Spanje bevatte. Op aandrang van de socialistische fractie werd deze passage geschrapt in die algemene resolutie, doch aan een afzonderlijke uitspraak onderworpen.

Deze specifieke resolutie was, op zichzelf genomen, zeer tam. Ook de rapporteur betoogde nl. — het is goed dit te onthouden —

dat op basis van het Verdrag van Rome Spanje *geen lid* van de EEG kon worden bij de huidige situatie in dat land. Wat een associatie betreft, stelde hij, dat de tijd verlopend tussen associatie-begin en eventueel volledig lidmaatschap wel zo lang zou zijn, dat Franco intussen het toneel zou hebben verlaten. Maar zelfs op associatie wilde hij in de resolutie niet direct aandringen. Hij vroeg niet meer dan dat de Raad van Ministers van De Raad van Europa er bij de Lid-staten van de EEG op zou aandringen de 'mogelijkheid te onderzoeken' van 'enigerlei vorm van economische overeenkomst' tussen Spanje en de EEG. En dat werd nog gedaan onder de uitdrukkelijke toevoeging — ik geef de Engelse tekst: 'Bearing in mind the constitutional changes that will be necessary before any form of political association can be contemplated.'

De socialistische fractie had er geen behoefte aan — en de Deen Jakobsen veroordeelde namens de fractie nog eens uitdrukkelijk het Franco-regiem — om zelfs met deze terechtwijzing en zelfs met een zo voorzichtige formulering Spanje toch langs het op een kier zetten van een achterdeur, binnen te laten komen.

De resolutie werd aangenomen met 70 tegen 31 stemmen. Zij is dus doorgezonden naar de Raad van Ministers van de Raad van Europa. Wat die Raad ermee heeft gedaan is tot dusver duister. Wél vast staat, dat tot nu toe de EEG-ministers *geen* onderzoek hebben ingesteld naar de mogelijkheid om tot economische afspraken met Spanje te geraken.

Het is niet onmogelijk, dat in 1963 de vraag van de verhouding tussen Spanje en de EEG opnieuw ter sprake komt. Het is wel aan te nemen, dat dan de houding van de socialisten in het Europese parlement en in de Assemblee van de Raad van Europa dezelfde zal zijn: de politieke afkeer zal het winnen — en terecht naar mijn mening — van overwegingen, die van een economische associatie een, overigens niet te bewijzen, gemakkelijker verwijdering van Franco verwachten.

Maar wie zich aldus tegen een associatie met de EEG keert, zal er zich ook bewust van moeten zijn, dat de zeer vergrote vreemdelingenstroom naar Spanje — goedkoop door het lage levenspeil der arbeiders — de betalingsbalans van dit land van negatief naar positief heeft doen omslaan.

Bevoegdheden van het Europese parlement

Kritiek op het Europese Parlement

In de Nieuwe Rotterdamse Courant van 6 juli jl. komt een artikel voor onder de titel 'Europees Parlement verkeert nagenoeg in een crisis'. De kritiek van de schrijver op het Europese Parlement kan aldus worden samengevat: Het Parlement gedraagt zich meer als een sociaal-economische raad dan als een parlement, d.w.z., zijn leden voelen zich meer als vertegenwoordigers van bepaalde groepsbelangen dan als politici. Voor het politieke probleem, hoe men binnen de Gemeenschappen op internationaal vlak de parlementaire controle tot een realiteit kan maken, bestaat nauwelijks belangstelling.

Met deze constatering van een feitelijke situatie kunnen wij ons grotendeels verenigen, al zouden wij hierbij niet graag alle 142 Europese parlementsleden over één kam scheren. Toch behoeven o.i. deze beschouwingen enige aanvulling, daar wel een beschrijving van de werkelijke situatie wordt gegeven, maar niet ingegaan wordt op de oorzaken, die tot die situatie hebben geleid, noch wegen worden aangegeven om verbetering van de bestaande situatie te bereiken.

De Europese Gemeenschappen zijn volop in ontwikkeling. Ondanks alle kritiek die men op de werkwijze van de nieuwe instellingen mag hebben is het fascinerend om van nabij te volgen wat hier groeit en wat tot stand gebracht wordt.

De structuur van de organen die zijn opgericht voor de uitvoering van de controle op hetgeen in het EEG-Verdrag is neergelegd is evenwel weinig doorzichtig. Bovendien constateert men vrijwel dagelijks allerlei onvolkomenheden, die men lang niet altijd kan toeschrijven aan een gebrekkige werking van deze organen, doch veeleer aan de onvolkomen opzet en onduidelijke terreinafbakening van het EEG-Verdrag.

Machtspositie van de Raad

Indien we ons hier beperken tot de relatie tussen Commissie, Parlement en Raad van Ministers, dan constateren we dat de be-

sluitvorming in hoofdzaak zo is geregeld, dat de Raad van Ministers meestal besluit op voorstel van de Commissie en in een aantal gevallen, na advies van het Parlement en/of het Economisch en Sociaal Comité. De Raad kan van een voorstel van de Commissie slechts met unanimititeit afwijken.

In deze opzet lijkt het belangrijkste beslissende orgaan te zijn de Raad. In de praktijk is dat tot nog toe ook zo. Zonder desbetreffend Raadsbesluit kan er in de EEG weinig tot stand komen.

Is dat echter de hele waarheid? Wij geloven van niet. Het is even waar, dat in een groot aantal gevallen zonder voorstellen van de Commissie de Raad geen enkel besluit kan nemen. Op zijn beurt kan het Europese Parlement bij voor hem onaanvaardbare voorstellen van de Commissie deze voorstellen amenderen en zelfs, als de Commissie weigert deze amendementen over te nemen, de Commissie via een motie van afkeuring tot aftreden dwingen.

Noch de Commissie, noch het Parlement procedeert echter volgens deze lijn. In de praktijk constateert men, dat de Commissie en het Parlement als het ware gebiologeerd worden door de machtspositie van de Raad. Al is deze machtspositie institutioneel gezien niet zo vanzelfsprekend, politiek gezien is dit een realiteit. En een Parlement pleegt nu eenmaal te reageren op harde politieke feiten.

Vandaar dat men in het Parlement betrekkelijk ongestraft allerlei besluiten kan nemen, die in de praktijk geen enkel gevolg hebben, omdat zij politiek niet haalbaar zijn in de Raad of omdat de Raad te verstandig is (lees: een te grote directe verantwoordelijk draagt) om deze besluiten uit te voeren. Daardoor worden de beslissingen van het Parlement gedegradeerd tot vrijblijvende adviezen en omdat iedereen dit vrijblijvende karakter aanvoelt kunnen allerlei pressure-groups hun stokpaardjes berijden, meer om de (dikwijls nationale) achterban te tonen hoe flink men wel voor zijn belangen opkomt, dan om datgene wat men in allerlei resoluties vastlegt in praktijk te brengen en daar dan ook de verantwoordelijkheid voor te dragen. De parlementsleden die buiten deze pressure-groups staan geloven het verder wel omdat zij weten dat de invloed van het Parlement op de beslissingen van de Raad nagenoeg ontbreekt.

De Commissie laat in die situaties het Parlement ook maar uitzagen in de wetenschap, dat het Parlement wel blaft, maar niet bijt. Zelden of nooit neemt zij dan ook amendementen van het Parlement rechtstreeks in haar voorstellen over, wel wetende dat

het Parlement aan deze nalatigheid toch geen enkele consequentie verbindt.

Een voorbeeld

Wat dat betreft is de gang van zaken tijdens de afgelopen juni-zitting van het Parlement met betrekking tot de zuivel-voorstellen van de Europese Commissie illustratief te noemen. De parlementaire Commissie voor de landbouw had bij wijze van amendement voorgesteld aan deze voorstellen het begrip oriëntatieprijzen voor zuivelprodukten toe te voegen. De vice-voorzitter van de Europese Commissie, de heer Mansholt, wees dit amendement af, daarbij verklarende, dat de Commissie er niet aan zou denken dit amendement in haar voorstellen op te nemen, terwijl hij daaraan toevoegde: 'De Raad kan dit artikel niet overnemen als er geen voorstel van de Europese Economische Commissie is.' Desalniettemin heeft het Parlement dit amendement aangenomen. Dezerzijds is toen gewezen op het institutionele probleem dat hier naar voren kwam bij een amendement, dat door de Executieve onaanvaardbaar werd verklaard en door het Parlement desalniettemin werd aangenomen. Onthullend was de reactie hierop van de voorzitter van de parlementaire Commissie voor de Landbouw, de heer Boscary-Monsservin. Deze merkte op dat de Raad, alvorens verordeningen vast te stellen, het advies moet inwinnen van het Parlement. Het is vervolgens zijn bevoegdheid — aldus de heer B.M. — het advies al of niet op te volgen. Maar van zijn kant spreekt het Parlement zich uit in volledige onafhankelijkheid.'

De voorzitter van het Parlement uitte zich hierna op de volgende, o.i. bedenkelijke, wijze: 'Geachte heer Mansholt, staat u mij toe op te merken, dat het hier niet de plaats is voor een beslissing van de Executieve Commissie. Het Parlement heeft zo juist een van zijn besluiten goedgekeurd. Op basis daarvan neemt de Executieve Commissie vervolgens haar besluiten, maar het is thans niet het ogenblik voor de Executieve Commissie om op een beslissing vooruit te lopen. Hier zijn wij bezig met parlementaire stemmingen'. Dit is wel wat anders, dan wat in Nederland verstaan wordt onder de uitdrukking 'gemeen overleg'.

Natuurlijk is de losse verhouding tussen Executieve en Parlement uitermate schadelijk voor het aanzien van het Parlement en dus, wat erger is, voor de democratische controle op de nieuwe instellingen van de Gemeenschap. De schrijver van het artikel in de NRC heeft in zoverre volstrekt gelijk, dat het Parlement zich dik-

wijls meer gedraagt als een sociaal-economische raad (en dan nog van de slechte soort) dan als een Parlement.

Men kan het er wel over eens zijn, dat de huidige gang van zaken institutioneel gezien buitengewoon onbevredigend is. Dat geldt niet zo zeer voor de taak die de Commissie heeft t.a.v. de voorbereiding, bestudering en stimulering van de Europese aangelegenheden. Wat dat betreft verschilt de rol van de Europese Commissie niet zo heel veel van de rol die een nationale regering heeft te vervullen, al zijn er ook hier allerlei onvolkomenheden.

Ten aanzien van de besluitvorming is de situatie echter veel onoverzichtelijker. De gang van zaken is thans zo, dat de Commissie voorstellen voor beschikkingen en verordeningen indient bij de Raad. Deze voorstellen zijn op dat moment niet openbaar. Soms is de inhoud ervan in grote lijnen besproken met de bevoegde parlementaire commissie, soms ook ontbreekt dit vooroverleg geheel. Het komt voor, dat het Parlement geheel onwetend is van deze voorstellen en pas uit het Publikatieblad moet lezen, dat de Raad een beschikking of verordening heeft uitgegeven.

Nadat de Raad de voorstellen heeft ontvangen bepaalt hij al of niet op verzoek van de Commissie, dat het Economisch en Sociaal Comité en/of het Parlement geraadpleegd moet worden. De advies-aanvraag loopt dus meestal via de Raad. Daarna geeft het Parlement zijn advies. Dit advies is een openbaar stuk. Daar het Parlement in zijn adviezen meestal de oorspronkelijke tekst van de voorstellen van de Commissie opnoemt, is dat heel dikwijls het moment waarop die voorstellen openbaar worden. Dan is het advies echter al opgesteld. De openbaarmaking komt dus ten behoeve van de wisselwerking tussen publiek en Parlement als mosterd na de maaltijd.

In het Bulletin van de Europese Economische Gemeenschap worden de voorstellen soms in extenso opgenomen; soms worden alleen de belangrijkste paragrafen uit de voorstellen weergegeven; in andere gevallen volstaat men met een descriptieve weergave van de inhoud der voorstellen. Veel systeem zit daar niet in.

Ook de adviezen van het Economisch en Sociaal Comité hangen enigszins in de lucht. Maar al te dikwijls stelt het Comité zijn adviezen vast na de openbare behandeling van de Commissie-voorstellen in het Parlement. Deze adviezen komen aldus als maaltijd na de mosterd.

De vraag rijst hoe men deze onbevredigende situatie zou kunnen verbeteren. O.i. op de wijze zoals hierna beschreven.

Voorstel voor andere procedure

Zowel de Raad als de Commissie kunnen volgens art. 189 van het Verdrag verordeningen en richtlijnen vaststellen, beschikkingen geven en aanbevelingen of adviezen uitgeven onder de in het Verdrag omvatte voorwaarden.

De inschakeling van het Parlement bij de totstandkoming van deze maatregelen is betrekkelijk willekeurig. Soms schrijft het Verdrag uitdrukkelijk voor dat het Parlement gehoord moet worden, soms ook ontbreekt een dergelijk voorschrift. In zoverre het gaat om maatregelen die de Commissie autonoom kan treffen staat nergens in het Verdrag expliciet, dat het Parlement gehoord moet worden. Bij maatregelen, die de Raad neemt, wordt soms met zoveel woorden voorgeschreven dat het advies van het Parlement moet worden ingewonnen. In andere gevallen ontbreekt een dergelijke verwijzing.

Het Parlement kan echter t.o.v. de Europese Commissie zelfstandig bepalen wanneer het ingeschakeld wenst te worden. Voorwaarde daartoe is, dat het op de hoogte is van de plannen van de Commissie. Daartoe kan het voortdurend overleg dienen, dat plaatsvindt tussen de bevoegde parlementaire commissies en de Europese Commissie.

Onderscheid moet hierbij gemaakt worden tussen enerzijds zelfstandige besluiten van de Commissie en anderzijds voorstellen voor besluiten, die de Raad neemt. In principe zouden alle zelfstandige besluiten van de Commissie de goedkeuring van het Parlement moeten hebben tenzij het Parlement een dergelijke goedkeuring delegeert aan zijn bevoegde commissie(s) of tenzij het Parlement van te voren met de Commissie overeenkomt dat voor besluiten op met name genoemde terreinen geen parlementaire goedkeuring vereist is, hetgeen het parlement in een desbetreffende resolutie, waarmede de Commissie instemt, kan vastleggen.

Voorzover het Parlement de goedkeuringsprocedure uitdrukkelijk voorbehoudt, dient met de Commissie overeengekomen te worden, dat deze besluiten slechts dan in werking kunnen treden indien het Parlement hiermede instemt en dat de Commissie deze zal wijzigen indien een meerderheid van het Parlement dit wenst. Dit is dus een erkenning van het recht van amendement van het Parlement. Men kan zelfs verder gaan en verlangen, dat de Commissie een ontwerp-besluit betreffende een beschikking, verordening enz., opgesteld op initiatief van één of meer Parlementsleden of een parlementaire commissie en goedgekeurd door het

Parlement, overneemt als haar besluit. Op deze wijze zou men het recht van initiatief kunnen introduceren.

Natuurlijk is hierbij de relatie tussen Parlement en Commissie niet vrijblijvend. Indien de Commissie zou weigeren het Parlement te volgen, kan het Parlement altijd terugvallen op artikel 144 van het Verdrag: de motie van afkeuring. Hierbij zou het Parlement van te voren moeten weten of hetgeen het voorstelt door de Commissie wordt overgenomen of niet (vgl. het Nederlandse gewoonterecht rond het namens de regering uitgesproken 'onaanvaardbaar').

Men dient goed te beseffen dat de hier voorgestelde procedure ingevoerd kan worden *zonder een enkele verdragswijziging*.

T.o.v. besluiten van de Raad liggen de verhoudingen enigszins anders. Men is gewoonlijk van mening, dat de Raad slechts kan besluiten *op voorstel van de commissie*.

Dit is echter niet altijd in het Verdrag direct voorgeschreven. Art. 149 zegt weliswaar, dat indien de Raad op grond van het Verdrag een besluit neemt op voorstel van de Commissie, de Raad slechts met algemene stemmen een besluit kan nemen dat van dit voorstel afwijkt, doch er zijn talrijke voorbeelden waar het Verdrag in het midden laat of er een voorstel van de Commissie moet zijn of niet.¹

1) art. 28: De Raad beslist over alle autonome wijzigingen of schorsingen van de rechten van het buitentarief; art. 42: de Raad zal bepalen in hoeverre de bepalingen in het hoofdstuk over regels betreffende de mededinging van toepassing zijn op de landbouw en kan in bepaalde gevallen machtiging geven tot steunverlening; art. 45: de Raad kan de nodige uitkeringen toekennen om bij export naar de wereldmarkt het verschil tussen het prijspeil van contracten op lange termijn en de prijs op de wereldmarkt te overbruggen; art. 73: de Raad kan de machtiging van de Commissie om vrijwaringsmaatregelen te treffen op het gebied van het kapitaalverkeer, intrekken; art. 75: de Raad stelt de bepalingen vast betreffende de beginselen van het vervoerbestel, waarvan de toepassing in bepaalde opzichten tot moeilijkheden zou kunnen leiden; art. 76: de Raad kan eventueel goedkeuring verlenen aan een Lid-Staat om de nationale bepalingen op vervoersgebied zodanig te veranderen, dat zij minder gunstig worden voor de vervoersondernemers der overige Lid-Statens dan voor de nationale vervoersondernemingen; art. 84: de Raad kan besluiten of passende bepalingen voor de zeevaart en de luchtvaart aannemen; art. 93: de Raad kan beslissen of een door een Lid-Staat genomen steunmaatregel afwijking van art. 92 en 94 gedooft; art. 108: de Raad kan de door de Commissie aan een Lid-Staat verleende machtiging tot het nemen van vrijwarings-

Ook al zal in de praktijk in een aantal van deze gevallen de Raad niet snel autonoom tot beslissingen komen en daartoe liever voorstellen van de Commissie afwachten (te meer daar in sommige aan bovengenoemde onderwerpen nauw verwante gevallen het Verdrag expliciet voorziet in het indienen van voorstellen door de Commissie), dit neemt niet weg, dat de Raad in deze gevallen het recht van initiatief blijft behouden.²

Voor zover de Raad slechts kan besluiten op voorstel van de Commissie geschiedt de inschakeling van het Parlement via de

maatregelen op monetair gebied intrekken of wijzigen; art. 121: de Raad kan de Commissie belasten met gemeenschappelijke taken op sociaal gebied; art. 136: de Raad stelt vóór de afloop van de toepassingsovereenkomst betreffende de associatie van de landen en de gebieden overzee met de Gemeenschap de bepalingen vast voor een nieuwe periode; art. 151: de Raad stelt zijn reglement van orde vast; art. 154: de Raad stelt de vergoedingen enz. vast aan de leden der Commissie en van het Hof; art. 165 en 166: de Raad kan op verzoek van het Hof het aantal rechters en advocaten-generaal verhogen; art. 204: de Raad kan toestaan, dat de uitgaven van de Commissie volgens een nog niet aangenomen begroting meer bedragen dan een twaalfde van de kredieten der ontwerp-begroting; art. 206: de Raad benoemt de leden van de controle-commissie voor de ontvangsten en uitgaven van de begroting; art. 217: de Raad stelt de regeling voor het taalgebruik door de instellingen der Gemeenschap vast; Protocol betreffende enkele bepalingen van belang voor Frankrijk: de Raad kan, indien de Franse regering het verzoek van de Raad om bepaalde maatregelen te nemen tot uniformisatie van bepaalde heffingen en steunmaatregelen, niet volgt, de overige Lid-Staten machtigen tot het treffen van vrijwaringsmaatregelen.

²) Merkwaardig is hierbij, dat volgens art. 148 van het Verdrag, indien een gekwalificeerde meerderheid van stemmen is vereist, er verschil bestaat in de stemmingsprocedure van de Raad, enerzijds wanneer zij besluit op voorstel van de Commissie en anderzijds in de overige gevallen.

In het eerste geval zijn nl. 12 stemmen voldoende, terwijl in het tweede geval eveneens 12 stemmen voldoende zijn, doch bij deze 12 stemmen moeten tenminste 4 Lid-Staten zijn inbegrepen. Indien men bedenkt dat in de Raad de drie grote landen elk vier en Nederland en België ieder twee en Luxemburg één stem hebben, is het duidelijk, dat de opstellers van het Verdrag erop gerekend hebben, dat bij besluiten van de Raad op voorstel van de Commissie, laatstgenoemde instantie reeds in haar voorstel vooral zal letten op de belangen van de kleine Lid-staten, daar een goedkeuring van dat voorstel door de Raad reeds tot stand kan komen, indien alleen de drie grote landen het met dat voorstel eens zijn.

Raad. Dit achten wij een onjuiste procedure. Het behoort o.i. zo te zijn, dat de Commissie slechts voorstellen indient bij de Raad, die de goedkeuring hebben van het Parlement. De *Commissie* moet dus vooraf het Parlement inschakelen, iets waartoe zij ten allen tijde bevoegd is. Voorzover het Verdrag voorschrijft, dat de *Raad* het advies van het Parlement moet inwinnen over voorstellen van de Commissie, zou dat een louter formele handeling kunnen zijn in die gevallen waarin de Raad bereid is conform de voorstellen van de Commissie die (reeds zijn goedgekeurd al of niet na amendering door het Parlement) te besluiten. Volstaan zou dan kunnen worden met een briefwisseling tussen de voorzitters van de Raad en van het Parlement, waarin laatstgenoemde zou kunnen volstaan, indien zich althans geen nieuwe feiten hebben voorgedaan, met te verwijzen naar de beslissing van het Parlement.

Indien de Raad echter de voorstellen van de Commissie niet als zodanig wenst te accepteren, zou hij in zijn brief aan het parlement zijn voorgenomen wijzigingen kunnen aangeven. Het Parlement zou dan te zamen met de Commissie in tweede lezing kunnen nagaan of die wijzigingen acceptabel zijn.

Zijn zowel Commissie als Parlement het hiermede eens, dan is er geen probleem en kan de Commissie haar voorstel wijzigen, conform de wensen van de Raad.

Is de Commissie het wél, maar het Parlement niet eens met de Raad, dan kan zij uiteraard haar voorstel terugnemen of in het uiterste geval aftreden. Legt zij zich neer bij de mening van het Parlement, dan handhaaft zij haar voorstellen bij de Raad (dit geldt uiteraard ook voor het geval de Commissie het van meet af aan eens is met het Parlement). De Raad kan dan slechts bij unanimitéit van dit voorstel afwijken, doch minder eenvoudig dan dit thans kan geschieden, daar inmiddels door de gevolgde procedure de bij een dergelijk conflict noodzakelijke sfeer van politieke spanning is geschapen, hetgeen zich in het openbaar behoort af te spelen. In die situatie zal ook elk nationaal parlement zich met de zaak gaan bezighouden en de houding van zijn minister in de Raad willen beïnvloeden. Is desondanks de Raad unaniem in zijn afwijking van het Commissie-voorstel, dan dient het Europees Parlement zich hierbij neer te leggen. Het blijft hierbij de verantwoordelijkheid van de Commissie of zij haar voorstel handhaaft of in trekt, of, indien de impasse volledig is, aftreedt.

Het (minder waarschijnlijke) geval kan zich ook voordoen, dat het Parlement zich schaart achter de wensen van de Raad, maar

de Commissie niet. Ook in die situatie rest de Commissie niet anders dan haar voorstellen terug te nemen of af te treden.

Bovengeschetste gang van zaken lijkt wellicht enigszins zwaar, doch is o.i. niettemin onvermijdelijk, indien men althans een democratische procedure wenst te volgen.

Rechtstreekse verkiezingen

Er blijven in deze opzet toch nog wel enkele institutionele onvolkomenheden over. In de eerste plaats wordt het Europese Parlement benoemd door of gekozen uit de resp. nationale parlementen. Deze nationale parlementen controleren hun nationale minister in de Raad hebben bindingen met hun medeleden die zij afvaardigen naar het Europese Parlement. Er ontstaat een eigenaardige situatie indien bij een conflict tussen Raad en Europees Parlement de nationale parlementen het beleid van hun minister expliciet of impliciet goedkeuren.

In dit geval keuren zij, althans in meerderheid, het beleid van hun medeleden, afgevaardigd naar het Europese Parlement, automatisch af.

Deze dualistische figuur kan pas worden opgeheven indien er voor het Europese Parlement rechtstreekse verkiezingen komen waarbij de meerderheid van dit Parlement uit rechtstreeks gekozen leden en een minderheid uit door de nationale parlementen benoemde leden zou bestaan. Overigens behoeven rechtstreekse verkiezingen geen verandering te brengen in de verhouding tussen Parlement, Commissie en Raad, zoals hierboven uitgewerkt.

In de tweede plaats worden de leden van de Europese Commissie benoemd door de Raad van Ministers. Het Parlement heeft over de samenstelling van deze executive, waarmee zij rechtstreeks moet samenwerken, formeel niets te zeggen. Dit schept met name in de verhouding tussen Commissie en Raad een onzuivere verhouding. Het is niet reëel te verwachten dat de Raad het benoemingsrecht van de leden der Europese Commissie uit handen zal willen geven.

Men zou deze procedure echter kunnen uitbouwen in die zin, dat de benoeming door de Raad van Ministers bekrachtigd moet worden door het Europese Parlement via het aannemen van een motie van vertrouwen.

Indien het Parlement het niet eens zou zijn met de samenstelling van de Commissie door de Raad, zou zij dat tot uiting kunnen brengen via een motie van afkeuring. Op deze manier zou men de Raad dwingen bij de samenstelling van de executieve terdege

rekening te houden met de opvattingen van het Europese Parlement.

Voorafgaande aan de benoeming van de leden van de Commissie zou gedurende een periode van kabinetsformatie overleg kunnen plaats vinden tussen de Raad van Ministers en b.v. de fractie-voorzitters uit het Europees Parlement.

Het is van belang vast te stellen, dat voor deze veranderingen in de te volgen procedure geen enkele Verdragswijziging noodzakelijk is. Vereist is slechts een sobere bereidheid tot medewerking en tot onderlinge samenwerking van de verschillende organen van de Gemeenschap.

De Raad van Ministers

Voor een democratische, d.w.z. goede, gang van zaken is een veel grotere openbaarheid bij de totstandkoming van EEG-verordeningen, -besluiten, enz. vereist. Dit geldt niet in de laatste plaats voor de beraadslagingen en stemmingen in de Raadsvergaderingen. Voorzover thans hierover iets in de openbaarheid, d.w.z. in de pers komt, is dat te danken aan mededelingen (indiscreties?) van individuele leden van de Raad, van de Commissie of van ambtenaren van beide genoemde instellingen, aan individuele, meestal naar nationaliteit gegroepeerde journalisten. Deze journalisten wisselen uiteraard veel van hun onderlinge ervaringen uit, zodat toch nog een vrij betrouwbaar beeld ontstaat van hetgeen zich in de Raad afspeelt.

De Brusselse correspondenten van de daar vertegenwoordigde kranten hebben iets over zich van de rechercheur. Dit moge voor hun werk interessant zijn, men kan het echter niet zien als een bewijs van de democratische instelling van de Raad.

In de tweede etappe en straks nog sterker in de derde etappe van het EEG-Verdrag worden vele besluiten in de Raad met gekwalificeerde meerderheid genomen. Zo lang eenstemmigheid was vereist kan elk nationaal parlement 'zijn' lid van de Raad voor de genomen besluiten aansprakelijk stellen. Onze nationale parlementaire controle (op zich zelf toch reeds een surrogaat voor de noodzakelijke supranationale parlementaire controle) vervalt echter van het moment af dat er meerderheidsbeslissingen in de Raad kunnen worden genomen.

Openbaarmaking van de stemverhoudingen is nauwelijks voldoende. Formeel mag dit van betekenis zijn, politiek is dat nauwelijks zo, omdat eerdergenoemde journalisten deze stemverhouding direct openbaar zullen maken via hun informaties. Veel belangrij-

ker lijkt ons de openbaarmaking van de beraadslagingen in de Raad, waardoor men door directe waarneming (en niet via mededelingen van direct daarbij geïnteresseerden) kennis kan nemen van wat zich afspeelt in de Raad. Of op deze wijze de Raad zich zal ontwikkelen tot een Senaat valt moeilijk te overzien. De politieke samenstelling van de Raad zou daartoe moeten worden gewijzigd. Vooralsnog blijft dit o.i. een academische vraag, die voor het democratisch functioneren van de instellingen der Gemeenschap niet essentieel is.

Positie van het Economisch en Sociaal Comité

Ten slotte nog de opmerking dat ook de positie van het Economisch en Sociaal Comité duidelijker dient te worden afgebakend. De Commissie, het Parlement en het Economisch en Sociaal Comité zullen hun arbeid zodanig moeten organiseren, dat de adviezen van dit Comité het Parlement zo tijdig bereiken, dat deze van invloed kunnen zijn op de meningsvorming binnen het Parlement. Thans wordt de situatie in de hand gewerkt, dat allerlei pressure-groups zich rechtstreeks, openlijk of bedekt, tot de parlementsleden richten. Het is beter dat hun specifieke wensen, die uiteraard slechts groepsbelangen betreffen, eerst de zeef van het algemener samengestelde Economisch en Sociaal Comité passeren.

Noodzaak van democratische controle

Men kan er begrip voor hebben dat het Parlement in de eerste beginjaren van de EEG het niet op een conflict tussen Parlement en Commissie of tussen Parlement, Commissie en Raad heeft willen laten aankomen. Daarvoor waren de verhoudingen nog te pril en te breekbaar.

Nu de EEG echter een groot succes blijkt te zijn en een tweede etappe is ingegaan, wordt het tijd veel meer aandacht te schenken aan deze aangelegenheden. Doet men dit niet, dan zou men straks wel eens tot de onaangename en gevaarlijke conclusie kunnen komen, dat weliswaar de strijd om de totstandkoming van de EEG gewonnen, doch die om het behoud en de versterking van de democratische controle verloren is.

De politieke verantwoordelijkheid van de academicus

Bij een ook aan mij gestelde vraag van het Rotterdamse Studentengezelschap ter gelegenheid van het achtste lustrum van de Rotterdamse Economische Hogeschool werd gesproken van de vrees dat de studie vervlakt, dat de universiteit of hogeschool geen maatschappelijke leiders meer voortbrengt, maar integendeel technische specialisten.'

In mijn antwoord heb ik gesteld, dat specialisatie geen vervlaking is, maar wel te ver kan gaan en dat een tekort in algemene vorming en belangstelling ook, en zelfs allereerst, voor universitair gevormden een ernstige zaak is. Daaraan heb ik toegevoegd, dat ik betwijfel of gezegd kan worden, dat universiteiten en hogescholen geen maatschappelijke leiders meer voortbrengen, al heeft de maatschappelijke ontwikkeling ertoe geleid, dat een groter deel van de leiding dan vroeger toevalt aan wie geen hoger onderwijs hebben genoten.

Hierbij zou ik willen aansluiten bij de behandeling van mijn onderwerp: de politieke verantwoordelijkheid van de academicus. Wanneer ik dat in omniddellijk verband zie met de vraag naar de invloed van de academicus in de maatschappij, dan is dat, omdat er geen scherpe scheiding is tussen staat en maatschappij. De politiek is natuurlijk slechts een deel van het maatschappelijk leven, maar een belangrijk deel. Staat en maatschappij zijn tegenwoordig nog meer dan vroeger onverbrekkelijk met elkaar verbonden. Er is wel eens tekenend gesproken van osmose, van een elkaar doordringen.

Welk onderwijs iemand ook heeft genoten, tot welke bevolkingsgroepen hij behoort, hij heeft politieke verantwoordelijkheid. Dat is een deel van zijn maatschappelijke verantwoordelijkheid. Dat wordt niet algemeen begrepen en gerealiseerd, maar er is alle reden het algemeen te stellen.

De politiek is van enorm belang voor het menselijk lot. De Engelse dichter Johnson heeft wel eens heel sterk de tegengestelde opvatting tot uiting gebracht. Hij schreef:

*How small, of all that human hearts endure,
That part which laws or kings can cause or cure!*

Vrij vertaald:

*Hoe klein van al wat 't menselijk hart verduurt
Het deel dat afhangt van wie 't land bestuurt.*

Hij spreekt er dan verder van, dat wij zelf ons geluk maken of vinden en dat dat ligt in de kalme, niet door stormen gestoorde stroom van geluk in het huiselijk leven. Dat de politiek kan leiden tot stormen die alle huiselijk geluk zo wreed mogelijk verstoren, hebben wij tragisch duidelijk ondervonden door oorlog en terreur. Ook buiten de tijden van catastrofes echter kan de politiek heel veel toe- of afdoen aan het menselijk geluk, ook het huiselijk geluk. Woonruimte, werkgelegenheid, gezondheidszorg, welstand ondergaan de invloed ook van het politieke beleid.

Op de academicus rust een bijzondere verplichting. Om tweeërlei redenen. Hij heeft veel ontvangen van de gemeenschap en is haar daarom ook veel verschuldigd, en hij heeft, als het goed is, kwaliteiten verworven die voor de behartiging van de publieke zaak van bijzondere betekenis kunnen zijn, eigenschappen waaraan bij de toenemende ingewikkeldheid van onze maatschappij grote behoefte bestaat.

Hij kan ook groter invloed uitoefenen, niet dan ieder ander, want er zijn vele niet-academici die belangrijke plaatsen innemen en in ons volksleven grote betekenis hebben, maar wel gemiddeld groter invloed dan tal van andere volksgroepen.

Kan men individueel invloed uitoefenen? Men leest dikwijls de klacht, dat daarvan weinig terecht komt. Nu moet men altijd bedenken, dat van bijna 12 miljoen mensen, van wie ongeveer de helft kiezer, niet ieder het gevoel kan krijgen, dat hij persoonlijk zeggenschap heeft in elke beslissing. Ook in een democratie kan men slechts in beperkte mate en indirect zijn invloed doen gelden. Ieder behoort echter de beperkte mogelijkheden die hem ten dienste staan, zo goed mogelijk te gebruiken. Die mogelijkheden zijn groter naarmate men met zijn denken een wijder gebied kan bestrijken en naarmate men daaraan beter uiting kan geven. En daarbij kan de academicus een voorsprong hebben.

Van oudsher hebben juristen in de praktijk een speciale plaats ingenomen. In de tijd van het beperkte kiesrecht, de tijd ook van beperkte staatsbemoeïing, waarin echter toch altijd tal van wetten tot stand kwamen, viel de nadruk vaak op staatsrechtelijke problemen en vraagstukken van juridische vormgeving. Als wij

b.v. de samenstelling van de Staten-Generaal in vroeger tijd na-gaan, zien wij daarin een onevenredig groot aantal juristen. Nu denk ik, als ik spreek van politieke verantwoordelijkheid, volstrekt niet alleen of zelfs allereerst aan kamerlidmaatschap of ook in het algemeen aan leiderschap, maar in die samenstelling van de Staten-Generaal lag toch wel een aanwijzing van een zeker over-wicht van bepaalde academici in de politiek.

Dit is sterk verschoven. Natuurlijk blijven staatsrechtelijke en andere juridische vraagstukken van grote betekenis en zijn er in de politieke lichamen vele juristen, maar het algemeen worden van het kiesrecht, de veranderingen in de maatschappij, het naar de voorgrond komen van economische en sociale problemen, van bevolkingsgroepen als b.v. de arbeiders en de boeren, hebben het zwaartepunt verschoven.

De politiek zelf is van aard veranderd. Wie terugziet naar 19de-eeuwse verhoudingen, die zal in ons land in de politiek tientallen jaren de schoolstrijd zien overheersen en hij zal verder zien hoe weinig aandacht van staatswege aan andere grote volksbelangen werd geschonken. De klasse was aan het bewind, die meende dat in de maatschappij zoveel mogelijk alles aan zich zelf moest worden overgelaten, dat de staatstaak beperkt moest worden opgevat, dat in het bijzonder in de economische verhoudingen zo min mogelijk moest worden ingegrepen. In die richting ging ook de officiële wetenschap van die dagen.

Wij leven nu in een andere wereld. Er is een heel andere mate van ingrijpen dan vroeger. Alle gemopper tegen dirigisme zal daarin geen verandering brengen, al zullen er diepgaande menings-verschillen blijven ten aanzien van de vraag hoe, waar en tot hoever moet worden ingegrepen.

In wezen is aanvaard, dat wij een gemeenschappelijke verantwoordelijkheid hebben voor het lot van allen, en dan niet alleen als zedelijke verplichting individueel de medemens te helpen, maar als een verantwoordelijkheid die verwerkelijkt moet worden ook door regelingen vanwege het enige lichaam dat die algemeen kan doen gelden, de staat. Daarnaast verrichten ook de lagere publiek-rechtelijke lichamen, provinciën en gemeenten, een steeds groeiende taak.

Ook los van wijzigingen in de maatschappelijke krachten en in wetenschappelijk inzicht, dwingt de dichtheid van onze bevolking tot diep ingrijpende regelingen ten aanzien van ruimtelijke orde-ning, recreatiegebieden, woningbouw, verkeer en zoveel meer.

Aanvaard is ook, dat er een taak ligt voor de staat in het beheersen, zoveel mogelijk, van de conjunctuur om al te sterke wisselingen in de economische bedrijvigheid tegen te gaan en overigens de gevolgen van toch intredende wisselingen op te vangen.

En dan is er bovendien een toenemende vervlechting van de belangen en de activiteiten der volken, wereldwijd zowel als meer in het bijzonder tussen de westelijke landen voor de collectieve veiligheid en tussen de Europese landen, allereerst op economisch gebied. En dan de taak, te vervullen tegenover landen die een nieuwe ontwikkelingsfase zijn ingetreden en nog een grote achterstand hebben. Dit is allereerst een zuiver menselijke verantwoordelijkheid, maar ook een verantwoordelijkheid uit het oogpunt van de gevolgen, die te grote tegenstellingen kunnen hebben.

Al deze bemoeiingen zijn ten slotte van politieke aard.

Wij moeten immers bij politieke verantwoordelijkheid niet enkel denken aan politieke partijen en aan de strijd tussen partijen, hoe essentieel die in een democratie ook is en hoezeer ik meen dat men goed doet ook in die zin partij te kiezen. Ook buiten partijactiviteit heeft men te maken met politieke verantwoordelijkheid als men zich op deze gebieden beweegt.

Ambtenaren hebben zich te richten naar regeringsinstructies, maar zij hebben tevoren te adviseren en ten slotte, b.v. in internationaal verband, een moeilijke uitvoerende taak te vervullen. Veel van wat vroeger nationaal werd beslist wordt nu internationaal of supranationaal behandeld en dan ten dele in een kring van technische deskundigen, die er zich echter bijzonder goed van bewust moeten zijn wat politiek verantwoord is.

Deze uitbreiding, zowel van de taak van staat, provincie en gemeente, als van internationale samenwerking, maakt dat er dringender behoefte is dan ooit aan tal van academici van uiteenlopende vorming.

Deskundigheid op vakterrein kan dus dikwijls van grote betekenis zijn ook in de politiek. Het zwaartepunt van wat ik tot academici zou willen zeggen ligt echter in de overweging, dat zij groepen zijn in het openbare leven een grote rol te spelen, omdat zij vaak op belangrijke gebieden de publieke opinie het meest gefundeerd tot uiting kunnen brengen en er ook in belangrijke mate toe kunnen bijdragen die publieke opinie te vormen en te leiden.

Het zijn intellectuelen, vooral weer academici, geweest die aan de economische, sociale, politieke behoeften en verlangens der bourgeoisie vorm hebben gegeven in de strijd tegen absolutisme en feodalisme.

Het zijn in verschillende landen studenten geweest die, vooral met arbeiders samen, strijd hebben gevoerd voor andere sociale verhoudingen, nationale eenheid, geestelijke vrijheid.

In de arbeidersbeweging hebben de arbeiders zelf zich weten te organiseren en te scholen en men moet groot respect hebben voor vele leiders die slechts weinig onderwijs hebben genoten, vroeger bijna altijd enkel lager onderwijs tot 12, 13 jaar, en die zich zelf daarna zo hebben ontwikkeld, dat zij met gezag mee kunnen spreken over economische, sociale, staatsrechtelijke vraagstukken en zich ook internationaal kunnen bewegen. De arbeidersbeweging is echter altijd bereid geweest de leiding ook van intellectuelen te aanvaarden en de vormgeving aan socialistische gedachten, de eerste stoot ook tot socialistische massabewegingen is in overwegende mate uitgegaan van intellectuelen, van academici. In ons land was de theoloog Domela Nieuwenhuis de grote man van de oude beweging, de jurist Troelstra van de SDAP waarvan na hem de ingenieur Albarda de leider werd.

Uiteraard geldt dat niet voor de vakbeweging, maar men doet steeds meer een beroep op wetenschappelijke medewerkers en het NVV b.v. heeft nu als voorzitter een academicus, overigens uit een arbeidersomgeving waar in de crisistijd zwaar werd geleden. En ruimer genomen: in elk van de maatschappelijke organisaties van de grote groepen, niet alleen van de arbeiders, maar ook van de industriële ondernemers, de agrariërs, de middenstanders, spelen intellectuelen een grote rol. En bij al deze organisaties vloeien maatschappelijke en politieke bemoeiingen ineen. De Sociaal-Economische Raad adviseert telkens weer over problemen die politiek uiterst gevoelig liggen.

Dat steeds meer hoog geschoolde en breed gevormde intellectuelen, vaak academici nodig zullen zijn voor de publieke zaak, omdat de maatschappij steeds ingewikkelder wordt en de wetenschappen een omvang en een belang krijgen die vroeger ongekend waren, is echter nog niet het meest wezenlijke ten aanzien van de politieke verantwoordelijkheid. Er is in de wereld zo ontzaglijk veel, dat veranderd moet worden. Wij moeten niet alleen technisch, maar maatschappelijk en menselijk de produktiekrachten weten te beheersen en bewust goede menselijke verhoudingen bevorderen, ons richten op verrijking van het menselijk leven in al zijn mogelijkheden.

De allergrootste en zeer bijzondere verantwoordelijkheid van de academici is die voor de bescherming van de geestelijke vrijheid.

Het is beklemmend, dat in een groot deel van de wereld een stormachtige technische ontwikkeling gepaard gaat met de aantasting van het meest fundamentele menselijke recht, het recht zich een eigen mening te vormen en die tot uiting te brengen op elk gebied waarvoor men zich interesseert, staatkundig, wetenschappelijk, artistiek.

Wat mij in nationaal-socialisme, fascisme, communisme, het meest stoot — naast de waanzinnige jodenvervolging, die speciaal het nationaal-socialisme eigen is — dat is de geestelijke onvrijheid, zich uitend in het gemis van vrijheid van vereniging en vergadering, van de pers en van het woord, in de vervalsing van de geschiedenis, waarvan de beschrijving zich bij de communisten wijzigt met de wisseling der machthebbers, in dwang op het gebied van wetenschap zowel als van kunst. Hiertegen moeten in de eerste plaats wetenschapsmensen in het geweer komen. Het treft allen, maar hen toch het sterkst. Heinrich Heine heeft in verband met de vrijheidsbeperkingen in het Duitsland van zijn tijd ironisch geschreven:

*Gedankenfreiheit genießt das Volk; sie ist für die grossen Massen.
Beschränkung trifft nur die geringe Zahl derjenigen, die drucken lassen.*

Het is een bedroevend feit, dat vaak zovele intellectuelen bereid zijn gebleken zich te schikken. Dat gold voor Duitsland, dat geldt in Rusland en andere communistische landen. Het heeft helaas tijdens de bezetting ook gegolden voor sommigen in Nederland. Er is gelukkig ook prachtig verzet geweest, niet het minst onder de studenten, en hoogleraren als prof. Cleveringa en prof. Telders, om twee figuren te noemen van een andere politieke partij dan de mijne, hebben indertijd getoond hun wetenschappelijke zowel als morele en politieke verantwoordelijkheid te beseffen door het protest in zijn meest volstreekte vorm.

In zekeren zin nog erger is, dat ook buiten dwang vele intellectuelen bezweken zijn voor de voorstelling als zou met het communisme de vooruitgang worden gediend, velen echter ook, die er inmiddels van zijn teruggekomen en die het systeem dat zij eenmaal verheerlijkten en dat hun idool was, hebben gekwalificeerd als 'The God that failed'.

Bij hen echter ontsproot hun dwaling meestal aan de ellende die zij onder het kapitalisme waarnamen, vooral in de crisistijd,

die hen ertoe bracht alles te aanvaarden wat hun scheen uitreding te kunnen brengen.

Dat onderstreept nog eens de verantwoordelijkheid, die ook los daarvan zou bestaan, voor de strijd voor een maatschappelijke structuur die economische vooruitgang, sociale rechtvaardigheid, bestaanszekerheid doet samengaan met geestelijke vrijheid.

Dat onderstreept de verantwoordelijkheid voor het hanteren van de democratie op een wijze die blijvend het vertrouwen geeft, dat daarin de vooruitgang naar beter menselijke verhoudingen, gelijk-er verdeelde welvaart, naar minder klasse- en standsverschillen kan worden gediend.

Het gaat erom of wij in vrijheid beslissende veranderingen kunnen bewerken in onze maatschappij, die nog te weinig een gemeenschap is.

Er wordt wel geklaagd, dat de politiek verzakelijkt is. Dat is stellig ten dele waar, maar is zij vruchtbaarder geweest in de tijd waarvan ik sprak, toen de beginselstrijd over openbaar en bijzonder onderwijs werd gevoerd en het socialisme nog enkel kon beginnen propaganda te voeren? Er zijn vele jaren geweest van grote steriliteit. De felle strijd over beginselen was misschien in sommige opzichten aantrekkelijker dan de tegenwoordige tijd maar ondanks de gedeeltelijk onvermijdelijke verzakelijking staan wij in wezen voor grootser taak en wijder perspectieven. Een taak in ons eigen land, maar een taak ook in Europa, een taak ook in de wereld.

Een paar jaar geleden is in Engeland een boek verschenen, 'Convictions', waarin beschouwingen zijn opgenomen van socialistische auteurs over het verschil tussen de generatie — waartoe deze schrijvers behoren — die de crisiswerkloosheid heeft doorleefd en in die tijd tot het socialisme is gekomen, en de generatie van nu, die niet de herinnering heeft aan die ellende, noch ook de hoop op een snelle ontwikkeling naar een wereld niet alleen van welvaart, maar ook van recht en vrede.

Herinnering aan zelf doorleefd gebeuren spreekt natuurlijk veel sterker dan kennismaking van feiten uit lectuur, maar de wetenschappelijk geïnteresseerde zal zich ervan bewust zijn wat de crisis heeft betekend.

Wat de hoop betreft, er is minder mogelijkheid van naïef geloof in het komen van ideale verhoudingen. Maar ondanks de dreiging van de oorlog, de dreiging van de atoombom, waarvan ik geloof dat de afschuwelijkheid het ten slotte een dreiging zal doen blij-

ven, is er een tevoren ongekende ontplooiing van door de wetenschap gegeven mogelijkheden tot verrijking van het menselijk leven, die dit een grootse tijd doen zijn.

Vele initiatieven uit de maatschappij, vele vindingen van de wetenschap kunnen pas ten volle aan het gehele volk ten goede komen als politieke maatregelen daartoe medewerken. Het is bij uitnemendheid een tijd waarin de academicus er veel toe kan bijdragen, dat mogelijkheden ook werkelijkheid worden. De sociale vruchtbaarheid van zijn werk, het nut daarvan voor de maatschappij kan juist nu bijzonder groot zijn.

Iedere student zal er natuurlijk goed aan doen zich allereerst te concentreren op zijn studie, maar ik hoop dat velen daarnaast hun geest open zullen stellen voor de maatschappij, voor de mensen om hen heen, en zich zullen afvragen wat zij kunnen bijdragen tot de maatschappelijke vooruitgang, ook door verantwoordelijkheid te aanvaarden in de politiek.

Naast de voor allen geldende algemene problemen is er ook de wenselijkheid van bijzondere belangstelling in verband met de richting die men heeft gekozen. De medicus zal er zich mede verantwoordelijk voor moeten gevoelen, dat wat de wetenschap mogelijk heeft gemaakt voor een betere gezondheidstoestand, voor heel het volk in toepassing komt. De econoom — daarop heb ik al meer in het algemeen bedoeld — kan er niet onverschillig tegenover staan of het algemene beleid economisch doeltreffend is, zal zich gedrongen kunnen voelen consequenties te trekken uit het inzicht b.v. ten aanzien van de conjunctuurpolitiek. De socioloog zal praktische gevolgtrekkingen willen verbinden aan het inzicht in maatschappelijke verhoudingen, dat hij heeft verworven. De ingenieur zal er in het bijzonder in geïnteresseerd zijn welk gebruik wordt gemaakt van nieuwe technische mogelijkheden. De jurist heeft bij voortdurend een grote taak bij de handhaving van het recht en een zo goed mogelijke vormgeving aan wat in wetten moet worden belichaamd. De academicus in de richting van de geesteswetenschappen heeft een speciale verantwoordelijkheid ten aanzien van de verdieping en verbreiding van onderwijs en cultuur.

Politiek is de behartiging van de publieke zaak. In dit verband is het goed te herinneren aan beroemde woorden van Pericles: 'Onze burgers behartigen hun eigen aangelegenheden, maar ook die van de gemeenschap. Hun werkzaamheid op ander terrein doet aan hun kennis van staatszaken niets te kort. Wij allen hou-

den iemand die zich daarvan afzijdig houdt, niet voor een rustige burger, maar voor een nietsnut'.

Waar men zich vrij kan uiten, zullen zich in de politiek altijd grote tegenstellingen in belangen en inzichten doen gevoelen. En dan is er altijd het gevaar, dat in de worsteling om zijn opvattingen te doen zegevieren, zich ook strijdmethoden aftekenen die tegenzin kunnen wekken, en ook dat de neiging groeit om de politieke partij tot doel op zich zelf te doen worden. Maar hoeveel beter zijn, ondanks zulke bezwaren, de methoden van de democratie dan die van de totalitaire staat, waar de tegenstellingen ook bestaan, maar niet open kunnen worden uitgesproken en ten slotte met geweld en terreur worden opgelost.

Laten wij er ons van bewust zijn hoe belangrijk het is er aan te kunnen meewerken in democratische landen met eerbiediging van de menselijke rechten en in het bijzonder van de geestelijke vrijheid een goed bestuur te voeren en daarnaast ook de toekomst te helpen vormen.

Ik heb niet in het bijzonder over het democratische socialisme gesproken, al heb ik een enkele aanduiding in die richting gegeven. Het zal u echter niet verwonderen, dat ik de hoop uitspreek, dat daarvoor in de studentenwereld in toenemende mate belangstelling en begrip zullen worden gevonden.

Nog eens: De artsengemeenschap als pressiegroep

Enige maanden scheiden ons van de kabinetsformatie-1963 en dus van enkele weken van spanning over de verdeling van de ministerportefeuilles. Verschillende dezer portefeuilles zijn overigens nogal versleten geraakt in de loop der tijd. De uitwaaiing van de rijksoverheidsstaak heeft zich in verschillende sectoren zo schoksgewijze voltrokken, dat een logische en consequente afspiegeling van die taak in ministeriële verantwoordelijkheid steeds meer in het gedrang is gekomen. De organisatie van de rijkdienst als zodanig zou een belangrijk programmapunt voor een nieuw kabinet (van welke coalitiesignatuur ook) kunnen zijn. Men make zich evenwel geen illusies, dat een aangelegenheid, waarbij zo grote persoonlijke en dus zeer menselijke belangen zijn betrokken, ooit met vrucht aan een objectieve en tegelijk tot praktische resultaten leidende analyse zal kunnen worden onderworpen. De spanning zal in dit opzicht dan ook wel weer worden bepaald door onzekerheid over het al dan niet voortbestaan van het Departement van Maatschappelijk Werk.¹⁾ Uit de geschiedenis van de eerste naoorlogse kabinetsformaties herinneren we ons verder nog het gesprek over de vraag, of er voor een afzonderlijk departement van volksgezondheid plaats zou zijn. Deze gedachtenwis-

¹⁾ De Partijraad van de KVP heeft inmiddels bepaald, dat de toekomstige kabinetsformateur het departement van maatschappelijk werk moet handhaven. In een toelichtende beschouwing in *De Tijd-De Maasbode* van 20 en 21 november j.l. bepleit 'een redacteur,' die zijn inspiratie in de wis- en plantkunde heeft gezocht, de uitbouw van dit departement tot één voor welzijnszaken, ten einde 'de door minister Klompé tot kiemen gebrachte dimensie nog beter te kunnen voeden en effectueren'. In het artikel komen allerhande noties van geestelijke volksgezondheid voor, terwijl 'De Volkskrant' ('Ten Geleide' van 22 november) het bij de jeugdzorg en de volksontwikkeling zoekt. De huidige bewindsvrouw met haar scheikundige achtergrond zal wellicht de organisatorische alchemie, die ons hier is voortgezet, begrijpen, doch de in dit opzicht minder goed onderlegde lezer zal bepaaldelijk niet het gevoel krijgen, dat een goed doordacht voorstel voor een betere distributie van de ministeriële verantwoordelijkheid het levenslicht heeft aanschouwd.

seling is tot op heden slechts uitgelopen op de toevoeging van het woord 'volksgezondheid' aan het intitulé van het 'departement van sociale zaken'. Kort geleden heeft nu de oud-secretaris van de Koninklijke Nederlandse Maatschappij ter Bevordering van de Geneeskunst, Wibaut, de handschoenen weer opgenomen. In het recente 'pressiegroepen'-nummer (S. & D. 1962, bl. 695) schrijft hij: 'Een andere wens, die wel bij vele artsen leeft, is een afzonderlijk ministerie van Volksgezondheid — met een arts als minister-zeggen sommigen erbij'. Deze wens van velen, zowel als die van sommigen verdient enig commentaar met enkele weken zetelkoorts in het nabije vooruitzicht.

Om met het laatste, de wens van sommigen, en met een staatsrechtelijke gemeenplaats te beginnen: de leiding van een ministerie is niet primair een technische, doch een politieke aangelegenheid. Weliswaar is een 'homo politicus' zonder een redelijke mate van technische en organisatorische kennis van zaken heden ten dage voor mislukking in het ministersambt, althans op de meeste ministerposten, voorbestemd, doch het vermogen om een constructief en vooruitziend beleid te formuleren en in te passen in het regeringsbeleid als zodanig blijft voorop een resultaat van politiek denken en handelen. Zoals een ingenieur, een econoom, een notaris, een socioloog, wanneer we ons tot de universiteit als maatschappelijke achtergrond beperken, van politiek in- en doorzicht blijk kunnen geven, zo kan ook de arts over deze persoonlijke gaven beschikken en mitsdien, verantwoordelijk voor de volksgezondheid of anderszins, als minister een succes blijken te zijn. Het is intussen in hoge mate twijfelachtig, of nu juist de medicus zich in de voornaamste politieke beleidsfunctie (naast die van leider van een belangrijke parlementaire oppositie) op zijn gemak zal voelen, evenals het dubieus is, of de arts qua opleiding en denktrant, qua levenservaring en werkmethoediek een goed 'administrator' kan zijn. Zijn opleiding richt zich immers nog steeds in hoofdzaak op het *individu*; in de medische faculteiten zwaait de clinicus als van ouds de scepter. Vanzelfsprekend bevinden zich ook onder de medische studenten geboren organisatoren — getuige b.v. uitnemende leiders van en in onze gemeentelijke gezondheidsdiensten en van particuliere instellingen voor gezondheidszorg —, doch in en door zijn studie wordt de toekomstige dokter wel in de allerlaatste plaats als 'manager' gecreëerd. In tegendeel, embryonaal aanwezige eigenschappen van die aard worden eerder op de collegebank en in de universiteitskliniek gecremeerd. De vele misluk-

kingen in het ziekenhuiswezen in de tijd, dat de dagelijkse leiding bij uitsluiting aan een arts, de geneesheer-directeur, was toevertrouwd, zijn hiervan een sprekend voorbeeld. Te laat is tot de ziekenhuisbesturen doorgedrongen, dat denken in termen van economisch beheer, van 'personnel management' e.d. iets is, waarmee de doorsnee-arts niet vertrouwd is geraakt. Doch er is meer: praktisch iedere academicus, die een maatschappelijke loopbaan begint, wordt niet alleen door vallen en opstaan, maar vooral door tegenspraak groot. Zo niet de arts en zeer zeker niet degene, die anders dan de specialist in spe aanstonds na beëindiging van zijn studie zich aan de huispraktijk gaat wijden. Zijn woord is wet voor zijn patiënten. Natuurlijk komt het voor, dat een patiënt om al dan niet valide redenen de relatie met zijn arts verbreekt, natuurlijk gebeurt het, dat de patiënt achteraf met een diagnostische of therapeutische misslag van zijn dokter wordt geconfronteerd, doch door de bank heen in het onvoorwaardelijke vertrouwen in het woord van de man met de witte jas, wiens enkele aanwezigheid bovendien nog zo nauw verweven is met het mysterie van leven en dood, overheersend. De op zichzelf reeds indicatief zijnde studiekeuze, de oriëntering in de opleiding op het individu, het ontbreken van tegenspraak van dit individu, gecombineerd met een uit een oogpunt van organisatorisch en abstraherend leren denken deficiente scholing maken de arts voor de vervulling van administratieve en a fortiori van beleidsfuncties in beginsel tot een sterk problematische figuur. En hetzelfde moet worden gezegd, indien 'sommige' medici zouden menen, dat een collega op grond van zijn arts-zijn het beste ministeriële verantwoordelijkheid voor de gezondheidszorg en gezondheidsbescherming zou kunnen dragen. De toekomstige minister van sociale zaken en *volksgezondheid* moge zich ter harte nemen, dat ondanks het feit, dat men sinds 1945 meer en meer in en buiten het overheidsapparaat de medicus in beleidsfuncties aantreft, tot op heden door zijn departement voltrekt onvoldoende aandacht is gegeven aan de formulering van de opleidingseisen, waaraan deze functionarissen zouden moeten kunnen beantwoorden. ²⁾

'Sociale zaken en volksgezondheid'; veel pleit ervoor deze combinatie in stand te houden. Een onmiskenbaar voordeel daarvan is, dat de volksgezondheid en de arbeidersbescherming (met haar medisch-hygiënische aspecten) voor de verantwoordelijkheid

²⁾ Een opleiding, die voor de leer der menselijke betrekkingen (b.v. de verhouding arts/verpleegster en arts/jurist) een belangrijke plaats dient in te ruimen.

van één minister komen, zoals thans eveneens de volksgezondheid en de departementale bemoeiingen met het vraagstuk van de arbeidsongeschiktheid in één hand zijn. In hoeverre in de praktijk deze voordelen voor de volle honderd percent worden gerealiseerd, is een zaak apart. Dit overbekende argument voor continuering van het duo in kwestie is overigens meer van technische dan van politieke aard. Aangezien nu het formeren van een kabinet een zo bij uitstek politieke handeling is, kan het wellicht dienstig zijn ook een ogenblik stil te staan bij de politieke merites van de door Wibaut overgebrachte (en ook gedeelde?) wens van vele artsen.

Wanneer men de rijksbegroting opslaat, ziet men met één oogopslag, dat enkele departementen de grote geldopslokkers zijn. Onderwijs, defensie, sociale zaken, landbouw en verkeer weten telken jare een fikse hap uit de staatsruif te verteren. De overtuiging, dat onderwijs en wetenschapsbeoefening van primordiaal belang zijn voor de toekomst van ons zwaar bevolkte en zich industrialiserende land, maakt het de bewaker van de schatkist moeilijk de verlangens van zijn ambtgenoot van O.,K. & W. anders dan met sympathie in ogeschouw te nemen. Zolang de spanning Oost/West voortduurt en NATO-'targets' de lid-staten worden voorgehouden, biedt het eindcijfer van de begroting voor het organisatorisch zo ongrijpbare defensie-apparaat weinig speelruimte voor de bewindsman van de Kneuterdijk. Zoal niet een blik vanuit zijn werkkamer op het Haagse straatverkeer hem vermag te overtuigen, dat de Minister van Verkeer en Waterstaat jaarlijks zeer rechtmatige verlangens van auto-end en scooterend Nederland vervuld wenst te zien, dan kan de laatste zich altijd nog verzekeren van de krachtige steun van de Minister van Economische Zaken met zijn geografisch weliswaar erg eenzijdig samengestelde, doch desondanks zo aantrekkelijke toeristenpakket. De in dit maandschrift kort geleden zeer plastisch beschreven activiteiten van de landbouw-lobby in en buiten de Tweede Kamer³ vertegenwoordigen een politieke gouden standaard, die geen minister van financiën op straffe van onmin met eigen of andermans politieke vrienden over het hoofd kan zien. HAVO en MAVO, Starfighters en parate divisies, zesbaanswegen en Delta-dijken, garantieprijs en exportbevordering, zie hier zaken, die naar veler mening ten nauwste samenhangen met ons

³) K. J. Vrijling, 'De landbouw, pressiegroep zonder het te weten,' 1962, bl. 681 e.v.

voortbestaan als een vrij en allengs welvarend wordend volk. Een volk, dat verder duidelijke eisen met betrekking tot zijn sociale zekerheid heeft geformuleerd, welke eisen voor een belangrijk stuk het eindcijfer van de begroting van Sociale Zaken bepalen. Op de milliarden, die dit alles kost, vallen de ca. 165 miljoen aan volksgezondheidsuitgaven in het niet⁴. Indien ooit tot oprichting van een afzonderlijk ministerie van volksgezondheid zou worden overgegaan, zou dit betekenen, dat, waar elders het (op zich zelf gezonde) jaarlijkse gevecht met Financiën over tientallen miljoenen gaat, de strijd daar om enkele tonnen zou worden gevoerd. De uitslag daarvan zou bovendien nog onvermijdelijk ongunstig worden beïnvloed door de onverholen trots, waarmee jaar in jaar uit is geweest op de mooie cijfers in menige paragraaf van onze gezondheidsstatistiek in vergelijking met omringende en andere landen. Men bedenke voorts, dat ons grote financiële offers te wachten staan voor de bescherming van ons biologisch milieu, die het beeld der volksgezondheidsuitgaven drastisch zullen veranderen. Alleen van een politiek zwaar departement — en dat is en zal sociale zaken blijven — mag voldoende invloed op de minister van financiën en in de raad van ministers worden verwacht om de gezondheidszorg en gezondheidsbescherming het volle pond te geven.

Ook om een andere reden is toebedeling van de verantwoordelijkheid voor het volksgezondheidsbeleid aan een politieke zwaargewicht onder de ministers zeer wenselijk. De praktijk van het streven naar economische integratie in Europa heeft uitgewezen, dat vele obstakels voor een onbelemmerd goederenverkeer — in mindere mate geldt dit ook voor het personenverkeer — voortvloeien uit gezondheidswetgeving, waarvan als voorbeeld de Warenwet kan worden genoemd, die ca. $\frac{1}{4}$ van ons exportpakket raakt. Niet onbegrijpelijk zitten de ministers, belast met de bevordering van ons economisch welzijn, voortdurend op het vinkentouw, wanneer woordvoerders voor het belang der gezondheidsbescherming in Brussel of elders niet die toegeeflijkheid aan de dag leggen bij besprekingen over de opheffing van handelsbelemmeringen als deze bewindslieden uit een oogpunt van de aan hun

⁴) Het op dit begrotingsonderdeel opgevoerde bedrag van 35½ miljoen voor de Rijksbijdrage in de kosten van de ziekenfondsverzekering voor bejaarden behoort bij een functionele analyse van het geheel der overheidsbestedingen onder 'sociale voorzieningen' thuis te worden gebracht.

zorgen toevertrouwde belangen wenselijk oordelen. Vanzelfsprekend behoort 'de volkgezondheid' open te staan voor redelijke verlangens en zienswijzen van de econoom, doch met kracht dient zij zich ertegen te verzetten door eenzijdig economisch denken te worden gestuwd en overheerst. Een minister van volksgezondheid — de in de nabuurlanden opgedane ervaring leert het — is gedoemd politiek een licht gewicht te blijven en dus een ongeschikte sparring-partner voor de ministers van economische zaken en van landbouw. Ietwat buiten de orde zij hier nog opgemerkt, dat het geëngageerd zijn van de volksgezondheid bij de Europese integratie, alsmede het toenemende belang van de gezondheidstechniek voor de formulering van het volksgezondheidsbeleid, krachtige contra-indicaties zijn, wanneer het tijdens de kabinetsformatie-1959 gevoerde pleidooi voor de samenvoeging van 'Maatschappelijk Werk' en 'Volkgezondheid' eerlang opnieuw zou worden gehoord.

De zwakke positie, die een afzonderlijk ministerie van volksgezondheid vis à vis Financiën en de economische departementen noodzakelijkerwijs moet innemen, maken m.i. het weer oprakelen van het blijkbaar nog steeds in de artsengemeenschap bestaande verlangen naar een 'eigen' departement hoogst ongewenst. Als pressiegroep blijft er voor de medische beroepsbeoefenaren zonder dat voldoende werk aan de winkel in binnen- en buitenland!

Gevaren van rechts

In de stroom publikaties welke sedert de Tweede Wereldoorlog wordt geproduceerd over het fascisme en wat hiermede verband houdt, komt soms een enkel werk boven drijven dat onze speciale aandacht vraagt. Hoewel het subject van een dergelijk boek reeds eerder aan de orde is gesteld, weet in zo'n geval de samensteller, hetzij door de vormgeving hetzij door de specifieke visie op reeds bekende feiten een merkwaardig produkt aan te bieden. Onlangs zijn twee dergelijke schaarse en bijzondere boeken verschenen, die als onderwerp hebben de actualiteit van de gevaren van rechts in de huidige politieke ontwikkeling in West-Europa. Hoewel de spanwijdte van het onderwerp in beide werken nogal verschillend is, meen ik toch dat beide een grote mate van samenhang vertonen, hoewel dit natuurlijk gezien de figuren der auteurs coincidenteel is. De boeken welke ik op het oog heb zijn:

1. het nu reeds beroemde boek van J. B. Charles: 'Van het kleine koude Front', uitgegeven door de Bezige Bij (1962).
2. het minder bekende, althans in ons land niet sterk onder de aandacht gekomen onderzoek naar de 'Verschwörung von Rechts?' geschreven door Manfred Jenke en uitgegeven bij 'Colloquium Verlag', Berlijn (1961).

Aan de hand van deze publikaties wil ik enkele kanttekeningen maken over het belang van het onderhavige probleem. Daarbij wil ik mij niet inlaten met een uitgebreide bespreking van het boek van Charles. Door critici is op andere plaatsen hierover al geschreven. Wel wil ik het werk van Jenke enigszins uitvoerig onder de loep nemen, zonder het te laten bij een soort recensie. De beide auteurs hebben, waarschijnlijk geïnspireerd door dezelfde politieke eerbaarheid, elkaar als het ware aangevuld. Terwijl Charles zich vooral laat leiden door een overigens volkomen gerechtvaardigd gevoel van afkeer, ja haat t.o.v. de verschijnselen welke hij bespreekt, vinden we bij Jenke een koele, nuchtere en zeer zakelijke ontleding van de feitelijke toestand in het Duitsland van vandaag. Zijn objectieve benadering van het vraagstuk wordt

zelden verdrongen door uitingen van zijn politieke opvatting. Daar waar het wel gebeurt, laat het echter niets aan duidelijkheid te wensen over. De twee boeken zijn daardoor elkaars methodische tegenpolen, maar kunnen daarnaast voor de lezer dienen als complementaire werken. In het hier volgende heb ik enkele gedachten op papier gezet, die naar aanleiding van het lezen van beide boeken bij mij zijn opgekomen. Wanneer u deze gedachten niet erg origineel zult vinden, hoop ik in ieder geval toch uw aandacht te hebben gevestigd op twee zeer belangrijke publikaties.

Het is al weer meer dan 17 jaar geleden (op 1 mei 1945), dat Adolf Hitler tegenover het Duitse volk de definitieve ondergang van zijn rijk symbolisch bekrachtigt door het plegen van zelfmoord. Zijn opvolger, de admiraal Dönitz, komt al zeer spoedig tot liquidatie van de hem toebedeelde erfenis. Na het einde van het officiële Duitse nazi-tijdperk wordt de vraag actueel of het staken van de gevechtshandelingen voor het Duitse volk een 'in-eenstorting' of een 'bevrijding' betekent. Nu is het in ieder geval duidelijk dat voor één groep deze vraag met vrij grote zekerheid kan worden beantwoord. Voor de overtuigde nationaal-socialisten is het einde zeer ongewenst; met het staken van de vijandelijkheden wordt ook hun legale machtsuitoefening beëindigd. Moeilijker ligt het probleem bij de grote massa van onverschilligen en meelopers. Hebben zij genoeg van de nazi-tijd na de eindeloze bombardementen op hun steden en dorpen, na het verwoesten, het gevangen nemen en het doden? Zullen zij eindelijk inzien dat dit alles slechts mogelijk is geweest, doordat in 1934 toen Hitler de macht vast in handen kreeg 89 pct. van de stemmen op hem werd uitgebracht?

De geallieerde politiek van de zuivering is aanvankelijk gebaseerd op de vooronderstelling van kwade trouw van de massa van het Duitse volk. Uitgezonderd zij die voor Hitler zijn gevlucht en die zich tegen hem hebben verzet, moeten allen het uitgebreide onderzoek naar nazi-antecedenten ondergaan. Allen die een belangrijke post in het Derde Rijk hebben ingenomen, zullen politiek moeten worden ontluisd. In de eerste plaats moet dit geschieden om een illegale opleving van de nazi-beweging tegen te gaan. In de tweede plaats zijn de overwinnaars van mening dat er gestraft moet worden.

De beslissing van de geallieerden om de denazificatie zelf ter hand te nemen, is wellicht zeer ten nadele geweest voor het uitvoeren van de noodzakelijke zuiveringen. In zijn boek wijst Jenke er zeer terecht op, dat al spoedig bij het Duitse volk een grote

tegenzin ontstaat tegen deze politiek en dat sommigen het een eer vinden opgejaagde landgenoten te helpen onderduiken. Daarbij vat weldra de mening post dat de schuld toch niet alleen bij het 'opgejaagde Duitse volk' heeft gelegen. Bij Jenke vinden we daarvan een voorbeeld. Op pag. 41 van zijn boek haalt hij een uitspraak aan van de scheidende bisschop (evangelisch?) van Württemberg in april 1949.¹ De mentaliteit die hieruit spreekt werkt door in de jaren vijftig. Door de opkomende communistische dreiging en de splitsing in een oostelijk en een westelijk Duitsland wordt het de vroegere nazi's makkelijk gemaakt hun verleden te verbergen en hun invloed opnieuw te doen gelden. De discriminerende maatregelen tegen oud-nazi-ambtenaren worden beëindigd, wanneer op 8 mei 1949 door de parlementaire raad van de drie westelijke sectoren artikel 131 van de conceptgrondwet wordt aanvaard. Via dit artikel kan worden bewerkstelligd dat vroegere nazi's hun plaatsen in openbare lichamen weer innemen. Voorlopig wordt bepaald dat 33 pct. van de vrijkomende plaatsen aan oud-nazi's zal toekomen. De Freie Demokratische Partei, de Deutsche Partei en de Deutsche Reichspartei stemmen tegen, omdat zij deze maatregel niet verstrekkend genoeg vinden!

Hoewel uit bepaalde overwegingen wellicht valt te begrijpen, dat het Duitse volk genoeg heeft van de jacht op nazi's (niemand is veilig!), is het toch angstwekkend hoe snel deze 'streep onder het verleden' tot stand is gekomen. Nauwelijks 5 jaar nadat het nazi-regime op de knieën is gebracht in een schijnbaar definitieve afrekening, nauwelijks 5 jaar nadat de gangsters van Hitler hun macht moesten afstaan, komen vele deelnemers aan het schrikbewind via een achterdeur het toneel weer op. Wat een teleurstelling moet dit geweest zijn voor de dapperen die tijdens de Hitlerperiode geweigerd hebben mee te lopen, die hun welvaren en hun leven op het spel hebben gezet voor de zaak van democratie en humaniteit. Het belangrijkste argument waarmede men de maatregelen van snelle assimilatie van nazi's altijd heeft verdedigd, is de noodzakelijkheid bij de opbouw van het nieuwe Duitsland alle experts en specialisten in te schakelen, ongezien hun politiek verleden, omdat men gebrek had aan goede krachten.

¹ :Verschwörung etc.' p. 41: 'Welke rechtbank zal diegenen die aan de andere zijde misdaden tegen de mensheid hebben begaan, zoals de commandanten der luchtaanvallen op Duitse steden in de laatste fase van de oorlog en de aanstichters van de onmenselijke deportaties van miljoenen Oostduitsers, ter verantwoording roepen?' (door mij vert.)

Voor de topfuncties bij de overheid en in het bedrijfsleven is dit zeker geen overtuigende redenering, omdat zij daar kwantitatief niet opgaat: slechts een tweehonderdtal prominenten bezetten die topfuncties! (vergelijk in dit verband een hoofdartikel van de Duitse journalist Ernst Friedländer in 'Hamburger Abendblatt' van 6-2-1960).

Na 1950 steken de neo-nazistische en crypto-nazistische organisaties al zeer spoedig de kop op, vaak gesteund door uiterst rechts-conservatieve groepen. Een bonte rij van politieke partijtjes, gezelligheidsverenigingen, werkgeversorganisaties, sportbonden, soldaten- en studentenbonden, jeugdverenigingen en vrouwenclubs worden behandeld in een viertal zeer overzichtelijk geschreven hoofdstukken van Jenkes boek. Met veel belangstelling heb ik gelezen de ontwikkeling van de 'Sozialistische Reichspartei', de partij die in het naoorlogse Duitsland het meest openlijk de oude nationaal-socialistische idealen heeft verkondigd. Het optreden van de Bondsregering tegen de SRP en tegen haar belangrijkste 'Führer', de heer Otto Ernst Remer, wordt uitgebreid behandeld. Duidelijk is daarbij wel dat een dergelijke partijvorming in de komende jaren niet op tolerantie van de centrale regering kan rekenen. Deze conclusie kan in ieder geval als geruststelling fungeren!

Het zal de aandachtige lezer opvallen, dat de maatregelen tegen de SRP, die resulteren in een verbod, samenvallen met de overigens zeer juiste maatregelen tegen de Kommunistische Partei Deutschlands. Is hier sprake van een coïncidentie of van een concessie?

Belangstelling verdienen ook de passages die zijn gewijd aan de 'Soldatenbünde' in de politiek. In de Bondsrepubliek bestaan vandaag aan de dag ongeveer 1000 bonden en bondjes van oud-soldaten. De echt gevaarlijke organisaties zijn de 'Stahlhelm' en de HIAG ('Hilfsgemeinschaften auf Gegenseitigkeit der ehemaligen Waffen-SS-Angehörigen'). De eerstgenoemde organisatie heeft niet zo'n grote invloed. Dit hangt vooral samen met de leeftijdsopbouw van haar leden: veel oud-strijders uit de Eerste Wereldoorlog zijn nog lid en nemen een belangrijke positie in de leiding in. In 'kwaliteit' laat de 'Stahlhelm' echter niets te gissen over. In begin 1960 staat in het blad van de organisatie duidelijk te lezen hoe belangrijk de leiding (en de 'Führer') is! Op ouderwets nazistische manier heet het: 'Slechts één kan de wagen sturen waarin velen meerijden, slechts weinigen kunnen de

leiding van een groot werk in handen hebben, wanneer hierin velen werkzaam zijn . . . De werkelijke middelen van ordening die de mensen tot leiding in staat stellen zijn: de in de traditie gewortelde zede, het door het gehele volk gedragen wetsbegrip, de door de leiding vast te stellen dwingende bepalingen, het bevel dat in het afzonderlijke geval noodzakelijke is.' ²

Veel belangrijker echter is de HIAG; zij is ook veel directer in haar antidemocratische propaganda. Als organisatie van SS'ers weet zij de brutaliteit en de gewetenloosheid van deze vroegere partijsoldaten goed te combineren.

Terwijl volgens Hitlers richtlijnen de SS niet behoorde tot de Wehrmacht, weet de HIAG na veel geharrewar en politieke intriges toch zo ver te komen dat de verzorgingsregeling voor de soldaten uit de Tweede Wereldoorlog ook voor SS'ers van kracht wordt. Uiteraard besteedt de HIAG ook aandacht aan een oude vijand: het internationale communisme. Het voortbestaan van de organisatie wordt zelfs door haar leiders op grond hiervan verdedigd.

Deze HIAG, die met haar leden vandaag in Duitsland weer openbare bijeenkomsten kan organiseren, waar met weemoed oude strijdliederen worden gezongen en wapenfeiten worden herdacht, is een flinke organisatie: rond 20.000 leden, de actiefste en meest overtuigende aanhangers van de oude SS. Veel bedenkelijker dan haar omvang is echter het blote feit van haar bestaan in het democratische Duitsland.

Behalve door genoemde groepen en organisaties worden ook, hetzij verborgen hetzij openlijk, door een aantal uitgeverijen en redacties van periodieken neo-nazistische activiteiten ontwikkeld. In het boek van Jenke kunt u een groot aantal namen vinden van deze instellingen.³ Het zou de moeite waard zijn aan de hand van zijn opsomming een soort 'index' op te stellen en die onder de aandacht van het grote publiek te brengen, zodat het Europese lezerskorps gewaarschuwd is.

Het meest boeiend wordt de analyse van Jenke wanneer hij aan het slot van zijn beschouwing tot de centrale vraag komt of de toekomstige generatie van Duitsers in staat is te begrijpen, dat het gevaar van nazi-praktijken niet gebonden is aan een specifieke partijbenoeming of officiële doelstelling. In wezen wordt m.i. het vraagstuk van een eventuele opleving of toekomstige weder-

² 'Verschwörung etc.' p. 311 (door mij vert.)

³ 'Verschwörung etc.' hoofdstuk 5, p. 342 e.v.

geboorte van het fascisme bepaald door factoren welke op hun beurt samenhangen met de structuur van deze maatschappij. Deze factoren zijn vooral en in de eerste plaats voldoende welvaart en een goed functionerende democratie. Dat het begrip democratie voor socialisten meer inhoudt dan parlementaire democratie is duidelijk. De eis van een grotere mate van economische democratie (zeggenschap in en controle over grote sleutelondernemingen in de economie door het gehele volk), hangt rechtstreeks samen met de structuur van de samenleving. De eis van welvaart, hoewel op korte termijn voor ons ook veilig gesteld door het bestaande economische systeem, zal mondiaal en op lange termijn gezien alleen kunnen worden nagekomen door een omvorming van de maatschappelijke structuur in planmatige zin.

Zo gezien zal heropleving van het fascisme slechts afdoende kunnen worden voorkomen door de structuur van onze samenleving tijdig te veranderen.

Door de dreiging van het Russische communisme en de schijnbare veroudering van het fascisme wordt de discussie over dit vraagstuk wel eens te veel verwaarloosd. Het is de verdienste van Jenke dat hij in West-Duitsland waar dit onderwerp bijna taboe is, deze zaak aan de orde stelt.

Noodzakelijk is het iets te zeggen over de macht van het nieuwe Duitse leger en over de rol van de legerleiding in de hedendaagse politiek. Jenke behandelt het nieuwe Duitse leger in zijn analyse niet. Ik meen dat dit enerzijds terecht is, anderzijds echter wat onvoorzichtig. Voor alles wil ik stellen dat het, gezien de dreiging van het communisme, nog steeds een bittere noodzaak is dat wij een krachtig NAVO-schild handhaven. Dat daarin het leger van het democratische Duitsland een rol moet spelen is zowel noodzakelijk als gewenst. Verdediging van het Westduitse gebied door een vreemde mogendheid kan en mag slechts beperkt plaatsvinden. Bovendien is de NAVO-structuur van dien aard, dat het Duitse leger m.i. niet gemakkelijk *op militair terrein* een beslissende factor kan worden. In zoverre ben ik het geheel *oneens* met de sombere voorspelling van Charles in zijn boek wanneer hij zegt dat binnen afzienbare tijd Duitsland weer een aanval zal doen op het Oostland.⁴ Op deze wijze kritiek uitoefenen op het Duitse leger is gevaarlijk, *omdat het de communisten in de kaart speelt.*

⁴ 'Van het kleine koude Front' p. 258.

Aan de andere kant is het echter een onloochenbaar feit, dat in het Duitse leger *bepaalde personen* een rol spelen, welke doen denken aan de beïnvloeding van het politieke leven door het leger ten tijde van de opkomst van Hitler. In dit verband kan ik zeer actueel zijn: Bij de discussie over het al dan niet heengaan van minister Strauss in de afgelopen maanden (juli-aug. 1962) is door de gepubliceerde loyaliteitsverklaring van de legerleiding, met aan het hoofd de inspecteur-generaal der krijgsmacht, generaal Foertsch en de commanderende generaals, een duidelijke inbreuk op de democratische spelregels te constateren. Het leger heeft zich in de politiek gemengd en heeft ten onrechte de publieke opinie en de regering onder druk gezet. Niet de vraag in hoeverre minister Strauss zich inderdaad schuldig heeft gemaakt aan malversaties is hier belangrijk, maar wel *de overschrijding van de bevoegdheden door een aantal generaals!*

Deze kwestie, die zeer hoog is opgenomen door de SPD, is tekenend voor de brutaliteit van bepaalde oud-handlangers van Hitler. In dit verband is het wellicht goed op te merken dat Foertsch 'er mee verantwoordelijk voor (is) dat bijna 100 dorpen voor Leningrad werden platgelegd, de ruim 160.000 burgers als dwangarbeiders naar Duitsland getransporteerd en plm. 10.000 "ongehoorzamen" gedood werden'; dat hij 'wegens zijn oorlogsmisdaden tot 25 jaar gevangenisstraf (werd) veroordeeld maar vroegd ontslagen en in 1955 met andere oorlogsmisdadigers aan West-Duitsland uitgeleverd (werd)'.⁵

Tot besluit wil ik enkele opmerkingen maken over het begrip fascisme. Over en weer worden in het politieke debat groepen en personen voor fascisten uitgemaakt. Ik wil als illustratie de opsomming weergeven die door B. Wolken in het tijdschrift 'Roeping' is gegeven: ⁶ 'De aanhangers van de Belgische regering die de politieke staking tegengingen, heten fascisten, in Frankrijk heet de Gaulle evengoed als de ultraconservatieve fascistisch, de Portugese regering heet fascistisch, omdat zij een moordenaar en rover de voet dwars zet... Adenauer is zwaar besmet met fascisme, de Morele Herbewapening is fascistisch van opzet... Verwoerd is een fascist wegens de rassenscheiding.' De heer Wolken verwerpt deze methode van determineren en hoewel ik meen dat enkele door hem genoemde personen en groepen wel

⁵ 'Van het kleine koude Front' p. 256/257.

⁶ Door mij geciteerd uit 'Taboe's', uitgave van 'Gard Sivik', jan. t/m juni 1961 (taboe van een woord.)

voor dit predikaat in aanmerking komen, is het inderdaad gevaarlijk en simplistisch de tegenstander te gemakkelijk fascist te noemen. Gevaarlijk vooral omdat er een grote mate van begripsverwarring over het fascisme bestaat.

Het is daarom zo belangrijk dat Charles in zijn eerder genoemde boek alle vaagheid ontloopt wanneer hij zegt over het fascisme dat het de volgende kenmerken heeft:

- a. de verheugenis in gewelddadige machtsuitoefening;
- b. ter bevestiging of verovering van een materiële positie boven anderen;
- c. welke anderen per definitie inferieur heten aan de soort of de familie van de 'superieure' 'held'.⁷

Deze kenmerken geven een voldoende omschrijving van het fascisme. Bovendien wordt het duidelijk dat dit fascisme bepaald meer is dan een 'gevaar van rechts'. Zonder hierop diep in te gaan wil ik toch wel stellen dat m.i. ook het communisme sterke fascistische trekken vertoont. Dat deze wellicht niet op het terrein van de beginselen, maar op het vlak van de methoden liggen is van minder belang. De eigenschappen die hier zijn opgesomd, zijn steeds kenmerkend voor autoritaire systemen geweest. Tot dusver zijn deze autoritaire systemen opgericht door lieden die er belang bij hadden de progressieve politieke krachten in hun land te onderdrukken. Als zodanig zijn vooral conservatief-religieuze machten verantwoordelijk geweest voor het fascisme. Het is goed in te zien dat het gevaar hierbij echter niet ophoudt. Het totalitaire communisme van vandaag zal wellicht in de nabije toekomst de invloed van een liberalisatie ondergaan. Veel speculaties worden hierover door westelijke deskundigen geleverd. Zolang deze liberalisering van het communisme nog niet optreedt, is het zaak te beseffen dat steeds, waar een kleine groep van bevoorrechten de massa kan exploiteren, het fascisme om de hoek komt kijken. Daarbij is het in laatste instantie van minder belang of deze kleine groep zijn macht heeft verkregen in een zgn. vrije maatschappij dan wel in een centraal geleide samenleving. De dictatuur van de minderheid over de meerderheid, die in onze westelijke maatschappij voortdurend opduikt, is net zo verderfelijker als de dictatuur van de meerderheid over de minderheid, of met de communistische terminologie de dictatuur van het proletariaat. In beide gevallen wordt immers de beslissingsbevoegdheid in de samenleving over zaken van leven en dood getrokken uit de invloedssfeer van de massa en geconcentreerd in

⁷ 'Van het kleine koude Front' p. 171.

de handen van enkelen. In beide gevallen zal het fascisme kansen hebben.

Bij de beoordeling van de politieke situatie van het ogenblik, beheerst door de spanningen tussen Oost en West en de armoede van $\frac{2}{3}$ der mensheid is het dringend noodzakelijk begrip te hebben voor nieuwe vormen van democratie. De westelijke landen hebben een democratie ontwikkeld die aan plaats en tijd gebonden is. Begrip voor experimenten in de staatsvorm van jonge staten moet aanwezig zijn in het Westen. Daarnaast is het echter nodig voortdurend het fascistische gevaar te signaleren. Negatie van dit gevaar betekent wurging van de rechten der mensen.

Boekbesprekingen

Dietrich Sperling, Der parlamentarische Charakter Europäischer Versammlungen, Europäische Aspekte, Reihe C: Politik, no. 6 (80 blz., Sythoff/Leiden 1961).

De parlementaire vergaderingen van de verschillende Europese organisaties verdienen in ruime kring alleszins de aandacht, niet alleen omdat zij een volstrekt nieuw en interessant na-oorlogs verschijnsel zijn, maar vooral ook omdat zij een belangrijke bijdrage kunnen leveren aan een democratisering van de beleidsvoering van de inter- en supra-nationale instituten, die in steeds stijgende mate het dagelijks leven in West-Europa gaan bepalen en wier activiteit niet of nauwelijks aan nationale parlementaire controle onderhevig is. Wie zich in kort bestek een indruk wil verschaffen van de bestaande parlementaire organen, hun functies en hun betekenis, kunnen nu Sperling's overzichtelijk boekje, vrucht van een studie aan het Europa-College te Brugge, raadplegen.

De taak die de auteur zich gesteld heeft, is niet gering. Een beschrijving en analyse van de parlementaire lichamen die Europa kent — waaraan de auteur nog toevoegt de anders gearde Sociaal-Economische Comité's van de drie Europese Gemeenschappen — veronderstellen immers een diepgaand inzicht in de institutionele structuur van en de interne relaties binnen de Organisaties, waarvan deze parlementaire lichamen deel uit maken. Af en toe schiet de auteur op dit laatste terrein te kort, wellicht vooral door de onmogelijkheid binnen zo kort bestek een evenwichtig beeld te geven. Zo wordt (blz. 43) melding gemaakt van de parlementaire bemoeienis via de voorzitter met het 'budget' van de Kolen- en Staalgemeenschap, doch niet medegedeeld, dat dit slechts de administratieve uitgaven van de instellingen betreft. Voorts is de uiteenzetting over de positie van de Raden van Ministers in de Europese Gemeenschappen (blz. 41—42) bepaald onvolledig, nu hij bij zijn bespiegelingen over de wetgevende functie van deze Raden alleen de bevoegdheid uit het EEG- en Euratomverdrag noemt tot 'wijziging' — beter lijkt mij aanvulling — van het verdragsrecht en niet hun zo uitzonderlijk belangrijke bevoegdheid op vele terreinen de vage beginselen van het verdragsrecht in verordeningen uit te werken.

Bijzonder geslaagd zijn de beschouwingen over functie en betekenis van de Raadgevende Vergadering van de Raad van Europa. Zij is een 'Resonanzboden' van de Europese openbare mening, waardoor zij een

typisch parlementaire functie vervult, doch het voor een parlement zo karakteristiek samenspel met een uitvoerend lichaam ontbreekt bijna geheel, daar het Comité van Ministers door zijn intergouvernementeel karakter ongrijpbaar is en door zijn gebrek aan reële bevoegdheden tot een dergelijk samenspel ook niet bij machte zou zijn. De verhouding tussen de parlementaire en intergouvernementele organen levert ook in de andere organisaties de nodige problemen op. De auteur wijst er op, dat alleen in de Noordse Raad, waar parlementariërs en ministers tezamen in één orgaan zitting hebben, een bevredigende samenwerking tot stand is gekomen, die overigens waarschijnlijk alleen onder de specifieke omstandigheden in Scandinavië mogelijk is.

Uiteraard zijn vele bladzijden van Sperling's studie gewijd aan het Europese Parlement van de drie Gemeenschappen en diens voorganger in de Kolen- en Staalgemeenschap, de Gemeenschappelijke Vergadering. Althans in zijn relaties met de van de regeringen onafhankelijke executieven, de Hoge Autoriteit en later de Commissies, heeft eerst de Gemeenschappelijke Vergadering en later op haar ervaring voortbouwend het Europees Parlement zich kunnen ontwikkelen tot een echt, zij het gekortwiekt parlement. Veel aandacht besteedt de schrijver aan de fractievorming, die zo'n belangrijke bijdrage kan leveren aan de innerlijke samenhang en stootkracht van het Parlement. Te betreuren valt, dat hij nauwelijks aandacht besteedt aan het in de praktijk gegroeide stelsel van parlementaire commissies, dat in de Gemeenschappen een meer continu en intensief contact met de executieven mogelijk maakt en daardoor de greep van het Parlement op het beleid van Hoge Autoriteit en Commissies verstevigt. Wellicht is het aan deze lacune te wijten, dat Sperling de parlementaire invloed op dat beleid wel erg onderschat. Deze invloed moge minder zijn dan die van de meeste nationale parlementen op hun regering — ook daar schort overigens nog wel eens wat aan! — doch is onmiskenbaar aanwezig, omdat de executieven de steun en het vertrouwen van het Europees Parlement niet kunnen ontberen, willen zij niet van politieke organen die mede met de Raden van Ministers het Gemeenschapsbeleid bepalen degraderen tot de technische adviescommissie van deze politiek machtige intergouvernementele instellingen.

Tenslotte nog een kritische noot, die in een Nederlandse bespreking niet mag ontbreken, bij Sperling's inleidende opmerkingen over de Sociaal-Economische Comité's van de Gemeenschappen: het bestaan van de SER is hem ontgaan. Wat men hem verwijten kan, omdat hij de stelling (blz. 68) poneert, dat het 'Nebeneinander von Parlamentarismus und Korporatismus', zoals dat in de EEG institutioneel is vastgelegd, in de nationale rechtsordeningen 'noch immer praeter legem bestünde'.

P. J. G. KAPTEYN

Het is een goede gewoonte bij een jubileum een bundel opstellen uit te geven. De Koninklijke Nederlandse Middenstandsbond (KNMB) deed het bij zijn 60-jarig bestaan in 1962. Ondanks de slechts 104 pagina's kan gesproken worden van een ruime opzet. Het gaat namelijk niet over de Koninklijke maar over de middenstand in de afgelopen 60 jaar. De zeven bijdragen zijn van mensen, die gezien hun functie en maatschappelijke opvattingen de vraagstukken rond de middenstand zeer verschillend bezien.

De middenstand en een enkele keer de KNMB worden bepaald niet gespaard. Zo in de bijdrage van prof. dr. G. Kuiper die schrijft over 'De middenstanders als categorie in onze samenleving'. Hij rekent af met de legende dat de middenstanders een 'stand' vormen en constateert dat zij tot de slechtst georganiseerde beroepsgroepen behoren en dat velen hun organisaties niet royaal de kans geven zich te ontplooien en daardoor alles te doen wat in hun belang is. Had hij toen hij dit schreef de contributie van de Koninklijke voor ogen? Zijn korte, maar pittige bijdrage eindigt met de waarschuwing onlustgevoelens — en die zijn er vele onder de middenstand — niet af te reageren op de overheid en tot extremisme te vervallen, waarvan hij een paar recente voorbeelden noemt.

Prof. dr. J. F. Haccoû maakt 'Enkele opmerkingen omtrent het economisch perspectief voor de middenstand'. Het werd de langste bijdrage, in hoofdzaak beschrijvend.

Mr. dr. A. A. van Rhijn schrijft over 'De sociale positie van de middenstand', waarin hij duidelijk maakt dat zelfstandigheid en verantwoordelijkheid zich zeer wel verdragen met sociale zekerheid. Zijn opmerkingen over de PBO gaan rechtstreeks in tegen het standpunt van de KNMB.

Dr. A. M. Lucas houdt 'Beschouwingen over de positie van het midden- en kleinbedrijf nu en in de toekomst uit fiscaal gezichtspunt', maar die vlag dekt de lading niet. In de marge van de bladzijden van zijn bijdrage maakte ik de meeste kritische aantekeningen, maar ik zal ze hier niet weergeven.

De bijdrage van prof. mr. J. M. Polak over 'Middenstand en ontoelaatbare mededinging' is een uitstekend uitgangspunt voor het Hoofdbedrijfschap Detailhandel en een aantal andere organisaties, die, o.a. naar aanleiding van de koelkasten-kwestie, door de Staatssecretaris van Economische Zaken zijn gevraagd het vraagstuk van de oneerlijke concurrentie te bezien. De KNMB en anderen pleitten al eerder voor een staatscommissie.

Ten slotte een tweetal bijdragen over middenstandsonderwijs. Van J. C. Deering over '25 Jaar Middenstandsonderwijs in verband met

de Vestigingswet' en van mr. ir. M. Goote over vakonderwijs, detailhandelsscholen e.d.

Voor wie de karrevrachten lectuur op het terrein van de middenstand niet kan of behoeft te lezen, staat in deze bundel in kort bestek zeer veel bijeen over een nog steeds belangrijke groep in onze maatschappij.

J. REEHORST

REDACTIONEEL

Het in dit nummer afgedrukte artikel van *dr. W. Drees* over de politieke verantwoordelijkheid van de academicus is de tekst van een inleiding welke hij gehouden heeft bij het eerste lustrum van het Groningse studentendispuut 'Demos'.

Aan dit nummer is los toegevoegd de inhoudsopgave van de 19e jaargang 1962 en een bestelformulier voor een opbergband voor de nummers van deze jaargang.